รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ของปัญญาชน (พ.ศ.,2435-2535)

โดย รองศาสตราจารย์ สายชล สัตยานุรักษ์

ตุลาคม 2550

สัญญาเลขที่ RSA/17/2543

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ของปัญญาชน (พ.ศ.,2435-2535)

ผู้วิจัย
รองศาสตราจารย์ สายชล สัตยานุรักษ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ
บทคัดย่อ
บทที่ 1 บทนำ 1
บทที่ 2 การสร้าง “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” โดยปัญญาชน
แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 18
บทที่ 3 การสร้าง “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” โดยปัญญาชน
แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 66
บทที่ 4 การสร้าง “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” โดยปัญญาชน
แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 106
บทที่ 5 การสถาปนา “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย”
โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 139
บทที่ 6 การสถาปนาความหมาย “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย”
โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี 168
บทที่ 7 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: หลวงวิจิตรวาทการ 199
บทที่ 8 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ 230
บทที่ 9 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: พระยาอนุมานราชธน 309
บทที่ 10 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 457
บทที่ 11 การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”
โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์ 486
บทที่ 12 ผลกระทบจากความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” 654
บทที่ 13 บทสรุป 542
บรรณานุกรม 706

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งให้ทั้งความรู้และความเมตตากรุณาอย่างสูงแก่ผู้วิจัยตลอดมา รวมทั้งกรุณาอ่านต้นฉบับและให้คำวิจารณ์อันมีคุณค่าในฐานะครูและที่ปรึกษาโครงการวิจัย ขอขอบพระคุณคุณสุจิตต์ วงษ์เทศที่กรุณาให้ความสนใจรายงานผลการวิจัยและช่วยดำเนินการจัดพิมพ์เป็นหนังสือหลายเล่ม ซึ่งช่วยสร้างกำลังใจเป็นอย่างมาก

นักวิชาการอาวุโสหลายท่านกรุณาให้ความรู้และกำลังใจ จึงใคร่ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.อัสสุชิ คีตาฮารา รองศาสราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศาสตราจารย์ ดร.เครก เรย์โนลด์ ศาสตราจารย์ ดร.แอนดรู วอร์คเกอร์ รองศาสตราจารย์ ดร.จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล รองศาสตราจารย์ปรานี วงษ์เทศ

ความรู้และกำลังใจจาก *“เพื่อน”* ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้โครงการวิจัยนี้สำเร็จลง ขอขอบพระคุณ *“เพื่อน”* ทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ ดร.โยชิฟูมิ ทามาดะแห่งมหาวิทยาลัยเกียวโต รองศาสตราจารย์ ดร.เกษียร เตชะพีระ และรองศาสตราจารย์ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รองศาสตราจารย์ ดร.โซเรน อิวาร์สสันแห่งมหาวิทยาลัยโคเปนเฮเกน ศาสตราจารย์ ดร.อัสสุโกะ โอฮาชิ รองศาสตราจารย์ ดร.คูมิโกะ คาโตะ และรองศาสตราจารย์ทาเคชิ ฮิกาชิมุระ แห่งมหาวิทยาลัยนาโงยา รองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์ รองศาสตราจารย์สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา อาจารย์ ดร.วีระ สมบูรณ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์ชัชวาล ปุญปัน รองศาสตราจารย์สมเกียรติ ตั้งนโม ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย ปรีชาศิลปกุล แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์ชาตรี ประกิตนนทการแห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร และคุณสฤณี อาชวานันทกุล

ขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและประชาชนผู้เสียภาษีอากร ที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย และขอขอบพระคุณผู้บริหารของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยซึ่งให้ความสนับสนุนโดยตรงแก่โครงการวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ ดร.วิจารณ์ พานิช ศาสตราจารย์ ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง และศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง

ขอขอบคุณครอบครัวของผู้วิจัยสำหรับความรักและกำลังใจที่มีให้ และขอโทษสำหรับการใช้เวลาส่วนใหญ่ในแต่ละวันไปกับงานวิจัยนี้เป็นเวลานานกว่า 5 ปี

สายชล สัตยานุรักษ์

บทคัดย่อ

วิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ในระยะหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา เพราะความหมายที่ปัญญาชนกลุ่มนี้สถาปนาขึ้น ช่วยจรรโลงอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังผ่านสื่อต่าง ๆ จนครอบงำความคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เป็นที่มาของจินตภาพ *"สังคมไทย"* และมโนทัศน์ *"ความเป็นไทย"* เป็นที่มาของจินตภาพ *"วัฒนธรรมไทย"* ซึ่งจินตภาพ *"สังคมไทยและวัฒนธรรมไทย"* นี้ กำหนดวิธีคิดของคนไทยในการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งทางเลือกในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศด้วย

โครงการวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยปัญญาชนกระแสหลักจำนวน 10 คน ซึ่งได้ทำการสร้างสรรค์ สืบทอด และปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ระหว่าง พ.ศ.2435-2535 โดยเน้นการวิเคราะห์ความหมายที่ได้รับการนิยามขึ้นเพื่อตอบสนองต่อบริบททางการเมืองและทางความคิดอย่างมีพลวัต ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิธีคิดที่จรรโลงโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐไทยอย่างลึกซึ้ง

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** และ **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ทรงนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อตอบสนองปัญหาทางการเมืองที่ชนชั้นนำเผชิญ เช่น การสร้างเอกภาพทางความรู้สึกนึกคิด การต่อสู้กับการนิยามความหมายของคนกลุ่มอื่น ๆ และการจัดระเบียบสังคมหลังจากที่มีการยกเลิกระบบไพร่และระบบทาสไปแล้ว แต่ยังมีความจำเป็นต้องรักษาโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้เพื่อให้อำนาจของกลุ่มเจ้ามีเสถียรภาพ มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยปัญญาชน 3 พระองค์นี้ แม้ว่ามีรายละเอียดแตกต่างกันอยู่มาก แต่มีสาระสำคัญตรงกัน คือเน้น *"ชาติไทย"* ที่ *"ชนชาติไทย"* มีอำนาจและมี *"พระมหากษัตริย์"* กับ *"พุทธศาสนา"* เป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* และหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* นี้ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"*

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังมโนทัศน์ดังกล่าวข้างต้น ผ่านพระนิพนธ์ การเทศน์ และการจัดการศึกษาของพระภิกษุสามเณร พระองค์ได้ทรงทำให้ความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นความคิดทางพุทธ

ศาสนา ซึ่งมีพลังครอบงำสูง ส่วน**เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี**มีบทบาทมากในการปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการและการแต่งหนังสือแบบเรียน

ภายหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองใน พ.ศ.2475 **หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** และ **พระยาอนุมานราชธน** เป็นปัญญาชนสำคัญที่ได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจรรโลงอำนาจรัฐในระบอบใหม่

ในทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการได้เน้นแนวความคิด *"ชาติไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยมและเรื่อง *"มนุสสปฏิวัติ"* กับ *"มติมหาชน"* ที่ส่งเสริมอำนาจของผู้นำ พร้อมกันนั้นก็เน้น "ความเป็นไทย" ในแง่คุณลักษณะหรือ *"อุปนิสัยของชนชาติไทย"* ที่เห็นว่าจำเป็นต่อการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ต่อมาในทศวรรษ 2490 *ก็เปลี่ยนมาเน้นความสำคัญของ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* เพื่อตอบสนองอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมที่มีพลังสูงขึ้นและเพื่อต่อต้านอิทธิพลของคอมมิวนิสต์

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเน้นอุดมการณ์ "ประชาชาติไทย" ที่อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย และทรงเน้น *"อัจฉริยลักษณ์"* ของภาษาไทย ที่เอื้อต่อการบัญญัติศัพท์ให้เกิดภาษาไทยที่เจริญขึ้น เพื่อให้ภาษาไทยมีคำใช้เพียงพอสำหรับการที่คนไทยจะสื่อสารความรู้สึกนึกคิดกันในระบอบการปกครองใหม่ และในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่กำลังขยายตัวขึ้น อีกทั้งสามารถจินตนาการถึงสังคมโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ ทั้งนี้ทรงพยายามเลือกสรรคำและสร้างความหมายด้วยวัตถุประสงค์ที่จะให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปตาม *"ธรรมชาติ"* มิให้ *"เดินเร็วเกินไป"*

ส่วนพระยาอนุมานราชธนมีบทบาทในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภาษา และนิรุกติศาสตร์ เพื่อให้คนไทยสนับสนุนนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นชาติอารยะและเป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาพระยาอนุมานราชธนสร้างความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างจริงจังซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมชาวบ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติ แต่ยังคงเน้นการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก และถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะได้แสดงให้เห็นว่า *"ชนบทนี้ดี"* เพราะมีพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แต่ก็เน้นการพัฒนาชนบทให้เจริญทันกับโลกที่เปลี่ยนแปลง พระยาอนุมานราชธนให้ความสำคัญแก่บทบาทของชนชั้นนำในการเลือกสรรทั้งสิ่งใหม่จากภายนอกและมรดกเดิมที่ยังมีคุณค่า เพื่อทำให้ *"วัฒนธรรมไทย"* เจริญขึ้นในลักษณะที่ *"ปัจจุบันเชื่อมต่อกับอดีต"* อยู่เสมอ และยังเน้นการยอมรับความแตกต่าง

หลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม โดยที่ชนชั้นนำต้องบูรณาการให้เกิด *"เอกัตภาพ"* เพื่อความมั่นคงของ *"ชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"*

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้ทำให้ปัญญาชนสำคัญ เช่น **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** หรือแม้แต่หลวงวิจิตรวาทการเอง หันกลับไปรื้อฟื้น ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสร้างขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเท่าที่จำเป็นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้ความหมายที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยดังกล่าวมีพลังสูงขึ้นมาก และเป็นแหล่งที่มาของ *"วิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ซึ่งยังคงเป็นวิธีคิดกระแสหลักสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวบ้านที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในช่วงเวลาเดียวกันมิได้ทำให้ชาวบ้านมีสถานภาพสูงขึ้น วิธีคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของการยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมจึงดำรงอยู่อย่างมั่นคง แม้ว่าในระยะหลัง ปัญญาชนสำคัญเช่น**สุลักษณ์ ศิวรักษ์** จะได้ปฏิเสธลักษณะสำคัญบางประการของ *"ความเป็นไทย"* และปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปจากเดิมไม่น้อย แต่ก็ไม่อาจแข่งขันกับความหมายเดิมได้ วิธีคิดกระแสหลักจึงยังคงมีอิทธิพลอย่างสูงในสังคมไทยตลอดมา

บทที่1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ปัญหาระดับวิกฤตที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน แม้ว่าจะมาจากเหตุปัจจัยอันหลากหลายซับซ้อน แต่เหตุปัจจัยที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง คือ **วิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่มีผลต่อการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการกำหนดวิธีการในการแก้ปัญหาและแนวทางการพัฒนาประเทศ** ซึ่งไม่เพียงแต่นำไปสู่ความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้ปัญหาต่าง ๆ ทวีความซับซ้อนและรุนแรงยิ่งขึ้น พร้อมทั้งทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย จนกระทั่งสังคมไทยอ่อนแอ และผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมไทยยากจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี รวมทั้งไม่สามารถดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ด้วย

คำว่า ***"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"*** นี้ หมายถึงแบบอย่าง, หลักเกณฑ์ หรือแนวทาง ในการคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย เพราะคำว่า *"วิธี"* เป็นคำบาลี แปลว่าแบบอย่าง, ทาง, หลักเกณฑ์, แนวทาง ฯลฯ[1] ซึ่งแบบอย่าง, ทาง, หลักเกณฑ์, แนวทาง ในการคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยนี้ มีผลต่อการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ตลอดจนการหาทางออกจากปัญหาเหล่านั้น

"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" มิได้เกิดขึ้นด้วยการรับรู้ที่เป็นไปตามธรรมชาติของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคมไทย แต่เป็นวิธีคิดที่ได้รับการสถาปนาโดยปัญญาชนสำคัญ ๆ แล้วใช้อำนาจรัฐในการปลูกฝังวิธีคิดดังกล่าวลงไปในความรู้สึกนึกคิดของผู้คนอย่างเข้มข้น พร้อมกับดำเนินการการกีดกันและเบียดขับวิธีคิดแบบอื่นไม่ให้มีโอกาสเผยแพร่

สื่อที่มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝัง *"ความรู้"* ที่ปัญญาชนสร้างขึ้นจนหล่อหลอมวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ได้แก่ แบบเรียนทุกระดับ และยังมีการสร้าง "ความรู้" ในกรอบวิธีคิดที่ปัญญาชนสร้างขึ้นในรูปแบบอื่น ๆ อีกมาก เป็นต้นว่า งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของ

---

[1] ปรีดี พนมยงค์, **การถ่ายทอดศัพท์จากภาษาต่างประเทศมาเป็นไทย**. กรุงเทพฯ: นีลนาราการพิมพ์, 2531. หน้า 27.

นักวิชาการ หนังสือสารคดี ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา บทวิจารณ์วรรณกรรม ตำราการใช้ภาษาไทย และวรรณคดีไทย ตำราทัศนศิลป์ (จิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม) ตำรานาฏศิลป์ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น นวนิยาย ละครโทรทัศน์ ความเรียง เป็นต้น

แม้ว่า *"สื่อ"* ที่ทำการถ่ายทอดและปลูกฝังให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* จะมีความหลากหลาย แต่มิได้ทำให้มุมมองเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยมีความหลากหลายตามไปด้วย ทั้งนี้ก็เพราะโครงสร้างรัฐไทยในระยะเวลากว่าหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจอย่างยิ่ง แม้ภายหลังการปฏิวัติในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว การเมืองไทยก็มิได้เป็น *"ประชาธิปไตย"* ในความหมายที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง สื่อสำคัญ ๆ แทบทุกประเภทจึงอยู่ภายใต้การควบคุมและการจัดการโดยรัฐ ซึ่งผู้กุมอำนาจรัฐสามารถใช้สื่อเหล่านี้ในการปลูกฝังมโนทัศน์และอุดมการณ์ที่เป็นประโยชน์ต่อโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้การรับรู้และความรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย จำกัดอยู่ภายในกรอบความคิดเดียวกัน จนกล่าวได้ว่าคนไทยส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของมโนทัศน์ที่ปัญญาชนซึ่งสนับสนุนอำนาจรัฐได้สร้างขึ้น และมโนทัศน์ดังกล่าวนั้นได้กลายเป็น *"วิธีคิดกระแสหลัก"* ในรัฐไทยและสังคมไทยตลอดมา

มโนทัศน์ "สังคมและวัฒนธรรมไทย" ที่คนไทยมีอยู่ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและแนบแน่นกับมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ทั้งนี้เนื่องจากมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลัก มิได้เป็น *"ชาติไทย"* ที่พลเมืองไทยทุกคนเป็นเจ้าของชาติและอำนาจอธิปไตยของชาติอย่างเสมอภาคกัน ตรงกันข้าม มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลักเป็นชาติที่มี *"การปกครองแบบไทย"* ที่ผู้นำชาติมีอำนาจเหนือประชาชนอย่างสูง *"ความเป็นไทย"* จึงได้รับการสร้างโดยเน้น *"วัฒนธรรมไทย"* ที่จรรโลงระบบ *"การปกครองแบบไทย"* เช่น ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ภาษาไทย ศิลปะไทย มารยาทไทย ฯลฯ โดยที่ *"วัฒนธรรมไทย"* เหล่านี้เป็นรากฐานให้แก่โครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น อันเป็นโครงสร้างสังคมที่ทำให้โครงสร้างการเมืองไทยแบบรวมศูนย์อำนาจสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า **มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นแหล่งที่มาอันสำคัญที่สุดของจินตภาพ "สังคมและวัฒนธรรมไทย" หรืออาจกล่าวได้แม้กระทั่งว่า มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับมโนทัศน์ "สังคมและวัฒนธรรมไทย"** ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป

มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่คนไทยรับรู้ จนกลายเป็นจินตภาพเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* กระแสหลักนี้ ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ในระยะหนึ่ง

ศตวรรษที่ผ่านมา ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หลวงวิจิตรวาทการ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอนุมานราชธน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์

เหตุที่โครงการวิจัยนี้ มิได้มุ่งวิเคราะห์และอธิบายการสร้างมโนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของปัญญาชนเหล่านี้โดยตรง แต่เน้นการวิเคราะห์มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อสะท้อนจินตภาพเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* กระแสหลักอีกต่อหนึ่ง ก็เนื่องจากว่า **มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นมโนทัศน์ที่มีพลังครอบงำสูง กล่าวคือ มโนทัศน์นี้ไม่เพียงแต่ส่งผลในระดับของความคิดหรือเหตุผลเท่านั้น แต่มีผลไปถึงระดับจิตใจและอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งฝังแน่นอยู่ในระบบความรู้สึกนึกคิดของ *"คนไทย"* ทั้งปวง ทำให้ปัญญาชนมุ่งสร้างและปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็นหลัก แล้วถ่ายทอดปลูกฝังให้กลายเป็นจินตภาพเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"***

การศึกษา *"ประวัติศาสตร์การสร้างวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535"* โดยเน้นไปที่การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่จะทำให้เข้าใจองค์ประกอบต่าง ๆ ของจินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เท่านั้น แต่ยังทำให้เข้าใจที่มาแห่งพลังอันสูงยิ่งของ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* อีกด้วย ความเข้าใจเช่นนี้จะช่วยให้สามารถตอบคำถามสำคัญ ๆ จำนวนมากได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และแตกต่างจากคำอธิบายเดิมที่เคยมีมาแล้ว เช่น คำถามต่อไปนี้

-ทำไมพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจและความสำคัญสูงสุดในสังคมไทยแม้ว่าการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จะเกิดขึ้นมานานกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว

-ทำไมสังคมไทยจึงให้ความสำคัญแก่ *"ผู้นำ"* อย่างสูง และเชื่อมั่นใน *"ทหาร"* กับ *"นักกฎหมาย"* มากเป็นพิเศษ

-ทำไมคนไทยจึงอธิบายปัญหาต่าง ๆ จากมิติทางศีลธรรมและมองไม่เห็นปัญหาเชิงโครงสร้าง

-ทำไมคนไทยจึงเชื่อว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตาและรัฐไทยเป็นรัฐที่เมตตา

-ทำไม *"การผสมกลมกลืน"* ระหว่างคนไทยกับคนจีนในสังคมไทยจึงมีมาก และ *"การกลายเป็นไทย"* เกิดขึ้นได้อย่างไร

-ทำไมในทศวรรษ 2510 นักศึกษาจึงสนใจความคิดของ *"ฝ่ายซ้าย"* มากขึ้น และทำไมจึงมีประชาชนนับแสนเข้าร่วมใน *"เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516"*

-ทำไมคนไทยจึงมองสังคมและวัฒนธรรมไทยในกรอบมโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* และเชื่อว่าจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยการฟื้นฟู *"ความเป็นไทย"* หรือการกลับไปยึดมั่นใน *"วัฒนธรรมไทย"* โดยเฉพาะศีลธรรมไทย

-ทำไม *"เอกลักษณ์ไทย"* จึงผูกพันกับพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

-ทำไมคนไทยจึงยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาค

-ทำไมคนไทยจึงระแวงว่า *"เสรีภาพ"* จะนำไปสู่ความวุ่นวายไร้ระเบียบ

-ทำไมระบอบประชาธิปไตยของไทยจึงอ่อนแอ

ฯลฯ

เมื่อพิจารณา *"ที่มาและความสำคัญของปัญหา"* ดังที่ได้กล่าวมานี้ ก็จะเห็นได้ว่า โครงการวิจัย *"ประวัติศาสตร์การสร้างวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535"* มิได้มุ่งค้นหาว่าปัญญาชนมีวิธีคิดที่แท้จริงอย่างไร แต่พยายามจะวิเคราะห์ความคิดที่ปัญญาชนสื่อสารกับคนไทย ซึ่งส่งผลให้คนไทยมีวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในวิถีทางที่ปัญญาชนสถาปนา

ถึงแม้ว่าผลงานของปัญญาชนจำนวน 10 คนที่ได้นำมาวิเคราะห์ในโครงการวิจัยนี้ จะแสดงให้เห็นว่า ความคิดที่ปัญญาชนในกลุ่มนี้เสนอต่อสังคมไทยมีความแตกต่างกันอยู่ไม่น้อย มิได้มีเอกภาพหรือมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสมบูรณ์ แต่อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าความคิดส่วนที่มีความสอดคล้องต้องกันนั้นมีมากและมีบทบาทร่วมกันในการหล่อหลอมวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย จนกลายเป็น *"วิธีคิดกระแสหลัก"* ของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

สมมุติฐาน

จินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่คนไทยมีร่วมกันนั้น มิได้เกิดขึ้นมาจากการที่คนไทยมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในระยะเวลายาวนาน และสื่อสารกันในทางความคิดและอารมณ์ความรู้สึกไปตามธรรมชาติ จนกระทั่งเกิดความสำนึกในความเป็นพวกเดียวกัน ที่มีชะตากรรมร่วมกันจากอดีตไปสู่อนาคต แต่เป็นผลมาจากการครอบงำทางความคิด โดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ได้ทำการนิยามความหมายของ*"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* ซึ่งส่งผลให้เกิด **"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"** ขึ้นมา วิธีคิดดังกล่าวนี้ ที่อิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อการอธิบายปรากฏการณ์ ปัญหา และความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นในสังคมไทย จนกระทั่งเรียกได้ว่าเป็น *"วิธีคิดกระแสหลัก"* ของคนในสังคมไทย

ปัญญาชนได้พยายามสร้างความหมายของ *"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* ขึ้นมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้โดยมีการปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ *"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* เป็นระยะ ๆ เพื่อตอบสนองต่อบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไป การปรับตัวครั้งสำคัญเกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แต่การปรับตัวดังกล่าว มิได้ทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่คนไทยในระยะหลังรับรู้แตกต่างไปจากความหมายเดิมเท่าใดนัก เพราะนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ส่งผลให้ปัญญาชนหันกลับไปรื้อฟื้นความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาใหม่ แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเพื่อตอบสนองบริบทที่เปลี่ยนไป แต่ส่วนใหญ่แล้วก็เป็นการปรับเปลี่ยนภายใต้กรอบโครงหลักทางความคิดเดิม และได้มีการถ่ายทอดปลูกฝังมโนทัศน์ดังกล่าวแก่คนไทยอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทำให้เป็นความคิดที่มีพลัง จนกลายเป็นแหล่งที่มาของจินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตลอดระยะเวลาหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาการสร้าง การสืบทอด และการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"* โดยปัญญาชนสำคัญ ๆ จำนวน 10 คน นับตั้งแต่เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงของบริบททางการเมืองระหว่าง พ.ศ.2435-2535 ที่มีผลต่อการสร้าง การสืบทอด และการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในช่วงเวลาต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อจะเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงที่มาของ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย ในระยะหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

แนวคิดและวิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้ตั้งคำถามหลักขึ้นมาจากพื้นฐานความคิดที่เห็นว่า *"ความรู้"* เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม เป็นวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้น (constructed) จึงเป็น *"ภาพแทนความจริง"* (representation) มิใช่เป็น *"ความจริง"* แต่เนื่องจากเป็น *"ความรู้"* ที่ช่วยจรรโลงโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง จนครอบงำวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง

วิธีการศึกษา ให้ความสำคัญแก่การวิเคราะห์ผลงานของปัญญาชนที่มีอิทธิพลทางความคิดสูง จำนวน 10 คน ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หลวงวิจิตรวาทการ พระยาอนุมานราชธน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์

ในการวิเคราะห์ผลงานของปัญญาชนข้างต้น จะพิจารณาถึงภูมิหลัง บริบททางสังคม และจุดมุ่งหมายทางการเมืองของปัญญาชนแต่ละคน ที่มีผลต่อการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจะเข้าใจความหมายที่ปรากฏในผลงานของปัญญาชนอย่างถ่องแท้ที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ ทั้งนี้ เนื่องจากเห็นว่า **ปัญญาชนซึ่งเป็นผู้สร้างผลงานแต่ละคน มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่ชัดเจนในการสร้างผลงานเพื่อเป็นเครื่องมือในการกำหนดจินตนาการหรือวิธีคิดของคนไทย อีกทั้งยังได้ใช้อำนาจทางปัญญา อำนาจทุน และ/หรืออำนาจรัฐ ในการถ่ายทอดปลูกฝังความหมายที่ตนสร้างขึ้น ให้ซึมลึกเข้าไปถึงระดับความรู้สึกนึกคิด** (mentality) **ของคนไทย** โดยปราศจากคู่แข่งที่เข้มแข็ง เพราะผู้กุมอำนาจรัฐได้ใช้อำนาจที่มีอยู่ในการเบียดขับความคิดอื่นที่เป็นอันตรายต่อโครงสร้างอำนาจและการผูกขาดอำนาจของกลุ่มตนออกไป ผลก็คือ คนไทยรับรู้ความหมายที่ปรากฏในผลงานของปัญญาชนตามแนวทางที่ปัญญาชนต้องการจะสื่อได้อย่างค่อนข้างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อความหมายดังกล่าวมิได้เป็นที่รับรู้ในสภาวะที่คนไทยมีอิสรภาพทางปัญญา และเสรีภาพทางการเมือง หากแต่ถูกครอบงำทางความคิดอย่างเข้มข้นผ่านระบบการศึกษาและการสื่อสารมวลชนที่รัฐควบคุมอย่างใกล้ชิด

หลังจากสังเคราะห์วิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่ปัญญาชนสร้างขึ้นแล้ว **การเขียนรายงานผลการวิจัย** มิได้ใช้วิธีนำเสนอความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของปัญญาชนแต่ละพระองค์หรือแต่ละคนในลักษณะที่แยกขาดออกจากกัน แต่พยายามเชื่อมโยงให้เห็นการสร้างสรรค์ การสืบทอด และการปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายต่าง ๆ ในท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนไป แล้วแสดงภาพรวมของความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้สร้าง ***"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยกระแสหลัก"*** ขึ้นมา และวิเคราะห์ผลกระทบสำคัญอันเกิดจากวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ดังกล่าวในท้ายที่สุด

รวมความว่าโครงการวิจัยนี้มุ่งศึกษาที่มาของ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* กระแสหลัก โดยวิเคราะห์ความคิดสำคัญ ๆ เกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในระยะหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ว่าได้มีการประกอบสร้าง (construction) การปรับเปลี่ยน และการสื่อสารความคิดอะไรบ้างในบริบทของแต่ละสมัย จนมีผลอย่างลึกซึ้งต่อโลกทัศน์หรือวิธีคิดของคนไทย การวิเคราะห์เช่นนี้จะช่วยให้เห็นได้ชัดเจนว่าคนไทยส่วนใหญ่ได้รับมรดกทางความคิดที่ปัญญาชนสำคัญ ๆ ได้สถาปนาขึ้น โดยที่มโนทัศน์ซึ่งปัญญาชนนำมาเน้นเพื่อตอบสนองบริบทและจุดมุ่งหมายทางการเมือง

ของตนนั้น ได้รับการเลือกสรรมาถ่ายทอดและปลูกฝังอย่างเข้มข้น ทำให้มีอิทธิพลสูงยิ่งต่อจินตนาการเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยส่วนใหญ่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

งานเขียนที่เกี่ยวข้อง

เพื่อเข้าใจพรมแดนความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยนี้และความแตกต่างระหว่างโครงการวิจัยนี้กับงานเขียนอื่น ๆ ที่มีมาก่อนอย่างชัดเจน เห็นควรแบ่งงานเขียนที่เกี่ยวข้องออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. **งานเขียนเกี่ยวกับความคิดและบทบาทของปัญญาชน**

งานเขียนส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ไม่ได้ศึกษา *"ระบบความคิด"* และ *"วิธีคิด"* ของปัญญาชน **เป็นการวิเคราะห์ความคิดด้านต่าง ๆ แบบแยกส่วน และส่วนใหญ่ศึกษาความคิดทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือศาสนา เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น** เช่น *"แนวความคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"*[2] โดยอัจฉรา ชีวพันธ์ *"แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว"*[3] โดยธิดา วัฒนกุล *"อิทธิพลทางพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์"*[4] โดยพงศ์เชษฐ์ รุจิรชุณห์ และ **บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในด้านศาสนา** โดยจำนง ทองประเสริฐ[5] เป็นต้น

มีงานวิจัยบางเรื่องศึกษาความคิดด้านต่าง ๆ ของบุคคลที่เน้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของความคิด เช่น *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยา*

---

[2] อัจฉรา ชีวพันธ์, *"แนวความคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"* รายงานผลการวิจัย เงินทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

[3] ธิดา วัฒนกุล, *"แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* วิทยานิพนธ์แผนกวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.

[4] พงศ์เชษฐ์ รุจิรชุณห์, *"อิทธิพลทางพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์"* วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

[5] จำนง ทองประเสริฐ, **บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในด้านศาสนา** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก, 2547.

ธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)" โดยศิริ พุทธมาศ [6] แต่ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มิได้ตระหนักว่า มีความแตกต่างระหว่างความคิดที่แท้จริงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กับความคิดที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพยายามปลูกฝังผ่านแบบเรียน นอกจากนี้ ผู้เขียนวิทยานิพนธ์มิได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความคิดที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอ กับความคิดที่เสนอโดยปัญญาชนสำคัญหลายพระองค์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

มีงานวิจัยบางเรื่องที่เชื่อมโยงความคิดของปัญญาชนเข้ากับบริบททางการเมือง แต่เป็นการวิเคราะห์ความคิดของปัญญาชนเพียงคนเดียว ไม่ได้พิจารณาความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงตลอดจนความแตกต่างและความขัดแย้งทางความคิดที่มีอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ งานวิจัยที่ศึกษาในลักษณะนี้มีหลายเรื่อง เช่น *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์"* โดยวัลย์วิภา จรูญโรจน์[7] *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"* โดยนฤมล ธีรวัฒน์[8] *"พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริทางด้านพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินการปกครองประเทศ"* โดยสุรีย์ ทรัพย์สุนทร[9] และ **บัลลังก์พระปิยะ บทวิเคราะห์พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์** โดยดวงดาว ยังสามารถ[10] เป็นต้น

ส่วนความคิดของปัญญาชนบางคนที่แสดงออกในการเขียนประวัติศาสตร์ หรือในการสร้างละครและเพลงที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอดีต ก็ได้รับความสนใจมากจนมีการศึกษาไว้ไม่น้อย เช่น นิธิ

---

[6] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529

[7] วัลย์วิภา จรูญโรจน์, *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520,

[8] นฤมล ธีรวัฒน์, *"แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

[9] สุรีย์ ทรัพย์สุนทร, *"พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริทางด้านพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินการปกครองประเทศ"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

[10] ดวงดาว ยังสามารถ **บัลลังก์พระปิยะ บทวิเคราะห์พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2537.

เอียวศรีวงศ์ ศึกษาความคิดในการเขียนประวัติศาสตร์ของ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[11] ประอรรัตน์ บูรณมาตร์ ศึกษาความคิดของหลวงวิจิตรวาทการ[12] เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส ศึกษาความคิดของจิตร ภูมิศักดิ์[13] ซึ่งอัญชลี สุสายัณห์แปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์ในชื่อ **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน**[14] เป็นต้น

มีงานวิจัยบางเรื่อง พยายามศึกษาเปรียบเทียบความคิดของปัญญาชนสำคัญหลายคน และเน้นการวิเคราะห์แนวความคิดที่แตกต่างกัน เช่น วิทยากร เชียงกูล ศึกษาเปรียบเทียบความคิดของปัญญาชน 3 คน ได้แก่ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ทั้งนี้โดยเน้นเฉพาะความคิดและจุดยืนทางการเมืองของปัญญาชนที่แสดงออกอย่างตรงไปตรงมาในงานเขียนของปัญญาชน แต่มิได้มองไปถึงความหมายทางการเมืองที่แฝงเร้นอยู่เบื้องหลังความคิดที่ปัญญาชนเสนอต่อสังคม[15]

งานเขียนบางเรื่องศึกษาความคิดของปัญญาชนไทยในช่วงเวลาหลายทศวรรษ แต่ศึกษาเฉพาะความคิดบางเรื่อง เช่น พระไพศาล วิสาโล ศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของแนวความคิดทางพุทธศาสนา[16] ประจักษ์ ก้องกีรติ ศึกษาความคิดในระดับ *"วาทกรรม"* ที่ปัญญาชนฝ่ายซ้ายของไทยสร้างขึ้น เน้นการรื้อฟื้นวาทกรรมดังกล่าวในทศวรรษ 2510 และอิทธิพลของวาทกรรมอื่น ๆ ที่ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516[17] อันเป็นการศึกษาในแง่มุมทางการเมืองวัฒนธรรม

---

[11] นิธิ เอียวศรีวงศ์ "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับอาโนลด์ ทอน์ยบี ใน **ปรัชญาประวัติศาสตร์** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2516. และ "สองร้อยปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย และทางข้างหน้า" **ศิลปวัฒนธรรม** 7, 4 (กุมภาพันธ์ 2529).

[12] ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

[13] Craig J. Reynolds, **Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today**. Cornell University: Southeast Asia Program, 1987.

[14] เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส, **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** แปลโดย อัญชลี สุสายัณห์ กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2534.

[15] วิทยากร เชียงกูล, **ศึกษาบทบาทและแนวคิดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. กรุงเทพฯ: ผลึก, 2538.

[16] พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546.

[17] ประจักษ์ ก้องกีรติ, **และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ...การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชน ก่อน 14 ตุลา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

นอกจากนี้ ยังมีผลงานในรูปบทความอีกจำนวนมาก เช่น บทวิเคราะห์เกี่ยวกับท่านพุทธทาสภิกขุ ในหนังสือ **พุทธทาส พุทธธรรม**[18] และหนังสืออีกหลายเล่มที่ตีพิมพ์ในวาระครบ 100 ปี พุทธทาสภิกขุ แต่บทความเหล่านี้มิได้ศึกษาในแง่ของอิทธิพลทางความคิดของปัญญาชนว่ามีผลต่อวิธีคิดของคนไทยเพียงใดและอย่างไร

2. **งานเขียนเกี่ยวกับความคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลในสังคมไทย หรือวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวความคิดในเรื่องเดียวกันของคนกลุ่มต่าง ๆ** เช่น เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวณิช เขียน *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ซึ่งเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับ *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ที่เสนอโดยนักคิดและนักการเมือง 4 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มซอยราชครู กลุ่มสถานีวิทยุสองศูนย์ พลเอกแสวง เสนาณรงค์ และกลุ่มอนุรักษ์นิยมในระหว่างทศวรรษ 2490-2500[19] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ศึกษา **ความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย** ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ.2475[20] เน้นสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการปรับเปลี่ยนสำนึกทางประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มใหม่ที่เป็นผู้ผลักดันให้เกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475. เกษียร เตชะพีระ ในบทวิเคราะห์เรื่อง *"โลกานุวัตร VS วัฒนธรรมชุมชน"* เปรียบเทียบแนวความคิดของปัญญาชนที่เป็นนักวิชาการจำนวน 8 คน ซึ่งได้เสนอทางเลือกแก่สังคมไทยแตกต่างกัน โดยเรียกฝ่ายหนึ่งว่า *"ปีกโลกานุวัตร"* และอีกฝ่ายหนึ่ง;jk *"ปีกวัฒนธรรมชุมชน"* คือเปรียบเทียบระหว่างแนวความคิดของสุวินัย ภรณวลัย กับฉัตรทิพย์ นาถสุภา, อเนก เหล่าธรรมทัศน์ กับเสน่ห์ จามริก, ชัยอนันต์ สมุทวณิช กับนิธิ เอียวศรีวงศ์ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ กับสุลักษณ์ ศิวรักษ์[21]

อนึ่ง ได้เคยมีการศึกษาความคิดของ *"นักคิดอาวุโส"* ร่วมสมัย จำนวน 10 คน ในโครงการวิจัยเรื่อง *"เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส"* โดยนักวิจัยแต่ละคนทำการศึกษาความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสหนึ่งคน ซึ่ง *"นักคิดอาวุโส"* ที่ได้รับเลือกมาศึกษาว่ามีความคิดและความใฝ่ฝันเกี่ยวกับสังคมไทยอย่างไรบ้าง ได้แก่ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) (พระพรหมคุณาภรณ์ในปัจจุบัน) ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร์ สยามวาลา ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์

---

[18] พิทยา ว่องกุล (บรรณาธิการ), **พุทธทาส พุทธธรรม** กรุงเทพฯ: สายธาร, 2549.

[19] เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวณิช, "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2536.

[20] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

[21] เกษียร เตชะพีระ, **วิวาทะโลกานุวัตร**. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538.

ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต และ พลเอกสายหยุด เกิดผล แต่นักวิจัยในโครงการนี้ไม่ได้ทำการวิเคราะห์แนวความคิดของนักคิดอาวุโสที่แต่ละคนศึกษาภายใต้กรอบความคิดเดียวกัน และมิได้ทำการเปรียบเทียบความคิดของนักคิดอาวุโส รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างนักคิดเหล่านั้น นอกจากนี้การที่โครงการวิจัยดังกล่าวนี้มุ่งศึกษาความคิดของนักคิดร่วมสมัย ทำให้มิได้วิเคราะห์มรดกของวัฒนธรรมทางความคิดที่นักคิดร่วมสมัยได้รับมาจากปัญญาชนไทยในอดีต รวมทั้งมิได้มองในแง่ที่นักคิดร่วมสมัยมีปฏิกิริยาต่อความคิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากอดีตด้วย

3. **งานเขียนที่ช่วยสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการเกิดขึ้นและการขยายตัวของจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติ"* และลัทธิชาตินิยม** เช่น เบเนดิกส์ แอนเดอร์สัน กล่าวถึง *"ชาติ"* ในแง่ของชุมชนในจินตนาการ ซึ่งจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* แตกต่างจากจินตภาพชาติในยุโรป ในแง่ที่เป็นชาตินิยมที่ทางราชการสร้างขึ้นและทำการปลูกฝังแก่คนในสังคม (Official nationalism) ในขณะที่จินตนากรรม *"ชาติ"* ในยุโรป เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม ผ่านการพิมพ์เป็นสำคัญ[22] ส่วนนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ศึกษาความคิดชาตินิยมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นกลางทั้งในและนอกระบบราชการ[23] ซึ่งช่วยให้วิเคราะห์ต่อไปได้ว่า ปัญญาชนหลายพระองค์ที่ต้องการจรรโลงระบอบดังกล่าว จำเป็นจะต้องเร่งนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ให้มีอิทธิพลเหนือความคิดที่คนชั้นกลางเหล่านั้นนิยาม นอกจากนี้นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ยังศึกษาความคิดทางเศรษฐกิจและความคิดทางการเมืองที่เกี่ยวเนื่องกับการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ดังปรากฏในหนังสือ **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม** 2475[24] และ **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.**2475[25]

งานเขียนของสมเกียรติ วันทะนะ *"สังคมไทยในมโนภาพของสี่นักคิดไทยสมัยใหม่"* เปรียบเทียบจินตภาพหรือ *"มโนภาพสังคมไทย"* ที่นักคิด 4 ท่าน (ซึ่งเป็นตัวแทนของกระแสความคิดสำคัญ 4 กระแส) ได้สร้างขึ้น ได้แก่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หลวงวิจิตรวาทการ จิตร ภูมิ

---

[22] Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** London and New York: Verso, 1991.

[23] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" **รัฐศาสตร์สาร** ฉบับ 21/3 (2542): 1-104.

[24] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546.

[25] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.**2475. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับโครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535.

ศักดิ์ และนิธิ เอียวศรีวงศ์ สมเกียรติชี้ให้เห็นว่ามโนทัศน์ของนักคิดทั้งสี่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ แต่สมเกียรติใช้ทฤษฎีของเฮเดน ไวท์ (Hayden White) ใน **Matahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe**[26] เป็นกรอบในการวิเคราะห์ และวิเคราะห์ไว้โดยย่อเท่านั้น อีกทั้งมิได้อธิบายสาเหตุหรือบริบททางสังคม ที่ส่งผลให้ปัญญาชนมี *"มโนภาพ สังคมไทย"* แตกต่างกัน[27]

4. งานเขียนเกี่ยวกับอัตลักษณ์ไทย

งานเขียนเกี่ยวกับอัตลักษณ์ไทยมีจำนวนน้อย เช่น สก็อต บาร์เม (Scot Brame) ซึ่งศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ[28] เกษียร เตชะพีระ เขียนเรื่อง *"บริโภคความเป็นไทย"*[29] เน้นการวิเคราะห์และพิสูจน์ให้เห็นความหมายที่ลื่นไหลของ *"ความเป็นไทย"* เมื่อ *"ความเป็นไทย"* ได้กลายเป็นสินค้า ที่กลุ่มทุนหลายสัญชาติสามารถสร้าง *"ความเป็นไทย"* ให้แก่สินค้าของตน เพื่อประโยชน์ในการแข่งขันในตลาด ซึ่งผู้ซื้อมีความต้องการที่จะบริโภค *"ความเป็นไทย"* เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตน แม้ว่างานเขียนบางเรื่องในกลุ่มนี้จะมิได้ใช้แนวพินิจทางประวัติศาสตร์ในการมองความเปลี่ยนแปลงระยะยาวของอัตลักษณ์ไทยที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม แต่ก็มีประโยชน์อย่างมากในแง่ที่ทำให้เห็นลู่ทางในการศึกษาความหมายของ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีพลวัต

โครงการวิจัย **ประวัติศาสตร์การสร้างวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535** จึงมีความแตกต่างจากงานเขียนของผู้อื่น เพราะศึกษาปัญญาชนไทยจำนวน 10 คน ที่ได้สร้าง สืบทอด และปรับเปลี่ยนความคิด ในช่วงเวลาถึงหนึ่งศตวรรษ โดยพยายามศึกษาความคิดที่ปัญญาชนกลุ่มนี้เสนอต่อสังคม ในประเด็นที่เห็นว่ามีความสำคัญหรือมีอิทธิพลสูงต่อสังคม นั่นคือความคิด *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เป็นการศึกษาช่วงเวลาค่อนข้างยาวคือประมาณหนึ่งศตวรรษ

---

[26] Hayden White, **Matahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe** , Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1973.

[27] สมเกียรติ วันทะนะ "สังคมไทย" ในมโนภาพของสี่นักคิดไทยสมัยใหม่" **จดหมายข่าวสังคมศาสตร์** สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 10, 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531): 91-114.

[28] Scot Barme, **Luang Wichit Wathakan and a Creation of a Thai Identity**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993.

[29] เกษียร เตชะพีระ, "บริโภคความเป็นไทย" ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ) **จินตนาการสู่ปี 2000** กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2538.

โดยพิจารณาความคิดที่ปัญญาชนเสนอในบริบททางประวัติศาสตร์ เน้นการวิเคราะห์บริบททางการเมืองและวัฒนธรรมทางความคิด ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในแต่ละยุค และพิจารณาความสัมพันธ์ทางความคิดที่ปัญญาชนทั้งหลายในกลุ่มสร้างขึ้น ทั้งนี้ หวังว่าจะช่วยให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งและรอบด้านถึงที่มาของวิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ซึ่งมีผลต่อแนวทางในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติการทางสังคมของคนไทยตลอดมา

อนึ่ง ในการเขียนรายงานผลการวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยมิได้ให้เนื้อที่แก่ปัญญาชนแต่ละพระองค์หรือแต่ละคนอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ เนื่องจากรายงานผลการวิจัยเกี่ยวกับปัญญาชนบางพระองค์และบางคนได้รับการตีพิมพ์ไปแล้ว **รายงานผลการวิจัยฉบับนี้จึงให้เนื้อที่ส่วนใหญ่แก่รายงานผลการวิจัยส่วนที่เขียนขึ้นมาใหม่ ได้แก่ ส่วนที่เกี่ยวกับการนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอนุมานราชธน และสุลักษณ์ ศิวรักษ์**

สำหรับผลการวิจัยเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏในรายงานผลการวิจัยฉบับนี้ แม้ว่าส่วนหนึ่งจะสรุปมาจากบทความของผู้วิจัย เรื่อง The Establishment of Identities in the Absolute Monarchy States[30] แต่ส่วนใหญ่แล้วเขียนขึ้นใหม่จากการค้นคว้าเพิ่มเติม ส่วนการนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หลวงวิจิตรวาทการ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น ส่วนใหญ่แล้วสรุปมาจากหนังสือของผู้วิจัย เรื่อง **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**[31] เรื่อง **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**[32] และเรื่อง **คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม "ความเป็นไทย"**[33] ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2545 พ.ศ.2546 และ พ.ศ.2550 ตามลำดับ เหตุที่ต้องนำผลการวิจัย

---

[30] Saichol Sattayanurak, "Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State" **Journal of the Siam Society** Volume 90 Parts 1&2 2002: 101-124.

[31] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

[32] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

[33] สายชล สัตยานุรักษ์, **คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม "ความเป็นไทย"** กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. (หนังสือนี้มาจากรายงานผลการวิจัย เรื่อง "การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช").

ที่เคยได้รับการตีพิมพ์แล้วมาเขียนรวมไว้ในที่นี้ ก็เนื่องจากต้องการให้เห็นภาพรวมของการนิยามความหมาย *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* กับการสืบทอดและปรับเปลี่ยนความหมายดังกล่าว ในผลงานของปัญญาชนที่ทรงอิทธิพลสูงที่สุดในช่วงหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมาอย่างชัดเจน นั่นเอง

บทที่ 2

การสร้าง "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจาก *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย เป็นผลมาจากความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยาม และทำการปลูกฝังลงไปในความรู้สึกนึกคิดของคนไทย แม้ว่าปัญญาชนในยุคหลังจะได้ทำการเลือกสรรความคิดเฉพาะบางส่วนมาสืบทอด และ/หรือปรับเปลี่ยนความหมายของความคิดบางประการไปจากเดิมไม่น้อย แต่กรอบโครงหลักทางความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สถาปนาเอาไว้ ได้รับการเน้นอย่างมากในระยะหลัง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ละเอียดชัดเจน

ก่อนหน้ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อเป็นอุดมการณ์ของรัฐที่สร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยังไม่เกิดขึ้น เนื่องจากยังไม่มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และรัฐไทยในเวลานั้นยังไม่มีเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแน่นอน อุดมการณ์ของรัฐมาจากความคิดทางศาสนา ทั้งฮินดูและพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยนั้นเส้นแบ่งที่ชัดเจนตายตัวระหว่างศาสนาทั้งสองยังไม่เกิดขึ้น[18]

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความคิดทางพุทธศาสนาได้รับการเน้นจนมีความสำคัญมากขึ้น อุดมการณ์ของรัฐในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีสาระสำคัญว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระมหาธรรมิกราชาธิราชเพราะพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่พระราชทาน *"โอวาทานุศาสน์"* สั่งสอนให้คนเข้าใจธรรมและประพฤติธรรม หากผู้ใดประพฤติผิดธรรมก็จะทรงตัดสินคดีความอย่าง *"ยุกติธรรม"* คือถูกต้องตามหลักธรรม สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรจึงได้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งทำให้มีโอกาสเข้าใจธรรมะ และสามารถทำบุญให้ทานสร้างกองการกุศล อันจะส่งผลให้เข้าใกล้อุดมคติของชีวิตคือพระนิพพานมากขึ้น ทุกคนจึงควรกตัญญูกตเวทีด้วยการปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ เช่น

---

[18] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "พรมแดนของศาสนา" ใน **ก่อนยุคพระศรีอาริย์ ว่าด้วยศาสนา ความเชื่อ และศีลธรรม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 59-64.

ไพร่ทุกคนจะต้อง *"เอาเรี่ยวแรงเป็นแดนแทนพระเดชพระคุณจึ่งจะชอบ"*[19] ดังนั้น ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การทำให้ทุกคนในรัฐมีความสำนึกหรือมีจินตนาการว่าเป็นคน ***"ชาติ"*** เดียวกัน จึงไม่เกิดขึ้น ความรุ่งเรืองของรัฐแสดงออกด้วยการมีคนหลาย *"ชาติภาษา"* เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหาธรรมิกราชาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงแม้ว่าจะเริ่มมีการจำแนก ***"ชาติภาษา"*** ต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง**นางนพมาศ**และ**จารึกวัดพระเชตุพน** ซึ่งมีการระบุถึง *"ชาติภาษา"* ต่าง ๆ ถึง 32 ชาติภาษา เพื่อเป็นความรู้ของคนในสมัยนั้น โดยที่ผู้เขียนตั้งใจจะให้หมายถึงคนที่มีจริง ในโลกที่เป็นจริง ตามทัศนะแบบมนุษยนิยมและสัจนิยม[20] แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ยังมิได้กล่าวถึง *"ชาติ"* ในฐานะที่เป็นชุมชนในจินตนาการเพื่อเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนใน *"ชาติ"* แต่อย่างใด

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อเศรษฐกิจและสังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาริง และสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศ รวมทั้งมีการขยายอำนาจทางทหารและอิทธิพลทางวัฒนธรรมของตะวันตกในรูปของความรู้ต่าง ๆ ตลอดจนแบบแผนการดำเนินชีวิตแบบตะวันตก ในขณะที่จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิของไทยกำลังเสื่อมลง[21] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ของรัฐเป็นอันมาก เช่น การประกาศว่าพระมหากษัตริย์มิใช่พระโพธิสัตว์ พระราชอำนาจของพระองค์มาจากสัญญาประชาคม ทรงมีพระบารมีอันเกิดจากการสืบสันตติวงศ์ และทรงเป็นมนุษย์ที่มีความรอบรู้ซึ่งทำให้สามารถสร้างระเบียบและประโยชน์สุขแก่คนทุกกลุ่ม[22] การปรับเปลี่ยนทางอุดมการณ์เช่นนี้ นอกจากจะเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ทางการเมืองในเวลานั้น ที่ขุนนางตระกูลบุนนาคมีอำนาจเหนือองค์พระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำให้พระราชอำนาจของพระองค์มีมากขึ้น และมีความมั่นคงเพียงพอที่จะทรงมีบทบาทเป็นผู้นำในการทำ

---

[19] สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

[20] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางนพมาศ" ใน **ปากไก่และใบเรือ** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ่งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538. หน้า 432.

[21] สายชล สัตยานุรักษ์, "ผลกระทบของหมอบลัดเลย์ต่อสังคมไทย" **อักษรศาสตร์พิจารณ์** 18,1 (มกราคม 2529): 1-30.

[22] โปรดดูรายละเอียดใน พงศ์ธิดา เกษมสิน, "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการธำรงฐานะพระมหากษัตริย์" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

ให้ประเทศสยามดำรงไว้ซึ่งอิสรภาพและมีความเจริญรุ่งเรือง [23] นอกจากนี้การสถาปนาอุดมการณ์ใหม่ยังเอื้อต่อการวางรากฐานทางการเมืองและวัฒนธรรม ที่จะช่วยให้รัชกาลของพระราชโอรสซึ่งจะเสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ มีความมั่นคงและสามารถตอบสนองต่อปัญหาใหม่ ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและปัญหาทางเศรษฐกิจ-การเมืองอันยุ่งยากและซับซ้อนทั้งภายในและระหว่างประเทศ

ปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งในรัชกาลที่ 4 ก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นอุดมการณ์ ***"เมืองไทยนี้ดี"*** ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ไม่ว่าศิลาจารึกหลักนี้จะได้รับการสร้างโดยใครและตั้งแต่เมื่อใดก็ตาม แต่พระองค์ทรงเป็นผู้เผยแพร่เนื้อหาของจารึกหลักนี้ให้ปรากฏแก่มหาชน **อุดมการณ์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ในจารึกหลักที่ 1 มีสาระสำคัญว่า ระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของเมืองไทย เป็นผลมาจากการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงใกล้ชิดประชาชน ทรงรับรองกรรมสิทธิ์เอกชนและเปิดเสรีทางการค้า ทรงอำนวยความยุติธรรมในการตัดสินคดีความ และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา รวมทั้งทรงสอนศีลธรรมแก่คนทั้งหลาย เมื่อประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของเมืองไทยแล้ว ก็ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* อย่างแท้จริง จึงสมควรที่ชาวสยามทุกคนจะรัก *"เมืองไทย"* และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่ง *"เมืองไทย"* อย่างเต็มที่**

นอกจากการเผยแพร่จารึกหลักที่ 1 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงวางรากฐานทางความคิดอีกหลายด้านเพื่อเป็นฐานให้แก่อุดมการณ์ใหม่ ที่สำคัญได้แก่การปรับเปลี่ยนความคิดทางพุทธศาสนา เพื่อให้สอดคล้องกับโลกทัศน์แบบ *"กระฎุมพี"* ของชนชั้นนำในเวลานั้น[24] ดังปรากฏในการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย อันทำให้เกิดพุทธศาสนาแบบที่เน้นอุดมคติที่จะบรรลุได้ในโลกนี้มากขึ้น รวมทั้งเน้นหลักธรรมที่สามารถปฏิบัติได้จริงในชีวิต และเน้นว่า *"สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ"*[25] ที่สำคัญก็คือเน้นให้ทุกคนและทุกท้องถิ่นทำการศึกษาพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก ซึ่งเอื้อต่อการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความคิดทางศาสนาทั่วประเทศ อีกทั้งยังทรงวางรากฐานการปรับเปลี่ยนพระราชพิธีให้เป็นพุทธหรือ *"เป็นไทย"* มากขึ้น ทรงพยายามปรับเปลี่ยนความทรงจำ

---

[23] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

[24] โปรดดูโลกทัศน์แบบกระฎุมพีใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์" ใน **ปากไก่และใบเรือ** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ่งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538. หน้า 19-291.

[25] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530. หน้า 6-23.

ของชนชั้นนำด้วยการชำระพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และทรงริเริ่มกำหนดภาษาไทยกับมารยาทไทยให้เหมาะแก่สังคมไทยสมัยใหม่ ที่จะมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรมมากขึ้นภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

แม้ว่าในรัชกาลที่ 4 จะยังไม่เกิดการนิยามความหมายของ *"ชาติสยาม"* และ *"ชาติไทย"* อย่างชัดเจน แต่พระราชกรณียกิจต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ช่วยวางรากฐานอันสำคัญยิ่งสำหรับการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์รัฐและการสถาปนาความหมาย *"เมืองไทย"* *"ชาติสยาม"* และ *"ชาติไทย"* โดยพระราชโอรส คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในเวลาต่อมา

การนิยามความหมายของ *"ชาติสยาม"* และ *"ชาติไทย"* เกิดขึ้นอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 เพื่อตอบสนองปัญหาในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือทุกส่วนของรัฐอย่างเท่าเทียมกันในทางทฤษฎีนั้น จะเป็นไปได้จริงในทางปฏิบัติก็ต่อเมื่อคนทั้งประเทศตระหนักถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการมีชะตากรรมร่วมกันภายใต้การปกครองของพระองค์ เมื่อใดก็ตามที่มีเหตุดีหรือเหตุร้ายเกิดขึ้นแก่คนในเขตใดเขตหนึ่ง ก็จะส่งผลกระทบต่อคนในเขตอื่น ๆ และการกระทำใด ๆ ของรัฐบาลย่อมจะส่งผลแก่คนในทุก ๆ ส่วนของประเทศ

ใน พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัส ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง**การนิยามความหมายของ *"ชาติสยาม"* ที่ประกอบขึ้นด้วย *"ไทยลาวซานทั้งปวง"* ซึ่ง *"พูดภาษาอันเดียวกันเพี้ยนกันบ้าง"* และอยู่ภายใต้พระราชอำนาจกับการอุปถัมภ์บำรุงของพระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยาม** ดังความต่อไปนี้

> *...ความจริงที่เราสามารถจัดการบ้านเมืองได้สำเร็จตลอดทั่วไปในพระราชอาณาเขตรอันกอบด้วยหัวเมืองทั้งหลาย แผ่ขยายอยู่ในพื้นแผ่นดินอันไพศาล มีราษฎรอาไศรยอยู่ พูดภาษาอันเดียวกันเพี้ยนกันบ้างดังนี้ เปนเหตุที่เต็มใจยินดีของเราเปนอันมาก* ***ไทยลาวซานทั้งปวงนี้ ก็นับถือตัวเปนพวกอยู่ในชาติเดียวกันอันหนึ่ง แลตั้งตาหมายว่าเราเปนเจ้าเปนใหญ่ผู้อุปถัมภ์บำรุงทั้งนั้น***[26]

---

[26] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ.2417 ถึง พ.ศ.2453)** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2458, หน้า 41. (เน้นโดยผู้วิจัย).

สถานการณ์ในรัชกาลที่ 5 นับว่าแตกต่างจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างมาก เพราะพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นทรงปกครอง เก็บภาษี และตัดสินคดีความ โดยอาศัยกลไกของระบบไพร่ จึงไม่จำเป็นต้องสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อีกทั้งวิถีการผลิตหลักยังเป็นแบบศักดินา ซึ่งทำให้การค้าที่เชื่อมโยงคนในอาณาบริเวณต่าง ๆ เข้าหากันยังมีอย่างจำกัด คนส่วนใหญ่อยู่ในระบบการผลิตแบบพอยังชีพและส่งส่วยแก่นาย ความผันผวนที่มีต่อคนในอาณาบริเวณหนึ่ง ๆ แทบจะไม่มีผลกระทบต่อคนที่อยู่ในอาณาบริเวณอื่น ๆ แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในรัฐเดียวกันก็ตาม ส่วนเจ้าเมืองและกรมการแต่ละเมืองส่วนใหญ่แล้วต่างก็สืบทอดอำนาจในสายตระกูลหรือแย่งชิงอำนาจกับตระกูลอื่นในท้องถิ่น ในขณะที่อุดมการณ์ทางการเมืองที่ตกทอดมา ก็เน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับ *"สมณชีพราหมณ์อานาประชาราษฎร"* ในแง่ที่แต่ละคนจะต้องพึ่งพระบรมโพธิสมภารเพื่อจะบรรลุนิพพาน ดังกล่าวมาแล้ว พสกนิกรในรัฐจึงไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองเดียวกันอย่างแท้จริง

เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีความสำนึกทางเวลาแบบก้าวหน้าแทนความเชื่อในคติปัญจอันตรธาน และทรงมีพระราชประสงค์จะทำให้พระมหากษัตริย์อยู่ในสถานะผู้กำหนด *"วิถีของประวัติศาสตร์"*[27] อย่างแท้จริง แต่การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางก็ยังไม่อาจเกิดขึ้นได้ พระองค์ต้องทรงรักษาระบบไพร่และทาสเอาไว้ และอำนาจทางการเมืองส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ในมือของขุนนางในส่วนกลางและตระกูลผู้นำในท้องถิ่นต่าง ๆ

ดังนั้น ในรัชกาลที่ 5 ขณะที่ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครอง ก็มีความจำเป็นต้องสถาปนาอุดมการณ์และโลกทัศน์ใหม่ เพื่อเป็นฐานทางความคิดให้แก่ระบอบการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้พระราชอำนาจ และเป็นอุดมการณ์กับโลกทัศน์ที่เอื้อต่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งระบบไพร่และระบบทาสกำลังสลายตัวลงไป ในการนี้ปัญญาชนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างสำนึก *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ขึ้นมา แล้วนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ต่อการเสริมสร้างพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของพระมหากษัตริย์ และการจัดระเบียบสังคมในลักษณะของการแบ่งชั้นตามหลักชาติวุฒิ เพื่อช่วยในการจรรโลงระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคงและยั่งยืน รวมทั้งเพื่อให้สามารถเผชิญกับภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศสได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

---

[27] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

เจ้าอยู่หัวทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่า *"การภายนอกย่อมหนักแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำช้า...ไม่ได้ การสมัครสมานภายในต้องเรียบร้อยโดยเร็ว ไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา"*[28]

การสร้างจินตภาพ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ให้เกิดขึ้นในสำนึกของคนทั้งปวง จะช่วยในการจัดระเบียบสังคม พร้อมทั้งช่วยลดความแตกต่างและความขัดแย้ง ทั้งระหว่างชนชั้น ระหว่างชาติพันธุ์ และระหว่างท้องถิ่นกับส่วนกลาง ฯลฯ รวมตลอดไปถึงความขัดแย้งส่วนบุคคล เอื้อให้สภาวะที่มี *"เอกภาพ" "การสมัครสมานภายใน"* หรือ *"ความสามัคคีภายในชาติ"* สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะการมีความสำนึกและจินตนาการเกี่ยวกับ *"ชาติสยาม"*[29] หรือ *"ชาติไทย"* ร่วมกัน จะทำให้คนทั้งปวงตระหนักว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำของ *"ชาติ"* ที่จะทำให้ *"ชาติ"* มีอิสรภาพ มีระเบียบ มีความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า โดยที่ทุกคนใน *"ชาติ"* จะได้รับผลดีจากสภาวการณ์ดังกล่าว ในขณะที่ความสำนึกในความสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* จะช่วยทำให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรมและเกิดการยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยที่คนแต่ละชั้นมีสถานภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองไม่เท่าเทียมกันและมีหน้าที่ต่อ *"ชาติ"* แตกต่างกันตามระดับของชาติวุฒิ ความจงรักภักดี และความรู้ความสามารถที่มีอยู่

การวางรากฐานความคิดเรื่อง "ชาติ"

แม้ว่าในรัชกาลที่ 5 จะยังไม่มีการสร้างมโนทัศน์ *"ชาติสยาม"* หรือ *"ชาติไทย"* ขึ้นมาอย่างละเอียดชัดเจน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงมีพระราชดำรัส พระราชนิพนธ์ และพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อสร้างความสำนึกในเรื่อง *"ชาติ"* และ *"ความรักชาติ"* อันเป็นการวางรากฐานให้แก่มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่จะได้รับการนิยามอย่างจริงจังในรัชกาลต่อมา

---

[28] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาส่วนพระองค์ พระราชทานสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิต สยามมกุฎราชกุมาร ในวโรกาสวันพระราชสมภพครบ 25 พรรษา ใน พ.ศ.**2436 อ้างในพรเพ็ญ ฮั่นตระกูล, "รัชกาลที่ 5 กับฝรั่งเศสและเวียดนาม" ใน **รัชกาลที่** 5 : **สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อรอนงค์ ทิพย์พิมล บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547. หน้า 501-502.

[29] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า *"ชาติสยาม"* ในพระราชนิพนธ์และพระราชดำรัสหลายครั้งตั้งแต่ทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา

ในรัชกาลที่ 5 นี้ ความคิดความเชื่อใหม่ ๆ ที่เป็นภัยต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ก่อตัวขึ้นมาในคนหลายกลุ่ม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่า การศึกษาในโรงเรียนจีนและโรงเรียนฝรั่งที่แพร่หลายขึ้นนั้น มีส่วนอย่างมากในการทำให้คนมีความรู้และความคิดใหม่ ที่จะส่งผลให้คลายความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา[30] ความคิดทางสังคมและการเมืองใหม่บางประการปรากฏในหมู่ชนชั้นสูงด้วย เช่น กรณีเจ้านายข้าราชการกลุ่มหนึ่งซึ่งนำโดยพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ *"กราบบังคมทูลถวายความเห็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใน ร.ศ. 103"* โดยเสนอให้มีการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา ที่จะส่งผลให้เกิดความเสมอภาค เสรีภาพ และความยุติธรรม[31] หรือกรณี *"เทียนวรรณ"* เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิรูปสังคมและการเมืองผ่านทางหนังสือพิมพ์[32] ก็บั่นทอนความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เช่นกัน ถึงแม้ว่าผลกระทบที่ชัดเจนจะยังไม่เกิดขึ้นในเวลานั้น แต่การคาดการณ์ว่าความคิดความเชื่อใหม่ ๆ เหล่านั้นจะมีอิทธิพลมากขึ้นในอนาคต ก็ทำให้ชนชั้นนำต้องหาทางป้องกันแก้ไขไว้ล่วงหน้า นอกจากนี้ การปกครองประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังตกอยู่ภายใต้แรงกดดันของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งอาจอ้างเอาการกดขี่ราษฎรตลอดจนความป่าเถื่อนล้าหลังในด้านต่าง ๆ เป็นเหตุผลในการยึดครองเข้ายึดประเทศสยามเป็นอาณานิคมอีกด้วย

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวมานี้ การสถาปนาอุดมการณ์ใหม่จึงมีความสำคัญอย่างมาก เพราะนอกจากจะช่วยลดปัญหาข้างต้นแล้ว ยังช่วยสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในประเทศที่ทุกคนเคารพต่อพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ์ และยอมรับสถานะความเป็น *"ผู้นำ"* ของพระมหากษัตริย์ในการ *"เลือกฟั้น"* สิ่งที่จะรับเข้ามาในบ้านเมือง ขณะเดียวกันอุดมการณ์ใหม่ยังจำเป็นสำหรับการจัดระเบียบและควบคุมสังคมแทนระบบไพร่และทาส ดังนั้น ในปลายรัชกาล เมื่อกระบวนการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้บรรลุความสำเร็จมากพอสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงดำเนินการสร้างมโนทัศน์ ***"ชาติไทย"* อันมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"*** อย่างจริงจัง

---

[30] ห.จ.ช., ร.5 ศ.5/81. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 129.

[31] ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "พระองค์เจ้าปฤษฎางค์กับ "คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103" **ศิลปวัฒนธรรม** 24, 12 (ตุลาคม 2546): 73-83.

[32] ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "เทียนวรรณ: ไพร่กระฎุมพีคนแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์" **ศิลปวัฒนธรรม** 26, 9 (2548): 80-103.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ก่อนจะถึงปลายรัชกาลนั้น ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้จินตนาการ *"ชาติสยาม"* หรือ *"ชาติไทย"* ได้อย่างจำกัด ก็คือการที่ประเทศสยามยังมีเมืองประเทศราช ดังจะเห็นได้ว่าใน พ.ศ.2434 เมื่อทรงตรา *"พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ.110"* นั้น ก็ยังปรากฏว่า *"ธงบรมราชธวัชมหาสยามมินทร์"* ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์และมีความสำคัญเป็นลำดับแรกนั้น มุ่งเน้นว่า พระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงมีพระราชอำนาจปกครองหลาย *"ประเทศ"* ได้แก่ *"สยามเหนือ สยามใต้ สยามกลาง...ลาวประเทศ...มลายูประเทศ"* ดังความใน *"พระราชบัญญัติที่กำหนดลักษณะธง"* ดังนี้

> *...พื้นในสีขาบ เปนรูปโล่ตราแผ่นดิน มีจักรีไขว้กันอยู่บนโล่...ในโล่ตราแผ่นดินนั้น ช่องบนเปนรูปช้างไอยราพต ...บอกนามสยามเหนือ สยามใต้ สยามกลาง ช่องล่างข้างขวานั้น เปนรูปช้างเผือกพื้นชมพู เปนนามสัญญาแห่งลาวประเทศ ช่องล่างข้างซ้ายนั้น เปนรูปกฤชคดแลตรงสองอันไขว้กัน... บอกสัญญานามมลายูประเทศ...จึ่งเปนบรมราชธวัชสยามมินทร์สำหรับพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามินทร์ แต่พระองค์เดียว*[33]

ส่วน *"ธงชาติ"* ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ มิได้เป็นสัญลักษณ์ของคนทั้งหมดในรัฐ แต่เป็นเพียงสัญลักษณ์ของพ่อค้าและสามัญชน *"สำหรับปักในเรือทั้งหลายของพ่อค้าแลของสามัญชนทั่วไปบรรดาที่เปนชาติสยาม"* และมีความสำคัญในลำดับที่ 14[34]

แต่เมื่อถึงปลายรัชกาล พระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยามได้ *"เสียดินแดน"* หรือเสียเมืองประเทศราชไปมากแล้ว ส่วนที่เหลืออยู่ล้วนตกอยู่ภายใต้พระราชอำนาจอย่างมั่นคงมากขึ้น โดยที่ส่วนกลางสามารถขยายอำนาจออกไปจัดการทรัพยากรทั่วประเทศ และใช้กองทัพสมัยใหม่ในการปราบปรามการกบฏใน *"ลาวประเทศ...มลายูประเทศ"* ได้สำเร็จ อีกทั้งมีการสร้างระบบการสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่และการศึกษาแผนใหม่ และมีการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 รวมทั้งมีการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างกว้างขวาง ดังนั้น ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญแก่การสร้างความทรงจำ

---

[33] "พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม** 13 รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 79-80.

[34] "พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม** 13 รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 79-80.

ร่วม (Collective memory) ว่า *"ชาติไทย"* ที่ทรงปกครองนั้นเป็น *"ชาติ"* เก่าแก่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ โดยมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญของความเป็นชาติที่มั่นคงและเจริญรุ่งเรือง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

อย่างไรก็ตาม ก่อนจะถึงปลายรัชกาลที่ 5 นี้ ความสำนึกในเรื่อง *"ชาติไทย"* ในความหมายที่ว่า *"คนชาติไทยก็คือเกิดเปนไทย เกิดในหมู่ชนที่เรียกนามตนว่าไทย"*[35] ได้ก่อตัวขึ้นมาแล้วในหมู่ชนชั้นนำ แต่ยังไม่อาจสร้างเป็นความสำนึกร่วมของคนทั้งประเทศได้ ด้วยเหตุผลที่ประเทศสยามในระยะก่อนทศวรรษ 2430 นั้น ยังมีระบบการเมืองแบบจารีต ที่อำนาจกระจายอยู่ในตระกูลเจ้าเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเจ้าประเทศราชดังที่กล่าวมาแล้ว อีกทั้งยังขาดกลไกที่จะปลูกฝังสำนึกเรื่อง *"ชาติ"* ให้เป็นที่รับรู้อย่างแพร่หลายอีกด้วย เพราะการศึกษาแผนใหม่สำหรับทวยราษฎร์ และการปฏิรูปการปกครองกับการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ ล้วนแต่กระทำได้อย่างจำกัด ส่วนสื่อสิ่งพิมพ์ก็เผยแพร่เฉพาะในหมู่ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางในเขตเมืองซึ่งเป็นคนส่วนน้อยของประเทศ

สำนึกทางการเมืองเรื่อง *"คนชาติไทย"* ของชนชั้นนำ น่าจะเริ่มก่อตัวขึ้นหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ และสนธิสัญญาลักษณะเดียวกันกับชาติอื่น ๆ ซึ่งไทยต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศคู่สัญญาทั้งหลาย เป็นผลให้ชนชั้นนำไทยต้องจำแนก *"ชาติ"* ของคนในพระราชอาณาจักรอย่างละเอียด เมื่อเกิดปัญหากับคน *"ชาติ"* ต่าง ๆ เช่น ฝรั่งเศส อังกฤษ จีน ลาว มลายู ฯลฯ ถึงแม้ว่าจะเป็นปัญหาประเภทเดียวกันก็ต้องใช้วิธีจัดการกับปัญหาแตกต่างกัน โดยจะต้องคำนึงถึงปัญหา *"การเมือง"* ที่ผูกติดกับปัญหา *"ชนชาติ"* อยู่ตลอดเวลา หากอ่านพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเสนาบดีกระทรวงนครบาล จะเห็นได้ชัดเจนว่ามีการแยกแยะอยู่เสมอว่าคนร้ายเป็นคนชาติใด ผู้เสียหายเป็นคนชาติใด[36] และหากอ่านเอกสารราชการที่บันทึกรายงานการประชุมเสนาบดี ก็จะพบว่ามีการจำแนกเช่นเดียวกันว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนชาติใดบ้าง และการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่มีคนต่างชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็ต้อง

---

[35] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 71-72.

[36] โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่** 2 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2509. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอน 1)** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอน 2)** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513. และ **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 4** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512.

คำนึงถึงมิติทางการเมืองอย่างละเอียดอ่อน ในสถานการณ์เช่นนี้ **ความสำนึกเรื่อง *"ชาติ"* ที่เกี่ยวโยงกับอำนาจการเมืองจึงก่อตัวขึ้น จนเป็นจุดเริ่มต้นของ *"ชาตินิยม"* ในหมู่ชนชั้นนำ โดยเป็น *"ชาตินิยม"* แบบที่เน้นเอกราชและความเจริญรุ่งเรืองของ *"ชาติ"* ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้นำของ *"ชาติ"***

อาจกล่าวได้ว่า ความสำนึกเรื่อง *"ชาติสยาม"* หรือ *"ชาติไทย"* ของชนชั้นนำ เกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งเรือรบฝรั่งเศสปิดปากอ่าวไทย เพราะด้วยความสำนึกหรือจินตนาการ *"ชาติไทย"* ซึ่งมีอำนาจอยู่ในดินแดนแหลมทองนี้เอง ที่ส่งผลให้ชนชั้นนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์แห่ง *"ชาติไทย"* ทรงรู้สึก *"เสียเกียรติยศ"* เป็นอย่างมากเมื่อเกิดเหตุการณ์ ร.ศ.112 ซึ่งฝรั่งเศสนำเรือรบมาปิดปากอ่าวไทย และ *"ชาติไทย"* ต้อง *"เสีย"* ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ความหมายของ *"ชาติไทย"* ในช่วงเวลาดังกล่าว ถึงแม้ว่าจะหมายถึง *"ชาติ"* ของ *"ชนชาติไทย"* แต่ก็มิใช่ *"ชาติ"* ที่ทุกคนใน *"ชาติ"* มีความเสมอภาคกัน หรือครอบครองอำนาจอธิปไตยร่วมกันแต่อย่างใด ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นแบบแผนความสัมพันธ์อันถูกต้องว่า *"ผู้น้อย... ต้องอ่อนน้อมยำเกรงผู้ใหญ่"* ดังความว่า

> *บ้านเมืองจะอยู่เย็นเปนศุขได้ก็ด้วยความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน การที่จะเปนสามัคคีพร้อมเพรียงกันได้นั้น ก็ต้องอาไศรยที่ผู้ใหญ่มีความโอบอ้อมอารีรักใคร่ต่อผู้น้อยโดยสุจริต* ***ผู้น้อยก็ต้องอ่อนน้อมยำเกรงผู้ใหญ่...จึงจะเปนการเรียบร้อยได้***[37]

อย่างไรก็ตาม ทรงระมัดระวังมิให้เกิดการกดขี่ภายในบ้านเมือง ในบริบทที่มีการเผยแพร่ความคิดเรื่องความเสมอภาค เสรีภาพ และประชาธิปไตย เพราะหากมีการกดขี่เกิดขึ้นก็ย่อมแสดงว่าการปกครองของพระองค์มีข้อบกพร่อง และจะทำให้การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นระบบอบรัฐธรรมนูญเป็นไปโดยชอบธรรม อีกทั้งในเวลานั้นมหาอำนาจก็ต้องการดินแดนและประชากรเพิ่มเติม ซึ่งทำให้ต้องระวังไม่ให้เกิดการกดขี่ราษฎรในพื้นที่ใด ๆ อันจะทำให้ต่างชาติใช้เป็นข้ออ้างในการยึดครองพื้นที่นั้น ๆ เมื่อปรากฏว่า *"ราษฎรในหัวเมืองลาว มีความกลัวเกรงแลเกลียดชังข้าหลวงมาก... การซึ่งเปนเหตุให้ราษฎรลาวได้ความเดือดร้อนเช่นนี้ ก็เหมือนหนึ่งต้อนพวกลาวให้เข้าหาฝรั่งเศส ด้วย*

[37] ห.จ.ช., ร. 5 บ 1.2/4 พระราชนิพนธ์เบ็ดเตล็ด.

ฝรั่งเศสมาตั้งถ้าคอยรับอยู่แล้ว" พระองค์ก็ทรงมีพระบรมราชโองการให้ข้าหลวงไต่สวนเอาตัวผู้ผิดมาลงโทษ เพื่อจะ *"รงับความเดือดร้อนของราษฎรให้เย็นใจลง...กลับคืนเข้าภูมิลำเนา"*[38]

ในกรณีการจับผู้ร้ายชาวตองสู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเตือนมิให้มีการทุบตีหรือทรมานผู้ร้าย ดังความว่า

> *ด้วยเมืองพิชัยมีใบบอกเรื่องจับตองสูผู้ร้ายฆ่านั้น...ห้ามอย่าให้เฆี่ยนตี ตอกขื่อ แลอย่าให้ผู้คุมเรียกเงินค่าธรรมเนียมเล็กน้อย...การที่จะจับผู้ร้ายต่อไปอีก...ถ้าไม่ต่อสู้อย่าให้ทุบตีฟันแทงให้เจ็บป่วย ถ้าต่อสู้ให้ต่อสู้บ้างแต่เพียงพอจับได้ อย่าให้ทำโดยความโกรธ จับได้แล้วทุบตีอย่างหนึ่งอย่างใดเปนอันขาด*[39]

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระมัดระวัง มิให้เกิดการกระทำที่จะแสดงให้เห็นว่า ภายใต้การปกครองของพระองค์มีการกดขี่เบียดเบียนมนุษย์ด้วยกันอย่างรุนแรง อันจะส่งผลให้คนทั้งหลาย รวมทั้งชาติมหาอำนาจ เห็นว่าระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ยังไม่ดีพอ ไม่ว่าจะเป็นการกดขี่ *"ผู้น้อย"* หรือการกดขี่คนต่างชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในประเทศก็ตาม พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ได้ทรงดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นที่ปรากฏว่าพระองค์ได้ทรงพยายามลดการกดขี่เบียดเบียนภายในประเทศลงอย่างมากที่สุด เป็นต้นว่า ภายหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเศกครั้งที่ 2 ซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้เสนอให้ทรงเลิกระบบทาสนั้น พระองค์ก็โปรดเกล้าฯ ให้ **"ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่ จ.ศ.**1235" ในทันที เพื่อเน้นว่าทรงตั้งพระทัยจะปกครอง *"เพื่อที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้มีความสุขความเจริญ แก่พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งสมณชีพราหมณ์ประชาราษฎรทั้งปวง"* และการกดขี่เบียดเบียนทั้งปวงที่มีอยู่นั้นก็ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะกำจัดให้หมดสิ้นไป *"มิให้มีแก่ชนทั้งหลายในพระราชอาณาจักรต่อไป"* **อย่างไรก็ตาม พระองค์จำต้องดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป** ***"ตามเวลาที่ควรแก่กาล"*** ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างในคราวเดียวได้ ดังที่ทรงระบุว่า

---

[38] ห.จ.ช., ร. 5 บ. 1. 2/31 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 176-177.

[39] ห.จ.ช., ร. 5 รล.-กต. เอกสารเย็บเล่ม กระทรวงการต่างประเทศ เล่ม 24 หน้า 106. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 187.

ก็ในประเทศสยามนี้ ธรรมเนียมบ้านเมืองที่เป็นการกดขี่แก่กัน อันไม่ต้องด้วยยุติธรรมนั้น ก็ยังมีอยู่อีกหลายประการ จะต้องคิดลดหย่อนผ่อนเปลี่ยนเสียบ้าง แต่การที่จะผลัดเปลี่ยนธรรมเนียมให้แล้วไปในครั้งเดียวคราวเดียวนั้นไม่ได้ จะต้องคิดเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาที่ควรแก่กาลที่จะเปลี่ยนแปลงได้ บ้านเมืองจึ่งจะได้มีความเจริญสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป"[40]

ดังนั้น การลดการกดขี่เบียดเบียนในระยะแรกจึงมีเพียงการยกเลิก *"ธรรมเนียมที่หมอบคลานกราบไหว้"* ซึ่ง *"เหนว่าเปนการกดขี่แก่กันแขงแรงนัก...ไม่ทรงเหนว่ามีประโยชน์แก่บ้านเมืองแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย"*[41] ในเวลาต่อมา จึงได้ขยายมาสู่การมีพระบรมราชโองการห้ามมิให้ข้าราชการทำการกดขี่ประชาชนในเรื่องอื่น ๆ รวมทั้งทรงยกเลิกระบบไพร่และทาส ซึ่งทำให้ชาติตะวันตกแสดงความชื่นชนเป็นอันมากว่าพระองค์พระราชทานเสรีภาพแก่ราษฎร อันทำให้ให้ *"ชาติไทย"* ดูศิวิไลซ์ขึ้นมากในสายตาของต่างชาติ

กลางทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา พระราชดำริเรื่อง *"ชาติ"* และ *"รักชาติ"* ปรากฏในพระราชนิพนธ์และพระราชหัตถเลขาบ่อยครั้ง และทรงใช้คำว่า *"ชาติชาวสยาม"* อยู่เสมอ[42] และเมื่อถึงทศวรรษ 2440 ซึ่งการปฏิรูปการปกครองบรรลุผลมากพอสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามลดความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของประชาชน และสร้างความสำนึกว่าเป็นไทยด้วยกัน เช่น การเปลี่ยนชื่อมณฑลต่าง ๆ ใน พ.ศ.2442 จากชื่อเดิมที่แสดงถึง *"ชนชาติ"* ซึ่งอาศัยอยู่ในมณฑลเหล่านั้น มาเป็นชื่อใหม่ที่เน้นทิศอันเป็นที่ตั้งของมณฑล เช่น จากชื่อ "มณฑลลาวเฉียง" เป็น "*มณฑลพายัพ"* ส่วน *"มณฑลลาวพวน"* เป็น *"มณฑลอุดร"* และ *"มณฑลลาวกาว"* เป็น *"มณฑลอิสาน"* นับเป็นการลบเลือนความ *"ไม่เป็นไทย"* ออกไปจากการรับรู้ของคนทั้งหลาย และพยายามสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ไทยขึ้นมาแทน ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ไว้ ดังต่อไปนี้

---

[40] เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ (ผู้รวบรวม) "ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 115.

[41] เรื่องเดียวกัน.

[42] ห.จ.ช., ร. 5 รล. 3/7 กรมราชเลขาธิการ ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ. 112.

...พระเจ้าอยู่หัว...ทรงริเริ่มปฏิรูประบบการปกครอง เปลี่ยนให้เป็นแบบรวมราชอาณาเขตรไทยให้เปนอันหนึ่งอันเดียวกัน ล้มเลิกประเพณีที่หัวเมืองขึ้นต้องทูลเกล้าฯ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ***เปลี่ยนชื่อ...และยกเลิกการเรียกชื่อราษฎรในมณฑลทั้งสามนั้นว่าลาว***[43]

ใน พ.ศ.2440 เมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ทหารเรือ ในเรื่อพระที่นั่งมหาจักรี โดยทรงเน้นเรื่อง *"รักชาติและรักบ้านเมืองอันเป็นที่เกิด"* ซึ่งเป็นความรู้สึกแบบ Patriotism พร้อมกับทรงสร้างความเชื่อมั่นในความเท่าเทียมระหว่างคนไทยกับชาวตะวันตกในฐานะที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน เพื่อป้องกันมิให้ทหารเรือรู้สึกว่าคนชาติไทยด้อยกว่าคนชาติตะวันตก พระบรมราโชวาทตอนหนึ่งระบุว่า

*เดี๋ยวนี้เราได้มาจากประเทศของเราไกลตั้ง 6000 ไมล์...มาถึงประเทศที่เขาได้เจริญแล้ว ด้วยวิชาการฝ่ายทะเล แลการรุ่งเรืองด้วยการเล่าเรียนแลการปกครองกับทั้งป้องกันอันกวดขันในเขตแดนบ้านเมืองของเขา เพราะ****เขารักชาติและรักบ้านเมืองที่เขาเกิด****...ความเจริญรุ่งเรืองทั้งหลายนี้ ได้เกิดขึ้นเพราะความสังเกตแล้วคิดการประกอบแลเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา อาศัยความอุตส่าห์และความเพียรเปนที่ตั้งเท่านั้น* ***เขาหาได้เปนอย่างอื่น นอกจากเปนมนุษย์เหมือนเราไม่ เราควรจะมีมานะว่าเราก็เปนมนุษย์เช่นเขา*** *ไม่ได้เลวไปกว่าเขาในการที่เกิดมานั้นเลย แต่เพราะว่าเรามีความรู้น้อยกว่าเท่านั้น จึงได้เห็นเปนผิดไปบ้าง...เราอยากรู้อันใดเราเรียนรู้ได้เหมือนเขาทั้งสิ้น*[44]

พระราชดำรัสพระราชทานนักเรียนที่ได้ออกไปเรียนในยุโรป ก็เน้นให้นักเรียนเหล่านั้น *"ทำให้ตนเปนประโยชน์"* คือนำความรู้กลับมา *"ทำให้แพร่หลายในหมู่ชนชาติเดียวกัน...ความรู้อันนี้ ไม่มีข้อ*

---

[43] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ** หน้า 280 อ้างใน เตช บุนนาค, **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยามพ.ศ.2435-2458** แปลโดย ภรณี กาญจนัษฐิติ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2532. หน้า 199. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[44] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ 8 พฤษภาคม 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 8. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 241. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ซึ่งจะขัดขวางต่อการที่จะรักษาไว้ซึ่งอำนาจฉเพาะประเทศ คืออิศรภาพของเมืองเราในชาติเอเชียชาติหนึ่ง"[45]

ต่อมาใน พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างความทรงจำเกี่ยวกับ "ชาติ" อย่างสำคัญ ด้วยการที่ทรงพระราชนิพนธ์ประวัติพระพุทธชินราชขึ้นมาใหม่อีกสำนวนหนึ่ง ทรงใช้ชื่อเรื่องว่า *"พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช"*[46]

ก่อนหน้านี้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธชินราชปรากฏใน ***"พงศาวดารเหนือ"*** ซึ่งกล่าวถึงเรื่อง *"พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก"* แห่งเชียงแสน ว่าทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธชินราชขึ้น เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ ***"ตำนานพระพุทธราช"*** ขึ้นใหม่ ระบุว่าคนไทยแห่งเมืองสวรรคโลกเป็นผู้สร้าง เพื่อเน้นว่าช่างไทยมีฝีมือเหนือกว่าช่างลาวเมืองเชียงแสน และยังเป็นการเชื่อมโยงพระพุทธรูปที่งามเลิศพระองค์นี้เข้ากับประวัติศาสตร์ไทยไปพร้อมกัน[47] โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เพื่ออธิบายว่า เหตุที่พระพุทธรูปองค์นี้สร้างโดยคนไทยแห่งเมืองสวรรคโลก ก็เพราะกษัตริย์เชียงแสนคือ *"พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก...ทรงพระวิตกว่า ถ้าจะทำพระพุทธรูปขึ้นแต่โดยลำพังฝีมือลาวชาวเมืองเชียงแสน กลัวเกลือกจะไม่งามดี "*[48]

ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะจำลองพระพุทธชินราชเพื่อใช้เป็นพระประธานพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ได้ทรงพระราชนิพนธ์ประวัติพระพุทธชินราชขึ้นใหม่อีกสำนวนหนึ่ง คือ ***"พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช"***[49] พระราชนิพนธ์เรื่องนี้สามารถแบ่งได้เป็นสามตอน โดยตอนต้นมีพระราชนิพนธ์เนื้อหาเพิ่มขึ้นใหม่เพื่อปูเรื่องเข้าสู่ประวัติพระพุทธชินราช ตอนกลางว่าด้วยประวัติพระพุทธชินราชซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินตามเนื้อหาหลักในฉบับรัชกาลที่ 4 และตอนท้ายเป็นส่วนพระราชนิพนธ์ใหม่ทั้งหมดว่าด้วยการจำลองพระพุทธชินราช เนื้อหาในตอนต้นนั้น แม้จะมีเนื้อความไม่มากนัก แต่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะพระบาทสมเด็จพระ

---

[45] ห.จ.ช., ร. 5 บ. 1.9/17 พระราชหัตเลขาเบ็ดเตล็ด

[46] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2460, หน้า (1).

[47] ชาตรี ประกิตนนทการ, "พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย" **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[48] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสดา** พิมพ์ในงานศพคุณปุ้ย อิศรางกูร ณ อยุธยา ณ วัดมกุฎกษัตริยาราม 26 มีนาคม 2496. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2496 หน้า6.

[49] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2460, หน้า (1).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้าง *"องค์ประกอบเนื้อหา"* ใหม่ ที่แตกต่างจากฉบับพงศาวดารเหนือและฉบับรัชกาลที่ 4 อย่างมีนัยสำคัญ เพราะทรงเน้นเรื่อง “ชาติ” เป็นอย่างมาก ดังความว่า

> *ประเทศข้างฝ่ายเหนือซึ่งเรียกว่า**ลานนาไทย**...เมืองเชียงแสนซึ่งแต่ก่อนเคยเรียกว่านาเคนทร เปนเมืองใหญ่ในหมู่ชนทั้งปวง **ซึ่งมีชาติเรียกว่าไทย** เปนเมืองหลวงแล้ว.....เมืองในประเทศลานนาไทยนี้ เมืองเดิมก็คือเมืองเชียงแสนที่กล่าวมาแล้ว ภายหลังสร้างเมืองเชียงราย เมืองพเยา เมืองฝางเปนต้น ในเมืองเหล่านี้เมืองเชียงรายได้เปนราชธานีมากกว่าเมืองอื่น ต่อภายหลังเมื่อได้ประเทศหริภุญไชยจึงได้ย้ายเข้ามาตั้งเมืองเชียงใหม่เปนราชธานี....”*[50]

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเมืองลาวเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ ว่าเป็นเมืองในกลุ่ม ***"ลานนาไทย"*** ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ปรากฏคำว่า *"ลานนาไทย"* ขึ้นในเอกสาร อันแสดงให้เห็นว่า **พระองค์ทรงต้องการอธิบายว่าเมืองเชียงแสนที่สร้างพระพุทธชินราชนั้นเป็นเมืองของชนชาติ *“ไทย”*** ต่างจากพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นิยามเมืองเชียงแสนว่าเป็นเมือง *“ลาว”* ดังนั้น การสร้างคำอธิบายที่ปรากฏใน ***“พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช”*** จึงเป็นการสร้างความทรงจำใหม่เพื่อยืนยันความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ไทย ในการผนวกหัวเมืองล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามด้วยเหตุว่าเป็น *“คนไทย”* เหมือนกัน[51] และคำว่า ***“ลานนาไทย”*** ก็ได้ถูกใช้โดยนักวิชาการและนักเขียนสารคดีสืบต่อมาอีกนาน จนทำให้ *“ล้านนา”* เป็นที่รับรู้ของคนไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ *“ชาติไทย”* มาแต่โบราณ

นับว่าพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่วนที่เป็นการเกริ่นนำ ก่อนเข้าสู่เรื่องประวัติพระพุทธชินราช ได้ช่วยเสริมให้พระพุทธชินราชกลายเป็นพระพุทธรูปของชนชาติไทยอย่างสมบูรณ์แบบมากขึ้น และสามารถอธิบายพระพุทธชินราชว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญในประวัติศาสตร์ *“ชาติไทย”* ได้ดียิ่งกว่าพระราชนิพนธ์เรื่อง ***“ตำนานพระพุทธชินราช”*** ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[52]

---

[50] เรื่องเดียวกัน,หน้า 2-4.

[51] ชาตรี ประกิตนนทการ, “พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย” **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[52] เรื่องเดียวกัน.

ในพระราชนิพนธ์เรื่อง ***"พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช"*** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเชื้อสายระหว่างกษัตริย์แห่งประเทศสยาม กับราชวงศ์ของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (ผู้สร้างองค์พระพุทธชินราช) อย่างชัดเจน[53] กล่าวคือ ***"พงศาวดารเหนือ"*** และพระราชนิพนธ์ ***"ตำนานพระพุทธชินราช"*** ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กล่าวว่า วงศ์กษัตริย์ของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกจะสืบทอดต่อมาเพียงอีกเจ็ดชั่วคนก็หมดลง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นต้นราชวงศ์เชียงราย ซึ่งก็คือเชื้อวงศ์ของกษัตริย์ที่จะสืบเนื่องมาเป็นกษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักรอยุธยาอันเป็นบรรพบุรุษของประเทศสยามนั่นเอง ดังความต่อไปนี้

> *ต่อภายหลังจึงปรากฏว่าพระราชวงษ์เมืองเชียงราย ได้ถอยลงมาตั้งเปนเอกราชอยู่ในพระราชอาณาเขตรนั้นปรากฏชื่อว่าเมืองเชลียงช้านาน จึงได้เลื่อนลงมาตั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาตำบลหนองโสน ส่วนข้างตวันออกแลตอนข้างใต้ลงมา มีราชธานีใหญ่ชื่อกรุงลโว้ซึ่งตั้งอยู่ที่ลพบุรี มีเมืองเจ้าเปนเมืองบริวารอย่างเดียวกัน คือเมืองเสนาราชนคร ซึ่งภายหลังเปนอโยชฌิยา...แล้วเปลี่ยนเปนศรีอโยทธยา จนภายหลังที่สุดเปนทวารวดีศรีอยุธยาที่หนองโสน..."*[54]

จากนั้นพระองค์ก็ทรงเชื่อมโยงให้เห็นว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกมีเชื้อสายสัมพันธ์กับสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถแห่งกรุงศรีอยุธยาด้วย ดังความว่า

> *...พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกผู้สร้างพระพุทธปฏิมากรนี้ ก็นับว่าเปนต้นเชื้อสายเก่าพระบรมราชวงษ์เชียงรายอันเปนบรมราชวงษ์สืบเชื้อสายมายืดยาว ถึงจะมิได้ตรงมาโดยลำดับ ก็นับเนื่องกันได้ดังเช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรฐอิศวรบรมนารถ ๒ พระองค์นี้พระราชมารดาก็คือสมเด็จพระวิสุทธิกษัตริย์ อันเปนพระราชธิดาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชบรมราชวงษ์เชียงราย....."*[55]

จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตีความว่า *"เมืองเสนาราชนคร"* ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกโปรดเกล้าฯ

---

[53] เรื่องเดียวกัน.

[54] เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

[55] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

ให้สร้างขึ้นใหม่ และไปรับเจ้าดวงเกรียงกฤษณราชมาจากเมืองกัมพูชา มาอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของพระองค์ แล้วโปรดฯ ให้ครองเมืองร่วมกันนั้น คือ *"เมืองอโยธยา"* ซึ่งจะมีพัฒนาการต่อมาเป็น *"กรุงศรีอยุธยา"* ราชธานีแห่งราชอาณาจักรสยาม[56] เมื่อรวมเข้ากับที่ทรงพระราชนิพนธ์ที่ว่ากษัตริย์ราชวงศ์เชียงรายย้ายลงมาสร้างเมืองเชลียงและย้ายอีกครั้งมาที่กรุงศรีอยุธยา ก็ยิ่งทำให้เห็นภาพเชื่อมโยงต่อเนื่องกันเป็นสายโซ่ประวัติศาสตร์ ที่แสดงว่าบรรพบุรุษของชนชาติไทยแต่เดิมตั้งบ้านเมืองอยู่ทางภาคเหนือ เรียกว่า *"ลานนาไทย"* จากนั้นจึงค่อย ๆ เคลื่อนย้ายลงมาทางใต้โดยลำดับ โดยมีพระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปสำคัญของกษัตริย์แห่ง *"ชาติไทย"* ตั้งแต่ครั้งราชวงศ์เชียงราย เรื่อยมาจนถึงพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และสืบเนื่องลงมาจนถึงพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์[57]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้พระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปที่แสดงเรื่องราวความเป็นมาของ *"ชาติไทย"* โดยที่พระพุทธชินราชเองเป็นพระพุทธรูปสำคัญในประวัติศาสตร์ *"ชาติไทย"* และด้วยความสำคัญของพระพุทธชินราชดังกล่าวมานี้ เมื่อประกอบกับจินตภาพที่เพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ว่าพระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปที่มีความงดงามที่สุดในประเทศสยาม ก็ได้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวสถาปนาวัดเบญจมบพิตรขึ้นใน พ.ศ.2442 โปรดเกล้าฯ ให้จำลององค์พระพุทธชินราชขึ้นใหม่ในขนาดเท่าพระองค์จริง เพื่อเป็นพระประธานในพระอารามหลวงแห่งพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 นี้

ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพยายามกระตุ้นให้ปัญญาชนหาทางสร้างสำนึกและจินตนาการเกี่ยวกับ *"ชาติ"* ภายใต้การปกครองของ *"พระเจ้าแผ่นดิน"* อย่างจริงจัง โดยพระองค์ทรงใช้ทั้งคำว่า*"ชาติชาวสยาม"* และคำว่า *"ชาติไทย"* ดังปรากฏในพระราชดำรัสเปิด *"โบราณคดีสโมสร"* ใน พ.ศ. 2450 ซึ่งพระองค์ได้ทรงระบุว่า *"จะต้องถือว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองราชอาณาเขตซึ่งเป็**ชาติชาวสยาม**นี้ ได้มีขึ้นไม่ต่ำกว่า 1,239 ปี"*[58] ทรงเน้นว่า ควร

---

[56] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช**, หน้า 16.

[57] ชาตรี ประกิตนนทการ, "พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย" **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[58] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสเรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ.2450 **วารสารศิลปากร** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 หน้า 103. อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดีและ

ทำการศึกษา ***"พงศาวดารชาติไทย"*** ย้อนหลังไปถึงยุคก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่มีอำนาจและมีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ เพราะประกอบขึ้นด้วยราชธานีสำคัญ ๆ จำนวนมาก ที่เคยมีอิสรภาพและความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งของ *"พงศาวดารชาติไทย"* ที่มีอายุมากกว่าหนึ่งพันปี ดังความว่า

> *...ความหลงพระราชพงศาวดารนี้ ทำให้ทอดธุระเสียว่า เรื่องราวของชาติและประเทศเราอยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา เรื่องราวที่เก่ากว่านี้น่าจะพิจารณา ก็ได้ละเลยเสียทั้งสิ้น*
>
> *...ชวนท่านทั้งหลายแต่ในสโมสรที่ประชุมกันครั้งแรกนี้ ได้กระทำในใจไว้ว่า เราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใด ชาติใด วงษ์ใด สมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยามจำเดิมตั้งแต่ 1,000 ปีลงมา เรื่องราวเหล่านี้คงต้องจับตั้งแต่เมืองหลวงไทย...ซึ่งเป็นที่ตั้งของ**ชาติไทย**แต่ต้นเดิม ลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โศกโขทัย อยุธยาเก่า อยุธยาใหม่ และเมืองลโว้ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ฤาเมืองซึ่งเป็นเจ้าครองเมือง เช่น กำแพงเพชร ไชยนาท พิษณุโลก เมืองสรรค์ สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้ เป็นต้น บรรดาซึ่งได้เป็นใหญ่ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่ง แล้วรวบรวมมาเป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียวนี้...*[59]

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสนอให้ศึกษาประวัติศาสตร์ของ *"ชาติไทย"* ย้อนหลังไปมากกว่าหนึ่งพันปี เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่เจริญรุ่งเรืองมานาน และทรงเสนอให้ศึกษาเรื่องราวของเมืองสำคัญ ๆ ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ซึ่งได้รวมตัวกันเข้ามาเป็นประเทศเดียวกัน กลายเป็น *"ประเทศสยาม"* ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างจินตภาพ ***"ชาติไทย"*** (อันหมายถึงชาติของคนไทย) และ ***"ชาติชาวสยาม"*** อันหมายถึงชาติของคนไทยและคนชาติอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศสยาม) ที่มีเอกภาพภายใต้การปกครองของพระองค์นั่นเอง

ประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี เล่มที่ 29 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535. หน้า 4-5.

[59] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม" **วารสารศิลปากร** 12,2 (กรกฎาคม 2511): 43-45.

ในพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชทานในพระราชพิธีเปิดโบราณคดีสโมสรนี้ ทรงเน้นอย่างชัดเจนถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา *"โบราณคดี"* ว่าเป็นไปเพื่อสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ชาติ"* ในวิถีทางที่จะทำให้คน *"รักชาติ"* และ *"รักแผ่นดิน"* ดังความต่อไปนี้

> *"ประเทศทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติแลประเทศขึ้น ย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติตนแลประเทศตนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะพึงศึกษาแลพึงสั่งสอนกันให้รู้ชัดเจนแม่นยำ เป็นวิชาอันหนึ่งซึ่งจะได้แนะนำความคิดแลความประพฤติ ซึ่งจะพึงเห็นได้เลือกได้ ในการที่ผิดแลชอบชั่วแลดี* ***เป็นเครื่องชักนำให้เกิดความรักชาติแลรักแผ่นดินของตัว*** *ถึงว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องที่ชั่วช้าไม่ดีอย่างใด ก็เป็นเครื่องที่จะจำไว้ในใจ เพื่อจะละเว้นเกียจกันไม่ให้ความชั่วความไม่ดีนั้นมาปรากฏขึ้นอีก ในเวลาซึ่งเราทั้งหลายเป็นตัวผู้ทำเหมือนตัวละครที่ทำบทอยู่ในเวลานี้ ถ้าเรื่องใดที่ดีก็ทำให้ใจคอเฟื่องฟู ให้เกิดความเย่อหยิ่งขึ้นในใจ ซึ่งจะใคร่ได้แลจะใคร่รักษาความดีนั้นไว้ ทั้งจะใคร่ทำขึ้นใหม่ให้เทียบเคียงกันหรือดียิ่งขึ้นไปกว่าเก่า การเรียนรู้เรื่องประเทศของตน เมื่อผู้ใดได้เรียนรู้ด้วยความประสงค์อันดี จะได้รับแต่ผลที่มีคุณไม่มีโทษ ดังได้กล่าวมาโดยสังเขปฉะนี้"*[60]

ในการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* เพื่อให้เกิด *"ความรักชาติ"* ดังกล่าวมานี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเตือนปัญญาชนที่จะเป็นผู้สร้างความทรงจำ ว่าจะต้องรู้จัก *"เลือกฟั้น"* ความคิดหรือความรู้ที่สำคัญและไม่สำคัญ **โดยทรงวางเกณฑ์ในการ *"เลือกฟั้น"* เอาไว้ว่า จะต้องมองจากฐานเดิมของไทย ทั้ง *"น้ำใจแลความคิดข้างไทย"*** ทั้งนี้ พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าการ *"เลือกฟั้น"* นี้ ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับประเทศอื่น ๆ จะสามารถกระทำได้ดีกว่า แต่จะต้อง ***"จับหลักน้ำใจแลความคิดข้างไทยให้มั่น"*** หากอะไร ***"แปลกไปจากประเพณีความคิดของไทยเราแท้"*** ก็ ***"ไม่ควรจะด่วนเชื่อ"*** ดังพระราชดำรัสว่า

> *"...ข้าพเจ้าจึงมีความพอใจ ที่ได้เห็นท่านทั้งหลายเอาใจใส่ในพงศาวดารแลเรื่องราวของชาติบ้านเมืองได้เกิดขึ้นใหม่ เป็นที่วางใจว่าความพอใจฟังเรื่องราวของ*

---

[60] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสเรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ.2450" **วารสารศิลปากร** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 หน้า 103 อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี เล่มที่ 29 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535. หน้า 4-5. (เน้นโดยผู้วิจัย).

*ประเทศตัว จะไม่เสื่อมซามสิ้นเร็วเหมือนอย่างที่ได้เป็นมาแล้ว แลทั้งผู้ซึ่งจะได้เข้าในสโมสรนี้โดยมาก เป็นผู้ซึ่งมีวิชาสามารถที่จะฟังเรื่องราวแลเรียบเรียงด้วยตาแลหู อันได้รู้เรื่องราวของประเทศอื่น ๆ แลอาจจะ**เลือกฟั้นข้อสำคัญแลไม่สำคัญ**ดีกว่าผู้ที่ไม่มีวิชาต่างประเทศ*

*ทั้งเวลานี้ก็เป็นโอกาสอันดีที่เราสามารถอาจจะหาเรื่องราวจากต่างประเทศทั้งในยุโรปแลเอเชีย ซึ่งได้เคยสมาคมคบหากับเรามาแต่ปางก่อน... เรื่องราวซึ่งฝรั่งเล่า มักจะแต่งให้อัศจรรย์เพื่อจะให้คนอ่านพิศวงได้ซื้อหนังสือนั้นมาก ๆ ... วิธีที่จะวินิจฉัยเรื่องราวอันได้มาแต่ต่างประเทศนั้น **ข้อสำคัญอยู่ที่จะจับหลักน้ำใจแลความคิดข้างไทยให้มั่น ถ้าเรื่องราวอันใดแปลกไปจากประเพณีความคิดของไทยเราแท้ เราควรจะพิจารณาในข้อนั้น ไม่ควรจะด่วนเชื่อ"*[61]

นอกจากการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเน้นการแสดงความเจริญของ *"ชาติไทย"* ในยุคของพระองค์ เพื่อมิให้ฝรั่งดูหมิ่น เช่น เมื่อพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเบญจมบพิตรใน พ.ศ.2444 ทรงเน้นให้ตกแต่งอย่างประณีต เพื่อป้องกันมิให้ฝรั่งเห็นว่า *"สักว่าแต่งไม่รู้จักงาม...จะขึ้นชื่อว่า**ฝีมือไทย**เคยดีเพียงเท่านั้น"* ซึ่งเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงศ์ (พระยศในขณะนั้น) ทรงรับรองว่า *"ข้าพระพุทธเจ้าก็พยายามที่จะทำให้ถึงคนเก่าเขาทำนั้น เพื่อให้ปรากฏว่าคนรู้วิชาช่างเขียนเต็มตาม**วิธีของชาติแห่งตน**ยังมีมาจนถึงรัชกาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท"*[62] สะท้อนความรู้สึกผูกพันกับ *"ชาติ"* ของชนชั้นนำ และความพยายามจะทำให้ *"ชาติ"* มีศักดิ์ศรีอย่างชัดเจน

เนื่องจากมโนทัศน์ *"ชาติ"* ในเวลานั้น เป็น *"ชาติ"* ที่ประกอบด้วยคนต่างชั้นกัน มิใช่ชาติที่ทุกคนมีความเสมอภาคและมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงเน้น *"หน้าที่"* ของคนทุกชั้น ทุกสถานภาพ พร้อมกับทรงชี้ให้เห็นว่าเมื่อทุกคนซื่อตรงต่อ *"หน้าที่"* แล้ว ก็จะเกิดผลดีแก่ตนเองและบ้านเมือง ดังความในพระบรมราโชวาท พ.ศ.2453 ดังนี้

---

[61] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสเรื่องทรงตั้งโบราณคดีสโมสร พ.ศ.2450 **วารสารศิลปากร** ปีที่ 1 เล่มที่ 1 หน้า 107 อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี เล่มที่ 29 หน้า 5. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[62] ห.จ.ช., ร. 5 ศ.9/14 เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ

ความรู้สึกและความซื่อตรงต่อหน้าที่นี้ เป็นคุณวุฒิอันสำคัญของคนทั้งปวง ไม่ว่าผู้ที่มีบรรดาศักดิ์สูงต่ำเพียงใด หรือว่าจะเป็นคนรับราชการฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน หรือประกอบการอย่างใด ๆ ถ้าคนทั้งหลายมีความรู้สึกและซื่อตรงต่อหน้าที่ของตนแล้ว ก็อาจให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน เป็นกำลังช่วยกันประกอบกิจการทั้งปวงให้สำเร็จลุล่วงไป ได้ประโยชน์แก่ตนเองและเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองของตนได้ดังประสงค์[63]

นอกจากเรื่อง *"ความซื่อตรงต่อหน้าที่"* แล้ว **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นเรื่อง *"ความสามัคคี"* เป็นอย่างมาก** เพราะในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งอำนาจรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์นั้น การมีความคิดทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือมีอุดมการณ์ที่แตกต่างไปจะเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อความมั่นคงของรัฐและองค์อธิปัตย์ ดังนั้น **นอกจากจะต้องขจัดหรือเบียดขับความคิดเหล่านั้นออกไปแล้ว ยังต้องเน้น *"ความสามัคคี"* ระหว่างคนทุกชั้น โดยอาศัยความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมของความสามัคคี ซึ่งจะทำให้ *"รวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียว คือเอากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ"***[64]

ด้วยพระราชประสงค์ที่จะให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันใน *"ชาติ"* ภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเน้น *"ความสามัคคี"* อยู่เสมอ ในพระราชดำรัสที่พระราชทานในการเฉลิมพระชนม์พรรษา พ.ศ.2452 ทรงเน้นความสามัคคีระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนในระดับของความรู้สึก *"รักใคร่"* โดยทรงเน้นมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้น[65] เพื่อเป็นหลักการของความสามัคคีที่จะสืบทอดต่อไปในอนาคตข้างหน้า ดังความตอนหนึ่งว่า

ที่พระราชอาณาจักรนี้ ได้มีความเจริญรุ่งเรืองมาก็ดี และที่จะเจริญรุ่งเรืองต่อไปภายหน้าก็ดี ***อาศรัยความรักใคร่ไมตรีที่เปนอันหนึ่งอันเดียวกันในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับประชาชน****เปนกำลังอันสำคัญของบ้านเมือง รูปเรา*

---

[63] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ 8 พฤษภาคม 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 36.

[64] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 179.

[65] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 141-152.

ซึ่งคนทั้งหลายได้สร้างประดิษฐานไว้กับทั้งคำจารึก... จะปรากฏอยู่เปนพยานและเปนเครื่องแนะนำแก่คนทั้งหลายในภายหน้า ให้ดำรงความรักใคร่ในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับประชาชนไว้ให้มั่นคง[66]

พระราชดำรัสพระราชทานข้าราชการ ประชาชน พ่อค้า ในมณฑลอยุธยา ใน พ.ศ.2451 แสดงอย่างชัดเจน ถึงความหมายของ ***"ชาติชาวสยาม"*** ที่ดำรงอยู่อย่างมั่นคง เป็นอิสระ เจริญก้าวหน้า และราษฎรมีความสุข โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ ทรงเน้นว่า *"ความสามัคคี"* ของคนในชาติ ทำให้ทรงดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ได้สำเร็จ แม้ว่าสถานการณ์ในรัชกาลของพระองค์จะยากลำบากกว่าในอดีตเป็นอันมาก ดังความว่า

*เราเห็นด้วยในถ้อยคำ ที่กล่าวยกย่องสรรเสริญพรเกียรติยศแห่งพรเจ้าแผ่นดินในกาลปางก่อน ซึ่งได้ทำนุบำรุงรักษาแผ่นดินโดยกำลังพรปรีชา ด้วยความปรารถนาที่จะยกย่องพรราชอาณาเขตร แลชาติชาวสยาม ให้เปนอิศรภาพ แลให้อาณาราษฎรมีความสุข...ในปัจจุบันนี้เปนการยากลำบากกว่าแต่ก่อนยิ่งนัก แต่เราก็มิได้มีความท้อถอยใจที่จะนำท่านทั้งหลายให้ไปสู่ความเจริญ ความสุข แลสมบัติทั้งความมั่นคงในอิศรภาพของชาติแลประเทศเรา ความสำเร็จอันใดซึ่งดำเนินมาได้ถึงเพียงนี้ เรามารู้สึกอยู่เสมอ**__**ว่า**__** **อาไศรยความพร้อมเพรียงของพระราชวงษานุวงษ์แลข้าราชการ แลความซื่อตรงจงรักภักดีของประชาราษฎรทั้งหลายย่อมเปนกำลังอันใหญ่ ซึ่งให้เรามีความสามารถอาจทำกิจการทั้งปวงให้เปนผลดีได้ ความพร้อมมูลเปนสามัคคีอันใดอันมีเปนคุณสมบัติแก่พวกเราทั้งหลายในเวลานี้ เปนเครื่องอุปถัมภ์อันใหญ่ที่จะให้ชาติบ้านเมืองของเราตั้งมั่นคง ในระหว่างประเทศทั้งหลาย อันได้ถึงพินาศฉิบหายอยู่โดยรอบข้าง** เราควรรักษาความพร้อมเพรียงอันนี้ไว้ให้เปนที่มั่นคงยืนยาว เพราะรู้ว่าเปนทางเจริญแลทางมั่นคงของเราโดยแท้แล้ว*[67]

---

[66] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 35. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[67] ห.จ.ช., ร.5 ว. 21/11 เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงวัง อ้างในอ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเมืองการปกครอง วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 202. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น *"ความสามัคคี"* หรือ *"ความรักใคร่"* ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะนับแต่เสด็จกลับจากยุโรปครั้งหลังพระองค์ทรงพระประชวรมากแล้ว[68] ทำให้ทรงห่วงใยพระราชโอรสซึ่งจะเสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อไป หากในรัชกาลของพระราชโอรสมี *"ความรักใคร่"* ระหว่างประชาชนกับพระมหากษัตริย์ ก็จะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งทั้งทางความคิดและทางการเมืองได้มาก และจะช่วยให้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีเสถียรภาพมากขึ้นด้วย

ความสำคัญของพุทธศาสนา

ถึงแม้ว่าจะเกิดการปฏิรูปการปกครอง และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมจะดำเนินไปอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิและคติปัญจอันตรธานเป็นที่เชื่อถือน้อยลงมาก แต่ตลอดรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนาเป็นอย่างสูง จนต้องทำให้เกิดการรับรู้ว่าพุทธศาสนาเป็นหัวใจอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* ที่จะละทิ้งเสียมิได้ ทั้งนี้ก็เพราะพุทธศาสนามีความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หลายมิติด้วยกัน

นับตั้งแต่ต้นรัชกาลมาแล้ว ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาศัยพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างพระบารมี เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในประเทศนับถือพุทธศาสนา การเสริมสร้างพระบารมีของพระมหากษัตริย์ด้วยพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่จำเป็น ใน พ.ศ.2413 อันเป็นปีที่ 2 ที่ทรงครองราชย์ ขณะทรงมีพระชนม์มายุ 17 พรรษา และอำนาจส่วนใหญ่อยู่ในมือของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสนอพระราชดำริว่าจะทรงสร้างพระพุทธรูปในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ถึงแม้ว่าสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จะได้คัดค้าน ด้วยเหตุผลว่า *"เปลืองเงินเปลืองทองเปล่า" และ "ยังหนุ่มอยู่"* ไม่มีความจำเป็นจะต้องทำบุญต่ออายุ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จด้วยการ *"อธิบายกันไปในเรื่องที่จะต้องตั้งถือน้ำ เป็นต้น จึงได้ตกลงเป็นอันได้"*[69]

---

[68] ราม วชิราวุธ (นามแฝง) **ประวัติต้นรัชการที่ 6** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 13.

[69] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประเพณีทำบุญวันเกิด อ้างใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2** โรงพิมพ์เทพไพศาล, 2504. หน้า 1-2 .

นับตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชานุกิจที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาตามโบราณราชประเพณีอย่างสม่ำเสมอ เช่น การทรงบาตร การสดับพระธรรมเทศนา การนมัสการพุทธศาสนสถานที่สำคัญและบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปในหัวเมืองต่าง ๆ ตลอดจนการเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชกุศลในวันสำคัญทางพุทธศาสนา [70]

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ ***"พระราชวิจารณ์วิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน"*** ซึ่งช่วยยืนยันว่า พระองค์ทรงมีความรอบรู้ในเรื่องพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ทั้งนี้ รวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเทรงป็น *"เอมเปรอใหญ่ยิ่งกว่าเอมเปรอทั้งหลายซึ่งได้มีมาในอินเดีย เปนคอนสแตนไตน์ของพุทธศาสนา"* ซึ่งก็คือ *"พระบรมมหาธรรมิกราชาธิราช"* ที่เป็นแบบอย่างในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดี เพราะพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงทำให้เป็น *"ศาสนาของราษฎร"* และเป็น *"ศาสนาของแผ่นดิน"* ดังความว่า

> *...อโศกนี้เอมเปอเรอใหญ่...กล่าวได้ว่าเปนผู้ตั้งสาสนาพระพุทธขึ้นเปนศาสนาของราษฎร...ยกขึ้นเปนสาสนาสำหรับแผ่นดินด้วย เปนสาสนาซึ่งมีความมุ่งหมายมากแต่บังคับกดขี่น้อย เพราะเปนเหตุฉะนั้นจึงได้ถือแพร่หลายในหมู่ราษฎรทั้งปวง...เธอเปนผู้มีราชศรัทธา...ด้วยเจดีย์ฐานและการก่อสร้างสำหรับพุทธศาสนา...ไม่ได้คิดถึงพระราชทรัพย์เลย โดยที่พระองค์เปนพระราชาธิราชแท้*[71]

การที่ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระเจ้าอโศกมหาราช ว่าทรงทำให้พุทธศาสนาเป็น *"ศาสนาของราษฎร"* และเป็น *"ศาสนาของแผ่นดิน"* นี้ จะช่วยปูทางให้แก่พระองค์เอง ในการที่จะทำให้พุทธศาสนาแบบที่ทรงต้องการเน้นกลายเป็น *"ศาสนาของราษฎร"* และ *"ศาสนาของแผ่นดิน"* หรือศาสนาแห่งชาติเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชในพระราชนิพนธ์ ทั้งนี้ พระองค์ทรงตระหนักดีว่า พุทธศาสนาจะสามารถตอบสนองพระบรมราโชบายในการสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

---

[70] ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528.

[71] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน และเรื่องสร้างพระบทหลวง วัดบวรนิเวศน์วิหาร** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายทวี เหวียนระวี 5 กรกฎาคม 2509. หน้า 43-44.

ได้ ก็ต่อเมื่อทรงนำธรรมยุติกนิกายของพระราชบิดามาเป็นฐานในการปรับเปลี่ยน ทั้งในเรื่องของหลักคำสอน พิธีกรรม ตลอดจนบทบาทของวัดและพระสงฆ์ พระราชนิพนธ์ ***"พระราชวิจารณ์วิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน"*** จึงไม่เพียงแต่จะแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระองค์ดังกล่าวข้างต้นเท่านั้น แต่ที่สำคัญกว่าก็คือ พระราชนิพนธ์เรื่องนี้จะช่วยสร้างความเข้าใจโดยนัยด้วยว่า **การตีความพุทธศาสนาใหม่และการปรับเปลี่ยนต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้** เพราะปราชญ์ทางพุทธศาสนาในอดีตได้เคยทำมาแล้ว จนกระทั่งพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น "***ลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน***" อีกทั้ง *"ราชาธิราช"* ที่ยิ่งใหญ่เช่นพระเจ้าอโศกมหาราช ก็ได้ทรงเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาเป็นอันมาก

นอกจากจะทรงแสดงความหมายโดยนัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงเน้นในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้อย่างตรงไปตรงมาด้วยว่า

> *ยังมีพยานอีกว่า* ***เมื่อพระพุทธเจ้าจวนจะปรินิพพาน ยังได้อนุญาตไว้ว่าสิกขาวินัยอะไรควรจะคงไว้ ก็ให้คง ถ้าควรจะยกเสีย ก็ให้ยกเสีย ควรจะเพิ่มขึ้นก็ให้พร้อมกันเพิ่มขึ้น*** *ข้อนี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าถือเอาทางตรัสรู้เป็นสำคัญ ไม่ถือวัตตปฏิบัติเป็นหลักฐาน*[72]

เนื่องจากพุทธศาสนาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถูกท้าทายเป็นอย่างมากจากคริสต์ศาสนา และพระองค์ก็ได้ทรงเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองไปเป็นแบบตะวันตกในหลายเรื่อง ทำให้เกิดความวิตกอยู่ไม่น้อยว่าพระมหากษัตริย์จะทรงเปลี่ยนศาสนาด้วย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงทำให้คนทั้งหลายเชื่อมั่นว่าพระองค์จะนับถือพุทธศาสนาและทำนุบำรุงพุทธศาสนาตลอดไป เช่น ทรงมีพระราชดำรัสว่า "*เมื่อข้าพเจ้าได้ดำรงราชสมบัติแล้ว ก็ตั้งใจทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา แลทำนุบำรุงพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงอยู่เปนนิจ...ข้าพเจ้าอาจปฏิญาณใจได้ว่า ถ้าชีวิตข้าพเจ้ายังอยู่ตราบใดแลข้าพเจ้าคงจะคิดทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เปนนิจ*"[73]

ก่อนเสด็จประพาสยุโรปใน พ.ศ.2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้พระสงฆ์และบุคคลทั้งหลายในประเทศมีความมั่นใจว่าจะไม่ทรงเปลี่ยนศาสนาอย่างแน่นอน และจะ

---

[72] เรื่องเดียวกัน, หน้า 48. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[73] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2417-2453)** ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม 10 ธันวาคม 2510. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2510. หน้า 81.

“รักษาตนให้สมควรแก่ที่เปนเจ้าของประชาชนชาวสยามทั้งปวง” ด้วยการ *“ปติญานตนเฉภาะหน้าพรสงฆเถรานุเถรทั้งหลาย”* ดังนี้

> *“ข้าพเจ้าจะไม่มีจิตรยินดีน้อมไปในสาสนาอื่น นอกจากสมเด็จพรสัมมาสัมพุทธเจ้า แลพรธรรมอันพระองค์ได้ตรัสรู้ชอบดีแล้ว กับทั้งพรสงฆ์หมู่ใหญ่ อันได้ประพฤติตามคำสั่งสอนของพรสัมมาสัมพุทธเจ้าพรองค์นั้นเลยเปนอันขาด จนตราบเท่าสิ้นชีวิตร*
>
> *...จะไม่ร่วมประเวณีด้วยสตรีใด จนกลับเข้ามาถึงในพรราชอาณาเขตร*
>
> *...จะไม่เสพสุราเมรัยให้มึนเมาสียสติ ฤาแม้แต่มีกายวิกลเกินปรกติ”*[74]

ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ แม้แต่ *“ในเวลาที่เสด็จอยู่ห่างไกลนอกพุทธเขตต์...กิจเล็กน้อยก็หาทรงละเมินไม่”* อันทำให้เป็นที่ประจักษ์ว่าทรงมี *“พระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา”* เป็นอย่างยิ่ง[75]

ศีลธรรมของพุทธศาสนา ยังคงมีความสำคัญมากต่อการจัดระเบียบและควบคุมสังคมในขณะที่มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แต่รัฐยังขาดกลไกสมัยใหม่ที่จะควบคุมความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของคนในระบบเศรษฐกิจและการเมืองใหม่ อีกทั้งการสถาปนา *“ชาติ”* ขึ้นมา ก็ทำให้ต้องการศีลธรรมใหม่ที่จะจรรโลง *“ชาติ”* ให้มั่นคงด้วย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและปัญญาชนทุกพระองค์ในเวลานั้น จึงปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิดในเรื่องการปลูกฝัง “ธรรม” ของพุทธศาสนา

ขณะเดียวกันการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในขณะที่ระบบราชการสมัยใหม่ยังไม่เข้มแข็ง แต่ต้องยกเลิกระบบไพร่และระบบทาส ก็ทำให้ชนชั้นนำต้องหา *“ตัวเชื่อม”* ระหว่างรัฐบาลกับราษฎร ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระดำริว่า พระสงฆ์จะทำหน้าที่ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี แต่ต้องเปลี่ยนพระสงฆ์ทั่วประเทศให้เข้ามาอยู่ในระบบการปกครองและระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่พระองค์จัดขึ้นเสียก่อน แล้วพระสงฆ์ก็จะสามารถ ทำหน้าที่ ใน *“ข้อสำคัญ คือ เป็นทาง*

---

[74] ห.จ.ช., ร.5 ต 11.1/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงการต่างประเทศ เสด็จต่างประเทศ เล่ม 1.

[75] ห.จ.ช., ร. 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงวัง “คำถวายชัยมงคลและพระราชดำรัสตอบ” อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, “แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” หน้า 79.

เชื่อมให้สนิทระหว่างรัฐบาลกับราษฎร"[76] ได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมอบหมายให้พระราชอนุชาคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้ดำเนินการในเรื่องนี้

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ชนชั้นนำได้ประกาศอย่างตรงไปตรงมาแล้วว่า คติปัญจอันตรธานและเรื่องนรกสวรรค์เป็นความเชื่อที่เหลวไหล จึงไม่อาจใช้ความเชื่อดังกล่าวในการควบคุมพฤติกรรมของคนอีกต่อไป ขณะเดียวกันก็มีความวิตกว่า *"คนที่ได้เล่าเรียนคงจะประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้น หาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเปนเครื่องดำเนินตาม คงจะหันทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ค่อยคล่อง ฤาโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้น แลโกงพิศดารมากขึ้น"*[77] ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานพระราชหัตถเลขาไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้สอนพุทธศาสนาไปในทางที่จะทำให้คน *"มีคุณธรรมในสันดาน"* [78]

การดำเนินนโยบายสอนพุทธศาสนาในโรงเรียน สอดคล้องกับนโยบายในการทำให้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ มีความคิดความเชื่อทางศาสนาคล้ายคลึงกัน และมีความผูกพันกับพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นน้อยลง แต่ด้วยเหตุที่ครูในโรงเรียนยังขาดความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบที่ชนชั้นนำต้องการเน้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเขียนหนังสือพุทธศาสนาที่บังคับให้โรงเรียนนำไปใช้ ซึ่งทรงเน้นให้เขียนในลักษณะที่เข้าใจง่าย แม้แต่คำถามที่จะให้นักเรียนตอบ ก็ต้องเขียนไว้ให้ครูได้นำไปใช้ในการถามนักเรียน

> *...ถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียนที่บังคับให้โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เปน อย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจอย่างง่าย ๆ และเปนความประพฤติของคฤหัสถ์ขั้นต่ำ ๆ ขึ้นได้ จะเปนคุณประโยชน์มาก หนังสือเช่นนี้เสมออธิบายธรรมจักก็ยัง*

---

[76] อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 288.

[77] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.หน้า 72.

[78] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. หน้า 72.

สูง ต้องให้เปนหนังสือชาวบ้านมาก ๆขึ้น...และมีคำถามสำหรับครูสอบถาม เช่น ศีล 5 ถามว่าอะไร...ซึ่งให้เด็กต้องจำในใจ คำซึ่งเปนหัวใจเช่นนั้นได้[79]

ความกังวลประการหนึ่งก็คือ ผู้ที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่อย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ โดยไม่มีที่ให้เรียนในระดับสูงขึ้นและไม่มีงานไว้รองรับ ซึ่งจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกทีนั้น จะทำตัวเป็นคนเอาอย่างตะวันตก ไม่สนใจขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมของไทย และละเลยธรรมะ ดังที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปรารภในหนังสือที่ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความตอนหนึ่งว่า

นักเรียนผู้เรียนจบอักขรสมัยแลภาษาแล้ว ไม่มีวิชาจะเรียนต่อไป ไม่มีความรู้ที่จะทำการให้เปนประโยชน์ได้มากพอ ...ซ้ำสำคัญตัวว่าเปนนักเรียนมีสติปัญญาความรู้...จะประพฤติอะไรก็เปนโซ่ตีไปครบไตรทวาร ข้อนี้ทำสันดานให้ปราศจากคุณธรรม เปนอบายมุขอย่างยิ่ง ควรหาอุบายแก้ด้วยการสอนให้มีวิชาความรู้พอจะประกอบกิจอันเปนประโยชน์ แลมีธรรมในสันดานสมแก่ที่เขาสำคัญตัว ถ้าได้อย่างนี้ คนเหล่านี้จะกลับเปนประโยชน์แก่บ้านเมืองมากขึ้น[80]

ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้ดำเนินการ ให้ผู้ได้รับการศึกษาแผนใหม่ตลอดจนคนทั่วไปในประเทศได้ *"มีธรรมในสันดาน"* โดยองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคอยพระราชทานพระดำริและทรงดูแลอย่างใกล้ชิด เพื่อให้การสอนพุทธศาสนาเป็นไปในทิศทางที่ทรงมีพระราชประสงค์ เช่น ทรงกำหนดกรอบความคิดของพระเทศนาที่พระสงฆ์จะแสดง และทรงตรวจแก้ร่างพระธรรมเทศนาของพระสงฆ์ในโอกาสสำคัญ ๆ ด้วยพระองค์เอง[81] แม้แต่พระนิพนธ์เรื่อง ***"เบญจศีลเบญจธรรม"*** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งจะใช้เป็นตำราเรียนสำหรับนักเรียน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นผู้พระราชทานพระราชดำริในการเขียน และเมื่อทรงเขียนฉบับร่างเสร็จแล้ว ก็ต้องถวายให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ซึ่งปรากฏว่าทรงตรวจแก้และเพิ่มเติมเนื้อความบางตอนก่อนที่จะตีพิมพ์เผยแพร่[82]

---

[79] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลเรื่องการศึกษา** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 7.

[80] หจช. ร. 5 ศ. 8/1 กรมราชเลขาธิการ

[81] ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว". หน้า 273.

[82] เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้คนทุกกลุ่มมีความ *"**ความสามัคคี**"* กันภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ เพื่อจะป้องกันมิให้เกิดการต่อต้านพระราชอำนาจ พระองค์จึงทรงนำหลักธรรมเรื่อง *"ความสามัคคี"* ของพุทธศาสนามาเน้นเป็นพิเศษ พร้อมกันนั้นก็ทรงทำให้คนทั้งหลายเชื่อด้วยว่าความแตกต่างทางความคิดเป็นที่มาของ "การแตกสามัคคี" ดังนั้น เมื่อคณะเจ้านายข้าราชการซึ่งมีหม่อมเจ้าปฤษฎางค์เป็นผู้นำ ทูลเกล้าฯ ถวาย *"คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103"* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตอบคำกราบบังคมทูลดังกล่าว ด้วย ***"พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี"*** ซึ่งเน้นว่าการคิด ***"ต่าง"*** คือการ ***"แตก"*** เป็น ***"พวก"*** จึงควรคิดไปในแนวทางเดียวกันภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

> *"ถ้าจะคิดทำนุบำรุงบ้านเมืองจริง ๆ แล้ว จะใช้ความคิดอย่างแรงทั้งสองอย่าง* ***คือตั้งเป็นพวกที่มีความคิดต่างแตกกันเป็นสองพวก****อย่างฝรั่งนั้น ยากกว่าที่จะจัดการให้ความคิดร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตามอย่างเก่า โดยว่าเจ้าแผ่นดินจะอนุญาตให้ทำ...เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะรวมความคิดเข้าเป็นกลาง ให้ลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...ปลงใจพร้อมกันคิดอ่าน* ***ไม่ต้องถือว่าเป็นความคิดพวกนั้นพวกนี้****"*[83]

ดังนั้น ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมิได้ทรงสร้างความหมายของ *"ชาติ"* อย่างละเอียดชัดเจน แต่ทรงเน้นเรื่องความสามัคคีของคนทุกชั้นใน *"ชาติ"* เป็นอย่างมาก นอกจากจะทรงมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสปลูกฝังศีลธรรมในข้อนี้ผ่านการเทศน์ของพระสงฆ์แล้ว บ่อยครั้งที่พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสเรื่อง *"ความสามัคคี"* โดยเน้นว่าเป็น *"ธรรม"* ที่พึงปฏิบัติ เป็นต้นว่า พระบรมราโชวาทในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเศกเมื่อ พ.ศ. 2451 มีความว่า

> ***ธรรมอันเปนอุปการะใหญ่*** *ในที่จะตั้งความปกครองให้เปนหลักฐานมั่นคงและเปนการสำเร็จได้ด้วยดีนั้น คือต้องอาศัย****สามัคคี****เปนที่ตั้ง...ให้เกิดมี****ความสามัคคี****ต่อกันตั้งแต่พระบรมราชวงศ์ลงไปจนถึงอาณาประชาราษฎร์ ให้เกิด****สมัคร***

---

[83] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 180. (เน้นโดยผู้วิจัย).

__สโมสร__ไว้วางใจกัน ให้อาณาประชาชนเชื่อมั่นในการปกครอง ว่าจะดำเนินไปในทาง ซึ่งจะให้เจริญสุขสมบัติ[84]

จะเห็นได้ว่า ในรัชกาลที่ 5 ศีลธรรมของพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งชาติ ได้รับการเน้นในมิติที่เอื้อต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างมาก

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำให้พระไตรปิฎก *"กลายเป็นไทย"* ด้วยการที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้สังคายนาพระไตรปิฎกแล้วพระราชทานพระราชทรัพย์ในการพิมพ์ด้วยตัวอักษรไทย แล้วพระราชทานไปยังวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ แต่ละวัดที่ได้รับพระราชทานพระไตรปิฎกนี้จะจัดให้มีงานฉลองอย่างใหญ่โต ด้วยการสวดมนตร์ เวียนเทียน สมโภช และมหรสพรื่นเริง อันทำให้ประชาชนทั่วไปในท้องถิ่นได้รับรู้ถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ในการพระราชทานพระไตรปิฎกนี้ ทรงเตือนว่ามิให้พระสงฆ์นำพระไตรปิฎกไปเก็บเอาไว้เฉย ๆ และมิให้ถือเป็นสมบัติส่วนตัว *"ควรมีข้อบังคับติดไปกับตู้ส่งหัวเมืองด้วย เปนต้นว่า อย่าให้ยืมจนหาย ทำลาย ฤาปิดไม่ให้คนอ่าน ต้องผ่อนผันให้ควรแก่ประโยชน์ แลของวัด ห้ามอย่าให้ถือเอาเปนของสำหรับตัวด้วย"*[85] นับเป็นการสืบทอดแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระภิกษุสามเณรศึกษาธรรมะจากพระไตรปิฎก เพื่อทำให้เกิดมาตรฐานกลางของความคิดทางพุทธศาสนาที่คนทั่วประเทศยึดถือร่วมกัน จนเกิดเอกภาพในทางความคิดและความเชื่อซึ่งเอื้อต่อเสถียรภาพของระบอบการเมืองการปกครอง

นอกจากพระไตรปิฎกแล้ว **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงทำให้แนวความคิดทางพุทธศาสนา *"เป็นไทย"* มากขึ้น เพื่อทำให้คนใน *"ชาติ"* ที่อาศัยอยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ มีความรู้สึกนึกคิดทางพุทธศาสนา *"แบบไทย"* อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน** ทั้งนี้พระองค์ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิรญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์หนังสือทางพุทธศาสนาด้วยภาษาไทย เพื่อตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง แทนหนังสือพุทธศาสนาในหัวเมืองซึ่งมีทั้งที่ *"เหลว ๆ ไหล ๆ"* และที่ *"ลึกเกินไป"* ดังความในพระราชหัตถเลขาที่ถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิรญาณวโรรส ว่า

---

[84] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ 8 พฤษภาคม 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 34. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[85] ห.จ.ช., ร. 5 ศ. 19/5. เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ

> *...เหนว่าการศาสนาในหัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเสื่อมทรามมาก ...มีแต่หนังสือ**ที่เหลว ๆ ไหล ๆ ฤาหนังสือที่ลึกเกินไป** ผู้อ่านเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง จึงเหนว่าถ้าแต่งหนังสือเทศน์ที่เข้าใจง่าย ๆ ...**แต่งให้เปนคำไทย ๆ** อย่าให้ติดศัพท์มาก ...ตีพิมพ์ออกมาให้พระสงฆ์สามเณรตามหัวเมืองเทศนาสั่งสอนสัปรุศ เหนว่าการศาสนาที่แท้จริงจะแพร่หลายเปนประโยชน์มาก*[86]

การเน้นความสำคัญของพระไตรปิฎกและหนังสือธรรมะที่แต่งเป็นภาษาไทย ในการเผยแผ่คำสอนของพุทธศาสนานี้ มีความสำคัญในทางการเมืองอย่างยิ่ง เพราะช่วยลดความแตกต่างของความคิดทางพุทธศาสนาให้น้อยลง ในเวลานั้นแต่ละท้องถิ่นนับถือพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นและพระสงฆ์ในท้องถิ่นมีบทบาทหลักในการถ่ายทอดความคิดและพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ทำให้เกิดความแตกต่างหลากหลายของความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งไม่เอื้อต่อการสร้างอุดมการณ์ที่จรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ **จำเป็นจะต้องลดบทบาทของพระสงฆ์ในการสอนศาสนาจนกว่าจะสามารถเปลี่ยนแปลงพระสงฆ์ในท้องถิ่นให้ *"กลายเป็นไทย"* ได้สำเร็จ ขณะเดียวกันก็ต้องเปลี่ยนมาเน้นให้ใช้หนังสือที่ส่วนกลางจัดพิมพ์ขึ้นในการสอนศาสนาแทน เพราะจะช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางความคิดได้มาก** ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเน้นความสำคัญของการพิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนารวมทั้งพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก ทรงระบุว่า *"การแผ่พระพุทธศาสนาในกาลทุกวันนี้... ต้องการเงินทุนสำหรับพิมพ์คำสั่งสอนแจกจ่ายให้แพร่หลายที่สุดด้วยเปนสำคัญ"*[87]

พระราชกรณียกิจทั้งปวงเกี่ยวกับพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้นนี้ นับเป็นการวางรากฐานแนวความคิดอันสำคัญเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* นั่นก็คือความคิดที่ว่า **พุทธศาสนาเป็นหัวใจอย่างหนึ่งของ "ความเป็นไทย" ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนา *"แห่งชาติ"* ของไทย และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนา** และนอกจากจะทรงทำให้เห็นว่าเมืองไทยเป็นศูนย์กลางความเจริญของพุทธศาสนาในโลก โดยที่พระมหากษัตริย์ของไทยทรงเป็นพระประมุขของโลกพุทธศาสนาแล้ว ยังทรงมีพระบรมราโชบายให้คนไทยเรียนรู้ศีลธรรมของพุทธศาสนาเพื่อช่วยในการจัดระเบียบและควบคุมสังคม ทรงเน้นว่า ในการจัดการศึกษาของชาตินั้น *"ต้องสั่งสอนถึงการศาสนาด้วย...ข้อนี้เปนความปรารถนาอันยิ่งใหญ่"* ทั้งนี้ ก็เพื่อจะยกระดับศีลธรรมของคนไทย จาก

---

[86] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. หน้า 54.

[87] ห.จ.ช.,ร.5 ต. 2. 1/7 เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงต่างประเทศ.

สภาพการณ์เดิมที่ปรากฏว่า *"คนไทยไม่รู้จักศีล 5 โดยมาก...เห็นเสื่อมทรามมาก ดูเปนคนไทยไม่มีศาสนา"*[88] ให้กลายเป็นพลเมืองดีที่มีศาสนาและมีศีลธรรมประจำใจ ทั้งนี้ก็เพราะ การมีศีลธรรมในหมู่ประชาชนนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์ในการรักษาระเบียบของสังคมแล้วดังกล่าวมาแล้ว ยังเป็นเครื่องบ่งบอกด้วยว่า *"ชาติไทย"* นี้มิใช่ชาติป่าเถื่อน แต่เป็นชาติศิวิไลซ์ชาติหนึ่งในโลก

การสถาปนามโนทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการ**วางรากฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแน่นแฟ้น ระหว่าง *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"*** ในลักษณะที่เน้นว่า *"พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ"* หรือทรงมีความสำคัญสูงสุดทั้งต่อ *"ชาติ"* และต่อ *"พุทธศาสนา"*

เมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี ซึ่งโปรดฯ สร้างพระเจดีย์บนไหล่เขา และสร้างสะพานให้ประชาชนขึ้นไปนมัสการพระเจดีย์ได้โดยสะดวกนั้น ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ในจารึก ณ พระเจดีย์ดังกล่าว ความว่า *"ในที่นี้จะทรงสถาปนาพระสถูปไว้เปนที่นมัสการของผู้ซึ่งได้มาถึงในที่นี้ เปนที่รฤกถึงเวลาที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสรงน้ำในลำธาร พระราชทานนาม อลังกรณเจดีย์"*[89] ข้อความในจารึกสะท้อนว่า **ทรงเน้นให้ผู้มานมัสการพระเจดีย์ได้ *"รฤกถึง"* พระมหากษัตริย์ มิได้ทรงเน้นให้ระลึกถึงหลักธรรมของพุทธศาสนาแต่อย่างใด**

นอกจากพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพุทธศาสนาภายในประเทศแล้ว พระองค์ยังได้ทรงเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์แห่งสยามในฐานะ*"พระบรมมหาธรรมิกราชาธิราช"* ซึ่งเป็นประธานในการจรรโลงธรรมในโลกของพุทธศาสนาทั้งหมดด้วย เช่น ทรงรับเอาพระบรมสารีริกธาตุที่รัฐบาลอังกฤษในอินเดียขุดพบในบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของกรุงกบิลพัสดุ์มาประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ แล้วพระราชทานให้แก่ประเทศอื่น ๆ ที่ขอมา เช่น ญี่ปุ่น พม่า ลังกา ไซบีเรีย และส่วนที่เหลือนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุในเจดีย์ทอง ประดิษฐานไว้ที่สถูปภูเขาทอง และใน พ.ศ.2431 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพระไตรปิฎกใน พ.ศ.2431 เพื่อพิมพ์เป็นหนังสือชุดละ 39 เล่ม รวมทั้งสิ้น

---

[88] ห.จ.ช., ร.5 ศ.12/7. เรื่องจัดการเล่าเรียนมณฑลต่าง ๆ และรายงานการประชุมพิเศษ วันที่ 26 กันยายน ร.ศ. 117.

[89] ห.จ.ช., ร.5 บ. 1. 2. ½ เอกสารรัชกาลที่ 5 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด เล่ม 1 หน้า 106-107.

1,000 ชุด แล้วพระราชทานไปยังประเทศต่าง ๆ เพื่อใช้ในการศึกษาเล่าเรียนธรรมะของพุทธศาสนา[90] เป็นต้น

ตลอดรัชกาลอันยาวนาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นผู้นำในการเลือกสรร *"ความเป็นไทย"* ทางศิลปะและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา อันแสดงถึงเอกลักษณ์แห่ง *"ชาติไทย"* และทรงทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมอันเป็น *"เอกลักษณ์ของไทย"* และเป็น *"ฝีมือไทย"* นั้น เป็นเครื่องปลูกฝังความทรงจำและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาและทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง พร้อมกันนั้น ก็ทรงพยายามแสดงออกให้ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ทรงถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรมของพุทธศาสนา ที่ทำให้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ในการทำให้ *"ชาติ"* มั่นคงและเจริญรุ่งเรือง รวมทั้งการปกครองอย่างยุติธรรมที่ทำให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข

ใน พ.ศ.2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเบญจมบพิตร *"แบบไทย"* โดยมีสัญลักษณ์ใหม่ ๆ อันแสดงถึงพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์[91] ซึ่งนับเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ อันประกอบกันขึ้นเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* แต่เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์มากกว่าพุทธศาสนา

ในการสร้างวัดเบญจมบพิตรนี้ มิได้มีการสร้างสิ่งต่าง ๆ ตามคติความเชื่อที่เกี่ยวเนื่องกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ แต่มุ่งแสดงถึงพระราชอำนาจอันสูงสุดที่พระมหากษัตริย์ทรงมีในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์มิใช่เทพเจ้า เช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ให้เขียนภาพพระราชประวัติและพระราชจริยาวัตรของพระองค์ขึ้นภายในพระที่นั่งทรงผนวช ในบรรดาภาพเหล่านั้น มีพระบรมสาทิสลักษณ์แบบเหมือนจริงในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเป็นพระราชบิดา ที่แสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีข้าราชการแบบใหม่อยู่ในสภานะต่ำกว่า ในขณะที่ภาพเขียนเหมือนจริงของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นภาพของขุนนางคนหนึ่งเท่านั้น

ความพยายามที่จะทำให้วัดเบญจมบพิตร เป็นแหล่งแสดงอำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์ ยังเห็นได้จากการสร้างสัญลักษณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่หน้าบันพระอุโบสถและระเบียงวัด โดย

---

[90] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 255.

[91] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 187-191.

หน้าบันรวมทั้งหมด 10 ด้านของระเบียงวัดนั้น โปรดฯ ให้นำตราประจำกระทรวงต่าง ๆ ที่ได้รับการตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 5 มาผูกลายขึ้นใหม่ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของรัฐที่รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอย่างแท้จริงได้เป็นครั้งแรก ส่วนหน้าบันของพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ทรงเป็นผู้ออกแบบผูกลายขึ้นใหม่โดยนำตราพระราชลัญจกรมาเป็นต้นแบบ ได้แก่ พระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ ที่ใช้ประทับผนึกพระราชสาส์นและหนังสือสัญญาต่างประเทศ พระราชลัญจกรมหาอุณาโลม ใช้ประทับพระราชสาส์นกำกับพระสุพรรณบัฏเกี่ยวกับเจ้าประเทศราช พระราชลัญจกรไอยราพต ใช้ประทับพระราชสาส์นและประกาศตั้งกรม และพระราชลัญจกรจักรรถ ใช้ประทับเลขในหนังสือซึ่งประทับตราพระราชลัญจกรมหาโองการและพระบรมราชโองการแล้ว

นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระพุทธรูปจากเมืองสำคัญ ๆ รวมทั้งจากเมืองประเทศราชจำนวนถึง 52 พระองค์ มาประดิษฐานภายในพระระเบียงวัดเบญจมบพิตร ได้แก่ พระพุทธรูปจากเชียงใหม่ พะเยา ลำพูน นครราชสีมา เพชรบุรี นครศรีธรรมราช[92] โดยที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้ *"มหาชนเห็น"* ดัง ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

> *ขณะเมื่อสร้างวัดนี้อยู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปสำหรับประดิษฐานไว้ ณ วัดนี้ ควรจะเลือกพระพุทธรูปโบราณซึ่งสร้างขึ้นในประเทศและในสมัยต่าง ๆ กัน...รวบรวมมาแสดงให้มหาชนเห็น...*[93]

การรวบรวม *"พระที่มีองค์เดียวไม่มีสองงามเลิศล้น"*[94] มาไว้ที่วัดเบญจมบพิตรเช่นนี้ นับเป็นการแสดงให้คนทั้งหลายได้ประจักษ์แก่ตาว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือหัวเมืองสำคัญซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปเหล่านั้น ส่วนพระสถูปเจดีย์นั้นไม่สามารถนำมาได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพสถูปเจดีย์สำคัญ ๆ ที่มีอยู่ในเมืองต่าง ๆ ไว้ภายในพระอุโบสถ นับเป็นการสร้างสัญลักษณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และรัฐชาติไทย ที่มีความเป็น

---

[92] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม**. หน้า 176.

[93] อ้างในเรื่องเดียวกัน.

[94] โปรดดู **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตเลขา-ลายพระหัตถ์** พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1-7 สิงหาคม 2514 กรุงเทพฯ: มหามมกุฏราชวิทยาลัย, 2514, หน้า 196.

อันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน[95] และยังเป็นการแสดงให้เห็นด้วยว่า รัฐชาติไทยที่พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรจรีวงศ์ทรงปกครองนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะและวัฒนธรรมมาแต่โบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ดังมีพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นประจักษ์พยาน ขณะเดียวกัน ยังเป็นการประกาศแก่ผู้ที่ยังมีความคิดความเชื่อตามแบบจารีตประเพณีว่าพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงครอบครอง *"ขวัญ"* ของเมืองทั้งหลาย ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตจิตใจของคนทั้งปวงในเมืองเหล่านั้น

นอกจากนี้ การที่ทรงมีพระราชดำริให้รวบรวม *"พระพุทธรูปโบราณซึ่งสร้างขึ้นในประเทศและในสมัยต่าง ๆ กัน"* ตลอดจนการวาดภาพพระสถูปเจดีย์สำคัญเอาไว้ ยังแสดงให้เห็นด้วยว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้วัดเบญจมบพิตรเป็นพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ ที่ยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณของประเทศสยามที่พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจปกครอง

อนึ่ง วัดเบญจมบพิตรยังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราชจำลองที่ได้รับการจัดวางในฐานะพระประธาน หรือเป็นศูนย์กลางของพระพุทธรูปทั้งหลายที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากเมืองต่าง ๆ โดยพระพุทธชินราชได้รับการสร้างความหมายให้เป็นพระพุทธรูปสำคัญ ที่แสดงถึงการบรรลุความเจริญขั้นสูงของประติมากรรมไทยในอดีต และเป็นพระพุทธรูปที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับพระบรมราชจักรีวงศ์อย่างมาก[96] แต่เดิมพระพุทธชินราชปรากฏประวัติใน**พงศาวดารเหนือ**ว่ากษัตริย์ลาวเชียงแสนคือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกโปรดให้สร้างขึ้น แต่ได้มีการเขียนประวัติขึ้นใหม่โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเน้นว่าเป็นพระพุทธรูปที่งามที่สุดที่สร้างโดยคนไทยแห่งเมืองสวรรคโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับสมเด็จพระบรมราชชนกและสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาเป็นพิเศษในพระพุทธรูปองค์นี้[97]

---

[95] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** หน้า 187-188.

[96] ชาตรี ประกิตนนทการ, "พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย" **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

[97] เรื่องเดียวกัน.

การสร้างวัดเบญจมบพิตรและเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธชินราชดังกล่าวข้างต้นนี้ นับเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่าง *"ชาติไทย" "พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* โดยที่ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงทำให้ *"ชาติไทย"* มีความเจริญทาง "พุทธศาสนา" และความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา

การทำให้พระราชพิธีต่าง ๆ กลายเป็นพระราชพิธี *"แบบไทย"* ก็แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน เพราะพระราชพิธีต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางนั้น ได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็นพระราชพิธีทางพุทธศาสนามากขึ้น จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปพระราชพิธีทั้งหลายในพระราชสำนัก รวมทั้ง *"พระราชพิธีสิบสองเดือน"* ที่เสริมสร้างสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้ทรงเป็นศูนย์กลางหรือเป็นหัวใจของรัฐ เพื่อจะทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเหนือคนทั้งปวง[98] พร้อมกันนั้น การจัดพระราชพิธีในแต่ละเดือนตามแบบแผนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้ทรงวินิจฉัยไว้ว่า *"ถูกต้อง"* ยังช่วยปลูกฝังให้เกิดการยอมรับระเบียบทางสังคมที่คนอยู่ในสถานภาพสูง-ต่ำลดหลั่นกันลงมา ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตั้งอยู่ได้ด้วยการเน้นหลักชาติวุฒิ ที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น แล้วรวมศูนย์อำนาจไว้ในมือของ *"คนชั้นเจ้า"* ซึ่งมีสถานภาพทางสังคมสูงสุด โดยที่ *"คนชั้นเจ้า"* เอง ยังได้รับการแบ่งออกเป็น *"ชั้น"* ต่าง ๆ อย่างละเอียดซับซ้อน โดยสัมพันธ์กับอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่แตกต่างกัน

การแบ่ง *"ชั้น"* ของคนในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เห็นได้ชัดเจนจากนโยบายทางการศึกษา ที่มุ่งให้คนแต่ละชั้นได้รับการศึกษาเท่าที่จำเป็นและเหมาะสมกับสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตน รวมทั้งสงวนการศึกษาชั้นสูงไว้สำหรับคนมี *"ชาติตระกูล"*[99] เป็นต้นว่าโรงเรียนสวนกุหลาบซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้บัญชาการนั้น มีจุดมุ่งหมายในการให้การศึกษาหนังสือไทยและเลขแก่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ บุตรขุนนางและข้าราชบริพาร เพื่อจะได้มีความรู้เข้ารับราชการ *"รักษาเชื้อสายราชตระกูลมิให้*

---

[98] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, "ปัญญาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** จัดโดยศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคมและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11 มีนาคม 2543.

[99] โปรดดูรายละเอียดใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 43-195.

ตกต่ำ"[100] ส่วน *"เจ้า"* ชั้นสูง จะได้รับการศึกษาในประเทศตะวันตก เพื่อจะเป็นผู้มีอำนาจระดับสูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดินในองค์กรต่าง ๆ เช่น เป็นเจ้ากระทรวง และผู้บัญชาการกองทัพ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า พระราชนิพนธ์ "***พระราชพิธีสิบสองเดือน***" ทำให้พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีที่มาอันหลากหลาย ทั้งจากศาสนาฮินดู พุทธศาสนาหลายนิกาย และความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ กลายเป็นพิธีกรรม *"แบบไทย"* ที่พุทธศาสนามีความสำคัญมากเป็นพิเศษ พระราชพิธีเหล่านี้จะช่วยจรรโลงระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะพระราชพิธีที่จัดขึ้นในแต่ละเดือน จะช่วยสร้างความรู้สึกนึกคิดให้คนยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็น *"ชั้น"* อย่างซับซ้อน ในยุคที่ราชสำนักได้ปรับเปลี่ยนลักษณะทางกายภาพของเมืองหลวงให้กลายเป็นตะวันตกไปมากแล้ว โดยเฉพาะในด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมที่เลียนแบบตะวันตกอย่างชัดเจน ในขณะที่สังคมก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จากการขยายตัวของระบบทุนนิยมและระบบราชการสมัยใหม่ ที่ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ ๆ เช่น ชนชั้นกลางทั้งในและนอกระบบราชการ เมื่อชนชั้นใหม่ ๆ เหล่านี้ได้รับรู้ถึงพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ได้รับการจัดขึ้นโดยหมุนเวียนไปในแต่ละเดือนปีแล้วปีเล่า ก็จะช่วยให้เกิดความตระหนักในความสำคัญของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย ซึ่งทรงเป็นศูนย์กลางหรือทรงมีบทบาทหลักในพระราชพิธีเหล่านั้น

ด้วยเหตุที่ความสำคัญของ *"พระราชพิธีสิบสองเดือน"* มีมากเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** เพื่ออธิบายให้เกิดความเข้าใจตรงกันว่า แต่ละพระราชพิธีมีที่มาและความหมายอย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร มีอะไรบ้างที่ควรยกเลิกไป และมีอะไรบ้างที่จะต้องรักษาไว้ และมีอะไรบ้างที่ได้รับการเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อให้เหมาะแก่กาลสมัย[101] รวมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพ *"พระราชพิธีสิบสองเดือน"* ที่ถูกทำให้ *"เป็นพุทธแบบไทย"* หรือ *"เป็นไทย"* มากขึ้นแล้วนี้ ในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์อีกด้วย

---

[100] โปรดดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานสวนกุหลาบ อธิบายมูลเหตุแห่งนามวิทยาลัย", ใน **สวนกุหลาบอนุสสร** 2498. กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์.

[101] ก่อนหน้านี้ คือในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงให้ความสำคัญแก่การปฏิรูปพระราชพิธีต่าง ๆ ให้เป็น *"แบบไทย"* มาแล้ว ด้วยการทำให้แต่ละพระราชพิธีมีความ *"เป็นพุทธ"* มากขึ้น และมีความ "เป็นพราหมณ์" น้อยลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบทอดแนวทางที่พระราชบิดาทรงวางรากฐานไว้

นับว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีบทบาทสำคัญในการทำให้ *"ชาติ" "พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดยที่"พระมหากษัตริย์" ทรงมีความสำคัญสูงสุด

พระมหากษัตริย์และการปกครองแบบไทย

เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในขณะที่มีความคิดทางสังคมและการเมืองใหม่ ๆ เข้ามาท้าทาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างประเทศสยามกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เพื่อเน้น**ลักษณะเฉพาะของ "เมืองไทย" ซึ่งทำให้ต้องมี "การปกครองแบบไทย"** ดังความใน *"พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี แก้ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน"* ซึ่งทรงชี้แจงว่า ในยุโรปนั้นเป็นความจริงที่ว่าบ้านเมืองของเขาเจริญ

> *"เพราะเขามีปาลิเมนต์ที่ประชุมใหญ่ มีโปลิติกัลป์ปาตี คือพวกคิดราชการมีความเห็นต่างกัน สำหรับที่จะโต้ทานกันและกัน เมื่อคนเป็นอันมากได้พูดจาโต้ทานกันด้วยฝีปากจนสุดปัญญา การที่จะสำเร็จในปลายมือนั้น คงจะเป็นการที่ได้คิดเหมือนหนึ่งกรองจนใสละเอียดแล้ว ด้วยผู้คิดดีกว่ากันคงต้องชนะกัน การอันนี้ก็เป็นการมีคุณดีจริง"*[102]

แต่การปกครองแบบมีปาลิเมนต์เช่นนี้ เหมาะสมแต่กับประเทศยุโรปเท่านั้น

> *...แต่เป็นการมีคุณดีมากแต่ในประเทศยุโรป ซึ่งเกิดขึ้นโดยความจำเป็นต้องมีขึ้น และได้ฝึกหัดต่อ ๆ มาหลายร้อยปี เป็นรากเหง้าพื้นเพแน่นหนา ไม่ต้องรื้อถอนขุดคุ้ยมาก ...และผู้ซึ่งคิดราชการนั้นเป็นผู้มีวิชาความรู้ เป็นผู้ได้เคยได้ยินได้ฟังแบบอย่างที่จะจัดการบ้านเมือง ซึ่งได้ทำได้ทดลองมาเป็นพื้นเพชัดเจนตลอดทั้งสิ้นด้วย*[103]

---

[102] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *"พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี แก้ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน"* ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 175

[103] เรื่องเดียวกัน.

ด้วยเหตุดังนั้น การปกครองที่ดีสำหรับประเทศยุโรปจึงไม่เหมาะสมกับ *"เมืองไทย"* ซึ่งมีความแตกต่างจากประเทศในยุโรปเป็นอย่างมาก

> *จะเพลินถือเอาความคิดของพวกที่เป็นผู้คิดราชการในประเทศยุโรปนั้น ๆ มาถือเป็นความคิดของตัว มาจัดการในเมืองไทยก็จะเป็นการไม่ถูกกันเลย ด้วยพื้นเพการงานทั้งปวงไม่เหมือนกัน เหมือนหนึ่งจะไปลอกเอาตำราทำนาปลูกข้าวสาลีในเมืองยุโรป มาปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียวในเมืองไทย ก็จะไม่ได้ผลอันใด ด้วยภูมิราชการในเมืองไทยแต่ก่อนมาเมื่อยังไม่ได้คบกับฝรั่งเป็นอย่างหนึ่งทีเดียว...*[104]

ทรงเสนอพระดำริว่า ***"การปกครองแบบไทย"*** เหมาะแก่บริบทของเมืองไทยดีอยู่แล้ว นั่นคือเป็นการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ที่ ***"ทรงพรสติปัญญา ทรงพระราชดำริการรักษาแผ่นดินโดยทางที่ถูกต้อง ปกครองราษฎรโดยพรมหากรุณาแลความเที่ยงธรรม"***[105] จะเห็นได้ว่า *"การปกครองแบบไทย"* นี้ ไม่เน้น *"พระเดช"* ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงมีพระบรมเดชานุภาพสูงสุด เพราะเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชอำนาจในบริบทที่มีการเรียกร้องรัฐธรรมนูญที่จะค้ำประกันสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชน และยังต้องแสดงให้เห็นด้วยว่า ภายใต้การปกครองของพระองค์ *"ชาติไทย"* ไม่มีความป่าเถื่อน แต่เต็มไปด้วยความศิวิไลซ์ ดังนั้น **พระองค์จึงต้องเน้น *"พระคุณ"* มากกว่า *"พระเดช"*** มโนทัศน์ *"การปกครองแบบไทย"* ที่ทรงสถาปนาขึ้น ทั้งด้วยพระราชนิพนธ์ พระราชดำรัส และพระราชกรณียกิจต่าง ๆ จึงมีลักษณะสำคัญอยู่ที่การใช้ *"พระเดช"* โดยปราศจากการกดขี่เบียดเบียน และใช้ *"พระคุณ"* เพื่ออำนวยประโยชน์สุขและความยุติธรรมแก่คนทุกชั้นอย่าง *"เสมอหน้า"* กัน[106]

ทรงปลูกฝังพระดำริเกี่ยวกับ *"การปกครองแบบไทย"* ดังกล่าวนี้แก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งจะเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อไป เพื่อให้สามารถรักษาพระราชอำนาจในระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* เอาไว้อย่างราบรื่น โดยเน้นว่าให้รักษา *"ความคิดที่ดี"* ที่มีอยู่แล้วเอาไว้ให้ดี ให้ระวังว่า *"จะมี*

---

[104] เรื่องเดียวกัน.

[105] ห.จ.ช., ร.5 ว. 21/4 คำถวายชัยมงคลและพระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชพิธีทวิธาภิเศก พ.ศ.2447.

[106] คำว่า "เสมอหน้า" ในรัชกาลที่ 5 มิได้หมายถึงความเสมอภาคระหว่างคนทุกชั้น แต่หมายถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงดูแลให้ทุกคนได้หรือเสียสิ่งต่าง ๆ อย่างทั่วถึง โดยแต่ละคนได้หรือเสียเท่า ๆ กันกับคนอื่น ๆ ในชั้นเดียวกัน

ผู้ชักโยงให้เลือนไปจากความคิดที่ดี" พร้อมทั้งทรงกำชับว่า**ผู้เป็นใหญ่ที่จะมีอำนาจทำการทั้งปวง อย่าง *"สำเร็จเด็ดขาด"* นั้น จะต้องเป็นที่พึ่งของคนทั้งปวง มิใช่เป็นที่พึ่งเฉพาะของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ส่วนความเมตตากรุณาที่จะให้บำเหน็จความชอบนั้น อาจเลือกให้ได้ตาม *"คุณวุฒิ"* ของผู้ที่จะได้รับ** ดังความว่า

> *ให้รู้จัก กำชับบ่าวไพร่ให้รู้จักผิดแลชอบ และที่สำคัญก็คือ* ***ผู้จะเปนใหญ่ต้องไม่เปนที่พึ่งแต่คนเฉพาะหมู่เฉพาะเหล่า ต้องเปนที่พึ่งของคนทั่วไป ส่วนความเมตตากรุณา อาจจะแสดงมากบ้างน้อยบ้างตามคุณวุฒิของผู้ที่จะได้รับ****...จึงเปนข้อสำคัญที่จะให้เปนที่พึ่งของคนทั้งปวงได้ด้วย แสดงความเมตตากรุณาต่อผู้ที่สมควรจะได้รับเมตตากรุณาได้ด้วย* ***จึงจะเปนผู้ใหญ่ที่สำเร็จเด็ดขาดในกิจการทั้งปวง***[107]

ทรงแสดงให้เห็นว่า ***"การปกครองแบบไทย"*** ที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าได้ **ลักษณะสำคัญของ *"การปกครองแบบไทย"* คือ เป็นการปกครองโดยผู้นำที่มีคุณธรรม คือความเมตตากรุณาอย่างแรงกล้าต่อราษฎร ซึ่งทำให้ได้รับความไว้วางใจอย่างแท้จริงจากราษฎร และทำให้ราษฎรยอมอ่อนน้อม จนเป็น *"ธรรมเนียมยั่งยืนมานาน เป็นพื้นเพอันดีอยู่แล้ว"*** ดังความต่อไปนี้

> *ด้วยเหตุว่าคนในเมืองไทยเคยรวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียว คือเอากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ เมื่อกระแสพระราชดำริเป็นอย่างไร คนทั้งปวงเห็นตามโดยจริงเป็นตกลงไปได้โดยง่าย เป็นธรรมยั่งยืน เคยฝึกหัดมาหลายชั่วคนแล้ว เหตุว่ากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดิน ว่าเอาแต่เพียงในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้เป็นประมาณ ก็ย่อมตั้งอยู่ในความชอบธรรม อาศัยพระเมตตากรุณาต่ออาณาประชาราษฎรอันแรงกล้า เป็นที่นิยมยินดีชอบใจของราษฎรทั้งปวง จึงได้เป็นที่เชื่อใจวางใจของคนทั้งปวง เคยอ่อนน้อมยอมตามมา ไม่มีผู้ใดจะคิดฝ่าฝืน...เป็นธรรมเนียมยั่งยืนมานาน เป็นพื้นเพอันดีอยู่แล้ว...*[108]

---

[107] ห.จ.ช., ร. 5 บ 8.1/8. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 184-185. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[108] เรื่องเดียวกัน. หน้า 179.

ทรงเน้นว่า การปกครองแบบไทยที่ถือเอา *"พระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ"* นี้ จะทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นอย่างแน่นอน เพราะพระเจ้าแผ่นดิน *"มีความอุตสาหะคิดอ่านที่จะเปลี่ยนแปลงการบ้านเมืองให้มีความเจริญก่อนบ้านเมืองจะต้องการเร่งรัดเอาเสียอีก"* ส่วนศาสนานั้นก็พึงนับถือศาสนาพุทธเหมือนเดิม เพราะเป็นศาสนาที่ดีอยู่แล้ว สิ่งที่จะต้องเปลี่ยนแปลงก็มีอยู่แต่เพียง *"ปลูกความจงรักภักดี ความสามัคคีพร้อมเพรียง และความอุตสาหะ ให้แรงกล้าขึ้นว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน"*[109] เท่านั้น

พระราชดำริเกี่ยวกับ *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งเหมาะแก่เมืองไทย เพราะราษฎรขาดความรู้ แต่มีผู้นำที่เมตตากรุณาอย่างแรงกล้าต่อราษฎร ดังกล่าวมานี้ จะได้รับการสืบทอดต่อมาโดยปัญญาชนอื่น ๆ ทั้งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และในสมัยหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนต่อไปข้างหน้า

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า **"การปกครองแบบไทย" ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์** เป็นการปกครองที่ราษฎรไม่มีสิทธิและเสรีภาพที่จะร่วมในทางการเมืองการปกครอง หรือการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร แต่ต้องผูกขาดอำนาจไว้ภายในกลุ่มเจ้านาย ดังนั้น การเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมจึงกระทำได้อย่างจำกัด กล่าวคือ มีการยกเลิกระบบไพร่และทาส แต่ยังเน้นหลักชาติวุฒิเป็นอย่างมาก ดังนั้น การแบ่งชั้นทางสังคม (ซึ่งสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคม) จึงดำรงอยู่ต่อมา แม้ว่าลักษณะการแบ่งชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชั้นต่าง ๆ จะเปลี่ยนไปจากเดิมไม่น้อยแล้วก็ตาม

ด้วยเหตุที่การแบ่งชั้นทางสังคมมีความสำคัญต่อความมั่นคงของ *"การปกครองแบบไทย"* แต่ไม่สามารถรักษาระบบไพร่และระบบทาสเอาไว้ เพราะขัดแย้งกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงเห็นได้ชัดว่า ในท่ามกลางความแตกต่างทางความคิดระหว่างสองฝ่าย ซึ่งฝ่ายหนึ่งเห็นว่า *"บ้านเมืองเราเคยรักษามาอย่างไรให้ช่วยกันรักษาไปตามเดิม ปลงใจลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่เอาอย่างยักเยื้องไปตามประเทศใด"*[110] และอีกฝ่ายหนึ่ง *"เห็นว่าธรรมเนียมแบบอย่างอันใดจำเป็นจะต้องเอาธรรมเนียมยุโรปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อจะให้เป็นที่นับถือของคนในประเทศยุโรปว่าเป็นคนมีชาติมีธรรมเนียมเสมอกัน"*[111] นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเห็นพ้องกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่ทรงเสนอ ***"ทางสายกลาง"***

---

[109] เรื่องเดียวกัน. หน้า 182-183.

[110] เรื่องเดียวกัน. หน้า 182-183.

[111] เรื่องเดียวกัน.

ในการเสนอ ***"ทางสายกลาง"*** ว่าเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงว่า

> *ข้าพเจ้าจึงเห็นควรว่า* ***ในการปกครองกรุงสยามนี้ ถ้าจะจัดการอาศัยเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก ให้เป็นไปตามความนิยมอย่างเก่าจะเป็นการง่าย... เพราะเป็นของมีพื้นเพมาแล้ว*** *แต่เมื่อข้าพเจ้ากล่าวดังนี้ ผู้ซึ่งอยู่ในความคิดที่กลับตรงกันข้ามทั้งสองพวก หรือจะเป็นพวกที่คิดจะเปลี่ยนแปลงโดยแรงที่สุดพวกเดียว จะเห็นว่าข้าพเจ้ากล่าวดังนี้เพื่อจะหาอำนาจใส่ตัว...การเจริญทั้งหลายก็จะไม่สำเร็จไปได้...ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงจะมีผู้เห็นจริง...ว่าตัวข้าพเจ้าเองเป็นคนแรกหรือเป็นคนหนึ่งซึ่งได้มีความอุตสาหะ คิดอ่านที่จะเปลี่ยนแปลงการบ้านเมืองให้มีความเจริญก่อนบ้านเมืองจะต้องการเร่งรัดเอาเสียอีก แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นชอบในความคิดที่แรงจัดทั้งสองอย่าง คือที่จะเปลี่ยนแปลงจนกระทั่งถึงศาสนา ...และไม่เห็นด้วยในการซึ่งจะรักษาบ้านเมืองแต่ตามธรรมเนียมเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงอันใดเลยนั้นด้วยเหมือนกัน* ***ข้าพเจ้าชอบใจแต่เพียงทางกลาง และไม่มีความหวงแหนอันใดในการที่จะเปลี่ยนแปลงแต่ในทางกลาง***[112]

นอกจากเรื่องการปกครองซึ่งทรงเห็นว่าไม่ควรเอาอย่างประเทศยุโรปในเรื่องการมี *"ปาลิเมนต์"* แต่ควรจะ *"อาศัยพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก"* และเรื่องศาสนาซึ่งทรงเห็นว่าไม่ควรจะเปลี่ยนศาสนาแล้ว พระองค์มิได้ทรงระบุอย่างเป็นรูปธรรมว่าควรรับอะไรบ้างจากตะวันตก และควรสืบทอดอะไรบ้างที่เป็นของไทยเราเอง แต่เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่า ***"ทางสายกลาง"*** **ที่ทรงเสนอนั้น หมายถึงการเปลี่ยนประเทศให้มีความเจริญทาง *"วัตถุ"* แบบตะวันตก แต่รักษา "*จิตใจแบบไทย*" ที่ยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* เอาไว้นั่นเอง**

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับความเจริญทาง *"วัตถุ"* จากตะวันตกในด้าน *"รูปแบบ"* ของการศึกษา ระบบราชการ การสื่อสารคมนาคม สถาปัตยกรรม ฯลฯ แต่ *"เนื้อหา"* ยังเป็นแบบไทย เช่น ในการจัดการศึกษาแผนใหม่นั้น ทรงกำหนดให้นักเรียนได้รับความรู้สองอย่างด้วยกัน อย่างหนึ่งคือความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคนิควิทยาแบบตะวันตก อันเป็นวิชาที่นำไปสู่ความเจริญด้านชีวิตความเป็นอยู่หรือนำความเจริญด้านวัตถุมาให้ อีกอย่างหนึ่งเป็นความรู้

---

[112] เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ด้าน *"จริยธรรม"* หรือ *"ธรรมประพฤติปฏิบัติ"* ที่เลือกสรรมาจากพุทธศาสนาของไทย และความรู้ในวิชาภาษาไทยและพงศาวดารไทย ซึ่งทำให้นักเรียนได้ซึมซับวัฒนธรรมไทย[113] ส่วนระบบราชการก็ยังคงยึดหลักชาติวุฒิอย่างมาก รวมทั้งการที่ข้าราชการมี *"ศักดินา"* สูง-ต่ำ แตกต่างกันเป็นลำดับชั้นก็ยังคงได้รับการรักษาไว้จนถึงปีที่มีการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ในขณะที่การสื่อสารคมนาคมก็เป็นกลไกทางการปกครองของพระมหากษัตริย์ มิใช่ระบบที่เปิดเสรีแก่ประชาชน แม้แต่สถาปัตยกรรมซึ่งมีรูปแบบเป็นตะวันตกก็ยังมีเนื้อหาเป็นไทย เช่น กรณีการสร้างพระราชวัง วัง และพระตำหนักต่าง ๆ เป็นตึกแบบตะวันตก รวมทั้งมีการแต่งกาย และรับประทานอาหารแบบตะวันตก แต่วิถีชีวิตภายในตึกเหล่านั้นก็ยังคงอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* อย่างเคร่งครัด[114]

การสร้างอัตลักษณ์ "ข้าราชการ"

เนื่องจากมีการสร้าง *"ระบบราชการสมัยใหม่"* เพื่อเป็นกลไกในการบริหารราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แทนระบบมูลนาย-ไพร่ แต่ในระยะแรกนั้น *"ระบบราชการยังไม่เดินไปได้เองเหมือนเครื่องจักร"* ประสิทธิภาพในการขยายอำนาจในการจัดการทรัพยากรออกไปทั่วประเทศยังขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่เป็นข้าราชการว่าเป็น *"คนดี"* มากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญอย่างมากแก่การสร้าง *"อัตลักษณ์ของข้าราชการ"* เพื่อทำให้ข้าราชการมีความสำนึกในการทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถด้วยพลังแห่งความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์[115]

วิธีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ คือการสร้างระบบเกียรติยศและให้อภิสิทธิ์แก่ข้าราชการ ซึ่งจะทำให้ข้าราชการสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ เช่น ทรงนำเอาการพระราชทาน *"ศักดินา"* มาเน้นมากขึ้น โดยทรงตราพระราชบัญญัติศักดินาข้าราชการหลายฉบับ เพื่อกำหนดสถานภาพสูงต่ำของข้าราชการ และเน้นการแบ่งชั้นของข้าราชการโดยละเอียด พร้อมกับขยาย

---

[113] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,"พระราชดำรัสพระราชทานแก่นักเรียน พ.ศ.2432-2433" ใน **เอกสารการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2511. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2514. หน้า 90-91.

[114] โปรดดูรายละเอียดใน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **สี่แผ่นดิน** กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545. (แม้ว่า **สี่แผ่นดิน** จะเป็นนวนิยาย แต่เป็นนวนิยายแนวสัจนิยม และผู้เขียนพยายามจำลองบรรยากาศในราชสำนักให้ "สมจริง" แม้ว่าจะสร้างภาพแต่ด้านดีก็ตาม)

[115] สายชล สัตยานุรักษ์, "ปัญญาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์" **เอกสารประกอบการสัมมนาวิถีนักคิดไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต**. หน้า 7-8.

ชั้นของข้าราชการลงมาจนถึงระดับกำนันผู้ใหญ่บ้าน เพื่อนำเอาผู้นำชุมชนท้องถิ่นเข้ามาสู่ระบบเกียรติยศที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้พระราชทาน[116] นอกจากนี้ยังมีการสร้างระบบเกียรติยศด้วยวิธีการใหม่ ๆ เช่น โปรดฯให้สร้างเหรียญจักรมาลา เพื่อพระราชทานแก่ทหารหรือตำรวจที่รับราชการตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป และ *"ทรงพระราชดำริห์เปนสมควรเพิ่มชั้นพิเศษสำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าสำหรับตระกูลชั้นที่ 1 ปฐมจุลจอมเกล้าขึ้นอีก เพื่อให้เป็นเกียรติยศแลประโยชน์แก่ผู้รับราชการยิ่งขึ้น"*[117] ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเกียรติยศชั้นสูงเช่นนี้ มีอภิสิทธิ์ในการเข้าเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลพระกรุณาโดยตรงในกรณีที่เกิดคดีความต่าง ๆ และสามารถสืบทอดสถานภาพอันสูงในตระกูลตลอดไปจนกว่าจะหาผู้สืบตระกูลโดยตรงมิได้[118]

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงกำหนดให้มี *"เครื่องแต่งตัวข้าราชการ"* ให้ข้าราชการ *"แต่งตัวตามฐานันดรศักดิ์"*[119] เพื่อเน้นสถานภาพที่ลดหลั่นเป็นลำดับชั้นและเน้นสถานภาพที่สูงส่งของข้าราชการเหนือราษฎรทั่วไปให้เด่นชัด เช่น *"พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวข้าราชการฝ่ายพลเรือนในกระทรวงโยธาธิการ"* ซึ่งแบ่งข้าราชการออกเป็น 10 ชั้น ได้ระบุว่า *"สมควรที่จะมีเครื่องแต่งกายยุนิฟอร์มให้เปนระเบียบและเฉลิมเกียรติยศในน่าที่ราชการ ตลอดถึงเจ้าพนักงานผู้น้อยตามสมควร"*[120] ทั้งยังได้ทรงตรา *"พระราชบัญญัติเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา ร.ศ.120"* ซึ่งระบุว่า *"มาตรา 2 ห้ามไม่ให้ศาลรับฟ้องราษฎรเรียกข้าราชการเป็นจำเลยในความอาญา มีข้อหาในเรื่องที่เกี่ยวกับน่าที่ราชการ เว้นไว้แต่โจทก์ได้นำพยานมาสืบบ้างแล้ว พอเห็นได้ว่าจำเลยมีพิรุธ"*[121] ทรงระบุด้วยว่า การข่มเหงและหมิ่นประมาทข้าราชการ มีความหมายเท่ากับหมิ่นประมาทพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

> *หลวงวิชิตเปนข้าราชการมีสัญญาบัตร แลเปนบุตรเจ้าพระยาสุรพันธ์ซึ่งเปนข้าราชการผู้ใหญ่ ถึงจะผิดร้ายอันใด หาควรที่ตำรวจภูธรจะจับกุมด้วยความ*

---

[116] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. หน้า 423, 472. และ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 ภาค 2** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 178.

[117] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2** หน้า 470.

[118] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 421.

[119] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2**. หน้า 482.

[120] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 421. หน้า 459-460.

[121] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18**. หน้า 23.

หยาบที่รุนแรงดังนี้ไม่ การที่เปนเช่นนี้ ย่อมเปนที่หวาดหวั่นแก่ข่าราชการซึ่งมีบรรดาศักดิ์แลมีตระกูล...ผู้น้อยหาอยู่ในบังคับผู้ใหญ่ไม่ จะเอาการดีมาแต่ไหน...อนึ่ง ***ขอบอกกล่าวโดยแขงแรงว่า ถ้าการข่มเหงแลหมิ่นประมาทข้าราชการผู้มีตระกูลแลมีบรรดาศักดิ์เช่นนี้ จะถือว่าเปนการหมิ่นประมาทต่อเราผู้เปนเจ้าแผ่นดิน ผู้ที่ยกย่องยศศักดิ์แลชุบเลี้ยงวงษตระกูลข้าราชการเก่าใหม่ทั้งปวง*** *ซึ่งเราจำจะต้องป้องกันแลปราบปรามโดยแรง...*[122]

"ข้าราชการ" ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีความสำนึกว่าตนเป็นผู้มีสถานภาพ เกียรติยศ และอภิสิทธิ์เหนือคนทั่วไป ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความระมัดระวังที่จะทำให้สถานภาพ ความก้าวหน้า และผลประโยชน์ของข้าราชการทั้งปวง ขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจและมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ เช่น เครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงที่พระราชทานแก่ผู้สืบตระกูลนั้น ทรงเน้นว่า *"การที่จะวินิจฉัยว่า ผู้ใดควรจะได้รับพระราชทานสืบตระกูลอันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฤาผู้ซึ่งจะได้ทรงสืบสันตติวงษ์ ดำรงพระเกียรติยศเปนพระเจ้าแผ่นดินในพระราชวงษ์นี้พระองค์เดียวเปนผู้ได้ทรงพระราชดำริห์พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยเด็ดขาด"*[123] เบี้ยบำนาญที่พระราชทานแก่ข้าราชการนั้น ก็ทรงเน้นว่า *"เปนของพระราชทานโดยทรงพระกรุณา เพราะฉะนั้นไม่มีผู้ใดมีอำนาจที่จะเรียกร้องเอาบำเหน็จบำนาญ โดยอ้างว่าเปนอำนาจของตนจะต้องได้ตามกฎหมาย"*[124]

การปูนบำเหน็จ เป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยสร้างอัตลักษณ์ของข้าราชการที่ดี เพราะเป็นการทำให้ข้าราชการที่ได้รับการปูนบำเหน็จ กลายเป็นบุคคลที่ *"เปนเยี่ยงอย่างแก่ผู้ที่จะรับราชการสืบไปภายหน้า...จะได้ตั้งน่าทำราชการหาความชอบกันต่อไป"*[125] นับเป็นการแก้ปัญหาประการหนึ่งเกี่ยวกับข้าราชการที่องค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญอยู่ในเวลานั้น คือปัญหาที่ว่า *"ทุกวันนี้คนทั้งปวงหาใคร่จะเหนแก่ราชการไม่ มักจะหาแต่ความสุข"*[126]

นอกจากการปูนบำเหน็จแล้ว ทรงใช้วิธีการสรรเสริญด้วย เช่น กรณีพระยาสุนทรบุรีและพระสุนทรสงครามจับโจรขโมยโคได้ *"ได้โคคืนเจ้าของโดยมาก แลได้เค้าเงื่อนหลักฐาน...มีประโยชน์ได้*

---

[122] ห.จ.ช., ร.5 ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งราชการ ภาค 1 ตอน 2 การสุขาภิบาล อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 179. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[123] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2** หน้า 472.

[124] เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18** หน้า 187.

[125] ห.จ.ช., ร. 5 บ 1.2/19 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด.

[126] ห.จ.ช., ร. 5 บ 1.2/19 พระราชหัตถเลขาเบ็กเตล็ด.

ผู้ร้ายอื่น ๆ ด้วยนั้น...เห็นว่า พระยาสุนทรบุรีแลพระสุนทรสงคราม ทำการโดยความจงรักภักดีต่อราชการจริง ๆ แขงแรงมาก ให้สรรเสริญไป"[127]

ในขณะเดียวกับที่พระราชทานเกียรติยศ รางวัล รายได้ และคำสรรเสริญ ที่เอื้อให้ข้าราชการได้ดำรงชีวิตอย่างมีเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเน้นให้ข้าราชการ *"ฉลองพระเดชพระคุณ"*[128] ด้วยการปฏิบัติราชกิจด้วยความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริต เพื่อให้ราชอาณาจักรเจริญก้าวหน้า มีเอกราช และราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ทั้งนี้ ทรงทำให้ข้าราชการตระหนักด้วยว่า การทำหน้าที่ในงานราชการอย่างดีที่สุดนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ข้าราชการมีเกียรติยศ และการละเลยหรือละทิ้งหน้าที่ทำให้เกียรติยศที่มีอยู่เสื่อมสูญไป

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นมโนทัศน์ ***"เมืองไทยนี้ดี"*** ที่รับมาจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งมีความสำคัญทางอุดมการณ์มาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 [129] โดยเฉพาะในแง่ที่ *"เมืองไทย"* มีการปกครองที่ดี มีเอกราชและความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และเอกราชกับความเจริญรุ่งเรืองนั้นเป็นผลมาจากการนำของพระมหากษัตริย์ในสมัยต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงปกครองโดยยึดมั่นในหลักธรรมของพุทธศาสนา ทรงอำนวยให้เกิดความยุติธรรม และทรงดูแลทั้ง *"ลูกเจ้า" "ลูกขุน" "ไพร่ฟ้าข้าไท"* และ *"ไพร่ฟ้าหน้าใส"* ให้ประพฤติตนตามหลักศีลธรรม อันส่งผลให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* และอาณาประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข แม้จะเกิดปัญหาบ้างในบางยุคสมัย แต่ราษฎรก็ไว้วางใจว่าพระมหากษัตริย์จะทรงแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้ ไม่จำเป็นที่จะต้องมีรัฐธรรมนูญหรือรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งแต่อย่างใด

ตลอดรัชกาลอันยาวนานถึง 42 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานทางอุดมการณ์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งด้วยการประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ การจัดพิมพ์ธนบัตร เงินตรา และดวงตราไปรษณียากรที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ การจัดพระราชพิธีในโอกาสสำคัญที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลาง ตลอดจนการพระราชนิพนธ์หนังสือและการมีพระราชดำรัสใน

---

[127] ห.จ.ช., ร. 5 ประชุมพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 1 ตอน 2 อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 211.

[128] **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าประสิทธิ์ศักดิ์ เกษมสันต์ พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473.หน้า 37.

[129] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "มรดกโลกทางวัฒนธรรม" ใน **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน**, กรุงเทพฯ: มติชน, 2548. หน้า 32-39.

โอกาสต่าง ๆ เป็นอุดมการณ์ที่เน้นหลักชาติวุฒิในการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น มีพระมหากษัตริย์และเจ้านายซึ่งทรงมีคุณธรรมและมีสถานภาพสูงสุดในโครงสร้างสังคม เป็นผู้ทำการปกครองประเทศด้วยความเสียสละ เพื่ออำนวยความยุติธรรมและช่วยให้คนทั้งหลายในประเทศได้อยู่เย็นเป็นสุข รวมทั้งทรงอุปถัมภ์ศิลปวิทยาการ อันส่งผลให้ *"ชาติไทย"* ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ได้มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปในปัจจุบันและอนาคต พระราชนิพนธ์ที่สะท้อนอุดมการณ์ข้างต้นนี้ได้เป็นอย่างดี คือ *"พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พ.ศ.2430"* ดังความตอนหนึ่งว่า

> *พระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ ไม่ได้มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่าเป็นที่ล้นที่พ้น ไม่มีข้อใดสิ่งอันใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ แต่เมื่อว่าตามความที่เป็นจริงแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติการอันใด ก็ต้องเป็นไปตามที่สมควรและที่เป็นยุติธรรม ... ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ พระเจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองแลเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไปจึงได้คิดทำ...*
>
> *...และการที่จะปกครองบ้านเมืองเช่นประเทศสยามนี้ ตามอำนาจอย่างเช่นเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ คือประเทศยุโรป ก็จะไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้ และจะไม่เป็นที่ชอบใจของราษฎรทั่วหน้าด้วย เหมือนอย่างถ้าจะมีปาลิเมนต์จะไม่มีผู้ใดซึ่งสามารถเปนเมมเบอได้สักกี่คน และโดยว่าจะมีเมมเบอเหล่านั้น เจรจาการใดก็ไม่เข้าใจในราชการทั้งปวงทั่วถึง เพราะไม่มีความรู้และการฝึกหัดอันใดมาแต่เดิมเลย ก็คงจะทำให้การทั้งปวงไม่มีอันใดสำเร็จไปได้ ...*
>
> *...ราษฎรคงจะเชื่อเจ้าแผ่นดินมากกว่าผู้ซึ่งจะมาเป็นเมมเบอออฟปาลิเมนต์ เพราะปกติทุกวันนี้ ราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในยุติธรรมและเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากัน เป็นความจริง...*[130]

แนวพระราชดำริข้างต้น โดยเฉพาะความคิดที่ว่าราษฎร *"ไม่มีความรู้"* ต้องให้ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถและคุณธรรมเหนือกว่าผู้อื่นเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง โดยไม่พึงมี *"ปาลิเมนต์"* หรือรัฐสภา ยังคงเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยสืบต่อมาอีกนาน

---

[130] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 168-169.

กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นปัญญาชนที่ได้ทรงวางรากฐานการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เอาไว้อย่างครอบคลุม ซึ่งจะกลายเป็นมโนทัศน์หลักที่ปัญญาชนอื่น ๆ จะเลือกสรรมาเน้น หรือปรับเปลี่ยนความหมายเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ทางการเมืองใหม่ ๆ ในช่วงเวลาต่าง ๆ แนวทางสำคัญประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางไว้อย่างชัดเจนก็คือ การรับความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก แต่รักษา *"จิตใจ"* หรือความสัมพันธ์ทางสังคม *"แบบไทย"* เอาไว้ แนวทางดังกล่าวนี้เป็น "ทางเลือก" ที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ในยุคหลังได้พยายามสืบทอดตลอดมา

บทที่ 3

การสร้าง "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปัญญาชนสำคัญ ที่สืบทอดความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางรากฐานไว้ คือ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจ อันส่งผลให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อสร้างความหมายที่ชัดเจนและมีพลังขึ้นมา พร้อมกับทรงพยายามปลูกฝังความหมายดังกล่าวลงไปในความรู้สึกนึกคิดของคนทุกชั้นในประเทศสยาม โดยที่มโนทัศน์ที่พระองค์ทรงเน้น ส่วนใหญ่ได้รับการเลือกสรรมาสืบทอดโดยปัญญาชนหลายคนในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จนมีผลต่อ *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง

ในรัชกาลที่ 6 ปัญหาใหญ่ทางการเมืองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญโดยตรงมีหลายประการ ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของพระองค์

ปัญหาสำคัญประการแรก คือการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ภายหลังพระมหากษัตริย์ที่ทรงประสบความสำเร็จอย่างสูงยิ่ง ทำให้พระองค์ต้องพยายามพิสูจน์ให้เป็นที่ประจักษ์ว่า ทรงมีพระปรีชาสามารถในการนำพาประเทศไปสู่ความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองไม่น้อยไปกว่ารัชกาลที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่องานนมัสการพระบรมรูปทรงม้าประจำปีในวันที่ 23 ตุลาคม ทำให้ความทรงจำเกี่ยวกับรัชกาลของพระราชบิดาได้รับการผลิตซ้ำจนแจ่มชัดในความรู้สึกนึกคิดของคนทั้งปวง ความคิดในเรื่องที่พระองค์จะต้องทรงหาทางสร้างความนิยมให้สูงเด่นทัดเทียมกับรัชกาลพระราชบิดานี้ เป็นที่ตระหนักในหมู่ชนชั้นนำในเวลานั้น จนกระทั่งปรากฏอยู่ในหนังสือ **ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

> *ในวาระที่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว...เสด็จผ่านถวัลยาธิปัตติเถลิงสยามรัฐสีมาอาณาจักรนั้น พระองค์ต้องทรงประสพพระราชภาระอันมาปรากฏเฉพาะพระพักตร์...**ข้อที่นับว่ายากก็คือ พระองค์จำต้องดำเนินตามรอยพระบาทสมเด็จพระชนก***

> ***นาถซึ่งได้ทรงปกครองทะนุบำรุงประเทศมา โดยพระบรมราชปรีชาญาณอันสุขุมคำภีรภาพตลอดรัชกาลอันเนิ่นนาน อาศัยพระบรมราชจริยาวัตร์ประเสริฐยิ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ยังได้ทรงปลูกฝังความนิยมให้แน่นแฟ้นอยู่ในน้ำใจชาวชนผู้เป็นพศกนิกรแห่งพระองค์ ..มหาชนพากันแตกตื่นมา...นมัสการพระบรมรูปทรงม้า ... นับเข้าในวันนักขัตฤกษประจำปีสำหรับเปนวันรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง คงสถิตเปนอนุสาวรีย์อยู่มิรู้ลืม การเป็นดังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ จึงจำต้องเผชิญกับปัญหากิจการอันไม่ใช่ง่ายนัก คือความดำรงพระองค์อยู่ในพระราชฐานะอันสูงเด่นสำหรับความนิยมของทวยราษฎร์เสมอด้วยสมเด็จพระบรมชนกาธิราช...***[50]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงสำนึกในปัญหาพระสถานภาพของพระองค์เมื่อเทียบกับพระราชบิดาตั้งแต่ต้นรัชกาล จึงไม่ทรงพอพระราชหฤทัยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสถาปนาความคิดเรื่อง *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ขึ้นมา ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือ **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖**[51]

กล่าวได้ว่า *"ปัญหา...อันมิใช่ง่าย"* คือจะทำอย่างไรให้พระองค์ทรง *"อยู่ในพระราชสถานะอันสูงเด่นสำหรับความนิยมของทวยราษฎร์เสมอด้วยสมเด็จพระบรมชนกาธิราช"* ดังกล่าวมานี้ นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเร่งนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจะทำให้เจ้านาย ข้าราชการ และพสกนิกรทั้งปวง ได้สำนึกในความสำคัญสูงสุดของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่ง *"ชาติไทย"* ซึ่งจะทรงบันดาลความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชาติและทุกคนในชาติ

ปัญหาสำคัญประการที่สอง คือการทำให้ประชาชนยอมรับการนำของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุด และยอมรับพันธกิจต่าง ๆ ที่ประชาชนมีต่อรัฐ ในบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัชกาลที่ 5

---

[50] **ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์, 2470. หน้า 110.

[51] ราม วชิราวุธ (นามแฝง) "ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖" **ศิลปวัฒนธรรม** 23, 6 (เมษายน 2545): 148-152. โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 147-150.

ลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนให้เห็นว่า ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 มาแล้ว ที่ราษฎรเริ่มขาดความเชื่อมั่นในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายต่าง ๆ และราษฎรเริ่มต้องการเสนอความคิดเห็นของตน ดังความว่า

> *...นับแต่ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นต้นมา ความเชื่อมั่นของราษฎรในพระบรมราโชบายดูเบาบางลงมาก เกิดความเห็นว่าทำอย่างนั้นจะดีกว่า อย่างนี้จะดีกว่า ทำอย่างนั้นเปนการเดือดร้อนแก่ราษฎร อย่างนี้เปนประโยชน์แก่ราษฎร ความคิดดังนี้มีแพร่หลายก็เนื่องจากราษฎรมีความรู้มากขึ้น...โดยที่ได้ทรงพระมหากรุณาจัดการศึกษาให้เจริญขึ้นโดยเร็วพลันผิดกว่าแต่ก่อนมาก...*[52]

ปัญหาข้างต้นทวีความรุนแรงขึ้น เมื่อราษฎรประสบปัญหาทางเศรษฐกิจจากวิกฤตการณ์ข้าวในระหว่าง พ.ศ.2453-2454 และ พ.ศ.2460-2462 และรัฐบาลได้เพิ่มภาระด้านภาษีแก่ประชาชนเพื่อแก้ปัญหางบประมาณขาดดุลและการลดลงของเงินคงคลัง เช่น อัตราอากรค่านาเพิ่มขึ้นถึง 4 เท่าตัว และค่าธรรมเนียมรูปพรรณโคกระบือเพิ่มขึ้นถึง 8 เท่าตัว[53] ในเวลานั้นความสำนึกในความสำคัญของราษฎรได้เกิดขึ้นแล้ว ดังปรากฏว่ามีการเสนอภาพของชาวไร่ชาวนาในฐานะที่เป็น *"ผู้กระทำการหัตถกรรมเปนกระดูกสันหลังของชาติ"*[54] ดังนั้น การทำให้ราษฎรจงรักภักดีต่อผู้ปกครองและระบอบการปกครองจึงเป็นเรื่องที่หลายฝ่ายเห็นความสำคัญ

เพื่อให้ราษฎรยอมรับการนำของพระมหากษัตริย์และยอมรับพันธกิจต่าง ๆ ที่ประชาชนมีต่อพระองค์ด้วยความเต็มใจ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* โดยเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* เพื่อให้ราษฎรมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างเต็มที่ และยอมเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"*

---

[52] ห.จ.ช., ร. 6 ก. 1/12 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

[53] ชูศรี มณีพฤกษ์, "เศรษฐกิจไทยในช่วง พ.ศ.2452-2475" ใน **เศรษฐกิจไทย** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.

[54] **ที่ระลึกสยามรัฐพิกแพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** . หน้า 145.

ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ได้ทรงนิยามความหมายของคำว่า *"ความจงรักภักดี"* ให้หมายถึงการ *"ความยอมเสียสละ"* ดังความว่า

> *ความจงรักภักดีแปลว่ากระไร?*
>
> *แปลว่า* ***"ความยอมสละตนเพื่อประโยชน์แห่งท่าน"*** *คือถึงแม้ว่าตนจะต้องได้รับความเดือดร้อนรำคาญ ตกระกำลำบาก หรือจนถึงต้องสิ้นชีวิตเป็นที่สุด ก็ยอมได้ทั้งสิ้น เพื่อมุ่งประโยชน์อันแท้จริง ให้มีแก่ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์*
>
> *ผู้ที่จะยอมเสียสละเช่นนี้ได้ โดยไม่รู้สึกเสียดายเลย ต้องเป็นผู้ที่ถึงแล้วซึ่งความรุ่งเรืองขั้นสูง จึงจะเข้าใจซึมซาบว่าตนของตนนั้น แท้จริงเปรียบเหมือนปรมาณูผงก้อนเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งภูเขาใหญ่ที่เรียกว่าชาติ และถ้าชาติของเราแตกสลายไปเสียแล้ว ตัวเราผู้เป็นผงก้อนเดียวนั้นก็จะต้องล่องลอยตามลมไป สุดแท้แต่ลมจะหอบไปทางไหน...ผู้ที่เข้าใจจริงจึงแล้วจึงไม่รู้สึกเลยว่าการเสียสละส่วนตัวใด ๆ จะเป็นข้อควรเป็นห่วงหวงแหน นี้เป็นความจงรักภักดีแท้จริง*[55]

ปัญหาสำคัญประการที่สาม คือความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับเจ้านายและข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เสนาบดีบางพระองค์ทรงมีอำนาจมากเกินไป เพราะทรงสั่งสมพระบารมีมายาวนานตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับความจงรักภักดีจากข้าราชการในกระทรวงมากกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ เนื่องจากระบบราชการสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นระบบที่เสนาบดีมีอำนาจสูงสุดในกระทรวง ทั้งในการจัดสรรงบประมาณ การพิจารณาความดีความชอบ ตลอดจนการฝึกฝนอบรมและการให้ความรู้ต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การปฏิบัติราชการ แต่เมื่อมาถึงรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้ข้าราชการขึ้นตรงต่อพระองค์ รวมทั้งข้าราชการในระบบมณฑลเทศาภิบาลที่เคยขึ้นต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมาก่อน ทำให้เสนาบดีที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ไม่ทรงพอพระทัย ส่วนข้าราชการก็ยากจะมีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นกับพระมหากษัตริย์ เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นอยู่เสมอว่าข้าราชการนั้นมีสถานะที่ต้อง ***"ช่วยในพระราชภาระ...ตามพระราชประสงค์"***[56] และทรงเตือนข้าราชการว่า ***"จงประพฤติตามพระบรมราโชวาท ช่วยเปนกำลัง***

---

[55] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2515. หน้า 123-124.

[56] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,"พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา" ใน ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิเมล์, 2470. หน้า 116. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ของเราให้ทุกตำแหน่งน่าที่"[57] แต่ในรัชกาลที่ 6 นี้ โครงสร้างของข้าราชการได้เปลี่ยนไปมากแล้ว นอกจากจำนวนข้าราชการจะเพิ่มมากขึ้น ยังปรากฏว่าข้าราชการมีภูมิหลังที่หลากหลายกว่าเดิม มิได้มีแต่คนในตระกูลผู้ดีดังที่เคยเป็นมาในอดีต ข้าราชการส่วนที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่ก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น และเป็นข้าราชการที่มีความเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของตนเองอย่างสูง จนรู้สึกไม่พอใจได้โดยง่ายหากจะต้องปฏิบัติงานตามคำสั่งโดยไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังนั้น จึงเป็นการยากมากที่จะทำให้ข้าราชการถวายความจงรักภักดีอย่างเต็มที่จนกระทั่งยอมทำงานในสถานะ *"ผู้ช่วย"* ของพระมหากษัตริย์ที่พร้อมจะทำทุกอย่างตามพระราชประสงค์ โดยปราศจากความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งในสภาวการณ์เช่นนี้ ความขัดแย้งและความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้าราชการย่อมจะเพิ่มสูงขึ้นเป็นธรรมดา

กล่าวได้ว่าปัญหาความสัมพันธ์กับเจ้านายและข้าราชการ เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้**พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความหมายใหม่ให้แก่ *"พระมหากษัตริย์"* โดยการสร้างจินตนาการ "ชาติไทย" ขึ้นมา แล้วทำให้คนทั้งหลายตระหนักว่า *"ชาติไทย"* จำเป็นต้องมีประมุขของชาติ** มิฉะนั้น *"ชาติไทย"* ก็จะไม่สามารถอยู่รอดและเจริญก้าวหน้าได้เลย **นับเป็นการสร้างความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* โดยการเชื่อมโยงให้เกิดความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่าง *"พระมหากษัตริย์"* กับ *"ชาติไทย"*** เพื่อให้คนทั้งปวงที่ *"รักชาติไทย"* ได้เกิด *"ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์"* อย่างเต็มที่ วิธีการเช่นนี้เป็นทางออกที่จำเป็นในบริบทที่พระมหากษัตริย์ไม่อาจทำให้ข้าราชการจงรักภักดีโดยตรงต่อพระองค์

จะเห็นได้ว่าในระยะเวลา 8 ปี ที่เสด็จกลับมาประทับอยู่ในเมืองไทย ก่อนที่พระราชบิดาจะเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญในระบบราชการอีกทั้งยังทรงปลีกพระองค์ไปอยู่ท่ามกลางมหาดเล็กที่ใกล้ชิด และใช้เวลาจำนวนมากไปในการพระราชนิพนธ์ มากกว่าจะทรงพยายามเสริมสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้านายและข้าราชการ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ การณ์จึงเป็นไปดังที่พระราชบิดาทรงกริ่งเกรงมาตั้งแต่ ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) นั่นก็คือ *"จะไม่คุ้นเคยกับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งในกรุงและหัวเมือง ก่อนเวลาซึ่งจะต้องเปนผู้บังคับจนเปนเหมือนหนึ่งคนที่เข้ามาใหม่ ไม่รู้จักผู้ใดตลอดจนอาณาประชาราษฎร"*[58]

---

[57] เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[58] ห.จ.ช., ร.5 ว.22/1 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ.113.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแตกต่างจากพระราชบิดามาก ในแง่ที่พระราชบิดาทรงมีเครือข่ายความสัมพันธ์กว้างขวาง จากการสร้าง *"พระคุณ"* ต่อเจ้านายและข้าราชการจำนวนมากอย่างต่อเนื่องยาวนาน แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีมหาดเล็กใกล้ชิดแวดล้อมแน่นหนา จนกระทั่งเจ้านายและข้าราชการ *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ส่วนใหญ่ ไม่สามารถจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ได้ ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ไม่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อความก้าวหน้าในระบบราชการของเจ้านายและข้าราชการ *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* แต่ละคนโดยตรงเท่านั้น เจ้านายและข้าราชการเหล่านี้ยังต้องวิตกกังวลต่ออนาคตของบุตรหลานในตระกูล ซึ่งได้ถูก *"ผู้มีชาติตระกูลต่ำ"* แย่งเอาตำแหน่งระดับสูงในระบบราชการไปเป็นอันมาก กล่าวคือ มหาดเล็กที่ทรงใช้สอยใกล้ชิดนั้น *"บางคนก็เป็นเชื้อสายจีนลูกจีน บางคนก็เป็นลูกหลานชาวปักษ์ใต้ บางคนก็ติดหน้าตามหลังข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามา"*[59] แม้แต่เจ้าพระยารามราฆพและเจ้าพระยาอนิรุทธเทวา ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากที่สุด ก็เป็นแต่เพียงหม่อมหลวงในสกุลพึ่งบุญเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีถึงความไม่พอใจของ *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ในเรื่องนี้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระราชทานแก่นายรองสนิท (กุหลาบ) มีความตอนหนึ่งว่า *"มีบางคนรู้สึกเหมือนหนึ่งว่า เจ้ามาแย่งที่ซึ่งควรจะเปนของสำหรับเฉพาะแต่ลูกผู้มีบรรดาศักดิ์ ทำให้คนชั้นนั้น ขาดประโยชน์ที่ควรจะมีแก่เขาไปอย่าง ๑"*[60] ดังนั้น จึงเป็นการยากที่*"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ทั้งหลาย ซึ่งเคยได้รับการชุบเลี้ยงมาอย่างดีในสมัยรัชกาลที่ 5 และเคยรู้สึกถึงความมั่นคงของตระกูลตนเองมานานตราบจนกระทั่งเกิดการ *"ผลัดแผ่นดิน"* จะยังคงมีความจงรักภักดีอย่างเต็มที่ต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นไปได้ด้วยว่าในเวลาต่อมา *"ผู้มีชาติตระกูลสูง"* ส่วนหนึ่ง จะถึงกับสูญเสียความเชื่อมั่นต่อคุณงามความดีของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชุบเลี้ยงบุคคลที่มิได้เป็น *"ลูกผู้มีบรรดาศักดิ์"* ให้มีอำนาจ ดังที่กล่าวมาข้างต้น

อีกปัจจัยหนึ่งซึ่งน่าจะส่งผลให้เสนาบดีและข้าราชการระดับสูงทั่วไปรู้สึกหวั่นไหว คือการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้มี ***"คณะกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดิน"*** ที่ทำหน้าที่ตรวจสอบการเงินของกระทรวงต่าง ๆ ประกอบด้วย อธิบดีกรมศุลกากร เป็น

---

[59] จันทรรัตน์ ประวาลปัทม์, "การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521. หน้า 148.

[60] ห.จ.ช., ร.6 รล.5/1 พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ข้าราชการในราชสำนัก วันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129.

ประธาน และมีกรรมการอื่นอีก 4 คน โดยกรรมการหลายคนเป็นคนชาติตะวันตกที่ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาราชการระดับสูง ซึ่งไม่ต้องเกรงกลัวอำนาจของเสนาบดีและข้าราชการชั้นสูงในกระทรวงต่าง ๆ กรรมการทั้งสี่คนประกอบด้วย พระยากัลยาณไมตรี ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน นายวิลเลียมสัน ที่ปรึกษาราชการกระทรวงการคลัง นายเกรแฮม ที่ปรึกษาราชการกระทรวงเกษตราธิการ และพระยารัษฎากรโกศล เจ้ากรมสรรพากรใน

ในพระราชหัตเลขา *"แต่งตั้งกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง"* ที่พระราชทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และเสนาบดีทุกกระทรวง มีข้อความตอนหนึ่งว่า

> *ด้วยเวลานี้รายรับเงินแผ่นดินหาใคร่จะพอกับรายจ่ายไม่ ต้องคิดตัดรายจ่ายเข้าหารายรับทุก ๆ ปีมา...กระทำให้ความเจริญของบ้านเมืองเดินช้าไปไม่ควรแก่กาลสมัย สมควรต้องคิดจัดรายรับให้ทวีขึ้น...แลควรคิดตัดรายจ่ายที่ยังไม่ถึงเวลาจำเป็นจริง ๆ ...ความเจริญของบ้านเมืองจะได้เดินเร็วขึ้น แต่ก่อนที่จะคิดจัดการเรื่องนี้* ***จำเปนต้องได้ทราบรายรับรายจ่ายในกระทรวงต่าง ๆ เสียให้ละเอียดถ่องแท้ก่อน*** *จึงจะเปนทางดำริห์ได้สะดวก...เพราะฉะนั้นจึงได้ตั้ง... รวม ๕ นาย เปน กรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง ให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงจัดการให้กรรมการได้ตรวจโดยสะดวก*[61]

นับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ทรงพยายามเข้าไปตรวจสอบในเรื่องการเงินภายในกระทรวงต่าง ๆ อย่างจริงจัง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงพยายามจะรวมอำนาจเข้าสู่พระองค์มากยิ่งขึ้น และแต่ละกระทรวงมีอิสระในการบริหารราชการน้อยลง จากหนังสือ *"แต่งตั้งกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง"* ฉบับที่ส่งถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ.130 นี้ แสดงว่าคณะกรรมการชุดนี้จะเข้าไปตรวจสอบการใช้จ่ายเงินของเสนาบดีอย่างละเอียด เพราะระบุว่า

---

[61] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ 100/1143 เรื่อง แต่งตั้งกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง ลงวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ.130 จิตรา พรหมชุติมา (รวบรวม), **เอกสารประวัติศาสตร์ การบริหารการปกครองกระทรวงมหาดไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันดำรงราชานุภาพ กระทรวงมหาดไทย, 2539. (เน้นโดยผู้วิจัย).

"แลเมื่อกรรมการจะต้องการตรวจดูสรรพหนังสือฤาบาญชี แลจะต้องการความอธิบายอย่างใด ๆ ที่เกี่ยวกับการรับแลจ่ายเงินแผ่นดิน ก็ให้เสนาบดีเจ้ากระทรวง แลเจ้าน่าที่นั้น ๆ จัดหนังสือแลบาญชีให้กรรมการได้ตรวจดู แลอธิบายชี้แจงอย่างเปิดเผยต่อกรรมการ ให้กรรมการได้เข้าใจจงตลอด ...เมื่อตรวจเสร็จแล้วกรรมการจะได้ทำรายงานมาถวาย และเมื่อกรรมการจะมีความเห็นแนะนำประการใด ก็อนุญาตให้ออกความเห็นมาในรายงานนั้นด้วย"[62]

อำนาจหน้าที่ของ *"กรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ"* ดังกล่าวข้างต้น นับว่ากระทบกระเทือนต่ออำนาจของเสนาบดีเป็นอย่างยิ่ง และน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งและความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้านายที่ทรงเป็นเสนาบดี (รวมทั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) มาตั้งแต่ต้นรัชกาล และน่าจะเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงตัดสินพระทัยนำเอาบุคคลที่มิได้เป็นเจ้านายเข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดี เพื่อจะทรงมีพระราชอำนาจในการควบคุมเสนาบดีมากขึ้น พร้อมกับทรงพยายามหาทางลดพระบารมีและพระอำนาจของเจ้านายลง จนทำให้เจ้านายบางพระองค์ทรงไม่พอพระทัยถึงกับกราบบังคมทูลลาออกจากราชการในเวลาต่อมา

ความขัดแย้งและความตึงเครียด ในความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้านายและข้าราชการ ปรากฏชัดในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรมสุกราช ดังความว่า

ตัวเราเวลานี้ตกอยู่ในที่ลำบาก ยากที่จะรู้ได้ว่าภัยอันตรายจะมาถึงตัวเราเวลาใด เพราะเรารู้สึกประหนึ่งว่า เปนตัวคนเดียว หาพวกพ้องมิได้ ฤาที่เปนพวกพ้องก็เผอิญเปนผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอันหาอำนาจมิได้ ส่วนผู้ที่มีอำนาจน่าที่ใหญ่ในราชการนั้น เรารู้สึกว่ามีความเชื่อถือในตัวเราน้อยกว่าที่ควรจะมี เพราะฉะนั้นเราจะคิดว่ากล่าวตักเตือนอย่างใด มักจะไม่ใคร่เชื่อฟัง ถือทิฐิมานะไปว่า ตนได้เคยเปนราชการมาก่อนเราบ้าง ฤาถือว่ามีความรู้และเข้าใจความประสงค์...แลความคิดของประชาชนดีกว่าเราบ้าง...[63]

---

[62] เรื่องเดียวกัน.

[63] ห.จ.ช., ร.6 ม. 36 ก/6 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรมสุกราช. วันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.131.

ส่วนพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานเจ้าพระยายมราช มีข้อความที่สะท้อนความรู้สึกโดดเดี่ยวของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกัน

> *...ฉันจึ่งเปนผู้ที่หาพวกพ้องไม่ได้เลย ยืนอยู่คนเดียว ข้อนี้ปรากฏชัดเจนอยู่เมื่อแรกรู้ข่าวอ้ายพวกทหารคิดการกำเริบกันขึ้น ไม่มีใครที่จะแสดงความเดือดร้อนเลย...ข้อวิตกของฉัน...คือวิตกว่า ถ้าแม้มีคนเลือดร้อนบังอาจคิดการเช่นที่ทำมาแล้ว...ข้าราชการไทยก็จะพากันตั้งตัว "เปนกลาง" และข้าราชการไทยเราพากันใจเย็นคอยแต่ "เปนกลาง" อยู่เช่นนี้ ไม่ช้าก็จะเปนขี้ข้าชาวต่างประเทศโดยไม่รู้สำนึกตัวเลย*[64]

หนังสือเจ้าพระยายมราชที่กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เจ้าพระยายมราชซึ่งเป็นเสนาบดีที่พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยและพระราชทานอำนาจให้มากที่สุดนั้น เป็นบุคคลที่ได้รับความเกลียดชังและถูกด่าว่า จนกระทั่งตกอยู่ในสภาวะที่เจ้าพระยายมราชเองระบุว่า *"อดทนต่อการประหัตประหารส่วนตัวเปนอย่างยิ่ง เขาด่าให้ข้าพระพุทธเจ้าก็นิ่ง"* อีกทั้งเจ้าพระยายมราชยังรู้สึกด้วยว่าชีวิตของตนตกอยู่ในอันตรายร้ายแรง ถึงกับกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขอให้พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดูแลครอบครัวให้ ในกรณีที่เจ้าพระยายมราชถูกทำอันตรายจนถึงแก่ชีวิต[65]

แม้แต่กองทัพซึ่งเป็นกลไกอำนาจอันสำคัญยิ่งก็ยังปรากฏว่า จนถึงช่วงปลายรัชกาลที่ 5 แล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงรู้สึกอยู่เสมอว่าเป็นกองทัพส่วนพระองค์ของพระราชบิดา มีพระราชอนุชาของพระองค์ คือสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นผู้บังคับบัญชา หาใช่กองทัพของพระองค์ไม่[66] ซึ่งเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ก็ได้ทรงรู้สึกบาดหมางพระทัยมากยิ่งขึ้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ *"กบฏ ร.ศ.130"* ซึ่งนายทหารบางคนในคณะผู้ก่อการมีความต้องการให้สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสด็จขึ้นครองราชย์แทนพระองค์[67]

---

[64] ห.จ.ช., ร.6 บ.3.1/64 เล่ม 4 เรื่องเจ้าพระยายมราช.

[65] ห.จ.ช., ร.6 บ./3.1/64 เล่ม 2 หนังสือเจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 30 กันยายน ร.ศ.133.

[66] มัทนา เกษกมล, "การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453-2468)," วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517. หน้า 153.

[67] เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

ปัญหาความขัดแย้งและความตึงเครียดทางการเมืองดังกล่าวข้างต้นนี้ หากไม่รีบแก้ไขแต่ต้นมือแล้ว ในระยะยาวก็อาจจะกลายเป็นข้อจำกัดพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้มาก การสถาปนามโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ให้มีความหมายที่ทำให้คนทั้งปวงสำนึกในความสำคัญสูงสุดของ *"พระมหากษัตริย์"* จึงกลายเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงดำเนินการอย่างเต็มที่ เพราะหากประสบความสำเร็จในการทำให้คน *"รักชาติ"* ก็จะส่งผลให้เกิด *"ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์"* ซึ่งทรงเป็นพระประมุขของชาติได้โดยง่าย ด้วยความจำเป็นดังกล่าวมานี้ ความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นจึงแตกต่างจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังจะเห็นได้ว่า **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น *"พระมหากษัตริย์"* ที่ราษฎร *"รัก"* ด้วยพระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจของ *"พระมหากษัตริย์"* เอง แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นความจงรักภักดีต่อ *"พระมหากษัตริย์"* อันเกิดแต่ความสำคัญของพระองค์ต่อ *"ชาติไทย"* เป็นสำคัญ**

ปัญหาสำคัญประการที่สี่ คือปัญหาการแข่งขันกับ *"ชาตินิยม"* ที่เสนอโดยข้าราชการ, คนจีน, และ *"ลูกจีน"* หรือ *"จีนสยาม"* ซึ่งทำให้ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แทบทุกพระองค์มีความจำเป็นที่จะต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ให้มีพลังเหนือกว่า เพื่อจะมี *"อำนาจนำ"* คือครอบงำความรู้สึกนึกคิดของคนทั้งประเทศ และเบียดขับ (exclude) กระแสชาตินิยมของ *"ข้าราชการ"* *"คนจีน"* และ *"จีนสยาม"* ออกไปจากพื้นที่ทางอุดมการณ์ของ *"ชาติไทย"* ปัญหานี้กระทบกระเทือนความมั่นคงแห่งพระราชอำนาจเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีคนจำนวนหนึ่งสมาทานแนวความคิดทางการเมืองแบบสาธารณรัฐนิยม และดำเนินการเผยแพร่แนวความคิดดังกล่าวไปสู่มหาชน

ในช่วงต้นรัชกาล ***"กลุ่มทหารหนุ่ม"*** หรือ ***"กลุ่มกบฏ ร.ศ.130"*** ได้เสนอความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่ท้าทายพระราชอำนาจ เพราะนิยามว่าชาติคือราษฎร[68] *"ทหารกบฏ"* คนหนึ่งซึ่งถูกจับได้ ให้การว่า *"นายร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์พูดว่า* ***พวกเราควรจะซื่อตรงต่อชาติไทยของเรา ไม่ควรจะคิดกตัญญูต่อคน ๆ เดียว...คือพระเจ้าอยู่หัว"***[69] เอกสารที่เขียนโดยผู้นำของกลุ่ม เรื่อง *"ว่าด้วยความ*

---

[68] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 11 มีนาคม 2543. หน้า 11.

[69] ห.จ.ช., ร.6 บ.17/4 คำชี้แจงนายร้อยตรีบรรจบ วันที่ 5 มีนาคม ร.ศ.130.

เสื่อมทรามแลความเจริญของประเทศ" ระบุว่า *" ถ้าทำให้ชาตแลบ้านเมืองมีความเจริญ ฝูงคนทั้งหมดซึ่งเปนชาตเดียวกัน ก็จะได้รับความสุขความสบายทั่วทุกคน"* เป้าหมายสำคัญของกลุ่มนี้ คือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรืออย่างน้อยก็ต้องเปลี่ยนองค์พระมหากษัตริย์ ร้อยตรีเหรียญ ศรีจันทร์ ผู้นำคนหนึ่งของคณะทหารหนุ่ม ในเหตุการณ์ ร.ศ.130 กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการก่อการว่า *"เพื่อจะหาอำนาจใส่ชาตไทย เพื่อมิให้อัประยศแก่ชาตอื่นเขา"* และยังกล่าวด้วยว่าเงินเดือนที่ทหารได้รับนั้นมาจากราษฎร ทหารจึงต้องทำหน้าที่ปกป้อง *"ชาติไทย" "เพื่อไม่ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนที่จะเปนข้าเขา คงให้ดำรงเปนชาตไทยอยู่"*[70] ทหารอีกคนหนึ่งให้การว่าเหตุที่เขาเข้าร่วมกับกลุ่มก่อการก็เพราะต้องการทำให้ชีวิตราษฎรดีขึ้น เพราะเงินเดือนของทหารมาจากภาษีที่เก็บจากราษฎร *"ราษฎรจึงเปนนายข้าราชการ มิใช่กษัตริย์"*[71]

กลุ่ม *"ทหารหนุ่ม"* มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเชียวฮุดเส็งและครอบครัวของเขาซึ่งเป็นนักชาตินิยมจีนที่สนับสนุนฝ่ายก๊กมินตั๋ง นอกจากนี้ในการประชุมของกลุ่มก่อการ ร.ศ.130 ยังมีผู้นำของพวก *"จีนสยาม"* เข้าร่วมประชุมด้วย แสดงถึงการมีความสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างกัน รวมทั้งความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ที่เน้นว่าเป็น *"ชาติของราษฎร"* และการแสวงหาหนทางใหม่ ๆ ในการทำให้ *"ชาติไทย"* เจริญ เพื่อให้ราษฎรมีความสุข[72]

กระแส "ชาตินิยมจีน" ของคนจีนในประเทศสยาม ทวีความเข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว การเคลื่อนไหวอย่างเด่นชัดเกิดขึ้นในต้นทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ในต้นทศวรรษดังกล่าวนี้ ประเทศสยามประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางส่วน ทำให้นายทุนชาวจีนซึ่งเคยได้รับความคุ้มครองโดยอำนาจทางกฎหมายและอำนาจทางการเมืองของอังกฤษหรือฝรั่งเศส ในฐานะที่เป็นคนในบังคับของชาติดังกล่าว เกิดความหวั่นวิตกในความมั่นคงของชีวิตและทรัพย์สินตลอดจนการสูญเสียอภิสิทธิ์ต่าง ๆ จึงร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในรูปของสมาคมที่แตกต่างไป

---

[70] ห.จ.ช., ร.6 บ.17/5 คำชี้แจงนายร้อยตรีเหรียญ วันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.130.

[71] ห.จ.ช., ร.6 บ.17/6. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 11.

[72] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 14-15.

จากเดิม คือเป็นการรวมตัวกันของชาวจีนทุกกลุ่มสำเนียงในสมาคมเดียวกัน นับเป็นครั้งแรกของการรวมตัวกันในฐานะที่เป็นคน *"ชาติจีน"* ด้วยกัน[73]

ในช่วงเวลานั้น ความขัดแย้งทางการเมืองในประเทศจีน ส่งผลให้ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายก๊กมินตั๋งดำเนินการหาความสนับสนุนจากชาวจีนโพ้นทะเล ในวันที่ 1 ธันวาคม 2451 ซุนยัตเซ็นเดินทางเข้ามาอภิปรายที่สโมสรจีนกรุงเทพฯ ปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมจีนด้วยการโจมตีว่าคนไทยใช้อำนาจกดขี่ชาวจีนและทำให้ชาวจีนกลายเป็นชาติต่ำต้อย ระยะนี้เซียวฮุดเส็งนายกสมาคมถุงเหมิงฮุ่ยอันเป็นสมาคมลับที่สนับสนุนก๊กมินตั๋ง ประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหว ถึงขั้นที่สามารถผลักดันสมาคมลับของจีนแคะสองแห่งที่เคยแข่งขันกันให้มารวมตัวกันทำงานเพื่อ *"ชาติจีน"* ปรากฏว่าหลังจากพรรคก๊กมินตั๋งได้ชัยชนะในประเทศจีน สมาคมชาวจีนในสยามซึ่งมีกรรมการหลายคน เช่น ยี่กอฮง (พระยาอนุวัตน์ราชนิยม), อึ้งยุกหลง ล่ำซำ, โกศล ฮุนตระกูล ฯลฯ ก็ยิ่งทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองคึกคักมากขึ้น[74] ดังนั้น ความคิด *"ชาตินิยมจีน"* ของคนกลุ่มนี้ จึงมีอิทธิพลต่อกลุ่ม *"ลูกจีน"* หรือ *"จีนสยาม"* มากทีเดียว

ตัวอย่างหนึ่งของชาวจีน ที่เคลื่อนไหวด้วยแรงผลักดันของชาตินิยมจีนอย่างต่อเนื่อง คือกรณีของ เหียกวงเอี่ยม ซึ่งจะเป็นผู้นำที่เข้มแข็งของสมาคมพาณิชย์จีนหรือเซียงหวยในปลายทศวรรษ 2470 เหียกวงเอี่ยม เป็นผู้มีความคิดและการเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างโดดเด่นถึงกับเรียกตัวเองเป็นผู้ *"รักชาติยิ่งชีพ"*[75] ส่วน เซียวฮุดเส็ง บรรณาธิการ**หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** เป็นปัญญาชนที่มีอิทธิพลสูงมากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้เสนอแนวคิดเรื่อง *"ชาติ"* ที่เน้นราษฎรโดยรวม หรือมองราษฎรเป็น *"เพื่อนร่วมชาติ"* โดยที่ *"ชาติ"* จะเจริญได้ *"เพราะราษฎรชาวเมืองมีวิชาความรู้ ประกอบกับสามัคคีธรรมที่มีต่อกันระหว่างรัฐบาลกับชาวเมือง"*[76] **หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** ของเซียวฮุดเส็ง เสนอความเห็นเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความสามัคคีในชาติ"* ดังนี้

---

[73] ปรารถนา โกเมน, "สมาคมจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. หน้า 136.

[74] เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

[75] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร** 21, 3 (2542): 6.

[76] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 7.

> *เราทั้งหลายซึ่งเปนชาติไทย พึงมีความสามัคคีปรองดองกัน บำรุงพระมหากษัตริย์เจ้าของเราให้มีพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาล บำรุงประเทศสยามของเราให้ตั้งมั่นอยู่โดยสวัสดิภาพ และบำรุงเพื่อนร่วมชาติของเราให้มีความสุขความเจริญโดยประการทั้งปวง... เมื่อท่านจะทำกิจการอันใดเกี่ยวกับราษฎร จะต้องอาไศรยความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง หรือว่าย่อ ๆ ถ้าท่านรักนับถือตัวท่านเองฉันใดท่านจะต้องรักและนับถือราษฎรอันเปนเพื่อนร่วมชาติกับท่านฉันนั้น นี่เปนสามัคคีธรรมที่ฝ่ายผู้ปกครองจะพึงปฏิบัติ*[77]

กลุ่ม "ลูกจีน" หรือ "จีนสยาม" เป็นคนกลุ่มใหญ่ที่ส่วนใหญ่แล้วได้รับการศึกษาในโรงเรียนสมัยใหม่ในประเทศสยาม เฉพาะโรงเรียนอัสสัมชัญแห่งเดียว ในเวลา 50 ปี ระหว่าง พ.ศ.2428-2478 ก็ได้ผลิตนักเรียนจำนวนถึง 10,612 คน ซึ่งมีความรู้ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน ส่วนใหญ่ของคนกลุ่มนี้มีธุรกิจอยู่ในประเทศสยาม บางคนได้ผลิตงานเขียนในฐานะที่เป็นปัญญาชนของสังคมสยามใหม่ โดยที่หลายคนมีหนังสือพิมพ์ของตนเอง[78] เข้าใจว่าแนวความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ที่คนกลุ่มนี้เสนอ มีอิทธิพลมากและเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจมากที่สุด เนื่องจากมีหนังสือพิมพ์และวารสารเป็นสื่อในการเผยแพร่ความคิดอย่างกว้างขวาง ในรัชกาลที่ 6 นี้ ประเทศสยามมีหนังสือพิมพ์ถึง 22 ฉบับ และวารสารอีก 127 ฉบับ

ในบรรดาชาวจีนเลือดผสมหรือ *"ลูกจีน"* ที่มีบทบาทด้านชาตินิยมมาก เช่น นายเล็ก โกเมศ นายเจือ เพ็ญภาคกุล นายเอก วีสกุล นายเชียวซองอ๊วน สีบุญเรือง นายซุ่นใช้ คูตระกูล ฯลฯ หลายคนมีส่วนช่วยการต่อสู้ในประเทศจีน พร้อมกันกับการเสนอแนวคิดชาตินิยมไทย แต่ส่วนใหญ่แล้วมีกิจกรรมทางชาตินิยมอยู่ในประเทศสยาม[79] บางคนเป็นผู้ประกอบการหนังสือพิมพ์ซึ่งทำให้สามารถสื่อสารกับคนในวงกว้าง[80] หลายคนรวมตัวกันเป็น *"สโมสรสยามจีนางกูร"* เพื่อทำกิจกรรมช่วยเหลือ

---

[77] เชียวฮุดเส็ง, "กิจที่ควรปฏิบัติ" **หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** วันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.129.

[78] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน" **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 4-5.

[79] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

[80] เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-9. เป็นที่น่าสังเกตว่านักหนังสือพิมพ์เช่น เชียวฮุดเส็งเสนอแนวความคิดในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจโดยมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาทางเศรษฐกิจของชาวจีนกับของชาวนาไทย ดังที่เขาวิเคราะห์ความทรุดโทรมของการค้าว่า "ผลที่ราษฎรได้เงินจากสินค้าข้าวลดน้อยลงไปนั่นแล เปนปัจจัยทำให้การค้าขายอื่น ๆ พลอยทรุดโทรมลง" (**หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129) ซึ่งปรากฏว่า

สังคม คนเหล่านี้ล้วนได้รับการศึกษาในประเทศสยามและสามารถใช้ภาษาไทยได้เป็นอย่างดี ทำให้สามารถสื่อสารความรู้สึกนึกคิดกับคนไทยได้สะดวก[81]

ในบรรดา *"ลูกจีน"* เหล่านี้ มีบางคนเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติ"* ที่ตรงกันข้ามกับแนวความคิดที่ปัญญาชนของรัฐเสนอ เช่น **หนังสือพิมพ์ไทยใหม่** ซึ่งนำโดยนายเล็ก โกเมศ ได้แสดงความคิดเห็นว่า เมืองไทยยังไม่ใช่เป็นเมืองสำหรับคนไทยจริง ๆ แต่เป็นเพียงบ้านเช่า และยังประกาศอย่างโจ่งแจ้งในบทความว่า ***"ชาติ" คือราษฎร*** *"* ส่วน **หนังสือพิมพ์ไทยใหม่** ก็ประกาศว่าจะยึดหลักการใช้ภาษาของราษฎรซึ่งเป็น ***"ภาษามารดร"*** พร้อมกับโจมตีเจ้านายที่นิยมใช้ภาษาอังกฤษในการสนทนากัน[82] นอกจากนี้ชาวจีนเลือดผสมยังมีบทบาทในการส่งเสริมและขยายวัฒนธรรมของคนชั้นกลางในเขตเมือง เช่น ละครไทย ภาพยนตร์ไทย นวนิยายไทย และศิลปะการชกมวยไทย เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ที่คนเลือดผสมจีน-ไทยเสนอผ่านสื่อนานาชนิด เป็น *"ชาติ"* ในความหมายว่าคือประชาราษฎร์หรือประชาชนซึ่งมีสายสัมพันธ์จากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคต[83]

โรงเรียนจีนซึ่งขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ก็มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังความคิดที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นอกจากความคิดชาตินิยมจีนแล้ว ยังพยายามเผยแพร่แนวคิดอื่น ๆ ของลัทธิไตรราษฎร์ คือความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ความเป็นประชาธิปไตยทางการเมือง ตลอดจนอุดมการณ์สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์[84] ซึ่งความคิดเหล่านี้ล้วนแต่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และส่งผลให้ *"ลูกจีน"* บางคนวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยพื้นฐานความคิดที่ปฏิเสธการแบ่งชั้นทางสังคมตามหลักชาติวุฒิ ทั้งนี้โดยอาศัยสถานะที่เป็นคนในบังคับของชาติมหาอำนาจเพื่อช่วยเป็นเกราะป้องกันตัวจากอำนาจของรัฐบาลสยาม

เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ข้าวในทศวรรษ 2450 กิจการของนายทุนจีนก็ได้ประสบภาวะขาดทุนถึงขั้นล้มละลายเดือนละหลายรายด้วยกัน โปรดดู ปรารถนา โกเมน, **สมาคมชาวจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488**.หน้า 132

[81] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร** 21, 3 (2542): 7.

[82] เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

[83] เรื่องเดียวกัน, หน้า17.

[84] โปรดดู สุวดี เจริญพงศ์, "ปฏิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อความเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.247" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519. หน้า 170-280.

นอกจากการเคลื่อนไหวทางความคิดของกลุ่มต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ในรัชกาลที่ 6 ยังมีการเสนอความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* โดย **ขุนนางเก่า** ที่มีความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ คือพระยาสุริยานุวัตร ซึ่งได้เขียนหนังสือ **เศรษฐวิทยา** หรือ**ทรัพยศาสตร์** ขึ้นมา ตอนต้นของหนังสือเรื่องนี้กล่าวว่า *"เราเกิดอยู่ในแผ่นดินใด ก็ต้องนับว่าเราเป็นราษฎรหรือชาติซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินนั้นอยู่ด้วยคนหนึ่ง เพราะฉะนั้นสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองก็เป็นคุณประโยชน์แก่เรา"*[85] เห็นได้ชัดว่าแนวคิดที่พระยาสุริยานุวัตรเสนอนี้ เน้นถึงการที่ราษฎรเป็นเจ้าของชาติ และทุกคนใน *"ชาติ"* มีส่วนได้ส่วนเสียกับ *"ประโยชน์ของชาติ"* พระยาสุริยานุวัตรยังได้เสนอให้หาทางสร้าง *"คนชั้นกลาง"* ขึ้นในชาติ พร้อมกับเน้นให้แก้ปัญหาความยากจนของราษฎร และเรียกร้องให้ *"ชาวเรา"* ช่วยกันคิดด้วยว่า *"ทำประการใดอำนาจของชาวเราจึงจะมีน้ำหนักถ่วง (ชาวจีน)"* รวมทั้ง *"ต้องหาทางปิดกัน (ชาวจีน) อย่างใดอย่างหนึ่ง"* ทั้งนี้ เป็นความพยายามที่จะทำให้เศรษฐกิจของ *"ชาติ"* มีความมั่นคงและเจริญก้าวหน้า ซึ่งจะส่งผลดีต่อราษฎรทั่วไป[86]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ทั้ง *"ชาตินิยมจีน"* *"ชาตินิยมจีนสยาม"* หรือ *"ชาตินิยมของลูกจีน"* ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ของพระยาสุริยานุวัตร ซึ่งนำเสนออย่างเข้มข้นในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่เป็นความคิดที่เน้น ***"ชาติของราษฎร"*** และเน้นให้หาทางแก้ปัญหาความยากจนและความไม่เป็นธรรมที่ราษฎรได้รับ และบางกลุ่มถึงกับคิดว่า หนทางเดียวที่จะแก้ปัญหาของราษฎรซึ่งเป็นเจ้าของชาติได้อย่างแท้จริง ก็คือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่คนเหล่านี้เสนอ จึงเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องทรงเร่งนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างจริงจัง โดยเน้นความสำคัญสูงสุดของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* และเน้น *"พุทธศาสนา"* ว่าเป็น *"ศาสนาประจำชาติ"* เพื่อใช้แนวความคิดทางพุทธศาสนาในการทำให้คนทั้งปวงจงรักภักดีต่อ *"ชาติ"* และ *"พระมหากษัตริย์"* ตลอดจนช่วยในการจัดระเบียบและควบคุมสังคม พร้อมกันนั้นทรงพยายามชี้ให้เห็นด้วยว่า **พุทธศาสนาเหนือกว่าทุกศาสนาในโลก และเป็นแหล่งที่มาของ *"ธรรมจรรยา"* ที่ทำให้ *"ชาติไทย"* เป็นชาติศิวิไลซ์**

ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง *"คนอื่น"* (the other) โดยเน้น *"ความเป็นอื่น"* ของชาวจีนที่ไม่ยอมกลายเป็นไทย (คือไม่จงรักภักดีต่อ *"พระมหากษัตริย์"* ซึ่งเป็นผู้นำ

---

[85] พระยาสุริยานุวัตร, **ทรัพยศาสตร์** พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: พิฆเณศ, 2518. หน้า 4.

[86] เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-179.

แห่ง *"ชาติไทย"* และไม่ยอมพูด *"ภาษาไทย"*) ซึ่งต่างกับนโยบายในรัชกาลของพระราชบิดาและพระราชปิตุลา เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงขัดขวางการ *"เข้าพวกกัน"* ในหมู่ชาวจีน แม้ว่าพระองค์จะทรงมีพระราชดำริว่า *"ความคิดถังยูไวแลซันยัดเซนสองจำพวกนี้...เปนธรรมดาที่ใคร ๆ จะต้องเห็นว่าถังยูไวคิดใกล้เข้าถูกมากกว่า...แต่ผลมาถึงเมืองเราไม่ดีทั้งสองทาง เราไม่อยากให้มีโปลิติคัลโอปิเนียนในหมู่พวกจีนในเมืองเราเลย"*[87] ส่วนสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเน้นแนวความคิดเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* เพื่อให้สามารถระดมความร่วมมือจากชาวจีน พร้อมกับสร้างความร่วมมือหรือความสมานฉันท์ระหว่างชาวสยามกับชาวจีนเพื่อลดความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ลงไป

สาเหตุสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนนโยบายเกี่ยวกับชาวจีน ก็เพราะในรัชกาลของพระองค์ ***"โปลิติคัลโอปิเนียนในหมู่พวกจีน"*** ได้ขยายอิทธิพลออกไปอย่างรวดเร็วจนเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจ พระองค์จึงทรงสร้างความสำนึกในการต่อต้านชาวจีนขึ้นมา

ปัญหาใหญ่อีกประการหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญเช่นเดียวกับพระราชบิดา ก็คือ การที่จะต้องทรงเลือกว่าจะรับวัฒนธรรมตะวันตกในเรื่องใดและจะรักษา *"ความเป็นไทย"* ในแง่ใดเอาไว้ ในสภาวการณ์ที่ได้เกิด *"คนสมัยใหม่"* ที่รับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตกและต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นแบบตะวันตกในทุกด้าน ปรากฏว่า ทรงตัดสินพระทัยเช่นเดียวกับพระราชบิดา คือการรักษา *"ความเป็นไทย"* ในด้านวัฒนธรรมหรือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้นเอาไว้ มิใช่ปล่อยให้บุคคล *"มีอิสรภาพ...โดยบริบูรณ์"* ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้น *"ความเป็นไทย"* แบบจารีตนิยมมากขึ้น[88] เพื่อตอบโต้และต่อต้านกระแสความคิดใหม่ ๆ ที่เน้นให้คนมี *"อิสรภาพ"* พระองค์ทรงให้เหตุผลว่า *"อิสรภาพ"* จะทำให้เกิด *"ความยุ่งเหยิง"* ดังความว่า

> *คนสมัยใหม่...มักพอใจแสดงว่าลักษณะแห่งชาติอันรุ่งเรืองแท้ก็คือ "ต้องมีอิสรภาพแก่บุคคลทุกคนโดยบริบูรณ์" ...วาทะอันนี้เป็นการแสดงลัทธิอันหนึ่ง เมื่อนำลัทธินั้นมาใช้ในกิจการสำหรับทุก ๆ วันแล้ว ก็ย่อมบังเกิดความยุ่งเหยิงได้เป็นอันมาก*[89]

---

[87] ห.จ.ช., ร.5.21/14 สำเนาพระราชหัตเลขาลับถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.127.

[88] โปรดดูรายละเอียดข้างหน้า

[89] เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-218.

ทรงเน้นว่า *"คนสมัยใหม่"* เหล่านี้ มักจะคิดว่าชาติตะวันตกมีอะไรดีกว่าไทยอย่างมากมาย และต้องการเลียนแบบชาติตะวันตกทุกอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา ทรงมีพระราชดำริว่าคนเหล่านี้ต้องการเปลี่ยนแปลงแบบ *"ล้มกระดาน"* ซึ่งพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วย ทรงพระวิตกต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมาก ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า

> *เมื่อ "สยามใหม่" ถูกครอบงำด้วยแนวคิดที่ว่า "จะเสียอะไรก็ไม่ว่า ขอให้ก้าวหน้าก็แล้วกัน" ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่คนทั้งหลายจะคิดว่าการที่จะเจริญก้าวหน้าอย่างแท้จริงนั้น เราจะต้องหันหลังให้กับทุก ๆ ที่อยู่ในแบบแผนที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมาแต่เก่าก่อน และก็ดูเหมือนว่าวิธีการที่ได้ผลดีที่สุดในการทำตัวให้เจริญก้าวหน้านั้นก็คือ ล้มกระดานและตั้งต้นกันใหม่*[90]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสนอพระราชดำริว่า การ *"ล้มกระดานและตั้งต้นกันใหม่"* เพื่อจะศิวิไลซ์แบบตะวันตกในทุกเรื่องนั้น เป็นอันตราย เพราะว่า *"ความเจริญ (ซิวิไลเซชั่น) ของชาวยุโรป เปนสิ่งซึ่งได้ฆ่าชาติที่อ่อนมาแล้วมาก ถึงชาติที่มีกำลังก็ดี ถ้า "ซิวิไลซ์" มาก ๆ ขึ้นแล้วก็มักอ่อนแอลง...เรานี้ก็กลัวโรค "ซิวิไลซ์" นี้และยิ่งกว่าโรคอื่น"*[91]

ในบริบทที่ทรงปกครองรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำเป็นต้อง *"พยายามอนุรักษ์ขนบประเพณีแบบแผนต่าง ๆ ของไทย"*[92] เพราะ *"ความเป็นไทย"*

---

[90] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "Siamese Art," Siam Observer อ้างใน พิริยะ ไกรฤกษ์, **ศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525. หน้า 23.

[91] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 38-39. อ้างใน ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 239.

[92] ข้อความนี้เป็นความเห็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งวิเคราะห์ว่า ""ทรงพยายามอนุรักษ์ขนบประเพณีแบบแผนต่าง ๆ ของไทยนั้น ก็เพราะทรงเป็นอังกฤษ คนไทยเขาไม่ทำกัน" และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังลงความเห็นด้วยว่า "พระองค์ของสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เองก็มีการต่อสู้ว่าจะไปทางไหนแน่ ว่าจะทรงเป็นอังกฤษหรือทรงเป็นไทย พูดง่าย ๆ ว่าจะทรงเป็นฝรั่งหรือทรงเป็นไทย...ในพระองค์เองที่มีความขัดแย้งนั้นก็น่าคิด เพราะเป็นไทยในบางเวลา เป็นฝรั่งเต็มยศในอีกเวลาหนึ่ง" โปรดดู ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,"ปาฐกถานำ ศิลปกรรมสมัยใหม่" ใน **บันทึกการสัมมนาศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ:สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

ดังกล่าวนี้ จะช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและความสูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ ให้มีความมั่นคง

ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชิดชูเอกลักษณ์แห่ง *"ความเป็นไทย"* ในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบจารีต ที่เน้นคุณค่าในเชิงความวิจิตร ประณีต สวยงาม ละเอียดอ่อน หรือเน้นในเชิงฝีมือช่างที่ทำได้ยาก ซึ่งนอกจากจะช่วยจรรโลงระบบ *"ฐานานุศักดิ์"* แล้ว ยังเป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันความเป็นชาติเก่าแก่ที่มีความศิวิไลซ์มาแต่โบราณ ซึ่งจะช่วยให้คนใน *"ชาติไทย"* เกิดความภาคภูมิใจและความรักใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อีกด้วย[93] เป็นที่น่าสังเกตว่า *"พระราชนิยม"* ในเรื่องนี้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสความคิดประการหนึ่งที่แพร่หลายในสังคมตะวันตกในเวลานั้น คือกระแสความคิดที่ต่อต้านการผลิตแบบอุตสาหกรรม ด้วยการหวนกลับไปนิยมหลงใหลงานศิลปะโบราณที่ทำด้วยฝีมือของมนุษย์ กระแสความคิดเช่นนี้เป็นบริบทที่เอื้ออำนวยให้พระองค์ทรงดำเนินพระบรมราโชบายฟื้นฟูงานศิลปะและช่างฝีมือแบบจารีตของไทย โดยไม่ต้องหวั่นวิตกว่า *"ชาติไทย"* และ *"พระมหากษัตริย์ไทย"* จะถูกมองโดยชาติตะวันตกว่ายังป่าเถื่อนหรือล้าหลัง

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น *"ความเป็นไทย"* ในทางศิลปะ ด้วยการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจารีตและสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อฟื้นงานช่างสิบหมู่ ตั้งโรงเรียนเพาะช่าง และจัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมถึง 12 ครั้ง เพื่อนำเสนอฝีมือช่างและศิลปะแบบจารีตในอดีตของสยาม กระแสต่อต้านอุตสาหกรรมในสังคมตะวันตกดังกล่าวข้างต้น ทำให้ *"ศิลปะไทย"* ช่วยยืนยันว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่มีมรดกทางศิลปะและช่างฝีมือในระดับสูงเป็นของตนเอง ไม่แพ้ชาติทั้งหลายในทวีปยุโรป[94]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า *"ชาติไทย"* มี *"ภูมิธรรม"* อันเป็นสากลหรือเป็นเช่นเดียวกันกับ *"ภูมิธรรม"* ของชาติตะวันตก และยังมีส่วนที่เหนือกว่า *"ภูมิธรรม"* ของชาติอื่น ๆ รวมทั้งของชาติตะวันตกด้วย เช่น พระพุทธศาสนาซึ่ง *"เป็นของไทย"*[95] นี้

2528. หน้า 11. ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยกับความเห็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ใช่ "มีความขัดแย้ง" ในพระองค์เอง แต่เป็นความพยายามที่จะศิวิไลซ์แบบตะวันตก พร้อมกับรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทยเอาไว้.

[93] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** หน้า 229-230.

[94] เรื่องเดียวกัน, หน้า 222-223.

[95] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2539. หน้า 57.

"เป็นศาสนาที่ควรผู้มีสติปัญญาจะนับถือยิ่งกว่าศาสนาอื่น ๆ"[96] ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาไม่เชื่อใน *"สิ่งซึ่งเรียกว่าขลัง คือมีกำลังฤทธิ์ กำลังอำนาจ...บันดาลให้สิ่งทั้งปวงเป็นไปในโลกนี้"*[97] *"พระพุทธองค์...เป็นผู้ดำรงความสัตย์มั่นคงยิ่งนัก...นำเอาแต่ความที่เป็นจริง, ที่รู้จริง, ที่เห็นจริง มาแสดงให้แก่เรา, มิได้ใช้อุบายหลอกลวงประการใด"*[98] และที่สำคัญก็คือ *"แลเห็นได้ว่า แท้จริงพระพุทธเจ้าของเราได้เป็นผู้มีกำเนิดดีสมควรเป็นที่นับถือของเราทั้งหลาย"*[99] แตกต่างจากศาสดาของศาสนาอื่นอย่างตรงกันข้าม

> *"ศาสดาของศาสนาอื่น ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย เยซูมีกำเนิดต่ำ, กำเนิดอยู่ในตระกูลคนที่ต่ำ...เป็นพ่อค้าต่ำ ๆ ...ส่วนพระมะหะหมัดเดิมเป็นคนไพร่ทีเดียว...เดิมเป็นคนจน แล้วตั้งศาสนาขึ้น กลับเป็นคนมีเป็นคนใหญ่ในกรุงอาเรเนีย, อยู่ข้างได้กำไรอยู่มาก"*[100]

ในการแสดงให้เห็น *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีทั้งด้านที่เป็นสากลและด้านที่เหนือกว่าชาติอื่นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่า แท้ที่จริงแล้วพระองค์ทรงเป็นผู้ *"สร้าง"* ความหมาย หรือทรงเลือกสรร *"ความเป็นไทย"* บางประการมาเน้นให้เป็น *"หลักอันดี"* หรือเป็น *"ภูมิธรรมของชาติ"* ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในที่หนึ่งว่า *"จึงได้พยายามประดิษฐานภูมิธรรมของชาติกล่าวคือตั้งหลักอันดี"*[101] อย่างไรก็ตาม **พระองค์ทรงพยายามแสดงให้ปรากฏอยู่เสมอว่า *"ความเป็นไทย"* ซึ่งเป็น *"หลักอันดี"* หรือเป็น *"ภูมิธรรมของชาติ"* ที่พระองค์ทรงประดิษฐานขึ้นนี้ล้วนแล้วแต่มีมาแล้วใน *"ชาติไทย"* ตั้งแต่สมัยโบราณ** ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์จำนวนมาก เช่น *"เมืองไทยจงตื่นเถิด"*, *"ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม"*, *"หลักราชการ"*, *"ความเป็นชาติอันแท้จริง"*, และ *"เทศนาเสือป่า"* เป็นต้น

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสถาปนาสถาบันทางวรรณคดี อันได้แก่ ***"วรรณคดีสโมสร"*** เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* มีความเจริญรุ่งเรืองทางวรรณคดีระดับสูง ซึ่ง

---

[96] เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

[97] เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-39.

[98] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

[99] เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

[100] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

[101] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ**, รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 328.

บ่งบอกถึง *"ภูมิธรรม"* ที่ *"ชาติไทย"* มีอยู่อย่างทัดเทียมกับชาติอารยะทั้งหลายในระดับสากล และเพื่อให้สถาบันนี้ได้ทำหน้าที่ในการสถาปนามาตรฐานทาง *"วรรณคดีไทย"* ที่คนไทยจะต้องเรียนรู้เพื่อสืบทอด *"ความเป็นไทย"* ในด้านวรรณศิลป์ต่อไป *"วรรณคดีสโมสร"* จะทำการตัดสินว่าวรรณคดีเรื่องใดมีความดีเด่นในด้านใด และดีเด่นอย่างไร ซึ่งทำให้วรรณคดีนั้น ๆ กลายเป็นมาตรฐานที่คนไทยยกย่องและยึดถือเป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณคดี และทำให้เคารพใน *"คุณค่า"* ต่าง ๆ เกี่ยวกับ *"ความจริง ความดี ความงาม"* ที่วรรณคดีแต่ละเรื่องได้สถาปนาเอาไว้ อันเป็น *"คุณค่า"* ที่จะช่วยจรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคง

จะเห็นได้ว่า *"วรรณคดีสโมสร"* ทำหน้าที่แสดงให้คนไทยทั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 และในสมัยหลังได้ประจักษ์ชัดถึงสุนทรียภาพชั้นเลิศของวรรณคดีไทยที่มีมาแล้วตั้งแต่อดีต และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแปลกับทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีขึ้นมาใหม่เป็นอันมาก ซึ่งเป็นการประกาศว่า *"ชาติไทย"* ในรัชกาลของพระองค์ก็ยังคงดำรงรักษาความรุ่งเรืองระดับสูงทางวรรณคดีเอาไว้ได้ พร้อมกันนั้นทรงแสดงให้เห็นด้วยว่า ***"ภาษาไทย"*** เป็นภาษาที่มีความเจริญสูงจนสามารถนำมาใช้ในการแสดงสุนทรียรสทางวรรณคดีได้เป็นอย่างดี อันเป็นการเน้นให้เห็นคุณค่าของภาษาไทย ซึ่งพระองค์ทรงใช้เป็นเครื่องหมายอันสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* อันน่าภาคภูมิใจ ซึ่งผู้ที่จะได้ชื่อว่าเป็น *"คนไทย"* อย่างแท้จริงจะต้องใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันของตน[102]

จากการดำเนินพระบรมราโชบายทางวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกที่จะรักษาวัฒนธรรมทางจิตใจ *"แบบไทย"* เอาไว้ ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีความจำเป็นที่จะต้องยืนยันและแสดงให้เห็นว่า *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจนี้มิได้ป่าเถื่อน แต่มีความศิวิไลซ์ไม่ต่างจากวัฒนธรรมตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ำอยู่เสมอ ในพระราชดำรัสและพระราชนิพนธ์ถึง *"ความเป็นไทย"* ที่มี *"ภูมิธรรม"* แบบสากล โดยทรงใช้คำต่าง ๆ หลายคำเพื่อหมายถึง *"ความเป็นไทย"* นี้ เช่น *"ประเพณีประพฤติธรรมจรรยาอย่างไทย"*, *"ธรรมเนียมไทยเรา"*, *"ธรรมประเพณีที่ไทยเราได้เคยใช้"*, *"ประเพณีแบบแผนอันใช้มาแต่โบราณ"*, *"นิติธรรมของเราแต่โบราณ"* ฯลฯ ทรงเน้นอยู่เสมอว่า **ถึงแม้ *"ความเป็นไทย"* นี้จะมีลักษณะเฉพาะ แต่ใน *"ความเป็นไทย"* มี *"วิญญาณ"* หรือมี *"ภูมิธรรม"* ที่เป็นสากลเหมือนกับวิญญาณหรือภูมิธรรมของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป** ทรงให้เหตุผลว่า*"เพราะหลักแห่งธรรมย่อมเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้อยู่อย่างเดียวในโลก และถึงสิ่งไร ๆ จะ*

---

[102] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี**. หน้า 18 และหน้า 225. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เปลี่ยนแปลงไป หลักแห่งธรรมจะมีเวลาคร่ำคร่าหรือดับสูญไปหามิได้"[103] *"ถึงแม้จะทิ้งประเพณีประพฤติธรรมจรรยาอย่างแบบไทย ใช้แบบฝรั่งแทน ในที่สุดก็คงได้ผลคล้ายคลึงกันนั้นเอง เพราะหลักแห่งธรรมย่อมเหมือนกันหมดทั้งโลก"*[104] และ *"สิ่งไรที่เป็นความดีหรือความชั่ว, ว่ากันโดยที่เป็นหลักของการแล้ว, ย่อมเหมือนกันทั้งโลก"*[105]

ภายใต้ตรรกะข้างต้นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงระบุอยู่เสมอว่า *"ความเห็นของข้าพเจ้านั้น มีหลักที่จะอ้างได้ ในพวกนักปราชญ์ทั้งในทางรัฐศาสตร์และในทางกฎหมายที่เลื่องลือที่สุดในยุโรป"*[106] ทรงเน้นด้วยว่าหลักการที่ทรงเสนอนั้น เป็นหลักการที่ปราชญ์ทุกชาติทุกภาษาย่อมยกย่อง พร้อมกันนั้นก็ทรงเน้นว่า ในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการทำให้ *"ชาติไทย"* ศิวิไลซ์ และดำรงอยู่ในสังคมโลกอย่างเท่าเทียม ดังเห็นได้จากการที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงได้รับพระราชทานพระราชอิสริยยศ เป็นนายพลพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ ในขณะที่ *"สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ...ทรงรับคำเชิญของเราให้ทรงรับพระยศเป็นนายพลพิเศษในกองทัพบกสยาม"*[107] และกองทัพไทยก็ได้ร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับชาติมหาอำนาจในยุโรป โดยที่ธงไตรรงค์ของไทยโบกสะบัดเคียงคู่ธงของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น[108]

ทั้งการส่งทหารไปร่วมรบในยุโรป และการใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติ มีความสำคัญต่อการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ในรัชกาลที่ 6 เป็นอย่างมาก นอกจากการส่งทหารไปร่วมรบจะช่วยยืนยันความเสมอภาคเท่าเทียมระหว่างชาติไทยกับชาติต่าง ๆ ในยุโรปแล้ว ยังมีความหมายในแง่ที่ช่วยยืนยันว่า ***"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"*** อีกด้วย **หนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์** ได้ตีพิมพ์ข้อความที่สะท้อนการเน้นความคิด *"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"* ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

"การที่ทหารอาษาได้นำธงไชยของเราไปร่วมการสงครามกับ
มหาอำนาจสัมพันธมิตร แลได้เดินสวนสนามในมหานครต่าง ๆ พร้อมกับทหาร

---

[103] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

[104] เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

[105] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า** หน้า 107.

[106] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี**. หน้า 39.

[107] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ** รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์, กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 145-146.

[108] ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม, **การเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทย** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 59-94.

*ในกองทัพของมหาประเทศนั้น ย่อมเปนการนำเกียรติยศของเราผู้มีสัญชาติเปนไทยทุก ๆ คน ไปเผยแผ่ให้ฟุ้งขจร...ให้นานาประเทศในยุโรปเห็นความองอาจสง่าผ่าเผยของ**ชาติไทยซึ่งสืบสายโลหิตมาจากนักรบแต่บุราณกาล***[109]

ความพยายามที่จะสร้างจินตภาพว่า ***"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"*** ปรากฏอยู่เสมอในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น

สยามยงอยู่ด้วย เสรี-ภาพแฮ
เพราะบรรพบุรุษเรา รักชาติ
เป็นไทยอยู่พันปี ไปเสื่อม
เราลูกนักรบกาจ กลั่นแกล้ว เดิมมาฯ[110]

หรือใน **ปลุกใจเสือป่า** ระบุว่า

*ไทยเราไม่เหมือนชาติที่ตั้งตัวขึ้นใหม่ เราเปนชาติที่ตั้งตนได้มานานแล้ว จนมีสมบัติสั่งสมไว้แล้ว คือความเปนปึกแผ่นและความเปนไทย อันเปนสมบัติซึ่งชนกของเราได้หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง...และยอมสละชีวิตร์เลือดเนื้อเพื่อหาสมบัติอันนี้สั่งสมไว้ เราทั้งหลายที่เกิดมาเปนลูกหลาน ได้รับมรฎกอันนี้แล้ว จึ่งควรต้องพยายามรักษาสมบัติอันนี้ไว้ให้มั่นคง และถ้ายิ่งสามารถทำสมบัตินั้นให้งอกงามขึ้นได้ด้วยอีกก็ยิ่งจะดี **สมควรเปนไทย ลูกหลานนักรบแท้ ๆ***[111]

ส่วนใน **เทศนาเสือป่า** ทรงเน้นว่า

---

[109] ห.จ.ช., ร.6 น.20.ข/35 งานฉลองพระนครและฉลองขวัญทหารอาสา **หนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์** 20 กันยายน 2462. (เน้นโดยผู้เขียน).

[110] อ้างใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1** พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา, 2516. หน้า (19).

[111] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**, พระนคร: โรงพิมพ์อำนวยศิลป์, 2484. หน้า 4. (เน้นโดยผู้วิจัย)

> *ต้องเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาเวลานี้ ไม่มีแห่งใดในโลกที่ถือว่ารู้จริงเท่าในเมืองไทยเรา...มั่นคงอยู่แต่ในเมืองไทยเท่านั้น, จึงเป็นหน้าที่ของเราทั้งหลายที่**เป็นเชื้อชาตินักรบ** ต้องรักษาพระศาสนาอันนี้ให้คงอยู่ในเมืองไทย...เพื่อให้เป็นมฤดกแก่ลูกหลานเราทั้งหลาย ให้เขารักษากันต่อไปยั่งยืน, เป็นเกียรติยศแก่ชาติเราชั่วกัลปาวสาน*[112]

การเน้นความเป็น *"ชาตินักรบ"* นี้ มีความสำคัญในแง่ของการทำให้คนรู้สึกรักชาติและพร้อมที่จะเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่ชาติ เพราะ *"นักรบ"* เป็นสัญลักษณ์ที่ดีของความรักชาติและสามารถเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติ

สำหรับการใช้ *"ธงไตรรงค์"* เป็น *"ธงชาติ"* นั้น ไม่เพียงแต่จะทรงมีพระราชประสงค์ให้ธงชาติไทย *"ให้เปนสามสีตามลักษณธงชาติของประเทศที่เปนสัมพันธมิตรกับกรุงสยามได้ใช้อยู่มาก"* เท่านั้น ยังเป็นเพราะ *"สีน้ำเงินนี้เปนสีอันเปนศิริแก่พระชนมวาร นับเปนสีเครื่องหมายฉเภาะพระองค์ด้วย"*[113] แถบสีน้ำเงินซึ่งอยู่กลางผืนธงสื่อความหมายถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะ *"หัวใจของชาติไทยและความเป็นไทย"* ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ *"วัตถุ"* เช่นศิลปะและสถาปัตยกรรมในการกล่อมเกลาให้คนทั้งปวงมีจิตใจที่ *"ซาบซึ้ง"* ในคุณค่า *"ความเป็นไทย"* ที่มีศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นสูงเป็นตัวแทน เพื่อเน้นพระราชอำนาจและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงอุปถัมภ์ศิลปะและวัฒนธรรมเหล่านั้น

ในการหล่อหลอมจิตใจคนให้ซาบซึ้งใน *"ความเป็นไทย"* นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้คนไทยตระหนักด้วยว่า *"ความเป็นไทย"* ที่ทำให้ชาติไทยศิวิไลซ์ได้นั้น เป็นเรื่องของ *"ใจ"* และ *"ความประพฤติ"* ที่อยู่ในทำนองคลองธรรม ตามหลักการที่ทรงถือว่า *"ความศิวิไลซ์...อยู่ที่ใจและความประพฤติอันเป็นไปโดยความบังคับแห่งใจนั้นต่างหาก"*[114] และ *"ชาติใดมีพลเมืองที่ประพฤติอยู่ในทำนองคลองธรรมมากที่สุด ชาตินั้นแลเป็นชาติที่ศิวิไลซ์แท้จริง"*[115] การเน้น

---

[112] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า**. หน้า 66-67. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[113] พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช 2460" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม** 30 รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. หน้า 391-392.

[114] เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

[115] เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

"ใจ" ที่ "เป็นไทย" หรือ ***"ความเป็นไทยทางจิตใจ"*** นี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะทำให้คนที่ *"เป็นไทย"* ยอมรับโครงสร้างสังคมแบบมีลำดับชั้นและมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ***"งานศิลปะไทย"*** ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาปัตยกรรมแบบจารีตที่ทรงส่งเสริมนั้น ตอบสนองโครงสร้างสังคมแบบมีลำดับชั้นและความสูงส่งของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน เพราะเต็มไปด้วยรายละเอียดและลวดลายซับซ้อนที่เน้นระเบียบแบบแผนในระบบความสัมพันธ์ที่คนมีฐานานุศักดิ์แตกต่างกันอย่างเคร่งครัด โดยพระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระสถานะสูงสุดในโครงสร้างดังกล่าว[116] แบบแผนและมาตรฐานเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วจะมีความพยายามของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการเปลี่ยนรูปแบบศิลปะให้มีลักษณะเรียบง่าย เพื่อให้ศิลปะสะท้อนอุดมคติใหม่คือความเสมอภาคทางสังคม แต่ *"ศิลปะไทย"* แบบที่ได้รับการวางรากฐานไว้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังคงเป็นแม่แบบของงานศิลปะที่เรียกว่า *"ศิลปะไทย"* สืบต่อมาในสมัยหลัง เนื่องจากในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมแบบจารีตได้รับการฟื้นฟูอย่างจริงจัง[117]

วิธีการนิยามความหมายของ "ชาติไทย"

ในรัชกาลที่ 6 มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เป็นเรื่องใหม่ จะทำให้คนเข้าใจมโนทัศน์นี้ได้อย่างไรจึงเป็นปัญหาสำคัญ โดยเฉพาะในยุคที่สื่อมวลชนและการศึกษายังจำกัดอยู่ในวงแคบ และสื่อมวลชนส่วนหนึ่งก็ยังนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* แตกต่างออกไปจากปัญญาชนของรัฐอีกด้วย

วิธีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการนิยามและปลูกฝังความหมายของ *"ชาติไทย"* คือการสร้างภาพพจน์ให้คนเข้าใจได้ง่าย โดยทรงเปรียบ *"ชาติ"* กับวัตถุที่เห็นได้ด้วยตา เป็นต้นว่า ทรงเปรียบเทียบคนไทยแต่ละคนเป็นเหมือนผงธุลีที่ลอยไปตามลมอย่างไร้ค่า ชีวิตจะมีความหมายก็ต่อเมื่อรวมกันเป็น *"ชาติ"* ดังความว่า

> *ผู้ที่ถึงแล้วซึ่งความเจริญชั้นสูง จึงจะเข้าใจซึมทราบว่า ตนของตนนั้น*
> *แท้จริงเปรียบเหมือนปรมาณูผงก้อนเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งภูเขาใหญ่*

---

[116] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 246-248.

[117] เรื่องเดียวกัน, หน้า 413-483.

อันเราสมมุติเรียกว่าชาติ และถ้าชาติของเราแตกสลายไปแล้ว ตัวเราซึ่งเป็นผงก้อนเดียวนั้นก็จะต้องล่องลอยตามลมไป ...แท้จริงราคาของตนนั้นที่มีอยู่แม้แต่เล็กน้อยปานใด ก็เพราะอาศัยเหตุที่ยังคงเป็นส่วน ๑ แห่งชาติซึ่งยังเป็นเอกราช ไม่ต้องเป็นข้าใครอยู่เท่านั้น[118]

อีกวิธีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ ก็คือทรงสร้างสถาบันหรือ *"ชุมชน"* ใหม่ ๆ ขึ้นมา เพื่อให้คนได้เรียนรู้ที่จะรักและเสียสละเพื่อสถาบันหรือ *"ชุมชน"* เหล่านั้น แล้วสามารถถ่ายทอดความรักและความเสียสละมาสู่ *"ชาติ"* ทรงเรียกสถาบันหรือ *"ชุมชน"* เหล่านี้ว่า **"คณชน"** ที่สำคัญได้แก่ กองทัพ, คณะลูกเสือ, คณะเสือป่า, ดุสิตธานี, โรงเรียน, นามสกุล, จิตรลดาสโมสร, วรรณคดีสโมสร ราชนาวีสมาคมแห่งสยาม ฯลฯ ทรงอธิบายว่า ***"ก็ชาตินั้นคืออะไรเล่า คือคณชนหลาย ๆ คณะรวมกันเข้าจนเปนคณะใหญ่ จึ่งได้นามว่าชาติ*** *เพราะฉะนั้น คณะทุก ๆ คณะที่ร่วมชาติกันต้องมีความสามัคคีปรองดองกันในระหว่างคณะต่อคณะ ชาติจึ่งจะตั้งอยู่เปนอันหนึ่งอันเดียวมั่นคงได้*[119]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหาทาง *"เพาะ"* ความรักชาติ ด้วยการ *"เพาะ"* ความรักใน *"คณะ"* ย่อย ๆ ให้เกิดขึ้นก่อน โดยที่ผู้มีความรักใน *"คณะ"* ของตนจะต้องตระหนักว่าทุก *"คณะ"* เป็นส่วนหนึ่งของ ***"ชาติไทย"*** ซึ่งเป็น *"คณะ"* ใหญ่ที่สุด

ความรุ่งเรืองของชาติเรานั้นมีอะไรเป็นมูลเป็นรากเหง้า? ต้องมีความรู้สึกรักบ้านเกิดเมืองนอนของตัวจริง ๆ แต่ก่อนที่จะมีความรู้สึกรักชาติบ้านเกิดเมืองนอนได้เช่นนี้ต้องเพาะขึ้นมาเหมือนเพาะต้นไม้เหมือนกัน ***ก็สิ่งที่จะเพาะให้น้ำใจบังเกิดความรักชาติบ้านเมืองได้ ต้องเริ่มเพาะจากความรักคณะของตัวเองก่อน*** *ต้องให้รำลึกอยู่เสมอว่าตัวอยู่ในคณะนั้นแล้วต้องเอาใจใส่ เท่ากับฝากน้ำใจของตัวไว้ในคณะ และต้องหวังดี หวังประโยชน์ของคณะมากกว่าหวังประโยชน์ของตัวเอง บางทีประโยชน์ของคณะอาจจะต้องการให้ตัวบุคคลประพฤติสิ่งซึ่งไม่พอใจ หรือไม่สะดวกใจ หรือแม้บางทีอาจ*

---

[118] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี**. หน้า 122-123.

[119] อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน". **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต** หน้า 45.

ถึงกับขอความเสียสละบางอย่าง ผู้ที่รักคณะจริงต้องยอมเสียสละให้ เสียสละความสุข เสียสละความสะดวกของตัวเอง ที่สุดเสียสละร่างกายชีวิตเพื่อประโยชน์ของคณะ นี้เป็นธรรมอันหนึ่ง ซึ่งข้างฝ่ายยุโรปเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า "เอสปรีต์ เดอ คอรป์ส" (Esprit de Corps)

*...คำที่เคยพูดกันมาแล้วว่า "ความรักคณะ" "ความเห็นแก่คณะ" แต่ไม่กินความลึกซึ้งเท่าศัพท์"เอสปรีต์ เดอ คอรป์ส" ...เพราะคำแปลของศัพท์นั้นแปลว่าเหมือนเป็นดวงใจ หรือเป็นวิญญาณ คือวิญญาณหรือดวงใจของคณะ หมายความว่าบุคคลที่มีธรรมะอย่างนั้นต้องมอบหมดทุกอย่างให้แก่คณะ ถ้าอาจารย์และครูฝึกสอนให้นักเรียนรู้จักมี"เอสปรีต์ เดอ คอรป์ส" รู้จักรักคณะของตัวไม่ใช่แต่ในเวลาที่ยังคงเป็นนักเรียนอยู่ ถึงแม้ออกจากโรงเรียนไปแล้ว เมื่อไปพบผู้ใดที่เคยเป็นคณะโรงเรียนเดียวกัน ก็ยังมีมิตรจิตรเผื่อแผ่ไปเสมอ... และยิ่งไปกว่านั้น เมื่อรู้จักรักคณะแล้ว ต้องรู้จักนึกต่อไปว่า**การรักคณะนั้นเองคือรักชาติบ้านเมือง เพราะชาติเราคืออะไร ก็คือเหมือนคณะไทยคณะใหญ่ที่สุด เราเป็นสมาชิกของคณะนั้นทุกคน** ควรต้องคิดอ่านช่วยเหลือคณะของเราอย่างดีที่สุด...คณะของเราก็จะยืนยาว และชาติของเราก็จะรุ่งเรือง จะมีผู้นับหน้าถือตาต่อไปชั่วกาลนาน*[120]

จะเห็นได้ว่าการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เน้น *"ชาติ"* ที่ประกอบด้วยคนหลาย *"คณะ"* หรือหลาย *"ชุมชน"* แต่มิใช่ *"ชุมชน"* แบบชาวบ้าน ที่คนมีความสำนึกผูกพันกันอันเนื่องมาจากการที่ได้พึ่งพากันในหลากหลายมิติของชีวิต ทั้งในการจัดการทรัพยากร การผลิต การดำรงชีวิตประจำวัน และในทางความคิดความเชื่อ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

"คณะ"* ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น *"ชุมชน"* ที่รัฐสร้างขึ้นมา การปลูกฝังความรักความผูกพันต่อ *"คณะ"* ขนาดเล็ก จะช่วยให้คนเรียนรู้ที่จะ *"รัก"* หรือ *"จงรักภักดี"* ในคณะที่ใหญ่ที่สุดอันได้แก่ *"ชาติไทย"* ตลอดจน *"รัก"* ผู้นำแห่งชาติไทย** และสามารถถ่ายทอดความรักความภักดีจากคณะเล็ก ๆ ของแต่ละคนไปสู่คณะใหญ่ที่สุด คือ *"ชาติไทย"* ได้อย่างแท้จริง เช่น ***"คณะ"* ที่อยู่ในรูปนามสกุลนั้น** ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง ***"เปรียบสกุลกับ

---

[120] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่คณะโรงเรียนในพระบรมราชูถัมภ์ ในวันงานประจำปีของโรงเรียน" (วันที่ 28 ธันวาคม 2465) ใน **พระราชดำรัสร้อยครั้ง**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529. หน้า 212-214. (เน้นโดยผู้เขียน)

ชื่อแซ่" เพื่อชี้ให้เห็นว่า นามสกุลแตกต่างจาก *"แซ่"* ของจีน เพราะ *"แซ่"* นั้น เป็นเครื่องเพาะความกระด้างกระเดื่องในคณะ แต่นามสกุลเป็นมูลแห่งความรักในหัวหน้าสกุล ซึ่งจะช่วยให้รู้จักความรักในผู้ปกครองชาติ ดังความว่า

> *ส่วนการปกครองสกุลนั้นตรงกันข้าม ย่อมเป็นเครื่องเพาะความเคารพในผู้ปกครอง ผู้น้อยย่อมอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เพราะเป็นกุลเชษฐา...ความรักใคร่อยู่ตามธรรมดาโลกแล้ว...นับว่าเป็นมูลแห่งความจงรักภักดีต่อผู้ที่เป็นหัวหน้าสกุลชั้น ๑ และเลยเป็นเครื่องจูงใจให้รู้จักความภักดีต่อท่านผู้ปกครองชาติอีกชั้น ๑*[121]

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้มีนามสกุลนี้ มีความสำคัญในแง่ของการแบ่งชั้นทางสังคมอีกด้วย ใน ***"บันทึกความเห็นว่าด้วยการเลือกนามสกุล"*** แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงพระราชประสงค์ที่จะให้การตั้งนามสกุลช่วยแยกตระกูลของ *"สามัญชน"* ออกจากตระกูลของชนชั้นสูง เช่น กำหนดว่า *"นามสกุลของสามัญชนไม่ควรจะให้มียาว ๆ เทียมนามสกุลพระราชทาน ...ควรจะใช้เปนคำไทย ๆ เพื่อมิให้เปนการเลียนนามสกุลพระราชทานซึ่งโดยมากเปนภาษามคธหรือสันสกฤต..ไม่ควรเกิน ๓ พยางค์"*[122] เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะ *"ชาติไทย"* ที่พระองค์ทรงนิยาม เป็น *"ชาติ"* ที่ต้องมีการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และทำให้การเลื่อนชั้นต้องอยู่ภายใต้การควบคุม คือขึ้นอยู่กับพระมหากรุณาธิคุณหรือการพระราชทาน (รวมทั้งการพระราชทานนามสกุล) ทั้งนี้ เพื่อจะช่วยจรรโลงให้ระบอบการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจไว้ในสถาบันพระมหากษัตริย์ให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงนั่นเอง

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่าง *"คณะ"* ทั้งหลายที่ร่วม *"ชาติ"* เดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นว่า ***"คณะทุก ๆ คณะที่ร่วมชาติกันต้องมีความสามัคคีปรองดองกันในระหว่างคณะต่อคณะ"*** พร้อมกันนั้นพระองค์ยังได้ทรงเน้นพระราชอำนาจและความสำคัญของพระมหากษัตริย์เหนือ *"คณะ"* ทั้งหลายซึ่งรวมกันเป็นชาติไทย ในแง่ที่บุคคลใน *"คณะ"* ทั้งหลายซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจนั้น ได้ *"มอบ* (อำนาจ) *ถวายให้พระราชาธิบดีทรงเปนผู้ถือไว้"* และพระองค์ทรง *"ใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ"* ทำให้ชาติ *"มีอำนาจเต็มบริบูรณมีอิศรภาพเต็มที่...ตั้งมั่นคงอยู่ ...เปนชาติที่มีสง่าราษี เปนที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ"* ดังความต่อไปนี้

---

[121] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** หน้า 89-90.

[122] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "บันทึกความเห็นว่าด้วยการเลือกนามสกุล" ใน **อัครานุกรมนามสกุลพระราชทานในรัชกาลที่ 6** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529. หน้า (15).

> ***พระราชาธิบดี คือ ผู้ที่ได้รับมอบให้ถืออำนาจแห่งคณะไว้ และใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ*** *เพราะฉะนั้นการที่นับถือฤาเคารพพระราชาธิบดี ก็คือการเคารพนับถืออำนาจแห่งคณะ* ***บุคคลทุก ๆ คนที่เปนส่วนหนึ่งแห่งคณะ ก็เปนเจ้าของส่วนหนึ่งแห่งอำนาจ ซึ่งได้รวบรวมมอบถวายให้พระราชาธิบดีทรงเปนผู้ถือไว้****...ชาติใดเมืองใดมีพระราชาธิบดีครอบครองอยู่โดยมั่นคง จึ่งนับว่ามีพยานแน่ชัดอยู่ว่ามีอำนาจเต็มบริบูรณ มีอิศรภาพเต็มที่อยู่ ตั้งมั่นคงอยู่ ก็นับว่าเปนชาติที่มีสง่าราษี เปนที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ พระราชาธิบดีเปนเครื่องหมายแห่งอำนาจ...เปนสง่าของเมืองและชาติ*[123]

เหตุที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงเน้น *"คณะ"* หรือ *"ชุมชน"* ที่มีอยู่แล้วในระดับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นในเขตเมืองหรือในเขตชนบท ก็เพราะต้องการดึงเอาความจงรักภักดีจากคนทั้งปวงให้มารวมศูนย์อยู่ที่ *"ชาติไทย"* และ *"พระประมุขของชาติไทย"* คือองค์พระมหากษัตริย์ หากให้ความสำคัญแก่ *"ชุมชน"* แบบเดิม จะยิ่งทำให้คนผูกพันกับ *"ชุมชน"* ของตนมากขึ้น จนไม่สำนึกในความมีอยู่หรือความสำคัญของ *"ชุมชนชาติไทย"* ขณะเดียวกัน การสร้าง *"คณะ"* หรือ *"ชุมชน"* ชนิดใหม่ขึ้นมานี้ ยังเปิดโอกาสให้ปัญญาชนของรัฐสามารถเข้าไปนิยามความหมายและปลูกฝังอุดมการณ์ใหม่ได้โดยสะดวก ดังจะเห็นได้ว่าอุดมการณ์ *"ชาติไทย"* ได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังผ่าน *"คณะ"* ทั้งหลายอย่างเข้มข้นตลอดมา เช่น เสือป่า ลูกเสือ โรงเรียน ฯลฯ

ในกรณีของโรงเรียนนั้น นอกจากรัฐบาลจะถ่ายทอดความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนราษฎร์ ผ่านทางหลักสูตรการศึกษาและแบบเรียนชั้นต่าง ๆ แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงใช้โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ จำนวน 4 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (พ.ศ.2453-2472) โรงเรียนราชวิทยาลัย (พ.ศ.2442-2472) โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ.2459-2472) และโรงเรียนพรานหลวง (พ.ศ.2459-2472) ในการปลูกฝังความรู้สึกรัก *"คณะ"* อย่างเข้มข้น เพื่อให้นักเรียนสามารถก้าวไปสู่ความรัก *"ชาติไทย"* ในขั้นต่อไป เช่น โปรดฯให้มีการแข่งขันกีฬาประเพณีระหว่างโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและโรงเรียนราชวิทยาลัย และให้นักเรียนเข้าร่วมในกิจการเสือป่า ส่วนในวันนักขัตฤกษ์และวันสำคัญทางพุทธศาสนาพระองค์จะทรง *"เทศนา"* เพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ทรงธรรม ซึ่งมีความรอบรู้และเข้าใจในข้อธรรมของพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ทรงปลูกฝังให้นักเรียนเลื่อมใสศรัทธาพุทธ

---

[123] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**. หน้า 49-51. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ศาสนาซึ่งมีความสำคัญคู่กันมาในประวัติศาสตร์กับพระมหากษัตริย์ เพื่อให้นักเรียนจงรักภักดีต่อสถาบันทั้งสองอย่างแท้จริง[124] เท่ากับว่าทรงพยายามทำให้นักเรียนได้รับรู้ว่า พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* นั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่ปัญญาชนของรัฐไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ *"ชุมชน"* หรือ *"ท้องถิ่น"* ของชาวบ้านในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของ *"ชาติไทย"* มีส่วนทำให้พุทธศาสนาแบบที่ชาวบ้านนับถือในชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่มีพื้นที่อยู่ใน *"ความเป็นไทย"* ตามไปด้วย เฉพาะศาสนาพุทธแบบที่ชนชั้นสูงนับถือเท่านั้นที่ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* โดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ ***"ศาสนาเปนเหมือนธงของคณะ คือเปนเครื่องแสดงให้ปรากฏว่าเปนคณะหรือชาติอันรุ่งเรือง ไม่ใช่ซ่องโจรหรือคณะคนป่าคนดง"***[125]

ตลอดรัชกาลที่ 6 มีการสืบทอดนโยบายเกี่ยวกับพุทธศาสนาเพื่อสร้างความมั่นคงแก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานเอาไว้ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการทำให้พุทธศาสนารับใช้ *"ชาติไทย"* อย่างเต็มที่ ดังที่พระไพศาล วิสาโลได้วิเคราะห์ไว้ว่า มีการสอนหลักศีลธรรมทั้งเก่าและใหม่ ที่มุ่งให้เกิดความจงรักภักดีต่อ *"ชาติไทย"* และ *"พระมหากษัตริย์แห่งชาติไทย"* เช่น *"กตัญญูกตเวทิตาธรรม"* ถูก ให้หมายว่า หมายถึงความจงรักภักดีต่อชาติ เป็นต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเทศนาให้คนยึดมั่นในชาติและให้รักชาติอยู่เสมอ เช่น *"ท่านทั้งหลายควรถือชาติเป็นสำคัญ ...ควรช่วยกันอุดหนุนชาติของตนไว้เพื่อความเป็นไทยสมชื่อ ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ"* มีการเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพุทธศาสนากับ *"ชาติไทย"* ซึ่งทำให้ความมั่นคงของ *"ชาติไทย"* มีความหมายครอบคลุมไปถึงความมั่นคงของพุทธศาสนาด้วย พร้อมกันนั้นก็มีการตีความคำสอนของพุทธศาสนาให้เกื้อหนุนต่อความมั่นคงของ *"ชาติไทย"* อย่างชัดเจน เช่น การตีความว่า *"การรบเพื่อป้องกันชาติบ้านเมือง ไม่เป็นข้อที่พระพุทธองค์ทรงห้ามปรามเลย"* เป็นต้น[126]

---

[124] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 269-270.

[125] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **บทปลุกใจร้อยประการ**. รวบรวมโดยฐาปนีย์ นครทรรพ และสุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์ กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 110. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[126] โปรดดูรายละเอียดใน พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546. หน้า 34-41.

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้ *"ชาติ"* ที่เป็นเรื่องใหม่ กลายเป็นที่รักที่หวงแหนของคนไทย ด้วยการเชื่อมโยง *"ชาติไทย"* เข้ากับสถาบันเก่าแก่ที่คนไทยมีความผูกพันมานานแล้ว นั่นคือพุทธศาสนา พระราชนิพนธ์จำนวนมากเน้นให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพุทธศาสนากับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นคนไทย"* เช่น

> *พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา เราจำเป็นต้องถือด้วยความกตัญญูต่อบิดามารดาและโคตรวงศ์ของเรา...บรรดาท่านทั้งปวงซึ่งเป็นคนไทย เมื่อรู้สึกแน่นอนแล้วว่า ศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้...จะต้องมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา*[127]

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครและบทความจำนวนมาก เพื่อสร้างความสำนึกเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* โดยเน้นให้เห็นว่า การที่บุคคลคิดว่าตนสามารถอยู่รอดได้โดยไม่มี *"ชาติ"* นั้น เป็นความคิดที่ผิด ทุกคนควรจะต้องตระหนักว่าตนมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ใน *"ชาติ"* จึงไม่ควรเห็นแก่ตัว ควรเห็นแก่ส่วนรวมคือ *"ชาติ"* หากไม่เห็นแก่ส่วนรวมและเสียสละเพื่อส่วนรวม ในที่สุดเมื่อตนเองต้องเดือดร้อนก็จะไม่มีใครช่วยได้เลย เช่น บทละครพูดเรื่อง ***"มหาตมะ"*** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อทำให้คนจินตนาการถึง *"ชาติ"* ที่ทุกคนจะต้องเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างให้ได้แม้แต่ชีวิต ในบทละครเรื่องนี้ ทรงสร้างตัวละครที่เต็มไปด้วยความหลงผิด ว่าตนจะสามารถอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้ใดเพราะมีฐานะร่ำรวยมาก ตัวละครนี้เป็นคนที่เห็นแก่ตัวและเอาเปรียบทุก ๆ คนแม้แต่ภรรยาของตนเอง อีกทั้งไม่ยอมเสียสละทรัพย์เพื่อซื้อเรือรบมาใช้ในการรักษาเอกราชของชาติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องโดยให้ตัวละครฝันไปว่า ตนได้รับความเดือดร้อนอย่างไรบ้างจากการที่ *"ไม่รักชาติ"* และ *"ไม่เสียสละเพื่อชาติ"* จนกระทั่งตัวละครดังกล่าวได้เรียนรู้ในท้ายที่สุดว่า ชะตากรรมของตนนั้นเชื่อมโยงกับคนอื่น ๆ ใน *"ชาติ"* อย่างแน่นแฟ้นที่สุด[128] *"ความฝัน"* ในบทละครเรื่องนี้แท้ที่จริงแล้วก็คือ *"จินตนาการชาติ"* ของผู้ชมละคร ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นมานั่นเอง

---

[127] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า**. หน้า 57-58.

[128] สุมาลี ลิ้มประเสริฐ, การสร้างเรือรบหลวง "พระร่วง" กับบทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง "มหาตมะ" **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 24, 2 (2547): 231-261.

ในบทละครเรื่อง ***"มหาตมะ"*** นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นด้วยว่าผู้หญิงก็มีความรักชาติและเสียสละเพื่อชาติ ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงภรรยาที่ยอมจำนนต่ออำนาจของสามีในทุก ๆ เรื่อง แต่เฉพาะในเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อชาตินี้ ภรรยาย่อมพร้อมที่จะคัดค้านอำนาจของสามีซึ่งเป็นบุคคลที่ปราศจากความรักชาติ นอกจากนี้ยังทรงเน้นด้วยว่า การให้ความสำคัญแต่เฉพาะการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่ประชาชนนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ควรจะให้ความสำคัญแก่การสร้างกองทัพให้เข้มแข็งเพื่อปกป้องเอกราชของ *"ชาติ"* ก่อนเรื่องอื่น ๆ เพราะหาก *"ชาติ"* สูญเสียเอกราช ประชาชนก็จะต้องถูกกดขี่เนื่องจากต้องตกไปเป็น *"ข้า"* ของชาติอื่น[129]

ในบทความเรื่อง ***"ขอชวนท่านเปนแมลงหวี่"*** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นามแฝงว่า *"อัศวพาหุ"* พระองค์ได้ทรงนำเอานิทานเรื่อง *"ยายกับตาปลูกถั่วปลูกงาให้หลานเฝ้า"* มาเล่า เพื่อใช้แมลงหวี่เป็นสัญลักษณ์ว่า คนเล็ก ๆ ก็สามารถจะช่วยส่วนรวมได้มาก ทรงเน้นให้เห็นว่า ความคิดและการตัดสินใจของบุคคลหนึ่ง ๆ มีผลไปถึงคนอื่น ๆ ถ้าหากแต่ละคนพากันคิดว่า *"ไม่ใช่กงการอะไรของข้า"* หรือไม่นึกถึงส่วนรวม ก็จะไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ลุล่วงไปได้เลย แต่ถ้าคนเล็ก ๆ ได้ริเริ่มแก้ปัญหาแล้ว คนอื่น ๆ ก็จะเข้ามาแก้ปัญหาในส่วนที่ตนรับผิดชอบ จนกระทั่งการแก้ไขปัญหาทั้งปวงสำเร็จลุล่วงไปได้ในที่สุด[130]

"ชาติไทย" ที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม มิใช่ *"ชาติ"* ที่คนมีความเสมอภาคกัน แต่เป็น *"ชาติ"* ที่คนมีสถานภาพต่างกันตามหลักชาติวุฒิ ดังนั้น *"ชาติไทย"* จึงเป็นชาติที่ประกอบด้วย *"ผู้ใหญ่"* กับ *"ผู้น้อย"* มากมายหลายชั้น แม้ว่าพระองค์จะทรงเคยมีพระราชดำรัสว่ามีเพียงสองชนชั้นเท่านั้น ดังนี้

> *ในเมืองไทยเรานี้มีคนสองชั้นเท่านั้น ไม่มากกว่าสองชั้น หนึ่งคือพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งเขามอบให้ทรงไว้ซึ่งอำนาจทุกอย่าง ...อีกชั้นหนึ่งคือคนไทยทั่วไป ถ้าใครจะมาแทรกแซงในระหว่างคนไทยกับพระเจ้าแผ่นดิน ก็ไม่ใคร่ได้ความรักนับถือยกย่องของคนไทยนัก ...ข้อนี้พอสังเกตหลักฐานในพงศาวดารของเราเองได้ คือถ้าเมื่อใดขุนนางหรือบุคคลชั้นใดก็ดี แย่งชิงหรือ*

---

[129] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **บทละครพูดเรื่อง ร.ต.ต. "นนทรี" และมหาตมะ** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2519.

[130] ว. 0116/ ป 3. (หอวชิราวุธานุสรณ์) เอกสารอัดสำเนาลายพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง "ขอชวนท่านเปนแมลงหวี่" อ้างใน สุมาลี ลิ้มประเสริฐ, การสร้างเรือรบหลวง "พระร่วง" กับบทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง "มหาตมะ" **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 24, 2 (2547): 233-234.

ยึดถือเอาอำนาจไว้และเข้าแทรกแซงในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับราษฎร ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเดชานุภาพก็ได้ปราบปรามพวกนั้นให้ราบคาบไป แต่ถ้าถูกคราวที่พระเจ้าแผ่นดินอ่อนแอ พวกที่แทรกแซงมีอำนาจมาก ก็เกิดความฉิบหายย่อยยับกันทุกที[131]

พระราชดำรัสที่ว่า *"มีคนสองชนชั้นเท่านั้น"* พร้อมกับเน้นว่า *"ธรรมเนียมไทยเรานั้น พระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรสนิทชิดเชื้อกันมาก"*[132] นี้ เกิดขึ้นในบริบทที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามทำให้ชนชั้นข้าราชการ ซึ่งทวีอำนาจและมีสถานภาพสูงส่งขึ้น และเริ่มมีการเคลื่อนไหวในทางท้าทายพระราชอำนาจ (ดังกรณี *"กบฏ ร.ศ.130"*) กลายเป็นเพียงกลไกที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ ทรงใช้คำสรรพนาม *"ผู้รับใช้" "คนใช้" "ผู้ที่รับใช้"* แทนข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ข้าราชการเนือง ๆ โดยทรงเน้นย้ำให้เห็นว่าข้าราชการอยู่ในสถานะที่อาจจะกระทำความผิดได้ง่าย[133] เพื่อให้ข้าราชการตระหนักว่าตนมิได้มีสถานภาพสูงส่ง จะได้ไม่เหลิงต่ออำนาจและยศถาบรรดาศักดิ์ของตน นับเป็นการสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* ในวิถีทางที่แตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมากทีเดียว

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความจำเป็นที่จะต้องสืบทอดระบบเกียรติยศของข้าราชการที่พระราชบิดาได้ทรงวางรากฐานไว้ เพราะจำเป็นต้องใช้ระบบราชการเป็นกลไกในการบริหารประเทศ ซึ่งจะต้องทำให้ข้าราชการมีความพอใจในสถานภาพของตนมากพอสมควร เพียงแต่ข้าราชการจะต้องตระหนักว่า สถานภาพที่ตนดำรงอยู่นั้นมาจาก *"พระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว"* มิใช่มาจาก *"สิทธิ"* อันพึงมีพึงได้ใด ๆ ทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า ความเสมอภาคอย่างแท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ทรงให้เหตุผลว่าเป็นเพราะคนมีปัญญา ความรู้ และประสบการณ์ไม่เท่ากัน ดังความว่า

แต่พิจารณาดูตามความจริงก็คงจะแลเห็นได้ว่า ไม่มีพลเมืองแห่งใดในโลกนี้ที่จะเท่ากันหมดจริง ๆ เพราะคนทุกคนไม่ได้มีความรู้ปัญญาเสมอกัน

---

[131] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ**. รวบรวมโดย ส.วัฒนเศรษฐ์,หน้า129-130.

[132] เรื่องเดียวกัน, หน้า131.

[133] โปรดดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 146 และหน้า 216 เป็นอาทิ.

> *ใครมีปัญญาสามารถมากก็คงได้เปรียบเพื่อนบ้านที่มีปัญญาสามารถย่อมเยากว่า แต่ใช่จะหมดอยู่เพียงปัญญาและความรู้ ยังความชำนาญ (เอ๊กซปีเรียนซ์) ก็เปนสิ่งสำคัญอันทำให้คนได้เปรียบซึ่งกันและกันอยู่มาก เพราะทำให้คนมีความเชื่อถือ ยิ่งในทางปกครองบ้านเมืองด้วยแล้วยิ่งมีความสำคัญ*[134]

ด้วยเหตุผลข้างต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยืนยันว่าการปกครองบ้านเมืองจึงต้องดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์และข้าราชการของพระองค์ ซึ่งถึงพร้อมทั้งปัญญา ความรู้ และประสบการณ์ ไม่ควรจะมี *"คอนสติตูชั่น"* และไม่ควรมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรด้วย เพราะ *"ราษฎรไม่ได้เลือกผู้แทนของตนเพราะรู้แน่ว่าเปนคนดี สมควรจะเปนผู้แทนตนด้วยประการทั้งปวงฉะนี้เลย ตามจริงเลือกบุคคลผู้นั้นผู้นี้เพราะมีผู้บอกให้เลือก ฤาติดสินบนให้เลือกเท่านั้น"*[135] ทำให้ *"คณะใดมีทุนมาก จึ่งได้เปรียบอยู่มาก...อำนาจไม่ได้อยู่ในมือประชาชนจริง ๆ แต่ไปอยู่ในมือแห่งคนส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนน้อยแห่งชาติเท่านั้น"*[136] เหตุผลที่ทรงแสดงข้างต้น รวมทั้งการที่ทรงชี้แจงถึงภัยของ *"ลัทธิโสเซียลิสต์"* นั้น สะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ทรงมองประชาชนว่าไม่มีสติปัญญาที่จะตัดสินใจเลือกผู้แทน และยังอาจถูกหลอกลวงโดยพวก *"โสเซียลิสต์เก๊"* เพราะประชาชนเป็น *"พวกคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์ หรือมิฉะนั้นก็เมามายและยากจน ไร้ทั้งทรัพย์สิน ไร้ทั้งธรรมจรรยา"*[137] ทำให้ พวก *"โสเซียลิสต์เก๊"* สามารถที่จะ *"หากินจากความโง่เขลาเบาปัญญาของมนุษย์"*[138] มีแต่พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่ทรงพระเมตตาแก่ประชาชนและทรงปกครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขได้อย่างแท้จริง ซึ่งประชาชนควรสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์และสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อพระองค์

กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญในการทำให้ *"ชาติไทย"* *"พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* เชื่อมโยงและผูกพันกันอย่างแนบแน่น และคนไทยจะต้องรักและยอมเสียสละได้แม้ชีวิต เพื่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ดังที่ทรงมีพระราชดำรัส *"ปลุกใจเสือป่า"* ว่า

---

[134] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุราชกิจรายวัน** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 72.

[135] เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

[136] เรื่องเดียวกัน.

[137] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, Uttarakuru: An Asiatic Wonderland by Asvabahu แปลโดยพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2524. หน้า 1.

[138] เรื่องเดียวกัน.

*"เราได้เกิดมาในชาติคนกล้าหาญ รักเจ้า รักชาติ รักศาสนา จนไม่กลัวความตายไม่เสียดายชีวิต คนเหล่านี้เปนปู่ย่าตายายของเราทั้งหลาย ท่านสู้สละความสุขสำราญตลอดจนชีวิตให้แก่ชาติบ้านเมืองและศาสนา...เราเกิดมาในชาติไทย เราเกิดมาเปนไทย เราต้องตายเปนไทย...ผู้ที่ไม่ยินยอมพร้อมอยู่ในใจว่าจะ**สละชีวิตเพื่อรักษาพระเจ้าแผ่นดิน รักษาชาติบ้านเมือง และรักษาศาสนา** อันเปนที่นับถือของตนแล้ว ก็ควรหลบหน้าไปเสียให้พ้น...*[139]

และ

*เราอุทิศตัวเราทั้งหลาย และ**อุทิศกำลังกายกำลังสติปัญญาไว้เพื่อป้องกันรักษาชาติ, ศาสนา, พระมหากษัตริย์** สิ่งซึ่งเปนที่เคารพรักใคร่ทั้ง ๓ คือความเปนไทยของเราอย่าง ๑ ความมั่นคงของชาติเราอย่าง ๑ พระศาสนาของเราอย่าง ๑ สามอย่างนี้ปู่ย่าตายายของเราได้ยอมสละเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อป้องกันแล้ว; เราทั้งหลายผู้เปนบุตรหลาน ย่อมมีหน้าที่ ๆ จะต้องทำให้สมควรที่เปนบุตรหลานของท่าน...*[140]

ผู้ที่ไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทย ย่อมไม่อาจนับเป็น *"ไทยแท้"* และไม่อาจถือว่าเป็นคน *"รักชาติ"* ด้วยเหตุผลที่ว่า

***ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึ่งจะเปนไทยแท้** แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเปนอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเปนคนไม่มีชาติ เพราะคน ๆ เดียวหรือหมู่เดียว จะตั้งตนขึ้นเปนชาติต่างหากหาได้ไม่*[141]

และ

---

[139] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า**. หน้า 74. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[140] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[141] อัศวพาหุ (นามแฝง), **ความเปนชาติโดยแท้จริง**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520. หน้า 15. (เน้นโดยผู้วิจัย)

> ***...ความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ตรงกับความรักชาติ*** *เพราะพระเจ้าแผ่นดินเปนเหมือนหนึ่งวัตถุที่แทนชาติ อันปรากฏแก่ตาแห่งนานาประเทศ... ผู้ใดไม่นับถือพระเจ้าแผ่นดินก็เหมือนไม่นับถือชาติไทย...*[142]

ความรักชาติกับความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นี้ ยากที่จะเกิดขึ้นได้ หากปราศจากพุทธศาสนา *"เพราะความรักชาติเป็นสิ่งซึ่งเนื่องด้วยความเสียสละ...การประพฤติธรรมเป็นความจำเปนอันหนึ่งสำหรับฝึกใจบุคคลให้รู้จักค่าแห่งการเสียสละ ...ถ้าใครไม่ประพฤติธรรมแล้วจะนับว่าเปนผู้รู้จักรักชาติโดยจริงใจไม่ได้เลย..."*[143] ทั้งนี้ ทรงเน้นว่า *"เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เปนไทย จะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพุทธซึ่งเปนศาสนาสำหรับชาติเรา"*[144] ซึ่งทำให้ *"ธรรม"* ที่ทรงเน้น เป็น *"ธรรม"* ของพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม ในฐานะพระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยาม ในบางสถานการณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่อาจจะเน้นแต่เฉพาะพุทธศาสนาได้ เช่น เมื่อทรงมีพระราชดำรัสต่อชาวมุสลิมซึ่งได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเพื่อถวายพระพรในวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2459 ก็ทรงจำเป็นต้องทำให้ชาวมุสลิมตระหนักว่าชาวมุสลิมเป็น *"พลเมือง"* ของ *"ชาติไทย"* ซึ่งจะต้องจงรักภักดีต่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* เช่นเดียวกัน แต่คำว่า *"ศาสนา"* ในพระราชดำรัสนี้ ทรงหมายถึงศาสนาอิสลาม ดังความว่า

> *เรารู้สึกพอใจมากที่ได้ฟังคำ...แสดงความจงรักภักดีในนามของท่านทั้งหลาย และแสดงความตั้งใจว่าในเมื่อเวลาจำเป็นแล้ว ก็จะยอมสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อป้องกันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ของท่านทั้งหลาย ให้สมกับที่เป็นพลเมืองดี และให้ตรงกับคำที่เทศนาซึ่งพระมหะมัดประสาทไว้*[145]

ส่วน**กฎหมาย** ก็เริ่มมีความสำคัญต่อการปกครองมากขึ้น เนื่องจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มมีลักษณะเป็นรัฐสมัยใหม่ ทำให้ต้องสร้างความสำนึกของประชาชนให้เคารพกฎหมาย ดังนั้นนอกจากจะทรงเน้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

---

[142] อัศวพาหุ (นามแฝง), **พวกยิวแห่งบูรพาทิศและเมืองไทยจงตื่นเถิด** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2527. หน้า15. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[143] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทศนาเสือป่า**. หน้า 120.

[144] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปลุกใจเสือป่า** หน้า 82.

[145] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสร้อยครั้ง** หน้า 123.

ยังทรงเน้นให้ทุกคนยึดถือกฎหมายเป็นหลัก แทนการวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ ตามความรู้สึกหรือความคิดเห็นส่วนบุคคล ดังเช่น ทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่อง ***"หนังเสือ"*** ใน พ.ศ.2468 เนื้อหากล่าวถึงชายสองคนกับหญิงหนึ่งคน โดยหญิงแต่งงานตามกฎหมายกับชายสูงอายุ แต่มีเพื่อนชายที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ทรงพระราชนิพนธ์ให้ทุกคนโดยรอบเอาใจช่วยสามีภรรยาที่ได้สมรสกันถูกต้องตามกฎหมาย[146] อย่างไรก็ตาม กฎหมายที่ตราขึ้นใช้ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ย่อมเป็นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติขึ้น ดังนั้น **การเคารพกฎหมายจึงเท่ากับการเคารพพระบรมราชโองการด้วยความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นั่นเอง**

อนึ่ง **ภาษาไทย** ก็มีความสำคัญมากต่อการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพราะการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องหมายถึงการยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ *"ถูกต้อง"* ใน *"ชาติไทย"* ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น หรือความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงวางหลักเกณฑ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ ***"ความเป็นชาติโดยแท้จริง"*** ว่า *"ลักษณะที่จะตัดสินว่าใครเป็นคนชาติใดนั้น ก็มีอยู่แต่ที่ภาษาซึ่งคนนั้นใช้อยู่โดยปรกตินั้นแล"*[147] และ *"ต้องถือเอาภาษาเป็นใหญ่ และใครพูดภาษาใด แปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้นโดยจริงใจ ไม่ใช่โดยความจำเป็นชั่วคราว"*[148] ด้วยเกณฑ์ดังกล่าวนี้ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้คนชาติพันธุ์อื่นกลายเป็นไทย **ด้วยการหันมาใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน จนกระทั่ง *"เป็นไทย"* ทั้ง *"ในความนิยมและความคิด"***[149] ขณะเดียวกันก็กำหนดไว้ในหลักสูตรให้โรงเรียนทั่วประเทศสอนวิชาภาษาไทยคู่กับวิชาพงศาวดาร เพราะทั้งสองวิชานี้จะช่วยหล่อหลอมให้คนทั้งหลายในประเทศสยาม *"เป็นไทย...ในความนิยมและความคิด"* ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในด้านการปลูกฝังความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งหมายรวมถึงการยอมรับพระราชอำนาจและพระสถานภาพอันสูงสุดเหนือคนทั้งปวง และปฏิบัติตามพระบรมราชโองการและพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ทรงตราขึ้นอย่างเคร่งครัด หากผู้ใดไม่สามารถใช้ภาษาไทย ก็แสดงว่า ***"ผู้พูดต่างภาษากับผู้ปกครองนั้น ยังไม่เชื่องอยู่ตราบนั้น"***[150]

---

[146] ม.ล.ปิ่น มาลากุล, **อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521. หน้า 63.

[147] อัศวพาหุ (นามแฝง), **ความเป็นชาติโดยแท้จริง**. หน้า 11.

[148] เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

[149] เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[150] เรื่องเดียวกัน, หน้า 15. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เพื่อปลูกฝังความสำนึกใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในความหมายที่ทรงนิยาม ให้มีพลังในความรู้สึกนึกคิดของคนไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิธีการเดียวกันกับปัญญาชนพระองค์อื่น ๆ ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือกระตุ้นให้ศึกษาวิชา *"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* เพราะทรงตระหนักดีว่า *"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* จะช่วยฉุดรั้งมิให้คนไทยเดินตามตะวันตกจนสิ้นเชิงเพื่อจะ *"จำเริญทันสมัย"* จนเกิดผลร้ายตามมา ทรงมีพระราชหัตถเลขาว่า

> *...เห็นว่าเปนเพราะมัวไปพะวงเสียในเรื่องอื่น ๆ ซึ่งเห็นว่าเปนความจำเปนที่จะต้องกระทำเพื่อจำเริญทันสมัย จึงไม่เอาใจใส่ในเรื่องตำนานหรือโบราณคดี ซึ่งเขาย่อมไม่แลเห็นว่าเปนประโยชน์อย่างไรสำหรับความจำเริญแห่งชาติ...พงษาวดารและตำนานแห่งชาติไทย ใครพูดถึงก็ถูกพวกสมัยใหม่เขาฟุดฟัดเอา ดูเปนคนหัวเก่าภูมิคร่ำคร่าเปนบ้าเปนหลังไปทีเดียว คนขั้นสูง ๆ ที่ได้ไปเรียนวิชา ณ ประเทศยุโรป อันคนไทยสมัยใหม่นับถือเอาเปนตัวอย่างวางท่าดูถูกพงศาวดารไทยเช่นกล่าวมาแล้วนั้น...ในที่สุดแลเห็นผลความเสื่อมเปนแน่ชัดปรากฏในหมู่คนไทยสมัยใหม่แล้ว*[151]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำ*"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* มาถ่ายทอดในรูปของละครด้วย เช่น บทละครเรื่อง ***"พระร่วง"*** บทละครเรื่อง ***"ตำนานเสือป่า"*** ฯลฯ ทรงใช้บทละครเหล่านี้ในการปลูกฝังให้เสือป่าและประชาชนทั่วไปรู้สึกว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ และเป็นชาตินักรบ มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยมีบรรพบุรุษที่มีสติปัญญา มีความกล้าหาญ และรักชาติ พร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ ซึ่งคนไทยทั้งปวงควรสืบทอดคุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยเหล่านี้ตลอดไป ตัวอย่างเช่น ในการแสดงเรื่อง ***"ตำนานเสือป่า"*** ในงานวัดเบญจมบพิตรนั้น ปรากฏว่า

> *ละครเรื่อง "ตำนานเสือป่า" ในคืนวันที่ 3 มกราคม 2454 เสนอเรื่องราว "พงศาวดารไทย" ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ฉากแรกเริ่มจากเสือป่าฝ่ายสุโขทัยออกลาดตระเวน แล้วพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงสู้รบกับขุนสามชนและกำลังจะเสียทีพระรามคำแหงทรงเข้าช่วยและมีชัยต่อขุนสามชน ฉากต่อมาพ่อขุนรามคำแหงทรงอาราธนาสังฆราชขึ้นนั่งแสดงธรรมบนพระแท่นมนังคศิลา จบการแสดงธรรมแล้วพระมหาราชครูอัญเชิญเสด็จพ่อขุนรามคำแหงขึ้นประทับ ลูกท้าวลูกขุน*

---

[151] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 138.

ถวายบังคม ต่อด้วยเรื่องพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยา ในคืนวันที่ 4 มกราคม แสดงเรื่องพระนเรศวรปีนค่าย เรื่องเจ้าพระยาโกษาปานแสดงอำนาจอาญาสิทธิ์ที่ได้รับพระราชทานมาในการลงโทษผู้ที่ขัดคำสั่ง และเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองฝาง คืนวันที่ 5 มกราคม แสดงเรื่องท้าวเทพกษัตรี ท้าวศรีสุนทร เรื่องพระครูวิสุทธวงษาจารย์รวบรวมชาวบ้านต่อสู้กับจีนตั้วเหี่ยที่ภูเก็ต เรื่องขอมดำดิน เรื่องช้างพลายศรีมงคลและพลายมงคลทวีปที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิส่งไปแลกพระราเมศวรและพระมหินทร์ ช้างทั้งสองอาละวาดไม่ยอมไปอยู่พม่าจนพม่าต้องส่งคืน และเรื่องสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ ในคืนวันที่ 6 มกราคม แสดงเรื่องสมเด็จพระนเรศวรตีทัพเชียงใหม่ เรื่องพระยาสีหราชเดโชชัยรบพม่า และเรื่องราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ และคืนวันที่ 7 มกราคม แสดงเรื่องวีรกรรมท้าวสุรนารีที่ช่วยในการต่อสู้กับทัพเจ้าอนุวงศ์ กับเรื่องวีรกรรมเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่ไปรักษาเมืองเวียงจันทร์และจับเจ้าอนุวงศ์ได้[152]

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ *"พงศาวดาร"* หรือ *"ประวัติศาสตร์"* ในวิถีทางที่แตกต่างจากพระราชบิดา กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และทรงเน้น *"พื้นภูมิของไทยเราเอง"* เพื่อจะเลือกปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะแก่กาลสมัยและให้เหมาะแก่ลักษณะเฉพาะของไทยไปพร้อมกัน **ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแสดงให้เห็นสาระสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ไทยมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน และจะดำรงอยู่สืบไปในอนาคต โดยที่ *"ความเป็นไทย"* เหล่านั้นไม่เคยเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญ**

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้คำต่าง ๆ หลายคำเพื่อเรียก *"ความเป็นไทย"* ที่เสถียรนี้ เช่น ทรงเรียก *"การปกครองแบบไทย"* ว่า *"นิติธรรมของเราสืบมาแต่โบราณ"*[153] ทรงเรียกขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของไทยว่า *"ประเพณีแบบแผนอันใช้มาแต่โบราณ"*[154] ทรงเรียกศีลธรรมไทยที่สืบทอดมาแต่โบราณว่า *"ประเพณีประพฤติธรรมจรรยาอย่างไทย"*[155] เป็นต้น

---

[152] ม.ล.ปิ่น มาลากุล, **อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521. หน้า 120-125.

[153] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ** รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ หน้า 52.

[154] เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

[155] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** หน้า 55.

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้ประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นภาพนิ่ง เพื่อนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จนทำให้อดีตดำรงอยู่ในปัจจุบัน และปัจจุบันก็กลับไปเหมือนอดีตได้ เช่น ทรงมีพระราชดำรัสว่า *"พวกเราพร้อมกันทำใจให้เหมือนคนไทยครั้งสมเด็จพระนเรศวร"*[156] หรือ *"พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...ทรงสถิตอยู่ในทศพิธราชธรรม ดำรงราชประเพณีอันดีงามตามแบบอย่างพระบรมกษัตริยราช ซึ่งดำรงพิภพกรุงศรีอยุธยา...สืบมาเป็นลำดับ"*[157] หรือ *"ธรรมประเพณีที่ไทยเราได้เคยใช้เป็นเครื่องคุ้มครองใจของเราทั้งหลายมีอยู่แล้วอย่างไรก็หาควรที่จะละทิ้งของเดิมของเราเสียไม่"*[158] และ *"วิธีปกครองอย่างราชาธิปไตย เป็นนิติธรรมของเราสืบมาแต่โบราณกาล"* ซึ่งควรจะใช้สืบไปในอนาคต[159] เป็นต้น

ด้วยการใช้ *"วิธีคิดทางประวัติศาสตร์"* ที่มีลักษณะสถิตแทนลักษณะพลวัตดังกล่าวข้างต้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถเน้น *"ความเป็นไทย"* ที่สืบทอดมาแต่โบราณ เพื่อให้คนไทยยึดมั่นสืบไป ทั้งนี้ก็เพื่อหยุดยั้งหรือชะลอความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและวัฒนธรรมที่จะเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าทรงฟื้นฟูศิลปะรวมทั้งสถาปัตยกรรมแบบจารีตของไทย และทรงเน้นว่าการปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่ง *"เป็นนิติธรรมของเราสืบมาแต่โบราณกาล"* นั้นยังคงเหมาะแก่ *"ชาติไทย"* ในปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งนี้ ทรงยืนยันอยู่เสมอว่า *"ความเป็นไทย"* ทั้งหลายที่สืบทอดมาแต่โบราณนี้ มี *"วิญญาณ"* หรือ *"ภูมิธรรม"* ที่เป็นสากล ซึ่ง *"หลักแห่งธรรมย่อมเหมือนกันหมดทั้งโลก"* และ*"จะมีเวลาคร่ำคร่าหรือดับสูญไปหามิได้"*[160] เพื่อทำให้เห็นว่าการปกครองแบบราชาธิปไตยมิได้ล้าสมัยแต่อย่างใด

ดังนั้น เมื่อมีการสืบทอดวิธีคิดแบบมองประวัติศาสตร์เป็นภาพนิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในสมัยต่อมา จึงมีผลลัพธ์ในทางที่ทำให้คนไทยยึดมั่นในความหมายเดิมของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างมั่นคงเป็นเวลานาน และส่งผลให้จินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เป็นภาพนิ่งที่ปราศจากพลวัตตามไปด้วย

---

[156] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎ** รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ หน้า 66.

[157] เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

[158] เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

[159] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[160] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกคดี** หน้า 56 และหน้า 59.

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาวิธีคิดที่ว่า การปกครองแบบไทยเหมาะสมกับ *"ชาติไทย"* คนไทยจะต้องจงรักภักดีต่อ *"ชาติไทย"* *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* ทั้งนี้ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* อยู่ในฐานะที่เป็น *"หัวใจ"* หรือเป็นแกนกลางของสังคมและวัฒนธรรมไทย และ *"ภาษาไทย"* เป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมไทย หากไม่ใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันหรือใช้ไม่ถูกต้อง ก็ไม่อาจถือได้ว่าเป็นคนใน *"ชาติไทย"* อย่างแท้จริง** วิธีคิดเช่นนี้ได้รับการสืบทอดอย่างเต็มที่จากปัญญาชนสำคัญ ๆ ในยุคต่อมา

เพื่อสร้างความภาคภูมิใจใน *"ชาติไทย"* ซึ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ในจินตนาการของคนทั้งหลาย และเพื่อให้คนทั้งหลายสามารถเสียสละเพื่อ *"ชาติไทย"* ได้มีความพยายามอย่างต่อเนื่องของปัญญาชนภาครัฐ ซึ่งหมายรวมถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย **ในการเน้นความเป็นชาติเก่าแก่ที่เจริญรุ่งเรือง หัวใจของความเป็นไทย คือ พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา ทำให้ *"ชาติไทย"* มีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า** อีกทั้งคนไทยยังมีคุณสมบัติสำคัญ คือเป็น *"ชาตินักรบ"* ทำให้สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ทั้งหมดนี้ได้ทำให้เกิดมโนทัศน์ ***"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"*** ที่กลายเป็นโลกทัศน์ของคนไทย และมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้งสืบมาเช่นกัน

อนึ่ง ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเน้น *"ชาติไทย"* ที่เป็นชาติของ *"ชนชาติไทย"* หรือเป็น *"ชาติ"* ของคน *"เชื้อชาติไทย"* ในความหมายที่เป็นกลุ่มคนซึ่งมีวัฒนธรรมเดียวกันและสืบเชื้อสายกันมา แต่พระองค์ทรงยอมรับ *"การกลายเป็นไทย"* ไปพร้อมกัน ทรงตรา *"พระราชบัญญัติแปลงสัญชาติ"* ใน พ.ศ.2454 ซึ่งเปิดโอกาสให้คนชาติอื่นกลายเป็น *"คนไทย"* ได้โดยสะดวก แต่ทรงเน้นย้ำว่าการแปลงสัญชาติโดยกฎหมายนั้นมิได้ทำให้ใคร *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง ผู้ที่ *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริงนั้น อย่างน้อยที่สุดจะต้องพูดภาษาไทยในชีวิตประจำวันและจะต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยที่คุณสมบัติในประการหลังนี้เป็นคุณสมบัติอันสำคัญที่สุดสำหรับผู้ที่เป็นสมาชิกของ *"ชาติไทย"*[161] ส่วนการเน้น *"ชาติไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้นเกิดขึ้นในยุครัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

[161] อัศวพาหุ (นามแฝง), **ความเปนชาติโดยแท้จริง**. หน้า 5-14.

บทที่ 4

การสร้าง "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์: สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็น *"เจ้า"* ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ถึง 4 พระองค์ซึ่งทรงครองราชย์ในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของประเทศสยาม เพราะทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีความสำนึกในพันธกิจและเกียรติยศของ *"เจ้า"* อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ ทรงมีความผูกพันกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างยิ่ง เพราะในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นองค์กรหลักในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ดูแลรับผิดชอบราชการเกี่ยวกับมณฑลเทศาภิบาลทั่วประเทศ ทั้งในเรื่องการปกครอง การเก็บภาษี การปราบปรามโจรผู้ร้าย การศาล การราชทัณฑ์ การศึกษา การจัดการทรัพยากร เช่น ป่าไม้ เหมืองแร่ ฯลฯ อีกทั้งยังทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของพระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึง 3 พระองค์ ซึ่งทำให้พระองค์ต้องทรงครุ่นคิดอย่างจริงจังเกี่ยวกับการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตลอดจนวิธีการที่จะจรรโลงระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคงและยั่งยืน ท่ามกลางความผันแปรของบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ทั้งภายในและภายนอกประเทศ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นปัญญาชนที่มีความรักในความรู้และทรงกระตือรือร้นในการเรียนรู้ เพราะทรงตระหนักดีว่า *"วิชาความรู้ย่อมเกิดขึ้นใหม่และเจริญขึ้นเสมอ"* ทรงต้องการแสวงหาความรู้เพื่อจะสามารถ *"คิดการให้ตลอด"*[134] ซึ่งหมายถึงสามารถมองปัญหาหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างเข้าใจทะลุปรุโปร่งว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปถึงเรื่องใดบ้าง ซึ่งช่วยให้สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนสร้างความสงบเรียบร้อยและความเจริญแก่บ้านเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระองค์ทรงตระหนักด้วยว่ามี *"มุมมอง"* หลายแบบ ซึ่งทำให้คนมองเรื่องต่าง ๆ แตกต่างกัน ทรงถือว่าพระองค์เองทรงมองโลกจาก ***"มุมมองแบบสยาม"*** (Siamese viewpoint)[135] แต่ก็เป็น *"มุมมองแบบสยาม"* ที่พระองค์ทรงพัฒนาขึ้นมาด้วยพระองค์เองจากการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง ทั้ง

---

[134] ห.จ.ช., สบ.2.56/26 เอกสารส่วนพระองค์กรมดำรงฯ พ.ศ.2470-2475 เล่ม 2.

[135] ห.จ.ช., สบ.2.56/20 เอกสารส่วนพระองค์กรมดำรงฯ พ.ศ.2462-2471 เล่ม1.

จากประสบการณ์ชีวิตในแวดวงสังคมของคนชั้นสูงในประเทศสยาม และจากการศึกษาหาความรู้ทั้งที่มาจากโลกตะวันตกและโลกตะวันออกอยู่ตลอดเวลา

นับตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทสำคัญ (เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในการสถาปนาวัฒนธรรมทางความคิดที่ช่วยจรรโลงระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ทรงมีอิทธิพลสูงยิ่งในการสร้าง *"วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย"* เพราะทรงสื่อสารกับ *"คนไทย"* ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ผ่านพระนิพนธ์ พระดำรัส และการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของรัฐ

ถึงแม้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระนิพนธ์และพระดำรัสของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะได้รับการเผยแพร่ในวงจำกัด เนื่องจากการพิมพ์ยังไม่แพร่หลาย และจำนวนของชาวสยามที่อ่านออกเขียนได้ก็มีจำนวนไม่มากนัก แต่ผลงานของพระองค์ได้กลายเป็นแหล่งความรู้อันสำคัญยิ่งเกี่ยวกับความเป็นมาของ *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งผู้เขียนตำราเรียน นักวิชาการ ครู และนักศึกษาในสมัยหลัง จะใช้ในการค้นคว้าหาความรู้ ซึ่งทำให้งานเขียน รวมทั้งผลงานด้านศิลปะแขนงต่าง ๆ ในยุคหลัง ยังคงได้รับอิทธิพลจากมโนทัศน์ *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงมีส่วนสำคัญในการสถาปนาขึ้นมา เมื่อประกอบกับการที่พระองค์ทรงได้รับการสถาปนาเป็น *"พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย"* ก็ยิ่งส่งผลให้พระนิพนธ์และพระดำรัสของพระองค์ได้รับการยอมรับในฐานะ *"ความรู้อันถูกต้อง"* ตลอดระยะเวลาหลายทศวรรษ และมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน จนกล่าวได้ว่า **ทรงประสบความสำเร็จอย่างสูงในการ *"ตกแต่งนิสัยใจคอ"*[136] ของคนทุกชั้นในประเทศสยาม** สมดังพระปณิธานของพระองค์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงงานต่าง ๆ ในฐานะปัญญาชน ในบริบททางการเมืองเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นคือบริบทของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ต้องเผชิญกับอำนาจและความศิวิไลซ์ที่เหนือกว่าของชาติตะวันตก ซึ่งชนชั้นนำจะต้องเลือกว่าจะยอมรับสิ่งใดบ้างจากตะวันตก และจะต้องรักษา *"ความเป็นไทย"* ในด้านใดเอาไว้ ขณะเดียวกัน พระมหากษัตริย์และชนชั้นเจ้าซึ่งสามารถรวมศูนย์อำนาจในการปกครองได้สำเร็จนั้น กลับเผชิญปัญหาความแตกร้าวอย่างรุนแรงในหมู่ชนชั้นนำด้วยกัน ทั้งในเรื่องของผลประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนมีความแตกต่างทางความคิด โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับระบอบการปกครอง ว่าควรจะเป็นการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเพียงพระองค์เดียว หรือว่าควรจะมี

---

[136] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

"คอนสติติวชั่น" และมี *"ปาลิเมนต์"* จนเป็นการยากมากที่ผู้ใดจะสร้างความสมานฉันท์ในกลุ่มชนชั้นนำขึ้นมาได้ ส่วนข้าราชการก็อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านของระบบราชการ จากระบบราชการแบบจารีตที่ได้รับการปรับเปลี่ยนมาเป็นระบบราชการสมัยใหม่ ข้าราชการรุ่นหนุ่มที่มีความรู้แผนใหม่กลายเป็นผู้บังคับบัญชา ส่วนผู้มีวัยวุฒิและประสบการณ์ในการทำงานมากกว่ากลับกลายเป็นผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา แต่แบบแผนการทำงานในระบบราชการก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เกิดระบบระเบียบอย่างสมบูรณ์ ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการทำงานก็ถือว่าขึ้นอยู่กับ *"พระมหากรุณาธิคุณ"* โดยที่ข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ ไม่ได้ใช้บัญชีเงินเดือนเดียวกัน และข้าราชการก็ไม่มีสิทธิในการเรียกร้องความเป็นธรรมในเรื่องความก้าวหน้าในระบบราชการ ซึ่งยังคงขึ้นอยู่กับชาติวุฒิและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มากกว่าจะขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถและความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ นอกจากนี้ ยังปรากฏว่ามีการโยกย้ายข้าราชการอยู่เนือง ๆ เพื่อจะป้องกันมิให้ข้าราชการสร้างบารมีหรืออิทธิพลในเขตการปกครองหนึ่ง ๆ เป็นระยะเวลานาน ๆ อีกด้วย[137]

ในเวลานั้นราษฎรเพิ่งได้รับการเปลี่ยนสถานภาพจาก *"ไพร่"* และ *"ทาส"* เป็น *"เสรีชน"* ซึ่งทำให้ภาระหน้าที่ต่อรัฐเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก และรัฐได้ขยายอำนาจเข้ามาจัดการทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของราษฎรโดยตรง ในขณะที่อุดมการณ์รัฐแบบที่มีรากฐานอยู่บนจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิกำลังหมดพลังลงไป ส่วนพระสงฆ์ก็ต้องถูกปรับเปลี่ยนบทบาทเนื่องจากรัฐได้เข้ามาจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เคยเป็นบทบาทตามจารีตประเพณีของพระสงฆ์ เช่น การศึกษาและการสอนศีลธรรม ดังนั้น รัฐจึงจำเป็นต้องหาทางทำให้ราษฎรและพระสงฆ์ยอมรับบทบาทและสถานภาพใหม่ของตน ส่วนชาวจีนและพ่อค้าชาติอื่น ๆ ซึ่งขยายตัวขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาริง ก็เป็นกลุ่มคนที่รัฐต้องหาทางกำหนดสถานภาพและบทบาทให้ชัดเจนเช่นกัน เพื่อจะกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตให้เป็นไปในวิถีทางที่เป็นประโยชน์ต่อ *"เมืองไทย"* และไม่เกิดปัญหาใด ๆ ที่จะเป็นอันตรายต่อส่วนรวมหรือต่อรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในท่ามกลางสภาวการณ์และปัญหาเช่นที่กล่าวมาข้างต้น **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงหาทางแก้ปัญหาด้วยการนิยามความหมาย *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* พร้อมกับนิยามความหมายของคนใน *"ชั้น"* ต่าง ๆ เพื่อให้คนทุกชั้นตระหนักถึงสถานภาพ บทบาท**

---

[137] โปรดดู ประวัติข้าราชการที่แสดงให้เห็นว่ามีการโยกย้ายข้าราชการเสมอ ๆ ใน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก** กรุงเทพฯ: ชมรมดำรงวิทยา, 2526. (เล่ม1- เล่ม5).

และหน้าที่ของตนใน *"เมืองไทย"* และมีแนวทางหรือหลักการในการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตลอดไป[138]

การสร้างอัตลักษณ์ *"เจ้า"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามทำให้ *"เจ้า"* ทั้งหลาย มีอัตลักษณ์ที่เน้นในพระเกียรติยศอันเกิดจากความสำเร็จในการทำหน้าที่ต่อบ้านเมืองอย่างเต็มกำลังความสามารถ และมีความสำนึกว่า การเกิดมาเป็น *"เจ้า"* ในพระราชวงศ์จักรีนั้น ทำให้ *"เจ้า"* ทั้งหลายมีพันธกิจติดตัวมาแต่เกิด คือมีหน้าที่รับราชการและอุทิศตนเพื่อทำประโยชน์แก่บ้านเมืองอย่างเต็มที่ การยึดมั่นในอัตลักษณ์เช่นนี้จะส่งผลให้ *"เจ้า"* ทุ่มเททำงานในฐานะของชนชั้นนำแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งจะช่วยให้ *"เจ้า"* สามารถรักษาอำนาจทางการเมืองเอาไว้ได้อย่างมั่นคง

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงพยายามสร้างและปลูกฝังอัตลักษณ์ดังกล่าวนี้แก่ *"เจ้า"* อยู่เสมอ นอกจากจะทรงมีลายพระหัตถ์ไปยัง *"เจ้า"* มากมายหลายพระองค์เพื่อสร้างความสำนึกในอัตลักษณ์ *"เจ้า"* อย่างเข้มข้นแล้ว ยังทรงพยายามทำให้ *"เจ้า"* มีความรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้เกิดมาเป็นพระราชโอรสหรือพระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

เพื่อให้จุดมุ่งหมายข้างต้นบรรลุผล สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเปลี่ยนความทรงจำของคนทั้งหลายเกี่ยวกับพระองค์ ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระราชบิดาและสมเด็จพระอัยกาธิราชของ *"เจ้า"* ทั้งหลาย โดยได้ทรงพระนิพนธ์พระราชประวัติเพื่อแสดงให้เห็นอย่างละเอียดชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถอย่างยิ่ง และได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่บ้านเมืองเป็นอเนกประการ *"เจ้า"* ที่เป็นพระราชโอรสและพระราชนัดดาจึงสามารถภาคภูมิใจได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งบังเกิดความมุ่งมั่นหรือขัตติยมานะที่จะรักษาและเพิ่มพูนพระเกียรติยศของ *"เจ้า"* ให้สูงส่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป[139]

การที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระและทรงพระนิพนธ์**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์**หลายรัชกาล ก็มีส่วนช่วยในการสร้างอัตลักษณ์ *"เจ้า"* **ในแง่ที่ทำให้ *"เจ้า"* ภาคภูมิใจใน *"ความเป็นเจ้า"* แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์** เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์นับตั้งแต่

---

[138] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

[139] เรื่องเดียวกัน.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ได้ทรงทำการปกครองและทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ด้วยพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งทำให้ประเทศสยามมีความเจริญรุ่งเรืองและสามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ในขณะที่ชาติอื่น ๆ ต้องตกเป็นอาณานิคม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบรรยายไว้ใน **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** อย่างละเอียด เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์แต่ละพระองค์ได้ทรงประสบกับปัญหาที่ใหญ่หลวงเพียงใด โดยเฉพาะปัญหาที่เป็นภัยคุกคามต่ออิสรภาพของชาติ แล้วทรงชี้แจงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของ *"เจ้า"* ทั้งหลายนั้น ได้ทรงแก้ไขปัญหาเหล่านั้นด้วยพระปรีชาญาณอย่างไร นอกจากนี้ยังได้ทรงบรรยายถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ในการทำนุบำรุงศิลปวิทยาการต่าง ๆ อันทำให้ *"เมืองไทย"* มีความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะและวัฒนธรรมสูงส่งในระดับที่ชาติอื่น ๆ พากันยกย่อง และชาติเพื่อนบ้านทั้งหลายได้รับเอาแบบอย่างของศิลปะและวัฒนธรรมอันดีเลิศของไทยไปใช้ในบ้านเมืองของตน

ในระดับ *"ข้าราชการ"* นั้น ปัญหาสำคัญเกี่ยวกับ *"ข้าราชการ"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเผชิญ มีความแตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่มาก กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบปัญหาเรื่องความจงรักภักดีของ *"ข้าราชการ"* แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ทรงงานในตำแหน่งสำคัญดังกล่าวอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทำให้พระองค์ทรงได้รับความจงรักภักดีจาก *"ข้าราชการ"* ในกระทรวงอย่างสูง

ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่ทรงดูแลงานราชการอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ทั้งงานด้านการปกครอง การรักษาความสงบเรียบร้อย การเก็บภาษี การป่าไม้ การเหมืองแร่ การศึกษา ฯลฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความจำเป็นต้องใช้ *"ข้าราชการ"* จำนวนมาก ทั้ง *"ข้าราชการ"* แบบเดิมที่เคยทำงานมาก่อนการปฏิรูปการปกครองในทศวรรษ 2430 และ *"ข้าราชการ"* ที่มีความรู้สมัยใหม่ ซึ่งแม้ว่าจะมีวัยวุฒิน้อยกว่า แต่มีตำแหน่งสูงกว่า *"ข้าราชการ"* แบบเดิม จนเกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการขึ้นมา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงต้องหาทางจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมของ *"ข้าราชการ"* ที่เป็น *"ผู้ใหญ่"* กับ *"ผู้น้อย"* ให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นไปอย่างราบรื่น ซึ่งจะทำให้งานราชการดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ทรงพยายามทำให้ *"ข้าราชการ"* สำนึกในอัตลักษณ์ของตน ที่แง่ที่จะต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ทุ่มเทชีวิตจิตใจในการทำงานร่วมกันเพื่อช่วยกันรักษาอิสรภาพของชาติ และสร้างความสงบเรียบร้อยตลอดจนความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมือง

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* อย่างจริงจัง ทั้งด้วยการทรงพระนิพนธ์หนังสือ แสดงพระปาฐกถา พระราชทานลายพระหัตถ์ส่วนพระองค์ รวมทั้งทรงพระนิพนธ์ประวัติของข้าราชการจำนวนมากขึ้นมา ซึ่งแม้ว่าข้าราชการแต่ละคนจะมีภูมิหลัง บรรดาศักดิ์ และมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันมากเพียงใดก็ตาม แต่ประวัติของข้าราชการทุกคนจะได้รับการเขียนขึ้นภายใต้กรอบความคิดหรือ *"โครงเรื่อง"* (plot) เดียวกัน นั่นคือ การมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และการปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความสามัคคีและความเสียสละ เพื่อสนองพระบรมราโชบายในการรักษาอิสรภาพของชาติ การสร้างความเจริญแก่บ้านเมือง และการทำให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งทำให้กลายเป็นบุคคลที่มีคุณค่าต่อบ้านเมืองและทำให้ลูกหลานในตระกูลได้เกิดความภาคภูมิใจ ทั้งนี้ เพื่อทำให้ข้าราชการทั้งหลายที่ทรงพระนิพนธ์ประวัติให้นั้น กลายเป็นตัวแบบในอุดมคติของ *"ข้าราชการ"* แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ข้าราชการทั้งปวงจะได้สำนึกในอัตลักษณ์ของตนเองในฐานะ *"ข้าราชการ"* แล้วประพฤติปฏิบัติตนในทำนองเดียวกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* นั้น ทรงเน้นความมีเกียรติยศของ *"ข้าราชการ"* ที่มาจากการพระราชทานของพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ข้าราชการสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและมุ่งมั่นปฏิบัติหน้าที่ราชการเพื่อสนองพระเดชพระคุณ ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงประสบปัญหาเรื่อง *"ข้าราชการ"* ขาดความจงรักภักดีต่อพระองค์ และเจ้านายที่เป็นรับราชการบางพระองค์ทรงมีพระบารมีในระบบราชการมากเกินไป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามทำให้ *"ข้าราชการ"* สำนึกตนว่าเป็นเพียง "ผู้รับใช้" ของพระองค์ และเป็นบุคคลที่อาจกระทำผิดได้ง่าย ต้องรับพระราชทานการสั่งสอนจากพระองค์อยู่เสมอ เพื่อเรียนรู้ที่จะกระทำแต่สิ่งที่ถูกต้อง[140] แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแตกต่างจากพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ กล่าวคือ พระองค์มิได้ทรงต้องการลดเกียรติยศของ *"ข้าราชการ"* แต่ขณะเดียวกัน ก็ไม่ต้องการให้ *"ข้าราชการ"* หลงตน ว่าเป็นผู้มีอำนาจอันเกิดแต่ตำแหน่งราชการและยศถาบรรดาศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นให้ *"ข้าราชการ"* สำนึกว่า **อำนาจของ *"ข้าราชการ"* นั้นมิได้มาจากตำแหน่ง แต่มาจาก *"ความเชื่อถือ"* หรือ *"ความนับถือของผู้น้อย"***[141] **และ**

---

[140] โปรดดูตัวอย่างใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **วาทะพระมงกุฎฯ**. ส. วัฒนเศรษฐ์ (รวบรวม). กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 146 และ216.

[141] ห.จ.ช., สบ.2.32/12 เอกสารส่วนพระองค์ กรมดำรงฯ . และ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล, **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2501.

ความสัมพันธ์ที่ดีกับคนทุกชั้น *"ข้าราชการ"* จึงต้องให้ความอารีทั้งแก่ *"ผู้ใหญ่"* *"ผู้น้อย"* และ *"คนที่เสมอกัน"*[142] เพื่อให้เกิด *"ความเชื่อถือ"* และ *"ความนับถือ"* ซึ่งเป็นที่มาของ *"อำนาจ"* อันแท้จริง

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามทำให้ *"ข้าราชการ"* มีความสำนึกเกี่ยวกับ *"ความเป็นข้าราชการ"* ว่า หมายถึง ***"ผู้ทำการของพระราชา"*** ซึ่งจะต้องอุทิศตนในการทำงานตามหน้าที่ ทั้งหน้าที่ตามตำแหน่ง และหน้าที่ต่อระบบราชการทั้งระบบ ขณะเดียวกันก็ต้องทำหน้าที่ในฐานะที่เป็น ***"ข้าแผ่นดิน"*** อีกโสดหนึ่งด้วย[143]

วิธีการสำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ *"ข้าราชการ"* ที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ ก็คือ การสร้างความทรงจำเกี่ยวกับ *"ข้าราชการ"* จำนวนหนึ่ง ที่ได้เคยอุทิศตนให้แก่งานราชการอย่างเต็มที่ นอกจากพระองค์จะทรงพระนิพนธ์ประวัติ *"ข้าราชการ"* จำนวนมากดังกล่าวมาแล้ว ในกรณีที่ *"ข้าราชการ"* เสียชีวิตในหน้าที่ พระองค์ยังทรงมีพระดำริให้ก่อสร้างสร้างอนุสาวรีย์ของ *"ข้าราชการ"* ผู้นั้น เพื่อให้เป็นแรงบันดาลใจสำหรับ *"ข้าราชการ"* อื่น ๆ ที่จะอุทิศตนให้แก่งานราชการเช่นเดียวกัน ในขณะเดียวกัน อนุสาวรีย์ *"วีรชน"* ที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นเครื่องเตือนใจของคนในท้องถิ่น มิให้ก่อการกบฏแก่ส่วนกลางอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กราบบังคมทูลฯ ขอความเห็นชอบในการสร้างอนุสาวรีย์พระยาฤทธานนท์ (อยู่) ซึ่งถึงแก่อนิจกรรมในการปราบ *"กบฏเงี้ยว"* ในมณฑลพายัพ[144] เป็นต้น

ในระดับ *"ราษฎร"* นับเป็นครั้งแรกที่ *"ราษฎร"* ถูกดึงเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลกลางโดยตรง ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของข้าราชการที่มาจากภายนอกชุมชน และต้องยอมรับกฎเกณฑ์หรือกฎหมายที่มาจากอำนาจรัฐ มิใช่มาจากจารีตประเพณีที่ตนเคยชิน ราษฎรเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่ในรัฐที่มิได้มุ่งสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตของพวกเขาเป็นด้านหลัก รัฐเพียงแต่ดูแลให้ *"ราษฎร"* มีโอกาสทำมาหากินพอเลี้ยงตัวและสามารถเสียภาษีได้เท่านั้น เนื่องจากงบประมาณของรัฐต้องทุ่มเทไปสู่กิจการอื่นที่ชนชั้นนำเห็นว่ามีความสำคัญมากกว่า เช่น การสร้างกองทัพ การพัฒนาระบบสื่อสารคมนาคม การเสริมสร้างและรักษาเกียรติยศของเจ้า ฯลฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งในฐานะที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ทำหน้าที่ปกครองดูแล *"ราษฎร"* เหล่านี้ รวมทั้งดูแล *"กรมสรรพากรนอก"* ที่รับผิดชอบในการจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศ และในฐานะ

---

[142] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 199-232.

[143] เรื่องเดียวกัน, หน้า 317-318.

[144] ห.จ.ช., ร. 5 ยธ. 8.2/5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงโยธาธิการ.

ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จำเป็นจะต้องทรงหาทางทำให้ *"ราษฎร"* ทุกชนชาติในประเทศสยาม ยอมรับอำนาจรัฐทั้งในระดับพฤติกรรมทางกาย และในระดับของความรู้สึกนึกคิด ซึ่งจะทำให้ *"ราษฎร"* ปฏิบัติตนตามกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น รวมทั้งยอมเสียภาษีอากร

มีหลักฐานว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ *"ราษฎร"* ซึ่งอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ประสบกับความเดือดร้อนในชีวิตอันมาจากอำนาจรัฐไม่น้อย เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตแบบพอยังชีพ แต่รัฐเก็บภาษีต่าง ๆ เป็นเงิน รวมทั้งเก็บ *"เงินค่าราชการ"* หรือ *"เงินรัชชูปการ"* ตลอดจนอากรค่าน่า อากรค่าน้ำ และอากรสมพัตรสร ในอัตราที่สูงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ของราษฎร เฉพาะอากรค่านานั้น แต่เดิมเคยเก็บเป็น *"หางข้าว"* และเคยแบ่งที่นาออกเป็นสองประเภท คือ *"นาคู่โค"* ซึ่งอุดมสมบูรณ์ และ *"นาฟางลอย"* ซึ่งไม่อุดมสมบูรณ์ ผู้ครอบครอง *"นาฟางลอย"* ไม่ต้องเสียภาษีในปีที่การทำนาไม่ได้ผล แต่ในรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนการแบ่งประเภทที่นาออกเป็น *"นาชั้นเอก นาชั้นโท นาชั้นตรี นาชั้นจัตวา และนาชั้นเบญ*จ" โดยผู้ครอบครองที่นาทุกประเภทจะต้องเสียอากรค่านาทุกปีในอัตราตายตัว เพียงแต่กำหนดอัตราภาษีให้แตกต่างกันตาม *"ชั้น"* ของที่นา ซึ่งปรากฏว่ามีการถวายฎีกาของชาวนาจำนวนมาก เพื่อขอให้พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ลด *"ชั้น"* ของนาลงไปจากที่กำหนดไว้แต่เดิม ชาวนาจะได้เสียภาษีในอัตราที่ต่ำลง[145]

ในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ปัญหาของ *"ราษฎร"* เพิ่มพูนขึ้นจากภัยธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นหลายครั้ง ตามมาด้วยสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ซึ่งทำให้การส่งออกข้าวของประเทศสยามประสบปัญหาอย่างรุนแรง จนโรงสีหลายแห่งล้มละลายและไม่สามารถรับซื้อข้าวจากชาวนา[146] นอกจากนี้ ยังมี *"ราษฎร"* จำนวนมากที่หลุดพ้นจากความเป็นทาส ซึ่งทำให้ *"ราษฎร"* เหล่านั้นสูญเสียผู้อุปถัมภ์ พร้อมกับต้องรับภาระในการเสียเงินรัชชูปการ ในขณะที่ไม่สามารถจะเอาตัวเองหรือบุตรภรรยาไป *"ขัดดอก"* เพื่อให้มีเงินมาลงทุนเพื่อประกอบการอย่างใดอย่างหนึ่งอีกต่อไป แม้แต่การขายแรงงานก็มิใช่เรื่องที่สามารถจะกระทำได้ง่าย เนื่องจากมีแรงงานชาวจีนอพยพซึ่งสามารถทำงานที่ใช้แรงงานตลอดจนงานหัตถกรรมสมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่า ส่วนราคาที่ดินและค่าเช่าที่ดินก็สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม จนเป็นการยากมากที่ *"ราษฎร"* ซึ่ง

---

[145] โปรดดู เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม) **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. และ **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18 เล่ม 19 เล่ม 20**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.

[146] พรรณี บัวเล็ก, **ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ.2457-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม**. กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545.

เพิ่งจะกลายมาเป็นแรงงานเสรี จะสามารถลงทุนทำการเกษตร หัตถกรรม หรือการค้า จนมีรายได้เลี้ยงครอบครัวและเสียภาษีอากรได้

นอกจากนี้ เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปลายรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่ของชนชั้นนำยังเห็นพ้องต้องกันว่า จะต้องหาทางเพิ่มรายได้ของรัฐด้วยการเพิ่มอัตราภาษี หรืออย่างน้อยก็ต้องหาทางเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บภาษี เพราะการกู้เงินจากต่างประเทศเพิ่มขึ้น อาจนำอันตรายมาสู่อิสรภาพของ *"เมืองไทย"* เนื่องจากในเวลานั้นเงินคงคลังของประเทศได้ถูกใช้ไปจนหมดสิ้นแล้ว และแหล่งเงินกู้ในต่างประเทศก็เริ่มขาดความเชื่อถือในความสามารถที่จะชำระหนี้ของรัฐบาลสยาม ดังนั้น ถึงแม้ว่ารัฐบาลสยามจะได้รับอนุมัติให้กู้เงิน ก็จะต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราสูงกว่าปรกติมาก และยังจะต้อง *"ถูกเพ่งเล็งพิจารณา"* ความเป็นไปภายในประเทศ และอาจถูกแทรกแซงกิจการภายในเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชาติที่ให้กู้เงิน ซึ่งล้วนเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่ออิสรภาพของประเทศสยาม[147] จำเป็นต้องแก้ปัญหาด้านงบประมาณด้วยการเก็บภาษีจาก *"ราษฎร"* ให้ได้มากขึ้น แต่การเก็บภาษีจาก *"ราษฎร"* มากขึ้นนั้น นอกจากจะอาศัยการปรับปรุงกระบวนการเก็บภาษีของรัฐบาลแล้ว ยังจะต้องทำให้ *"ราษฎร"* ยอมรับและให้ความร่วมมือในการเสียภาษีด้วยความเต็มใจด้วย

ในสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงต้องทรงหาทางทำให้ข้าราชการได้รับการยอมรับจาก *"ราษฎร"* โดยเน้นให้ข้าราชการไม่ประพฤติตนไปในทางที่ใช้อำนาจกดขี่ข่มเหง *"ราษฎร"* ให้ได้รับความเดือดร้อน พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ทรงสร้างอัตลักษณ์ของ *"ราษฎร"* ผ่านพระนิพนธ์และพระโอวาทที่ประทานแก่ข้าราชการในระหว่างเสด็จตรวจราชการในหัวเมือง โดยมุ่งให้ข้าราชการได้รับรู้ถึงอัตลักษณ์ของ *"ราษฎร"* ในวิถีทางที่จะทำให้ข้าราชการประพฤติปฏิบัติต่อ *"ราษฎร"* อย่างถูกต้องเหมาะสม และมุ่งมั่นที่จะทำหน้าที่ปกครองให้ *"ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข"* ทรงเน้นอัตลักษณ์ *"ราษฎร"* ที่มีชาติพันธุ์และวัฒนธรรมแตกต่างหลากหลาย ซึ่งข้าราชการจะต้องคำนึงถึงอยู่เสมอ เพื่อจะได้ไม่กระทำสิ่งใดอันจะส่งผลให้ *"ราษฎร"* เกิดความไม่พอใจและทำการต่อต้านรัฐบาล ทรงทำให้ข้าราชการรับรู้ด้วยว่า การทำมาหากินและชีวิตความเป็นอยู่อย่างปรกติสุขของ *"ราษฎร"* มีผลต่อความเป็นระเบียบ ความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง

อีกด้านหนึ่ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพยายามทำให้ *"ราษฎร"* สำนึกในอัตลักษณ์ของราษฎรเอง ที่จะต้องยอมรับสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครอง คือเป็นปัจเจกชนที่ต้องพึ่งพาอำนาจรัฐในด้านต่าง ๆ และจะต้องทำหน้าที่ของ *"ราษฎร"* ในฐานะ *"พลเมืองดี"* ให้ครบถ้วนที่สุด ทั้งนี้

---

[147] ห.จ.ช., ร.6 สบ. 2.37/11 รายงานเสนาบดีสภา และ หจช. ร.6 สบ. 2.37/9 บันทึกคำกราบบังคมทูลสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

ทรงอาศัยระบบการศึกษาในการปลูกฝังอัตลักษณ์ดังกล่าว เนื่องจากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น พระนิพนธ์และพระปาฐกถาของพระองค์ได้รับการเผยแพร่ในขอบเขตจำกัด และ *"ราษฎร"* ส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถอ่านหนังสือไทยได้ ระบบการศึกษาจึงเป็นช่องทางสำคัญในการปลูกฝังอุดมการณ์รัฐ แม้ว่าจะต้องใช้เวลาค่อนข้างมากแต่ก็เป็นวิธีที่มีผลยั่งยืน[148]

นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงเน้นอัตลักษณ์ของ *"ราษฎร"* ในฐานะผู้มีความกล้าหาญและสามารถเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติ คล้ายกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นเช่นกัน ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง **ไทยรบพม่า** ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำเอาเรื่องราวเกี่ยวกับ ***"วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน"*** จาก**พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** (ที่ได้รับการชำระในสมัยรัชกาลที่ 4) มาสืบทอด

แต่เดิมนั้น เรื่อง *"บางระจัน"* ปรากฏแต่เพียงชื่อของหมู่บ้านใน **จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี** และ **คำให้การขุนหลวงหาวัด** มาปรากฏเป็นเรื่องราวละเอียดขึ้น ใน**พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)** และ**พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์** แต่พระราชพงศาวดารทั้งสามฉบับนี้ก็มิได้เน้นเรื่อง *"วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน"* ให้โดดเด่นเป็นพิเศษ[149] ต่อมา เมื่อมีการชำระ**พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** เรื่องราวเกี่ยวกับ *"วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน"* จึงได้รับการเน้นเป็นอย่างมาก และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้นำเรื่องราวมาสืบทอดในพระนิพนธ์ **ไทยรบพม่า** โดยทรงเล่าให้เข้าใจง่ายและเป็นระบบระเบียบมากขึ้น[150] แล้วทรงลงท้ายด้วยการเพิ่มข้อความสรรเสริญว่า *"เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาดังนี้ คนทั้งปวงยกย่องเกียรติยศมาตราบเท่าทุกวันนี้"*[151]

การทำให้เรื่อง *"วีรกรรมชาวบ้านบางระจัน"* เป็นที่รับรู้แพร่หลาย รวมทั้งการเพิ่มข้อความสรรเสริญในตอนท้ายเช่นนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงมีพระประสงค์จะให้ราษฎรมีอัตลักษณ์เป็น *"นักรบ"* แต่ทรงมีพระประสงค์คล้ายคลึงกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่

---

[148] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 12-14 และ หน้า 233-244.

[149] บาหยัน อิ่มสำราญ, "บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม" **เอกสารประ กอบการประชุมเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 26-27 สิงหาคม 2547. หน้า 1-2.

[150] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

[151] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2520. หน้า 375.

ทรงเน้นว่า *"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"* นั่นคือ การทำให้ราษฎรพร้อมที่จะเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัวทุกอย่างเพื่อผลประโยชน์ของบ้านเมือง เพราะแม้แต่ชีวิตก็ยังสามารถเสียสละให้แก่บ้านเมืองได้

สำหรับ "ผู้หญิง" นั้น ในขณะที่สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม การรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก และการปฏิรูปการปกครอง บทบาทของ *"ผู้หญิง"* ในครอบครัวและในสังคมก็ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทำให้ปัญหาเกี่ยวกับสถานภาพและหน้าที่ของ *"ผู้หญิง"* กลายเป็นปัญหาสำคัญที่ปัญญาชนจะต้องพยายามวางกรอบเอาไว้ เพื่อเป็นแนวทางที่ชัดเจนสำหรับ *"ผู้หญิง"* ที่จะประพฤติปฏิบัติตน *"อย่างถูกต้องเหมาะสม"* ซึ่ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเลือกใช้วิธีที่ละเมียดละไมอย่างยิ่งในการปลูกฝังความคิดต่าง ๆ แก่ *"ผู้หญิง"* ให้ *"ผู้หญิง"* ยอมรับสถานภาพและบทบาทของตน ตามที่ทรงเห็นว่าเหมาะสม นั่นก็คือการเขียนชีวประวัติของผู้หญิงจำนวนมาก เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของผู้หญิงในฐานะ *"มารดา"* *"ภรรยา"* และ *"มารดาของสามี"* โดยได้ทรงทำให้ *"ผู้หญิง"* สำนึกว่า ตนจะต้องมีคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนา และประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของ ***"ผู้หญิงไทย"*** ที่รับผิดชอบเรื่องภายในครัวเรือน เพื่อให้สามีและคนอื่น ๆ ในครอบครัวได้รับความสุขสบาย ส่วนบทบาทในพื้นที่สาธารณะนั้น *"ผู้หญิง"* พึงมีบทบาทในเรื่องที่ส่งเสริมความสำเร็จของสามี รวมทั้งการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อ *"ผู้ใหญ่"* ที่เคยมีบุญคุณต่อสามี และการช่วยเหลือเกื้อกูล *"ผู้น้อย"* ที่เป็นบริวารของสามี ซึ่ง *"หน้าที่"* เหล่านี้ *"ผู้หญิง"* จะต้องประพฤติปฏิบัติไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ แม้ว่าสามีจะถึงแก่กรรมไปแล้วก็ตาม แม้แต่เรื่อง ***"สมเด็จพระศรีสุริโยทัย"*** สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเน้นการเสียสละพระชนม์ชีพเพื่อพระสวามีในฐานะที่สมเด็จพระศรีสุริโยทัยทรงเป็นพระมเหสีที่ดี มิใช่ในฐานะที่พระองค์ทรงรักชาติและทรงเสียสละเพื่อชาติดังที่ได้รับการตีความในสมัยหลัง[152]

อัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น ทำให้ผู้หญิงไทยต้องยึดมั่นในกรอบจารีตประเพณีและวัฒนธรรมเดิมอย่างเคร่งครัด ในขณะที่ผู้ชายออกไปมีบทบาทในสังคมภายนอกซึ่งทำให้ผู้ชายต้องปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวอยู่ตลอดเวลา ผู้หญิงจึงเป็นผู้สืบทอดจารีตประเพณีและวัฒนธรรมเดิม ส่วนผู้ชายเป็นผู้รับวัฒนธรรมใหม่ ๆ หรือสร้างวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้น

นับว่าอัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นนี้ มีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้ *"ผู้หญิง"* ยอมรับบทบาทตามประเพณีของ *"ผู้หญิง"* ในสังคมไทย โดยไม่

---

[152]สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 265-285.

เปลี่ยนแปลงตนเองไปตามบริบททางสังคมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่กำลังเปลี่ยนจากสังคมประเพณี (traditional society) ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (modern society) อัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* เช่นนี้ มีอิทธิพลสืบต่อมาอีกนาน เนื่องจากได้รับการสืบทอดโดยระบบการศึกษาและโดยนักเขียนนวนิยายในสมัยหลัง รวมทั้งในนวนิยาย ***สี่แผ่นดิน*** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่ง *"แม่พลอย"* เป็นตัวแบบในอุดมคติของ *"ผู้หญิงไทย"* ตามกรอบที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นทุกประการ จะเห็นได้ว่า *"แม่พลอย"* มีบทบาทอยู่ในครัวเรือนและเป็นผู้สืบทอดจารีตประเพณีเดิมโดยไม่เคยรับรู้หรือมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยตนเองเลย ก่อนแต่งงานแม่พลอยสัมพันธ์กับโลกภายนอกผ่านคนอื่น ๆ และเมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องรับรู้โลกภายนอกผ่าน "พ่อเปรม" และบุตรชายอยู่ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา นโยบายการพัฒนาประเทศจะทำให้ *"ผู้หญิง"* ออกไปทำงานนอกบ้านอย่างกว้างขวาง และได้รับการศึกษาแผนใหม่มากขึ้นและสูงขึ้น แต่ *"ผู้หญิง"* ก็ยังคงรับรู้อัตลักษณ์ของตนเองในกรอบที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างไว้ค่อนข้างมาก แม้แต่ในทศวรรษ 2540 คนไทยก็ยังเห็น *"พลอย"* ในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** เป็นนางเอกในอุดมคติของตน ซึ่งทำให้ *"ผู้หญิง"* ในสังคมไทย ยังคงมีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมกระแสหลักตลอดมา[153]

ส่วนการสร้างอัตลักษณ์ "พระสงฆ์" นั้น ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐได้พยายามเข้ามามีบทบาทต่อบุคคลและชุมชนแทนวัดและพระสงฆ์ในเรื่องต่าง ๆ เช่น การให้ *"ความรู้"* ด้านต่าง ๆ แก่ราษฎร การรักษาพยาบาล การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ฯลฯ และอุดมการณ์รัฐก็มิได้มาจากความคิดทางพุทธศาสนาอีกต่อไป แม้แต่การสอนศีลธรรมก็กลายเป็นหน้าที่ของโรงเรียน เพราะต้องการเน้นศีลธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็น *"พลเมืองดี"* ชนชั้นนำจึงคาดหวังให้ *"พระสงฆ์"* มีหน้าที่หลักในการศึกษาพระปริยัติธรรมและในการประกอบพิธีกรรมที่จำเป็นเท่านั้น ดังนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงสร้างอัตลักษณ์ของ *"พระสงฆ์"* ให้เห็นว่า *"พระสงฆ์"* ทั่วไปยังขาดคุณสมบัติของ *"พระสงฆ์"* ที่ดี การทำหน้าที่ของ *"พระสงฆ์"* ยังบกพร่องอยู่มาก ทรงพยายามทำให้ *"พระสงฆ์"* ตระหนักในสถานะ *"ความเป็นสงฆ์"* ที่จะต้องเอาใจใส่ต่อการศึกษาพระปริยัติธรรม การประพฤติปฏิบัติตามพระวินัย และการปกครองวัดให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และสวยงาม เพื่อให้วัด พระสงฆ์ และพุทธศาสนาเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งของความเป็นระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์[154]

---

[153] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "แม่พลอยสายเดี่ยว" ใน **ว่าด้วย "เพศ" ความคิด ตัวตน และอคติทางเพศ ผู้หญิง เกย์ เพศศึกษา และกามารมณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 33-38.

[154] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 249-261.

ปัญหาเกี่ยวกับ "ชาวจีน" เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์จำนวน *"ชาวจีน"* ในประเทศได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และเพิ่มสูงขึ้นมากภายหลังการเปิดเสรีทางการค้าในรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ด้านหนึ่ง *"ชาวจีน"* เหล่านี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว แต่อีกด้านหนึ่ง *"ชาวจีน"* ก็ก่อให้เกิดปัญหาอย่างมากแก่รัฐเช่นกัน เช่น ปัญหาอั้งยี่ ปัญหาการเข้าเป็นคนในบังคับของชาติตะวันตก ปัญหาการส่งเงินออกนอกประเทศ ปัญหาการเผยแพร่อุดมการณ์และการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ฯลฯ ปัญหาจาก *"ชาวจีน"* จึงเป็นปัญหาใหญ่ประการหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามหาทางแก้ไข

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเลือกแนวทางแก้ปัญหาเกี่ยวกับ *"ชาวจีน"* แตกต่างกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงประเมินว่าการสร้างความเป็นมิตรกับคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศจะเป็นผลดีมากกว่าการสร้างความรู้สึกเป็นศัตรู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตระหนักดีว่าระบบเศรษฐกิจของ *"เมืองไทย"* ยังมีความจำเป็นจะต้องอาศัยชาวจีนเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันพระองค์ทรงต้องการความร่วมมือช่วยเหลือจากชาวจีนที่มั่งคั่ง ในการบริจาคทรัพย์เพื่อกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การสร้างพิพิธภัณฑ์ การสุขาภิบาล การสร้างถนนหนทาง ฯลฯ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงเน้นหลัก *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* กับชาวจีนอยู่เสมอ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเลือกที่จะสร้างอัตลักษณ์ *"ชาวจีน"* ใน *"เมืองไทย"* เพื่อเป็นรากฐานของความสัมพันธ์อันราบรื่นระหว่างชนชาติไทยและชนชาติจีน โดยทรงใช้วิธีแสดงพระปาฐกถา และทรงพระนิพนธ์ชีวประวัติของ *"ชาวจีน"* บางคน นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นผู้ร่างพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเยี่ยมชุมชน *"ชาวจีน"* ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อจะเน้นให้ทุกฝ่ายรับรู้และมีความทรงจำร่วมกันว่า *"ชาวจีน"* นั้น *"เหมือนกับเป็นญาติ"* หรือเป็น *"พี่น้อง"* ของชาวสยาม มีเจตนาดีต่อประเทศสยาม และมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตลอดจนมีความเต็มใจที่จะช่วยสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่บ้านเมือง[155]

นอกจากการสร้างอัตลักษณ์ของคนชั้นต่าง ๆ และอัตลักษณ์ของ *"ชาวจีน"* ซึ่งเป็นชาติพันธุ์ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองมากแล้ว **ผลงานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยัง**

---

[155] เรื่องเดียวกัน, หน้า 291-304.

มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับ *"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* และการสร้างวิธีคิดที่ว่า *"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"* โดยทรงเน้นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* ดังจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

ในฐานะปัญญาชน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมองเห็นความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนทุกชั้นในประเทศ และเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เห็นได้ชัดจากลายพระหัตถ์ถวายความเห็นในการจัดการศึกษาที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ.2442 ว่าควรให้ความรู้ที่ทำให้นักเรียนสำนึกว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงได้มาอยู่รวมกันตั้งแต่ระดับครอบครัว ญาติมิตร หมู่บ้าน เมือง จนถึงประเทศชาติ การอยู่ร่วมกันนี้ต้องมี *"กฎหมายและขนบธรรมเนียม อันเป็นสัญญากันในหมู่ประชาชน"* โดยมี *"พระบารมีพระมหากษัตริย์ปกครองให้เป็นไปตามกฎหมาย"*[156]

ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่มีหน้าที่ปกครองมณฑลและหัวเมืองต่าง ๆ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการด้วยการประทับเรือหรือม้า รอนแรมไปตามท้องถิ่นห่างไกล ทำให้ทรงตระหนักว่า ประเทศสยามประกอบขึ้นด้วยคนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมเดิมของตนที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตในชุมชนเอาไว้ พระองค์ทรงตระหนักด้วยว่ารัฐบาลสยามยังไม่สามารถจะเปลี่ยนคนเหล่านั้นให้ *"กลายเป็นไทย"* ในเร็ววัน ในขณะที่คำว่า *"ชาติ"* ตามความเข้าใจของคนจำนวนมากในเวลานั้น ก็เป็น *"ชาติ"* ในความหมายว่า *"กำเนิด"* อันทำให้ *"ชาติไทย"* หมายถึง *"ชาติ"* ของคนที่เป็นคนไทยโดยกำเนิดหรือโดยสายเลือดเท่านั้น ซึ่งหากทรงเน้นมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ก็จะไม่ช่วยให้เกิด *"การประสานประโยชน์"* แต่อย่างใด ตรงกันข้าม กลับจะส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนชาติพันธุ์อื่นกับคนชาติพันธุ์ไทยรุนแรงมากขึ้น และอาจเป็นการเร้าให้ชนชาติอื่นในประเทศสยามสำนึกถึงความแตกต่างทางชนชาติอย่างแหลมคมขึ้น จนนำไปสู่การต่อต้านอำนาจรัฐซึ่งจะทำให้ยากแก่การปกครอง[157]

ดังนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงหลีกเลี่ยงคำว่า *"ชาติไทย"* แต่ทรงใช้คำว่า *"เมืองไทย"* แทน **ทรงสร้างอัตลักษณ์ *"เมืองไทย"* เพื่อทำให้ *"ชนชาติไทย"* มีความภาคภูมิใจที่**

---

[156] ห.จ.ช.,ร.5 ศ.12/7 ลายพระหัตถ์ความเห็นสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องจะจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2442).

[157] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59-139.

ได้เป็นใหญ่ในประเทศสยาม ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และมีความมุ่งมั่นที่จะช่วยกันรักษาอิสรภาพของประเทศสยามสืบไป

ในการสร้างอัตลักษณ์ *"เมืองไทย"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตอบสนองกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงเปิดโบราณคดีสโมสร ที่ให้ศึกษาประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยที่มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ด้วยการพระนิพนธ์ *"พงศาวดารสยามเมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา"* เพื่อตีพิมพ์ไว้ในตอนต้นของหนังสือ **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** ซึ่งพระองค์ทรงชำระเพื่อตีพิมพ์ในปี พ.ศ.2457 ทรงบรรยายเกี่ยวกับเมืองต่าง ๆ ในดินแดนประเทศสยามที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และเรื่องราวของชนชาติไทยที่เคยตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศจีน การอพยพมาทางใต้และการสถาปนาอาณาจักรของคนไทยในบริเวณที่เป็นประเทศสยามในปัจจุบัน อันเป็นดินแดนที่มีคนหลายชาติอาศัยอยู่ก่อนที่ชนชาติไทยจะอพยพลงมา[158]

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้นนั้น ได้มีการเขียนภาพจิตรกรรมพระสถูปเจดีย์ 8 องค์ ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าเป็น *"จอมเจดีย์ในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศไทย"* ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดดังกล่าว ได้แก่ พระปฐมเจดีย์ พระมหาธาตุเมืองละโว้ พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุพนม พระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเชลียง พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช พระมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัย และพระเจดีย์ชัยมงคลวัดใหญ่ที่พระนครศรีอยุธยา[159] เป็นการนำพระเจดีย์สำคัญ ๆ อันเป็นที่เคารพสักการะของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ และพระเจดีย์บางองค์ที่มีประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของไทยในอดีต เช่น พ่อขุนรามคำแหง และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มาเป็นสัญลักษณ์ของเอกภาพแห่งประเทศสยามหรือ *"เมืองไทย"* ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์รวมทั้งประวัติศาสตร์ศิลปะจำนวนมาก เพื่อแสดงให้เห็นว่า ด้วย *"อุปนิสัย"* หรือ *"คุณธรรม"* อันเป็นเอกลักษณ์ของของชนชาติไทย คือ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความ*

---

[158] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *"พงศาวดารสยามเมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา"* ใน **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516. หน้า 33-104.

[159] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องเจดีย์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 276.

ฉลาดในการประสานประโยชน์" ทำให้ชนชาติไทยประสบความสำเร็จในการสร้างอำนาจและสร้างความเจริญรุ่งเรืองระดับสูงให้แก่ *"เมืองไทย"* มาตั้งแต่สมัยโบราณ เมื่อทรง ***"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม"*** ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ.2467 ทรงเน้นเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า *"ชนชาติไทยเป็นชาติใหญ่"* ที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่ มีอำนาจ และมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ทรงบรรยายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศสยามก่อนการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนไทย ว่าเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรโบราณที่เจริญรุ่งเรืองหลายอาณาจักร แล้วพรรณนาถึงถิ่นฐานเดิมของคนไทยในประเทศจีนและการอพยพลงมาทางใต้ของชนชาติไทย จนเข้ามาครอบครองดินแดนที่เป็นประเทศสยาม สามารถ *"ประสานประโยชน์"* กับชนชาติที่อยู่มาก่อน รวมทั้งประสานกับศาสนา คติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ศิลปะ ภาษา ตัวอักษร ฯลฯ ที่เคยมีมาแล้วในดินแดนแถบนี้ จน "เมืองไทย" ที่ชนชาติไทยเป็นใหญ่มีอำนาจและความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ทรงบรรยายถึงอาณาจักรสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของ *"ชนชาติไทย"* และ *"เมืองไทย"* อันเกิดจาก *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* รวมทั้งความสำเร็จในการรักษาอิสรภาพของชาติ ถึงแม้ว่า *"เมืองไทย"* จะเคยสูญเสียอิสรภาพแก่ชาติอื่น แต่คุณธรรมในข้อ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* ก็ทำให้ชนชาติไทยสามารถกอบกู้อิสรภาพกลับคืนมาได้อย่างรวดเร็ว และยังสามารถขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ *"เมืองไทย"* มีอำนาจและความเจริญรุ่งเรืองเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ[160]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ใน ***"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม"*** สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงให้เห็นถึง**ความเป็น *"ชนชาติใหญ่"* ของชนชาติไทย** ทรงชี้แจงว่าคนหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งในและนอกประเทศสยามซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันนั้น แท้ที่จริงแล้ว ***"ล้วนเป็นชนชาติไทย พูดภาษาไทย และถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น"*** ดังความว่า

> *...ชนชาติไทยเป็นชาติใหญ่อันหนึ่งในอาเซียฝ่ายตะวันออก มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล แม้ในทุกวันนี้นอกจากประเทศสยามนี้ ยังมีชนชาติไทยตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศอื่นอีกเป็นอันมาก...เรียกว่าชาวสยามบ้าง ลาวบ้าง เฉียงบ้าง ฉานบ้าง เงี้ยวบ้าง ลื้อบ้าง เขินบ้าง ขำติบ้าง อาหมบ้าง ฮ่อบ้าง ที่คงเรียกตามเค้านามเดิมว่าผู้ไทยและไทยก็มีบ้าง ที่แท้พวกที่ได้นามต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ล้วนเป็นชนชาติไทย พูดภาษาไทย และถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น*[161]

---

[160] โปรดดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม**. พระนคร: คุรุสภา, 2492.

[161] เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ตาม เมื่อครั้งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์หนังสือ **เทศาภิบาล** เพื่อให้ข้าราชการในกระทรวงมหาดไทยได้อ่าน เพื่อจะมี *"ความรู้"* ที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่ด้านการปกครองนั้น ทรงชี้แจงให้ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยทั้งหลาย *"ถือว่าเมืองประเทศราชแลหัวเมืองชั้นนอก ชาวเมืองเป็นคนต่างชาติต่างภาษา แลหัวเมืองชั้นกลางกับชั้นในชาวเมืองเป็นไทยด้วยกันเอง"*[162] ในเวลาต่อมาเมื่อการปฏิรูปการปกครองบรรลุผลค่อนข้างมากแล้ว จึงมีการเปลี่ยนชื่อมณฑลต่าง ๆ ที่เคยเป็นเมืองประเทศราช โดยใช้ชื่อทิศ เช่น *"พายัพ" "อีสาน"* เป็นชื่อมณฑล เพื่อทำให้ความเป็น *"คนต่างชาติต่างภาษา"* ลบเลือนไป และมีการดำเนินนโยบายต่าง ๆ **เพื่อทำให้คนทุกชาติพันธุ์ในประเทศสยาม *"ถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น"*** จุดประสงค์ก็เพื่อสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ไทย พร้อมกับลดการแบ่งแยก ความแตกต่าง และความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์อื่น ๆ กับชาติพันธุ์ไทย และระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ กับส่วนกลาง อันจะนำไปสู่การที่คนในทุกท้องถิ่นทั่วประเทศยอมรับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างกรอบการอธิบายศิลปะของประเทศสยาม ด้วยการกล่าวรวมไปถึงศิลปะยุคโบราณที่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้สร้างเอาไว้ในหัวเมืองที่เคยมีสถานะเป็นหัวเมืองชั้นนอกและหัวเมืองประเทศราชของประเทศสยาม[163] ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการสร้างสรรค์ศิลปะอันยิ่งใหญ่และมีความงดงามใน *"เมืองไทย"* ตั้งแต่สมัยโบราณเป็นต้นมา นอกจากนี้ยังทรงเปลี่ยนชื่อเรียก ***"ศิลปะเขมร"*** ที่พบในประเทศไทยทั้งหมดว่า ***"ศิลปะสมัยลพบุรี"*** ซึ่งการเลือกใช้ชื่อว่า ***"ศิลปะสมัยลพบุรี"*** แทนการกำหนดเรียกว่า ***"ศิลปะเขมร"*** ดังที่พันตรีลูเนต์ เดอ ลาจอง กิแยร์ เคยตั้งชื่อไว้ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5[164] เช่นนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะลบเลือน *"ความเป็นเขมร"* ของศิลปะเหล่านั้น เพราะหากใช้คำว่า *"ศิลปะเขมร"* ก็จะเป็นการตอกย้ำว่ามิใช่ผลงานสร้างสรรค์ของชนชาติไทย และอาจจะทำให้เข้าใจไปด้วยว่า *"เขมร"* เคยมีอำนาจปกครองประเทศสยาม ต่างกับการใช้คำว่า *"ศิลปะสมัยลพบุรี"* ซึ่งนอกจากจะไม่มีนัยดังกล่าวแล้ว ยังช่วยให้รู้สึกด้วยว่าเป็นศิลปะของ *"เมืองไทย"* อย่างแท้จริง

นอกจากนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังอาศัยพระนิพนธ์ประวัติศาสตร์ศิลปะในการสร้างความสำนึกที่ว่า คนในหัวเมืองชั้นนอกหรือเมืองประเทศราชเป็นพวกเดียวกันกับคนในกรุงศรี

---

[162] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เทศาภิบาล** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 6.

[163] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 184.

[164] เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.

อยุธยาและกรุงเทพฯ เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับ *"พระสักยสิงห์"* ซึ่งได้รับการอัญเชิญมาจากเมืองเชียงแสนมาประดิษฐานที่ระเบียงวัดเบญจมบพิตรนั้น ได้รับการอธิบายเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวเชียงแสนกับชาวสยามในกรุงเทพฯ ให้รู้สึกว่าเป็นชนชาติเดียวกัน และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงชี้ให้เห็นใน ***"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม"*** อีกด้วยว่า สกุลวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองซึ่งทรงสร้างกรุงศรีอยุธยานั้นก็คือราชวงศ์เชียงราย ทำให้คนในอาณาจักรล้านนากับคนในอาณาจักรอยุธยาและรัตนโกสินทร์กลายเป็นคนพวกเดียวกัน เพราะล้วนแต่สืบสายเลือดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน [165]

กรอบโครงประวัติศาสตร์ศิลปะที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นนี้ จึงส่งผลทำให้ผลงานของ *"ลาว"* ในล้านนาและอีสาน และ *"เขมร"* ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กลายเป็นผลงานของ *"ชาวสยาม"* แต่โบราณ เพราะศิลปะเหล่านั้นได้รับการจัดหมวดหมู่และยุคสมัยคู่ไปกับพัฒนาการของชนชาติสยาม กล่าวคือ เป็นศิลปะทวารวดี ศิลปะศรีวิชัย ศิลปะลพบุรี ศิลปะเชียงแสน ศิลปะสุโขทัย ศิลปะอยุธยา และศิลปะรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ[166] ขณะเดียวกันศิลปะเหล่านี้ก็กลายเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญรุ่งเรืองอย่างสืบเนื่องของ *"เมืองไทย"* ตั้งแต่ยุคโบราณได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ รวมถึงการที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชี้ให้เห็นด้วยว่า ศิลปะหรือโบราณสถานแต่ละแห่งมีความหมายอย่างไรบ้าง โดยทรงให้คำอธิบายในเชิงที่ทำให้ชาวสยาม โดยเฉพาะ *"ชนชาติไทย"* ที่สามารถมีอำนาจเหนือดินแดนสยาม ได้บังเกิดความภาคภูมิใจใน *"เมืองไทย"* ของตน เช่น ทรงอธิบายว่าพระปฐมเจดีย์ สร้างขึ้นเมื่อแรกพระพุทธศาสนามาประดิษฐานใน *"เมืองไทย"* พระมหาธาตุเมืองละโว้สร้างขึ้นเมื่อแรกพุทธศาสนามหายานมาประดิษฐานใน *"เมืองไทย"* แล้วพุทธศาสนามหายานนี้จึงแผ่ขยายไปยังเขมร และพระเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเชลียงเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่ชนชาติไทยได้สร้างขึ้น เป็นต้น[167]

ในด้านการปกครอง เมื่อเผชิญกับกระแสการเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นแบบที่มี *"คอนสติตูชั่น"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตอบโต้ด้วยการยืนยันว่าการปกครองของไทยดีอยู่แล้ว พระองค์ทรงสืบทอดพระราชดำริ *"การปกครองแบบไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางแนวทางไว้ โดยทรงเป็นปัญญาชนพระองค์แรกที่ระบุอย่างชัดเจนว่า **การปกครองแบบไทย มีลักษณะสำคัญคือการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร** ทรงพยายามทำให้คนไทยรับรู้ว่า ***"เมืองไทยนี้ดี"*** **มาตั้งแต่สมัยโบราณเนื่องจากพระมหากษัตริย์ของไทยทรงทำการปกครองแบบไทย คือแบบ *"บิดาปกครองบุตร"* และ**

---

[165] เรื่องเดียวกัน, หน้า 185-186.

[166] เรื่องเดียวกัน, หน้า 183-187.

[167] เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

"เมืองไทย" **ยังคงมีการปกครองแบบ** ***"บิดาปกครองบุตร"*** **สืบมาจนถึง** ***"ทุกวันนี้"*** ซึ่งแตกต่างจากกษัตริย์เขมรที่ทรงปกครองแบบ *"นายปกครองบ่าว"*[168]

ในพระนิพนธ์เรื่อง **พระร่วง** สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นว่า *"การปกครองแบบไทย"* อันมีการปกครองของสุโขทัยเป็นอุดมคตินั้น เป็นการปกครองอย่างพ่อบ้านพ่อเมือง ที่ให้ราษฎรมีโอกาสและไม่เอาเปรียบ มีความเสมอหน้ากันทุกคน ดังที่ทรงเล่าถึง *"พระร่วง"* ว่า

> *โปรดทรงสมาคมกับไพร่บ้านพลเมือง อย่างฝรั่งเรียกว่า democratic เป็นต้นว่าถ้าใครจะทูลร้องทุกข์เมื่อใด ก็อนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ไม่เลือกหน้า แม้จนเวลากลางคืนก็มีกระดิ่งแขวนไว้ที่ประตูพระราชวัง สำหรับให้สั่นส่งเสียงให้ทรงทราบว่ามีผู้จะทูลร้องทุกข์ แล้วเอาเป็นธุระสอดส่อง ในการชำระถ้อยความให้เป็นยุติธรรม ให้ราษฎรสมบูรณ์พูนสุขประกอบด้วยมีเสรีภาพทั่วไป...*[169]

มโนทัศน์ที่ว่า การปกครองแบบไทย (ดังที่มีอยู่ในสมัยสุโขทัย) เป็นการปกครองที่มีลักษณะ democratic **ซึ่งราษฎรได้รับความยุติธรรมและเสรีภาพ ที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้นนี้ กลายเป็นมโนทัศน์สำคัญที่จะได้รับการสืบทอดอย่างเข้มข้นในช่วงทศวรรษ** 2490-2500 โดยมีปัญญาชนกระแสหลักหลายคนนำเอามโนทัศน์นี้มาเน้นเพื่อต่อสู้กับกระแสความคิดอื่น ๆ เช่น พระยาอนุมานราชธน[170] และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช [171] เป็นต้น

---

[168] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,"ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง** หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 8-12.

[169] อ้างใน พระยาอนุมานราชธน, "วัฒนธรรมไทยในทางประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม พิมพ์เผยแพร่ในวาระครบ 100 ปี ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติประกาศเกียรติคุณเป็น "บุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลก" กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2531. หน้า 81-82.

[170] เรื่องเดียวกัน.

[171] โปรดดูรายละเอียดใน เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช, "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงชำระและทรงพระนิพนธ์ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** หลายรัชกาล เพื่อสถาปนาความทรงจำของคนใน*"เมืองไทย"* ว่า **พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเป็นผู้นำใน *"คุณธรรม"* อันเป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยทั้งสามประการ** คือ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ" "ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* การปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์จึงทำให้ *"เมืองไทย"* สามารถดำรงรักษาเอกราชเอาไว้ได้ พร้อมกับประสบความสำเร็จอย่างสูงในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะและวัฒนธรรม อีกทั้งยังปราศจากการกดขี่เบียดเบียนให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งเป็นการปกครองแบบไทย จึงควรเป็นการปกครองที่ชนทั้งปวงใน *"เมืองไทย"* พึงพอใจ ไม่ทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบอบอื่น

ลักษณะของ *"การปกครองแบบไทย"* ดังกล่าวข้างต้นนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสรุปให้เห็นอย่างชัดเจนในการแสดงพระปาฐกถาเรื่อง ***"ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ"*** ใน พ.ศ.2470 เมื่อเสียงเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบรัฐธรรมนูญตามหน้าหนังสือพิมพ์ทวีความเข้มข้นมากขึ้น

นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงสร้างอัตลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้พระองค์ทรงเป็น ***"สมเด็จพระปิยมหาราช"*** ซึ่งหมายถึง *"พระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักของคนทั้งหลาย"* ทั้งด้วยพระนิพนธ์เรื่อง ***"จดหมายเหตุนายทรงอานุภาพเล่าเรื่องเสด็จประพาสต้น"*** และด้วยการเรี่ยไรเงินสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้า เพื่อจะทำให้ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของ *"เมืองไทย"* ตลอดไป โดยที่พระคุณลักษณะสำคัญของ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ก็คือ พระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ *"ของราษฎร"* และ *"เพื่อราษฎร"* ทรงใกล้ชิดกับราษฎรจึงทรงรับรู้ปัญหาทั้งปวงของราษฎร และด้วยพระปรีชาสามารถทำให้ทรงสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งปัญหาเรื่องข้าราชการกดขี่ข่มเหงประชาชนด้วย พร้อมกันนั้นก็ทรงนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองในทุกด้าน[172]

การสถาปนา *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ขึ้นมานี้ เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในการทำให้กระแสการเรียกร้องรัฐธรรมนูญลดความเข้มข้นลง ด้วยการทำ

---

[172] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 141-175.

ให้คนทุกชั้นเกิดความสำนึกว่า พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทรงเป็น *"ผู้นำแบบไทย"* และทำการ *"ปกครองแบบไทย"* ก็ทรงเป็นของราษฎร และทรงปกครองเพื่อราษฎรอยู่แล้ว นับว่าพระองค์ได้ทรงสถาปนา ***"การปกครองแบบไทย"*** และ ***"ผู้นำแบบไทย"*** ขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม **โดยทรงนำเอาอุดมคติของ *"การปกครองแบบไทย"* ที่ปรากฏในจารึกหลักที่ 1 ที่พระราชบิดาทรงนำมาเผยแพร่นั้น มาทำให้เป็นลักษณะเฉพาะของการปกครอง *"เมืองไทย"* ในทุกยุคทุกสมัย** และพระคุณลักษณ์สำคัญของพ่อขุนรามคำแหงในจารึกหลักที่ 1 ก็กลายมาเป็นคุณลักษณ์ของ "**สมเด็จพระปิยมหาราช**" ที่ทรงสถาปนาขึ้นมา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงยืนยันมโนทัศน์ *"การปกครองแบบไทย"* ดังกล่าวนี้อยู่เสมอในพระนิพนธ์ต่าง ๆ รวมทั้งในการแสดงพระปาฐกถา *"ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ"* ใน พ.ศ.2470 ด้วย

อนึ่ง นอกจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงพระนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระปิยมหาราชขึ้นเองแล้ว พระองค์ยังทรงขอให้คนอื่นช่วยเขียนด้วย แม้แต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 แล้ว คือในปี พ.ศ.2482 พระองค์ก็ยังทรงมีลายพระหัตถ์ถึงพระยาอนุมานราชธนขอให้เขียนเรื่อง *"การเลิกทาสในรัชกาลสมเด็จพระปิยมหาราช"* ซึ่งจะช่วยให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเสรีภาพให้แก่ราษฎรยิ่งกว่าคณะราษฎรเสียอีก ทรงเสนอแนะให้พระยาอนุมานราชธนเขียนในกรอบความคิดที่ว่า การเลิกทาสในประเทศอื่น ๆ นำไปสู่การนองเลือด แต่สมเด็จพระปิยมหาราชได้ทรงดำเนินการในเรื่องนี้ด้วยพระปรีชาสามารถและความสุขุมคัมภีรภาพ ทำให้การมอบเสรีภาพแก่ราษฎรของพระองค์บรรลุผลสำเร็จอย่างราบรื่น[173] ทั้งนี้ เป็นไปได้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระประสงค์ที่จะรักษาความทรงจำของชาวสยามเกี่ยวกับพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งความทรงจำเกี่ยวกับ *"การปกครองแบบไทย"* ที่พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินนโยบายต่าง ๆ ด้วยพระปรีชาญาณและความระมัดระวังรอบคอบจนเป็นผลดีอย่างยิ่งแก่บ้านเมืองและราษฎร ต่างกับผู้นำในระบอบใหม่ที่กำลังนำประเทศเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 ความทรงจำเช่นนี้จะเป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการฟื้นฟูระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาในอนาคต

ถึงแม้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอง อุดมการณ์ที่แสดงออกโดยพระบรมราชานุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้า และพระนิพนธ์เรื่อง *"การเสด็จประพาสต้น"* รวมทั้งพระนิพนธ์อื่น ๆ จะยังไม่มีพลังครอบงำความคิดของคนไทยเนื่องจากเป็นที่รับรู้อย่างจำกัด เมื่อมีปัจจัยต่าง ๆ หลายประการประกอบ

---

[173] พระยาอนุมานราชธน, รวมเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดี , **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. 112-113.

กันก็ส่งผลให้เกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ขึ้นมาในที่สุด อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้ว กลับปรากฏว่ามีการสืบทอดการจัดงาน *"ถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า"* รวมทั้งการผลิตซ้ำเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ก็เพราะงาน *"ถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงประดิษฐ์ขึ้นมาในต้นทศวรรษ 2450 นั้น ได้กลายเป็นงานประเพณีที่ได้รับความนิยมจากคนทั่วไปอย่างมาก จนคณะราษฎรเองไม่อาจสั่งให้ยกเลิกได้ และในเวลาที่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเพิ่งผ่านไปได้ไม่นานโดยที่คณะราษฎรมิได้มีฐานอำนาจที่เข้มแข็ง อีกทั้งยังมีความขัดแย้งภายในที่ทำให้คณะราษฎรมีความอ่อนแอทางการเมือง ในบริบทเช่นนี้คณะราษฎรจึงมีความจำเป็นต้องรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ เพื่อจะให้สถาบันดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ที่ช่วยสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติภายใต้ *"พระบรมโพธิสมภาร"* และ *"ความจงรักภักดี"* ต่อพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน เพราะว่าประชาชนทั่วไปรวมทั้งคนในบริเวณที่เคยเป็นเมืองประเทศราช ยังคงมีความเลื่อมใสศรัทธาในสถาบันพระมหากษัตริย์มาก[174]

การผลิตซ้ำ *"ความทรงจำ"* เกี่ยวกับ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ดำเนินไปอย่างเข้มข้นมากขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา โดยหลายฝ่ายรวมทั้งสื่อประเภทต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทอย่างแข็งขัน เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า หนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ วิทยุ โทรทัศน์ และตำราเรียน ฯลฯ จนกระทั่งในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เมื่อคนชั้นกลางต้องเผชิญกับปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นในการประกอบธุรกิจการค้า โดยที่ต้องสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น แต่รัฐไม่อาจสร้างความมั่นคงและความมั่นใจให้ได้ คนชั้นกลางก็ได้แสวงหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่ง ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนชั้นกลางหันไปพึ่งกันมากก็ได้แก่ *"เสด็จพ่อ ร.5"* หรือ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* นั่นเอง[175]

---

[174] ดังจะเห็นได้ว่าภายหลังเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้เสนอให้รักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ เพราะ "ความจำเป็นซึ่งต้องยึดโยงภาคต่าง ๆ ของสยามให้คงแนบแน่นกันอยู่ เรายังต้องการพระกรทั้งสองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงยึดสยามอาณาจักรทั้งเหนือใต้ไว้ให้อยู่ด้วยกัน" (หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** พระนคร: มปพ., 2475. หน้า 186-187). เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จเยี่ยมพสกนิการอีสานใน พ.ศ.2498 ซึ่งการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ผ่านไปได้ยี่สิบปีเศษ ก็ปรากฏว่าราษฎรในภาคอีสานได้มารับเสด็จอย่างมืดฟ้ามัวดิน จนกระทั่งจอมพล ป. พิบูลสงครามไม่ยอมให้งบประมาณเพื่อการเสด็จเยี่ยมราษฎรอีก (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ** แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข พิมพ์ครั้งที่ 2 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548).

[175] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

กล่าวได้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงทำให้ ***"สมเด็จพระปิยมหาราช"*** เป็นตัวแบบในอุดมคติของ ***"ผู้นำแบบไทย"*** ซึ่ง *"ทำการปกครองแบบไทย"* อันส่งผลให้ ***"เมืองไทยนี้ดี"*** ซึ่งทำให้มโนทัศน์ดังกล่าวนี้มีอิทธิพลในสังคมการเมืองไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน เข้าใจว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตั้งพระทัยมาแต่แรกที่จะทำให้มโนทัศน์ที่ทรงสร้างขึ้น ช่วยในการสร้างความชอบธรรมให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในบริบทที่สังคมการเมืองไทยมีอุดมการณ์ใหม่ ๆ เข้ามาแข่งขัน เพราะพระองค์ทรงเป็นปัญญาชนที่เห็นการณ์ไกล คือทรงพยายาม *"คิดการให้ตลอด"* อยู่เสมอ ย่อมจะทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่าการเรียกร้องรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยจะต้องขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในอนาคตอันใกล้ พระองค์จึงทรงสร้าง *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ขึ้นมาเพื่อตอบโต้กระแสความคิดดังกล่าวตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 และเห็นได้ชัดว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 เมื่อมีคนหลายกลุ่มทำการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ว่าเป็น *"ชาติของราษฎร"* และ *"อำนาจอธิปไตยเป็นของราษฎร"*[176] และมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองให้ราษฎรมีสิทธิปกครองตนเอง เพื่อให้การปกครองเป็น *"ของประชาชน โดยประชาชน และ เพื่อประชาชน"* นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงใช้มโนทัศน์ ***"สมเด็จพระปิยมหาราช"*** นี้ ในการตอบโต้ด้วยการแสดงให้เห็นว่าในระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* พระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็น *"ของราษฎร"* และทรงปกครอง *"เพื่อราษฎร"* อยู่แล้ว จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงประสบความสำเร็จอย่างสูงในการทำให้มโนทัศน์นี้มีอิทธิพลในสังคมการเมืองไทย จนแม้แต่การปฏิวัติ พ.ศ.2475 และความเปลี่ยนแปลงบรรดามีที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมาไม่สามารถทำลายมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ลงได้เลย แม้แต่ในปัจจุบันก็ยังเห็นได้ชัดว่า**อุดมการณ์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แบบ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* มีอิทธิพลในสังคมไทยมากกว่าอุดมการณ์ประชาธิปไตยเป็นอันมาก**

นอกจากการสร้างมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* แล้ว ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นในพระนิพนธ์อยู่เสมอ เพื่อตอบสนองต่อกระแสเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ก็คือ เมืองไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มานานแล้ว จนกลายเป็นประเพณี *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งควรรักษาไว้สืบไป ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ไทยมิได้ทรงใช้พระราชอำนาจแบบเทวสิทธิ์ ตรงกันข้าม ***"การปกครองแบบไทย"* เป็นการปกครองแบบ *"พ่อปกครองลูก"*** ซึ่งเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา อีกทั้ง *"พงศาวดาร"* ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรมของชนชาติไทยทั้งสามประการ ซึ่งช่วยให้ *"เมืองไทย"* สามารถรักษาเอกราช มีความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก มโนทัศน์เรื่อง *"การปกครองแบบพ่อปกครองลูก"* นี้ สอดคล้องเป็นอย่างดี

---

[176] โปรดดูรายละเอียดใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร**. 21, 3 (2542).

กับมโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* จน กล่าวได้ว่าเป็นมโนทัศน์เดียวกัน และเมื่อมีการนำมโนทัศน์ทั้งสองมาผลิตซ้ำในสมัยหลัง ก็ได้ช่วยเสริมพลังให้แก่กันละกัน จนทำให้สถาบัน *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญในสังคมการเมืองไทยตลอดมา

พร้อมกับการสถาปนามโนทัศน์ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* และมโนทัศน์ *"การปกครองแบบพ่อปกครองลูก"* สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสถาปนามโนทัศน์ที่ละเอียดชัดเจนเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ที่สอดคล้องและเกื้อหนุนมโนทัศน์ทั้งสอง ดังจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงสร้าง *"ความรู้ทางประวัติศาสตร์"* ขึ้นมาจำนวนมากโดยเน้นถึง *"พระเมตตาคุณ"* และ *"พระมหากรุณาธิคุณ"* ของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรง "เป็นของราษฎร" และทรงปกครอง "เพื่อราษฎร" รวมทั้งในการรักษาเอกราชและสร้างความเจริญแก่ *"เมืองไทย"* ซึ่งทำให้ราษฎรไม่ตกเป็นทาสของชาติอื่นและได้รับผลดีจากความเจริญที่เกิดขึ้น เช่น เรื่อง **ไทยรบพม่า** เรื่อง **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช** และเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ในพระนิพนธ์**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** เป็นต้น ส่วนพระนิพนธ์ ***"ตำนานทางพุทธศาสนา"*** ก็ทรงเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการสร้างและการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์ต่าง ๆ เพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เป็นที่พึ่งทางใจของราษฎร เฉพาะเรื่องเกี่ยวกับองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* โดยเฉพาะนั้น สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือเป็นอันมาก เพื่อแสดงให้เห็นพระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ ในการสร้างความเจริญแก่ *"เมืองไทย"* โดยเน้นผลดีที่ตกแก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ รวมทั้งในด้าน *"โภคทรัพย์"* ซึ่งเป็นเรื่องที่หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ให้ความสำคัญและมีการวิพากษ์วิจารณ์กันมาก ว่าการกระจายโภคทรัพย์ขาดความเป็นธรรมและราษฎรมีฐานะยากจน ใน ***"คำถวายชัยมงคลของประชาชนชาวพระนคร เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งที่ 2"*** ใน พ.ศ.2451 ซึ่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลอ่านถวาย และสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นำมาตีพิมพ์ไว้ ใน ***"จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน"*** เพื่อให้เป็นที่รับรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น มีข้อความที่เน้นพระราชกรณียกิจในการทำให้ราษฎร *"ได้โภคทรัพย์ยิ่งขึ้น"* ดังนี้

> *การค้าขาย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองขึ้นเป็นอันมาก ทวีการไร่นาให้ราษฎรได้โภคทรัพย์ยิ่งขึ้น และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟเพื่อรับส่งคนโดยสารกับบรรทุกสินค้าไปมาเร็วขึ้น กับได้ทรงอุดหนุนให้มีเรือกลไฟใหญ่น้อย เดินรับส่งสินค้าและคนโดยสาร...ไปมาค้าขายสะดวกและรวดเร็ว จนการค้าขายมีสรรพสินค้าต่าง ๆ มาเจือจานในพระราชอาณาจักรบริบูรณ์ยิ่งขึ้น และส่วนการภาษีอากรก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกและลดหย่อนในสิ่งที่ไม่เกิดผลและมีผลน้อยแก่ประชาชน และขึ้นพิกัดอัตราแต่เฉพาะสิ่งที่ได้ผลแก่ประชาชนเป็นอันมาก ข้อซึ่งทรง*

ทะนุบำรุงให้ประชาราษฎรมีความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์นี้ เป็นเครื่องหมายแห่งพระเมตตาคุณอีกประการหนึ่ง[177]

แม้แต่การที่รัฐบาลมีนโยบายให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงชี้แจงให้ชาวตะวันตกรับรู้ว่า เป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงกระทำ ***"เพื่อประชาชนทั้งหมดของพระองค์"*** ดังความในพระนิพนธ์ต่อไปนี้

> *The attitude of this country from time immemorial has been that of complete toleration of the freedom of religious thought. The state religion has always been Buddhism, but the state does not interfere with its people in the matter of faith….It is recognized that religions confer happiness on the people, and the King's support of all faiths is, in effect,* ***the support of all his people****….This fact is well-known to all who know Siam.*[178]

เท่าที่กล่าวมานี้ อาจสรุปได้ว่า มโนทัศน์ *"การปกครองแบบไทย"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมาจากจารึกหลักที่ 1 และทรงทำให้เป็นที่รับรู้แพร่หลายขึ้นนั้น ได้แก่มโนทัศน์ที่ว่า *"พระมหากษัตริย์ไทย"* หรือ *"ผู้นำแบบไทย"* เป็นผู้ปกครอง *"ของประชาชน"* และ *"เพื่อประชาชน"* เพราะเป็นผู้ยึดมั่นในหลักคำสอนของพุทธศาสนา จึงได้ทำการปกครองแบบ *"พ่อปกครองลูก"* โดยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชน อำนวยความยุติธรรมแก่คนทุกชั้น ทำนุบำรุงพุทธศาสนาและส่งเสริมให้ทุกคนมีศีลธรรม รับรองกรรมสิทธิ์เอกชน และเปิดเสรีทางการค้า ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* คือ มีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า ซึ่งส่งผลดีแก่คนทุกชั้นทั้งในด้านโภคทรัพย์และจิตใจ

สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยมิได้เน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ในทางวัฒนธรรม แต่ทรงเน้นความเป็นไทยแท้ในด้าน **"*อุปนิสัย*" หรือ *"คุณธรรม"* ของชนชาติไทย**

---

[177] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน**. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช 18 พฤศจิกายน 2505. หน้า 95.

[178] ห.จ.ช., สบ. 2.56/20. เอกสารส่วนพระองค์ กรมดำรงฯ พระนิพนธ์ 1-20 พ.ศ. 2367-2471 เล่ม 1. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการดังได้กล่าวมาแล้ว ทรงแสดงให้เห็นว่า คุณธรรมทั้งสามประการนี้เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทย ซึ่งทำให้ชนชาติไทยดำรงความเป็นใหญ่ในประเทศสยามมาได้ยาวนาน ทรงเน้นด้วยว่าถึงแม้ชนชาติไทยจะเป็นใหญ่ใน *"เมืองไทย"* แต่ชนชาติไทยก็ไม่เคยเบียดเบียนชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่ในประเทศสยาม เพราะชนชาติไทยมีคุณธรรม *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทำให้ทุกชนชาติในประเทศสยามอยู่เย็นเป็นสุข ขณะเดียวกันชนชาติไทยซึ่ง *"ฉลาดในการประสานประโยชน์"* ก็สามารถเลือกรับแต่ส่วนดีจากชาติอื่นมาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่แล้ว ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ศิลปะและวัฒนธรรมของไทยในทุก ๆ ทางตลอดมา

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้พระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) แปลหนังสือเรื่อง Ancient Times ของ Dr. Henry S. Breasted เพราะหนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นว่าอารยธรรมของยุโรปซึ่งมีความเจริญสูงสุดในเวลานั้น มิได้เกิดขึ้นมาด้วยการสร้างสรรค์ของชาวยุโรปแต่เพียงลำพัง เพราะชาวยุโรปนั้นเคยมีวิถีชีวิตอันป่าเถื่อนมายาวนาน จนได้นำอารยธรรมอันเจริญในระดับสูงจาก *"โลกตะวันออก"* คืออียิปต์และเอเชียน้อย เช่น บาบิโลเนีย อัสสิเรีย อิหร่าน ฟินีเซีย ฯลฯ เข้ามาปรับใช้ จึงทำให้ชาติยุโรปเจริญขึ้นมาได้ เนื้อหาของเรื่อง Ancient Times จึงเป็นตัวอย่างที่ดียิ่งของความสำเร็จในการสร้างอารยธรรมจากคุณธรรม *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ขณะเดียวกัน หนังสือดังกล่าวนี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ชาติที่เคยเจริญรุ่งเรืองอย่างมากอาจเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว และชาติที่ด้อยความเจริญมาก่อนก็อาจกลายเป็นชาติที่เจริญขึ้นมาได้โดยไม่ยาก ซึ่งช่วยเป็นกำลังใจให้แก่ชนชาติไทยในการที่จะสร้างความเจริญและความยิ่งใหญ่แก่ชาติของตน และช่วยลดความรู้สึกไม่เท่าเทียมหรือความรู้สึกด้อยกว่าชาติตะวันตกให้เบาบางลงได้[179] ดังนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงตั้งค่าแปลไว้ถึง 800 บาท (ซึ่งเป็นจำนวนเงินไม่น้อยในสมัยนั้น) ในการจ้างพระยาอนุมานราชธนแปลเรื่องนี้[180]

ในด้านพุทธศาสนานั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระราชดำริว่า พุทธศาสนาแบบที่นับถือกันในท้องถิ่น ส่งผลร้ายต่อบ้านเมือง เพราะเต็มไปด้วยคำสอนให้เชื่อในอำนาจลึกลับและ

---

[179] โปรดดู พระยาอนุมานราชธน, เรื่องพงศาวดารดึกดำบรรพ์, **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 25 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

[180] พระยาอนุมานราชธน, "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและวงวิชาการ", **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 76.

ไสยศาสตร์ โดยเฉพาะในเรื่องผีบุญและพุทธทำนาย ซึ่งอาจส่งผลให้ราษฎรรวมตัวกันเพื่อรอผู้นำคนใหม่ที่เชื่อว่าเป็น *"ผู้มีบุญ"* ที่จะมาปกครองแทนผู้นำคนเก่าที่เชื่อว่าหมดบุญไปแล้วจนเป็นเหตุให้เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ขึ้นมา นอกจากนี้ ความเชื่อในไสยศาสตร์ยังแสดงให้เห็นถึงการที่ชาวสยามมีความเชื่อที่งมงายล้าหลัง ซึ่งจะส่งผลให้ *"เมืองไทย"* ได้รับการดูหมิ่นจากอารยประเทศอีกด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องเผยแผ่พุทธศาสนาจากส่วนกลางเพื่อสั่งสอนให้ราษฎรนับถือพุทธศาสนาอย่าง *"ถูกต้อง"*[181]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของพุทธศาสนา ในสองด้าน ด้านหนึ่ง คือการที่พุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของศิลปะที่มีเอกลักษณ์และความงาม ซึ่งช่วยยืนยันในความเจริญรุ่งเรืองของ *"เมืองไทย"* ตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ และศิลปะอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา[182] อีกด้านหนึ่ง พุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของ *"ความรู้ในจรรยา"* ที่ช่วยสร้างความประพฤติให้ดีขึ้น ทำให้สามารถประกอบกิจการต่าง ๆ ในทางที่ช่วยสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมือง[183] ทรงเน้นด้วยว่า ถึงแม้ *"พระพุทธศาสนา"* จะเป็นศาสนาที่ชนชาติไทยส่วนใหญ่นับถือ และพระมหากษัตริย์ไทยก็ทรงนับถือเช่นกัน แต่พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีคุณธรรมคือความปราศจากวิหิงสา จึงทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาในเมืองไทย ทำให้คนทุก ๆ ศาสนาอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข **ส่วน *"ความเป็นไทย"* ในด้านอื่น ๆ เช่น ภาษาไทย วรรณคดี และศิลปะทุกแขนง ก็ล้วนแต่มีความเจริญรุ่งเรือง อันเป็นผลมาจากการที่ *"เมืองไทย"* มี *"พระมหากษัตริย์ไทย"* ซึ่งทรงเป็นผู้นำในคุณธรรม *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"*** คือฉลาดในการเลือกสรรแต่สิ่งดี ๆ จากภายนอกมาผสมผสานกับ *"ของดี"* ที่ชนชาติไทยมีอยู่แล้ว ทั้งสิ้น[184]

เป็นที่น่าสังเกตว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามทำให้คนทุกชั้นยึดในหลักชาติวุฒิ แต่ทรงต้องการให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการศึกษาเพื่อประโยชน์ทั้งของราษฎรและของบ้านเมือง โดยได้รับทั้งความรู้ด้านวิทยาการสมัยใหม่ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต และความรู้อันทำให้ *"รักอิศรภาพแห่งชาติภูมิและประพฤติตนอยู่ในสุจริตธรรม"* ซึ่งรวมไปถึง *"คฤหัสถ์วินัย"* และ

---

[181] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475", วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 131-132.

[182] โปรดดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์ ใน **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณธร (ผล ชินปุตโต) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514.

[183] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475". หน้า 43-195.

[184] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า 117-126.

"วินัยพลเมือง" ด้วย[185] ใน **แบบเรียนเร็วสำหรับหนังสือไทย เล่ม 1** ที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้น จึงทรงพยายามทำให้นักเรียนตระหนักว่า ความรู้ซึ่งเป็น *"เรื่องของความดีความชั่ว"* นั้น มีผลต่อสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ ขุนนางเป็นผู้มีความรู้มาก จึงได้รับเกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทอง ส่วนผู้ที่ไม่ได้เรียนหนังสือ จะต้องทำงานหนัก มีอาชีพขายแรงงานหรือเป็นบ่าวทาส ทรงแสดงนิทานเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ในหมู่คนชั้นต่ำ เช่น ทาส หากมีความรู้ดีนายก็จะให้ทำงานด้านบัญชีสิ่งของทรัพย์สินซึ่งเป็นงานเบา แต่ถ้าไม่มีความรู้ก็จะต้องทำงานที่ใช้แรงกายอย่างหนัก[186] จึงกล่าวได้ว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระประสงค์ที่จะให้การศึกษาช่วยยกระดับความเจริญของคนทุก *"ชั้น"* แต่เป็นความเจริญภายใน *"ชั้น"* เดิมของแต่ละคน มิใช่เพื่อให้ผู้ได้รับการศึกษาได้เลื่อนสถานะไปอยู่ใน *"ชั้น"* ที่สูงขึ้นแต่อย่างใด

สำหรับ **การใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง นั้น มีความสัมพันธ์อย่างมากกับการยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น หรือการ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* และยังส่งผลให้ *"ไพร่บ้านพลเมืองนิยมและเกรงกลัวรัฐบาลไทย"***[187] อีกด้วย ชนชั้นนำสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมทั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงส่งเสริมให้คนในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศได้เรียนรู้การใช้ภาษาไทยและอักษรไทยแบบทางการ เฉพาะในภาคใต้นั้น ทรงเห็นว่าการสอนอักขรวิธี การอ่าน และการเขียนภาษาไทยจะทำให้ชาวมุสลิมสามารถรับข้อมูลข่าวสารและความคิดจากผู้ปกครองในกรุงเทพฯ ซึ่งจะช่วยลดความขัดแย้งได้มาก และช่วยให้การปกครองภาคใต้ดำเนินไปได้โดยราบรื่น[188]

เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าภาษาไทยมีความสำคัญเช่นที่กล่าวมานี้ **ทำให้พระองค์ทรงเน้นให้ภาษาไทยเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"*** เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม ทั้งภาษาไทย อักษรไทย ตลอดจนศิลปะไทย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงเน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ตรงกันข้าม พระองค์

---

[185] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 สำเนาหนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.125.

[186] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **แบบเรียนเร็วสำหรับหนังสือไทย เล่ม 1** พระนคร: ศึกษาพิมพการ, ร.ศ.128. (พ.ศ.2432) หน้า 88-175.

[187] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 สำเนาหนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.125.

[188] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475". หน้า 132.

ทรงแสดงให้เห็นในพระนิพนธ์ทั้งหลายอย่างชัดแจ้งว่า ภาษาไทย ศิลปะไทย และวัฒนธรรมอื่น ๆ ของไทยล้วนเป็นผลมาจาก *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทั้งสิ้น[189]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดหลักสูตรการศึกษา ที่บังคับให้นักเรียนทุกระดับชั้นทั่วประเทศต้องเรียนวิชา *"ภาษาไทย"* คู่กับวิชา *"พงศาวดารไทย"* เพื่อหล่อหลอมความรู้สึกนึกคิดของชาวสยามให้จงรักภักดีต่อ *"เมืองไทย"* และ *"พระมหากษัตริย์"* แห่ง *"เมืองไทย"* อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังทรงพยายามส่งเสริมให้ *"คนหนุ่ม"* นิยมวรรณคดีไทยและแต่งหนังสือเป็นภาษาไทย โดยทรงดึงเอา *"คนหนุ่ม"* ที่ทรงเห็นว่า *"มีแวว"* เข้ามาร่วมงานใน "วรรณคดีสโมสร" ดังที่พระยาอนุมานราชธนได้เขียนไว้ว่า *"สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกแห่งวรรณคดีสโมสร มีพระประสงค์จะทรงส่งเสริมคนหนุ่มให้นิยมวรรณคดีไทย และแต่งหนังสือไทยให้เป็นภาษาไทย"*[190] พระองค์ทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะส่งเสริมหรือสร้างคนที่มีความสามารถในการ *"แต่งหนังสือไทย"* เช่น การที่พระยาอนุมานราชธนและนาคะประทีปได้รับรางวัล *"แต่งหนังสือไทยดี"* จากการแปล **นิยายเบงคลี** ซึ่งแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะเห็นว่าเรื่องนี้ *"แต่งดีเป็นสำนวนไทย ๆ แต่เห็นจะไม่ถึงขนาดเยี่ยมที่เป็นมาตรฐานตามที่กำหนดไว้"* แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงสนับสนุนให้ได้รับเงินรางวัลเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับหนังสือเรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนไว้ว่า

> *"เชื่อแน่ว่ากรรมการผู้เสนอเรื่องเข้าที่ประชุม คงเป็นสมเด็จฯ มากกว่าท่านผู้อื่น เพราะมีเหตุการณ์เกิดก่อนหน้านั้นอยู่เรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับหนังสือ **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา ...หนังสือเรื่องนี้กล่าวถึงเรื่องชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ของไทย ได้กล่าวเรื่องไทยย้อนหลังไปไกลถึงสมัยตั้ง 2,000 ปี ...เหตุนี้ สมเด็จฯ จึงทรงส่งเสริมให้ได้รับพระราชทานรางวัลเป็นเงินพันบาท ...เพื่อจะได้เป็นตัวอย่างแก่ชาวไทยคนรุ่นใหม่ของสมัยนั้น ให้สนใจเรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์และเรื่องวัฒนธรรมของชาติตน...*
>
> *นิยายเบงคลี ไม่ใช่หนังสือแต่งดีถึงขนาดเยี่ยม แต่สมเด็จฯ ทรงส่งเสริมให้ได้ประกาศนียบัตรรับรอง ก็เพื่อให้คนอื่นสนใจและแต่งหนังสือไทยเอาอย่าง*

---

[189] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. หน้า124-126.

[190] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 54.

*บ้าง...นี้ฉันใด เรื่อง**หลักไทย**ก็ฉันนั้น สมเด็จฯ มีพระประสงค์จะทรงสนับสนุนการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นที่ตั้ง แม้จะบกพร่องในการประพันธ์ทางอักษรศาสตร์บ้าง..."*[191]

นอกจากจะทรงดำเนินการต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองในการทำให้คนใน *"เมืองไทย"* ผูกพันกับ *"ความเป็นไทย"* แล้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นความสำคัญของการสร้าง *"สมาคม"* เพื่อเป็นองค์กรสร้างสรรค์และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ด้วย เช่น ทรงพยายามสร้าง ***"สมาคมวรรณคดี"*** ใน ราวปี พ.ศ.2470 หรือ พ.ศ.2471 ดังที่พระยาอนุมานราชธนเล่าไว้ว่า

...ก่อนหน้าสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองราว 4-5 ปี สมเด็จฯ ทรงเชิญผู้มีความรู้ทางอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวรรณคดี ไปประชุม ณ ห้องประชุมราชบัณฑิตยสภา ...ผู้เข้าประชุมเท่าที่นึกออกมีพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระเจนจีนอักษร พระพินิจวรรณการ พระราชธรรมนิเทศ...และพราหมณ์ป.ส. ศาสตรี...ล้วนเป็นผู้เกี่ยวข้องโดยตรง อยู่วงในของราชบัณฑิตยสภา...

ส่วนผู้อื่นที่อยู่วงนอกของสภา และได้รับเชิญให้เข้าร่วมประชุมด้วย มี พระยาอุปกิตศิลปะสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) พระธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่ อุดมศิลป์) พระวรเวทย์พิสิฐ (เซ็ง ศิวศริยานนท์) พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) หลวงเทพดรุณานุศษฏ์) (ทวี ธรุมธัช) และข้าพเจ้า...

*...เมื่อเริ่มประชุม สมเด็จฯ ตรัสอธิบายถึงเหตุที่เชิญมา**ประชุม ก็เพื่อจะให้ผู้มีความสนใจและมีความรู้เรื่องของไทย ได้มีโอกาสพบปะวิสาสะกันอย่างพร้อมหน้า** แล้วต่อไปก็ทรงยกเรื่องความรู้นี้เรื่องหนึ่ง...เปิดปัญหาการสนทนา...แล้วก็ทรงกำหนดให้ผู้หนึ่งซึ่งมีความรู้แตกฉานในเรื่องที่สนทนาไปค้นคว้าต่อ และแต่งเรื่องเสนอที่ประชุมคราวหน้า...*[192]

---

[191] เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

[192] พระยาอนุมานราชธน, "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและวงวิชาการ", **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 81-82. (เน้นโดยผู้วิจัย).

การสร้าง ***"สมาคมวรรณคดี"*** นับว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก ดังปรากฏในข้อเขียนของพระยาอนุมานราชธน ดังนี้

> *การประชุมสมาคมวรรณคดีเป็นเรื่องสนุก และอยู่ในความสนใจอย่างยิ่งแก่ผู้ไปร่วมประชุมทุกคน เพราะเป็นโอกาสได้ฟังเรื่องความรู้ต่าง ๆ ที่สมเด็จฯ ตรัสเล่าด้วย...หนังสือ บันทึกสมาคมวรรณคดี ซึ่งเป็นแถลงการณ์แสดงผลงานของที่ประชุม เมื่อได้ตีพิมพ์เผยแผ่และแพร่หลายไปถึงคนภายนอกแล้ว ก็ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของคนทั่วไป โดยเฉพาะในหมู่ผู้ศึกษา และผู้ใฝ่ใจความรู้เรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย*[193]

นอกจาก ***"สมาคมวรรณคดี"*** จะช่วยในการเผยแผ่ความรู้เกี่ยวกับ *"วัฒนธรรมไทย"* ซึ่งพระยาอนุมานราชธนให้ความหมายว่าเป็น *"สมบัติของชาวไทยที่ชาวไทยได้เรียนและสืบต่อกันมานาน...สำแดงออก...ว่าคิดอย่างไทย ทำอย่างไทย"*[194] แล้ว ยังดึงดูดคนภายนอกให้เข้ามาร่วมงาน ที่สำคัญก็คือหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเล่าว่า

> *"คุณหลวงวิจิตรวาทการมาเฝ้าในกรมพิทยาลงกรณ์ที่วัง ขณะที่ประชุมกันอยู่ ว่าได้ทราบข่างสมเด็จฯ ทรงพระดำริจะจัดตั้งสมาคมวรรณคดีขึ้นก็ดีใจมาก...จะขออาสาเป็นเลขานุการที่ประชุม และรับตีพิมพ์หนังสือของสมาคมวรรณคดีโดยไม่คิดมูลค่าในการพิมพ์ (หรือถ้าจะคิดบ้างก็เพียงต้นทุน ตรงนี้ข้าพเจ้าจำไม่ได้แน่)...*[195]

ถึงแม้ว่า *"สมาคมวรรณคดี"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นจะดำเนินงานได้เพียง 5 ปี แต่การสถาปนา *"สมาคม"* เพื่อสร้างและเผยแผ่ความรู้เกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ตลอดจนการสร้างคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาสานต่องานที่พระองค์ทรงวางรากฐานไว้เช่นนี้ นับว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก เพราะปัญญาชนหลายคนที่เคยร่วมอยู่ใน *"สมาคมวรรณคดี"* ยังคงมีบทบาทในการสืบทอดพระดำริสำคัญ ๆ ของพระองค์สืบต่อมา

---

[193] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

[194] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

[195] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82-83.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2485 ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ผ่านไปได้ 10 ปี และสงครามโลกกำลังดำเนินไปอย่างรุนแรง ก่อนสิ้นพระชนม์ไม่นานทรงมีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ และทรงหวังจะให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงดำเนินการกอบกู้ *"เอกราช"* ของ *"เมืองไทย"* ให้กลับคืนมาอยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพและพระมหากรุณาธิคุณของพระบรมราชจักรีวงศ์อย่างสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง ทรงพระนิพนธ์ **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเพื่อให้เป็น *"พระมหากษัตริย์ในอุดมคติ"* ทรงแสดงให้เห็นในพระนิพนธ์เรื่องนี้ว่า ถึงแม้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทรงตกอยู่ภายใต้อำนาจของ *"คนอื่น"* ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล แต่ในท้ายที่สุดก็ทรงกู้ราชบัลลังก์และบ้านเมืองได้สำเร็จ ทั้งยังทรงขยายอำนาจออกไปจน "เมืองไทย" ยิ่งใหญ่ไพศาล[196]

ถึงแม้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะสิ้นพระชนม์ก่อนที่พระราชอำนาจของพระบรมราชจักรีวงศ์จะได้รับการฟื้นฟู แต่ผลงานของพระองค์ยังคงมีอิทธิพลอย่างยิ่ง เพราะได้รับการเลือกสรรมาสืบทอดโดยปัญญาชนในสมัยหลังอย่างไม่ขาดสาย จนอาจกล่าวได้ว่าพระดำริของพระองค์มีส่วนอย่างสำคัญในอุดมการณ์แห่งชาติในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา รวมทั้งมีส่วนในการกำหนดวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่า คนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันยังคงมอง *"สังคมไทย"* ในกรอบมโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดีเพราะมีความเป็นไทยทางวัฒนธรรม"* และมองคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยโดยยอมรับแบ่งคนออกเป็น *"ชั้น"* แม้ว่าจะให้ความสำคัญแก่ชาติวุฒิน้อยลงพร้อมกับให้ความสำคัญแก่ความรู้ความสามารถและทรัพย์สินมากขึ้นก็ตาม แต่ *"อัตลักษณ์ของคนชั้นต่าง ๆ"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชนุภาพทรงสร้างขึ้น ก็ยังคงมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยอยู่เสมอ โดยเฉพาะในแง่ที่เห็นว่า สังคมไทยจะมีระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าก็ต่อเมื่อคนแต่ละ *"ชั้น"* มีบทบาทและหน้าที่ตามสถานภาพของตนอย่างถูกต้องเหมาะสม ซึ่งทำให้สิทธิและเสรีภาพของประชาชนมีความสำคัญค่อนข้างน้อย คนไทยส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญอย่างสูงแก่พระมหากษัตริย์และผู้นำที่มีคุณธรรมจริยธรรม ที่ทำการปกครองประชาชนด้วยความเมตตากรุณาและให้การอุปถัมภ์แก่คนกลุ่มต่าง ๆ ด้วยความเอื้ออาทร จนกล่าวได้ว่าในทัศนะของคนไทยนั้น ผู้ปกครองที่ *"เป็นของประชาชน"* และ *"ปกครองเพื่อประชาชน"* มีความสำคัญมากกว่า *"การปกครองโดยประชาชน"*

---

[196] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**, กรุงเทพฯ: จำลองศิลป์, 2494.

ในส่วนของคุณธรรม 3 ประการที่เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยนั้น ถึงแม้ว่า *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* จะไม่ได้รับการเน้นโดยผู้กุมอำนาจรัฐในยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 และยุคสงครามเย็น เนื่องจากต้องเน้นการต่อสู้กับ *"คนอื่น"* แต่คุณธรรมในข้อ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* ได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง เพราะช่วยให้คนไทยตระหนักในความจำเป็นที่จะต้อง *"สามัคคี"* และ *"เสียสละ"* เพื่อรักษาเอกราชของชาติ ทำให้การรักษาเอกราชของชาติมีความสำคัญในวิธีคิดของคนไทยตลอดมา ทั้งนี้ พระนิพนธ์เรื่อง **ไทยรบพม่า** ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการสร้างความสำนึกในเรื่อง *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* มีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก

ด้วยการเสนอความคิดที่ลุ่มลึกและอิทธิพลทางความคิดที่มากไพศาล ผ่านพระนิพนธ์ที่มีการพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง รวมทั้งการบรรจุไว้ในตำราเรียนและการสืบทอดของปัญญาชนในสมัยหลัง อาจกล่าวได้ว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชนุภาพทรงเป็นปัญญาชนสำคัญที่สุดของ *"เมืองไทยสมัยใหม่"* ตลอดหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

บทที่ 5

การสถาปนา "วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย" โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีบทบาทสำคัญในการทำให้มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* มีอิทธิพลลึกซึ้งและกว้างขวางขึ้นมาก ด้วยการทำให้พุทธศาสนามีความ *"เป็นไทย"* มากขึ้น พร้อมกับทรงทำให้มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนา แล้วเผยแผ่แนวความคิดดังกล่าวนี้ออกไปด้วย *"สื่อ"* ประเภทต่าง ๆ เช่น หนังสือทางพุทธศาสนาจำนวนมากที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นมา การแสดงพระธรรมเทศนา ระบบการศึกษาในโรงเรียน และระบบการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เป็นต้น

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชปิตุลาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประกอบกับทรงมีความรู้มากทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้ทรงได้รับการสถาปนาเป็นผู้นำคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงรับหน้าที่ในการคณะสงฆ์ทั่วประเทศเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง นอกจากหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์แล้ว ได้ทรงทำการเปลี่ยนความรู้และความคิดทางพุทธศาสนาทั้งของบรรพชิตและของคฤหัสถ์เพื่อสร้างรากฐานของวัฒนธรรมทางความคิดที่เอื้อต่อระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังนั้น จึงทรงมีบทบาทมากในการสถาปนาความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เช่นเดียวกับปัญญาชนพระองค์อื่นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เมื่อพิจารณาบทบาทของพระองค์โดยรวม อาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส **ทรงเป็นปัญญาชนที่มีความสำคัญอย่างมากในการทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่สร้างโดยปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แพร่หลายออกไปสู่สังคมวงกว้าง** เพราะในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำคณะสงฆ์ไทย ทรงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ทั่วประเทศ และทรงสามารถใช้อำนาจรัฐในการกำหนดให้พระสงฆ์สามเณรศึกษาเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ที่ทรงเห็นว่าจำเป็น ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงเป็นปัญญาชนที่ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือและแสดงพระธรรมเทศนา

เกี่ยวกับพุทธศาสนาไว้มาก โดยที่พระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาจำนวนหนึ่งถูกกำหนดให้เป็นตำราเรียนสำหรับพระภิกษุและสามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรมมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และยังคงใช้ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน และพระนิพนธ์บางเรื่องยังได้รับการตีพิมพ์เพื่อแจกแก่บุคคลทั่วไปในโอกาสต่าง ๆ ด้วย เช่น **ฆราวาสธรรม** ซึ่งทรงแจกให้แก่ผู้มาฟังพระธรรมเทศนา ณ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ เมืองพิชัยใหม่ เมื่อพระองค์เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ฝ่ายเหนือใน พ.ศ.2457 **ธรรมภาษิตสำหรับวิศาขบูชา รวม 5 ศก** พิมพ์แจกในงานศพพระศิริไอสวรรย์ (พร รังควร) พ.ศ.2458 **อรรถศาสตร์และธรรมวิจารณ์** พิมพ์แจกในการฌาปนกิจศพคุณหญิงเสนา ภูเบศร์ (ขันธ์ ศรีไชยยนต์) ใน พ.ศ.2470 **เรื่องศีล** *"พิมพ์ เป็นเครื่องระลึกในคราวพระมหาจำรูญและพระมหานันต้องจากกันไปทำประโยชน์พระศาสนาในจังหวัดชุมพรและจังหวัดพัทลุง มณฑลนครศรีธรรมราช"* ใน พ.ศ.2471 **พุทธมามกะ** พิมพ์แจกในงานฉลองสมณศักดิ์พระเทพกวี (ภา ภาณโก) ใน พ.ศ.2476 ฯลฯ นอกจากนี้ ใน พ.ศ.2514 มหามกุฏราชวิทยาลัยและหน่วยงานต่าง ๆ ยังได้จัดพิมพ์หนังสือชุด **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส** เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมฉลองในงานสมณานุสรณ์ครบ 50 ปีแต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยแบ่งพระนิพนธ์ออกเป็นหมวดหมู่ เช่น การคณะสงฆ์, การศึกษา, ธรรมคดี, พระธรรมเทศนา, พระมหาสมณวินิจฉัย ฯลฯ ซึ่งทำให้พระนิพนธ์ของพระองค์แพร่หลายมากยิ่งขึ้น

บทบาทดังกล่าวข้างต้นของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผลมาจากการที่ทรงตัดสินพระทัย *"ฉลองพระเดชพระคุณ"* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการผนวช ซึ่งเมื่อทรงดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตแล้วมิได้ทรงจำกัดบทบาทของพระองค์ไว้เฉพาะเรื่องการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเพื่อจะช่วยให้คนทั้งหลายมีโอกาสพ้นทุกข์ **หากแต่ทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่การสร้างและการเผยแผ่ความรู้ทางพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม เพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์** ดังปรากฏในเนื้อหาของพระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดง ซึ่งจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างตรงไปตรงมาด้วยว่า ***"เมื่อว่าทั่วไปแล้ว อาตมาภาพยอมเหนชอบตามคดีโลก คือ Patriotism แลตามคดีธรรม คือความปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทั้งฝ่ายตนฝ่ายท่านเปน***

ดี"[170] ซึ่งเมื่อพิจารณาจากพระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่า **พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่ *"คดีโลก"* มากกว่า *"คดีธรรม"*** เพราะเรื่องที่เป็น *"คดีธรรม"* จำนวนมากนั้น พระองค์ทรงตีความให้ตอบสนองต่อ *"คดีโลก"* นั่นก็คือการสถาปนาความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อจรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้มั่นคงและยั่งยืน

แม้ว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตตั้งแต่ทรงผนวชจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ และทรงศึกษาพุทธธรรมอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง แต่พระองค์ทรงงานทางพุทธศาสนาโดยร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และเสนาบดีอื่น ๆ ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีประสบการณ์ยังไม่มากนั้น เมื่อใดที่จะมีการแสดงพระธรรมเทศนาโดยพระภิกษุสงฆ์ในงานพระราชพิธีที่มีความสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเป็นผู้กำหนดแนวทางด้วยพระองค์เอง ว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับอาราธนานั้น แสดงพระธรรมเทศนาที่มีเนื้อความเช่นใด และหลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเรียบเรียงพระธรรมเทศนาฉบับร่างตามแนวพระราชดำริเสร็จแล้ว ก็จะทรงนำร่างพระธรรมเทศนาดังกล่าวมากราบบังคมทูลฯ ให้ทรงพิจารณาปรับปรุงแก้ไขหรือเพิ่มเติมตามพระราชอัธยาศัยอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงจะมอบให้พระภิกษุที่ได้รับนิมนต์นำไปแสดงในงานพระราชพิธี[171]

อนึ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงมีลายพระหัตถ์โต้ตอบกับพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์อยู่เนือง ๆ เพื่อจะทรงปรึกษาหารือเกี่ยวกับการปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติศาสนา พระมหากษัตริย์"* ที่สถาบันทางพุทธศาสนาต่าง ๆ และสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงนำไปดำเนินการต่อไป[172]

---

[170] ห.จ.ช., ร. 5 ศ. 8/1 เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ. อ้างใน ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ากับการเมืองการปกครอง" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 256-257.

[171] ศิริพร สุเมธารัตน์, "แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ากับการเมืองการปกครอง" หน้า 273.

[172] โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

เพื่อให้พุทธศาสนาตอบสนองความจำเป็นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสืบทอดพระบรมราโชบายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มไว้ นั่นคือ **การทำให้พุทธศาสนาในประเทศสยามมี *"ความเป็นไทย"* มากขึ้น** และทรงทำให้พุทธศาสนาที่มี *"ความเป็นไทย"* มากขึ้นนี้มีบทบาทสำคัญในการทำให้จินตภาพ *"ชาติไทย"* ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ กลายเป็นจินตภาพที่ชัดเจนและเป็นที่รับรู้ของคนทุกชั้น เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรง**ทำให้ความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้นมานั้น กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนา** (Buddhistization) แล้วทรงถ่ายทอดปลูกฝังความคิดเหล่านั้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การแสดงพระธรรมเทศนา การจัดหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ และทรงพระนิพนธ์ตำราทางพุทธศาสนาจำนวนมาก เพื่อให้พระภิกษุสามเณรใช้ในการศึกษาและการสอบ จนมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของพระภิกษุสามเณรเป็นอย่างสูง และพระภิกษุสามเณรทั้งหลายก็จะทำหน้าที่เผยแพร่มโนทัศน์เหล่านั้นไปสู่คนทั่วไปทั้งในเขตเมืองและเขตชนบทท่วประเทศอีกทอดหนึ่ง

พระธรรมเทศนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดง เป็นการใช้ *"ภาษา"* ของพุทธศาสนา ในการเน้นความคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* มีความสำคัญยิ่งต่อคนไทย และทุกคนต้องคำนึงถึง *"ชาติ"* เสียสละเพื่อ *"ชาติ"* และมีความสามัคคีกันภายใน *"ชาติ"* เพราะเมื่อได้เกิดมาใน *"ชาติ"* เดียวกันแล้ว หากคนใดคนหนึ่งเกิดความพินาศเพราะการแตกสามัคคี หรือได้รับผลดีด้วยประการต่าง ๆ จากความสามัคคีกันภายใน *"ชาติ"* ก็ล้วนส่งผล ***"นับเนื่องถึงกัน"*** เพราะคนทุกหมู่เหล่าใน *"ชาติ"* นั้น *"เป็นชุมชนกัน"* ดังความว่า

> *อันความแตกความสามัคคีส่วนมหาชน แม้จะชักนำให้เกิดผลที่มุ่งหมายแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่**เมื่อกล่าวถึงชาติ** ย่อมเปนมุขแห่งความพินาศของ**ผู้ที่นับเนื่องถึงกันทั้งนั้น**...ดังนี้สมควรแล้วที่ประชุมชนผู้เกิด ณ ภายหลังจะสังเวชแล้ว และตั้งมั่นในความสามัคคีธรรม สพฺเพสํ สงฺฆภูตานำ สามคฺคี วฑฺฒิสาธิกา อันความพร้อม*

เพรียงนี้ ย่อมยังความเจริญ ให้สำเร็จแก่ชนทั้งหลาย ***ผู้เป็นชุมชนกันทุกหมู่ทุกเหล่า***[173]

ดังนั้น บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการนำแนวความคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการนิยาม *"ชาติไทย"* อันมี *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นหัวใจ จึงได้สร้างจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* อันมิอาจแบ่งแยกได้ขึ้นมาอย่างเด่นชัด และเป็นจินตภาพที่รับรู้กันกว้างขวางในหมู่สงฆ์ ซึ่งส่วนใหญ่มาจากคนระดับล่างทั้งในเขตเมืองและชนบท และจินตภาพนี้ได้รับการเผยแพร่ผ่านพระสงฆ์ไปสู่ชาวบ้านทั่วประเทศ **สาระสำคัญของจินตภาพดังกล่าวก็คือ *"ควรถือชาติเป็นสำคัญ ควรอุดหนุนชาติของตนไว้เพื่อความเป็นไทยสมชื่อ ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ"***[174] ***"ชาติไทย"*** **นี้ มีพระมหากษัตริย์ซึ่งกอปรไปด้วยทศพิธราชธรรม ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ตามหลักจักรวรรดิวัตร และสังคหวัตถุของพุทธศาสนา ทำให้ *"ชาติไทย"* เจริญก้าวหน้า หรือทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"***

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนำพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับ *"ความสำคัญของพระราชาต่อชาติ"* มาเน้น นั่นคือ ***"ชาติ"* ต้องมีหัวหน้าคือ *"พระราชา"* ซึ่งจำเป็นต่อการที่จะทำให้กิจต่าง ๆ ของ *"ชาติ"* ดำเนินไปได้ด้วยดี** *"ชาติ"* ที่ขาด *"พระราชา"* ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะหากเปรียบชาติกับร่างกาย *"พระราชา"* ก็เปรียบเสมือนศีรษะซึ่งทำหน้าที่นึกคิดในเรื่องต่าง ๆ เพื่อสั่งให้อวัยวะอื่น ๆ ทำหน้าที่ของตน ดังความว่า

> *พระราชาเป็นหัวหน้าของมหาชน...เปนหัวหน้าบังคับบัญชากิจการทั้งปวง...เปรียบเสมือนศีรษะเปนประธานแห่งร่างกาย ฉะนั้นร่างกายจะเปนไปได้เพราะอวัยวะนั้น ๆ ต่างทำหน้าที่ของมัน อวัยวะบางอย่างต้องอาศัยความนึกคิดที่*

---

[173] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา", ใน **พระธรรมเทศนา** (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 469.

[174] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาชิญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง** วันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.130. (พิมพ์ขึ้นโดยพระบรมราชโองการเพื่อจำแนกแก่สมาชิกกองเสือป่า) พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร์, ร.ศ.130. หน้า 4-5.

ศีรษะก่อนแล้วจึงทำหน้าที่ของตน...ขาดศีรษะเสียแล้ว อวัยวะเหล่านั้นอยู่ไม่ได้ ฉันใด...หมู่คนก็เปนฉันนั้น[175]

การมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของ *"ชาติ"* ทำให้ *"ชาติ"* เป็นสง่า มีอำนาจเป็นที่นับถือยำเกรงของ *"ชาติ"* อื่น *"ไทยจะมีหน้ามีตาเทียมเขาก็ด้วยมีพระราชาของตนเอง"*[176] ผู้ที่ถือ *"ชาติ"* สำคัญจึงควรถือพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญด้วยเช่นกัน และเมื่อมี *"ชาติ"* กับพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ต้องดำรงรักษา *"ชาติ"* ไว้ด้วยความสามัคคี เพราะความสามัคคีเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ *"ชาติ"* ตั้งมั่นยั่งยืนอยู่ได้[177]

นอกจากพระองค์จะทรงใช้ความเป็น ***"สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า"*** ในการแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ทรงนิยามมีความน่าเชื่อถือสูงในสายตาของพุทธศาสนิกชนแล้ว ยังทรง**ทำให้ความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนาด้วยวิธีการนำเอา "วาทกรรม" หรือ "วิธีคิด" ของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมมาใช้ในการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีผลทำให้ความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อันเป็น *"คติทางโลก"* กลายเป็น *"คติทางธรรม"*** เกิดเป็นความรู้หรือคำอธิบายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่มีพลัง หรือมีความน่าเชื่อถือสูง ในทัศนะของพุทธศาสนิกชน

วิธีการทำให้ความคิดทั้งหลายเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนานี้ ปรากฏทั้งในการเทศน์และในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ใน ***"อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง"*** วันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.130 (พ.ศ. 2454) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม

---

[175] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์" ใน **ธรรมคดี** (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 294-295.

[176] เรื่องเดียวกัน, หน้า 294-300.

[177] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**. หน้า 4-7.

พระยาวชิรญาณวโรรสทรง *"แสดงพระธรรมเทศนา"* แก่กองเสือป่า เพื่อสร้างความเข้าใจในความหมายของ *"ชาติไทย"* ด้วย *"วาทกรรม"* ทางพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม โดยทรงเปรียบเทียบ *"ชาติ"* กับร่างกาย ซึ่งประกอบขึ้นด้วยอวัยวะต่าง ๆ ที่จะต้องมีความสามัคคีกัน เพราะคนทั้งหลายใน *"ชาติ"* นั้น *"มีสุขทุกข์แลสมบัติวิบัติเนืองด้วยกัน"* ดังความว่า

> *ธาตุทั้งหลายประชุมกันเข้าเปนอวยวะนั้น ๆ และอวยวะนั้น ๆ รวมกันเข้าเปนร่างกาย อวยวะทั้งหลายนั้น ต่างมีน่าที่ทำธุระเพื่อบำรุงกายให้เปนไปสดวก ความสามัคคีของอวยวะเหล่านั้น เปนกำลังยังร่างกายให้ตั้งอยู่ด้วยดีถ้าขาดความสามัคคีเช่นนั้น ร่างกายก็ไม่เปนไปสดวก อาจถึงวิบัติก็ได้...**แม้นชุมนุมชนผู้อยู่เปนปึกแผ่นแน่นหนา แลเกิดสืบพืชพันธุ์มาอันเรียกว่าชาติเปนดุจกัน มีสุขทุกข์แลสมบัติวิบัติเนืองด้วยกัน** โดยฐานที่เกี่ยวกับชาติ หากเกิดจลาจลภายใน หรือศัตรูภายนอกมาย่ำยี ป้องกันไว้ไม่อยู่ก็ย่อมถึงความพิบัติร่วมกัน ถ้าสามารถป้องกันไว้ได้ก็รอดด้วยกัน อีกฝ่ายหนึ่งถ้าช่วยทำนุบำรุงความเจริญสมบูรณ์ก็ย่อมมีทั่วถึงกัน ความสามัคคีร่วมใจกันย่อมเปนกำลังแห่งความตั้งยั่งยืนแห่งชาติ ถ้าขาดสามัคคีชาติก็มีแต่จะเสื่อมทรามจนถึงความพินาศก็อาจเปนได้*[178]

ใน ***"พระธรรมเทศนาปรารภการเสียชีวิตของทหารอาสา"*** ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงถวาย ณ อุโบสถวัดมหาธาตุ ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานส่วนกุศลแก่ทหารอาสาที่เสียชีวิตในการพระราชสงคราม วันที่ 23กันยายน พุทธศักราช 2462 พระองค์ทรงใช้วิธีนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* โดยชี้ให้เห็นว่า *"สังขาร"* ของบุคคลนั้นไม่เที่ยงและไม่ยืนยาว บุคคลจึงควรให้ความสำคัญแก่ *"ชื่อเสียง" "สกุล"* และ *"ชาติ"* ซึ่งแม้ว่าบุคคลนั้นจะสิ้นชีวิตไปแล้ว แต่ *"ชื่อเสียง" "สกุล"* และ *"ชาติ"* จะยังคงอยู่ต่อไป ทรงนำเอาความคิดเรื่องนามสกุลที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มขึ้น มาใช้ในการเทศนาเพื่อทำให้คนเชื่อว่าควรยอมเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัว หรือแม้แต่เสียสละชีวิต เพื่อ *"รักษาประโยชน์ของสกุล"* **ทรงเน้นว่า *"ชาติ"* สำคัญกว่า *"สกุล"* แล้วทรงเชื่อมโยง *"ชาติ"* เข้ากับ *"พระมหากษัตริย์"* และ "พุทธศาสนา" โดยใช้ "วาทกรรม" หรือ "ธรรมะ" ของพุทธศาสนา ในการทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันไม่อาจแบ่งแยกได้ระหว่าง "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"** ดังความต่อไปนี้

---

[178] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**. หน้า 2-4. (เน้นโดยผู้วิจัย)

...แม้ได้สิ้นชีวิตเสียแล้ว ก็ตายไปแต่รูปกาย ตามสภาวะของสังขาร แต่ชื่อและโคตรของเขา ยังจักไม่เสื่อมสูญไป ยังจักปรากฏต่อไปอีก

บรรดาสัตว์ทั้งหลายล้วนมีอันจะตายเป็นสภาวะ ชีวิตของสัตว์ผู้หนึ่ง ๆ ไม่เป็นไปได้ถึงไหน...คนเราจึงควรนึกถึงและรักษาประโยชน์ของสกุลเป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนตน ***แม้สกุลเล่าก็เปนเพียงสาขาอันหนึ่ง ๆ ของชาติแห่งคนเรา*** *เชื้อสายสามารถก็ยังอาจรักษาให้สืบลงไป เชื้อสายสิ้นสามารถก็ยังอาจสาบสูญดุจชีวิตของคนผู้เดียว ไม่ยั่งยืนเหมือนชาติ ที่สงเคราะห์สกุลหลายสาขาเข้าไว้* ***เพราะอย่างนี้คนเราจึงควรนึกถึงและรักษาประโยชน์ของชาติเป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนสกุล***

สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะทรงอยู่ได้โดยสวัสดี ก็เพราะถือธรรมะเป็นหลัก ดุจเดียวกับบุคคลปราศจากธรรมะแล้ว แม้ชาติก็อาจสาบสูญหรือร่วงโรยลงไป... เพราะฉะนั้น ***อันจะรักษาสกุล รักษาชาติ ต้องรักษาธรรมะเปนคู่กัน นี้ได้แก่ถือพระศาสนา*** *อีกประการหนึ่ง* ***สกุลก็ดี ชาติก็ดี จะดำเนินในวิถีแห่งธรรม ก็ต้องมีกุลทายาทและชาตินายกที่ดีเป็นผู้นำ เพราะฉะนั้นการสนับสนุนประมุขแห่งสกุลและชาติ จึงเปนการทำแก่สกุลและชาติเอง***

ชนใดได้ทำประโยชน์ให้แก่สกุล ให้แก่ชาติของตน เป็นผู้น้อยได้เข้าสามัคคีเปนกำลังของหัวหน้า เปนผู้ใหญ่ได้นำผู้น้อยในวิถีแห่งธรรม แลในสามัคคีเพื่อกิจการของสกุลของชาติ ได้บำรุงพระศาสนาอันคุ้มครองตนกับสกุลตลอดถึงชาติ ชนนั้นได้ชื่อว่าเปนอยู่ไม่ปราศจากประโยชน์ *แม้มีชีวิตอยู่ไม่เท่าไรนัก ก็ยังดีกว่าคนเปนอยู่เปล่าแม้มีอายุยืน*[179]

ใน ***"พระธรรมเทศนาปรารภการเสียชีวิตของทหารอาสา"*** นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงใช้ *"วาทกรรม"* หรือ *"ธรรมะ"* ของพระพุทธศาสนา ในการอธิบายความหมายของการเสียสละชีวิตเพื่อ *"ชาติไทย"* **ซึ่งทำให้การเสียสละชีวิตนั้นเป็นไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพราะชีวิตนั้น *"เปนสังขตธรรม คือสภาพอันปัจจัยแต่งขึ้น อันไม่เป็นของคงทนถาวร"*** ทรงทำให้อานิสงส์จากการเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างแม้ชีวิตเพื่อ *"ชาติไทย"* มีความหมายสูงส่งในสายตาของคนไทยทั้งหลายที่นับถือพุทธศาสนา ทั้งนี้ ทรงระมัดระวังที่จะมิให้

---

[179] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *"พระธรรมเทศนาปรารภการเสียชีวิตของทหารอาสา"* ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานส่วนกุศลแก่ทหารอาสาที่เสียชีวิตในการพระราชสงคราม ณ อุโบสถวัดมหาธาตุ วันที่ 23กันยายน พุทธศักราช 2462 ใน **พระธรรมเทศนาในการสมโภชพระนครครบ 100 ปี 150 ปี และ 200ปี** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531. หน้า 215-216. (เน้นโดยผู้วิจัย).

"ความหมาย" ที่ทรงนิยาม ขัดแย้งกับแนวความคิดหลักของพระพุทธศาสนาที่คนทั่วไปรู้จักกันดี เช่น เมื่อทรงกล่าวว่า ชื่อเสียงและวงศ์ตระกูลของผู้เสียสละชีวิตจะปรากฏไป *"ตลอดกาล"* ก็ทรงขยายความด้วยว่า *"ที่สกุลและชาติยังตั้งอยู่"* เพื่อมิให้ขัดแย้งกับแนวความคิดเรื่อง *"อนิจจัง"* ของพระพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นก็ทรงนำเอาแนวความคิดเรื่อง *"สังขตธรรม"* ของพุทธศาสนา ที่ว่าสังขารธรรมทั้งหลาย (รวมทั้ง *"ชาติ"*) จะตั้งอยู่ได้ ก็ด้วยมี *"ปัจจัยเข้าสนับสนุน"* มาใช้ในการทำให้คนทั้งหลายได้ตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาอิสรภาพของ *"ชาติไทย"* เช่นเดียวกับที่บรรพบุรุษได้เคยทำมา เพราะการที่ชื่อเสียงของบุคคลและวงศ์ตระกูลจะตั้งอยู่ได้นั้น ต้องมี *"ชาติไทย"* เป็น *"ปัจจัยเข้าสนับสนุน"* ขณะเดียวกันการเสียสละ *"ทรัพย์สมบัติ ร่างกาย แม้ชีวิต เปนพลีแก่ชาติ"* ก็จะเป็น *"ปัจจัยเข้าสนับสนุน"* ให้ ***"ชาติไทย" สามารถตั้งอยู่ได้อย่าง "ไม่รู้จักตายเลย"*** ดังความต่อไปนี้

> *...แม้เขาสิ้นชีวิตไปแล้ว ก็ย่อยยับไปแต่**รูปกายอันเปนสังขตธรรม คือสภาพอันปัจจัยแต่งขึ้น อันไม่เป็นของคงทนถาวร ส่วนชื่อและโคตรยังจะไม่สาบสูญ ยังจักปรากฏแก่ใจของคนร่วมสกุลร่วมชาติ ตลอดกาลที่สกุลและชาติยังตั้งอยู่***
>
> *ชาติไทยของเราตั้งเป็นอิสระอยู่สืบมาได้จนบัดนี้ ก็เพราะบรรพบุรุษในยุคนั้น ๆ ได้ป้องกันมิให้ชาติอื่นเข้าครอบงำ แม้เสียทีในบางครั้ง ก็ยังกู้ความเป็นอิสระของตนขึ้นได้ในไม่ช้า **ท่านยอมพล่าทรัพย์สมบัติ ร่างกาย แม้ชีวิต เปนพลีแก่ชาติ และทำนุบำรุงชาติให้จำเริญรุ่งเรืองสืบมาโดยลำดับ...ชื่อว่าชาติไทยของเราจึงเป็นอยู่ยั่งยืนมาจนถึงบัดนี้** แม้ชื่อและโคตรก็เปนประเภทแห่งสังขตธรรม ต่อได้ปัจจัยเข้าสนับสนุนจึงจักสามารถทรงอยู่ได้ เพราะอย่างนั้น **ชาติไทยของเราจักตั้งเปนอิสระยั่งยืนสืบไป ก็เพราะเพื่อนร่วมชาติตั้งใจทำตามอย่างบรรพบุรุษ เช่นนี้ ชาติไทยของเราจักไม่รู้จักตายเลย**[180]*

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทำให้การทำสงครามซึ่งเป็น *"วิหิงสา"* หรือการเบียดเบียนถึงขั้นทำลายชีวิตของผู้อื่นนั้น กลายเป็นการกระทำที่ชอบธรรม หรือถูกต้องตามหลักธรรมของพุทธศาสนา โดยทรงนำเอาปรัชญาความคิดใหม่ ๆ จากโลกตะวันตก เช่นเรื่อง *"สิทธิและเสรีภาพ"* มาใช้อธิบายภายใต้มโนทัศน์ *"ธรรมะกับอธรรม"* ของพุทธศาสนาที่คนไทยคุ้นเคย ดังความต่อไปนี้

---

[180] เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

> *...ในมหาสงครามนั้น ฝ่ายเยอรมนีสนับสนุน ใช้อำนาจเสนาเข้าย่ำยี ทำลายล้างสิทธิเสรีภาพและความสงบของชาติทั้งหลาย ด้วยความมุ่งหมายเพื่อจะรักษาคุณสมบัติเหล่านั้นของชาติทั้งหลายให้คงอยู่*
>
> *...กรุงสยามของเราต้องเข้าช่วยฝ่ายสัมพันธมิตร...กองทหารเหล่านี้ มีแก่ใจเข้ารับอาสาออกไปทำราชการสงครามสำเร็จ* ***เชิดชูเกียรติยศแห่งชาติไทยเราว่าเป็นผู้ใฝ่ธรรม*** *ไม่สักแต่ชื่อ ได้ลงมือทำเพื่อ****ป้องกันธรรมไว้จริง ๆ*** *มีส่วนว่าได้ช่วยทำความสงบให้แก่โลก ได้ช่วยพยุงโลกไว้มิให้ตกต่ำ เป็นอันได้ทำประโยชน์กว้างขวางออกไปไม่เฉพาะชาติของตน สมเปนผู้ถือพระพุทธศาสนาที่สอนไม่ให้เห็นแก่ตนโดยส่วนเดียว*[181]

จะเห็นได้ว่า พุทธศาสนาอันหัวใจอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* ได้ถูกใช้เพื่ออธิบายว่าการเข้าสู่สงครามเป็นเรื่องของศีลธรรม คือ ***"ความไม่เห็นแก่ตัว"*** ทำให้ *"ชาติไทย"* เข้าช่วย *"ฝ่ายธรรม"* ในการต่อสู้กับ *"ฝ่ายอธรรม"* เพื่อ ***"ป้องกันธรรมไว้"*** ซึ่งทำให้ *"ชาติไทย"* ได้ชื่อว่า ***"เป็นผู้ใฝ่ธรรม"*** และมีเกียรติยศในสังคมโลกมากขึ้น ขณะเดียวกันสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ทรงชี้ให้เห็นด้วยว่าในส่วนของตัวบุคคลที่รอดชีวิตจากการทำสงครามก็ได้ประโยชน์ นั่นคือ *"พวกทหารซึ่งหาอันตรายมิได้ กลับเข้ามาถึงย่อมได้รับความต้อนรับของเพื่อนร่วมคณะร่วมชาติ ตลอดถึงราชปัจจุคมน์เปนอย่างสูง ได้มีหน้ามีตา..."*[182] การกล่าวเช่นนี้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ *"พระธรรมเทศนา"* ย่อมหมายถึงการทำให้เกียรติยศส่วนบุคคลที่ทหารได้รับจากการทำสงครามเป็นเรื่องที่ชอบธรรมเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น ยังทรงเปรียบให้เห็นด้วยว่า ทหารที่ทำการสงครามจนเสียชีวิต แม้ว่าจะมิได้รับเกียรติยศในชาตินี้ แต่การทำสงครามอันเป็นการรักษา *"ธรรมอันตนตั้งใจค้ำชู"* ก็เป็นการทำบุญที่ส่งผลให้เป็น *"คนมีบุญ"* และได้รับ *"ผลบุญ"* ในปรโลกเช่นกัน ดังความว่า

> *...ฝ่ายทหารผู้สิ้นชีวิตเสีย หาได้รับการต้อนรับเหมือนอย่างนี้ไม่ ถึงอย่างนั้น ธรรมอันตนตั้งใจค้ำชูอยู่นั้น คงคอยต้อนรับเมื่อไปถึงปรโลก ดังคาถาสืบอนุสนธิว่า... แปลความว่า บุญทั้งหลายก็เหมือนกัน ย่อมต้อนรับคนมีบุญอันทำไว้แล้ว ผู้ไปสู่ปรโลกจากโลกนี้ เหมือนพวกญาติต้อนรับญาติด้วยกัน ผู้เปนที่รักมาถึงแล้ว ดังนี้...*[183]

---

[181] เรื่องเดียวกัน, หน้า 216.

[182] เรื่องเดียวกัน.

[183] เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังได้ทรงชี้ให้เห็นแต่แรกว่าความภาคภูมิใจของทหารนั้น เกิดจาก *"ได้อาสาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินของตน ออกไปทำสงครามปราบปรามอธรรม... ทั้งได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบ"*[184] เพื่อเน้นหน้าที่ของทหารในการ *"อาสา"* รับใช้พระมหากษัตริย์ด้วยความเต็มใจ และเกียรติยศกับความดีความชอบทั้งปวงของทหารที่มาจากการพระราชทานของพระองค์ก็เป็นเกียรติยศอันสูงสุดที่น่าภาคภูมิใจเหนือสิ่งอื่นใด

ควรกล่าวด้วยว่า เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงต้องการทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* กลายเป็นแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา ทำให้พระองค์ทรงมีความจำเป็นที่จะต้องเน้นเฉพาะพระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมอันเป็นเรื่องของประโยชน์ในโลกนี้ โดยไม่อาจเชื่อมโยงโลกียธรรมเข้ากับโลกุตรธรรมได้เลย เพราะโลกุตรธรรมจะทำให้ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* กลายเป็นสิ่งปราศจาก *"ตัวตน"* หรือแก่นสารอันพึงยึดถือ และพระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมนี้เองที่ปัญญาชนในยุคหลังนำมาเน้นอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ส่งผลให้ *"ความเป็นไทย"* ทางศาสนา มีความสำคัญอย่างสูง เพราะทำให้การนับถือพระพุทธศาสนาหมายถึงการมีความรู้สึกนึกคิดที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในทุกด้าน เช่น ทำให้ยอมรับในความดีงามของ *"การปกครองแบบไทย"* มีความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อ *"พระมหากษัตริย์"* เพราะสามารถเข้าใจความหมายของการปกครองตามหลักทศพิธราชธรรมอย่างถ่องแท้ลึกซึ้ง และยังมีความรักและความภาคภูมิใจในศิลปะและวัฒนธรรมไทยทั้งปวงที่มี *"พระพุทธศาสนา"* เป็นแหล่งที่มาอันสำคัญอีกด้วย

นอกจากจะไม่ทรงแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างโลกียธรรมกับโลกุตรธรรมแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงสนับสนุนเฉพาะการศึกษาทางด้านพระปริยัติธรรม ไม่ทรงสนับสนุนการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระ ทรงให้เหตุผลว่าวิปัสสนาธุระนั้น *"เปนวิชาที่ไม่มีหลักจะสอบไล่ได้"*[185] แต่เหตุผลที่แท้จริงน่าจะเป็นเพราะการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระจะทำให้บุคคลมุ่งบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา อันจะนำไปสู่การละจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ซึ่งนอกจากจะขัดแย้งกับความรักและความยึดมั่นใน *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* แล้ว ยังขัดแย้งกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอีกด้วย จะเห็นได้ว่าในการแสดงพระธรรมเทศนาเมื่อเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในหัวเมืองต่าง ๆ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงเน้นให้ราษฎรเลี้ยงดูบุตรหลานให้มี

---

[184] เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

[185] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2530. หน้า 38 ก.

สุขภาพแข็งแรงเพื่อจะเป็นทหารที่ดี และให้มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพเพื่อจะมีรายได้มาเสียภาษีอากรสำหรับเป็นปัจจัยในการสร้างชาติให้เจริญรุ่งเรือง[186] ในระยะหลัง คือในยุคพัฒนาประเทศนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถึงกับโจมตีการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระอย่างตรงไปตรงมาว่าเป็นการสอนศาสนาที่ขัดขวางการพัฒนาประเทศ

พุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเน้น นอกจากจะช่วยเสริมสร้างมโนทัศน์ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ให้มีพลังโดยตรงแล้ว ยังเอื้อต่อการสร้าง *"ระเบียบ"* ให้แก่สังคมในสมัยนั้นด้วย เพราะกลไกอำนาจรัฐสมัยใหม่ เช่น ตำรวจ กฎหมาย และศาล ยังไม่ขยายตัวและยังไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะจัดการกับการละเมิด *"ระเบียบของสังคม"* หรือกฎหมายที่รัฐกำหนดขึ้น ในขณะที่ผู้กุมอำนาจรัฐเองต้องการจะลดบทบาทของผู้นำตามประเพณี ตลอดจนลดความสำคัญของกฎเกณฑ์ตามประเพณีทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชนชาวบ้าน ทำให้ต้องอาศัยศีลธรรมของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมในการรักษา *"ระเบียบ"* ของสังคมมากเป็นพิเศษ ดังนั้น ความคิดเรื่องกรรมและวิบากกรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเน้น จึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใน *"ชาตินี้"* เช่น ถ้าใครฉ้อโกงไร่นาเรือกสวนของผู้อื่น ของที่ได้มาก็จะหมดไปโดยเร็ว ถ้าใครประพฤติผิดในกามลอบเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ก็ย่อมมีศัตรูผูกพยาบาทคอยล้างผลาญให้ถึงแก่ความฉิบหาย และ *"ใครมีใจเหี้ยมหาญ ดุร้ายประพฤติตนเป็นคนเก่งให้ประหัตประหารแทงทุบตีผู้อื่นให้เจ็บปวดบอบช้ำอยู่เนือง ๆ ก็มักจะต้องถูกประหัตประหารแต่คนที่มีเวรกับตนเหมือนอย่างนั้นบ้าง"*[187]

พระนิพนธ์เรื่อง **มนุษยวิทยา** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งใช้เป็นตำราเรียนสำหรับพระภิกษุสามเณรในมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ปลูกฝังความรู้ในด้านโลกียธรรมอย่างละเอียด เช่น กล่าวถึงหลักสุขวิทยาและศีลธรรมที่เหมาะแก่การดำรงชีวิตในสังคมสมัยนั้น เช่น การรู้จักพึ่งตนเอง ความกตัญญูกตเวที ความกระตือรือร้น ความเพียร ความรอบคอบ เป็นต้น[188]

---

[186] โปรดดู สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ฝ่ายเหนือ พ.ศ.2457** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504.

[187] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา", ใน **พระธรรมเทศนา** (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 322.

[188] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **มนุษยวิทยา เล่ม 1 ตอน 1-2.** พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493.

อนึ่ง เนื่องจากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การได้รับความดีความชอบขึ้นอยู่กับ *"พระมหากรุณาธิคุณ"* ของพระมหากษัตริย์และ *"พระเมตตคุณ"* ของ *"เจ้า"* ทั้งหลายที่เป็นเสนาบดีหรือเป็นผู้บัญชาการทหาร ในขณะที่การได้รับโทษทัณฑ์ต่าง ๆ จากการกระทำความชั่ว ก็ขึ้นอยู่กับกลไกอำนาจรัฐมากขึ้น แต่กลไกอำนาจรัฐในเวลานั้นยังขาดประสิทธิภาพ ทำให้ *"คนทำดี"* อาจไม่ได้ดี และ *"คนทำชั่ว"* ก็อาจไม่ได้รับผลกรรมที่ตนกระทำ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงต้องทรงนำความคิดเรื่อง *"กรรม"* ที่จำแนกกรรมออกเป็น 12 ประเภท มาแสดง เช่น *"กรรมที่ให้ผลตามคราว"* ได้แก่กรรมให้ผลในภพนี้ กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า กรรมให้ผลในภพสืบ ๆ กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว *"กรรมที่ให้ผลตามกิจ"* ได้แก่ กรรมแต่งให้เกิด กรรมสนับสนุน กรรมบีบคั้น กรรมตัดรอน และ *"กรรมที่ให้ผลตามลำดับ"* ได้แก่ กรรมหนัก กรรมชิน กรรมเมื่อจวนเจียน และกรรมสักแต่ว่าทำ ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นคำอธิบายที่ทำให้มองเห็นความซับซ้อนและละเอียดอ่อนของ *"กรรม"* และ *"วิบากกรรม"* รวมทั้งช่วยให้เข้าใจด้วยว่า เพราะเหตุใดทำดีจึงไม่ได้ดี แต่ทำชั่วกลับได้ดี และบางคนทำกรรมบางอย่างเอาไว้กลับไม่ได้รับผลกรรม แต่บางคนมิได้ทำกรรมนั้น ๆ ในชาตินี้ แต่กลับได้รับผลกรรม[189] ซึ่งคำอธิบายเกี่ยวกับ *"กรรม 12 ประเภท"* เช่นนี้ จะช่วยให้ความคิดที่ว่า *"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"* และความคิดที่ว่า *"คนเกิดต่างชั้นกันเพราะทำกรรมดีและกรรมชั่วไม่เท่ากัน"* ยังคงได้รับความเชื่อถือต่อไป

ได้กล่าวแล้วว่า แม้จะมีความจำเป็นต้องยกเลิกระบบไพร่และทาส แต่ชนชั้นนำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังจำเป็นต้องรักษาโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลัก *"ชาติวุฒิ"* เอาไว้ เพื่อประโยชน์ในการผูกขาดอำนาจเอาไว้ในคนชั้น *"เจ้า"* ขณะเดียวกันก็ต้องการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมให้สอดคล้องกับรัฐที่ได้เริ่มกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ในบางมิติ และให้สอดคล้องเหมาะสมกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ตลอดจนให้เหมาะแก่ระบบราชการ ที่แม้ว่าจะเริ่มเน้นการใช้ความรู้ความสามารถแบบใหม่ แต่ก็ยังมิได้นำเอาระบบคุณธรรม (merit system) มาใช้อย่างเต็มที่ และยังต้องการจะรักษาความสัมพันธ์แบบ *"ผู้ใหญ่-ผู้น้อย"* เอาไว้ด้วย การทำให้คนยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นแบบใหม่ จึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงพระดำริไว้ชัดเจนว่า **ทรงต้องการให้คนแต่ละชั้นสืบทอดสถานภาพเดิมต่อเนื่องกันไป** เช่น ให้สืบทอด *"การงานเดิมของตระกูล"* มิใช่ *"เปลี่ยนพื้นเพไปในทางใหม่ ๆ"* การศึกษาจึงต้อง *"เปนการศึกษาตามหน้าที่ของราษฎร*

---

[189] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 35 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 129-130.

แต่ละวงศ์ตระกูล เช่น ทำนา ค้าขาย การช่าง รับราชการ"[190] นอกจากการเน้นความคิดเรื่อง *"กรรม"* แล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพยายามทำให้คนยอมรับสถานภาพที่แตกต่างกันด้วยการอธิบายถึงจุดมุ่งหมายของการเป็นมนุษย์ว่า มนุษย์มิได้เกิดมา *"เพื่อจะสันนิษฐานต้นเหตุของพิภพนี้ แต่เกิดมาเพื่อค้นหาสิ่งที่เขาจะต้องทำ และกันตัวไว้ให้ดำเนินอยู่แต่ในกิจที่เขารู้"* และด้วยเหตุที่มนุษย์แต่ละคนเกิดมาด้วยปัญญาที่ต่างกัน จึงมีหน้าที่แตกต่างกัน ดังนั้น มนุษย์จึงต้องยอมรับสถานภาพที่ต่างกัน และทำหน้าที่ซึ่ง *"เหมาะแก่ปัญญา"* ของตน[191]

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อจำเป็นต้องให้คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้คนอยู่ในสถานภาพที่ต่าง *"ชั้น"* กัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงนำแนวความคิดเรื่อง *"ชนกกรรม"* หรือ *"กรรมในอดีตชาติ"* ของพุทธศาสนา มาใช้ เป็นต้นว่า ใน **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏ** ทรงอธิบายว่า *"กรรมย่อมจำแนกให้เปนต่าง ๆ กันออกไปอีก...เปนคนชั้นสูง คนชั้นต่ำ เปนคนมั่งมี เปนคนจน..."*[192] และใน **วรรณาพระสูตร** ก็ทรงให้คำอธิบายในทำนองเดียวกัน แก่คำถามที่ว่า *"ทำไมสัตว์เหล่านั้น จะเกิดเปนอะไร จึงไม่เปนชนิดเดียวกัน...เช่น เปนมนุษย์เหมือนกัน ก็ยังต่างกัน โดยเปนผู้ดี เปนไพร่...มั่งมี ยากจน..."*[193]

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังทรงสถาปนา *"ระบบศีลธรรมไทย"* ที่จะช่วยจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมในบริบทที่กล่าวข้างต้น โดยเน้นให้บุคคลในสถานภาพต่าง ๆ ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ ในการแสดงพระธรรมเทศนาจำนวนมากในวาระต่าง ๆ **ทรงเน้น *"ศีลธรรมไทย"* คือ *"หน้าที่"* ของคนแต่ละ *"ชั้น"* หรือแต่ละสถานภาพอยู่เสมอ** เช่น หน้าที่ของราษฎรในการถวายความจงรักภักดีและมีความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ เสียภาษีอากร และตั้งอยู่ในความสงบเพื่อให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง เป็นต้น พระองค์มิได้ทรงสอนศาสนาเพื่อให้ *"คนไทย"* มีพระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดในชีวิต[194] ตรงกันข้าม ทรงสอน

---

[190] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5, หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ร.ศ.124-125.

[191] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **มานุษยวิทยา เล่ม 1** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493. หน้า 73-78.

[192] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏ**. พิมพ์ครั้งที่ 24 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.2526. หน้า 3-4.

[193] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **วรรณาพระสูตร** หน้า 214. อ้างใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 35.

[194] ใน **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏ** สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายเรื่องนิพพาน แต่เน้นการวิเคราะห์ที่มาหรือธาคุศัพท์และมรรควิธีบรรลุนิพพานในเชิง

ศาสนาเพื่อให้ “ชาติไทย” มีความศิวิไลซ์และมีความมั่นคง เช่น ทรงเน้นให้แต่ละบุคคลสามารถดัดแปลงสิ่งที่ไม่งามในชีวิตให้งามขึ้น ด้วยเครื่องแต่งกาย ด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี ด้วยกิริยามารยาท ฯลฯ และในระดับที่เป็นหมู่คณะ ก็ให้มีความเข้าใจทั้งพลังในทางสร้างสรรค์และการทำลายของมนุษย์ ที่อาจสามัคคีกัน ร่วมมือกันในการทำให้ความเป็นอยู่ของกินของใช้บริบูรณ์ หรืออาจขัดแย้งแข่งขันกันจนทำให้ความบริบูรณ์เสื่อมหรือชงักไป ไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคล ระดับหมู่คณะ หรือระดับชาติ[195] รวมทั้งทรงเน้นให้หาทางแก้ปัญหาใหญ่ประการหนึ่งที่ชนชั้นนำในเวลานั้นเห็นว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของ *“ชาติไทย”* คือปัญหา *“การงานที่เปนของไทยตกไปเปนของชาวต่างประเทศ เปนต้นว่าพวกจีน การช่างเกือบจะทั้งนั้น การค้าขายก็โดยมาก ยังอยู่แต่เฉพาะการเพาะปลูก แต่อย่างนั้นบัดนี้ยังแลเห็นจีนตั้งทำนาหรือแปลงนาเปนไร่เปนเรือกมีราย ๆ อยู่บ้างแล้ว”*[196]

เห็นได้ชัดว่า **“ศีลธรรมไทย”** ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปลูกฝังแก่คนใน *“ชาติ”* **เป็นศีลธรรมที่ช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ให้คนที่อยู่ต่างชั้นกันสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบและสงบสุข** เช่น การมีหิริและโอตตัปปะ[197] การมีความเมตตากรุณาต่อกัน[198] และการประพฤติตนตามหลักเบญจศีลและเบญจธรรม[199] เป็นต้น การที่ต้องเน้นศีลธรรมเหล่านี้ ก็เพราะการแบ่งชั้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับ

วิชาการ มิได้มุ่งทำให้เห็นว่านิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่บุคคลพึงเพียรพยายามบรรลุ (โปรดดู ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)” หน้า 52.

[195] ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)” หน้า 43-44 และดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัลลาสกถา และพระติลักขณกถา** พิมพ์ครั้งที่ 18 พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,2529.

[196] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ร.ศ.124-125.

[197] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “หิริและโอตตัปปะ” **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส ธรรมคดี** มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514หน้า 253.

[198] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “กรรมกิเลสกถา” **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระธรรมเทศนา** มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 316.

[199] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **เบญจศีล เบญจธรรม แบบเรียนจรรยา กรมศึกษาธิการ**. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ร.ศ.122. หน้า 12.

โครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจนั่นเอง ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงสอนว่า

> *หมู่คฤหัสถ์ก็แปลกกันเปนชั้น ๆ โดยชาติสกุล โดยยศบรรดาศักดิ์โดยสมบัติ โดยวิชาความรู้ **ถ้าใครอยู่ในชั้นใด ๆ รู้สึกตัวอยู่ แล้วควรประพฤติตัวให้สมควรแก่ตนที่ตั้งอยู่ในชั้นนั้น ๆ** ...คนที่เปนผู้ดีเมื่อรู้สึกตัวว่าเปนผู้ดีควรประพฤติตัวให้เรียบร้อยตามแบบอย่างของผู้ดี*[200]

การแบ่งชั้นในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เช่นที่กล่าวข้างต้น ทำให้ต้องมี *"ศีลธรรม"* ที่จะช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนใน *"ที่สูง"* กับคนใน *"ที่ต่ำ"* ดำเนินไปอย่างราบรื่นพอสมควร เพื่อมิให้เกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างชนชั้นมากเกินไป พุทธศาสนาแบบโลกียธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปลูกฝัง จึงมีความสำคัญในการจรรโลงความสัมพันธ์ระหว่างคนใน *"ที่สูง"* กับคนใน *"ที่ต่ำ"* ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้รับการสืบทอดต่อมาในสมัยหลังด้วย

อนึ่ง **ความต้องการคนที่มีความรู้แบบใหม่เข้ารับราชการ ทำให้ต้องจัดการศึกษาแผนใหม่ รวมทั้งมีการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ทำให้ไม่อาจเคร่งครัดในเรื่องการแบ่งชั้นอย่างตายตัว ต้องปล่อยให้มีการเลื่อนชั้นได้บ้าง** อันทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสต้องทรงสอนด้วยว่า **ผู้ที่เคยเป็นคนชั้นต่ำ แต่ *"มีผู้ยกย่องขึ้นในชั้นสูง"* ควรประพฤติให้เหมาะสม** ตัวอย่างของความประพฤติอันเหมาะสมที่พระองค์ทรงยกขึ้นมาแสดงก็คือ ***"ประพฤติเจียมตัว ไม่เย่อหยิ่ง"*** ดังความว่า

> *คนที่อยู่ในชั้นต่ำ อาศัยความดีมีผู้ยกย่องขึ้นในชั้นสูง เมื่อรู้สึกตัวอยู่ดังนั้น จะให้ประพฤติอย่างคนชั้นต่ำหรือ...การประพฤติตัวตามแบบแผนของคนชั้นต่ำซึ่งให้เกิดความติเตียน เช่น ประพฤติกิริยาไม่เรียบร้อย ดังนี้ไม่ควรทำ ส่วนให้เกิดความสรรเสริญ เช่น ประพฤติเจียมตัว ไม่เย่อหยิ่ง ดังนี้ควรทำ*[201]

---

[200] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วรรณาพระสูตร** อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)". หน้า 35. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[201] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วรรณาพระสูตร** หน้า 214. อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 35.

การปลูกฝัง *"ศีลธรรม"* ดังกล่าวข้างต้น เป็นการสนองพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงหวังว่าศีลธรรมของพระพุทธศาสนาจะช่วยกำกับพฤติกรรมของคนใน *"ชาติไทย"* หรือ *"เมืองไทย"* ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสในการประชุมพิเศษ เมื่อวันที่ 26 กันยายน ร.ศ.117 ความว่า ผู้ที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่โดยไม่เรียนรู้คำสอนทางศาสนานั้นจะเป็นคน *"ห่างศาสนาจนไม่มีธรรมในใจ"* ซึ่งแทนที่ *"จะประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่เล่าเรียน"* ก็จะกลายเป็น *"คนที่ไม่ชอบธรรมเปนเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ค่อยได้ตลอด หรือไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงมากขึ้น และโกงพิสดารมากขึ้น"*[202] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและปัญญาชนพระองค์อื่น ๆ มิได้ทรงเห็นว่าชุมชนชาวบ้านมีระบบศีลธรรม หรือมี *"วัฒนธรรมชุมชน"* ช่วยควบคุมพฤติกรรมทางสังคมและจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่สร้างระเบียบและความสงบสุขได้ในนิเวศวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ประกอบกับปัญญาชนทุกพระองค์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงมีพระประสงค์จะสร้างวัฒนธรรมมาตรฐาน หรือสร้าง *"ความเป็นไทย"* เพื่อเป็นมาตรฐานกลางทางวัฒนธรรม ที่เอื้อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใน *"ชาติไทย"* จึงมีการส่งเสริมให้พุทธศาสนาให้เป็นแหล่งศีลธรรมของทุกคนในชาติเหมือนกันหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีลธรรมที่เอื้อต่อความมั่นคงของ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"*

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงทำการปลูกฝังศีลธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างมาก และทรงพระนิพนธ์หนังสือ **เบญจศีลเบญจธรรม** เพื่อเป็นแบบเรียนของนักเรียนทั่วประเทศ (ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายและทรงตรวจแก้) ในพระธรรมเทศนาต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงแสดงนั้น การกระทำใด ๆ ที่ทรงเทศนาว่าเป็น *"กรรมที่นำมาซึ่งความเศร้าหมอง"* นั้น มักเห็นได้ชัดว่าเป็นการกระทำที่มีผลต่อ *"ระเบียบ"* และ *"ความสงบสุข"* ของสังคม เป็นต้นว่า การฆ่า การลักทรัพย์ การทำชู้ การไม่รักษาสัจจะ ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงยกตัวอย่างให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมเฉพาะในส่วนที่จำเป็นต่อการสร้างความเป็นระเบียบและความสงบเรียบร้อยของสังคม *"เพื่อจะจำกัดลงให้พอวิสัยที่จะระวังได้"* และ *"เพื่อให้มีสติรอบคอบประพฤติอยู่ในคลองธรรมที่ชอบ"*[203]

---

[202] โปรดดูพระราชดำรินี้ ใน สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระธรรมเทศนา** มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

[203] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 35 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529. หน้า 129-130. (เน้นโดยผู้วิจัย)

พร้อมกันนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ทรงสอนศีลธรรม ที่จะส่งผลให้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และ *"ชาติไทย"* มีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง ได้แก่ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ ความรับผิดชอบในการเสียภาษีอากร และที่สำคัญก็คือทรงเน้นให้ตั้งอยู่ในความสงบซึ่งหมายถึงการยอมรับอำนาจของผู้นำแห่ง *"ชาติไทย"* โดยดุษณี[204] โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงปลูกฝังให้คนที่อยู่ในสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกันทำหน้าที่ตามสถานภาพของตน โดยมีความสามัคคีกับคนในสถานภาพอื่น เหมือนอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย ที่ทำหน้าที่ประสานสอดคล้องกัน หรือมีความสามัคคีกันระหว่างคนใน *"ชั้น"* ต่าง ๆ ภายในชาติดังที่กล่าวมาแล้ว

การนิยามความหมาย "พระมหากษัตริย์"

เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีบทบาทสำคัญในการนำแนวความคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* อันเป็นองค์ประกอบสำคัญ หรือเป็น *"หัวใจ"* ของ *"ความเป็นไทย"* มากเป็นพิเศษ ดังปรากฏในพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดง จึงเห็นควรวิเคราะห์ความหมาย *"พระมหากษัตริย์"* ที่พระองค์ทรงนิยามด้วยแนวความคิดทางพุทธศาสนาโดยละเอียด

ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ย่อมจะทรงมีพระราชอำนาจในการควบคุมทุกส่วนและทุกคนในรัฐ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงได้ทรงเปรียบเทียบว่าพระราชาทรงเป็น *"เหมือนสีสะของชาติ"*[205] กล่าวคือ ศีรษะทำหน้าที่ควบคุมระบบต่าง ๆ ภายในร่างกาย ถ้าหากร่างกายขาดศีรษะแล้ว ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เช่นเดียวกับ *"ชาติไทย"* ซึ่งหากไม่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำของมหาชน ชนหมู่นั้นก็มิอาจตั้งอยู่ได้เช่นกัน[206] นับเป็นวิธีเปรียบเทียบที่คล้ายคลึงกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเปรียบเทียบว่า *"ชาติไทย"* เหมือนกับเรือและพระมหากษัตริย์ทรงเหมือนผู้ถือหางเสือ นอกจากนี้ ทรงเน้นเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

---

[204] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "กรรมกิเลสกถา" **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส พระธรรมเทศนา**. หน้า 97.

[205] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**, หน้า 7-8.

[206] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์" **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ธรรมคดี**, หน้า 297.

เกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยว่า การที่ *"ชาติไทย"* มี *"พระมหากษัตริย์"* ทำให้เป็นชาติที่ *"มีอำนาจเป็นที่นับถือและยำเกรงของชาติอื่น"*[207]

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**น่าจะทรงเป็นปัญญาชนพระองค์แรกที่ ทรงเน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ในฐานะที่ทรงเป็น *"แบบอย่าง"* ในทางศีลธรรมของประชาชน** (ซึ่งปัญญาชนในยุคหลัง เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะนำมาสืบทอด) พระองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาตอนหนึ่งว่า

> *ราชา มุขํ มนุสสานํ พระราชานั้นย่อมเปนประมุขของหมู่มนุษย์* ***ที่ประชาชนจะถือนิยมเปนแบบอย่าง*** *ถ้าทรงประพฤติในทางที่ผิดบาป ชนได้อย่างก็จะกำเริบ ประพฤติทุจริตด้วยไม่เกรงขาม หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม รัฐจังหวัดทั้งปวงย่อมอยู่เย็นเปนสุขฉะนี้*[208]

ในความเชื่อตามจารีตเดิมดังที่ปรากฏในตำนานทางพุทธศาสนานั้น หากพระมหากษัตริย์ทรงประพฤติผิดหลักธรรม จะทำให้ *"ธรรมชาติ"* ทั้งหมดต้องผันผวนตามไปด้วย เช่น เกิดฝนแล้ง หรือน้ำท่วม หรืออุกกาบาตตก และความประพฤติของสมณชีพราหมณ์ข้าราชการตลอดจนอาณาประชาราษฎรก็จะผันผวนไปจากวิถีอันถูกต้องของ *"ธรรมชาติ"* หรือของ *"ธรรมะ"* เช่นเดียวกัน แต่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยว่า ความประพฤติของพระมหากษัตริย์เป็นแบบอย่างทางศีลธรรมของคนในรัฐ ส่วนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็มีแนวความคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงถึงพร้อมด้วย *"ทศพิธราชธรรม"* และ *"จักรวรรดิวัตร"* ซึ่งเป็น *"ธรรมะ"* เฉพาะของพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีผู้ใดจะสามารถประพฤติปฏิบัติตามได้ ดังนั้น การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเทศนาว่า ประชาชน *"ถือนิยม"* ความประพฤติตามหลักธรรมะของพระมหากษัตริย์ *"เป็นแบบอย่าง"* จึงนับเป็นการสร้างความหมายใหม่แก่แนวความคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่วางอยู่บนแนวคิดทางพุทธศาสนา และมีลักษณะของการอธิบายแบบเหตุผลนิยมและประจักษ์นิยม ซึ่งแตกต่างจากความเชื่อตามจารีตเดิม แม้จะเน้นว่าถ้าหากพระมหากษัตริย์ทรงประพฤติผิดธรรมะ ประชาชนก็จะประพฤติผิดธรรมะเช่นเดียวกันก็ตาม

---

[207] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**, หน้า 6.

[208] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์พระธรรมเทศนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 489-490. (เน้นโดยผู้วิจัย).

พระธรรมเทศนาที่มีความสำคัญที่สุดต่อการนิยามความหมาย *"พระมหากษัตริย์"* ก็คือ **พระมงคลวิเสสกถา** พระธรรมเทศนาหมวดนี้แพร่หลายมาก เพราะเป็นพระธรรมเทศนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2443 จนกระทั่งถึงปีที่เสด็จสรรคต ในปี พ.ศ. 2453 สมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงพิมพ์ **พระมงคลวิเสสกถา** นี้เพื่อแจกในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาให้พระองค์รับมหาสมณุตมาภิเษก และทรงกำหนดให้เป็นหนังสือเรียนหลักสูตรนักธรรมเอกในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา และหนังสือนี้ยังคงใช้เป็นแบบเรียนในการศึกษาพระปริยัติธรรมสืบมาจนถึงปัจจุบัน

พระมงคลวิเสสกถา เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของการทำให้มโนทัศน์เกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ในรัฐสมัยใหม่ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม กลายเป็น *"คติทางธรรม"* หรือเป็นความคิดทางพระพุทธศาสนา เพราะในพระธรรมเทศนาหมวดนี้ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส ได้ทรงนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนามาตีความใหม่และยกตัวอย่างใหม่ ๆ เพื่อให้คนเข้าใจความหมายใหม่ของ *"พระมหากษัตริย์"* แห่ง *"ชาติไทย"*

แม้ว่าพระคุณสมบัติสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ประการแรก ที่ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงยกมาแสดง จะได้แก่ *"ปุพเพกตปญญตา"* ซึ่งหมายถึง *"พระราชกุศลสมภารบุญญาธิการบารมี...ที่ทรงบำเพ็ญไว้ในปางก่อนเปนลำดับมาตั้งแต่ปุเรชาติ จนถึงภพปัจจุบันอันเปนส่วนอดีตล่วงไปแล้ว มาสโมสรเพิ่มพูนวิบากขันธ์อันมโหฬาร ให้ทรงบริบูรณ์ด้วย...พระชาติสมบัติ อิสริยสมบัติ โภคสมบัติ พระญาณสมบัติ"*[209] แต่พระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจอื่น ๆ ของ *"พระมหากษัตริย์"* ที่ทรงเน้นในพระธรรมเทศนาล้วนเป็นพระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจที่เกิดขึ้นในชาติปัจจุบัน และเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติกับหน้าที่ของผู้ปกครองรัฐสมัยใหม่ ที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทำให้เป็นแนวความคิดทางพุทธศาสนา แล้วทรงชี้ให้เห็นว่าพระคุณสมบัติและพระราชกรณียกิจเหล่านั้น เอื้อให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงสามารถปรับปรุงประเทศและทำให้คนทุกชั้นใน *"ชาติไทย"* มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น ซึ่งจะแสดงให้เห็นโดยสังเขป ดังนี้

---

[209] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พระมงคลวิเสสกถา** พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2492. หน้า 8.

ประการแรก พระมหากษัตริย์ทรงมีความรู้เหนือกว่าผู้อื่น ทำให้ทรงเป็นที่พึ่งของคนทั้งปวงในรัฐ

> *สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรีชารอบรู้อรรถธรรมแลอเนกวิทยาทั้งในส่วนสกลสมัย ปรสมัย ดำรงเอกทัคคะสถานในราชศาสตร์ ไม่มีผู้เทียมถึง เป็นที่พึ่งอันใหญ่ของพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทตลอดไปถึงอาณาประชาราษฎร์ข้าขอบขัณฑสีมา*[210]

ประการที่สอง ทรงเปี่ยมด้วยความเมตตา ซึ่งทำให้ทรงชุบเลี้ยงเจ้านายข้าราชการให้มีเกียรติยศ ทรัพย์สิน และบริวาร ทรงเลิกทาส ทรงทำนุบำรุงการศึกษา ซึ่งส่งผลให้ราษฎรเป็นราษฎรที่ดีและมีความรักในแผ่นดินเกิด กล่าวคือ

> *“เมตตาปุเรจาริกตา...ความเป็นผู้มีเมตตาเปนเบื้องหน้า ...สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า...ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์และเสวกามาตย์ให้เจริญด้วยอิสริยศักดิ์ศฤงคารบริวาร ...ออกพระราชบัญญัติเพื่อเลิกทาส ด้วยพระราชประสงค์จะให้ข้าขอบขัณฑเสมาได้เปนไททั่วหน้า ทรงจัดตั้งทั้งบำรุงการศึกษาขึ้นในพระราชอาณาจักร เพื่อให้กุลบุตรได้ความรู้ความสามารถ จะได้เปนราษฎรที่ดี และมีความจงรักในชาติภูมิของตน*[211]

ประการที่สาม ทรงฉลาดในการดำเนินกุศโลบายต่าง ๆ ที่ทำให้ชาติมีเอกราช และมีความผาสุก

> *อุบายโกศล...ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับกิจนั้น ๆ มีวิภาคเปนสองประการ อายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เหตุเปนเครื่องเจริญ ๑ อบายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เหตุเปนเครื่องเสื่อม๑...*
>
> *สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณข้อนี้ มีพระปรีชาจัดราชกิจให้เปนไปสมแก่สมัย...การใด ๆ จะเปนไปเพื่อหิตานุหิตประโยชน์ ก็ทรงจัดขึ้นโดยสามารถ ดำรงความเปนเอกราชให้เกษมถาวรสืบมา ความผาสุกสวัสดีของอาณาจักรและพสกนิกร ย่อมอาศัยพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองเปนที่ตั้ง*[212]

---

[210] เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

[211] เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

[212] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-51.

ประการที่สี่ ทรงมีความสามารถในการเพิ่มพระราชทรัพย์ การส่งเสริมทำนุบำรุงการประกอบอาชีพของราษฎร และการปฏิรูประบบภาษีอากร ในขณะเดียวกันพระคุณสมบัติในด้าน *"มัตตัญญูญา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ"* ก็ทำให้ทรงดำเนินการต่าง ๆ อย่าง *"พอดี"* แก่พระราชอาณาจักร ไม่มากหรือน้อยเกินไป รวมทั้งสามารถสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้เหมาะแก่กาลสมัย และการเก็บภาษีให้ราชอาณาจักรมั่งคั่ง โดยที่ไม่ทำให้ราษฎรเดือดร้อน และไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งใด ๆ

> *สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทราบตวามพอดีแห่งพระราชอาณาจักร และทรงทำนุบำรุงสมแก่สมัย ทรงเพิ่มพูนพระราชทรัพย์สำหรับแผ่นดินให้ไพบูลย์ในทางบำรุงอบายเลี้ยงชีพของประชาชน และจัดระเบียบการเก็บราชพลีให้รอบคอบ ไม่พักต้องทำความบอบช้ำแก่ชนนิกร สิ่งใดควรเก็บ ควรขึ้น ควรเลิกถอน ควรลด ก็ทำตามควรอย่างไร รักษาประโยชน์ราษฎรให้เป็นไปกลมเกลียวกัน*[213]

แม้แต่ในด้านการทหาร สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ยังทรงเน้น**พระคุณสมบัติในด้าน *"กาลัญญูตา"* คือ *"ความเป็นผู้รู้จักกาล"* ที่ทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงทำนุบำรุงกองทัพให้พร้อมไว้เสมอ โดยที่การเตรียมพร้อมเช่นนี้ ทำให้ต้องพยายามหาทรัพย์มาใช้เพื่อทำให้กองทัพมีความแข็งแกร่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป**

> *แม้เป็นประเทศน้อย...เมื่อยังทรงความเป็นอิสระด้วยตน ก็ชอบแต่จะตระเตรียมรี้พลพาหนะ สั่งสมทรัพย์พัสดุ ศัตราวุธยุทธภัณฑ์และเสบียงอาหาร จัดการป้องกันรักษาและทำนุบำรุงให้สมบูรณ์ เพื่อจะได้เกิดทรัพย์เป็นเครื่องเพิ่มพูนกำลังยิ่งขึ้นไป จนสุดวิสัยที่อาจจะเป็น อันกิจเช่นนี้จำจะต้องทำให้พร้อมไว้ในเวลาสงบ ยังไม่มีศัตรูมารบกวน จะปล่อยไว้ให้ขาดตกบกพร่อง จะตระเตรียมเฉพาะในเมื่อยามต้องการ ไหนเลยจะทัน การละเลยให้ล่วงเวลาเป็นเหตุแห่งหายนะเมื่อภายหลัง*[214]

จะเห็นได้ว่า **สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนำ *"แนวคิด"* หรือ *"วาทกรรม"* ของพระพุทธศาสนา มานิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* แห่งรัฐ**

---

[213] เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

[214] เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทำให้คนทุกชั้นที่นับถือพุทธศาสนา สามารถรับรู้และเข้าใจอัตลักษณ์ของ *"พระมหากษัตริย์"* และความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ต่อ *"ชาติไทย"* ได้โดยง่าย

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส **ทรงเน้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์และคน *"ชั้น"* ต่าง ๆ ในชาติ ในแง่ของการแบ่งหน้าที่กัน** หน้าที่ของ *"พระมหากษัตริย์"* ได้แก่ การปกครองและป้องกันแผ่นดินให้พ้นจากภัยอันตราย การทำนุบำรุงประเทศให้เจริญ การรักษาความยุติธรรม และการอุปถัมภ์พุทธศาสนา[215] เมื่อ *"พระมหากษัตริย์"* ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจโดยรอบคอบ ซื่อตรง สมกับความไว้วางใจของคนกลุ่มต่าง ๆ แล้ว คนทุกกลุ่มก็ตั้งอยู่ในความสวามิภักดิ์ ซื่อสัตย์ กตัญญูกตเวที ตั้งใจประกอบการงาน รับราชการเต็มความสามารถ เคารพเชื่อฟังพระบรมราชโองการ และเสียสละโดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน[216]

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพยายามทำให้ *"ราษฎร"* รับรู้อัตลักษณ์ของตนเองในฐานะผู้มีหน้าที่เสียภาษีอากร เพื่อที่พระมหากษัตริย์จะได้ทรงนำเงินมาใช้ในการปกครองและการป้องกันประเทศ[217] และพึ่งตนเองได้โดยไม่ทำตนเป็นภาระแก่ผู้อื่น เนื่องจากจะส่งผลให้ *"คนอื่นเป็นผู้เฉลี่ยผลของตนให้"* คนทุกชั้นต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ เพื่อจะได้ไม่ล้าหลังผู้อื่นในการประกอบการงาน และให้ความร่วมมือกับราชการ[218]

สำหรับ *"พระสงฆ์"* นั้น สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มิได้ทรงมีพระประสงค์จะให้เป็นผู้นำทางปัญญาของชาติ ถึงแม้ว่ามหามกุฏราชวิทยาลัยจะได้รับการตั้งขึ้น *"เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาวิทยาการซึ่งเปนของชาติภูมิและต่างประเทศแห่งกุลบุตร"*[219] แต่ในการสอนพระปริยัติธรรมนั้นมุ่งสอน *"พระวินัย"* เป็นส่วนใหญ่ แตกต่างจากในสมัยก่อนที่การศึกษาพระปริยัติธรรมใน

---

[215] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)", หน้า 110.

[216] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิญาณวโรรส, **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**, หน้า 9-13.

[217] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, **วรรณพระสูตร**, หน้า 295-296.

[218] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 60. (โปรดดูเพิ่มเติมใน สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส,"**ธรรมคดี** หน้า 295-300.)

[219] คณะกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย, **ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย** จัดพิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปีมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ 1-5 ตุลาคม 2521. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521. หน้า 17.

เมืองไทยให้ความสำคัญทั้งแก่ *"พระสูตร"* และ *"พระวินัย"*[220] **เหตุผลสำคัญในการเน้นให้พระภิกษุสามเณรศึกษาพระวินัยเป็นหลัก น่าจะอยู่ที่การทำให้ผู้ที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วกลายเป็นข้าราชการหรือราษฎรที่มีวินัยในอนาคต ซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการปกครองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์** หรือหากผู้บวชเรียนดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตต่อไป ก็จะทำให้รัฐได้พระสงฆ์ที่มีความสามารถในการปกครอง ซึ่งจะทำให้วัดมีระเบียบ มีความสงบ และความสะอาดสวยงาม ที่แสดงให้เห็นถึงความศิวิไลซ์ของ *"ชาติไทย"*[221] นอกจากนี้การศึกษาพระวินัยยังช่วยปลูกฝัง *"กิริยามารยาทแบบไทย"* และช่วยให้พระสงฆ์มีความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเหมาะสม และสามารถสั่งสอนชาวบ้านให้ประพฤติปฏิบัติตนดีขึ้นตามมาตรฐานใหม่แห่งความศิวิไลซ์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแสดงวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบที่เน้นพระวินัยเอาไว้อย่างตรงไปตรงมาว่า เพื่อจะให้พระภิกษุสามเณรได้ ***"มีความรู้อันเป็นทางแห่งความปฏิบัติตนและสั่งสอนชาวบ้านให้ดีขึ้น"***[222] ทั้งนี้ รวมถึงหลักสูตรนักธรรม ซึ่งมุ่งทำให้ความประพฤติของพระภิกษุและสามเณรดีขึ้นกว่าเดิม แม้เมื่อสึกจากเพศบรรพชิตแล้ว ก็จะเป็นผู้มีความประพฤติดี ไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่การปกครอง เพราะได้รับการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยมาแล้ว ซึ่งจะใช้เป็นเครื่องบังคับจิตใจได้พอสมควร[223]

การที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงให้ความสำคัญแก่พระวินัยของพระสงฆ์ นับเป็นการสืบทอดพระราชดำริของพระราชบิดา เป็นที่ทราบกันดีว่าธรรมยุติกนิกายที่วชิรญาณภิกขุทรงสถาปนาขึ้นนั้นให้ความสำคัญแก่พระวินัยอย่างมาก แต่เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงขาดความพร้อมในทางเศรษฐกิจและการเมืองที่จะทรงดำเนินนโยบายเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาพุทธศาสนาให้เน้นพระวินัย ทรงทำได้แต่เพียงการนำเอา *"พระวินัย"* ของพุทธศาสนา คือศีล 5 มาให้ความหมายใหม่ในลักษณะของ *"ศีลขั้นต่ำ"* เพื่อทำให้คนประพฤติตนอยู่ในระเบียบวินัยมากพอสมควร

---

[220] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 103.

[221] ห.จ.ช., ร.5 ศ. 3/33. อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 103.

[222] กรมการศาสนา, **สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เล่ม 1**, หน้า 222. อ้างใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 116.

[223] อุษา ชัยโชณิชย์, "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ.2432-2490" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526. หน้า 192-195.

เมื่อเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นแล้ว ชนชั้นนำมีความพร้อมที่จะเปลี่ยนระบบการศึกษาทั้งของสงฆ์และของคฤหัสถ์ โดยตระหนักว่าการศึกษาพระวินัยของพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างมากต่อการทำให้คนทั้งหลายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เปลี่ยนมาดำรงชีวิตอย่างมี *"วินัย"* หรือยอมรับระเบียบแบบแผนของสังคม รวมทั้งยอมปฏิบัติตนตามกฎหมายที่องค์อธิปัตย์ทรงตราขึ้น ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงทำหน้าที่ผู้นำในการตีความพระวินัยด้วยการทรงพระนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ รวมทั้งหนังสือ **นวโกวาท** ซึ่งเป็นตำราเรียนสำคัญของพระภิกษุที่บวชใหม่ พร้อมกันนั้นก็ทรงทำให้การตีความพระวินัยมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ โดยอาศัยระบบการศึกษาของสงฆ์เป็นกลไกสำคัญด้วย

กล่าวได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทำให้ *"ความรักชาติ"* *"ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์"* และการปฏิบัติตามกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ของสังคม กลายเป็น *"คติธรรม"* ที่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็ทรงทำให้พุทธศาสนาสัมพันธ์เชื่อมโยงกับ *"ความเป็นไทย"* ในด้านต่าง ๆ อย่างแนบแน่น จนไม่สามารถจะแบ่งแยกออกจากกันได้ รวมทั้งทรงทำให้พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมให้คนไทยมีระเบียบวินัยเพื่อจะได้เป็น *"พลเมืองดีของชาติ"* ด้วย

"ความเป็นไทย" ด้านอื่น ๆ ที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพยายามปลูกฝังแก่คนทั่วประเทศ ได้แก่ **"ภาษาไทย" "อักษรไทย" และ "มารยาทไทย"** ในด้านภาษาไทยนั้นจะเห็นได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์หนังสือทางพุทธศาสนาด้วยภาษาไทยและอักษรไทย อันทำให้พุทธศาสนา *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง

สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ในมหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งแต่ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) เรียกว่านักเรียนตรี นักเรียนโท นักเรียนเอก (ในเวลาต่อมาพัฒนาเป็นหลักสูตรนักธรรม) นอกจากวิชาเลขวิธีและข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว นักเรียนจะต้องเรียนภาษาไทย พงศาวดาร ธรรมจริยา และมารยาท เช่นเดียวกับในโรงเรียนทั่วไป ขณะเดียวกันนักเรียนก็ได้รับการสอนเกี่ยวกับวิธีบริหารร่างกาย[224] เพื่อจะเป็นผู้มีร่างกายแข็งแรง เป็นประโยชน์ต่อการรับราชการทหารหรือการประกอบอาชีพที่จะช่วยให้ *"ชาติไทย"* มั่นคงต่อไป ในเวลาต่อมาทรงจัดตั้ง

[224] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 131.

"โรงเรียนหนังสือไทย มหามกุฏราชวิทยาลัย" สำหรับเด็กวัด ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก[225]

กระบวนการทำให้พุทธศาสนา *"เป็นไทย"* มากขึ้น ประสบความสำเร็จอย่างเด่นชัดจากพระกรณียกิจของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทำให้คนไทยเข้าใจคำสอนของพุทธศาสนาจาก *"วาทกรรม"* หรือ มโนทัศน์ *"ความเป็นไทย"* ที่ชนชั้นนำเน้น กระบวนการทำให้พุทธศาสนา *"เป็นไทย"* นี้ เริ่มขึ้นในรัชกาลที่ 1 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แปลคัมภีร์พุทธศาสนาจำนวนหนึ่ง จากภาษาบาลี อักษรขอม เป็นภาษาไทยและอักษรไทย[226] ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้อักษรไทยในการพิมพ์คำสมาทานศีล และทำวัตรสวดมนตร์[227] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกำหนดให้ใช้ภาษาไทยและอักษรไทยในการเรียนและการสอบพระปริยัติธรรม โดยกำหนดให้ผู้ที่จะเข้าสอบประโยค 3 ต้องผ่านการสอบความรู้ภาษาไทยเสียก่อน เพื่อให้ผู้เข้าสอบมีความรู้อ่าน เขียน และใช้ภาษาไทยได้ดี[228] และการจัดการศึกษาของสงฆ์ในหัวเมืองก็เน้น *"การเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทย"* ดังที่สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีพระมหาสมณวินิจฉัยไว้ดังนี้

> *การเรียนที่เรียกว่าเรียนปริยัติธรรมนั้น อันที่จริงก็เรียนภาษามคธเท่านั้น การเรียนชนิดนี้ยังไม่ต้องการในหัวเมือง ที่สอนที่เรียนกันอยู่ในบัดนี้ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร...**ขอให้คิดจัดการเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทย** ตามหลักสูตรนักธรรมจัดไว้แล้วนั้น เช่นนี้จะได้ผลดีกว่า*[229]

การสอนภาษาไทยนั้น ไม่เพียงแต่จะตอบสนองต่อความต้องการของชนชั้นนำในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม พร้อมกับอาศัยการปลูกฝังให้คนยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ผ่านการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องเท่านั้น ยังตอบสนองต่อวิถีชีวิตของราษฎร

---

[225] เรื่องเดียวกัน, หน้า 131.

[226] สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

[227] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 106.

[228] เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115.

[229] ห.จ.ช., ร.6 ศ.10/12 รายงานการประชุมเจ้าคณะมณฑลจัดระเบียบการศาสนาหัวเมือง ประชุมวันที่ 22 กันยายน ร.ศ.131 (เน้นโดยผู้วิจัย)

ที่จำเป็นต้องอาศัยความรู้ทั้งอ่านและเขียนภาษาไทยในการดำรงชีวิตมากขึ้นด้วย ดังปรากฏว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น *"ความนิยมในการเรียนภาษามคธน้อยลง...ต้องการศึกษาความรู้ที่จะให้ผลเป็นเครื่องเลี้ยงชีพได้โดยประจักษ์ตา"*[230] ดังนั้นภาษาไทยจึงแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็ว **โดยที่บทบาทของพระมหสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการทำให้พุทธศาสนา "เป็นไทย" มากขึ้น มีส่วนอย่างมากในการทำให้คนมีโอกาสเรียนรู้การอ่าน การเขียน และการใช้ภาษาไทยสะดวกขึ้น**

การปลูกฝัง *"ความเป็นไทย"* โดยสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีความสำคัญยิ่ง เพราะเกิดขึ้นในเวลาที่รัฐบาลมีศักยภาพในการจัดการศึกษาแผนใหม่แก่ประชาชนอย่างจำกัด สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพยายามทำให้การปลูกฝัง *"ความเป็นไทย"* ดำเนินไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ เพราะพระองค์ได้ทรงแต่งตั้งผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลต่าง ๆ 14 มณฑล กำหนดหลักสูตร การเรียน และการสอบ คล้ายคลึงกับที่ทรงจัดในมหามกุฏราชวิทยาลัย การสอบครั้งแรกซึ่งจัดขึ้นใน พ.ศ.2442 นอกจากวิชาภาษาไทยและอื่น ๆ แล้ว ผู้สอบชั้นสองและชั้นสามต้องสอบความรู้ *"ประวัติศาสตร์"* ที่ส่วนกลางต้องการปลูกฝัง กล่าวคือต้องสอบวิชา *"ความพงศาวดาร"* และวิชา *"พระราชพงศาวดารพิศดาร"* โดยใช้ภาษาไทยและอักขรวิธีของส่วนกลาง ทั้งในการเรียน การสอน และการสอบ[231] สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงมีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้ *"ภาษาไทย"* กลายเป็น *"ภาษาแห่งชาติ"* เพราะได้รับการนำไปใช้อย่างกว้างขวางทั่วประเทศ

นอกจากนี้สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงมีบทบาทโดยตรงในการสร้างแบบแผนต่าง ๆ ของพุทธศาสนาให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ เช่น การสวดมนตร์ ขั้นตอนการให้ศีล การถวายสังฆทาน พิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา เช่น พิธีมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชาฯลฯ รวมทั้งแบบแผนของฝ่ายสงฆ์ เช่น ระเบียบข้อปฏิบัติ สมณศักดิ์ พัดยศ นิตยภัต การแสดงความเคารพ การห่มจีวร ฯลฯ[232]

---

[230] คณะกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย, **ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย**, หน้า 3 อ้างในศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)" หน้า 114.

[231] ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)," หน้า 134.

[232] พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**, หน้า 71.

นับว่าสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นปัญญาชนฝ่ายสงฆ์ ที่มีบทบาทสำคัญในการทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยาม รวมทั้งมโนทัศน์ *"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"* มีพลังมากขึ้น และแพร่หลายออกไปสู่พระสงฆ์และประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศกว้างขวาง ในขณะที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นปัญญาชนฝ่ายฆราวาสที่ทำหน้าที่ปลูกฝังมโนทัศน์เหล่านี้ให้แก่นักเรียนทั่วไป ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

จะเห็นได้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ แม้ว่าปัญญาชนทั้งสี่พระองค์จะมิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางความคิดอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากมีสถานภาพ ประสบการณ์ และดำรงอยู่ในบริบทเฉพาะที่แตกต่างกัน แต่ความคิดหลักที่ได้รับการเน้นร่วมกันก็คือหัวใจของ "ความเป็นไทย" อันได้แก่ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" ที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ แม้ว่า *"คำ"* หรือ *"วาทกรรม"* ที่เลือกใช้ในการสร้างมโนทัศน์ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* จะแตกต่างกันอยู่บ้างก็ตาม

ความหมายของ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสถาปนาขึ้น เป็นที่รับรู้ในบรรดาคนชั้นสูงและคนชั้นกลางในเขตเมืองที่อ่านออกเขียนได้จำนวนไม่มากนัก เพราะหนังสือที่ปัญญาชนทั้งสามพระองค์ทรงพระนิพนธ์ เป็นหนังสือที่ทำขึ้นเพื่อแจกในแวดวงที่จำกัด ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยังไม่เกิดกลไกตลาดและสื่อมวลชนที่จะช่วยกระจายความคิดและความรู้จากการสร้างสรรค์ของปัญญาชนออกไปสู่สังคม ถึงแม้ว่าในเวลานั้นจะมีปัญญาชนที่มีบทบาทโดดเด่น ในการนำเอามโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปปรับให้เหมาะแก่ผู้รับ แล้วปลูกฝังแก่สังคมในวงที่กว้างขึ้น คือ สมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อ ๆ ไป) แต่การศึกษาของคฤหัสถ์และพระสงฆ์สามเณรในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ยังขยายตัวไม่มากนัก และยังไม่สามารถถ่ายทอดมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีประสิทธิภาพ

ในขณะที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีข้อจำกัดในการเผยแพร่ความหมายของ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ออกไปสู่คนวงกว้างในสังคม หนังสือพิมพ์กลับทำการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างรุนแรง และเสนอความคิดเรียกร้องระบอบการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญเข้มข้นขึ้น โดยที่คนทุกระดับในสังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จากการขยายตัวของระบบทุนนิยม ทำให้มีวิถีชีวิตและประสบการณ์ใหม่ ๆ จนวัฒนธรรมทางความคิดเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

จากเดิม เช่น คนบางกลุ่มปฏิเสธ *"หลักชาติวุฒิ"* ที่เป็นรากฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ข้าราชการและราษฎรจำนวนไม่น้อยเริ่มสำนึกในศักยภาพของตนเองมากขึ้น และต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ หรืออย่างน้อยก็มีส่วนในการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาของบ้านเมือง หรือเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชาติ และคนอีกไม่น้อยที่มองเห็นความสำคัญของการปกครองภายใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญและเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ฯลฯ[233] ดังนั้น *"การปฏิวัติ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475"* จึงเกิดขึ้น โดยได้รับการต่อต้านจากกองทหารที่เรียกตนเองว่า *"คณะกู้บ้านกู้เมือง"* หรือที่รู้จักกันในสมัยหลังว่า *"กบฏบวรเดช"* ใน พ.ศ.2476 จำนวนไม่มากนัก ส่วนประชาชนทั่วไปจำนวนหนึ่งให้การสนับสนุนระบอบการปกครองใหม่ และประชาชนส่วนใหญ่ยอมรับระบอบการปกครองใหม่โดยดุษณี

จนกระทั่งภายหลังจากที่ *"คณะราษฎร"* สูญเสียอำนาจไปแล้ว คือในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา มโนทัศน์ *"ชาติไทย"/ "เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นมาโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงได้รับการเลือกสรรมาเน้นอย่างจริงจังโดยปัญญาชนสำคัญในช่วงดังกล่าว คือ หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอนุมานราชธน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งทำให้มโนทัศน์จากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีพลังสูงขึ้นมาก จนกลายเป็นวิธีคิดในการมองสังคมและวัฒนธรรมไทยของคนไทยสืบมา แม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วก็ตาม

---

[233] โปรดดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และฝ่ายสิ่งพิมพ์โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535.

บทที่ 6

การสถาปนาความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ในขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีบทบาทสำคัญในการนำความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* อันเป็นที่มาของ *“วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย”* ไปปลูกฝังให้แก่พระภิกษุสามเณรซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดวิธีคิดดังกล่าวไปยังชาวบ้านอีกต่อหนึ่งนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) ตั้งแต่เมื่อมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์เป็นต้นมา มีบทบาทอย่างสำคัญในการสถาปนาความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ให้แก่นักเรียนทั่วประเทศ โดยผ่านการบริหารการศึกษาแผนใหม่และการแต่งตำราเรียนที่ใช้ในโรงเรียน

ก่อนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะเข้ารับราชการในกระทรวงธรรมการ (ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ) ได้เดินทางไปเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูเบอโรโรต ใกล้กรุงลอนดอน จนจบการศึกษาชั้นประกาศนียบัตรใน พ.ศ.2441 เมื่อรับราชการแล้วได้เดินทางไปดูงานด้านการศึกษาในประเทศอินเดียและญี่ปุ่นด้วย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นข้าราชการที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น ได้เป็นปลัดกรมแบบเรียนเมื่อมีอายุได้เพียง 27 ปี เป็นเจ้ากรมราชบัณฑิตเมื่ออายุ 30 ปี รั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการเมื่ออายุ 38 ปี และได้ทำงานใกล้ชิดกับเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ[227] ก่อนที่จะได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงดังกล่าวแทนเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ใน พ.ศ.2459 ขณะที่มีอายุได้ 40 ปี[228]

---

[227] เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เมื่อยังเป็นพระยาวิสุทธิ์สุริยศักดิ์ ได้ทำหน้าที่ถวายการดูแลสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร ขณะที่ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้มีบทบาทในการปรับปรุงการศึกษาของไทยเพื่อสร้างคนเข้าสู่ระบบราชการและการทำให้คนทั้งหลายเป็น *“พลเมืองดี”* แต่ใน พ.ศ. 2459 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้ลาออกจากราชการเนื่องจากมีปัญหาด้านสุขภาพ

[228] ศิริ พุทธมาศ *“แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)”* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529. หน้า 12.

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักการศึกษาผู้มีความสามารถ และเป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองและการศึกษาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในปลายรัชกาลที่ 6 มีชื่อเสียงว่าเป็น *"ผู้ไม่รู้จักความลำบากและความเหน็ดเหนื่อยในน่าที่ ที่ต้องกระทำสำหรับกระทรวงธรรมการ"*[229] เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นกรรมการองคมนตรีสภา ได้เคยแสดงความคิดเห็นว่า ประเทศสยามควรมีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่อไป ไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบอบอื่น โดยเห็นว่าการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สามารถสร้างความเจริญแก่ชาติได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เปลี่ยนความคิดไปจากเดิมไม่น้อย เมื่อปรากฏว่าพระมหากษัตริย์และเจ้านายซึ่งมีอำนาจสูงสุดในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้ตัดสินใจนำงบประมาณไปใช้ในเรื่องอื่น ๆ มากกว่าเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งทำให้เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีงบประมาณไม่เพียงพอที่จะพัฒนาการศึกษา ตามแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมและจำเป็นแก่ประเทศสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง *"เจ้า"* กลับมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ แทนขุนนาง และมีการเตรียมการเพื่อจะให้พระองค์เจ้าธานีนิวัติ (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกฟอร์ดตั้งแต่ พ.ศ.2451 ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทนเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ก็ทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีรู้สึกผิดหวังจนต้องกราบบังคมทูลฯ ลาออกจากราชการ[230]

หลังจากลาออกจากราชการแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังคงเขียนหนังสือ เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ของประเทศและเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาเหล่านั้นอยู่เสมอ ดังนั้นภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงได้รับเลือกจากคณะราษฎรให้ดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก ต่อมาจึงได้ลาออกจากตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรเพื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในระบอบใหม่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีส่วนร่วมอยู่ในกลุ่มของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ.2476 เมื่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดาทำการต่อต้านเค้าโครงเศรษฐกิจที่เสนอโดยหลวงประดิษฐ์มนูธรรมนั้น ปรากฏว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้วางตัวเป็นกลาง และเมื่อมีการลงมติเกี่ยวกับเค้าโครงเศรษฐกิจดังกล่าวในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เป็นรัฐมนตรีคนหนึ่งที่ได้งดออกเสียง[231]

---

[229] **ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิเมล์, 2470. หน้า 106.

[230] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"*. หน้า 70-75.

[231] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535. หน้า 311.

เป็นการยากที่จะวิเคราะห์ทัศนะทางการเมืองที่แท้จริงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีภายหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 อย่างละเอียดชัดเจน เนื่องจากผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในช่วงหลังปี พ.ศ.2475 นี้ ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของ *"โคลงกลอน"* ซึ่งมิได้อภิปรายเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ที่เสนอออกมาอย่างละเอียดชัดเจน *"โคลงกลอน"* เหล่านี้เพียงแต่สะท้อนให้เห็นว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ อยู่บ้างเท่านั้น เช่น ใน พ.ศ.2477 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ได้เขียนถึงลัทธิคอมมิวนิสต์ไว้ดังนี้

Communism เป็นการนำ รุดหน้า บ้าบิ่นใหญ่
จะลุโลก ศรีอาริย์ ในทันใด ใช้วิธี ปฏิวัติ ตัดระบม
รวมทุน รวมแรง รวมงาน รวมสถาน ที่จัด รัฐสะสม
ถือเกณฑ์รวบ ร่วมโลก โภคอุดม เลิกนิยม ชนชั้น วรรณเขาเรา[232]

หรือในกรณีของ *"Corporate State"* เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เขียนไว้แต่เพียงว่า

Corporate State ผู้สำเร็จก็วิเศษประเสริฐศรี
ฟังโดยศัพท์รับว่าสามัคคี เป็นคุณงามความดีที่พอเพียง
แม้ผู้ปกครองลงคลองกับ ผู้ได้รับปกครองเป็นของเที่ยง
ว่าหันหน้าเข้าหากันมิ่งขวัญเวียง หวังเผดียงส่วนรวมร่วมกันไป
อันว่าคอโปเรสเตทนี้ แม้ดิมอคราซีก็มีได้
รัฐบาลก้าวหน้าพาครรไล ตามแผนผังตั้งไว้ให้ชอบที[233]

ในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 มีเพียงบางเรื่องเท่านั้นที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแสดงทัศนะไว้ชัดเจน เช่น กล่าวว่า ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบการปกครองที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน เพราะว่าพระมหากษัตริย์ในระบอบดังกล่าวอาจทำให้ชาติและบ้านเมืองเจริญหรือเสื่อมก็ได้ *"จะเอาแน่หาได้ไม่ ...เรียกกันว่า ผีเลือก... มิใช่ คนเลือก"*[234] ส่วนระบอบรัฐธรรมนูญเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่าเป็นระบอบการปกครองที่คนส่วนใหญ่ได้มีส่วนร่วมใน

---

[232] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "โคลงกลอนของครูเทพ" ใน **บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี. มปท. 2486. หน้า 191-192.

[233] เรื่องเดียวกัน, หน้า 191-192.

[234] เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

การปกครอง เพื่อประโยชน์ของราษฎรเอง แต่ระบอบนี้ก็อาจจะมีปัญหาอันเนื่องมาจากการมีพรรคการเมือง ซึ่งมักจะคำนึงถึงผลประโยชน์ของพรรคมากกว่าผลประโยชน์ของบ้านเมือง[235]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความสนใจปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความยากจนของชาวนาอย่างต่อเนื่อง ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพยายามพัฒนาการศึกษาในด้านกสิกรรมเพื่อช่วยให้ชาวนามีความรู้เกี่ยวกับวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อจะสามารถทำการผลิตในที่นาอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งจะช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาดีขึ้น หลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังคงให้ความสำคัญแก่การแก้ปัญหาความยากจนของชาวนา เช่น แสดงความเห็นว่า ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของประเทศที่สร้างรายได้ให้แก่ประเทศมากมาย แต่ชาวนาไม่มีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย เพราะขาดการศึกษา และชอบทำบุญ อีกทั้งไม่หาทางแก้ปัญหาของตนเอง เพราะชาวนามองว่าปัญหาของตนเป็นผลมาจากกรรมเก่า ดังนั้น รัฐบาลจึงควรขยายการศึกษาให้ชาวนามีความรู้มากขึ้น[236] ทัศนะเช่นนี้ แม้ว่าจะเกิดขึ้นด้วยความหวังดีต่อชาวนา แต่ก็สะท้อนมุมมองของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต่อชาวนา ว่าชาวนาเป็นผู้ขาดความรู้และต้องพึ่งพารัฐในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเป็นมุมมองเดียวกับชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตลอดจนคณะราษฎรด้วย

วิธีคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการจัดการศึกษาภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ก็มิได้เปลี่ยนแปลงไป ยังคงเน้นว่า *"จะต้องฝึกฝนทางกาย จรรยา และใจ รวมกันไป...บำรุงการศึกษาทางวิชาชีพ...บำรุงพลศึกษาให้เป็นการศึกษาเพื่อวินัยด้วย"*[237] ดังนั้น ความคิดที่จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ จึงจำกัดอยู่แต่เพียงการกำหนดนโยบายที่จะทำให้ *"พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองตามแบบประชาธิปไตย"*[238] ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วก็มิได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง ส่วนใหญ่แล้วเป็นแต่เพียงการจัดทำคำอธิบายเกี่ยวกับความสำคัญของรัฐธรรมนูญเพื่อแจกจ่ายให้แก่ครู ข้าราชการทั่วไป และประชาชน และการยกย่องสรรเสริญระบอบการปกครองใหม่ไว้ในแบบเรียนในแง่ที่เป็นการปกครองที่ราษฎรมีส่วนร่วมโดยผ่านการเลือกตั้งผู้ปกครอง มิได้มีการ

---

[235] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)*, หน้า 103.

[236] เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

[237] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "สำเนาปาฐกถาเรื่องหลักการจัดการศึกษาวิธีใหม่" อ้างใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบรอบ 72 ปี ของกระทรวงศึกษาธิการ 1 เมษายน 2507 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2507. หน้า 336.

[238] เรื่องเดียวกัน.

เปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาและตำราเรียนไปในทางที่มุ่งจะทำให้นักเรียนมีเสรีภาพทางความคิด หรือทำให้นักเรียนได้เรียนรู้ที่จะใช้ความรู้จากโรงเรียนเป็นฐานในการพัฒนาวิธีคิดหรือการจินตนาการด้วยตนเองแต่อย่างใด

เมื่อพิจารณา *"แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475"* ซึ่งร่างขึ้นภายใต้อิทธิพลทางความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในขณะที่ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เกี่ยวกับการบริหารและการวางแผนการศึกษา เช่น ประธานกรรมการการศึกษา (8 กรกฎาคม 2475-28 ส.ค.2475) ประธานสภาศึกษา (29 สิงหาคม 2475- ธันวาคม 2475) และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ (ธันวาคม 2475-ธันวาคม 2476) จะเห็นได้ว่า แนวความคิดในการจัดการศึกษาในระบอบใหม่ มีความสืบเนื่องอย่างสูงกับแนวความคิดที่ใช้อยู่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ เน้นให้คนได้รับการศึกษาตาม *"อัตตภาพ"* เพื่อประกอบอาชีพและทำหน้าที่ต่อชาติบ้านเมืองตามระดับการศึกษาที่ได้รับ สิ่งที่เพิ่มเข้ามามีแต่เพียงเรื่อง *"สิทธิพลเมือง"* ซึ่งราษฎรได้มาพร้อมกับ *"หน้าที่พลเมือง"* โดยที่หลักสูตรและแบบเรียนในเวลานั้นแสดงให้เห็นว่า **เรื่อง *"สิทธิพลเมือง"* นั้น เน้นไปที่สิทธิในการเลือกตั้งผู้ปกครองเป็นสำคัญ ในขณะที่มีการเน้น *"หน้าที่พลเมือง"* ตาม *"ชั้น"* ของพลเมืองเป็นอย่างมาก เพียงแต่ไม่ใช่การแบ่งชั้นตามหลักชาติวุฒิดังในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่เป็นการแบ่งชั้นตามระดับการศึกษาที่ได้รับ** ดังความต่อไปนี้

> *ให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัตตภาพของตน ๆ คือสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อทุกคนได้ประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางอาชีพซึ่งคนเกิดมาสำหรับทำ...*
>
> *รัฐย่อมทรงไว้ซึ่งสิทธิในการศึกษาแก่พลเมือง รัฐจึงทรงไว้ซึ่งอำนาจควบคุมการอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนราษฎร์...*
>
> *ผู้ใดจบการศึกษาภาคบังคับแล้ว ท่านว่ามีความรู้ควรแก่อัตตภาพของพลเมืองแห่งสยาม คือเป็นพลเมืองผู้สามารถประกอบอาชีพได้ เป็นผู้รู้จักสิทธิและหน้าที่แห่งพลเมือง และทั้งจะได้ทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองในทางอาชีพ ซึ่งตนเกิดมาสำหรับกระทำ*
>
> *กุลบุตรกุลธิดาผู้ได้ศึกษาจบชั้นวิสามัญแห่งมัธยมต้นแล้ว ท่านว่ามีคุณวุฒิเหมาะสมแก่อัตภาพของพลเมืองชั้นกลาง...*

กุลบุตรกุลธิดาผู้ได้ศึกษาจบอุดมศึกษา หรือชั้นมหาวิทยาลัยแล้ว... เหมาะแก่หน้าที่รับผิดชอบชั้นสูงต่อไป[239]

แบบเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนขึ้นเพื่อใช้ในระบอบใหม่ ยังคงเสนอ *"ความรู้"* เกี่ยวกับการปกครองในอดีตภายใต้มโนทัศน์ *"พ่อปกครองลูก"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาขึ้น ดังที่ระบุว่า การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น เป็นการ *"ปกครองอย่างพ่อบ้านปกครองชาวเมือง"* **อีกทั้งยังเสนอมโนทัศน์เกี่ยวกับระบอบการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญ ว่าเกิดจากการที่พระมหากษัตริย์พระราชทานรัฐธรรมนูญและพระราชทานสิทธิให้ราษฎรได้ปกครองตนเอง** ดังความใน **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 5 ที่ได้รับการตีพิมพ์ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่นาน ดังต่อไปนี้

ประเทศสยามของเรานี้ แต่ก่อนเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ พระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาด เราจึงเรียกท่านว่าพระเจ้าแผ่นดิน หมายความว่าแผ่นดินเป็นของท่าน ท่านให้เราอาศัยอยู่ เราก็ได้อยู่ ประเทศสยามเป็นของท่าน เราเป็นข้าท่าน เราก็อยู่กับท่าน

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความจริงบ้านเมืองก็เหมือนของเรา เพราะพระมหากษัตริย์ของเราท่านปกครองอย่างพ่อบ้านปกครองชาวเมือง *แต่ประเพณีมีอยู่ว่า ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ท่านเป็นเจ้าชีวิต คือ บ้านเมืองเป็นของท่าน เราเป็นข้าท่าน แม้ชีวิตก็เป็นของท่านด้วย ในสมัยเช่นนั้น เราจึงจะอ้างตัวว่าเป็นเจ้าของประเทศไม่ถนัด*

แต่ในสมัยรัฐธรรมนูญเช่นเดี๋ยวนี้ ชาวสยามทุกคนเป็นเจ้าของประเทศสยาม พระมหากษัตริย์ก็เป็นชาวสยาม ท่านเป็นประมุขของเราทั้งหลาย ***ท่านพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่เรา คือท่านพระราชทานสิทธิให้เราปกครองประเทศของเราเอง*** *เราจึงเลือกผู้แทนของเรา เรียกว่า ผู้แทนราษฎร*[240]

จะเห็นได้ว่าแบบเรียนที่เขียนโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มิได้กล่าวว่าระบอบรัฐธรรมนูญเป็นผลมาจากการการที่คณะราษฎรดำเนินการยึดอำนาจจากพระมหากษัตริย์ กลับแสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ในการ *"พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่เรา"* ทั้งนี้ เป็นผลที่เกิดจากสถานะของคณะราษฎรเอง นั่นคือ การที่คณะราษฎรขาดฐานอำนาจที่แข็งแกร่ง มีความขัดแย้งภายในสูง ขาด

---

[239] กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ**, หน้า 313-315.

[240] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 5 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479. หน้า 189-191. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เอกภาพทางอุดมการณ์ และต้องใช้ระบบราชการเดิมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นเครื่องมือในการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งหมดนี้บีบบังคับให้คณะราษฎรจำเป็นต้องดำเนินนโยบายประนีประนอมกับทุกฝ่าย รวมทั้งยอมให้ข้าราชการเก่าในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและเขียนแบบเรียนอีกด้วย จะเห็นได้ในเวลาต่อมาว่ามโนทัศน์เรื่อง *"พระมหากษัตริย์พระราชทานรัฐธรรมนูญ"* จะได้รับการเน้นในสื่ออื่น ๆ และโดยปัญญาชนฝ่ายจารีตนิยมอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง และได้รับการบรรจุไว้ในตำราเรียนของนักเรียนตลอดมาตราบจนถึงปัจจุบัน

ความผันผวนทางการเมือง ที่เกิดขึ้นในช่วงสองปีแรกภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีบทบาทด้านการศึกษาในระบอบใหม่ได้ไม่นาน ในบั้นปลายของชีวิต เมื่อก้าวพ้นจากวงจรของอำนาจแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ใช้เวลาไปในการแต่งบทประพันธ์ ที่ใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาในการแสดงอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับความผันผวนของชีวิต รวมทั้งการยอมรับในความไม่แน่นอนในชีวิตด้วย เช่น บทประพันธ์เรื่อง *"ละครโรงใหญ่"*, *"แม้เมฆดำยังแลขอบน้ำเงิน"*, *"เตรียมชรา"* และ *"คลื่นแห่งสังสารวัฏฏ"*[241] เป็นต้น อย่างไรก็ตาม

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมิได้มีความรู้เฉพาะในเรื่องทางโลกเท่านั้น แต่ยังมีความรู้ในเรื่องทางธรรมมาก **ความรู้ในทางธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นไปในแนวทางที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวิรญาณวโรรสได้ทรงสถาปนาเอาไว้** เพราะเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เข้าพิธีอุปสมบทเมื่อมีอายุ 32 ปี ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิรญาณวโรรสทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ในระหว่างที่บวชอยู่นั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้รับพระราชทานรางวัลจากพระอุปัชฌาย์ เนื่องจากสามารถสอบ *"พุทธานุพุทธประวัติ"* และสอบการแต่งปัญหาธรรมได้ที่ 1 และหลังจากลาสิกขาบทแล้วก็ได้รับพระราชทานหนังสือสำคัญเพื่อแสดงว่าสอบไล่ได้ *"ชั้นเอกพิเศษ"*[242]

บทบาทสำคัญของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการสถาปนามโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งจะกลายมาเป็นวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยนั้น เกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ทุ่มเททำงานในด้านการศึกษาอย่างเต็มที่ ทั้งในฐานะผู้บริหารการศึกษาและผู้เขียนแบบเรียน เพื่อจะสร้าง *"พลเมืองดี"* ให้แก่รัฐ

---

[241] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา),"* หน้า 102.

[242] เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์[243] แม้เมื่อลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการใน พ.ศ.2468 แบบเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน ก็ยังคงทำหน้าที่ปลูกฝังความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ต่อไป

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีแนวความคิดหลายประการที่แตกต่างจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีให้ความสำคัญแก่การพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าพระมหากษัตริย์และเจ้านายทั้งสี่พระองค์ และเห็นว่าการจัดการศึกษาตามแบบญี่ปุ่นเป็นสิ่งที่ยังเป็นไปไม่ได้สำหรับเมืองไทย เพราะรากฐานทางการศึกษาของญี่ปุ่นแต่เดิมนั้นดีกว่าของไทยเป็นอันมาก ในขณะที่คนชั้นนำไทยส่วนใหญ่ในเวลานั้นต้องการจะให้ไทยจัดการศึกษาตามแบบญี่ปุ่น จนกระทั่ง *"แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2445"* ที่ได้รับการร่างขึ้นโดยเลียนแบบการศึกษาของญี่ปุ่นแทบทุกอย่าง ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีลงความเห็นว่าไทยร่างแผนการศึกษาชาติโดยการ *"ชุบมือเปิบจากแผนการศึกษาชาติของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแผนรวมที่ใหม่ที่สุดในเวลานั้น"* [244]นอกจากนี้ ใน พ.ศ.2467 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังแสดงความเห็นว่า ไม่ควรมีกิจการเสือป่าและกิจการลูกเสือในโรงเรียนข้าราชการพลเรือน อันทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระแวงว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเข้าข้างฝ่ายหนังสือพิมพ์ ที่กำลังวิพากษ์วิจารณ์พระองค์ในเรื่องเสือป่า[245] เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่เป็นผู้รับผิดชอบงานด้านการศึกษาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาตั้งแต่ก่อนจะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ **เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีส่วนอย่างสำคัญในการปลูกฝังความรักชาติและวิธีคิดที่ว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เนื่องจากมี *"ความเป็นไทย"*** ซึ่งเป็นวิธีคิดที่ปัญญาชนหลายพระองค์ทรงสร้างขึ้นมา ทั้งนี้ โดยได้รับความร่วมมือจาก

---

[243] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต้องการรัดการศึกษาเพื่อสร้างชนชั้นกลางกับกสิกรที่มีความรู้แผนใหม่ เพื่อจะเป็นกำลังในการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจแก่ประเทศด้วย แต่ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากงบประมาณไม่เอื้ออำนวย

[244] โปรดดูรายละเอียดใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524. หน้า 217-319. และ ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 10-12.

[245] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 6 มีมาถึงพระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ (รื่น ศยามานนท์) ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2467 ใน **สี่ศาสตราจารย์** หนังสือที่ระลึกในงานสี่ศาสตราจารย์ กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519. หน้า 52-54.

สมุหเทศาภิบาลในมณฑลต่าง ๆ เป็นอย่างดี เพราะหลายมณฑล เช่น ปัตตานี ร้อยเอ็ด พายัพ พิษณุโลก พังงา นครศรีธรรมราช ต่างก็มีความต้องการที่จะให้รัฐบาลเร่งประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา เพื่อทำให้ราษฎรมีความรู้ใหม่ ๆ ทันต่อความเจริญของบ้านเมือง มีความเข้าใจในเจตนารมณ์ของการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ยอมรับอำนาจรัฐซึ่งข้าราชการเป็นตัวแทน และทำตนเป็น *"พลเมืองดี"* คือมีความจงรักภักดีต่อ *"ชาติไทย"* และ *"หัวใจของความเป็นไทย"* อันได้แก่ พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา[246]

ในขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนำเอาความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* มาทำให้เป็นมโนทัศน์ทางพุทธศาสนา เพื่อหล่อหลอมจิตใจและวิธีคิดของพระภิกษุสามเณร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็เป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมจิตใจและวิธีคิดของราษฎรทั่วไปผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการ เพื่อ *"เตรียมทวยราษฎร์ให้ตรงกับความต้องการของชาติ"*[247] นอกจากจะเป็นผู้บริหารระบบการศึกษาของชาติแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังเขียนตำราเรียนและหนังสืออื่น ๆ อีกมาก ตำราเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน ยังคงใช้ในระบบการศึกษาของไทยสืบมาอีกหลายปี แม้ว่าจะเกิดการปฏิวัติใน พ.ศ.2475 แล้วก็ตาม เช่น **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 2 ได้รับการตีพิมพ์ครั้งที่ 14 ใน พ.ศ.2482 และ **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 4 ได้รับการตีพิมพ์ครั้งที่ 11 ใน พ.ศ.2497 และจนกระทั่งถึง พ.ศ.2520 สำนักพิมพ์แห่งหนึ่งก็ยังตีพิมพ์หนังสือ **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 4 ออกมาจำหน่าย เป็นต้น

ในบรรดาหนังสือที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน ตำราเรียนน่าจะมีอิทธิพลสูงสุดเนื่องจากได้รับการอ่านโดยคนจำนวนมากที่สุด และต้องอ่านต่อเนื่องหลายปี เนื่องจากนักเรียนทุกชั้นจะต้องเรียนวิชา "ธรรมจริยา" จนกล่าวได้ว่า *"ธรรมจริยา"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปลูกฝัง เป็นส่วนสำคัญในโลกทัศน์ของชาวสยามที่ได้ผ่านเข้าสู่ระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ ยิ่งเรียนสูงมาก ก็ยิ่งได้รับการหล่อหลอมให้มีโลกทัศน์ดังกล่าวลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ด้วยการเขียนแบบเรียน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เลียนแบบวิธีการสร้างจินตนาการเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และการสร้าง *"ความรักชาติ"* ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นคือ **การสร้างความรักใน *"คณะ"* ที่ตนใกล้ชิดเสียก่อน แล้วเรียนรู้ที่จะขยายความรักใน *"คณะ"***

---

[246] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475". หน้า 247-248.

[247] **พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่6 กับเรื่องประกอบ** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 17 มีนาคม 2507. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.

เล็ก ๆ ของตน ไปสู่ *"คณะ"* ที่ใหญ่และสำคัญที่สุด คือ *"ชาติไทย"* ทั้งนี้โดยสร้างโครงเรื่องให้เข้าใจได้ง่ายสำหรับนักเรียน เช่น ตั้งชื่อเรื่องว่า *"เด็กชายรักพวกพ้อง"* แล้วอธิบายความหมายของ *"รักพวกพ้อง"* ว่าหมายถึงความรักในพวกเดียวกัน อันรวมไปถึงความรักชาติและบ้านเมืองอย่างปราศจากเงื่อนไข (คือไม่ต้องคำนึงถึงเลยว่า พวกเดียวกันเป็นฝ่ายถูกหรือฝ่ายผิด) ดังความในแบบเรียนว่า

> *เด็กชายรักพวกพ้องคนนี้ เมื่อเวลาอยู่โรงเรียนมีเพื่อนนักเรียนรักทุกคน เพราะถ้าใครเขาว่าก็คอยเถียงแทนอยู่ ถึงบิดามารดาและญาติพี่น้องก็รักมากเหมือนกัน...เด็กดีไม่ยอมให้ใครลบหลู่บิดามารดา ญาติพี่น้อง และเพื่อนฝูงได้ เมื่อโตขึ้น เด็กชายรักพวกพ้อง คงจะเป็นคนรักชาติและรักบ้านเมืองมาก*[248]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพยายามทำให้นักเรียนตระหนักด้วยว่า แม้ความหมายของ *"ความรักชาติ"* จะเป็นสิ่งที่นักเรียนยังไม่เข้าใจ แต่ทุกคนก็ *"รักชาติ"* และยังเน้นด้วยว่าความรักต่อ *"ชาติไทย"* นั้น จะต้องมีมากกว่าความรักใน *"คณะ"* อื่น ๆ และความรักต่อพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องมากกว่าความรักในญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง *"ซึ่งเป็นแต่เพียงคนเล็กน้อย"* ดังความใน **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 2 ดังนี้

> *...คำว่ารักพวกพ้องหรือรักชาติรักบ้านเมืองนี้ แปลว่าอะไร บางทีเด็กบางคนจะยังไม่เข้าใจ แต่เด็กทุกคนย่อมรู้สึกรักพวกพ้อง รักชาติ และรักบ้านเมืองอยู่ในใจทั้งสิ้น... เมื่อเป็นเด็ก ๆ เราก็รักบ้านของเรา เมื่อโตขึ้นก็ต้องรู้สึกว่าต้องรักบ้านเมืองมากกว่ารักบ้าน* ***ความรักบ้านเมืองนี้ ก็อย่างเดียวกับความรักบ้านเหมือนกัน แปลกแต่ใหญ่โตกว้างขวางออกไปเท่านั้น***
>
> *นอกจากบ้านเรือนและโรงเรียนซึ่งเป็นที่เล็กน้อยนี้ ยังมีที่ใหญ่ ๆ ซึ่งเรารักมากกว่าบ้านเรือนและโรงเรียนอีก คือบ้านที่เราเรียกว่า* ***"เมืองไทย"*** *หรือ "ประเทศสยาม" จงจำไว้ว่า* ***"เมืองไทย"*** *อย่าลืม เพราะเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเรา เราต้องรักให้มาก ๆ ...****นอกจากญาติพี่น้องและเพื่อน ซึ่งเป็นแต่เพียงคนเล็กน้อย ยังมีผู้อื่นที่เราต้องรักมากขึ้นไปอีก คือพระเจ้าแผ่นดินของเรา และคนไทยเราด้วยกัน หรือเรียกว่าชาติของเรา เพราะเราเกิดมาเป็นไทยด้วยกัน เป็นพวกเดียวกัน เป็นชาติเดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน****...*

---

[248] พระยาไพศาลศิลปศาสตร์และหลวงอนุกิจวิธูร, **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 2 พิมพ์ครั้งที่ 14 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2482. หน้า 95-96.

อย่าลืมว่าเราเป็นคนรักชาติของเรา และรักพระเจ้าแผ่นดินของเรา มากกว่ารักตัวเราเอง[249]

การให้เหตุผลเกี่ยวกับความรักต่อพระเจ้าแผ่นดิน เน้นไปที่เรื่อง *"บุญคุณ"* ซึ่งนักเรียนจะต้องเรียนรู้ที่จะเข้าใจใน ***"บุญคุณ"*** ของบิดามารดาและครูอาจารย์เสียก่อน ในอนาคตจะได้สามารถเข้าใจเกี่ยวกับ *"บุญคุณยิ่งใหญ่"* หรือ *"บุญคุณอันประเสริฐ"* ของ *"พระเจ้าอยู่หัว"* ได้ง่ายขึ้น

> *...เมื่อเด็ก ๆ โตขึ้น มีความรู้มากขึ้น ก็ได้ทราบว่า ผู้มีบุญคุณยิ่งใหญ่ของเรานั้น นอกจากบิดามานดาครูอาจารย์ ยังมีอยู่อีกผู้หนึ่ง คือพระเจ้าอยู่หัวของเรา ในที่นี้เพียงให้ทราบว่า ท่านบำรุงศาสนาของเรา และเป็นผู้บำรุงคนไทยหมดด้วยกัน ให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงควรนับถือท่านเป็นผู้มีบุญคุณอันประเสริฐ*[250]

"ความสำนึกในบุญคุณของพระเจ้าแผ่นดิน" มีความหมายรวมไปถึงความซื่อสัตย์กตัญญูต่อผู้ปกครอง หรือ *"เจ้าบ้านผ่านเมือง "* ในระดับต่าง ๆ และการทำตัวเป็น *"พลเมืองดี"* ด้วย กล่าวคือ

> *"ความซื่อสัตย์กตัญญูต่อพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนเจ้าบ้านผ่านเมือง อำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้รับอำนาจปกครองต่อ ๆ กันลงมา และประพฤติตนให้เป็นไปตามกฎหมายและธรรมเนียมของบ้านเมือง...ช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยต่าง ๆ ...ประพฤติตนเป็นพลเมืองดี แล้วชักชวนให้ผู้อื่นประพฤติเช่นนั้นด้วย"*[251]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทำให้นักเรียนรับรู้ว่า ผู้ปกครองมีความสำคัญสูงสุดต่อ *"ชาติไทย"* และต่อชีวิตของราษฎร เพราะการปกครองเป็นเรื่องของการรักษาระเบียบและความยุติธรรม และผู้ปกครองยังเป็นผู้นำในการทำมาหากินและเป็นผู้นำในการทำสงคราม ซึ่งช่วยให้ราษฎรไม่ต้องตกเป็นข้าของชาติอื่นด้วย นอกจากนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้หาทางออกให้แก่การท้าทายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จากอุดมการณ์ทางการเมืองอื่น ๆ เช่น ประชาธิปไตย สาธารณรัฐ และสังคมนิยม ด้วยการชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลที่ดีมิได้ขึ้นอยู่กับรูปแบบการปกครอง แต่ขึ้นอยู่กับการมีกฎหมาย ที่ให้ความยุติธรรมแก่คนทุกประเภทและทุกตระกูล เช่นเดียวกับพ่อแม่ที่ดีซึ่งให้ความยุติธรรมแก่ลูกทุกคน

---

[249] เรื่องเดียวกัน, หน้า 92-96. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[250] เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-96.

[251] เรื่องเดียวกัน, หน้า 92-101.

[252] ทั้งนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เน้นว่า การเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำให้ประเทศสยามก้าวเข้าสู่ระบอบการปกครองที่ยึดหลักกฎหมายเช่นเดียวกับการปกครองที่ดีในประเทศอื่น ๆ เพราะได้มีการปรับปรุงกฎหมายทั้งเก่าและใหม่ คัดเลือกเอาแต่ส่วนที่ดีและเหมาะสมกับกาลสมัย มากำหนดขึ้นเป็นหลักนิติธรรมในการปกครองประเทศ ซึ่งแม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงเคารพกฎหมายเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ[253] การปกครองประเทศในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงเป็นการปกครองที่ดีอยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองอีก

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนิยาม *"ความรักชาติ"* ในความหมายที่รวมเอาความรักสองด้านมาไว้ด้วยกัน คือ ความรักใน ***"คน"*** ที่ *"รู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกัน"* และความรักใน ***"แผ่นดิน"*** อันเป็นที่ตั้งของบ้านเมืองที่ *"คนพวกเดียวกัน"* นี้อาศัยอยู่ ดังความว่า

> *ความรักชาติ เป็นความรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกัน เป็นความรู้สึกผูกพัน เพราะบ้านเมืองหรือชาติของเราเป็นแผ่นดินที่เรารักมากที่สุด เพราะมีคนที่เรารักที่สุด เพราะเราได้อยู่ ได้เห็น ได้รู้สึกเป็นเจ้าของ ได้รับความสุขความทุกข์ และความหวังต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดมากกว่าแผ่นดินอื่น ๆ ในโลก*[254]

***"ความเป็นไทย"* ประการหนึ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปลูกฝังผ่านการศึกษาอย่างเต็มที่ คือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์** ซึ่งเป็น *"คนที่เรารักที่สุด"* เพื่อแก้ปัญหาทางการเมืองในเวลานั้น กล่าวคือ ในปลายรัชกาลที่ 5 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกต่อการแพร่หลายของความรู้และความคิดใหม่ ๆ ผ่านทางโรงเรียนจีนและโรงเรียนของมิชชันนารี ที่จะมีผลให้ชาวสยามเกิดความเสื่อมศรัทธาต่อพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา[255] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเมื่อยังเป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ เจ้ากรมตรวจการศึกษา กระทรวง

---

[252] โปรดดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 4** พิมพ์ครั้งที่ 11 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2497.

[253] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 293-294.

[254] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 6** สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 1 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2448. หน้า 75.

[255] ห.จ.ช., ร.5 ศ.5/81 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการศึกษาของชาติ ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) เมื่อยังเป็นพระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ เจ้ากรมตรวจการศึกษา กระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ.129 (พ.ศ.2452).

ธรรมการ ได้หาทางแก้ปัญหา โดยร่วมกับเสนาบดีกระทรวงธรรมการ คือพระยาวิสุทธิ์สุริยศักดิ์ (ต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) จัดทำ *"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"* พร้อมกับสร้างอุดมการณ์ทางการศึกษา ที่เน้นคติกษัตริย์นิยมให้เป็นแบบแผนความคิดที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ

"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม" นี้ ได้อาศัยเค้าโครงแบบแผนการศึกษาของญี่ปุ่นที่สร้างเอกลักษณ์ของชาติให้อยู่ที่องค์จักรพรรดิ โดยให้โรงเรียนทุกแห่งปลูกฝังความเชื่อนี้ ด้วยการหัดอ่านและท่องจำประกาศสรรเสริญองค์พระจักรพรรดิทุกวัน ดังนั้น กระทรวงธรรมการจึงได้กำหนดให้โรงเรียนทุกแห่งในประเทศต้องนำ*"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"*นี้เข้ากรอบเพื่อบูชา และในวันเฉลิมพระชนมพรรษา โรงเรียนทุกแห่งจะต้องจัดพิธีถวายคำนับพระบรมรูปของพระมหากษัตริย์ แล้วอ่าน*"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"* ด้วย เพื่อ *"กระชับใจเด็ก และกล่อมเกลาสันดานเด็ก ปลุกความสวามิภักดิ์ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และความรักชาติบ้านเมือง"*[256]

"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม" มีผลบังคับใช้ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ.2453 เนื้อหาเน้นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเห็นการณ์ไกล คือทรงเห็นความจำเป็นในการสร้างความเจริญขึ้นในชาติบ้านเมือง เพื่อประโยชน์ในการติดต่อกับต่างประเทศและการแข่งขันทางการค้า พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงสิ่งเก่าบางสิ่ง และรับเอาวิทยาการใหม่เข้ามาปรับปรุงประเทศ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญให้ต้องทรงฝึกหัดราษฎรให้ฉลาดและประพฤติตัวดี เพื่อจะเป็นราษฎรที่ดีของประเทศสยาม สามารถทำหน้าที่ต่อครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อน และคนในชาติเดียวกันได้เป็นอย่างดี *"ประกาศกระแสพระราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม"* เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์เป็นอย่างสูง และเน้นให้ราษฎรทุกคนมีหน้าที่ถวายความจงรักภักดีและระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอยู่เสมอ โดยราษฎรจะต้องได้รับการปลูกฝังความรู้สึกจงรักภักดีและความกตัญญูกตเวทีดังกล่าวนี้ทั้ง *"ในสันดานกมลและอาการภายนอกที่ปรากฏ"*[257]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังมีบทบาทในการสถาปนาความทรงจำเกี่ยวกับความสำคัญของพระมหากษัตริย์โดยผ่านการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ในแบบเรียนด้วย เช่น **แบบเรียน**

---

[256] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม และโปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 115-116.

[257] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม.

ธรรมจริยา เล่ม 4 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี อธิบายความจำเป็นในการมีหัวหน้าเพื่อ *"ตัดสินความวิวาท"* และเป็น *"ผู้แนะนำ"* ในการทำมาหากิน และอธิบายการสถาปนา **"ชาติไทยเรา"** ได้สำเร็จโดยคนไทยไม่ต้องตกเป็น *"ข้า"* ของใคร เนื่องจาก **"ชาติไทยเรา" มีหัวหน้า คือพระมหากษัตริย์ที่ *"แข็งแรง"* และ *"ชำนาญด้วยการรบพุ่ง"*** ดังความว่า

> *เมื่อ ปู่ ย่า ตา ยาย ซึ่งเป็นผู้ปกครองสิ้นชีพไปแล้ว ลูกหลานเหลนเหล่านั้นก็จะรู้สึกต้องการหัวหน้าสำหรับเป็นผู้ตัดสินความวิวาทบาดหมางของตน และเป็นผู้แนะนำตนในการหากินต่อไป ถ้าหัวหน้าผู้ตายไม่ได้เลือกตั้งหัวหน้าไว้แล้ว คนเหล่านั้นก็จะเลือกตั้งกันเองขึ้นเป็นหัวหน้าคนหนึ่งสำหรับเป็นผู้ปกครองพวกพ้องพี่น้องต่อไป*
>
> *...คนโบราณ...พากันอพยพ...เสมอ ถ้าได้พบพวกอื่นเข้าก็ได้สู้รบกัน เพื่อจะได้แย่งชิงที่ดินหรือป่าอันมีอาหารบริบูรณ์มาก จะได้หากินสะดวก การปกครองอย่างพ่อบ้านอันเป็นผู้ใหญ่ที่นับถือ จึงกลายเป็นการปกครองด้วยฝีมือเข้มแข็งในการรบไป*
>
> *พวกที่กล้าแข็งจะมีผู้คนขึ้นทุกที พวกที่กำลังน้อยพ่ายแพ้ก็ต้องยอมเป็นข้าต่อมาภายหลังพวกใดมีฝีมือเข้มแข็งในการรบ พวกนั้นมีอาณาเขตกว้างขวางขึ้น มีผู้คนมากขึ้น ตั้งตัวเป็นประเทศใหญ่ เรียกพวกเดียวกันว่า ชาติ หนึ่ง และเรียกหน้าผู้ปกครองว่า กษัตริย์*
>
> ***ชาติไทยเรา** เมื่อหลายพันปีมาแล้ว ก็มีแต่พวกเล็กน้อย เที่ยวเร่ร่อนอยู่ข้างฝ่ายเหนือของประเทศเรานี้เหมือนกัน อาศัยด้วยมีหัวหน้าแข็งแรง และเป็นพวกที่ชำนาญด้วยการรบพุ่ง จึงได้มีเหล่ากอเจริญขึ้น ก็แผ่อาณาเขตมาข้างทิศใต้ อันเป็นที่ดินบริบูรณ์ด้วยอาหาร แล้วจากบ้านเมืองตั้งขึ้นเป็นประเทศ เรียกว่าประเทศสยาม มีกษัตริย์เป็นหัวหน้าคนชาติสยามทั้งหมด และมีเจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นผู้ช่วยราชการแผ่นดิน ปกครองด้วยอำนาจรบพุ่ง จึงกลายมาเป็นปกครองด้วยรัฐบาลได้อีกชั้นหนึ่ง*[258]

แบบเรียนบางเล่มที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้เขียน มุ่งให้เกิดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีโดยตรง ตามแนวทางที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างไว้ใน**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** รัชกาลต่าง ๆ เช่น กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด

---

[258] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **ธรรมจริยา เล่ม 4** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2520. หน้า 114-129. (เน้นโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี).

ฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นผู้สถาปนาราชวงศ์จักรี และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำนุบำรุงศาสนาและอาณาประชาราษฎรให้ได้รับความสุข ทรงจัดการบ้านเมืองให้เจริญ พ้นจากการย่ำยีของประเทศที่มีกำลังยิ่งกว่า ทรงปกครองประเทศในสมัยอันนับว่าสำคัญ คือ เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่ *"ชาติไทย"* จะก้าวล่วงจาก *"ความทึบ"* เข้าสู่ *"ความศิวิลัยซ์"* ทรงใช้พระปรีชาสามารถในการก้าวนำประเทศสยาม และใน ร.ศ.116 ก็เสด็จประพาสต่างประเทศ อันแสดงถึงความรักชาติอย่างแท้จริงของพระองค์[259]

นอกจากนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังเขียนเรื่องอื่น ๆ อีกมาก ที่มุ่งทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น เช่น ใน ***"ราชสดุดีดอนเจดีย์"*** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสดุดีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงต่อสู้เพื่อเอกราชของ *"ชาติไทย"*[260] ใน ***"นายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ"*** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสดุดีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงทำให้ *"ชาติไทย"* มีเกียรติยศ เนื่องจากพระมหากษัตริย์แห่งประเทศอังกฤษทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระองค์เป็นนายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ[261] ใน ***"เรื่องชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง"*** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระปรีชาสามารถและทรงเห็นการณ์ไกลกว่าคนทั้งหลาย ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ทรงตั้งกองเสือป่า ที่ช่วยฝึกอบรมให้ *"เสือป่า"* มีน้ำใจเป็นลูกผู้ชาย และเป็นบุคคลที่เชื่อถือได้ ทรงส่งกองทัพไทยไปทำสงครามในยุโรป ซึ่งทำให้ *"ชาติไทย"* มีชื่อเสียงปรากฏในโลก และทำให้ชาติยุโรปรู้จัก *"ชาติไทย"* ดีขึ้น[262] ในบทความเดียวกันนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียกย่องว่า *"พระมหากษัตริย์ศาสตราจารย์เจ้าพระองค์นี้ ได้ทรงยกธรรมจริยาของบุคคลและทวยราษฎร์ของพระองค์ให้สูงภูมิสูงขึ้น"*[263] และ *"พระองค์ได้ปรากฏเป็นเยี่ยงอย่างในทางพิสูจน์ว่า* ***อัจฉริยบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจ อาจยังประโยชน์ให้แก่ประชาชนได้ยิ่งกว่าการปกครองอย่างเดมอคราซี่ (คือแล้วแต่ราษฎร) จะทำได้"***[264]

---

[259] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 6**, หน้า 79-80.

[260] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ราชสดุดีดอนเจดีย์" ใน **ปกิณกประพันธ์** พิมพ์แจกในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็นเจ้าพระยา 31 ธันวาคม พ.ศ.2460.

[261] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "นายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ" ใน **ปกิณกประพันธ์**.

[262] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "เรื่องชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง" ใน **ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2475. หน้า 28-35.

[263] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

[264] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-35. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในบทประพันธ์ ***"ราชสดุดี"*** ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแต่งขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มุ่งแสดงให้เห็นว่า บ้านเมืองเจริญขึ้นได้เนื่องจากพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ นับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา ใน ***"ราชสดุดี"*** นี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นว่า พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสมควรได้รับการยกย่องเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากทรงฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย กว่าจะทรงปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินได้สำเร็จ นับว่าพระองค์ทรงเป็น *"อัจฉริยบุคคลจริง ๆ"* ส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก็ได้รับการยกย่องจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการดำเนินนโยบาย *"ดุลยภาพ"* ดังความว่า

สยามได้พระปกเกล้า เจ้าสยาม
เสด็จมาเหมาะเมื่อยาม ธนขาด...
เถลิงราชย์ทรงตั้งราช หฤทัย
ตัดจ่าย, ตัดคน, เยีย เยี่ยงให้
งานทรงอยู่อย่างไร ไม่ขาด
บำเหน็จชีพเลี้ยงได้ ทุกคน โดยควร
ตั้งตนตัดเบี้องราช สำนัก ก่อนแล
แล้วตัดทุกกระทรวงจน จบถ้วน
งบได้กับจ่ายประจักษ์ ดุลยภาพ เพ็ญแล
ภัยหมดปลดเปลื้องล้วน เลิศลอย [265]

แม้แต่ในการบรรยายเรื่อง ***"วิธีการปกครองประเทศสยาม"*** ให้แก่นักเรียนแผนกรัฐศึกษาโรงเรียนข้าราชการพลเรือน (ต่อมาคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ในเดือนกันยายน พ.ศ.2457 ซึ่งมุ่งให้นักเรียนที่จะเป็นข้าราชการพลเรือนในอนาคต ได้ตระหนักถึงสถานภาพของตนว่ามิใช่เป็น *"นาย"* ของราษฎร ไม่ควรดูถูกราษฎรว่าเป็นชนชั้นต่ำที่ไม่มีการศึกษา และเน้นหน้าที่ความรับผิดชอบของข้าราชการต่อราษฎร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ยังแสดงให้เห็นว่า ระบอบการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เจริญก้าวหน้ากว่าในอดีตที่ปกครองแบบ *"ฟิวเดลลิซึม"* เพราะ *"ราษฎรได้ความเสมอภาค"* อันเนื่องจากพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแสดงว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีให้

---

[265] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ราชสดุดี" ใน **โคลงกลอนครูเทพ** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2473. หน้า 1-22.

ความสำคัญแก่บทบาทของพระมหากษัตริย์ ในการทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าขึ้นอย่างเห็นได้ชัด[266]

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของคำบรรยาย ***"วิธีการปกครองประเทศสยาม"*** แสดงให้เห็นว่าในขณะเดียวกับที่ให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็พยายามทำให้ผู้ที่จะเป็นข้าราชการต่อไปในภายหน้า มุ่งมั่นทำงานเพื่อราษฎร โดยให้เหตุผลว่าในเวลานั้น ***"ราษฎรได้ความเสมอภาค"*** แล้วจากการเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 และการปลุกใจเสือป่าในรัชกาลที่ 6 ข้าราชการจึงควรปฏิบัติต่อราษฎรให้ดีกว่าในสมัยก่อน ดังความใน **หนังสือพิมพ์ไทย** ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนส่งไปตีพิมพ์ (เพื่อแก้ข่าวเกี่ยวกับคำบรรยายที่เคยได้รับการตีพิมพ์แล้ว แต่เนื้อความคลาดเคลื่อนไปจากคำบรรยายที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแสดงไว้อย่างมาก) ดังนี้

> *ข้าพเจ้าได้อธิบายเกี่ยวถึงพงศาวดาร ให้เห็นถึงวิธีการปกครองอย่างฟิวเดลลิซึม ได้เปลี่ยนมาเป็นวิธีการปกครองอย่างปัจจุบัน ที่ให้ราษฎรได้ความเสมอภาคอย่างไร ข้าพเจ้าอ้างพระบรมราโชบายเรื่องราชอภัยทานการเลิกทาส ซึ่งเป็นการเกี่ยวด้วยส่วนกาย และอ้างการปลุกใจเสือป่า เกี่ยวด้วยส่วนใจเป็นหลักถาน...*
>
> *...ข้าราชการในหัวเมือง ให้รู้สึกตัวเสมอว่า เมื่อตัวเป็นข้าราชการแล้ว ไม่ควรสำคัญว่าเป็นนายราษฎร แลดูถูกราษฎรที่ตนปกครองว่าเป็นชนชั้นต่ำ เป็นไพร่ ไม่มียศบรรดาศักดิ์และไม่มีความรู้... ถ้าสำคัญผิดเช่นนั้น หน้าที่ของตนที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าชุบเลี้ยง แต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของราษฎร ปกครองให้ราษฎรได้ความสุข ก็อาจเป็นผลตรงกันข้าม ด้วยเหตุที่ตนไปหลงตั้งตนเป็นนายราษฎรเกินไปนั้น เพราะจะเตือนสติในข้อนี้ ข้าพเจ้าจึงชี้ให้เห็นว่า คำว่า "ข้าราชการ" นั้น โดยศัพท์ก็บอกอยู่แล้วว่า เป็น "ข้า" ไม่ใช่นาย คือข้าของราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็คือปกครองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข คำว่าข้าราชการของเรา มีความหมายไม่ต่อแต้มกว่าคำอังกฤษที่เรียกว่า ปับลิคเซอร์แวนต์ (Public servant) นั้นเลย*[267]

---

[266] ห.จ.ช., ร. 6 น. 20.6/31 ตัดเก็บจากหนังสือพิมพ์ไทย กันยายน พ.ศ.2457.

[267] เรื่องเดียวกัน.

การให้ความสำคัญแก่ราษฎร โดยเน้นว่าราษฎรเป็นปัจจัยแห่งความเจริญและความมั่นคงของชาติหรือของรัฐ ยังเห็นได้จากผลงานอีกหลายเรื่องของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งต้องการให้รัฐบาลดำเนินนโยบายเพื่อช่วยเหลือราษฎรอย่างจริงจังทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น การเสนอให้รัฐบาลลงทุนด้านการศึกษาให้มากขึ้น เพื่อให้ราษฎรมีความรู้ที่จะสามารถเป็นกำลังต่อสู้กับปัญหาทางเศรษฐกิจในอนาคต การเสนอให้จัดตั้งสหกรณ์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร การเสนอให้อุดหนุนอุตสาหกรรม การหาทางเพิ่มจำนวนประชากร การเสนอให้เก็บภาษีตามรายได้ คือ *"คนจนเก็บน้อย คนรวยเก็บมาก"* ฯลฯ[268] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอด้วยว่า การทำให้ *"ราษฎร์รวย"* เป็นเรื่องสำคัญ เพราะรัฐจะเก็บภาษีได้โดยสะดวก แต่หากราษฎรจน แล้วรัฐมา *"รีดภาษี"* ก็จะ *"รีด"* ไม่ได้ และสภาวะที่ *"ไม่ได้เรื่อง"* ที่สุดก็คือ *"ราษฎร์จนรัฐรวย"* แล้วมีการนำเงินภาษีที่เก็บจากราษฎรมาใช้จ่ายหมดเปลืองไปกับชีวิตที่หรูหราฟุ่มเฟือย[269]

อนึ่ง ในช่วงปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หลังจากที่ได้ลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เขียนหนังสือแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ อย่างกระตือรือร้น และสามารถแสดงความคิดเห็นตามทัศนะส่วนตัวได้มาก ดังนั้น จึงสามารถเขียนไว้ในโคลงชื่อ ***"ระยะต่าง ๆ "*** ว่า *"สิทธิการครอบบ้าน ครองเมือง ราษฎร์มอบพระจอมปราณ หมดถ้วน"* ซึ่งเป็นการเน้นว่า *"สิทธิ"* ในการปกครองของพระมหากษัตริย์ มาจากการ *"มอบ"* ของราษฎร พร้อมกับตั้งข้อสงสัยว่า สภาวะที่สยามเป็น *"แหล่งสุข"* ซึ่ง *"เมืองสงบ คนสงบ"* นั้น จะดำรงอยู่ต่อไปได้อีกนานเพียงใด และยังเสนอความเห็นว่า ระบอบการปกครองย่อมเปลี่ยนแปลงไปโดยไม่มีอะไรหยุดยั้งได้ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามจึงมีวันสิ้นสุดและเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นในวันใดวันหนึ่งข้างหน้า เนื่องจากไม่อาจต้านทานอิทธิพลของแนวความคิดทางการเมืองต่าง ๆ ที่มาจากตะวันตกได้ ในโคลง ***"ระยะต่าง ๆ "*** นี้ ระบุด้วยว่า การปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญของอังกฤษ เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของของความเจริญของประเทศนั้น สยามจึงอาจนำระบอบดังกล่าวมาใช้เมื่อราษฎรมีการศึกษาดีขึ้น แม้แต่การปกครองในระบอบสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ก็อาจเกิดขึ้นในประเทศสยามได้ในอนาคต เพราะจุดมุ่งหมายของลัทธิการเมืองทุกลัทธิก็คือความสุขสมบูรณ์ของราษฎร[270]

---

[268] อ้างใน ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 84.

[269] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ความมีความจนของประเทศ" ใน **โคลงกลอนครูเทพ เล่ม 1** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2515. หน้า 107-110.

[270] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ระยะต่าง ๆ " ใน **โคลงกลอนของครูเทพ**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2473. หน้า 129-134.

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 แล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีซึ่งได้รับเชิญให้เข้ามาดูแลจัดการระบบการศึกษาในระบอบใหม่ ก็ได้สนองนโยบายของรัฐบาล โดยเขียน **แบบสอนอ่านใหม่** จำนวน 7 เล่ม ใน **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 4 กล่าวว่า ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชะตากรรมของบ้านเมืองขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว การสืบราชสมบัติจึงเป็นปัญหาสำคัญ สมัยใดได้พระเจ้าแผ่นดินดี บ้านเมืองก็เป็นสุขและมีความเจริญรุ่งเรือง แต่สมัยใดได้พระมหากษัตริย์บกพร่อง บ้านเมืองก็จะระส่ำระสายและเสื่อมลง ประเทศสยามจึงได้เปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ[271] ส่วนใน **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 6 กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบเก่ามาสู่ระบอบใหม่ว่า ความสัมพันธ์แบบ *"คนมั่งมีกินแรงคนจน"* กลายเป็น *"คนมีคนจนเฉลี่ยสุขให้กันและกัน"* เพราะ *"มนุษย์คือส่วนรวม เป็นใหญ่แล้ว"* ดังความว่า

> *แต่ก่อนนี้คนมั่งมีกินแรงคนจน การปกครองยังมีคำว่า "เสวยราชย์" และ "กินเมือง" เป็นพยานอยู่ คือการเลี้ยงชีพด้วยหน้าที่ของตน ซึ่งเรียวลงเป็น **ทำนาบนหลังคน** แต่เดี๋ยวนี้ คนจนได้อาศัยแรงคนมั่งมี ทั้งคนมีคนจนเฉลี่ยสุขให้กันและกัน เพราะเราเข้าถึงความเจริญที่มนุษย์ คือส่วนรวม เป็นใหญ่แล้ว*[272]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวถึงระบอบการปกครองใหม่ว่า *"การปกครองด้วยกฎหมายเป็นการให้ความเสมอภาคทั่วหน้า ดีกว่าการปกครองตามใจตน ข้าพเจ้าเห็นว่า การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ดีกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แน่ ๆ"* [273] ในงานเขียนอื่น ๆ ก็มิได้ยกย่องพระมหากษัตริย์อีกต่อไป เว้นแต่ยกย่องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญ แม้แต่นโยบาย *"ดุลยภาพ"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเคยยกย่องมาก่อน ก็กลับเขียนว่า

> *"งบประมาณ แผ่นดิน ผิดดุล*
> *ว้าวุ่น ดุลยภาพ สะสาง*
> *ดุลธน ดุลคน ป่นปี้พลาง...*

---

[271] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 4 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479. หน้า 145.

[272] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม** 6 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480. หน้า 248-249. (เน้นโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี)

[273] เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

บันดาล เปลี่ยนการ ปกครอง
สนอง รัฐธรรมนูญ หนุนกู้
ไทยรัฐ รุ่งเรือง เฟื่องฟู
ดูราว นฤมิตร ฤทธิเรือง"[274]

จะเห็นได้ว่า งานเขียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในระยะหลัง มีบางส่วนที่ไม่ได้เสริมสร้างความจงรักภักดีต่อ *"ความเป็นไทย"* ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ แต่งานเขียนในลักษณะนี้เป็นที่รับรู้ในวงจำกัด ต่างกับแบบเรียนซึ่งมีอิทธิพลเป็นอย่างมาก

การสร้างจินตภาพ "สังคมและวัฒนธรรมไทย" ผ่านแบบเรียน

ถึงแม้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะเห็นความสำคัญของ *"ความเสมอภาค"* มาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในฐานะข้าราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่รับผิดชอบด้านการศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นปัญญาชนอีกผู้หนึ่งที่พยายามปลูกฝังความคิดในเรื่อง **การแบ่งชั้นทางสังคม** ให้คนไทยยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยเน้น *"ความรัก"* ที่คนต่างชั้นมีต่อกัน เช่น **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 ระบุว่า *"การที่คนเราเกิดมามียศตำแหน่งสูงต่ำต่างกันก็ดี จะต้องมีความรักซึ่งกัน"*[275]

บทบาทดังกล่าวของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เกิดขึ้นเนื่องจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจำเป็นต้องจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งต้องการปลูกฝังอุดมการณ์อันทำให้คนไทยยอมรับสิทธิและหน้าที่ที่แตกต่างกันระหว่างคนต่างชั้นกัน เพื่อแทนที่ระบบไพร่และทาสซึ่งได้รับการยกเลิกไปแล้ว หากปราศจากอุดมการณ์เช่นนี้ การผูกขาดอำนาจไว้ในมือของชนชั้นเจ้าก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ ไม่ว่าจะมีกองทัพหรือกองกำลังตำรวจที่เข้มแข็งสักเพียงใดก็ตาม ซึ่งปรากฏว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ทั้งกองทัพและกองกำลังตำรวจเองก็ยังไม่มีประสิทธิภาพมากนัก การปลูกฝังอุดมการณ์ดังกล่าวจึงยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นไปอีก

---

[274] ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 96.

[275] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 1 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2448. หน้า 76.

การจัดการศึกษาภายใต้ความรับผิดชอบของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงไม่เพียงแต่จะยึดหลักชาติวุฒิในการรับนักเรียน[276] เท่านั้น หากแต่ยังพยายามปลูกฝังให้นักเรียนยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคมและการแบ่งหน้าที่กัน ไม่ให้ราษฎร *"แส่เกินฐานะ"*[277] หรือ *"แส่เปนเสมียน"*[278] โดยการเน้นให้นักเรียนเลือกเรียนวิชาที่สอดคล้องกับอาชีพเดิมของตระกูล[279] ในการจัดการศึกษาภาคบังคับแก่นักเรียน มีความระมัดระวังอย่างมากที่จะไม่ให้นักเรียนที่เกิดในตระกูลชาวไร่ชาวนา *"ทิ้งภูมิลำเนาไร่นา"* ดังความใน *"คำแนะนำของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 2 เรื่องวิชาเพาะปลูกเป็นส่วนสำคัญสำหรับพระราชบัญญัติ"* ซึ่งกล่าวว่า

> *ถ้ายิ่งสอนแต่หนังสือ อันเป็นภาคสามัญศึกษาด้วยแล้ว พระราชบัญญัตินี้จะให้โทษ ในการที่ให้ราษฎรทิ้งภูมิลำเนาไร่นาไปหาการเสมียนหรือการลูกจ้างในร่มที่เป็นการเบากว่าและภาคภูมิกว่า เหตุฉะนั้นต้องอบรมวิสามัญตามหลักสูตรประถมให้บริบูรณ์ด้วย...ให้ฉลาดและคุ้นทางกสิกรรม...ได้นิสสัยต่อสู้ความหนักจนเคย กลายเป็นไม่หนัก*[280]

การแบ่งชั้นทางสังคมซึ่งสัมพันธ์กับการแบ่งหน้าที่ ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในนโยบายการศึกษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้รับผิดชอบ คือให้ทุกคนทั้งหญิงและชายนั้น

> *ได้รับการศึกษา**ตามควรแก่อัตตภาพ**.. .ตั้งแต่ชั้นล่าง คือประถมศึกษา...มีวิชาชีพ **เป็นพลเมืองชั้นสามัญ** ใครมีอัตตภาพเหมาะยิ่งขึ้นไปกว่านั้นก็โผล่ขึ้นไป**ชั้นกลาง** คือมัธยมศึกษา...ใครมีอัตตภาพยิ่งยวดขึ้นไปอีกก็ผุดขึ้นชั้นสูง คืออุดมศึกษา ไป**เป็นพลเมืองชั้นสูง ที่ช่วยประเทศของตนด้วยวิชาความคิด**"*[281]

---

[276] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 186.

[277] **พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6 กับเรื่องประกอบ** หน้า 182 อ้างในวารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 253.

[278] หจช., ร.6 ศ.4/26 เรื่องคิดจะจัดโรงเรียนกสิกรรม หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 18 ตุลาคม 2459.

[279] วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 253.

[280] ห.จ.ช., สบ. 2.32 / 4 (2) เรื่องส่งพระราชบัญญัติประถมศึกษาและข้อบังคับกระทรวง พ.ศ.2464.

[281] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "โอวาทของเสนาบดีกระมรวงธรรมการกล่าวในที่ประชุมแจกประกาศนียบัตรนักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมบริบูรณ์ พ.ศ.2466 ณ กระทรวงศึกษาธิการ วันที่ 22 มกราคม 2467" **วิทยาจารย์** 25 มีนาคม 2467. หน้า 922-926. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เนื่องจากการเน้นในเรื่องของ *"หน้าที่"* ให้คนแต่ละชั้นยอมรับ *"หน้าที่"* ตามสถานภาพทางสังคม มีความสำคัญอย่างมากต่อการรักษาโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนเป็นลำดับชั้น ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงเน้นเรื่อง *"หน้าที่"* ไว้ในแบบเรียนและในงานเขียนอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า การทำ *"หน้าที่"* ให้ดีที่สุด จะส่งผลดีทั้งแก่ตนเองและแก่บ้านเมือง เป็นต้นว่า

> *ใครเกิดมามีหน้าที่ทำในทางใด จึงควรตั้งใจทำในทางนั้นให้ดีที่สุดที่จะทำได้ จะได้เป็นประโยชน์แก่ตนให้มาก ๆ ด้วย แลบ้านเมืองจะได้พลอยเจริญขึ้นในส่วนวิชานั้น ๆ ตามส่วนด้วย นับว่าได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย*[282]

การทำ *"หน้าที่ต่อชาติ"* สำคัญยิ่งกว่า *"ความรักชาติ"* เพียงอย่างเดียว และในการทำ *"หน้าที่ต่อชาติ"* นี้ ทุกคนต้องถือว่า *"หน้าที่"* สำคัญกว่าความรู้สึกส่วนตัว กล่าวคือแม้จะรู้สึกไม่ชอบ แต่ถ้าเป็น *"หน้าที่"* ก็จะต้องทำ **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 4 ระบุว่า

> *ความรักอย่างเดียวไม่อาจทำให้บ้านเมืองเรียบร้อยตลอดได้ จำเป็นที่ผู้อยู่ในบ้านเมือง จะต้องประกอบกิจธุระอันเป็นหน้าที่จำเป็นต้องทำด้วยเหมือนกัน บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ กิจธุระนี้จำเป็นต้องทำด้วยเหตุว่าเป็นหน้าที่ของเราอันหนึ่ง และเป็นของถูกควรทำด้วย คือเราชอบหรือไม่ชอบอยากทำหรือไม่อยากทำ ก็ต้องทำอยู่นั่นเอง*[283]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นอยู่เสมอว่า *"มนุษย์ต้องช่วยกันทำการ แบ่งหน้าที่กัน"*[284] ในการแบ่งหน้าที่กันนี้ **บุคคลที่มี *"ธรรมจริยา"* สูง** เป็นผู้ *"มีตำแหน่งสูง"* เพราะสามารถ *"กระทำหน้าที่อันประเสริฐที่เป็นสาธารณประโยชน์"* ได้มาก เพราะการมี *"ปัญญาเฉียบแหลมเท่านั้น"* ยังไม่เป็นการ

---

[282] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **ธรรมจริยา เล่ม** 4 หน้า 87, เนื้อหาทำนองเดียวกันปรากฏในบทประพันธ์อื่น ๆ อีกมาก ซึ่งสะท้อนว่าเป็นความคิดที่แท้จริงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เช่น ใน "ศิลปะแห่งการดำรงชีวิต", "ชัยก่อและชัยทำลาย", "ลิลิตมนุษย์ลักษณ์" เป็นต้น อ้างใน ใน ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 20.

[283] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **ธรรมจริยา เล่ม** 4 หน้า 64,

[284] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 5 สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 5 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2449. หน้า 41-52.

เพียงพอ แม้ว่าการมีปัญญาหรือวิชาความรู้จะทำให้เป็นมนุษย์ที่ประเสริฐ แต่สิ่งที่จะทำให้ ***"เป็นคนประเสริฐสูงสุด"*** ได้แก่ธรรมจริยา[285] คำสอนเช่นนี้ทำให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของการมี *"ธรรมจริยา"* โดยพยายามทำให้ตนเองเป็นคนมีธรรมจริยา ขณะเดียวกันก็ทำให้ยอมรับอำนาจของผู้ที่ *"มีตำแหน่งสูง"* ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้มี *"ธรรมจริยา"* เหนือกว่าผู้อื่นด้วย

***"ธรรมจริยา"* ที่สำคัญในการกำกับความสัมพันธ์ทางสังคมใน "ชาติไทย" ซึ่งได้รับการเน้นมากในแบบเรียน** เป็น *"ธรรมจริยา"* อันมีรากฐานอยู่บนโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนเป็นลำดับชั้น ซึ่งล้วนแต่เป็น *"ธรรมจริยา"* ที่ทำให้ยอมรับความไม่เท่าเทียมกันในสังคม เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้อธิบาย *"ธรรมจริยา"* แต่ละข้อ โดยละเอียด เพื่อให้นักเรียนเข้าใจอย่างชัดเจนถึง *"ธรรมจริยา"* ที่คนไทยพึงยึดถือ เพื่อจะมี *"ความเป็นไทย"* อยู่ในจิตใจ และเป็น *"พลเมืองดี"* ของ *"ชาติไทย"* อันจะส่งผลอย่างลึกซึ้งต่อโลกทัศน์ วิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตลอดจนพฤติกรรมทางสังคมในทุก ๆ ด้านของนักเรียน ทั้งในขณะที่เรียนอยู่ และหลังจากที่จบการศึกษาไปแล้ว

สาระสำคัญของ *"ธรรมจริยา"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเน้นในแบบเรียน อาจสรุปได้ดังนี้[286]

"ความเคารพ" หมายถึง มีความเคารพต่อผู้ที่กอปรด้วย ชาติวุฒิ วัยวุฒิ คุณวุฒิ ทั้งโดยมารยาททางสังคมและโดยความจริงใจ ธรรมจริยาข้อนี้เป็นพื้นฐานให้ปฏิบัติคุณธรรมข้ออื่นได้ง่าย เพราะความเคารพย่อมสร้างความศรัทธา ความยอมรับในตัวผู้อื่น เท่ากับถือว่าตนเป็นผู้น้อย บุคคลอื่นเป็นผู้ใหญ่ ผู้น้อยพึงปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ด้วยความเคารพ และยอมรับสถานภาพที่ด้อยกว่าของตน รับฟังและปฏิบัติตามผู้ใหญ่อย่างไม่มีเงื่อนไขหรือข้อโต้แย้งใด ๆ

"ความเชื่อฟัง" เป็นธรรมจริยาที่เกิดจากการบังคับใจตนเอง ให้ยอมรับและรักษาไว้ซึ่งสถานภาพตนเองในฐานะ *"ผู้น้อย"* และผู้อื่นคือ *"ผู้ใหญ่"* ตามลำดับชั้นแห่งวัยวุฒิ คุณวุฒิ และชาติวุฒิ โดยให้ความเคารพและเชื่อฟังอย่างไม่มีเงื่อนไข นับตั้งแต่บิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครู ผู้บังคับบัญชา ผู้ปกครอง ผู้น้อยต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่เพื่อรักษาประเพณีที่ปฏิบัติกันมา หากทำได้ก็จะเป็น *"มูลที่ตั้งแห่งความปรองดอง"* และ *"เป็นมูลที่ให้เกิดความฉลาดแก่เรา"* ด้วย **หนังสืออ่านธรรมจริยา**

---

[285] เรื่องเดียวกัน, หน้า 28. (เน้นโดยผู้เขียน)

[286] โปรดดูรายละเอียดใน ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)."*

เล่ม 6 ระบุด้วยว่า *"เราจำจะต้องยอมตนอยู่ใต้บังคับบัญชาของผู้ปกครอง หรือผู้ที่มีอำนาจเหนือเรา และเราจำเปนต้องฝากกายฝากใจเชื่อฟังคำของท่านผู้นั้น"*[287]

"ความกตัญญู" เป็นธรรมจริยาที่ตามมาหลังจากการให้ความเคารพและเชื่อฟังแล้ว คือเป็นหลักปฏิบัติในการตอบแทนผู้มีพระคุณ อันได้แก่บิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครู เจ้านาย และพระมหากษัตริย์ **หนังสืออ่านธรรมจริยาเล่ม** 6 ระบุด้วยว่าองค์พระมหากษัตริย์และเจ้านายทรงไว้ซึ่งพระเดชพระคุณในการปกครองให้ราษฎรได้รับความร่มเย็น ราษฎรจึงควรตอบแทนพระคุณด้วยการฝึกหัดตนให้ประพฤติในสุจริตธรรม สร้างประโยชน์แก่บ้านเมือง ช่วยขจัดศัตรูของบ้านเมือง

"**ความสามัคคี**" เกิดขึ้นได้จากพรหมวิหารธรรม คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งทำให้สามารถรวมตัวกัน ประกอบกิจการร่วมกันให้สำเร็จโดยเร็วและพร้อมเพรียง ทำให้เกิดความมั่นคงในทุกหมู่เหล่า รวมทั้งความมั่นคงของ *"ชาติไทย"*

"การลดหย่อนผ่อนตาม" เป็นธรรมจริยาในข้อ *"ขันติธรรมหรือความอดกลั้น"* ซึ่งเมื่อฝึกหัดให้เกิดขึ้น ด้วยความรู้สึกที่เป็นกลางและด้วยการไตร่ตรองด้วยเหตุผลของตนเองแล้ว จะทำให้ราษฎรยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากอิทธิพลตะวันตก สามารถเลือกรับเอาสิ่งที่ดีและถูกต้องบางส่วนจากต่างชาติต่างศาสนาเข้ามาใช้ประโยชน์ โดยไม่ละทิ้งขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมของไทย แต่ทำให้ขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมเหล่านั้นเจริญขึ้น

"ธรรมจริยา" ในข้อ *"การลดหย่อนผ่อนตาม"* นี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นไปตามแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวางรากฐานเอาไว้ คือการรับเอา *"ความศิวิไลซ์"* จากภายนอกเข้ามาอย่างเลือกสรร โดยไม่ละทิ้ง *"ความเป็นไทย"* อีกทั้งยังเป็นไปตามตามหลักการ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นว่าเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชนชาติไทย ซึ่งแนวทางหรือหลักการดังกล่าวนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในยุคที่เมืองไทยเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งต้องประกาศหลักการนี้ไว้ใน **ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ.**116 และ **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 ได้นำมาอ้างอิง ดังนี้

> *มิใช่หลง หรือเกลียดประเพณีไทยเดิมหรือต่างประเทศอย่างใดอย่างหนึ่ง...และเราทั้งหลายต้องพยายามที่จะเอาเยี่ยงอย่างความดีมาแต่ที่อื่น ๆ และ*

---

[287] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์และหลวงญาณวิจิตร์, **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม** 6 หน้า 4-5.

เวลาเดียวกันนั้น เราทั้งหลายไม่พึงควรเฉพาะแต่ที่จะรักษา ยังควรที่จะทำให้จำเริญขึ้นในสิ่งอันดี และสิ่งที่เคารพนับถือ ว่าเปนอาการกิริยาและขนบธรรมเนียมแห่งประเทศของเราด้วย[288]

***"ธรรมจริยา"* ที่มีรากฐานอยู่บนการแบ่งชั้นทางสังคม และการยอมรับประเพณีเดิมของไทย ได้รับการเน้นสำหรับจัดระเบียบความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวเพื่อมิให้เปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์แบบตะวันตกด้วย** เช่น เน้นให้คนในครอบครัวสัมพันธ์กันตามหลักวัยวุฒิ ชาติวุฒิ คุณวุฒิ ภรรยาต้องเป็นแม่เรือน คือ *"ซื่อตรง หมั่นเอาใจปฏิบัติ ถนอมน้ำใจสามี ช่วยกิจการภายในครัวเรือนให้เรียบร้อย..."* ในขณะที่สามีมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจและมีอำนาจสูงสุดในการรักษากฎเกณฑ์หรือระเบียบในครอบครัว ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่า *"นอกจากสามีแล้ว ก็ไม่มีใครอุดหนุนผู้หญิงได้ถึงเพียงนี้ เพราะผู้หญิงต้องอยู่ในบังคับปกครองของสามี...ถือเป็นกรรมสิทธิ์พิเศษ (ความสิทธิ์ขาดในที่จะทำอะไรก็ได้โดยชอบธรรม)..."* ส่วนบ่าวซึ่งมีชาติกำเนิดต่ำกว่านายและต้องพึ่งพิงนายก็มีหน้าที่ตอบแทนคุณด้วยความซื่อสัตย์ ขยันหมั่นเพียร และจงรักภักดี[289]

เป็นที่น่าสังเกตว่า *"ธรรมจริยา"* ในระดับครอบครัว ที่มุ่งทำให้ *"ผู้หญิง"* เป็น *"ภรรยาที่ดี"* เพื่อให้ครอบครัวเป็นหน่วยที่เป็นคุณแก่ชาติ ได้รับการเน้นโดยปัญญาชนภาครัฐหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงเทศนาถึงภารกิจของครอบครัวในการเลี้ยงดูสมาชิกให้มีร่างกายแข็งแรง เพื่อจะสามารถทำมาหากิน มีเงินมาเสียภาษีและเป็นทหารรับใช้ชาติ พร้อมกับมีจิตใจที่ยึดมั่นในศีลธรรม ไม่กระทำความชั่วต่าง ๆ ที่จะมีผลในทางทำลายระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ[290] ในขณะที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ประวัติ *"ผู้หญิง"* จำนวนมาก เพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้ *"ผู้หญิง"* สำนึกในความเป็นภรรยาและมารดาที่ดี[291] และทรงเตือนผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาสำหรับ *"ผู้หญิง"* ว่าจะต้องทำ

---

[288] โปรดดู วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 158-162.

[289] เรื่องเดียวกัน, หน้า 163-164.

[290] โปรดดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ.**2457 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504.

[291] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 265-290.

ให้ *"ผู้หญิง"* อยู่ในกรอบจารีตประเพณี มิให้สอนในเรื่องที่จะทำให้ *"ผู้หญิง"* เกิดความคิดฟุ้งซ่านหรือมีกิริยาอาการแบบผู้หญิงตะวันตก[292]

นอกจาก *"ธรรมจริยา"* ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เน้นคุณลักษณะของ *"พลเมืองดี"* อีกสองข้อ ซึ่งมีความสำคัญต่อความเจริญก้าวหน้า ความมั่นคง และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของรัฐสมัยใหม่ ได้แก่ การเป็นพลเมืองที่สนใจในการแสวงหาความรู้ และการเคารพกฎหมาย[293] ขณะเดียวกันเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ต้องการสร้าง *"เชื้อของคหบดี Middle Class ของเรา"*[294] ขึ้นมา เพื่อเป็นฐานทางสังคมสำหรับการสร้างระบบเศรษฐกิจของชาติให้เข้มแข็งด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดเรื่องการสร้างพลเมืองที่สนใจในการแสวงหาความรู้ และการสร้าง *"เชื้อของคหบดี Middle Class ของเรา"* ขึ้นมา ไม่ได้รับการส่งเสริมจากปัญญาชนกระแสหลักและชนชั้นนำอื่น ๆ มากนัก (เว้นแต่หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเห็นความสำคัญของการสร้าง *"ชนชั้นกลาง"* มากกว่าปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ) ถึงแม้ว่าปัญญาชนกระแสหลักและชนชั้นนำทั้งหลายจะมีความกังวลเกี่ยวกับอิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวจีนอยู่มากก็ตาม ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะการส่งเสริมให้เกิดพลเมืองที่สนใจในการแสวงหาความรู้ และการสร้าง *"เชื้อของคหบดีของเรา"* ขึ้นมาอย่างจริงจัง จะทำให้เกิดกลุ่ม *"คนไทย"* จำนวนมากที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีและมีความรู้สูง ซึ่งจะต้องการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง อันจะส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งปัญญาชนกระแสหลักและชนชั้นนำทั้งหลายต้องการจะรักษาเอาไว้ แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทั้งในเรื่องการเป็นพลเมืองที่สนใจแสวงหาความรู้ และการสร้าง *"เชื้อของคหบดี"* ขึ้นมาในสังคมไทย จึงมีอิทธิพลค่อนข้างน้อย

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมทางความคิดที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีส่วนในการสถาปนาขึ้นมาในสังคมไทยนั้น ส่วนใหญ่แล้วเกิดจากแบบเรียนที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียน **ซึ่งมุ่งปลูกฝังจริยธรรม ให้แต่ละคนจดจำและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด มิใช่การทำให้แต่ละคนมีโอกาสเข้าถึง "ความจริง ความดี และความงาม" อันซับซ้อนลุ่มลึก ซึ่งจะทำให้เกิดศักยภาพ**

---

[292] ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/6 หนังสือกราบบังคมทูลพระวรราชเทวีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 22 ตุลาคม ร.ศ.111 .

[293] โปรดดู ศิริ พุทธมาศ *"แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)"* หน้า 46.

[294] ห.จ.ช., ร.6 ศ.4/26 เรื่องคิดจะจัดโรงเรียนกสิกรรม.

ที่จะตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ด้วยตนเอง การเน้น "ธรรมจริยา" ในลักษณะนี้ ทำให้ต้องปลูกฝังเรื่องระเบียบวินัยอย่างเข้มข้น

กระบวนการปลูกฝังระเบียบวินัยในโรงเรียน เริ่มตั้งแต่ในระดับของ *"ครู"* ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมุ่งทำให้ *"ครู"* มีคุณสมบัติในแง่ของความสามารถในการ *"ปกครองให้เรียบร้อยที่สุด"* และ *"รักษาดิสสิปลิน"* ของโรงเรียนและชั้นเรียนอย่างเคร่งครัด[295] ในระดับนักเรียน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกำหนดให้นักเรียนปฏิบัติตามคำสั่งของครูอย่างเคร่งครัด โดยครูจะทำการฝึกฝนนักเรียนให้เคยชินกับการปฏิบัติตามคำสั่งในชีวิตประจำวัน รวมทั้งเคยชินกับการทำการต่าง ๆ อย่าง *"พร้อมกัน"* ใน **เลขเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนโรงเรียนอาจารย์** ระบุบทบาทของครูไว้ว่า

> *เมื่อจะให้ชั้นทำอาการกิริยาอันใด จงให้เป็นคำสั่งสั้น ๆ ให้นักเรียนทำพร้อมกันเสมอไป เช่น เวลาเข้าเรียน ก็ให้ยืนเป็นแถวแล้วสั่งให้เดิน, ให้เลี้ยวเข้าชั้น, ให้เข้านั่งที่, เวลาจะเขียนก็สั่งให้เปิดสมุด , ให้เปิดกระปุกหมึก, ให้เปิดแบบเรียน และให้ลงมือเขียน ฯลฯ*[296]

นอกจากจะเขียนตำราเรียนเองแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังจัดการและบริหารระบบการศึกษาของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสถาปนาอย่างเต็มที่

หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ.2464 ซึ่งประกาศใช้ในช่วงเวลาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ได้ให้ความสำคัญอย่างมากแก่วิชาพงศาวดาร ภาษาไทย และวรรณคดีไทย เพราะเป็นวิชาที่สามารถปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ได้อย่างดี

วิชา ***"พงศาวดาร"*** เน้นเรื่องกำเนิดของชนชาติไทยและการอพยพโยกย้ายก่อนที่จะมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศสยาม เพื่อให้นักเรียนสำนึกว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่มาแต่ก่อนพุทธกาลและเป็นชาติที่จงรักในอิสรภาพของชาติ ไม่ยอมตกอยู่ใต้การปกครองของจีน เพื่อทำให้นักเรียนมีความ

---

[295] หลวงไพศาลศิลปะศาสตร์, **เลขเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนโรงเรียนอาจารย์** พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ์, ร.ศ.131. หน้า 24.

[296] เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ภาคภูมิใจในชาติ และยึดมั่นในเอกลักษณ์ของชาติ ว่าเป็นชาติที่มีความ *"จงรักในอิสรภาพ"* วิชา *"พงศาวดาร"* ยังพยายามสร้างการรับรู้ด้วยว่า คนในมณฑลต่าง ๆ ล้วนเป็น *"พวกไทย"* ด้วยกัน เพราะการอพยพโยกย้ายลงมา ทำให้ต้องสมาคมกับคนในที่นั้น ๆ ทำให้ *"ภาษาปนกับจีนบ้าง แกวบ้าง เขมรบ้าง เป็นต้น"* แต่ ***"ชาวไทยมณฑลพายัพ มหาราษฎร์ อุดร อุบล ร้อยเอ็ด ก็เป็นพวกไทยที่สืบเนื่องมาแต่ตอนเหนือด้วยกัน"***[297] เมื่อกล่าวถึง *"พงศาวดารตอนตั้งประเทศสยาม"* ก็พยายามแสดงให้เห็นว่าคนในอาณาจักรโยนกและเชียงแสนเป็นชนชาติไทย เพื่อแสดงให้เห็นว่าคนในล้านนาเป็นพวกเดียวกันกับไทยทางใต้ พงศาวดารกล่าวว่าในเวลาต่อมาชนชาติไทยถูกขอมรุกราน จึงหนีภัยสงครามโดยพากันอพยพลงมาทางใต้ รวมตัวกับคนไทยที่อยู่มาก่อน จนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์สามารถตั้งตัวเป็นอิสระจากขอมได้สำเร็จ แล้วสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมา เป็นอาณาจักรแห่งแรกของชนชาติไทยในดินแดนสยามประเทศ[298]

พงศาวดารตอนกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นความต่อเนื่องของอาณาจักรไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งทำให้มีความมั่นคง มีผู้นำที่เข้มแข็ง มีความสามารถในการทำสงคราม การปกครอง การตรากฎหมาย และการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ แม้ว่าจะเสียเอกราชในบางสมัย แต่ก็เป็นช่วงสั้น ๆ เพราะชนชาติไทย *"มีความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* ในที่สุดก็สามารถกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ และสร้างความเจริญในด้านต่าง ๆ จนกระทั่ง *"ตั้งลงเป็นหลักฐานดังปรากฏทุกวันนี้"*[299]

ควรกล่าวด้วยว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้สืบทอด *"เอกลักษณ์ไทย"* ในเรื่อง *"ความจงรักในอิสภาพของชาติ"* ไว้ใน *"เพลงชาติไทย"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แต่งขึ้นด้วย โดยใช้คำว่า *"ไทย"* ในความหมายว่า *"อิสระ"* ดังความว่า

*สยามอยู่คู่ฟ้าอย่าสงสัย เพราะคนไทยเป็น**ไทย**ไปทุกเมื่อ*
ชาวสยามนำสยามเหมือนนำเรือ ผ่านแก่งเกาะเพราะเพื่อชาติพ้นภัย
เราร่วมสุขร่วมทุกข์กันทุกเมื่อ สยามเพื่อชาวสยามตามรักใคร่
*ยกสยามยิ่งยงธำรงชัย ให้เป็น**ไทย**ตราบสิ้นดินฟ้า*[300]

---

[297] ห.จ.ช., ร.6 ศ.2/11, ประมวญศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[298] ห.จ.ช., ร.6 ศ.2/11, ประมวญศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา.

[299] ห.จ.ช., ร.6 ศ.2/11, ประมวญศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา.

[300] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "เพลงชาติไทย" อ้างใน กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 129. (เน้นโดยกรมหมื่น

"ความเป็นไทย" อีกประการหนึ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปลูกฝังผ่านนโยบายการศึกษาและแบบเรียน **คือศีลธรรมของพุทธศาสนา ที่มีผลต่อความเจริญของ *"ชาติไทย"* และต่อความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์** ถึงแม้ใน *"คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 95/7173"* จะระบุว่าพระราชบัญญัติประถมศึกษานั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราขึ้น *"เพื่อให้เด็กในพระราชอาณาจักรได้เล่าเรียนทั่วหน้า ไม่เลือกเพศ ชาติ และศาสนา เป็นการพระราชทานการศึกษาแก่ทวยราษฎร์ของพระองค์ ตลอดจนชนต่างชาติต่างศาสนาซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามทั่วกัน...จึงมิได้บังคับให้สอนศาสนา แต่ให้สอนจรรยาซึ่งเหมาะแก่หน้าที่พลเมือง และให้ประพฤติได้จริง"* แต่ก็ระบุอย่างชัดเจนว่า

> *คราวนี้พิจารณาถึงเหตุที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของชาติ คนไทยแทบทั้งหมดเป็นพุทธศาสนิก วัดและพระแห่งพระพุทธศาสนามีอยู่ทั่วไป จึงควรเป็นกำลังใหญ่ในการแผ่ศาสนาของชาติ...ถ้าจะหาพระธรรมกถึกไม่ได้สะดวก ก็ให้จัดเอาครูนั้นเองแสดง และเริ่มด้วยสวดมนตร์เสือป่า ซึ่งเป็นแบบงดงามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ เสร็จสวดมนตร์แล้ว ก็มีการสอนข้อธรรมโดยนัยแห่งแบบเรียนเบญจศีลเบญจธรรม และแบบสอนอ่านจรรยาเรื่องพระพุทธศาสนาของกระทรวงศึกษาธิการ*[301]

ในแบบเรียน **ธรรมจริยา** เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเลือกธรรมะของพุทธศาสนาในส่วนที่ทำให้คนเกิดความสำนึกในความสำคัญของการฝึกฝนจิตใจเพื่อควบคุมร่างกาย ให้สามารถทำความดีแก่ตนเอง แก่ชาติ และแก่มนุษยชาติ **แบบเรียนธรรมจริยา เล่ม** 5 กล่าวว่า

> *อันมนุษย์ที่เกิดมาในโลก ตามที่พุทธศาสโนวาทกล่าวว่า อยู่ในกองกิเลสที่เป็นเพลิงเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ นี้ก็คือความประจัญบานต่อสู้กันระหว่างฝ่ายสูง (คือจิตร) และฝ่ายต่ำ (คือกาย)...นั่นคือการเอาชนะความชั่ว ปกครองตน*

นราธิปพงศ์ประพันธ์) เนื้อหาเพลงชาติข้างต้นนี้ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์วินิจฉัยว่า "เป็นไทย" ในบรรทัดแรกควรมี ย สะกด เพราะแปลว่าคนไทยจะมีนิสัยใจคอเป็นคนไทย คือ รักความเป็นเอกราชไปทุกเมื่อ แต่ "เป็นไทย" ในบรรทัดท้าย ไม่ควรมี ย สะกด เพราะ "ไท" ในที่นี้แปลว่าเป็นเอกราชโดยตรง

[301] ห.จ.ช., สบ. 2. 32/4 (4) คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 95/7173 เรื่องการให้การศึกษาแก่เด็กเกี่ยวด้วยศาสนา.

ด้วยเจตสิกธรรม คือ ความรู้ ความคิด ความใคร่ครวญ ความไต่สวน เปรียบเทียบ สติ และความรับผิดชอบ...แล้วจึงบงการให้ร่างกายกระทำ...[302]

การปลูกฝังความรู้เกี่ยวกับ *"ธรรมจริยา"* ทั้งหลายในแบบเรียน ตลอดจนการกำหนดให้นักเรียนต้องศึกษาวิชาพงศาวดารไทย และภาษาไทยกับวรรณคดีไทย เช่น รามเกียรติ์ ราชาธิราช อิเหนา ขุนช้างขุนแผน เทศนาพระราชประวัติ พระราชนิพนธ์ปลุกใจเสือป่า ฯลฯ[303] **มีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"*** กล่าวคือ *"ธรรมจริยา"* และโลกทัศน์ที่ได้มาจากวิชาเหล่านี้ ทำให้คนไทยที่ผ่านระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ มีวิธีคิดว่า การแบ่งชั้นทางสังคมและการทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคมนั้นเป็นสิ่งที่ดีอย่างปราศจากข้อสงสัย เพราะนอกจากสังคมไทยจะมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจแล้ว ยังเป็นสังคมที่คนยึดมั่นใน *"ธรรมจริยา"* อันทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* หากเมื่อใดที่คนไทยขาดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ขาดความศรัทธาในพุทธศาสนา หรือละเมิด *"ธรรมจริยา"* ข้อใดข้อหนึ่ง สังคมก็จะขาดระเบียบและความสงบสุข และไม่อาจสร้างความเจริญก้าวหน้าขึ้นมาได้เลย

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มโนทัศน์ข้างต้นนี้เริ่มมีพลังในสังคมมากแล้ว เพราะได้รับการการถ่ายทอดผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการ ซึ่งปรากฏว่า ใน พ.ศ.2464 มีการประกาศการศึกษาภาคบังคับในตำบลต่าง ๆ ทั่วประเทศ รวม 2311 ตำบล จากจำนวนตำบลที่มีอยู่ 5050 ตำบล มีโรงเรียนประชาบาลทั้งสิ้นจำนวน 2,742 แห่ง เมื่อถึง พ.ศ.2475 จำนวนโรงเรียนประชาบาลเพิ่มเป็น 6,081 แห่ง มีผู้ผ่านการศึกษาในโรงเรียนประชาบาล ระหว่าง พ.ศ.2464-2475 จำนวน 6,302,930 คน ส่วนผู้ผ่านการศึกษาจากโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ 4 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนราชวิทยาลัย โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพฯ โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ และโรงเรียนพรานหลวง ตั้งแต่ พ.ศ.2452 ถึง พ.ศ.2468 มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 5,153 คน[304] ส่วนใหญ่ของคนเหล่านี้กลายเป็นข้าราชการในระบอบใหม่ ซึ่งปฏิบัติงานต่าง ๆ ภายใต้วิธีคิดที่ได้รับการปลูกฝังจากโรงเรียน นอกจากนี้องค์กรทางการปกครองและสังคมระดับล่าง เช่น คณะกรรมการตำบล และวัด ก็มีส่วนทำให้ความคิดของปัญญาชนแพร่หลายออกไปสู่ราษฎรสามัญบางส่วนทั่วพระราชอาณาเขตด้วย[305]

---

[302] พระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 5** สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 5 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2449. หน้า 26.

[303] โปรดดู "ภาคผนวก" ใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" หน้า 390.

[304] เรื่องเดียวกัน, หน้า378-381.

[305] มัทนา เกษกมล, "การเมืองและการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน **การเมืองการปกครองของไทยสมัยใหม่** ชัยอนันต์ สมุทวณิช สุวดี เจริญพงศ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522. หน้า 98-99.

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 มโนทัศน์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ มิได้หมดพลังลงไป เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเองซึ่งเข้ามาร่วมงานกับรัฐบาลในระบอบใหม่ ก็มิได้ปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ที่เสนอในแบบเรียนในระดับที่ *"แตกหัก"* กับมโนทัศน์เดิม แต่กลับสร้างความสืบเนื่องทางความคิดเป็นอย่างสูง แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เพื่อตอบสนองระบอบใหม่ ในช่วงทศวรรษ 2480 โดยการนำเสนอความคิดของปัญญาชนหลายคน เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และพระยาอนุมานราชธน แต่บริบททางการเมืองในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ก็ได้ส่งผลให้มโนทัศน์ที่ได้รับการสร้างขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้รับการเลือกสรรมาสืบทอดอย่างจริงจังโดยปัญญาชนกระแสหลัก รวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการด้วย

การสืบทอดวิธีคิดข้างต้นนี้โดยปัญญาชนกระแสหลักในยุคต่อมา จึงทำให้คนไทยอธิบายปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ว่าเป็นผลมาจากผู้นำหรือราษฎรไม่ยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* และขาด *"ธรรมจริยา"* หรือขาดศีลธรรม โดยไม่มองไปถึงปัญหาเชิงโครงสร้าง และเมื่อเกิดปัญหาขึ้นทางออกที่คนไทยมองเห็น ก็อยู่ที่การรื้อฟื้น *"ความเป็นไทย"* และ *"ธรรมจริยา"* กลับคืนมา ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

บทที่ 7

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: หลวงวิจิตรวาทการ

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 การนิยาม *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* โดยปัญญาชนในระบบอบใหม่ มิได้เปลี่ยนแปลงมากถึงระดับที่รื้อถอนหรือเบียดขับความหมายเดิม ตรงกันข้าม แม้จะมีการเสนอความคิดใหม่บางประการขึ้นมาเพื่อตอบสนองบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไป แต่ความคิดใหม่เหล่านั้น ก็มิได้ขัดแย้งกับความคิดเดิม และนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา กลับมีความพยายามในการรื้อฟื้นความหมายเดิมของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ที่ทำให้วิธีคิดเกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ของคนไทยไม่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนระบอบการปกครองมากนัก จนกล่าวได้ว่ามีความสืบเนื่องของวิธีคิดเกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ในช่วงก่อนและหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เป็นอย่างมาก

ปัญญาชนภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญในการนิยามความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ในช่วงสองทศวรรษแรกภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ได้แก่หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และพระยาอนุมานราชธน

หลวงวิจิตรวาทการเสนอความคิดชาตินิยมมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 หลังจากหนังสือเรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตราได้รับการตีพิมพ์เพียง 2 ปี หลวงวิจิตรวาทการก็ได้แต่งหนังสือชุด **ประวัติศาสตร์สากล** ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ.2472-2474 ในหนังสือชุดนี้ หลวงวิจิตรวาทการทำให้ประวัติศาสตร์ *“ชาติไทย”* กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สากล และได้เขียนประวัติศาสตร์ *“ชาติไทย”* แตกต่างจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและขุนวิจิตรมาตราอยู่ไม่น้อย เพราะถึงแม้ว่าบางส่วนจะเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ตามลำดับรัชกาลของพระราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์ แต่ก็มีบางส่วนที่เป็นการอภิปรายปัญหาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย การปกครองของไทย *“ฐานะของพลเมือง”* และ *“สิทธิของคน”* ตลอดจน *“วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน”* ก่อนหน้าการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง[302] โดยเน้นถึงความรักชาติและการเสียสละชีวิตเพื่อชาติของชาวบ้านบางระจันอย่างเต็มที่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์

---

[302] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “พงสาวะดานลาว ของ มหาสิลา วีระวงศ์” ใน **จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2549. หน้า 24.

สงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ แต่ถึงแม้หลวงวิจิตรวาทการจะยอมรับว่า ส่วนที่ว่าด้วยสงครามไทย-พม่านี้ดึงมาจากพระนิพนธ์เรื่อง **ไทยรบพม่า** เป็นส่วนใหญ่ แต่ในหนังสือ**ประวัติศาสตร์สากล** หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญค่อนข้างมากแก่การเสียกรุงทั้งสองครั้ง และสงคราม *"กอบกู้เอกราช"* ของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพื่อเน้น *"วีรกรรม"* และ *"บทเรียน"* สำหรับ *"ชาติไทย"*[303]

การเน้นชาตินิยมอย่างเข้มข้นเกิดขึ้นในทศวรรษ 2480 ซึ่งนอกจากหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ยังมีปัญญาชนในแขนงวิชาต่าง ๆ อีกหลายแขนง ที่ได้พยายามสร้างความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ขึ้นมาในแขนงวิชาที่ตนเชี่ยวชาญ เช่น โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ (หลวงประพันธ์ไพรัชพากษ์ –บุญเชย ปิตรชาติ)[304] ซึ่งแสดงปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงเรื่อง *"วัธนธัมทางจิตใจ"* เพื่อทำให้คนใน *"ชาติไทย"* มีจิตใจเป็นหนึ่งเดียว มีความตอนหนึ่งว่า

> *ฉันรู้สึกเป็นเกียรติหย่างยิ่งที่ทางการวิทยุกะจายเสียงได้ให้โอกาสฉันมาพูดเรื่อง"วัธนธัมทางจิตใจ" ไนวันนี้...*
>
> *ฉันได้พูดไว้ไนเรื่องปรัชญาเบื้องต้นว่า "การส้างจิตไจของคนไทยทั้งมวนให้เปนน้ำหนึ่งไจเดียวกัน หรือให้เปนเหมือนน้ำไจคน ๆ เดียว ซึ่งจะมีความแขงแกร่งขึ้นเปนร้อยเท่าพันทวีนั้น เปนสิ่งพึงปราถนาและสำคันยิ่ง...ถ้าเราเตรียมไว้ให้คนทั้งชาติเปนน้ำหนึ่งไจเดียวกัน ถือปรัชญาทางสังคม ทางการเมือง และทางเสถกิจอันเดียวกันแล้ว เราก็คงจะต่อสู้กับเหตุการน์ทุกด้านได้อย่างแน่นอน...อันจิตไจของมนุสนั้นย่อมเปนสิ่งสำคันยิ่งไนการดำเนินชีวิตของมนุสแต่ละคน อันจิตไจของมนุสแต่ละคนนี้รวมกันเข้าก็คือจิตไจของชาตินั่นเอง ถ้าชาติใดมีจิตไจซึ่งเปนส่วนรวมดีงามแล้ว ชาตินั้นก็คงพบแต่ความจเริน*[305]

---

[303] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, "พงสาวะดานลาว ของ มหาสิลา วีระวงศ์" ใน **จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2549. หน้า 24-25.

[304] โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ (3 เมษายน พ.ศ. 2442-18 พฤษภาคม พ.ส. 2536) จบการศึกษาระดับปริญญาตรีด้านปรัชญา การเมือง เศรษฐกิจ จากมหาวิทยาลัยปรินซ์ตัน สหรัฐอเมริกา ในพ.ศ.2466 ได้รับการแต่งตั้งเป็นราชบัณฑิต ใน พ.ศ. 2485 และเป็นเลขาธิการราชบัณฑิตสถานระหว่าง พ.ศ. 2485-2490.

[305] โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์,"วัธนธัมทางจิตใจ" (27 พ.ย.2485) ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗. หน้า 48-49. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบัณฑิตสถาน** 31 มีนาคม พ.ศ. 2487).

โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ มีความเห็นไปในทางเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก คือเห็นว่า *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเจริญของชาติ

> *อันความจเรินของชาติบ้านเมืองนั้น มีข้อน่าสังเกตหยู่สองประการ คือ ความจเรินทางวัตถุประการหนึ่ง และความจเรินทางจิตไจอีกประการหนึ่ง ทั้งสองประการนี้บางคราวก็สนับสนุนซึ่งกันและกัน บางคราวก็เปนปฏิปักษ์ต่อกัน... ความจเรินทางวัตถุหรือความจเรินตา หาได้ช่วยไห้ชาติบ้านเมืองนั้นพ้นจากความเสื่อมไม่ ด้วยเหตุนี้ วัธนธัมทางจิตไจจึงเปนสิ่งสำคันยิ่ง ที่จะทำไห้ชาติบ้านเมืองจเรินรุ่งเรือง*[306]

ดังนั้น การเปลี่ยน *"จิคใจ"* หรือ *"นิสัยใจคอ"* ของพลเมือง ให้มีคุณลักษณะที่เอื้อต่อการสร้างความเจริญแก่ชาติ (ตามทัศนะของชนชั้นนำ) จึงเป็นเรื่องที่ต้องดำเนินการอย่างจริงจัง โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ ได้นิยาม *"ผู้มีวัธนธัมทางจิตใจ"* ว่าจะต้องมีคุนสมบัติดังนี้

> *1. เปนผู้รักสาไว้ซึ่งเกียรติและความเปนเอกราชของชาติ*
> *2. เปนผู้เสียสละให้แก่ชาติ*
> *3. เปนผู้ซื่อตรง*
> *4. เปนผู้รักสาวินัยอย่างเคร่งครัด*
> *5. เปนผู้กล้าหาน*
> *6. เปนผู้รักความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุส*
> *7. เปนผู้รักเกียรติสักติของตน*
> *8. เปนผู้ทำงานด้วยความเข้มแข็งอดทน*
> *9. เปนผู้มีความสุภาพเปนนิสัย*[307]

โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์เน้นในตอนท้าย เกี่ยวกับความหมายของ *"การเปนผู้รักษาไว้ซึ่งเกียรติและความเปนเอกราชของชาติ"* ในแนวทางเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและหลวงวิจิตรวาทการ ดังความว่า

---

[306] เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

[307] เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52.

การเปนผู้รักษาไว้ซึ่งเกียรติและความเปนเอกราชของชาตินั้น หมายถึงว่า เมื่อเราถือตามรัถนิยมว่า ชาติไทยต้องอยู่เหนือสิ่งได ๆ แล้ว เราก็ต้องทำทุกอย่างเพื่อรักสาความสักดิสิทธิแห่งรัถนิยมนี้ ที่จะทำได้ดังนี้ เราจะต้องส้างจิตใจของเราให้รู้สึกว่า เราภูมิใจที่เปนคนไทย โดยประการที่เรามีอิสระภาพ เรามีสาสนา เรามีภาสา เรามีขนบทำเนียมประเพนี และเรามีวัธนธัมประจำชาติดีเท่ากับชาติอื่นที่มีอารยะธัมสูงด้วยกัน และบางอย่างดีกว่าเสียด้วยซ้ำ...[308]

ในตอนท้าย โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์ชี้ให้เห็นเป้าหมายที่จะบรรลุถึง หากการสร้างวัฒนธรรมทางจิตใจสำเร็จลง ซึ่งไม่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ นั่นคือ

ผู้ซึ่งมีวัธนธัมทางจิตใจดังกล่าวนี้คงคิด คงพูด และคงทำหย่างเดียวกันและสืบเนื่องกันทุกคนไป นี่ก็คือถือปรัชญาอันเดียวกันนั่นเอง เมื่อดังนี้แล้ว แต่ละคนก็จะแข่งกันทำความดีให้แก่ชาติบ้านเมือง...ไนที่สุดก็จะแข่งขันรักสาความเปนไทย เพราะไม่ยอมเปนทาสซึ่งจิตใจจะพบแต่ความทรมาน[309]

ส่วนสถาปนิก เช่น นาถ โพธิประสาท[310] ก็ให้ความสำคัญแก่การสร้างศิลปะประจำชาติ เพื่อเป็นเครื่องช่วยรวมจิตใจของคนในชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยเสนอความคิดว่า

โดยเหตุที่งานงานสิลปกัมเปนงานที่เกี่ยวกับชีวิตจิตไจของมนุส ...การยึดถือแนวทางร่วมกันเปนอุดมคติ ย่อมบังเกิดผลดีทางส่วนรวม, และไม่ทำให้เกิดความรู้สึกไนเรื่องชาติผสม งานสถาปัตยกรรมจะเปนสื่อที่ประสานสามัคคีธัมของประเทสชาติได้เปนหย่างดี...

ความคิดที่จะประดิถไนงานสถาปัตยกัมเพื่อไห้เกิดลักสนะ "สถาปัตยกัมประจำชาติ" ขึ้นได้นั้น เปนสิ่งซึ่งทุกประเทสชาติพึงหวังเปนหย่างมาก เพื่อไห้ประชากรทั้งมวลได้สำนึกว่า งานสถาปัตยกัมทุกส่วนที่ได้เสกสัน, ปั้นขึ้นด้วย

---

[308] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[309] เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

[310] นาถ โพธิประสาท (นารถ โพธิประสาท) จบการศึกษาสถาปัตยกรรมศาสตร์บัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 1) จากมหาวิทยาลัยลิ้วอร์พูล ประเทศอังกฤษ เป็นผู้ริเริ่มและจัดตั้งคณะสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

น้ำมือของเรา ด้วยจิตใจของชาวไทเรา ซึ่งจะได้ฝังแฝงอยู่ในงานประดิถนั้นทุกชิ้นทุกอัน....[311]

ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นในทศวรรษ 2480 สอดคล้องกับความหมายที่บรรดาปัญญาชนข้างต้นเสนอ หลังจากทศวรรษ 2480 แล้ว หลวงวิจิตรวาทการได้เปลี่ยนมาเน้นความสำคัญของ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ตามแนวทางที่ปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สถาปนาไว้มากขึ้น ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

แม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการจะเป็น *"ลูกจีน"* โดยกำเนิด แต่เป็นผู้ที่ได้รับการกล่อมเกลาในวัฒนธรรมทางความคิดของไทยอย่างต่อเนื่อง เพราะได้บรรพชาเป็นสามเณรในชนบทแถบอุทัยธานีตั้งแต่มีอายุได้ 5 ปี[312] และได้บวชเรียนจนกระทั่งสอบได้เปรียญ 5 ประโยค ในระหว่างที่บวชเรียน ณ วัดมหาธาตุในกรุงเทพฯ ได้ติดตามอ่านพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยความกระตือรือร้น และเมื่อลาสิกขาออกมารับราชการ ก็เลือกรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ในนามของ *"ชาติไทย"* ในความสัมพันธ์กับนานาประเทศ เมื่อหลวงวิจิตรวาทการออกไปประจำในสถานทูตไทย ณ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ก็ต้องทำงานโดยคำนึงถึง *"เอกลักษณ์"* ของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อยู่เสมอ

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างสรรค์ผลงานจำนวนมาก ทั้งงานเขียนประวัติศาสตร์ บทความ บทละคร บทเพลง การแสดงปาฐกถา และซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นไปเพื่อตอบสนองนโยบายรัฐ ทำให้หลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทอย่างมากในการปลูกฝังวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* โดยเฉพาะวิธีคิดที่มาจากมโนทัศน์ที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็น *"ชาติของคนเชื้อชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ที่มี *"ความเป็นไทย"* อันเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ และคนไทยพึงเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างได้เพื่อให้ชาติมีเอกราชและเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น โดยที่ความคิดบางประการเป็นความคิดที่หลวงวิจิตรวาทการสืบทอดจากปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ความคิดบางประการก็ได้รับการสร้างขึ้นโดยหลวงวิจิตรวาทการเอง ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

---

[311] นาถ โพธิประสาท, "งานสถาปัตยกัมของเราจะก้าวไปทางไหน" ใน **70 ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ 70 ปี 31 มีนาคม 2547 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบัณฑิตสถาน** 31 มีนาคม 2486).

[312] ครอบครัวชาวจีนที่อพยพไปอยู่ในชนบทในเวลานั้นยังมีจำนวนน้อย จึงกลืนตัวเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาวบ้าน ต่างจากครอบครัวชาวจีนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ เช่น ชาวจีนในแถบเยาวราช ซึ่งจะสืบทอดวัฒนธรรมจีนเอาไว้มาก

ความคิดสำคัญประการหนึ่งที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สร้างขึ้น และหลวงวิจิตรวาทกาได้พยายามสืบทอด ก็คือความคิดว่า *"ชาติไทย"* มีความศิวิไลซ์ทางศิลปะมาแต่โบราณ เพื่อให้คนไทยเกิดความภูมิใจในความยิ่งใหญ่และเก่าแก่ของ *"ชาติไทย"* และพร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ ในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร หลวงวิจิตรวาทการพยายามทำให้เกิดการรับรู้อย่างกว้างขวางถึงเอกลักษณ์ของศิลปะไทยที่บ่งบอกความเจริญระดับสูงของ *"ชาติไทย"* [313]

ความคิดสำคัญที่สุดที่หลวงวิจิตรวาทการทำให้มีพลังสูงขึ้นมาก คือความคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของคน *"เชื้อชาติไทย"*

ภูมิหลังและความหมายทางการเมืองของการเน้น "เชื้อชาติไทย"

การเน้น *"เชื้อชาติ"* ในแง่กลุ่มคนที่สืบสายเลือดกันมาแต่โบราณ แม้จะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในสมัยนั้นยังมิได้ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดในลักษณะที่จะทำให้คนใน *"ชาติไทย"* มีความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยอัตโนมัติ **เพราะมุ่งเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอันเนื่องมาจากการยึดมั่นในพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน และการนับถือศาสนาพุทธเหมือนกันมากกว่า** ส่วนการเน้นประวัติศาสตร์อันยาวนานของ *"ชาติไทย"* แต่โบราณ แม้ว่ามีนัยของการเล่าเรื่องราวของ *"ชนชาติไทย"* ที่สืบสายเลือดกันมาอย่างยาวนานอยู่ด้วย แต่จุดเน้นก็อยู่ที่การทำให้คนไทยรับรู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของ *"ชาติไทย"* ก่อนชาติอื่น ๆ และการที่ *"ชาติไทย"* สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะทำให้เกิดความภาคภูมิในความสามารถ ความเสียสละและความสามัคคีของชนชาติไทย อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างที่คนไทยทั้งปวงจะต้องมีความสามัคคีและเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติเช่นเดียวกับที่บรรพบุรุษได้เคยทำมาแล้ว นอกจากนี้ ความภาคภูมิใจนี้ยังทำให้เกิดความรักใน *"ชาติไทย"* และเห็นความสำคัญของผู้นำแห่งชาติ รวมทั้งช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองในภาวะที่ต้องเผชิญกับความเหนือกว่าของชาติตะวันตก ในช่วงเวลาที่เกิดวิกฤติอัตลักษณ์เพราะสูญเสียความเชื่อมั่นในคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* อีกด้วย

เนื่องจาก *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการนิยามโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

---

[313] หลวงวิจิตรวาทการ, "ปาฐกถาเรื่องการศิลปากร (ส่วนที่เกี่ยวกับข้าหลวงประจำจังหวัด)" 8 มิถุนายน 2478 ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2435. หน้า 66-69.

และสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มั่นคง หัวใจของ ***"ความเป็นไทย"*** ที่ได้รับการนิยามจึงเน้นอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ พระพุทธศาสนา (รวมถึงศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา) และภาษาไทย ทั้งสามส่วนนี้ เป็น *"ภูมิธรรม"* ของไทย ซึ่งช่วยจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และจรรโลงโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่สถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ เช่น มีขนบธรรมเนียมประเพณี *"แบบไทย"* รวมทั้งพระราชพิธี *"แบบไทย"* จำนวนมากที่แวดล้อมพระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้พระองค์ทรงอยู่ในสถานะศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง มีพระพุทธศาสนา *"แบบไทย"* ที่ช่วยให้ความหมายแก่พระมหากษัตริย์ เช่น มีการแสดงพระธรรมเทศนา *"พระมงคลวิเสสกถา"* สรรเสริญพระคุณลักษณะอันวิเศษขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้พระองค์ทรงมีความชอบธรรมทุกประการที่จะทรงครอบครองพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ์[314] และมีราชาศัพท์ใน *"ภาษาไทย"* ที่ตอกย้ำสถานะอันสูงสุดในระบบการสื่อสารทางสังคม เป็นต้น ดังนั้น *"ความเป็นไทย"* ดังที่กล่าวมาข้างต้น อันเป็นส่วนสำคัญของ *"ชาติไทย"* ในทางจิตใจและทางวัฒนธรรม จึงได้รับการเน้นเป็นอย่างมากในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในขณะที่มีการเลือกรับความเจริญทางวิทยาการและเทคโนโลยีจากตะวันตกเพื่อใช้เป็นกลไกทางอำนาจของรัฐอย่างเข้มข้น

จะเห็นได้ว่า *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการเน้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่เกี่ยวกับเรื่อง *"เชื้อชาติ"* หรือการสืบสายเลือดโดยตรง แต่การเรียกชื่อชาติว่า *"ไทย"* และความจำเป็นในการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อยืนยันความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* โดยเน้นความสำเร็จของพระมหากษัตริย์ในอดีตในการกอบกู้และรักษาเอกราชของชาติ ตลอดจนพระราชกรณียกิจในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ *"ชาติไทย"/"เมืองไทย"* มาอย่างยาวนาน ก็ทำให้จำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องการสืบสายเลือดของชนชาติไทยอยู่ด้วย หนังสือเรื่อง **หลักไทย** ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งเน้นการสืบสายเลือดของคน *"เชื้อชาติไทย"* อันทำให้ *"ชาติไทย"* มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางเชื้อชาติมาแต่โบราณ จึงได้รับการตัดสินให้เป็นหนังสือดีและได้รับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือเรื่อง **หลักไทย** ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2471 และภายใน 7 ปี หนังสือนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำถึง 7 ครั้ง นับเป็นหนังสือสำคัญที่ทำให้แนวคิดเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ในแง่ของการสืบสายเลือดของชนชาติไทยมีอิทธิพลอย่างกว้างขวาง เพราะเล่าถึงเรื่องราวของชนชาติไทยตั้งแต่สมัยโบราณที่อพยพมาจากตอนใต้ของจีน และสืบสายเลือดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยเน้นคุณลักษณะของชนชาติ

---

[314] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พระมงคลวิเสสกถา**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2497.

ไทยที่มีความกล้าหาญ ความสามัคคี และความเสียสละในการต่อสู้เพื่อรักษาอิสรภาพของชาติ ไม่ยอมตกเป็นข้าของชาติใด

การเน้นเรื่องการสืบสายเลือดยังเห็นได้ชัดในเนื้อร้อง ***"เพลงชาติไทย"*** ที่ขุนวิจิตรมาตราแต่งใน พ.ศ.2475 และกลายเป็นเพลงที่ได้รับความนิยมก่อนหน้าที่จะเกิดเพลงชาติฉบับทางการเป็นเวลาหลายปี *"เพลงชาติไทย"* ของขุนวิจิตรมาตรานี้มีความว่า คนไทย *"สืบเผ่าไทยดึกดำบรรพ์โบราณลงมา...อันดินสยามคือว่าเนื้อของเชื้อไทย น้ำรินไหลคือว่าเลือดของเชื้อข้า ..."*[315] ในขณะที่นายฉันท์ ขำวิลัย ก็ได้แต่งเพลงชาติที่มีเนื้อร้องคล้ายกัน คือ *"เหล่าเราทั้งหลายเลือดและเนื้อเชื้อชาติไทย"*[316] ซึ่งสะท้อนว่ามีการเน้นเรื่อง *"เชื้อชาติ"* อย่างกว้างขวางแล้ว ก่อนที่หลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. พิบูลสงครามจะทำให้ความคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของ *"คนเชื้อชาติไทย"* กลายเป็นความคิดที่ครอบงำคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้น

การเน้นเรื่องการสืบสายเลือดอย่างเต็มที่โดยหลวงวิจิตรวาทการ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐนั้น เกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475

ในคำชักชวนของกระทรวงกลาโหมให้เรียกชื่อประเทศว่า *"ไทย"* เน้นเหตุผลด้าน *"เชื้อชาติ"* อย่างตรงไปตรงมา เช่นระบุว่าชื่อเดิมนั้น *"ไม่สมชื่อที่เป็นเชื้อชาติไทย ในการที่จะใช้ชื่อประเทศอย่างหนึ่งแต่ชื่อพลเมืองไปอย่างหนึ่ง...ชนชาติไทยเป็นเชื้อชาติที่ใหญ่หลวง สมควรเรียกให้สมศักดิ์ศรีของคนไทย"*[317]

การให้เหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศ สะท้อนความคิดที่ให้ความสำคัญกับ *"เชื้อชาติไทย"* อย่างเต็มที่และตรงไปตรงมา ดังที่จอมพลป. พิบูลสงคราม กล่าวในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศ มีความว่า

---

[315] ขุนวิจิตรมาตรา, **80 ปีในชีวิตของข้าพเจ้า** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา 9 ตุลาคม 2523. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523. หน้า 406-407.

[316] อ้างใน เริงไชย พุทธาโร เหม เวชกร **จิตรกรมือเทวดา หลวงสารานุประพันธ์ ราชาเรื่องลึกลับผู้ประพันธ์เพลงชาติไทย**. กรุงเทพฯ: ธานธิตรเพรส, 2531. หน้า 191.

[317] **หนังสือพิมพ์ประมวญวัน** 6 มิถุนายน 2482 อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482" **ศิลปวัฒนธรรม** 25,8 (มิถุนายน 2547): 88, 95.

> *"เมื่อเราได้กำหนดวันที่ 24 มิถุนายนให้เป็นวันชาติแล้ว ฉะนั้น ควรเปลี่ยนนามประเทศ "สยาม" เป็นประเทศไทย เพราะประเทศต่าง ๆ เขาก็**ตั้งชื่อประเทศตามเชื้อชาติของเขา** เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหลวงวิจิตรวาทการแล้ว ก็เห็นชอบด้วย"*[318]

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย *"รัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ"* ซึ่งน่าจะร่างโดยหลวงวิจิตรวาทการ ก็กล่าวว่า *"รัฐบาลเห็นสมควรใช้ชื่อประเทศให้ต้องตามชื่อเชื้อชาติและความนิยมของประชาชนชาวไทย"*[319] ในต้นทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการเน้นความคิด *"เชื้อชาติไทย"* ในแง่การสืบสายเลือดเป็นอย่างมาก เช่น บทเพลง ***"เลือดไทย"*** เน้นว่า *"เลือดไทยกล้าหาญ... โลหิตสายเดียวกลมเกลียวกันไว้"*[320] ส่วนบทกวี *"การเคารพธงชาติ"* ก็เน้น *"ชาติ"* ของคนไทยทุกชนชั้นที่สืบสายเลือดกันมาตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน จนถึงอนาคต[321]

ในการเสนอความคิดเรื่อง **ชาตินิยม** ใน พ.ศ.2490 หลวงวิจิตรวาทการยังคงเน้นการสืบสายเลือด *"รักคนที่สืบสายโลหิตและมีประวัติศาสตร์ร่วมกันมา โดยไม่จำกัดเขตว่าคนเช่นนั้นจะอยู่ในประเทศใด"*[322] จนถึง พ.ศ. 2500 หลวงวิจิตรวาทการจึงขยายความหมายของ *"เชื้อชาติ"* ออกไปครอบคลุมถึงวัฒนธรรมและการมีชะตากรรมร่วมกัน โดยกล่าวว่า

> *คำว่าเชื้อชาติ หรือRace หมายถึงการที่มนุษย์มีเชื้อสาย ภาษา วัฒนธรรม ขนบประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเดียวกัน...ชาติ...คือส่วนรวมของมนุษย์ที่มีเชื้อชาติเดียวกัน ร่วมโชคชะตากัน*[323]

---

[318] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล"ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482 **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547): 80. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[319] อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

[320] "หลวงวิจิตรวาทการ, "ความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับเขมร" ใน **สารคดีและสิ่งน่ารู้จากปาฐกถาและคำบรรยายของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2516. หน้า 6.

[321] หลวงวิจิตรวาทการ, "การเคารพธงชาติ" **วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม 2** ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 16 สิงหาคม 2525. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505. หน้า 193.

[322] หลวงวิจิตรวาทการ, **ชาตินิยม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดำรงการพิมพ์, 2528. หน้า 37-38.

[323] หลวงวิจิตรวาทการ, "นโยบายชาตินิยม" **รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2541. หน้า 146-147.

จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการเน้นชาตินิยมตามคติ *"เชื้อชาตินิยม"* อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนความหมายของคำว่า *"เชื้อชาติไทย"* ก็ตาม

ปัจจัยที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเน้นเรื่อง "เชื้อชาติ" อาจสรุปได้ดังนี้

1. **การเปลี่ยนระบอบการปกครองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.**2475 ทำให้ผู้นำในระบอบใหม่จำเป็นต้องลดความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และทำให้ผู้นำในระบอบใหม่มีสถานภาพสูงสุดแทน แต่ผู้นำในระบอบใหม่เป็นเพียงสามัญชนที่ก้าวขึ้นมาจากสถานะข้าราชการระดับกลางเท่านั้น โดยที่ความชอบธรรมที่มาจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญยังขาดความมั่นคงอยู่มาก เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงต่อระบอบการปกครองใหม่ ในขณะเดียวกันคนที่มีความรู้ในเขตเมืองก็ยังไม่ยอมรับอำนาจของผู้นำในระบอบใหม่อย่างเต็มที่ เพราะยังมิใช่การใช้อำนาจในระบอบประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์แบบ เพราะจอมพล ป. ต้องการจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จอยู่ในมือ ซึ่งยากที่คนชั้นกลางในเขตเมืองจะยอมรับได้ ที่สำคัญ การรับรู้ *"ความเป็นไทย"* แบบเดิม (ซึ่งพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นสถาบันสำคัญแห่ง *"ชาติไทย"* ดังที่ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยาม) ยังคงดำรงอยู่ ซึ่งเป็นปัญหาอย่างมากแก่ผู้นำในระบอบใหม่ เพราะ *"ความเป็นไทย"* แบบเดิม ช่วยเสริมสร้างและจรรโลงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง

ในเวลานั้นการรื้อถอน *"ความเป็นไทย"* แบบเดิม แม้ว่ามีความจำเป็นแต่ก็กระทำได้ในขอบเขตจำกัด เพราะนอกจากคนส่วนใหญ่จะอ่านหนังสือไม่ออกและสื่อมวลชนก็แพร่หลายเฉพาะในเขตเมืองแล้ว ที่สำคัญก็คือ *"ความเป็นไทย"* แบบเดิมนี้ยังมีความสำคัญอย่างมากต่อการจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำ เช่น ความจำเป็นในการเน้นสำนึกประวัติศาสตร์ที่จะทำให้คนไทยตระหนักในความสำคัญของ *"ผู้นำ"* ในการรักษาเอกราชของ *"ชาติไทย"* ทำให้ปัญญาชนของระบอบใหม่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ในอดีต เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือความจำเป็นในการเน้นสำนึกประวัติศาสตร์ที่ผู้นำมีความสำคัญอย่างสูง ในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ *"ชาติไทย"* ก็ทำให้หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเล่าเรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและสมเด็จพระปิยมหาราช เป็นต้น จะเห็นได้ว่า *"ความเป็นไทย"* แบบเดิมมีส่วนช่วยทำให้คนไทย ***"เชื่อผู้นำ"*** จนไม่อาจรื้อถอนลงไปอย่างสิ้นเชิง จะรื้อถอนได้เฉพาะส่วนที่ไม่กระทบต่ออำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำในระบอบใหม่เท่านั้น (แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการรื้อถอนก็ยังขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเป็นอันมาก)

วิธีที่จอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการเลือกใช้เพื่อแก้ปัญหาข้างต้น ก็คือการทำให้ *"ชาติไทย"* มีความสำคัญสูงสุดแทนพระมหากษัตริย์ ซึ่งทำได้ด้วยการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* แทน *"หัวใจของความเป็นไทย"* แบบเดิม เป็นการทำให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในฐานะที่มีสายเลือดเดียวกัน แทนการรู้สึกเป็นพวกเดียวกันจากความจงรักภักดีต่อหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* เหมือนกัน ซึ่งจะทำให้พระมหากษัตริย์ยังคงมีความสำคัญสูงสุดต่อไป

การเน้นความสำคัญสูงสุดของ *"ชาติไทย"* นี้ หมายถึงการทำให้คนรู้สึกว่า *"ชาติไทย"* มีความหมายเต็มเปี่ยมหรือมีความสูงส่งในตัวเอง มิใช่มีความหมายก็ต่อเมื่อมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น *"หน้าตาของชาติ"* หรือทรงเป็น *"ประมุขของชาติ"* ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยเน้นมาแล้ว นอกจากนี้ยังต้องทำให้ *"ชาติไทย"* มีความหมายตามอุดมคติของการปฏิวัติ พ.ศ.2475 คือเป็น *"ชาติของประชาชน"* หรือเป็น *"ประชาชาติ"* อย่างน้อยก็ในเชิงอุดมการณ์ ดังนั้น เมื่อยังไม่สามารถเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรมแบบใหม่อย่างเต็มที่ จึงไม่มีวิธีการใดที่จะดีไปกว่าการนำเอาเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ซึ่งในเวลานั้นเป็นที่รับรู้กันแพร่หลายพอสมควรแล้วขึ้นมาเน้น โดยเบียดขับ *"ความเป็นไทย"* ส่วนที่ส่งเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ พร้อมกับพยายามเน้น *"ความเป็นไทย"* เฉพาะในส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อการจรรโลงอำนาจของ *"ผู้นำ"* ในระบอบใหม่เอาไว้

กล่าวได้ว่าจุดประสงค์ในการสถาปนาความมั่นคงให้แก่ผู้นำในระบอบใหม่ ทำให้เกิดการเน้นว่า *"ชาติไทย"* มีความสำคัญสูงสุด (เพราะหมายถึงคนไทยทั้งปวงที่สืบสายเลือดกันมายาวนานแต่โบราณและจะสืบสายเลือดกันต่อไปในอนาคต) ถึงกับประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศจาก *"สยาม"* เป็น *"ไทย"* โดยอ้างเหตุผลเรื่อง *"เชื้อชาติ"* นอกจากนี้ยังต้องเน้นด้วยว่าบรรพบุรุษของชนชาติไทยได้เสียสละถึงขั้น *"หลั่งเลือด"* ปกป้องเอกราชของชาติมาด้วยกันแต่โบราณ ซึ่งจะทำให้ *"ชนชาติไทย"* ยอม *"หลั่งเลือด"* เพื่อปกป้องเอกราชของ *"ชาติไทย"* สืบไปในอนาคต พลังของความคิดเช่นนี้จะช่วยให้เกิดการยอมรับอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำได้ง่ายขึ้น เพราะเป็นช่วงเวลาที่คนทั่วไปตระหนักว่าสงครามโลกกำลังจะระเบิดขึ้น ในสภาวะสงครามนั้น เป็นการง่ายที่จะทำให้ทุกคนเชื่อว่าอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำเป็นสิ่งจำเป็น และคนไทยตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแล้วที่ได้รับการปลูกฝังว่าการเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่งเลือดเนื้อและชีวิต เพื่อปกป้องเอกราชของชาติ เป็นสิ่ง

ที่มีเกียรติ อุดมการณ์ *"เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย"* จึงแพร่สะพัดออกไปพร้อมกับการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* อย่างเข้มข้น [324]

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า นอกจากการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* แล้ว **จอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการยังได้พยายามสร้าง *"ความเป็นไทย"* ชุดใหม่ขึ้นมารองรับระบอบใหม่ด้วย นั่นก็คือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมตามแนวทาง *"รัฐนิยม"* เพื่อความมั่นคงของ *"ระบอบพิบูล"*** ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมตามแนวทาง *"รัฐนิยม"* นี้ นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยทำให้ *"ระบอบพิบูล"* มีความมั่นคงเพียงพอที่จะต้านทานอิทธิพลของกลุ่มที่นิยมเจ้าได้ เพราะเป็นวัฒนธรรมที่มีมิติของความเสมอภาคมากขึ้น สอดคล้องกับอุดมคติของระบอบใหม่ และเป็นวัฒนธรรมที่ไม่เกื้อหนุนให้เจ้ามีสถานภาพและอำนาจเหนือชนชั้นอื่น

"รัฐนิยม" สำคัญประการหนึ่ง คือการกำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็น *"วันชาติ"* ซึ่งแสดงถึงความพยายามที่จะทำให้ระบอบใหม่ที่เกิดขึ้นในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ได้รับการนิยามเป็นหนึ่งเดียวกับชาติ[325] ซึ่งนับว่าเป็นการกระทำที่สมเหตุสมผลอย่างยิ่งในทางอุดมการณ์ เนื่องจากระบอบใหม่เป็นระบอบที่มีอุดมการณ์ว่าประชาชนเป็นเจ้าของชาติ หรือเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย โดยที่หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างคำอธิบายที่เน้นว่าระบอบการปกครองใหม่ยึดเอา *"มติมหาชน"* เป็นหลักในการปกครอง เพียงแต่จะต้องเป็น *"มติมหาชน"* ที่ต้องผ่านกระบวนการ *"มนุสสปฏิวัติ"* เสียก่อน เพื่อจะทำให้มหาชนคิดอย่าง *"ถูกต้อง"* (ในทางปฏิบัติคือคิดในกรอบที่รัฐต้องการ จนกระทั่งผู้นำสามารถคิดแทนมหาชนได้ และหลวงวิจิตรวาทการสามารถกล่าวว่าความคิดของผู้นำย่อมสะท้อน *"มติมหาชน"* เสมอ เพราะผู้นำนั้น *"เป็นตัวมติมหาชน เพราะจะพูดอะไร ทำอะไร คนจะพูดตาม ทำตาม"*[326])

อย่างไรก็ตาม มีข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้รัฐบาลไม่สามารถทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมและทางจิตใจในเร็ววัน แม้ว่ารัฐบาลจะได้พยายามด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งด้วยการประกาศ *"รัฐนิยม"* หลายฉบับ ข้อจำกัดที่สำคัญได้แก่การศึกษาแผนใหม่และสื่อมวลชนที่ยังไม่ขยายตัวอย่างเพียงพอ และประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งทำให้วิถี

---

[324] ด้วยเหตุผลข้างต้น การเน้นเชื้อชาติจนถึงกับตั้งชื่อประเทศตามชื่อเชื้อชาติ จึงไม่น่าจะเป็นผลโดยตรงจากการที่หลวงวิจิตรวาทการไปเวียดนามและได้พบว่ามีคนไทยอยู่นอกประเทศเป็นอันมาก แต่การไปเวียดนามน่าจะช่วยให้หลวงวิจิตรวาทการมีข้อมูลที่ชัดเจนขึ้น จนสามารถชี้แจงให้คนอื่น ๆ คล้อยตามได้ง่ายขึ้น

[325] เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

[326] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ**, หน้า 76-78.

ชีวิตผูกพันกับ *"ชุมชนท้องถิ่น"* มากกว่าผูกพันกับ *"ชาติไทย"* ดังนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการจึงจำเป็นต้องหาทางกระตุ้นให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเร่งรัดที่สุด ซึ่งวิธีหนึ่งที่สามารถทำได้ง่ายก็คือการกระตุ้นความรู้สึก *"เชื้อชาตินิยม"* นั่นเอง เพราะ *"เชื้อชาตินิยม"* จะทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันกันหรือรู้สึกเป็นพวกเดียวกันในฐานะที่มีสายเลือดเดียวกัน เหมือนคนทุกคนในชาติเป็นญาติพี่น้องกันและได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาช้านาน และลูกหลานเหลนโหลนที่จะเกิดต่อไปในภายหน้า ก็จะยังคงผูกพันกันและพึ่งพาอาศัยกันตลอดไป โดยเฉพาะในการสามัคคีและเสียสละเพื่อทำให้ *"ชาติไทย"* มีเอกราชและมีความเจริญรุ่งเรือง อันจะส่งผลดีต่อทุกคนในชาติ ดังที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามทำการโฆษณาอยู่เสมอ

2. นโยบายสร้าง "ชาติไทย" ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง

นโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งนอกจากจะเกิดขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจของจอมพล ป. รวมทั้งความชอบธรรมในการทุ่มเทงบประมาณในการสร้างกองทัพ ซึ่งเป็นฐานอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป . แล้วยังเป็นผลมาจากบรรยากาศอันตึงเครียดของโลก ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าสงครามโลกจะระเบิดเป็นเวลานานหลายปี ปัญหาที่จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการคำนึงถึงมากก็คือ *"เราจำจะต้องเป็นมหาประเทศหรือมิฉะนั้นก็จะต้องล่มจม...ประเทศเล็ก ๆ จะต้องถูกกลืนหายเข้าไปในประเทศใหญ่"*[327] หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ที่ติดตามสถานการณ์ระดับโลกอย่างใกล้ชิด และรู้ข้อมูลเกี่ยวกับมหาอำนาจที่บุกเข้ายึดครองประเทศอ่อนแอเป็นอย่างดี เช่น การที่ญี่ปุ่นยึดครองแมนจูเรียและเกาหลีตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการต้องหาทางป้องกันมิให้ประเทศสยามต้องตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้น[328]

นโยบายสร้าง "ชาติไทย" ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ทำให้ต้องเน้นชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมเพื่อต่อต้านชาวจีน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจอมพล ป.ต้องการร่วมมือกับญี่ปุ่น ถ้าไม่ต่อต้านจีน การเคลื่อนไหวของนักชาตินิยมจีนจะไม่เพียงแต่เป็นอันตรายต่อเศรษฐกิจไทยเนื่องจากมีการส่งเงินมหาศาลออกนอกประเทศเพื่อช่วยชาติจีนรบกับญี่ปุ่นเท่านั้น แต่นักชาตินิยมจีนในประเทศไทยยังเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นอย่างแข็งขัน ซึ่งจะเป็นอุปสรรคอันสำคัญต่อการที่รัฐบาลจะร่วมมือทาง

---

[327] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

[328] โปรดดูรายชื่อข้อเขียนจำนวนมากของหลวงวิจิตรวาทกาที่เขียนถึงความขัดแย้งระหว่างประเทศต่าง ๆ ในทศวรรษ 2470 ใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**การ** . หน้า 30-31.

ทหารกับญี่ปุ่น ดังนั้น รัฐบาลจึงต้องทำการต่อต้าน *"เชื้อชาติจีน"* ในนามของชาตินิยมไทย ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างอุปสรรคมิให้นักชาตินิยมจีนเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทยได้สะดวก การกระทำเช่นนี้ของรัฐบาลไทยย่อมจะสร้างความพึงพอใจให้แก่ญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่ง เป็นไปได้ว่านโยบายต่อต้านจีนของรัฐบาลไทย ทำให้ฝ่ายญี่ปุ่นตอบแทนด้วยการสนับสนุนให้ประเทศไทยได้ดินแดนบางส่วนของอินโดจีน *"กลับคืน"* มาจากฝรั่งเศส และสามารถพัฒนาความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นต่อกันในฐานะพันธมิตรแห่งวงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพาได้ในเวลาต่อมา

นอกจากความร่วมมือกับญี่ปุ่นแล้ว นโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ยังทำให้รัฐบาลต้องการความร่วมมือจากประชาชน **การปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยมจะช่วยให้สามารถเน้นคุณสมบัติต่าง ๆ ที่รัฐต้องการให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน ให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ในสายเลือดของชนชาติไทยมาแต่โบราณ** ซึ่งแม้ว่าจะเป็นคุณสมบัติที่ไม่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน แต่ก็สามารถรื้อฟื้นให้ปรากฏขึ้นมาได้ เช่น *"นิสัยก่อสร้าง" "นิสัยรักความประณีต" "นิสัยงอกงาม" "นิสัยต่อสู้"* ซึ่งเคยปรากฏอย่างเด่นชัดในสมัยสุโขทัย เป็นต้น[329]

ขณะเดียวกันการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ย่อมหมายถึงการที่จะต้องขยายอำนาจอธิปไตยของไทยออกไปยังดินแดนต่าง ๆ โดยรอบ ซึ่งนโยบายนี้จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบจากประชาชน วิธีที่ง่ายที่สุดจึงได้แก่ **การทำให้คนในประเทศรู้สึกว่าประชาชนในดินแดนที่ไทยจะขยายอำนาจออกไปนั้นเป็น *"เลือดเนื้อเชื้อไข"* เดียวกันกับคนไทยในประเทศไทย** ดังนั้น การเน้น *"เชื้อชาติไทย"* จึงช่วยสร้างแรงสนับสนุนให้แก่การสร้างกองทัพและการขยายอำนาจของรัฐบาลเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ หลวงวิจิตรวาทการจึงไม่เพียงแต่กล่าวว่า *"ถิ่นไทยอันกว้างขวางซึ่งตั้งอยู่เหนือสิบสองจุไทย...มีเลือดเนื้อเชื้อไขเราอยู่ 24 ล้านคน ซึ่งยังถือตนเป็นคนไทย พูดภาษาไทย มีชีวิตจิตใจเป็นไทย"*[330] เท่านั้น แต่ยังนิยามความหมายของ *"เชื้อชาติไทย"* ไว้กว้างขวางมาก คือครอบคลุมทุกชนชาติในแหลมทอง (จะไม่ครอบคลุมก็แต่ชาวจีนที่ยังไม่กลายเป็นไทยเท่านั้น) ในละคร **ราชมนู** ตัวละครกล่าวว่า *"เขมรเป็นชื่อสมมุติแท้ ๆ พวกเราในแหลมทองนี้ทั้งแหลม พวก*

---

[329] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 134-148.

[330] หลวงวิจิตรวาทการ "ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส" แสดงแก่ครูอาจารย์และนักเรียนโรงเรียนกรมยุทธศึกษา 18 ตุลาคม 2483 ใน **วิจิตรอนุสรณ์** กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505. หน้า 157-162.

เดียวกันทั้งนั้น"[331] ในละคร **พ่อขุนผาเมือง** ตัวละครกล่าวว่า *"ทั้งญวน แกว และเขมรล้วนเป็นไทย"*[332] คำบรรยาย **"ชาติไทยจะชนะ"** ระบุว่า *"ชาติไทยในที่นี้...ข้าพเจ้าหมายตลอดถึงพี่น้องของเราฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และในกรุงกัมพูชาด้วย"*[333] ส่วนการปาฐกถา **"การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส"** หลวงวิจิตรวาทการก็กล่าวว่า ดินแดนลาวและเขมร *"เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทย เลือดไทย ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อเดียวกับเรา มีจำนวนสี่ล้านคน"* แล้วยังสร้างความสะเทือนใจอย่างมากเพื่อให้ผู้ฟังสนับสนุนการเข้าไปช่วยเหลือ *"หน่อเนื้อเชื้อเดียวกับเรา"* ให้พ้นจากการถูกฝรั่งเศสกดขี่ข่มเหงด้วย โดยกล่าวว่า

> *ทุก ๆ ครั้งที่ข้าพเจ้าไปแลเห็นแม่น้ำโขง ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนว่าน้ำที่ไหลอยู่นั้นคือน้ำตาของชาวไทย พวกเราทางฝั่งนี้เป็นอิสระเสรี แต่พี่น้องเราทางฝั่งโน้นถูกกดขี่ข่มเหงอยู่ทุกวัน...ภาษีใหม่ ๆ เกิดขึ้นหลายอย่าง การเร่งรัดภาษีได้กระทำด้วยพลการอันน่าสยดสยอง*[334]

จะเห็นได้ว่าการปลุกเร้า *"ชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยม"* มีความสำคัญอย่างสูงต่อนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง

3. การกีดกัน "ลูกจีน" มิให้มีอำนาจทางการเมือง

การเน้น *"ชาติไทย"* ในแง่ *"เชื้อชาติ"* มีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะต้านทานการขยายอำนาจทางการเมืองของ *"ลูกจีน"* อยู่มากทีเดียว เพราะมีลูกจีนได้รับการศึกษาแผนใหม่จากโรงเรียนฝรั่งจำนวนมาก และหลายคนทำการเคลื่อนไหวทางการเมือง เช่น เสนอความคิดเห็นทางการเมืองตามหน้าหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

ความพยายามของจอมพลป. พิบูลสงคราม ที่จะให้หลวงวิจิตรวาทการดำเนินการต่อต้านจีนเกิดขึ้นตั้งแต่จอมพลป. เริ่มมีอำนาจมากขึ้นภายหลังการรัฐประหารในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 ซึ่งจอมพลป. เป็นผู้นำในการยึดอำนาจจากพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ต่อมาในเดือนกันยายน 2476

---

[331] อ้างใน ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528. หน้า 88.

[332] อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

[333] อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

[334] หลวงวิจิตรวาทการ "ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส" แสดงแก่ครูอาจารย์และนักเรียนโรงเรียนกรมยุทธศึกษา 18 ตุลาคม 2483 ใน **วิจิตรอนุสรณ์. หน้า 138.**

หนังสือพิมพ์ประชาชาติ ได้ตีพิมพ์ข่าวจอมพล ป. มอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการแต่ง *"เพลงชาติ"* เพื่อใช้อย่างเป็นทางการแทน *"เพลงชาติ"* ของขุนวิจิตรมาตราซึ่งแพร่หลายอยู่ในเวลานั้น โดยต้องการให้เป็น *"เพลงชาติ"* ที่เน้นความเป็นศัตรูของจีน[335]

ผู้แทนราษฎรชั่วคราวที่ได้รับแต่งตั้งในวันที่ 28 มิถุนายน 2575 มีลูกจีน 3 คนซึ่งมีบทบาททางการเมืองอย่างกระตือรือร้น คือนายมังกร สามเสน นายมานิต วสุวัติ และนายซุ่นใช้ คูตระกูล[336] บรรยากาศของประเทศในเวลานั้นมีการเคลื่อนไหวของหลายฝ่ายที่จะให้รัฐบาลเห็นว่า *"ประเทศชาติไม่ได้เจริญด้วยรู้ราชการหรือรู้กฎหมายอย่างเดียว จุดสำคัญอยู่ที่การกสิกรรมและพาณิชยกรรมต่างหาก"*[337] ดังนั้น ลูกจีนที่มีความรู้ในทางเศรษฐกิจหรือมีความเอาใจใส่ในปัญหา *"การกสิกรรมและพาณิชยกรรม"* ของคนในประเทศ ย่อมจะได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยที่ระบอบการเมืองที่มีการเลือกตั้งจะเป็นช่องทางสำคัญที่เปิดโอกาสให้ *"ลูกจีน"* จำนวนมากสามารถก้าวเข้าสู่เวทีการเมืองระดับชาติ ดังนั้น นักการเมืองที่เฉลียวฉลาดอย่างจอมพลป. และหลวงวิจิตรวาทการ ย่อมเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการอย่างจริงจัง เพื่อกีดกันลูกจีนเหล่านี้ออกไปจากพื้นที่ทางการเมือง ซึ่งการปลุกระดมความรู้สึกชาตินิยมแบบที่เน้นเรื่อง *"เชื้อชาติ"* จะตอบสนองปัญหาทางการเมืองในข้อนี้ของจอมพลป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการได้เป็นอย่างดี

เป็นที่น่าสังเกตว่า ปัญหาหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการยกขึ้นมาเป็นเหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ก็คือการที่รัฐธรรมนูญระบุว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของ *"ปวงชนชาวสยาม"* ซึ่งคำว่า "ชาวสยาม" นี้ *"ย่อมจะหมายความไม่ฉะเพาะแต่ชาติไทย ต้องหมายความถึงชนชาติอื่น ๆ ที่เป็นชาวสยามด้วย"* ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงวินิจฉัยว่า *"ลูกจีน"* ที่เกิดในประเทศสยาม ย่อมเป็นชาวสยาม *"เด็กเหล่ากำเนิดจีนเหล่านี้ จะต้องเรียนประถมศึกษาให้เป็นที่พอใจแก่รัฐบาล เพราะในฐานที่เป็นชาวสยามเด็กเหล่านี้จะมีสิทธิการเมืองในประเทศสยาม"*[338] และหลวง

---

[335] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547). หน้า 87.

[336] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ **รัฐศาสตร์สาร** ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542) หน้า 29.

[337] หอม นิลรัตน์ "นักการเมืองมีมากเท่าขนวัว แต่รัฐบุรุษเสมือนเขาวัวเท่านั้น" **สยามหนุ่ม** 30-31 ตุลาคม 2475. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับโครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535. หน้า 227.

[338] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 447-448.

วิจิตรวาทการยังชี้ให้เห็นด้วยว่า การที่กฎหมายเลือกตั้ง ***"จำกัดให้ฉะเพาะชนชาติไทยนั้น...ขัดกับรัฐธรรมนูญ"***[339] ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นการวิเคราะห์ปัญหาที่แสดงถึงความกังวลใจเป็นอย่างมากในเรื่องที่ลูกจีนจะเข้ามามีอำนาจทางการเมือง เพราะกลุ่ม *"ลูกจีน"* ซึ่งเกิดในประเทศสยามจะสามารถใช้สิทธิทางการเมืองในฐานะที่เป็น *"ชาวสยาม"* และมีสัญชาติไทย นับเป็นความหวั่นเกรงที่มาจากผลประโยชน์ทางการเมืองโดยแท้ มิใช่มาจากอคติทางเชื้อชาติแต่อย่างใด[340]

ความหวาดหวั่นในเรื่องการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของลูกจีนยังเห็นได้จากคำกล่าวของหลวงวิจิตรวาทการในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2481 ความว่า

> *นายเอ๊กโป้ย (เอก วีสกุล) เคยขอให้ข้าพเจ้าเสนอให้คณะรัฐมนตรีให้มีการปกครองคนจีนอย่างเดิม คือมีกรมท่าซ้าย* ***...และทราบมาว่าเตรียมจะสละเงินในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรคราวหน้า เพื่อให้พวกจีนเข้ามาในสภาได้อีกด้วย***[341]

ดังนั้น หากพิจารณาบริบททางการเมืองภายในก็จะเห็นได้ชัดเจน ถึงความจำเป็นที่หลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. จะต้องเน้นความคิดเชื้อชาตินิยมต่อต้านจีน ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการจึงแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับ ***"สยามกับไทย"*** ในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ.2482 ชี้ให้เห็นว่าจะเกิดปัญหาหลายประการหากยังคงใช้ *"สยาม"* เป็นชื่อประเทศ ปัญหาสำคัญที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นในปาฐกถานี้ ก็คือปัญหาเกี่ยวกับ *"ลูกจีน"* ซึ่งจะมีสิทธิเลือกตั้ง[342] ใน สุนทรพจน์เนื่องใน *"วันชาติ"* ครั้งแรกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ก็กล่าวถึงการที่คนไทย *"ถูกเลือดของชนชาติอื่นเข้ามาผสม"* ซึ่ง *"ทำให้เลือดไทยจางลงทุกขณะ...ชนชาติไทยกำลังจะถูกกลืนด้วยการผสมพันธุ์"*[343] เห็นได้ชัดว่าต้องการให้คนไทยเกิดความหวั่นเกรงภัยที่มาจากการถูกพวก *"เลือดผสม"* หรือ

---

[339] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482 **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547).: 77-96.

[340] หากอคติทางเชื้อชาติมีความสำคัญ หลวงวิจิตรวาทการย่อมไม่ประกาศว่า ญวน และเขมรเป็นคน "เชื้อชาติไทย" เป็นแน่

[341] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 98. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[342] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547): 84.

[343] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 99.

พวก *"ลูกจีน"* กลืนชาติ การสร้างความรู้สึกต่อต้านจีนเช่นนี้จะส่งผลให้คนไทยเกลียดชังพวก *"เลือดผสม"* หรือพวก *"ลูกจีน"* และไม่เลือกคนเหล่านี้เข้ามาเป็นผู้แทนราษฎร และปิดโอกาสที่ *"ลูกจีน"* เหล่านี้จะก้าวขึ้นมามีอำนาจทางการเมือง หรือเป็นคู่แข่งสำคัญทางการเมืองของผู้นำทางทหาร

นอกจากนี้รัฐบาลจอมพลป. และหลวงวิจิตรวาทการยังต้องทำการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* เพื่อช่วงชิงอำนาจครอบงำให้เหนือกว่าคำนิยามของบรรดา *"ลูกจีน"* ทั้งหลายอีกด้วย ดังนั้น ใน พ.ศ.2476 หลวงวิจิตรวาทการก็ตีพิมพ์เรื่อง ***"ลัทธิชูชาติ"*** ซึ่งเป็นคำที่หลวงวิจิตรวาทการแปลมาจาก Nationalism หลังจากนั้นก็ปลุกระดมความรู้สึกชาตินิยมอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ซึ่งนอกจากจะเป็นการแข่งขันกับคำนิยามของบรรดา *"ลูกจีน"* แล้ว ยังเป็นความพยายามที่จะเบียดขับคำนิยามของคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมไปพร้อมกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะที่ปัญญาชนที่ใกล้ชิดกับรัฐภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เน้น *"เชื้อชาติ"* ในแง่การสืบสายเลือด จนกลายเป็นความคิดที่มีอิทธิพลสูง หรือเป็นความคิดกระแสหลัก แต่คนที่ไม่เห็นด้วยก็มีอยู่มาก เช่น นับตั้งแต่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพมาแล้ว ที่ได้ทรงระมัดระวังไม่เน้นมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เนื่องจากทรงมีพระประสงค์จะ *"ประสานประโยชน์"* ระหว่างชนชาติต่าง ๆ ในประเทศสยาม ต่อมาใน พ.ศ.2479 พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ก็ทรงเสนอพระราชดำริในแนวเดียวกัน โดยได้ทรงเน้นว่า

> *ที่เราว่า "ชาติ" นั้น เราไม่หมายความว่าไทย...อันที่จริงเมื่อเราใช้คำว่า "ชาติ" นั้น เราหมายความว่าชนชาวสยาม แต่ชนชาวสยามปะปนกันมาก ไม่พึงกล่าวถึงไทยที่มีเชื้อจีนปน (เช่นผู้เขียนนี้เอง) หรือไทยที่มีเชื้อแขก เชื้อฝรั่ง หรือเชื้ออื่น ๆ ซึ่งไม่รังเกียจหรือแตกแยกกับไทยแท้ 100 เปอร์เซ็นต์เลย ย่อมถือเหมือนญาติร่วมเชื้อกันหมด ชนชาวสยามมีเป็นอันมาก ที่เป็นมลายู แขกครัว แขกเทศ กะเหรี่ยง คะมู ลว้า เขมร ล้วนแต่ไม่ใช่ไทย แต่เป็นชาวสยามทั้งนั้น บางพวกอยู่ในสยามก่อนไทยมาอยู่เสียอีก นอกจากนี้ยังมีจีนนอก และพวกแปลงสัญชาติ คือฝรั่งแท้และแขกแท้ เป็นต้น เราไม่รังเกียจพวกนั้นเลย*[344]

ในพระนิพนธ์เรื่อง *"รักชาติ"* (พ.ศ.2481) พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ยังคงทรงยืนยันว่าประเทศสยามประกอบด้วยคนหลายชนชาติ แม้แต่คนไทยก็มีทั้ง *"ไทยเต็ม ไทยซีก ไทยเสี้ยว"*

---

[344] กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "ชาติและอารยะ" ใน **ผสมผสาน ชุด 3**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513. หน้า 141-142.

ส่วนศาสนาก็มีทั้งพุทธ อิสลาม คริสต์ และผี *"รวมเป็นเดียวรักหมู่ไม่หู่หัน แม้จะต่างศาสนาบูชานันท์ไม่สำคัญอะไรดอกบอกให้รู้"*[345]

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นอีกผู้หนึ่งที่หลีกเลี่ยงการเน้น *"เชื้อชาติไทย"* ใน *"เพลงชาติ"* ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแต่ง จึงไม่มีคำว่า *"คนไทย"* แต่ใช้คำว่า *"ชาวสยาม"*[346] นอกจากนี้ผู้นำสำคัญคนหนึ่งในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 คือหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ได้แสดงความเห็นคัดค้านเมื่อจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการต้องการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ตามชื่อ "เชื้อชาติ" หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์แสดงความเห็นว่า

> *คนในสยามมีหลายชาติ เวลานี้เขารักใคร่สยาม ถึงคราวเราพูดอะไรจะให้กินความส่วนรวมแล้ว ก็ใช้ว่า "สยาม" เขาอาจจะน้อยใจได้ถ้าเราเลิกใช้ "สยาม" ใช้แต่ "ไทย" จะเกิดความรู้สึกว่า เอาพวกชาติอื่นออกเพราะไม่ใช่ไทย พวกปัตตานีก็ไม่ใช่ไทย ถ้าเราเรียกว่า "สยาม" ก็รวมพวกปัตตานีด้วย เขาก็พอใจ*[347]

นอกจากสมาชิกของชนชั้นสูงในระบอบเก่าส่วนหนึ่ง และชนชั้นนำในระบอบใหม่จำนวนไม่น้อย จะไม่เห็นด้วยกับการเน้นคติ *"เชื้อชาตินิยม"* แล้ว ในกลุ่ม *"ลูกจีน"* ทั่วไปที่ไม่ได้สังกัดในฝ่ายรัฐบาล ก็ไม่เน้นเรื่อง *"เชื้อชาติ"* เช่นเดียวกัน โดยต่างก็พูดถึง *"คนไทย"* และมีความสำนึกในความเป็น *"คนไทย"* ในความหมายที่ไม่ได้เน้น *"เชื้อชาติ"* ในทางสายเลือด เช่น ในทศวรรษ 2470 นายมังกร สามเสนซึ่งเป็น *"ลูกจีน"* คนหนึ่ง ได้เรียกร้องให้รัฐบาลอุดหนุน *"พ่อค้าไทย"* รวมทั้ง *"อบรมราษฎรให้รู้จักรักเพื่อนคนไทยด้วยกัน"* ซึ่ง *"พ่อค้าไทย"* และ *"เพื่อนคนไทย"* ที่นายมังกร สามเสนระบุในที่นี้ มีความหมายรวมไปถึง *"คนไทยเลือดผสม"* หรือบรรดา *"ลูกจีน"* ทั้งหลายด้วย[348]

---

[345] กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, "รักชาติ" ใน **ผสมผสาน ชุด 3**. หน้า 480-486.

[346] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 48.

[347] อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547): 80.

[348] อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" **รัฐศาสตร์สาร** 21, 3 (2542): 26-28.

ในทศวรรษ 2470 ภายหลังปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก การแข่งขันกันทางการค้าในตลาดโลกและตลาดภายในประเทศดำเนินไปอย่างรุนแรง ใน พ.ศ.2476 *"ลูกจีน"* จำนวนหนึ่งจึงได้รวมตัวกันจัดตั้ง ***"หอการค้าไทย"*** ขึ้นมา ทั้งนี้ เป็นผลมาจากการริเริ่มของ *"ลูกจีน"* หลายคน เช่น นายเล็ก โกเมศ นายเจือ เพ็ญภาคกุล และนายประทุม สุสังกรกาญจน์ ซึ่ง *"ปรับทุกข์ถึงเรื่องถูกบีบคั้นจากอิทธิพลและอำนาจจากต่างชาติ ทำไมคนไทยเราจึงไม่ตั้ง Chamber of Commerce เพื่ออุดหนุนเกื้อกูลและป้องกันผลประโยชน์ของบรรดาพ่อค้าไทย"*[349]

บรรดา *"พ่อค้าไทย"* ที่จัดตั้ง ***"หอการค้าไทย"*** ขึ้นมานี้ คงไม่คิดว่าการมี *"เชื้อชาติไทย"* ในแง่การสืบสายเลือดจากคน *"ไทยแท้"* เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเป็น *"คนไทย"* หรือเป็นสมาชิกของ *"ชาติไทย"* เป็นแน่ ในเวลานั้นความเป็น *"คนไทย"* ที่ไม่เน้นการสืบสายเลือดเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีแนวความคิดเรื่อง *"การกลายเป็นไทย"* (ที่ปัญญาชนกระแสหลักหลายคนให้ความสำคัญ) เป็นฐานทางความคิด ที่ช่วยให้ *"ลูกจีน"* ทั้งหลายสามารถมีอัตลักษณ์เป็น *"คนไทย"* ได้เช่นกัน แม้ว่าจะยังมีปัญหาอยู่ไม่น้อย เนื่องจากความคิดเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ที่มีนัยยะของการสืบทอดลักษณะทางกายภาพทางสายเลือดยังคงเป็นข้อจำกัดของการ *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง ในขณะที่ชาวจีนอีกจำนวนมากไม่มีความต้องการที่จะ *"กลายเป็นไทย"* แต่ต้องการจะรักษา *"ความเป็นจีน"* เอาไว้ เนื่องจากชาวจีนเหล่านี้ยังคงมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับชาวจีนด้วยกัน ซึ่ง *"ความเป็นจีน"* มีความสำคัญอย่างมากต่อการรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม นอกเหนือไปจากความผูกพันและความรู้สึกภาคภูมิใจใน *"ความเป็นจีน"* จากอิทธิพลของลัทธิชาตินิยมจีน ที่แพร่หลายในหมู่ชาวจีนในประเทศสยามนับตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา

การนิยาม "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ

นอกจากหลวงวิจิตรวาทการจะมีบทบาทสำคัญในการทำให้วิธีคิดที่ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของคน *"เชื้อชาติไทย"* มีพลังสูงขึ้น จนนำไปสู่การเบียดขับคนที่มิได้มี *"เชื้อชาติไทย"* ให้เป็น *"คนอื่น"* (the others) แล้ว **หลวงวิจิตรวาทการยังได้นิยาม *"ความเป็นไทย"* ให้เป็นคุณลักษณะอันสำคัญของ *"ชาติไทย"*** โดยที่ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ที่หลวงวิจิตรวาทการนิยามในช่วงเวลาราวสามทศวรรษ คือตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2470 จนถึงต้นทศวรรษ 2500 นั้น มิได้เป็นความหมายเดิม **หากแต่หลวงวิจิตรวาทการได้ปรับเปลี่ยนความหมายและจุดเน้นเพื่อตอบสนองบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัต** เริ่มจากการสร้างความสืบเนื่องกับความหมายบางด้านของ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สถาปนาขึ้น แล้วได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและ

[349] อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* เป็นอย่างมากในทศวรรษ 2480 เพื่อตอบสนองนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง และในท้ายที่สุด คือในต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา หลวงวิจิตรวาทการได้หันไปนำเอาความหมายของ *"ความเป็นไทย"* จากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเน้นอย่างเต็มที่เพื่อตอบสนองนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล รวมทั้งตอบสนองต่อกระบวนการฟื้นฟูอุดมการณ์ทางการเมืองแบบ *"จารีตนิยม"* และ "กษัตริย์นิยม" ที่กระทำโดยหลายฝ่ายนับตั้งแต่สงครามโลกยุติลง

การสร้าง "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2470

ในปลายทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร เน้นการค้นหาและสืบทอด *"ความเป็นไทย"* อันดีงามที่เคยมีมาในอดีต ด้วยเหตุผลที่ปรากฏในเรื่อง ***"ลัทธิชูชาติ"*** ว่า *"การเห็นของชาติอื่น เป็นของดีกว่าของตนเองนั้น เป็นการทำลายกำลังหัวใจที่รักชาติ"* จำเป็นจะต้องค้นหาของดีของชาติ ทั้งสิ่งที่เห็นด้วยตา และสิ่งที่มองไม่เห็น ก็จะทำให้ตระหนักว่าชาติมีตัวตน และจับหลักได้ว่าในการรักชาติผดุงชาตินั้นเราจะต้องรักอะไรบ้าง และจะต้องทำอะไรบ้างเพื่อชาติของเรา ซึ่งการค้นหา *"ความเป็นไทย"* อันดีงามนี้ สามารถกระทำได้โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี อักษรศาสตร์ และศิลปะของชาติ พร้อมกับการรักษาจารีตประเพณีที่เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติของชาติเอาไว้[350]

เมื่อแสดงปาฐกถา เรื่อง *"การศิลปากร(ส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ข้าหลวงประจำจังหวัด)"* ในวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2478 หลวงวิจิตรวาทการระบุว่า

> *ชาติใด ๆ จะได้รับความนับถือเป็นชาติอันแท้จริง จะต้องมีศิลปะของตนเอง ซึ่งมีลักษณะผิดแปลกกับชาติอื่น ๆ และมีเครื่องแสดงว่าเกิดจากความคิดประดิษฐ์ของตนเอง ไม่ใช่เอาอย่างชาติอื่นเสมอไป...เพราะเหตุว่า การที่ประชาชนหมู่ใด จะสามารถมีศิลปะของตนเองได้ ประชาชนหมู่นั้นจะต้องก่อร่างสร้างตัวมานาน มีวัฒนธรรมสูง และมีคนฉลาดมาแล้ว*
>
> *แต่ก่อนชาติไทยเราแม้จะเป็นชาติเล็ก กำลังน้อยแต่เมื่อชาวต่างประเทศได้เข้ามาแลเห็นศิลปกรรมของเรา ก็ต้องยอมรับว่าชาติไทยใช่ป่าเถื่อน ตรงกันข้ามศิลปกรรมกระทำให้ชาติไทยได้รับการยกย่องขึ้นสู่ฐานะพิเศษ*

[350] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 17-21.

> *...เรายิ่งมีของเก่าซึ่งจะแสดงให้เห็นอายุยืนยาวมากเพียงไร ยิ่งเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองเพียงนั้น เพราะของเก่าที่มีอยู่นั้น เป็นเครื่องแสดงว่าเราเจริญแล้วมาแต่โบราณ*[351]

การเน้นเช่นนี้ เป็นการสืบทอดวิธีคิดของปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับแนวความคิดของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งกล่าวว่า *"ศิลปะเป็นของสำคัญส่วนหนึ่งของชาติ เพราะว่าศิลปะของชาติ เป็นเครื่องจูงใจให้ประชาชนรักชาติ และภาคภูมิใจในเกียรติของชาติ...ศิลปะเป็นสิ่งสำคัญ ที่ทำให้เราได้รับความนิยมนับถือของนานาชาติ"*[352] ความสอดคล้องเช่นนี้สะท้อนว่าเป็นแนวโน้มของยุคสมัย มิใช่ความคิดของหลวงวิจิตรวาทการแต่เพียงลำพัง อย่างไรก็ตาม ในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร หลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทมากในการทำให้ความคิดดังกล่าวนี้มีอิทธิพลในสังคมมากยิ่งขึ้น และปรากฏอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของคนไทยอย่างเป็นรูปธรรม

หลวงวิจิตรวาทการหวังด้วยว่า ความเจริญทางศิลปะของไทย จะทำให้ประเทศสยามกลายเป็น *"หัวใจแห่งสุวรรณภูมิ"* คือเป็นศูนย์กลางความเจริญในแหลมทอง ดังความในเรื่อง *"นาฏศิลป์"* ต่อไปนี้

> *เพียงให้เราสามารถรักษาไว้ ซึ่งสิ่งที่บรรพบุรุษของเราได้รักษามาแล้วแต่โบราณกาล... โดยเฉพาะนาฏศิลป์...เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งแห่งความเจริญของชาติ ชาวต่างประเทศที่มีความรู้ได้มาแลเห็น ก็ยอมรับว่า* ***ชาติไทยได้มีวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองมาแต่โบราณ...เป็นสิ่งที่เรามีดีกว่าของชาติอื่น...พม่า เขมร ไทยใหญ่ และไทยในฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ย่อมนับถือไทยสยามเป็นครูในศิลปกรรมอันนี้*** *...สยามกำลังเป็นหัวใจแห่งสุวรรณภูมิ เหมือนเอเธนส์เป็นหัวใจของกรีก...*[353]

เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเน้นว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของ *"คนเชื้อชาติไทย"* ซึ่งหมายถึง *"คนเชื้อชาติไทย"* ทั้งในและนอกประเทศ ในการแสดงสุนทรพจน์ เมื่อ พ.ศ.2478 หลวงวิจิตรวาทการ

---

[351] หลวงวิจิตรวาทการ, "การศิลปากร(ส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ข้าหลวงประจำจังหวัด)" ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2435. หน้า 66-69.

[352] หลวงวิจิตรวาทการ, หลวงวิจิตรวาทการ, "นาฏศิลป์" ใน **รำลึก ๑๐๐ หลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2541. หน้า 225-227.

[353] เรื่องเดียวกัน, หน้า 233-234. (เน้นโดยผู้วิจัย)

จึงกล่าวว่า หากสามารถรักษา *"ศิลปะของชาติไทย"* เอาไว้ได้ *"ชนชาติไทยทั้งหลายที่ยังแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ในดินแดนต่าง ๆ"* ก็จะรู้สึกว่าประเทศสยามเป็น *"แหล่งกลางแห่งอารยธรรมและวัฒนธรรมของเขา"*[354] พร้อมกันนั้นยังเป็นการ *"แสดงให้ต่างชาติแลเห็นว่า เรามีอารยธรรมและวัฒนธรรม เรามีหน้าที่ช่วยพลเมืองให้ดำรงชีพอยู่ด้วยความเบิกบานรื่นรมย์ และเห็นโลกเป็นที่สุขสบาย"*[355]

หลวงวิจิตรวาทการพยายามแสดงให้เห็นด้วยว่า ศิลปะไทยในด้านวรรณศิลป์ ก็บรรลุความเจริญขั้นสูงมาแล้ว เช่น วรรณกรรมของสุนทรภู่นั้น *"มีดี ๆ เท่ากับของเชคสเปียร์"* ทีเดียว *"นักเรียนไทยเราที่ตื่นเชคเปียร์ ...พึงทราบว่าของสุนทรภู่มีดี ๆ เท่ากับของเชคเปียร์อยู่แล้ว เราลองอ้างของเราบ้างเป็นไร"*[356]

ในทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการยังพยายามทำให้คนในชาติยึดมั่นใน ***"ศีลธรรมไทย"*** ด้วย ถึงแม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการจะเห็นว่าการสร้างความเจริญแก่ *"ชาติไทย"* มีอุปสรรคส่วนหนึ่งมาจากจารีตประเพณีที่ไม่ดี และควรจะรักษาไว้แต่จารีตประเพณีที่ดี พร้อมกับ *"รู้จักผ่อนผันรับเอาของใหม่ที่มีประโยชน์เข้ามา"*[357] โดยเฉพาะการรับเอาความรู้ทางวิชาการและเทคโนโลยีจากตะวันตกมาใช้เพื่อสร้างความเจริญทางวัตถุ[358] แต่ในด้านจิตใจนั้น หลวงวิจิตรวาทการก็มีความคิดเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย นั่นก็คือจะต้องการรักษา *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจเอาไว้ เพื่อที่คนไทยจะได้ยอมรับโครงสร้างการเมืองและสังคมที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงได้โดยง่าย ไม่ทำการเคลื่อนไหวใด ๆ ในทางที่ต่อต้านรัฐบาล หรือไม่เรียกร้องให้รัฐบาลเร่งดำเนินการเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองไทยให้เป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น

เพื่อให้คนไทยเห็นความสำคัญของการรักษา ***"จิตใจแบบไทย"*** หลวงวิจิตรวาทการจึงพยายามยืนยันว่า *"ชาติต่าง ๆ ที่เจริญแล้ว เขาพยายามรักษาจารีตประเพณีของเขา ถ้าเห็นเป็นของเก่าเกินสมัยจริง ๆ เขาก็เอามาดัดแปลงให้เหมาะแก่ความเป็นไปในสมัยใหม่ ให้น่าดูสำหรับสมัยใหม่ แต่เขาไม่ยกทิ้งเสียทีเดียว"*[359] และ *"ความเป็นไทย"* ประการหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าจะต้อง

---

[354] หลวงวิจิตรวาทการ, "สุนทรพจน์อธิบดีกรมศิลปากรกล่าวต้อนรับข้าราชการที่โอนมาจากกระทรวงวัง" ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 75.

[355] เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

[356] หลวงวิจิตรวาทการ, "คติสุนทรภู่" **วารสารดวงประทีป** 1, 15 (1 มกราคม 2474): 5.

[357] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 5-6.

[358] ห.จ.ช., ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[359] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 16.

รักษาไว้อย่างมั่นคง ก็คือ ***"ศีลธรรมอันดีงาม"*** นั่นเอง ดังที่ได้ระบุไว้ในหนังสือ **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** ว่า *"รวมความว่าเราเปลี่ยนจากเก่าเป็นใหม่ แต่มีอย่างหนึ่งซึ่งเราต้องไม่ยอมให้เปลี่ยนไป คือศีลธรรมอันดีงาม"*[360] ทั้งนี้ หลวงวิจิตรวาทการอธิบายว่า

> *สิ่งที่จะต้องระวังกันมากที่สุดก็คือธรรมจรรยา เพราะในการเปลี่ยนวิธีการปกครองใหม่ ๆ นั้น ไม่ว่าในประเทศใด เวลาหัวต่อจากเก่าไปหาใหม่นั้น ธรรมจรรยาของพลเมืองมักจะลดต่ำลงไปชั่วคราว ด้วยความคึกคะนองหรือเข้าใจคำว่าอิสรภาพผิดจากที่ควรเข้าใจ...**การสอนธรรมจรรยานั้น เดินทางเก่าไว้ดีกว่าใหม่***[361]

กล่าวได้ว่า ในทศวรรษ 2470 ซึ่งได้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองนั้น หลวงวิจิตรวาทการได้พยายามสืบทอดมรดก *"ความเป็นไทย"* เป็นอย่างมาก แม้จะตระหนักว่า *"การรักษาของไทยให้ดำรงอยู่เป็นไทยนั้น ยากอย่างสาหัส"*[362] แต่ก็พยายามให้สังคมไทยมีความสืบเนื่องกับอดีต มิใช่การเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน แม้แต่ในส่วนที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่ *"ชาติไทย"* หลวงวิจิตรวาทการก็ยังเห็นว่า *"ดำเนินตามญี่ปุ่นเป็นดีที่สุด"* เพราะ *"เป็นชาวบุรพทิศด้วยกัน...นับถือศาสนาพุทธเหมือนกับเรา เราจะไปเอาอย่างฝรั่งชาติอื่น ๆ เขาก็มีขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีผิดกับเราห่างไกลมาก"*[363]

ความพยายามของหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2470 ที่จะสืบทอด *"ความเป็นไทย"* ดังกล่าวมานี้ เกิดขึ้นในบริบทที่กลุ่มอำนาจใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่ต้องการแตกหักกับกลุ่มอำนาจเดิม ขณะเดียวกันผู้นำในคณะราษฎรก็ต้องการลดความแหลมคมของความขัดแย้งทางอุดมการณ์และทางการเมืองระหว่างผู้สนับสนุนระบอบเก่ากับผู้สนับสนุนระบอบใหม่ ด้วยการสืบทอด *"ความเป็นไทย"* **เพราะในเวลานั้นมีกระแสการโจมตีว่าคณะราษฎรที่นำระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐสภามาใช้แทนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ว่า *"ลืมความเป็นไทย"***[364] หากรัฐบาลแสดงให้เห็นว่ายังคงเห็นคุณค่าและพยายามเชิดชู *"ความเป็นไทย"* อย่างเต็มที่ ก็จะช่วยลดการต่อต้าน

---

[360] หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2475. หน้า 241.

[361] หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. หน้า 236. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[362] ห.จ.ช., 0701.31/4 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร โรงเรียนศิลปากร, หน้า 2.

[363] หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** หน้า 193.

[364] **หนังสือพิมพ์สยามรีวิว** 11 กันยายน 2475 อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" รัฐศาสตร์สาร 21, 3 (2542): 36.

รัฐบาลลงได้มาก ขณะเดียวกันก็จะช่วยให้คนที่ยังวางตัวเป็นกลางหันมาให้การสนับสนุนแก่รัฐบาลในระบอบการปกครองใหม่เพิ่มมากขึ้น

อนึ่ง การนิยาม *"ความเป็นไทย"* ในทศวรรษ 2470 ยังต้องคำนึงถึงการสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนทุกชาติพันธุ์ในภาคต่าง ๆ ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการจึงพยายามทำให้คนในประเทศเห็นว่า ***"ประชาชน...พื้นเมืองของสยาม...ล้วนเปนไทย"*** และวัฒนธรรมภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ ล้วนแต่เป็น ***"ไทยแท้"*** ด้วยกันทั้งสิ้น ดังความว่า

> *ประชาชนที่เป็นพื้นเมืองของสยาม ที่มีอยู่ในบัดนี้ ก็ล้วนเปนไทยด้วยกันทั้งนั้น และถ้าจะพิสูจน์กันก็จะได้หลักฐานสมจริง โดยเฉพาะในทางภาษาพูด ชาวปักษ์ใต้กับฝ่ายเหนือ มีภาษาพูดที่เปนไทยยิ่งกว่าพวกที่อยู่ในท่ามกลางประเทศเราเสียอีก พวกที่อยู่ในท่ามกลางประเทศนั้นถูกอานุภาพของเขมรบ้างอินเดียบ้าง มาทำให้ภาษาเลือนไป แต่พวกไทยทางปักษ์ใต้และฝ่ายเหนือ ยังรักษาภาษาไทยไว้ได้ดี จึงต้องนับเปนไทยแท้ด้วยกันโดยไม่ต้องสงสัย*[365]

ในด้านนาฏศิลป์ หลวงวิจิตรวาทการก็พยายามยืนยันว่า นาฏศิลป์ของคนในภาคต่าง ๆ ***"เป็นของไทยแท้"*** เช่นกัน

> *ในจำพวกฟ้อนรำต่าง ๆ เช่น รำซุย รำแม่ศรี รำเพลงเกี่ยวข้าว และฟ้อนรำต่าง ๆ ของไทย ทั้งภาคเหนือภาคอีสานนั้น เป็นแบบรำของไทยเราตั้งแต่โบราณกาล ซึ่งควรจะกล่าวได้ว่าเป็นของไทยแท้*[366]

ความพยายามของหลวงวิจิตรวาทการเช่นนี้ นับว่าสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองที่ผู้นำในระบอบใหม่ต้องการเน้น เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบใหม่ นั่นคือ **การให้ความสำคัญแก่ประชาชนมากขึ้น**

---

[365] หจ..ช.,ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[366] หลวงวิจิตรวาทการ, "นาฏศิลป์" ใน **รำลึก ๑๐๐ หลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน**. หน้า 209.

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า ***"หลักเขตของความเป็นไทยที่ต้องตามกาลเทศะ"*** ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการพยายามเน้นในทศวรรษ 2470 ได้แก่ มรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมที่เป็น *"ของดี"* ของไทยในอดีต รวมทั้ง *"ของดี"* ที่มีอยู่ในศิลปะและวัฒนธรรมของประชาชนในภาคต่าง ๆ พร้อมกันนั้นก็ยังต้องยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* ด้านอื่น ๆ อันได้แก่ *"ต้องถือชาติเป็นสำคัญที่สุด ต้องมั่นคงในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ ต้องเคารพบูชารัฐธรรมนูญและพระมหากษัตริย์ และไม่เป็นคอมมิวนิสต์"*[367] ด้วย

ต่อมาในต้นทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการยังคงพยายามสืบทอดการเน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชาวบ้าน รวมทั้งคุณค่าของวัฒนธรรมชาวบ้าน เพื่อสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ *"ชาติไทย"* เช่น ในการแสดงปาฐกถาเรื่อง ***"วัฒนธรรมสุโขทัย"*** เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2482 หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า

> *วัฒนธรรมของชาติ ก็คือสิ่งซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความเจริญงอกงามใหญ่หลวงของชาติ ในจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือ และภาคพายัพ เราจะได้เห็นพี่น้องชาวไทยของเรา มีบ้านเรือนเคหสถานเป็นระเบียบเรียบร้อย...ปลูกทำด้วยความประณีตบรรจง...ถึงเล็กก็มีศิลปะในการก่อสร้าง... หญิงชายแต่งกายเรียบร้อย...เขาจะต้อนรับเราด้วยไมตรีจิต...แม้เป็นบ้านยากจนก็เรียบร้อยสะอาด...มีความสามัคคีกลมเกลียวช่วยเหลือกันและกัน ทั้งนี้ เป็นเครื่องหมายอันหนึ่งของวัฒนธรรม*[368]

ในระยะใกล้เคียงกัน หลวงวิจิตรวาทการได้แสดงปาฐกถาเรื่อง ***"ของดีในอีสาน"*** นอกจากนี้บทละครหลายเรื่องที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งในต้นทศวรรษ 2480 ก็มีตัวละครเอกเป็น *"คนเหนือ"* หรือ *"คนใต้"* เช่น เจ้าหญิงแสนหวี มหาเทวี และศึกถลาง เป็นต้น[369]

ในทศวรรษ 2480 นี้ หลวงวิจิตรวาทการมิได้เน้นความเจริญทางศิลปะของไทยแต่โบราณ แต่เปลี่ยนมาเน้น *"นิสสัย"* หรือ *"จิตใจ"* หรือ *"ศีลธรรม"* ของคน *"เชื้อชาติไทย"* ที่จะ

---

[367] หลวงวิจิตรวาทการ, "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 16.

[368] ห.จ.ช., ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[369] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ ไความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 131-132.

เป็นปัจจัยให้คน *"เชื้อชาติไทย"* สามารถสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็น *"ชาติอารยะ"* และเป็น *"มหาอำนาจในแหลมทอง"* ได้สำเร็จ อันได้แก่ *"นิสสัยก่อสร้าง...นิสสัยรักความประณีต นิสสัยงอกงาม...นิสสัยต่อสู้"*[370] ทั้งนี้ โดยใช้วิธีนำคุณลักษณะเหล่านี้ใส่เข้าไปในบริบทสมัยสุโขทัย เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"คนไทย"* ในอดีต ได้เคยมีคุณลักษณะเหล่านี้จริง และได้เคยใช้คุณลักษณะเหล่านี้ในการสร้างความเจริญและความยิ่งใหญ่ให้แก่ *"ชาติไทย"* มาแล้ว แต่คุณลักษณะดังกล่าวได้ถูกทำลายลงไปในสมัยอยุธยา หากสามารถฟื้นฟูคุณลักษณะเหล่านั้นขึ้นมาใหม่ ก็จะสามารถสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นชาติที่เจริญและเป็นมหาอำนาจในแหลมทองได้เช่นเดียวกับในสมัยสุโขทัย[371]

อนึ่ง ในการทำให้ *"ชาติไทย"* เป็น *"ชาติอารยะ"* ในทศวรรษ 2480 นี้ รัฐบาลตัดสินใจที่จะเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยบางส่วน และหันไปรับวัฒนธรรมตะวันตกบางประการ เช่น การเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ จากวันที่ 1 เมษายน เป็นวันที่ 1 มกราคม และการเปลี่ยนมาสวมกางเกงและกระโปรง เป็นต้น แต่เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเคยประณาม *"ความหลงนิยมวัฒนธรรมของต่างด้าว"* เพื่อเน้นคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* มามากแล้ว ดังนั้น จึงต้องหาทางอธิบายว่า การเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ และการสวมกางเกงหรือกระโปรง มิใช่การรับอิทธิพลตะวันตก แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงกลับไปสู่ *"ประเพณีดั้งเดิมของไทยเรา"*[372]

ในทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการไม่เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* เนื่องจากต้องเน้นคติ *"เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย"* การกล่าวถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในอดีต ทั้งในงานเขียนทางประวัติศาสตร์และในบทละคร มุ่งทำให้เห็นความสำคัญของ *"ผู้นำแห่งชาติ"* มิใช่เป็นการยกย่องสรรเสริญสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความรู้สึกจงรักภักดี **ส่วนพุทธศาสนานั้น รัฐบาลพยายามเชื่อมโยงพุทธศาสนาเข้ากับระบอบประชาธิปไตย แทนการเชื่อมโยงเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่นที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เคยพยายามกระทำ** ดังปรากฏว่า เมื่อรัฐบาลคิดโครงการสร้างวัดสำคัญซึ่งรู้จักกันในปัจจุบัน ว่า *"วัดพระศรีมหาธาตุ"* ใน พ.ศ.2483 รัฐบาลก็ต้องการจะตั้งชื่อวัดว่า ***"วัดประชาธิปไตย"*** และระบุไว้ในโครงการว่า

---

[370] ห.จ.ช., ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

[371] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 140-143.

[372] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ ไความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 143-146..

> *พุทธศาสนาเป็นศาสนาประเสริฐสุด...เป็นศาสนาที่ทันสมัยอยู่เสมอ และยิ่งประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตยด้วยแล้ว พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เหมาะสมยิ่งด้วยประการทั้งปวง เพราะ**พุทธศาสนาเป็นหลักของการปกครองระบอบประชาธิปไตย***[373]

นอกจากนี้ เมื่อกองทัพญี่ปุ่นยกพลเข้าสู่ประเทศไทย โดยที่ชนชั้นนำในระบอบใหม่ยังมีความเห็นไม่ลงรอยกันว่าควรเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นหรือไม่ พุทธศาสนาก็ได้รับการอ้างอิงในฐานะ *"ศาสนาแห่งชาติ"* ซึ่งส่งผลให้ชาวไทยมีจิตใจที่ต้องการสร้างสันติสุขแก่โลก ทั้งนี้ เพื่อจะชะลอการประกาศสงคราม และยังเป็นการป้องกันมิให้ชาวโลกเห็นว่าไทยเต็มใจร่วมมือกับญี่ปุ่นในการรุกรานชาติอื่นอีกด้วย ใน *"คำแถลงเรื่องการวิงวอนเพื่อสันติภาพ"* ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ร่าง มีข้อความที่เน้นว่า *"ประเทศไทยเป็นแดนแห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาถือศานติภาพเป็นส่วนสำคัญและถือความสุขของมนุษยชาติเป็นที่หมาย"* และชาวไทยนับถือพุทธศาสนา ซึ่งทำให้

> *...มีความผูกพันทางใจที่จะต้องพยายามประกอบก่อศานติสุขให้แก่โลก... คำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งฝังอยู่ในดวงจิตของชาวไทยมาตั้งสองพันปี ทำให้ชาวไทยมีนิสสัยแผ่เมตตาจิตแก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย และมุ่งความร่มเย็นเป็นสุขของโลกโดยทั่วไป*[374]

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบกับทศวรรษ 2490 แล้ว ก็เห็นได้ชัดว่า ในทศวรรษ 2480 รัฐบาลจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนาไม่มากนัก เพราะมุ่งเน้น *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ด้วยการทำสงคราม ทั้ง *"สงครามอินโดจีน"* กับฝรั่งเศส และสงครามโลกครั้งที่ 2 กับฝ่ายสัมพันธมิตร

จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองยุติลงแล้ว ในทศวรรษ 2490 หลวงวิจิตรวาทการจึงเปลี่ยนมานิยาม *"ความเป็นไทย"* โดยเน้นพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาในฐานะหัวใจของ *"ความเป็นไทย"*

---

[373] ห.จ.ช., ศธ.0701.46/2 เรื่องสร้างวัดประชาธิปไตย (วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ) พ.ศ.2483-2496. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[374] ห.จ.ช., ศธ.0701.28/23 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร หลวงวิจิตรวาทการร่างคำแถลงเรื่องการวิงวอนเพื่อสันติภาพ 1 กันยายน 2584.

อีกครั้งหนึ่ง[375] เพราะสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนไปมาก กล่าวคือ ถึงแม้คณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 และกองทัพบก จะมอบตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้แก่จอมพล ป. แต่จอมพล ป. ก็ไม่สามารถยึดครองอำนาจสูงสุดทางการเมืองดังในทศวรรษ 2480 นอกจากจะต้องสร้างดุลย์อำนาจระหว่างพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์กับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แล้ว ยังต้องหาทางที่จะได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา *"เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์"* ในสถานการณ์ที่โลกเกิดสงครามเย็น ทำให้จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการหันมาเชิดชู *"หัวใจของความเป็นไทย"* ที่เคยได้รับการเน้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ เพื่อจะทำให้คนไทยเกรงกลัวภัยคอมมิวนิสต์ และให้ความสนับสนุนแก่รัฐบาลที่ได้ดำเนินนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง หลวงวิจิตรวาทการได้ชี้ให้เห็นว่า หากคอมมิวนิสต์ยึดครองประเทศไทยได้สำเร็จ หัวใจของ *"ความเป็นไทย"* ทั้งพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา ก็จะถูกพวกคอมมิวนิสต์ทำลายลงไปอย่างแน่นอน

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่หลวงวิจิตรวาทการนำความหมายของ *"ความเป็นไทย"* อันเป็นอุดมการณ์ของในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเน้น เพื่อทำให้คนไทยยึดมั่นใน *"หัวใจของความเป็นไทย"* คือพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา นับว่าสอดคล้องกับกระแสความคิดแบบ *"จารีตนิยม"* และ *"กษัตริย์นิยม"* ที่ถูกหลายฝ่ายทำให้มีพลังสูงขึ้นมากในช่วงหลังสงครามโลก โดยเฉพาะหลังจากเกิดกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ใน พ.ศ.2489 ทั้งนี้ พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นคู่แข่งทางการเมืองของจอมพล ป. และมีอิทธิพลอย่างสูงในรัฐสภา เป็นหัวหอกสำคัญในการฟื้นฟูอุดมการณ์ *"จารีตนิยม"* และ *"กษัตริย์นิยม"* รวมทั้งการร่างรัฐธรรมนูญที่ถวายพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์อย่างมาก การกดดันให้รัฐบาลต้องอัญเชิญพระบรมอัฐิในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจากประเทศอังกฤษกลับมาประดิษฐานในประเทศไทย และการเปลี่ยนแปลงวันหยุดราชการโดยเพิ่มวันหยุดที่เป็นวันสำคัญเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และพระราชินี ตลอดจนวันสำคัญทางพุทธศาสนาอีกหลายวัน ในขณะที่ลดความสำคัญของวันรัฐธรรมนูญ และสร้างความรู้ที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการ *"พระราชทานเสรีภาพ"* และ *"พระราชทานรัฐธรรมนูญ"* แก่ปวงชนชาวไทย

แม้ว่าพลังของอุดมการณ์*"จารีตนิยม"* ที่เพิ่มสูงขึ้น จะไม่สร้างปัญหาทางการเมืองให้แก่จอมพล ป. เพราะจอมพล ป. สามารถปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองให้สอดคล้องกับกระแสความคิดแบบจารีตนิยมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอ้างอิงตนเองเข้ากับพ่อขุนรามคำแหงแห่งอาณาจักรสุโขทัย เช่น การตั้งชื่อพรรคการเมืองว่า *"เสรีมนังคศิลา"* การอุปถัมภ์พุทธศาสนา การจัดแสดงละคร

---

[375] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ ไความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 149-156.

เรื่อง *"อานุภาพพ่อขุนรามคำแหง"* การบูรณะโบราณสถานและโบราณวัตถุในเขตเมืองเก่าสุโขทัย ฯลฯ **แต่บทบาทของหลวงวิจิตรวาทการในการทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญต่อ *"ชาติไทย"* มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับความพยายามในเรื่องนี้ของพรรคประชาธิปัตย์นั้น อาจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้จอมพล ป. โปรดปรานหลวงวิจิตรวาทการน้อยลงเป็นลำดับ** เพราะจอมพล ป. ย่อมไม่ต้องการจะให้ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญเหนือผู้นำประเทศคือจอมพล ป. เอง ดังนั้นในกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา หลวงวิจิตรวาทการจึงมิได้ทำงานใกล้ชิดกับจอมพล ป. หลังจากทำงานในหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ระยะหนึ่ง หลวงวิจิตรวาทการก็ต้องออกไปเป็นเอกอัครราชทูตในต่างประเทศ ในที่สุดก็ได้หันไปสนับสนุนศัตรูทางการเมืองของจอมพล ป. แทน โดยมีบทบาทสำคัญในฐานะที่ปรึกษาของจอมพลสฤษดิ์ในการรัฐประหาร พ.ศ.2500 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ใน พ.ศ.2501 หลวงวิจิตรวาทการก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ทำหน้าที่เลขาธิการกับที่ปรึกษาหลักของจอมพลสฤษดิ์ รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาในเรื่องเกี่ยวกับการฟื้นฟูความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* และช่วยเขียนคำปราศรัยในโอกาสต่าง ๆ ให้แก่จอมพลสฤษดิ์ ตราบจนกระทั่งหลวงวิจิตรวาทการป่วยหนักและถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ.2505

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า *"ความเป็นไทย"* ที่นิยามโดยหลวงวิจิตรวาทการในช่วงสามทศวรรษมีความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด แต่มโนทัศน์ *"ความเป็นไทย"* ที่มีอิทธิพลสืบต่อมาในสมัยหลัง ได้แก่ มโนทัศน์ที่เน้นความสำคัญของ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้พยายามเผยแพร่ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ปัญญาชนที่มีอิทธิพลมากที่สุดในสมัยหลัง คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้นิยาม *"ความเป็นไทย"* โดยเน้นมโนทัศน์*"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* อย่างเข้มข้น ทำให้มโนทัศน์ดังกล่าวนี้ครอบงำวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง ส่งผลให้คนไทยมีวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในแง่ที่เห็นว่าสังคมไทยซึ่งแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นนั้นเป็นสังคมที่ดี และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* เพราะทำให้เกิดศิลปะและวัฒนธรรมไทยอันมีคุณค่าซึ่งบ่งบอกถึงความมีอารยะของ *"ชาติไทย"* และทำให้ *"ชาติไทย"* เป็นชาติที่เต็มไปด้วยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า และตราบใดที่คนไทยยังคงสามารถรักษา *"ความเป็นไทย"* นี้เอาไว้ *"เมืองไทยนี้ก็จะดี"* อยู่ตราบนั้น

นับว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ความเป็นไทย"* เพื่อตอบสนองปัญหาและความจำเป็นของระบอบการเมืองการปกครองใหม่ในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แต่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศที่ฝ่าย *"กษัตริย์นิยม"* มี

อำนาจและอิทธิพลสูงขึ้น กับความเปลี่ยนแปลงภายนอกประเทศในยุคสงครามเย็น ก็ทำให้หลวงวิจิตรวาทการกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการทำให้ความหมายของ *“ความเป็นไทย”* ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลับมามีพลังสูงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จนหล่อหลอมวิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ของคนไทยสืบมา

บทที่ 8

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (พ.ศ.2434-2519) (พระนามเดิมหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ) ทรงเป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับ ม.ล.ต่วนศรี (มนตรีกุล) ทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าใน พ.ศ.2482 และเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใน พ.ศ.2486 ต่อมาใน พ.ศ.2495 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระองค์ทรงเป็นนักคิดและนักปราชญ์ชั้นนำในสมัยของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 และทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของรัฐบาลในระบอบใหม่ตลอดมา เว้นแต่รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเท่านั้น[365]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนราชวิทยาลัย ใน พ.ศ.2448 ทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษจนสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาโททางด้านประวัติศาสตร์และการทูตจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด หลังจากนั้นทรงรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ.2467 ทรงเป็นปลัดทูลฉลอง และ พ.ศ.2469 ทรงเป็นอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน ในปี พ.ศ.2472 ได้ทรงลาออกจากราชการ เสด็จกลับมาประเทศสยาม ต่อมาในปี พ.ศ.2473 ทรงเป็นศาสตราจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงสอนวิชาภาษาอังกฤษและภาษาไทย และทรงก่อตั้ง ***“หนังสือพิมพ์ประชาชาติ”*** ขึ้น ทรงมีงานพระนิพนธ์จำนวนมากในทางรัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การต่างประเทศ และภาษาศาสตร์ และยังทรงมีบทบาททางความคิดในฐานะที่ทรงเป็นที่ปรึกษาของกระทรวงการต่างประเทศ และที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีในทางกฎหมายและการเมืองนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2476 เป็นต้นมา[366]

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ตราบจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2516 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลให้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองหลาย

---

[365] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535. หน้า 317.

[366] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475” **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 25.

ตำแหน่ง[367] ใน พ.ศ.2502 เป็นต้นมาทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี ต่อมาใน พ.ศ.2508 ทรงเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกตำแหน่งหนึ่งจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2514 และใน พ.ศ.2511 ทรงเป็นประธานคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ทรงดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาแห่งชาติเป็นการชั่วคราว นอกจากนี้พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตสถาน ระหว่าง พ.ศ.2477-2490 และทรงเป็นนายกราชบัณฑิตสถานอีกครั้งหนึ่ง ระหว่าง พ.ศ.2512-2516[368]

ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงทำงานอยู่ในฝ่ายรัฐบาล แต่บทบาทของพระองค์เน้นไปในเรื่องเกี่ยวกับการต่างประเทศและการศึกษา มิใช่ตำแหน่งที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในประเทศแต่อย่างใด แม้แต่เมื่อครั้งที่ทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และจอมพลถนอม กิตติขจร พระองค์ก็มิได้ทรงมีพระอำนาจในทางเศรษฐกิจและการเมืองโดยตรงมากนัก เพราะทรงเป็นผู้แทนนายกรัฐมนตรีในงาน 5 ด้าน ได้แก่ รองประธานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) ทำหน้าที่แทนประธาน รองประธานพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ รองประธานสภาการศึกษาแห่งชาติ รองประธานสภาวิจัยแห่งชาติ และกรรมการสภาจุฬาลงกรณ์

---

[367] เช่น ใน พ.ศ.2476 ทรงรักษาราชการแทนคณบดีคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทรงเป็น *"ที่ปรึกษา"* สำนักนายกรัฐมนตรี กับ *"ที่ปรึกษา"* กระทรวงการต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ.2477-2478 ทรงเป็นศาสตราจารย์สอนกฎหมายระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรรมการสภามหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกรรมการในคณะกรรมาธิการหลายคณะทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ใน พ.ศ.2484 ทรงเป็นประธานผู้แทนทูตไทยเจรจากำหนดเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส ณ ประเทศญี่ปุ่น ใน พ.ศ.2486 ทรงเป็นตัวแทนนายกรัฐมนตรีไปประชุมนายกรัฐมนตรีของชาติต่าง ๆ ในมหาเอเชีย ทรงเป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2489 ใน พ.ศ.2488 ทรงเป็นสมาชิกวุฒิสภา ใน พ.ศ.2489 ทรงเป็นสมาชิกพฤฒิสภา ใน พ.ศ.2489 ทรงเป็นตัวแทนรัฐบาลไทยในการเจรจาหาทางให้ประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ ตั้งแต่ พ.ศ.2490 ทรงเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน และผู้แทนถาวรประจำสหประชาชาติ ใน พ.ศ.2495 ทรงเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ใน พ.ศ.2497 ทรงเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมคณะมนตรีสนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใน พ.ศ.2498 ทรงเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมเอเชีย-แอฟริกา ที่บันดุง อินโดนีเซีย และในการประชุมนี้พระองค์ทรงได้รับเลือกเป็นผู้เสนอรายงานของที่ประชุมด้วย ในระหว่าง พ.ศ.2499-2500 ทรงดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาสหประชาชาติในสมัยประชุมครั้งที่ 11 ใน พ.ศ.2501 และใน พ.ศ.2503 ทรงเป็นประธานการประชุมระหว่างประเทศว่าด้วยกฎหมายทะเล

[368] ม.ล.ปีกทิพย์ มาลากุล, "พระประวัติพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ ก**รุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 3-8.

มหาวิทยาลัย[369] งานในตำแหน่งเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นงานที่เน้นไปในการทำให้ประเทศไทยดำรงอยู่ในสังคมโลกอย่างราบรื่นที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ในสถานการณ์โลกยุคสงครามเย็น อีกส่วนหนึ่งเป็นงานที่เน้นไปในการเสนอความคิดเห็นเพื่อสร้างแนวทางในการพัฒนาประเทศ แต่บทบาทหลักของพระองค์คือบทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนบทบาทภายในประเทศที่โดดเด่นกลับมิใช่บทบาทในคณะรัฐบาล ดังจะเห็นได้ว่าในคณะกรรมการต่าง ๆ พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งรองประธานเป็นส่วนใหญ่ มิใช่ตำแหน่งประธาน และในคณะกรรมการที่สำคัญ ๆ เช่นคณะกรรมการรัฐนิยมสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พระองค์ก็ทรงเป็นที่ปรึกษา มิได้ทรงเป็นประธานคณะกรรมการแต่อย่างใด เท่ากับว่ารัฐบาลแต่งตั้งให้พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เพื่อต้องการพระดำริของพระองค์มาประกอบการตัดสินใจ แต่มิได้ต้องการจะให้พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการตัดสินใจหรือการดำเนินการ ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงวิเคราะห์ว่า

> *มองในแง่ของผลงานด้านนโยบายของพระองค์ท่าน ดูไม่มีอะไรจีรังยั่งยืน แต่กลเม็ดในการประชุมระดับนานาชาติและระดับภูมิภาคนั้น ทรงเป็นที่นับถือตั้งแต่สมัยสันนิบาตชาติ ไปจนการประชุม ณ เมืองบันดุง จนถึงสมัยสหประชาชาติ ซึ่งทรงเป็นชาวเอเชียคนแรกที่ดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาใหญ่*
>
> *...แท้ที่จริง สิ่งซึ่งเป็นงานอดิเรกของพระองค์ กลับมาเป็นอนุสาวรีย์ที่สำคัญของพระองค์ นั่นก็คือการบัญญัติศัพท์ ซึ่งทรงเริ่มต้นแต่สมัยรัชกาลที่ 6 แล้วมาทรงคิดมากขึ้นหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕...*[370]

หนังสือที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์สะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่ความคิดชาตินิยม ซึ่งทรงเรียกว่า ***"การถือประชาชาติ (Nationalism)"***[371] เป็นชาตินิยมที่ไม่ต่อต้านชาติอื่น แต่พยายามมีความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศต่าง ๆ ขณะเดียวกัน ทรงระบุว่า ***"ข้าพเจ้าเชื่อในลัทธิที่เห็นแก่มนุษยธรรม"***[372] ดังนั้น พระองค์จึงไม่ทรงนิยมการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในนามของ *"ความรักชาติ"*

---

[369] ม.ล.ปีกทิพย์ มาลากุล, "พระประวัติพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 3-8.

[370] ส. ศิวรักษ์, "ถวายพระองค์วรรณ" ใน **คนดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537. หน้า 67-68.

[371] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 449.

[372] เรื่องเดียวกัน, หน้า 449.

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงแสดงพระดำริในทางวิพากษ์วิจารณ์การเมืองอันใดไว้ แม้ว่าพระองค์จะทรงอยู่ในฝ่ายที่ลงความเห็นว่า *"กระแสลมแห่งอารยธรรมฝรั่งมีกำลังแรงกล้ายิ่งนัก"* ซึ่งประเทศสยามจำเป็นต้องปรับตัวเข้าหาอารยธรรมดังกล่าว มิใช่ *"คิดจะถอยหลังกลับฝั่งเดิม"* หรือว่า *"ยับยั้งรอคอยอยู่ก่อน"* โดยไม่กระทำสิ่งใด[373] จนกระทั่งภายหลังเหตุการณ์ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว พระองค์จึงได้ทรงฟื้นความทรงจำว่า *"ข้าพเจ้านิยมการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญนี้มาช้านานแล้ว"*[374] เหตุผลประการหนึ่งคงเป็นเพราะพระองค์ทรงเป็น *"หม่อมเจ้า"* ซึ่งทำให้ทรงอยู่ในขอบเขตของโบราณราชประเพณี ที่ถือว่าองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประมุขทั้งของประเทศและของพระราชวงศ์ ดังนั้นพระบรมราชวินิจฉัยย่อมผูกมัดพระราชวงศ์ทั้งหมดไม่ว่ากฎหมายบ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม[375] ในประการต่อมา คงเป็นเพราะพระอัธยาศัยของพระองค์เอง ซึ่งในตลอดพระชนม์ชีพ ไม่ทรงเคยแสดงความคิดที่รุนแรงคัดค้านผู้มีอำนาจโดยตรงเลย[376] นอกจากนี้ น่าจะเนื่องมาจากการที่ทรงเป็นนักการทูต ซึ่งโดยหลักวิชาของนักการทูตของไทยนั้นเห็นว่า ไม่พึงแสดงความคิดทางการเมืองแบบใดแบบหนึ่งให้ปรากฏอย่างเด่นชัด มีแต่ผลประโยชน์รวมของชาติเท่านั้นที่ต้องรักษา [377]

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ถึงแม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงแสดงพระดำริในทางที่ต้องการให้การปฏิวัตินี้มีความชอบธรรมทางการเมือง และทรงมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ประเทศสยามกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ ที่มีการปกครองอย่างใหม่ ซึ่งดีกว่าการปกครองที่เป็นมาแต่เดิม[378] แต่บทบาทด้านต่าง ๆ ของพระองค์ก็แสดงให้เห็นว่าทรงมีความต้องการอย่างแท้จริงที่จะควบคุม

---

[373] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 474-475.

[374] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, **อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย** พระนคร: ไทยพานิช, 2488. หน้า 8. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์,"คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 26.

[375] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, **อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย**, หน้า 40-41.

[376] พระยามานวราชเสวี (บรรณาธิการ) **ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.หน้า 11.)

[377] หลวงภัทรวาที, "การทูตดั่งที่ข้าพเจ้าเรียนรู้มาจากเสด็จในกรม" ใน **ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** หน้า 1-7. อ้างในนครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 26.

[378] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 25.

ทิศทางและขอบเขตความเปลี่ยนแปลงของประเทศ ทั้งนี้ โดยทรงปรับบทบาทให้เหมาะแก่สถานการณ์หรือเงื่อนไขแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา มิใช่ยึดเอาแต่พระดำริของพระองค์เองเป็นที่ตั้ง ดังที่ทรงยืนยันว่า *"ข้าพเจ้าได้รับความอบรมและได้ดำเนินทางปฏิบัติตามอำเภอการณ์ตลอดมา หาได้ดำเนินตามอำเภอจิตไม่"*[379] **วิธีคิดของพระองค์ซึ่งมีผลต่อทางเลือกในการทำงานของพระองค์ ก็คือ การมองและยอมรับ *"สภาพที่เป็นจริง"* แต่ยังคงมี *"อุดมคติ"* อยู่เสมอ**

> *นักอุดมคติที่คุ้นเคยกับข้าพเจ้าบางท่าน...**ดูคนและของตามสภาพที่เป็นจริง แต่เขาเหล่านั้นไม่เคยหย่อนเลื่อมใสศรัทธาในอุดมคติอันลอยฟ้า ซึ่งเขาหงายหน้าขึ้นมอง-แหงนมอง ในใจแสวงหาหนทางที่จะอุ้มชูเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน***
>
> *ข้าพเจ้าเห็นว่านี่แหละเป็นคติที่ถูก เป็นวิธีย่างเข้าสู่ชีวิตที่ถูก จะอย่างไรก็ตามที นี่เป็นคติและวิธีย่างเข้าสู่ปัญหาของข้าพเจ้า*[380]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอความคิดที่ก้าวหน้าหลายประการด้วยกัน เช่น ทรงวิจารณ์ *"คำแถลงนโยบายของรัฐบาล"* เรื่องปรับปรุงภาษีอากรให้ ***"ยุติธรรมแก่สังคม"*** โดยทรงชี้ให้เห็นว่า *"คำว่ายุติธรรมแก่สังคมเป็นคำใหม่"* เฉพาะคำว่า ***"สังคม"*** (Society) นั้น ***"ย่อมหมายถึงประชาชนซึ่งรวมกันเป็นหมู่คณะ คือ ประชาชาติ หรือประเทศชาติ"*** แล้วทรงระบุว่าพระองค์ทรงเห็นพ้องกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในแง่ที่ว่า *"ยุติธรรมแก่สังคมหมายความว่า ยุติธรรมแก่ประชาชนในส่วนรวม หรือทุกหมู่เหล่าของประชาชนในประเทศ"* และกฎเกณฑ์การเก็บภาษีที่เน้นความยุติธรรมแก่สังคมนั้น พระองค์ก็ทรงเห็นว่า *"เป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง"* ทั้งนี้ ทรงชี้ให้เห็นด้วยว่า *"ยากที่จะชี้ลงไปได้ว่า อะไรเป็นธรรม อะไรไม่เป็นธรรม อะไรยุติธรรม และอะไรไม่ยุติธรรม"* เพราะเป็นเรื่องของมุมมองของแต่ละคนซึ่งแตกต่างกัน โดยส่วนพระองค์แล้วทรงถือว่าต้องเป็นความยุติธรรมที่เสมอภาค โดยที่ความเสมอภาคมิใช่เรื่องของจำนวนเงินที่เสียภาษี แต่จะต้องเก็บภาษีในอัตราก้าวหน้า

> *ถ้าจะให้ยุติธรรมแก่สังคมแล้ว จะต้องถือหลักเกณฑ์ความเสมอภาคแห่งการเสียสละหรือพลี ไม่ใช่ความเสมอภาคตามจำนวน... คนมีมากก็ควรเสียมากตามส่วน คนมีน้อยก็ควรเสียน้อยตามส่วน ดั่งนี้จึงจะยุติธรรมแก่สังคม*[381]

---

[379] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงโต้แย้งพระมหากิมฮวย อ้างใน เกษียร เตชะพีระ, **วิวาทะโลกานุวัตร** กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538. หน้า 34. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[380] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โรตารี่สากล" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ**. หน้า 219-220. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ภายใต้ทัศนะข้างต้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเล่าว่า

> *มีเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง เคยทรงเอาใบรับเงินรัชชูปการใส่กรอบไว้ในห้องรับแขกของพระองค์ และอวดฝรั่งว่า แม้เจ้าฟ้าก็ต้องเสียเงินรัชชูปการ เป็นการเสมอภาคสำหรับชนทุกชั้น และในแง่นั้นท่านก็ถูก แต่ในอีกแง่หนึ่งคือ ในแง่ยุติธรรมแก่สังคมแล้ว ก็จะเห็นว่าไม่เสมอภาคจริง ...ถ้าพิจารณาในสายตาของสังคมหรือประชาชนส่วนรวมแล้ว ก็ไม่เป็นธรรมหรือยุติธรรมแท้*[382]

ในเรื่องระบอบการปกครอง หรือที่ทรงเรียกว่า ***"ระเบียบการปกครอง"*** นั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริว่า *"จะว่าวิธีไหนดีกว่าวิธีไหนไม่ได้ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าเหมาะหรือไม่เหมาะแก่ความต้องการของประเทศนั้นประเทศนี้"* และไม่ควรจัด *"ระเบียบการปกครอง"* ให้เป็นไป *"ตามอัธยาศัยนิยมของบุคคล ผู้เลื่อมใสในลัทธิอย่างนั้น ๆ หาได้ไม่"* แต่คนไทยต้องเรียนรู้จากประเทศอื่น รวมทั้งเรียนรู้ลัทธิการเมืองทุกลัทธิ แล้ว ***"เลือกคัดเอาแต่ส่วนที่เห็นว่าจะเหมาะแก่ความต้องการของประเทศเรา"***[383] เป็นการสืบทอดวิธีคิดเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอย่างเห็นได้ชัด

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้แจงให้คนยอมรับว่า *"ชีวิตของประชาชาติไทยในระบอบรัฐธรรมนูญเป็นชีวิตการเมือง และในการเมือง ความเห็นของบุคคลและหมู่คณะต่าง ๆ ก็ย่อมต่างกันเป็นธรรมดา"*[384] ทรงเน้นว่าในระบอบรัฐธรรมนูญภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ซึ่ง *"บังเอิญเป็นเวลาที่พายุโภคภัยกำลังร้ายแรง"* นั้น **"ทางที่ดีที่สุดก็คือนับถือว่า คนไทยเป็นคนไทยด้วยกันทั้งนั้น ควรจะมีเมตตากรุณาต่อกันและกัน ควรจะปรับทุกข์แบ่งสุขกันและกัน ควรจะปรึกษาหารือ เอาอกเอาใจกัน ลดพระเดชลงมาสักหน่อย เพื่อให้พระคุณเด่นขึ้นไปสักนิด"**[385] พระดำริเช่นนี้สะท้อนมโนทัศน์เรื่อง *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งเน้นความเมตตากรุณาของผู้ปกครอง และใช้

---

[381] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ยุติธรรมแก่สังคม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 290.

[382] เรื่องเดียวกัน, หน้า 290.

[383] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ**. หน้า 299. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[384] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สภาใหม่" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ**. หน้า 362.

[385] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 475.

"พระคุณ" มากกว่า *"พระเดช"* แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเพิ่มเติมความคิดเรื่อง ***"ควรจะปรับทุกข์แบ่งสุขกันและกัน ควรจะปรึกษาหารือ เอาอกเอาใจกัน"*** ซึ่งแสดงถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนในลักษณะที่มีความเสมอภาคมากขึ้น

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์วิเคราะห์ว่า เมื่อมีการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงความคิดเห็นอย่างสำคัญสองประการ คือ หนึ่ง เรื่องภาษาการเมืองที่พึงใช้ในระบอบการเมืองสมัยใหม่ กับ สอง หลักวิชารัฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องด้วยกับรัฐธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎร อาจกล่าวได้ว่าทรงเป็นนักปราชญ์ของประเทศที่ให้ความสำคัญกับสองเรื่องนี้มากที่สุด[386] การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของพระองค์ สัมพันธ์อย่างมากกับทัศนะของพระองค์ในประเด็นทั้งสองนี้ ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

เพื่อให้ระบอบใหม่ดำเนินไปด้วยดี ทรงเสนอพระดำริและสร้างความรู้ที่สำคัญหลายประการแก่สังคม เช่น การที่พรรคการเมืองควรจัดทำนโยบายให้ชัดเจนเพื่อให้ประชาชนได้พิจารณาในการเลือกตั้ง[387] การปฏิรูประบบภาษีให้มีความเป็นธรรม[388] และการจัดทำงบประมาณอย่างถูกต้องตามหลักการ ฯลฯ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงให้ความสำคัญแก่เรื่องงบประมาณเป็นอย่างมาก เนื่องจากทรงเห็นว่า *"งบประมาณเป็นทางสำคัญที่จะควบคุมนโยบายทั่วไปของรัฐบาล"*[389]

เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2476 รัฐบาลก็ได้ทูลเชิญกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มาเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาล พระองค์ทรงเข้าร่วมประชุมสภาผู้แทนราษฎรในฐานะที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีและที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศอย่างสม่าเสมอ และเมื่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรมีข้อติดขัดในเรื่องหลักวิชารัฐศาสตร์ รัฐบาลก็มักจะร้องขอต่อประธานสภาผู้แทนราษฎรเพื่ออนุญาตให้พระองค์ทรงให้คำอธิบายแก่ที่ประชุม[390]

---

[386] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 24-46.

[387] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สภาใหม่" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 362.

[388] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ยุติธรรมแก่สังคม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 288-291.

[389] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การพิจารณางบประมาณในต่างประเทศ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 403.

[390] รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 22/2477, 17 กุมภาพันธ์ 2477. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 28.

ในโอกาสครบรอบ 1 ปีของการปฏิวัติ พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริเกี่ยวกับ ***"คติการเมือง"*** ผ่านหนังสือพิมพ์ว่า วันที่ 24 มิถุนายน ควรถือเป็น *"วันศักดิ์สิทธิ์"* ทรงแสดง ***"ความหวังของชาติ"*** ว่า *"ก็คือจะได้แลเห็นรัฐธรรมนูญตั้งมั่นเป็นหลักเมือง เพื่อจะได้ชักธงชัยสามัคคีให้ประจักษ์แก่ประชาชาติสยามอยู่เป็นเนืองนิตย์"* ทรงแสดงความชื่นชมพระยาพหลพลพยุหเสนาซึ่งได้กระทำการรัฐประหาร เพราะทรงเห็นว่ารัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ดำเนินนโยบายผิดพลาดในการทำให้ *"ผีคอมมิวนิสต์ได้ผลุดโผล่เข้ามาหลอน...พร่ำบ่นและร่ำร้องถึงภัยคอมมิวนิสต์ หนักยิ่งขึ้นเป็นลำดับมา จนมหาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศสั่นสะท้านไปหมด"* ทั้ง ๆ ที่ *"ภัยคอมมิวนิสต์"* ไม่เป็นความจริง ทรงชี้ให้เห็นว่าแม้แต่ ***"หนังสือพิมพ์บางกอกไตมส์"*** ก็กล่าวว่า *"ในพระมหานครนี้ มีภัยคอมมิวนิสต์ นิดหน่อย แต่ตามชนบทไม่มีเลย"* และทรงวิจารณ์ว่าทางแก้ปัญหาต่าง ๆ ของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาล้วนแต่ไม่ถูกต้อง รวมทั้งการออกคำสั่งให้ปิด**หนังสือพิมพ์ไทยใหม่**และ**หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** ด้วย ทรงแสดงพระดำริว่า

> *ทางแก้ของรัฐบาล...ก็มีแต่อาการกดอาการปิดทั้งนั้น ปิดสภาผู้แทนราษฎร ปิดปากข้าราชการเกินควร...ปิดหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นปากเสียงของราษฎร...ผู้คนระแวงต่อกัน ข้าราชการไม่มีจิตใจกระทำการเพราะว้าเหว่ในความมั่นคง มีข่าวลือกันต่าง ๆ นานา ...รัฐธรรมนูญและเสรีภาพของราษฎร มีเหลืออยู่แต่เงาเท่านั้น*[391]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนการรัฐประหารของพระยาพหลพลพยุหเสนา ด้วยเหตุผลว่า *"รัฐธรรมนูญจึ่งได้ยืนขึ้นอีกครั้งหนึ่ง"* และเป็นการดำเนินการทุกอย่างด้วยสันติวิธี กล่าวคือ *"ได้กระทำไปโดยละมุนละม่อมที่สุด โดยไม่มีตัวอย่างในเมืองใด ๆ อื่น ในประวัติแห่งโลก ทั้งวิธีปฏิบัติการที่ได้กระทำไปแล้ว...หรือจะได้กระทำต่อไป...ก็ปรากฏว่าจะกระทำด้วยความโอนอ่อนผ่อนโยน มิให้ชอกช้ำ...เป็นนิมิตแห่งการประสานสามัคคี"*[392] โดยที่ตัวของพระยาพหลพลพยุหเสนาก็เป็นผู้นำที่ดี กล่าวคือ

> *เจ้าคุณพหลฯ ได้รับความยินยอมพร้อมกันแล้วว่า ไม่เป็นผู้เห็นแก่ตน ไม่เป็นผู้มักใหญ่ใฝ่สูง ไม่มีโลภเจตนาประการใดเลย ผู้ใดได้มีโอกาสสังสรรค์กับท่านแล้วจะเห็นตระหนักว่า ท่านเป็นผู้อยู่ในความเที่ยงธรรม รักความ*

---

[391] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 476-478.

[392] เรื่องเดียวกัน, หน้า 479-482.

ยุติธรรม รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นล้นพ้น เมื่อเห็นความไม่เป็นธรรม ไม่เป็นยุติธรรม ท่านพลีชีพจริง ๆ"[393]

กล่าวได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงใช้โอกาสวันครบรอบ 1 ปี ของการปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475 ในการเสนอ ***"คติการเมือง"*** เพื่อเป็นแนวทางแก่ระบอบใหม่ ทรงสืบทอดมโนทัศน์เรื่องผู้นำที่มีคุณธรรมของพุทธศาสนา หรือมี *"ศีลธรรมแบบไทย"* เพื่อให้ผู้นำในระบอบใหม่ยึดถือ คือ จะต้องไม่เห็นแก่ตัว ไม่มักใหญ่ใฝ่สูง ไม่มีโลภเจตนา มีความเที่ยงธรรม และรักความยุติธรรม คุณลักษณะเหล่านี้จะกลายเป็นคุณลักษณะของ ***"ผู้นำแบบไทย"*** ในระบอบใหม่ ที่จะได้รับการสืบทอดต่อมาโดยปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ รวมทั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นอกจากนี้ยังเห็นได้จากข้อความใน ***"คติการเมือง"*** ที่ยกมาข้างต้นว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นความรัก *"เป็นล้นพ้น"* ของผู้นำในระบอบใหม่ต่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* เท่ากับทรงสืบทอดมโนทัศน์หลักจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ถือว่าพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ทรงเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงร่วมงานกับรัฐบาลในระบอบใหม่ก็ตาม

ใน ***"คติการเมือง"*** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเสนอ ***"คติการเมือง"*** ตามทัศนะของพระองค์รวม 6 ข้อ ให้ *"วิญญูชนจะพึงใคร่ครวญดู"* ทรงเน้นความสำคัญของรัฐธรรมนูญโดยการนำเอาคติเดิมในเรื่อง *"ความศักดิ์สิทธิ์"* มาใช้ ทรงระบุว่ารัฐธรรมนูญ *"เป็นองค์อันศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพสักการ ผู้ใดหาควรละเมิดมิได้"* ขณะเดียวกันก็ทรงนำคติใหม่ คือแนวความคิด *"ประชาธิปไตย"* มาประสานกับคติเดิม โดยที่ทรงเน้นว่ารัฐธรรมนูญจะต้องได้รับ *"ความนิยมจากมหาชน"* จะต้องทำให้เกิด *"ข้าราชการที่เลื่อมใสในลัทธิรัฐธรรมนูญจริง ๆ"* ทั้งนี้ *"ด้วยการศึกษาอบรม ด้วยการแลกเปลี่ยนความเห็นเป็นการเปิดเผย ด้วยการแถลงคารมทางหนังสือพิมพ์...เสรีภาพของราษฎรในการมีความเห็นและแสดงความเห็นด้วยหลักฐาน"*

นอกจากนี้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ยังได้ทรงนำเอาอุดมคติของชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเข้ามาประสานกับจุดมุ่งหมายทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยด้วย ทรงชี้แจงว่าเนื่องจาก *"ความสงบสุขอยู่ที่ใจสงบ"* ดังนั้น *"เพื่อนร่วมชาติต้องไว้เนื้อเชื่อใจกัน"* และในระบอบประชาธิปไตยย่อมจะต้องมีการต่อสู้ทางการเมือง พระองค์จึงทรงเตือนด้วยหลักธรรมของพุทธศาสนาประสมกับหลักการในระบอบประชาธิปไตยว่า *"ในการต่อสู้ทางการเมือง... ต้องกระทำด้วยน้ำใจนักกีฬา ด้วยปราศจาก*

[393] เรื่องเดียวกัน, หน้า 479.

วิหิงสาและความผูกพยาบาทมาดร้าย กีฬาย่อมมีระเบียบฉันใด กีฬาการเมืองก็ย่อมจะต้องมีระเบียบฉันนั้น...ในที่นี้ กีฬาการเมืองมีระเบียบอยู่ที่รัฐธรรมนูญ"[394]

ในเวลาต่อมา กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงขยายบทบาทของพระองค์ในระบอบใหม่ โดยพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่**การสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ในมิติต่าง ๆ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบอบการปกครองแบบ *"ประชาธิปไตย"*** เช่น การสร้างแนวทางการดำรงชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมในระบอบ *"ประชาธิปไตย"* ด้วยการสถาปนาความหมายของคำต่าง ๆ ที่ทรงเรียกว่า *"การบัญญัติศัพท์"* ซึ่งจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นปัญญาชนที่เลือกทางเดินของชีวิต ในวิถีทางเดียวกันกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หลวงวิจิตรวาทการ และพระยาอนุมานราชธน นั่นก็คือ **การเข้าไปสู่ *"ระบบ"* ที่ดำรงอยู่ เพื่อหาทางผลักดัน *"ระบบ"* ให้ดำเนินไปในครรลองที่เห็นว่าถูกต้องเหมาะสมกับประเทศสยาม** โดยที่บทบาทของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในการเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาลและคณะกรรมการต่าง ๆ ที่รัฐบาลตั้งขึ้น รวมทั้งที่ปรึกษาของคณะกรรมการรัฐนิยมนั้น เห็นได้ชัดว่า **พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่การสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* เป็นพิเศษ** ดังที่ทรงมีพระดำรัสว่า ***"ความเจริญก้าวหน้าของประชาชาตินั้น มีปัจจัยประกอบนานาประการ ปัจจัยซึ่งข้าพเจ้าสนใจเป็นพิเศษก็คือ วัฒนธรรมแห่งชาติ"***[395] ทรงถือว่า *"วัฒนธรรมประจำชาติ ย่อมมีส่วนสืบเนื่องมาจากประเพณีนิยมของชาติตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มา"*[396] **การดำเนินการเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จึงควรเป็นไปโดยไม่ทอดทิ้งสิ่งดีงามที่เคยมีมาในอดีต** อย่างไรก็ตาม ในการโน้มน้าวให้คนยอมรับ *"วัฒนธรรมประจำชาติ"* ที่ทรงพยายามสร้างขึ้นนั้น วิธีที่ทรงใช้อยู่เสมอ ๆ เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักในอดีตที่ผ่านมา ก็คือการแสดงให้เห็นว่า *"วัฒนธรรม"* เหล่านั้น เป็นสิ่งที่นานาประเทศ โดยเฉพาะประเทศตะวันตก *"ก็ยึดถืออยู่เช่นกัน"*[397]

---

[394] เรื่องเดียวกัน, หน้า 479-481.

[395] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีคืออะไร?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518. หน้า 443. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[396] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** คณะข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายยวด สุสีราช ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 7 กันยายน 2507. หน้า 1.

[397] โปรดดูตัวอย่างจำนวนมากใน พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508.

ในการสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ในช่วงทศวรรษ 2480 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงอย่างเปิดเผยว่า พระองค์ทรงดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาล เช่น ทรงระบุว่า *"ข้าพเจ้า...แปลเป็นโคลงภาษาไทย...ความประสงค์ยิ่งใหญ่ก็คือ จะสมทบกับผู้ประพันธ์อื่น ๆ ในอันจะชักชวนเพื่อนชาวไทยด้วยกัน ให้สนใจในการประพันธ์ ตลอดจนหันมาช่วยกันบำรุงวรรณคดีของไทย ตามนโยบายของท่านนายกรัฐมนตรีด้วย"*[398] ทรงให้ความสำคัญแก่การทำให้ประชาชนรับรู้ความเจริญทางศิลปะในอดีตของไทย เพื่อทำให้คนไทยมีความภาคภูมิใจและมีความความรักใน *"ชาติไทย"* เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย ดังที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

> *ความมุ่งหมายแห่งศิลปะ ก็คือจะให้ความบันเทิงแก่มนุษย์ และความบันเทิงหรือความสำราญใจ ใช่ว่าจะเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยก็หาไม่ ความจริงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมแห่งชาติ ประวัติศาสตร์ ถ้ามีแต่เรื่องการเมือง การสงคราม และการปฏิวัติ โดยไม่มีศิลปวัตถุประกอบให้เห็นความเจริญในอดีตด้วยแล้ว ก็จะไม่เป็นที่จับใจประชาชาติ กายต้องการอาหารฉันใด ใจก็ต้องการศิลปกรรมฉันนี้ ความนึกคิด imagination ของมนุษย์ ไม่มีอะไรจะมาหล่อเลี้ยงได้ดีกว่าศิลปกรรม*[399]

อย่างไรก็ตาม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงใช้วรรณคดีเป็นเครื่องมือในการสร้างความรักชาติและความภาคภูมิใจในชาติอย่างตื้นเขิน ตรงกันข้าม ทรงเน้นคุณค่าของวรรณคดีในแง่ที่เป็น *"ศิลปะอย่างหนึ่ง"* ซึ่ง *"นักประพันธ์...ต้องมีความรู้สึกนึกคิดที่ลึกซึ้ง...แสดงออกมาให้ผู้อ่านผู้ชมได้รับรสความงามตามที่ผู้ประพันธ์รู้สึกนึกคิดนั้นด้วย และความเข้มแข็งของความรู้สึกนึกคิดเป็นเครื่องวัดอย่างหนึ่งของคุณค่าแห่งวรรณคดี"*[400] ดังนั้น พระองค์จึงทรงให้คุณค่าแก่ *"วรรณคดีบริสุทธิ์"* เป็นอย่างมาก และทรงสนับสนุนนักประพันธ์ที่มี *"ความเข้มแข็งของความรู้สึกนึกคิด"* อย่างเต็มที่ แม้ว่านักประพันธ์ผู้นั้นจะมีทัศนะหลายอย่างแตกต่างจากพระองค์ ดังเช่น คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นต้น

ควรกล่าวด้วยว่า ทัศนะบางประการของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์นั้น พระองค์มิได้ทรงเสนอสู่สาธารณชนเพื่อตอบสนองนโยบายชาตินิยมของรัฐบาลเท่านั้น แต่เป็นทัศนะทางวิชาการ หรือ

---

[398] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีบริสุทธิ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 187.

[399] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์อื่น ๆ" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 287.

[400] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีบริสุทธิ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 187.

มิฉะนั้นก็เป็นทัศนะส่วนพระองค์ เป็นต้นว่า ทัศนะเรื่อง *"ความนิยมวรรณคดี"* ทรงโต้แย้งพระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์ซึ่งทรงเสนอว่า ในสมัยก่อนผู้เป็นใหญ่เป็นผู้อุปถัมภ์นักประพันธ์ วรรณคดีจึงเจริญ ในสมัยประชาธิปไตย ประชาชนจะต้องเป็นผู้อุปถัมภ์ด้วยการอ่านหนังสือ กับทั้งซื้อหนังสืออ่าน ซึ่งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงโต้แย้งว่า *"ในประเทศไทยนี้ วรรณคดีที่นิยมกันว่าเป็นบทประพันธ์เยี่ยม ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน ได้อุบัติขึ้นเพราะคุณวุฒิของผู้ประพันธ์เอง"*[401] และ *"ผู้ประพันธ์วรรณคดี เป็นผู้ที่ได้เห็นและรู้สึกส่วนใดส่วนหนึ่งของชีวิตหรือของโลกที่มหัศจรรย์น่าสนใจ...คือผู้ที่ได้เห็นภาพชีวิตอย่างกว้างขวางที่สุด และมีความรู้สึกอย่างเข้มข้นที่สุด"*[402] ทรงชี้ให้เห็นจุดมุ่งหมายในการศึกษาวรรณคดี ดังนี้

> *วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่สมบูรณ์ เพราะทำให้เรารู้จักชีวิต และทำให้เรามีความรู้สึกนึกคิดไปในด้านต่าง ๆ ของชีวิต...*
>
> *...ความมุ่งหมายในการศึกษาวรรณคดี...เป็นการปลุกตนเองให้ตื่นขึ้นชมชีวิต ให้รู้จักชื่นชมเห็นอกเห็นใจและเข้าใจชีวิต เล็งเห็นชีวิตในส่วนรวม เห็นความสัมพันธ์แห่งเหตุผลและส่วนต่าง ๆ ของชีวิต...ทำให้เรารู้สึกชีวิตจิตใจของเพื่อนมนุษย์ได้ดีขึ้น*[403]

ในพระนิพนธ์เรื่อง ***"สาระกับรูปและการหน้าที่แห่งวรรณคดี"*** ทรงอธิบายในทำนองเดียวกันว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษาวรรณคดีมิใช่เพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้า

> *วัตถุประสงค์หรือการหน้าที่ของวรรณคดี ก็มิใช่จะให้ข้อความรู้ มิใช่จะแสดงความพิสูจน์ความจริง หรือคุณค่าในทางศีลธรรม หรืออรรถประโยชน์สิ่งของต่าง ๆ ...เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของเรา เราอาจไม่ทราบว่ามีความหมายหรือความสำคัญอย่างไร เรามักจะทราบนัยสำคัญ significance แห่งความจัดเจนของเรา แต่ในวรรณคดี ความจัดเจน experience ได้เรียบเรียงเป็นสัดส่วนให้เห็นต้นสายปลายเหตุ เป็นเอกภาพอยู่ในเรื่องแล้ว ฉะนั้น ความจัดเจนในวรรณคดี*

---

[401] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีคืออะไร?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518. หน้า 443-447.

[402] เรื่องเดียวกัน, หน้า 459.

[403] เรื่องเดียวกัน, หน้า 457-459.

จึงเป็นความจัดเจนที่ปรากฏนัยสำคัญ...หน้าที่ของวรรณคดีก็คือ จะทำให้เราเล็งเห็นภาพของความจัดเจนที่มีนัยสำคัญ[404]

แม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงมีพระประสงค์ในการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย ด้วยการควบคุมความรู้สึกนึกคิดของคนไทยผ่านการบัญญัติศัพท์ซึ่งจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า แต่การบัญญัติศัพท์เป็นการสร้างกรอบความคิดที่มีความยืดหยุ่นสูง พระองค์ไม่ทรงมีพระประสงค์จะครอบงำความคิดของคนไทยให้อยู่ในกรอบที่แข็งที่อตายตัว ซึ่งทำให้พระองค์ทรงแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ อยู่มากทีเดียว ทรงต้องการให้แต่ละคนสามารถคิดได้ด้วยตนเอง ไม่ใช่ยึดคำตอบสำเร็จรูป เช่น เมื่อทรงบรรยายแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ใน พ.ศ.2481 ทรงกระตุ้นให้นักศึกษาแสวงหาความรู้อื่น ๆ นอกเหนือไปจากสาขาวิชาที่แต่ละคนเรียน และต้องหาความรู้ใหม่ ๆ ตลอดไป เพราะ *"สรรพวิชาก้าวหน้ารวดเร็วมาก ในโลกปัจจุบัน ซึ่งอารยธรรมก้าวหน้ารวดเร็วนัก การใช้วิชาและการหาวิชา เป็นการต่อเนื่องกันและควบคู่กัน...ใช่ว่าที่ครู อาจารย์ หรือศาสตราจารย์ได้สอนไว้ จะเพียงพอก็หาไม่"*[405] ทรงเตือนด้วยว่า *"ผู้บรรยายอาจมีความประสงค์อย่างอื่น นอกจากแถลงความจริงแท้ หรือความจริงล้วน ก็เป็นได้ ไม่ถึงแก่กล่าวเท็จ แต่ตกแต่งประดับข้อความให้มีนัยตามที่เขาประสงค์ ดั่งเช่นข่าวการเมือง...ทั้งนี้เราต้องระมัดระวังชั่งความให้ตระหนัก"*[406]

ทรงชี้ให้เห็นว่าการปฏิบัติหน้าที่ *"พลเมืองดี"* นั้นมิใช่เรื่องง่าย เพราะไม่มีคำตอบตายตัวในเรื่องต่าง ๆ นักศึกษาแต่ละคนจะต้องคิดหาคำตอบให้แก่ตนเองในหลายเรื่อง รวมทั้งแต่ละคนจะต้องเลือก *"วัตถุประสงค์ของรัฐ"* ด้วยตนเอง

> *...การที่จะปฏิบัติหน้าที่พลเมืองดีของท่าน คือหน้าที่ ที่จะต้องกระทำตนให้สมกับวัตถุประสงค์ของรัฐ วัตถุประสงค์ของรัฐคืออะไร ท่านจะเห็นว่าเป็นการลำบากออกไปอีกมากที่จะทราบไปถึงวัตถุประสงค์อันนี้...ถ้าท่านจะถามว่า คืออะไร ท่านจะทำอะไร จะบำรุงอะไร จึงจะสมกับวัตถุประสงค์ของรัฐ ดั่งนี้ จะเห็นว่าเป็นการยุ่งยากมาก วัตถุประสงค์ของรัฐ ก็คือความสุขของพลเมือง ความ*

---

[404] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สาระกับรูปและการหน้าที่แห่งวรรณคดี" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** หน้า 511-518.

[405] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การใช้วิชาปรับแก่เหตุการณ์" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 191.

[406] เรื่องเดียวกัน, หน้า 193-194.

เจริญของชาติ หรืออะไรเช่นนั้น แต่ถ้าถามว่าความสุขนั่นคืออะไรกันแน่ ความเจริญคืออะไรแน่ เราอาจจะตอบได้ยาก

...เราต้องเลือกอวสาน หรือวัตถุประสงค์ตามใจสมัครของเราเอง...[407]

แม้แต่ข้าราชการ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงเสนอพระดำริว่า ไม่ควรมีแต่เพียงความรู้ใน *"ข้อวิชาการ"* และ *"ความรู้ในระเบียบราชการ"* และมีคุณวุฒิในเรื่อง *"ความอุตสาหะบากบั่นหมั่นเพียร...ความตั้งใจและสนใจ...ความริเริ่ม...คุณธรรมประจำตัวในการประพฤติปฏิบัติ และความโอบอ้อมอารีแผ่ความสามัคคีไมตรีจิตเท่านั้น"* แต่จะต้อง *"เป็นผู้เปิดหูเปิดตาสังเกตเหตุการณ์เคลื่อนไหวซึ่งเป็นไปรอบตัว...มีความรู้รอบตัวและความไหวพริบหรือสติปัญญา"* อีกด้วย[408]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงให้ความสำคัญแก่การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์แบบใหม่ *"มิใช่ประวัติศาสตร์ชนิดที่ให้ข้อเท็จจริงเรียงตามลำดับเวลาที่เหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น โดยไม่แสดงลู่ทางโน้มน้าวของประวัติศาสตร์นั้น ให้เห็นเป็นกระแสสายอันปะติดปะต่อกัน"* เพราะประวัติศาสตร์ต้องแสดงให้เห็น *"ชีวิตจิตใจของชาติ...ไม่ว่าจะเป็นของชาติตน หรือของชาติอื่น"* ดังนั้น การเขียนประวัติศาสตร์ *"จะต้องเป็นประวัติศาสตร์ชนิดที่ผู้แต่งเรียบเรียงข้อความ ให้เห็นลู่ทางโน้มน้าวของความเจริญซึ่งได้เป็นมาแล้วแต่อดีตตราบเท่าถึงปัจจุบัน เป็นการอธิบายปัจจุบันด้วยเหตุการณ์ในอดีต ดังนี้จึงจะเป็นประวัติศาสตร์ที่แสดงชีวิตจิตใจของชาติ"*[409]

ในระหว่างที่รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นเพื่อสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง แม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงสนับสนุนการเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น[410] แต่ทรงพยายามตักเตือนให้รัฐบาลดำเนินนโยบายทางการทูตอย่าง *"สุขุม"* ด้วยการทรงพระนิพนธ์หนังสือเรื่อง **ประวัติการทูตของไทย** เพื่อแสดงให้เห็นว่า ***"วัฒนธรรมประจำชาติ***

---

[407] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "อวสัยและอวสาน" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 185-187.

[408] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประสิทธิภาพในราชการ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 296.

[409] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 322.

[410] เห็นได้ชัดในพระนิพนธ์ **ประวัติการทูตของไทย** ซึ่งเน้นว่ารัฐบาลญี่ปุ่น *"เป็นไมตรีดียิ่งกับไทย"* มาตั้งแต่สมัยอยุธยา (หน้า 12) และสรุปไว้ตอนท้ายของหนังสือว่า *"ประเทศไทยก็รู้สึกหน้าที่ของตนในอันจะช่วยสร้างสรรค์สันติภาพถาวร จึงช่วยญี่ปุ่นผู้พันธมิตรอยู่ด้วยกำลังทางทหาร ทางเศรษฐกิจ และทางวัฒนธรรมเต็มความสามารถ เพื่อให้บรรลุชัยชนะถึงที่สุด"* (หน้า 64).

ไทย" นั้น ได้แก่การ *"นิยมการเจริญทางไมตรีกับประเทศใกล้เคียง...ไม่อยู่โดดเดี่ยวแต่ใคร่บำรุงการค้าติดต่อกับต่างประเทศ เพื่อประโยชน์ในการเศรษฐกิจ"*[411] *"ดำเนินการทูตอย่างสุขุม คือผูกไมตรีไว้...ทำความปรองดองกัน"*[412] และมีความพยายามในการ *"สมานวัฒนธรรม"* เป็นสำคัญ[413] ทรงบรรยาย *"ประวัติการทูตของไทย"* ภายใต้กรอบความคิดข้างต้น แล้วสรุปในตอนท้ายไว้ดังนี้

> *ข้าพเจ้าได้ดำเนินแนวประวัติการทูตของไทยตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบัน โดยหยิบยกวัฒนธรรมของไทยในการนี้มาแสดง*
>
> *ชนชาติไทยเป็นชาตินักรบ รักเอกราชอธิปไตยและอิสรเสรีเป็นที่ตั้ง พร้อมอยู่เสมอที่จะรักษาเอกราชของชาติ และป้องกันราชอาณาจักร โดยเสียสละเลือดเนื้อด้วยความกล้าหาญ* ***แต่ในเวลาเดียวกัน เป็นชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา รักอุดมคติสันติสุข รักมนุษยธรรม เพราะถือว่า ประชาชาติต่าง ๆ เป็นมนุษย์ด้วยกัน ไม่รังเกียจศาสนาอื่น****...*
>
> *ในส่วนความสัมพันธ์ทางการค้า ประเทศไทยก็ไม่เคยปิดประตูการค้าตรงกันข้าม* ***เปิดโอกาสให้คนชาติทุกประเทศ เข้ามาทำการค้าขายได้โดยทั่วกัน*** *และได้เคยชวนเชิญให้ต่างประเทศเข้ามาค้าขายด้วย...*
>
> *ครั้นมาเมื่อร้อยกว่าปีมานี้ ขณะที่ชาติยุโรปแผ่ออกมาทางอาเซียบูรพาหลังจากอุตสาหกรรมปฏิวัติ...หาวัตถุดิบ...หาตลาด...ประเทศไทยก็ได้ยอมให้ความสะดวก...ทั้งนี้ ด้วยมีความมุ่งหวังในความก้าวหน้าโดยแท้...*
>
> *บัดนี้ ไทยมีระบบการปกครองทันสมัย และกลับเป็นประเทศเอกราชสมบูรณ์แล้ว ก็ได้พยายามปรับปรุงเขตแดนให้เข้าหาหลักยุติธรรม* ***และส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างชาติให้เป็นไปเพื่อสันติภาพและความร่วมมือกันโดยเสมอภาค เพราะตระหนักว่า เป็นหลักที่จะยังโลกให้อยู่ในสันติภาพถาวร... ไทยจะนึกถึงสิทธิและผลประโยชน์ของตนเท่านั้นก็หาไม่ แต่ย่อมนึกถึงหน้าที่ของตนเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนรวมด้วย นี่เป็นวัฒนธรรมการทูตของไทย***[414]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้ให้เห็นว่า **การตัดสินใจที่ไม่ยึดมั่นใน *"วัฒนธรรมการทูตของไทย"* นี้ จะนำไปสู่ผลเสียร้ายแรง** โดยทรงยกตัวอย่างกรณีพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งมิได้ทรง

---

[411] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 1.

[412] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

[413] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

[414] เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

เลือกใช้แนวทาง *"การทูตที่สุขุม"* แต่กลับ *"ทรงเห็นชอบด้วย"* กับฝ่ายที่เลือกแนวทางการทำสงคราม ซึ่งทำให้ไทยต้องเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในที่สุด ดังความว่า

> *แต่มีอยู่ข้อหนึ่งซึ่งควรจะนำมากล่าวไว้ เพื่อแสดงให้เห็นวัฒนธรรมของไทย คือเมื่อบุเรงนองให้มาขอช้างเผือก...ฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นเสียงข้างมากเห็นควรให้ไป เพราะช้างเผือกในสมัยนั้นมีอยู่หลายเชือกด้วยกัน และไทยก็ยังไม่พร้อมที่จะทำการรบ เอาไว้แก้ไขภายหลังดีกว่า แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า การให้ช้างเผือกไปจะเป็นเครื่องแสดงความอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อพม่า ไม่สมเกียรติของไทย จึงเสนอให้ปฏิเสธไป และพระมหาจักรพรรดิก็ทรงเห็นชอบด้วย*[415]

ทรงใช้ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นในการแสดงให้คนไทยได้คิดในประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญสำหรับประเทศไทย เช่น ควรจะ ***"สมานเอาวัฒนธรรมของต่างประเทศ มาประกอบเข้ากับประเพณีนิยมประจำชาติให้เป็นผลเพื่ออารยธรรมปัจจุบัน...อย่างไร"***[416] การอยู่โดดเดี่ยวหรือการปิดประเทศมีผลดีผลเสียอย่างไร และที่สำคัญก็คือ ***"การแบ่งสันคนออกเป็นชั้นที่กำหนดตายตัว"*** **เป็นอุปสรรคแก่ความเจริญของชาติอย่างไร และการ** ***"สร้างสังคมใหม่... ให้ประชาชนเสมอภาค... รวบรวมประชาชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"*** **มีผลดีอย่างไร**[417] จะเห็นได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดพระดำริเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ที่เน้นการสืบทอดเฉพาะพระดำริเรื่อง *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* เท่านั้น นอกจากนี้ยังทรงเน้นหลักการเรื่อง ***"เสมอภาค"*** ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากปัญญาชนกระแสหลักทั่วไป

ในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงให้ความสำคัญแก่ *"การบัญญัติศัพท์"* มากที่สุด เพราะทรงเห็นว่าภาษาเป็นตัวกำกับวิธีคิดของมนุษย์ และกำกับการเปลี่ยนแปลงของโลก[418] เช่น ทรงเสนอพระดำริว่าคำที่ใช้เรียกเหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ควรจะเป็นคำว่า ***"ปฏิวัติ"*** เพราะคำว่า *"รัฐประหาร"* หรือ *"ยึดอำนาจ"* หรือ *"เปลี่ยนแปลงการ*

---

[415] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

[416] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 325.

[417] เรื่องเดียวกัน, หน้า 338-350.

[418] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 26.

ปกครอง" ซึ่งเป็นคำที่ฝ่ายคณะราษฎรในสมัยแรก ๆ นิยมใช้ รวมทั้งคำว่า *"พลิกแผ่นดิน"* ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้ใช้อยู่ในปี พ.ศ.2475 นั้น พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยเลย ทรงให้เหตุผลว่า คำที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นคำเก่า ไม่เหมาะสำหรับการสื่อความหมายของการเปลี่ยนแปลงในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เนื่องด้วยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญมาก ดังนั้น จึงควรมีคำใหม่ที่ถอดมาจากคำว่า Revolution ทรงอธิบายว่า *"...การเปลี่ยนแปลงของเรานั้น ไม่ใช่การพลิกแผ่นดิน แต่เป็น Revolution การเปลี่ยนแปลงจากราชาธิปไตยมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญนั้น แม้ไทยจะว่ากระไร ฝรั่งก็ว่าเป็น Revolution เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ..."*[419]

พระดำริที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอ ยังแตกต่างจากคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนที่นิยมเรียกเหตุการณ์ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ว่า *"การยึดอำนาจ"* (coup d'etat) อีกด้วย กล่าวคือ คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนต้องการจะให้ราษฎรเข้าใจว่า สิ่งสำคัญที่จะต้องกระทำต่อไปในวันข้างหน้ายังมีอีกมาก นับตั้งแต่การแก้ไขรัฐธรรมนูญ การบำรุงความสุขสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ และการแสวงหาเอกราชสมบูรณ์ ส่วนกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงวินิจฉัยว่า การแปรสภาพมูลฐานทางสังคมการเมืองได้เกิดขึ้นเรียบร้อยแล้วในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 และโดย *"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475"* ดังนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่จะเป็นไปในวันข้างหน้า ไม่ควรจะมีผู้ใดกำหนดไว้เป็นการตายตัว แต่ควรจะปล่อยให้ดำเนินไปเองตามธรรมชาติ หรือขึ้นอยู่กับเงื่อนไขแห่งกาละเทศะเป็นสำคัญ[420]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงใช้คำว่า ***"ปฏิวัติ"*** เพื่อเน้นว่า *"การเป็นไปในวันที่ 24 มิถุนายนนั้น"* เป็นการ ***"หมุนไป"*** ในลักษณะที่ ***"เป็นอาการในธรรมชาติ และไม่มีที่เสียหายอย่างใดเลย"***[421] ทรงเน้นว่า ความหมายของคำว่า *"ปฏิวัติ"* ก็คือ เป็นความเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติที่ควรจะปล่อยให้ดำเนินไป ไม่ควรที่จะ *"ไปขัดไว้"* และในขณะเดียวกันก็ไม่ควรจะเข้าไปเร่งให้เปลี่ยนแบบ *"พลิกแผ่นดิน"* ดังความว่า

> *อันคำว่า "ปฏิวัติ" นั้น ข้าพเจ้าได้เลือกเฟ้นให้เหมาะแก่ความหมายในภาษาอังกฤษแล้ว กล่าวคือ แผ่นดินหมุน ไม่ใช่การหมุนแผ่นดิน "ปฏิวัติ" นั้นเป็น*

---

[419] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **วิทยาสารานุกรม** พระนคร: แพร่พิทยา, 2514. หน้า 252-253.

[420] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 24-46.

[421] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วิธีแก้โรคโภคกิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 466.

อกรรมกิริยา (intransitive verb) ซึ่งแสดงอาการหมุนไปของวัตถุต่าง ๆ เช่น โลกเรานี้ เป็นต้น ***ทั้งนี้เป็นอาการในธรรมชาติ และไม่มีที่เสียหายอย่างใดเลย*** *เพราะฉะนั้น พระยากัลยาณไมตรี (ดร.แสยร์) ซึ่งเป็นผู้หวังดีต่อไทย โดยไม่มีใครเถียงได้ ก็เรียกการเป็นไปในวันที่ 24 มิถุนายน ว่า เรวอลูชั่น หรือปฏิวัติ ...*

*แต่ปฏิวัติกร หรือผู้หมุนแผ่นดิน (revolutionary) นั้น...เป็นการฝืนธรรมชาติ...****คนเราไม่ควรจะคิดหมุนแผ่นดิน แต่หากควรจะปล่อยให้แผ่นดินหมุนไป มิใช่ไปขัดไว้*** *ถ้าใครไปขัดไว้ ข้าพเจ้าก็ไม่นิยมเหมือนกัน*

พวกหมุนแผ่นดินนี้เห็นว่าร่างแผ่นดิน หรือ รัฐกายนั้นผิดทั้งเรื่อง ควรจะสร้างขึ้นใหม่ โดยนิรมิตขึ้นให้ถูกหลักแห่งเหตุผล ซินดิคะลิสต์ในสเปนซึ่งมีความมุ่งหมายจะให้คนงานเป็นใหญ่ในการค้า และพวกคอมมิวนิสต์หรือโซชลิสต์โซเวียตในรัสเซีย มีความมุ่งหมายจะให้คนงานเป็นใหญ่ในการเมือง เป็นต้น ***ลัทธิหมุนหรือพลิกแผ่นดินเหล่านี้ โลกไม่นิยม เพราะเป็นการฝืนธรรมชาติ****...*

ข้าพเจ้าเป็นนักแก้รูปหรือปฏิรูปการี (reformer) มิใช่นักหมุนแผ่นดินหรือปฏิวัติกร (revolutionary)[422]

หากเปรียบเทียบพระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ กับความคิดของผู้นำคณะราษฎร สายพลเรือน คือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ที่แสดงออกในร่าง *"เค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ"* ก็จะเห็นได้ว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมอย่างใหญ่หลวง ซึ่งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพิจารณาว่า เกิดจากการที่เห็นว่า *"ร่างแผ่นดิน หรือ รัฐกายนั้นผิดทั้งเรื่อง"* หรือคิดว่าโครงสร้างเดิมบกพร่องอย่างสิ้นเชิง **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระดำริแตกต่างออกไป กล่าวคือทรงต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทิศทางและขอบเขตอันจำกัดและ *"เป็นไปตามธรรมชาติ"* มากกว่า** แต่หากเปรียบเทียบพระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ก็จะเห็นได้ว่า ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ต้องการรักษาโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ให้มากที่สุด หรือพยายามจะหยุดยั้งความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเอาไว้ **แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมมากกว่าปัญญาชนกระแสหลักทั่วไป** เช่น ทรงสนับสนุนการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่ส่งเสริม *"วัฒนธรรมภาษาไทย"* ในแบบที่มีฐานันดรศักดิ์น้อยลง หรือมีความเสมอภาคมากขึ้น และทรงพยายามทำให้คนใช้ภาษาไทยโดยยอมรับความเปลี่ยนแปลงในความหมายของคำต่าง ๆ ตามบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป โดยทรงให้เหตุผลว่า *"คำมีชีวิตของตนเอง รู้จักเกิดแก่เจ็บ*

---

[422] เรื่องเดียวกัน, หน้า 466-467. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ตายเหมือนกัน ความหมายย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ"[423] แม้แต่ตำแหน่งบรรดาศักดิ์ตามทำเนียบซึ่งรัฐบาลมีนโยบายยกเลิก พระองค์ก็ทรงแสดงหลักฐานจากการค้นคว้าที่มาของคำ เพื่อสนับสนุน โดยทรงนำ *"ความรู้"* ทางประวัติศาสตร์มายืนยันว่า แต่เดิมนั้นตำแหน่งบรรดาศักดิ์หาใช่เป็นเรื่องของการจำแนกฐานะของบุคคลให้ต่างชั้นวรรณะกันแต่อย่างใด

> *ข้าพเจ้าได้เริ่มค้นที่มาของคำ โดยแปลตำแหน่งบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ ตามทำเนียบ...ทำให้เล็งเห็นการจัดระเบียบราชการสมัยก่อนได้ดี เพราะ**บรรดาศักดิ์ในสมัยก่อนนั้น มิใช่เป็นฐานันดรศักดิ์จำแนกฐานะของบุคคลให้ต่างชั้นวรรณะกัน** แต่ศักดิ์ในครั้งนั้นหมายถึงอำนาจบังคับบัญชาอย่างเดียวกับยศทหาร ณ บัดนี้ หรือถ้าสำหรับราชการพลเรือนก็เทียบกับตำแหน่ง ณ บัดนี้ ฉะนั้น ตามประเพณีแต่ก่อน ถ้าเปลี่ยนตำแหน่งก็เปลี่ยนบรรดาศักดิ์ด้วย...แต่ในตอนท้ายได้เอาชื่อบุคคลประกอบขึ้นเป็นบรรดาศักดิ์ จึงผิดความมุ่งหมายเดิมไป และบรรดาศักดิ์กลายเป็นฐานันดรศักดิ์ไป*[424]

การยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ในระดับที่มากกว่าปัญญาชนกระแสหลักทั่วไป ยังเห็นได้จากการที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระประสงค์จะถ่ายทอดอารยธรรมตะวันตกมาสู่สังคมไทยค่อนข้างมาก ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติศัพท์โดยคำนึงถึงความหมายเดิมในภาษาตะวันตกเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดอารยธรรม โดยทรงระบุว่า *"ในการถอดศัพท์ภาษาอื่นออกมาเป็นภาษาเรานั้น เราจะต้องมุ่งถึงความคิดเห็นซึ่งคำนั้นเป็นเครื่องหมายอยู่เป็นสำคัญ นี่แหละเป็นการถ่ายทอดอารยธรรมอย่างสำคัญ"*[425]

กระนั้นก็ตาม เห็นได้ชัดว่า **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามประคับประคองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิให้ *"เดินเร็วเกินไป"* หรือ *"แกว่งแรงเกินไป"* ทรงมีพระประสงค์จะให้ความเปลี่ยนแปลงนั้นดำเนินไปอย่าง *"ปรกติวิสัยด้วยความราบรื่นเรียบร้อย"*** ดังที่ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า

---

[423] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ที่มาของคำ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม**, หน้า 575.

[424] เรื่องเดียวกัน, หน้า 576. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[425] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงโต้แย้งพระมหากิมฮวย อ้างใน เกษียร เตชะพีระ, **วิวาทะโลกานุวัตร** กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538. หน้า 32.

...ในการปฏิวัติหรือเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองนั้น เปรียบประดุจการแกว่งแห่งลูกตุ้มนาฬิกา ถ้าแกว่งไปข้างซ้ายไกลย่อมกลับแกว่งไปข้างขวาไกล ถ้าแกว่งแรงไปข้างหนึ่งก็ย่อมกลับแกว่งแรงไปอีกข้างหนึ่ง แต่ถ้าแกว่งพอประมาณตามสมควรแล้ว อาการแกว่งก็จะเป็นไปตามปรกติวิสัยด้วยความราบรื่นเรียบร้อย..[426]

จะเห็นได้ว่าเมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนำคำว่า *"สิทธิ"* และ *"เสรีภาพ"* มาเผยแพร่ พระองค์ก็ทรงนำเอาคำว่า *"หน้าที่"* มาถ่วงดุลไว้ด้วย ทรงบัญญัติความหมายของคำต่าง ๆ ข้างต้นไว้ ดังนี้

สิทธิ สิ่งใดบุคคลทั่วไปเรียกร้องเอาได้ บุคคลมีสิทธิ right ในสิ่งนั้น...ตามศัพท์แปลว่าความสำเร็จ

เสรีภาพ สิทธิที่จะทำอะไรได้โดยปลอดอุปสรรค คือ เสรีภาพ freedom... ถ้าเน้นแง่ปลอดอุปสรรคก็ใช้ว่า เสรีภาพ ถ้าเน้นแง่สิทธิก็ใช้ว่า เสรีธรรม liberty

หน้าที่ duty เป็นคำควบคู่กับ สิทธิ right ...เมื่อเราจะเรียกร้องเอาสิ่งใดจากผู้อื่น เราก็ย่อมจะต้องมีข้อผูกพันที่จะต้องตอบแทนบ้าง ข้อผูกพันนี้แหละคือหน้าที่ของเรา ซึ่งได้แก่สิ่งที่เราจะต้องปฏิบัติให้แก่ผู้อื่น[427]

เมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนระบอบการปกครองใหม่ด้วยการเน้น *"สิทธิพลเมือง"* พระองค์ก็ทรงเน้นการรักษาไว้ซึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ไปพร้อมกัน ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง ***"ฉลองรัฐธรรมนูญ"*** ดังนี้

ไทยจะได้ออมอำนาจอธิปไตย ไทยจะได้เป็นใหญ่ในการเมือง ไทยจะได้ปกครองตนเอง ไทยจะได้สิทธิของตนอันตรึงตราไว้ในปูมฉบับอันศักดิ์สิทธิ์ สิทธิที่จะเสมอหน้ากัน สิทธิที่จะเชื่อถือตามใจชอบ สิทธิในส่วนร่างกาย เคหสถานและทรัพย์สิน สิทธิในการพูด การเขียน และการโฆษณา สิทธิในการศึกษาอบรม สิทธิในการประชุมและการตั้งสมาคม สิทธิในการดำเนินอาชีพ และสิทธิในการเลือกตั้งผู้แทนไปกำกับราชการแผ่นดิน

---

[426] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **วิทยาวรรณกรรม** พระนคร: แพร่พิทยา, 2514. หน้า 1025.

[427] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่" จากหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.วิบุลเกียรติ วรวรรณ 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 243. (เน้นโดยผู้วิจัย)

แต่ไทยไม่ทิ้งไท้ ไทยรักชาติ ก็รักราช รักราชเป็นที่เคารพสักการะ ไทยชูชาติก็ชูราช ชูราชเป็นประมุขประชาชาติ ประมุขผู้ทรงใช้อำนาจอธิปไตยของคนไทยทั้งมวล[428]

อาจกล่าวได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยม *"ทางสายกลาง"* คือไม่พยายามเหนี่ยวรั้งความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งไม่พยายามกลับไปสู่ *"ความเป็นไทยแท้แต่โบราณ"* แต่ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงพระดำริว่า ความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วหรือรุนแรงเกินไปอาจจะกระทบต่อเสถียรภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทย ทรงเสนอพระดำริว่า การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นั้น มีหลายวิธีด้วยกัน เช่น *"การแก้รูป (reform) " "วิธีหมุนแผ่นดินปฏิวัติกร (revolutionary) " และ "วิธีพลิกแผ่นดิน (Subversive)"* เป็นต้น แต่ทรงเน้นว่า *"ถ้าเป็นวิธีพลิกแผ่นดิน" แล้ว ใคร ๆ ก็เห็นได้ว่าเป็นวิธีที่ผิด เพราะการที่จะกลับหน้ามือเป็นหลังมือ ซึ่งเป็นอาการของการพลิกนั้น ใคร ๆ ก็เห็นได้ว่า เป็นวิธีที่มิบังควร"*[429] ดังนั้น ในทัศนะของพระองค์ *"วิธีแก้โรคโภคกิจ"* ที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเสนอ ซึ่งจัดเป็น *"วิธีพลิกแผ่นดิน"* นั้นจึงนับว่าเป็นวิธีที่ผิด ควรใช้ทางสายกลางมากกว่า ความนิยมใน *"ทางสายกลาง"* ของพระองค์นี้ เห็นได้ชัดในหลายกรณีด้วยกัน เป็นต้นว่า ในเรื่องของ *"ภาษาไทย"* และคำว่า *"ไทย"* ตลอดจนความหมายของคำ ๆ นี้ ทรงระบุว่า

อันที่จริง คำซึ่งมาจากบาลี-สันสกฤต หรือภาษาใด ๆ อื่นนั้น เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยแล้ว ก็ควรถือว่าเป็นคำไทย และไม่ควรจะถือว่ามีลักษณะหรือสภาวะต่างกว่าคำไทยแท้หรือคำไทยเดิม

แต่ในส่วนคำไทยเดิมเหล่านี้ ก็มีผู้ถือหลักตายตัวเช่นเดียวกับทางฝ่ายบาลี-สันสกฤตเหมือนกัน กล่าวคือหันไปเทียบกับภาษาอาหมเป็นต้น และจะให้เปลี่ยนตัวสะกดเข้ารูปเดิม เช่น คำว่า "ไทย" เป็นต้น โดยมากก็เขียนกันว่า "ไทย" ทั้งโดยนัยที่เป็นชื่อชาติของเรา และโดยนัยที่หมายความว่าเป็นใหญ่ และบางท่านก็เขียนว่า "ไท" โดยนัยทั้ง ๒ นี้

ข้าพเจ้าเองเดินสายกลางระหว่างทางทั้ง ๒ นี้ *การสอบภาษาเดิมนั้นมีประโยชน์ในอันที่จะให้ทราบความหมายให้หนักแน่นแม่นยำขึ้น แต่เราจะหันกลับเข้าสะกดคำตามภาษาเดิมเสมอไปหาได้ไม่ เมื่อเรายังอยู่ในนันเจา เรายังเรียกตนเองว่า "ไต" ต่อเมื่อเราอพยพลงมาในสยามประเทศนี้ เราจึงเรียกตนเองว่า "ไท" ครั้นต่อมาจะเป็นด้วยเขียนชื่อเป็นบาลีว่า "เทยยรัฏฐ" หรือจะเป็นด้วยเติมตัว ย*

---

[428] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ฉลองรัฐธรรมนูญ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 250.

[429] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วิธีแก้โรคโภคกิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 465.

เข้าตามสมัยนิยมครั้งหนึ่ง หรือด้วยเหตุผลอย่างอื่นใดก็ตาม เราเขียนชื่อของเราว่า "ไทย" ส่วนคำที่หมายความว่าเป็นใหญ่นั้น เรายังเขียนว่า "ไท" แต่หากตอนท้ายนี้พลอยเขียนว่า "ไทย" ไปด้วย ส่วนคำที่งอกออกไปอีกคำหนึ่งคือ "ไท้" ซึ่งหมายความว่าผู้เป็นใหญ่นั้น ไม่เติม ย

เมื่อคำว่า "ไต" ได้งอกออกมาเป็น ๓ กิ่ง คือ (๑) เป็นชื่อชาติ (๒) แปลว่าเป็นใหญ่ และ (๓) แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ เช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าเราควรจะเขียนต่างกัน คือ (๑) ไทย (๒) ไท และ (ภ) ไท้...[430]

ในด้านการเมืองการปกครอง กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์ว่า พระองค์ทรงนิยมชมชอบหลักการของลัทธิรัฐธรรมนูญมาเป็นเวลานานแล้ว และทรงมีพระดำริว่า การเมืองภายในระบอบรัฐสภาจะต้องให้สภาผู้แทนราษฎรควบคุมรัฐบาลอยู่เนืองนิตย์ นั่นคือ สมัยของการประชุมของสภาควรจะมีประมาณครึ่งปีเป็นอย่างน้อย รัฐบาลเป็นเพียงอุปกรณ์ดำเนินการของอำนาจอธิปไตย หากมีการประชุมสภาแต่น้อยวัน หรือมีสมัยการประชุมไม่นานนัก อำนาจทางการเมืองและการบริหารย่อมตกไปอยู่ในมือของคณะผู้บริหารประเทศจำนวนน้อยคน และเรื่องนี้ประชาชนพึงระวังให้มากที่สุด[431]

แม้ว่าในเวลาต่อมา การเมืองไทยจะมีการผูกขาดอำนาจมากขึ้น และกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงยอมรับตำแหน่งสำคัญ ๆ ในคณะรัฐบาล หรือตำแหน่งในองค์กรอื่น ๆ ที่รัฐบาลมอบหมาย แต่บทบาทหลักของพระองค์ยังคงเป็นบทบาทในการเสนอความคิดเห็น พร้อมกันไปกับการสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เพื่อให้ *"ชาติไทย"* ได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและสามารถดำรงอยู่ในสังคมโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี จะเห็นได้ว่าพระองค์ไม่ทรงทำการใด ๆ ที่ต้องใช้อำนาจบังคับอย่างเด็ดขาดรุนแรง เช่น ในการบัญญัติศัพท์ แม้ว่าอาจจะมีอำนาจรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ทรงเน้นว่าคณะกรรมการบัญญัติศัพท์ต้องเลือกสรรคำให้ดี เพื่อให้สังคมยอมรับ แทนที่จะใช้อำนาจบังคับโดยตรง ทรงชี้ให้เห็นว่าการใช้อำนาจรัฐหรือแม้แต่ใช้อำนาจเฉพาะตัวของบัณฑิต ล้วนไม่บังเกิดผลที่ยั่งยืน ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

---

[430] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สยามพากย์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 128-129.

[431] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, **อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย** พระนคร: ไทยพานิช, 2488. หน้า 142-143. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 24-46.

การบัญญัติศัพท์ ก็คือ การตั้งศัพท์ให้หมุนเวียน โดยมีตราอำนาจประทับอยู่ คือ อำนาจแห่งรัฐ ...และอำนาจเฉพาะตัวในกรณีบัณฑิต เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่อำนาจนั้นจะสูงเท่าไรก็ตาม ศัพท์ที่ตั้งขึ้นจะไม่หมุนเวียนเป็นการถาวร หากว่าอัจฉริยลักษณ์ของภาษาไม่อำนวยให้[432]

ในช่วงต้นปี พ.ศ.2476 เมื่อรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ตราพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476 รวมทั้งตราพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476 ในวันถัดมา ในสถานการณ์เช่นนี้ ดูจะเป็นเหตุการณ์เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตัดสินพระทัยทำการวิจารณ์รัฐบาลอย่างรุนแรง โดยทรงเสนอบทความใน**หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** ระบุว่า การประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราของฝ่ายรัฐบาลทำให้รัฐธรรมนูญคงเหลือแต่มาตรา *"ที่ไม่มีสาระเป็นอย่างยิ่ง"* ทรงวิจารณ์พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลว่า *"ถ้ากล่าวพูดตามหลักวิชาแล้ว เรากำหนดความหมายในลัทธิคอมมิวนิสต์กว้างกว่าที่ฝรั่งเขาเข้าใจ คือเรารวมลัทธิคอเล็คติวิสม์ (Collectivism) หรือลัทธิ (State Socialism) เข้าไปด้วย"* [433]

อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในฐานะปัญญาชนที่เสนอทางเลือกต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้าง *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* มีความสำคัญต่อการจรรโลงระบอบการปกครองใหม่ และช่วยเสริมเจตนารมณ์ของฝ่ายคณะราษฎรในการจัดการปกครองในระบอบกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ และยังช่วยประคับประคองระบอบรัฐธรรมนูญให้เป็นไปในทางสายกลาง ที่มีความต่อเนื่องจากระบอบเก่า มิใช่การเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน ซึ่งแนวทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและวัฒนธรรมแบบค่อยเป็นค่อยไปนี้ ทรงเชื่อว่าจะทำให้ระบอบใหม่ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและมีเสถียรภาพ[434] ทรงเห็นว่าหากเปลี่ยนชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี *"โดยปัจจุบันทันด่วน"* ก็จะนำไปสู่การนองเลือดดังเช่นการปฏิวัติฝรั่งเศส

---

[432] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การบัญญัติศัพท์ภาษาไทย" พิมพ์ครั้งแรกใน **In Memorian Phya Anuman Rajadhon** Bangkok: The Siam Society, 1970: 33-38. พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน วิทยทัศน์พระองค์วรรณ หน้า 106.

[433] **ประชาชาติ** 29 เมษายน 2476 อ้างในนครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547หน้า 28.

[434] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475" **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 28.

> *การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 เป็นการเปลี่ยนระบอบการปกครอง คือเปลี่ยนหลักการปกครอง* ***แต่ชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี จะเปลี่ยนโดยปัจจุบันทันด่วนไม่ได้*** *ฉะนั้นจึ่งต้องค่อยเปลี่ยนค่อยไป ข้าพเจ้าจึงได้รีบแสดงคติหรือบทเรียนแห่งการปฏิวัติฝรั่งเศส...*[435]

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงนำความคิดใหม่ ๆ เข้ามาสู่สังคมไทยมากมาย แต่ทรงเน้นการรับสิ่งใหม่ ๆ อย่างเลือกสรรและต้องนำมาประสานให้เข้ากับ *"ชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี"* ที่มีอยู่แล้ว เพื่อให้ *"ชีวิตจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณี"* เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติอย่างช้า ๆ ค่อยเป็นค่อยไป ด้วยพื้นฐานพระดำริดังกล่าวนี้ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จึงทรงพยายามนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อควบคุมความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย ให้ดำเนินไปในทิศทางและขอบเขตที่ทรงพิจารณาแล้วว่าถูกต้องเหมาะสม โดยพระองค์มิได้ทรงทำการสืบทอดความคิดหลักของปัญญาชนในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในส่วนที่พยายามจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้ แต่ทรงเลือกสรรความคิดเพียงบางประการเท่านั้นมาเน้นและนิยามความหมายใหม่ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในท่ามกลางการปลุกเร้าความรักชาติในยุครัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในทศวรรษ 2470-2480 ซึ่งหลายฝ่ายเคลื่อนไหวไปในทางที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลอย่างเต็มที่[436] โดยรัฐบาลเน้นความหมายของ *"ชาติไทย"* ตามคติ *"เชื้อชาตินิยม"* อย่างมาก แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในบางด้านเท่านั้น พระดำริหลายประการที่ทรงเสนอเพื่อนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไม่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล เพราะกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีวัตถุประสงค์ที่จะเหนี่ยวรั้งนโยบายชาตินิยมของรัฐบาล มิให้ดำเนินไปในวิถีทางที่เป็นชาตินิยมรุนแรง และทรงมีความปรารถนาจะให้มโนทัศน์ *"ชาติของประชาชน"* เป็นจริงในทางปฏิบัติด้วย

---

[435] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "อำนาจตุลาการ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 128. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[436] โปรดดูบทที่ 7

ในขณะที่ปัญญาชนทั้งหลาย รวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการ เลือกใช้คำว่า ***"ชาติ"*** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอว่าควรใช้คำว่า ***"ประชาชาติ"*** แทนคำว่า *"ชาติ"*[437] ทรงชี้แจงเหตุผลดังนี้

> *...ศัพท์บางศัพท์ เมื่อไขความออกแล้ว ยังกินความไม่ตรงแท้กับความหมายในภาษาฝรั่ง ...ศัพท์ว่า "ปวงชน" ...ยังไม่ตรงกับคำว่า "Nation" ...แต่เมื่อคำนึงถึงถ้อยคำห้อมล้อม ซึ่งเราจะต้องคำนึงถึงอยู่เป็นนิจ และเติมคำว่า "ชาวสยาม" ลงไปเป็น "ปวงชนชาวสยาม" ฉะนี้แล้ว ก็เป็นอันได้ความพอประมาณกับความหมายในภาษาฝรั่ง*
>
> *...อันที่จริงศัพท์ว่า "ปวงชน" นั้น ข้าพเจ้าก็เป็นผู้ปรารภขึ้นก่อน ตั้งแต่เมื่อพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินชั่วคราวได้ประกาศออกใช้ ข้าพเจ้าได้ติว่า "ราษฎรทั้งหลาย" นั้น ไม่ตรงกับความหมายในภาษาฝรั่ง จะเกิดความเข้าใจผิดขึ้นในหมู่ราษฎรผู้ไม่รู้รัฐศาสตร์ ถ้าใช้ "ปวงชน" จึงจะได้ความใกล้ความหมายในภาษาฝรั่ง แต่เมื่อข้าพเจ้ามาไตร่ตรองดูอีกครั้งหนึ่ง จึงได้เห็นว่า "ปวงชน" หมายความถึงส่วนรวม ยังไม่หมายถึง ชนส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นความที่ต้องการ*
>
> *ส่วนศัพท์ที่จะกำหนดใช้นั้น ข้าพเจ้าได้บอกไว้แล้วว่า จะใช้คำว่า **"ชาติ"** ก็ได้ แต่ตามที่ใช้กันอยู่นี้ คำว่า "ชาติ" กินความหมายกว้างไป เช่น "ชาติภูมิ" "มนุษยชาติ" "พฤกษชาติ" "ชนชาติ" และเมื่อกล่าวว่า **ชาติไทย** ในเวลานี้ **ข้าพเจ้าเข้าใจว่า หมายถึงชนชาติไทย ซึ่งมิได้อยู่ในสยามประเทศด้วย** แต่เราจะกำหนดความหมายให้แคบเข้าก็ได้ ข้าพเจ้าไม่ขัดข้อง หรือสำหรับ**เมืองไทย** จะใช้ว่า "ประเทศ" ก็ได้ เพราะเราเป็นประเทศเอกราช **แต่ถ้าจะหาคำให้ตรงกับความหมายในภาษาฝรั่งว่า "National" แล้ว ข้าพเจ้ายังไม่เห็นคำใดเหมาะกว่า "ประชาชาติ"** แต่ "ประชาชาติ" เป็นคำใหม่ที่ยังไม่นำมาใช้ในรัฐธรรมนูญบัดนี้ ข้าพเจ้าเห็นเป็นการสมควรแล้ว*[438]

---

[437] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 84.

[438] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" **วิทยาจารย์** ปีที่ 33 ฉบับที่1 พ.ศ. 2475. พิมพ์ซ้ำใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 124-125. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ในบทความเรื่อง ***"อุดมคติประชาชาติ"***[439] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงอธิบายความสำคัญของการตั้ง *"มโนคติ"* หรือ *"แนวความคิด"* ว่าควรจัดให้ตรงและถูกต้องเหมาะสม เพราะเกี่ยวข้องกับทิศทางความจำเริญของ *"ประชาชาติ"* (nation) ในอนาคต หลังจากนั้นพระองค์ก็ได้ทรงอธิบายความเป็นมาของชนชาติไทยว่า ได้อพยพมาจากตอนใต้ของประเทศจีน แล้วจึงเคลื่อนเข้าปกครองดินแดนในปัจจุบันซึ่งเป็นของชนชาติมอญและเขมรมาแต่เดิม เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้น ดังนั้น ***"เอกลักษณ์ของชนชาติไทย"*** ที่ทรงเสนอจึงเป็นการสืบทอดพระดำริในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นั่นก็คือ ทรงเห็นว่าชนชาติไทยมีอุปนิสัย ***"รักความเป็นไท" "ชอบสมานอารยธรรม"*** และ ***"ดัดแปลงอารยธรรมของชนชาติอื่นมาใช้ประโยชน์"*** รวมทั้งลักษณะของ**การปกครองแบบไทย** ก็ทรงสืบทอดพระดำริในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเช่นกัน ในแง่ที่ทรงเห็นว่าชนชาติไทยแต่เดิม *"นิยมจัดการปกครองแบบพ่อเมือง"* อย่างไรก็ตาม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเพิ่มเติมว่า ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือเมื่อประมาณ 80 ปีที่ผ่านมา ชีวิตของชนชาติไทยโดยรวมได้เปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องมาจากได้รับผลกระทบจากอารยธรรมยุโรป ซึ่งมีจุดเน้นสำคัญ 3 เรื่อง ได้แก่ การจัดชุมนุมชนหรือนิยมคติประชาชาติ การเมืองในคติของรัฐสภา และการโภคกิจ หรือการเศรษฐกิจในทางอุตสาหกรรม[440]

ในหนังสือ **ประวัติการทูตของไทย** ซึ่งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์ในกลางทศวรรษ 2480 นั้น ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงสืบทอดมโนทัศน์ *"ไทยเป็นชาตินักรบ"* ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นไว้มาก แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงเน้นภาพอีกด้านหนึ่งของชนชาติไทยไปพร้อมกัน โดยระบุไว้แต่ต้นว่า *"ไทยเป็นชาตินักรบ จัดการปกครองแบบทหาร* ***แต่ก็นิยมการเจริญทางไมตรีกับประเทศใกล้เคียง****...ทั้งนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า* ***ชนชาติไทยไม่อยู่เป็นโดดเดี่ยว แต่ใคร่บำรุงการติดต่อกับต่างประเทศ เพื่อประโยชน์ในการเศรษฐกิจ"***[441]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงประดิษฐ์คำว่า ***"ประชาชาติ"*** **เพื่อให้หมายถึง** "nation" ทรงอธิบายความหมายว่า *"ประชาชนซึ่งตั้งอยู่ในอาณาเขตต์อันเดียวกัน อยู่ในบังคับของรัฐบาลอัน*

---

[439] พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "อุดมคติประชาชาติ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 8 มิถุนายน 2477 และ **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 9 มิถุนายน 2477.

[440] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 85.

[441] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 1.

เดียวกัน และมีอำนาจอธิปไตย ไม่ขึ้นแก่ผู้ใดนั้นแหละ ชื่อว่า ประชาชาติ"[442] คำดังกล่าวนี้นับว่าสอดคล้องกับบรรยากาศทางการเมืองในระบอบใหม่ ที่ถือว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน เพราะทรงเสนอว่าชาติหมายถึงประชาชน อย่างไรก็ตามจากพระนิพนธ์ของพระองค์แสดงว่า *"ประชาชาติ"* ต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องปกครองแบบประชาธิปไตยที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนเสมอไป ดังที่ทรงกล่าวถึงกำเนิด *"ประชาชาติ"* ในยุโรปซึ่งเริ่มด้วยการมีกษัตริย์ปกครองแบบเทวสิทธิ์ก่อน ต่อมาจึงได้เปลี่ยนเป็นปกครองแบบประชาธิปไตย ดังความว่า

> *กำเนิดประชาชาติในยุโรปในนวสมัย(Modern Period) ซึ่งถืออาณาเขต (Territory) เป็นใหญ่ กำจัดศาสนาออกจากการเมือง ยกพระเจ้าแผ่นดินเป็นใหญ่จนเกิดเทวสิทธิ์ (Divine Right of King) ขึ้น แล้วมีนักคิดให้รัฐธรรมนูญ... เป็นใหญ่...ต่อนั้นมาเป็นสมัยประชาธิปไตย(Democracy)*[443]

ดังนั้น **คำว่า *"ประชาชาติ"* จึงเน้นไปที่ประชาชนซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองเดียวกัน เป็นสำคัญ โดยที่ *"ประชาชนรู้สึกตัวว่ารวมเป็นชาติเดียวกัน"***[444] หรือ *"ความรู้สึกร่วมชาติของประชาชน"*[445] ได้เกิดขึ้นมาแล้ว แต่การปกครอง *"ประชาชาติ"* ในระยะแรกเริ่ม อาจยังไม่เป็นประชาธิปไตยก็ได้

กระนั้นก็ตาม คำว่า *"ประชาชาติ"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงประดิษฐ์ขึ้น ก็หาได้รับการยอมรับจากรัฐบาลไม่ เพราะโดยศัพท์ *"ประชาชาติ"* ที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นนี้ เน้นความสำคัญของประชาชนค่อนข้างมาก จึงไม่ตอบสนองต่อระบอบการปกครองที่ผูกขาดอำนาจไว้ในมือของผู้นำเท่ากับคำว่า *"ชาติ"* โดยเฉพาะอย่างยิ่ง**เมื่อรัฐบาลในทศวรรษ 2480 นั้นมุ่งเน้นคติเชื้อชาตินิยม ทำให้คำว่า *"ชาติ"* (ที่คนไทยเคยรับรู้ความหมายในแง่ *"เกิด"* หรือ *"กำเนิด"*) ใช้แทน *"ชุมชนในจินตนาการ"* ตามคติเชื้อชาตินิยมได้ดีกว่าคำว่า *"ประชาชาติ"* มาก** ดังนั้นรัฐบาลจอมพล ป. จึง

---

[442] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "อุดมคติประชาชาติ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 8 มิถุนายน 2477. หน้า 33. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 85-86.

[443] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 303.

[444] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 356.

[445] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 303.

มุ่งปลูกฝังความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แบบที่หลวงวิจิตรวาทการและพระยาอนุมานราชธนนิยาม[446] มากกว่าความหมายของ *"ประชาชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แบบที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม คำว่า ***"ประชาชาติ"*** ที่ปรากฏในยุคนั้น จึงเป็นเพียงชื่อของหนังสือพิมพ์ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตั้งขึ้น และปรากฏในพระนิพนธ์และพระปาฐกถาของพระองค์เท่านั้น มิได้กลายเป็นจินตภาพเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* แต่อย่างใด จนกระทั่งในระยะหลัง กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เองก็ต้องทรงหันมายอมรับคำว่า *"ชาติ"* เช่นกัน **แต่ทรงพยายามเน้นว่า *"ชาติ"* ได้แก่ *"ประชาชน"* และประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ** ดังความว่า

> ***ปวงชนที่เป็นเจ้าของประเทศ ชื่อว่า ประชาชน*** *people...* ***ชาติ nation ได้แก่ ประชาชน people*** *ซึ่งตั้งอยู่ในอาณาเขต territory เดียวกัน และอยู่ในความปกครองของรัฐบาลเอกราชและอธิปไตย independent and sovereign government เดียวกัน*[447]

แม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงทำงานให้แก่รัฐบาลจอมพล ป. แต่พระองค์มิได้ทรงเห็นพ้องกับหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นที่ปรึกษาหลักของรัฐบาลในเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่องด้วยกัน นอกจากการปฏิเสธคำว่า *"ชาติ"* และเสนอให้ใช้คำว่า *"ประชาชาติ"* แล้ว กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ยังทรงโต้แย้งในการที่หลวงวิจิตรวาทการเผยแพร่ ***"ลัทธิชูชาติ"*** ในแง่ที่คำดังกล่าวอาจทำให้คนเข้าใจผิดว่าไทยจะเชิดชู *"ชาติ"* ของตนให้เหนือ *"ชาติ"* อื่น ดังความว่า

> *...หลวงวิจิตรวาทการกำลังเผยแพร่ลัทธิชูชาติอยู่นั้น ข้าพเจ้ามีความยินดีและไยดีเป็นอันมาก หนังสือพิมพ์ประชาชาติของเราก็มีความมุ่งหมายคล้ายคลึงกัน และฝ่ายบรรณาธิการประชาชาติย่อมทราบอยู่แล้วว่าชูชาติก็เป็นชื่ออันหนึ่ง ซึ่งได้รับความพินิจพิเคราะห์ของเราในเมื่อจะตั้งหนังสือพิมพ์ประชาชาติ* ***แต่ข้าพเจ้าเกรงอยู่อย่างเดียวว่า ถ้าใช้คำว่าชูชาติแล้ว จักมีคนเข้าใจผิดไปว่า เราจะชูชาติให้เลิศลอยเหนือชาติอื่น จะไม่ร่วมมืออย่างสนิทสนมกับชาติอื่น จะกลายเป็นชิงชังชาติอื่นไป*** *ที่จริงไม่ควรจะมีความเข้าใจผิดเช่นนั้นเลย แต่ในทาง*

---

[446] โปรดดู บทที่ 7 และบทที่ 9

[447] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์เกี่ยวกับคนในรัฐ" จากหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. วิบุลเกียรติ วรวรรณ 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 209 และหน้า 225. (เน้นโดยผู้วิจัย).

การเมืองอาจมีความเข้าใจผิดเกิดขึ้นได้อย่างง่ายที่สุด จึงต้องระวังนักหนาในการเลือกใช้ถ้อยคำ[448]

ในการบัญญัติศัพท์คำว่า *"Nationalism"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จึงทรงใช้คำว่า ***"การถือประชาชาติ"*** **แทนคำว่า "ลัทธิชูชาติ" ของหลวงวิจิตรวาทการ** ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า *"ในขณะนี้มีผู้นิยมถือประชาชาติ (Nationalism) กันทั่วโลก"*[449] ทั้งนี้ ทรงเน้นว่า *"การถือประชาชาติ"* นี้ ต้อง ***"เห็นแก่มนุษยธรรม"*** *(Humanity)* **คือต้องคำนึงถึงสิทธิของ** ***"ชุมนุมชนส่วนน้อย (national minorities) ด้วย"***[450]

แม้ว่ารัฐบาลจะเน้นชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้น แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กลับปฏิเสธคติเชื้อชาตินิยม **ทรงเน้นการ** ***"กลมกลืน"*** **ระหว่างคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ จนกลายเป็น** ***"ชนชาติเดียวกัน"*** เช่น ในทศวรรษ 2480 เมื่อทรงพระนิพนธ์ **ประวัติการทูตของไทย** นั้น ทรงบรรยายว่าก่อนที่ชนชาติไทยจะอพยพลงมาจากประเทศจีน *"ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาในสมัยนั้น มีชาวละว้าและมอญ-เขมรตั้งหลักแหล่งอยู่ โดยได้รับวัฒนธรรมมาจากอินเดีย"*[451] แล้วทรงระบุว่า ชนชาติไทยได้ ***"ประสานกับมอญ-เขมร ซึ่งเป็นผู้ตั้งหลักแหล่งอยู่เดิม ก็ค่อยเป็นไปอย่างกลมกลืนกันจนกลายเป็นชนชาติเดียวกันไป"***[452]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามสร้างความรักใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ด้วยวิธีการที่ละมุนละม่อม เช่น นอกจากจะทรงส่งเสริมการใช้ภาษาไทยโดยยอมรับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดแก่ภาษา และควบคุมความเปลี่ยนแปลงเท่าที่ *"อัจฉริยภาพของภาษาไทย"* จะเอื้ออำนวยให้ทำได้ (ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า) แล้ว ยังทรงสนับสนุนการเขียนประวัติศาสตร์เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมที่กำลังเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ เพื่อเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของการ *"อบรมพลเมือง"* ดังที่สุจิตร หิรัญพริกส์เขียนไว้เมื่อ พ.ศ.2486 ว่า

---

[448] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "คติการเมืองตามโอวาทของท่านวรรณ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 24 มิถุนายน 2476. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[449] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 449.

[450] เรื่องเดียวกัน, หน้า 450.

[451] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย**. หน้า 2.

[452] เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในการวางโครงร่างเพื่อส้างประวัติสาตรของชาติไทยขึ้น ตามที่พนะท่านนายกรัถมนตรี มีบันชาไห้กรมสิลปากรไปจัดดำเนินการนั้น พระวรวงส์เทอพระองค์เจ้าวรรนไวทยากร ผู้เชี่ยวชาญและช่ำชองไนเชิงประวัติสาตรอย่างจิงแท้ท่านหนึ่งได้ซงประทานความเห็นแก่ที่ประชุมเกี่ยวกับวิธีการที่พึงยึดถือเปนหลักสำหรับเขียนหนังสือ ซึ่งมีความสำคันยิ่งต่อการสึกสาของชาติ เพราะ "ประวัติสาตรเปนเครื่องมือที่ดีที่สุดสำหรับอบรมพลเมือง" นั้น หลายข้อหลายประการ เมื่อสรุปแล้ว ทุกคนจะเห็นได้ว่าเปนแนวคิดที่ถูกต้องตามหลักวิชาและเหมาะสมกับกาละเทสะหย่างยิ่ง ...ฉันเอง...ก็พอมองเห็นความมุ่งหมายไนการส้างตำราประวัติสาตรของชาติตามแนวที่นายกราชบันดิตสถานซงวางไว้นั้น...[453]

อย่างไรก็ตาม สุจิตร หิรัญพรึกส์ ได้เสนอความเห็นซึ่งแตกต่างออกไปจากพระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มากทีเดียว กล่าวคือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงระมัดระวังมิให้เกิดความรู้สึกว่าชาติอื่นเป็นศัตรู แต่สุจิตร หิรัญพรึกส์ต้องการให้เกิดประวัติศาสตร์แบบที่สร้าง *"ความรักไทย...อย่างรุนแรง"* เช่นเดียวกับหลวงวิจิตรวาทการ ดังความว่า

*ฉันเห็นควนให้มีการเขียนประวัติสาตรประยุกต์ (Applied History) ของชาติไทยขึ้นอีกแขนงหนึ่งด้วย นอกไปจากประวัติสาตรการเมือง (Political History) และประวัติสาตรเชิงซ้อน (Complex History) ทั้งนี้ **เพื่อให้ได้หนังสือตำราไนแนวชาติอีกเล่มหนึ่งที่จะก่อไห้เกิดความรักไทยขึ้นไนจิตไจของยุวชนหย่างรุนแรง** และซึ่งอาดใช้เปนแบบเรียนสำหรับชั้นมัธยมบริบูรณ์ได้เปนหย่างดี*[454]

การนิยาม *"ชาติไทย"* ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์แตกต่างจากปัญญาชนร่วมสมัยส่วนใหญ่ ในแง่ที่มิได้ทรงพยายามทำให้คนไทยเชื่อว่า *"ชาติไทย"* มีความเจริญเหนือชาติอื่นมาแต่โบราณ พระองค์ทรงยอมรับว่าเขมรเคยมีความเจริญมากกว่าไทย ทำให้ไทยรับความเจริญจากเขมรหลายด้าน ดังที่ทรงวิเคราะห์ว่า

---

[453] สุจิตร หิรัญพรึกส์, "ประวัติสารทประยุกต์" พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบันดิตสถาน** ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๖. ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗. หน้า 30-33.

[454] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-33. (เน้นโดยผู้วิจัย).

> *เมื่อชนชาติไทยอพยพลงมาถึงสยามประเทศนี้ ก็ได้ประสบกับพวกลัวะ พวกมอญ แล้วประสบกับพวกเขมร...คำเขมรเป็นคำสะดวกในการปกครองและในการใช้เป็นราชาศัพท์ เพื่อจะยกย่องฐานะของพระราชาให้สูงขึ้น* ***แท้ที่จริงความเจริญของเขมรในเวลานั้นสูงกว่าความเจริญของไทย*** *จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ไทยจะหยิบยืมเอาคำ และความคิด และลัทธิประเพณีของเขมรมาดัดแปลงใช้ตามความต้องการ โรมตีกรีซแตกก็ถ่ายเอาอารยธรรมของกรีซไปใช้*[455]

ขณะเดียวกันกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงหลีกเลี่ยงการสร้าง *"ศัตรูแห่งชาติ"* ใน **ประวัติการทูตของไทย** แม้ว่าจะมีข้อความกล่าวถึงสงครามระหว่างอยุธยากับพม่าและเขมร แต่พระองค์ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ไว้น้อยมาก และมิได้ทรงแสดงให้เห็นว่าพม่าและเขมรเป็น *"ชาติศัตรู"* แม้แต่น้อย กลับทรงชี้ให้เห็น *"การสมานวัฒนธรรมของกัมพูชา...มาใช้เป็นอันมาก"*

> การที่ชาติไทยจะมีกำลังแน่นแฟ้นนั้น นอกจากจะบำรุงวัฒนธรรมทางใจแล้ว ยังจะต้องบำรุงความเจริญทางเศรษฐกิจด้วย...เมื่อราชอาณาจักรได้กว้างใหญ่ออกไป ระเบียบการปกครองก็จะต้องกระชับขึ้น ฉะนั้น **วัฒนธรรมของไทยสมัยอยุธยา จึงได้สมานเอาวัฒนธรรมของกัมพูชา...มาใช้เป็นอันมาก** [456]

ในกรณีของจีน **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็มิได้ทรงสืบทอดแนวคิดที่ทำให้จีนเป็น *"คนอื่น"* ใน *"ประชาชาติไทย"* หรือทำให้ "ชาติจีน" เป็นชาติศัตรูของ *"ประชาชาติไทย"*** ดังที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่พยายามเน้น พระองค์เพียงแต่ทรงพยายามชี้ให้เห็นว่าการแต่งทูตไปเจริญทางไมตรีกับจีนนั้น *"เป็นไปในทำนองแสดงอัธยาศัยไมตรีเท่านั้น มีราชบรรณาการส่งไปเป็นของขวัญเป็นธรรมดา หาได้ส่งไปเพื่อสวามิภักดิ์ไม่ เพราะไทยรักเอกราชเป็นที่ตั้ง"*[457] พร้อมกับกล่าวว่า *"การทูตของพระเจ้ารามคำแหง เป็นการส่งเสริมความเจริญของไทย"* พ่อขุนรามคำแหงจึง *"ไม่เฉพาะ*

---

[455] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากย์" **วิทยาจารย์** 33,1 2475. พิมพ์ซ้ำใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544. หน้า 131. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[456] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

[457] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ในการเจริญทางไมตรีเท่านั้น แต่ได้บำรุงวัฒนธรรมโดยติดต่อกับลังกาทางศาสนา และติดต่อกับจีนในทางเศรษฐกิจด้วย"[458]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงถือว่าชาวจีนในประเทศสยามเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาวสยาม"* และเป็น *"ประชาชาติอันร่วมกัน"* กับชาวไทย ดังที่ทรงเรียกชาวจีนในประเทศว่า *"ชาวสยามกำเนิดจีน"* และทรงเสนอนโยบายเกี่ยวกับชาวจีนโดยยึดหลักการเดียวกันกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือ ***"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"*** ดังปรากฏในพระนิพนธ์ว่า

> *พวกไทยเราจะชอบหรือไม่ก็ตาม* ***แต่ชาวสยามเหล่ากำเนิดจีนนั้นรวมกันเป็นชุมนุมชนขึ้นแล้ว*** *และจะเป็นชุมนุมชนต่อไป ในมลายูก็เป็นเช่นนั้น ในชวาก็เป็นเช่นนั้น ในสยามก็เป็นเช่นเดียวกัน*
>
> ***ทางที่ดีที่สุดสำหรับประชาชาติสยาม ก็คือที่จะผูกน้ำใจชุมนุมชนเหล่านั้นไว้ให้เข้าใจกันดี ให้ปรองดองกัน ให้ผ่อนปรนต่อกัน ให้รู้จักคำนึงถึงประโยชน์ประชาชาติอันร่วมกัน ทั้งนี้โดยถือหลักธรรมด้วยความเมตตาอารีต่อกันและกัน...***[459]

พระองค์ทรงอธิบายว่า *"การที่เด็กชาวสยามเหล่ากำเนิดจีน รวมกันอยู่เป็นชุมชน ถือตามขนบธรรมเนียมจีนนี้ เป็นไปเองตามธรรมดา เป็นการห้ามไม่ได้"* ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ในเวลานั้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมแล้ว กล่าวคือ

> *เมื่อก่อนนี้จีนอพยพมาแต่ชาย ได้ภรรยาเป็นไทย มีบุตรออกมา ก็แต่งกายเป็นไทย และประพฤติเป็นไทยทุกประการ กับทั้งนิยมว่า เมืองไทยนี่แหละเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตน*
>
> *แต่ในตอนท้ายนี้ จีนพาภรรยามาด้วย บุตรที่เกิดในเมืองไทยจึงแต่งกายเป็นจีน และเลี้ยงดูอบรมตามขนบธรรมเนียมจีน รวมทั้งเด็กที่มารดาเป็นไทย แต่บิดาเป็นจีน ก็ชวนจะตามเยี่ยงเด็กบิดามารดาจีนไปด้วย*[460]

---

[458] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 5.

[459] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 450.

[460] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "มุมนักเรียน" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 457-458.

ทรงเน้นว่า *"**เด็กกำเนิดจีนเป็นชาวสยาม**"* ดังความว่า

> *ชาวจีนผู้ยื่นเรื่องราวต่อสภาผู้แทนราษฎรเข้าใจผิด...คือเข้าใจว่า เด็กบิดามารดาจีนซึ่งเกิดในเมืองไทยนั้นเป็นชาวจีน แต่อันที่จริงเป็นชาวสยาม เมื่ออายุครบกำหนดก็ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร เหมือนกับชาวสยามเหล่ากำเนิดอื่นเหมือนกัน*[461]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงถือว่าจีนที่เป็น *"ชาวสยาม"* นี้ ต้องนับเป็นส่วนหนึ่งของ *"ประชาชาติไทย"* เพราะหากรัฐบาลสยามยึดถือหลักการตามความนิยมในอารยประเทศแล้ว ก็จะต้องบำรุงรักษาประโยชน์ของคนทุกชาติพันธุ์ใน *"ประชาชาติ"* ของตน ไม่ว่าคนเหล่านี้จะมีกำเนิดใดและนับถือศาสนาใดก็ตาม ดังความว่า

> *...หลักที่ถูกต้องตามความนิยมในอารยประเทศ ซึ่งนิยมภาวะประเทศชาติ (Nationhood) เป็นใหญ่... ชุมนุมชนไม่ว่าจะเป็นเหล่ากำเนิดใด หรือนับถือศาสนาใด ถ้าตั้งหลักแหล่งอยู่ในอาณาเขตต์เดียวกัน และอยู่ใต้รัฐบาลอันเดียวกัน พึงพร้อมจะบำรุงรักษาประโยชน์ของประชาชาตินั้นเป็นสำคัญ*[462]

ขณะเดียวกันก็ทรงขอให้ชาวจีนตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสยาม *"ข้าพเจ้าขอวิงวอนให้เพื่อนจีนเหล่านี้นึกถึงภาวะที่เรา**ร่วมประชาชาติเดียวกัน และเป็นชาวสยามด้วยกัน**"*[463] อีกทั้ง *"ขอให้เพื่อนจีนนึกถึงความที่**เป็นชาวสยามร่วมประชาชาติไทย**ให้จงหนัก และนึกถึงกรณีในลำดับนี้ด้วยไมตรีจิต"*[464]

จะเห็นได้ว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงต่อต้านชาวจีน ต่างจากปัญญาชนหลายคนในยุคเดียวกัน เช่น หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งพยายามทำให้ *"คนไทย"* รู้สึกว่าชาวจีนในประเทศสยาม

---

[461] เรื่องเดียวกัน, หน้า 457.

[462] เรื่องเดียวกัน, หน้า 459.

[463] เรื่องเดียวกัน, หน้า 459. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[464] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 452. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เป็น **"คนอื่น"** ที่เป็นศัตรูของ "ชาติไทย"[465] หรือแม้แต่นายมังกร สามเสน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเป็น *"ลูกจีน"* คนหนึ่ง ก็ยังเสนอ *"โครงการเศรษฐกิจ พาณิชยกรรม กสิกรรม และอุตสาหกรรม"* ต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ.2475 มีเนื้อหาต่อต้านชาวจีนเช่นเดียวกัน ดังความบางตอนว่า

> *ในสมัยก่อน 25 ปี ล่วงไปแล้ว ราษฎรชาวชนบทและชาวกรุงเทพฯ มีความร่ำรวยเป็นส่วนมากและมีเงินเหลือเฟือ.....ให้ญาติมิตรที่ยากจนกู้ยืมช่วยเหลือกันในคราวขาดแคลน มีที่ดินบ้านเรือนของตนอยู่ และมีการพาณิชย์อยู่มาก เช่น ค้าขายข้างเปลือกข้าวสาร และของเบ็ดเตล็ด... ทั้งทางเรือและทางบก*
>
> *ต่อมาในสมัย 10 ปีนี้ ราษฎรได้เริ่มต้นฝืดเคือง และค่อย ๆ ยากจนลงเป็นลำดับ การค้าขายซึ่งมีอยู่ก็ต้องเลิกล้มไป* ***เพราะถูกบีบจากกุศโลบายของพ่อค้าต่างชาติแย่งไปหมด นับว่าเวลานี้ไม่มีพ่อค้าไทยเหลือเลยก็ว่าได้****... ทรัพย์สมบัตินั้นได้เปลี่ยนกรรมสิทธิ์เป็นของผู้มีเงินและคนต่างชาติ ...ประเทศสยามมีแต่พ่อค้าคนต่างชาติ ซึ่งเวลานี้มีความฉลาดแหลมที่จะกดราคาซื้อ และขึ้นราคาขายแก่ราษฎร ผลรายได้ จึงต้องตกไปอยู่แก่พ่อค้าต่างชาติเป็นชั้น ๆ ไป...ความสมบูรณ์ร่ำรวยไปตกอยู่แก่ชาวต่างประเทศหมด การพาณิชย์สมัยนี้ต้องใช้นโยบายซับซ้อน ถึงต้องมีสมาคม...เพื่อกดราคาและขึ้นราคา มีความอิจฉาทำลายกัน บีบคั้นกัน คิดล้มชาติกันด้วยการค้า...*
>
> *...****เรือข้าวไทยที่ต้องเลิกไปหมด เพราะคนตวงข้าวของโรงสีเป็นเจ๊ก*** *เมื่อเรือไทยมาก็ตวงเอาหนัก ๆ ตีราคาถูก ๆ ต้องขาดทุนยุบยับ จนที่สุดจ้างเจ๊กให้บรรทุกมาขาย ทีแรกก็ขายได้กำไรดี* ***ภายหลังกำไรก็ตกไปอยู่แต่เจ๊กอีก เจ๊กเอากำไรจากเรือข้าวไทยในฐานะเป็นผู้เอาไปขายแทน แล้วเจ๊กผู้ขายกลับเอาค่านายหน้าจากโรงสีฐานเป็นผู้นำมา เอาทั้งขึ้นทั้งล่อง ไทยตายอีก*** *จนแก่วิธีที่จะพลิกแพลง...*
>
> *อนึ่ง...การที่ทหารซื้อข้าวใช้ในราชการ...โดยความไม่สุจริตบางอย่างก็มี...* ***ประมูลเหมาปีเป็นการเสียเปรียบพ่อค้าเจ๊ก****...*
>
> *...ตั้งบริษัทค้าไม้...คนไทยเราไม่กล้าในการให้สินบนแก่ผู้อนุญาต เขาจึงเอาสมบัติของชาติไปยื่นให้คนต่างชาติหมด...*

---

[465] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 165-174.

...ชาวเราขาดความอบรมให้อุดหนุนซึ่งกันและกัน ทางราชการก็ไม่อุดหนุน เห็นไทยเป็นศัตรูไปหมด ***เห็นเจ๊กเห็นแขกเป็นเจ้าบุญนายคุณ****...ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ ได้เห็นแต่สินบนเป็นปัจจัย ชาติเราจึงไม่เจริญทันเพื่อนบ้าน...*

จึงควรอบรมราษฎรให้รู้จักรักเพื่อนคนไทยด้วยกัน ซึ่งจะกอดคอกันตายได้ ในเมื่อถึงเวลาจำเป็น...[466]

ในทศวรรษ 2480 การที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดความคิดเรื่อง *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* กับชาวจีน ตามแนวทางที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวางเอาไว้ จึงนับเป็นการเสนอความคิด *"ทวนกระแส"* อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่าถึงแม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะไม่ทรงต่อต้านชาวจีน โดยที่ทรงระบุว่าปัญหาทางเศรษฐกิจของไทยนั้น *"ข้าพเจ้าไม่โทษจีน เพราะการแข่งขันเป็นการธรรมดาในการค้า และผู้ใดแข่งขันสำเร็จก็เอาผลกำไรไปกิน นั่นเป็นสิ่งธรรมดา จะไปโทษใครอย่างไรได้"*[467] แต่พระองค์ก็ทรงให้ความสำคัญแก่ *"เอกราชของชาติในทางเศรษฐกิจ"* เป็นอย่างมาก เพราะไม่ต้องการให้ *"ชาวต่างประเทศ"* ผูกขาดกิจการทางเศรษฐกิจ ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

ข้าพเจ้าไม่ขออื่นไกล ข้าพเจ้าขอให้จัดประกันเอกราชของชาติในทางเศรษฐกิจเท่านั้น ***ข้าพเจ้ายินดีและเต็มใจที่จะให้จีนทำการค้าต่อไป โดยร่วมมือกับคนไทย ไม่ใช่เป็นผู้ค้าแต่ฝ่ายเดียว***

...ไทยจะต้องขอแบ่งเอาการค้ามาจากต่างประเทศ เพื่อเอามาทำเองบ้าง โดยปล่อยให้ชาวต่างประเทศทำต่อไปบ้าง และส่วนที่ไทยแบ่งเอามาทำนั้น จะต้องเป็นส่วนสารสำคัญ[468]

---

[466]มังกร สามเสน, "โครงการเศรษฐกิจ พาณิชยกรรม กสิกรรม และอุตสาหกรรม" พิมพ์ครั้งแรกใน **หนังสือพิมพ์หลักเมือง** 23-31 กรกฎาคม 2475. พิมพ์ซ้ำใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ) **เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน)** ฉบับที่ 10 กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2542. หน้า 280-286. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[467] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คนไทยถนัดการค้าไหม?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 435.

[468] เรื่องเดียวกัน, หน้า 436. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในทางวัฒนธรรม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงยอมรับในการที่โรงเรียนจีนจะสอนภาษาจีน เพียงแต่จะต้องสอนวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรที่รัฐกำหนดให้ครบเสียก่อน ดังที่ทรงเสนอพระดำริว่า

> *ไม่ขัดข้องในการที่จะให้เรียนในโรงเรียนจีน แต่โรงเรียนจีนต้องสอนวิชาเท่าที่รัฐบาลเห็นว่าจำเป็นสำหรับประถมศึกษา ประเทศนี้ก็เป็นของประเทศสยาม เด็กที่เป็นปัญหาอยู่นี้ก็เป็นชาวสยาม เพราะฉะนั้น ตามหลักการจะต้องเรียนวิชาที่ชาวสยามเห็นว่าจำเป็น ส่วนภาษาจีนและขนบธรรมเนียมจีนนั้น ก็ควรเปิดโอกาสให้เรียนได้ แต่จะถอนเวลาจากวิชาที่รัฐบาลเห็นว่าควรเรียน หาได้ไม่ เด็กเหล่ากำเนิดจีนเหล่านี้จะต้องเรียนประถมศึกษาให้เป็นที่พอใจแก่รัฐบาล เพราะในฐานที่เป็นชาวสยาม เด็กเหล่านี้จะมีสิทธิการเมืองในประเทศสยาม...*[469]

นอกจากกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะมิได้ทรงต่อต้านต่างชาติแล้ว พระองค์ยังทรงพยายามทำให้ *"ชาติไทย"* อยู่ร่วมกับสังคมโลกอย่างราบรื่นที่สุดด้วย

ใน **ประวัติการทูตของไทย** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น *"วัฒนธรรมไทย"* ในแง่ที่ว่า ***"มีใจกว้างขวาง"*** ถึงแม้จะเกิดความขัดแย้งรุนแรงระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่น แต่ไทยก็มิได้รังเกียจหรือข่มเหงประชาชนของประเทศนั้นที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย เว้นแต่ประชาชนชาตินั้น ๆ จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองของไทย เมื่อทรงบรรยายถึงความขัดแย้งกับโปรตุเกสในสมัยอยุธยา ก็ทรงชี้ให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสซึ่ง *"ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นการประจำ"* อยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น

> *จึงอยู่อย่างสงบเป็นปรกติสุข...แม้ไทยจะมีกรณีขับไล่คนต่างด้าวชาติอื่นเพราะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองของไทย ชาวโปรตุเกสทั้งพ่อค้าและนักสอนศาสนา ก็อยู่ต่อมาได้โดยสะดวก ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า แม้มีอารยธรรมต่างกัน ถ้ามีความมุ่งหมายแต่เพียงจะมาทำการค้าขายและสอนศาสนาเท่านั้น โดยไม่เข้า*

---

[469]หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 5 เมษายน 2476. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542) หน้า 87.

เกี่ยวข้องกับการเมืองแล้ว ***ไทยก็มีใจกว้างขวางให้ความสะดวกโดยดี ไม่รังเกียจศาสนาอื่น และไม่ปิดประตูการค้ากับประเทศอื่น***[470]

หนังสือ**ประวัติการทูตของไทย**นี้ ทรงพระนิพนธ์หลังจากที่รัฐบาลจอมพล ป. ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรได้ไม่นาน เข้าใจว่าทรงมีความมุ่งหวังที่จะโน้มน้าวให้รัฐบาลดำเนินนโยบายให้อิสรภาพทั้งทางวัฒนธรรมและทางการค้าแก่ชาวต่างชาติทั้งปวง แม้ว่าจะเป็นคนชาติเดียวกันกับประเทศคู่สงครามก็ตาม เช่น ชาวจีน ชาวอังกฤษ ชาวฝรั่งเศส รวมทั้งชาวต่างชาติที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษและฝรั่งเศสด้วย เช่น ชาวอินเดีย ชาวมลายู ชาวเวียดนาม เป็นต้น พระองค์ทรงเน้นหลายครั้งว่า *"ไทยมีความยินดีที่จะทำการค้ากับทุกประเทศโดยทั่วกัน"*[471] หรือ *"ตามหลักประเพณีนิยมของไทย ปรากฏมาแล้วว่า ไทยใคร่จะติดต่อในการค้าขายกับต่างประเทศโดยทั่วกัน"*[472] เพื่อเป็นการเตือนรัฐบาลมิให้เบียดเบียนชาวต่างชาติ ภายใต้เหตุผลที่ว่าการกระทำเช่นนั้นจะสร้างความเสียหายต่อการค้า นอกจากนี้ ทรงเน้นด้วยว่า *"เมื่อไทยได้อิสรภาพมาเป็นส่วนใหญ่แล้ว ก็ได้ดำเนินนโยบายส่งเสริมการร่วมมือระหว่างชาติในทางสันติ"* ทรงยกตัวอย่างกรณีการทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศส อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ และสวิส ในทศวรรษ 2460 และทศวรรษ 2470 แล้วลงท้ายว่า *"และมีส่วนร่วมมือในกิจการของสันนิบาตชาติ เฉพาะอย่างยิ่ง ในปัญหาเรื่องสังคมและมนุษยธรรม"*[473] จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของไทย หรือ *"ความเป็นไทย"* อันได้แก่ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอไว้

ใน พ.ศ.2482 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นชอบที่จะเปลี่ยนชื่อประเทศจาก *"สยาม"* เป็น *"ไทย"* ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงให้เหตุผลตามคติเชื้อชาตินิยมเช่นเดียวกัน แต่มิได้ทรงเน้นคติเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้นดังกรณีหลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. ทรงลงมติว่า *"ชื่อประเทศควรเรียกตามชื่อชนชาติที่ปกครอง แต่แปลงรูปเสียหน่อย"*[474] โดยทรงยกตัวอย่างการเรียกชื่อประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ และเยอรมนี เพื่อสนับสนุนมติของพระองค์ แล้วทรงระบุว่า

---

[470] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 9. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[471] เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

[472] เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

[473] เรื่องเดียวกัน,. หน้า 54.

[474] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย-ไทยภูมิ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 45.

> *ในการที่จะเรียกชื่อประเทศเรา ก็ควรเดินทำนองเดียวกัน ชื่อชนชาติ (เชื้อชาติ) ที่ปกครองประเทศนี้ คือ ไท (ไต) ถ้าเราเรียกชื่อประเทศว่า ไทย โดยเติมตัว ย ดั่งที่เราทำอยู่แล้ว ก็เปนการจำแนกกันอยู่แล้ว หรือถ้าจะเติม land ก็ควรเรียกว่าไทยภูมิ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นชื่อที่สง่ากว่า ไทยประเทศ*[475]

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงชี้แจงว่า การเรียกชื่อประเทศควรจะยึดหลักตามประเทศอื่น ๆ ส่วนมากในโลก คือเรียกชื่อประเทศตามชื่อ *"ชนชาติ"* หรือ *"เชื้อชาติ"* ที่ปกครอง แต่พระองค์กลับมิได้ทรงเน้นความหมายของชื่อ *"ไทย"* ในแง่ของ *"เชื้อชาติ"* ตรงกันข้าม **ทรงพยายามจะเน้นความหมายของคำว่า *"ไทย"* ในแง่ของ *"ไท"* หรือ *"ความเป็นอิสระ"* และ *"สม...สมัยรัฐธรรมนูญ"*** มากกว่า ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

> *ตามความเห็นของข้าพเจ้า ๆ เห็นว่า เราจะเรียกชื่อประเทศเราตามทำนองที่นานาประเทศเป็นส่วนมากเรียกชื่อประเทศของเขาเท่านั้น* ***ทั้งนี้เพื่อให้ระลึกถึงความเป็นไทแห่งชาติไทยของเราด้วย คือความเป็นอิสระ สมชื่อชาติของเราในสมัยรัฐธรรมนูญ***[476]

พระองค์ทรงเตือนให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงปัญหาเรื่อง ***"ชาวประเทศอาจมีเชื้อชาติอื่นนอกจากไท"***[477] และทรงเสนอพระดำริว่า **ให้ถือว่าคน *"เชื้อชาติอื่น"* ใน *"ไทยภูมิ"* ล้วนแต่เป็น *"ชาวไทย"*** ทั้งนี้ ทรงอธิบายว่า

> *"ส่วนชาวประเทศก็เรียกได้ว่า ชาวไทย เพราะ "ชาว" หมายถึงผู้ที่เป็นพสกตั้งหลักแหล่งในประเทศ* ***หาได้หมายถึงเชื้อชาติไม่*** *ฉะนั้น ฉะนั้น* ***ชนชาติมลายูก็เป็นชาวไทยได้ ชาวไทยอิสลามดั่งที่เคยมีผู้เรียกกันมาแล้ว"***[478]

---

[475] เรื่องเดียวกัน, พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย-ไทยภูมิ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 45.

[476] เรื่องเดียวกัน, หน้า 42. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[477] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

[478] พเรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงเห็นด้วยกับการเปลี่ยนชื่อประเทศให้ตรงกับชื่อเชื้อชาติ แต่พระองค์ทรงเน้นว่าเป็นการเรียกตามชื่อชนชาติ (หรือตามเชื้อชาติ) ของผู้มีอำนาจในการปกครองประเทศเท่านั้น **พระองค์มิได้ทรงเน้นว่า *"ชาติไทย"* หรือ *"ประเทศไทย"* เป็นชาติและประเทศของ *"คนเชื้อชาติไท"* โดยเฉพาะ แต่ทรงเสนอว่า *"ประชาชาติไทย"* เป็นชาติและประเทศของ *"ชาวไทย"* ที่มีเชื้อชาติอื่น ๆ รวมอยู่ใน *"ประชาชาติไทย"* ด้วย** ทรงพยายามทำให้ทุกฝ่ายยอมรับความหลากหลายทางเชื้อชาติ โดยทรงแสดงให้เห็นว่าประเทศสำคัญ ๆ ในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ก็ล้วนแล้วแต่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติทั้งสิ้น[479] ทรงเน้นว่า *"ปวงชนชาวไทย"* ทุก ๆ เชื้อชาติ *"ควรจะอบรมความรู้สึกนึกคิดหรือจิตใจของตน เพื่อให้เป็นไปตามความประสงค์ของระบอบใหม่ว่า ปวงชนชาวไทยทั้งมวลเป็นพี่น้องพ้องพันธุ์เดียวกัน ร่วมจิตร่วมใจกันเป็นเอกฉันท์ จรรโลงความวัฒนาถาวรของชาติแห่งตน ให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนาด้วยความสามัคคี"* ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า ***"ความรู้สึกเป็นประชาชาติเอกฉันท์กันเช่นนี้ คำว่า "ไทย" ชื่อว่า "ไทย" จะเป็นคำขวัญอันจะยึดมั่นไว้เป็นหลักชัยได้อย่างหนึ่ง"***[480] ทั้งนี้ทรงใช้ คำว่า *"ไทย"* ในความหมายว่า *"อิสระ"* ซึ่งคนทุกเชื้อชาติในประเทศไทยสามารถจะรักใน *"ความเป็นไทย"* ร่วมกัน หรือรักใน *"ความเป็นอิสระของประชาชาติไทย"* ได้ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ทรงชี้แจงด้วยว่า การเรียกชื่อประเทศว่า *"ไทย"* นี้ เป็นไปตามความนิยมของราษฎร และชื่อ *"ไทย"* ที่มีความหมายว่า *"อิสระ"* นี้ก็ตรงกับความเป็นจริงด้วย กล่าวคือ *"ไทย"* มีอิสรภาพสมบูรณ์อันเนื่องมาจากการแก้ไขสนธิสัญญากับชาติตะวันตกได้สำเร็จในต้น ทศวรรษ 2480 ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

> *ควรจะเปลี่ยนเป็นชื่อที่คนไทยเราเองนิยม ที่ซาบซึ้งเข้าไปในจิตใจของคนไทยเราเอง ที่มีความหมายสำหรับคนไทยเราเอง ไม่ใช่ชื่อที่ชาวต่างประเทศเขาเคยเรียกเรา...**ราษฎรชาวไทยเราเป็นส่วนมากเรียกชื่อประเทศนี้ว่าไทยอยู่แล้ว ทำไมเราจะไม่เรียกชื่อประเทศตามความนิยมของราษฎร เฉพาะอย่างยิ่งในสมัยประชาธิปไตย ซึ่งถือความนิยมของราษฎรเป็นใหญ่**...*

---

[479] เรื่องเดียวกัน, หน้า 42-45.

[480] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 53-54.

> *ชื่อไทยมีความหมายซึ่งเข้าใจกันทั่วไปแล้วว่า เป็นชื่อชนชาติไทย* ***คือชนชาติที่เป็นอิสระ และโอกาสที่จะใช้ชื่อนี้เป็นทางการก็เหมาะสมแล้ว เพราะเราได้แก้สนธิสัญญา เพื่ออิสรภาพคืนมาโดยบริบูรณ์***[481]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงอธิบายด้วยว่า ชื่อ ***"สยาม"*** นั้น เป็นชื่อที่ชาวต่างชาติ ทั้งชาติในเอเชียและยุโรปใช้ในการเรียก *"ชนชาติไทย"* ส่วนคนไทยเองนั้น *"ตามตำนานหรือประเพณีที่สืบเนื่องมา คนไทยเราไม่ได้เข้าใจเลยว่าสยามเป็นชื่อเชื้อชาติเรา แต่หากเป็นชื่อภูมิประเทศที่เราเข้ามาปกครอง"*[482] ดังนั้น *"เมื่อไทยเป็นชื่อที่เราเรียกตัวเอง และภาษาบาลีก็มีชื่อว่า เทยยคาม ...ก็ย่อมเป็นชื่อที่เหมาะสมดีกว่าชื่อ สยาม อันเป็นชื่อที่ชาวต่างประเทศเรียกเรา และไม่มีใครรู้ว่ามีความหมายว่ากระไรแน่"*[483] ทรงเน้นหลายครั้งว่า ความหมายของคำว่า *"ไทย"* เป็นความหมายที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยใจคอของคนไทยที่ *"รักอิสสรภาพ"* ซึ่งเป็นการสืบทอดพระดำริในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับเอกลักษณ์ข้อแรกของชนชาติไทย โดยที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพระนิพนธ์เพื่อเน้นอยู่เสมอว่า *"ไทย"* หมายถึง *"อิสระ"* ทั้งในแง่เป็นชาติ *"เอกราช"* ในความสัมพันธ์กับโลกภายนอก และในแง่ที่มี *"เสรีภาพ"* ภายในประเทศ

> *คำว่า "ไทย" นั้น เป็นที่ทราบกันว่าเป็นชื่อของชนชาติเรา ซึ่งแม้ภายนอกราชอาณาจักรก็ยังมีอยู่อีกหลายสาขา และเป็นจำนวนมาก และคำว่า "ไทย" ก็มีความหมายในภาษาไทย ซึ่งเป็นที่รับกันทั่วไปว่า* ***หมายถึงความเป็นอิสระ ความเป็นใหญ่ ไม่ใช่ทาส*** *สมกับอุปนิสัยใจคอของเราที่รักอิสรภาพ คือความเป็นใหญ่ทั้งภายนอกและภายใน* ***ความเป็นใหญ่ภายนอกได้แก่เอกราช ความเป็นใหญ่ภายในได้แก่เสรีภาพของคนไทย***[484]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสรุปเรื่องชื่อประเทศไว้ดังนี้

> *การเรียกชื่อประเทศว่าไทยนี้ ในขณะนี้อาจไม่เห็นผลประจักษ์ว่ามีผลผิดแผกกว่าเดิมอย่างไร แต่ถ้าจะพูดถึงความรู้สึกนึกคิด หรือชีวิตจิตใจของคนไทย*

---

[481] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "ความเห็นเรื่องเปลี่ยนชื่อประเทศ" ใน **วิทยาวรรณกรรม** พระนคร: แพร่พิทยา, 2506. หน้า 1080-1081. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[482] , พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สยาม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 33.

[483] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทย" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 57.

[484] เรื่องเดียวกัน.

เราแล้ว เราจะรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกก็ตาม แต่ข้าพเจ้าเชื่อแน่แก่ใจว่าชื่อไทยเป็นชื่อที่จับใจปวงชนชาวไทยอย่างซาบซึ้งยิ่งกว่าชื่อสยามเป็นอันมาก กับทั้งจะเป็นชื่อที่เตือนใจปวงชนชาวไทยอยู่เป็นนิตย์ว่า ***เราทั้งหลายจะต้องบำเพ็ญตนให้สมเกียรติที่ได้ชื่อว่าไทย เป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ในความสัมพันธ์ภายนอกประเทศ และเป็นอิสสระโดยสมบูรณ์ในความสัมพันธ์ภายในประเทศ*** *ซึ่งรัฐกับราษฎร์ รัฐบาลกับราษฎร จะต้องเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ชื่อไทยนี่แหละจะเป็นชื่อซึ่งผูกพรรคสมัครสมานพี่น้องพ้องพันธุ์ชาวไทยด้วยกัน ฉะนั้นประชาชนชาวไทยควรจะปลาบปลื้มปิติในเจตนารมณ์รักชาติอันดีงามของคณะรัฐบาล ซึ่งนายพลตรีหลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้นในการที่ใช้ชื่อประเทศประชาชนและสัญชาติว่า ไทย สืบไป*[485]

จะเห็นได้ว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเชื่อมโยงเหตุผลในการเปลี่ยนชื่อประเทศเข้ากับการได้เอกราชสมบูรณ์และการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ทำให้ทรงนิยามคำว่า *"ชาติ"* ใหม่ด้วยการใช้คำว่า *"ประชาชาติ"* ซึ่งหมายถึง *"ชาติ"* ของประชาชน ปกครองโดยประชาชน และเพื่อประชาชน หรือหมายถึง *"ชาติ"* ที่ *"ประชาชนเป็นใหญ่"* นั่นเอง

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ใหม่ ๆ นั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม *"การปกครองระบอบประชาธิปไตย"* ว่าเป็นการปกครองของ *"ประชาชาติ"* ทรงชี้แจงว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยตามทัศนะของพระองค์มีหลายแบบด้วยกัน แบบที่สยามเพิ่งตั้งขึ้นนั้นเป็น *"สายกลาง"* ดังที่ทรงแสดงสุนทรพจน์ว่า

> ***ประชาชนทั้งชาติจะได้มีจิตต์ใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน*** *นิยมชาติ รักชาติ ผดุงชาติให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนา เป็นหน่วยเดียวกัน นี่แหละคืออารยธรรม...* ***ลัทธิที่นิยมกำลังน้ำใจของประชาชนทั้งชาตินี้แหละ คือลัทธิประชาธิปตัย ซึ่งนิยมว่าประชาชนเป็นใหญ่*** *ระบอบประชาธิปไตยนี้มีรูปแบบต่าง ๆ กัน แต่รูปแบบที่ได้ตั้งขึ้นในประเทศสยามนี้ เป็นรูปสายกลาง...*[486]

---

[485] เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

[486] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, "สุนทรพจน์ท่านวรรณ" **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 27 มิถุยายน 2477. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542): 88.

"ชาติไทย" หรือ "ประชาชาติไทย" ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม จึงเป็น *"ชาติของประชาชน"* ที่ประชาชน *"เป็นใหญ่"* หรือมีอำนาจในการปกครอง โดยที่นโยบาย *"รัฐนิยม"* ของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งดำเนินการโดย *"คณะกรรมการรัฐนิยม"* ที่มีหลวงวิจิตรวาทการเป็นประธานและพระองค์เองทรงดำรงตำแหน่งที่ปรึกษานั้น ก็เป็นนโยบายที่ทรงเน้นว่า ***"อาศัยอำนาจมติมหาชนแทนที่จะอาศัยอำนาจมติพระมหากษัตริย์"***[487] ทั้งนี้ ทรงอธิบายว่า

> *ในวงสังคมต่าง ๆ ย่อมมี Conventions คือประเพณีนิยมหรือจรรยามารยาทเหล่านี้อยู่มาก...*
>
> *สำหรับชาติก็มี และควรมีประเพณีนิยมเช่นนี้ด้วย คือมีขนบธรรมเนียม, การปฏิบัติที่ดีงาม เพื่อความเจริญแห่งวัฒนธรรม*
>
> ***ประเพณีนิยมแห่งชาตินี้แหละคือรัฐนิยม ซึ่งแปรรูปมาจากพระราชนิยม...ดัดแปลงให้เหมาะสมแก่กาลสมัยประชาธิปไตย คืออาศัยอำนาจมติมหาชน แทนที่จะอาศัยอำนาจมติพระมหากษัตริย์***
>
> *พระมหากษัตริย์เคยทรงแนะนำในการตั้งประเพณีนิยมมาก่อน ณ บัดนี้ รัฐก็จะแนะนำในการตั้งประเพณีนิยมประจำชาติ แต่การกระทำดังนี้ รัฐบาลก็ย่อมสอดส่องสังเกตทางโน้มน้าวแห่งมติมหาชนเป็นที่ตั้ง และให้มติมหาชนแสดงความประสงค์จะให้มีประเพณีนิยมที่ดีที่ชอบ เพื่อความวัฒนาของชาติ แล้วรัฐบาลก็คงจะเก็บเอาไปพิจารณาประกาศเป็นรัฐนิยมต่อไป*
>
> *ปัญหาที่ถามกันอยู่อีกข้อหนึ่งก็คือ รัฐนิยมมีอะไรเป็น Sanction คือเครื่องทำให้ศักดิ์สิทธิ์ หรือที่เรียกกันว่าทางบังคับ*
>
> ***...ทางบังคับอย่างยิ่งก็คือ อำนาจมติมหาชน...เป็นความนิยมของมหาชนคนส่วนใหญ่***[488]

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า *"ความเป็นไทย"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น มิได้หมายถึงแบบแผนทางวัฒนธรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้น หรือมิได้มีศูนย์กลางอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ หากแต่เป็นแบบแผนที่ *"เป็นความนิยมของมหาชนคนส่วนใหญ่"* อย่างไรก็ตาม พระองค์มิได้ทรงปฏิเสธความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ต่อ *"ประชาชาติไทย"* เพราะทรงพิจารณา

---

[487] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "รัฐนิยม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 4.

[488] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "รัฐนิยม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 4-5. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นว่ามหาชนส่วนใหญ่ยังคงมี *"ความนิยม"* หรือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังนั้น พระองค์จึงทรงให้ความสำคัญแก่ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* อยู่เสมอ ดังได้กล่าวมาแล้ว

อนึ่ง คำว่า ***"มติมหาชน"*** ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงใช้นั้น มิได้มีความหมายในแง่ที่ว่า *"ผู้นำ"* คิดอะไร *"มหาชน"* ก็คิดตามทำตาม เพราะเป็น *"มหาชน"* ที่ได้ผ่านกระบวนการ *"มนุสสปฏิวัติ"* มาแล้ว ดังที่หลวงวิจิตรวาทการเสนอ[489] แต่เป็น *"มติมหาชน"* ที่มาจากความคิดเห็นของปัจเจกบุคคลที่ประกอบกันขึ้นเป็น *"ปวงชนชาวไทย"* ดังนั้น ในขณะที่หลวงวิจิตรวาทการดำเนินการสร้าง *"ละครปลุกใจ"* เพื่อเป็นเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพของกระบวนการ *"มนุสสปฏิวัติ"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กลับทรงมีพระประสงค์จะให้ละครไทยเป็นศิลปะชั้นสูงแบบเดียวกับโศกนาฏกรรมของชาติกรีก ทั้งนี้ ทรงเน้นด้วยว่าความสูงต่ำมิได้อยู่ที่ *"ฐานะ"* แต่อยู่ที่ *"บุคลิกลักษณะ"* ของบุคคล ดังความว่า

> *...โศกนาฏกรรม... ต้องมีทำนองเรื่องหรือคุณลักษณะที่สูง...ฉะนั้นในสมัยโบราณจึงเลือกผู้ที่อยู่ในฐานะสูงเป็นตัวเอก.. .แต่ในสมัยประชาธิปไตยนี้ความสูงต่ำมิได้อยู่ที่ฐานะของบุคคล แต่อยู่ที่บุคลิกลักษณะของเขา โศกนาฏกรรมจะต้องเป็นเรื่องที่มีบุคลิกลักษณะต่อสู้กับชีวิตที่เขาได้เลือกปฏิบัติเอง และการต่อสู้ต้องเป็นการต่อสู้อย่างใหญ่หลวง*
>
> *...เป็นเรื่องที่ทำให้เรารู้สึกระส่ำระสายในใจ...ทั้งทำให้เรารู้สึกว่าต้องมีการเสี่ยงภัยในชีวิต และชีวิตมนุษย์นั้นมีกรณีที่เหมือนหนึ่งการไต่ลวดระหว่างดีกับชั่ว...โศกนาฏกรรมแสดงคติว่า มนุษย์ต้องใช้ความคิดพิจารณาในเรื่องชีวิตของตนเอง ถ้าไม่ใช้ความพินิจพิเคราะห์ก็อาจได้รับโทษอย่างร้ายแรงได้ โศกนาฏกรรมเตือนใจเราอยู่ว่า การหลับตาบำเพ็ญตนในทางที่ดีเกินไปก็อาจนำผลร้ายมาสู่ตัวได้ ชีวิตไม่เป็นสิ่งที่มั่นคงตายตัว ไต่ลวดไม่ดีก็ตกเหว...เมื่อชมโศกนาฏกรรมมาแล้ว เราก็ย่อมได้รับความรู้สึกนึกคิดที่ลึกซึ้งติดตัวมาด้วย*[490]

---

[489] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, "มติมหาชน: ฐานคิดของระบอบประชาธิปไตยยุคเชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" ใน **คือความภูมิใจ** รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สิริลักษณ์ สัมปัชชลิต, ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2545. หน้า 615-330.

[490] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โศกนาฏกรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 84-85.

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงเห็นว่าประชาชนที่ขาดการศึกษาในระบบเป็นคนต่ำต้อย พระองค์ทรงพระนิพนธ์เป็นนัยว่า *"ผู้ที่มีภูมิศึกษาเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ"* ต่างหากที่ไม่ชอบใช้ความคิดหรือความรู้สึกในเรื่องที่ลึกซึ้ง ดังความว่า

> *ผู้ที่ไม่มีภูมิศึกษาก็มักชอบเรื่องโศกนาฏกรรม เพราะเขาได้ใช้ความรู้สึกของเรา ผู้ที่มีภูมิศึกษาแล้ว ก็ชอบเรื่องโศกนาฏกรรม เพราะได้รับคติข้อความรู้และความนึกคิด แต่ผู้ที่มีภูมิศึกษาเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ นั่นแหละ ไม่ชอบโศกนาฏกรรม เพราะมักจะพอใจในทำนองชีวิตประจำวันว่าเป็นสิ่งมั่นคงและดีอยู่แล้ว*[491]

พระองค์ทรงสรุปให้เห็นว่า โศกนาฏกรรมเป็นเรื่องสำหรับปัจเจกชน ที่ต้องเรียนรู้เพื่อแสวงหาความจริง ต้องคิดพิจารณา ต้องมีความกล้าหาญในยามทุกข์ และมีความเข้มแข็งในการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาชีวิตของตนเอง มิใช่ละครที่จะให้ *"คติตายตัว"* ใด ๆ ดังที่ทรงพระนิพนธ์ว่า

> *นักประพันธ์ปฏิบัติงานของเขาเพื่อศิลปะ ซึ่งเขาเห็นว่า คนเราจะต้องเผชิญหน้ากับความยากลำบากในชีวิต จะต้องอยากรู้อยากเรียน จะต้องแสวงหาความจริง จะต้องคิดพิจารณา เพื่อตนเองจะต้องมีความกล้าหาญแท้จริงในยามทุกข์ แทนที่จะหาทางหลีกเลี่ยง...ส่วนคติที่เรื่องโศกนาฏกรรมให้แก่เรานั้น อย่าไปหวังว่าเป็นคติตายตัว เป็นแต่เพียงข้อคิดที่จะช่วยให้เราพิจารณาวินิจฉัยเพื่อตนเองและมีกำลังใจเข้มแข็งในการตัดสินปัญหาเรื่องชีวิตของเราเอง*[492]

เมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นว่า *"มติมหาชน"* มาจากความคิดเห็นของปัจเจกบุคคล พระองค์จึงทรงเน้นให้คณะรัฐมนตรีและสภาผู้แทนราษฎรเป็นเพียง *"พี่เลี้ยงของราษฎร"*[493] ซึ่งจะต้องเปิดโอกาสและสนับสนุน *"ให้ราษฎรเคยชินกับชีวิตการเมืองเป็นลำดับและทวีขึ้นโดยเร็ว จะได้เป็นทางสร้างมติมหาชนให้เป็นหลักฐานมั่นคงและหนักแน่นถึงขนาด"* ทรงเน้นด้วยว่า *"มติมหาชนนี้นับวันจะสำคัญยิ่งขึ้น"* ดังนั้นรัฐบาลควรแถลงเรื่องต่าง ๆ ให้ราษฎรทราบเป็นนิตย์ และจะต้อง *"นำพาต่อมติมหาชน"* อย่างเพียงพอด้วย

---

[491] เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

[492] เรื่องเดียวกัน.

[493] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "เฉลิมรัฐธรรมนูญ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508. หน้า 256.

ปัญหาการเมืองต่าง ๆ เฉพาะอย่างยิ่งในยามโภคกิจตกต่ำบัดนี้ ย่อมเป็นปัญหาซับซ้อนยุ่งยาก ซึ่งมหาชนชาวไทยอาจยังอยู่ในฐานะที่ไม่สามารถออกความเห็นหาทางแก้ให้เป็นประโยชน์แก่รัฐบาลได้ แต่ในยามทุกข์ เราต้องร่วมทุกข์กัน ต้องปรับทุกข์กัน ดั่งนี้จึ่งจะเห็นอกเห็นใจกัน ***จะถือเสียว่าประชาชนยังไม่มีความรู้ ยังไม่มีความเข้าใจ จึ่งไม่ต้องบอกอะไรให้ทราบฉะนี้ หาควรไม่****...*

รัฐบาลควรตั้งโครงการบรรจุนโยบาย ซึ่งดำริห์ว่าจะดำเนินการในชั้นนี้แล้วนำแถลงในสภาผู้แทนราษฎร มิให้ประชาชนข้องค้างอยู่ในความมืดมน จะให้มหาชนเชื่อในความหวังดีของรัฐบาลเท่านั้นไม่พอ รัฐบาลเก่าก็มีความหวังดีเหมือนกัน แต่ข้อที่บกพร่องนั้น คือไม่นำพาต่อมติของมหาชนเพียงพอ[494]

ทรงเสนอให้ *"กระทรวงทบวงการต่าง ๆ"* เสนอ *"รายงานประจำคาบ"* ต่อประชาชนให้ละเอียดและถี่มากขึ้นกว่าเดิม *"จะได้เป็นรายการประกอบการพิจารณา...ทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้มหาชนตั้งความเห็นเพื่อเสนอรัฐบาลได้ ถ้ามหาชนไม่มีโอกาสที่จะทราบข้อความที่เป็นหลักฐานในการตั้งความเห็น ก็ย่อมไม่สามารถจะออกความเห็นได้อยู่เอง"*[495]

จะเห็นได้ว่า พระดำริต่าง ๆ ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอ ล้วนแต่อยู่ภายใต้มโนทัศน์ว่า *"ประชาชาติไทย"* เป็นชาติของประชาชน และประชาชนพึงมีสิทธิในการปกครอง ทั้งนี้ประชาชนของ *"ประชาชาติไทย"* มีหลายเชื้อชาติซึ่งล้วนแต่เป็น *"ชาวไทย"* ด้วยกัน และ *"ชาวไทย"* ทุกคนไม่ว่าจะเป็นคน *"เชื้อชาติ"* ใดก็ตาม ล้วนแต่มีสิทธิทางการเมือง รวมทั้งมีสิทธิในการแสดงออกซึ่ง *"มติมหาชน"* ด้วย และเมื่อมหาชนแสดงมติในเรื่องใด ๆ ออกมาแล้ว รัฐบาลจะต้อง *"นำพา"* หรือต้องทำตาม *"มติมหาชน"* อย่างจริงจัง

ส่วนการนิยาม "ความเป็นไทย" ในด้านพุทธศาสนา กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงคล้ายคลึงกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ในแง่ที่ทรงเสนอว่า พุทธศาสนาดีกว่าศาสนาอื่น เพื่อให้คนไทยประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพุทธศาสนา ซึ่งจะช่วยให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม

ศรัทธาความเชื่อถือในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าสั่งสอนให้เชื่อตามเหตุผล คือเชื่อตามธรรมซึ่งประกอบด้วยเหตุผล แต่ศรัทธาความเชื่อถือใน

---

[494] เรื่องเดียวกัน, หน้า 258.

[495] เรื่องเดียวกัน, หน้า 258.

คริสต์ศาสนา...เป็นความเชื่อถือซึ่งเนื่องมาจากความรู้สึกในจิตใจที่เราเรียกกันว่าความเลื่อมใส โดยไม่ต้องอาศัยเหตุผลประกอบ โดยยึดมั่นคำสั่งสอนของคริสต์นั้นในตัวเองเป็นการตายตัว...

...คริสต์ศาสนิกชนเองก็ไม่ลงรอยกันว่าพระเจ้าเป็นอะไรแน่ และประกอบด้วยองค์อะไร..ความเชื่อถือแบ่งแยก....ถึงแก่ได้รบราฆ่าฟันกันก็มี...เผากันทั้งเป็นก็ยังมีอีกมากมาย...วิวาทบาดหมางกันจนถึงล้มตายก็มี...[496]

พระองค์ทรงเสนอทัศนะว่า ศาสนาอิสลามและคริสต์ศาสนานั้น แม้ว่าจะมีความพยายามของศาสนิกที่จะฟื้นฟูขึ้นมาในสังคม แต่ก็ยังไม่ฟื้นตัวมากนัก และจะกล่าวว่าศาสนาทั้งสองนี้ *"กำลังเจริญขึ้นหาได้ไม่"*[497] ซึ่งตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา

ฝ่ายพุทธศาสนาของเรานั้น ในยุโรปมีผู้ศึกษามากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะเห็นว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต้องด้วยวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน และน่าจะนำมาซึ่งความสงบสุข มีพุทธสมาคมตั้งขึ้นแล้วในอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส และเยอรมนี...

ในทวีปอาเซียเรานี้มีกิริยาการ (movement) ฟื้นพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งแผ่ไพศาลไปถึงอินเดียด้วย...ในประเทศญี่ปุ่นก็กำลังฟื้นพระพุทธศาสนา...ในประเทศจีนก็มีกิริยาการเช่นเดียวกัน..[498]

ในบรรดาประเทศทั้งหลายที่นับถือพุทธศาสนานั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นว่า ***"พุทธศาสนาในเมืองเราเป็นที่บริสุทธิ์กว่าที่อื่นเป็นแน่นอน ทำนองสวดก็ดีกว่า ชัดกว่า ความรู้ในบาลีและในธรรมก็อยู่ในระดับสูง การเทศน์ โดยทั่วไปก็ดีกว่าแต่ก่อน"***[499]

พระองค์ทรงแสดงความห่วงใยเฉพาะเรื่อง *"พระสงฆ์"* ซึ่งไม่ทรงแน่พระทัยว่า *"พระสงฆ์"* นั้น *"ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ"* จริงหรือไม่ แต่ทรงแสดงความศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระธรรม กล่าวคือ *"พระพุทธเจ้าได้ทรงรับคำสรรเสริญอย่างดีเลิศ แม้จากผู้ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา...พระธรรมก็ได้คำสรรเสริญเป็นอย่างดีจากชาวยุโรป"*[500] การเสนอทัศนะต่อพระพุทธ พระธรรม

---

[496] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โศกนาฏกรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 170.

[497] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อคิดวิศาขะ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 260.

[498] เรื่องเดียวกัน, หน้า 262.

[499] เรื่องเดียวกัน, หน้า 264. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[500] เรื่องเดียวกัน, หน้า 266-267.

และพระสงฆ์เช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับปัญญาชนกระแสหลักในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งต้องการให้คนทุกชั้นศรัทธาในพระพุทธเจ้าและพระธรรมเพื่อจะได้นับถือพุทธศาสนาต่อไป โดยไม่เปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา พร้อมกันนั้นก็เห็นว่าพระสงฆ์ไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้นำทางปัญญาในโลกสมัยใหม่ หรืออาจไม่ต้องการจะให้พระสงฆ์เป็นผู้นำทางปัญญา เพราะจะกระทบต่ออำนาจของผู้นำทางโลก

เมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนำเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นที่เขียนโดยชาวญี่ปุ่นมาสรุปให้คนไทยรับรู้นั้น ทรงพยายามแก้ไขความเข้าใจ *"ผิด"* เกี่ยวกับพุทธศาสนาของผู้เขียนชาวญี่ปุ่นด้วย เพราะผู้เขียนชาวญี่ปุ่นวิเคราะห์ว่า พุทธศาสนาในอินเดีย *"ทำให้ระเบียบสังคมอินเดีย... สถิตอยู่คงที่"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้แจงว่า *"พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่นำความก้าวหน้ามาสู่ประเทศ ลัทธิที่นิยมระเบียบสังคมสถิตคงที่นั้น คือ ลัทธิพราหมณ์ซึ่งแบ่งชั้นวรรณะตายตัว"*[501]

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องพุทธศาสนานี้ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอทัศนะหลายประการที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ **ที่สำคัญก็คือพระองค์มิได้ทรงพยายามเชื่อมโยงพุทธศาสนาเข้ากับพระมหากษัตริย์** เพียงแต่ทรงพยายามทำให้เห็นว่าพุทธศาสนา *"ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย"* ซึ่ง ***"อุปนิสัยของไทย"*** **ที่ทรงเน้นนั้น มีความสอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก** เพราะเป็นเรื่องของความรักใน *"อิสระ"* ของปัจเจกบุคคล *"ความรับผิดชอบในการกระทำของตน"* และการ *"ให้เกียรติ"* แก่คนอื่นในฐานะที่ *"เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน"* แม้ว่าจะทรงเรียก ***"ความปกครองของไทย"*** นี้ว่า ***"การปกครองแบบพ่อปกครองลูก"*** ก็ตาม ดังความว่า

> *พระพุทธศาสนาชอบด้วยอุปนิสัยของไทย เพราะเป็นศาสนาที่สอนให้คนเป็นอิสระ รู้สึกความรับผิดชอบในการกระทำของตน และให้เกียรติแก่คนว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน พึงมีความปรานีต่อกัน เหมาะสมแก่ความปกครองของไทย ซึ่งนิยมการปกครองแบบพ่อปกครองลูก เป็นครอบครัวเดียวกัน*[502]

พระองค์ได้ทรงอธิบาย ถึงสาเหตุที่ชนชาติไทยต้องรับเอาขนบธรรมเนียมประเพณีของพราหมณ์มาผสมผสานกับพุทธศาสนา ว่าเป็นเพราะชนชาติไทยได้อพยพมาอยู่ในดินแดนที่ชนชาติมอญ-เขมรได้อาศัยอยู่มาก่อน ซึ่งชนชาติมอญ-เขมรนี้ได้รับเอาขนบธรรมเนียมประเพณีพราหมณ์มา

---

[501] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 351.

[502] พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย** หน้า 2-3.

ใช้มาก เมื่อชนชาติไทย *"ประสาน"* กับมอญ-เขมร จึงทำให้ต้องรับขนบธรรมเนียมประเพณีพราหมณ์จากมอญและเขมรเข้ามาใช้ด้วย อย่างไรก็ตาม *"ขนบธรรมเนียมประเพณีพราหมณ์"* นี้ *"ไม่ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย"* เพราะ *"ส่งเสริมให้ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจสิทธิ์ขาดเหมือนหนึ่งเป็นเทวเจ้า"* ดังความว่า

> *ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีของพราหมณ์นั้น ส่งเสริมให้ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจสิทธิ์ขาดเหมือนหนึ่งเป็นเทวเจ้า ไม่ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย ไทยจึงไม่รับเอาในชั้นต้น แต่การประสานกับมอญ-เขมร ซึ่งเป็นผู้ตั้งหลักแหล่งอยู่เดิม ก็ค่อยเป็นไปอย่างกลมกลืนกัน จนกลายเป็นชนชาติเดียวกันไป*[503]

การวินิจฉัยดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นเพราะทรงมีพระประสงค์ที่จะเน้นว่า ชนชาติไทยไม่ต้องการให้ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ซึ่งทำให้พุทธศาสนา *"ชอบด้วยอุปนิสัยของไทย"* มากกว่า

เพื่อให้คนไทยมีความศรัทธาในพุทธศาสนาสืบไป กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนามีลักษณะของความคิดในเชิงปรัชญาที่เทียบได้กับปรัชญากรีกซึ่งเป็นรากฐานของความเจริญทางศิลปะวิทยาการของตะวันตก ทรงอธิบายเกี่ยวกับการบัญญัติคำ *"ฟีโลโซฟี"* โดยเทียบกับคำว่า *"ปัญญา"* ของพุทธศาสนา ด้วยการใช้วิธีสะกดคำแบบใหม่ ดังนี้

> *ฟีโลโซฟี ตามมูลสัพท์ภาสากรีก แปลว่าการรักปัญญาความรอบรู้ และมีความหมายนิยมใช้ประกอบไว้ด้วยว่า ผู้มีปัญญาเปนผู้ที่ประพรีติชอบด้วยความสุขุม ฉะนั้น โซกราเตสจึงได้กล่าวว่า คุนธัมได้แก่วิชา ปัญญาในความหมายนิยมใช้ในพระพุทธสาสนาก็มีนัยะทำนองเดียวกับคำฟีโลโซฟี ของกรีก..*[504]

ในเรื่องศีลธรรมและคุณธรรมของพุทธศาสนานี้ เป็นที่น่าสังเกตว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยามความหมายของศีลธรรมหรือคุณธรรมที่บุคคลพึงบรรลุถึง ในวิถีทางที่ตรงกันข้ามกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวคือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงทำให้ความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นความคิดทางพุทธศาสนา ดังที่

---

[503] เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3.

[504] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, *อธิบายคำ "ปรัชญา" และ "อภิปรัชญา"*พิมพ์ครั้งแรกใน **สมุดที่ระลึกวันราชบัณฑิตสถาน** ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๖. ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗.หน้า 21-24

* คำว่า "น้ำใจอันบริสุทธิ์" (conscience) นี้ ในเวลาต่อมาทรงเปลี่ยนมาใช้คำว่า "มโนธรรม".

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกระทำ **ตรงกันข้าม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนำเอาคำที่มาจากพุทธศาสนา มาทำให้มีความหมายทางโลก เพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในระบอบใหม่** เช่น ความเสียสละ การเผื่อแผ่ ความเมตตากรุณา ปัญญา ปิยวาจา เป็นต้น ดังความต่อไปนี้

> *ความนิยมในใจ หรือน้ำใจของเราเองนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในบุคลิกลักษณะ คุณธรรมต่าง ๆ ถ้าจะให้เป็นคุณธรรมที่แท้จริงแล้ว จะต้องอาศัยน้ำใจอันบริสุทธิ์* เป็นเครื่องจรรโลงหล่อเลี้ยงด้วย เช่น ความกล้าหาญ...ผู้ที่กระโดดเข้าสู้ภัยนั้น จะต้องมีน้ำใจเสียสละ เพื่ออุดมคติอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สละชีพเพื่อชาติ **การเผื่อแผ่** ไม่ใช่แต่เพียงการบริจาคเงิน...จะต้องมีน้ำใจสละประโยชน์ของตนเองเพื่อบำรุงประโยชน์สุขของผู้อื่นด้วย และ**ความเมตตากรุณา** ถ้าจะให้เป็นคุณธรรมแห่งบุคลิกลักษณะแล้ว จะรอให้มีผู้มาขอความกรุณาแล้วจึงจะช่วยไม่ได้ แต่ต้องคอยหาทางช่วยเท่าที่เราจะช่วยได้*
>
> *น้ำใจ เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบุคลิกลักษณะ แต่คุณสมบัติทาง**ปัญญา**ก็ช่วยบุคลิกลักษณะบางอย่างได้ เช่น ปิยวาจา... ไม่ใช่เป็นการพูดคำอ่อนหวานเท่านั้น แต่ต้องเลือกถ้อยคำให้จับใจผู้ฟัง และในการนี้ก็ต้องมีความเข้าใจในความรู้สึกของผู้ฟังได้โดยฉับไวด้วย การปฏิบัติแนบเนียน tact คือการทำอะไรให้พอเหมาะพอดีแก่กาลเทศะ ก็ต้องสามารถตัดสินใจได้ในทันทีว่า ทำอย่างไรจึงจะแนบเนียนในกรณีแต่ละราย และพินิศจัย หรือความวินิจฉัยอันสุขุม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกลักษณะก็ต้องใช้หัวคิดประกอบด้วย...*[505]

แม้แต่การอบรมนิสัยใจคอของคน กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็มิได้ทรงเน้นไปที่การสร้างคนให้เป็น *"พลเมืองดี"* ที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อชาติโดยตรง จุดประสงค์ของพระองค์อยู่ที่การทำให้คนได้รู้ว่า จะกลายเป็นผู้มี *"บุคลิกลักษณะ"* ได้อย่างไร และความมี *"บุคลิกลักษณะ"* หรือมี *"น้ำใจ"* นี้เอง ที่จะทำให้บุคคลเป็นผู้มีคุณลักษณะที่เหนือกว่าความมักใหญ่ใฝ่สูง (ambition) นั่นก็คือ **เป็นผู้มีอุดมคติ** *"ซึ่งได้แก่ความปรารถนาที่จะบำเพ็ญกรณียกิจที่ดีที่ชอบ จะได้รับความนิยมชมชอบจากเพื่อนมนุษย์หรือไม่ก็ตาม"*[506] และบุคคลจะมี *"อุดมคติ"* ได้ก็ต่อเมื่อมีความนับถือตัวเอง (self regard) หรือความเคารพตัวเอง (self respect) และสามารถทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ ดังที่ทรงชี้ให้เห็นว่า

---

[505] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "บุคลิกลักษณะ" ใน ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 185.

[506] เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

> *ถ้าท่านใช้ "เจตจำนง" ของท่าน อบรมนิสัยใจคอของตนเองให้ประกอบประโยชน์ตามอุดมคติของท่าน โดยอาศัยความรู้สึกนับถือหรือเคารพตนเองเป็นหลัก แล้วบำเพ็ญประโยชน์เพื่อเพื่อนมนุษย์ให้เป็นผลสำเร็จยั่งยืน ท่านจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มี "บุคลิกลักษณะ"*[507]

ในทัศนะของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ผู้มี *"อุดมคติ"* หรือมี *"บุคลิกลักษณะ"* จึงมิใช่ผู้มีชาติวุฒิสูง (ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีทัศนะว่าเฉพาะคนชั้น *"เจ้า"* เท่านั้นที่มีอุดมคติ) **แต่เป็นผู้ที่มีความสามารถในทางประกอบประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างมากที่สุด** *"ประโยชน์ที่ประกอบนั้น ไม่ใช่ประโยชน์เฉพาะตัวเราเอง แต่เป็นประโยชน์ส่วนรวม คือประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์ ญาติ มิตร ครอบครัว และชาติที่รักของเรา"*[508] พร้อมกันนั้น ก็มีความปรารถนาที่จะบรรลุถึงอุดมคติแห่งความเป็นมนุษย์ กล่าวคือ

> *อบรมตัวเองให้รู้สึกออกรส taste นิยมสิ่งที่ควรนิยม เช่น ความงามในศิลปะต่าง ๆ มีวรรณคดี เป็นต้น และความงามแห่งธรรมชาติ เช่น ภูมิประเทศแห่งชาติที่รักของเรา ...มีความสนใจ interest ในสิ่งซึ่งพึงสนใจ...มีใจกว้างขวาง รู้สึกผิดรู้สึกชอบได้ตามสภาพที่เป็นจริง เช่น ความสุขในชีวิต เราจะต้องรู้สึกว่า ไม่ใช่ความสนุกสบายชั่วขณะ แต่เป็นความผาสุก ซึ่งได้แก่ความสงบสุขในใจของเราเอง...*[509]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสืบทอดมโนทัศน์ที่เน้นว่า พุทธศาสนาเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* และพุทธศาสนาดีกว่าศาสนาอื่น ๆ แต่ทรงสร้างความหมายใหม่ให้แก่ศีลธรรมของพุทธศาสนา พระองค์มิได้ทรงเน้นความคิดทางศีลธรรมของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ที่จะช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น แต่ทรงเน้นความคิดเกี่ยวกับคุณธรรมแบบตะวันตกสมัยใหม่เป็นอย่างมาก แม้ในบางกรณีจะทรงนำเอาคำที่มีอยู่ในพุทธศาสนามาใช้ เพื่อสื่อความหมายกับคนไทย ซึ่งทำให้คุณธรรมเหล่านั้นมีลักษณะเป็น *"คุณธรรมแบบพุทธ"* หรือ *"แบบไทย"* มากขึ้นก็ตาม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงหวังว่า คุณธรรมแบบตะวันตกสมัยใหม่ที่ทรงนำมาปลูกฝังแก่คนไทยนี้ จะช่วยในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในระบอบการปกครองใหม่ ที่คนในสังคมมีความเสมอภาคกันมากขึ้น

---

[507] เรื่องเดียวกัน, หน้า 185.

[508] เรื่องเดียวกัน, หน้า 183-184.

[509] เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

การนิยามความหมายของ "พระมหากษัตริย์"

ถึงแม้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงเป็น *"เจ้า"* **แต่มิได้ทรงมีบทบาทในการนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ให้มีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง** ทรงวิเคราะห์ว่า *"พระมหากษัตริย์ในฐานะส่วนพระองค์...ทรงเป็น บุคคลเอกชน private person แต่ในฐานะประมุขของชาติ ทรงเป็นบุคคลมหาชน public person"*[510]

เมื่อทรงพระนิพนธ์ **ประวัติการทูตของไทย** กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็มิได้ทรงให้ความสำคัญแก่บทบาทของพระมหากษัตริย์ในเรื่องการทูต หรือในการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ ทรงมุ่งแต่จะแสดงให้เห็นถึง *"วัฒนธรรมทางการทูตของชนชาติไทย"* ดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น[511]

ใน พ.ศ.2475 หลังจากการปฏิวัติเกิดขึ้นแล้ว ทรงร่วมในการถกเถียงเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ บทนำ **"หนังสือพิมพ์ไทยใหม่"** วิจารณ์พระดำริของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ที่ปรากฏใน ***"คำอภิปรายร่างรัฐธรรมนูญ"*** ว่า พระองค์ทรง ***"มีความกังวลพิเศษในอันที่จะ 'มัดพระกรพระมหากษัตริย์เข้าไว้'..."***[512] แต่พระองค์ทรงชี้แจงว่า ความคิดเห็นของพระองค์นั้นเป็นไปตามหลักวิชาการ และทรงยืนยันว่า **เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในสถานะอันเป็นที่เคารพสักการะตลอดไปนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการตามแนวทางที่พระองค์ทรงเสนอ นั่นคือ *"พระบรมราโชวาทในข้อที่อาจเป็นข้อทุ่มเถียงกันได้นั้น"* ไม่ควรที่จะ *"ถือว่าเป็นพระบรมราโชวาทส่วนพระองค์"* แต่จะต้องมีผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ** เพราะ *"เมื่อมีการชมก็ย่อมมีการติ"*[513] ซึ่งหากมี *"การติ"* เกิดขึ้นก็จะกระทบกระเทือนต่อสถานะอันเป็นที่เคารพสักการะอย่างแน่นอน

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น *"ตัวจักรแห่งรัฐ"* อย่างหนึ่ง ซึ่ง ***"จะต้องกินเกลียวกันอย่างสนิท"*** กับ **"ตัวจักร"** อื่น ๆ อันได้แก่ ประชาชนชาวไทย สภา

---

[510] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์เกี่ยวกับคนในรัฐ" จาก **หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.วิบุลเกียรติ วรวรรณ** 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 213.

[511] โปรดดู พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ประวัติการทูตของไทย**

[512] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "'ไทยใหม่' แปลความ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 493. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[513] เรื่องเดียวกัน, หน้า 492-495.

ผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล มิได้ทรงให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์เป็นพิเศษ หรือเหนือกว่า *"ตัวจักร"* อื่น ๆ ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงระบุว่า *"ในตอนต้น ตัวจักรที่ ๑ คือพระมหากษัตริย์เดินไม่กินเกลียวกับตัวจักรอื่น ๆ จึงได้มีการสละราชสมบัติ"*[514] ทรงชี้แจงให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง *"ตัวจักร"* ต่าง ๆ ในรัฐ โดยเปรียบเทียบกับร่างกาย ดังนี้

> ***ชูราชเป็นประมุขประชาชาติ ประมุขผู้ทรงใช้อำนาจอธิปไตยของทวยไทยทั้งมวล***
>
> *ประมุขเปรียบประหนึ่งเศียร ซึ่งอยู่เหนือพ้นสรรพางค์กาย ฉะนั้นย่อมจักมีเนตรและกรรณเป็นอินทรีย์ประสาทสัมพันธ์อีกชั้นหนึ่ง จึ่งมี**คณะรัฐมนตรี**เป็นเนตร สอดส่องดำเนินการรับสนองพระบรมราชโองการในสรรพกิจทั้งปวง*
>
> *เนตรเป็นอินทรีย์ที่นำทาง แต่ในการเดินทางนั้น ย่อมต้องอาศัยโสตประสาทเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง ระวังภัยอันมีอยู่รอบด้าน จึ่งต้องมี**สภาผู้แทนราษฎร**เป็นกรรณ คอยเงี่ยโสตฟังข่าวคราวทุกข์สุขของปวงนิกรชน สมดั่งนิยมแห่งโบราณประเพณีที่ยกย่องพหุสุตพหุสัจ*
>
> *เกล้ากับกายจะประสานกันได้สนิท ก็ด้วยอาศัยเนตร์และกรรณเป็นสัมพันธ์ประสาท **รัฐธรรมนูญ**นี่แหละเป็นองค์สัมพันธ์แห่งประสาทอินทรีย์ทั้งหลายในวรกายของประชาชาติ เป็นเครื่องประสานสรรพางค์ให้ดำเนินไปเป็นระเบียบเรียบร้อย...*[515]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมาย มิใช่ตามขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น ทรงเสนอพระดำริว่า พระมหากษัตริย์ของประเทศสยามและประเทศเอกราชอื่น ๆ นั้นเสมอภาคกัน ไม่ควรใช้คำที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ไทยมากกว่า

> *...การใช้คำแปลสำหรับพระเจ้าแผ่นดินสยามและสำหรับพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศไม่เหมือนกันนั้น ไม่ชอบด้วยหลักเสมอภาคระหว่างพระเจ้าแผ่นดินเอกราชด้วยกัน ฉะนั้นจึงควรหาคำแปลให้เหมือนกัน*

---

[514] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สมรรถภาพ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 129.

[515] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ฉลองรัฐธรรมนูญ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 251.

คำว่า พระเจ้าอยู่หัว นั้น ไม่เคยใช้หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ไม่มีใช้ในรัฐธรรมนูญซึ่งใช้คำว่า พระมหากษัตริย์ แทน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรนำเอามาใช้เป็นคำทั่วไป

ครั้นจะใช้แต่ สมเด็จ เท่านั้น ก็จะไม่สูงพอ เพราะผู้ที่มิได้เป็นพระมหากษัตริย์ก็เป็น สมเด็จ ได้

ฉะนั้น จึงได้ใช้คำว่า พระบาทสมเด็จ

การที่เติมคำว่า พระบาท นั้น บางท่านที่นึกถึงราชประเพณีแต่เผิน ๆ ก็อาจทักขึ้นได้ว่า ไม่ควรใช้ก่อนราชาภิเศก แต่ถ้าพิจารณาดูให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นได้ว่า ใช้ได้[516]

แม้เมื่อกล่าวถึง *"ราชประเพณี"* ก็ยังทรงเน้นว่า พระมหากษัตริย์นั้น ทรงมาจาก *"ความยินยอมของประชาชนพลเมือง"* ดังความว่า

*คำว่า พระบาทสมเด็จ กับคำว่า พระบรมราชโองการ เป็นคำซึ่งใช้คู่กันไป เมื่อก่อนมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ผู้เถลิงราชสมบัติเมื่อยังมิได้ทรงราชาภิเศก ก็ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเท่านั้น ต่อเมื่อราชาภิเศกแล้ว จึงทรงเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการได้ ทั้งนี้ เพราะตามราชประเพณี พิธีราชาภิเศกเป็นพิธีที่พราหมณ์และผู้เฒ่าถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ในนามของประชาชนพลเมือง หรืออีกนัยหนึ่ง **แสดงความยินยอมของประชาชนพลเมือง ดังที่เคยมีคำในพระปรมาภิไธยว่า *"อเนกชนนิกรสโมสรสมมต"***[517]

เมื่อทรงอธิบายพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ก็ทรงยึดรัฐธรรมนูญเป็นหลัก กล่าวคือ

...เมื่อมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามแล้ว สภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้แสดงความเห็นชอบตามความในรัฐธรรมนูญนั้น เมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้

---

[516] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ศัพท์อื่น ๆ " จาก **หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.วิบุลเกียรติ วรวรรณ** 24 มิถุนายน 2510 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 256.

[517] เรื่องเดียวกัน, หน้า 257. (เน้นโดยผู้วิจัย)

แสดงความเห็นชอบแล้ว พระมหากษัตริย์ก็ทรงดำรงตำแหน่งโดยสมบูรณ์ เป็นอันมีพระบรมราชโองการได้ ตามความในรัฐธรรมนูญดังที่เป็นอยู่เท่าทุกวันนี้

เมื่อมีพระบรมราชโองการได้แล้ว ก็ทรงเป็นพระบาทสมเด็จได้ดุจกัน ***พิธีราชาภิเศกในระบอบรัฐธรรมนูญจึงมีค่าทางประเพณีนิยมเท่านั้น ไม่มีค่าทางนิตินัยดังแต่ก่อน ทางนิตินัยย่อมถือตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามเท่านั้น***[518]

ในพระนิพนธ์เนื่องใน ***"วันปิยมหาราช"*** ในต้นทศวรรษ 2480 ซึ่งจอมพล ป. เพิ่งก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์มิได้ทรงสรรเสริญพระบารมีและพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะสร้างความศรัทธาและความกตัญญูกตเวทีต่อพระมหากษัตริย์ แต่พระองค์ทรงเน้นว่า *"วันที่ 23 ตุลาคม* ***เป็นวันของประชาชน*** *เพราะในวันนั้นบรรดาประชาชนทุกชาติ ทุกศาสน์ ทุกชั้น พากันไปถวายบังคมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง...****เป็นงานของประชาชาติ เป็นงานของประชาชน****..."*[519] พร้อมกันนั้น ทรงสรรเสริญสมเด็จพระปิยมหาราชเพื่อจะสถาปนาอุดมคติของ**การปกครองที่ดี** เพื่อให้จอมพล ป. ประพฤติปฏิบัติตาม โดยทรงเสนอพระดำริว่า ผู้ปกครองที่ดีจะต้องกระทำสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

...บำเพ็ญหิตานุหิตประโยชน์แก่สยามรัฐสยามราษฎร์อย่างใหญ่หลวงมหึมา...

...สยามประชาชาติ...เปิดประตูสู่อารยธรรมโลก แขกทุกชาติทุกภาษาจะเข้ามาเยี่ยมเยียน...นายประตูจะต้องสังเกตกิริยาท่าทางและอัธยาศัยใจคอถี่ถ้วน หาไม่ แขกที่เข้ามาเยี่ยมจะเข้ามาอยู่เป็นผู้ครอบครอง ...ปัดเป่าให้หมดมัวหมอง กลับปรองดองกันเป็นสันถวมิตรสนิทสนม...

แต่เปิดประตูไว้เท่านั้นไม่เพียงพอ ...พระองค์ได้ทรงจัดการบ้านเรือนให้เข้ารูปปัจจุบันไว้ด้วย ทั้งนี้โดยไม่ทรงนึกถึงอำนาจของพระองค์ ทรงมุ่งแต่ประโยชน์สุขของประชาชน...[520]

---

[518] เรื่องเดียวกัน.

[519] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "พระพ่อเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 226. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[520] เรื่องเดียวกัน, หน้า 227-228.

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตีความ ***"การเสด็จประพาสต้น"*** ให้มีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสถาปนาเอาไว้มาก กล่าวคือ

> *ทุกข์สุขของประชาราษฎร์นั้น เป็นพระราชกังวลอยู่เนืองนิตย์ ทรงทราบตระหนักว่า ตกมาสมัยนี้บ้านเมืองกว้างใหญ่ออกไปกว่าแต่ก่อน จะทรงปกครองเองโดยทั่วไปหาได้ไม่ จำต้องอาศัยข้าราชการเป็นผู้ผู้ดำเนินการ แต่ข้าราชการอาจระงับความจริง...พระองค์จึ่งได้ทรงแก้ไขอุปสรรคโดยเสด็จประพาสต้น เพื่อจะได้ทรง**คลุกคลีกับราษฎรเช่นคนกับคน เช่นมนุษย์กับมนุษย์***
>
> ***ในกรณีเช่นนี้ทรงประพฤติพระองค์เป็นคุณพ่อของเรา ๆ นี่เอง** ทรงทักทายปราศรัยกับสามัญชนฐานคุณพ่อ และชนเหล่านั้นก็เรียกพระองค์ว่าคุณพ่อ*[521]

ดังนั้น **การปกครองที่ดี** ที่กรมหมื่นนราธิปธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น ก็คือ**การปกครองแบบพ่อปกครองลูก** และผู้ปกครองสัมพันธ์กับราษฎรอย่างเสมอภาคในฐานะ ***"มนุษย์กับมนุษย์"*** นั่นเอง เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า กรมหมื่นนราธิปธิปพงศ์ประพันธ์ไม่เห็นด้วยกับการใช้ *"พระเดช"* หรือใช้อำนาจบังคับ ดังที่ทรงแสดงความเห็นต่อหนังสือเรื่อง *"ผู้หญิง"* ของพ.ท.หลวงสารานุประพันธ์ ว่าผู้เขียน *"ยึดถือคติโบราณ จึ่งแสดงหลักธรรมซึ่งเป็นข้อห้าม อาศัยเดชเป็นเครื่องบังคับมากกว่าอาศัยคุณแห่งปิยวาจา กล่อมเกลาจิตใจของผู้หญิงให้ยับยั้งระวังตัวด้วยความจงใจหรือปลงใจของตนเอง"*[522]

เนื่องจากต้นทศวรรษ 2480 เป็นเวลาที่โลกมีความตึงเครียด และมีแนวโน้มว่าจะเกิดสงครามโลก โดยที่รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระประสงค์จะให้ไทยรักษาสันติภาพ มิใช่เข้าร่วมในการสงคราม จึงทรงแสดงความเสียดายที่พระราชานุสาวรีย์เป็นพระบรมรูปทรงม้า อันเป็นการแสดงถึงความเป็นนักรบ และยังแสดงให้เห็นด้วยว่า รูปแบบของพระบรมรูปทรงม้านั้นแสดงให้เห็นว่า *"อารยธรรมยุโรปช่างเข้ามาครอบงำเราเสียนี่กระไร!..."*[523] **ทรงเสนอพระดำริว่า พระราชานุสาวรีย์น่าจะแสดงภาพความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรฉันพ่อกับลูกมากกว่า พร้อมกับทรงเน้นว่า *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ทรงใช้สันติวิธีเพื่อกำจัดภัยสงคราม**

---

[521] เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

[522] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คำพินิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 246.

[523] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "พระพ่อเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 229.

อันที่จริง ***พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระชนมชีพทางสันติสุขตลอดมา แม้สงครามภัยก็ได้ทรงกำจัดโดยสันติวิธี*** *และตลอดรัชกาลอันยืดยาวของพระองค์ พระองค์ได้ทรงหว่าน ทรงเพาะ ทรงเกี่ยวธัญชาติแห่งพระเมตตาปรานี เป็นพืชผลแห่งความอุดมสมบูรณ์ต่อมา*[524]

ส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามสถาปนาพระองค์ให้ทรงเป็น "**นิติธรรมิกมหาราช**" เพื่อเน้นความสำคัญของการปกครองโดยยึดหลักกฎหมาย **ซึ่งทรงหวังพระทัยว่าจะทำให้รัฐบาลภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เห็นความสำคัญของการปกครองโดยยึดหลักกฎหมายเช่นเดียวกัน** พระองค์ทรงใช้วโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ในการให้ความหมายแก่ความเป็น "**นิติธรรมิกมหาราช**" ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น เริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นว่าการเป็นพระมหากษัตริย์นั้นเป็นเพียง *"เครื่องสมมุติ"* **สิ่งที่สำคัญกว่าได้แก่** ***"คุณค่าของคน ๆ นั้น"*** **ซึ่งจะจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์**

ความเป็นใหญ่ของมนุษย์นั้น ไม่ใช่ของเที่ยงแท้อะไร เพราะเป็นภาวะซึ่งวัดด้วยเครื่องสมมุติต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่นยศถาบรรดาศักดิ์เป็นต้น เป็นการเทียบคนกับคน เพราะฉะนั้นถ้าใครเคราะห์ดีเกิดมาในฐานะสูง และสืบสมบัติอยู่ในฐานะสูง ก็ย่อมจะต้องเป็นใหญ่อยู่เป็นธรรมดาความเป็นเหตุ แปลว่าความมีอำนาจเท่านั้นเอง ***แต่ถ้าจะพูดถึงความสำคัญของคนเราต่อไปในประวัติชั่วกาลนานแล้ว ข้อสำคัญอยู่ที่ความใหญ่หลวง หรือคุณค่าของคน ๆ นั้น มากกว่า***

อันความใหญ่หลวงนี้ พึงวัดโดยเทียบคนกับงาน...ถ้ากระทำสำเร็จผล ก็มีความใหญ่หลวงตามส่วนของกรณี[525]

"คุณค่า" ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นก็คือ

---

[524] เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

[525] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "นิติธรรมิกมหาราช" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 231.

ทรงเป็นนิติธรรมิกมหาราช เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้มีรัฐธรรมนูญขึ้น ทั้งนี้ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานด้วยความเต็มพระราชหฤทัย เพราะพระองค์ได้ทรงนิยมแบบรัฐประศาสน์ทำนองนี้อยู่ก่อนแล้ว และได้ทรงสนพระราชหฤทัยในอันจะประสาทพระราชทานอยู่แล้วด้วย...

ก็การที่เปลี่ยนจากราชาธิปัตย์สิทธิ์ขาด มาเป็นราชาธิปัตย์จำกัดหรือราชาธิปัตย์รัฐธรรมนูญนั้น เป็นการเปลี่ยนกลับหน้าเป็นหลัง เป็นการปฏิวัติโดยแท้ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระราชอัธยาศัยเป็นเสรีนิยมจริง ๆ แล้ว ก็คงจะไม่ทรงสามารถปฏิบัติพระราชกรณียกิจฐานพระเจ้าแผ่นดินรัฐธรรมนูญได้สนิท...

ทรงมีพระราชอัธยาศัยเสรีนิยมจริง ๆ ทั้งทรงเปี่ยมด้วยความเมตตากรุณาต่ออาณาประชาราษฎร์ ทรงใฝ่ดี หวังดี เจตนาดีต่อประชาชาติสยามอยู่เนืองนิตย์ ทรงสถิตอยู่ในรัฐธรรม รัฐธรรมนูญธรรม...สมควรที่ชาวเราทั้งหลายจะทูลเกล้าฯ ถวายพระสมัญญาภิไธยว่า...พระนิติธรรมิกมหาราช[526]

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่า ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามกำหนดพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้เป็นไปตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ ภายใต้หลักการว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ความรู้สึกนึกคิดของคนไทยในสมัยหลังเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ทั้งในฐานะบุคคลและสถาบัน มิได้มาจากอิทธิพลทางความคิดของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หากแต่มาจากการนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"การปกครองแบบไทย"* โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช[527]

พร้อมกับการเน้น *"ราชาธิปัตย์รัฐธรรมนูญ"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นด้วยว่า **การมีรัฐธรรมนูญนั้น ยังไม่เป็นหลักประกันว่าจะส่งผลดีแก่ประชาชาติสยาม จะต้องอาศัย *"ผู้ดำเนินการ"* ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญด้วยความเรียบร้อยด้วย** ทรงพระนิพนธ์ว่า *"อันว่ารัฐธรรมนูญนั้น จะมีชีวิตชีวาอยู่ได้ ก็โดยอาศัยความอาทรเอื้อเฟื้อของผู้ดำเนินการ ถ้ามิฉะนั้นก็จะเป็นแต่เพียงเครื่องจักรกลไกพิสดารแต่หาดำเนินมิได้"* ซึ่งผู้ดำเนินการนี้ *"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์ดำเนินการพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นประมุขขององค์ดำเนินการทั้งหลาย ย่อมเป็นส่วนสำคัญ*

---

[526] เรื่องเดียวกัน, หน้า 232-233.

[527] โปรดดูบทที่ 10.

ที่สุดส่วนหนึ่ง ถ้าช่างกลพระองค์นี้ไม่ทรงร่วมพระหัตถ์ด้วยอย่างเต็มที่ ก็ยากที่กลไกจะเดินไปได้โดยเรียบร้อย"[528] พระนิพนธ์นี้สะท้อนว่า ในบริบทที่มีการถกเถียงว่าในระบอบการปกครองใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์หรือไม่ และพระสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองใหม่ควรเป็นอย่างไร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นปัญญาชนพระองค์หนึ่งที่เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ในระบอบรัฐธรรมนูญ โดยที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรง *"ร่วมพระหัตถ์"* กับสถาบันอื่น ๆ ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างเต็มที่

อนึ่ง ในทศวรรษ 2500 ขณะที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมปกครองภายใต้ระบอบเผด็จการ มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับชื่อของระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ในประเทศไทย โดยมีผู้เสนอให้เรียกว่า *"ประชาธิปไตยแบบไทย"*[529] แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้คัดค้านว่า *"ประชาธิปไตย"* ในโลกนี้มีเพียงแบบเดียวคือแบบตะวันตก และเสนอให้เรียกระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ในประเทศไทยว่า *"การปกครองแบบไทย"* เพื่อจะป้องกันมิให้มีการถกเถียงทางอุดมการณ์จนเกิดความยุ่งยากทางการเมืองแก่รัฐบาลที่ผูกขาดอำนาจ[530] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนฝ่ายที่เรียกว่า *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ทรงแสดงพระปาฐกถาใน พ.ศ.2508 ขณะทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี มีความตอนหนึ่ง ดังนี้

> *...ประชาธิปไตยเป็นระบอบจากต่างประเทศก็จริงอยู่ แต่แบบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขนี้ เป็นแบบที่เหมาะสมกับประวัติศาสตร์ ประเพณีนิยม และความต้องการของประชาชาติไทย จึงถือว่าเป็นลักษณะแบบไทยได้*[531]

อาจสรุปความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม ด้วยความบางตอนในพระนิพนธ์ของพระองค์เอง ดังต่อไปนี้

---

[528] เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

[529] เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช, "แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

[530] โปรดดู ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ประชาธิปไตยแบบซูการ์โนในอินโดนีเซีย" (เพื่อนนอน 2 ตุลาคม 2506) ใน **ประชุมพงศาวดารประชาธิปไตย** กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2512. หน้า 236-241.

[531] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, **ชุมนุมพระนิพนธ์ของศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพจำกัด, 2522. หน้า 202.

ชาติไทย

"ชาติไทย เป็นชาติที่รักความเป็นไท กล่าวคือ ชาติที่ชอบเป็นอิสระแก่ตน ไม่ชอบขึ้นแก่ชาติอื่น เพราะฉะนั้น จะพูดโดยส่วนรวมแล้วเราไม่ยอมขึ้นแก่ชาติอื่น นี่คือ หลักเอกราช ถ้าจะพูดในส่วนของบุคคลแล้ว เรามีนิสัยชอบอยู่กินตามใจสมัคร ไม่ชอบอยู่ในบังคับโดยไม่จำเป็น

แต่...ผู้สังเกตการณ์โดยเผิน ๆ มักจะกล่าวว่าไทยไม่ชอบวินัย ไม่อยู่ในบังคับแห่งวินัย นี่เป็นการสังเกตที่ผิดความเป็นจริง ดังมีประจักษ์พยาน ในความเรียบร้อยแห่งการเปลี่ยนแปลงในวันที่ 24 มิถุนายนปีก่อน และวันที่ 20 มิถุนายนปีนี้แล้ว

ชาติไทยเป็นชาติทหาร เป็นชาตินักรบ เพราะฉะนั้น ย่อมเห็นความจำเป็นและคุณค่าแห่งวินัยบัญญัติ แต่วินัยบังคับนั้น ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งกิจการจริง ๆ จะบังคับเพื่อเป็นการบังคับเท่านั้นหาได้ไม่..

พุทธศาสนา

ลักษณะนิสัยชาติไทยที่ว่ามานี้ พระพุทธศาสนาได้อบรมให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ทั้งได้เพิ่มลักษณะให้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นอดิเรกลาภและอดิเรกกุศลของชาติไทย กล่าวคือความรักสันติสุข หรือความสงบสุข

กับอีกอย่างหนึ่งคือ ได้สอนให้รู้จักคุณค่าแห่งความขันติ ห้ามไม่ให้ถือโทษในความแตกต่างกันด้วยความเห็น และความเชื่อถือ สั่งสอนให้มีความเมตตากรุณาต่อกัน โอนอ่อนผ่อนโยนต่อกัน เผื่อแผ่ต่อกันและกัน ชาติไทยเราจึงได้สมัครสมานกันเป็นอย่างดี อีกกับทั้งประสานกับชาติอื่น ๆ เป็นอย่างดีด้วย ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือแบบแผนแบบฉบับอันใดของเขาดี เราก็ไม่ละเลย ในอันที่จะถ่ายทอดดัดแปลงเอามาใช้

ลักษณะถ่ายแบบนี้ ทำให้บางคนสำคัญว่า ไทยเราไม่มีอะไรของเราเอง ที่มีค่ายั่งยืนสถาพร แต่หากคอยยืมของชาติอื่นเขาตะพึดตะพือไป แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงแม้สิ่งที่เรายืมเขามาจริง เราก็เอามาเป็นของเราเสียเอง กล่าวคือเราเอามาดัดแปลงเสียก่อน ให้ต้องแก่ลักษณะนิสัยและความต้องการของเรา

ระบอบการปกครอง

ระบอบการปกครองของเรา ก็ได้ดำเนินมาตามรูปลักษณะนิสัยและความต้องการของชนชาติไทยเรา

โดยที่เรารักความเป็นไท และความเป็นอิสระแก่ตน เราจึ่งนิยมเสรีภาพมา แต่เมื่อก่อนเรารู้จักคำว่าเสรีภาพ เรามีนิสัยชอบที่จะปฏิบัติการตามใจสมัคร แต่เรา

เป็นชาติทหาร ในสมัยโบราณเราเคยรบทัพจับศึกเนือง ๆ เราจึงนิยมวินัยของทหาร แต่การบังคับตามวินัยของทหารนั้น จะได้กระทำด้วยเดชด้วยอำนาจล้วน อย่างที่ทำกันในบางประเทศ ก็หาไม่ พระพุทธศาสนาสอนให้เราอาศัยพระคุณ แม้ในการบังคับบัญชาตามวินัยของทหาร

การปกครองของเรา จึ่งเป็นอย่างที่เรียกกันว่า "พ่อเมือง" คือเหมือนหนึ่งว่าบิดาปกครองบุตรฉะนั้น

เมื่อไทยเราติดต่อกับเขมร ปลดแอกขอมออกไปได้แล้ว เราได้เอาอย่างเขมรในการถือเดชเป็นสำคัญ แต่ยังมีคุณเจือปนอยู่ด้วย ถ้าเมื่อไรหนักไปในทางเดช คนไทยก็แสดงความไม่พอใจ ถ้าเมื่อไรหนักไปในทางคุณ คนไทยก็เลื่อมใสศรัทธา[532]

พระนิพนธ์ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเชื่อมโยงความสัมพันธ์อันแนบแน่น ระหว่าง *"ชาติไทย"* *"ศาสนาของไทย"* และ *"การปกครองของไทย"* ให้เห็นลักษณะเฉพาะของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบการปกครองใหม่** พระองค์ทรงเสนอให้ยอมรับความแตกต่างหลากหลาย ให้ใช้ *"คุณ"* มากกว่าใช้ *"เดช"* เนื่องจากคนไทยมี *"วินัย"* อยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องใช้ *"เดช"* มาบังคับ ทรงเน้นให้มีความเมตตากรุณาต่อกัน สมัครสมานสามัคคีกัน ทั้งภายใน *"ประชาชาติไทย"* ด้วยกัน และระหว่าง *"ประชาชาติไทย"* กับชาติอื่น ๆ

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองทำให้ต้องมีการกำหนดสถานภาพและบทบาทของ *"ผู้หญิง"* ใน *"ชาติไทย"* กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงมีบทบาทในการนิยามความหมายของ *"ผู้หญิง"* ซึ่งแม้ว่าจะเป็นการนิยามเพื่อตอบสนองนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. แต่การนิยามความหมาย *"ผู้หญิง"* ของพระองค์ ก็สะท้อนพระดำริในการยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ทรงต้องการควบคุมความเปลี่ยนแปลง ให้ดำเนินไปในขอบเขตและทิศทางที่เหมาะสม ดังได้กล่าวมาแล้ว

อาจกล่าวได้ว่า การนิยามความหมาย *"ผู้หญิง"* ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของกระแสภูมิปัญญาในการกำหนดสถานภาพและบทบาทของ *"ผู้หญิง"* ที่ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้แสดงให้เห็นว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนั้น ชนชั้นนำได้ปรับเปลี่ยนความหมายของ

[532] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คติการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 470-474.

"ผู้หญิง" ไปไม่น้อย ดังเช่นการแต่งวรรณกรรม รวมทั้งหนังสือเรื่อง *"นางนพมาศ"* ซึ่งเน้นความหมายของ *"ผู้หญิง"* ในฐานะผู้สร้างสรรค์สิ่งใหม่จากความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะ *"ให้มีชื่อเสียงไว้ในแผ่นดินสิ้นกาลช้านานให้ได้"* ตัวละครหญิงในวรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น *"นางวันทอง นางบุษบา หรือแม้แต่นางสีดา ล้วนเป็นตัวละครผู้ "กระทำ" จนทำให้เรื่องราวผันแปรไป ด้วยผลแห่งการกระทำหรือไม่กระทำของตนทั้งสิ้น ...นางละเวง...เป็นผู้กระทำที่เด่นชัดของท้องเรื่อง จนมีความสำคัญเท่าเทียมกับตัวเอกชายทีเดียว ...นางแก้วหน้าม้า...เป็นตัวเอกของเรื่องเสียยิ่งกว่าตัวเอกชาย เพราะเป็นผู้กระทำเพียงคนเดียวของท้องเรื่อง"*[533]

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามกำหนดความหมายของ *"ผู้หญิง"* เพื่อให้ *"ผู้หญิง"* มีบทบาทหน้าที่อันเหมาะแก่ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์[534] เห็นได้ชัดว่าก่อนจะสิ้นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความหมายของ *"ผู้หญิง"* ได้เปลี่ยนไปในทางที่มองเห็นพลังสร้างสรรค์ของ *"ผู้หญิง"* มากขึ้น แต่เนื่องจากชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องการให้ *"ผู้หญิง"* มีบทบาทฐานะของ *"เมีย" "แม่" "แม่สามี"* และ *"ลูกสาว"* เป็นสำคัญ จึงยังคงพยายามทำให้ *"ผู้หญิง"* ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของบิดา สามี ตลอดจนอยู่ภายใต้อำนาจและบารมีของลูกชาย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอพระดำริเกี่ยวกับ *"ผู้หญิง"* ในระบอบใหม่ ดังนี้

> *ภาพผู้หญิงที่ข้าพเจ้าแลเห็นนั้น คือภาพที่เวอร์ตฺสเวอร์ธได้วาดไว้ว่าเป็นผู้ที่ไม่เปรื่องหรือดี เกินกว่าที่จะร่วมการอยู่กินประจำวันตามธรรมชาติมนุษย์ ร่วมทุกข์ที่ผ่านไปมา งอนแต่พองาม ร่วมติร่วมชม ร่วมรักและจุมพิต ร่วมโศกร่วมยิ้ม มีวิจารณญาณหนักแน่น มีเจตน์จำนงแรงกล้าพอประมาณ มีความอดทนเล็งเห็นการณ์ไกล มีกำลังแข็งแรง และมีความคล่องแคล่วสันทัด นี่แหละผู้หญิงที่ดีเลิศ มีวุฒิอันประเสริฐที่จะตักเตือน ปลอบโยน และ*

---

[533] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางนพมาศ" ใน **ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์และวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2538. หน้า 423-424.

[534] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2536. หน้า 265-290.

บัญชา ข้าพเจ้าเชื่อว่าภาพผู้หญิงเช่นนี้แหละ จะเป็นภาพอุดมคติของผู้หญิงตามวัฒนธรรมสมัยปัจจุบัน[535]

ภาพผู้หญิงดังกล่าวข้างต้น แม้ว่าจะแตกต่างจากอัตลักษณ์ *"ผู้หญิง"* ที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยปัญญาชนของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากทีเดียว แต่เนื่องจากกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเกรงว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป และทรงต้องการตอบสนองนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ด้วย ทำให้พระองค์ยังคงเน้นให้ผู้หญิงเป็นแม่เรือน โดยทรงให้เหตุผลว่า *"พระพุทธเจ้าได้ทรงแบ่งหน้าที่ของปวงชนซึ่งมีต่อกันและกันไว้เป็นอย่างดี...มารดามีหน้าที่เลี้ยงดูเรา"* และ *"ชนชาติไทยเราแต่ดึกดำบรรพ์มา ได้เป็นชาตินักรบ ...ผู้หญิงอยู่บ้านทำมาหากิน...แบ่งงานกันทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาติ"*[536] ทรงเน้นว่าในปัจจุบัน ผู้หญิงจึงควรเป็น *"แม่บ้าน"* ในขณะที่ *"พ่อบ้าน"* ต้องทำงานราชการหรือทำงานในระบบธุรกิจต่าง ๆ เป็นการแบ่งหน้าที่กัน ***"โดยมีฐานะเท่าเทียมกัน"***

ครอบครัวเจริญ ชาติก็เจริญ ครอบครัวย่อมมีพ่อบ้านและแม่บ้าน ซึ่งพึงแบ่งหน้าที่กันโดยมีฐานะเท่าเทียมกัน...แม่บ้านมีหน้าที่ประหยัด จัดการบ้านเรือน เป็นมิตรที่ดีของพ่อบ้าน และเลี้ยงดูอบรมเด็กทั้งชายและหญิง ในวัยที่เพาะพื้นภูมิแห่งอุปนิสสัยใจคอ ซึ่งจะติดตัวเป็นลักษณะภาพต่อไป เพราะฉะนั้นแม่บ้านจึงมีหน้าที่เป็นตัวจักรอันสำคัญยิ่งในการจรรโลงความเจริญและความก้าวหน้าของชาติ[537]

เพื่อให้ผู้หญิงยอมรับสถานภาพของตน กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงอ้างว่าพุทธศาสนายกย่องฐานะดังกล่าวของสตรี พร้อมกันนั้นทรงชี้ให้เห็นว่าหญิงไทยอยู่ในฐานะที่ดีไม่แพ้ประเทศใด ๆ รวมทั้งอารยประเทศด้วย

ตามกฎหมายก็ดี หรือตามประเพณีก็ดี หญิงไทยจึงมีฐานะ สิทธิ และเสรีภาพดีกว่าในประเทศอื่น ๆ แม้อารยประเทศเป็นอันมาก ในการสมรส

---

[535] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "คำพินิจ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 248.

[536] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ความหวังของชาติ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 281.

[537] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การศึกษาของสตรี" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 275.

หญิงไทยอาจมีทรัพย์สินของตนเองก็ได้ และในส่วนสินสมรสร่วมกัน ก็มีส่วนมีเสียงในการจัดการและจับจ่ายใช้สอย มากกว่ากฎหมายของประเทศหลายประเทศ ครั้นตกมาสมัยรัฐธรรมนูญนี้ หญิงก็ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับชายทุกประการ แม้ในทางการเมืองก็มีสิทธิเลือกตั้งและรับเลือกตั้ง ในการศึกษา ก็มีสิทธิตลอดจนอุดมศึกษาทุกแผนก และในการอาชีพตลอดจนรับราชการ ก็มีสิทธิตามควรแก่อัตภาพ ฐานะของหญิงไทยเทียบกับฐานะของหญิงในอารยประเทศโดยไม่แพ้ประเทศใด[538]

โดยที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นว่าหญิงไทยมีฐานะและบทบาทสำคัญ *"ในการจรรโลงความเจริญและความก้าวหน้าของชาติ"* พระองค์จึงทรงสนับสนุนการศึกษาของสตรีอย่างมาก

คนเราทุกคนที่รักชาติและใคร่สนองคุณชาติที่รักของเรา จะต้องเตรียมตัวให้พร้อม เพื่อปฏิบัติหน้าที่ของเราในชีวิตของชาติ การศึกษาของสตรีเป็นปัจจัยอันสำคัญยิ่งในการสั่งสอนอบรมให้มีคุณวุฒิ สมกับฐานะจะเป็นผู้ปลูกฝังศีลธรรมและวัฒนธรรมแห่งชาติ[539]

จะเห็นได้ว่าภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงสร้างความหมายของ *"ประชาชาติไทย"* และความหมายของคนที่มีสถานภาพต่าง ๆ กันหลายสถานภาพ ใน *"ประชาชาติไทย"* โดยพระองค์ทรงหวังจะให้เป็นความหมายของ *"ชาติ"* ที่สอดคล้องกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ความหมายที่ทรงนิยามนี้บางส่วนก็เป็นการสืบทอดความคิดของปัญญาชนกระแสหลักในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น ความคิดเรื่องเอกลักษณ์ไทย*หรือ "คุณธรรมสามประการของชนชาติไทย"* ที่เสนอโดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และความคิดเกี่ยวกับ *"พุทธศาสนา"* ที่เน้นว่าเป็นศาสนาที่ดีกว่าศาสนาอื่น เป็นต้น บางส่วนก็เป็นการนำเอากระแสความคิดที่ก้าวหน้าซึ่งเกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 มาเน้น เช่น ความหมายของ *"ชาติ"* ที่เป็น *"ชาติของประชาชน"* โดยทรงเรียกว่า *"ประชาชาติ"* เป็นต้น และบางส่วนก็เป็นการนิยามความหมายใหม่ เช่น ความหมายของ *"พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ"* และความหมายของ *"คนไทย"* ซึ่งพระองค์ได้ทรงเน้นความคิดเรื่องคนหลากหลายเชื้อชาติที่ล้วนแล้วแต่เป็น *"ชาวสยาม"* และเป็น *"ประชาชาติไทย"* เหมือนกัน โดยทรงนิยามความหมายของคำว่า *"ไทย"* ว่าหมายถึง *"ความ*

---

[538] เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

[539] เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

รักในอิสระ" ซึ่งทำให้คนทุก ๆ เชื้อชาติใน *"ประเทศไทย"* สามารถที่จะเป็น *"คนไทย"* (คือคนที่รักอิสระ) ได้เช่นเดียวกัน เป็นต้น

ความหมายใหม่ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงนิยาม ส่วนใหญ่แล้วไม่มีอิทธิพลในสังคมไทย เนื่องจากไม่ได้รับการปลูกฝังผ่านสื่อต่าง ๆ ของรัฐ ทั้งนี้ก็เพราะเป็นความหมายที่ไม่เอื้อต่อการผูกขาดอำนาจของผู้นำประเทศ การเมืองในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2470 เต็มไปด้วยความผันผวนจากความขัดแย้งระหว่างหลายฝ่าย โดยที่การปราบ *"คณะกู้บ้านกู้เมือง"* หรือ *"กบฏบวรเดช"* ได้ส่งผลให้หลวงพิบูลสงครามหรือจอมพล ป. มีบทบาทโดดเด่นขึ้นมา จนก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในพ.ศ.2481[540] ประกอบกับสถานการณ์ที่สงครามโลกกำลังจะเกิดขึ้น ได้เอื้อให้รัฐบาลสามารถใช้งบประมาณมหาศาลในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่กองทัพ จนทำให้ผู้นำกองทัพคือจอมพล ป. มีอำนาจอย่างสูง และสามารถดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อทำให้คนทั้งหลายยอมรับว่า *"เชื่อผู้นำ ชาติพ้นภัย"* ดังนั้น ความหมายใหม่เกี่ยวกับ *"ประชาชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสร้างขึ้นเพื่อจรรโลงระบอบประชาธิปไตยแบบมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ จึงไม่ได้รับการส่งเสริมให้มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยทั้งในเวลานั้นและเวลาต่อมา

ผลงานของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ส่วนที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาก คือ *"การบัญญัติศัพท์"* ซึ่งทรงให้ความสำคัญอย่างมากและทรงดำเนินการอย่างต่อเนื่องตราบจนกระทั่งปีสุดท้ายของพระชนม์ชีพ **เพื่อทำให้คำจากภาษาตะวันตกจำนวนมาก ทั้งคำที่เกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ กลายเป็น *"คำไทย"*** ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะทรงทำให้ความหมายของคำเหล่านี้ ช่วยในการควบคุมขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในปัจจุบันและอนาคต

การบัญญัติศัพท์

"ความเป็นไทย" ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษ คือ *"ความเป็นไทย"* ในด้านภาษาไทย ทั้งการบัญญัติศัพท์และการเสนอทัศนะต่อ *"ภาษาไทย"* สะท้อนความพยายามของพระองค์ ในวิถีทางที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ กล่าวคือ ปัญญาชน

---

[540] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม** กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533. หน้า 155-184.

กระแสหลักส่วนใหญ่เน้นการใช้ภาษาไทยอย่าง *"ถูกต้องตามแบบแผน"* หรือ *"ภาษาไทยมาตรฐาน"*[541] โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์**ทรงเน้นความสำคัญของภาษาไทย ในแง่ที่เป็นหัวใจของ *"ประชาชาติไทย"*** และทรงชี้ให้เห็นว่า **มีความจำเป็นจะต้องทำให้ภาษาไทย *"เจริญขึ้น"*** เพราะจะช่วยให้สามารถสื่อสารกันได้อย่างสะดวกราบรื่นในสภาวะที่สังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก **วิธีที่จะทำให้ภาษาไทย "เจริญขึ้น" นี้ คือการนำเอาคำจำนวนหนึ่งจากภาษาตะวันตกเข้ามาใช้ แต่จะต้องใช้คำเหล่านั้นโดยมีการ *"ควบคุม"* ความหมาย ซึ่งจะทำให้สามารถ *"ควบคุม"* ความรู้สึกนึกคิดของคนไทยได้พอสมควร** เพื่อจะทำให้สังคมไทยเดินอยู่ในทางสายกลาง *"ไม่เดินเร็วเกินไป"* หรือ *"ไม่แกว่งแรงเกินไป"* การควบคุมความหมายนี้กระทำได้โดยการ ***"บัญญัติศัพท์"*** ซึ่งหมายถึงการคิดคำในภาษาไทยขึ้นมาใช้ แทนการทับศัพท์ในภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศส

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงตระหนักว่า เมื่อเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วนั้น *"ประชาชนจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองมากขึ้นทุกวัน"*[542] และ *"ในสมัยนี้ นานาประชาชาติแห่งโลกย่อมพึ่งพาอาศัยกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนา จะปลีกตัวออกจากกันหาได้ไม่"*[543] พระองค์จึงทรงหาทางทำให้ประชาชนมีภาษาไทยที่ *"เจริญ"* มากพอ สำหรับการสื่อสารกันในระบบการเมืองใหม่ ตลอดจนการติดต่อสัมพันธ์กับชาติอื่น เพื่อจะสามารถอยู่ในโลกสมัยใหม่ได้อย่างราบรื่น

พระองค์ทรงชี้แจงเหตุผลที่ต้องบัญญัติศัพท์ไว้ในหลายวาระด้วยกัน เช่น ในพระนิพนธ์เรื่อง ***"นานาระบิล"*** ทรงระบุเหตุผลว่า นับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมานั้น

> *ประเทศสยามได้ดำเนินก้าวหน้าไปเป็นอันมาก และปัญหาราชการบ้านเมืองได้ยุ่งยากขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า การปกครองก็ดี การทำหากินก็ดี ได้เปลี่ยนรูปไปตามทำนองของอารยประเทศ เมื่อความเป็นจริงได้ยุ่งยากขึ้นเช่นนี้ ถ้อยคำสำหรับพรรณนา หรือบรรยายความเป็นจริงนั้น ก็ต้องยุ่งยากขึ้นเป็นเงาตามตัว ศัพท์แสงและวิธีพูด จึงต้องยุ่งยากขึ้นตามกัน*

---

[541] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง" ใน **โขน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย** กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.หน้า 136-171.

[542] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "โครงการณ์วิชาการเมือง" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 298.

[543] เรื่องเดียวกัน, หน้า 299-300.

ความรู้สึกนึกคิดที่ง่าย เช่น การแสดงความชื่นชมยินดี หรือแสดงความขอบใจ ก็ย่อมใช้ถ้อยคำที่ง่ายให้เหมาะแก่กาลเทศะ แต่แม้การแสดงความรู้สึกดังกล่าว ก็เปลี่ยนสภาพเป็นลำดับมาด้วยเหมือนกัน[544]

เมื่อแสดงพระปาฐกถาในปลายปี พ.ศ.2475 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นว่าภาษาไทยเป็นหัวใจของประชาชาติไทย และ ***"การสอนวิชาใดที่เกี่ยวกับปัญหาความคิด จิตใจ และอารยธรรมของไทยแล้ว...สอนเป็นภาษาไทย...จะ...(ทำให้) คิดเป็นไทยมากขึ้น"***[545] จึงต้องคิดคำไทยขึ้นมาใช้แทนคำฝรั่ง เพื่อ *"ดัดแปลง"* ความหมาย *"ให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิดความเห็นของเรา"* ซึ่งจะทำให้เรา *"ค่อยเดินค่อยไป"* แทนการ *"ถ่ายแบบเขามา"* ซึ่ง *"เราอาจเดินเร็วเกินไป"* ดังความว่า

*...**ภาษาไทยนี้แหละ จะเป็นหลักประกันแห่งความมั่นคงของประชาชาติไทยต่อไป เพราะว่า ถ้าเรานิยมใช้คำฝรั่งทับศัพท์ในคำที่เกี่ยวกับความเห็นแล้ว เราอาจเดินเร็วเกินไปก็ได้** กล่าวคือเราอาจถ่ายแบบของเขามา โดยแทนที่จะดัดแปลงเสียก่อนให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิดความเห็นของเราดังนี้ก็เป็นได้ แต่ถ้าเราใช้คำไทย และต้องคิดคำไทยขึ้นใหม่แล้ว เราต้องค่อยเดินค่อยไป **ต้องคิดคำไทยให้คนไทยเข้าใจ ในชั้นต้นต้องให้คนไทยที่มีภูมิรู้อย่างไทยเข้าใจก่อน** แล้วคำที่คิดขึ้นนั้นจึงจะได้ใช้กันให้เป็นที่เข้าใจแพร่หลายออกไปอีกชั้นหนึ่ง*

การที่คิดคำหรือนำคำออกใช้เช่นนี้ ใช่ว่าจะเป็นการก้าวทีเดียวก็ถึงขีดความหมายอันยุ่งยากซับซ้อนในความคิดความเห็นของฝรั่งเขาฉะนั้นก็หาไม่ บางทีเราต้องเขยิบทีละขั้น...

*คำใดซึ่งเป็นแต่เพียงชื่อวัตถุไซร้ จะใช้ทับศัพท์ก็ไม่ขัดข้อง หรือคำใดซึ่งเป็นแต่เพียงศัพท์เฉพาะวิชาอันจะไม่พึงใช้แพร่หลาย เช่น ศัพท์วิทยาศาสตร์บางศัพท์เป็นต้น จะใช้ทับศัพท์ก็ได้ **แต่คำใดที่เกี่ยวกับความคิดความเห็น และคำใดที่จะพึงใช้แพร่หลายแล้ว เราควรจะคิดหาคำไทยใช้แทน** "*[546]

---

[544] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "นานาระบิล" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 523-524.

[545] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 451-452.

[546] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 123-124. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เนื่องจากกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย และทรงเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นลึกซึ้งกว้างขวางถึงขั้น *"เป็นการเปลี่ยนหลักมูลในวิถีชีวิตของประชาชนชาวไทย"* พระองค์จึงทรงสนับสนุนการนำเอาคำเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิด หรือ คำที่เกี่ยวกับ *"การเมือง"* ในระบอบใหม่เข้ามาจากตะวันตก เพื่อให้คนไทยซึ่งมีชีวิตอยู่ในสังคมการเมืองที่แตกต่างจากเดิม สามารถจะสื่อสารกันได้อย่างสะดวกราบรื่น อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พระองค์ทรงระมัดระวังมิให้สังคมการเมืองไทย *"เดินเร็วเกินไป"* ดังนั้น จึงทรงแปลคำเหล่านั้นเป็นภาษาไทย ถ้าหาคำไทยไม่ได้ ก็ให้นำเอาคำบาลีหรือสันสกฤตมาใช้ ดังที่ทรงชี้แจงพระดำริในการบัญญัติศัพท์ไว้ดังนี้

> *ข้าพเจ้าขะมักเขม้นในการคิดศัพท์ ข้าพเจ้าเล็งเห็นว่า สิ่งที่เกิดขึ้น มิใช่เพียงเปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น หากเป็นการเปลี่ยนหลักมูลในวิถีชีวิตของประชาชาวไทย อันที่จริงเป็น revolution เหมือน French revolution ซึ่งข้าพเจ้าใคร่จะชี้แจงให้ประชาชาวไทยทราบ ข้าพเจ้าจึงได้จัดตั้งหนังสือพิมพ์ชื่อประชาชาติ และก็ได้เผชิญทันทีกับความจำเป็นที่จะคิดศัพท์ใหม่ เพราะในการที่จะเข้าสู่ประชาชน และเข้าถึงประชาชน เราจะใช้คำอังกฤษซึ่งยังไม่ได้ซึมซาบเข้าไปในระบบคิดของเรานั้นไม่ได้ ถ้าเราหาคำไทยได้ก็ยิ่งดี แต่ถ้าเราหาไม่ได้ เราก็หันเข้าหาคำบาลี-สันสกฤต ซึ่งเข้ามาในภาษาไทยของเราแล้วได้ บางทีในตอนต้น พระสงฆ์เท่านั้นจะเข้าใจ แต่มหาชนผู้อ่านหนังสือก็จะเข้าใจในไม่ช้าจากถ้อยคำที่ห้อมล้อมที่ใช้ศัพท์บัญญัติใหม่นั้น*[547]

การที่โลกเปลี่ยนแปลงอย่างมากและรวดเร็ว ก็ทำให้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องบัญญัติศัพท์ เพื่อช่วยให้คนไทยทั่วไปสามารถสื่อสารความคิดใหม่ ๆ และนำความหมายของคำใหม่ ๆ มาใช้ในชีวิตได้ ทรงแสดงปาฐกถาว่า

> *การคิดศัพท์...เรื่องสำคัญ...เฉพาะอย่างยิ่งในสมัยปัจจุบัน ขณะที่อารยธรรมของโลกกำลังเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วและมหิมา เราจะต้องหาคำใหม่ที่เหมาะมาใช้ สำหรับแสดงความหมายแห่งความคิดในอารยธรรมนั้น ถ่ายให้ประชาชนของเรา...ถ้าเป็นศัพท์ที่จะต้องไปถึงประชาชนเพื่อให้ประชาชนทั่วไป*

---

[547] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "การบัญญัติศัพท์ภาษาไทย" พิมพ์ครั้งแรกใน In Memorian Phya Anuman Rajadhon Bangkok: The Siam Society, 1970: 33-38. พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 112.

เข้าใจ และใช้ในชีวิต ความรู้สึกนึกคิดของเขาด้วยแล้ว เราจะต้องหาคำที่มีเค้ามูลในภาษาไทย แล้วนำออกใช้ โดยให้มีความหมายใหม่ตามที่เราต้องการ[548]

กล่าวได้ว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามควบคุมความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่ให้ดำเนินไปในทิศทางที่ไม่พึงปรารถนา หรือมิให้เปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป ด้วยการ *"บัญญัติศัพท์"* คือสร้างคำศัพท์ใหม่ ๆ เพื่อแทนการทับศัพท์ภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะคำศัพท์ที่เกี่ยวกับความคิด เช่น *"ปฏิวัติ" "ประชาชาติ" "วัฒนธรรม"* ฯลฯ การบัญญัติศัพท์ให้กลายเป็นคำใน *"ภาษาไทย"* เท่ากับเป็นการกำหนดกรอบความคิดของคนไทย หรือการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติศัพท์โดยทรงกำหนดคำหรือวลีใน *"ภาษาไทย"* (หมายรวมถึงภาษาบาลี สันสกฤต และเขมรที่ไทยรับมาใช้) ให้มีความหมายเพียงความหมายเดียวเพื่อแทนคำในภาษายุโรป ซึ่งอาจจะเป็นด้วยพระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ที่จะกำหนดขอบเขตความคิดของคนไทยในระบอบใหม่ให้อยู่ในกรอบที่ค่อนข้างชัดเจนและแน่นอน แนวทางการบัญญัติศัพท์ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์นี้นับว่าแตกต่างจากนายปรีดี พนมยงค์ เป็นอย่างมาก เพราะนายปรีดีเห็นว่า *"ศัพท์ยุโรปบางคำมีความหมายหลายอย่างซึ่งเราไม่อาจตั้งศัพท์หรือวลีไทยสยามเพียงคำเดียวเพื่อให้มีความครบถ้วนตามคำยุโรปนั้น ฉะนั้นสำหรับคำยุโรปบางคำจำต้องมีหลายศัพท์หลายวลีไทยสยามเพื่อถ่ายทอด"*[549] ทั้งนี้ *"ไม่ควรดูแต่เพียงผิวเผินจากรูปศัพท์ภายนอกเท่านั้น"*[550]

ความแตกต่างทางความคิดเกี่ยวกับการบัญญัติศัพท์ ระหว่างกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กับนายปรีดี สะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จะทรงยอมรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยมากกว่าปัญญาชนกระแสหลัก แต่พระองค์ก็ไม่ทรงต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากและรวดเร็วเท่ากับที่นายปรีดีต้องการ กระนั้นก็ตาม **ความเปลี่ยนแปลงในระดับที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเห็นว่าเหมาะสมนั้น ปัญญาชนกระแสหลักก็ยังแสดงปฏิกิริยาในทางที่ไม่เห็นด้วยเป็นอย่างมาก** ดังปรากฏว่า ในที่ประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในวันที่ 29 กรกฎาคม 2505 อันเป็นการอภิปรายหน้าพระที่นั่ง ซึ่งมีกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เป็นผู้ทรงอภิปรายพระองค์หนึ่งนั้น **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เสนอความเห็นคัดค้าน**

---

[548] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อควรคิดในภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 170.

[549] ปรีดี พนมยงค์, "การถ่ายทอดศัพท์วิทยาศาสตร์สังคมจากภาษาต่างประเทศมาเป็นศัพท์ไทยสยาม" ใน **การถ่ายทอดศัพท์จากภาษาต่างประเทศมาเป็นไทย** กรุงเทพฯ: นีลนาราการพิมพ์, 2531. หน้า 30.

[550] เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

การบัญญัติศัพท์ พร้อมกับแสดงความต้องการให้คนไทย *"คิดเป็นไทย"* เพื่อจะรักษาจิตใจแบบไทยเอาไว้ ทั้งนี้โดยให้คนไทยใช้ภาษาไทยที่มีมาแต่เดิม รวมทั้งให้ใช้อย่างถูกต้องตามหลักภาษา เพื่อมิให้เกิดสภาพที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เรียกว่า *"ความวิบัติทางภาษาไทย"* ดังความต่อไปนี้

> *เหตุที่สองในความวิบัติทางภาษาไทยนั้น ก็น่าจะได้แก่ ผู้ที่เป็นผู้ทรงวิทยาความรู้นั้น ชอบคิดเป็นฝรั่งมากกว่าชอบคิดเป็นไทย และเมื่อคิดเป็นฝรั่งแล้ว ในที่สุดเมื่อจะใช้ความคิดออกมาเป็นไทย ก็ย่อมจะหาคำไทยไม่ได้ เพราะถ้าผู้นั้นคิดเป็นฝรั่งเสียแล้ว ก็ย่อมอยากจะแสดงความคิดเห็นให้ตรงกับในใจของตนที่คิด เมื่อหาคำไทยใช้ไม่ได้ ก็ไม่ได้คิดเป็นไทย ก็ย่อมจะต้องบัญญัติศัพท์ขึ้นใหม่ เพื่อให้ตรงกับภาษาฝรั่งที่ตนคิด ด้วยเหตุนี้ก็ได้มีคำไทยมากมายเกิดขึ้นโดยไม่จำเป็น แต่ว่าความประสงค์นั้นเพื่อจะให้ตรงกับภาษาฝรั่งแต่ถ่ายเดียว*[551]

ในที่ประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงมีพระราชดำรัสด้วยว่า

> *ภาษาไทยนั้นเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของชาติ ประเทศไทยนั้นมีภาษาของเราเองซึ่งต้องหวงแหน ประเทศใกล้เคียงของเราหลายประเทศมีภาษาของตนเอง แต่ว่าเขาไม่ค่อยแข็งแรง...เรามีโชคดีที่มีภาษาของตนเองแต่โบราณกาล จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะรักษาไว้...อย่างหนึ่งต้องรักษาให้บริสุทธิ์ในทางออกเสียง...อีกอย่างหนึ่งต้องรักษาให้บริสุทธิ์ในวิธีใช้...ปัญหาที่สามคือความร่ำรวยในคำของภาษาไทย ซึ่งพวกเรานึกว่าไม่ร่ำรวยพอ จึงต้องมีการบัญญัติศัพท์ใหม่มาใช้...**การบัญญัติศัพท์ใหม่ก็เป็นสิ่งสำคัญเหมือนกัน จำเป็น แต่อันตราย***[552]

เนื่องจาก *"ภาษา"* มีความหมายและความสำคัญทางการเมืองอย่างลึกซึ้ง ปัญหาการบัญญัติศัพท์ จึงเป็นเรื่องที่ปัญญาชนให้ความสำคัญมานาน เช่น ในรัชกาลที่ 4 ปรากฏว่า

---

[551] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, คำอภิปรายในที่ประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 88-89.

[552] โปรดดู ชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, "บันทึกการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานกระแสพระราชดำริเรื่องปัญหาการใช้ภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 71-72. (เน้นโดยชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติกฎเกณฑ์ในการใช้คำและภาษาไทยไว้มาก[553] ส่วนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็มีการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ *"คำไทย"* ที่จะใช้แทน *"คำฝรั่ง"* ในหมู่ชนชั้นนำไม่น้อย ดังที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงในปาฐกถาของพระองค์ ความว่า

> *พระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเป็นมหาธีรราชเจ้าโดยแท้ ได้ทรงคิดคำว่า เสรีภาพขึ้น โดยแปล freedom of the seas ว่า เสรีภาพแห่งทะเล สำนักกรมพระจันทบุรีขัดข้อง เพราะตามปทานุกรมบาลี เสรี แปลว่า self-rill, independence และมักใช้ในทางที่ไม่ดี คล้าย ๆ กับที่อังกฤษใช้ว่า license แต่ตามมูลศัพท์ก็แปลว่า "ตนเองเป็นใหญ่" เท่านั้นเอง ความหมายที่นิยมใช้อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเทศะ และอันที่จริงในคาถาบาลี ซึ่งพระจอมเกล้าฯ พระราชทานแก่เสด็จพ่อข้าพเจ้า ก็มีคำว่า เสรี ซึ่งหมายความว่าให้พึ่งตนเองเป็นใหญ่ ใช่ว่าจะให้เป็นคนเสเพลประการใดก็หาไม่ สมเด็จพระมหาสมณะฯ ก็ทรงเห็นว่า เสรีภาพ เป็นคำที่ใช้สำหรับ freedom ได้ เสรีภาพจึงเป็นคำที่ติด และใช้กันแพร่หลาย เฉพาะอย่างยิ่งภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว*
>
> *อังกฤษมี liberty อีกคำหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้ใช้ "เสรีธรรม" แทน...*
>
> *...คำไหนจะติดคำไหนจะไม่ติด...ให้เป็นไปตามความนิยมของประชาชน...(และ)ต้องแล้วแต่ว่าจะชอบด้วยอัจฉริยลักษณะของภาษาไทยหรือไม่*[554]

อาจกล่าวได้ว่า การบัญญัติศัพท์ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ มิได้เป็นไปเพื่อรักษาโครงสร้างสังคมเดิมเอาไว้อย่างสมบูรณ์ แต่ก็มิได้มุ่งให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากและเร็วจนเกินไป พระประสงค์ที่ทรงชี้แจงก็คือ เพื่อให้ภาษาไทยเจริญทันความเปลี่ยนแปลงอย่าง *"รวดเร็วและมหิมา"* ของโลก[555] พร้อมกับสามารถควบคุมความรู้สึกนึกคิดของคนไทย เพื่อหวังผลในการกำหนดขอบเขตและทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองไทยให้ *"ถูกต้อง"* และ *"เหมาะสม"* ดังกล่าวมาแล้ว

---

[553] โปรดดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411** พระนคร: โรงพิมพ์เหรียญทอง, 2511.

[554] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อควรคิดในภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 171-172.

[555] เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

เพื่อให้การบัญญัติศัพท์ หรือการแปลงคำในภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงพยายามชี้ให้เห็นความสำคัญของภาษาไทยที่มีต่อ *"ความเป็นชาติ"* ดังนี้

> *ในเวลานี้ ถ้าเราจะถามตนเองว่า ไทยมีอะไรที่เป็นอารยธรรมของตน เราคงจะตอบว่ามีภาษาไทยนี้เอง ศิลปกรรม โภคกรรม หรือแม้แต่รัฐกรรม ก็เป็นไปตามทำนองของยุโรปยิ่งขึ้นทุกวัน แต่ภาษาของเรากำลังเจริญก้าวหน้าอย่างก้าวยาวและก้าวเร็ว และแม้ความคิดเห็นของเราจะน้อมไปทางยุโรป เพราะเราถ่ายแบบอารยธรรมของเขาก็ดี แต่ภาษาที่เราใช้นั้น เราพยายามจะให้เป็นคำไทยมากที่สุด ที่เราจะพึงกระทำได้ ทั้งนี้เป็นอันพึงปรารถนาสองสถาน คือคนไทยจะได้มีโอกาสเข้าใจได้ถนัดสถาน ๑ **และจะได้เป็นการรักษาอารยธรรม และรักษาความเป็นชาติของเราอีกสถาน ๑**[556]*

ในพระปาฐกถาเรื่อง ***"สยามพากย์"*** ณ สามัคยาจารย์สมาคม ทรงเน้นไปในทำนองเดียวกัน ว่าในเรื่องอื่น ๆ คนไทย *"จะตั้งแนวหันไปถ่ายแบบ...ยุโรป"* มากขึ้นเรื่อย ๆ จะมีก็แต่ภาษาไทยเท่านั้นที่เป็นปัจจัยอันมั่นคงแห่งความเจริญของประชาชาติไทย ดังนี้

> ***ภาษาไทยของเรานี้ เป็นทรัพย์มรดกของประชาชาติไทยเราโดยแท้*** *แม้เราจะฟื้นความรู้ในโบราณวัตถุของเราสักปานใด แต่ศิลปการของเราต่อไปก็คงจะถ่ายแบบนานาประเทศยิ่งขึ้นสืบไป เพราะลู่ทางแห่งความเจริญของเรา นับวันจะตั้งแนวหันไปทางถ่ายแบบอารยธรรมของยุโรปยิ่งขึ้นทุกวัน จริงอยู่ในการถ่ายแบบนั้น เราย่อมดัดแปลงให้สมความต้องการในประเทศเรา แต่หลักและทำนองแห่งความเจริญนั้น เราคงจะถ่ายแบบจากอัศดงคตประเทศ*
>
> ***แต่ปัจจัยอันมั่นคงแห่งความเจริญของเราโดยเฉพาะนั้น คงจะอยู่ที่ภาษาไทยของเรานี่เอง*** *เครื่องอุปโภคบริโภคของเราจวนจะเข้าแบบต่างประเทศยิ่งขึ้นเป็นลำดับ การค้าขายและการอาชีพก็ทำนองเดียวกัน ความคิดความเห็นของเราก็เช่นเดียวกัน แต่ภาษาที่เราใช้ยังเป็นภาษาไทยอยู่*

---

[556] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ลักษณะของภาษาไทยสยาม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ชุด วิทยาวรรณกรรมของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** หน้า 569-570. (เน้นโดยผู้วิจัย)

นี่เป็นความนิยมทั่วไปแห่งกาลสมัยบัดนี้ และข้าพเจ้าเชื่อและหวังว่า จะเป็นความนิยมทั่วไปแห่งกาลสมัยในอนาคตด้วย[557]

การให้ความสำคัญแก่ภาษาไทย โดยปรับเปลี่ยนภาษาให้ตอบสนองต่อระบอบการปกครองใหม่ ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 นอกจากจะเกิดจากความสนพระทัยเป็นการส่วนพระองค์แล้ว คงเป็นการสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ด้วย เพราะในทศวรรษ 2480 จอมพล ป. จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยเสียใหม่ เพื่อเปลี่ยนทัศนะของคนไทยไม่ให้ผูกพันกับพระมหากษัตริย์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เน้นหลักชาติวุฒิแบบสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ **การทำงานด้านภาษาและวรรณคดีของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์จึงเป็นการตอบสนองนโยบายรัฐบาลจอมพล ป**. ดังที่ทรงชี้แจงถึงจุดมุ่งหมายของวารสาร**วรรณคดีสาร** (31 สิงหาคม พ.ศ.2485) ไว้ดังนี้

วรรณคดีสาร มีความมุ่งหมายที่จะบำรุงวัฒนธรรมภาษาไทยตามนโยบายของท่านนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้เล็งเห็นอย่างสุขุมถึงคุณค่าของภาษาไทยในฐานที่เป็นปัจจัยจรรโลงชาติ...

ภาษาไทยมีคำซึ่งแสดงภาพความคิดได้อย่างประณีต คำของเรามีดีมากๆ...

สำหรับตัวฉันเอง ฉันกล่าวได้ว่า การเรียนภาษาไทย ทำให้ฉันรู้รสของคำภาษาต่างประเทศดีขึ้น เพราะการเปรียบเทียบภาพความคิดและความหมายในคำต่าง จะเป็นภาษาเดียวกันหรือต่างภาษากันก็ตาม ทำให้เราได้รับวัฒนธรรมของภาษาโดยแท้[558]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงสนับสนุนการตั้ง *"วรรณคดีสมาคม"* โดยทรงระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า *"ในการจัดตั้งวรรณคดีสมาคมขึ้นเป็นส่วนหนึ่งในการบำรุงวัฒนธรรมภาษาไทย ท่านผู้นำได้บำเพ็ญประโยชน์เพื่อชาติ ซึ่งจะอำนวยผลงอกงามเพื่อความก้าวหน้าของชาติสืบไป เพราะวรรณคดีเป็นเครื่องจรรโลงจิตใจของประชาชาติ มีความสำคัญไม่น้อยกว่าศิลปกรรมแผนกอื่น ๆ"*[559]

---

[557] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 122-123. (พิมพ์ครั้งแรกใน **วิทยาจารย์** ปีที่ 33 ฉบับที่1 พ.ศ. 2475. หน้า 67). (เน้นโดยผู้วิจัย).

[558] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ไทยควรเรียนภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 159-160. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[559] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "วรรณคดีคืออะไร?" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** หน้า 421.

นโยบายของรัฐบาลซึ่งมีพระยาอนุมานราชธนเป็นประธานคณะกรรมการดำเนินงาน ในเรื่อง ***"การทำตัวสะกดให้ง่ายลง"*** **กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงเห็นชอบ** ทรงให้เหตุผลว่า *"ต่อไปเราจะแผ่ความรู้ไปถึงชาวนามากขึ้นทุกที ถ้าทำตัวสะกดให้ง่ายลงได้จะเป็นการดี ทั้ง ๆ ที่ไม่เสียหลักในทางภาษา และในหลักความคิดเช่นนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าหลักบาลีแผลงของโบราณ เหมาะกว่าหลักสันสกฤตซึ่งนิยมใช้กันในบัดนี้"*[560]

อย่างไรก็ตาม แม้เมื่อยุคของจอมพล ป. ผ่านพ้นไปแล้ว กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ยังทรงพยายามทำให้คนไทยเห็นความสำคัญของภาษาไทย ในวันที่ 28 พฤศจิกายน 2502 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงแสดงปาฐกถาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีความตอนหนึ่งว่า

> *ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิกุล ได้...เชิญให้ข้าพเจ้ามาปราศรัยกับท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายในเรื่องภาษาไทย โดยปรารภตามพระราชกระแสว่า เราทั้งหลายควรช่วยกันทะนุถนอมภาษาไทยให้เจริญรุ่งเรือง มิให้เลอะเลือนหรือเสื่อมคลายไป นั่นเป็นที่สบใจข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เพราะข้าพเจ้าสนใจเรื่องนี้มาเป็นเวลานานปีแล้ว...เพราะภาษาเป็นส่วนหนึ่งของชาติที่รักของเรา และภาษาไทยเป็นภาษาที่ร่ำรวย เป็นอุปกรณ์สำหรับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดและความเจริญก้าวหน้าอย่างสมัยปัจจุบันได้ดีทีเดียว*
>
> *...คำที่เรายืมมาจากภาษาบาลีและสันสกฤต เราก็ดัดแปลงเอามาเป็นคำไทย...เพื่อให้เหมาะสมแก่เสียงในภาษาไทย...ขอให้นักภาษาศาสตร์* ***ยึดอัจฉริยลักษณะของภาษาไทยเป็นใหญ่*** *ไม่ใช่ยึดภาษาโบราณ เช่น สันสกฤตเป็นการตายตัว*[561]

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้น *"อัจฉริยภาพ"* ของคนไทยในด้านภาษา และ*"อัจฉริลักษณ์"* ของภาษาไทยเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เพื่อให้คนไทยเห็นคุณค่าของภาษาไทย และยอมรับ *"การบัญญัติศัพท์"* เป็นต้นว่า เมื่อทรงแสดงพระปาฐกถาเรื่อง ***"สยามพากย์"*** ทรงวิเคราะห์ให้เห็นว่า

> *...ภาษาไทยเราผันเสียงถึง ๕ ขั้นฉะนี้ เป็นการทำให้ภาษาคำพยางค์เดียวเจริญที่สุดที่จะพึงเจริญได้...แต่...ถ้าเราไม่มีวิธีนำคำหลายพยางค์เข้ามาใช้ในภาษา เราก็จะขาดปัจจัยแห่งความเจริญไปอย่างสำคัญอันหนึ่งทีเดียว...*

---

[560] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 144. (พิมพ์ครั้งแรกใน **วิทยาจารย์** ปีที่ 33 ฉบับที่1 พ.ศ. 2475).

[561] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ข้อควรคิดในภาษาไทย" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 164.

...ไทยเป็นชาติที่สันทัดในการดัดแปลง เพราะฉะนั้นในการที่ถ่ายคำบาลี-สันสกฤตมาใช้นั้น หาได้ถอดมาโดยตรงไม่ แต่หากดัดแปลง หรือที่เรียกกันว่าแผลง ให้เข้ารูปภาษาไทยของเรา...

การที่เราเอาคำหลายพยางค์ของเขมรและบาลี-สันสกฤต มากำหนดเสียงตามอักษรสูง-กลาง-ต่ำ ให้มีเสียงผันกำกับตัวอักษรนั้น ๆ และให้เสียงสูงต่ำแต่ละพยางค์เหล่านั้น เข้าระดับและจังหวะเสียงของไทย ให้ผสมกับเสียงของคำไทยแท้ คละปนกันไปเป็นภาษาเดียวกันได้นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นอัจฉริยกรรม น่าสรรเสริญยิ่งนัก...

การแบ่งอักษรเป็น ๓ ชั้น คือ อักษรสูง-กลาง-ต่ำ นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการฉลาดมาก เพราะว่านอกจากจะนำเอาคำบาลี-สันสกฤตมาเข้าแนวสำเนียงของคำไทยแล้ว ยังทำให้ไม่ต้องลงเครื่องหมายวรรณยุกต์ทุกคำไป เป็นการสะดวกในการเขียนหนังสือยิ่งขึ้น

...ไวยากรณ์...ถึงแม้ว่าเราไม่มีเครื่องหมายแสดงวจีวิภาคก็ดี แต่เมื่อผูกเข้าแล้ว ความของเราก็ได้เต็มบริบูรณ์ ด้วยเรามีคำเติม ทำหน้าที่ทุกอย่างที่จำเป็นในวากยสัมพันธ์ หรือการผูกประโยค...[562]

ในพระนิพนธ์เรื่อง ***"ภาษาศาสตร์"*** ทรงชี้ให้เห็นว่าเมื่อภาษาไทยซึ่งเป็นภาษาในตระกูลคำพยางค์เดียว *"ควบกันอย่างสนิท"* กับภาษาอินโดยุโรป คือภาษาบาลี อัน *"มาจากพระพุทธศาสนา เป็นแม่ภาษาของไทยแท้"* ได้ส่งผลให้ภาษาไทย *"มีอัจฉริยลักษณ์ ซึ่งเป็นภาษาที่ร่ำรวย แสดงความคิดเห็นตามอารยสมัยปัจจุบันได้โดยแม่นยำ"*[563]

อย่างน้อย นับตั้งแต่ พ.ศ.2475 มาแล้ว ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นคุณค่าของภาษาไทยคล้ายกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ ได้เคยเน้นมาแล้ว แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงระบุด้วยว่าเป็น ***"ภาษาไทยสยาม"*** **ซึ่งมิได้เป็นภาษาไทยดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังมาจากการหยิบยืมและการดัดแปลงภาษาอื่นอีกด้วย** เพื่อให้คนไทยยอมรับว่าภาษาไทยเป็นภาษาผสม ซึ่งจะทำให้คนไทยยอมรับการนำเอาคำใหม่ ๆ จากภาษาตะวันตกเข้ามาใช้ โดยทรงอธิบายว่า *"..."สยามพากย์" จะเรียกว่า "ภาษาไทยสยาม" ก็ได้ ภาษาสยามของเรานี้อาศัยภาษาไทยเราเดิมเป็นพื้น เพราะภาษากับชาติย่อมเป็นของเกี่ยวกัน และชาติไทยได้มา*

---

[562] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า130-135.

[563] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ภาษาศาสตร์" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม** หน้า 558-559.

เป็นใหญ่ในสยามประเทศนี้"[564] พร้อมกับทรงแสดงให้เห็นด้วยว่า *"การหยิบยืม"* และ *"ดัดแปลง"* คำจากภาษาอื่น ๆ เป็นเรื่องปรกติธรรมดาในภาษาไทย และการที่ภาษาไทย *"มีคำมาจากหลายภาษาและ...ยังแผลงออกไปได้อีก"* นี้เอง ที่ทำให้ภาษาไทย *"อุดมด้วยค่า เสมอกับอารยธรรมอื่น ๆ"* ดังความว่า

> *ภาษาไทยสยามของเราบัดนี้ เป็นภาษาที่ร่ำรวยมากอาจสามารถจะถอดแบบความเห็นของชาวยุโรปออกมาได้ดี เพราะมีคำที่หยิบยืมมาใช้ได้หลายทาง เรามีคำไทยเดิมของเรา เช่น คำอาหม เป็นต้น เรามีคำมอญ-เขมร ที่ใช้อยู่ในสยามประเทศนี้ก่อนที่ไทยได้เป็นใหญ่ เราดัดแปลงเอามาเป็นคำไทยสยามของเราเป็นจำนวนมาก แล้วเรามีคำที่มาจากบาลี สันสกฤต และคำแผลงมาจากภาษานั้น ๆ นอกจากนั้นเรายังหยิบยืมคำอาหรับและเปอร์เซียมาใช้บ้าง เช่น ศัพท์การเดินเรือ เป็นต้น ทั้งคำจีนเราก็มี มักเป็นคำค้าขาย เช่น ตั๋ว ภาษีโสหุ้ย ฯลฯ และคำชวาเป็นคำละคร ครั้นมาบัดนี้เราใช้ศัพท์ภาษาฝรั่ง เช่น ศัพท์เทคนิคโดยมากยืมจากอังกฤษเป็นพื้นไทยเรามีคำมาจากหลายภาษา และคำเหล่านั้นเรายังจะแผลงออกไปได้อีก จึงทำให้ภาษาของเราอุดมด้วยค่าเสมอกับอารยธรรมอื่น ๆ เหมือนกัน*[565]

ในการแสดงพระปาฐกถา ***"สยามพากย์"*** ทรงเน้นว่าภาษาไทยมีความเจริญหรือมีค่าเท่ากับภาษาฝรั่ง แม้แต่ภาษาจีนก็สู้ภาษาไทยไม่ได้

> *ในที่สุด ข้าพเจ้าให้อุทาหรณ์แห่งความร่ำรวยของภาษาเรา ในระหว่างมหาสงคราม เมื่อมีศัพท์อารยธรรมยุโรปใหม่ ๆ ...ที่ปรึกษาสถานทูตจีน ณ ปารีส เคยปรับทุกข์กับข้าพเจ้าว่า แปลเป็นภาษาจีนยากนักหนา ...ข้าพเจ้าว่าภาษาไทยเราร่ำรวย เราแปลตามได้ เช่น Humanity โดยทั่วไปได้แก่ "มนุษยธรรม"...Humaness ได้แก่ "มนุษยภาพ ...Humaneness ได้แก่ "ปราณีธรรม"...Humanitarian เราใช้ "มนุษยสงเคราะห์...Humanitarianism เราใช้ "ลัทธิมนุษยสงเคราะห์" ดังนี้*

---

[564] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** . หน้า 129.

[565] กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ลักษณะของภาษาไทยสยาม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ชุด วิทยาวรรณกรรมของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** หน้า 570-571.

และในการทูต เมื่อฝรั่ง Approach เราปรารภ เมื่อเขา Sound เราทาบทาม เมื่อเขามี Conversation เรามีการสนทนา เมื่อเขามี Exchange of views เรามีการแลกเปลี่ยนความเห็น เมื่อเขามี Pourparlers เรามีการพูดจากัน เมื่อเขามี Consultation เรามีการปรึกษากัน และเมื่อเขามี Negotiate เราก็เจรจากัน ดังนี้ เราตามเขาทันเหมือนกัน

ข้อความที่ข้าพเจ้านำมาบรรยายนี้...เพื่อหวังประโยชน์อย่างเดียว คือ ให้ท่านทั้งหลาย...ได้สำนึกรักภาษาไทยสยามอันงดงามของเรา รักโดยชอบ รักโดยใช้ รักโดยชู[566]

จะเห็นได้ชัดเจนว่า **ในการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* นั้น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีพระประสงค์จะให้ไทยรับอิทธิพลทางศิลปะและวัฒนธรรมตะวันตกมากกว่าปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย ขณะเดียวกันก็ทรงมีพระประสงค์จะให้ไทยมีศิลปะและวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยมากกว่าปัญญาชนกระแสหลักท่านอื่น ๆ รวมทั้งทรงคำนึงถึงปัญหาทางมนุษยธรรมด้วย**[567] ทั้งนี้ นับเป็นพระประสงค์ที่จะให้สังคมไทยก้าวหน้าในลักษณะวิวัฒนาการ คือมีความสืบเนื่องกับรากฐานเดิมของไทย แต่พระองค์มิได้ทรงมีพระประสงค์ที่จะรักษาโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้อย่างเหนียวแน่น ดังกรณีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แนวพระดำริที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอ มีความสืบเนื่องกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในแง่ที่เน้นเอกลักษณ์ไทยในด้าน *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ดังที่ปรากฏในพระนิพนธ์ต่าง ๆ อยู่เสมอ รวมทั้งการที่พระองค์ทรงยกประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นขึ้นมาเป็นกรณีตัวอย่าง โดยแสดงให้เห็นว่า *"ญี่ปุ่น...รีบปรับปรุงตัวเองให้ทันสมัยโดยสมานดัดแปลงอารยธรรมตะวันตก และในการนี้ก็ได้คัดเลือกสิ่งที่ชอบด้วยประโยชน์ในอารยธรรมต่างประเทศมาประกอบกับวัฒนธรรมของญี่ปุ่นเอง"*[568]

กล่าวได้ว่าความสำเร็จที่สำคัญที่สุดของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์คือการบัญญัติศัพท์ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ว่า *"เป็นอนุสาวรีย์ที่สำคัญของพระองค์"* โดยให้เหตุผลดังต่อไปนี้

---

[566] หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร,"ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 145.

[567] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประชาชาติกับมนุษยธรรม" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 443.

[568] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 359.

ภาษาของเราที่จำเริญงอกงามมาแต่คบกับฝรั่ง จนตลอดพระชนม์พระองค์วรรณ นับว่ามีถ้อยคำที่มีรากของความเป็นไทย อันถอยไปสู่ตันติอักษรศาสตร์อย่างน่าภาคภูมิใจ ดังทรงถือว่านี่คืออัจฉริยะในทางภาษา ซึ่งออกมาจากพระอัจฉริยภาพของพระองค์ โดยเราต้องไม่ลืมว่า ความอลังการทางภาษาของเราได้ขยายขอบเขตออกไปถึงประเทศเพื่อนบ้านอย่างลาวและกัมพูชาด้วย แม้อินเดียเองก็รับการบัญญัติศัพท์ของไทยอยู่ด้วยเหมือนกัน[569]

ในบั้นปลายพระชนม์ชีพ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลที่มีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ.2506-2513 โดยที่มิได้ทรงมีอำนาจทางการเมืองอย่างแท้จริง แต่การที่ทรงมีตำแหน่งอยู่ในรัฐบาลคงช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐบาลได้ไม่น้อย โดยเฉพาะในสายตาของต่างประเทศและชนชั้นกลางกับชนชั้นสูงบางส่วน อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงลาออกจากตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ.2513 แม้จะทรงให้เหตุผลในการลาออกว่าเป็นเพราะ *"พระชนมายุมาก"*[570] แต่เข้าใจว่าเหตุผลที่แท้จริงน่าจะเป็นทรงตระหนักว่าพระองค์ไม่อาจประคับประคองรัฐบาลให้มีความชอบธรรม และไม่ทำอะไรออกนอกลู่นอกทางมากจนเกินไปได้อีกต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะในช่วงเวลานั้นจอมพลประภาส จารุเสถียร และพันโทณรงค์ กิตติขจรกำลังมีอำนาจมากขึ้นและใช้อำนาจแทรกแซงในเรื่องต่าง ๆ จนกระทั่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงในเรื่องการใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ในขณะที่การต่อต้านสงครามเวียดนามในต่างประเทศและในหมู่นักวิชาการกับนักศึกษาในประเทศไทยก็ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยมีการโจมตีรัฐบาลไทยที่ยอมให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาตั้งฐานทัพเพื่อทำร้ายประชาชนในอินโดจีน

ในกลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา งานราชการที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงมีบทบาทมากคืองานในตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่าง 2508-2514 นอกจากนี้ทรงรักษาการนายกราชบัณฑิตยสถาน ระหว่าง พ.ศ.2512-2516 และทรงเป็นนายกราชบัณฑิตยสถาน ระหว่าง พ.ศ.2516-2518 ทรงดำรงตำแหน่งนายกสยามสมาคม ระหว่าง พ.ศ.2512-2519 โดยที่เคยทรงดำรงตำแหน่งนี้มาแล้วระหว่าง พ.ศ.2487-2492 เป็นที่น่าสังเกตว่าในบั้นปลายพระชนม์ชีพพระองค์ยังคงให้ความสำคัญแก่งานทางด้านวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาที่ทรงงานร่วมกับรัฐบาลต่าง ๆ ตลอดจนงานนอกคณะรัฐบาล พระองค์มิได้ทรงพยายามสร้างความศักดิ์สิทธิ์

---

[569] ส. ศิวรักษ์, "ถวายพระองค์วรรณ" ใน **คนดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537. หน้า 68.

[570] ม.ล.ปีกทิพย์ มาลากุล, "พระประวัติ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ** หน้า 8.

สูงส่งให้แก่ *"พระมหากษัตริย์"* และมิได้ทรงพยายามแสดงให้คนทั่วไปรับรู้ว่าพระองค์ทรงใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ดังกรณีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

อิทธิพลของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ต่อสังคมไทย เป็นอิทธิพลทางด้านความรู้สึกนึกคิดที่มาจากศัพท์จำนวนมากที่ทรงบัญญัติขึ้น ซึ่งแม้ว่าจะมีหลายฝ่ายไม่เห็นด้วยเพราะต้องการให้คนไทยมีความรู้สึกนึกคิดคิด *"แบบไทย"* เพื่อรักษาโครงสร้างสังคม *"แบบไทย"* หรือ *"แบบรู้ที่ต่ำที่สูง"* เอาไว้ แต่เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับนานาประเทศทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมก็ทวีความใกล้ชิดและซับซ้อนยิ่งขึ้น นับตั้งแต่มีการพัฒนาประเทศในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ดังนั้น ศัพท์ส่วนใหญ่ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้น[571] จึงได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางและแพร่หลาย เนื่องจากคนส่วนใหญ่จำเป็นจะต้องใช้ศัพท์เหล่านั้นเพื่อการสื่อสารในชีวิตประจำวัน จนกระทั่ง *"ศัพท์บัญญัติ"* กลายเป็นส่วนหนึ่งของภาษาไทยอย่างแท้จริง กระนั้นก็ตาม ศัพท์บางคำที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้น เพื่อเน้นว่าอำนาจในการปกครองประเทศเป็นของประชาชน กลับเป็นศัพท์ที่ไม่ได้รับความนิยมแต่อย่างใด เช่นคำว่า *"ประชาชาติ"* เป็นต้น ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะศัพท์เหล่านี้ไม่สอดคล้องกับระบอบการปกครองที่อำนาจยังไม่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง และไม่เอื้อต่อการผูกขาดอำนาจรัฐของผู้นำทางทหารและระบบราชการนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเน้นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ แต่สภาวะและปัจจัยที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตามทัศนะของพระองค์ก็แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักมากทีเดียว **ถึงแม้มโนทัศน์ *"ประชาชาติไทย"* ที่ทรงเสนอจะยังคงมี *"พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* เป็นองค์ประกอบสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* แต่ทรงเพิ่มเติมด้วยว่า *"ราษฎร"* และ *"รัฐธรรมนูญ"* ก็เป็นส่วนสำคัญของ "ประชาชาติไทย" เช่นเดียวกัน** ถึงกับทรงระบุว่า *"ราษฎร"* คือ *"ชาติ"* ซึ่ง *"เป็นเจ้าของประเทศไทย"* โดยที่ราษฎรจะสามารถนำทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ของประเทศไทยมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็ต่อเมื่อได้รับความคุ้มครองสนับสนุนจากระบอบการปกครองที่มี ***"รัฐธรรมนูญ"*** กำหนดให้สถาบันต่าง ๆ ใช้อำนาจอธิปไตยอย่างถูกต้อง จนเกิดเป็นรัฐบาลที่จะจรรโลงประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า ดังความว่า

> *(๑)ประเทศไทยอุดมสมบูรณ์ด้วยขุมสมบัติธรรมชาติทั้งบนผิวดินและใต้ดิน ซึ่งคอยแต่จะให้ปวงชนชาวไทยทำการผลิตให้เป็นโภคผลเท่านั้น (๒)...*

---

[571] โปรดดูศัพท์บัญญัติโดยกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ** หน้า 198-369 คำว่า "มลพิษ" เป็นคำสุดท้ายที่พระองค์ทรงคิดขึ้นก่อนที่จะสิ้นพระชนม์เพียงเดือนเศษเท่านั้น.

> ***ราษฎรหรือชาติ*** *ซึ่งได้แก่ปวงชนเจ้าของประเทศไทยอันร่วมสามัคคีเป็นปึกแผ่นอย่างดีแล้ว กับทั้งตั้งอยู่ในวัฒนธรรมซึ่งอาศัยหลักสันติสุขแห่ง* ***พุทธศาสนา*** *เป็นมูลฐาน แต่การที่ปวงชนชาวไทยจะกอบโกยขุมสมบัติธรรมชาติในดินแดนของตนเพื่อผลิตขึ้นเป็นโภคผลนั้น จำต้องได้รับความคุ้มครองสนับสนุนจากระบอบการปกครอง (๓)...ได้แก่* ***รัฐธรรมนูญ*** *มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งชาติ มีสภาผู้แทนราษฎรเป็นอำนาจนิติบัญญัติ มีคณะรัฐมนตรีเป็นอำนาจบริหาร และศาลยุติธรรมเป็นอำนาจตุลาการ ประกอบกันเป็นรัฐบาลดำเนินการปกครองแผ่นดิน ...รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ ...ได้จรรโลงประเทศชาติให้ดำเนินก้าวหน้าไป โดยบังเกิดผลประจักษ์แจ้งแก่ราษฎรอยู่แล้ว* [572]

มโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเพิ่มเติมความคิดที่เน้นความสำคัญของราษฎรและรัฐธรรมนูญดังกล่าวนี้ **ต้องเผชิญกับมโนทัศน์ *"ชาติไทย" "ความเป็นไทย"* และ *"เมืองไทยนี้ดี"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สร้างขึ้นในทศวรรษ** 2490 **เป็นต้นมา** ซึ่งเห็นได้ชัดว่ามโนทัศน์ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เสนอ มีอิทธิพลสูงกว่ามาก เนื่องจากมโนทัศน์ที่เสนอโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ช่วยเกื้อหนุนระบอบการปกครองแบบเผด็จการ และตอบสนองต่อโลกทัศน์และผลประโยชน์ของคนชั้นกลางได้ดีกว่า ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป[573]

---

[572] พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สมรรถภาพ" ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ** หน้า 110-111.

[573] โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 10.

บทที่ 9

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: พระยาอนุมานราชธน

พระยาอนุมานราชธนเป็นปัญญาชนที่สร้างความรู้เกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ไว้เป็นอันมาก ความสำคัญของพระยาอนุมานราชธนเห็นได้จากการที่ *“องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศเกียรติคุณยกย่องศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) เป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลก ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๑ ...หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและเอกชนร่วมกันจัดกิจกรรมรำลึกถึงคุณงามความดีที่ท่านสร้างสรรค์ผลงานอันเป็นประโยชน์ไว้แก่ส่วนรวม ตลอดจนเผยแพร่เกียรติคุณให้ปรากฏ”*[1]

พระยาอนุมานราชธนได้รับการยกย่องจากปัญญาชนไทยและต่างประเทศเป็นอย่างสูง เห็นได้จากพระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ที่กล่าวถึงพระยาอนุมานราชธนว่า *“ท่านเป็นบุคคลตัวอย่างของชาติได้ดี สนองคุณประเทศชาติด้วยน้ำพักน้ำแรง วิริยะอุตสาหะประกอบการงานรุดหน้าอยู่เสมอ ทั้งนี้โดยยึดมั่นในคุณธรรมของไทย คงแก่เรียนในภาษาไทย ประวัติศาสตร์ไทย และวัฒนธรรมไทย สมควรแล้วที่เราจะยกย่องสรรเสริญท่าน”*[2] ส่วนศาสตราจารย์วิลเลียม เกตนีย์ (William J. Gedney) ชาวอเมริกัน ก็กล่าวว่า *“วิชาความรู้ของท่านทำให้อาจารย์รุ่นหลังและนิสิตนักศึกษาพากันสยบแทบเท้าของท่าน และยกย่องท่านว่า เป็นศาสตราจารย์ชั้นยอดเยี่ยมคนหนึ่ง อันพึงได้รับความเคารพสักการะ...ท่านผู้นี้ก็มิได้มีโคตรตระกูลเป็นไทยแท้ แต่จะมีใครอีกเล่าที่อุทิศตนให้แก่ประเพณีไทย ประวัติศาสตร์ และภาษาไทย ยิ่งไปกว่าพระยาอนุมานราชธน*[3]

---

[1] ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์, “คำนำ” **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า “คำนำ”.

[2] อ้างใน สมจัย อนุมานราชธน สมศรี สุกุมลนันท์ มัลลี เวชชาชีวะ, **พระยาอนุมานราชธน “แสฐียรโกเศศ” พ่อของลูก** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2530. หน้า 10.

[3] อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ถึงแม้ว่าผลงานของพระยาอนุมานราชธนจะมีประโยชน์ต่อวงวิชาการมากเพียงใดก็ตาม แต่การ *"รื้อสร้าง"* (deconstruction) ผลงานเหล่านี้ก็เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็น *"ความรู้"* ที่มีส่วนอย่างมากในการเสริมสร้างพลังให้แก่วิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"*

จากการศึกษาและวิเคราะห์การสร้างความรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยเน้นช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2480 จนกระทั่งพระยาอนุมานราชธนถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ.2512 พบว่า **ผลงานของพระยาอนุมานราชธนมิได้ *"ปลอดจากการเมือง"* ดังที่คนส่วนใหญ่เชื่อกัน ตรงกันข้าม *"ความรู้"* ที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นสัมพันธ์กับบริบททางการเมืองอย่างใกล้ชิด** กล่าวคือ การเมืองมีผลต่อการสร้างความรู้ของพระยาอนุมานราชธน และผลงานของพระยาอนุมานราชธนก็มุ่งตอบสนองนโยบายทางการเมือง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม มากบ้างน้อยบ้าง ไม่ว่าจะเป็นนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หรือจอมพลถนอม กิตติขจรก็ตาม นอกจากนี้ **พระยาอนุมานราชธนยังมีบทบาทมากในการเลือกสรรมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักในอดีตและในยุคเดียวกันได้สร้างขึ้นไว้ แล้วนำมาสืบทอดและปรับเปลี่ยนความหมายเพื่อตอบสนองบริบททางสังคมและการเมืองในยุคต่าง ๆ** จนกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้วิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* มีอิทธิพลสืบมา รวมทั้งทำให้การแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ชอบธรรม และทำให้ชนชั้นนำมีความชอบธรรมที่จะผูกขาดอำนาจในการกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตลอดมา

อย่างไรก็ตาม บทบาทของพระยาอนุมานราชธนดังที่กล่าวข้างต้นนี้ มิได้เกิดขึ้นด้วยความปรารถนาที่จะมีอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใด บทบาทส่วนหนึ่งเกิดจากการรับราชการในตำแหน่งที่ใกล้ชิดกับจอมพล ป. หลังจากที่ถูกปลดออกจากราชการในกรมศุลกากร ซึ่งทำให้จำเป็นต้องตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. อย่างเต็มที่ และบทบาทอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการทำงานในราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งเป็นองค์กรที่สืบทอดจารีตทางปัญญา (intellectual tradition) ของชนชั้นสูง นอกจากนี้ โดยส่วนตัวแล้วพระยาอนุมานราชธนยังมีความสนใจวรรณคดีสันสกฤตและความรู้อื่น ๆ ตามจารีตทางปัญญาของชนชั้นสูงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้มีวิธีคิดที่ผูกพันกับจารีตประเพณีอยู่มาก แม้ว่าจะได้อ่านหนังสือของนักมานุษยวิทยาตะวันตกไม่น้อย แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นผลงานทางมานุษยวิทยาที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *"ทฤษฎีวิวัฒนาการ"* ที่จรรโลงระบอบจักรวรรดินิยม เพราะมองว่ามนุษย์มีความเจริญทางวัฒนธรรมไม่เท่าเทียมกัน ทำให้คนที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมสูงกว่ามีความชอบธรรมที่จะปกครองผู้ที่ด้อยความ

เจริญ เพื่อจะได้นำ *"อารยธรรม"* ไปให้แก่ผู้ที่ด้อยความเจริญเหล่านั้น **ดังนั้น ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะได้รวบรวมข้อมูลใหม่และสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ขึ้นมามาก แต่ก็เป็นความรู้ใหม่ที่ยังคงอยู่ภายใต้กรอบโครงหลักทางความคิดแบบจารีตประเพณี ที่เน้นการแบ่งฐานันดรหรือแบ่ง *"ชนชั้น"* รวมทั้งการที่คนในแต่ละฐานันดรหรือแต่ละ *"ชนชั้น"* ต้องทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคมของตนอย่างดีที่สุด** เพื่อจะทำให้สังคมหรือของ *"ชาติ"* เกิดระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า

ภูมิหลังและพื้นฐานความคิดของพระยาอนุมานราชธน

พระยาอนุมานราชธนเกิดใน พ.ศ.2431 และเติบโตขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อจบชั้น 4 โรงเรียนอัสสัมชัญ ได้ลาออกมาทำงานเอกชนในระยะสั้น ๆ แล้วย้ายมารับราชการเป็นเสมียนที่กรมศุลกากร ในระหว่างนี้ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า *"เสฐียรโกเศศ"* ต่อมาใน พ.ศ.2467 ได้เป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมศุลกากร และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอนุมานราชธน ภายหลังเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ได้ประมาณ 1 ปี ก็ถูกปลดออกจากราชการ ด้วยสาเหตุที่พระยาอนุมานราชธนเล่าว่า *"วันนั้นมีทหาร 4 นาย หัวหน้าเป็นพันเอก มาที่กรมศุลกากร โดยได้รับคำสั่งให้มาฝึกงาน เพื่อเข้าสวมตำแหน่งข้าพเจ้าและคนอื่น ๆ อีกหลายคน"*[4] การถูกปลดออกจากราชการในกรมศุลกากรนี้ ทำให้พระยาอนุมานราชธนตัดสินใจเข้ารับราชการในกรมศิลปากร จนกระทั่งมีบทบาทเต็มที่ในเรื่องเกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ

ในช่วงเวลาที่ทำงานอยู่ที่กรมศุลกากร พระยาอนุมานราชธนได้มีความสนใจในเรื่องวรรณกรรมมากแล้ว โดยได้ร่วมมือกับพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) ซึ่งในเวลานั้นยังบวชเป็นพระอยู่ แปลหนังสือหลายเรื่อง ที่สำคัญได้แก่ **หิโตปเทศ ลัทธิของเพื่อน** และ **ทศมนตรี** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า หนังสือเหล่านี้ *"เป็นที่นิยมของคนชั้นสูง คนชั้นสูงก็มารู้จักผมกับพระสารประเสริฐ"*[5]

---

[4] พระยาอนุมานราชธน, "อัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธน" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 68.

[5] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสถียรโกเศศ โดย ส.ศิวรักษ์" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 222.

หิโตปเทศ ได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2459 เมื่อพระยาอนุมานราชธนมีอายุได้ 29 ปี[6] หนังสือเล่มนี้ทำให้พระยาอนุมานราชธนได้รับความเมตตาจาก *"ท่านผู้ใหญ่ท่านหนึ่งสูงทั้งชาติตระกูลและความรู้"* คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ซึ่ง *"มีความเมตตากรุณาส่งเสริมกำลังใจของเราขึ้นอีกมาก และยังเป็นเหตุให้เราสามารถทำเรื่องต่อ ๆ ไปได้อีกมากเรื่อง"*[7] นอกจากนี้ เจ้านายหลายพระองค์ก็ทรงพระเมตตาพระยาอนุมานราชธนถึงกับโปรดให้คนนำตัวเข้าเฝ้า เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นต้น[8]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น คงจะทรงโปรดปรานพระยาอนุมานราชธนมากเป็นพิเศษ ในปลายทศวรรษ 2460 พระยาอนุมานราชธนได้เขียน ***"วิจารณ์หนังสือ ตำนานพุทธเจดีย์สยาม"***[9] ซึ่งมีเนื้อความยกย่องผลงานเรื่องนี้ของพระองค์เป็นอย่างสูง รวมทั้งได้สรุปไว้ในตอนท้ายด้วยว่า *"หนังสือ "ตำนานพุทธเจดีย์" ควรนับว่าเป็นชิ้นสำคัญในโลก ทั้งเป็นเกียรติยศแก่นักปราชญ์สยามอย่างงดงาม*[10] พระองค์ถึงกับทรงแสดงพระประสงค์ที่จะให้พระยาอนุมานราชธนเข้ารับตำแหน่งเลขานุการราชบัณฑิตยสภา แต่พระยาอนุมานราชธนได้กราบทูลว่าจะขอรับราชการกรมศุลกากรต่อไป ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้ทำการแทนอธิบดีกรมศุลกากรในเวลานั้นได้ให้คำสัญญาว่า จะแต่งตั้งให้พระยาอนุมานราชธนได้เป็นผู้ช่วยอธิบดีซึ่งมีอัตราเงินเดือนสูงกว่า ขณะเดียวกันพระยา

---

[6] พระยาอนุมานราชธน, "วินิจฉัย สุหฤทเภท แปลว่า การแตกจากมิตร ถูกหรือผิด" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 245.

[7] พระยาอนุมานราชธน, ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 52.

[8] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2537. หน้า 249.

[9] ตีพิมพ์ใน วารสารรายเดือน ไทยเขษม ปีที่ 3 เล่มที่ 3 ฉบับเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2464 หน้า 471-472.

[10] พระยาอนุมานราชธน, "วิจารณ์หนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยาม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 1 เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2537.หน้า 292.

อนุมานราชธนก็มีความรู้สึกว่าตนเองนั้น *"ชำนาญงานทางกรมศุลกากรมากกว่าทางราชบัณฑิตยสภา"*[11]

ถึงแม้ว่าการตอบปฏิเสธของพระยาอนุมานราชธนจะทำให้ *"สมเด็จฯ มีพระพักตร์ตึง"*[12] แต่ในไม่ช้าก็กลับทรงโปรดปรานพระยาอนุมานราชธนอีก ทรงขอให้พระยาอนุมานราชธนแปลหนังสือบางเรื่อง เช่น รายงานของเซอร์ฮาริออด (Sir Harry Ord) เจ้าเมืองสิงคโปร์ ซึ่งได้มาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พลับพลาตำบลหว้ากอ ในคราวสุริยุปราคาเต็มดวง เพื่อตีพิมพ์ในหนังสือชุด **ประชุมพงศาวดาร** อีกทั้งยังโปรดให้พระยาอนุมานราชธนแปลเรื่อง Ancient Times *"ถ้าแปลจบจะประทานเงินเป็นค่าแปล ๘๐๐ บาท"* ซึ่งปรากฏว่าพระยาอนุมานราชธนได้แปลหนังสือนี้เพียงครึ่งเดียว ตีพิมพ์ในชื่อ **ยุคดึกดำบรรพ์** เพื่อแจกในงานฉลองพระชนมายุสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ครบ ๕ รอบ ใน พ.ศ.2466[13] ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีลายพระหัตถ์ประทานมายังพระยาอนุมานราชธนอีกหลายฉบับ รวมทั้งในปี พ.ศ.2482 ซึ่งทรงขอให้พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่อง *"การเลิกทาสในรัชกาลที่ 5"* ลายพระหัตถ์ระบุว่า *"ถ้าแต่งในนามของเจ้าคุณ ฉันจะรับช่วยตามกำลัง"*[14]

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระยาอนุมานราชธนได้เขียนบทความหลายเรื่องตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์รายเดือน **ไทยเขษม** ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ฝ่ายรัฐบาล คณะหนังสือพิมพ์นี้มีกรณียกิจประจำปีคือการเล่นละครพูดจากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วตีพิมพ์บทละครที่แสดงในหนังสือพิมพ์[15] พระยาอนุมานราชธนเองมีความสนใจพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก การได้อ่านพระราชนิพนธ์ทำให้เกิดความ *"สนใจและรู้สึกดูดดื่มเรื่องวรรณคดีของอินเดีย"* และได้พยายามทำการ *"สาวเรื่องที่มาของรามเกียรติ์"* อันเป็นเหตุ

---

[11] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4). หน้า 257.

[12] เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

[13] เรื่องเดียวกัน, หน้า 271.

[14] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลายพระหัตถ์ถึงพระยาอนุมานราชธน วันที่ 2 พฤษภาคม 2482" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2535. หน้า 112

[15] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่อง รวมชีวประวัติ. หน้า 64.

ให้พระยาอนุมานราชธนได้รับความเมตตาจาก *"พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ"* ซึ่งทรงให้ความช่วยเหลือในการสืบค้นอย่างดียิ่ง[16]

พระยาอนุมานราชธนมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้านายหลายพระองค์ แม้เมื่อเกิดการปฏิวัติใน พ.ศ.2475 แล้ว งานในกรมศิลปากรก็ทำให้พระยาอนุมานราชธนได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ซึ่งทรงประทานความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมไทยทั้งโดยตรงและโดยผ่านจดหมายโต้ตอบในระหว่าง พ.ศ.2479-2486[17] เข้าใจว่าผลงานต่าง ๆ ของพระยาอนุมานราชธนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้เจ้านายชั้นสูงทรงมีความหวังว่าพระยาอนุมานราชธนจะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมทางความคิดของชนชั้นสูงสืบต่อไปในอนาคต

ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาอนุมานราชธนกับเจ้านายชั้นสูง ดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่นแม้แต่ในช่วงตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2470 จนตลอดทศวรรษ 2490 ซึ่งพระยาอนุมานราชธนทำงานให้แก่รัฐบาลในระบอบใหม่ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะผลงานของพระยาอนุมานราชธนในระบอบใหม่มิได้ส่งผลเสียใด ๆ แก่ชนชั้นเจ้า **และแท้ที่จริงแล้ว งานเขียนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของปัญญาชนที่ตอบสนองนโยบายทางการเมืองของจอมพล ป. ในช่วงทศวรรษ** 2480-2490 **รวมทั้งผลงานของพระยาอนุมานราชธนด้วยนั้น มีความสืบเนื่องอย่างมากกับผลงานของปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์** เพราะรัฐบาลจอมพล ป. มีความจำเป็นต้องอาศัยอุดมการณ์ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อช่วยจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และเพื่อสนับสนุนนโยบาย *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาอนุมานราชธนกับเจ้านายชั้นสูงจึงมิได้ทำให้จอมพล ป. เกิดความขุ่นเคืองใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระยาอนุมานราชธนมิได้ไปเฝ้าฯเจ้านายมากนัก แต่ใช้วิธีเขียนจดหมายมากกว่า และยังมีความระมัดระวังตัวเป็นอย่างมาก คือไม่แสดงออกให้ปรากฏว่า *"เข้ากับ"* ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างออกนอกหน้า ดังที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า *"เวลานั้นผมเฉย ๆ ไม่เข้าใครหมด ไม่รู้จักใครหมด จะไปก็มีแห่งเดียว น.ม.ส. นั่นคุ้นกันแล้ว นอกจากนั้นผมไม่ไป"*[18]

---

[16] เรื่องเดียวกัน, หน้า 64-65.

[17] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 74.

[18] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ โดย ส. ศิวรักษ์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 244.

ใน พ.ศ.2478 พระยาอนุมานราชธนได้กลับเข้ารับราชการอีกครั้งในตำแหน่งหัวหน้ากองศิลปวิทยาการ กรมศิลปากร โดยการชักชวนของอธิบดีกรมศิลปากร คือ หลวงวิจิตรวาทการซึ่งได้เคยรู้จักกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475[19] ในสมัยนั้น กรมศิลปากรมีหน้าที่หลักในการเสริมสร้างศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติเพื่อเกื้อหนุนระบอบการปกครองใหม่ให้มีความมั่นคง และทำให้ *"ชาติไทย"* มีความเจริญก้าวหน้าในทางวัฒนธรรมเยี่ยงอารยประเทศ ใน พ.ศ.2481 พระยาอนุมานราชธนได้เปลี่ยนมาดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองวรรณคดี และใน พ.ศ.2482 ได้เลื่อนขึ้นเป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมศิลปากร หลังจากนั้นก็ได้รับการแต่งตั้งให้ปฏิบัติ *"ราชการพิเศษ"* ในกรมโฆษณาการหลายตำแหน่งด้วยกัน รวมทั้งตำแหน่งเกี่ยวกับวิทยุกระจายเสียงซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยม[20]

พระยาอนุมานราชธนทำงานกับหลวงวิจิตรวาทการอย่าง *"เรียบร้อยดี"* นานกว่า 6 ปี ซึ่งแสดงว่าไม่มีความขัดแย้งในทางความคิดหรือในวัตถุประสงค์ของการทำงาน อย่างไรก็ตามหลังจากทำงานในตำแหน่ง *"ผู้ช่วยอธิบดี"* ของหลวงวิจิตรวาทการได้ราวสองปีครึ่ง ก็มีข่าวว่าหลวงวิจิตรวาทการจะมีคำสั่ง *"ปลด"* พระยาอนุมานราชธนออกจากตำแหน่ง อย่างไรก็ตามจอมพล ป. มิได้อนุมัติ กลับมีคำสั่งลงวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2485 ให้ย้ายพระยาอนุมานราชธนไปทำงานในสำนักนายกรัฐมนตรี[21] ซึ่งน่าจะเป็นเพราะว่าตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา พระยาอนุมานราชธนได้มีบทบาทอย่างกระตือรือร้นในคณะกรรมการต่าง ๆ จนเป็นที่โปรดปรานของจอมพล ป. หลังจากที่ได้รับการแต่งตั้งเป็น *"ผู้เชี่ยวชาญชั้นพิเศษ ประจำสำนักนายกรัฐมนตรี"* ได้เพียง 8 เดือน พระยาอนุมานราชธนก็ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ.2485 และดำรงตำแหน่งดังกล่าวนี้จนเกษียณอายุราชการในวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ.2491 หลังจากเกษียณอายุราชการแล้วพระยาอนุมานราชธนก็ยังคงทำงานในราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งทำให้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจอมพล ป. สืบมา

ในระหว่าง พ.ศ.2481-2487 พระยาอนุมานราชธนได้สร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์และภาษาไทยหลายเรื่องเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. และได้ทำงานทางวัฒนธรรม

---

[19] พระยาอนุมานราชธน, "อัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธน" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 242-243.

[20] พระยาอนุมานราชธน, "ประวัติราชการของพระยาอนุมานราชธน" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 301-302.

[21] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสถียรโกเศศโดย ส. ศิวรักษ์" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. หน้า 243.

จากการดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการต่าง ๆ อีกมาก เช่น หัวหน้ากองประกวดบทเพลงชาติในงานวันชาติ หัวหน้ากองประกวดเรียงความในงานวันชาติ กรรมการเกี่ยวกับการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ กรรมการค้นหาวิธีอบรมจิตใจประชาชน กรรมการสภาวัฒนธรรม รองประธานกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทย ประธานอนุกรรมการทำประทานุกรม ประธานอนุกรรมการทำไวยากรณ์ กรรมการสร้างอนุสาวรีย์ กรรมการควบคุมวิทยุกระจายเสียง กรรมการที่ปรึกษาสำนักโฆษณาการ กรรมการส่งเสริมเกียรติของชาติ กรรมการอบรมความกล้าหาญของชาติ ฯลฯ [22]

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระยาอนุมานราชธนเขียน **ฟื้นความหลัง** ได้เล่าถึงเรื่องราวในสมัยที่ทำงานในกรมศุลกากรอย่างละเอียด แต่มิได้กล่าวถึงการทำงานหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2490 เอาไว้เลย เข้าใจว่าเป็นเพราะไม่ต้องการจะ *"ฟื้นความหลัง"* เกี่ยวกับการทำงานเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. โดยเฉพาะในทศวรรษ 2480 ซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะมีบทบาทอย่างมากในช่วงเวลาดังกล่าว แต่ก็ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในการทำให้สังคมไทยและสังคมโลก *"ลืม"* บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในช่วงเวลานั้น

ในสมัยหลังสงคราม ความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้น ทำให้จอมพล ป. ต้องปรับเปลี่ยนนโยบายทางวัฒนธรรมไปตามสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป ช่วงทศวรรษ 2490 นี้ พระยาอนุมานราชธนได้ทำงานเพื่อตอบสนองนโยบายของจอมพล ป. อยู่ไม่น้อย เช่น เขียนหนังสือเรื่อง **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนระบุว่า ***"ข้าพเจ้าแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2496 ตามบัญชา ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งประธานสภาวัฒนธรรมแห่งชาติสมัยนั้น"***[23] เป็นที่น่าสังเกตว่าจอมพล ป. ได้บัญชาให้พระยาอนุมานราชธนเขียน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ภายหลังการปราบปราม *"กบฏสันติภาพ"* ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2495 ไม่นาน *"กบฏสันติภาพ"* นี้เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมครั้งใหญ่ที่กระทบกระเทือนต่ออำนาจและความชอบธรรมของรัฐบาลมาก เพราะมีผู้ลงนามเรียกร้องสันติภาพถึง 130,000 คน มีการจับกุมผู้ต้องหามากกว่าหนึ่งร้อยคน ส่งฟ้อง 54 คน ด้วยข้อหาว่าร่วมมือกับ *"พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย"* และ *"ขบวนการกู้ชาติ"* เพื่อเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองของไทยให้เป็น *"ระบอบประชาธิปไตยแผนใหม่"* หรือระบอบสังคม

---

[22] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4). หน้า 296-297.

[23] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำผู้แต่ง วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน. หน้า 177. (เน้นโดยผู้วิจัย).

นิยม-คอมมิวนิสต์[24] ดังนั้น หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** จึงน่าจะเกิดขึ้นจากความต้องการของจอมพล ป. ที่จะหาทางสร้างนโยบายทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม เพื่อช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจของผู้นำประเทศ ช่วยต้านทานการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ และช่วยในการต่อสู้กับอุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* ที่กำลังมีอิทธิพลสูงขึ้นอย่างรวดเร็วไปพร้อมกัน

จนถึงปลายทศวรรษ 2490 ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาอนุมานราชธนกับจอมพล ป. ก็ยังดีมาก เพราะจอมพล ป. เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม บังคับบัญชาราชบัณฑิตยสถานซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้รักษาการตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสถาน[25] ใน "คำนำ" **หนังสือ ศิลปะสงเคราะห์** ซึ่งเขียนโดย ศิลปะ พีระศรี และแปลโดยพระยาอนุมานราชธน ลงวันที่ 11 มกราคม 2500 สะท้อนว่าในปีที่จอมพลสฤษดิ์ก่อการรัฐประหาร พระยาอนุมานราชธนก็ยังคงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจอมพล ป. เพราะระบุว่าการพิมพ์หนังสือ *"สำเร็จได้ก็ด้วยความกรุณาเป็นพิเศษของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ควรเป็นที่ยินดีและอนุโมทนาในอุปการคุณนี้โดยทั่วกัน*[26]

ในระหว่างทศวรรษ 2490 จนตลอดทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนไม่เพียงแต่ทำงานในราชบัณฑิตสถาน แต่ยังเป็นศาสตราจารย์แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงมีความสัมพันธ์กับปัญญาชนจำนวนมาก และบทบาทของพระยาอนุมานราชธนในช่วงนี้เกิดขึ้นท่ามกลางการเคลื่อนไหวทางความคิดของหลายฝ่าย เช่น การเคลื่อนไหวทางศิลปะที่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงในทศวรรษ 2490 ระหว่างฝ่ายที่ยึดมั่นในแนวทาง *"ศิลปะเพื่อศิลปะ"* กับ ฝ่ายที่เน้น *"ศิลปะเพื่อชีวิต"* จิตร ภูมิศักดิ์ได้บันทึกเกี่ยวกับบทบาทของพระยาอนุมานราชธนและศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี ในสถานการณ์ความขัดแย้งดังความต่อไปนี้

> *...ความขัดแย้งระหว่างทฤษฎีศิลปะสองสำนักมีอยู่สูงมากในที่นั้น และนักศึกษาที่สัมพันธ์กับข้าพเจ้า ได้ยืนหยัดต่อสู้เพื่อทฤษฎีศิลปะเพื่อชีวิตอย่างเด็ดเดี่ยว...เป็นการคัดค้านทฤษฎีศิลปะเพื่อศิลปะอย่างจังและเผชิญหน้า ผลจึงเกิดการตีกันขึ้นถึงบาดเจ็บทั้งสองฝ่าย แต่เนื่องจากนักศึกษาฝ่ายประชาชนมี*

---

[24] วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, **กบฏสันติภาพ** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539. หน้า 140-165.

[25] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ นิรุกติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน. หน้า 64.

[26] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ศิลปสงเคราะห์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3. เรื่อง รวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน.หน้า 190.(เน้นโดยผู้วิจัย).

ศาสตราจารย์ศิลปะ พีระศรี เป็นแนวร่วมทางความคิดระดับหนึ่ง และมีพระยาอนุมานราชธนเป็นแนวร่วม ในแง่ส่งเสริมการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นของนักศึกษาที่ไม่จำเป็นต้องเกาะแจอยู่กับจารีตอีกคนหนึ่ง เหตุการณ์จึงระงับลง โดยฝ่ายปฏิกิริยาเป็นฝ่ายถูกทางการมหาวิทยาลัยปรามให้สงบลง[27]

บทบาทของพระยาอนุมานราชธนดังกล่าวข้างต้น รวมทั้งการแปลแบบเก็บความหนังสือ "What is Art ?" ของลีโอ ตอลสตอย สะท้อนว่าพระยาอนุมานราชธนยอมรับความเปลี่ยนแปลงทางศิลปะโดย *"ไม่เกาะแจอยู่กับจารีต"* อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะเห็นด้วยกับความคิดบางประการของตอลสตอย แต่ก็ได้โต้แย้งความคิดหลักที่ตอลสตอยเสนอ นั่นคือความคิดที่ว่า

"ตาสีตาสานั่นแหละเป็นคนมีศีลธรรมดีกว่าคนชั้นสูงและคนมั่งมี ...ตาสีตาสาดีกว่าในเรื่องอารมณ์สะเทือนใจ ดีกว่าในเรื่องกำลังทางนิสัยใจคอ ...ศิลปะคือแรงกำลังซึ่งเป็นเครื่องนำอารมณ์สะเทือนใจมาให้ด้วยอาศัยถ้อยคำ เสียงดนตรี สีสัน และรูป...เป็นสื่อทำให้ประชาชนรู้สึกความจริงและความงาม...แต่คนชั้นสามัญก็ไม่เข้าใจเรื่องศิลปะ ...ความผิดข้อบกพร่องอยู่ที่ไหน จะอยู่ที่ประชาชนไม่ได้ ต้องอยู่กับศิลปะ"[28]

พระยาอนุมานราชธนได้เสนอทัศนะต่อศิลปะที่ตรงกันข้ามกับตอลสตอย ทางสถานีวิทยุศึกษา เมื่อวันเสาร์ที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2499 ดังนี้

ศิลปะเป็นเรื่องต้องการเวลาว่าง ถ้าต้องทำงานในโรงงานตั้งแต่เช้าถึงค่ำ ต้องอยู่ในที่แวดล้อมที่สกปรกรกรุงรัง ดูประหนึ่งว่าช่างเกลียดความงามความมีระเบียบเรียบร้อยเสียจริง ๆ ข้าพเจ้าก็คิดว่าตามปรกติศิลปะจะเกิดขึ้นแก่ผู้ที่เคยชินสิ่งแวดล้อมเช่นนั้นไม่ได้ มือที่ขุดดิน มือที่ตัดต้นไม้อยู่ทุกวันจนมือระบมและเหนื่อยอยู่แล้ว ก็คงดีดจะเข้ไม่ได้เพราะ ผู้ที่มีวิตกกังวลว่าจะหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวเพื่อมิให้อดตายได้อย่างไร ก็คงไม่ไยดีต่อศิลปะชั้นสูง อย่าลืมว่าข้าพเจ้าใช้คำว่า ศิลปะชั้นสูง แล้วจะให้ความงามของศิลปะลักษณะนี้แก่คน

---

[27] อ้างใน วิชัย นภารัศมี, **หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์**. หน้า 195.

[28] พระยาอนุมานราชธน, "อะไรคือศิลปะ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศิลปะและการบันเทิง เล่มที่1 เรื่องรวมเรื่องศิลปะและการบันเทิง กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 13.

เหล่านั้นได้อย่างไร เพราะศิลปะเป็นศัตรูกับเรื่องรกเลอะเทอะที่ไม่มีระเบียบเรียบร้อย...ถ้าเคาต์ตอลสตอยต้องการให้คนเหล่านี้เป็นผู้รู้ศิลปะอย่างสูงด้วย ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นด้วย[29]

ก่อนหน้านี้ คือใน พ.ศ.2485 พระยาอนุมานราชธนได้เคยกล่าวข้อความที่สะท้อนการแบ่งชั้นทางศิลปะ ว่า *"ผู้ใดจะเป็นผู้รู้รสศิลปะได้ก็ด้วยการศึกษาและอบรมเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น ความรู้สึกคุณงามในศิลปะจึงมีต่าง ๆ กัน หยาบบ้าง ประณีตบ้าง ตามยุคสมัย ตามชาติ ตามชั้นของบุคคลและตามชั้นของการศึกษาที่ได้อบรมกันมา"*[30] ทัศนะเช่นนี้เป็นพื้นฐานของการเปลี่ยนศิลปะของประชาชนให้เจริญก้าวหน้าขึ้นในกรอบของ *"ศิลปะแห่งชาติ"* ที่รัฐบาลกำหนดในช่วงทศวรรษ 2480 และเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามทัศนะแบบจารีตนิยมที่ปัญญาชนกระแสหลักฟื้นฟูขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

ในทศวรรษ 2490 ซึ่งอุดมการณ์ของฝ่ายซ้ายและอุดมการณ์กษัตริย์นิยมล้วนแต่มีพลังเพิ่มมากขึ้นนั้น แม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะสร้างความรู้เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่ตอบโต้ฝ่ายซ้าย แต่ก็มีบทบาทน้อยมากในการฟื้นฟูอุดมการณ์กษัตริย์นิยม การที่พระยาอนุมานราชธนทำงานใกล้ชิดกับจอมพล ป. เป็นเวลากว่าสิบปี คงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระยาอนุมานราชธนไม่พยายามนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ให้มีสถานะเป็นองค์ประกอบสำคัญของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จะเห็นได้ว่าพระยาอนุมานราชธนมีงานเขียนเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เพียงเล็กน้อย และส่วนใหญ่แล้วเขียนในช่วงเวลาที่จอมพล ป. ไม่มีอำนาจทางการเมือง นั่นคือก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ในปลายทศวรรษ 2480 และในทศวรรษ 2500 ถึง พ.ศ.2510

พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทมากในการสืบทอดความคิดของคณะราษฎรที่เน้นความสำคัญของประชาชนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งอันไม่อาจปฏิเสธได้ของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างไรก็ตาม **ถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะมีบทบาทสำคัญในการทำให้ประชาชนมีพื้นที่อยู่ใน *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ของไทย หรือในมโนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* แต่ยังคงเน้นเรื่อง *"ชนชั้น"* เป็นอย่างมาก** ไม่แตกต่างไปจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ไม่ปรากฏหลักฐานว่า

---

[29] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

[30] พระยาอนุมานราชธน, "อะไรคือศิลปากร" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศิลปะและการบันเทิง เล่มที่1 เรื่องรวมเรื่องศิลปะและการบันเทิง กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 38.

พระยาอนุมานราชธนมีความสนใจผลงานของ *"ฝ่ายซ้าย"* ที่เผยแพร่งานเขียนในแนวมาร์กซิสต์และเหมาอิสต์อย่างคึกคักในช่วงทศวรรษ 2490 หรือไม่ แต่ *"ความเสมอภาค"* (ที่ *"ฝ่ายซ้าย"* เรียกร้อง) นั้น พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

อนึ่ง การที่มีบิดาและมารดาเป็น *"ลูกจีน"* และมีชีวิตผูกพันใกล้ชิดกับบิดามารดา คงทำให้พระยาอนุมานราชธนมีความสำนึกใน *"ความเป็นจีน"* อยู่ไม่น้อย รวมทั้งได้รักษาวัฒนธรรมการกินแบบจีน เช่น การใช้ตะเกียบในการรับประทานอาหาร และการดื่มชาจีนเป็นประจำด้วย ดังนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 การปลุกเร้าความรักใน *"ชาติไทย"* และการต่อต้านชาวจีนในฐานะ *"ยิวแห่งบูรพาทิศ"* คงทำให้พระยาอนุมานราชธนรู้สึกไม่สบายใจมากทีเดียว อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนเผชิญหน้ากับปัญหาดังกล่าวด้วยการเลือกที่จะมี *"ชีวิตและจิตใจ"* เป็น *"คนไทย"* อย่างแท้จริง เมื่อเขียน **ฟื้นความหลัง** ในบั้นปลายของชีวิต พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า **คนจีนในสังคมไทยนั้นไม่ควรประพฤติตนในลักษณะ *"เป็นจีนก็ไม่ใช่ ไทยก็ไม่เชิง"*** และกล่าวด้วยว่า แม้แต่คนจีนเองก็เห็นว่าควรจะต้องเลือกให้เด็ดขาดลงไปว่าตนนั้นจะ *"เป็นจีน"* หรือว่า *"เป็นไทย"*

> *"แม้ชาวจีนก็คิดเห็นเป็นอย่างเดียวกัน* ***จะเป็นจีนก็ต้องเป็นจีน จะเป็นไทยก็ต้องเป็นไทย เอาเข้าอย่างหนึ่ง ที่คนจีนรังเกียจก็คือผู้ซึ่งเป็นจีนก็ไม่ใช่ ไทยก็ไม่เชิง*** *เป็นจำพวกสัตว์สองเมือง หรือเป็นนกมีหูหนูมีปีก หัวมังกุฎท้ายมังกร" ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ย่อมระแวง เป็นที่รังเกียจแก่สาธุชน*[31]

พระยาอนุมานราชธนตระหนักดีว่าบิดามารดาได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน ดังที่เขียนไว้ว่า *"บิดามารดาข้าพเจ้ามีเชื้อจีน และมีชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับชาวจีน ตั้งแต่เล็กจนโต ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง จะต้องได้วัฒนธรรมจีนมามาก เมื่อถึงวันตรุษจีนและเทศกาลกลางปี...ผู้ใหญ่ข้าพเจ้าก็ทำพิธีเซ่นไหว้ตามประเพณีจีน"*[32] อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนพยายามแสดงให้เห็นว่าความผูกพันของบิดามารดาต่อวัฒนธรรมจีนนั้นมีไม่มาก เพราะ *"บิดาข้าพเจ้าเป็นคนเชื่ออะไรยาก"*[33] ซึ่งทำให้ไม่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีแบบจีนอย่างเคร่งครัด เช่น การเซ่นไหว้ก็กระทำด้วยเหตุผลที่ว่า เพื่อ *"เปิดโอกาสให้ลูก ๆ ซึ่งยังเล็กอยู่ได้กินเลี้ยงกันอย่างอิ่มหมีพีมัน"* ซึ่งปรากฏว่า

---

[31] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 20. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[32] เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

[33] เรื่องเดียวกัน.

"ต่อมาไม่ช้าท่านก็เลิกประเพณีไหว้เจ้า เพราะไม่มีความจำเป็นอะไร ด้วยไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับชาวจีนเหมือนแต่ก่อนแล้ว"[34] นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยังเล่าไว้ในหลายที่ ว่าบิดาเคยเรียนหนังสือไทยในวัดและชอบอ่านวรรณคดีไทยเป็นที่สุด *"บิดาข้าพเจ้ามีหนังสือนิราศต่าง ๆ ไว้มากเล่ม และท่านชอบอ่านมากจนสามารถว่าปากเปล่าได้นาน ๆ เป็นแห่ง ๆ แสดงว่าท่านเห็นจะอ่านหลายกลับจึงจำได้มาก"*[35] ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีที่มีมากเช่นนี้ ถึงกับทำให้บิดาของพระยาอนุมานราชธนได้พบว่า พระวินิจฉัยของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่งเรื่อง *"นิราศพระแท่นดงรัง"* นั้น ไม่ถูกต้อง เพราะมีหลักฐานยืนยันอยู่ใน *"นิราศสุพรรณ"* ซึ่งเสมียนมีแต่งไว้ ที่แสดงว่า *"ผู้แต่งนิราศพระแท่นดงรังคือเสมียนมี"*[36] บิดาของพระยาอนุมานราชธนเป็น *"นักเลงหนังสือ"* ถึงขั้นที่ได้พบว่า แม้แต่พระวินิจฉัยเรื่องนิราศพระบาทที่ว่า *"หาบุญยังมาฉลองศาลาลัย"* ก็ผิดพลาดแท้ที่จริงแล้ว *"เห็นจะหมายถึงหาละครนายบุญยังมาฉลองศาลา...ไม่ใช่หมายความว่า หาบุญยังไม่แล้วจึงไม่มีโอกาสฉลองศาลาได้"*[37]

เนื่องจากพระยาอนุมานราชธนมิได้เลือกที่จะ *"เป็นจีน"* ในบริบทที่มีการต่อต้านจีนและการกดดันให้จีนกลายเป็นไทย ทั้งในระหว่างทศวรรษ 2450 ถึงทศวรรษ 2460 และในระหว่างทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2500 เมื่อประกอบกับการเติบโตขึ้นมาในสภาพแวดล้อมที่วิถีชีวิตมิได้ *"เป็นจีน"* อย่างเคร่งครัด รวมทั้งการเรียนในโรงเรียนของบาทหลวงศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิค การทำงานในโรงแรมโอเรียนเต็ลที่เต็มไปด้วยชาวต่างประเทศ และการเป็นข้าราชการในกรมศุลกากรที่มีผู้บังคับบัญชาชั้นต้นเป็นชาวตะวันตก และผู้บังคับบัญชาชั้นสูงเป็นเจ้านายชั้นพระองค์เจ้า ล้วนเปิดโอกาสให้พระยาอนุมานราชธนเป็นอิสระจากวัฒนธรรมทางจิตใจแบบจีน และสามารถสร้างความผูกพันกับ *"วัฒนธรรมไทย"* ได้ตามที่ต้องการ ถึงกับยืนยันว่า

> *ข้าพเจ้าแม้เป็นพันธุ์ลูกผสม* ***แต่ก็ถือตนด้วยความหยิ่ง ว่าข้าพเจ้าเป็นไทยแท้ สมบูรณ์ทั้งชีวิตและจิตใจ ว่าตนเป็นคนไทยทุกกระเบียดนิ้ว ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคนอื่น ซึ่งรักถิ่นไทยรักวัฒนธรรมไทย****...เพราะข้าพเจ้าเกิดอยู่*

---

[34] เรื่องเดียวกัน.

[35] เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

[36] เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

[37] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4). หน้า 283.

ในประเทศไทยและในวัฒนธรรมไทย ที่ปั้นข้าพเจ้าทั้งชีวิตและจิตใจให้เป็นไทย มาตั้งแต่อ้อนแต่ออก ตราบเท่าทุกวันนี้[38]

พระยาอนุมานราชธนถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ.2512 รวมอายุได้ 80 ปี 6 เดือน[39] นับเป็น *"ราษฎรสามัญ"* ที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง เพราะเป็นปัญญาชนที่ใกล้ชิดทั้งเจ้านายและผู้นำในระบอบใหม่ เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มชนชั้นนำที่สามารถกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย และยังเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ปัญญาชนในยุคหลังอีกด้วย

บุคลิกภาพและความคิดทั่วไปของพระยาอนุมานราชธน

ในวัยหนุ่ม พระยาอนุมานราชธนมีความผูกพันกับกระแสความคิดแบบ *"อนุรักษ์นิยม"* ของไทยมาก เพราะติดตามอ่านพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์และพระนิพนธ์ของเจ้านายชั้นสูงด้วยความหลงใหล[40] ส่วนในด้านศาสนานั้น พระยาอนุมานราชธนมิได้ศึกษาหลักธรรมของพุทธศาสนาในระดับลึกซึ้งเป็นพิเศษ แม้ว่าจะได้เรียนรู้พุทธศาสนาจากพระสารประเสริฐค่อนข้างมาก[41] พฤติกรรมทางศาสนาของพระยาอนุมานราชธนเป็นไปตามปรกติธรรมดาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป นั่นคือ *"ข้าพเจ้าก็ยึดถือหลักแห่งกรรมในพุทธศาสนาเป็นเครื่องดำเนินวิถีชีวิต พยายามประกอบแต่สิ่งที่ท่านกำหนดไว้ในมงคลสูตร เท่าที่พอจะทำให้ข้าพเจ้าสุขกายสบายใจ ตามสมควรแก่อัตภาพของตนทันตาเห็น"*[42]

อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้มีขันติธรรมทางศาสนามาก เพราะเติบโตขึ้นมาในแถบบ้านทวายซึ่งเต็มไปด้วยบ้านเรือนของคนต่างชาติต่างศาสนา[43] นอกจากนี้ยังเรียนหนังสือที่โรงเรียนอัสสัมชัญซึ่งมีครูนับถือคริสต์ศาสนา มีเพื่อนเป็นคนชาติต่าง ๆ หลากหลาย และมีความ

---

[38] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[39] สมจัย อนุมานราชธน สมศรี สุกุมลนันท์ มัลลี เวชชาชีวะ, **พระยาอนุมานราชธน "แสฐียรโกเศศ" พ่อของลูก** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2530. หน้า 7-8.

[40] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตพระสารประเสริฐที่ข้าพเจ้ารู้" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ, หน้า 66.

[41] เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

[42] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1). หน้า 65.

[43] เรื่องเดียวกัน, หน้า 80-87.

สนิทสนมกับพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่หลายรูป นับเป็นผู้ที่ *"กว้างในหมู่พระ...กว้างในหมู่พระบาทหลวงและพวกแขกด้วย"*[44]

เนื่องจากพยายามอ่านหนังสือวิชาการในภาษาอังกฤษอยู่เสมอ บรรยากาศทางภูมิปัญญาระดับสากลในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงมีอิทธิพลต่อพระยาอนุมานราชธนอย่างลึกซึ้ง ในแง่ที่ทำให้พระยาอนุมานราชธนมีพื้นฐานความคิดที่มาจากทฤษฎีวิวัฒนาการสังคม (Social evolution) และได้นำเอาทฤษฎีดังกล่าวมาอธิบายสังคมและวัฒนธรรมไทยอยู่เสมอ โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. มิได้มีนโยบายเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมไทยอย่างรวดเร็วดังในทศวรรษก่อนหน้านั้นอีกแล้ว แนวความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเน้นอยู่เสมอตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ตราบจนถึงแก่อนิจกรรมก็คือ

> *การเปลี่ยนวัฒนธรรม (cultural change)...การนำสิ่งใหม่เข้ามาในวัฒนธรรมเดิม (innovation) ในลักษณะของการแปรเปลี่ยน จากเดิมไปทีละน้อย (variation) ไม่ใช่ลักษณะการเปลี่ยนอย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ โดยการยืมวัฒนธรรมคนอื่น (cultural borrowing) ชนิดที่เอามาเป็นดุ้น ๆ ทั้งหมด*[45]

ด้วยพื้นฐานความคิดหรือกระบวนทัศน์ (paradigm) ดังกล่าวข้างต้น พระยาอุมานราชธนต้องการให้สังคมและวัฒนธรรมไทยเปลี่ยนแปลงในลักษณะ *"เก่ากับใหม่เชื่อมต่อกัน"* อย่างไรก็ตามมีความแตกต่างในการเน้นเรื่องนี้อยู่ไม่น้อย กล่าวคือ **ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนเน้นการนำสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาเชื่อมต่อกับ *"ของเก่า"* เพื่อตอบสนองนโยบายสร้างวัฒนธรรมไทยให้อารยะของรัฐบาลจอมพล ป. แต่ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนเน้นการปรับเปลี่ยนโดยรักษา *"ของเก่า"* เอาไว้ให้มาก และแสดงความวิตกว่าความเปลี่ยนแปลงจะเร็วเกินไปและมากเกินไปจนกระทั่ง *"เก่ากับใหม่ขาดตอนกัน"* อันเป็นไปตามแนวโน้มของกระแสความคิดแบบจารีตประเพณีที่ปัญญาชนอนุรักษ์นิยมหลายฝ่ายได้นำมาใช้ในการต่อสู้ทางการเมืองในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง** ดังจะวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

---

[44] พระยาอนุมานราชธน, "สัมภาษณ์เสถียรโกเศศโดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสถียรโกเศศ. หน้า 201.

[45] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1). หน้า 163.

การเน้น *"ความเปลี่ยนแปลงในลักษณะวิวัฒนาการ"* หรือ *"เก่ากับใหม่เชื่อมต่อกัน"* เท่ากับว่าพระยาอนุมานราชธนยอมรับความเปลี่ยนแปลงของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* แต่ต้องการจะกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลง *"มิให้เดินเร็วเกินไป"* เช่นเดียวกันกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา

ทัศนะต่อ ***"มนุษย์"*** ของพระยาอุมานราชธน สอดคล้องกับพื้นฐานความคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ คือเห็นว่ามนุษย์มีวิวัฒนาการสูงกว่าสัตว์เพราะมี *"ปัญญา"* และ *"ธรรม"* ซึ่งทำให้มนุษย์สร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นมาได้[46] ในงานเขียนบางเรื่องพระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า มนุษย์ต่างจากสัตว์ตรงที่มี *"ใจ"* อันเป็นบ่อเกิดของความคิด ความรู้สึก และความเชื่อ และสามส่วนนี้เองที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมขึ้นมา[47] จึงอาจกล่าวได้ว่า "ใจ" ก็คือ *"ปัญญา"* และ *"ธรรม"* นั่นเอง และเนื่องจากพระยาอนุมานราชธนเห็นว่ามนุษย์มี *"ปัญญา"* และ *"ธรรม"* ไม่เท่ากัน ทำให้สร้างความเจริญทางวัฒนธรรมได้ไม่เท่ากัน การแบ่งชั้นทางสังคมเป็นเรื่องปรกติธรรมดา ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

ในบั้นปลายของชีวิตหลังจากผ่านประสบการณ์ยาวนานตั้งแต่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึงยุคจอมพลถนอม รวมทั้งได้อ่าน **วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์** ซึ่งศิษย์ผู้ใกล้ชิดเสมือนลูก คือสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้จัดทำขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2506 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนจึงได้เริ่มมองเห็น *"คน"* เป็น *"สัตว์การเมือง"* ซึ่งมิได้มีแต่ *"หน้าที่"* แต่มี *"สิทธิ"* ด้วย และยังมองเห็น *"ความเหมือนกันของคน"* มากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนก็ยังคงคิดถึงการที่คนแต่ละคนพึงทำตาม *"สิทธิและหน้าที่"* ของตน ที่จะนำไปสู่ *"สามัคคีธรรม"*[48] มิได้มองไปถึงความขัดแย้งในเรื่อง *"สิทธิ"* หรือ *"อำนาจ"* ที่จะต้องต่อสู้หรือต่อรองกันอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม มุมมองใหม่นี้จึงมิได้นำไปสู่การสร้างมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยขึ้นมาแต่อย่างใด

---

[46] พระยาอนุมานราชธน, "วัฒนธรรมเบื้องต้น" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 1-2.

[47] พระยาอนุมานราชธน, "วัฒนธรรมเบื้องต้น" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม. หน้า 2-3.

[48] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1). หน้า 259-260.

นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังมีทัศนะเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา ที่เห็นว่าอารยธรรมตะวันตกเป็นมาตรฐานของความเจริญ ดังจะเห็นได้จาก *"คำนำ"* ของพระยาอนุมานราชธนในฐานะผู้แปล **เรื่องอารยธรรมยุคดึกดำบรรพ์** และจากเนื้อหาของหนังสือ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าถึงแม้ว่าชาติในเอเชียและอาฟริกาจะบรรลุถึง *"ความเป็นมนุษย์"* ที่เจริญมานานแล้ว แต่ในที่สุดแล้วยุโรปได้บรรลุความเจริญสูงสุดจากการรับอารยธรรมจากชาติในเอเชียและอาฟริกาเข้ามาปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของตน ในขณะที่ *"ชาวตะวันออก"* นั้น *"วิทยาศาสตร์ว่าด้วยความเป็นไปแห่งธรรมชาติ...เจริญก้าวหน้ามาไม่ได้ไกล"* เพราะ *"มีข้อบกพร่องอยู่อย่างหนึ่ง คือในเรื่องลัทธิความเชื่อความถือ ถ้าบรรพบุรุษถือกันมาแต่เดิมอย่างใด...ก็ยอมรับด้วยศรัทธาถือเอาทีเดียว มิได้ใช้ปัญญาไตร่ตรองหาเหตุผล"*[49] ทัศนะเช่นนี้ทำให้พระยาอนุมานราชธนส่งเสริมให้คนไทยรับความเจริญทางวัตถุจากชาติตะวันตก พร้อมกันนั้นก็ควรเลิกเชื่อถือในลัทธิความเชื่อที่งมงาย หรือ *"ลัทธิคดีปรัมปรา"* อันปราศจากเหตุผล

ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2481 พระยาอนุมานราชธนก็สนับสนุนการรับสิ่งใหม่ ๆ จากอารยธรรมอื่นเช่นกัน โดยกล่าวว่า *"พระเจ้าอู่ทองกับราชบริพาร...ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นในที่นั้น...**ประเทศไทย**ซึ่งเดิมได้รับแสงสว่างแห่งพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดี เกือบจะลับแสงสิ้นไปอยู่แล้ว **ก็พอดีในบัดนี้ได้รับแสงสว่างคืออารยธรรมทางอื่นเข้ามาประสมมากระพือ ทำให้กลับเกิดแสงสว่างรุ่งเรืองขึ้น"***[50]

ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนเน้นการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเพื่อเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ *"ประเทศไทย"* เป็นอย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายสร้างความเจริญทางวัฒนธรรมของรัฐบาล เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า พระยาอนุมานราชธนใช้ชื่อ ***"ประเทศไทย"*** ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ.2481 (ก่อนหน้าที่จอมพล ป. จะทำการเสนอให้เปลี่ยนชื่อประเทศในการประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2482) จึงเป็นไปได้ว่า พระยาอนุมานราชธนอาจมีอิทธิพลในเรื่องการเปลี่ยนชื่อประเทศอยู่ไม่น้อย แม้ว่าจะมิใช่ผู้ริเริ่มเสนอให้มีการเปลี่ยนชื่อประเทศอย่างเป็นทางการ

---

[49] พระยาอนุมานราชธน, "อารยธรรมยุคดึกดำบรรพ์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 28 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. เรื่องเดียวกัน, หน้า 112. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[50] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องแหลมอินโดจีนในสมัยโบราณ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 3. หน้า 101. (เน้นโดยผู้วิจัย).

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเรื่อง *"วันชาติ"* ใน พ.ศ.2481 นั้น พระยาอนุมานราชธนเป็นกรรมการผู้หนึ่งที่สนับสนุนการเฉลิมฉลองวันชาติ ในวันที่ *"24 มิถุนายน"* แต่ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลง *"วันชาติ"* โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นผู้เสนอรายชื่อกรรมการ ก็ปรากฏว่าพระยาอนุมานราชธนเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับการแต่งตั้ง และที่ประชุมนั้นมีมติเป็นเอกฉันท์ให้เปลี่ยน *"วันชาติ"* มาเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา (วันที่ 5 ธันวาคม) ตามที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เสนอขึ้นมา[51] นับเป็นเหตุการณ์หนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าพระยาอนุมานราชธนมีบุคลิกภาพที่ยอมผ่อนปรนเข้ากับความต้องการของผู้มีอำนาจในแต่ละสมัย แม้ว่าในสมัยจอมพลสฤษดิ์พระยาอนุมานราชธนจะมิได้อยู่ในฐานะเป็นข้าราชการแล้วก็ตาม

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนเขียนหนังสือเพื่อสร้าง *"ความรู้"* เกี่ยวกับ *"วัฒนธรรมไทย"* หรือ *"บุคลิกลักษณะของชาติไทย"* จำนวนมาก เพื่อให้คนไทยได้รับรู้อัตลักษณ์ของตนเอง และสามารถกำหนดขอบเขตและทิศทางความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว *"ความรู้"* ที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นมา เป็น *"ความรู้"* ที่ตอบสนองนโยบายที่รัฐบาลในแต่ละยุคได้กำหนดขึ้น แม้ว่าจะมีบางส่วนที่ไม่เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ถึงกับขัดแย้งอย่างชัดเจน ดังนั้น **จินตภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* และจุดมุ่งหมายในการเสนอภาพ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของพระยาอนุมานราชธนในช่วงเวลาต่าง ๆ ในบริบทที่มีการเปลี่ยนตัวนายกรัฐมนตรีหรือมีการเปลี่ยนนโยบายทางวัฒนธรรม จึงมีความแตกต่างกันอยู่ไม่น้อย** ถึงแม้ว่าจะมีความคิดหลายประการด้วยกันที่พระยาอนุมานราชธนนำเสนออย่างต่อเนื่องในเวลาหลายทศวรรษ แต่ความคิดในส่วนที่พระยาอนุมานราชธนนำเสนออย่างต่อเนื่องนี้ มักจะเป็นความคิดที่ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลทุก ๆ รัฐบาล หรืออย่างน้อยก็ไม่ขัดแย้งกับนโยบายของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่เห็นได้ชัดในผลงานของพระยาอนุมานราชธนมาแต่แรก ก็คือการกล่าวถึงเรื่องวัฒนธรรมโดยมิได้เชื่อมโยงเข้ากับโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมือง แต่มองวัฒนธรรมในแง่ที่เป็นผลมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ เพื่อการอยู่รอดและการเดินไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ซึ่งขึ้นอยู่กับ *"ใจ"* อันได้แก่ ปัญญา อารมณ์ และความรู้สึกของมนุษย์แต่ละคนที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคม โดยที่ *"ใจ"* ของมนุษย์มิได้ถูกกำหนดจากบริบททางสังคม แต่ถูกกำหนดโดยตัวมนุษย์เอง ดังความว่า

---

[51] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนาถึง 5 ธันวา" **ฟ้าเดียวกัน** 2,2 (เมษายน-มิถุนายน): 116-118.

วัฒนธรรมและอารยธรรมอาจมีอยู่ในชนชาติต่าง ๆ เป็นชั้น มีเหลื่อมล้ำต่ำสูงไม่เท่ากัน และมีเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ๆ โดยไม่รู้ตัว เพราะฉะนั้นจึงมีทั้งที่ก้าวหน้าหรือหยุดอยู่ที่ไม่ก้าวหน้า มีทั้งเจริญและเสื่อมตามเงื่อนไขที่เป็นอยู่ ***ชนชาติหรือมนุษย์ในส่วนรวมเป็นผู้สร้างวัฒนธรรม ซึ่งมีบ่อเกิดมาจากจิตใจของชนชาตินั้นเอง และวัฒนธรรมนี้จะกลับเป็นผู้สร้างมนุษย์ในส่วนรวมคือชาติอีกต่อไป*** *เป็นอย่างงูกินหาง ถ้าจิตใจดีงามก็สร้างได้อย่างดีงาม และสิ่งดีงามที่สร้างขึ้นนี้เอง จะกลับเป็นผลดีแก่ผู้สร้างให้มีความสุขและความเจริญงอกงาม ตามส่วนสัมพันธ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นไว้"*[52]

พระยาอนุมานราชธนเห็นว่า *"**ชาติก็มีปัญญาและจิตใจ**"* กล่าวคือ *"ความรู้สึกนึกคิดของคนก็เป็นหน่วยหนึ่งซึ่งประกอบเป็นปัญญาและจิตใจของประเทศชาติ คือเป็น "วิญญาณของชาติ" ประเทศชาติจะเจริญหรือเสื่อมก็อยู่ที่ "วิญญาณของชาติ" มีพื้นแห่งความรู้สึกนึกคิดในส่วนรวม สืบต่อเป็นประเพณีกันมา"*[53] ดังนั้น จึงพยายามแสดงให้เห็น *"ปัญญาและจิตใจของชาติไทย"* ที่แสดงออกในกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น ประเพณี งานเทศกาล ภาษา วรรณคดี ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็นภาพ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดยไม่สนใจปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมือง

พระยาอนุมานราชธนเน้นอยู่เสมอว่า ในขณะที่จะต้องรักษาและปรับปรุงวัฒนธรรมเก่าให้เหมาะสมกับโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ก็มีความจำเป็นจะต้องรับความเจริญทางวัตถุจากตะวันตก *"ถ้าต้องการมีชีวิตอยู่ในโลก...จะเฉยเมยไม่รับเอาไว้ก็ไม่ได้ ด้วยเวลาโลกนี้ต้องติดต่อกันหมด"*[54] แต่การรับความเจริญจากตะวันตกนี้ทำให้ *"สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาก็ต้องตามด้วยเป็นพรวนเป็นเงาตามตัว"* อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และสิ่งหนึ่งที่จะเกิดขึ้นก็คือ ***"เมื่อมั่งมีมาก ความยากจนมากก็มีเป็นคู่กัน มีความสะดวกสบายฟุ่มเฟือยมากเท่าใด ก็มีความเดือดร้อนลำบากตามมาด้วย***

---

[52] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 47.

[53] เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

[54] พระยาอนุมานราชธน, "ชาติก่อนชาติหน้า" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 2-3 เรื่องลัทธิความเชื่อและเรื่องศาสนาอื่น ๆ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 123.

ตามส่วนของมัน *เพราะเป็นเรื่องก่อให้เกิดความกระหายดิ้นรนอยู่เสมอ ๆ สั่งสมพอกพูนและทับถมกันอยู่เรื่อย"*[55]

เห็นได้ชัดว่า **พระยาอนุมานราชธนมีส่วนในการทำให้คนไทยมองว่า การพัฒนาย่อมทำให้เกิดคนที่ *"มั่งมีมาก"* และคนที่ *"ยากจนมาก"* ควบคู่กันไปอย่างเป็นเรื่องปรกติธรรมดา** และยิ่งมีความเจริญมากเท่าใด ความเดือดร้อนลำบากก็มากขึ้นเป็นเงาตามตัว ซึ่งทางออกในทัศนะของพระยาอนุมานราชธนอยู่ที่การพัฒนาการศึกษาและการนับถือพุทธศาสนา ดังที่เคยกล่าวไว้ว่า *"กาลภายหน้าในอนาคตย่อมขึ้นอยู่ที่การศึกษาและการศาสนา ที่ดำเนินทางเหมาะแก่ความเป็นอยู่และความต้องการของสังคม เข้าคู่กันไปแยกจากกันไม่ได้"*[56]

ดังนั้น ตลอดระยะเวลาที่สร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย พระยาอนุมานราชธนจึงไม่เคยเสนอให้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เน้นแต่เพียงความสำคัญของการพัฒนาวัฒนธรรมทางจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาวัฒนธรรมทางวัตถุ ซึ่งวัฒนธรรมทางจิตใจที่สำคัญก็ได้แก่ *"คุณธรรมแบบไทย"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลายเสนอเอาไว้นั่นเอง

เมื่อบรรยายถึง ***"สถาบันทางสังคม"*** เช่น ครอบครัว การศึกษา การศาสนา พระยาอนุมานราชธนก็เน้นว่า สถาบันเหล่านี้ได้รับการสร้างขึ้น *"เพื่อสวัสดิภาพสังคม...เป็นวิถีทางให้บุคคลในสังคมดำเนินชีวิตได้ราบรื่น"*[57] พระยาอนุมานราชธนไม่ได้มองสถาบันทางสังคมในแง่ที่บางสถาบันมีบทบาทในการครอบงำทางความคิด และการจรรโลงโครงสร้างสังคมอันอยุติธรรมและรุนแรง ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามเน้นในสมัยหลัง โดยที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ซึ่งมีความเคารพรักในตัวพระยาอนุมานราชธนเป็นอย่างมาก ได้ยอมรับว่า **พระยาอนุมานราชธนเลือกที่จะอยู่ใน *"ระบบ"* โดยยอมรับ *"ระบบ"* และมองไม่เห็นความบกพร่องของระบบ**[58] ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่พระยาอนุมานราชธนจะสร้าง *"ความรู้"* เพื่อจรรโลงโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ มิใช่สร้างความรู้เพื่อวิพากษ์สังคม

---

[55] เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

[56] เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

[57] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 27.

[58] สัมภาษณ์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ณ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 27 เมษายน 2550.

เมื่อบรรยายถึง ***"โครงสร้างการเมือง"*** และ ***"การเมือง"*** พระยาอนุมานราชธนกล่าวอย่างย่อ ๆ ถึงการปกครองทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นไป *"เพื่อรักษาความปรกติของสังคมไว้ และเพื่อร่วมแรงร่วมใจกันในเมื่อสังคมอื่นมารุกราน...จัดให้มีทหารตำรวจและเจ้าหน้าที่อื่น ๆ เพื่อการนี้"* และกล่าวถึงบทบาทของรัฐบาลในการให้บริการด้านสาธารณูปโภคกับการสงวนทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมกับเน้นสถานภาพและหน้าที่กับเกียรติและสิทธิพิเศษของผู้ปกครองรัฐ[59] ซึ่งเป็นการส่งเสริมระบอบการปกครองแบบผูกขาดอำนาจ พระยาอนุมานราชธนไม่เคยแสดงความเลื่อมใสในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ในที่ใด ๆ เลย แม้ว่าในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาจนถึงต้นทศวรรษ 2510 แนวความคิด *"เสรีประชาธิปไตย"* และ *"ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม"* จะปรากฏอยู่ในสื่อต่าง ๆ รวมทั้งใน **วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์** และแม้แต่ปัญญาชนฝ่ายขวาก็ถกเถียงกันอย่างคึกคักในเรื่อง ***"การปกครองแบบไทย"*** และ ***"ประชาธิปไตยแบบไทย"*** แต่พระยาอนุมานราชธนก็ไม่ได้ร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ *"ประชาธิปไตย"* แต่อย่างใด

บทบาทในการตอบสนองนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ในทศวรรษ 2480

ก่อนเกิดการปฏิวัติในวันที่ 24 **มิถุนายน พ.ศ.**2475 **พระยาอนุมานราชธนเริ่มเสนอความคิดเรื่อง *"ความรักชาติบ้านเกิดเมืองบิดร"*** (Patriotism) **บ้างแล้ว** เป็นต้นว่าใน พ.ศ.2465 เมื่อเขียนเรื่อง **ประวัตินานาประเทศ** พระยาอนุมานราชธนเน้นความรักและความสามัคคีที่ทำให้ชาติอยู่รอด และชี้ให้เห็นว่าหากมีความแตกต่างทางเชื้อชาติและศาสนาและมีการปกครองที่ยุ่งเหยิงก็จะทำให้ชาติอ่อนแอ[60] ผลงานเรื่อง **สยามมาตาเทวี** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนขึ้นตั้งแต่ก่อน พ.ศ.2482[61] ก็สื่อสารความคิดเรื่องรักชาติบ้านเมืองเช่นกัน พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงหนังสือเล่มนี้ว่า

> *เรื่องสยามมาตาเทวีมีข้อความทำนองเรื่องทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ของประเทศไทย...เอามารวมไว้ให้มีตัวตนเป็นอย่างบุคลาธิษฐานขึ้น ว่าประเทศชาติอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของคนชนชาวไทย ก็เท่ากับเป็นมารดาบังเกิดเกล้าของคนไทยด้วยกันทุกคนในส่วนรวม พร่ำพรรณนาเล่าเรื่องความ*

---

[59] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 30.

[60] พระยาอนุมานราชธน, ประวัตินานาประเทศ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 1, หน้า 37.

[61] เพราะระบุในคำนำฉบับพิมพ์ใหม่ใน พ.ศ.2507 ว่า *"สมัยที่แต่งยังเรียกประเทศสยามอยู่"*

เป็นอยู่และความเป็นไปของตนว่าแต่เดิมจนบัดนี้...และควรที่ลูกหลานจะประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้รู้พระคุณท่าน และฉลองคุณท่านอันใหญ่หลวงนี้ด้วยกตัญญูกตเวที[62]

ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่พระยาอนุมานราชธนจะได้รับความสนใจจากหลวงวิจิตรวาทการมาก ถึงกับชักชวนให้มาเป็นผู้ร่วมงานในกรมศิลปากรในปลายทศวรรษ 2470 ซึ่งทำให้พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทมากในการสร้าง *"ความรู้"* เพื่อตอบสนองนโยบายสำคัญ ๆ ของจอมพล ป. ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะไม่ต้องการบอกเล่าถึงผลงานสำคัญ ๆ ที่ได้ทำเอาไว้ในทศวรรษ 2480 ก็ตาม เช่น เรื่อง *"กินหมาก"* ซึ่งเสนอทางวิทยุกระจายเสียงใน พ.ศ.2484 นั้น แม้ว่าใน **"คำนำ"** ที่เขียนเมื่อตีพิมพ์เรื่องนี้อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2504 พระยาอนุมานราชธนจะพยายามชี้แจงว่า *"เรื่องกินหมากของข้าพเจ้า แม้จะเขียนขึ้นเป็นทางราชการเพื่อชักชวนให้คนเลิกกินหมากก็ดี แต่ในนั้นข้าพเจ้าก็ไม่ได้ปรักปรำอย่างเด็ดขาดว่ากินหมากเป็นของไม่ดี"*[63] แต่หากพิจารณาเนื้อหาของเรื่อง *"กินหมาก"* อย่างละเอียด ก็จะเห็นได้โดยง่ายว่ามีการ *"ปรักปรำ"* เป็นอย่างมาก ว่าการกินหมากส่งผลร้ายทั้งแก่สังคมและแก่ตนเอง และควรจะเลิกกินหมากเสีย ดังความว่า

...รู้อยู่เต็มใจว่ามันไม่ดี...ปากจับคราบหมากเป็นอย่างกระโถนที่ไม่ล้าง ตามฟันก็มีหินปูนเกาะพอก...ไม่เจริญตาเลย...เป็นของเสพติดให้โทษ...น้ำหมากรดถนน รดฝาผนัง และรดกำแพงที่ขาวสะอาด ให้เป็นดวง ๆ กระดำกระด่าง เปรอะเป็นรอยโต ๆ ต้องร้อนถึงเจ้าหน้าที่ เสียเวลาขัดถู...เมื่อกินน้ำหมาก...กระเพาะก็ทำหน้าที่เป็นกระโถน...ลางทีส่งกลิ่นกล้าขึ้นมาถึงปากกระโถน...น้ำหมากมักไหลเยิ้มริมฝีปาก...สงสัยนักว่าถ้าคนเป็นโรคฝีในท้องเป็นคุดทะราดที่ปาก ใช้ผ้าเช็ดหน้าผืนเดียวกันมันก็มีโอกาสติดกันได้ง่าย...อาเรกโกลีนที่มีอยู่ในเนื้อหมากเป็นยาพิษชนิดหนึ่งแรงมาก...กินบ่อย ๆ ...ไม่ผิดอะไรกับกินสารหนู...กินหมากคือกินยาพิษ

---

[62] พระยาอนุมานราชธน, "สยามมาตาเทวี เครื่องประทีปในวรรณคดี" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 192.

[63] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ เรื่องกินหมาก" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์, หน้า 141.

เข้าไปแท้ ๆ ...บ้วนน้ำหมาก...บ้วนเอาเชื้อโรคออกมา...ทำให้ชาวต่างประเทศเขาเห็นเป็นว่าเราไม่มีวัฒนธรรม เลิกกินกันเสียเถิด...[64]

การเขียนเรื่อง **"มีเรือน"** ของพระยาอนุมานราชธน ก็เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายเพิ่มประชากรของรัฐบาล เพราะประเทศไทยจะก้าวขึ้นเป็นมหาอำนาจได้ก็ต่อเมื่อมีประชากรมากพอ รัฐบาลจึงส่งเสริมให้คนหนุ่มสาว *"มีเรือน"* พระยาอนุมานราชธนกล่าวไว้ในเรื่อง *"มีเรือน"* ว่า

"การมีเรือน...เป็นขั้นกระไดขั้นต้นของการเพิ่มพลเมือง ...ทำไมคนโบราณจึงรังเกียจคนค้าง เพราะคนค้างไม่เป็นผู้ช่วยกันสร้างวงศ์สกุลให้ก้าวหน้า เหมือนอย่างที่บรรพบุรุษของเราได้ถือเป็นหน้าที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เราจึงเป็นชาติอยู่ได้จนทุกวันนี้...ท่านที่สามารถจะเพิ่มกำลังเป็นส่วนหนึ่งให้แก่ชาติได้แล้ว จะเพิกเฉยชักช้าอยู่ใย...การมีเหย้ามีเรือน มีครอบครัว มีลูกหลานว่านเครือเป็นสิ่งสำคัญแก่ชาติ"[65]

นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังเน้นไว้ในเรื่อง ***"มีเรือน"*** ว่า ความกล้าหาญในการปกป้องครอบครัว ทำให้มีความกล้าหาญในการปกป้องประเทศ เพราะ *"ประเทศชาติก็คือครอบครัวใหญ่"*[66] จุดมุ่งหมายในการเขียนเรื่อง ***"มีเรือน"*** หาได้เป็นดังที่พระยาอนุมานราชธนระบุในภายหลังว่า *"**เรื่องมีเรือน** ข้าพเจ้าได้เคยเขียนพูดทางวิทยุกระจายเสียงมานานแล้ว เป็นเรื่องส่งเสริมให้คน...ควรจะรีบมีเรือนเสีย เพื่อจะได้เป็นฝั่งฝา และเป็นหลักแหล่ง ไม่เป็นคนหลักลอย"*[67] การระบุเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อพระยาอนุมานราชธนเขียนคำนำให้แก่หนังสือที่ตีพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ.2500 อันเป็นยุคของการปราบปรามอันธพาลและ *"คนหลักลอย"* ทั้งหลายตามนโยบายของจอมพลสฤษดิ์ แท้ที่จริงแล้วเรื่อง *"มีเรือน"* ไม่มีข้อความใดเลยที่แสดงให้เห็นว่าต้องการจูงใจให้คนตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหลักแหล่ง มุ่งแต่จะกล่าวถึงความสุขของคนมีเรือน เพื่อจูงใจให้คนแต่งงาน ซึ่งจะช่วยเพิ่มพลเมืองของ

---

[64] พระยาอนุมานราชธน, "กินหมาก" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 113-121.

[65] พระยาอนุมานราชธน, "มีเรือน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี, หน้า 61-63.

[66] เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

[67] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำเรื่องมีเรือน ชาติก่อนชาติหน้า" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 157.

"ชาติไทย" และทำให้คนไทยที่ได้เรียนรู้การปกป้องครอบครัวของตนเอง อันส่งผลให้มีจิตสำนึกที่จะปกป้อง *"ชาติไทย"* เป็นสำคัญ

ใน **"เรื่องกิน"** ซึ่งบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงต่อจากเรื่อง *"มีเรือน"* พระยาอนุมานราชธนก็ตอบสนองนโยบายรัฐบาลในเรื่องการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้อารยะ ดังความว่า

> *ข้าพเจ้าคิดว่า เราประชาชนไทยเป็นชาติมีความเป็นไทย และมีวัฒนธรรมประจำชาติสืบต่อกันมาโดยลำดับช้านาน นับเป็นพัน ๆ ปี ขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยเราก็มิได้ละทิ้ง เรายังรักษาของเรา แต่ว่าเราต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ก้าวหน้าดีขึ้น เช่น ธรรมเนียมในการกิน ข้อใหญ่ใจความคือต้องการความเรียบร้อย...เดี๋ยวนี้มีการกินอาหารด้วยช้อน หรือช้อนกับส้อมกันแล้วในหมู่ผู้ดี ถ้าเราจะขืนทำตามธรรมเนียมเก่า ไม่พยายามเปลี่ยนแปลงให้สมแก่สมัยความเจริญของบ้านเมือง ก็กลายเป็นล้าสมัยไม่ก้าวหน้า"*[68]

ในตอนท้ายของ *"เรื่องกิน"* พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงความจำเป็นที่รัฐบาลต้องเป็นผู้นำในการทำให้ประชาชนมีความก้าวหน้าทางวัฒนธรรม และนำเอาเนื้อหาของ *"รัฐนิยม"* มาเน้นย้ำ ดังนี้

> *เนื่องด้วยเหตุไม่มีใครกล้าในสิ่งที่ควรกล้า เพื่อความก้าวหน้า รัฐบาลจึงจำเป็นต้องเป็นผู้นำส่งเสริมให้ท่านก้าวหน้า ว่าเฉพาะในการกิน รัฐบาลได้ออกเป็นรัฐนิยมขึ้นไว้ในฉบับที่ ๑๑ ซึ่งมีความแห่งหนึ่งว่า "ชนชาติไทยพึงปฏิบัติกิจประจำวันตามปกติ ดังต่อไปนี้ (ก) บริโภคอาหารให้ตรงตามเวลาไม่เกิน ๔ มื้อ (ข) นอนประมาณระหว่าง ๖-๘ ชั่วโมง" "เมื่อชำระล้างร่างกายแล้ว รับประทานอาหาร"*[69]

นโยบายสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นใน พ.ศ.2485 คือ**การปรับปรุงอักษรไทย** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนน่าจะมีบทบาทสำคัญที่สุดในเรื่องนี้ เพราะคณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการปรับปรุงอักษรไทยนั้น แม้ว่าจะมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน แต่ก็คงเป็นประธานโดย

---

[68] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องกิน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียม, หน้า 89.

[69] เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

ตำแหน่งเท่านั้น *"รองประธานคณะกรรมการ"* น่าจะเป็นผู้นำในการทำงานอย่างแท้จริง ซึ่งปรากฏว่าพระยาอนุมานราชธนเป็นรองประธานคนที่หนึ่ง คณะกรรมการได้มีมติให้ปรับปรุงอักษรไทยหลายประการ เช่น ให้ตัดสระออก 5 ตัว ตัดพยัญชนะออก 13 ตัว (เปลี่ยนไปใช้อักษรที่เสียงเหมือนกันแทน) ให้ตัดเชิงในตัว ญ ออก คำที่ใช้ ใ ให้เปลี่ยนมาใช้ ไ แทน คำที่เคยใช้ ฤ ฤา ให้ใช้ ร แทน[70] แน่นอนว่าพระยาอนุมานราชธนเองได้ใช้การสะกดแบบใหม่ในการเขียนด้วย เช่น *"...ใครไม่รู้จักเสียสละร่วมแรงร่วมใจและช่วยกันปรับปรุงวัธนธัมให้เข้ากับความเป็นหยู่ของโลกได้ทันท่วงที ก็ยากที่จะเอาตัวรอดเหลืออยู่ได้ มีตัวหย่างเรื่องพยายามกลืนชาติในทางวัธนธัมหยู่ในประวัติสาตรของชาติต่าง ๆ มานักต่อนัก"*[71]

เข้าใจว่าพระยาอนุมานราชธนมีความต้องการที่จะแก้ปัญหาเรื่องประเทศไทยล้าหลังเพราะมีคนอ่านออกเขียนได้จำนวนน้อย จึงส่งเสริมการปรับเปลี่ยนอักษรไทยอย่างเต็มที่ ในเรื่อง **"บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย"** พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงแก้ปัญหา *"มีผู้อ่านออกเขียนได้แต่ในวงจำกัด"* ด้วยการ *"ริเริ่มสร้างตัวอักษรไทย...อาศัยของเก่าที่มีอยู่แล้วเป็นครู"*[72] อันแสดงถึงบุคลิกลักษณะของคนไทย ที่ *"รู้จักนำเอาวัฒนธรรมของคนอื่นที่เห็นว่าเป็นคุณ เป็นประโยชน์ มาแทรกซึมวัฒนธรรมเดิมของตน และสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เกิดเป็นของใหม่และมีลักษณะพิเศษของไทยเอง...บุคลิกลักษณะอย่างนี้ มีอยู่แก่ชนชาติไทยสมัยสุโขทัยและสืบต่อมาจนถึงสมัยปัจจุบัน"*[73]

การตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ในทศวรรษ 2480 ยังปรากฏในเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง รวมทั้งการแต่งเรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเคยกล่าวไว้ว่า การที่ได้ศึกษาเรื่องประเพณีไทยนั้น *"ลางที"* จะเป็นเพราะได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการสภาวัฒนธรรมใน พ.ศ.2485[74] นอกจากนี้ เมื่อแรกเข้ารับตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร พระยาอนุมานราชธน ได้บรรยายเรื่อง *"อะไรคือศิลปากร"* ทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ.2485 กล่าวถึง

---

[70] โปรดดูรายละเอียดใน กองบรรณาธิการวารสารฟ้าเดียวกัน, "หมายเหตุกองบรรณาธิการ เรื่องการปรับปรุงอักษรไทยใหม่" **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 122.

[71] พระยาอนุมานราชธน, คำอธิบาย "วัธนธัมไทย" พระนคร: สภาวัธนธัมแห่งชาติ, 2486.หน้า 15.

[72] พระยาอนุมานราชธน, "บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 272.

[73] เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

[74] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4), หน้า 292. (เน้นโดยผู้วิจัย)

"ศิลปะ" ในแง่ที่สอดคล้องกับนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งพยายามเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยให้ก้าวหน้าอย่างชัดเจน ดังความว่า

....มนุษย์มีปัญญาสามารถดีกว่าสัตว์ ...ไม่พอใจเพียงกินอิ่มนอนหลับ ยังต้องการก้าวหน้า...

ชนชาติใดรู้จักเลือกและประดิษฐ์อาหารให้น่ากิน...มีระเบียบแบบแผนในการกิน รู้จักประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่มให้สมลักษณะเรียบร้อยงดงามตา รู้จักประดิษฐ์ที่อยู่อาศัยให้น่าอยู่ดูดี รู้จักบำรุงรักษาบ้านเรือนให้ราบรื่นสะอาดหมดจด รู้จักสะสมบำรุงกำลังไว้ป้องกันชาติ รู้จักปกครองให้ได้รับความเป็นปรกติสุข รู้จักประกอบกสิกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม มีการคมนาคมและการขนส่งสมบูรณ์ รู้จักและทำได้ด้วยดีดั่งนี้ พร้อมทั้งมีคุณธรรมความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ชาตินั้นย่อมได้ชื่อว่ามีศิลปะในสิ่งเหล่านี้ ...เป็นศิลปะที่มีประโยชน์แก่ความเป็นอยู่ จัดว่าเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมอยู่ในขั้นสูง

ชนชาติใด มีศิลปะอันเป็นประโยชน์แก่ความเป็นอยู่ดั่งนี้แล้ว ยังรู้จักทะนุบำรุงวิทยาการเพื่อก้าวหน้าในความรู้ รู้จักยกย่องศาสนาและรู้จักรักษาศีลธรรมประจำใจ เพื่อก้าวหน้าในความประพฤติ รู้จักส่งเสริมการเล่นเพื่อความเป็นนักกีฬาและอนามัย รู้จักเชิดชูวิจิตรศิลปและนาฏศิลปเพื่อก้าวหน้าแห่งจิตใจใฝ่แต่คุณงามความดี รู้จักดั่งนี้ และมีการสืบต่อก้าวหน้ากันเรื่อยไปเหมือนกระแสน้ำไหลไม่ขาดสาย ชาตินั้นย่อมได้ชื่อว่ามีศิลปถึงพร้อมแล้วด้วย วัฒนธรรม...

...เราผู้เป็นทายาทในบัดนี้ก็ได้สนองคุณชาติ กำลังขะมักเขม้นช่วยกันสร้างชาติ ศิลปที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงเรา คือของเก่าที่ดี ๆ เราก็รักษา...แต่การรักษาสืบต่อนั้นถ้าเป็นแต่รักษาไม่มีปรับปรุงบำรุงให้ก้าวหน้า ของดี ๆ ที่มีไว้ก็อาจสูญได้ ถ้าปรับปรุงให้ก้าวหน้าก็ต้องมีเปลี่ยนแปลงแก้ไข ปรับให้เข้ากับความเจริญและเหตุการณ์ของโลก จึงจะเอาตัวรอดเหลืออยู่ได้ ทิ้งทอดหรือหยุดอยู่กับที่ ก็มีแต่ความเสื่อมเป็นธรรมดา[75]

---

[75] พระยาอนุมานราชธน, "อะไรคือศิลปากร" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศิลปะและการบันเทิง เล่มที่1 เรื่องรวมเรื่องศิลปะและการบันเทิง กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 34-41.

ใน พ.ศ.2483 พระยาอนุมานราชธนตีพิมพ์งานเขียนขนาดยาวหลายเรื่องที่ตอบสนองนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* และเนื้อหาของเรื่องเหล่านี้เป็นที่รับรู้แพร่หลาย เนื่องจากได้รับการสรุปเพื่อเสนอทางวิทยุกระจายเสียงด้วย เช่น **เรื่องของชาติไทย** เรื่อง **ไทย-จีน** และ **ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย** เป็นต้น ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

นอกจากจะสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์และภาษาเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. แล้ว พระยาอนุมานราชธนยังมีบทบาทสำคัญในการเสนอความรู้และความคิดเห็น เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. ในทศวรรษ 2480 ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเน้นการสร้าง *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* เพื่อ *"สร้างให้คนในประเทศชาติ"* ให้ *"มีคุณลักษณะและมีอุปนิสัย"* ตามที่รัฐบาลต้องการ อันเป็นแนวทางเดียวกันกับหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2480 นั่นเอง ดังที่พระยาอนุมานราชธนกล่าวไว้ว่า

> *"วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นผู้สร้างให้คนในประเทศชาติมีคุณลักษณะและอุปนิสัยเป็นคนชนิดไรในส่วนรวม จะเป็นคนขยันหรือเกียจคร้าน คนแข็งแรงหรืออ่อนแอ หรือจะมีลักษณะและอุปนิสัยอื่น ๆ อย่างไร ก็อยู่ที่วัฒนธรรมทางจิตใจเป็นผู้สร้างให้ทั้งนั้น สร้างวัฒนธรรมเหล่านี้ให้มีขึ้นอย่างใด วัฒนธรรมที่ว่านี้ก็จะเป็นผู้สร้างให้ได้รับผลขึ้นอย่างนั้น"*[76]

พระยาอนุมานราชธนเสนอให้แบ่ง *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* ออกเป็นสาขาต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมให้แต่ละสาขาเป็นไปตาม *"มาตรฐาน"* ที่ต้องการ โดยเขียนไว้ในเรื่อง ***"เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม"*** ว่า

> *วัฒนธรรมทางจิตใจ แบ่งออกเป็นสาขาต่าง ๆ ดั่งนี้*
>
> *๑. วัฒนธรรมทางการบ้านการเมือง มีจารีตประเพณี กฎหมาย และการปกครอง อันเป็นระเบียบของสังคม*
>
> *๒. วัฒนธรรมทางศาสนา มีเรื่องของปรมัตถ์ ศีลธรรม พิธีรีตอง*
>
> *๓. วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี มีระเบียบการพูด การใช้ภาษา และการใช้หนังสือ*

---

[76] พระยาอนุมานราชธน, "เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่องรวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 225.

๔. วัฒนธรรมทางศิลปะ มีประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางคศิลป์ วรรณศิลป์ นาฏศิลป์ และจุลศิลป์หรือมัณฑนศิลป์

๕. วัฒนธรรมทางระบบการศึกษา และความคิดเห็น[77]

จะเห็นได้ว่า รัฐบาลจอมพล ป. ได้ดำเนินนโยบายทางวัฒนธรรมครอบคลุมทั้ง 5 ข้อข้างต้น[78] โดยที่พระยาอนุมานราชธนได้รับผิดชอบงานทางวัฒนธรรมในบางด้านโดยตรงด้วย

การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2480

ผลงานของพระยาอนุมานราชธนที่เสนอผ่านหนังสือและวิทยุกระจายเสียง ในทศวรรษ 2480 แสดงให้เห็นว่าพระยาอนุมานราชธนมีความกระตือรือร้นอย่างสูงในการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. นั่นก็คือ การสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็น *"มหาประเทศ"* ที่มี *"อารยธรรม"* ระดับสูง เพื่อทำให้ *"ชาติไทย"* กลายเป็น *"มหาอำนาจในแหลมทอง"*

ในการที่จะทำให้ประชาชนสนับสนุนนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง จำเป็นที่จะต้องทำให้ประชาชนมีความสำนึกใน *"เอกภาพของชาติ"* เสียก่อน เนื่องจากในเวลานั้นจินตนาการ *"ชาติไทย"* เป็นเรื่องใหม่ และประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความสำนึกเรื่อง *"ชาติ"* นอกจากนี้ ยังจำเป็นต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ให้แตกต่างจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในบางแง่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องเปลี่ยนสถานะของ *"พระมหากษัตริย์"* ใน *"ชาติไทย"* มิให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* อีกต่อไป ดังนั้น รัฐบาลจอมพล ป. จึงจำต้องนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ใหม่ให้ชัดเจน เพื่อสร้างสำนึกร่วมที่จะทำให้เกิดเอกภาพในด้านความรู้สึกนึกคิดของประชาชน และตอบสนองนโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองภายใต้การนำของจอมพล ป. ไปพร้อมกัน

---

[77] เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

[78] โปรดดูรายละเอียดใน บุปผา ทิพย์สภาพกุล, ทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487) วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษณศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ปรากฏว่าในทศวรรษ 2480 รัฐบาลจอมพล ป. ได้เลือกเน้นคติ *"เชื้อชาตินิยม"* จนถึงกับเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ตามชื่อ *"เชื้อชาติ"* และพระยาอนุมานราชธนก็ได้สนับสนุนคติเชื้อชาตินิยมอย่างแข็งขัน โดยการเขียนเรื่องต่าง ๆ รวมทั้ง **เรื่องของชาติไทย** และ **เรื่องไทย-จีน** พร้อมกันนั้นก็เขียนเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ ด้วย เพราะพระยาอนุมานราชธนต้องการแสดงให้เห็นว่า ***"ชาติไทย"* ย่อมประกอบขึ้นด้วย *"คนเชื้อชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"*** ดังที่เคยเขียนไว้ว่า

> *ประเทศชาติเป็นเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม ส่วนเชื้อชาติเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ มนุษย์ที่เกิดมาถ้ามีชาติใด ก็จะมีลักษณะทางรูปร่างเป็นอย่างเชื้อชาตินั้น ถ้าเกิดอยู่ในวัฒนธรรมแบบใด ก็จะมีนิสัยใจคอและแสดงกิริยาอาการเป็นไปตามวัฒนธรรมแบบนั้น เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า เชื้อชาติและวัฒนธรรม ๒ ประการนี้เท่านั้น ซึ่งเป็นเงื่อนไขกำหนดให้มนุษย์ต้องเป็นทายาทรับไว้*[79]

โดยทั่วไปแล้วพระยาอนุมานราชธนแตกต่างจากหลวงวิจิตรวาทการในแง่ที่มิได้เน้น *"เชื้อชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"* ที่บริสุทธิ์ เพราะเห็นว่ามีการผสมผสมและการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม *"เมื่อคนต่างชาติและต่างแบบวัฒนธรรมมาอยู่รวมกัน ก็จะเกิด**ผสมกันขึ้นทั้งในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม**...เชื้อชาติและวัฒนธรรม...ต้องมีลักษณะเป็นไปตามธรรมดา คือ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎแห่งวิวัฒนาการ จึงจะมีความเจริญงอกงาม"*[80] อย่างไรก็ตาม **เฉพาะในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.2482 ที่มีการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยม จนถึงช่วงปลายสงครามโลกนั้น พระยาอนุมานราชธนได้เน้นการสืบสายเลือดในหมู่คนที่พูดภาษาไทยและมีรูปร่างหน้าตาคล้ายคลึงกัน อันมีนัยของการเน้นความเป็นพวกเดียวกันของคน *"เชื้อชาติไทย"* รวมทั้งเน้น *"การถูกกลืนชาติ"* อย่างชัดเจน**

พระยาอนุมานราชธนได้กระตุ้นความรักและความภูมิใจใน *"เชื้อชาติไทย"* โดยเน้นว่า *"ชาติไทย"* ได้เคยเป็นชาติใหญ่มาแล้วแต่โบราณ โดยยืนยันว่า หากศึกษารูปเสียงของคำว่า *"ต้ามุง"* ซึ่งเป็นชื่อเรียกชนชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศจีนเมื่อกว่าสี่พันปีมาแล้ว ก็จะตรงกับคำว่า *"ไทยเมือง"* อัน

---

[79] พระยาอนุมานราชธน, "เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 217.

[80] เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

ทำให้เชื่อได้ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติใหญ่ที่อาศัยอยู่ในประเทศจีนมาแต่โบราณก่อนชาติจีนเสียอีก[81] แล้วให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* ในสมัยโบราณนั้น แตกออกเป็นหลายพวกและอพยพไปอาศัยอยู่ในประเทศต่าง ๆ เนื่องจากถูกชาติจีนรุกราน ซึ่งการที่คน *"ชนชาติไทย"* มิได้ *"สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"* คือมิได้รวมเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน ทำให้มีความอ่อนแอและไม่อาจต่อสู้กับชาติจีนได้ ดังนั้นจึงควรรวมกันเป็นประเทศเดียว พระยาอนุมานราชธนได้กระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของคนในประเทศอย่างเข้มข้นให้อยากรวมเอาดินแดนและ *"ชนเชื้อชาติไทย"* เข้าด้วยกัน เห็นได้ชัดจากข้อความต่อไปนี้

> *ข้ามไปฝั่งโน้นเป็นแคว้นเขมรัฐเมืองเชียงตุงของพวก**ไทยเขิน** ...แม่น้ำโขงฟากโน้น...แคว้นหลวงพระบางของพวก**ไทยล้านช้าง** เหนือแดนนั้นขึ้นไปเป็นแคว้นสิบสองจุไทยอันเป็นที่อยู่ของพวก**ผู้ไทย** ถัดไปอีกทางตะวันออกก็ถึงแคว้นตังเกี๋ยของพวกญวนแกว แคว้นนี้มีพวก**ไทยโท้**และ**ไทยนุง**อยู่มาก นักประวัติศาสตร์ลางท่านว่าพวกญวนแกวชาวตังเกี๋ยส่วนมากก็**มีเลือดเนื้อเชื้อไขเป็นไทยมาแต่เดิม**...เป็นพวกที่ฝรั่งเรียกว่า Far-Flung Thai คือไทยที่แตกหมู่แตกพวกกระเด็นออกไปไกล... **มองดูรอบข้างก็ช่างเงียบเชียบไม่มีอะไร นอกจากว้าเหว่เปลี่ยวเปล่าใจ มีแต่น้ำกับฟ้าป่ากับเขาเท่านั้น...เหลียวแลข้ามฟากไปโน้น นั่นก็ดินไทย โน่นก็ดินไทย ถัดขึ้นไปอีกก็ดินไทย เพราะอะไรเราจึงมาแยกแตกจากกัน**[82]

ข้อความข้างต้น กระตุ้นให้เกิดจินตนาการว่าหาสามารถ *"รวมชาติ"* ให้เป็น *"แผ่นดินเดียวกัน"* ได้ *"ความว้าเหว่เปลี่ยวเปล่า"* ก็จะหมดไป เพราะ *"ชนชาติไทย"* ด้วยกันก็จะสามารถเดินทางไปมาหาสู่กันอีกครั้งหนึ่ง และความยินดีปรีดาก็จะบังเกิดขึ้น เช่นเดียวกับเมื่อครั้งที่พระยาอนุมานราชธนได้รู้สึกเช่นนั้นขณะเดินทางไปชายแดนเมืองเชียงตุงและได้พบกับชาวไทยเขิน ซึ่ง ***"เขาถือว่าเราและเขาเป็นชาติเดียวกัน"***[83]

อนึ่ง **เรื่องของชาติไทย** ยังพยายามสร้างสำนึกในเอกภาพระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ ด้วยการทำให้เห็นว่าล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของ "ชาติไทย" มาแต่โบราณ โดยระบุว่า

---

[81] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.หน้า 2-3.

[82] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำชี้แจงของผู้แต่ง".

[83] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำชี้แจงของผู้แต่ง". (เน้นโดยผู้วิจัย).

> *ในตำนานสิงหนวติกุมารว่า* ***กษัตริย์ที่มาสร้างเมืองเชียงแสนเป็นเชื้อวงศ์ไทยเมือง*** *มาแต่ประเทศจีน แม้ในทุกวันนี้ชาวเชียงใหม่ก็ยังถือตนอยู่ว่าเขาเป็น ไตจาวเมือง คือไทยชาวเมืองซึ่งคงหมายความว่าเป็นไทยชาวมุง ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง...มีว่า พ่อขุนรามคำแหง...เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ทงงมากาวลาวแลไทยเมือง..ไทยชาวอูชาวของมาออก"* ***ในที่นี้อ้างถึงไทยเมือง ซึ่งคงจะหมายถึงไทยภาคพายัพในลางส่วน***[84]

กล่าวได้ว่า ความต้องการที่จะกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของคนไทยให้อยากรวมเอา *"คนเชื้อชาติไทย"* ในพม่า จีน เวียดนาม ลาว เข้ามาอยู่ในชาติเดียวกัน คือ *"ชาติไทย"* เพื่อสร้าง *"ชาติไทย"* เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง รวมทั้งความต้องการสร้างเอกภาพในชาติ ทำให้พระยาอนุมานราชธนเขียน "**เรื่องของชาติไทย**" และ **เรื่อง "ไทย-จีน"** โดยเน้นการสืบสายเลือดเป็นอย่างมาก แตกต่างจาก **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ซึ่งตีพิมพ์ในเดือนมกราคม พ.ศ.2481 (ก่อนที่จะมีการเสนอให้เปลี่ยนชื่อประเทศเป็น *"ไทย"* อย่างเป็นทางการ) ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** พระยาอนุมานราชธนอธิบายว่าการแบ่งคนออกเป็นเชื้อชาติมีจุดอ่อนมาก *"เพราะมนุษย์ไม่ได้รวมกันอยู่แต่ในหมู่ หรือผสมพันธุ์กันได้แต่เฉพาะในพวกเดียวเท่านั้น มนุษย์ย่อมมีอพยพย้ายถิ่น...แล้วก็ไปติดต่อผสมกันกับพวกอื่น จนรูปร่างหน้าตาของผู้ที่สืบสายโลหิตต่อมาต้องเปลี่ยนไป"*[85] แล้วเสนอว่าควรจะ *"แบ่งมนุษย์"* โดยใช้เรื่อง *"ภาษา" และ "ลักษณะความเป็นอยู่"* (หรือที่เรียกกันในสมัยหลังว่า *"ชาติพันธุ์"*) ซึ่ง *"ไม่เกี่ยวด้วยเรื่องเลือดเนื้อเชื้อชาติ"* แทน[86]

ประเด็นสำคัญที่พระยาอนุมานราชธนเน้นในทศวรรษ 2480

ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนได้เน้นเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่อง เพื่อเกื้อหนุนนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

1. การกำหนดอาณาบริเวณอันกว้างขวางที่ *"ไทย"* อาศัยอยู่ ซึ่งควรรวมกันเป็น "แผ่นดินเดียว"

---

[84] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 2. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[85] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 3. หน้า 6-7.

[86] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนระบุไว้หลายแห่งว่า ดินแดนที่จอมพล ป. ต้องการรวมเข้ากับ *"ชาติไทย"* นั้น เป็นถิ่นที่อยู่ของคนไทย เป็นต้นว่า *"...แคว้นสิบสองปันนา...แว่นแคว้นลานนาไทย แคว้นสิบสองจุไทย และแคว้นหลวงพระบาง* ***ซึ่งล้วนเป็นดินแดนไทยอยู่ทั้งนั้น"***[87] อาณาจักรน่านเจ้าก็เป็นอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ของ *"ชาติไทย"* ซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวางยิ่ง ซึ่งพระยาอนุมานราชธนระบุว่า *"นั่นแสดงว่าดินแดนตอนเหนือของประเทศไทยตลอดไปจนดินแดนสิบสองจุไทย ตังเกี๋ย และหลวงพระบาง เป็นเมืองออกของพระยาลุ่มฟ้า คือน่านเจ้า"*[88] พร้อมกันนั้นก็สร้างจินตนาการให้เห็นภาพชัดเจนว่า ดินแดนส่วนที่คนไทยเคยอาศัยอยู่นั้นคือบริเวณใดบ้าง แล้วกล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่า ดินแดนเหล่านั้นถ้าไม่แบ่งแยกทางการเมืองแล้ว *"ก็จะเป็นแผ่นดินติดต่อถึงกันโดยตลอดเท่ากับเป็นผืนเดียวกัน"* ดังความว่า

> *ที่ในตังเกี๋ยตอนเหนือจึงมีพวกไทยโท้ไทยนุงอยู่...แคว้นฉานตะวันตกซึ่งเป็นที่อยู่ของไทยใหญ่ แคว้นฉานใต้ซึ่งเป็นที่อยู่ของไทยเขิน ตอนใต้ที่สุดของยูนนานซึ่งย้อยลงมาก็เป็นดินแดนสิบสองปันนาของไทยลื้อ ทางตะวันออกก็ต่อแดนกับแคว้นสิบสองจุไทย อันเป็นส่วนหนึ่งของตังเกี๋ย ทางด้านตะวันตกของแคว้นสิบสองจุไทยต่ำลงมา ก็เป็นแคว้นหลวงพระบาง ส่วนแคว้นลานนาไทยตอนตะวันตกเหนือต่อกับแคว้นฉานใต้และตอนตะวันออกต่อกับแคว้นหลวงพระบาง* ***ดังนี้จะเห็นว่า ดินแดนเหล่านี้ถ้าไม่พูดถึงการแบ่งแยกอาณาเขตเป็นสี่ประเทศ โดยลักษณะทางการเมืองแล้ว ก็จะเป็นแผ่นดินติดต่อถึงกันโดยตลอดเท่ากับเป็นผืนเดียวกัน***[89]

ใน **เรื่องไทย-จีน** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนด้วยภาษาที่ปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมเช่นเดียวกับ **เรื่องของชาติไทย** นั้น เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงการที่ชาติไทยจะมีพลเมืองถึง 20 ล้านคน ถ้า ***"รวม"*** **เอาคนไทยในประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาเป็นประเทศเดียวกัน**

---

[87] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 82. และดูเนื้อความในทำนองเดียวกัน หน้า 1-9 หรือ "พวกที่อยู่ในมณฑลยูนนาน...ล้วนเป็นไทยทั้งนั้น แต่ว่าแยกกันอยู่โดยอิสระเป็นพวก ๆ มากมายตั้งร้อยพวก" หน้า 12 เป็นต้น.

[88] เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

[89] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

> *แท้จริงในเขตประเทศจีน พม่า และญวน ก็มีชนชาติที่พูดภาษาเดียวกับเรา คือ ภาษาไทย และเป็นชาติเดียวกับเรา คือ คนไทย อยู่ไม่น้อย* ***ถ้าได้รวมกัน****ก็จะมีจำนวนคนไทยตั้งยี่สิบล้านคน หากแต่พวกไทย****ไม่ได้รวมกันเป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน*** *เพราะต้องเสียความเป็นไทยไปแก่ชาติอื่น...ชาติไทยแม้จะมีจำนวนคนมาก มีร่างกายแข็งแรง และมีความขยันขันแข็งกว่าชาติอื่น ๆ ที่อยู่ในแหลมอินโดจีนก็ดี แต่ทุกวันนี้ ยกเว้นแต่สยาม ย่อมตกไปอยู่ในอำนาจของชาติอื่น...*[90]

หลังจากนั้นก็เน้นอีกหลายครั้งว่า ถ้าไม่คำนึงถึงการแบ่งแยกในทางการเมืองแล้ว *"ดินแดนของไทยที่ไทยอยู่"* ย่อมเป็น *"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"* ซึ่งถ้าหากพระยาอนุมานราชธนต้องการเพียงแต่จะวิเคราะห์เปรียบเทียบภาษาไทยกับภาษาจีนตามหลักวิชาการแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องเน้นในเรื่องดินแดน ***"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"*** ซ้ำแล้วซ้ำอีกเลย อีกทั้ง *"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"* นี้ก็มิได้มีแต่คนที่พูดภาษาไทย แต่เต็มไปด้วยคนที่พูดภาษาในตระกูลอื่น เช่น มอญ เขมร กระเหรี่ยง ลัวะ ข่า ฯลฯ แต่พระยาอนุมานราชธนกลับเน้น *"แผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว"* ในฐานะที่เป็น ***"ดินแดนของไทย"*** ดังความว่า

> *บัดนี้ จะกล่าวถึง****ดินแดนของไทย****ที่ไทยอยู่ ซึ่งถ้าไม่แบ่งออกเป็นประเทศ ๆ ซึ่งเกิดขึ้นได้ด้วยการแบ่งปันกันในทางการเมือง* ***ก็จะเป็นแผ่นดินผืนใหญ่ผืนเดียว*** *มีเนื้อที่กว้างขวางมาก คือทางเหนือล้ำเข้าไปในลุ่มน้ำยางประเทศจีน ทางตะวันตกจดลุ่มน้ำพรหมบุตร...คือตั้งแต่แคว้นอัสสัมเรื่อยขึ้นไปจนจดเขตประเทศทิเบต ทางทิศตะวันออกจดฝั่งทะเลทางประเทศตังเกี๋ย ...ส่วนทางทิศใต้กินไปถึงแหลมมลายู...ย่อมเป็นที่อยู่ของชนชาติใช้ภาษาไทยทั้งนั้น*[91]

ข้อความอีกตอนหนึ่งใน **เรื่องไทย-จีน** พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า **วัฒนธรรมของไทยลื้อในจีน ไทยเขินในพม่า และไทยยวนในประเทศสยาม *"ย่อมถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"* และแผ่นดินที่ชนชาติไทยเหล่านี้อาศัยอยู่ก็ *"จะต้องถือว่าเป็นแผ่นดินติดต่อนับเป็นผืนเดียวกัน"* โดยที่คนไทยทั้งหลายนี้ "สืบเชื้อชาติร่วมบรรพบุรุษมาด้วยกัน"** ดังความว่า

---

[90] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 141.

[91] เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.(เน้นโดยผู้วิจัย).

> *ว่าโดยเขตแดนก็ดี หนังสือและศาสนาตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีก็ดี ไทยลื้อ ไทยเขิน และไทยยวน หรือโยนก ย่อมถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นแผ่นดินของไทยทั้งสามพวกนี้ ถึงแม้ว่าจะตกอยู่ต่างบังคับกัน คือลื้ออยู่ในบังคับจีน เขินอยู่ในบังคับอังกฤษ ไทยยวนอยู่ในบังคับสยาม (ซึ่งไม่เหมือนกับสองพวกแรก เพราะอยู่ในบังคับไทยด้วยกัน)* ***แลถ้าไม่ยกเอาการแบ่งในทำนองการเมืองอย่างนี้ขึ้นมาพูดแล้ว จะต้องถือว่าเป็นแผ่นดินติดต่อนับเป็นผืนเดียวกันได้ เหตุนี้ประชาชนจึงยังสนิทสนมกลมเกลียว ถือเสมือนเป็นพี่น้องร่วมท้องพวกเดียวกัน ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจที่มีประเพณีของเดิมอันเป็นเครื่องหมายของชาติร่วมกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ได้แก่ศาสนาพุทธ และมีวรรณคดีและพงศาวดารตำนานเมืองร่วมกัน...ไทยสยามหรือไทยใต้ก็สืบเชื้อสายไปจากไทยพวกนี้ ...สืบเชื้อชาติร่วมบรรพบุรุษมาด้วยกัน***[92]

พระยาอนุมานราชธนได้นำเอา **แผนที่** มาใช้ โดยพิมพ์ข้อความด้วยตัวอักษรขนาดใหญ่มากไว้เหนือ *"แผนที่ประกอบเรื่องไทย-จีน"* ว่า **ดินแดนไทย** เพื่อแสดงให้เห็นภาพของ *"ดินแดนไทย"* ที่กว้างใหญ่เป็นผืนเดียวกัน หากมองในแนวตะวันตก-ตะวันออกก็จะเห็นดินแดนที่ทอดยาวจากแคว้นอัสสัม และแม่น้ำอิรวดี ครอบคลุมไปถึงมณฑลกวางตุ้ง ส่วนแนวเหนือ-ใต้ ก็กินอาณาบริเวณตั้งแต่มณฑลเสฉวนลงมาจนถึงอ่าวไทย[93] และก่อนจะถึงหน้าที่ตีพิมพ์แผนที่นี้ พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า *"...**ยูนนาน...กวางสี ไกวเจา และกวางตุ้ง ย่อมเป็นที่อยู่ของชนชาติไทยเป็นส่วนมาก มาแต่ครั้งโบราณตราบเท่าทุกวันนี้ จนจะถือว่าแผ่นดินของไทยก็ว่าได้**"*[94] นอกจากนี้ยังพิมพ์แผนที่เล็ก ๆ ประกอบอีก 3 ภาพ แสดงให้เห็นดินแดนจีนสมัยราชวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งมีขนาดเล็กกว่า ***"ดินแดนไทย"*** มาก แต่จีนได้ขยายอาณาเขตมารวมเอาบางส่วนของดินแดนไทยเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

อนึ่ง ควรกล่าวด้วยว่า ถึงแม้ว่า *"ความรู้"* ที่ว่าดินแดนทางใต้ของประเทศจีนเป็นถิ่นที่อยู่ของคนเชื้อชาติไทย ***"มาแต่ครั้งโบราณตราบเท่าทุกวันนี้"*** จะเป็น *"ความรู้"* ที่นักปราชญ์และวงวิชาการในช่วงทศวรรษ 2480 ให้การยอมรับกันทั่วไป แต่การระบุว่า ดินแดนดังกล่าวถือว่าเป็น ***"ดินแดนไทย"*** หรือ ***"แผ่นดินของไทย"*** นั้น ปรากฏอยู่เฉพาะใน **เรื่องไทย-จีน** ของพระยาอนุมาน

---

[92] เรื่องเดียวกัน, หน้า 156. (เน้นโดยผู้วิจัย)

[93] โปรดดูแผนที่ในเรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

[94] เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

ราชธนเท่านั้น จึงเห็นได้ชัดเจนว่า **เรื่องไทย-จีน** ได้รับการเขียนขึ้นเพื่อตอบสนองนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง มิใช่ความรู้บริสุทธิ์เกี่ยวกับภาษาแต่อย่างใด

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนได้วิเคราะห์เนื้อหาของ *"ตำนานสิงหนวัติ"* อย่างละเอียด และสรุปถึง *"อาณาเขตไทย"* และ *"แผ่นดินผืนใหญ่"* ซึ่งตรงกับดินแดนที่จอมพล ป. ต้องการผนวกรวมเข้ากับ *"ประเทศไทย"* นั่นคือ *"**อาณาเขตไทย**ครั้งแรก ตามที่ตำนานสิงหนวัติกล่าวไว้ ก็หมายความถึง**แผ่นดินผืนใหญ่** คือลานนาไทยตอนเหนือแถวเชียงแสน แผ่นดินตอนใต้ของยูนนาน ซึ่งรวมแคว้นสิบสองปันนาเข้าด้วย แคว้นฉานใต้ แคว้นสิบสองจุไทย และหลวงพระบาง*[95] พระยาอนุมานราชธนยังได้วิเคราะห์ตำนานอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง เพื่อชี้ให้เห็นว่า *"ถ้าจะแคะได้หาเรื่องจริงเอาจากตำนานที่เล่ามานี้ ก็คงได้ความตามที่คิดเห็น **คือดินแดนตอนนั้นทั้งหมดตลอดจนดินแดนตอนอื่นที่ติดต่อกันได้ มีกษัตริย์ชาติไทยยกมาตั้งบ้านเมืองอยู่เป็นแห่ง ๆ** แล้วขยายเขตแดนออกไปโดยวิธีไปสร้างเมืองใหม่ แล้วให้ลูกหลานไปครอบครอง"*[96] พระยาอนุมานราชธนระบุว่ากษัตริย์หลายองค์ในตำนานเป็น *"ไทย"* เช่น ลวจังกราช และขุนเจื๋อง โดยกล่าวถึงขุนเจื๋องและไทยในล้านนาว่า *"**เป็นกษัตริย์ไทย มีอานุภาพมาก** ตีได้เมืองหลวงพระบางตลอดมาออกไปถึงแดนตังเกี๋ยเมืองญวณแล้วไปตายในสงคราม **ทางลานนาไทยได้มีกษัตริย์สืบ ๆ ต่อมา**"*[97]

นอกจากนี้ใน **เรื่องไทย-จีน** พระยาอนุมานราชธนกล่าวด้วยว่า บริเวณที่เป็นชายแดนของสี่ประเทศมาบรรจบกัน คือ พม่า จีน ไทย และญวน อันเป็นแคว้นสิบสองจุไทซึ่ง *"เดิมมีเขตแคว้นกว้างใหญ่"* กับดินแดนตั๋งเกี๋ยและลาวนั้น มีชนชาติไทยอาศัยอยู่มาแต่โบราณ และยังคงอาศัยอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน อันทำให้ผู้อ่านจินตนาการถึงอาณาบริเวณอันกว้างขวางซึ่งควรจะรวมเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง ดังความว่า

> *แคว้นสิบสองจุไทย มีชนชาติไทยเรียกว่าไทยอาศัยอยู่...เดิมมีเขตแคว้นกว้างใหญ่...คือแผ่นดินตรงชายปลายเขตแดนของประเทศทั้งสี่มาบรรจบกัน คือประเทศพม่าจีนไทยและญวน...*

---

[95] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 87.

[96] เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

[97] เรื่องเดียวกัน.

ส่วนในเขตตังเกี๋ย ย่อมเป็นที่อยู่ของพวกคนไทยนุงและไทยโท้ ถึงชาวตังเกี๋ยเองก็ว่าเป็นไทยพวกหนึ่ง เรียกว่า ***ไทยแกว*** *หรือ* ***ญวนแกว แกว*** *คำนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงว่าเป็นคำเดียวกับคำว่าเงี้ยว ซึ่งเป็นชื่อหนึ่งของไทยใหญ่ ...หมอฟรีแมนมีความเห็นว่าพลเมืองในตังเกี๋ย ที่เป็นชาติไทยนั้น มีอยู่ตั้งสามในสี่*

ไทยในแดนล้านช้าง หรือ ***ไทยลาว*** *นั้น...เห็นจะเรียกตามชื่อของชาติไทยสมัยโบราณเมื่อราวสามพันห้าร้อยปีมาแล้ว เพราะปรากฏว่าในสมัยนั้นมีชนชาติไทยพวกหนึ่งเรียกว่า อ้ายลาว...*[98]

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนใช้ **เรื่องของชาติไทย** และ **เรื่องไทย-จีน** ในการยืนยันว่า ดินแดนที่รัฐบาลจอมพล ป. ต้องการจะรวมเข้ากับประเทศไทยนั้นเคยเป็นของชนชาติไทย ***"มาแต่ครั้งโบราณตราบเท่าทุกวันนี้"*** และควรจะ ***"รวมกัน...เป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน"*** อีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ ยังยืนยันด้วยว่า *"ชาติไทย"* เคยเป็นชาติมหาอำนาจมาแล้วในอดีต นโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองของจอมพล ป. จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้อย่างแน่นอน

เพื่อเป็นแรงบันดาลใจของคนไทย ให้รู้สึกว่า *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* นั้น เป็นไปได้แน่นอน พระยาอนุมานราชธนได้เน้นว่า *"ไทย"* มีคุณสมบัติพิเศษแตกต่างจากเพื่อนบ้าน จนทำให้ตั้งตัวเป็นอิสระได้ทุกครั้งที่ต้องตกเป็นเมืองขึ้น และสามารถเอาตัวรอดจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกมาได้ **พระยาอนุมานราชธนได้กระตุ้นให้คนไทยคิดถึงคุณสมบัติพิเศษของ *"ชาติไทย"* คือ "*เราก็ต้องมีอะไรดีที่สุดอยู่ในตัว*" ที่จะทำให้อยู่รอดมาได้ในอดีต ซึ่งมีนัยว่า คุณสมบัติที่ดีที่สุดนั้นจะทำให้ *"ชาติไทย"* ได้รับความสำเร็จมากยิ่งขึ้นในปัจจุบันและอนาคต** [99]

นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังเน้นเรื่อง**คนไทยถูกจีนและพม่า "กลืนชาติ"** และการที่คนไทยภายใต้การปกครองของจีนและพม่าตกอยู่ในสภาพป่าเถื่อนล้าหลัง เพื่อให้คนไทยตระหนักว่าจะต้องรีบเร่งรวมคนเชื้อชาติไทยในจีนและพม่าเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ *"ชาติไทย"* โดยเร็วที่สุด ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนได้เร้าความรู้สึกให้คนไทยอยากรวม

---

[98] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย. หน้า 156-158. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[99] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, หน้า 151.

ชาติ ด้วยการกล่าวว่า *"คนไทย"* ในจีน *"ถูกจีนกลืนชาติจากไทยไปเป็นจีน"*[100] อยู่ตลอดเวลา ซึ่งทำให้จำเป็นจะต้องดำเนินการต่าง ๆ เพื่อผนวกเอาดินแดนที่มี *"ไทย"* อาศัยอยู่เข้ามารวมกับ *"ชาติไทย"* โดยเร็วที่สุดเท่าที่จะสามารถทำให้ ก่อนที่จะสายเกินไป

> *ยูนนาน กวางสี และกวางตุ้ง...และรวมทั้งมณฑลไกวเจา ย่อมเป็นที่อยู่ของคนหลายเหล่า แต่ส่วนมากเป็นชาติไทย... ชนชาติไทยที่อยู่ในดินแดนนั้นก็เป็นเสมอพลเมืองจีน ซ้ำส่วนมากก็ถูกจีนกลืนชาติจากไทยไปเป็นจีนเสียแล้ว... แต่กระนั้นก็ยังมีไทยที่ยังไม่กลายไปเป็นจีนเหลืออีกไม่น้อย ในมณฑลไกวเจา...รวม 2 ล้านคน ในมณฑลกวางสี...รวม 2 ล้านคน ในมณฑลกวางตุ้งอีก 500,000 คน และพวกไทยเหล่ยในเกาะไหหลำ อีก 250,000 คน หมอด๊อดได้กล่าวไว้นี้เป็นเวลาตั้ง 20 ปีกว่ามาแล้ว ป่านนี้ไทยเหล่านั้นจะลดจำนวนเพราะกลายเป็นจีนไปกี่มากน้อยก็ไม่ทราบ..."*[101]

ในเรื่อง **ไทย-จีน** พระยาอนุมานราชธนเร้าความรู้สึกให้อยากรวมชาติอย่างเข้มข้นเช่นเดียวกัน โดยชี้ให้เห็นว่า ดินแดนในประเทศจีนนั้น แม้ว่าเคยมีไทยอยู่มาก เพราะเป็นดินแดนของ *"ชาติไทย"* แต่ *"ถึงแม้ว่าประชาชนจะเป็นไทยก็ต้องกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว"*[102] เช่นเดียวกับในประเทศพม่า ชนชาติไทยสาขาหนึ่ง คือ *"ไทยใหญ่"* ก็กำลังถูกพม่ากลืนชาติ[103]

พระยาอนุมานราชธนยังพยายามชี้ให้เห็นในเรื่อง ไทย-จีน ว่า การที่คน *"เชื้อชาติไทย"* ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของชาติอื่น ทำให้ *"ไม่ได้รวมกันเป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน"* และต้องตกอยู่ในสภาพล้าหลังป่าเถื่อนอย่างน่าสงสาร

> *แท้จริงในเขตประเทศจีน พม่า และญวน ก็มีชนชาติที่พูดภาษาเดียวกับเรา คือ ภาษาไทย และเป็นชาติเดียวกับเรา คือคนไทยอยู่ไม่น้อย* ***ถ้ารวมกันก็จะมีจำนวนคนไทยตั้งยี่สิบล้านคน หากแต่พวกไทยไม่ได้รวมเป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน*** *เพราะต้องเสียความเป็นไทยไปแก่ชาติอื่น ...จะเห็นเด่นอยู่ก็แต่เราชาวสยามเท่านั้นที่ยังรักษาความเป็นไทยไว้ตลอดรอดฝั่งมาได้ เพราะเรามีอารยธรรม*

---

[100] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

[101] เรื่องเดียวกัน.

[102] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 149.

[103] เรื่องเดียวกัน, หน้า 159-160.

ความเจริญสูงกว่าเพื่อนร่วมชาติของเราซึ่งอยู่ในแดนอื่น ๆ นอกสยาม ไทยบางพวกเช่นที่อยู่ในประเทศจีน โดยมากยังคงเป็นไทยล้าหลัง หนังสือหนังหาก็ยังไม่มีใช้ และไม่ได้นับถือลัทธิศาสนาใด ยิ่งไปกว่าการเซ่นไหว้ผีสางเทวดาตามวิสัยของชนชาวป่าล้าหลังเท่านั้น[104]

การบรรยายความล้าหลังของคนไทยที่ *"เสียความเป็นไทย"* แก่ชาติอื่นเช่นนี้ มีนัยยะว่า *"ไทยสยาม"* ซึ่ง *"มีอารยธรรมความเจริญสูงกว่าเพื่อนร่วมชาติ"* ควรพยายามรวมคนไทยที่ถูกกกลืนชาติเหล่านั้นเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ *"ไทยสยาม"* เพื่อจะได้สร้างความเจริญให้แก่คนไทยด้วยกัน

รวมความว่า เนื้อหาของงานเขียนที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในทศวรรษ 2480 มีส่วนอย่างสำคัญในการช่วยทำให้คนไทยเกิดจินตนาการและความรู้สึกว่า การรวมเอาดินแดนและประชากรที่เป็น *"เชื้อชาติไทย"* เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ ***"ประเทศไทย"*** และ ***"ชาติไทย"*** นั้น เป็นเรื่องที่ถูกต้องชอบธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสถานการณ์ที่คนไทยรับรู้ว่า พม่า ตังเกี๋ย และลาว ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ซึ่งทำให้ *"ชนชาติไทย"* ในประเทศเหล่านั้นถูกกดขี่ขูดรีด ในขณะที่ประเทศจีนก็ตกอยู่ภายใต้สถานการณ์สงครามมายาวนาน นับตั้งแต่กบฏไท้เผ็ง กบฏนักมวย การช่วงชิงอำนาจในยุคขุนศึก การรุกรานของญี่ปุ่น และการรบระหว่างฝ่ายก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน และดินแดนในประเทศจีนตอนใต้ส่วนที่ *"ชนชาติไทย"* อาศัยอยู่นั้น ก็ยังมิได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ *"ประเทศชาติจีน"* อย่างสมบูรณ์แบบ การรวมดินแดนพม่า ตังเกี๋ย และลาว และจีนส่วนที่ *"ชนชาติไทย"* อาศัยอยู่ดังกล่าวนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ *"ประเทศไทย"* จึงเป็นเรื่องที่สามารถจะหวังได้ และเป็นความหวังที่มีความเป็นไปได้สูงในทัศนะของชนชั้นนำในเวลานั้น รวมทั้งในทัศนะของพระยาอนุมานราชธนด้วย

2. การสร้าง *"ความรู้"* ด้านภาษาไทย เพื่อให้ชาวจีนในประเทศไทยมีความเต็มใจที่จะ *"กลายเป็นไทย"*

เมื่อเขียนเรื่อง **ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย** พระยาอนุมานราชธนระบุว่า ***"ถ้าฝ่ายที่เสียความเป็นไทย มีโอกาสกลับมาเป็นไทยตามชื่อ ก็จะทำให้เราเป็นไทยสมชื่อยิ่งขึ้น"***[105] แสดง

---

[104] เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

[105] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 33-34.

ถึงความตั้งใจของพระยาอนุมานราชธนที่จะกระตุ้นให้ *"คนเชื้อชาติไทย"* ที่กลายเป็นจีน พม่า มอญ ฯลฯ *"กลับมาเป็นไทย"* อีกครั้งหนึ่ง

นโยบายสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาประเทศ ย่อมต้องการชาวจีนในประเทศไทยเป็นกำลังสำคัญ เนื่องจากชาวจีนมีบทบาทและอิทธิพลทางเศรษฐกิจสูง หากชาวจีนกลายเป็นไทยและรักชาติไทย ก็จะช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศมีความเจริญก้าวหน้าและมั่นคง จนรัฐบาลมี *"ทุน"* อย่างเพียงพอสำหรับการดำเนินการต่าง ๆ ตามนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ดังนั้น พระยาอนุมานราชธนจึงเขียน **เรื่องไทย-จีน** โดยยกงานเขียนของชาวตะวันตกหลายคนมายืนยันว่า ในมณฑลภาคใต้ของจีน เช่น กวางซี ไกวเจาในเกาะไหหลำ กวางตุ้ง และยูนนาน เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน **เพื่อให้ชาวจีนในประเทศไทยคิดว่า แท้ที่จริงแล้วตนก็คือคนไทย เพราะชาวจีนในมณฑลที่ตนอพยพมานั้น *"เป็นจีนที่กลายไปจากไทยนั่นเอง"*** ดังความตอนหนึ่งว่า

> *หมอฟรีแมน (ตามที่หมอด๊อดอ้าง) ว่า "บ้านเมืองที่เป็นบ้านเกิดเมืองนอนของไทยในมณฑลภาคใต้ของจีน ยังเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของชาตินั้นอยู่มาก ตลอดไปในกวางซี ไกวเจาในเกาะไหหลำ และในกวางตุ้งบางส่วน ในยูนนานทางด้านตะวันออกและตะวันตก ชาติไทยมีจำนวนเป็นส่วนมากที่เป็นพลเมืองของมณฑลเหล่านี้ นายคอแรน ว่า "ไทยเป็นชนชาติที่มีจำนวนมากมาย แผ่ออกไปกว้างขวาง และมีพงศาวดารถอยหลังขึ้นไปไกล...นายฮอลต์ ฮัลเลต สนับสนุนด้วยว่า "ชาติไทย...นับว่าเป็นส่วนสำคัญในจำนวนพลเมือง ซึ่งเรียกรวม ๆ เอาว่าจีนเสียด้วยซ้ำ"* ***ความตรงนี้ ถ้าจะแปลกันก็ว่าถึงคนจีนที่มีอยู่ในแคว้นเหล่านี้ย่อมเป็นจีนที่กลายไปจากไทยนั่นเอง***
>
> *ตามหลักฐานที่อ้างมาข้างต้น เราอาจรวมความได้ว่า* ***ประชาชนพลเมืองภาคใต้ของจีนทั้งหมด ย่อมเป็นไทยโดยเชื้อชาติและพูดภาษาไทย***[106]

การศึกษาเปรียบเทียบภาษาไทยและภาษาจีนใน **เรื่องไทย-จีน** ก็เพื่อทำให้ให้เห็นว่า **จีนในดินแดนแถบกวางซี กวางตุ้ง ไหหลำ ส่วนใหญ่เป็น *"ไทยที่กลายเป็นจีน"*** โดยพระยาอนุมานราชธนระบุว่า *"เราอาจพบคำในภาษาจีนตามเสียงจีนกวางตุ้ง ที่คล้ายคลึงกับคำในภาษาไทยไม่น้อยคำ*

---

[106] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 146-147. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เลย ทำไมเสียงกวางตุ้งจึ่งใกล้มาข้างไทยมากกว่าเสียงจีนถิ่นอื่น ***ทั้งนี้ก็เพราะชาวกวางตุ้งตามที่ฝรั่งค้นคว้ามาแล้ว ยืนยันอย่างแน่นแฟ้นว่า ส่วนมากเป็นชาติไทยที่กลายไปเป็นจีน***[107]

ควรกล่าวด้วยว่า ถึงแม้ว่า *"ความรู้"* ที่ว่าชนชาติที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีนเป็นชนชาติไทยจะเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสมัยนั้น **แต่พระยาอนุมานราชธนได้พยายามเน้นอยู่ตลอดเวลาว่าคน *"ชาติไทย"* ในแถบนั้นถูกจีนครอบงำจน *"กลายไปเป็นจีน"*** นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนเน้นด้วยว่าทั้ง *"ภาษา"* และ *"รูปร่าง"* ของชาวกวางตุ้งคล้ายคลึงกับคนไทย ซึ่งแสดงว่าชาวกวางตุ้งเป็นคน *"เชื้อชาติไทย"* หรือ *"มีเลือดไทยอยู่ไม่น้อย"* แต่ได้ถูกอิทธิพลจีนครอบงำ *"กลายเป็นเจ๊กเป็นจีนไป ...ไม่ได้มีเลือดเนื้อเชื้อไขจีนเลย...เอาชาติอื่นมาเป็นของตน"*

> *คำในภาษาไทยตรงเสียงกับคำของกวางตุ้งนับได้มากมาย ไม่ใช่เป็นจำนวนร้อย ๆ จนน่าจะทำให้เห็นว่ากวางตุ้งกับเราอาจเป็นพวกเดียวกันมาแต่เดิมก็ได้*
>
> *ความข้อนี้ นักปราชญ์ชาวตะวันตกก็มีความเห็นเช่นนั้น ยังยืนยันรับรองว่า* ***รูปร่างของจีนกวางตุ้งคล้ายคลึงกับชนชาติไทย...อย่างน่าอัศจรรย์ ดีร้ายชาวกวางตุ้งหากไม่ใช่ชาติไทยทั้งตัว ก็ต้องมีเลือดไทยผสมอยู่ไม่น้อย****...ทั้งนี้ก็จะเป็นด้วยเหตุที่จีนเมื่อเบียดไทยสมัยโบราณจนไทยต้องหนีร่นเป็นลำดับมาทางใต้นั้น ก็คงจะเป็นไทยบางพวกเท่านั้น ส่วนที่ตกค้างอยู่ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่ต้องกลายเป็นจีนไป...****กวางตุ้งนั้นน่าจะมีเลือดไทยอยู่ไม่น้อย แต่อิทธิพลของจีนเข้าครอบงำมาเสียนมนาน จนกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว****...พูดภาษาจีน และใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีจีน* ***ในที่สุดก็เลยเกลียดชาติและภาษาของตนเองกลายเป็นเจ๊กเป็นจีนไป เกิดเป็นจีนซึ่งไม่ได้มีเลือดเนื้อเชื้อไขจีนเลย****...จีนในภาคตะวันตกและภาคใต้จะต้องเป็นชาติผสมมากที่สุด* ***จะถือว่า ถ้าใช้ภาษาจีนก็เป็นชาติจีนหาได้ไม่*** *การรวมกันให้กลมกลืน* ***เอาชาติอื่นมาเป็นของตน*** *ได้มีมาแล้วตลอดประเทศจีน ตั้งแต่จีนเข้ามาในเมืองจีนเป็นเวลาตั้ง ๕,๐๐๐ ปี นายพันตรีเดวิส ได้กล่าวไว้ในที่อื่นอีกแห่งหนึ่งว่า จีนในยูนานยังได้รับรองว่า* ***กวางตุ้งนั้นว่าโดยชาติเชื้อก็คือไทย รูปร่างระหว่างไทยกับจีนตอนใต้ช่างละม้ายคล้ายกัน*** *น่าพิศวงจริง ๆ*[108]

---

[107] เรื่องเดียวกัน, หน้า 174. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[108] เรื่องเดียวกัน, หน้า 177-178.

พระยาอนุมานราชธนแสดงให้เห็นด้วยว่า **จีนแต้จิ๋วก็เคยเป็นคนไทยมาก่อน** เนื่องจาก *"แต้จิ๋วนั้น เป็นภาษาที่ใช้พูดกันในมณฑลกวางตุ้งทางด้านตะวันออก"*[109] ดังนั้น ชาวแต้จิ๋ว จึงเป็นคน *"เชื้อชาติไทย"* เช่นเดียวกับชาวกวางตุ้ง นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังพยายามพิสูจน์ว่า **จีนแคะก็เป็นคนไทยด้วย**

> *ชาวแคะถ้าไม่ใช่จีน (ซึ่งตามรูปการเท่าที่เล่ามา ก็ออกจะเป็นเช่นนั้น) ก็จะเป็นชาติอะไร ข้อนี้หมอด๊อด ในหนังสือชาติไทย อ้างถ้อยคำของหมอกิบสันว่า* ***ชาวแคะและชาวอื่น ๆ ที่อยู่ในดินแดนตอนใต้ของจีนนั้น ไม่ใช่จีน และหมอกิบสันเชื่อว่าเป็นไทยนั่นเอง แต่แคะก็เหมือนกับกวางตุ้ง ถึงว่าเดิมจะเป็นไทยบัดนี้ย่อมกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว*** *ที่ยังมีเค้าอยู่ก็ด้วยสำเนียงภาษา ซึ่งนอกจากกวางตุ้งแล้ว ก็ใกล้จะมาข้างไทยมากกว่าภาษาอื่น ๆ นายดัดเลย์กล่าวถึงแคะ ว่าบางพวกแม้จะมีอารยธรรมความเจริญเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากจีนก็ดี แต่แคะได้ปะปนอยู่ในท่ามกลางพวกจีน จนได้เกี่ยวดองหนองยุ่งอยู่กับจีนเสียนานและมากแล้ว รูปและลักษณะอาการต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเดิมจึงหมดสิ้นไปไม่เหลืออยู่เลย*[110]

พระยาอนุมานราชธนยังได้เทียบ "คำไทย" กับ "คำจีน" จำนวนมาก ในฐานะที่เป็น "ความรู้" ทางนิรุกติศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"อาจเป็นคำเดียวกัน ...เพราะคำ ๆ เดียวกัน ถ้าใช้ไปนาน ๆ หรือว่าชนชาติที่ใช้พูดร่วมกัน ต้องเหินห่างกันไปเป็นเวลานาน ก็อาจพูดเพี้ยนเสียงและกลายความหมายได้"*[111] เป็นการยืนยันว่าจีนตอนใต้เป็นไทยที่ได้กลายเป็นจีน ทำให้ใช้คำ ๆ เดียวกัน แต่พูดเพี้ยนเสียง พระยาอนุมานราชธนได้ยกตัวอย่างคำต่าง ๆ เช่น คำว่า *"แต่งงาน"* เทียบกับคำว่า *"ตื้นหงัน"*[112] คำว่า *"**หวั่น** (เสียงกวางตุ้ง) หรือ**ฮุ้น** (สียงแต้จิ๋ว) คำนี้แปลว่า soul หรือวิญญาณ...ถ้าว่าโดยเสียงและความหมายก็ใกล้กับคำว่า ขวัญ ของเรามาก"*[113] ส่วนคำว่า *"แถน"* เทียบได้กับคำว่า *"เทียน"*

> *"คำว่า แถน...มีอยู่ในภาษาไทยแทบทุกสาขา ...น่าจะเดาว่าแถนเป็นผีฟ้าดั้งเดิมของไทยแลมีมากด้วยกันมีที่อยู่บนฟ้า...*

---

[109] เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

[110] เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-179. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[111] เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

[112] เรื่องเดียวกัน, หน้า 181-182.

[113] เรื่องเดียวกัน, หน้า 191. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

> *ในภาษาจีนมีคำ...ในชาวกวางตุ้งก็เป็น* ***ถิ่น*** *หรือ* ***เทน*** *เป็นเสียงชาวแต้จิ๋ว ว่า* ***เทียน*** *หรือ* ***ที*** *คำนี้แปลว่า เทวดา.....ดั่งนี้* ***เทียน ถิ่น*** *หรือ* ***เทน ใน****ภาษาจีน กับ* ***แถน*** *ในภาษาไทย ก็คงเป็นคำเดียวกัน*[114]

พระยาอนุมานราชธนได้นำคำไทยอีกหลายคำมาเทียบเสียงกับคำจีน เพื่อชี้ให้เห็นว่าน่าจะเป็นคำเดียวกัน อันเป็นการสนับสนุนข้อวินิจฉัยที่ว่า ชาวกวางตุ้งและชาวแต้จิ๋ว เป็น *"คนไทย"* ก่อนที่จะถูกกลืนไปเป็นจีน เช่น "**จังหวัด**" กับ "**สาง**" ในภาษาจีน "**กัน กั้น คัน เขื่อน**" กับ "**หัน**" หรือ "**ห่าน**" ในภาษาจีน "**เวียง เมือง บิง** (อะหม) วิง (ไทยใหญ่)" กับ "**บ้วน** (แต้จิ๋ว)" และ "**หวั่น** (แคะ)" หรือ "**ขัง-วัง-วง**" กับ "**หว่าง** (กวางตุ้ง) – **ฮ้วง** (แต้จิ๋ว)" ฯลฯ "**หลวง**" กับ "**ฮ่อง** หรือ**อ๋อง** (ฮกเกี้ยน) หรือ "**หว่อง** (กวางตุ้ง) ฯลฯ [115] รวมทั้งคำว่า ***"เต้"*** หรือ ***"ไต้"*** กับ ***"ไทย"*** หรือ ***"ไท้"*** และ ***"ป้อกวั๋น"*** กับ ***"พ่อขุน"***[116]

การยืนยันเช่นนี้มีอยู่ตลอดงานเขียนเรื่อง **"ไทย-จีน"** เป็นต้นว่า *"เสฉวนมีอิทธิพลของจีนเข้าครอบงำได้ ถึงแม้ว่าประชาชนจะเป็นไทยก็ต้องกลายเป็นจีนไปเสียแล้ว"*[117] หรือ *"ยังมีไทยอีกพวกหนึ่งหมอด๊อดเรียกว่า* ***ไทยจีน*** *ว่าเป็นไทยอยู่เหนือเขตยูนนานขึ้นไปตามแนวแม่น้ำยาง"*[118] หรือ "***ไทยโท้***" ในกวางสี ซึ่ง *"กลายเป็นชาวกวางตุ้งไปแล้วก็คงมีไม่น้อย"* [119] นอกจากนี้ยังมี *"ไทยนุง"* ในกวางตุ้ง และกวางสีซึ่ง *"เขารู้สึกว่าเขาเป็นไทยอยู่เสมอ มีนิสัยรักชาติ ต้องการจะเป็นอิสระ"*[120]

จะเห็นได้ว่า ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนพยายามสร้างความรู้ทางนิรุกติศาสตร์เพื่อสนับสนุนนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองโดยตรง ความรู้เกี่ยวกับ *"ภาษา"* ที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในทศวรรษ 2480 นี้ มิได้เป็นที่ยอมรับจาก *"ผู้รู้"* ลางท่าน ดังปรากฏว่าหนังสือ **คำแผลงในภาษาไทย ชนิดยืดเสียงคำเดิม**[121] ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนในทศวรรษ 2480 แต่ราชบัณฑิตสถานได้ตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2495 นั้น

---

[114] เรื่องเดียวกัน, หน้า 194. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[115] เรื่องเดียวกัน, หน้า 194-207.

[116] เรื่องเดียวกัน, หน้า 200-201. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[117] เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

[118] เรื่องเดียวกัน, หน้า 153. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[119] เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-154. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[120] เรื่องเดียวกัน.

[121] พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่องนี้ในทศวรรษ 2480 แต่มิได้ตีพิมพ์ในทันที เพราะพระยาอนุมานราชธนเองตระหนักว่า *"เรื่องนี้ยังบกพร่องอยู่มาก"* มาตีพิมพ์ขึ้นในภายหลัง เพราะเห็นว่า *"อาจได้รับข้อวิจารณ์ทักท้วงด้วย*

จิตร ภูมิศักดิ์...ได้อ่านและได้ขีดเส้นใต้เนื้อหาบางตอน พร้อมกับเขียนข้อความกำกับ...ว่า "ไม่ใช่โว้ย!" "ความจริงแล้วเป็นเช่นนี้ต่างหาก" หรือเขียนจ่าหน้าหัวเรื่องหนังสือเล่มนี้ว่า "ไม่ได้ความเลย" หรือ "? Nonsense" หรือ ที่เขียนในหนังสือสันนิษฐานว่า "เราออกเสียงนิคหิตเป็น อม หาใช่เป็น อัม ไม่ เห็นจะอ่านอย่างเขมร" จิตรเขียนข้อความโต้แย้งว่า "นิคหิตไทยโบราณอ่าน อม ทั้งนั้นโว้ย!" หรือไม่ที่หนังสืออธิบายว่า "เข้าใจว่าอ่านตามแบบมหายาน คือสันสกฤต หรือไม่ก็มาจากแบบพราหมณ์ ผ่านเขมร" จิตรก็เขียนกำกับว่า "คำพวกนี้อ่านตามเขมรเขาต่างหากล่ะ! เขมรเป็นอย่างนี้มาแต่โบราณ???"[122]

อย่างไรก็ตาม ความรู้เกี่ยวกับภาษาที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นในทศวรรษ 2480 ส่วนใหญ่ได้ทำหน้าที่ทางการเมืองตามนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ซึ่งต้องการให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* ให้มากที่สุด ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ นอกจากมีการส่งเสริมให้ชาวจีน *"แปลงชาติ"* แล้ว ตัวจอมพล ป. เองถึงกับได้ *"เปิดเผย"* แก่หนังสือพิมพ์**ไทยใหม่** ฉบับวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2482 ว่า ตนเองนั้นก็มีบรรพบุรุษสืบเชื้อมาจากชาวจีนเหมือนกัน หนังสือพิมพ์ระบุว่า*"จนกระทั่งบัดนี้ ท่านนายกฯ ก็คงใช้โต๊ะและที่ตั้งบูชาแบบจีนอยู่"*[123] ซึ่งในเรื่องนี้ เออิจิ มุราชิมาวิเคราะห์ว่า

แม้จะเป็นเช่นนั้น หลวงพิบูลสงครามก็มีทัศนะที่เกี่ยวกับการแปลงชาติอยู่ตรงที่ว่า เขาไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเป็นมาทางสายเลือดหรือเชื้อชาติ แต่ที่สำคัญก็คือ เขาต้องการให้ชาวจีนมีความจงรักภักดีต่อสังคมไทย และแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ (identity) ร่วมกันในความเป็นไทยเหนือสิ่งใดอย่างแท้จริง จึงไม่แปลกที่หลวงพิบูลสงครามจะได้กล่าวถึงทัศนะของตนต่อชาวจีนในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 1939 ว่า "ทำอะไรก็ตาม แต่ขอโรงเรียนจีนกับอั้งยี่ไม่ให้มี ทั้งนี้ก็เพราะ การมีอยู่ของสิ่งดังกล่าว สวนทางกับทัศนะของหลวง

ความหวังดีจากท่านผู้รู้" (โปรดดู วิชัย นภารัศมี, **หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์** กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546. หน้า 108-109).

[122] วิชัย นภารัศมี, **หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์**, หน้า 108.

[123] เออิจิ มูราชิมา เขียนและแปล วรศักดิ์ มหัทธโนบล แปลและบรรณาธิการ, **การเมืองจีนสยาม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ.**1924-1941. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษาสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.หน้า 180.

พิบูลสงคราม ที่ปรารถนาจะให้ชาวจีนมีความจงรักภักดีและมีลักษณะร่วมต่อความเป็นไทยนั่นเอง[124]

กล่าวได้ว่า ในความเป็นจริงแล้ว รัฐบาลจอมพล ป. มิได้เห็นความสำคัญของ *"เชื้อชาติ"* อย่างแท้จริง แต่ได้นำเรื่อง *"เชื้อชาติ"* มาเน้นให้ปรากฏ ถึงกับทำการเปลี่ยนชื่อประเทศให้ตรงกับชื่อ *"เชื้อชาติไทย"* เพื่อจุดมุ่งหมายในการสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคน *"เชื้อชาติไทย"* ทั้งที่อยู่ภายในประเทศไทยและในประเทศจีน พม่า เวียดนาม และลาว รวมทั้งการทำให้ชาวจีนในประเทศไทยมีความเต็มใจที่จะเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* ด้วย

3. การเน้นความสำคัญของ "ภาษาไทย" เพื่อสร้างเอกภาพของ "ชาติไทย" และสร้าง "ชาติไทย" ให้เป็นมหาอำนาจ

เนื่องจากพระยาอนุมานราชธนเห็นความสำคัญของ *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* จึงตระหนักว่าการเน้นเฉพาะ *"ความเป็นไทย"* ในด้าน *"เชื้อชาติ"* นั้น ไม่เพียงพอที่จะทำให้คนในประเทศเกิดความสำนึกว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติใหญ่ที่มีอารยธรรม จำเป็นต้องเน้นความเจริญของ *"วัฒนธรรมไทย"* ควบคู่กันไปด้วย พร้อมกันนั้น ก็ต้องหา **"วัฒนธรรมไทย"** ที่จะเป็นเครื่องประสานคนไทยทั่วประเทศให้มีเอกภาพ ซึ่งปรากฏว่า ชนชั้นนำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ได้เลือกใช้ภาษาไทยเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในการสร้างความภาคภูมิใจและสร้างเอกภาพของคนในชาติ พระยาอนุมานราชธนจึงนำความคิดเกี่ยวกับ *"ภาษาไทย"* มาสืบทอด โดยเน้น *"ภาษาไทย"* ในฐานะวัฒนธรรมไทยอันสำคัญยิ่ง ความรักในภาษาไทยหมายถึงความรักต่อ *"ชาติไทย"* และภาษาไทยแสดงถึงความมีอารยธรรมของ *"ชาติไทย"* รวมทั้งเป็นเครื่องผูกพัน *"ชนเชื้อชาติไทย"* ให้มีความเป็นปึกแผ่นและรักษาความต่อเนื่องของ *"ชาติไทย"* เอาไว้ได้โดยไม่ถูกทำให้กลายชาติไปจนหมดสิ้น แม้ว่าจะต้อง *"พลัดที่นาคาที่อยู่"* ก็ตาม

พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่อง ***"ชนเชื้อชาติไทย"*** เพื่อใช้บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2484 มีความตอนหนึ่งว่า

> *บรรพบุรุษของเรา...พลัดที่นาคาที่อยู่...ลักษณะความเป็นไปของชาติไทยมีเช่นนี้ วัฒนธรรมและอารยธรรมของเดิมในลางประการจะมีเหลือต่อมาได้อย่างไร ...เรายังมีวัฒนธรรมที่สำคัญอันเป็นของดั้งเดิมอยู่ ที่ไม่ได้เสื่อมสูญไปเลย นี่ได้แก่ภาษาไทย... ภาษาไทยของเรา ได้มีความเจริญเป็นปึกแผ่นมานานแล้ว...*

---

[124] เรื่องเดียวกัน, หน้า 180-181.

ทำไมชาติที่เจริญรักภาษาของชาติตนนัก ***ก็เพราะภาษาเป็นเครื่องหมายแห่งวัฒนธรรมของชาติ ภาษาเป็นเครื่องผูกพันชาติให้รวมกันเป็นปึกแผ่น*** *ภาษาทำให้เราระลึกรู้ถึงความเป็นชาติมาแต่เก่าก่อน ถ้าภาษากลายชาติก็กลาย ภาษาสูญชาติก็สูญ...ชาติไทยได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมมานานแล้ว แต่โดยเหตุที่บรรพบุรุษของเราต้องพลัดที่นาคาที่อยู่ วัฒนธรรมและอารยธรรมเดิมของเราจำต้องสูญหายไป* ***เว้นแต่ภาษาไทยที่เรายังรักษาสืบต่อไว้มาได้ จึงทำให้ชาติไทยไม่กลายชาติไป***[125]

ในเรื่อง "**ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย**" พระยาอนุมานราชธนเขียนด้วยภาษาที่เร้าอารมณ์ความรู้สึกอย่างรุนแรง เน้นความรัก *"ชาติไทย"* ที่ผูกพันกับความรักใน *"วัฒนธรรมภาษาไทย"*

ผู้ที่มีความรักชาติรักภาษาของตนเสมอด้วยจิตใจ เป็นผู้ที่รู้สึกอยู่ว่าภาษาไทยตาย ชาติไทยก็ตาย เมื่อชาติตาย สกุลไทยก็ตาย เมื่อสิ้นชาติสิ้นสกุล ตัวท่านก็อยู่ไม่ได้ ต้องตายเหมือนกัน ถึงร่างกายยังไม่ตาย แต่จิตใจของท่านนั้นตายแล้ว ท่านไม่ได้เป็นไทยต่อไป แต่จะต้องตกไปเป็นทาส

ในประวัติศาสตร์มีตัวอย่างชี้ให้เห็นถมไป ว่าชาติที่ตกไปเป็นทาสเขานั้น...ก็เพราะคนในชาติไม่รักชาติรักภาษาของตน...ต้องสูญสิ้นชาติไป[126]

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า**ภาษาไทยจะทำให้คนทั่วประเทศสามารถรวมกันเป็นชาติ และร่วมมือกันสร้างชาติได้** เพราะเหตุว่า

เมื่อประชาชนมีเชื้อชาติเดิมต่าง ๆ กัน มาผสมกันในทางตระกูลสัมพันธ์ เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขเดียวกันอย่างกว้างขวาง และร่วมประเทศชาติอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังเป็นมาแล้วในประวัติศาสตร์ ข้อสำคัญประการแรกจึงอยู่ที่ ***มีภาษากลางใช้ร่วมกันและประพฤติปฏิบัติตามรูปแบบวัฒนธรรมเดียวกัน*** *อันมีภาษาเป็นเครื่องสำแดงออกให้ปรากฏเห็น เพราะฉะนั้น ภาษาจึงเป็นส่วนสำคัญแห่งวัฒนธรรม ถ้า*

---

[125] พระยาอนุมานราชธน, "ชนเชื้อชาติไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 275-276. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[126] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 28.

ขาดภาษาที่ทำความเข้าใจกันได้ดี งานการใหญ่โตที่ต้องอาศัยคนร่วมแรงร่วมใจกันมากคน ก็เกิดขึ้นไม่ได้เพราะขาดความเข้าใจดีต่อกัน[127]

ใน ***"ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย"*** พระยาอนุมานราชธนระบุด้วยว่าตนเอง *"...เล่าเรื่องความสำคัญของภาษา...ด้วยความรักภาษาไทย ได้สำนึกอยู่เสมอว่านี่คือภาษาของบรรพบุรุษข้าพเจ้าเป็นคนไทยก็ต้องยกย่องภาษาไทยของสกุลไทย เพราะสิ่งใดดีงามและเป็นสิ่งที่รักมาก ก็ต้องยกย่องเชิดชู"*[128] แล้วชี้ให้เห็นว่า *"ชนชาติในสกุลไทยของเรา"* อาศัยอยู่ในบริเวณใดบ้าง[129] ซึ่งเป็นการเน้นย้ำ เช่นเดียวกับใน **เรื่องไทย-จีน** ว่าจะต้องรวมคนไทย ***"เป็นปึกแผ่นแว่นแคว้นเดียวกัน"*** มิให้ ***"ต้องเสียความเป็นไทยไปแก่ชาติอื่น"*** *หรือ* ***"ตกไปอยู่ในอำนาจของชาติอื่น"*** อีกต่อไป[130]

เพื่อให้ *"ภาษาไทย"* มีความหมายในทางที่ผูกพันคนไทยให้ *"รักชาติไทย"* พระยาอนุมานราชธนจำเป็นต้องทำให้คนไทยเห็นว่า ถึงแม้ตามข้อเท็จจริงแล้วภาษาไทยจะเป็นภาษาผสม แต่การรับเอาคำใหม่ ๆ จากภาษาอื่นเข้ามาใช้นั้น ได้ทำให้ภาษาไทยเจริญงอกงามขึ้น แล้วพระยาอนุมานราชธนก็กล่าวถึงหลักในการผสมคำเพื่อให้มีคำใหม่ขึ้นมาใช้ ว่าควรจะพยายามหาคำไทยมาผสมกันก่อน หากหาคำไทยที่เหมาะไม่ได้ จำเป็นต้องนำเอาคำจากภาษาอื่นเข้ามาใช้ ก็จะต้องทำการปรับปรุงให้เข้ากับจิตใจของภาษาไทย เพื่อรักษาจิตใจของภาษาไทยเอาไว้[131]

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า ภาษาที่เจริญขึ้นเป็นส่วนหนึ่งแห่งความ ***"ก้าวหน้าเป็นมหาประเทศ"*** และ ***"การมีภาษาร่วมกัน ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน"*** แล้วแสดงให้เห็นว่าในแผ่นดินพม่า แผ่นดินญวน และแผ่นดินจีน มีคนพูดภาษาไทยอีกมาก ซึ่งทำให้ถือได้ว่าคนเหล่านี้เป็น ***"ชาติเดียวกัน"*** กับคนไทยในประเทศไทย

---

[127] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-5.

[128] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

[129] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[130] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 141.

[131] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 4.

> ***ชาติใดจะอยู่ได้แล้วก้าวหน้าเป็นมหาประเทศต่อไป*** *จะต้องอาศัยมีวัฒนธรรมสูง ...ชาติที่เจริญจึงต้องบำรุงรักษาภาษาของเขาไว้ เพราะภาษาเป็นเครื่องหมายสำคัญที่สุดของชาติด้วยประการหนึ่ง การมีภาษาร่วมกัน* ***ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน*** *มีความมั่นคงดังเกลียวเชือกฉะนั้น...****ภาษาไทยเป็นภาษาใหญ่*** *ไม่ใช่แต่เฉพาะคน ๒๕ ล้าน ที่มีอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น นอกเขตแดนประเทศไทยออกไป ในแผ่นดินพม่า แผ่นดินญวน แผ่นดินจีนก็ยังมีคนไทยพูดภาษาไทยอยู่อีกนับได้หลายล้านคน*[132]

นอกจากนี้การทำให้ภาษาเจริญขึ้นยังมีความสำคัญเนื่องจาก *"การเจริญคลี่คลายขยายตัวของภาษา ย่อมเจริญไปพร้อมกันกับการคลี่คลายขยายตัวของความคิดความอ่านและสังคม ภาษากับความคิดความอ่านและสังคมต้องพัวพันกันไป"*[133] เมื่อทำให้ *"ชาติไทย"* เจริญ จึงต้องทำให้ *"ภาษาไทย"* เจริญไปพร้อมกัน

กล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนสร้าง ***"ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย"*** เพื่อให้คนไทยมีความรักความผูกพันและความภาคภูมิใจใน *"ชาติไทย"* พร้อมกันนั้นก็นำเอาความรู้ในภาษาไทยมาเป็นหลักฐานยืนยันว่า มีคนไทยอาศัยอยู่ในดินแดนต่าง ๆ ซึ่งประเทศไทยควรพยายามรวมเอาดินแดนที่ *"คนเชื้อชาติไทย"* อาศัยอยู่นั้น เข้ามาเป็นประเทศชาติเดียวกัน ไม่ต่างจากงานเขียนทางประวัติศาสตร์ **เรื่องของชาติไทย** และงานเขียนทางนิรุกติศาสตร์ **เรื่องไทย-จีน** จะเห็นได้ว่าความรู้เกี่ยวกับภาษาไทยเช่นนี้ ไม่เพียงแต่ช่วยสนับสนุนนโยบาย *"การสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ในทศวรรษ 2480 เท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของความรู้สึกชาตินิยมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

4. การสร้าง *"คุณธรรม"* ของคนใน *"ชาติไทย"*

การมีนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ทำให้รัฐบาลต้องการสร้าง ***"วัฒนธรรมทางจิตใจ" คือ "คุณธรรม"*** ของคนในชาติ ที่จะส่งผลให้ข้าราชการและประชาชนมีคุณสมบัติทางจิตใจที่เอื้อต่อการประพฤติปฏิบัติตนตามนโยบายรัฐ และสนับสนุนการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาล

---

[132] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[133] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ได้กล่าวมาแล้วว่าพระยาอนุมานราชธนเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญ ในการกระตุ้นให้รัฐบาลจอมพล ป. เห็นความสำคัญของการปลูกฝังให้ประชาชนเกิดมี *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* หรือมี *"คุณธรรม"* ที่จำเป็นสำหรับการสร้างชาติ เมื่อประกอบกับการเสนอความคิดของปัญญาชนอื่น ๆ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ก็ส่งผลให้เกิดการดำเนินการเพื่อสร้าง *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* หรือการปลูกฝัง *"คุณธรรม"* ในหลายรูปแบบ เป็นต้นว่า นโยบายรัฐนิยม การปราศรัยของผู้นำในโอกาสต่าง ๆ การเขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาโดยปัญญาชนหลายคน การประกวดความเรียง การแจกหนังสือ "**คู่มือพลเมือง**" การแสดงละครปลุกใจ และการจัดรายการทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ เช่น การสนทนาระหว่างนายมั่นและนายคง และการบรรยายของผู้ทรงความรู้สาขาต่าง ๆ ที่สนับสนุนนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐบาล ฯลฯ

ตลอดระยะเวลาที่เกิดสงครามโลก พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้หนึ่งที่ได้พยายามสร้าง *"คุณธรรม"* หลายประการ ให้กลายเป็น *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* ของประชาชนไทย ซึ่ง *"คุณธรรม"* ต่าง ๆ ที่พระยาอนุมานราชธนพยายามปลูกฝัง เป็น "**คุณธรรม**" ชุดเดียวกันกับที่ปัญญาชนกระแสหลักในอดีตได้เคยเน้นมาแล้ว ดังต่อไปนี้

ชาติไทยเป็นชาตินักรบ

"คุณธรรม" ในข้อที่เน้น *"ความเป็นชาตินักรบ"* นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นมาแล้วเป็นอันมาก พระยาอนุมานราชธนได้นำพระราชดำริในเรื่องนี้มาสืบทอดเนื่องจากรัฐบาลจอมพล ป. ต้องสร้างกองทัพเพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง และต้องการทำให้คนไทยสนับสนุนการทำสงคราม

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนแสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทย"* เป็น *"ชาตินักรบ"* ด้วยการเล่าถึงเรื่อง *"เบ้งเฮ็ก"* ซึ่งเป็นตัวละครในเรื่อง **สามก๊ก** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้วินิจฉัยไว้ (ก่อน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนเรื่อง **สามก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น** ประมาณ 10 ปี) ว่า ***"เบ้งเฮ็กเป็นไทย"***[134] และได้ทำการรบกับขงเบ้งอย่างกล้าหาญ

---

[134] พระยาอนุมานราชธน,"เรื่องของชาติไทย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4 หน้า 22.

เมื่อ พ.ศ.768 พระเจ้าเล่าเสี้ยนให้ขงเบ้งยกทัพไปปราบปรามเบ้งเฮ็กเจ้าเมืองน่ำมันอ๋อง...ขงเบ้งว่า "เบ้งเฮ็กนี้เป็นเจ้าเมืองบ้านนอก น้ำใจแข็งกระด้างนักผิดกับคนเมืองเรา" จับได้ถึง 8 ครั้งจึงได้ยอมแพ้ เลยทำให้เราเอาใจไปเข้าด้วยขงเบ้ง...นี้ก็เป็นเพราะเราอ่านอย่างใส่แว่นตาเจ๊ก ถ้าเราใช้แว่นตาไทย โดยนัยที่ท่านผู้รู้ว่า เบ้งเฮ็กเป็นกษัตริย์ไทย เราก็อาจเห็นข้อความในเรื่องกลับกันก็ได้ว่า ที่เบ้งเฮ็กไม่ยอมอ่อนน้อมหลายครั้งหลายหน ก็เพราะขงเบ้งไปรุกรานตีบ้านตีเมือง...[135]

พระยาอนุมานราชธนได้แสดงเหตุผลหลายประการเพื่อยืนยันว่า *"เบ้งเฮ็กเป็นกษัตริย์ไทยก๊กหนึ่งในมณฑลยูนนาน ก็สมด้วยเหตุผลด้วยประการทั้งปวง"* อีกทั้งการทำสงครามอย่างกล้าหาญและไม่ย่อท้อของเบ้งเฮ็กก็แสดงให้เห็นว่า *"ชาติไทยเป็นชาตินักรบ"* อย่างแท้จริง[136]

ความสามัคคี

ใน **เรื่องของชาติไทย** พระยาอนุมานราชธนได้เขียนถึงความสามัคคีและผลร้ายของการแตกสามัคคีเอาไว้มาก เช่น อธิบายเหตุที่ *"ชาติไทย"* ต้องพ่ายแพ้แก่จีน และคนเชื้อชาติไทยต้องแตกแยกออกเป็นหลายชาติ ว่าเป็นเพราะขาดความสามัคคี *"เรื่องทะเลาะกันเอง ดูเหมือนจะเป็นธรรมดาของไทยในเมืองจีน สืบต่อมาถึงไทยในรุ่นหลัง ๆ ล้วนมีเรื่องรบกันเองอยู่บ่อย ๆ...เป็นเหตุให้ไทยลางเหล่าต้องเสียบ้านเสียเมืองแก่จีน"*[137] การอธิบายการสร้างอาณาจักรล้านนาของพระยามังราย ก็กล่าวว่าเป็นเพราะ *"พระยาเมงราย...ทรงคำนึงว่า บ้านเมืองอันใดมีผู้เป็นใหญ่หลายคน เป็นทุกข์แก่ไพร่ไทยนัก อนึ่ง มีความสังกาแก่กันมากนัก ไม่เป็นสามัคคีเป็นที่เรียบร้อย...ควรจะปราบปรามให้เข้ามารวมเป็นอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวกัน จะได้ผาสุกแก่ราษฎรไปในภายภาคหน้า"*[138] ส่วนการเสียเอกราชก็เป็นเพราะการแตกสามัคคี *"คราวนี้ถึงคราววิบัติจะมาสู่แว่นแคว้นลานนาไทย เพตุเพราะแตกสามัคคีรบราฆ่าฟันกันเองไม่หยุดหย่อน และไปชักเอาพวกต่างเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในที่สุดก็อ่อนกำลังลง เปิดประตูให้ข้าศึกต่างชาติได้โอกาสเข้ามายึดเอาบ้านเมือง"*[139]

---

[135] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

[136] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-23.

[137] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำชี้แจงของผู้แต่ง".

[138] เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

[139] เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

ในเรื่อง ***"ไทย-จีน"*** พระยาอนุมานราชธนใช้น่านเจ้าเป็นบทเรียนในเรื่องความสามัคคี *"ที่ไทยน่านเจ้าต้องเสียอิสรภาพไป ...เป็นเพราะแตกสามัคคี แยกออกเป็นเมืองน้อยใหญ่ ไม่รวมกำลังเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว...ในที่สุดหย่อนกำลังลงเพราะขาดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ก็ต้องเสียความเป็นไทย ตกไปเป็นเชลยชาติอื่น"*[140] และในการบรรยาย *"ชนเชื้อชาติไทย"* (วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2484) พระยาอนุมานราชธนเน้นว่าชาติไทยเคยเป็นชาติใหญ่ เก่าแก่ และมีอารยธรรมสูงก่อนชาติจีน แต่ที่พ่ายแพ้ก็เพราะ *"ขาดสามัคคีธรรม"* คือ *"แตกแยกกันอยู่เป็นแคว้น ๆ ไม่มีปรองดองกัน เมื่อถูกศัตรูมีผู้นำที่สามารถ ก็อาจหักเอาได้ง่าย"*[141]

การดำเนินนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องเน้น *"ความสามัคคี"* ในหมู่คนไทย นอกจากนี้ *"ความสามัคคี"* ยังช่วยให้รัฐบาลเผชิญหน้ากับการต่อต้านได้ง่ายขึ้น เพราะสามารถโจมตีหรือแม้แต่จับกุมบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมือง ว่าทำให้คนในชาติแตกความสามัคคีกัน จนบั่นทอนความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าของชาติซึ่งแสดงว่าไม่รักชาติ ด้วยเหตุนี้ การเน้น *"ความสามัคคี"* จึงดำเนินไปอย่างเข้มข้นทั้งในสมัยสงครามโลกและในสมัยที่สงครามโลกยุติลงแล้ว

การทำหน้าที่

ความคิดเรื่อง *"หน้าที่"* มีความสำคัญมาตั้งแต่ยุคจารีตของไทย ดังปรากฏในวรรณคดีสำคัญที่ไทยรับมาจากอินเดีย เช่น **รามเกียรติ์ มหาภารตะ ราชนีติ** ฯลฯ เมื่อเกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ปัญญาชนกระแสหลักยังคงนำความคิดเรื่อง *"หน้าที่"* มาสืบทอดอย่างเข้มข้น เพราะแนวคิดเรื่องการทำหน้าที่ตามฐานะทางสังคมเอื้อต่อการผูกขาดอำนาจของชนชั้นนำ ทำให้ประชาชนยอมรับอำนาจในการตัดสินใจของชนชั้นนำซึ่งมีหน้าที่ในการปกครอง โดยไม่ทำการใด ๆ ที่เป็นการ *"เอิบเอื้อมก้าวก่ายหน้าที่ของผู้ปกครอง"* และยอมรับบทบาทและหน้าที่ของตนตามที่รัฐบาลกำหนด นอกจากนี้ การเน้นให้ประชาชนยึดมั่นใน *"หน้าที่"* ยังช่วยป้องกันมิให้เกิดการเรียกร้อง *"สิทธิพลเมือง"* อีกด้วย

---

[140] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย*จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 143.

[141] พระยาอนุมานราชธน, "ชนเชื้อชาติไทย" บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2485. ใน " **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่องรวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 278.

ในการเขียน ***"คำไว้อาลัยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ"*** ใน พ.ศ.2485 (ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของพระองค์ในด้านการปกครองและการศึกษาเอาไว้เลย เพราะจะกลายเป็นการยกย่องความเจริญและความดีของการปกครองสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์) พระยาอนุมานราชธนได้เลือกเน้นแต่การทำหน้าที่ในทางวัฒนธรรมต่อ *"ชาติไทย"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นสำคัญ[142] พร้อมกันนั้นพระยาอนุมานราชธนก็ใช้ *"คำไว้อาลัย"* นี้ เพื่อเน้นทั้งหน้าที่ในฐานะ *"เป็นคน"* และหน้าที่ในฐานะที่ *"มีชาติ"* ดังความว่า

> *ถ้าเราต้องการมีชีวิตดี ก็ต้องบำเพ็ญกรณียกิจคือทำหน้าที่ในฐานะที่เราเป็นคนและเป็นผู้มีชาติ ด้วยความองอาจบากบั่นขยันขันแข็ง เพื่อให้เกิดเกียรติแก่ตนและส่วนรวม ถ้าทำได้อย่างนี้ ก็ได้ชื่อว่าดีมีประโยชน์แก่ชีวิตของตนและของคนอื่นด้วย เมื่อเราแต่ละคนทำหน้าที่ของเราในโลกนี้ดีแล้ว สำเร็จแล้ว ...ก็ต้องจากโลกนี้ไป ... ส่วนความดีจะติดเป็นมรดกตกทอดอยู่ในโลกนี้...*[143]

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า *"มรดก"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทำ *"หน้าที่"* สร้างสรรค์ไว้เป็นอนุสาวรีย์ของพระองค์ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่ทรงนิพนธ์ไว้[144] ซึ่งเห็นได้ชัดว่าล้วนแล้วแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของ *"ชาติไทย"* ที่มาจากการทำหน้าที่ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทั้งสิ้น

การเน้น *"ความสามัคคี"* และ *"หน้าที่"* **ทำให้ *"สิทธิและเสรีภาพ"* ปราศจากความสำคัญ** ดังที่พระยาอนุมานราชธนได้เขียนไว้ในการอธิบาย ***"ความหมายแห่งวัฒนธรรม"*** ในเวลาต่อมา **เน้นว่าคนควรทำ *"หน้าที่" โดย "ไม่ต้องรู้จักหรืออ้างเอาสิทธิก็ได้"*** ดังความว่า

> *คนเราคนเรา...ต้องทำงาน ...เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่นด้วย และงานที่ทำจะเกิดผลงอกงามก็ด้วยมีจิตใจเข้มแข็งและซื่อตรง รู้จัก**สิทธิและหน้าที่**ในทางสัมมาปฏิบัติที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า moral force **อันที่จริงรู้จัก***

---

[142] พระยาอนุมานราชธน, "คำไว้อาลัยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 7.

[143] เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

[144] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

หน้าที่อย่างเดียวก็พอ ไม่ต้องรู้จักหรืออ้างเอาสิทธิก็ได้ *เพราะเมื่อรู้จักหน้าที่และกระทำตามหน้าที่ของตนมาดีแล้ว สิทธิก็จะมีมาเองเป็นเงาตามตัว ขออย่างเดียวอย่าอ้างเอาสิทธิอย่างเดียว แต่ตนไม่ทำตามหน้าที่* ***เพราะหน้าที่ย่อมมีก่อนสิทธิ***[145]

5. การสร้าง "ความรู้" เพื่อทำให้คนไทยสนับสนุนการต่อสู้กับฝรั่งเศสและอังกฤษ

การที่รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* โดยต้องการนำดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศสและดินแดนบางส่วนของอังกฤษในพม่าเข้ามารวมกับประเทศไทย ทำให้เน้นความคิดที่ว่า จะต้องเรียกร้องดินแดนที่ไทยเสียไปในรัชกาลที่ 5 คืนจากฝรั่งเศสและอังกฤษ และต้องปลุกระดมคนไทยให้ต่อต้านมหาอำนาจทั้งสอง พร้อมกับสร้างความสำนึกว่า ชาวเขมร ชาวมอญ และชาวลาวที่อาศัยอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสและอังกฤษนั้น แท้ที่จริงแล้วล้วนแต่เป็นคน *"เชื้อชาติไทย"* ทั้งสิ้น คนไทยในประเทศไทยจะต้องพยายามช่วยเหลือ *"คนเชื้อชาติไทยที่เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขเดียวกันกับเรา"* ให้รอดพ้นจากการกดขี่ข่มเหงของมหาอำนาจตะวันตก ด้วยการนำเอาดินแดน เขมร ลาว และบางส่วนของพม่า เข้ามารวมกับประเทศไทย เพื่อให้คน *"เชื้อชาติไทย"* ทั้งหมดได้เป็นคนในประเทศเดียวกัน และผืนแผ่นดินทั้งหมดที่คน *"เชื้อชาติไทย"* อาศัยอยู่ ได้รวมเข้ามาเป็น *"แผ่นดินเดียวกัน"*

ในการเขียนเรื่อง **"ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย"** ของ พระยาอนุมานราชธนในทศวรรษ 2480 **เป็นการสร้าง *"ความรู้"* ด้านภาษาไทยและใช้ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่ยุคทวารวดีเป็นต้นมาเพื่อยืนยันในความเป็น *"ญาติ"* หรือเป็น "พี่น้องกัน" ระหว่างไทยกับมอญและเขมร**[146] ซึ่งจะทำให้คนไทยเชื่อว่า เป็นการถูกต้องชอบธรรมแล้วที่ประเทศไทยจะประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อช่วยมิให้ชาวมอญและชาวเขมรอันเป็น *"ญาติ"* ของคนไทย ต้องตกอยู่เป็นทาสของชาติตะวันตกอีกต่อไป พร้อมกันนั้น พระยาอนุมานราชธนได้พยายามลดความรู้สึกบาดหมางระหว่างชาวไทยกับชาวมอญและชาวเขมร โดยสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างไทยกับมอญและเขมรในอดีตว่าเป็นเพราะยังไม่รู้จักนิสัยใจคอของกันและกันดีพอเท่านั้นเอง ดังนี้

---

[145] พระยาอนุมานราชธน, "ความหมายแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 262. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[146] เช่นเดียวกับหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2480 ที่พยายามยืนยันว่ามอญ เขมร ญวน เป็นคน "เชื้อชาติไทย"

เมื่อได้ทราบประวัติศาสตร์แต่ย่อมาเพียงนี้ จะเห็นได้ว่าบรรพบุรุษของเราในสมัยโบราณได้มีการติดต่อกับมอญและเขมรกันอย่างใกล้ชิด ***จะเรียกว่ามีความสนิทชิดเชื้อเหมือนอย่างญาติชาติเดียวกันก็ว่าได้*** *จริงอยู่ในชั้นต้นที่เรามาติดต่อกัน จะมีกระทบกระทั่งเป็นอย่างคนละพวกคนละภาษา* ***แต่ก็เป็นธรรมดาของผู้ที่ยังไม่รู้จักนิสัยใจคอกันดี*** *เมื่อได้มาวิสาสะอยู่ร่วมกันในแหลมอินจีนเป็นเวลาช้านาน รู้จักนิสัยใจคอกันดีแล้ว* ***ใครเล่าจะปฏิเสธได้ว่า เราไม่ได้เป็นพี่น้องกัน...ถ้าจะดูรูปร่างหน้าตา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนาที่นับถือ และอะไร ๆ อีกหลายอย่าง ก็เห็นเป็นทำนองเดียวกัน*** *จะต่างกันก็เพียงที่ฝ่ายหนึ่งเป็นเอกราช กำลังเจริญก้าวหน้า แต่อีกฝ่ายหนึ่งเสื่อมทรามลง นี่ก็เป็นเพราะฝ่ายหนึ่งเป็นไทย อีกฝ่ายหนึ่งขาดความเป็นไทย ไปตกอยู่ในครอบงำของต่างชาติเท่านั้น* ***ถ้าฝ่ายที่เสียความเป็นไทย มีโอกาสกลับมาเป็นไทยตามซื่อ ก็จะทำให้เราเป็นไทยสมซื่อยิ่งขึ้น***[147]

ในช่วงเวลาเดียวกับที่หลวงวิจิตรวาทการจะเสนอ ว่า *"เชื้อชาติไทย"* หมายรวมถึงมอญ เขมร ลาว และญวนด้วย[148] นั้น พระยาอนุมานราชธนก็เสนอไว้ใน **เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** ว่า *"คนไทย"* ในปัจจุบัน เป็นผลมาจากการผสมระหว่างคนหลายเผ่าพันธุ์ ส่วนหนึ่งได้แก่ชาวมอญและชาวเขมรที่ *"ถูกกลมกลืนกลายเป็นไทย"* ซึ่ง *"เมื่อรวมกันทั้งหมด ไม่พูดถึงเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ก็เป็นไทยนั่นเอง"* ดังความว่า

อาณาจักรทวารวดี ถึงแม้ผู้ปกครองจะเป็นมอญ แต่พลเมืองส่วนมากเป็นไทย เมื่อมอญมีจำนวนน้อยกว่า นานเวลาเข้า มอญเหล่านั้นก็จะถูกกลมกลืนกลายเป็นไทยไป ...อยากจะคิดต่อไปว่า ***ไม่ใช่มอญทวารวดีเท่านั้นที่ถูกกลมกลืนมาเป็นไทย ถึงเขมรในแดนนั้นก็น่าจะกลายมาเป็นไทยด้วย*** *ดูแต่ภาษาไทยกับภาษาเขมร พ้องคำพูดกันจนยากที่จะวินิจฉัยว่าคำไหนเป็นภาษาไทย คำไหนเป็นภาษาเขมรมาก่อน...*

---

[147] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 33-34.

[148] เช่นในบทละครเรื่อง "ราชมนู" (พ.ศ.2480) บทละคร "พ่อขุนผาเมือง (พ.ศ.2483 การบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงเรื่อง "ชาติไทยจะชนะ" (พ.ศ.2483) ฯลฯ โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 63-64.

> *เรื่องพระเจ้าอู่ทองออกจะสนุก ...**ตกลงพระเจ้าอู่ทองตามทางสันนิษฐานของนักปราชญ์อาจเป็นไทย เป็นมอญ-ไทย และเป็นเขมร-ไทยก็ได้** แต่อย่างไรก็ดี **พวกทวารวดีเห็นจะปนกันทั้งไทย มอญ เขมร จนถือเสมือนเป็นชาติเดียวกัน เมื่อรวมกันทั้งหมด ไม่พูดถึงเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ก็เป็นไทยนั่นเองไม่แปลกอะไร**[149]

"ความรู้" เช่นนี้ นอกจากจะทำให้คนไทยเห็นว่า ชาวมอญและเขมรที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษและฝรั่งเศส เป็น *"พี่น้อง"* ที่คนไทยจะต้องให้ความช่วยเหลือแล้ว **ยังทำให้ชาวมอญและชาวเขมรในประเทศไทย ซึ่งในสมัยนั้นยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์เอาไว้ได้ไม่น้อย มีความรู้สึกรักและผูกพันกับ *"ชาติไทย"* เพิ่มมากขึ้นด้วย**

ต่อมาใน พ.ศ.2485 พระยาอนุมานราชธนได้ช่วยเหลือรัฐบาล ซึ่งมี**นโยบายรวมมอญและไทใหญ่ กับนโยบายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น** ด้วยการเขียนเรื่อง ***"อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย"*** บทความนี้โจมตีอังกฤษอย่างรุนแรงมากในเรื่องปกครองประเทศอาณานิคมอย่างกดขี่ขูดรีด แล้วระบุว่า

> *...ตามที่ข้าพเจ้าได้รวบรวมเรื่องความไม่ดีของอังกฤษที่ได้ทำแก่ประเทศไทยและแก่ชาวเอเชียอื่น ๆ มานี้ **ก็เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เห็นว่า การที่เราร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นมาแล้วนั้น เป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะจะได้ช่วยกันปราบอธรรมต่าง ๆ ที่ชาติอังกฤษได้สร้างไว้แก่พวกเราชาวเอเชียให้สูญไปเสียที เพื่อความไพบูลย์อันแท้จริง** ที่มนุษย์ในความเป็นมนุษย์เพื่อจะได้รับตามอัตภาพของเขา และตามกาลสมัยปัจจุบันนี้ด้วย เป็นการสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่แก่ปวงมนุษย์ ที่เคยถูกกดเยี่ยงสัตว์ ให้กลับสู่ระดับมนุษย์ธรรมดา...*[150]

ในบทความ***"อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย"*** นี้ พระยาอนุมานราชธนเน้นด้วยว่า ดินแดนในแหลมมลายูนั้นเป็นของไทย ก่อนที่อังกฤษจะ *"ยึดเอาด้วยอำนาจ"* ดังความว่า

---

[149] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องแหลมอินโดจีนในสมัยโบราณ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 3, หน้า 99.

[150] พระยาอนุมานราชธน, "อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 95. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ดินแดนตอนใต้ของแหลมมลายูซึ่งเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในเวลานี้ เดิมเป็นอาณาเขตส่วนหนึ่งของไทยมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง ...ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังปรากฏว่าเมืองมะละกาและเมืองยะโฮร์..ก็ยังเป็นประเทศราชขึ้นอยู่กับไทย ต่อมาเมื่อสิ้นยุคกรุงศรีอยุธยา ...สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปราบปรามดินแดนที่แตกแยกกันอยู่กลับมารวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว เมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน และเมืองตรังกานูก็กลับคืนมาอยู่กับประเทศไทยตามเดิม ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออก ซึ่งเคยเป็นปกติสุขมานาน ก็ถูกฝรั่งชนชาติผิวขาวมารุกราย แย่งเอาดินแดนต่าง ๆ ซึ่งเป็นของชาวเอเชียไปเป็นเมืองขึ้นจนเกือบหมด[151]

เพื่อให้คนไทยรู้สึกเกลียดชังอังกฤษ พระยาอนุมานราชธนได้พยายามสร้างภาพอังกฤษที่มีความเป็น ***"อธรรม"*** อย่างยิ่ง นับตั้งแต่การใช้กลอุบายแบบฉลาดแกมโกงในการยึดครองดินแดนต่าง ๆ *"บังคับให้พระยาไทรบุรีทำสัญญายอมให้อังกฤษเช่าเกาะปีนัง โดยมิได้คำนึงถึงข้อที่ว่าเมืองไทรบุรีเป็นเมืองประเทศราชของประเทศไทย เพราะฉะนั้นการที่อังกฤษเข้าปกครองเกาะปีนังจึงไม่ใช่เป็นการเช่า แต่เป็นการยึดเอาด้วยอำนาจ"*[152] *"เมืองเประซึ่งเคยเป็นประเทศราชของไทย ถูกอังกฤษเข้ามาเป็นเจ้ากี้เจ้าการยุยงส่งเสริมเมืองเประให้กระด้างกระเดื่องต่อไทย เมืองเประก็ค่อยหลุดลอยไปจากไทย กลายเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในที่สุด เพราะด้วยเล่ห์เหลี่ยมอันฉลาดแกมโกงของอังกฤษ"*[153] พระยาอนุมานราชธนเน้นการเสียดินแดนในแหลมมลายูแก่อังกฤษ ว่าเป็นไป *"เพื่อแลกเปลี่ยนกับอำนาจทางการศาล ซึ่งก่อนนี้ ...เป็นเรื่องทำให้ฝ่ายไทยขาดอธิปไตยในทางศาล"*[154]

ในเรื่องที่อังกฤษดำเนินการแล้วเป็นประโยชน์ต่อชาวพื้นเมือง พระยาอนุมานราชธนก็ใช้วิธีเปรียบเทียบให้เห็นว่า *"อังกฤษใช้วิธีทะนุบำรุงชนชาวพื้นเมืองทำนองเลี้ยงเป็ดไว้กินไข่"* มิใช่เพราะมีความหวังดีต่อชาวพื้นเมือง

ประเทศ อินเดียในเวลานี้มีทางรถไฟรวม...เกือบ 40,000 ไมล์ ถ้าดูเพียงเท่านี้ก็จะเห็นว่า อังกฤษได้สร้างความสะดวกและความเจริญ...ให้แก่อินเดีย

---

[151] เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

[152] เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

[153] เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

[154] เรื่องเดียวกัน.

อย่างน่าชื่นชมยินดี แต่ถ้ารู้เรื่องอีกด้านหนึ่งก็จะเป็นเช่นนี้...เรื่องโดยตรงของอังกฤษที่เป็นข้อใหญ่ใจความอยู่ที่สร้างทางรถไฟเพื่อยุทธศาสตร์ และเพื่อประโยชน์ในการค้าขาย เงินที่สร้างก็รีดรัดเอามาจากเงินภาษีอากรที่เรียกเก็บเอามาจากชาวอินเดียแทบทั้งนั้น... ชาวอินเดียซึ่งโดยสารรถไฟของอินเดียในระยะเวลาที่ล่วงแล้วมามีแต่ได้รับความดูถูกและสบประมาทต่าง ๆ นานา...

ในเรื่องคนของอังกฤษมาอาศัยเงินของอินเดียเลี้ยงดู ตำแหน่งราชการมีเงินเดือนตั้งแต่ 200 รูปีขึ้นไป เป็นคนอังกฤษรับตำแหน่งเสียร้อยละ 52...[155]

กรณีหัวเมืองมอญนั้น พระยาอนุมานราชธนก็พยายามทำให้คนไทยรู้สึกเจ็บใจที่อังกฤษเอาเปรียบไทยทั้งในเรื่องดินแดนและการขูดรีดแรงงาน โดยบรรยายว่า

เมืองมะริดและเมืองตะนาวศรี...ไทยได้เสียเมืองทั้งสองนี้ไปแก่พม่า...อังกฤษมาชักชวนไทยให้ร่วมกันรบพม่า สัญญาว่า...จะคืนเมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีให้แก่ไทย แต่ว่าจะคืนให้แต่แผ่นดินตอนข้างใน ส่วนข้างชายทะเลซึ่งเป็นทำเลค้าขายอังกฤษจะเอาไว้เสียเอง...อังกฤษต้องการเป็นไมตรีกับไทยเพียงจะอาศัยกองทัพไทยเป็นเครื่องมือสำหรับใช้สอยเป็นคนแบกหามอย่างข้าทาสของอังกฤษเท่านั้น[156]

หากเปรียบเทียบเนื้อหาของเรื่อง "**อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย**" ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2485 กับเรื่อง "**พุทธศาสนา กับ ประชาชนพม่า**" ซึ่งพระยาอนุมานราชธนแปลจาก "A People at School" Chapter XXII by H. Fielding Hall พิมพ์ครั้งแรกใน **วารสารรายสัปดาห์เอกชน** ฉบับวันที่ 10 กันยายน พ.ศ.2488 ภายหลังจากสหรัฐอเมริกาทิ้งระเบิดปรมาณูและญี่ปุ่นกำลังจะแพ้สงคราม ในขณะที่อังกฤษอยู่ในฝ่ายชนะสงครามและพยายามจะกลับมามีอำนาจในเอเชียรวมทั้งในประเทศไทย อีกทั้งมีอำนาจในการจัดการเรื่องอาชญากรสงคราม ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่าทัศนะต่ออังกฤษในบทความ เรื่อง "**พุทธศาสนา กับ ประชาชนพม่า**" แตกต่างจากเรื่อง "**อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย**" อย่างตรงกันข้าม

การส่งเรื่องแปล "**พุทธศาสนา กับ ประชาชนพม่า**" ที่สรรเสริญอังกฤษไปตีพิมพ์ในวารสารรายสัปดาห์ ทำให้สามารถเผยแพร่ได้รวดเร็วทันการณ์ จึงมีความเป็นไปได้ว่า การที่พระยา

---

[155] เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

[156] เรื่องเดียวกัน, หน้า 89-90.

อนุมานราชธนเร่งแปลบทความนี้และส่งไปตีพิมพ์ เป็นการกระทำที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อมิให้ตนเองต้องตกอยู่ในสถานะของอาชญากรสงคราม หรือหากต้องตกเป็นผู้ต้องหาในคดีดังกล่าว ก็สามารถใช้บทความนี้เพื่อยืนยันว่า โดยเนื้อแท้แล้วตัวพระยาอนุมานราชธนเองมิได้มีความจงเกลียดจงชังหรือต่อต้านชาวอังกฤษแต่อย่างใด แต่มองเห็นคุณงามความดีของอังกฤษเป็นอย่างมาก

บทความ "A People at School" เขียนโดยชาวอังกฤษ ซึ่งมุ่งสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองของอังกฤษในพม่า โดยพยายามแสดงให้เห็นว่า **อังกฤษมิได้กดขี่ชาวพม่าและไม่ได้ทำลายพุทธศาสนาในพม่า** แต่อังกฤษเห็นคุณค่าของพุทธศาสนาที่มีต่อชาวพม่าอย่างแท้จริง ทำให้ชาวพม่ามิได้ถูกบังคับให้เปลี่ยนศาสนา ขณะเดียวกันคริสต์ศาสนาของอังกฤษก็ได้นำเอาอารยธรรมไปมอบให้แก่ *"ชาวป่า"* ในประเทศพม่า *"คริสต์ศาสนาหาคนมาเข้ารีตได้ก็แต่ชาวกระเหรี่ยงและชาวป่าอื่น ๆ ซึ่งอยู่ทางพรมแดน...นำเอาอารยธรรมไปให้ และช่วยเผยอฐานะความเป็นอยู่ของชาติเหล่านั้นให้พ้นจากสภาพความเป็นป่าเถื่อนอนารยชน ชาติเหล่านั้นรับเอาคริสต์ศาสนามานับถือ พร้อมกับได้รับสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ด้วย*[157] บทความชี้ให้เห็นด้วยว่า การที่ *"ชาวป่า"* หันมานับถือคริสต์ศาสนา มิได้เป็นเหตุให้ชาวพม่าไม่พอใจ ด้วยเหตุผลว่า *"ชาติชาวป่าชาวเขาเหล่านี้ชาวพม่าถือว่าเป็นชาติต่ำกว่าตน และเป็นเชลยของตน...ชาติเหล่านี้ก็ไม่เคยนับถือพุทธศาสนามาก่อน และที่จริงก็ไม่ได้นับถือศาสนาอะไรมาแต่เดิม"*[158]

ผู้เขียนบทความ "**พุทธศาสนากับประชาชนพม่า**" พยามแสดงให้เห็นว่าชาวอังกฤษมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงคุณค่าของพุทธศาสนาที่ชาวพม่านับถือ *"ชีวิตและจิตใจของประชาชนชาวพม่า แนบแน่นอยู่ภายใต้ร่มเงาและคุณงามความดีของศาสนา...และผลแห่งคุณงามความดีอันเป็นหลักธรรม คือความเมตตาปรานี ความสงบเสงี่ยมเจียมตัว และความเสียสละให้ปัน"*[159] บทความนี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่าอังกฤษไม่ได้เลวร้าย เพราะอังกฤษไม่ได้ขูดรีดเอารัดเอาเปรียบคนพม่า หรือมิได้ทำให้ชาวพม่าเดือดร้อนแต่อย่างใด รวมทั้งการนำโภคทรัพย์ของพม่าออกไปก็ไม่ได้ทำให้ชาวพม่าเดือดร้อน เนื่องจาก *"พม่าเขาว่าโภคทรัพย์เป็นของชั่วร้ายและเป็นทุกข์"* บทบาทของอังกฤษในพม่าก็คือ *"เราได้ปลดภาระหนักของพม่าคือการปกครองบ้านเมือง เพราะพม่ากล่าวว่าเป็นทุกข์อย่างใหญ่ด้วยประการหนึ่ง เราทำให้ประเทศพม่าเกิดโภคทรัพย์ เพื่อประโยชน์ของเราเอง*

---

[157] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนากับประชาชนพม่า" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 246-247.

[158] เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

[159] เรื่องเดียวกัน, หน้า 241-242.

และของพม่าด้วย...เราไม่ได้เข้าไปแทรกแซงเรื่องความเชื่อถือของพม่า พม่าจะทำนุบำรุงความเชื่อถือของเขาให้ถึงขนาดก็ทำได้[160]

จะเห็นได้ชัดเจนว่า ในบทความ "**อังกฤษสร้างความชั่วบนชีวิตชาวเอเชีย**" ที่เขียนเมื่อ พ.ศ.2485 พระยาอนุมานราชธนโจมตีอังกฤษที่กดขี่ขูดรีดอาณานิคม แต่ในบทความแปล "**พุทธศาสนากับประชาชนพม่า**" นี้ มีข้อความยกย่องและชี้ให้เห็นผลดีเป็นอันมากที่เกิดจากการปกครองของอังกฤษ เป็นต้นว่า

> *อาศัยการปกครองของเรา (ชาวอังกฤษ) ถนนหนทาง ความปลอดภัยการค้าขาย ก็มีตามเข้ามา เมื่อมีการค้าขายก็มีการตื่นตัว มีความปรารถนาซึ่งความมั่งคั่ง...พุทธสาสนา...ก็ไม่หวั่นไหวสั่นสะเทือน...มีการฟื้นฟูพุทธศาสนา ทวีความคิดเห็นในธรรมะและความกระตือรือร้น...การศึกษาเล่าเรียนก็มีมากเป็นธรรมดา มาตรฐานการศาสนาก็สูงขึ้น มีสมาคมส่งเสริมพระศาสนาหลายสมาคมกระทำให้ประชาชนนิยมยินดีในความรู้และในพระธรรมคำสั่งสอนยิ่งขึ้นทั้งใกล้และไกล...*[161]

ในช่วงปลายสงครามโลกนั้นพระยาอนุมานราชธนคงมีความวิตกกังวลในปัญหาอาชญากรสงครามอยู่มาก เนื่องจากได้ทำงานตอบสนองนโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"* ของจอมพล ป. โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสนอ *"ความรู้"* ที่เกื้อหนุนการรวมดินแดนและประชากรที่เป็น *"ไทย"* ในประเทศต่าง ๆ รวมทั้งใน อาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* พระยาอนุมานราชธนย่อมจะมีความตระหนักเป็นอย่างดีว่าชาติมหาอำนาจที่จะเข้ามากดดันไทยมากที่สุดภายหลังสงครามโลกสิ้นสุดลงก็คือชาติอังกฤษ จึงหวังว่าผลงานเรื่อง "**พุทธศาสนากับประชาชนพม่า**" จะช่วยลดทอนภาพลักษณ์ของพระยาอนุมานราชธนที่เป็นปรปักษ์ต่ออังกฤษให้เหลือน้อยที่สุด

การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ในทศวรรษ 2490

ความผันผวนทางการเมือง โดยเฉพาะการสูญเสียอำนาจของจอมพล ป. ในระหว่าง พ.ศ.2487-2490 และการเกษียณอายุราชการของพระยาอนุมานราชธน ใน พ.ศ.2491 คงทำให้พระยาอนุมานราชธนได้รับความกระทบกระเทือนในทางจิตใจอยู่มาก ใน พ.ศ. 2491 เมื่อมีอายุครบ 60

---

[160] เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

[161] เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

ปีนั้น พระยาอนุมานราชธนได้เขียน ***"รำพึงชั่วขณะ"*** มีความว่า *"ตัวละครที่ออกมาแสดงบนเวที... ในที่สุดเมื่อจบบทแล้วก็ต้องเข้าโรง"*[162]

ทศวรรษ 2490 นี้เป็นช่วงเวลาที่กระแสความความคิดจารีตนิยมและกษัตริย์นิยมมีพลังสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว สถานการณ์ที่คนไทยมีความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงและได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจอย่างสูงจากสงคราม ทำให้หวนคิดเปรียบเทียบกับสมัยที่ *"บ้านเมืองยังดี"* ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อประกอบกับกรณีสวรรคตที่สร้างความรู้สึกสะเทือนใจอย่างสูง และมีการเคลื่อนไหวของชนชั้นนำส่วนหนึ่งที่มีความผูกพันอย่างมากกับอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมทั้งในเชิงความความรู้สึกนึกคิดและในเชิงผลประโยชน์ทางการเมือง ก็ส่งผลให้อุดมการณ์ดังกล่าวนี้มีอิทธิพลสูงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากนี้รัฐบาลทหารเองก็ต้องอาศัยอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมเป็นเครื่องมือ เพราะนอกจากจะขาดความชอบธรรมทางการเมืองอันเนื่องมาจากการพ่ายแพ้ในสงครามโลกและการยึดอำนาจด้วยวิธีรัฐประหารแล้ว ยังต้องทำการต่อสู้กับกลุ่มการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ที่มีเสรีไทยเป็นฐานอำนาจ ในการต่อสู้ทางการเมืองนี้อุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมจะช่วยรัฐบาลจอมพล ป. ได้มาก เนื่องจากนายปรีดีและเสรีไทยสายอีสานในพรรคสหชีพนั้นถูกโจมตีว่าเป็น *"ฝ่ายซ้าย"* ที่ต้องการจะทำลาย "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" ลงไป ดังนั้น รัฐบาลจอมพล ป.จึงเลือกสร้างความนิยมในหมู่ประชาชนด้วยการประนีประนอมกับฝ่าย *"นิยมเจ้า"* เช่น การยอมให้ใช้รัฐธรรมนูญที่พรรคประชาธิปัตย์มีอิทธิพลในการร่าง และการยอมให้พรรคประชาธิปัตย์ดำรงอิทธิพลอย่างสูงในรัฐสภา จนทำให้สามารถตรา *"พระราชบัญญัติจัดทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2491"* ออกมา[163] รวมทั้งการแสดงให้เห็นว่า *"ตามนโยบายของรัฐบาลก็คงประสงค์ให้มีการรับ (พระบรมอัฐิในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) อย่างสมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์"* ทั้ง ๆ ที่พระองค์ได้ทรงสละราชสมบัติไปแล้วก่อนจะเสด็จสวรรคต ปรากฏว่าคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระองค์เข้าประดิษฐานในพระบรมมหาราชวัง และเชิญเสด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีกลับมาประทับในประเทศ นอกจากนี้ยังยอมรับรัฐธรรมนูญที่ถวายพระราชอำนาจให้

---

[162] พระยาอนุมานราชธน, "รำพึงชั่วขณะ วิทยาศาสตร์และวรรณคดี" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 175.

[163] **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 65 ตอนที่ 10 วันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2491, หน้า 173-179. อ้างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **วารสารฟ้าเดียวกัน**, 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 110.

พระมหากษัตริย์อย่างสูง และได้ประกาศเปลี่ยนแปลงวันหยุดประจำปีในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2491 โดยการลดวันหยุดราชการเนื่องในวันชาติ (24 มิถุนายน) จาก 3 วัน เหลือเพียง 1 วัน เช่นเดียวกับวันรัฐธรรมนูญซึ่งลดจาก 3 วันเหลือ 1 วัน แต่เพิ่มวันหยุดราชการเนื่องในวันปิยมหาราชเข้ามา 1 วัน เพิ่มวันหยุดราชการเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาจาก 2 วันเป็น 3 วัน นำวันหยุดสงกรานต์กลับมาโดยกำหนดให้หยุดถึง 3 วัน เพิ่มวันหยุดเนื่องในวันมาฆบูชาจาก 1 วันเป็น 2 วัน และวันวิสาขบูชาจาก 2 วันเป็น 3 วัน[164] สะท้อนการที่รัฐบาลยอมรับพลังของกระแสจารีตนิยมและกษัตริย์นิยมอย่างชัดเจน

ปรากฏว่ากระแสความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์มีแนวโน้มสูงขึ้นจนถึงระดับที่สั่นคลอนอำนาจของรัฐบาลจอมพล ป. โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากพระราชพิธีฉัตรมงคลและพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมรส ซึ่งทำให้จอมพล ป. ต้องหาทางกลับเน้นความสำคัญของ *"ชาติ"* ให้มากขึ้น ดังปรากฏว่า จอมพล ป. ได้ออกประกาศฉบับใหม่ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2494 กำหนดให้หยุดราชการใน *"วันชาติ"* เพิ่มเป็น 3 วันเหมือนเดิม แต่เนื่องจากพลังของอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมได้แข็งแกร่งขึ้นแล้ว ทำให้จำเป็นต้องเพิ่มวันหยุดเนื่องในวันฉัตรมงคลเข้ามาเป็นครั้งแรก และในเวลาต่อมา ก็ต้องเพิ่มวันหยุดเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระราชินีเข้ามาด้วย[165] ในที่สุดแล้วจอมพล ป. และคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ต้องต่อสู้กับกระแสความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ที่เพิ่มขึ้นมากด้วยการก่อการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2494 เพื่อยกเลิกรัฐธรรมนูญที่ถวายพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์มากเกินไป แล้วประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2495 แทน[166]

ในท่ามกลางการต่อสู้ทางอุดมการณ์และทางการเมือง ที่ดำเนินไปอย่างเข้มข้นในทศวรรษ 2490 บทบาทของพระยาอนุมานราชธนเน้นไปที่การสร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ เพราะในช่วงเวลานั้น นอกจากรัฐบาลจะต้องการทำให้คนไทยรับรู้ว่าลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นภัยอย่างร้ายแรงต่อ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แล้ว ยังต้องการให้คนไทยรับรู้ด้วยว่าสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นดีอยู่แล้ว มิได้มีการกดขี่ขูดรีดและความขัดแย้งมากดังที่พวกคอมมิวนิสต์โจมตี เพราะถ้าหากคนไทยเห็นว่าสังคมไทยมีปัญหามาก ก็อาจจะทำให้เกิดการต่อต้านรัฐบาลขึ้นได้ ดังนั้น พระยาอนุมานราชธนจึงมิได้โจมตีคอมมิวนิสต์อย่างตรงไปตรงมา แต่เลือกใช้วิธี

---

[164] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา" **วารสารฟ้าเดียวกัน**, 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 110-111.

[165] เรื่องเดียวกัน.

[166] เรื่องเดียวกัน, หน้า 111-112..

สร้างความรู้เพื่อให้เห็นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* และ *"ชนบทไทยนี้ดี"* รวมทั้งการเสนอแนวทางในการเปลี่ยนแปลง *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* อย่างเหมาะสม มิให้ตกอยู่ในสภาพ *"กระด้างรัดตัว"* ซึ่งจะทำให้สูญเสียพลังในการเผชิญกับเหตุการณ์ที่ *"เป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นอยู่แห่งส่วนรวม"* (เป็นต้นว่าลัทธิคอมมิวนิสต์) ดังปรากฏในเรื่อง ***"ชีวิตชาววัด"*** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2493 ว่า *"สิ่งใดแม้ดี ถ้าไม่ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย สิ่งนั้นก็กระด้างรัดตัว เหตุการณ์อะไรที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นอยู่แห่งส่วนรวมกระทบกระทั่ง ก็จะต้องแตกกระจายไปเพราะไม่สามารถต้านเอาไว้อยู่"*[167]

พระยาอนุมานราชธนแตกจากจากหลวงวิจิตรวาทการและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในแง่ที่มิได้เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* เพื่อประโยชน์ในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ แต่เน้นการสร้างความรู้เกี่ยวกับชนบทหรือวัฒนธรรมประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ เช่นเดียวกับนักมานุษยวิทยาอเมริกันที่ศึกษาชนบทไทยเพื่อประโยชน์ในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มนักมานุษยวิทยาอเมริกัน ที่เสนอทฤษฎี *"สังคมไทยมีโครงสร้างหลวม"* แต่ก็มิได้ยอมรับทฤษฎีดังกล่าว พระยาอนุมานราชธนพยายามแสดงให้เห็นว่าชนบทไทยดีงาม และเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดยเสนอภาพชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์ ซึ่งทำให้หมู่บ้านมีความสงบสุขและวิถีชีวิตของชาวบ้านมีระเบียบแบบแผนพอสมควร อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าชาวบ้านยังไม่มีปัญญาและขาดความเจริญทางวัตถุ จำเป็นจะต้องได้รับการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโลกภายนอกกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว พระยาอนุมานราชธนต้องการให้ชาวบ้าน *"ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย"* ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านสามารถต่อต้านสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อขนบธรรมเนียมประเพณีและพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

งานเขียนเกี่ยวกับชนบทของพระยาอนุมานราชธนจึงเน้นให้เห็นภาพของชนบท ที่มีความดีงาม อันเนื่องมาจากพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนงานเทศกาลต่าง ๆ เพื่อเป็นการยืนยันว่า *"ชนชั้นกรรมาชีพ"* ในชนบทมิได้ถูกกดขี่ขูดรีดและมิได้ถูกมอมเมาจากพุทธศาสนา **ขณะเดียวกัน คนในเมืองก็ไม่ควรดูหมิ่นคนในชนบท แต่ควรจะ**

---

[167] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ชีวิตของชาววัด" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 39.

เข้าใจชนบท และช่วยสร้างความเจริญให้แก่ชนบทในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* เพื่อให้ชนบทสามารถเผชิญกับ *"เหตุการณ์อะไรที่เป็นปฏิปักษ์"* ได้อย่างมีพลัง อันจะทำให้ชนบทยังคงเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* ต่อไป

ในทศวรรษ 2490 นี้ การสูญเสียอำนาจของคณะราษฎร ได้ทำให้กระแสภูมิปัญญาของภาครัฐที่เน้นความความสำคัญของประชาชนที่มีมาตั้งแต่การปฏิวัติ พ.ศ.2475 อ่อนพลังลงไปมาก แต่ในบรรยากาศของการเคลื่อนไหวของแนวร่วมและองค์กรคอมมิวนิสต์ในระดับสากล ได้ส่งอิทธิพลให้เกิดกลุ่มปัญญาชนฝ่ายซ้าย ที่พยายามเคลื่อนไหวโดยการประกาศจุดยืนว่าต้องการทำให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นด้วยการสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม การเคลื่อนไหวที่สำคัญคือ *"ขบวนการสันติภาพ"* ซึ่งเริ่มขึ้นในปลายปี พ.ศ.2493 มีการเขียนบทความจำนวนมากในหน้าหนังสือพิมพ์เพื่อเรียกร้องสันติภาพและคัดค้านสงคราม รวมทั้งสงครามเกาหลีซึ่งรัฐบาลจอมพล ป. เข้าร่วมกับฝ่ายสหรัฐอเมริกา แนวคิดสำคัญของขบวนการสันติภาพก็คือ การเน้นว่าโลกจะมีสันติภาพได้อย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อมีความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ไม่มีการกดขี่ขูดรีดระหว่างชนชั้นที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับชนชั้นกรรมาชีพ การเข้าร่วมเรียกร้องสันติภาพในประเทศไทยเกิดขึ้นในกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น นักหนังสือพิมพ์ นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พระสงฆ์ กรรมกร ผู้นำในท้องถิ่น นักการเมือง เกษตรกร ฯลฯ แกนนำของผู้เคลื่อนไหวสามารถจัดตั้งเป็น *"คณะกรรมการสันติภาพแห่งประเทศไทย"* ได้สำเร็จในเดือนเมษายน พ.ศ.2494 และขยายบทบาทจนมีผู้ร่วมลงนามเรียกร้องสันติภาพนับแสนคน มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และในภาคอื่น ๆ เช่น ภาคอีสาน จนกระทั่งแกนนำถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับกุมรวม 54 คนในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2495[168]

ถึงแม้ว่าปัญญาชน *"ฝ่ายก้าวหน้า"* และ *"ฝ่ายซ้าย"* ในประเทศไทยจะถูกเบียดขับและปราบปรามลงบางส่วนในช่วงกลางทศวรรษ 2490 แต่อิทธิพลทางความคิดมิได้หมดไป จนกระทั่งต้องปราบปรามปัญญาชน *"ฝ่ายซ้าย"* อย่างรุนแรงอีกครั้งหนึ่งในทศวรรษ 2500 ซึ่งบีบบังคับให้ *"ฝ่ายซ้าย"* ต้องเข้าไปเคลื่อนไหวในเขตป่าเพื่อทำการต่อสู้ด้วยกองกำลังติดอาวุธ และรัฐบาลก็ระดมทรัพยากรไปในการปราบปรามโดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้สนับสนุนอย่างเต็มที่ ปรากฏการณ์เหล่านี้พระยาอนุมานราชธนย่อมได้รับรู้อย่างแน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อบุตรสาวของพระยาอนุมานราชธนทำงานอยู่ใน *"องค์การสนธิสัญญาร่วมป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้"* (SEATO)

---

[168] วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, **กบฏสันติภาพ** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539. หน้า 139-140

พระยาอนุมานราชธนสร้างความรู้เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ทั้งในทศวรรษ 2490 **และทศวรรษ** 2500 **โดยเลือกใช้ความรู้ทางมานุษยวิทยาเพื่อเสนอภาพชนบทในแง่มุมที่เป็นประโยชน์ต่อการต่อสู้ในเชิงอุดมการณ์ และเน้นการพัฒนาชนบทโดยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมเอาไว้ให้มาก ซึ่งทำให้บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในช่วงนี้เป็นส่วนหนึ่งของกระแสการรื้อฟื้นความคิดและการเคลื่อนไหวแบบจารีตนิยมในสังคมไทย** อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนมิได้ยึดติดกับจารีตประเพณีแบบตายตัว เพราะต้องการจะให้สังคมและวัฒนธรรมไทยเจริญก้าวหน้าขึ้นด้วยการปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งจะช่วยให้สามารถเผชิญกับการท้าทายของลัทธิคอมมิวนิสต์ได้อย่างมีพลัง

จะเห็นได้ว่า ในท่ามกลางการต่อสู้ทางความคิดระหว่างฝ่ายจารีตประเพณี กับฝ่ายสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ ในทศวรรษ 2490 **พระยาอนุมานราชธนได้เสนอทางเลือกที่เน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมไทยให้เจริญก้าวหน้าโดยไม่ละทิ้งมรดกจากอดีต นั่นคือ ต้องเปลี่ยนแบบวิวัฒนาการ คือเชื่อมต่อกับอดีตอยู่เสมอ** ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นข้อเสนอที่ตรงกันข้ามกับ *"ฝ่ายซ้าย"* แม้ว่าข้อเสนอให้เปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมโดย *"เชื่อมใหม่ให้เข้ากับเก่า"* จะเป็นข้อเสนอของพระยาอนุมานราชธนมาตั้งแต่ก่อนหน้าทศวรรษ 2490 แล้ว **แต่เมื่อถึงทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนเน้นการรักษามรดกจากอดีตมากยิ่งขึ้น** เป็นต้นว่า ใน พ.ศ. 2495 เมื่อเขียน *"คำนำ"* ให้แก่หนังสือ **ศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ** พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"อาจปรับปรุงแก้ไขสิ่งในปัจจุบัน โดยอาศัยของเก่าเป็นหลัก เพื่อไม่ให้ขาดกระแสแห่งประเพณี ให้เข้ากันได้เหมาะกับกาลสมัย"*[169]

ผลงานเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในทศวรรษ 2490

ในปลายทศวรรษ 2480 การเมืองไทยเต็มไปด้วยความขัดแย้งและการแย่งชิงอำนาจ กรณีสวรรคตทำให้นายปรีดี และกลุ่มเสรีไทยต้องสูญเสียอำนาจ เกิดการรัฐประหารและการกบฏหลายครั้ง ได้แก่ การรัฐประหารใน พ.ศ.2490 *"กบฏวังหลวง"* ใน พ.ศ.2492 *"กบฏแมนฮัตตัน"* ใน พ.ศ.2494 และการรัฐประหารเงียบใน พ.ศ.2494 ในระหว่างนี้มีการกวาดล้างนักการเมืองฝ่ายเสรีไทยและฝ่ายซ้ายอย่างต่อเนื่อง จนถึงกลางปี พ.ศ. 2495 ก็ได้มีการกวาดล้าง *"กบฏสันติภาพ"* ทำให้

---

[169] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ **ศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ**" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 187.

ปัญญาชนฝ่าย *"ก้าวหน้า"* จำนวนมากต้องยุติบทบาทลง ในขณะที่ *"ปัญญาชนฝ่ายจารีตนิยม-กษัตริย์นิยม"* มีโอกาสสถาปนาความคิดและอุดมการณ์ของตนได้อย่างเต็มที่ ในสถานการณ์ดังกล่าวนี้ พระยาอนุมานราชธนเป็นปัญญาชนที่มิได้สังกัดกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างเด็ดขาด

ตลอดระยะเวลาที่เขียนหนังสือ ไม่อาจกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* อย่างแท้จริง เพราะได้เขียนเกี่ยวกับบทบาทและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ไว้น้อยมาก และเน้นไปที่พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย มิใช่ความสำเร็จในการปกครองประเทศ เช่น เมื่อเขียน *"คำนำ"* ให้แก่หนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย ในวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2487 อันเป็นเวลาที่จอมพล ป. สูญเสียอำนาจแล้ว พระยาอนุมานราชธนสรรเสริญพระปรีชาญาณในการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า *"มิได้เกิดเหตุร้ายภายในขึ้นเยี่ยงการเลิกทาสในนานาประเทศ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะอาศัยพระปรีชาญาณ ทรงดำเนินการอย่างสุขุมรอบคอบ ...และทรงดำเนินการเลิกทาสในประเทศไทยให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความนิยมชมชื่นเป็นที่สุด*[170]

ผลงานของพระยาอนุมานราชธนอีกเรื่องหนึ่ง ที่สรรเสริญพระมหากษัตริย์ในอดีตมากได้แก่ ***"คำนำ"*** ของหนังสือ **อุปกรณ์รามเกียรติ์** ซึ่งเขียนขึ้นในวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.2495 ในช่วงเวลาที่คนไทยยังไม่ลืมความประทับใจในบรรยากาศของพระราชพิธีฉัตรมงคลและพระราชพิธีบรมราชาภิเศก อีกทั้งกำลังซาบซึ้งใจกับเรื่องราวของแม่พลอยในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** พระยาอนุมานราชธนเน้น *"บุญคุณ"* ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีในด้านวรรณคดี และระบุว่า *"ข้าพเจ้าขอน้อมอุทิศถวายเรื่องนี้เป็นราชพลีบรรณาการแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้าผู้มีพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้า ฯ แก่ชาวไทย ผู้ใฝ่ใจวรรณคดีและศิลปของชาติซึ่งเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดในรัชสมัยของพระองค์"*[171] หลังจากนั้นก็สรรเสริญพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอย่างละเอียดในเรื่องการรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เช่น กล่าวว่า

---

[170] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ เรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ 5" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์-โบราณคดี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 99.

[171] พระยาอนุมานราชธน, อุปกรณ์รามเกียรติ์ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวรรณคดี เล่มที่ 1 เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับรามเกียรติ์ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.หน้า 79-80.

ทรงรีบรื้อฟื้นการพระศาสนาและสรรพวิชาความรู้ความเจริญ อันเป็นมรดกตกทอดมาแต่เก่าก่อนไว้มิให้เสื่อมสูญ...นับว่าพระองค์มีพระคุณอันยิ่งใหญ่แก่ชาติ ***มิใช่จะทรงปกป้องครองความเป็นไทยไว้ให้แก่ชาติ ที่ได้ชื่อว่าไทย สืบเป็นทายาทถาวรต่อมาเป็นลำดับเท่านั้น ยังทรงรักษาวัฒนธรรมอันเป็นมรดกของชาติที่ควรสงวนไว้ให้เราสืบมาด้วย***[172]

ใน *"คำนำ"* นี้ พระยาอนุมานราชธนยังได้เน้นว่า จะต้องรักษานาฏศาสตร์ของชาติ เช่น โขน และละคร เพราะเป็นเครื่องมือในการสืบทอดจารีตประเพณีที่เป็น *"วัฒนธรรมแห่งชาติไทย"* มาแต่โบราณ[173] นับเป็นการเน้นมรดกทางวัฒนธรรมของชนชั้นสูงที่เป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญทางวัฒนธรรมของชาติ

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ในบางช่วงที่กระแสความคิดแบบกษัตริย์นิยมมีอิทธิพลมากขึ้น พระยาอนุมานราชธนจะได้เขียนยกย่องพระมหากษัตริย์อยู่ด้วย แต่ก็ยังคงเน้นเฉพาะบทบาท ในการรักษา *"จารีตประเพณีที่สืบเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติไทย"* มิใช่เน้นบทบาทในการปกครองประเทศหรือเน้นความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของพระมหากษัตริย์ดังกรณีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

การสร้าง *"ความรู้"* เกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมชาวบ้าน

ก่อนหน้าที่พระยาอนุมานราชธนจะสร้างความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของชาวบ้าน ปัญญาชนไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ได้มีความสนใจและพยายามรวบรวมความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชาวบ้านมากทีเดียว เนื่องจากการขยายอำนาจออกไปปกครองประชาชนทั่วประเทศโดยตรงในยุคปฏิรูปประเทศเป็นต้นมา ทำให้ชนชั้นปกครองในกรุงเทพฯ จำเป็นจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการปกครองและการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเหล่านั้น มีการรวบรวมประวัติของเมืองเพื่อตีพิมพ์ในหนังสือชุด **ประชุมพงศาวดาร** หรือกรณีหลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร อุตตรนคร) ได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับ *"ประเพณีทางภาคอีสาน"* ตีพิมพ์ใน **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคหนึ่ง** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้นำมาใช้ประโยชน์อยู่ไม่น้อย พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"หนังสือชุดลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ นี้ หอสมุดแห่งชาติเป็นผู้รวบรวมและมีหลายภาคด้วยกันท่านจะค้นหาเรื่อง*

---

[172] เรื่องเดียวกัน,หน้า 200. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[173] เรื่องเดียวกัน, หน้า 200-201.

ประเพณีต่าง ๆ ของไทยในหนังสือชุดนี้ได้หลายเรื่อง"[174] ปัญหาวิกฤตการณ์ข้าวและความต้องการของรัฐบาลที่จะเพิ่มอัตราภาษีอากรต่าง ๆ ตลอดจนการขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นสูงด้วยการลงทุนต่าง ๆ ในชนบท เช่น การขุดครองเพื่อครอบครองที่ดินสองฝั่งคลอง ก็ทำให้ความสนใจต่อชนบทเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ก็รายงานปัญหาที่เกิดขึ้นในชนบทอยู่เสมอ เช่น ภัยธรรมชาติ โจรผู้ร้าย ความยากจน ฯลฯ

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ความสนใจเกี่ยวกับเมืองและชนบทยิ่งเพิ่มสูงขึ้น ในบริบทที่มีการเลือกตั้งทั่วประเทศและมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากจังหวัดต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในรัฐสภา นอกจากนี้ "หลัก 6 ประการ" ของ *"คณะราษฎร"* ก็เน้นไปที่การแก้ไขปัญหาความยากจนและการหาทางทำให้ราษฎรมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นและมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ความสนใจของภาครัฐต่อเมืองและชนบททั่วประเทศเห็นได้ชัดจากการแต่งตั้ง *"คณะกรรมการทำอักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยแห่งราชบัณฑิตยสถาน"* เพื่อจัดทำเรื่องจังหวัดต่าง ๆ เรียงตามลำดับอักษร อักขรานุกรมภูมิศาสตร์นี้นอกจากจะ *"บอกคมนาคมติดต่อกับกรุงเทพฯ บอกลักษณะภูมิประเทศ บอกดินฟ้าอากาศ บอกจำนวนพลเมือง บอกสินค้า"* แล้ว ยัง *"บอกธรรมเนียมประเพณี บอกนิยายและประวัติย่อ ๆ พอเป็นเค้า"*[175] ด้วย

ความสนใจและการบันทึกเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้าน จึงมีมาแล้วก่อนหน้าที่พระยาอนุมานราชธนจะทำการศึกษาอย่างจริงจัง แต่ผลงานของพระยาอนุมานราชธนมีมา และได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง รวมทั้งได้รับการอ้างอิงโดยนักวิชาการสมัยหลังในฐานะที่เป็นงานบุกเบิกความรู้ทางมานุษยวิทยาของไทย ทำให้ความรู้เกี่ยวกับชาวบ้านที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นเป็นที่รับรู้และมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยมาก

ในทศวรรษ 2490 รัฐบาลจอมพล ป. มิได้มีนโยบายเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วดังในทศวรรษ 2480 อีกต่อไป ตรงกันข้าม กลับต้องการใช้พลังของจารีตประเพณีในการสร้างความชอบธรรมของอำนาจ การต่อต้านคอมมิวนิสต์ และการ

---

[174] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 5 เรื่อง ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 2-3.

[175] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ เรื่องจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 141. (การจัดทำอักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทยนี้หยุดชะงักไประยะหนึ่งขณะเกิดสงครามโลก ภายหลังสงครามจึงมีการจัดทำต่อจนได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2491)

ได้รับความนิยมจากประชาชน พระยาอนุมานราชธนจึงเสนอความคิดว่าไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ให้เข้ามาอยู่ในพิมพ์เดียวกันทั้งประเทศ แต่ควรจะคงลักษณะเฉพาะถิ่นบางส่วนเอาไว้ ทั้งนี้ พระยาอนุมานราชธนเห็นว่า ***"ส่วนใหญ่"*** **ของวัฒนธรรมในชาติควรจะเหมือนกัน เพื่อให้เกิดเอกภาพภายในชาติ ให้รักษาลักษณะเฉพาะถิ่นเอาไว้เฉพาะในเรื่องที่เป็น *"ส่วนย่อย"*** ทั้งนี้ก็เพราะ

> *ชุมนุมชนที่รวมกันเป็นประเทศชาติ มีลักษณะสลับซับซ้อนกันเป็นชั้น ๆ มีความคิดความรู้และจิตใจไม่ได้ระดับเดียวกันทั้งหมด จะทำให้เหมือนกันก็แต่เรื่องที่เป็นส่วนใหญ่เท่านั้น ที่เป็นส่วนย่อยอันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นตามสิ่งแวดล้อมก็ย่อมมีเป็นธรรมดา จะเอาเข้าแม่พิมพ์ให้เหมือนส่วนใหญ่ทั้งหมดเป็นพิมพ์เดียวกันหาได้ไม่*[176]

งานเขียนของพระยาอนุมานราชธนในทศวรรษ 2490 จึงมิได้ศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะที่มีความสำคัญในตัวเอง แต่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนประกอบของ *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* เช่น ใน พ.ศ. 2492 พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า วัฒนธรรมท้องถิ่นแม้มีลักษณะเฉพาะ แต่ก็ต้องประสานกับวัฒนธรรมของส่วนรวม เพื่อให้เกิด *"เอกัตภาพ"* (integration)

> *วัฒนธรรมเดิมของหมู่คณะของท้องถิ่นที่เป็นเอกเทศโดยเฉพาะของแต่ละแห่ง จะต้องรักษาและบำรุงไว้ เพราะเหมาะกับสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ แต่ต้องทะนุบำรุงให้ก้าวหน้าด้วยจึงจะเจริญได้ต่อไป...ที่ว่ารักษาไว้นี้ หมายความว่า* ***จะต้องให้ประสานกันไปกับวัฒนธรรมของส่วนรวมด้วย*** *มิฉะนั้นก็กลายเป็นแยกวัฒนธรรมถึงเสียหาย*[177]

โดยที่เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น ในแง่ที่เป็นองค์ประกอบของ *"ชาติไทย"* และต้องหาทางทำให้ *"ประสานกันไปกับวัฒนธรรมของส่วนรวม"* อีกทั้งยังเห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางจิตใจของประชาชนในท้องถิ่น จะช่วยให้ปกครองประชาชนใน

---

[176] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ประเพณีเก่าของไทยไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 91.

[177] พระยาอนุมานราชธน, "จดหมายโต้ตอบเกี่ยวด้วยภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 230. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ท้องถิ่นได้สะดวก[178] พระยาอนุมานราชธนจึงศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีของประชาชนอย่างจริงจัง และตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง เพื่อจะเป็นฐานความรู้ให้แก่การสร้าง *"เอกัตภาพ"* ทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในชนบทอย่างค่อยเป็นค่อยไป ให้ชนบทเจริญขึ้นและ *"ชาติไทย"* มีความมั่นคง นอกจากนี้ เนื่องจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนทำการปฏิวัติโดยใช้ชนบทและชาวนาเป็นฐานอำนาจ และใช้ยุทธวิธี *"ป่าล้อมเมือง"* และปัญญาชนฝ่ายซ้ายของไทยก็นำเอาลัทธิเหมาอิสม์มาใช้ในการอธิบายสังคมไทย ว่าเป็นสังคม *"กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น"* ทำให้ปัญญาชนฝ่ายที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ รวมทั้งพระยาอนุมานราชธน มองเห็นความสำคัญของชนบทมากขึ้น และพยายามแสดงให้เห็นว่า *"ชนบทนี้ดีเนื่องจากมีพุทธศาสนา"* (ดังปรากฏในเรื่อง **ไผ่แดง** ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เป็นต้น) ชาวบ้านมิได้ตกอยู่ในสภาวะที่ถูกกดขี่ขูดรีดจากชนชั้นศักดินาและจักรวรรดินิยมดังที่ *"ฝ่ายซ้าย"* วิเคราะห์แต่อย่างใด

การเน้นมโนทัศน์ "เมืองไทยนี้ดี" เพราะมีพุทธศาสนา

ในทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ เพราะ**มิได้พยายามแสดงให้เห็นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เพราะมี *"พระมหากษัตริย์"* เป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* เน้นเฉพาะคุณค่าและความสำคัญของ "พุทธศาสนา" เท่านั้น** โดยแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นหัวใจของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งส่งผลให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ทั้งนี้ **การที่พระยาอนุมานราชธนไม่เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ทำให้สามารถสร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยในส่วนที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ละเลยตลอดมา นั่นก็คือความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้าน**

ใน พ.ศ. 2493 พระยาอนุมานราชธน ตีพิมพ์เรื่อง **"ชีวิตชาววัด"** ในสถานการณ์ที่จีนตกอยู่ภายใต้อำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์จีน และเกิดสงครามเกาหลี อันทำให้ *"ฝ่ายซ้าย"* ในประเทศไทยเคลื่อนไหวอย่างคึกคัก รวมทั้งมีการตีพิมพ์หนังสือ **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ของอรัญญ์ พรหมชมภูด้วย ใน **ชีวิตชาววัด** พระยาอนุมานราชธนได้ยืนยันความสำคัญของพุทธศาสนาและพระสงฆ์ และแสดงปฏิกิริยาต่อความคิดของฝ่ายต่าง ๆ ที่โจมตีพุทธศาสนาและพระสงฆ์ว่าเอาเปรียบสังคม โดยการแสดงให้เห็นว่าวัดและพระสงฆ์มีคุณค่าอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า ***"อย่าเข้าใจผิดว่าพระท่านเอาเปรียบแก่สังคม*** *แม้ท่านไม่ได้เป็นผู้ผลิตอาหารอันจำเป็นแก่*

[178] เรื่องเดียวกัน, หน้า 238.

ร่างกาย แต่ท่านก็เป็นผู้ผลิตอาหารทางจิตใจให้แก่เรา...คนผิดกว่าสัตว์ที่มีอาหารสำหรับบำรุงปัญญา และเลี้ยงจิตใจให้งอกงาม"[179]

หนังสือ "ชีวิตชาววัด" ชี้ให้เห็นโดยละเอียดว่าวัดทำให้คนชนบทมีชีวิตที่ดีงามและทำให้ชนบทเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* เพราะวัดมีความสำคัญและ *"มีคุณ"* แก่ชาวบ้าน ตั้งแต่เกิดจนตาย และวัดยังมีบทบาทสำคัญในการรักษาสืบทอดศิลปะแห่งชาติ *"ในแง่ของศิลปะแห่งชาติ นอกจากพระราชวังแล้ว ท่านเห็นศิลปะทุกประเภทมีอยู่ที่วัดทั้งนั้น แม้แต่โขนละครเขาก็มีกันที่วัด... บรรเลงปีพาทย์ให้พระฟัง..."*[180]

เมื่อเขียนเรื่อง ***"เทศกาลสงกรานต์"*** ใน พ.ศ.2494 พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นคุณค่าของพุทธศาสนาต่อสังคมไทย ด้วยการเน้นว่าพุทธศาสนาทำให้ชนบทน่าอยู่

> *วัดเป็นสถานย่านกลางที่ชุมนุมของชาวบ้าน...เพราะชาวบ้านจะได้วิสาสะพบกันมาก ๆ ได้...อย่างงานสังคม...ตลอดจนแสวงหาศิลปะวิทยาการและการบุญการกุศลซึ่งสงบเย็นใจ หรือจะไปสนุกรื่นเริงกันอย่างมีระเบียบไม่จุ้นจ้านเมามายเพราะกลัวบาปกรรม...ตลอดจนมีงานมหรสพก็ที่วัด...ได้เห็นเนื้อคู่...เป็นครั้งแรกก็ที่วัด มีบุตรเมื่อโตขึ้นต้องการจะให้มีวิชาความรู้ และได้รับอบรมความประพฤติทางศีลธรรม ตลอดจนบวชเรียนก็ที่วัด...เพราะฉะนั้นเมื่อยกเว้นการทำมาหากินแล้ว วัดก็เป็นสถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่ดี ๆ ในชีวิตของชาวบ้าน ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไป*[181]

งานเทศกาลและงานประเพณีต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านทำกันที่วัด ทำให้คนในชนบทมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข เช่น การก่อพระเจดีย์ทรายนั้น *"เลิกแล้วพระเจดีย์ทรายที่ก่อไว้ทลายลง ถมทางไปในตัว"* ทำให้ได้ถนนใช้ *"โดยไม่ต้องจ้างใครที่ไหน"* ซึ่งปรากฏว่า *"การไปขนทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ถือกันว่าได้บุญแรง ...ล้วนเต็มใจมีศรัทธากันแก่กล้า เพราะมีสนุกด้วย ที่ไปหาบขนกันมากเพราะจะ*

---

[179] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ชีวิตของชาววัด" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 39.

[180] เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

[181] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 5 เรื่อง ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 49.

ได้แต่งตัวและอวดไม้คานกัน...เป็นการขนทรายที่สนุกสนาน"[182] หลังจากนั้นพระยาอนุมานราชธนก็กระตุ้นให้จินตนาการถึงภาพที่คนทุกเพศทุกวัย *"สนุกรื่นเริงด้วยกัน"* ด้วยการเขียนว่า *"ท่านฟังเรื่องที่เล่ามานี้ แล้วลองหลับตานึกดู ถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ...ก็จะเห็นว่าถึงเวลาสนุกรื่นเริงก็สนุกรื่นเริงด้วยกัน ไม่ว่าหญิงชายเด็กและผู้ใหญ่ ตลอดจนพระเณรก็ร่วมสนุกด้วยกันเป็นกันเองไปหมด ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะเป็นชาติเป็นตระกูล เป็นชีวิตอย่างง่าย ๆ"*[183] ส่วนบรรยากาศ *"ความสนุกเบิกบาน...สดชื่น"* ในงานเทศน์มหาชาติ พระยาอนุมานราชธนวิเคราะห์ว่า *"งานมีเทศน์มหาชาติ ...เป็นเสมือนปัจจัยส่งเสริมแรงกำลังให้แก่ความเป็นอยู่แห่งสังคมของเขา อันมีอยู่แก่ศาสนาของเขา และเป็นเครื่องผูกพันความเป็นสามัคคีให้แก่หมู่คณะ ทั้งทำให้มีความสนุกเบิกบานเป็นความสดชื่นแก่ชีวิตของชาวบ้านด้วย*[184]

พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทมากในการสร้างอัตลักษณ์ของ ***"พระสงฆ์"*** เพราะเน้นอยู่เสมอว่าพระสงฆ์มิใช่กลุ่มคนที่ไร้ประโยชน์ แต่พระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในการทำให้ชนบทเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดยเล่าถึงบทบาทของพระในหมู่บ้าน ที่ช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน เช่น

> *เอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้านไม่ขาด ใครป่วยไข้ไม่สบายท่านก็ให้ยากินบ้างรดน้ำมนต์ให้บ้าง ...ชาวบ้านผิดพ้องหมองใจกัน ไปขอร้องให้ท่านเป็นคนกลางไกล่เกลี่ย...ทำความประนีประนอมกัน...เมื่อท่านเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน ไม่ใช่แต่ทางธรรมอย่างเดียวดั่งนี้ จะไม่ให้ชาวบ้านนับถือท่านมากอย่างไรได้*[185]

และ

> *พระนั้นแม้ท่านเป็นผู้มักน้อย ตั้งหน้าศึกษาและบำเพ็ญปฏิบัติพระธรรมวินัยเพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส แต่ท่านก็ไม่ได้เอาตัวรอดพ้นไปคนเดียว ท่านรู้อยู่ว่าท่านต้องอาศัยชาวบ้านและชาวบ้านก็ต้องอาศัยท่าน ...ไม่ยอมให้ว่างอยู่เปล่า ๆ*

---

[182] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[183] เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

[184] เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

[185] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตของชาวนา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 134.

เสมอไป เป็นอย่างเอาเปรียบแก่ชาวบ้าน...เช่น สอนหนังสือ สอนศีลธรรมจรรยา ... งานอดิเรกที่อาจเกิดประโยชน์ในทางช่างฝีมือ...ศิลปวิทยาวิชาช่าง...ที่คนแต่ก่อนรักษาและสืบต่อกันมาได้ ส่วนใหญ่อยู่ที่พระและวัด ...ชาวบ้านได้รับวิชาความรู้ตามควรแก่อัตภาพของตนควบกันกับการปลูกศรัทธาในเนื้อนาบุญ กระตุ้นเตือนให้คนรู้จักรักและไม่ลืมพระศาสนาซึ่งคนไทยทุกคนบูชา แล้วประพฤติปฏิบัติแต่ความดีงามรักความสงบและซื่อสัตย์กตัญญู ...วัด...กล่อมเกลาและเพิ่มพูนความดีงามเป็นกำไรให้แก่จิตใจของประชาชน วัดจึงเป็นเบื้องต้นแห่งรากฐานของความเป็นอยู่ในหมู่ชนซึ่งมีความเจริญวัฒนา ท่านจึงว่า การศึกษาปราศจากศาสนาย่อมอ่อนแอ[186]

ภาพของ *"วัด"* และ *"พระสงฆ์"* เช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่เสริมสร้างภาพ *"เมืองไทยนี้ดีเพราะมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ"* อันเป็นภาพที่ฝังแน่นอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของคนไทยตราบจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าพระยาอนุมานราชธนมิได้เน้นว่าพุทธศาสนามีคุณค่าแก่ปัจเจกชน ในแง่ที่ช่วยให้เข้าใจเหตุแห่งทุกข์และให้แนวทางในการดับทุกข์ เน้นแต่ความคิดเรื่อง *"กรรม"* และ *"วิบากกรรม"* ที่จะทำให้คนตระหนักว่า *"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"* อันเป็นมิติด้านโลกียธรรมของพุทธศาสนา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระยาอนุมานราชธนเป็นปัญญาชนสำคัญคนหนึ่งที่มีบทบาทในการทำให้พุทธศาสนาเป็นเรื่องทางโลก (secularization)

นอกจากหมู่บ้านจะมีพุทธศาสนาแล้ว พระยาอนุมานราชธนยังแสดงให้เห็นว่าหมู่บ้านสงบสุขเพราะมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับผีสางเทวดา ซึ่งเป็นผลดีต่อคนในท้องถิ่น

ในสมัยก่อนเมื่อทางกฎหมายบ้านเมืองยังคุ้มครองไปไม่ถึง ชาวบ้านก็ได้อาศัยแต่จารีตประเพณีประจำท้องถิ่น เป็นเสมือนกฎหมายให้ความคุ้มครอง ในลางท้องถิ่น เรียกการกระทำผิดเพราะฝ่าฝืนประเพณีว่า ผิดฮีต ผิดผี ผิดฮีตคือผิดจารีตอันเป็นประเพณีที่ดีงาม ผิดผีคือผิดข้อห้ามของผีปู่ย่าตายาย หรือผีบ้านผี

---

[186] พระยาอนุมานราชธน, "อัคนีกรีฑา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 167.

เมือง ซึ่งเชื่อกันว่ายังคอยดูแลอยู่ ไม่ให้ลูกหลานหรือคนในบ้านในเมืองประพฤติสิ่งที่ถือว่าชั่วช้าเลวทราม...[187]

การบรรยาย *"พิธีสู่ขวัญภาคอีสาน"* เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของภาพ *"เมืองไทยนี้ดี"* เพราะแสดงความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร ความมีน้ำใจ ความสนุกรื่นเริง ดังความว่า

...ผู้ได้รับเชิญจะนำสิ่งของต่าง ๆ มีข้าวปลาอาหารเป็นต้น ข้าวสุกข้าวสาร หมูเห็ดเป็ดไก่ตามใจ ตลอดจนส้มสูกลูกไม้หมากพลูบุหรี่มาช่วยงาน ...ที่ช่วยแรงก็มี...ในงานนี้จะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนตร์เย็นและฉันด้วยก็ได้...เจ้าภาพก็เลี้ยงอาหารแก่บรรดาผู้มาช่วยงาน อิ่มหนำสำราญแล้วตกเวลาค่ำก็มีการสนุกรื่นเริงกันเป็นพิเศษ...เช่น มีหมอลำหมอแคน เป็นต้น ...และเล่นสนุกเฮฮากันอย่างนี้ตลอดคืน[188]

ส่วนงานบุญมหาชาติ *"จะเห็นว่าชาวบ้านเขาทำบุญของเขา มีความสนุกรื่นเริงกันเพียงไรเป็นความสนุกอย่างง่าย ๆ ตามคนในหมู่บ้านและตามสภาพความเป็นอยู่แห่งท้องถิ่น"*[189] การเสนอภาพขนบธรรมเนียมประเพณีชาวบ้านในงานของพระยาอนุมานราชธน จึงทำให้เกิดจินตภาพ*"ชนบทนี้ดี"* อย่างชัดเจน พระยาอนุมานราชธนไม่กล่าวถึงความขัดแย้งในชนบทซึ่งเพิ่มสูงขึ้นนับแต่มีการขยายอำนาจรัฐและระบบทุนนิยมเข้าไปสู่หมู่บ้าน เมื่อกล่าวถึงปัญหาของชนบทก็เน้นเฉพาะเรื่องภัยธรรมชาติโดยไม่กล่าวถึงปัญหาเชิงโครงสร้างใด ๆ แม้ว่าในทศวรรษ 2490 จะมีผู้วิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้างไว้ไม่น้อยก็ตาม

กล่าวได้ว่า ในทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนเป็นปัญญาชนฝ่ายจารีตนิยมในแง่ที่ต้องการรักษามรดกเดิมของสังคมและวัฒนธรรมไทยเอาไว้ แม้จะเน้นถึงความจำเป็นในการนำเอาสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาปรับปรุงวัฒนธรรมเดิมให้ก้าวหน้าขึ้น แต่ก็เห็นว่าควรจะเปลี่ยนแปลงเฉพาะในส่วน

---

[187] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 87.

[188] เรื่องเดียวกัน.

[189] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวด ขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 5 เรื่อง ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 169.

ปลีกย่อย แล้วเก็บรักษามรดกวัฒนธรรมแห่งชาติที่มีมาแต่เดิมเอาไว้เป็นส่วนใหญ่ และบทบาทที่โดดเด่นที่สุดของพระยาอนุมานราชธนในทศวรรษ 2490 นี้ก็คือ การทำให้ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้านเป็นที่รับรู้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย

อย่างไรก็ตาม ตลอดทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนเสนอภาพ *"ชนบทนี้ดี"* ควบคู่กับภาพ *"ชาวบ้านที่ยังขาดความสามารถในการคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล"* ซึ่งทำให้ชีวิตของชาวบ้านยังไม่บรรลุถึงความเจริญระดับสูง โดยเฉพาะในแง่ของการใช้ปัญญาหรือเหตุผลในนับถือศาสนาและการดำรงชีวิต ซึ่งแม้ว่าในอดีตที่ผ่านมาความอ่อนแอในด้านความรู้หรือเหตุผลนี้จะไม่ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน กลับสามารถดำรงชีวิตร่วมกันด้วยสามัคคีธรรมและความสงบสุขดังที่กล่าวมาแล้ว **แต่ในปัจจุบันโลกกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว หากปล่อยให้ชาวบ้านมีชีวิตอยู่เหมือนเดิมโดยไม่เปลี่ยนแปลงให้เจริญก้าวหน้าขึ้นตามความเจริญของโลก ชาวบ้านก็จะกลายเป็นคนล้าหลังและประสบปัญหาต่าง ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ แม้แต่วัฒนธรรมของชาวบ้านที่เคย "ดี" ในสถานการณ์ใหม่ก็อาจจะไม่ดีอีกต่อไป เพราะไม่เหมาะกับโลกที่เปลี่ยนแปลงไป จำเป็นจะต้องทำการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชาวบ้าน เพื่อให้ *"ชนบทนี้ดียิ่งขึ้น"* เพียงแต่ต้องเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป หรือเปลี่ยนในลักษณะ *"วิวัฒนาการ"* เพื่อให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* หรือมีความเจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้โดยรักษามรดกจากอดีตไว้ให้มาก**

มโนทัศน์ที่พระยาอนุมานราชธนเสนอดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นฐานคิดให้แก่นโยบายพัฒนาชนบทในเวลาต่อมา พร้อมกันนั้น พุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์ในชนบท ก็มีความสำคัญในฐานะที่เป็นปราการในการต่อต้านคอมมิวนิสต์นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาด้วย

ความสำคัญของภาษาถิ่น

พระยาอนุมานราชธนเน้นอยู่เสมอว่า *"ภาษาไทย"* เป็นวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดในการสร้างเอกภาพของชาติ และพยายามแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ภาษาไทยจะเป็นภาษาผสม ไม่ใช่ภาษาไทยแท้ทั้งหมด แต่การเป็นภาษาผสมนี้นับเป็น *"ความเจริญงอกงาม"* พระยาอนุมานราชธนอธิบายว่า *"เมื่อชนชาติไทยลงมาอยู่ในแหลมอินโดจีน"* คนไทยได้นำเอาภาษาอื่นหลายภาษามา *"ผนวกในภาษาของตน จัดว่าเป็นความเจริญงอกงามของภาษา"* เพราะทำให้มีคำใหม่ ๆ ที่คนไทยสามารถนำมาใช้ในการสื่อสารกันในขณะที่สังคมเจริญก้าวหน้าขึ้น[190]

---

[190] พระยาอนุมานราชธน, "เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 214.

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า **ภาษาไทยมีความสำคัญมาก เพราะเป็นภาษากลางที่ใช้ร่วมกันในประเทศชาติที่ประกอบขึ้นด้วยคนหลายเชื้อชาติ**

> *"เมื่อประชาชนมีเชื้อชาติเดิมต่าง ๆ กันมาผสมกันในทางกุลสัมพันธ์ เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขเดียวกันอย่างกว้างขวาง และร่วมประเทศชาติอันหนึ่งอันเดียวกัน... ข้อสำคัญประการแรกจึงอยู่ที่มีภาษากลางใช้ร่วมกัน และประพฤติปฏิบัติตามรูปแบบวัฒนธรรมเดียวกัน อันมีภาษาเป็นเครื่องสำแดงออกให้ปรากฏเห็น เพราะฉะนั้น ภาษาจึงเป็นส่วนสำคัญแห่งวัฒนธรรม*[191]

นอกจากนี้ภาษาไทยยังเป็น *"สิ่งที่จะทำให้วัฒนธรรมและให้ชาติรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้...ชนชาติใดอยู่รวมกันและพูดภาษาเดียวกัน ก็หมายความว่า คนส่วนมากมีความคิดเห็นและมีความรู้สึกรวมกัน เห็นอกเห็นใจกัน ยิ่งกว่าคนที่พูดกันคนละภาษา"*[192]

การที่พระยาอนุมานราชธนเน้นความสำคัญของ *"ภาษาไทย"* อย่างสูงในแง่ของการสร้างเอกภาพภายในชาติ ทำให้ *"ภาษาถิ่น"* ไม่มีความสำคัญในตัวเอง แม้ว่าในทศวรรษ 2490 นี้ พระยาอนุมานราชธนจะสนใจภาษาถิ่น แต่ก็มิได้เห็นความสำคัญของภาษาถิ่นในแง่ที่เอื้อต่อการสื่อสารกันในบริบทของแต่ละท้องถิ่น พระยาอนุมานราชธนทำการศึกษาและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับภาษาถิ่นด้วยเหตุผล ดังนี้

> *แท้จริงการสำรวจตรวจค้นภาษา เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของความรู้ เพื่อจะได้ทราบว่าภาษาชาติของตนมีความเจริญคลี่คลาย หรือมีความเสื่อมทรามหดตัวมาอย่างไร ได้เคยมีความเกี่ยวข้องกับภาษาอื่นชาติอื่นมาอย่างไรบ้าง เป็นประโยชน์ในการศึกษาวรรณคดีและอื่น ๆ อีกมากประการ เพราะภาษาทำให้ได้รับความรู้ทราบถึงจิตใจและความเป็นอยู่ของชาตินั้น ๆ ได้อย่างดี เมื่อทราบแล้วก็เป็นทางให้มีความเข้าใจดีต่อกัน ถ้าว่าถึงการปกครองก็ปกครองได้สะดวก เพราะรู้จิตใจและความเป็นอยู่ของเจ้าของภาษานั้น*[193]

---

[191] เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

[192] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 233.

[193] พระยาอนุมานราชธน, "จดหมายโต้ตอบเกี่ยวด้วยภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 238.

จดหมายที่พระยาอนุมานราชธนมีไปถึงพระปริยัติวงศาจารย์แห่งวัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ลงวันที่12 มิถุนายน พ.ศ.2492 สะท้อนให้เห็นว่าวัตถุประสงค์ในการศึกษาภาษาถิ่นของพระยาอนุมานราชธน คือการอาศัยความรู้เกี่ยวกับภาษาถิ่นเพื่อ *"รู้เรื่องราวของชาติไทยเดิม"*[194] และ *"หลักภาษาไทยพายัพ...จะได้ประโยชน์อยู่ไม่น้อยแก่ผู้ที่รักและสนใจภาษาไทยเดิมของไทย"*[195] ในขณะที่พระปริยัติวงศาจารย์ ซึ่งเขียนหนังสือ **หลักภาษาไทยพายัพ** ใน พ.ศ.2492 เน้นความสำคัญของการศึกษาภาษาถิ่นเพื่อ *"ส่งเสริมให้คนไทยนิยมไทย"* โดยกล่าวว่า *"เป็นเรื่องน่าเศร้าใจ คนไทยโดยมากไม่ค่อยจะสนใจภาษาของตน ดูเหมือนจะมองด้วยสายตาอันต่ำ ...เรื่องนี้ควรจะช่วยกันแก้ไข ด้วยการส่งเสริมให้คนไทยนิยมไทย ยกย่องไทยเป็นผู้มีภาษาสูง ไม่ใช่ต่ำต้อย"*[196] นอกจากนี้พระปริยัติวงศาจารย์ยังได้เสนอให้เปลี่ยนชื่อตำบลและอำเภอต่าง ๆ ในส่วนที่มีชื่อเป็นภาษาท้องถิ่นที่ไม่ใช่คำในภาษาไทย ให้มีชื่อใหม่ที่มีความหมายในภาษาไทย เพื่อจะ *"ทำให้เกิดความรู้สึกความเป็นไทย ไม่ใช่ชาติภาษาอื่น"*[197] ซึ่งพระยาอนุมานราชธนได้เขียนจดหมายตอบว่า *"เห็นพ้องด้วยกับการดำริทุกประการ"*[198] แสดงถึงการเห็นความสำคัญของภาษาถิ่นเฉพาะที่เป็น *"ภาษาไทย"* ไม่รวมถึงภาษาถิ่นของคนชาติพันธุ์อื่น ๆ

ใน ***"บันทึกเกี่ยวกับเรื่องภาษาไทย"*** ที่พระยาอนุมานราชธนส่งไปยังพระปริยัติวงศาจารย์ก็มีความว่า *"เรื่องภาษาไทยภาคกลาง...มีอะไรหลายประเด็นที่ยังสอบไปไม่ตลอด จึงต้องพึ่งความรู้ภาษาไทยภาคพายัพจากท่าน"*[199] นอกจากนี้ใน ***"อนุโมทนากถา"*** ซึ่งเขียนใน พ.ศ.2500 พระยาอนุมานราชธนก็กล่าวว่า *"ภาษาถิ่น ย่อมรักษาวัฒนธรรมเดิมของชาติไว้ดีกว่า...ภาษาก็เป็นแง่หนึ่งหรือเหลี่ยมหนึ่งในวัฒนธรรมของชาติ และเป็นเหลี่ยมใหญ่ด้วย"*[200] จึงกล่าวได้ว่า ประโยชน์ของการศึกษาภาษาถิ่นตามที่พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นนั้น มิได้อยู่ที่การเข้าใจลักษณะเฉพาะและความสัมพันธ์ทางสังคมในท้องถิ่น รวมทั้งของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ แต่อยู่ที่การ *"รักษาวัฒนธรรมเดิม*

---

[194] เรื่องเดียวกัน, หน้า 229. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[195] เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

[196] เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

[197] เรื่องเดียวกัน, หน้า 223.

[198] เรื่องเดียวกัน, หน้า 218.

[199] เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

[200] เรื่องเดียวกัน, หน้า 216.

ของชาติ" และ *"เป็นประโยชน์แก่การค้นคว้าวิชาการทางภาษา เพื่อมีส่วนทำให้ภาษาไทยมีความเจริญงอกงามและตั้งอยู่บนรากฐานที่มั่นคง"*[201] เป็นสำคัญ

จนกระทั่งถึงปลายทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนก็ยังคงพยายามเน้นการรักษาลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมแห่งชาติไทยเอาไว้ให้มาก ดังปรากฏในบทความเรื่อง ***"การใช้และความสามารถที่จะใช้มานุษยวิทยาภาควัฒนธรรมในประเทศไทย"***[202] ซึ่งเสนอใน พ.ศ.2499 เน้นให้เห็นความสำคัญของการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรม ต่อการที่ไทยจะพัฒนาประเทศให้เจริญแบบตะวันตก โดยไม่ทิ้งวัฒนธรรมเดิมของชาติ

> *โลกใหม่สมัยปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว การที่จะฟื้นฟูปรับปรุงและส่งเสริมสิ่งอันเป็นสมบัติของสังคมนี้ ให้มีความเจริญก้าวหน้าทันเทียมกับสังคมอื่นที่เจริญก้าวหน้ากว่า ก็อยู่ที่รู้จักเรื่องวัฒนธรรมของตนในส่วนรวม... **วัฒนธรรมเดิมของชาติลางประการที่สืบต่อเป็นปรัมปราประเพณีกันมานาน ย่อมเป็นเสมือนเครื่องคุ้มกันอันตรายแก่วิถีชีวิตของชาติตน ให้มีความเจริญราบรื่นเป็นปรกติสุขสืบมาช้านาน เท่ากับเป็นลักษณะพิเศษแห่งชาติของตน ซึ่งควรถนอมควรรักษาเป็นบุคลิกลักษณะไว้...***[203]

ในปลายทศวรรษ 2490 นี้ จอมพล ป. มีอำนาจน้อยลงมาก เนื่องจากจอมพลสฤษดิ์ได้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ทำให้จอมพล ป. พยายามสร้างความพอใจแก่ประชาชนทุกฝ่าย จอมพล ป. เอาใจชนชั้นกลางเสรีนิยมและกรรมกรในเมืองด้วยการสร้างบรรยากาศทางการเมืองแบบเสรีประชาธิปไตย และเอาใจประชาชนส่วนใหญ่ในเมืองและชนบทด้วยการอุปถัมภ์พุทธศาสนา ดังนั้นการที่พระยาอนุมานราชธนเน้นการรักษา *"บุคลิกลักษณะ"* แห่ง *"ชาติไทย"* ไว้ จึงไม่ขัดแย้งกับนโยบายของจอมพล ป. และการเน้นแนวทางเช่นนี้สืบต่อมาในสมัยจอมพลสฤษดิ์ก็ไม่ขัดแย้งกับนโยบายของจอมพลสฤษดิ์เช่นกัน เพราะจอมพลสฤษดิ์ดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศในทางวัตถุ แต่มุ่งรักษา *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจเอาไว้

---

[201] เรื่องเดียวกัน, หน้า 216-217.

[202] พิมพ์ครั้งแรกใน **สังคมศาสตร์กับประเทศไทย** รวบรวมโดย สำนักงานค้นคว้ามหาวิทยาลัยคอร์แนล กรุงเทพฯ: สมาคมการศึกษา, 2499.

[203] พระยาอนุมานราชธน, "การใช้และความสามารถที่จะใช้มานุษยวิทยาภาควัฒนธรรมในประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม , หน้า 287. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในทศวรรษ 2490 **พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทไม่น้อยในการสร้างฐานทางความรู้เพื่อการเสริมสร้างอำนาจของจอมพล ป.** เช่น ใน พ.ศ.2496 ภายหลังการจับกุม *"กบฏสันติภาพ"* ไม่นาน และอุดมการณ์กษัตริย์นิยมกำลังมีอิทธิพลสูงขึ้น ในขณะที่จอมพลสฤษดิ์กำลังมีอำนาจมากขึ้น จอมพล ป. ได้มีบัญชาให้พระยาอนุมานราชธนเขียนหนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม**[204] เพื่อเป็นแนวทางในการปรับเปลี่ยนนโยบายทางวัฒนธรรม

การกำหนดแนวทางในการดำเนินนโยบายวัฒนธรรมในครึ่งหลังของทศวรรษ 2490

หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม ได้อธิบายแนวทางใหม่ในการดำเนินงานทางวัฒนธรรม** ที่แตกต่างจากทศวรรษ 2480 เพราะเน้นว่า *"การที่จะเพียรทำวัฒนธรรมให้มีระเบียบเป็นพิมพ์เดียวเหมือนกันหมดหรือเท่ากันหมดย่อมทำไม่ได้...วัฒนธรรมที่เจริญงอกงามคือวัฒนธรรมที่มีส่วนประกอบเป็นลักษณะต่าง ๆ และแปลก ๆ กัน แต่ประสานเข้ากันได้เป็นเอกภาพ"*[205] ซึ่งผู้ที่จะทำให้วัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ประสานเข้าด้วยกันจนเป็นเอกภาพขึ้นมาได้ ก็คือ ***"ชนชั้นนำ"*** ดังความว่า

> *ความงอกงามของวัฒนธรรมจึงอยู่ที่ความพอดีของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นรูป* ***ซึ่งตกอยู่ในข่ายแห่งปัญญา ความสามารถ และความรอบคอบของกลุ่มชนที่เป็นชั้นผู้นำแห่งสังคมนั้น ๆ ที่จะเป็นผู้พิจารณารักษาและบำรุง*** *โดยอาศัยความรอบรู้ของคนแต่ก่อนเป็นครู ประกอบกับความรู้ความชำนาญจัดเจนของตนเองที่ได้ประสบมาแล้ว*[206]

หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** วางแนวทางในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมว่าจำเป็นจะต้องมีปัจจัย 4 ประการ ดังนี้

---

[204] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ผู้แต่ง วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 177.

[205] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 55. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[206] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55. (เน้นโดยผู้วิจัย).

> ๑. ***ผู้ชักนำ****ให้คนในหมู่รู้จักเป็นผู้ริเริ่มสร้างสิ่งแปลกใหม่ เพื่อเสริมสร้างสิ่งเก่าให้งอกงาม เป็นความก้าวหน้าแก่สังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง สร้างใหม่ให้เชื่อมเก่าเพื่อไม่ให้ขาดตอนกัน*
>
> ๒. ***มีแนวเป็นจุดหมายปลายทาง****บอกให้รู้ว่าจะไปทางไหน เป็นทำนองนายเรือจะต้องบอกให้ลูกเรือรู้ว่าจะมุ่งไปทางไหน จะโดยตรงหรือโดยปริยาย ก็แล้วแต่เรื่อง*
>
> ๓. ***วางรูปเป็นมาตรฐาน****ว่าต้องการจะให้ดำเนินไปอย่างไรตามลักษณะแห่งวัฒนธรรมดั่งกล่าวข้างต้น*
>
> ๔. *มีนโยบายที่จะ****ชักชวนหรือบังคับ****แล้วแต่กรณี จะโดยตรงหรือโดยปริยาย* ***เพื่อให้คนในหมู่กระทำตามมาตรฐานที่วางไว้***[207]

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ในทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนยังคงเสนอให้มีการ ***"วางรูปเป็นมาตรฐาน"*** ทางวัฒนธรรม เพื่อให้ ***"มีแนวจุดหมายปลายทาง"*** สำหรับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของคนในชาติให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ โดยมี ***"ผู้ชักนำ"*** ให้คนริเริ่มสิ่งใหม่เพื่อเสริมสร้างสิ่งเก่าให้งอกงาม และเน้นวิธีการ ***"ชักชวนหรือบังคับ"*** ให้คนในชาติ ***"กระทำตามมาตรฐานที่วางไว้"*** อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนต้องการให้จอมพล ป. ยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นต่าง ๆ (แทนที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้ *"เหมือนกันหมดและเท่ากันหมด"* ดังที่เคยทำมาแล้วในทศวรรษ 2480) พระยาอนุมานราชธนระบุว่า

> *การนิยมของคนชั้นไหนและท้องถิ่นไหนในชาติ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขแห่งการศึกษา การเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ จะมีเหมือนกัน หรือเท่ากันทั้งหมดไม่ได้ เหมือนกันหรือเท่ากันแต่ลางส่วนก็เป็นการดีเพราะมีระเบียบ แต่ถ้าเหมือนกันหรือเท่ากันทั้งหมดก็เป็นการไม่ดี เพราะฝืนกฎธรรมชาติที่ว่า "เหมือนกันแต่ไม่เหมือนกัน"...*[208]

พระยาอนุมานราชธนใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์เพื่อแสดงให้เห็นว่า *"ชาติที่เจริญมีอารยธรรม ย่อมมีวัฒนธรรมของต่างชาติซ้อนและเข้าระคนปนอยู่ในวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน"* แต่ต้องรับจากต่างชาติอย่าง *"พอดี"* เพราะ *"น้อยเกินไปก็เกิดความเสื่อมโทรม มากเกินไปก็กลายเป็นเสื่อม*

---

[207] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

[208] เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

เหมือนกัน เพราะ...หมดบุคลิกลักษณะของตน"[209] รวมทั้งได้เขียนหัวข้อ ***"วัฒนธรรมไทยในทางประวัติศาสตร์"*** เพื่อยืนยันว่าประเทศไทยมีวัฒนธรรมอันซับซ้อน เนื่องจากประกอบด้วยคนหลายชนชาติและหลายวัฒนธรรม *"ระคนปนกันมากบ้างน้อยบ้าง...เกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้นใหม่แบบหนึ่งโดยเฉพาะ คือวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีวัฒนธรรมเดิมเป็นรากฐานซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ"*[210] ในหัวข้อ ***"ประเทศไทยสมัยโบราณ"*** แสดงให้เห็นความซับซ้อนทางชนชาติและวัฒนธรรมด้วยการกล่าวถึงอาณาจักรโบราณในประเทศไทย[211] และในหัวข้อ ***"วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม"*** ได้เน้นอีกครั้งหนึ่งว่า *"ประเทศชาติ"* ย่อมประกอบด้วย *"คนหลายเหล่าหลายท้องถิ่น...แยกย่อย...เป็นต่างวัย ต่างอาชีพการงาน และต่างความคิดเห็น"* ซึ่ง *"เป็นการดี เพราะสิ่งใดที่เป็นวัฒนธรรม ถ้าจะมีความเจริญก้าวหน้าก็อยู่ที่ส่วนประกอบมีแปลก ๆ แตกต่างกัน แต่ประสานเข้ากันเป็นระเบียบได้เหมาะเจาะ"*[212]

ใน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนเน้นอย่างมากว่าให้ทำการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้ก้าวหน้าขึ้นโดยรักษามรดกจากอดีตเอาไว้ *"ถ้ารู้จักเสริมสร้างใหม่ให้เหมาะกับรากฐานที่มีอยู่ก็เป็นความวัฒนาถาวร ถ้าเสริมสร้างสิ่งใหม่เกินความพอดีของรากฐาน หรือเร็วกว่าที่ควรเป็น แม้จะเป็นความเจริญ แต่ก็ไม่ถาวร"*[213] พระยาอนุมานราชธนเตือนให้ชนชั้นนำ *"รู้จักสลัดทิ้งสิ่งเก่าในส่วนที่เห็นว่าไม่เหมาะสมกับสมัย"* ต้องระวัง ไม่ทำการเพิ่มสิ่งใหม่เข้าไปพอกเอา *"สิ่งเก่าซึ่งใช้ได้ดีอยู่"* เพราะจะทำให้สิ่งเก่าที่ยังใช้ได้ดีอยู่นั้นต้องเสื่อมไป ชนชั้นนำจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะวิวัฒนาการ เพราะ *"วัฒนธรรมไม่ว่าของชนชาติใด ย่อมคลี่คลายเป็นวิวัฒนาการไปตามเงื่อนไขที่มีอยู่แต่เดิม"*[214] ดังนั้น *"การรับเอาวัฒนธรรมมาแต่อื่นซึ่งเป็นวัฒนธรรมสากลจึงเป็นสิ่งจำเป็นต้องรับไว้ เพื่อแทรกซึมหล่อเลี้ยงวัฒนธรรมเดิมของตนให้ก้าวหน้าเร็วไปตามสมัย แต่ในคราวเดียวกันก็ต้องรักษาวัฒนธรรมเดิมหรือรากฐานของตนไว้"*[215] อย่างไรก็ตาม มีข้อยกเว้นว่าการล้มเลิกวัฒนธรรมเก่าบางประการที่ถ่วงหรือขัดกับความเจริญอย่างเห็นได้ชัดนั้น อาจทำได้ทันที *"โดยไม่ต้องรอให้เปลี่ยนแปลงไปเองตามกาลสมัยให้ช้านาน"* ทั้งนี้ พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า *"แม้กระนั้นผู้ที่*

---

[209] เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

[210] เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

[211] เรื่องเดียวกัน, หน้า 65-68.

[212] เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

[213] เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

[214] เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

[215] เรื่องเดียวกัน.

*ริเริ่มเปลี่ยน**จะต้องมีบุคลิกลักษณะเป็นอัจฉริยะ** จึงจะดำเนินการลุล่วงไปได้โดยราบรื่น มีผลเหมาะแก่สมัย อยู่ได้ถาวร"*[216]

ในด้านการปกครองนั้น พระยาอนุมานราชธนเน้นความคิดเรื่อง ***"พ่อขุนอุปถัมภ์"*** เพื่อเป็นอุดมการณ์ใหม่สำหรับสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจของจอมพล ป. ในหนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** กล่าวว่า การปกครองของสุโขทัยนั้น *"มิได้เอาแบบอย่างของเขมรมาทั้งหมด ส่วนที่เป็นลักษณะปกครองของไทยมาแต่เดิมก็ยังรู้จักใช้อยู่ คือปกครองอย่างพ่อบ้านพ่อเมือง ให้ราษฎรมีโอกาส และไม่เอาเปรียบ มีความเสมอหน้ากันทุกคน ดังจะเห็นได้ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหง"* แล้วได้ยกเอาข้อความจากพระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงพระนิพนธ์ว่าพ่อขุนรามคำแหง ***"โปรดทรงสมาคมกับไพร่บ้านพลเมือง อย่างฝรั่งเรียกว่า democratic..."*** มาสนับสนุนด้วย[217] ในตอนท้ายพระยาอนุมานราชธนสรุปว่า *"เหตุนี้ พระนามของพระองค์ในสมัยครั้งนั้น จึงเป็นพ่อขุนรามคำแหง หาใช่เป็นพระเจ้ารามคำแหงซึ่งถวายให้ทีหลังไม่* ***พระองค์เป็นพ่อขุน คือ เป็นขุนที่มีลักษณะเป็นพ่อของราษฎร หาใช่เป็นพระเจ้าไม่"***[218]

แม้จะยังไม่พบหลักฐานที่ชัดเจน แต่มีความเป็นไปได้อย่างมากว่า **ในครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้เสนอแนะให้จอมพล ป. แสดงบทของผู้นำแบบ *"พ่อขุน"* ที่เป็นประชาธิปไตย** เช่นเดียวกับ *"พ่อขุนรามคำแหง"* ที่ทรงอุปถัมภ์ประชาชนพร้อมกับให้เสรีภาพแก่ประชาชน เพราะโครงการสำคัญโครงการหนึ่งของจอมพล ป. ในช่วงกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ก็คือการแสดงให้สังคมเห็นว่า จอมพล ป.เป็นผู้นำที่ดีตามประเพณีการปกครองของไทยแต่โบราณ ซึ่งมีพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัยเป็นตัวแบบในอุดมคติ พระยาอนุมานราชธนจึงได้เน้นภาพของ "พ่อขุน" ซึ่ง "เป็นพ่อของราษฎร" ทำการปกครองแบบ **"พ่อปกครองลูก"** ในลักษณะเป็น *"ประชาธิปไตย"* โดยทรงใช้อำนาจปกครองเพื่อ *"ให้ราษฎรมีโอกาส และไม่เอาเปรียบ มีความเสมอหน้ากันทุกคน"*

จะเห็นได้ว่าในช่วงปลายทศวรรษ 2490 จอมพล ป. สร้างความชอบธรรมทางการเมืองด้วยการอ้างอิงตนเองกับพ่อขุนรามคำแหงมากขึ้น นอกจากพรรคการเมืองที่จอมพล ป. เป็นหัวหน้าจะมีชื่อว่า ***"เสรีมนังคศิลา"*** เลียนแบบชื่อ *"พระแท่นมนังคศิลาอาสน์"* ของพ่อขุนรามคำแหงแล้ว จอมพล ป. ยังมอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการแต่งและจัดแสดงละครเรื่อง ***"อานุภาพพ่อขุนรามคำแหงมหาราช"*** และได้แต่งตั้ง ***"คณะกรรมการเพื่อบูรณะและฟื้นฟูโบราณสถานต่าง ๆ แห่งกรุงสุโขทัยราช***

---

[216] เรื่องเดียวกัน, หน้า 105. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[217] เรื่องเดียวกัน, หน้า 81. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[218] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ธานี"[219] ซึ่งนอกจากจะมีบทบาทสำคัญในคณะกรรมการดังกล่าวนี้แล้ว พระยาอนุมานราชธนยังได้จัดพิมพ์หนังสือ **ชุมนุมเรื่องเกี่ยวกับกรุงสุโขทัย** ขึ้นมาใน พ.ศ.2498 โดยได้ให้เหตุผลว่า

> *...ตีพิมพ์ก็ด้วยเห็นว่า กรุงสุโขทัยมีความสำคัญอย่างยิ่งในทางประวัติศาสตร์ตอนหนึ่งของชาติไทย* ***ที่ทำให้ชนชาติไทยสามารถรวมกันเป็นปึกแผ่น เป็นประเทศชาติหรือประชาชาติขึ้นได้ครั้งแรก และเป็นบ่อเกิดส่วนใหญ่แห่งวัฒนธรรมไทย สืบต่อวิวัฒนาการกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้****...เป็นทางให้เข้าใจเรื่อง****ประวัติศาสตร์และโบราณคดีตอนสำคัญที่สุดของชนชาติไทย* *ที่ทางราชการได้จัดตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อบูรณะและฟื้นฟูโบราณสถานต่าง ๆ แห่งกรุงสุโขทัยราชธานีขึ้น ก็เพื่อ...ให้เห็นว่า ชนชาติไทยมีความเจริญรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรมมาแล้วอย่างไร และเพียงไร...มีโบราณสถานโบราณวัตถุซึ่งยังเหลืออยู่ให้เห็นเป็นพยานแห่งความเจริญรุ่งเรืองด้วยศิลปกรรมของไทยว่างดงามและสูงถึงเพียงนี้ เพราะฉะนั้นจึงควรที่ชนชาวไทยจะภูมิใจและใฝ่ใจเรื่องของกรุงสุโขทัยมากยิ่งขึ้น*[220]

อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของจอมพล ป. ในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะบทบาทในด้านการปกครองและการทำนุบำรุงพุทธศาสนา รวมทั้งโครงการสร้าง *"พระพุทธรูปปางลีลา"* ภายในพุทธมณฑลเพื่อเฉลิมฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ล้วนเป็นการ *"เชื่อมต่อปัจจุบันกับอดีต"* คือการทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรมไทยให้เจริญรุ่งเรืองบนรากฐานของมรดกจากอดีตที่รับมาจากสมัยสุโขทัยอันเป็นยุคทองของไทย ตามแนวทางที่พระยาอนุมานราชธนเสนอนั่นเอง

หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** เน้นว่า *"**พุทธศาสนา...เป็นชีวิตจิตใจของชาติไทย** ได้เจริญคลี่คลายมาอย่างแช่มช้าเป็นเวลาหลายร้อยปี ได้มีปรับปรุงให้เข้ากับความต้องการของชาติให้เหมาะสมกับสมัยและเหตุการณ์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเป็นอุดมคติและความรู้สึกนึกเห็น..."*[221] แล้วแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของ ขนบประเพณีไทย ศิลปะไทย วรรณคดี

---

[219] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ชุมนุมเรื่องเกี่ยวกับกรุงสุโขทัย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่อง รวมคำนำของพระยาอนุมานราชธน, หน้า 41.

[220] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[221] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 85-86.

ไทย และนาฏศิลป์ไทย[222] จึงกล่าวได้ว่า ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่พระยาอนุมานราชธนเน้นมีความสำคัญต่อโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษอย่างยิ่งใหญ่ รวมทั้งการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดเป็นจำนวนมากเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมฉลองดังกล่าวด้วย

อนึ่ง หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ยังเน้นเรื่อง ***"ผู้เป็นหัวหน้า...เป็นผู้ตั้งกฎข้อบังคับ เพื่อความเป็นไปด้วยดีของโคตรตระกูล...ผู้ฝ่าฝืนกฎข้อบังคับ ก็จะต้องถูกลงโทษ"***[223] และยังเน้นเรื่อง *"คุณธรรม"* ของการอยู่ร่วมกันในแง่ที่ส่งเสริมอำนาจของ *"หัวหน้า"* หรืออำนาจของ *"ผู้นำ"* เป็นอย่างมาก[224] แม้ว่าทั้งสองเรื่องนี้จะได้รับการกล่าวถึงในฐานะที่เป็น *"อดีต"* **แต่ในทศวรรษ 2490 พระยาอนุมานราชธนเน้นความสำคัญของการรักษามรดกจากอดีตอยู่เสมอ** เช่นกล่าวว่า ควรสร้างความเจริญในด้านต่าง ๆ *"ที่ตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงของวัฒนธรรมเดิมแห่งชาติของตน"*[225] เป็นต้น ดังนั้น การเลือกเน้นภาพอดีตในเรื่องอำนาจของหัวหน้าและคุณธรรมที่เอื้อต่ออำนาจของหัวหน้า จึงมีนัยยะสำคัญต่อ *"ปัจจุบัน"* ในช่วง พ.ศ.2496 เป็นต้นมาอย่างแน่นอน จนอาจกล่าวได้ว่าพระยาอนุมานราชธนเน้นความสำคัญของลักษณะการปกครองที่เคยมีมาแล้วในอดีตในฐานะที่เป็นรากฐานอันมั่นคงของวัฒนธรรมทางการปกครองของไทยที่ควรได้รับการสืบทอดในปัจจุบันและอนาคต ในขณะที่การเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับระบอบการปกครองที่เหมาะสมกับประเทศไทย ตลอดจนการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการเมืองการปกครองของไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 กำลังดำเนินไปอย่างคึกคักในหนังสือพิมพ์และสารคดีการเมืองในเวลานั้น[226]

การเสริมสร้างคุณธรรมของคนในชาติ

หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ยังคงเน้นการสร้าง *"คุณธรรม"* แก่คนในชาติ เช่นเดียวกับงานเขียนของพระยาอนุมานราชธนในช่วงทศวรรษ 2480 มีคุณธรรมหลายประการที่พระยาอนุมานราชธนเน้นในหนังสือนี้ในฐานะที่เป็น *"คุณธรรม"* ที่คนในชาติควรจะต้องมี ทั้งในยาม

---

[222] เรื่องเดียวกัน, หน้า 86. (ความคิดดังกล่าวนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้นำมาเน้นในทศวรรษ 2500-2510).

[223] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

[224] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94-96.

[225] เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

[226] โปรดดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การปฏิวัติสยาม 2475: พรมแดนแห่งความรู้" และ "วาทกรรมการเมืองว่าด้วยประชาธิปไตยของไทย" ใน **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2549, หน้า 2-121.

สงคราม และในการประกอบกิจการทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นกสิกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม เพราะ *"จะช่วยให้พวกของตน หรือประเทศชาติของตน ได้รับผลมีแต่ความสุขความเจริญ"*[227]

1. *"ความเชื่อฟัง"* หรือการทำตามกฎและคำสั่งของผู้นำ

คุณธรรมสำคัญประการแรกที่ได้รับการเน้นใน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อจอมพล ป. อย่างมาก ก็คือ ***"ผู้ที่ทำตามคำสั่งของหัวหน้าหมู่ จะมีโอกาสเอาชนะเหล่าผู้ซึ่งไม่ทำตามที่สั่ง (ความเชื่อฟัง)"***[228] พร้อมกับเน้นให้ทำตาม ***"กฎของฝูง"*** หรือกฎข้อบังคับของกลุ่ม แล้วระบุว่าสำหรับมนุษย์แล้ว ***"ผู้เป็นหัวหน้านี้แหละที่เป็นผู้ตั้งกฎข้อบังคับ"***[229]

พระยาอนุมานราชธนใช้วิธีเปรียบเทียบสังคมมนุษย์กับฝูงสัตว์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่ามุ่งให้นึกไปถึงสังคมของมนุษย์ เพราะระบุว่า *"ต้องการ...มีความเจริญวัฒนา"* ซึ่งเป็นความต้องการของมนุษย์เท่านั้น โดยพระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามกฎของฝูง

> ***ถ้าต้องการอยู่รวมกันเป็นปรกติสุข และมีความเจริญวัฒนา*** *ก็จะต้องมีคุณธรรมลางประการสำหรับเป็นเครื่องคุ้มครอง* ***คุณธรรมที่กล่าวนี้เท่ากับเป็นกฎของฝูง ถ้าปฏิบัติตามก็เป็นถูก ถ้าฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามก็เป็นผิด****...ถ้าสัตว์ตัวไหนในฝูงฝ่าฝืนกฎ...ภัยก็จะมาสู่สัตว์ตัวนั้น...อาจเป็นผลให้สัตว์ทั้งฝูงคือส่วนรวมตกอยู่ในที่อันตรายด้วยก็ได้...สัตว์ตัวที่ไม่ดี หรือตัวที่ฝ่าฝืนกฎของฝูง ก็จะถูกคัดหรือถูกกำจัดไป คงเหลือแต่ตัวที่ดีหรือตัวที่ปฏิบัติตามกฎ* ***ฝูงสัตว์นั้นก็จะมีความเจริญวัฒนาได้ต่อไป****...*[230]

หลังจากกล่าวถึงความสำคัญของกฎข้อบังคับที่ผู้นำหรือหัวหน้าหมู่ตั้งขึ้นแล้ว พระยาอนุมานราชธนก็กล่าวว่า *"**ผู้ที่ทำตามคำสั่งของหัวหน้าหมู่** จะมีโอกาสเอาชนะเหล่าผู้ซึ่งไม่ทำตามคำสั่ง"*[231] นอกจากนี้ ยังเน้น ***"ความไว้ใจในหัวหน้า"*** อีกด้วย[232] **อนึ่ง เพื่อให้ *"หัวหน้า"* ได้รับความภักดีจาก**

---

[227] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 95-96.

[228] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

[229] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

[230] เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

[231] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

[232] เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

สมาชิกของชาติ พระยาอนุมานราชธนชี้แนะให้จอมพล ป. ตระหนักในคุณธรรมของระบบอุปถัมภ์ที่ *"หัวหน้า"* พึงมี ได้แก่ *"ความเมตตากรุณา"* โดยชี้ให้เห็นว่า *"คนที่ได้รับการเอาใจใส่ดีจากหัวหน้า จะมีความกล้าหาญ อาจติดตามด้วยความภักดีไปจนกระทั่งตัวตาย หัวหน้าที่ดุร้ายต่อคนของตน เมื่ออันตรายมาใกล้ตน คนที่อยู่ด้วยก็จะหนีไป"*[233]

2. **ความจงรักในอิสรภาพของชาติ**

ในหนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนเขียนหัวข้อ *"ชนชาติไทยสมัยอยู่ในประเทศจีน"* เพื่อเน้น *"คุณธรรม"* ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเสนอไว้ นั่นคือ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* และยังเน้นความหมายของ *"ไทย"* ในแง่ *"อิสระ"* เช่นเดียวกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ โดยกล่าวว่า

> ***อะไรที่เป็นคุณธรรม ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นหัวใจของชาติไทย กล่าวได้ว่าสิ่งนั้นคือมีความเป็นไทยแก่ตน*** *เพราะคำว่าไทยซึ่งชนชาวไทยเรียกเป็นชื่อรวมแห่งชาติของตนอยู่ทั่วไป แม้จะมีความหมายเดิมแปลว่าอะไรก็ตามที แต่บัดนี้มีความหมายว่าเสรี คือจะคิดหรือทำอะไรไม่ขึ้นอยู่กับผู้อื่น คุณธรรมอันนี้ทำให้ชาติไทยทรงความเป็นไทยต่อมาได้ ...ที่ไม่ถูกกลืนชาติไปหมดก็เพราะด้วยมีคุณธรรมเป็นหัวใจของชาติคือ ความเป็นไทยยังฝังแน่นอยู่*[234]

ในหัวข้อ *"ไทยสมัยสุโขทัย"* พระยาอนุมานราชธนก็เน้นว่า การตั้งอาณาจักรสุโขทัยสำเร็จก็เป็นเพราะคุณธรรม *"ความเป็นไทย"* ที่รักอิสระดังกล่าวนี้[235]

เป็นที่น่าสังเกตว่าในทศวรรษ 2490 จนถึงทศวรรษ 2510 นั้น ปัญญาชนกระแสหลักจะเน้นคุณธรรมณธรรมในข้อ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* มาก เพราะจะช่วยให้คนไทยสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในการต่อสู้กับศัตรูของชาติ ซึ่ง ศัตรูสำคัญที่สุดของชาติที่รัฐบาลพยายามเน้นเพื่อจะปราบปรามผู้ต่อต้านรัฐบาล (เช่น พรรคสหชีพ ขบวนการกู้ชาติ ขบวนการสันติภาพ และนักเขียนนักหนังสือพิมพ์บางคน) ตลอดจนเพื่อจะได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ก็คือ *"พวกคอมมิวนิสต์"* นั่นเอง

---

[233] เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

[234] เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

[235] เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

3. ความสามัคคี

เมื่อเขียน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนยังคงเน้น *"ความสามัคคี"* ในการต่อสู้กับศัตรูของชาติและในการทำงานต่าง ๆ ภายในชาติ เพราะหากคุณธรรมข้อนี้ได้รับการส่งเสริมจนมีอิทธิพลต่อจิตใจของคน ก็ช่วยให้คนไทยสนับสนุนรัฐบาลและลดการต่อต้านรัฐบาลลงไปได้มาก ขณะเดียวกันก็ช่วยทำให้กลุ่มชนชั้นนำที่พยายามช่วงชิงอำนาจจากจอมพล ป. ไม่อาจเคลื่อนไหวได้โดยสะดวกหรือโดยเปิดเผย เพราะจะต้องระวังไม่ให้ประชาชนเห็นว่ามีการแตกสามัคคีกัน พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงคุณธรรมในข้อ *"ความสามัคคี"* ด้วยการยกตัวอย่าง *"ฝูงสัตว์"* ดังนี้

> *ธรรมดาสัตว์เมื่ออยู่รวมกัน ก็ต้องช่วยเหลือกัน เช่น ...เข้าร่วมกันต่อสู้ศัตรู และร่วมแรงร่วมกำลังกันแสวงหาอาหาร...เกิดเป็นนิสัยคล้ายทหารที่ฝึกหัดมาดีแล้ว สัตว์ในฝูง ถ้าอยู่โดดแต่ตัวตามลำพัง อาจเป็นสัตว์อ่อนแออนาถา...ถ้าร่วมกันเป็นตั้งหลาย ๆ ตัว และเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเข้าต่อสู้ ลำพังเสือตัวเดียวจะทำอะไรได้*[236]

นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนได้กล่าวถึงคุณธรรมข้ออื่น ๆ ที่จะช่วยให้ชาติใดชาติหนึ่ง *"เป็นฝ่ายชนะ"* ได้แก่ ความกล้าหาญ ความไม่มีอิจฉา ความซื่อตรง และความเพียรพยายาม[237] เพื่อให้หน่วยงานของรัฐที่ทำงานเกี่ยวข้องกับเรื่องวัฒนธรรมเร่งทำการปลูกฝังคุณธรรมเหล่านี้ให้แก่คนในชาติ

ในตอนท้ายพระยาอนุมานราชธนก็ได้สรุปว่า การที่จะเปลี่ยนวัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสมจะต้อง *"สอบสวนค้นคว้า"* ให้รู้เสียก่อนว่า ชีวิตที่ดีตามอัตภาพของคนแต่ละถิ่นและแต่ละชั้นนั้นคืออะไร เพื่อจะทำให้เกิดชีวิตที่ดี *"ที่เหมาะกับสภาพแห่งความเป็นอยู่ตามอัตภาพของถิ่นนั้นและตามชาติชั้นแห่งความเจริญซึ่งไม่มีเหมือนกันหรือเท่ากัน"* ทั้งนี้ การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมจะต้องไม่ทำให้ *"ความผาสุกตามสัญชาตญาณของเขาต้องเคลื่อนที่ไปมาก"*[238]

---

[236] เรื่องเดียวกัน, หน้า 90-91.

[237] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94-95.

[238] เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

หลังจากเขียน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** แล้ว พระยาอนุมานราชธนทำงานในด้านการสร้างความรู้ตามนโยบายรัฐบาลจอมพล ป. อีกหลายโครงการ เช่น เมื่อจอมพล ป. *"ริเริ่มเรื่องการจัดแปลตำราต่างประเทศขึ้น เพื่อส่งเสริมความรู้ทางวิทยาการให้เป็นประโยชน์แก่นักศึกษา"* ก็ได้มอบหมายให้พระยาอนุมานราชธนเป็นผู้ดำเนินการ[239] หรือการรื้อฟื้นโครงการสารานุกรมไทยซึ่งหยุดชะงักมาตั้งแต่ช่วงปลายสงครามโลก จอมพล ป. ก็ได้แต่งตั้งให้พระยาอนุมานราชธนดำรงตำแหน่งประธานคณะบรรณาธิการ[240] เป็นต้น

การเสนอวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยในทศวรรษ 2500 ถึงต้นทศวรรษ 2510

ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ พระยาอนุมานราชธนมิได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับรัฐบาล แต่งานที่รับผิดชอบ เช่น งานในราชบัณฑิตยสถาน คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ และที่ปรึกษากรมศิลปากร ก็ทำให้ผลงานส่วนใหญ่ของพระยาอนุมานราชธนยังคงเป็นการสร้างความรู้จากมุมมองและวิธีคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการจรรโลงโครงสร้างการเมืองและนโยบายรัฐ แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนตัวผู้นำรัฐบาลแล้วก็ตาม

ในต้นทศวรรษ 2500 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ได้ดำริที่จะล้มล้างหน่วยงานที่เคยเป็นฐานอำนาจทางวัฒนธรรมของจอมพล ป. กรณีนี้นับเป็นเรื่องสำคัญเรื่องเดียวที่พระยาอนุมานราชธนได้เขียนคัดค้านอย่างตรงไปตรงมา โดยระบุว่า ***"รัฐบาลดำริจะยุบสภาวัฒนธรรมแห่งชาติไปพร้อมกับยุบกระทรวงวัฒนธรรม"*** **ด้วยเหตุว่า** ***"ตัดหวายอย่าไว้หนามหน่อ"*** แล้วพระยาอนุมานราชธนก็ชี้ให้เห็นว่า หน่วยงานซึ่งตั้งมาได้ 17 ปีแล้วนี้ไม่สมควรจะถูกยุบ หากรัฐบาลเห็นว่ามีส่วนใดบกพร่องไป ก็สามารถจะทำการ *"ปรับปรุงได้ทั้งในทางหลักการและทางปฏิบัติ"*[241] พร้อมกันนั้นก็เน้นความสำคัญของการมีความรู้และรู้คุณค่าของ *"วัฒนธรรมทางตะวันออก โดยเฉพาะวัฒนธรรมของตนเองและของชาติเพื่อนบ้าน"* แทนที่จะเน้นแต่ *"ความรู้เรื่องวัฒนธรรมทางตะวันตก"*[242]

---

[239] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ศิลปสงเคราะห์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3. หน้า 190.

[240] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3. หน้า 197.

[241] พระยาอนุมานราชธน, "บันทึกของพระยาอนุมานราชธนเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 293.

[242] เรื่องเดียวกัน, หน้า 293.

แม้ว่าในที่สุดแล้วรัฐบาลจะยุบสภาวัฒนธรรมแห่งชาติและกระทรวงวัฒนธรรม แต่พระยาอนุมานราชธนก็ยังคงทำงานในด้านวัฒนธรรมที่ตอบสนองนโยบายของรัฐอย่างต่อเนื่อง ตราบจนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ.2512 ความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในทศวรรษ 2500 จนถึงต้นทศวรรษ 2510 ส่วนใหญ่แล้วเป็นการสืบทอดความคิดเดิมที่เคยเสนอมาแล้วในอดีต แต่ปรับเปลี่ยนจุดเน้นไปบางส่วน

ในทันทีที่จอมพลสฤษดิ์ก้าวขึ้นสู่อำนาจ พระยาอนุมานราชธนก็ได้เสนองานเขียน **เรื่องวัฒนธรรม** ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นการประกาศบทบาท *"ปัญญาชน"* ของพระยาอนุมานราชธน ที่ต้องการจะชี้นำแนวทางการปกครองประเทศสำหรับ *"ผู้นำแห่งชาติไทย"* คนใหม่ เพื่อจะให้ผู้นำนั้นไม่เป็นบุคคลที่ *"ตามืดและมีใจไม่กว้างขวาง"* แต่เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ คือ *"ไม่มีความเห็นที่คับแคบ"*[243] เข้าใจว่าการที่จอมพลสฤษดิ์สั่งให้ยุบสภาวัฒนธรรมแห่งชาติและกระทรวงวัฒนธรรม มีส่วนทำให้พระยาอนุมานราชธนพยายามยืนยันความสำคัญของความรู้และนโยบายทางวัฒนธรรม ด้วยการเขียน **เรื่องวัฒนธรรม** ขึ้นมา

เนื้อหาของ **เรื่องวัฒนธรรม** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2501 เน้นว่า *"วัฒนธรรม"* เป็นเรื่องที่มนุษย์เท่านั้นที่จะสามารถสร้างขึ้นมาได้ โดยมี *"ใจ"* เป็นตัวการ ทำให้เกิดความเจริญงอกงามในด้านต่าง ๆ กลายเป็นมรดกทางสังคม ซึ่งในแต่ละสังคมก็จะมีวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะ แล้ววิเคราะห์ให้เห็น ***"ลำดับชั้นสูงต่ำของวัฒนธรรม"*** เพื่อสรุปว่าจะต้องพัฒนาคนที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมอยู่ในระดับต่ำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ***"คนในสังคมมีวัฒนธรรมอยู่ในขั้นไหน ถ้ายังอยู่ในระดับต่ำ ก็ต้องส่งเสริมให้เขยิบสูงขึ้นมาโดยลำดับให้ได้ส่วนสมดุลกัน เราจะปลุกคนนอนหลับก็ต้องค่อย ๆ ปลุกให้เขารู้ตัว"***[244]

หลังจากเสนอให้มีการพัฒนาประชาชนส่วนใหญ่ในชาติที่ยังมีความเจริญทางวัฒนธรรมอยู่ในระดับต่ำแล้ว พระยาอนุมานราชธนก็ได้เน้นเรื่องการสร้าง *"เอกัตภาพ (integration) ทางสังคมวัฒนธรรม"* เพื่อทำให้ *"สังคมท้องถิ่น สังคมชั้นสูง ชั้นกลาง หรือชั้นต่ำ สังคมเด็กหรือผู้ใหญ่...เป็นอันหนึ่งอันเดียว...เป็นวัฒนธรรมรวมซึ่งมีวัฒนธรรมแบบเป็นเอกเทศของไทย"*[245] พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า หากปราศจากเอกัตภาพแล้ว สังคมก็จะต้องเสื่อมลง **เพราะการขาดเอกัตภาพ**

---

[243] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า (ค).

[244] เรื่องเดียวกัน, หน้า 15. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[245] เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ย่อมส่งผลให้ ***"คนส่วนใหญ่ในสังคมไม่ทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาท*** *(status and role)"*[246] พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า **การทำให้คนเท่ากันหมดหรือเหมือนกันหมดนั้นเป็นไปไม่ได้ ทางที่ดีก็คือต้องหาทางทำให้คนทุกชั้น** ***"ทำหน้าที่กลมเกลียวเป็นสามัคคีรส มีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน"***[247]

เนื้อหาในตอนต่อมาของ **เรื่องวัฒนธรรม** เป็นการเน้นความคิดที่สร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐราชการ (bureaucratic state) ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ เพราะพระยาอนุมานราชธนมุ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของ ***"ผู้นำประเทศ"*** พร้อมกับกล่าวถึงความสำคัญของการมี ***"ทหาร ตำรวจ และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ"*** ที่คอยทำหน้าที่ช่วยเหลือ *"ผู้นำประเทศ"* ในการปกครอง ซึ่งทำให้ข้าราชการเหล่านี้เป็นผู้มีเกียรติและสิทธิพิเศษ พระยาอนุมานราชธนระบุว่า ***"ผู้ทำหน้าที่รับใช้ประชาชน... ด้วยความซื่อตรงและเสียสละ เหตุนี้สังคมจึงให้เกียรติและสิทธิพิเศษ"***[248]

เรื่องที่พระยาอนุมานราชธนเน้นมากก็คือ ผู้นำประเทศควรจะ ***"แวดล้อมพร้อมพรั่งด้วย...ชนชั้นมีปัญญาความสามารถ...เรียกว่า*** *elites* ***คือ ชนชั้นนำของสังคม"*** **เพื่อช่วยงานต่าง ๆ ของผู้นำ** ได้แก่ **เสนา** ผู้ทำหน้าที่ช่วยในการทำสงคราม *"คุ้มครองสังคมจากศัตรูที่มารุกราน"* **อมาตย์** ที่ช่วยทำหน้าที่ *"ปกครองดูแลทุกข์สุขประชาชนในสังคม...การรักษาสิ่งอันเป็นทรัพยากรของชาติ...ทรัพยากรธรรมชาติ...ทรัพยากรประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม"* **กวี** ผู้ซึ่ง *"มีหน้าที่ชักจูงใจประชาชนในสังคม ให้เกิดความผาสุกใจ ตั้งอยู่ในคุณธรรม"* และ ***"ราชบัณฑิต"*** ซึ่งเป็นผู้ *"ทรงความรู้ในศิลปวิทยา มีหน้าที่ส่งเสริมความรู้แก่ประชาชน ให้มีความเจริญงอกงาม ขจัดความโง่เขลาและมืดมน"*[249] แม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะใช้ศัพท์เก่าซึ่งเป็นเสมือนการเสนอวิธีคิดแบบโบราณ แต่คำอธิบายเกี่ยวกับหน้าที่ของชนชั้นนำเหล่านี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นคำอธิบายจากแนวความคิดสมัยใหม่ อีกทั้งยังระบุด้วยว่า *"วัฒนธรรมของสังคมใดจะมีความเจริญงอกงาม ก็อยู่ที่ชนชั้นนำดั่งกล่าวนี้ประพฤติและกระทำเป็นตัวอย่างในทางวัฒนธรรมประกฤตด้วยความเสียสละ* ***ชนชั้นนำเหล่านี้มาแต่ไหน ก็มาจากประชาชนซึ่งมีปัญญาสามารถ และมีการริเริ่มเพื่อความก้าวหน้าของวัฒนธรรมเฉพาะเป็นบุคคล"***[250] ซึ่งเห็นได้ชัดว่าไม่ใช่เป็นการนำวิธีคิดแบบโบราณมาเสนอในฐานะที่เป็นความรู้บริสุทธิ์ เพราะวิธีคิดแบบโบราณย่อมเน้นหลักชาติวุฒิ มิใช่เห็น

---

[246] เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

[247] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

[248] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

[249] เรื่องเดียวกัน, หน้า 19-20.

[250] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ว่าชนชั้นนำมาจากประชาชนที่มีปัญญา อีกทั้งวิธีคิดแบบโบราณก็ไม่มีความคิดเรื่อง *"ความก้าวหน้าของวัฒนธรรม"* อีกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าพระยาอนุมานราชธนเสนอความคิดสมัยใหม่ โดยเลือกเน้นเฉพาะความคิดที่เกื้อกูลต่ออำนาจของชนชั้นนำและรัฐราชการเป็นสำคัญ

ในฐานะรักษาการนายกราชบัณฑิตยสถาน พระยาอนุมานราชธนคงจัดตนเองเป็นชนชั้นนำประเภท ***"ราชบัณฑิต"*** ซึ่งทำหน้าที่ *"ส่งเสริมความรู้แก่ประชาชน...ขจัดความโง่เขลาและมืดมน"* และพระยาอนุมานราชธนยังกล่าวด้วยว่า แม้แต่ *"ระว่างชนชั้นนำด้วยกัน ก็ยังมีคุณธรรม...แตกต่างกัน ที่จะมีเท่าเทียมกันหามีไม่ ทั้งนี้ก็มาจากพื้นวัฒนธรรมซึ่งมีอยู่เดิมไม่เท่ากัน"*[251] เป็นการเน้นความคิดที่ว่า ในบรรดาคนที่อยู่ในชนชั้นนำด้วยกัน มีบางคนที่โดดเด่นเหนือคนอื่น ๆ นั่นคือ คนที่ ***"มีบุคลิกลักษณะเป็นอัจฉริยะ"*** ซึ่งมีฐานะเป็นผู้นำสูงสุดนั่นเอง

ถึงแม้ว่าในต้นทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนจะยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม และยังคงกล่าวเช่นเดียวกับในทศวรรษ 2490 ว่า *"การที่จะเพียรทำวัฒนธรรมให้มีระเบียบเป็นพิมพ์เดียวเหมือนกันหมดหรือเท่ากันหมดย่อมทำไม่ได้"*[252] **แต่พระยาอนุมานราชธนเน้นความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่ไม่เสมอภาค** และเน้นอยู่เสมอว่า **ชนชั้นนำเป็นผู้ทำให้วัฒนธรรมเจริญงอกงาม** ดังความว่า

> *กลุ่มชนที่มารวมและประกอบกันเป็นประเทศชาติ...**แม้จะอยู่ในวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกัน แต่มีระดับแห่งความสูงต่ำของวัฒนธรรมไม่เท่ากัน** อันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมและการศึกษา เป็นต้น ... ความงอกงามของวัฒนธรรมจึงอยู่ที่ความพอดีของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นรูป ซึ่งตกอยู่ในข่ายแห่งปัญญาความสามารถและความรอบคอบของ**กลุ่มชนที่เป็นชั้นผู้นำแห่งสังคมนั้น ๆ ที่จะเป็นผู้พิจารณารักษา และบำรุงโดยอาศัยความรอบรู้ของคนแต่ก่อนเป็นครู ประกอบกับความรู้ความชำนาญจัดเจนของตนเอง**...*[253]

จะเห็นได้ว่า หนังสือ **เรื่องวัฒนธรรม** เสนอแนวความคิดที่คล้ายคลึงกับ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** เป็นอย่างมาก เช่นความคิดเรื่องการแบ่งชั้นทางวัฒนธรรมซึ่งมีระดับความเจริญไม่

---

[251] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

[252] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

[253] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เท่ากัน และเน้นให้ชนชั้นนำเป็นผู้พัฒนาวัฒนธรรมให้เจริญในลักษณะวิวัฒนาการ รวมทั้งการทำให้วัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายประสานเข้าด้วยกันจนเกิดเอกัตภาพของวัฒนธรรมแห่งชาติ

การนิยาม "ประชาชาติไทย" และ "วัฒนธรรมไทย" ในทศวรรษ 2500

ในการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ในทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนมิได้ใช้คำว่า *"ชาติไทย"* เพียงคำเดียว แต่เลือกใช้คำว่า ***"ประชาชาติไทย"*** อันเป็นคำที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเสนอไว้ตั้งแต่ทศวรรษ 2480 ด้วย ในหนังสือ **เรื่องวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนเริ่มด้วยการสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนใน**ความหมายของคำว่า *"ประชาชาติ"* ว่าหมายถึง *"สังคม"* ที่ใหญ่ที่สุด** และอธิบายความหมายของคำว่า *"สังคม"* ด้วยการเน้นถึงความผูกพันกันในด้านต่าง ๆ ของคนทั้งหมดที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคม อันทำให้ *"ประชาชาติ"* หรือประกอบด้วยประชาชนที่มีความสัมพันธ์กัน

> *มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ มีทั้งหญิงและชาย ตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นประจำเป็นเวลานานตามสมควรพอจะเรียนรู้และปรับปรุงตนเองแต่ละคนได้ และประกอบการงานเข้ากันได้ดี มีความสนใจร่วมกันในสิ่งอันเป็นมูลฐานแห่งชีวิต มีการครองชีพ ความปลอดภัยทางร่างกาย ความมีอนามัย และความมีไมตรีจิตต่อกัน และมีความรู้สึกตนแต่ละคนก็เป็นหน่วยหนึ่งของส่วนรวมมนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ ตามเงื่อนไขที่กล่าวมานี้ เรียกว่า* ***สังคม***
>
> *...คนที่รวมกันเป็น**ประชาชาติ**หรือเป็นประชากรของ**ประเทศชาติ** ก็เป็นสังคมเหมือนกัน แต่เป็นสังคมที่มีจำนวนคนมากที่สุด เท่ากับเป็นครอบครัวใหญ่...*[254]

อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนมิได้นำเอาพระดำริของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์เรื่องอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนและหลักความเสมอภาคของคนในชาติมาเน้น กลับเน้นว่าสังคมในระดับ *"ประชาชาติ"* นั้นมีสังคมของคนหลายชนชั้นซ้อนกันอยู่[255] โดยไม่เคยกล่าวถึงความไม่เป็นธรรมที่มีอยู่ในโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยังคงเน้นด้วยว่า สังคมแต่ละชนิด แต่ละชั้น ที่ประกอบกันขึ้นเป็น *"ประชาชาติไทย"* จะต้องเชื่อมโยงเข้าหากัน (integration) จนมีลักษณะสำคัญบางประการร่วมกัน เพื่อให้เกิดเอกภาพและบุคลิกภาพของชาติ และชี้ให้เห็นว่าในบรรดาวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้น สิ่งที่ทำให้ *"ชาติไทย"* บูรณาการเข้าหากันได้ดีที่สุด ก็

---

[254] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[255] เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

คือพุทธศาสนาและภาษาไทย จนกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนพยายามทำให้คนไทยเชื่อว่า **พุทธศาสนาและภาษาไทย เป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* หรือเป็นวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสูงสุดต่อ *"ประชาชาติไทย"*** อันเป็นความคิดเดิมที่เคยเน้นมาแล้วในทศวรรษ 2490 นั่นเอง

พระยาอนุมานราชธนได้พยายาม**ทำให้คนไทยเข้าใจชัดเจนว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับคนอื่น ๆ รวมทั้งบรรพบุรุษในอดีตและลูกหลานเหลนในอนาคต โดยมี *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* เป็นสายใยเชื่อมโยงให้ต่อเนื่องกันไปทุกชั่วอายุคน พระยาอนุมานราชธนได้นำเอาข้อเขียนของ** Sir Earnest Baker, **National Character**, London, 1948, p. 259. มาอ้างอิง ดังนี้

> *ท่านกล่าวว่า "เราจะเห็นกลุ่มชนซึ่งแต่ละบุคคลเป็นเหมือนจุดจุดหนึ่ง (เป็นอย่างดวงดาวที่มีในท้องฟ้าเวลากลางคืน) บุคคลเหล่านี้แต่ละคนย่อมร่วมสัมพันธ์กัน ไม่ใช่ระหว่างกันและกันเท่านั้น แต่ยังร่วมสัมพันธ์กันอยู่กับบรรพบุรุษและผู้ที่สืบต่อของตนด้วย (เท่ากับปัจจุบันร่วมสัมพันธ์กับอดีตและอนาคตต่อเนื่องกัน) ดูประหนึ่งว่ามีสายใยอันละเอียดอ่อนหลายสายโยงต่อกันไว้ ท่านจะเรียกสายใยนี้ว่ามรดกทางสังคม หรือว่าปรัมปราประเพณีของประเทศชาติก็ได้ และสายใยนี้ย่อมฟั่นขึ้นได้ด้วยเส้นแห่งภาษาและวรรณคดี เส้นแห่งกฎหมายและรัฐบาล เส้นแห่งศาสนา ความเชื่อ และนโยบายการศึกษา อันสร้างขึ้นจากใจของคน และถ่ายทอดให้แก่กันทางใจ ต่อเนื่องกันไปทุกชั่วอายุคน เส้นที่ว่านี้เป็นเหมือนเรือนร่างของใจ ซึ่งใจเป็นผู้สร้าง และเป็นที่อยู่ของใจร่วมกัน"*[256]

ในหนังสือ **เรื่องวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนนิยามความหมายของ ***"ประชาชาติ"* และ *"ประเทศชาติ"*** โดยชี้แจงไว้ด้วยว่า เมื่อกล่าวถึงชาติต่าง ๆ ไม่ควรจะเข้าใจผิดว่าเป็นเรื่องของ "*เชื้อชาติ*" แต่เป็นเรื่องของการมี ***"วัฒนธรรมส่วนใหญ่ร่วมกัน"*** ดังความว่า

> *คำว่าประชาชาติ และประเทศชาติ...มีความหมายเท่ากัน คือหมู่ประชากรที่รวมกันเป็นสังคมกลุ่มใหญ่นั่นเอง ถ้ากล่าวโดยถือเอาประชากรเป็นที่ตั้ง ก็เรียกว่า **ประชาชาติ** ถ้ากล่าวโดยถือเอาประเทศเป็นที่ตั้ง ก็เรียกว่า**ประเทศชาติ***
>
> *คนที่มารวมกันเป็นสังคมประชาชาติ ไม่ได้มีแต่คนเชื้อชาติเดียวกันทั้งหมด หากแต่คนเหล่านั้นมีวัฒนธรรมส่วนใหญ่ร่วมกัน และมีความสนใจในสิ่งอันเป็นมูล*

[256] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

ฐานแห่งชีวิต และเงื่อนไขอื่น ๆ ดั่งกล่าวมาแล้วในคำนิยามว่าสังคม จึงได้มารวมกันเป็นประเทศชาติขึ้น และมีดินแดนเป็นที่อยู่ของตนเอง จึงได้เป็นประเทศชาติ

คำพูดสามัญ มักเรียกประชาชาติหรือประเทศชาติว่า ชาติ เฉย ๆ เช่น ชาติไทย ชาติจีน ชาติอินเดีย ซึ่งอาจทำให้เข้าใจผิดว่าหมายถึงเชื้อชาติก็ได้ ทั้งอาจไม่คลุมไปถึงชนหมู่น้อยที่ซ้อนกันอยู่ในชนหมู่ใหญ่ซึ่งเป็นประชาชาติ ...ในทางวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรม จึงใช้คำสังคมให้กินความไปถึงประชาชาติ หรือที่ใช้กันเป็นสามัญว่าชาติด้วย[257]

ในบั้นปลายของชีวิต เมื่อเขียน **ฟื้นความหลัง** ซึ่งเล่าประวัติตนเองในฐานะที่มีเชื้อสายจีน พระยาอนุมานราชธนได้เน้นว่า *"ความเป็นคนไทย"* นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับ *"เชื้อชาติ"* โดยกล่าวว่า *"คนไทยไม่ว่าเชื้อชาติใดศาสนาใด ซึ่งสามารถรวมกันเป็นปึกแผ่นได้ด้วยความสามัคคีและเสียสละ เกิดเป็นประชาชาติไทย (nation) และมีความเจริญก้าวหน้ามาจนทุกวันนี้ ก็ด้วยเหตุที่กล่าวนี้"*[258] และ *"การอบรมสั่งสอน ให้เกิดความซาบซึ้งในวัฒนธรรมแห่งประเทศชาติของตน ให้รู้จักรักถิ่นรักขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นต้น ที่เป็นปัจจัยสำคัญปั้นคน ให้มีชีวิตจิตใจเป็นคนชาตินั้นชาตินี้"*[259]

การนิยาม "วัฒนธรรมไทย" ของพระยาอนุมานราชธนในทศวรรษ 2500 สัมพันธ์โดยตรงกับความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่เปลี่ยนมาเน้น *"ความเป็นไทย"* ทางวัฒนธรรมเพื่อผูกพันคนไทยกับ *"ชาติไทย"* แทนการเน้นเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ซึ่งทำให้พระยาอนุมานราชธนจำเป็นต้องเน้นลักษณะเฉพาะของ *"วัฒนธรรมไทย"* เป็นอย่างมาก ในหนังสือ **เรื่องวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"สังคม ไม่ว่าสังคมใด ก็มีวัฒนธรรมเป็นแบบของตนโดยเอกเทศของสังคมนั้น...วัฒนธรรมไทยก็มีรูปแบบวัฒนธรรมไทย"*[260] และใน *"คำนำ"* ที่เขียนให้แก่หนังสือ **บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน** พระยาอนุมานราชธนก็กล่าวว่า

ว่าเฉพาะวัฒนธรรมไทยหรือประเพณีไทย ซึ่งทำให้คนไทยส่วนรวมเป็นเจ้าของและได้ชื่อว่ามีเอกลักษณ์ (identity) ให้ประจักษ์เห็นว่าเป็นคนไทย และมี

---

[257] เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

[258] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 19.

[259] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

[260] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 10.

ความกลมเกลียวรวมกันได้เป็นปึกแผ่น เกิดเป็นประเทศชาติขึ้น ก็เพราะมีวัฒนธรรมไทยหรือประเพณีไทย ปรากฏเด่นให้เห็นว่าเป็นของชนชาวไทยโดยเฉพาะ แตกต่างไปจากชนชาติอื่น[261]

นอกจากนี้ ใน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ.2496 และตีพิมพ์ซ้ำใน พ.ศ.2507 พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึง *"พื้นฐานวัฒนธรรมไทย"* ซึ่งมีลักษณะเฉพาะไว้ดังนี้

พื้นหรือมูลฐานแห่งวัฒนธรรมไทยคืออะไร ก็อยู่ที่ความรู้สึกนึกคิดซึ่งติดเป็นทายาทมาจากมรดกแห่งสังคมของชาติไทย แล้วสืบต่อเป็นประเพณีกันมา เช่น เมื่อพบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็บูชา เมื่อพบผู้ใหญ่ก็อ่อนน้อม เมื่อพบผู้ทรงคุณธรรมก็นับถือ และสำแดงลักษณะที่ว่านี้ให้ปรากฏเห็นอยู่แล้วในทางศาสนา ศิลปะวรรณคดี และระเบียบประเพณี[262]

การเน้นลักษณะเฉพาะของ *"พื้นหรือมูลฐานแห่งวัฒนธรรมไทย"* เช่นนี้ ก็เพื่อจะให้คนไทยในยุคพัฒนาประเทศ ซึ่งเศรษฐกิจและสังคมกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ยังคงมีความผูกพันกับมรดกทางวัฒนธรรมของตน **ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรมสำคัญของไทยที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจในมือผู้นำและชนชั้นนำตลอดมา ก็คือ วัฒนธรรมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* นั่นเอง** จะเห็นได้ว่า **เรื่องวัฒนธรรม** เสนอความคิดที่ตรงกันข้ามกับ **โฉมหน้าศักดินาไทย** ของจิตร ภูมิศักดิ์ แต่สอดคล้องกับหนังสือ **ฝรั่งศักดินา** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เพราะแสดงให้เห็นว่า การแบ่ง *"ชั้น"* ในสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นเรื่องชอบธรรม โดยที่หนังสือสามเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ในระยะใกล้เคียงกัน

การแบ่งชั้นทางวัฒนธรรม

---

[261] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค 1 จำนง ทองประเสริฐแปลจาก Source of Chinese Tradition" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 68.

[262] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 52.

ในทศวรรษ 2500 จอมพลสฤษดิ์มีนโยบายผูกขาดอำนาจทางการเมืองอย่างเต็มที่ ซึ่งทำให้เน้นความสำคัญของการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตกเฉพาะในด้านวัตถุ ส่วนในด้าน *"จิตใจ"* นั้น จอมพลสฤษดิ์มุ่งรักษา *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* ที่ทำให้คนไทยยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคม โดยคนแต่ละชั้นต้องทำหน้าที่ตามสถานภาพของตนให้สมบูรณ์โดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของคนอื่น และมีความสามัคคีภายในชาติ ซึ่งเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมทางจิตใจที่เอื้อให้ผู้นำและชนชั้นนำของประเทศสามารถผูกขาดอำนาจเอาไว้ในมือโดยไม่ต้องเผชิญกับการท้าทายหรือการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพของประชาชน ความรู้หรือความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในทศวรรษ 2500 (อันเป็นความรู้หรือความคิดที่สืบทอดมาจากสมัยจอมพล ป. นั้น) สามารถตอบสนองนโยบายข้างต้นของจอมพลสฤษดิ์ได้เป็นอย่างดี

ในทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนพยายามปลูกฝังวิธีคิดที่ว่า การที่สังคมและวัฒนธรรมไทยมี *"ชนชั้น"* นั้นเป็นเรื่องปรกติธรรมดา สังคมไทยจะดีงามและเจริญรุ่งเรืองเมื่อคนแต่ละชั้นทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาทของตน แต่ *"ถ้าคนส่วนใหญ่ในสังคมไม่**ทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาท** (status and role) **ของตนในสังคม** ไม่ดำเนินวิถีชีวิตให้เป็นไปตามวัฒนธรรมที่กำหนดไว้ในสังคม ก็จัดว่าสังคมนั้นและวัฒนธรรมนั้นบกพร่องในเอกัตภาพ"*[263] ซึ่งมีผลร้ายถึงขั้นที่ทำให้ *"ชาติไทย"* ตั้งอยู่ไม่ได้ คือจะต้อง *"สูญชาติ"* ไปในที่สุด

แม้ว่าความคิดเรื่องการแบ่งชั้นและการการทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคม จะเป็นความคิดแบบจารีตประเพณีที่มีมาแต่โบราณ และได้รับการสืบทอดในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จนตลอดทศวรรษ 2480 ซึ่งอุดมการณ์เกี่ยวกับความเสมอภาคและประชาธิปไตยของคณะราษฎรมีอิทธพลในสังคมค่อนข้างมากนั้น พระยาอนุมานราชธนไม่สามารถจะเน้นการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมได้ จนกระทั่งเมื่อสงครามโลกสิ้นสุดลงพร้อมกับการสูญเสียอำนาจของจอมพล ป. และเกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มจารีตนิยม-กษัตริย์นิยมในทศวรรษ 2490 ที่พยายามรื้อฟื้นวัฒนธรรมแบบจารีตนิยมรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีของชนชั้นสูง จึงทำให้พระยาอนุมานราชธนเน้นการแบ่งชั้นทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน

ในวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2492 พระยาอนุมานราชธนเขียนจดหมายถึงพระปริยัติวงศาจารย์ ซึ่งเขียนหนังสือเกี่ยวกับภาษาถิ่นของล้านนา มีข้อความที่เน้นการแบ่งชั้นทางวัฒนธรรม ที่พระยาอนุมานราชธนได้ใช้เป็นฐานคิดในการเขียนเกี่ยวกับ *"ชั้นทางวัฒนธรรม"* อยู่เสมอ ดังนี้

---

[263] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 18. (เน้นโดยผู้วิจัย).

> *ผมอ่านหนังสือฝรั่งเล่มหนึ่งว่าด้วยวัฒนธรรม เขาบอกว่าวัฒนธรรมคือความเป็นอยู่ของคน มีส่วนใหญ่ คือ ศาสนา ภาษา ศิลปะ ประเพณีการทำมาหากิน การปกครอง เป็นต้น วัฒนธรรมย่อมมีแก่บุคคล หมู่คณะ ท้องถิ่น ประเทศชาติ มีเป็นหลั่น ๆ ต่าง ๆ กัน และมีระดับสูงต่ำ ก็ไม่เท่ากัน...มีแยกเป็นพวกสูงพวกต่ำอยู่ในชั้นอีกต่อหนึ่ง*[264]

ใน **"บันทึกของพระยาอนุมานราชธนเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรม"** ลงวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2501 เน้นเรื่อง *"ชั้นของวัฒนธรรม"* เช่นเดียวกับการเน้นเรื่อง *"ชั้นของคน"* ดังความว่า

> *ถ้าเปรียบเทียบวัฒนธรรมเหมือนองคาพยพของร่างกาย ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายก็เท่ากับลักษณะต่าง ๆ ของวัฒนธรรม* ***ซึ่งแต่ละส่วนก็มีหน้าที่ของตนที่จะต้องทำให้ประสานกันแก่ส่วนรวม ไม่ก้าวก่ายกันหรือรังเกียจเกี่ยงกันว่าทำหน้าที่ต่ำสูงไม่เท่ากัน***[265]

นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 **พระยาอนุมานราชธนได้เน้นเรื่องการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นมากที่สุดในช่วงทศวรรษ** 2500 **จนกระทั่งในต้นทศวรรษ** 2510 **ก่อนถึงแก่อนิจกรรมราวปีเศษ พระยาอนุมานราชธนยังคงยืนยันว่าการที่สังคมและวัฒนธรรมไทยมี *"ชนชั้น"* นั้น เป็นเรื่องปรกติธรรมดา** ดังปรากฏใน **ฟื้นความหลัง** ซึ่งกล่าวว่า**หลักจรรยาประเพณีไทย เน้น "ชั้น" ของคน** เพราะ *"หลักจรรยาประเพณีไทยเกี่ยวกับเรื่องอาวุโสทางชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒิ"*[266]

จะเห็นได้ว่า ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ข้อความที่พระยาอนุมานราชธนเขียนอยู่เสมอก็คือ *"วัฒนธรรมก็มีระดับความเจริญแตกต่างกันเป็นหลายชั้น"*[267] และ *คนที่รวมกันเป็นประเทศชาติ ก็มี*

---

[264] พระยาอนุมานราชธน, "จดหมายโต้ตอบเกี่ยวกับภาษาไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่อง ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 230.

[265] พระยาอนุมานราชธน, "บันทึกของพระยาอนุมานราชธนเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 292.

[266] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 178.

[267] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 110.

พื้นความรู้และความคิดเห็นเป็นต่าง ๆ กัน ***แม้อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันแต่ก็มีระดับชั้นไม่เท่ากัน*** *ความคิดเห็นว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรงามหรือไม่งาม อะไรจริงหรือไม่จริง ก็มีค่าในทางความคิดเห็นไม่ลงรอยเดียวกันทีเดียว..".*[268]

ได้กล่าวแล้วว่า ใน **เรื่องวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนได้นิยามความหมายของ ***"นักปราชญ์"*** ว่าหมายถึง *"ผู้ฉลาดในคดีโลกคดีธรรม มีหน้าที่ชักจูงใจประชาชนในสังคม ให้เกิดความผาสุกใจ ตั้งอยู่ในคุณธรรม คือคุณงามความดี"* ส่วน ***"ราชบัณฑิต"*** หมายถึง *"ผู้ทรงความรู้ในศิลปวิทยา* ***มีหน้าที่ส่งเสริมความรู้แก่ประชาชน ให้มีความเจริญงอกงาม ขจัดความโง่เขลาและมืดมน"***[269] จากนิยาม *"นักปราชญ์"* และ *"ราชบัณฑิต"* ดังกล่าวนี้ รวมทั้งงานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมอีกจำนวนมากของพระยาอนุมานราชธน ล้วน**สะท้อนความคิดเกี่ยวกับประชาชนที่พระยาอนุมานราชธนเสนอออกมา ว่าประชาชนเป็นผู้เต็มไปด้วย *"ความโง่เขลาและมืดมน"*** การนับถือศาสนาของประชาชนก็วางอยู่บนความศรัทธาหรืออารมณ์ ซึ่งด้อยกว่าการนับถือศาสนาด้วยปัญญาหรือด้อยกว่าการใช้เหตุผลของบรรดาผู้มีปัญญาความรู้ **ถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะเขียนถึงวัฒนธรรมของประชาชนไว้มาก แต่ก็เขียนถึงในฐานะที่เป็น *"ฐานเจดีย์"* คือมีความเจริญอยู่ในระดับต่ำสุดใน *"ชาติไทย"*** โดยพระยาอนุมานราชธนพยายามทำให้คนทั่วไปรับรู้ว่า *"ฐานเจดีย์"* มีความสำคัญเพราะเป็นส่วนที่ช่วยให้เจดีย์ทั้งองค์ รวมทั้งทำให้ *"ยอดเจดีย์"* ตั้งอยู่ได้ จึงจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับส่วนที่เป็น *"ฐานเจดีย์"* นี้ให้ชัดเจน เพื่อจะเข้าใจ *"ชาติไทย"* โดยรวมอย่างลึกซึ้งรอบด้าน[270]

พระยาอนุมานราชธนได้แสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า ชาวบ้านทั่วไปซึ่ง *"มีปัญญาน้อย"* มีความเข้าใจ *"ธรรม"* ในระดับต่ำ หรือนับถือพุทธศาสนาแบบที่ไม่ต้องอาศัย *"ปัญญา"* มาก หรือไม่ต้องอาศัย *"ปัญญา"* ใด ๆ เลย มีแต่ความศรัทธาคือเชื่อด้วยอารมณ์ความรู้สึกเท่านั้น ในบทความเรื่อง **พุทธศาสนาและไสยศาสตร์** ซึ่งเขียนขึ้นในครึ่งหลังของทศวรรษ 2500 **พระยาอนุมานราชธนยังคงเปรียบเทียบ *"ผู้ทรงคุณความรู้"* ว่าเหมือนยอดเจดีย์ ส่วนประชาชนเป็น *"ฐานเจดีย์"* และระหว่าง *"ยอดเจดีย์"* กับ *"ฐานเจดีย์"* ก็แบ่งชั้นลดหลั่นกันลงมาตามระดับของปัญญา** ดังความต่อไปนี้

---

[268] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 104.

[269] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[270] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนาและไสยศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

ว่าโดยเนื้อแท้ของพุทธศาสนาแล้ว ก็เป็นแต่เรื่องสอนคนให้รู้จักคิดด้วยเหตุผล เมื่อเห็นจริงแล้ว จึงเชื่อและประพฤติปฏิบัติตนไปตามนั้น...ธรรมที่กล่าวเหล่านี้ เหมาะแก่ผู้ทรงคุณความรู้ มีปัญญา รู้จักใช้เหตุผลในสิ่งที่ตนเชื่อ แต่ท่านเหล่านี้มีอยู่กี่คนถ้าคิดเทียบส่วนกันกับคนอื่น ๆ ทั้งหมด ***ซึ่งมีปัญญาและความรู้ลดหลั่นกันลงไปเป็นขั้น ๆ ที่จะมีเท่ากันทั้งหมดหามีไม่*** *...เปรียบเหมือนพระสถูปเจดีย์...* ***คนมีปัญญาสูง เปรียบเหมือนเป็นส่วนยอดของพระเจดีย์ คนที่มีปัญญาต่ำลงมาก็เปรียบเหมือนส่วนต่าง ๆ ของพระเจดีย์ ซึ่งลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ จนถึงชั้นล่างสุดก็ถึงตอนที่เป็นฐานเจดีย์*** *ซึ่งในตัวของมันเองก็มีเป็นชั้น ๆ เหมือนกัน เป็นฐานเขียง ฐานปัทม์ ฐานเท้าสิงห์ เป็นต้น* ***คนที่เป็นชั้นตาสีตาสา ยายมียายมา ซึ่งเป็นพวกชาวบ้านร้านถิ่น ก็เปรียบได้เป็นเหมือนชั้นฐานเจดีย์****...ขอให้คิดดู ถ้าเจดีย์ไม่มีฐานไว้เป็นสิ่งรองรับ ตัวเจดีย์และยอดเจดีย์จะอยู่ได้ไฉน...เหตุนี้ ภายในศาสนาเดียวกันจึงต้องมีแยกกันอยู่ในทางทฤษฎีเป็นสองพวก คือศาสนาของผู้รู้ (intellectual religion) และศาสนาของประชาชน (popular religion) แต่ในทางปฏิบัติแยกให้เด็ดขาดไม่ได้ เพราะมีลักษณะเหลื่อมล้ำกันอยู่ทุกระยะ*[271]

เมื่อเขียน **ศาสนาเปรียบเทียบ** เพื่อตีพิมพ์ใน พ.ศ.2502 พระยาอนุมานราชธนอธิบายว่า คนที่ประกอบกันขึ้นเป็นประเทศชาติ ส่วนหนึ่งเป็น *"ผู้รู้"* อีกส่วนหนึ่งเป็น *"ผู้ไม่รู้"* โดยระบุว่า *"ศาสนาที่ชนชาวทั้ง 2 พวกนี้นับถือ แม้ได้ชื่อว่าเป็นศาสนาเดียวกัน แต่ก็เป็นสองศาสนาหรือสองคติอยู่เสมอไป"*[272] งานเขียนของพระยาอนุมานราชธนเรื่องอื่น ๆ ก็แสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า **ยกย่อง *"ความเชื่อด้วยปัญญาทางเหตุและผล"* เหนือกว่า *"ความเชื่อด้วยอารมณ์ความศรัทธา"*** พร้อมกับระบุไว้บ่อยครั้งในทำนองว่า *"ประชาชน...ส่วนใหญ่เป็นผู้มีศรัทธาทางอารมณ์มากกว่าทางปัญญา"*[273]

ใน ***"พุทธศาสนาและไสยศาสตร์"*** (พ.ศ. 2505) กล่าวว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายระดับ หรือแบ่งเป็นหลาย *"ชั้น"* ซึ่งมีนัยว่า คนที่นับถือพุทธศาสนามีหลาย *"ชั้น"* ตามระดับของความเข้าใจ **"ธรรม"** มิได้มองว่า คำสอนทุกเรื่องล้วนสามารถโยงไปถึงโลกุตรธรรมได้ พระยา

---

[271] เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.(เน้นโดยผู้วิจัย).

[272] พระยาอนุมานราชธน, "ศาสนาเปรียบเทียบ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่ม 4 เรื่อง ศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 17.

[273] เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

อนุมานราชธนกล่าวว่า *"อะไรคือความดี อะไรคือความชั่ว อะไรที่เป็นทุกข์เป็นสุข เป็นความเสื่อมและความเจริญ และอะไรเป็นความจริงที่ทำให้เกิดทุกข์และสุข...มีอยู่เป็นขั้น ๆ จากขั้นต่ำไปจนถึงขั้นสูงสุด เหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ให้เห็นตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสุดยอด..."*[274]

ในเรื่อง ***"ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพราหมณ์ พุทธ และชิน ในแง่ประวัติศาสตร์"*** พระยาอนุมานราชธน**อธิบายการแบ่งแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ของพุทธศาสนา ว่าเกิดจาก *"ความสูง-ต่ำ"* ทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมของผู้นับถือ มิได้อธิบายในแง่ที่แต่ละนิกายมีทัศนะทางศาสนาที่แตกต่างกัน**

> *เมื่อชาติต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะทางเชื้อชาติ และวัฒนธรรมเป็นต่าง ๆ ต่ำบ้างสูงบ้างไม่เท่ากัน มายอมรับนับถือพุทธศาสนา จึงเป็นเหตุให้ประวัติศาสตร์หรือความเป็นไปของพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก...เกิดมีลัทธินิกายเก่าและใหม่ขึ้น*[275]

ในการบรรยายเรื่อง ***"ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย"*** ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2503 พระยาอนุมานราชธนยืนยันว่าประเทศชาติหรือสังคมใหญ่ประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติและหลายชั้นวรรณะ

> *ประเทศชาติย่อมประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติมาผสมกัน แม้อยู่ในแผ่นดินประเทศชาติเดียวกัน ก็อยู่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะทางภูมิศาสตร์แตกต่างกันไม่มากก็น้อย และความเป็นไปในทางประวัติศาสตร์ก็ไม่เหมือนกันทีเดียว เงื่อนไขทางวัฒนธรรมก็ผิดแผกกัน* ***นอกนี้เมื่อว่าทางสังคมก็ยังต่างกันด้วยชั้นวรรณะตลอดจนฐานะและบทบาทของคนเหล่านี้อันเกี่ยวกับสังคมก็ยังมีต่างกัน***[276]

---

[274] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนาและไสยศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 119.

[275] พระยาอนุมานราชธน, "ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพราหมณ์ พุทธ และชิน ในแง่ประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 238.

[276] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 155-156. (เน้นโดยผู้วิจัย).

พระยาอนุมานราชธนกล่าวด้วยว่า ความเสมอภาคระหว่างวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในแต่ละสังคม เป็นสภาวะที่ *"ไม่น่าปรารถนานัก"* โดยเขียนไว้หลายที่ว่า *"ถ้าสังคมใดมีบุคคลเป็นส่วนประกอบ ที่มีระดับวัฒนธรรมเสมอกันหมด สังคมนั้นก็มีวัฒนธรรมเป็นแบบรูปซึ่งไม่น่าปรารถนานัก"*[277] และเน้นอยู่เสมอว่า วัฒนธรรมของคนแต่ละท้องถิ่นและแต่ละชั้นจะต้องแตกต่างกันและไม่เท่าเทียมกัน *"การนิยม...มีต่าง ๆ กัน เป็นการนิยมของคนชั้นไหนและท้องถิ่นไหนในชาติ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขแห่งการศึกษา การเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ จะมีเหมือนกันหรือเท่ากันหมดไม่ได้ ถ้ามีได้ก็เป็นสิ่งที่ไม่น่าจะพึงปรารถนาในทางวัฒนธรรม*[278]

ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะยอมรับว่า *"ประชาชนลางพวก...ที่มีปัญญา รู้จักใช้เหตุผลก็เลิกเรื่องนับถือผีสางเทวดา"* แต่ก็เห็นว่าชาวบ้านที่สามารถพัฒนาตนเองจนเป็นคนมีปัญญาและเลิกนับถือผีสางเทวดาได้นั้น ***"เป็นคนจำนวนน้อย"***[279] และ**วิธีคิดที่เห็นว่า *"ตาสีตาสายายมียายมา"* ด้อยปัญญา ก็ยังเป็นฐานในการอธิบายเรื่องวัฒนธรรมอยู่เสมอ** นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยังเน้นด้วยว่า ***"แก่นหรือเนื้อแท้ของศาสนา...ถ้าเป็นคนชั้นฐานเจดีย์ก็มองเห็นได้ยากเต็มที เพราะมีเปลือกและกระพี้ปิดบังไว้หนาแน่น"***[280] และระบุว่า

> *ชนชาติไทยนับถือศาสนาต่าง ๆ ซ้อนเป็นอย่างรูปเจดีย์อีกเหมือนกัน คือนับถือผีสางเทวดาเป็นพื้นฐาน ถัดขึ้นไปนับถือไสยศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู แล้วจึงนับถือพุทธศาสนาเป็นอย่างชั้นยอดของเจดีย์ ความเชื่อทั้งสามคตินี้ นับถือคละเคล้าปะปนกันไป จะถืออย่างไหนมากหรือน้อยกว่ากันก็สุดแล้วแต่ชาติชั้นและการศึกษาของคนในหมู่ซึ่งมีไม่เท่าเทียมกัน*[281]

การเน้นวิธีคิดที่ว่าวัฒนธรรมมี "ชั้น" ของความเจริญตามทฤษฎีวิวัฒนาการดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ย่อมส่งผลให้ยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคมโดยปริยาย เพียงแต่มิได้แบ่งด้วยหลักชาติวุฒิโดยตรง แต่หันมาเน้นระดับของ *"ปัญญา"* หรือ ความสามารถในการใช้เหตุผล

---

[277] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับ หน้า 20.

[278] เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

[279] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนาและไสยศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 121.

[280] เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

[281] เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

แทน ทั้งนี้ โดยพระยาอนุมานราชธนยืนยันอยู่เสมอว่าการแบ่ง *"ชั้น"* เช่นนี้เป็นเรื่องธรรมดา ต้องยอมรับความจริงและควรจะมีความเข้าใจด้วยว่า ศาสนาและวัฒนธรรมทั้งปวงของประชาชนซึ่งถือเป็นส่วนฐานของเจดีย์นี้ มีความสำคัญ เพราะเป็นศาสนาและวัฒนธรรมที่ทำให้ชาวบ้าน *"สบายใจ"* ไม่ควรพยายามล้มล้างไปเสีย เพราะจะทำให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในชนบท พระยาอนุมานราชธนเปรียบให้เห็นว่า การที่ชาวบ้านสวมเสื้อผ้าขาดกระรุ่งกระริ่งนั้น ยังดีกว่าการบังคับให้ชาวบ้านถอดออกโดยไม่มีเสื้อผ้าใหม่มาสวมแทน และอ้างอิงพระพุทธเจ้าด้วยว่า *"พุทธศาสนาเกิดในหมู่ผู้ที่เขานับถือผีสางเทวดาก็จริงอยู่ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เคยทรงประกาศไว้ที่ไหนว่าพุทธศาสนามีขึ้นเพื่อทำลายเรื่องผีสางเทวดาซึ่งมีอยู่ในศาสนาอื่นที่ประชาชนยังนับถือกันอยู่"*[282]

พระยาอนุมานราชธนเน้นแนวทางการเปลี่ยนแปลงชนบทอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่ล้มล้างขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้าน ถ้าพยายามทำให้ชาวบ้านนับถือศาสนาด้วยปัญญา จะเกิดผลร้ายตามมา เพราะชาวบ้านยังไม่มีปัญญาพอที่จะรับได้ อาจจะส่งผลให้ชาวบ้านหันไปหา *"ลัทธิอื่นอันไม่พึงปรารถนา"* ซึ่งคงจะหมายถึงลัทธิคอมมิวนิสต์นั่นเอง ดังความว่า

> *ถ้าศาสนามีแต่หลักธรรมอย่างเดียว คนที่มีปัญญาน้อยกว่า ก็ย่อมจะไม่เข้าใจและไม่รู้สึกซาบซึ้ง ในที่สุดก็จะหันกลับไปถือคติตามความเชื่อเดิมของตน* ***และเป็นทางให้ถูกพวกอื่นชักจูงให้เห็นผิดเป็นชอบได้ง่าย ให้ไปหลงเชื่อลัทธิอื่นอันไม่พึงปรารถนาก็ได้*** *สมเด็จพระราชาคณะองค์หนึ่งเป็นชาวภาคอีสานบอกข้าพเจ้านานมาแล้วว่า ให้****ราษฎรซึ่งมีปัญญาน้อย****นุ่งผ้าที่ขาดวิ่นน่ารังเกียจ ยังดีกว่าให้เขาไม่นุ่งผ้า ถ้าจะมีเสื้อผ้าอย่างใหม่ที่ไม่เคยนุ่ง ให้เขานุ่งก็นุ่งไม่เป็น ก็ยิ่งจะซ้ำร้ายไปกว่านุ่งผ้าที่ขาดวิ่นเสียอีก...พระพุทธองค์ทรงแจ้งเรื่องเหล่านี้อยู่แล้ว จึงได้ทรงผ่อนปรนคติของการถือให้ไว้ทั้งสองประการ สุดแล้วแต่ฐานะและพื้นเพทางปัญญาของคน จะเหมาะอยู่ในระดับไหนชั้นไหน* ***ที่จะทำให้เสมอภาคมีเท่ากันและเหมือนกันหมด ไม่มีใครทำได้เลย***[283]

---

[282] เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

[283] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 181.

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ในทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนมองศาสนาแบบชาวบ้านในแง่ที่ช่วยให้ชาวบ้าน *"สบายใจ"*[284] แต่มิได้มองในแง่ที่เป็นฐานของ *"ภูมิปัญญา"* ในการจัดการทรัพยากรให้เกิดความเป็นธรรมในชุมชนและสามารถรักษาระบบนิเวศเอาไว้ได้ ดังที่นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนในสมัยหลังได้แสดงให้เห็น ผลงานของพระยาอนุมานราชธนจึงมิได้ทำให้ชาวบ้านมีภาพลักษณ์เป็นกลุ่มคนที่มี *"ภูมิปัญญา"* หรือมีความรู้เพียงพอที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนเองให้บรรลุถึงความดีงามหรือความเจริญอันพึงปรารถนาได้เลย

การที่ปัญญาชนภาครัฐ รวมทั้งพระยาอนุมานราชธน**มิได้**เห็นว่าชาวบ้านมี ***"ภูมิปัญญา"*** นี้เป็นที่มาของนโยบายพัฒนาการศึกษา ที่นำเอาความรู้แบบใหม่เข้าไปแทนที่ความรู้ของชาวบ้านและไม่เคยคำนึงว่านโยบายการพัฒนาประเทศโดยรวมนั้น จะทำลายภูมิปัญญาและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านลงไปเพียงใด พระยาอนุมานราชธนเพียงแต่เตือนว่า อย่าล้มล้างความเชื่อของชาวบ้านลงไปในทันทีทันใด เพราะความเชื่อที่งมงายก็มีประโยชน์ในแง่ของการควบคุมสังคม และหากทำลายความเชื่อเหล่านี้ลงไปแล้ว ก็จะส่งผลให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในชนบท ซึ่งกระทบต่อความมั่นคงของชาติ[285]

เพื่อให้คนทั่วไปยอมรับ "ความไม่เสมอภาค" โดยดุษณี งานเขียนของพระยาอนุมานราชธนในทศวรรษ 2500 พยายามอธิบายว่า *"ความไม่เสมอภาค"* เป็นเรื่องปรกติธรรมดา หรือเป็น "ธรรมชาติ" ที่จะต้องเป็นเช่นนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนความเสมอภาคเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เลย เพราะผิดธรรมชาติ

ใน **"เรื่องวัฒนธรรม"** ซึ่งเขียนใน พ.ศ.2501 พระยาอนุมานราชธน ทำให้เห็นว่า การแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องธรรมดา เพราะ *"สังคมมนุษย์ย่อมมีความแตกต่างกันในวิถีชีวิตเพราะด้วยชั้นของวัฒนธรรมซึ่งมีสูงและมีต่ำไม่เท่ากัน แม้ในสังคมเดียวกัน ถ้าต่างยุคต่างสมัย หรือต่างชั้นบุคคลก็ผิดกัน"*[286] วิธีที่พระยาอนุมานราชธนใช้อยู่*เสมอ ในการทำให้คนยอมรับการแบ่ง "ชั้น" ในลักษณะที่ "แต่ละคนก็มีฐานะและบทบาทต่าง ๆ กัน"* คือ การเปรียบเทียบความไม่เสมอ

---

[284] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนาและไสยศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 121.

[285] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตของชาวนา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 81.

[286] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 11.

ภาคทางสังคมเช่นนี้กับนิ้วมือที่มีขนาดและความยาวไม่เท่ากัน แต่ทำงานประสานกัน ดังความตอนหนึ่งใน **เรื่องวัฒนธรรม** ที่ว่า

> *ตัวอย่างอันดีอันเกี่ยวด้วยเอกัตภาพ ซึ่งมีอยู่ในธรรมชาติ คือนิ้วมือ นิ้วทั้ง ๕ นิ้วที่ประกอบกันเป็นส่วนหนึ่งของมือ ถ้ามีลักษณะเท่ากันและเหมือนกันหมด ก็จะเป็นนิ้วมือที่ไม่น่าปรารถนานัก เพราะจะใช้การไม่ได้ดี ...ถ้านิ้วแต่ละนิ้วไม่ทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาทของตน...และนิ้วอื่นซึ่งไม่มีฐานะและหน้าที่เช่นนั้น กลับไปแย่งทำ ก็จะหยิบอะไรไม่ได้ ถึงได้ก็ไม่สะดวก ถ้าจะทำอะไร นิ้วทั้ง ๕ นิ้วไม่หยิบพร้อมกัน ก็แสดงว่านิ้วเหล่านั้นขาดสามัคคีความพร้อมเพรียงกัน หรือไม่มีเอกัตภาพนี้ฉันใด เรื่องสังคมวัฒนธรรมก็ฉันนั้น*[287]

หลายครั้งด้วยกันที่พระยาอนุมานราชธนใช้วิธีเล่าเรื่องเกี่ยวกับเปรต ที่พยายามทำให้คน *"เท่ากัน"* แต่ทำไม่สำเร็จ เพราะเป็นไปไม่ได้ ดังข้อความใน **เรื่องวัฒนธรรม** ที่ว่า

> *มีนิทานชาวอีสานอยู่เรื่องหนึ่ง เล่าว่า คนเดินทางหลายคนมานอนค้างแรมคืนที่ศาลาแห่งหนึ่งในกลางป่า ตกดึกเมื่อคนเดินทางเหล่านั้นกำลังหลับสนิท เปรตตนหนึ่งมาที่ศาลาเห็นคนเหล่านั้นนอนก้าวก่ายกัน ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ก็รำคาญใจอยากจะจัดให้เป็นระเบียบเข้าแนวกันเสีย จึงลากศีรษะคนนอนเหล่านั้นซึ่งเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันอยู่ ให้เข้าแนวเท่ากันหมด ดูก็เสมอกันดี ครั้นเหลือบไปดูทางเท้าคนเหล่านั้น เห็นยังลักลั่นอยู่ จึงลากเท้าให้มาเข้าระดับเท่ากันเสีย แต่ทางศีรษะของคนเหล่านั้นกลับไม่เท่ากันอีก หันไปจัดทางศีรษะใหม่ ทางเท้าก็กลับลักลั่นอีก พยายามจัดกลับไปกลับมาอยู่หลายครั้งหลายหน ก็ทำให้ศีรษะและเท้าเท่ากันไม่ได้ ในที่สุดเปรตก็หมดความพยายาม ที่จะทำให้เท่ากัน*[288]

พระยาอนุมานราชธนกล่าวในตอนท้ายว่า การทำให้คนเท่ากันหรือเหมือนกันนั้น *"แม้แต่ผีสางเทวดาก็ทำไม่ได้"* และเน้นว่า **คนที่มีฐานะต่างกัน ต้องมีลักษณะส่วนใหญ่เหมือนกัน และต่างก็ต้องทำหน้าที่ของตนอย่างสามัคคีกลมเกลียวกับคนอื่น ๆ**

---

[287] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

[288] เรื่องเดียวกัน.

แม้จะต้องแตกต่างกัน แต่ก็ต้องมีลักษณะส่วนใหญ่ที่ไม่แตกต่างกัน ในพวกทหาร ก็มีทั้งที่เป็นแม่ทัพนายกอง ลดหลั่นรองกันลงไปจนถึงพลทหาร แต่ก็เป็นทหารด้วยกัน แม้แต่พลทหารก็ยังมีแตกต่างกันเป็นเหล่าต่าง ๆ ซึ่งมีบทบาทซึ่งจะต้องกระทำตามหน้าที่ เพราะฉะนั้นความสำคัญของสังคมและวัฒนธรรม จึงอยู่ที่มีเหมือนกันและไม่เหมือนกัน แต่ว่าทำหน้าที่กลมเกลียวเป็นสามัคคีรสมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน[289]

ในการบรรยาย ***"ความรู้เรื่องวัฒนธรรม"*** พระยาอนุมานราชธนกล่าวในทำนองเดียวกันว่า การแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ถูกต้องตามธรรมชาติ เพราะคนมีปัญญาไม่เท่ากัน และยังคงเปรียบเทียบการแบ่งชั้นของคนกับนิ้วมือ 5 นิ้ว ซึ่งไม่เท่ากัน แต่เมื่อร่วมมือกันตาม *"หน้าที่"* ของนิ้วแต่ละนิ้ว ซึ่งหมายถึงการร่วมมือกันระหว่างคนต่างชั้นกันซึ่งทำหน้าที่ไม่เหมือนกัน ก็จะช่วยให้บรรลุความสำเร็จได้

มนุษย์อยู่ร่วมกัน ***ไม่ใช่จะมีปัญญาความคิดเหมือนกันหมด*** *มีชั้น มีความผิดแปลกแตกต่างกันออกไป ...นิ้วมือไม่เท่ากัน ต้องมีนิ้วก้อย หัวแม่มือ แต่จะทำหน้าที่ก็ใช้พร้อมกันทั้งห้านิ้วได้เหมาะเจาะดี ...ถ้านิ้วเท่ากันหมดก็หยิบอะไรไม่ได้* ***สังคมก็เป็นเช่นนั้น มีชั้น ๆ ในสังคม***[290]

ในการบรรยายเรื่อง *"ความภักดี ศาสนา และจริยธรรม"* ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2505 พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึง *"ประเทศชาติ"* ว่าประกอบด้วยคนต่างชั้น โดยเปรียบกับนิ้วมือเช่นเดิม ซึ่งแต่ละนิ้วมีหน้าที่ต่างกัน **ไม่เข้าไปยุ่งก้าวก่ายกัน แต่ทุกนิ้วทำหน้าที่ประสานกัน**

คนที่มารวมกันเป็น...ประเทศชาติ ย่อมประกอบขึ้นได้ก็ด้วยมีคนต่างเชื้อชาติต่างฐานะ และต่างชั้นวรรณะมาผสมกัน มีทั้งคนชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ คนโง่ คนฉลาด ถ้าจะยกอุทาหรณ์เรื่องนิ้วมือขึ้นมาเปรียบ เพียงมีอยู่ห้านิ้วเท่านั้นก็ยังมีลักษณะต่าง ๆ กัน ...นิ้วเหล่านี้ย่อมทำหน้าที่ไม่เหมือนกัน ถึงคราวจะกำมือ นิ้วทั้งหมดก็จะทำหน้าที่ประสานและพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าจะหยิบอะไร

---

[289] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

[290] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 110. (เน้นโดยผู้วิจัย).

นิ้วที่มีหน้าที่หยิบ ก็จะทำหน้าที่ก็จะทำหน้าที่ของตน ส่วนนิ้วที่ไม่มีหน้าที่ ก็ไม่เข้าไปยุ่งก้าวก่ายด้วย[291]

จนถึง พ.ศ.2509 พระยาอนุมานราชธนยังคงเน้นถึงการแบ่งชั้นด้วยการกล่าวว่า *"มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง เพราะรู้จักปกครองอยู่ใต้ปกครอง ลดหลั่นกันลงไปเป็นชั้น ๆ ตามสถานภาพและหน้าที่สังคม"*[292] **นับเป็นการสร้างความรู้เพื่อสร้างเอกภาพของชาติ พร้อมกับจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นโดยแท้**

อนึ่ง วิธีการสำคัญที่พระยาอนุมานราชธนใช้ในการทำให้คนไทยยอมรับ *"ชั้น"* ของคนในสังคม ก็คือการยืนยันทฤษฎีวิวัฒนาการ ซึ่งเน้นว่าคนแต่ละกลุ่มมีความเจริญทางวัฒนธรรม หรือมีปัญญาไม่เท่ากัน ซึ่งทำให้มี *"หน้าที่"* แตกต่างกัน จะเห็นได้ว่าในทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2510 พระยาอนุมานราชธนพยายามเน้นย้ำทฤษฎีวิวัฒนาการ (ที่เป็นรากฐานของการแบ่ง *"ชนชั้น"* ของคน และ "ชนชั้น" ของวัฒนธรรม) เป็นอย่างมาก และการนิยามความหมายของ "อารยธรรม" ในงานเขียนของพระยาอนุมานราชธน ก็คือการเน้นให้ยอมรับ *"ชั้น"* ของวัฒนธรรมนั่นเอง เพราะ *"อารยธรรม"* หมายถึงวัฒนธรรมที่เจริญในระดับสูงกว่าวัฒนธรรมทั่ว ๆ ไป[293]

ใน **เรื่องวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า วัฒนธรรมอยู่ภายใต้ ***"กฎวิวัฒนาการ"*** โดยระบุว่า *"กฎวิวัฒนาการ...เรื่องวัฒนธรรมก็ตกอยู่ในกฎที่ว่านี้...สังคมมนุษย์ย่อมมีความแตกต่างกันในวิถีชีวิต เพราะด้วยชั้นของวัฒนธรรมซึ่งมีสูงและมีต่ำไม่เท่ากัน แม้ในสังคมเดียวกัน ถ้าต่างยุค ต่างสมัย หรือ**ต่างชั้นบุคคลก็ผิดกัน** ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามเงื่อนไขของวิวัฒนาการวัฒนธรรม*[294] และ *วัฒนธรรม...ไม่ว่าจะเป็นของสังคมมนุษย์ชาติไร มีมาแล้วตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที เริ่มแต่มีวัฒนธรรมอยู่ในระดับต่ำมาก่อน แล้วจึงเจริญเป็นวิวัฒนาการต่อมาตามลำดับ...ทางเดินของวัฒนธรรมจากระดับต่ำมาเป็นระดับสูง...และจะเจริญได้ก็ด้วยได้วัฒนธรรมของคนอื่นมาแทรกซึมเป็นเลือดเนื้อของตนเอง*[295]

---

[291] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 201. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[292] พระยาอนุมานราชธน, "พรมแดนความรู้ สารวิทยา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์, หน้า 194-195.

[293] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 13.

[294] เรื่องเดียวกัน, หน้า 11. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[295] พระยาอนุมานราชธน, "วัฒนธรรมบางแง่ในชีวิตของชาวไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 284-285.

พระยาอนุมานราชธนเขียนไว้หลายครั้งว่า การนับถือผีสางเทวดา แสดงว่ามีวัฒนธรรมในระดับต่ำ ส่วนการนับถือศาสนาตลอดจนการดำรงชีวิตและการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ด้วย *"ปัญญา"* หรือ *"เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์"* เป็นความเจริญทางวัฒนธรรมในระดับสูง ที่เรียกว่าอารยธรรม ดังนั้น ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะชี้ให้เห็นว่าการนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้านและการเชื่อผีสางเทวดามีประโยชน์ต่อการจัดระเบียบและการควบคุมสังคมของชาวบ้าน **แต่ก็เน้นด้วยว่า คนที่นับถือผีสางเทวดา เป็นคนที่ *"ยังไม่เจริญ"*[296] ซึ่งหมายความว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ในประเทศไทย เป็นคนที่ *"ยังไม่เจริญ"* และต้องการ *"การพัฒนา"* เพื่อให้เจริญขึ้น** แต่แม้กระนั้น ก็ไม่มีวันที่จะเกิดความเสมอภาคอย่างแท้จริงขึ้นมาได้ จะเห็นได้ว่า ในขณะที่ *"ฝ่ายซ้าย"* เน้นการเปลี่ยนสังคมไปสู่ความเสมอภาค **พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"ความเสมอภาค"* ในโลกนี้ไม่มี จะมีก็แต่ในคำพูดเท่านั้น**

> *คนที่รวมกันอยู่...**หาที่มีสภาพความเป็นอยู่เท่ากันหรือเสมอภาคกันหมดทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่มี มีก็แต่ในคำพูด** เทวดาบนสวรรค์ก็ยังมีสภาพเท่ากันหมดไม่ได้ ถ้าจะให้เสมอกันหมด ทุกคนต้องเป็นนายทั้งหมดหรือเป็นทาสทั้งหมด จึงจะมีเสมอภาคกันได้ วัฒนธรรมของกวีก็ผิดกับวัฒนธรรมของนักการเมือง วัฒนธรรมของพ่อค้าก็แตกต่างกับวัฒนธรรมของกรรมกร วัฒนธรรมของคนชั้นสูงและชั้นต่ำก็มีไม่เท่ากัน แม้อยู่ในวัฒนธรรมชาติเดียวกัน*[297]

"สังคมที่ดี" หรือ "สังคมที่เจริญ" จึงไม่ใช่สังคมที่คนเสมอภาคกัน จะต้อง *"มีบุคคลซึ่งมีพื้นวัฒนธรรมต่างระดับชั้นซ้อนกันอยู่ แต่มีความประสานกันเป็นเอกัตภาพของสังคม"* [298] ดังนั้น ถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะยอมรับว่า *"แม้ในประเทศชาติเดียวกัน แต่ละถิ่นก็มีความเป็นไปในทางที่สืบต่อเป็นประเพณีมาไม่เหมือนกัน"* เพราะ *"มีสิ่งแวดล้อมในทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ไม่เหมือนกัน"*[299] และได้เพียรพยายามสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมของประชาชนใน

---

[296] พระยาอนุมานราชธน, "ผีสางเทวดา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 54.

[297] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม , หน้า 231.

[298] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

[299] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม , เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

ท้องถิ่นต่าง ๆ ขึ้นมาอย่างมากมาย เพื่อให้รัฐบาลตระหนักว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นโดยยอมรับความแตกต่างหลากหลาย **แต่พระยาอนุมานราชธนก็เน้น เอกัตภาพ** (integration) **ทางวัฒนธรรมไปพร้อมกัน** โดยได้เน้นย้ำอยู่เนือง ๆ ว่า *"วัฒนธรรมใดจะเจริญหรือเสื่อม ก็อยู่ที่วัฒนธรรมนั้นมีเอกัตภาพหรือไม่"*[300] พร้อมกันนั้นก็เน้นบทบาทของชนชั้นนำในการสร้าง *"เอกัตภาพทางวัฒนธรรม"* เพื่อให้เกิดวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ *"มีลักษณะส่วนใหญ่ที่ไม่แตกต่างกัน"*[301] หรือเกิดความ *"เป็นอันหนึ่งอันเดียวของแต่ละสังคม เรียกว่าวัฒนธรรมรวม (total culture)*[302] ในที่สุด

ในหนังสือ **เรื่องวัฒนธรรม** พระยาอนุมานราชธนนิยาม *"เอกัตภาพ"* ว่าหมายถึง *"ลักษณะเข้ากันได้ดี มีความพร้อมเพรียงกัน หรือเข้าชุดเข้าพวกกันได้เหมาะเจาะ จนรู้สึกว่าสมบูรณ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...มีหน่วยต่าง ๆ ประกอบกันเป็นหน่วยเดียวกันโดยสมบูรณ์"*[303] เมื่อกล่าวถึง *"เอกัตภาพ"* ของวัฒนธรรมแห่งชาติที่มีความหลากหลายและประกอบขึ้นด้วยคนหลายชนชั้น **พระยาอนุมานราชธนใช้คำว่า *"เอกภาพในความหลากหลาย"*** (unity in varieties) **โดยเปรียบเทียบกับองค์อินทรีย์หรือร่างกาย เพื่อให้คนยอมรับว่าเป็นเรื่องธรรมชาติที่จะต้องเป็นเช่นนั้น แล้วยินยอมที่จะทำหน้าที่ของตนโดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของผู้อื่น** ซึ่งจะส่งผลให้ *"ส่วนรวมคือประเทศชาติ มีความเจริญงอกงามอยู่ดีกินดี"* เช่นเดียวกับการทำหน้าที่ของอวัยวะต่าง ๆ ที่ไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของอวัยวะอื่น ๆ อันส่งผลให้ร่างกายโดยรวมมีความแข็งแรงสมบูรณ์[304]

เนื่องจากพระยาอนุมานราชธนเน้นการแบ่งชนชั้นโดยตระหนักดีว่าคนในชั้นต่าง ๆ นั้น *"ลางทีก็เป็นปฏิปักษ์กัน"* จึงได้เน้น *"ความสามัคคีเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม"* เพื่อจะลดความขัดแย้งและสามารถสร้างสังคมที่มีเอกัตภาพขึ้นมา ถึงกับอ้างภาษิตที่ว่า *"รวมกันก็อยู่ แยกกันก็ตาย"*[305] พระยาอนุมานราชธนไม่เคยกล่าวถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรม กลับพยายามเน้นเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักทั่วไป คือเน้นให้**คนที่มีฐานะแตกต่างกัน *"ทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาท"* ด้วยความ *"กลมเกลียวเป็นสามัคคีรส"***

---

[300] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 17.

[301] เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

[302] เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

[303] เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

[304] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรมคืออะไร" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 229.

[305] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 16. (เน้นโดยผู้วิจัย).

*ถ้าคนส่วนใหญ่ในสังคมไม่**ทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาท** (status and role) ของตนในสังคม ไม่ดำเนินวิถีชีวิตให้เป็นไปตามวัฒนธรรมที่กำหนดไว้ในสังคม ก็จัดว่าสังคมนั้นและวัฒนธรรมนั้นบกพร่องในเอกัตภาพ ...*

*เพราะฉะนั้นความสำคัญของสังคมและวัฒนธรรม จึงอยู่ที่มีความเหมือนกันและไม่เหมือนกัน **แต่ว่าทำหน้าที่กลมเกลียวเป็นสามัคคีรสมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน** จึงจะทำให้สังคมและวัฒนธรรมมีความเจริญก้าวหน้า*[306]

การเน้นว่าแบ่งชั้นเป็นเรื่องปรกติธรรมดา และคนในแต่ละ *"ชั้น"* พึงทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาทด้วยความสามัคคีเช่นนี้ **ทำให้ *"สิทธิของปัจเจกชน"* มีความสำคัญน้อยมากหรือไม่มีความสำคัญเลย** ซึ่งการเน้น *"หน้าที่"* และไม่ให้ความสำคัญแก่ *"สิทธิ"* นี้ เป็นลักษณะเด่นทางความคิดของปัญญาชนกระแสหลักตลอดมา ในเรื่อง ***"ความหมายแห่งวัฒนธรรม"*** พระยาอนุมานราชธนระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า**คนควรทำ *"หน้าที่" โดย "ไม่ต้องรู้จักหรืออ้างเอาสิทธิก็ได้"***

*คนเรา...ต้องทำงาน ...เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่นด้วย และงานที่ทำจะเกิดผลงอกงามก็ด้วยมีจิตใจเข้มแข็งและซื่อตรง รู้จัก**สิทธิและหน้าที่** ในทางสัมมาปฏิบัติที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า moral force **อันที่จริงรู้จักหน้าที่อย่างเดียวก็พอ ไม่ต้องรู้จักหรืออ้างเอาสิทธิก็ได้** เพราะเมื่อรู้จักหน้าที่และกระทำตามหน้าที่ของตนมาดีแล้ว สิทธิก็จะมีมาเองเป็นเงาตามตัว ขออย่างเดียวอย่าอ้างเอาสิทธิอย่างเดียว แต่ตนไม่ทำตามหน้าที่ เพราะหน้าที่ย่อมมีก่อนสิทธิ*[307]

เนื่องจากพระยาอนุมานราชธนเห็นว่าการที่คนไม่เท่าเทียมกันนั้นเป็นเรื่องธรรมดาหรือเป็นเรื่องธรรมชาติ เหมือนคนทั้งหลายมีความ *"สูงต่ำดำขาวไม่เท่ากัน"* ทำให้ไม่นิยมระบอบประชาธิปไตยแบบเสียงข้างมาก พระยาอนุมานราชธนเคยกล่าวว่า ***"ก็ถือเอาเสียงข้างมากนั่นแหละเป็นถูก แต่ทั้งนี้ยกเว้นเสียงข้างมากที่มาจากคน "สูงต่ำดำขาวไม่เท่ากัน" ถ้ากระไรได้ขาวเป็นขาว ถึงจะขาวมากขาวน้อยก็ยิ่งดีด้วยเป็นขาวด้วยกัน"***[308]

---

[306] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[307] พระยาอนุมานราชธน, "ความหมายแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม หน้า 262. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[308] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องบัญญัติศัพท์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 104-105. (เน้นโดยผู้วิจัย).

พร้อมกับการเน้นเรื่อง *"หน้าที่"* โดยไม่ให้ความสำคัญแก่ *"สิทธิ"* พระยาอนุมานราชธนก็ได้เน้นเรื่อง ***"การเสียสละ"*** เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย ดังที่กล่าวไว้ในเรื่อง ***"ความหมายแห่งวัฒนธรรม"*** ว่า *"เมื่อมารวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นชาติ ก็ต้องมีหน้าที่เป็นสัมพันธ์ต่อกัน มนุษย์โดยธรรมชาติย่อมรักตนแสวงหาประโยชน์เฉพาะตน แต่เมื่อมา...อยู่รวมกัน ก็ต้องยอมเสียสละลางสิ่งลางอย่างซึ่งเป็นส่วนตัว ให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนใหญ่หรือส่วนรวม"*[309]

การที่ปัญญาชนกระแสหลักเน้นเรื่อง *"หน้าที่" "การเสียสละ"* และ *"ความสามัคคี"* โดยไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่อง "สิทธิ" เอื้อต่อระบอบการเมืองแบบเผด็จการที่ปราศจาก *"การก้าวก่าย"* หรือการควบคุมตรวจสอบจากภาคประชาชน ขณะเดียวกันประชาชนก็ไม่สามารถอ้างถึงสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ สิทธิพลเมือง หรือสิทธิปัจเจกชนอันพึงได้รับความคุ้มครองจากรัฐและสังคม เปิดโอกาสให้รัฐสามารถรอนสิทธิของประชาชนในการจัดการทรัพยากร ในขณะที่ประชาชนจะต้อง *"เสียสละ"* และรักษา *"ความสามัคคีภายในชาติ"* อยู่เสมอ หากประชาชนเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ จะถูกมองว่าเป็นการกระทำที่ผิด และยากที่จะได้รับการสนับสนุนจากสังคมโดยรวม

อนึ่ง ระบอบประชาธิปไตย จะต้องให้ความสำคัญแก่ *"เสรีภาพ"* แต่พระยาอนุมานราชธนก็กล่าวไว้ใน พ.ศ.2503 คล้ายคลึงกับที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียน นั่นคือ แสดงให้เห็นว่า เสรีภาพแบบตะวันตกนั้น ชาวตะวันออกไม่เห็นว่ามีความหมายพิเศษใด ๆ เพราะเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในศาสนา พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า ชาวตะวันตกให้ความสำคัญแก่เสรีภาพก็เพราะ *"ได้เคยถูกเบียดเบียนและกีดกันเอาไว้ไม่ให้รับเสรีอันนี้...แม้ศาสนาเดียวแต่ต่างทิฐิกัน ก็ไม่มีลดละให้อภัยธรรมแก่กัน"* **ส่วนชาวตะวันออกนั้น *"คำว่าเสรีภาพแห่งความเชื่อจึงไม่มีความหมายแก่ชาวตะวันออก เพราะมีอยู่แล้ว"***[310] การนิยามความหมายของ *"เสรีภาพ"* โดยเน้นเสรีภาพทางศาสนาและแสดงให้เห็นว่าเสรีภาพเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในวัฒนธรรมตะวันออก (ซึ่งหมายรวมถึงวัฒนธรรมไทยด้วย) นี้ โดยนัยแล้วก็คือความพยายามที่จะลดทอนความสำคัญของการเรียกร้องเสรีภาพในทางการเมืองตลอดจนเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นลงไปนั่นเอง

---

[309] พระยาอนุมานราชธน, "ความหมายแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 262.

[310] พระยาอนุมานราชธน, "ศาสนาคริสต์ อิสลาม ยูดาย และฮินดู" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 146.

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ถึงแม้พระยาอนุมานราชธนจะเน้นให้คนไทยยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมอยู่เสมอ แต่ก็ทำให้คนไทยมองวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายในแง่ที่ไม่เสมอภาคกัน คนที่มีวัฒนธรรมสูงต่ำไม่เท่ากันมีหน้าที่ไม่เท่ากัน และต้องยอมรับหน้าที่ของตนโดยไม่รู้สึกถึงความไม่เท่าเทียม แต่ต้องสามัคคีกันอยู่เสมอ นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยังเน้นการบูรณาการทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ชนชั้นนำของกรุงเทพฯ ที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมสูงสุดนั้น มีความชอบธรรมที่จะปกครองคนในภาคอื่น ๆ และมีความชอบธรรมในการเปลี่ยนวัฒนธรรมของภาคอื่น เพื่อให้เกิด *"การประสานกัน"* จนเกิดเอกัตภาพทางวัฒนธรรม พระยาอนุมานราชธนได้อ้างอิงหนังสือเรื่อง **พลเมืองดี** ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ที่แบ่งคนออกเป็น **"นายเถื่อน"** กับ **"นายเมือง"** เพื่อให้คนไทยเห็นว่าเป็นการถูกต้องแล้วที่จะเปลี่ยนชาวบ้านที่เป็น *"นายเถื่อน"* ให้กลายเป็น *"นายเมือง"*[311] รวมทั้ง *"ชาวเขา"* ซึ่งพระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงในฐานะคนที่ยังป่าเถื่อน เช่น เรียก *"ชาวเขา"* ว่า ***"ชาติชาวป่าชาวเขา" "ชาวป่าชาวเขา...อนารยชน คือมีวัฒนธรรมอยู่ในขั้นต่ำ"***[312] ***"ชาวละว้าป่าเถื่อน"***[313] **"*ชาวดอยชาวเขาล้าหลังต่อความเจริญ*"**[314] ***"พวกที่หนีไปอยู่บนเขาซึ่งกลายเป็นชนชาติล้าหลัง"***[315] **ฯลฯ ซึ่งภาพ *"ชาวเขา"* เช่นนี้ ก็ทำให้ชาวเมืองมีอำนาจอันชอบธรรมที่จะปกครองชาวเขาและเปลี่ยนแปลงชาวเขาให้เจริญขึ้นเช่นเดียวกัน** และเป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า การที่คนในเมืองเห็นว่าชาวชนบทและชาวเขาด้อยความเจริญหรือไม่มีความรู้ ยังเป็นพื้นฐานทางความคิดที่ให้ความชอบธรรมแก่การกดค่าแรงงานและราคาสินค้าของชาวชนบทและชาวเขาอีกโสดหนึ่งด้วย

การทำให้วัฒนธรรมของชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของ "วัฒนธรรมไทย"

จุดเปลี่ยนสำคัญเกี่ยวกับความหมายของ *"วัฒนธรรมไทย"* ที่พระยาอนุมานราชธนทำให้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และมีความเด่นชัดยิ่งขึ้นในทศวรรษ 2500 ก็คือ การทำให้ประเพณีของชาวบ้าน เป็นส่วนหนึ่งของ *"วัฒนธรรมไทย"*

---

[311] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 46-47.

[312] พระยาอนุมานราชธน, "ผีสางเทวดา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่อง ประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 54.

[313] พระยาอนุมานราชธน, "ไทย-จีน" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เรื่อง ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 158.

[314] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม,หน้า 63.

[315] เรื่องเดียวกัน.

พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นความสำคัญของชาวนาโดยกล่าวว่า *"ชาวชนบทซึ่งเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศ และเป็นพลเมืองที่ทำให้ประเทศอุดมสมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ เพราะด้วยการทำนาอันเป็นงานอุตสาหกรรมที่เก่าแก่และแพร่หลายที่สุดของมนุษยชาติ"*[316] เมื่อชาวนามีความสำคัญเช่นนี้ การเข้าใจวัฒนธรรมของชาวนาในชนบทจึงมีความสำคัญมาก พร้อมกันนั้นก็ต้องตระหนักว่า วัฒนธรรมของชาวชนบทในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของ *"วัฒนธรรมไทย"* หรือ *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ของไทย จะต้องศึกษาวัฒนธรรมของชาวชนบทเพื่อจะเข้าใจวัฒนธรรมโดยรวมของไทยให้ดีที่สุด เพราะการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้เจริญขึ้นนั้นจะต้องกระทำโดยรักษามรดกทางวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ มิฉะนั้นก็อาจจะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติ หรือถึงกับ *"สูญชาติ"*

ผลงานเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและงานเทศกาลของชาวบ้านพระยาอนุมานราชธนมีลักษณะเป็นการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาวัฒนธรรม โดยที่แต่ละเรื่องได้รับการตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้งในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และยังได้รับการอ้างอิงโดยนักมานุษยวิทยาไทยและต่างประเทศอยู่เสมอ ความรู้เกี่ยวกับชาวบ้านที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้น จึงส่งผลให้ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านถูกรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง *"วัฒนธรรมไทย"* หรือ *"ความเป็นไทย"* จนกล่าวได้ว่า **พระยาอนุมานราชธนได้ทำให้วัฒนธรรมของประชาชนในชนบทมีพื้นที่อยู่ใน *"วัฒนธรรมแห่งชาติไทย"*** (แต่อยู่ในสถานะที่ด้อยกว่าวัฒนธรรมของชนชั้นอื่นดังกล่าวมาแล้ว) และพระยาอนุมานราชธนยังได้แสดงให้เห็นด้วยว่า *"วัฒนธรรมและประเพณี ก็มีบ่อเกิดจากความคิดเห็น ความรู้สึก และความเชื่อของคนในส่วนรวมคือประชาชน ซึ่งสะสมพอกพูนและสืบต่อร่วมกันมานานหลายชั่วอายุคน"*[317] ดังนั้น เมื่อรัฐจะเข้าไปเปลี่ยนแปลงชนบทตามนโยบายการพัฒนาประเทศ ก็จะต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมของชาวบ้าน ไม่ควรกระทำการเปลี่ยนแปลงด้วยวิธีถอนรากถอนโคน ซึ่งจะนำไปสู่ความปั่นป่วนในชนบท[318] ขณะเดียวกันก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทในแง่มุมต่าง ๆ *"ซึ่งเป็นความเชื่อที่ฝังลึกปนกันสลับซับซ้อนและยุ่งเหยิง มีทั้งที่ดีและที่เลว สืบ*

---

[316] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตของชาวนา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า80.

[317] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค 1 จำนง ทองประเสริฐแปลจาก Source of Chinese Tradition" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 68. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[318] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตของชาวนา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 81.

ต่อและเปลี่ยนแปลงกันมาเรื่อยตามกาลสมัยจนมาเป็นเราในปัจจุบันนี้"[319] เพราะช่วยให้เข้าใจ *"เรื่องของชาติ"* ได้รอบด้านขึ้น พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"เราจะเข้าใจเรื่องของชาติได้อย่างไร ถ้าไม่ทราบถึงความประพฤติและจิตใจของคนแต่ก่อนและของชาวบ้านชาวชนบทในปัจจุบัน"*[320]

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือ ในทศวรรษ 2500 **พระยาอนุมานราชธนยังคงตอกย้ำภาพชนบทที่เป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* จุดประสงค์ในด้านหนึ่งก็เพื่อมิให้คนไทยหลงเชื่อการโฆษณาชวนเชื่อของพวกคอมมิวนิสต์ ที่เน้นว่าชนชั้นกรรมาชีพรวมทั้งชาวนาในชนบทถูกกดขี่ขูดรีด และจำเป็นที่จะต้องทำการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไทยไปสู่ระบอบสังคมนิยม จุดประสงค์อีกด้านหนึ่งก็คือต้องการจะให้รัฐบาลและระบบราชการตระหนักว่าไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องเร่งเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชนบทอย่างถอนรากถอนโคน**

ภาพของหมู่บ้านชาวนาที่พระยาอนุมานราชธนเสนอในทศวรรษ 2500 ถึงต้นทศวรรษ 2510 นั้น ยังคงไม่ปรากฏภาพความขัดแย้งทางชนชั้น เมื่อกล่าวถึงปัญหาของชาวนา ก็เน้นไปที่ปัญหาภัยธรรมชาติ อันได้แก่ปัญหาน้ำท่วมและฝนแล้ง กับปัญหาศัตรูพืช เช่น *"น้ำท่วมปูกัดหนอนกิน"* ซึ่งทำให้ *"ชาวนาก็เดือดร้อนต้องร้องไห้เพราะปลูกข้าวขึ้นแทนใหม่ไม่ทัน ถึงกับอดอยากยากจนทีเดียว ถ้าเป็นกันทั่ว ๆ ไปก็เป็นข้าวยากหมากแพงเป็นทุพภิกขภัยร้ายนัก"*[321] พระยาอนุมานราชธนไม่พูดถึงการที่ชาวนาขาดแคลนที่ดินและทุนรอน และการขูดรีดของพ่อค้าหรือโรงสีโดยที่ชาวนาขาดอำนาจต่อรองในการขายข้าว ทั้ง ๆ ที่เรื่องราวทำนองนี้ปรากฏอยู่มากอยู่ในรายงานของทางราชการและในหนังสือพิมพ์ทั่วไปนับตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า วิธีการศึกษาชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้านของพระยาอนุมานราชธนมิใช่การทำวิจัยภาคสนามแบบเข้มข้น หากแต่ใช้วิธีสอบถามจากผู้ที่เคยเห็น ซึ่งทำให้ข้อมูลที่ได้มานั้นจำกัดอยู่แต่เฉพาะในเรื่องที่ได้ตั้งคำถามโดยตรง ส่วนการนำเสนอความรู้ก็เป็นไปตามกรอบความคิดที่มีอยู่แล้ว มากกว่าจะเป็นผลมาจากปฏิกิริยาระหว่างผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษา หรือจากมุมมองใหม่ ๆ ของผู้ศึกษาที่มาจากการสังเกตเห็นความซับซ้อนของปรากฏการณ์ที่แตกต่างออกไปจากกรอบคิดหรือทฤษฎี

---

[319] พระยาอนุมานราชธน, "ผีสางเทวดา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 78.

[320] เรื่องเดียวกัน.

[321] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตของชาวนา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 94-96.

งานเขียนเรื่อง **"ชีวิตชาวนา"** ของพระยาอนุมานราชธน โดยภาพรวมแล้วเน้นไปที่เทคนิควิธีการทำนา ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา[322] และบรรยายภาพการลงแขกเกี่ยวข้าวตลอดจนวิถีชีวิตของชาวนาแบบโรแมนติค[323] ไม่ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ในชุมชนชาวนาอย่างเป็นระบบ ถึงแม้จะบอกว่าชีวิตชาวนาไม่ได้มีแต่ความสุข แต่ก็พูดถึงความทุกข์ในชีวิตชาวนาไว้น้อยมาก และยังคงเน้นแต่ความทุกข์ที่มาจากภัยธรรมชาติ โดยไม่กล่าวถึงความทุกข์อันเกิดจากโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมือง หรือการกดขี่ขูดรีดของนายทุนระดับต่าง ๆ นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังระบุไว้ในตอนท้ายด้วยว่า ***"ชาวนา ถ้าไม่หมกมุ่นด้วยอบายมุขมีการพนันเป็นต้น ก็มีความสุขหาน้อยไม่"***[324] ซึ่งเป็นการกล่าวโดยนัยว่าความทุกข์ของชาวนามาจากการประพฤติผิดศีลธรรม คือหมกมุ่นอยู่กับอบายมุข ภาพเหล่านี้เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางสืบมาจนถึงปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่องประเพณีและวัฒนธรรมชาวบ้าน หรือ *"หมู่บ้านชนบท ซึ่งยังห่างไกลจากความเจริญ"*[325] เพื่อให้คนในเมือง (ได้แก่ นักศึกษา นักวิชาการ ข้าราชการ และชนชั้นกลางทั่วไป) เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งแตกต่างและด้อยความเจริญ แต่ก็เป็นวิถีชีวิตที่ดีในระดับหนึ่ง เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ชาวบ้านมีพุทธศาสนา-วัด-พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งและเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีงานเทศกาลและงานประเพณีที่ช่วยให้คนมีความมั่นคงทางใจและได้สนุกสนานรื่นเริงตามอัตภาพ และชาวบ้านก็เป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* ซึ่งทำให้ความเจริญและความเสื่อมของชาวบ้านมีผลต่อความเจริญหรือความเสื่อมของ *"ชาติไทย"* ดังนั้น จึงไม่ควรปฏิเสธวิถีชีวิตของชาวบ้าน และจะต้องพัฒนาชนบทในลักษณะ *"วิวัฒนาการ"*

ภาพ *"ชนบท"* ที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นนี้ ไม่มีความตึงเครียดหรือความขัดแย้งที่รุนแรง ไม่มีปัญหาเชิงโครงสร้าง และพระยาอนุมานราชธนไม่เคยกล่าวถึงการกบฏของชาวบ้านเลย ดังนั้น นักศึกษา ข้าราชการ และชนชั้นกลางทั่วไปที่รับรู้ภาพชนบทแบบที่พระยาอนุมานราชธนแสดงให้เห็น จึงนึกถึงภาพชนบทที่มีธรรมชาติบริสุทธิ์ มีความสงบสุขค่อนข้างมาก และมีขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม แต่ยังด้อยความเจริญทางวัตถุและขาดความเจริญก้าวหน้าทาง

---

[322] เรื่องเดียวกัน, หน้า 81-115.

[323] เรื่องเดียวกัน, หน้า 102-103.

[324] เรื่องเดียวกัน, หน้า 115. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[325] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 9.

ปัญญา เพราะมีความเชื่อที่ยังงมงาย ปราศจากเหตุผล ซึ่งทำให้ก้าวตามโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วไม่ทัน หากคนในเมืองปล่อยให้ชนบทมีสภาพเหมือนเดิมโดยไม่พัฒนา ในไม่ช้าความดีงามทั้งหลายในชนบทก็จะเปลี่ยนสถานะกลายเป็นความเลวร้าย เพราะไม่มีความเหมาะสมหรือความสอดคล้องกับโลกที่เปลี่ยนแปลง และชนบทก็จะฉุดรั้ง *"ชาติไทย"* โดยรวมให้ต้องตกอยู่ในสภาพล้าหลังและได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยามจากโลกภายนอก ซึ่งคนไทยจะปล่อยให้สภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นไม่ได้

มโนภาพที่เกิดจากงานเขียนของพระยาอนุมานราชธนดังกล่าวข้างต้นนี้ ส่งผลให้นักศึกษา นักวิชาการ ข้าราชการ และชนชั้นกลางทั่วไปในทศวรรษ 2500 ยอมรับและฝากความหวังไว้กับนโยบายพัฒนาชนบทของรัฐบาลเป็นอย่างมาก รวมทั้งกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่ในสถานศึกษาต่าง ๆ เกิดจิตสำนึกในการพัฒนาชนบท ดังปรากฏในการออกค่ายอาสาพัฒนาชนบทของนิสิตนักศึกษาที่ดำเนินไปอย่างคึกคักในระหว่างทศวรรษ 2500 และทศวรรษ 2510 และสิ่งหนึ่งที่ค่ายอาสาพัฒนาชนบทเห็นพ้องต้องกันกับรัฐบาลและพระยาอนุมานราชธน ก็คือการให้ความสำคัญแก่การสร้างโรงเรียนและการสอนหนังสือให้แก่เด็ก ๆ ในชนบท เพื่อทำให้ชาวชนบทมีปัญญามากขึ้น

เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักและนักวิชาการส่วนใหญ่ในเวลานั้น พระยาอนุมานราชธนอธิบายมูลเหตุสำคัญที่วัฒนธรรมชาวบ้านด้อยความเจริญ ว่าเป็นเพราะชาวบ้านขาดการศึกษาสมัยใหม่ *"การศึกษาอย่างสมัยใหม่ยังไม่แพร่หลาย ความรู้และความคิดของคนเหล่านั้นจึงก้าวช้า...ไม่เจริญและก้าวเร็วเหมือนชาวกรุงชาวเมือง...ไล่กันไม่ทัน ถ้าเร่งให้ทันก็เป็นทันอย่างล้มลุกคลุกคลาน เพราะความสามารถความจำเป็นและความต้องการของเขาซึ่งซึ่งเขาสนใจ ต่างกันกับเรา ความคิดเห็นและความรู้ก็ต่างกัน*[326]

จะเห็นได้ว่า เรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทที่พระยาอนุมานราชธนเน้นมาก ก็คือ **การพัฒนาในด้านการศึกษาของชาวบ้าน เพราะการศึกษาจะช่วยให้เกิดการพัฒนาประเพณีที่ล้าหลังให้เจริญขึ้น** เช่น กล่าวว่า *"ความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าของประเพณีอยู่ด้วยการศึกษา ถ้าประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น สิ่งอื่นก็สูงขึ้นตามเป็นสัมพันธ์กัน"*[327] และ *"การศึกษาเท่านั้นที่จะช่วยให้มีความเจริญก้าวหน้าได้ การศึกษาคืออะไร ก็คือสอนให้คนรู้จักทำมาหากิน สอนคนให้มีปัญญา*

---

[326] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 5 เรื่อง ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 29.

[327] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ความรู้ กระทำหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของประชาชาติในระบอบประชาธิปไตย สอนให้คนมีความเจริญงอกงามในความสามารถของตนที่เร้นอยู่ภายในตน และได้รับความสุขมีชีวิตอยู่ด้วยดี"[328] ความคิดเกี่ยวกับการศึกษาเช่นนี้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศของรัฐบาลและสะท้อนให้เห็นความเข้าใจทางการเมืองที่จำกัดของยุคสมัยด้วย เพราะเน้นไปที่การสอนให้คนทำหน้าที่ แต่ไม่เน้น *"สิทธิพลเมือง"* และ *"เสรีภาพ"* ในระบอบประชาธิปไตย

พระยาอนุมานราชธนจะเน้นอยู่เสมอว่า เมืองและชนบทแตกต่างกัน เหมือนนิ้วมือซึ่งไม่เท่ากันและไม่เหมือนกัน และจะต้องพัฒนาทั้งเมืองและชนบท *"นิ้วทุกนิ้วก็มีหน้าที่ซึ่งกระทำต่าง ๆ กัน จึงจะเหมือนหรือเท่ากันไม่ได้* ***แต่ทุกนิ้วก็จะต้องได้รับการบำรุงในลักษณะของนิ้วให้สมบูรณ์*** *จึงจะทำประโยชน์ในการใช้ประสานกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้"*[329]

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า พระยาอนุมานราชธนพยายามชี้ให้คนในเมืองเห็นประโยชน์ของ *"ความเชื่อและพิธีกรรมที่งมงายของชาวบ้าน"* ในแง่ที่ช่วยในการควบคุมทางสังคม โดยกล่าวไว้หลายครั้งว่า *"ที่นิยายนิทานของเก่า...มีเรื่องผี เรื่องเทวดา คอยให้ดีให้ร้ายแก่คนที่ทำดีหรือทำชั่ว ก็เป็นอุบายที่ดีในแง่หนึ่งที่จะสอนใจคนซึ่งมีระดับการศึกษาอยู่ในขั้นต่ำ ให้บำเพ็ญแต่คุณงามความดี เป็นการบุญการกุศล และละเว้นประกอบกรรมทำชั่วซึ่งเป็นบาปเป็นกุศล"*[330] การเน้นเช่นนี้ คงมิได้เป็นเพราะพระยาอนุมานราชธนต้องการเน้น *"ภูมิปัญญาชาวบ้าน"* ให้ปรากฏ แต่น่าจะเป็นเพราะต้องการให้ชาวบ้านมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ จะได้ไม่หันเข้าหาลัทธิคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันก็ต้องการให้รัฐบาลมองเห็นข้อดีของความเชื่อที่งมงาย จะได้ไม่ทำการเปลี่ยนแปลงชนบทอย่างรวดเร็วเกินไป

การสร้างรากฐานวิธีคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท

เรื่อง **ชีวิตของชาวนา** ซึ่งตีพิมพ์ในปลายทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนเตือนคนในเมืองให้มีความตระหนักอย่างแท้จริงว่า ***"ชนบท...เป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศ...เป็นกระดูกสันหลังของประเทศ"*** ควรจะศึกษา *"เรื่องชีวิตชาวชนบท เขามีความเป็นอยู่ มีความเชื่อถือและมีความสนุกรื่นเริงผิดกับชาวเมืองอย่างไรบ้าง"* เพื่อจะเข้าใจว่า **ต้องเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาชนบทอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะแม้แต่คนในเมือง *"ลางทีก็ก้าวพลาดเพราะก้าวเร็ว***

---

[328] เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

[329] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

[330] เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

เกินไป" เป็นการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเพื่อควบคุมความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย *"มิให้เดินเร็วเกินไป"* เช่นเดียวกับที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเสนอมาแล้วในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า

> *ชาวชนบทจะคิดอะไรถืออะไรก็เป็นอย่างของเก่า ๆ ล้าสมัย ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ก้าวหน้า นี้ก็จริงอยู่ แต่ชาวชนบทส่วนใหญ่เป็นผู้มีชีวิตอยู่ในหมู่พวกของตน ไม่กว้างขวางเหมือนชาวเมือง เพราะไม่ใคร่มีโอกาสคบค้าวิสาสะกับพวกคนอื่นเปิดหูเปิดตาให้กว้างออกไป เหตุด้วยมีสิ่งแวดล้อมบังคับ...ถ้าไปเปลี่ยนเครื่องมือใหม่ในทันทีทันใด เป็นอย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือไม่ให้มีเวลาพอกลับเนื้อกลับตัวได้ทัน ก็จะทำให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในหมู่ชาวชนบท เพราะเครื่องมืออย่างเก่าที่คุ้นเคยถูกทำลายไป เครื่องมืออย่างใหม่ก็ใช้ยังไม่เป็น...จึงมีแต่ประตูเสียประดูเดียว เพราะเหตุนี้ชาวชนบทจึงก้าวช้า ตามลำพังไม่กล้าเปลี่ยนของเก่าเป็นของใหม่ด้วยไม่แน่ใจ ผิดกับชาวเมืองที่ได้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ กว้างขวางกว่าจึงก้าวเร็ว แต่ลางทีก็ก้าวพลาดเพราะก้าวเร็วเกินไป*[331]

พระยาอนุมานราชธนเน้นว่าหมู่บ้านกับเมืองซึ่งทำหน้าที่ต่างกันและมีความเจริญต่างชั้นกันต้องสัมพันธ์กันอย่างพึ่งพากัน ในแง่ที่ *"เมือง...อาศัยนอกเมืองเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต"* และ *"นอกเมืองต้องอาศัยทรัพย์สินปัญญาความรู้อำนาจจากในเมืองไปเป็นเครื่องบำรุงและส่งเสริม"*[332]

มโนทัศน์เช่นนี้นับเป็นพื้นฐานความคิดที่เอื้อให้คนในเมืองยอมรับนโยบายการพัฒนาชนบทตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พระยาอนุมานราชธนทำให้เห็นภาพชัดเจนว่าชนบทเป็นผู้ผลิตอาหารและวัตถุดิบ และในเมืองซึ่งเจริญกว่าจะต้อง *"เหลียวแลนอกเมืองบ้าง"* คือ นำ ***"ทรัพย์สินปัญญาความรู้และอำนาจจากในเมือง"*** ไปช่วยพัฒนาชนบทให้เจริญขึ้น โดย *"แบ่งความรู้และความมั่งมีศรีสุขนี้ให้แก่นอกเมืองให้เพียงพอกัน จึงจะเป็นอันช่วยชาติช่วยตนเอง"*[333]

การที่พระยาอนุมานราชธนเสนอให้พัฒนาชนบทโดย *"ไม่ก้าวเร็วเกินไป"* เป็นการเน้นแนวความคิดเดิมซึ่งมุ่งให้เปลี่ยนแปลงโดยการ *"เชื่อมโยงสิ่งใหม่เข้ากับสิ่งเก่า"* เพื่อให้สังคมและ

---

[331] พระยาอนุมานราชธน, "ชีวิตของชาวนา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 81.

[332] เรื่องเดียวกัน, หน้า79. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[333] เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

วัฒนธรรมเจริญขึ้นอย่างมีเสถียรภาพ เพราะ *"ข้อสำคัญเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรม...ต้องมีสิ่งใหม่เข้ามาปรับปรุงเพิ่มเติมค้ำจุนไว้ ให้เข้ากันได้เหมาะกับสมัยและสิ่งแวดล้อม และต้องให้เก่ากับใหม่ต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"*[334] มิใช่เปลี่ยนในลักษณะพลิกแผ่นดินดังที่ *"ฝ่ายซ้าย"* เสนอ

ในทศวรรษ 2500 ถึงต้นทศวรรษ 2510 การเน้นว่า พึงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในลักษณะวิวัฒนาการ ปรากฏอยู่ในงานเขียนของพระยาอนุมานราชธนแทบทุกเรื่อง ดังนั้น พระยาอนุมานราชธนจึงต้องนิยามความหมายของ ***"นักพัฒนา"*** ให้เป็นผู้ที่เปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้นบนรากฐานของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีมาแล้ว เมื่อเขียน **ฟื้นความหลัง** พระยาอนุมานราชธนนิยามความหมายของ *"นักพัฒนา"* ไว้ว่า

> *นักพัฒนา หมายความว่า เป็นผู้รู้จักเพิ่มพูนสิ่งที่มีอยู่ให้เกิดเป็นความเจริญงอกงาม นำความสะดวกสบายมาให้แก่วิถีชีวิตของคน ซึ่งมีเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยไม่มีหยุดยั้ง* ***แต่ในคราวเดียวกัน ก็ยังรักษาเสถียรภาพแห่งการเปลี่ยนแปลงให้คงตัวอยู่ได้สม่ำเสมอ ไม่เคลื่อนที่ไปไกล*** *เพราะฉะนั้น นักพัฒนาจึงเป็นผู้ที่เหมาะแก่สมัย ไม่ใช่เป็นผู้ที่ล้นสมัยหรือล้าสมัย...*[335]

ความหมายข้างต้น วางอยู่บนรากฐานทางความคิดที่เห็นว่า **คนไทยและสังคมไทยไม่ควร *"เอาอย่างฝรั่ง...เป็นคนทันสมัยในปัจจุบัน แต่ว่าไร้อดีตอันเป็นรากฐานที่ก่อให้เกิดความเจริญ"***[336] เพราะจะทำให้เดินไปสู่ *"ความรุนแรง"* ตามสัดส่วนของความเจริญที่เกิดขึ้น เนื่องจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมชวนให้ *"ทะเยอทะยานตะเกียกตะกายเอาอย่างทางเอ้อเฟ้อ บำเรอเปรอสุขแห่งชีวิตสมัยปัจจุบัน"*[337]

---

[334] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีเบ็ดเตล็ด" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า คำนำของผู้แต่ง.

[335] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 41. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[336] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำเล่าเรื่องในไตรภูมิ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 171-172.

[337] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 255.

การสร้างความรู้เพื่อให้คนไทยเห็นคุณค่าของอดีต

ด้วยจุดมุ่งหมายที่ต้องการควบคุมความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย มิให้ *"เดินเร็วเกินไป"* หรือมิให้เปลี่ยนทางเดินไปสู่แนวทางเสรีนิยม สังคมนิยม หรือคอมมิวนิสต์ **ในทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนจึงพยายามเสนอ *"ความรู้"* ที่ทำให้คนไทยเห็นคุณค่าของอดีตและมีความผูกพันกับอดีต เช่น ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย ความรู้เรื่องไตรภูมิ ฯลฯ**

การแสดงความหมายของ *"ความรู้ภาษาไทย"* ในทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนสืบทอดความคิดเดิมที่เคยเน้นมาแล้ว นั่นคือ ความรู้ภาษาไทยช่วยให้รู้ว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติเก่าแก่ ในบทความ ***"ความคลี่คลายของคำไทย"*** จากวารสาร **วิทยาสาร** ใน พ.ศ.2504[338] และยังคงยืนยันว่า *"คำว่า ไทย นั้น เป็นชื่อของชนชาติใหญ่ชาติหนึ่งที่พูดภาษาไทย ถิ่นเดิมของไทยตามที่รู้กันแน่ คืออยู่ในประเทศจีนตอนกลาง"*[339] และการเรียนภาษาไทยซึ่งเป็น *"ภาษาของชาติ"* นั้น *"มีความจำเป็นแลสำคัญ"* เพราะนอกจากจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องซึ่งจะส่งผลให้ดำรงอยู่ในสถานภาพทางสังคมที่สูง เพราะ *"ภาษาเป็นส่วนสำคัญของการสมาคม... สำเนียงบอกภาษา กิริยาบอกสกุล"* แล้ว การเรียนภาษาไทยยังมีผลดีในแง่ที่ "*ภาษาเป็นเครื่องแสดงความรู้สึกที่มีต่อกันให้ปรากฏออกมา...แสดงน้ำใจอารี มีไมตรีต่อกัน จัดว่าเป็นระเบียบประเพณีที่ดีของอารยชาติ"* และ *"ภาษาเป็นเครื่องประสานชนในหมู่ให้เกิดความสนิทสนมกลมเกลียว มีความรู้สึกถึงความเป็นชาติเดียวกัน"*[340] อีกด้วย

ในบทความ *"ความคลี่คลายของคำไทย"* ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2504 นี้ พระยาอนุมานราชธนยังคงเน้นความรักในภาษาไทย ว่าหมายถึง *"ความรักชาติ"* ดังที่กล่าวว่า *"ผู้ที่มีความรักชาติรักภาษาของตนเสมอด้วยจิตใจ เป็นผู้ที่รู้สึกอยู่ว่า ภาษาไทยตายชาติไทยก็ตาย เมื่อชาติตาย สกุลไทยก็ตาย เมื่อสิ้นชาติสิ้นสกุล ตัวท่านก็อยู่ไม่ได้ ต้องตายเหมือนกัน ถึงร่างกายยังไม่ตาย แต่จิตใจของท่านนั้นตายแล้ว ท่านไม่ได้เป็นไทยต่อไป แต่จะต้องตกไปเป็นทาส"*[341] พระยาอนุมานราช

---

[338] จากการพิจารณาเนื้อหาและภาษาของบทความนี้ ทำให้ผู้วิจัยลงความเห็นว่า บทความนี้น่าจะได้รับการเขียนขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2480 แต่เมื่อได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2504 จึงถือว่าเป็นการเสนอความคิดต่อสังคมในทศวรรษ 2500

[339] พระยาอนุมานราชธน, "ความคลี่คลายของคำไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่อง ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 29.

[340] เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

[341] เรื่องเดียวกัน.

ธนไม่ต้องการให้คนไทย *"นิยมชมชอบในภาษาอื่นเพราะมีประมาทขาดยั้งคิด"*[342] ดังนั้น *"ด้วยความรักภาษาไทย ได้สำนึกอยู่เสมอว่านี่คือภาษาของบรรพบุรุษ ข้าพเจ้าเป็นคนไทยก็ต้องยกย่องภาษาไทย เพราะสิ่งใดดีงามและเป็นสิ่งที่รักมาก ก็ต้องยกย่องเชิดชู"*[343] พระยาอนุมานราชธนจึงได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับภาษาไทย โดยเน้นว่า *"ชาติใดจะอยู่ได้แล้วก้าวหน้าเป็นมหาประเทศต่อไป ต้องอาศัยมีวัฒนธรรมสูงจึงจะเอาตัวรอดเหลืออยู่ได้...ชาติที่เจริญจึงต้องบำรุงรักษาภาษาของเขาไว้ เพราะภาษาเป็นเครื่องหมายสำคัญที่สุดของชาติด้วยประการหนึ่ง การมีภาษาร่วมกัน ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นชาติเดียวกัน มีความมั่นคงดังเกลียวเชือกฉะนั้น...ไม่ใช่แต่เฉพาะคน ๒๕ ล้าน ที่มีอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น นอกเขตแดนประเทศไทยออกไป ในแผ่นดินพม่า แผ่นดินญวน แผ่นดินจีน ก็ยังมีคนไทยพูดภาษาไทยอยู่อีกนับได้หลายล้านคน"*[344]

พระยาอนุมานราชธนพยายามแสดงให้เห็นว่า การรับเอาคำในภาษาอื่น เช่น มอญ เขมร บาลี สันสกฤต มิได้ทำลายภาษาไทย ตรงกันข้าม กลับ *"เป็นความร่ำรวยของภาษาไทย"*[345] เพราะทำให้ภาษาไทย *"เป็นภาษาที่เจริญแล้ว สามารถแสดงความคิดความอ่านได้ลึกซึ้งกว้างขวางออกไปไม่แพ้ภาษาใด ๆ ที่เจริญ"*[346] วิธีคิดเช่นนี้ทำให้พระยาอนุมานราชธนเห็นด้วยกับการบัญญัติศัพท์ ซึ่งแตกต่างจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในกลางทศวรรษ 2500 ที่ไม่ต้องการให้มีการบัญญัติศัพท์เพราะเห็นว่าจะทำให้คนไทยไม่ *"คิดแบบไทย"* อีกต่อไป ทั้งนี้ นับเป็นท่าทีที่ต่างกันเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* กล่าวคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการรักษา *"จิตใจ"* หรือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทยเอาไว้อย่างสมบูรณ์ แต่พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าควรมีการเปลี่ยนแปลงเท่าที่จำเป็น เพื่อให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลก เพียงแต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะต้อง *"เชื่อมต่อกับอดีต"* อยู่เสมอ

การตีพิมพ์หนังสือ "**เล่าเรื่องในไตรภูมิ**" ซ้ำอีกในปี พ.ศ. 2502 ก็เป็นการเน้นให้เห็นคุณค่าของมรดกจากอดีตเช่นเดียวกัน พระยาอนุมานราชธนเห็นว่า *"ผู้มีปัญญา"* ย่อมไม่เชื่อเรื่องไตรภูมิอีกแล้ว แต่ก็ได้ชี้ให้เห็นคุณค่าของความรู้เกี่ยวกับ *"ไตรภูมิ"* ในแง่ที่ทำให้สามารถซาบซึ้งกับศิลปะและ

---

[342] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

[343] เรื่องเดียวกัน.

[344] เรื่องเดียวกัน.

[345] เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

[346] เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

วรรณคดีไทย เพราะ*"เรื่องไตรภูมิ...เป็นบ่อเกิดของวรรณคดีและศิลป์ไทย ที่ได้สะสมปรับปรุงและสืบต่อกันมาหลายชั่วคน"*[347]

เรื่องเครื่องประทีปในวรรณคดี ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับเครื่องประทีปตั้งแต่สมัยโบราณ และได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ.2507 ก็เป็นการศึกษาชีวิตชาวไทยในอดีตจากวรรณคดีซึ่งเป็นแง่มุมหนึ่งของวัฒนธรรมไทย[348] ส่วนเรื่อง **สยามมาตาเทวี** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2507 เช่นเดียวกันนั้น พระยาอนุมานราชธนเน้นว่าเนื่องจากปัจจุบันเชื่อมต่อกับอดีต การหาความรู้ *"เรื่องไทย ๆ"* จึงต้องศึกษาจากประวัติศาสตร์และโบราณคดี *"เพราะเราเชื่อว่าสิ่งเก่าเหล่านั้น จะเผยความจริงในตัวของมันให้เห็นปรากฏอยู่ในสิ่งปัจจุบันนั่นเอง"*[349]

ในปี พ.ศ.2507 มีการตีพิมพ์ผลงานของพระยาอนุมานราชธนหลายเรื่อง ที่สำคัญก็คือ การตีพิมพ์เรื่อง **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** (ซึ่งแต่งใน พ.ศ.2496) อีกครั้งหนึ่ง การที่จอมพลถนอม กิตติขจรเพิ่งจะก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี คงทำให้พระยาอนุมานราชธนต้องการนำเสนอแนวทางในการปกครองประเทศ ซึ่งหมายรวมถึงการจัดระเบียบและควบคุมสังคมตลอดจนการพัฒนาประเทศ ให้ดำเนินไปในขอบเขตและทิศทางที่พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าถูกต้องเหมาะสม ใน *"คำนำ"* ของหนังสือ เรื่อง **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนขึ้นใหม่และพิมพ์ขึ้นในต้นปี พ.ศ.2507 ยังคงเน้นว่า การเปลี่ยนวัฒนธรรมของชาติที่ยังอยู่ในระดับต่ำให้สูงขึ้น ต้องจัดการให้เปลี่ยนในลักษณะวิวัฒนาการ โดยรักษามรดกของวัฒนธรรมทางจิตใจที่ตกทอดมาจากอดีตเอาไว้

> *ถ้าเห็นว่าวัฒนธรรมของคนอย่างไหนยังต่ำอยู่กว่าของคนอื่น หรือยังไม่เข้ากันได้เหมาะเจาะกับสิ่งแวดล้อมและกาลสมัย ก็จะต้องกระตือรือร้นรีบปรับปรุงแก้ไข โดยมีตัดเพิ่มในสิ่งนั้น* ***แต่ต้องรักษารากและต้นเดิมของสิ่งนั้นไว้ไม่ให้สูญ*** *...สิ่งที่ตัดได้ก็แต่ที่เป็นกาฝากหรือกำจัดหนอนด้วงเป็นต้นเท่านั้น...สิ่งที่เพิ่มก็*

---

[347] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำเล่าเรื่องในไตรภูมิ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 171.

[348] พระยาอนุมานราชธน, "สยามมาตาเทวี เครื่องประทีปในวรรณคดี" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 193.

[349] เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

อยู่ที่พรวนดินใส่ปุ๋ยรดน้ำ...ให้เป็นความเจริญวัฒนา และให้เป็นไปตามเงื่อนไขแห่งวิวัฒนาการ...

คนไม่มีแต่ส่วนร่างกายเท่านั้น...สิ่งอันเป็นประการสุดท้าย...ซึ่งสำคัญที่สุดยิ่งกว่าส่วนใด ๆ ทั้งหมด คือจิตซึ่งลางทีก็เรียกว่าวิญญาณ[350]

จะเห็นได้ว่า ในทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนเน้นการรักษามรดกจากอดีตในด้าน *"วัฒนธรรมทางจิตใจ"* เป็นอย่างมาก และยังเน้นอยู่เสมอว่า การรับอิทธิพลจากภายนอกจะต้องดัดแปลงให้เข้ากับ *"ความเป็นไทย"* ดังเช่นที่พระยาอนุมานราชธนเองได้กระทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง ใน พ.ศ. 2501 เมื่อเขียน *"คำนำเรื่องวัฒนธรรม"* พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า แม้จะได้รับอิทธิพลทางความคิดระดับสากลเกี่ยวกับวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรม แต่ก็ได้ปรับให้เป็นความคิดของตนเอง *"ในฐานะที่เป็นชาวไทยไม่ใช่ชาวเทศ"*[351] ส่วน *"คำนำ"* หนังสือ **สยามมาตาเทวี** ฉบับที่พิมพ์ใหม่ใน พ.ศ.2507 ก็ระบุว่า ต้องดัดแปลงสิ่งที่รับมาจากภายนอกให้เข้ากับ *"เรื่องของไทย ๆ"* และ *"ความคิดจิตใจแบบไทย ๆ"* โดยรักษามรดกทางวัฒนธรรมจากอดีต จะ *"ตัดให้ขาดสะบั้นหาได้ไม่ แม้จะมีวิชา และรู้ค่าของสิ่งอันเป็นคุณงามความดีมากกว่าเดิมเท่าใดก็ตาม"*[352]

ด้วยการเสนอวิธีคิดที่ว่า *"ให้รักษารากและลำต้นของวัฒนธรรมเอาไว้ จึงจะเกิดความเจริญงอกงาม"* ดังกล่าวมานี้ พระยาอนุมานราชธนจึงไม่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมในเชิงโครงสร้าง และยังคงมองศิลปะในเชิงสุนทรียศาสตร์ โดยกล่าวว่า *"ในจำพวกวิจิตรศิลป์ ๕ สาขา คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ดุริยางคศิลป์ และวรรณคดี (ซึ่งรวมนาฏศิลป์อยู่ด้วย) หลักการประพันธ์ (compose) ศิลปะ ๕ สาขานี้ ส่วนใหญ่ลงกัน คือมุ่งทางเรื่องความรู้สึกสะเทือนใจ (Emotion) ที่งามไพเราะ"*[353] ดังนั้น จึงเป็นธรรมดาที่พระยาอนุมานราชธนจะ

---

[350] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำผู้แต่ง วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 178-179.

[351] พระยาอนุมานราชธน, "ชนเชื้อชาติไทย" บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2485. ใน " **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่องรวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า (ข).

[352] พระยาอนุมานราชธน, "สยามมาตาเทวี เครื่องประทีปในวรรณคดี" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน, หน้า 192.

[353] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ศิลปสงเคราะห์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 190.

วิเคราะห์ปัญหากับเสนอทางออกด้วยวิธีคิดแบบจิตนิยม หรือเน้นวัฒนธรรมทางจิตใจซึ่งกำหนดวัฒนธรรมทางวัตถุ ดังปรากฏในงานเขียนทั้งหมด รวมทั้งใน ***"คำนำ"*** หนังสือ **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** ใน พ.ศ.2507 ซึ่งเน้นว่า**มนุษย์มี *"อารมณ์" "ปัญญา"* และ *"จิต"* หรือ *"วิญญาณ"* ที่จะต้องคำนึงถึง มิใช่คำนึงถึงแต่ *"วัตถุธรรม"* เท่านั้น และจิตหรือวิญญาณอันเป็นที่มาของวินัยและระเบียบประเพณีนั้น เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สังคมมนุษย์บรรลุอุดมคติอันพึงปรารถนา**[354]

อนึ่ง เนื่องจากพระยาอนุมานราชธนเน้นความสำคัญของมรดกจากอดีต จึงพยายามเน้นความสำคัญของการศึกษาวัฒนธรรมจีน อินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับวัฒนธรรมไทย โดยเขียนใน พ.ศ.2510 ว่า

> *ก็แลวัฒนธรรมไทยนั้นแต่เดิมมา วัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมอินเดียมาผสมปนเป็นฐานอยู่ด้วยเป็นส่วนใหญ่ ...พื้นฐานจิตใจของชาวไทยรวมทั้งชนชาติอื่นในดินแดนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ด้วยมีอย่างไร ก็อาจศึกษาได้...จากจีนและอินเดีย ชนชาติต่าง ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันแต่แตกต่างกันไปเป็นเอกเทศ ก็เนื่องด้วยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และทางชาติพันธุ์ (ethnic) ส่วนใหญ่บังคับให้เป็นไป แต่พื้นฐานจิตใจยังคงอยู่และคล้ายคลึงกันไม่มากก็น้อย เพราะฉะนั้น เราจะทราบเรื่องพื้นฐานจิตใจของไทยว่ามีเป็นมาอย่างไรแต่เดิม และยังเหลืออยู่อย่างแอบแฝงมากน้อยเพียงไร ก็ต้องอาศัยศึกษาเรื่องวัฒนธรรมอินเดีย...และวัฒนธรรมจีน ...และศึกษาเรื่องวัฒนธรรมของชนชาติต่าง ๆ อันเป็นเพื่อนบ้านของไทย ซึ่งมีการติดต่อถึงกันมานานอย่างใกล้ชิดในทางสังคมด้วย*[355]

พระยาอนุมานราชธนตระหนักว่ารัฐไทยและสังคมไทยกำลังสนใจความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก ซึ่งมีพลังแรงมาก โดยกล่าวว่า *"เราและไม่ว่าใคร ๆ ...กำลังสนใจเรื่องวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะวัฒนธรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจในแง่เทคนิควิทยา (technology) หรือ*

---

[354] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำวิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 178. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[355] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค 1 จำนง ทองประเสริฐแปลจาก Source of Chinese Tradition" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 69.

อุตสาหกรรมศาสตร์... เพราะวัฒนธรรมใหม่มีพลังแรงมาก ผู้ใดดื้อถือทิฐิ ไม่ยอมรับเอามาเป็นวัฒนธรรมของตน ก็จะไม่มีความเจริญก้าวหน้าอย่างสมัยใหม่ ทันเทียมกับประเทศชาติอื่น[356] ซึ่งพระยาอนุมานราชธนยอมรับว่าประเทศไทยจำเป็นจะต้องรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา แต่เน้นว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงโดยเชื่อมต่อกับอดีต *"ไม่เดินเร็วเกินไป"* ถึงกับกล่าวว่า ถ้าไทยรับวัฒนธรรมตะวันตกมากเกินไปและเร็วเกินไป จะส่งผลร้ายแรง คือ ***"ในที่สุดก็อาจสิ้นชาติ****...ความสิ้นชาติในที่นี้ข้าพเจ้าเหมายถึงความไม่มีเอกลักษณ์เป็นชนชาติไทยอีกต่อไป"*[357]

ในทศวรรษ 2500 พระยาอนุมานราชธนยังคงเขียนถึงพระมหากษัตริย์น้อยมาก ซึ่งแสดงว่าไม่มีความต้องการจะสร้างอัตลักษณ์ของ *"พระมหากษัตริย์"* ให้มีความสำคัญเป็นพิเศษต่อ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* หรือต่อ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* อย่างไรก็ดี ในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา สถานภาพของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยสูงส่งขึ้นมาก ดังนั้น ในงานเขียนบางเรื่องพระยาอนุมานราชธนจึงสรรเสริญ *"พระบารมีกฤษฎาภินิหารแห่งพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จีกรี"*[358] เช่น ในการเปิดงานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ.2510 พระยาอนุมานราชธนในฐานะประธานกรรมการจัดงาน ได้กราบทูลต่อประธานเปิดงาน คือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประธานองคมนตรี โดยเน้น *"ประวัติศาสตร์ของประชาชาติไทย"* ในแง่ที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้สืบทอด *"สาระสำคัญในทางวัฒนธรรมไทยเอาไว้"* มีความตอนหนึ่งว่า

> *คำว่ากรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา แสดงว่ายังมีเยื่อใยทางวัฒนธรรมต่อกันอยู่ ไม่ขาดตอนแห่งอดีตและปัจจุบัน วัฒนธรรมไทยที่ปรากฏให้เห็นเป็นพิเศษโดยเอกเทศก็ได้แก่ ความรู้ ความคิดเห็น และกิริยาอาการที่แสดงออก... รวมทั้งสิ่งซึ่งวัฒนธรรมสร้างขึ้น มี ศาสนา ภาษา กฎหมาย ประเพณี ศิลปะวรรณคดี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทยมาแต่เดิม ก็ยังคงสืบต่อมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ทั้งนี้ก็ด้วย**พระบารมีกฤษฎาภินิหารแห่งพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จีกรี ที่ทรงรื้อฟื้นและทะนุบำรุงสืบต่อของเดิม ซึ่งเป็นสาระสำคัญในทางวัฒนธรรมไทยเอาไว้*[359]

---

[356] เรื่องเดียวกัน, หน้า 69-70.

[357] เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

[358] พระยาอนุมานราชธน, "คำทูลเชิญเปิดงานอนุสรณ์อยุธยา" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์-โบราณคดี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2535. หน้า 39-41.

[359] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ในทศวรรษ 2500 ถึงต้นทศวรรษ 2510 ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ในแง่ที่ไม่ได้เน้นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* และไม่เน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม โดยเสนอว่า *"คนไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"* เกิดจากการผสมผสานของคนหลายชนชาติ หลายวัฒนธรรม **แต่วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยที่พระยาอนุมานราชธนเสนอ ก็เป็นวิธีคิดที่ช่วยเพิ่มพลังให้แก่ความคิดกระแสหลักเป็นอย่างมาก** โดยเฉพาะในแง่ที่ยอมรับการแบ่ง *"ชั้น"* ทางสังคมและวัฒนธรรม และมองว่าชนชั้นนำเป็นผู้นำในการเลือกสรรสิ่งดี ๆ จากภายนอกมาผสมผสานกับรากฐานเดิมที่มีอยู่ เพื่อทำให้วัฒนธรรมเจริญขึ้นและเป็นประโยชน์แก่คนทุกชั้น โดยเน้นการรักษามรดกทางวัฒนธรรมจากอดีต รวมทั้งการช่วยให้วัฒนธรรมของชาวบ้านมีความเจริญขึ้นสู่ระดับสูงขึ้นทีละน้อยโดยไม่ละทิ้งมรดกวัฒนธรรมเดิมไปเสีย เพื่อจะป้องกันไม่ให้เกิดความปั่นป่วนในสังคมและเพื่อให้วัฒนธรรมของชาติวิวัฒนาการเจริญก้าวหน้า สอดคล้องกับความเจริญของโลกที่กำลังเจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว

ผลงานของพระยาอนุมานราชธนเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตของชาวบ้าน แม้ว่าจะทำให้วัฒนธรรมของชาวบ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย แต่ก็มิได้ช่วยให้ชาวบ้านมีศักดิ์ศรีสูงขึ้น ขณะเดียวกันก็ไม่เอื้อต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งจะต้องให้ความสำคัญแก่คนที่แตกต่างกันซึ่งสามารถขัดแย้งกันได้ แต่จัดการกับความขัดแย้งด้วยการต่อรองกันได้อย่างเสมอภาค มิใช่เน้นแต่การทำหน้าที่ด้วยความเสียสละและความสามัคคีระหว่างคนที่ต่างชั้นกัน พร้อมกับเน้นบทบาทของชนชั้นนำในการกำหนด *"ทางเลือกของความเปลี่ยนแปลง"* ดังที่พระยาอนุมานราชธนและปัญญาชนกระแสหลักได้กระทำตลอดมา

ความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเน้นอย่างต่อเนื่อง

ในระหว่างทศวรรษ 2480 ถึงต้นทศวรรษ 2510 ความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเลือกมาเสนอต่อสังคมไทยมีความเปลี่ยนแปลงไม่น้อย ความคิดบางเรื่องแตกต่างจากเดิมเนื่องจากพระยาอนุมานราชธนได้นิยามความหมายใหม่ ความคิดบางเรื่องได้รับการเน้นมากขึ้น และความคิดบางเรื่องได้รับการกล่าวถึงน้อยลงหรือไม่กล่าวถึงอีกเลยในระยะหลัง ที่เห็นได้ชัดก็คือความคิดเรื่อง *"เชื้อชาติ"* ซึ่งได้รับการเน้นในระหว่าง พ.ศ.2482-2485 เท่านั้น ในระยะหลังพระยาอนุมานราชธนเปลี่ยนมาเน้น *"ความเป็นไทย"* ในทางวัฒนธรรมแทน

อย่างไรก็ตาม มีความคิดหลายประการด้วยกันที่พระยาอนุมานราชธนนำมาเน้นย้ำอย่างต่อเนื่อง ความคิดบางเรื่องได้รับการเน้นตั้งแต่ทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา และความคิดบางเรื่องได้รับการเน้นตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นการเน้นย้ำซ้ำแล้วซ้ำอีก ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะทำให้คนไทยเกิดจินตนาการเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ภายใต้มโนทัศน์ที่พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าถูกต้อง จะได้ดำเนินชีวิตในกรอบของ *"วัฒนธรรมไทย"* และปรับเปลี่ยน *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ให้เจริญก้าวหน้าอย่างถูกต้องเหมาะสม

***"ความรู้"* หรือความคิดที่ได้รับการเน้นย้ำอย่างต่อเนื่อง โดยพระยาอนุมานราชธนเสนอไว้ในงานเขียนต่าง ๆ อยู่เสมอ ๆ มีดังต่อไปนี้**

1. ชาติไทยเป็นชาติผสมและวัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมผสม

งานเขียนส่วนใหญ่ของพระยาอนุมานราชธน เกิดขึ้นในยุคของรัฐบาลจอมพล ป. จอมพลสฤษดิ์ และจอมพลถนอม ซึ่งในแต่ละยุครัฐบาลล้วนต้องการปรับเปลี่ยนสังคมไทยในบางมิติหรือในหลายมิติทั้งสิ้น อีกทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้สังคมไทยยังมีความจำเป็นต้องรับอิทธิพลจากตะวันตกและญี่ปุ่นด้วย ดังนั้น งานเขียนของพระยาอนุมานราชธนที่เกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2480 ถึงต้นทศวรรษ 2510 จึงเน้นอยู่เสมอว่า **วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมผสม** และแสดงให้เห็นว่าลักษณะที่เป็น *"วัฒนธรรมผสม"* นี้มีมาแล้วแต่โบราณ จึงไม่ควรปฏิเสธหรือต่อต้าน เพียงแต่พระยาอนุมานราชธนเน้นการ *"เชื่อมต่อกับอดีต"* ไม่เท่ากันในบริบทที่ต่างกัน คือในทศวรรษ 2480 เน้นการรักษามรดกจากอดีตค่อนข้างน้อย แต่ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เน้นการรักษามรดกจากอดีตมากขึ้น

ส่วนในด้านเชื้อชาตินั้น ได้กล่าวแล้วว่าในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนเน้นเรื่อง *"เชื้อชาติไทย"* เป็นอย่างมาก เพื่อตอบสนองนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองและเพื่อกีดกัน *"ลูกจีน"* ที่ไม่ยอมกลายเป็นไทยออกไปจากสังคมการเมืองไทย กระนั้นก็ตาม การที่พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึง *"การกลืนชาติ"* เอาไว้ด้วย ก็แสดงถึงการยอมรับว่ามีคนจำนวนมากที่มิได้มีเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่งอย่างบริสุทธิ์ ต่อมา คือตั้งแต่ทศวรรษ 2490 จนถึงต้นทศวรรษ 2510 พระยาอนุมานราชธนเน้นอยู่เสมอว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติผสม

เหตุที่พระยาอนุมานราชธนเน้นการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา (เช่นเดียวกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์) อาจอธิบายได้ว่า ด้านหนึ่งเป็นเพราะรัฐบาลต้องการผนวกรวมเอาคนจีนซึ่งมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจไทยเข้ามาเป็น *"คนไทย"* อีกด้าน

หนึ่งเป็นเพราะรัฐไทยได้ขยายอำนาจออกไปสู่ชนบทอย่างเข้มข้นกว่าในอดีต และการผลิตเชิงพาณิชย์กับการสื่อสารคมนาคมได้ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้คนหลากหลายชาติพันธุ์ปรากฏตัวขึ้นในสายตาของคนกลุ่มอื่น เช่น การอพยพเพื่อขายแรงงาน การเดินทางออกจากถิ่นที่อยู่เพื่อประกอบการค้า การท่องเที่ยว การปฏิบัติงานราชการ ฯลฯ นอกจากนี้รัฐบาลยังต่อสู้แย่งชิงประชาชนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งทำให้ต้องหาทางผนวกรวมเอาคนหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ *"ชาติไทย"* จนไม่สามารถจะเน้น *"เชื้อชาติไทยที่บริสุทธิ์"* อีกต่อไป และในส่วนของพระยาอนุมานราชธนเองนั้น การเน้นเรื่อง *"ชาติผสม"* และ *"วัฒนธรรมผสม"* ก็สอดคล้องกับสถานะที่เป็น *"คนไทยเชื้อสายจีน"* เพราะจะทำให้อัตลักษณ์ของพระยาอนุมานราชธนที่ต้องการจะแสดงให้ปรากฏว่าตนเป็น *"คนชาติผสม"* ที่เป็น *"คนไทยแท้"* เพราะมีจิตใจที่รัก *"ชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"* อย่างลึกซึ้งนั้น ได้รับการยอมรับจากคนในชาติอย่างแท้จริง

เมื่อพระยาอนุมานราชธนบรรยายเรื่อง ***"ความรู้เรื่องวัฒนธรรม"*** นั้น มีผู้ตั้งคำถามว่า *"ที่ท่านว่าวัฒนธรรมไทยมีลักษณะผสมผสานกับวัฒนธรรมของชนชาติอื่น ๆ นั้น อะไรที่เป็นวัฒนธรรมไทยแท้ ๆ มีบ้างหรือไม่?"* พระยาอนุมานราชธนตอบคำถามดังกล่าวว่า

> *"ไม่มีไทยแท้ ๆ ...ชาติที่เจริญแล้วก็ผสมทั้งนั้น แท้ ๆ ก็มีแต่เงาะเซมังซาไก มันก็ไม่อยากผสมกับเรา เราก็ไม่อยากผสมกับมัน...*
>
> *ความจริงการผสมกลมกลืนเป็นสิ่งที่ดี ...ข้อสำคัญให้เลือกสิ่งที่ดีมาผสมกัน...สิ่งที่ดีที่เอาอย่างกันนั้น เอามาแล้วก็ควรปรับปรุงให้เข้ากับจิตใจ มันก็กลายเป็นไทยแท้ ได้ชื่อว่ามี identity มีเอกภาพหรือเอกลักษณะ เอกลักษณะอยู่ที่วัฒนธรรมที่ปรากฏเด่น ซึ่งได้จากหลายกระแสธาร มาปรับปรุงเอกลักษณะขึ้นเป็นวิถีชีวิตของชาวไทยที่พระพุทธศาสนาเป็นประธาน...ต้องผสมหลาย ๆ อย่างให้กลมกลืนเป็นอย่างเดียวกัน...เป็น integration เหมือนตัวเรามีหัว ลำตัว แขน ขา แต่เข้ากันเหมาะเจาะทั้งตัว (ไม่มีรอยต่อ)*[360]

เมื่อเขียนเรื่อง **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม**" ใน พ.ศ.2496 และตีพิมพ์ซ้ำใน พ.ศ.2507 นั้น พระยาอนุมานราชธนเน้นในหัวข้อ ***"วัฒนธรรมไทยในทางประวัติศาสตร์"*** ว่าคนล้านนาและคนอีสานเป็น *"ชาวไทย"* และประเทศไทยประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ ที่ *"ระคนปนกัน"* มี *"ชาวไทย"* เป็นคนส่วนใหญ่ และมี *"ชนหมู่น้อย"* อีกหลายชาติ คือ *"มีชนหมู่น้อยในตระกูลมอญ-เขมร ...*

---

[360] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 116-117.

นอกจากนี้ก็มีชาวญวน ชาวมลายู และชาวทวาย"[361] และเน้นว่า *"ชนหมู่น้อย"* ซึ่ง *"หนีร้อนมาพึ่งเย็น"* นั้น ได้ *"อยู่กันเป็นปรกติสุข"* จนลูกหลานกลายเป็น *"ประชาชนชาวไทยโดยสมบูรณ์"*[362] นอกจากนี้ยังระบุว่า

> *แผ่นดินประเทศไทยในทางประวัติศาสตร์ย่อมมีชนชาติต่าง ๆ ...ไหลจากแดนต่าง ๆ เข้ามาสู่แผ่นดินตอนนี้เป็นคราว ๆ แล้วสิ่งที่พัดพาเอาเข้ามาคือ* ***วัฒนธรรมก็ระคนปนกันมากบ้างน้อยบ้าง และทับกันเป็นชั้น ๆ เกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้นใหม่แบบหนึ่งโดยเฉพาะ คือวัฒนธรรมไทย*** *ซึ่งมีวัฒนธรรมเดิมเป็นรากฐานซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ ...*
>
> *ดินแดนอันเป็นประเทศไทยทั้ง ๔ ภาคนี้ เมื่อกล่าวในทางชาติวงศ์วิทยาและทางวัฒนธรรม ย่อมเหลื่อมล้ำกันอยู่ในตอนที่ต่อแดนกัน...* ***ถ้าล้ำไปในทางใดวัฒนธรรมของชาติก็ใกล้เข้าไปในทางชาติเพื่อนบ้านนั้น และเกิดระคนปนกัน****...ในระยะต่อมายังมีชาติอื่นที่เป็นชาวเอเชียด้วยกัน เช่น จีน อินเดีย ลังกา และอินโดนีเซีย เป็นต้น และครั้งหลังสุด ซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยกว่าพวกที่กล่าวมาข้างต้น คือชาวยุโรป และชาวอเมริกัน ซึ่งมีอิทธิพลอย่างใหญ่แก่วัฒนธรรมของประเทศไทย*[363]

เมื่อเขียนเรื่อง *"ปรัมปราประเพณี"* **สูจิบัตรวันต้อนรับน้องใหม่ ปี** 2502 ใน **จุฬาสาร** พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"คนไทยที่มีเชื้อชาติเป็นแขก เป็นจีน เป็นฝรั่ง หรือเป็นชาติอะไรก็ตามที แต่เมื่อมาเป็นคนไทย พูดภาษาไทย แต่งตัวอย่างไทย คิดอย่างไทย รักชาติไทย และมีอะไรอื่น ๆ อีก ที่เป็นวัฒนธรรม ก็เป็นไทย ๆ ทุกอย่าง มีประโยชน์อะไรจะบอกว่าคนนั้นไม่ใช่ไทย"*[364] หนังสือ **ศาสนาเปรียบเทียบ** ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2502 ระบุเช่นกันว่า *"ชนชาติที่เป็นบรรพบุรุษของคนไทยนั้น...เป็นไปตามเงื่อนไขแห่งกฎวิวัฒนาการ...กล่าวคือ* ***ต้องมีการอพยพย้ายถิ่น และการผสมกันกับชนชาวอื่นทั้งในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม****...จนตราบเท่าใน*

---

[361] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 60-61.

[362] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 10.

[363] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 61.

[364] พระยาอนุมานราชธน "ปรัมปราประเพณี" **สูจิบัตรวันต้อนรับน้องใหม่ ปี** 2502 ใน **จุฬาสาร** วิทยา วงษ์ดีไทย สาราณียกร พระนคร: เกื้อกูลการพิมพ์,2502.หน้า 4.

ปัจจุบัน ก็ยังเป็นเช่นนั้นอยู่[365] และในการบรรยาย ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร พ.ศ.2503 พระยาอนุมานราชธนก็กล่าวว่า *"เมื่อชนชาติไทยเข้ามาอยู่ในประเทศไทยแล้ว ก็ได้มาติดต่อกับชนชาติต่าง ๆ มีเขมร มอญ พม่า มลายู เป็นต้น แล้วไทยและชนชาติเหล่านี้ก็เกิดสังสรรค์กันขึ้นในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม เกิดเป็นชาวชนที่เรียกว่าประชาชาติไทยขึ้น อันเป็นไปตามเหตุการณ์และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์"*[366]

ในทศวรรษ 2500 นี้ แม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะกล่าวถึงดินแดนอันกว้างขวางที่ *"น่านเจ้า"* เคยยึดครอง[367] แต่ก็มิได้มุ่งจะปลุกระดมความรู้สึกชาตินิยมให้คนไทยสนับสนุนนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ด้วยการกล่าวว่าน่านเจ้าเป็นอาณาจักรของคนเชื้อชาติไทย ดังในทศวรรษ 2480 กลับเน้นถึงความเป็น *"ชาติผสม"* ให้คนไทยยอมรับว่า การเป็น *"ชาติผสม"* นั้นเป็นเรื่องปรกติธรรมดา ดังความว่า *"เมื่ออาณาจักรน่านเจ้ากว้างใหญ่ดั่งนี้ จะต้องมีประชาชนไม่ใช่แต่ที่เป็นชาติไทยเท่านั้น ย่อมจะมีชนชาติอื่นปนอยู่ด้วย แล้วคนเหล่านี้ก็จะต้องผสมกันขึ้นในทางเชื้อชาติ เพราะฉะนั้นประชาชนน่านเจ้าจึงเป็นชาติผสม แต่มีกษัตริย์ชาติไทยเป็นผู้ปกครอง"*[368]

ใน พ.ศ. 2507 พระยาอนุมานราชธนแปล ***"บรรพบุรุษของไทยปัจจุบัน"*** จากเรื่อง Thailand and Prehistory ของ Wilhelm G. Solheim II แสดงให้เห็นว่าคนไทยไม่ใช่สายเลือดบริสุทธิ์ แต่ผสมผสานกับชนชาติอื่น ๆ ที่อยู่ในดินแดนแถบนี้มาก่อน เพราะ *"ชาวชนพูดภาษาไทยซึ่งมาจากเหนือและเข้ามาอยู่ประเทศไทย ใช่ว่าเคลื่อนย้ายเข้ามาในบริเวณดินแดนที่ไม่มีคนอยู่ก็หาไม่...ลางทีอาจเข้าผสมกัน และต่อมาภายในสองหรือสามชั่วอายุคน ชาวชนพูดภาษาไทยก็กลมกลืนชาวชนเหล่านั้นเข้าอยู่ในวัฒนธรรมและภาษาของไทย"*[369] ใน พ.ศ.2510 เมื่อแสดงปาฐกถา

---

[365] พระยาอนุมานราชธน, **ศาสนาเปรียบเทียบ งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่ม 4 เรื่อง ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 15-16.

[366] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 163.

[367] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 71-72.

[368] เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

[369] พระยาอนุมานราชธน,"ประเทศไทยกับเรื่องก่อนประวัติศาสตร์" (พิมพ์ครั้งแรกในวารสารศิลปากร ปีที่ 8 เล่ม 3 กันยายน 2507) ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี เรื่อง รวมเรื่อง ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2535. หน้า 18-19.

"ประเพณีและวัฒนธรรมไทย" พระยาอนุมานราชธนก็ยังยืนยันความคิดที่ว่า ไทยเป็นชาติผสมทั้งทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม โดยเน้นอีกครั้งหนึ่งว่าวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันนี้มี ***"พุทธศาสนาเป็นประธาน"*** ดังความว่า *"...ไทยแท้...คือ มีวัฒนธรรมที่ปรากฏอย่างที่เราเห็นกันอยู่นี้ เราก็พูดไทย ท่าทางก็เป็นไทย นี่แหละไทยแท้ละ สิ่งเหล่านี้ที่ปรากฏเด่นอย่างที่เป็นของไทยเราเองมาจากไหน* ***เราก็เอามาจากวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ เอามาระคนปนกันให้เป็นแบบวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งมีพุทธศาสนาเป็นประธาน***[370]

หนังสือเรื่องสุดท้ายที่เขียนในระหว่าง พ.ศ. 2510 -2511 คือ **ฟื้นความหลัง** พระยาอนุมานราชธนก็ยืนยันการผสมทางวัฒนธรรมเช่นกัน

> *วัฒนธรรมนั้น ไม่ว่าเป็นสิ่งใดย่อมเป็นของผสมแทบทั้งนั้น ยิ่งเป็นชาติที่เจริญแล้ว ถ้ามีความเจริญมากเท่าใดวัฒนธรรมของชาตินั้นก็มีผสมกันมากขึ้นเท่านั้น โดยนำหรือยืมความคิดความอ่านและสิ่งที่ประดิษฐ์สร้างขึ้น อันมีที่มาจากชนชาติอื่น ๆ มาผสมระคนกันให้กลมกลืนเข้ากันได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่เข้ากันไม่ได้ก็ไม่เอาเข้ามารวม ลักษณะที่นำสิ่งต่าง ๆ มารวมให้เข้ากัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวนี้ เรียกเป็นศัพท์เฉพาะว่า "การบูรณะรวมหน่วย" (integration)*[371]

ใน **ฟื้นความหลัง** นี้พระยาอนุมานราชธนยังเน้นความเป็น *"ชาติผสม"* ด้วยการกล่าวถึง *"ชื่อภูมิศาสตร์"* เช่น บ้านทวาย บ้านเขมร บ้านญวน บ้านแขก บ้านลาว คลองมอญ[372] และเน้นด้วยว่า การรับวัฒนธรรมจากภายนอกมาผสมกับวัฒนธรรมเดิมนั้นเป็นเรื่องปรกติธรรมดา แต่ต้องรู้จัก *"เลือกสรรและปรับปรุง...ส่วนที่ดี ให้กลมกลืน...เข้ากันได้ดีกับส่วนรวม"* พระยาอนุมานราชธนได้อ้างข้อความจากจดหมายที่ ดร.ไมเกิล เมอร์แมน Michael Moerman แห่งมหาวิทยาลัยมิชิแกน เขียนมาถึงพระยาอนุมานราชธนใน พ.ศ.2505 ความว่า *"วัฒนธรรมอันเด่นเป็นเฉพาะของไทย ซึ่งได้จากวัฒนธรรมหลายกระแส แต่รู้จักปรับปรุงและรวมให้เข้ากันได้ดีเป็นอันหนึ่งอันเดียว เกิดเป็นรูปแบบวิถีชีวิตอันเด่นเฉพาะของไทย โดยมีพุทธศาสนาเป็นประธาน"*[373]

---

[370] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีและวัฒนธรรมไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม หน้า 134.

[371] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3), หน้า 8.

[372] เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13.

[373] เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

จะเห็นได้ว่าภาพของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่พระยาอนุมานราชธนเน้นว่ามีความแตกต่างระหว่างท้องถิ่น และมี *"ชั้น"* ของความเจริญไม่เท่ากันนั้น จะต้องมี *"การผสมทางวัฒนธรรม"* ในลักษณะที่เรียกว่า *"การบูรณะรวมหน่วย"* จนทำให้เกิดลักษณะร่วมใน *"วัฒนธรรมแห่งชาติไทย"* ขึ้นมา

2. สังคมและวัฒนธรรมไทยย่อมเปลี่ยนแปลงและควรเปลี่ยนแบบวิวัฒนาการ

พระยาอนุมานราชธนเน้นอย่างต่อเนื่องว่า ไม่อาจทำให้ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* หยุดนิ่งได้ แต่ควรพยายามควบคุมความเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินไปในลักษณะวิวัฒนาการ โดยจะต้องเข้าใจลักษณะเฉพาะของ *"วัฒนธรรมไทย"* จะได้สามารถเชื่อมต่อวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้ากับวัฒนธรรมที่มีมาแล้ว เพื่อทำให้ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เปลี่ยนแปลงไปในขอบเขตและทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม และดำเนินไปสู่ความเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง โดยสามารถรักษา *"บุคลิกลักษณะ"* หรือลักษณะเฉพาะของ *"ความเป็นไทย"* เอาไว้ได้

ใน พ.ศ.2491 ขณะที่กระแสความคิดแบบจารีตนิยมและกษัตริย์นิยมมีพลังสูงขึ้น พระยาอนุมานราชธนได้เขียน ***"สมเด็จพระปิยมหาราชสดุดี"*** เพื่อเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ดังกล่าวข้างต้น ผ่านการ *"สดุดี"* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะในเวลานั้นพระองค์ยังคงเป็นที่เคารพสักการะของคนไทยอย่างสูงจากการมีพิธีกรรมและหนังสือที่ระลึก *"วันปิยมหาราช"* อย่างต่อเนื่อง และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ *"จัดให้มีการประกวดเรียงความเรื่องพระราชกรณียกิจเหล่านี้ทุกปีมา เพื่ออนุชนคนรุ่นหลังแห่งชาติไทยจะได้ระลึกถึงพระเดชพระคุณของพระองค์ ...และถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า ...ทุกปีตลอดมา ...ถึง พ.ศ.2491 คือปีนี้ก็ได้ 38 ปีแล้ว"*[374] ในบทความนี้พระยาอนุมานราชธนเน้นการรักษาวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ให้มาก ในขณะที่จำเป็นจะต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับกระแสความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากอิทธิพลตะวันตก มิใช่มุ่งรับเอาความเจริญทุกอย่างของตะวันตกที่ *"ส่วนใหญ่หนักไปทางวัตถุธรรม ซึ่งหาความสงบราบรื่นแก่จิตใจได้น้อยเต็มที"*[375] พระยาอนุมานราชธนกล่าวด้วยว่า การเปลี่ยนประเพณีเดิมที่ล้าสมัยเป็นเรื่องจำเป็น แต่ต้องเปลี่ยนให้ *"เหมาะกับจิตใจและศีลธรรมอันแท้จริงของคนไทย"* เลือกเอาแต่สิ่งที่ดี และเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป มิใช่แบบ

---

[374] พระยาอนุมานราชธน, "สมเด็จพระปิยมหาราชสดุดี" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 4.

[375] เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

"พลิกหน้ามือเป็นหลังมือ" จะต้อง *"แก้ไขเป็นขั้น ๆ ทว่ามั่นคง ไม่ให้กระทบกระเทือน...ความเป็นอยู่แห่งสังคมจนเกินไป"* โดยรักษาและทะนุบำรุง *"วัฒนธรรมประจำชาติของไทย"* ซึ่งได้แก่ *"ศาสนา... ภาษาและศิลปะ...ขนบธรรมเนียมประเพณี"* ให้คงอยู่ตลอดไป[376]

ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนเห็นว่า การรับ *"ของใหม่"* มากลมกลืนกับ *"ของเก่า"* ทำได้ยากขึ้น แตกต่างจากในอดีตซึ่ง *"การติดต่อสังสรรค์กันในทางวัฒนธรรม ย่อมเป็นไปในวงแคบ จำกัดอยู่ในหมู่ชาติเพื่อนใกล้เรือนเคียง ซึ่งมีวัฒนธรรมเดิมละม้ายคล้ายคลึงกัน การแทรกซึมและการกลมกลืนกันในทางวัฒนธรรมจึงประสานเข้ากันได้สะดวก"*[377] แต่ *"มาเมื่อภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ การเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนที่ของวิถีชีวิตชาวไทยส่วนใหญ่...เปลี่ยนแปลงและเคลื่อนที่ไปมากอย่างขนานใหญ่และรวดเร็ว มีลักษณะเป็นพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ ปรับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมระหว่างเก่ากับใหม่ให้เข้ากันได้ดีไม่ใคร่ทันกัน*[378] ดังนั้น พระยาอนุมานราชธนจึงให้ความสำคัญแก่บทบาทของชนชั้นนำ ในการสร้างความกลมกลืนทางวัฒนธรรม

เพื่อจะสามารถควบคุมความเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการเชื่อมต่อวัฒนธรรมใหม่เข้ากับมรดกทางวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ ชนชั้นนำของไทยจึงต้องเลือกสรรอย่างระมัดระวัง โดยมี *"ความรู้"* เป็นฐานในการเลือก เพื่อให้ *"สิ่งใหม่มาเชื่อมต่อกับสิ่งเก่า"* นั่นก็คือ จำเป็นต้องอาศัยวิชาความรู้ทาง *"มานุษยวิทยาภาควัฒนธรรม"* ซึ่ง *"เป็นเครื่องนำ ให้รู้จักวิเคราะห์ว่าอะไรควรและอะไรไม่ควร ที่จะนำเอามาสังเคราะห์ให้ประสานเข้ากันได้กับวัฒนธรรมเดิมของตน และสิ่งใดในวัฒนธรรมเดิมของตนที่ควรตัดทิ้งหรือดัดแปลงปรับปรุงเสียใหม่ให้เข้ากันได้เหมาะเจาะกับสมัย วิชาที่จะให้ความรู้เราในเรื่องเหล่านี้ คือมานุษยวิทยาภาควัฒนธรรม"*[379]

---

[376] เรื่องเดียวกัน, หน้า 2. (เน้นโดยผู้วิจัย). (น่าสังเกตว่า ไม่เอ่ยถึง "พระมหากษัตริย์" ในฐานะที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ไทยอยู่ได้).

[377] พระยาอนุมานราชธน, "การใช้และความสามารถที่จะใช้มานุษยวิทยาภาควัฒนธรรมในประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 288.

[378] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4), หน้า 188-189.

[379] พระยาอนุมานราชธน, "การใช้และความสามารถที่จะใช้มานุษยวิทยาภาควัฒนธรรมในประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม}, หน้า 288. ทั้งนี้ พระยาอนุมานราชธนเห็นว่า เฉพาะประเทศไทยนั้นมานุษยวิทยาภาควัฒนธรรมมีคุณค่า 3 ประการ ดังนี้

เมื่อนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันจากมหาวิทยาลัยคอร์เนล (Cornell University) เข้ามาทำวิจัยที่ตำบลบางชัน อำเภอมีนบุรี พระยาอนุมานราชธนถือว่านักมานุษยวิทยาเหล่านี้เป็น *"เพื่อน"* แต่ไม่เห็นด้วยกับ *"ทฤษฎีสังคมไทยมีโครงสร้างหลวง"* (Loosely structured theory)[380] เพราะเห็นว่าสังคมไทยมีขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎข้อบังคับต่าง ๆ ที่คนไทยจะต้องประพฤติปฏิบัติตาม อย่างไรก็ตาม *"ทฤษฎีสังคมไทยมีโครงสร้างหลวง"* อาจทำให้พระยาอนุมานราชธนเกิดความปริวิตกอยู่ไม่น้อยว่าความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นอาจทำให้สังคมไทยมี *"โครงสร้างหลวม"* ในไม่ช้า จึงได้เน้นให้มีการควบคุมความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย ให้ *"เชื่อมต่อกับอดีต"* เป็นอย่างมาก

ในบทความ ***"การใช้และความสามารถที่จะใช้มานุษยวิทยาภาควัฒนธรรมในประเทศไทย"*** ซึ่งเขียนใน พ.ศ.2498 พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า ในขณะที่รับความเจริญจากภายนอก ก็จะต้องยึดหลักการที่ว่า

> *รู้จักเลือกรับเอาสิ่งใหม่เข้ามาพอกพูนสิ่งเก่า โดยการปรับปรุงแก้ไขให้ประสานเข้ากันได้ดี ให้เกิดเป็นวัฒนธรรมอย่างใหม่ขึ้นในชาติที่มีแรงกำลังและดีกว่าเก่า แต่ไม่ถอนรากวัฒนธรรมเดิมของตน ความสามารถที่จะปรับปรุงวิถีชีวิตดั่งกล่าวมานี้ ย่อมเป็นอำนาจที่มีเร้นอยู่ในชนชาติไทยมาแต่ไหนแต่ไร ที่ชนชาติไทยมีวิถีชีวิตเจริญมาได้ถึงทุกวันนี้ ก็เพราะท่านแต่ก่อนที่เป็นบรรพบุรุษของเรา รู้จักรับรู้จักเลือกของใหม่ เอาเข้าไปปรับปรุงประสานกันกับสิ่งเก่าให้กลมกลืนเข้ากับจิตใจ...ได้ดี*[381]

๑.... เป็นปัจจัยทำให้เรามีทัศนะเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้กว้างขวาง...เป็นปัจจัยปรับปรุงเรื่องความรู้สึกทางชาตินิยมหรือเมาชาติ ให้อยู่ในวิสัยไม่หยิ่งจนเกินความพอดีไป และส่งเสริมความเข้าใจและมิตรภาพต่อกันระว่างบุคคลกับบุคคล และประเทศชาติกับประเทศชาติ

๒. เมื่อ...ระเบียบแห่งการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทางสัมพัทธ์วัฒนธรรม วิชามานุษยวิทยาภาควัฒนธรรม...ทำหน้าที่ปรับปรุงสมานรูปเรื่องความรู้และหลักใหญ่ ๆ ของบรรดาวิชาเหล่านั้นทั้งหมดในหมวดสังคมศาสตร์สำหรับประเทศไทยให้สมานรูปเข้ากันได้ด้วยดี

๓. ปัจจัยนำเอาสิ่งต่าง ๆ อันเป็นข้อเท็จจริงมาให้แก่วัฒนธรรมของเราตามที่ต้องการ...เพื่อเราจะเลือกสรรเอามาเป็นเครื่องควบคุมการเปลี่ยนแปลงแห่งวัฒนธรรม อันเป็นความจำเป็นยิ่งแก่ประเทศไทย ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อซึ่งมีอยู่ในขณะนี้ (เรื่องเดียวกัน, หน้า 289-290).

[380] เรื่องเดียวกัน.

[381] เรื่องเดียวกัน,. หน้า 288.

เมื่อถึงต้นทศวรรษ 2500 ในขณะที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์เริ่มวางแผนพัฒนาประเทศ พระยาอนุมานราชธนสนับสนุนการพัฒนา โดยกล่าวว่า ***"เราไม่ต้องวิตกว่าเราได้วัฒนธรรมต่างประเทศมา ไม่ใช่เรา ...ถ้าเราเห็นว่าเป็นของดีที่จำเป็นแล้วเราจะต้องรับเอามา"*** พร้อมกับเน้นว่า ***"แต่ในคราวเดียวกันเราจะต้องรู้จักย่อยให้มันเป็นเลือดเนื้อของเรา คือปรับปรุงมันเสียให้กลายเป็นของเราไป****...ขงจื๊อท่านได้กล่าวไว้เมื่อ ๒,๕๐๐ ปีแล้ว บอกว่า สิ่งเก่ามันไม่ใช่ว่าดีเสมอไป สิ่งใหม่ก็ไม่ใช่ว่าเลวเสมอไป"*[382] พระยาอนุมานแสดงให้เห็นว่า ปัญญาชนของไทยในอดีตได้เคยประสบความสำเร็จในการเชื่อมโยงปัจจุบันเข้ากับอดีตมาแล้วอย่างดียิ่ง เป็นต้นว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ *"ในการออกแบบพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร...ทรงแก้ของเก่าให้ก้าวหน้า แต่ก็ไม่ทิ้งประเพณีของเก่าให้ขาดตอนเสียทีเดียว... สามารถปรับปรุงของเก่าให้เข้ากับสมัยได้"...."*[383] และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ *"ท่านผู้แสดงแต่งหนังสือ* ***แสดงกิจจานุกิจ*** *เป็นผู้รู้ทั้งเก่าและใหม่ รู้ทั้งเรื่องไทยและเรื่องเทศ คนซึ่งมีคุณสมบัติอย่างนี้ที่ประเทศชาติต้องการ ไม่ว่าจะเป็นคนสมัยไร เพราะเป็นผู้ที่สามารถต่อออดีตและปัจจุบัน ให้เชื่อมประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ โดยไม่เสียรูปเสียลักษณะความเป็นตนเองของตนในส่วนรวม"*[384]

พระยาอนุมานราชธนเห็นด้วยที่รัฐจะดำเนินการส่งเสริมวัฒนธรรมชาวบ้าน ให้มีความเจริญในระดับที่สูงขึ้น แต่ต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป *"ถ้ายังอยู่ในระดับต่ำก็ต้องส่งเสริมให้เขยิบสูงขึ้นมาโดยลำดับให้ได้ส่วนสมดุลกัน"*[385] และ *"ถ้าทำให้ความผาสุกตามสัญชาตญาณของเขาต้องเคลื่อนที่ไปมาก แม้ที่ทำไปเป็นความหวังดี แต่อาจได้ผลในทางเสียก็ได้"*[386] พระยาอนุมานราชธนเน้นบทบาทของชนชั้นนำในการทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่งอกงามหรือเจริญก้าวหน้าอย่างเหมาะสม นั่นคือเปลี่ยนแบบวิวิวัฒนาการ โดยการสร้างเสริมจากวัฒนธรรมที่เป็นมรดกตก

---

[382] พระยาอนุมานราชธน, "ประเพณีและวัฒนธรรมไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 134.

[383] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 77-78.

[384] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 228.

[385] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 15.

[386] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 107.

ทอดมา เพราะ *"การสร้างขึ้นใหม่เป็นครั้งแรก จะให้ดีเท่ากับสร้างเติมเสริมต่อจากสิ่งที่เป็นทุนเดิมอยู่แล้วไม่ได้"*[387] และ *"มนุษย์ไม่ว่าชาติไร ย่อมเรียนรู้และรักบรรดาสิ่งทั้งหลายที่เป็นมรดกของชาติตน เพราะเป็นสิ่งที่ตนคุ้นตนรู้สึกทีละน้อย ๆ มาแต่อ้อนแต่ออก มากขึ้นทุกทีจนฝังลึกในจิตใจโดยไม่รู้ตัว สิ่งที่คุ้นเคยอยู่นี้ จะเป็นเครื่องกำหนดหมายทางเดินให้แก่วิถีชีวิตของตน มีความภูมิใจและนิยมยินดี ถือว่าเป็นสมบัติพิเศษของตน คนที่รักชาติก็คือรักสิ่งที่กล่าวเหล่านี้"*[388]

ปัญหาสำคัญที่ปัญญาชนกระแสหลักเผชิญ คือควรรับวัฒนธรรมตะวันตกในด้านใด เพียงใด อย่างไร และจะรักษาวัฒนธรรมไทยในด้านใดเอาไว้ พระยาอนุมานราชธนเสนอคำตอบที่ชัดเจนว่า ถึงแม้ชาติไทยจำเป็นต้องรับเอาเทคนิควิทยาของตะวันตกเข้ามาใช้เพื่อไม่ให้ล้าหลังชาติอื่น แต่ก็ต้องรู้จักเลือกรับพอประมาณ มิฉะนั้นอาจนำไปสู่ *"การสูญชาติ"* พร้อมกันนั้นพระยาอนุมานราชธนก็พยายามเตือนว่า การรับความรู้และเทคนิควิทยาจากตะวันตกมีทั้งผลดีและผลเสีย ดังความว่า

> *ในโลกปัจจุบันนี้มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาไปอย่างรวดเร็ว และเทคนิควิทยานี้เองที่อาจทำให้วิถีชีวิตของสังคมต้องทลายลงเพราะด้วยความผิดของผู้ใช้ก็ได้ ถ้ารู้จักใช้ก็เป็นคุณ ถ้าไม่รู้จักใช้ก็เป็นโทษ ถ้าสังคมใดหย่อนความรู้ทางเทคนิควิทยา สังคมนั้นก็อยู่ล้าหลัง ตามสังคมอื่นทีเจริญกว่าด้วยเรื่องความรู้เหล่านี้ไม่ทัน ซ้ำเป็นอันตรายแก่ตนด้วย ถ้าสังคมใดรับเอาความรู้ชนิดนี้ไปใช้เป็นของตน จะเป็นผลให้วัฒนธรรมเดิมของตนซึ่งถือว่ามีค่าสูงอาจเคลื่อนที่ต้องเสื่อมสูญไปก็ได้เพราะขาดเสถียรภาพ...สูญบุคลิกภาพของตนไป หรือกล่าวตรง ๆ ก็คือ การสูญชาติ นั่นเอง* [389]

พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า การรับเทคนิควิทยาจากตะวันตกอย่าง ***"ไม่ค่อยเป็นค่อยไปให้พลิกตัวทันเป็นอย่างวิวัฒนาการ"*** มีผลร้ายในแง่ที่ทำให้เกิดปัญหาสังคมด้วย ทั้งนี้ก็เพราะ *"การรับเอาความรู้ชนิดนี้มา แม้จะเป็นคุณเป็นประโยชน์ให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่สังคมได้รวดเร็วเห็นทันตา แต่จะทำให้เกิดความต้องการอันจำเป็นขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด และเกิดปัญหาสังคมติดตามเป็นเงาตาม*

---

[387] เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

[388] เรื่องเดียวกัน.

[389] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 41.

ตัวด้วยมากมายตามส่วนสัมพันธ์ในสิ่งที่เป็นความเจริญก้าวหน้า"[390] การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและทางจิตใจจงต้องดำเนินไปโดยรักษามรดกเดิมที่ดีเอาไว้ในลักษณะที่เรียกว่า *"เดินตามรอยเท้าผู้ใหญ่"* และนำเอามรดกเดิมที่มีมาแล้วนั้นมาใช้ด้วยการ *"รู้จักดัดแปลงและปรับปรุง...เข้ากับจิตใจและความรู้สึกของส่วนรวม"*[391] และการพัฒนาประเทศก็ควรดำเนินไปโดยรักษาจารีตประเพณีของชาวบ้านเอาไว้ เพื่อช่วยในการควบคุมความประพฤติของชาวบ้าน หากปราศจากจารีตประเพณี (หรือมีแต่อิสรภาพและเสรีภาพของปัจเจกชน) ก็อาจนำไปสู่ความเสียหายใหญ่หลวง กล่าวคือ *"ถ้าไม่มีเครื่องคุ้มกันเกี่ยวกับความประพฤติว่า อะไรควรไม่ควรแค่ไหน อาจเกิดความเสียหายอย่างใหญ่แก่ตนและคนอื่นได้ง่าย เครื่องคุ้มกันนี้ได้แก่จารีตประเพณี ซึ่งคนแต่ก่อนถือเป็นหลักดำเนินชีวิตของหมู่คณะ เท่ากับเป็นตัวบทกฎหมายดั้งเดิมของหมู่บ้าน ซึ่งปกครองกันเองด้วยสามัคคีธรรม*[392]

กล่าวได้ว่า พระยาอนุมานราชธนพยายามกระทำในแนวทางเดียวกันกับกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ นั่นคือ การสร้างความรู้ที่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยและวัฒนธรรมไทย เพราะ *"จะอยู่คงที่ไม่มีเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย...หามีไม่"*[393] แต่พยายามจะควบคุมขอบเขตและทิศทางการเปลี่ยนแปลงมิให้ *"เดินเร็วเกินไป"* เนื่องจากทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยเผชิญกับยุคสงครามเย็น ซึ่งอิทธิพลด้านต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกาหลั่งไหลเข้ามาอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงเวลาที่กระแสความคิดแบบอนุรักษ์นิยมได้รับการรื้อฟื้นโดยหลายฝ่าย ทั้งฝ่ายกษัตริย์นิยม เช่น พรรคประชาธิปัตย์ ฝ่ายทหารที่นำโดยคณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 นักหนังสือพิมพ์บางกลุ่ม ตลอดจนรัฐบาลจอมพล ป. คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยเวลานั้นต้องเผชิญกับทางหลายแพร่ง โดยที่คนบางกลุ่มเห็นว่าจะต้องพยายามรักษา *"ของเก่า"* คือ *"ความเป็นไทย"* แบบเดิมเอาไว้อย่างเต็มที่ แต่คนบางกลุ่มก็เห็นว่าจะต้องสร้างความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วที่สุดด้วยการรับอิทธิพลตะวันตกอย่างเต็มที่ ขณะที่คนอีกบางกลุ่มมีความไม่แน่ใจว่าควรจะรักษา *"ความเป็นไทย"* เอาไว้มากน้อยเพียงใด และควรจะรับอิทธิพลตะวันตกในด้านใดบ้าง ในสภาวการณ์เช่นนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้เน้นการรักษา *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* อย่างเต็มที่ และรับเฉพาะความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตกเข้ามา ส่วนพระยาอนุมาน

---

[390] เรื่องเดียวกัน.

[391] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 44.

[392] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3), หน้า95.

[393] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 44.

ราชธนยอมรับความเปลี่ยนแปลงทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ แต่ต้องควบคุมความเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในลักษณะวิวัฒนาการ โดยรักษามรดก *"วัฒนธรรมแห่งชาติของไทย"* รวมทั้งวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ เอาไว้ให้มาก

3. พุทธศาสนาเป็นหัวใจของ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"

ได้กล่าวแล้วว่า ในการเขียนหนังสือและการบรรยายเรื่องต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาประมาณครึ่งศตวรรษ เพื่อนิยามความหมายของ *"สังคมและวัฒนธรรม"* พระยาอนุมานราชธนไม่ได้แสดงให้เห็นเลยว่ามีความต้องการจะทำให้คนไทยสำนึกว่า *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็น *"หัวใจของชาติไทยและความเป็นไทย"* **แต่ได้เน้นอยู่เสมอถึงความสำคัญของพุทธศาสนา ภาษาไทย และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ**

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ความฝันที่จะสร้างประเทศไทยให้เป็นมหาประเทศก็สิ้นสุดลงด้วย ในช่วงนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ฝ่ายคณะราษฎรสูญเสียอำนาจและอิทธิพลไปมาก เปิดโอกาสให้ฝ่าย *"จารีตนิยม-กษัตริย์นิยม"* ได้มีโอกาสฟื้นฟูวัฒนธรรมเดิม จนกระแสความคิด *"จารีตนิยม-กษัตริย์นิยม"* มีพลังมากขึ้นเป็นลำดับ **ในบริบทเช่นนี้เองที่พระยาอนุมานราชธนเลือกเน้นความสำคัญของพุทธศาสนาให้เป็น *"หัวใจ"* หรือเป็น *"ประธาน"* ของ *"ความเป็นไทย"*** เช่น ในการบรรยาย ***"ความรู้เรื่องวัฒนธรรม"*** พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า *"สิ่งที่ดีที่เอาอย่างกันนั้น เอามาแล้ว ก็ควรปรับปรุงให้เข้ากับจิตใจ มันก็กลายเป็นไทยแท้ ได้ชื่อว่ามี identity มีเอกภาพหรือเอกลักษณะ เอกลักษณะอยู่ที่วัฒนธรรมที่ปรากฏเด่น ซึ่งได้จากหลายกระแสธารมาปรับปรุงเอกลักษณะขึ้น**<u>***เป็นวิถีชีวิตของชาวไทยที่พระพุทธศาสนาเป็นประธาน***</u>[394]

ใน พ.ศ. 2496 ในบริบทที่กระแสความคิดแบบจารีตนิยมมีพลังสูงขึ้นพร้อมกับการที่สหรัฐอเมริกาเข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยมากขึ้น พระยาอนุมานราชธนได้เลือกเน้นความสำคัญของพุทธศาสนาซึ่งเป็นพลังทางจารีตประเพณี สำหรับ *"เป็นเครื่องป้องกันอันตรายในวิถีแห่งชีวิตของชาติไทย"* พร้อมกับเตือนให้รับวัฒนธรรมทางวัตถุจากภายนอกโดยรู้จักปรับปรุงให้เข้ากับอุดมคติดั้งเดิมของไทย

---

[394] พระยาอนุมานราชธน, "ความรู้เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 116-117. (เน้นโดยผู้วิจัย).

> *พุทธศาสนา...เป็นชีวิตจิตใจของชาติไทย ได้เจริญคลี่คลายมาอย่างแช่มช้าเป็นเวลาหลายร้อยปี ได้ปรับปรุงให้เข้ากับความต้องการของชาติ ให้เหมาะสมกับสมัยและเหตุการณ์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเป็นอุดมคติและความรู้สึกนึกเห็น และเป็นเครื่องป้องกันอันตรายในวิถีแห่งชีวิตของชาติไทยตลอดมานาน แต่จะมีกำลังต่อต้านวัฒนธรรมทางวัตถุของสมัยปัจจุบันต่อไปได้เพียงไร เป็นเรื่องของกาลภายหน้า วัฒนธรรมทางวัตถุนี้มีอำนาจแรงซึ่งถ้าไม่รับเอาไว้เสียเลยก็ไม่ได้ เพราะเป็นภัย แข่งกับชาติอื่นเขาไม่ทัน แต่ถ้ารับไว้ทั้งหมดและไม่รู้จักแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้เข้ากันได้กับอุดมคติที่สืบเป็นประเพณีของไทยมาได้หลายร้อยปี วัฒนธรรมไทยของเดิมก็จะถูกถอนราก ถึงแก่ความตายได้เหมือนกัน*[395]

การเน้นความสำคัญของพุทธศาสนาต่อ *"ชาติไทย"* มากไพศาล ยังปรากฏในเรื่องอื่น ๆ อีกมาก เช่น ในการบรรยาย ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ใน พ.ศ.2503 พระยาอนุมานราชธนเน้นความสำคัญของพุทธศาสนาคู่กับกองทัพ *"พุทธศาสนาจึงเท่ากับเป็นกองพยาบาลที่รักษาชีวิตและจิตใจของกองทัพ และกองทัพก็เท่ากับเป็นประเทศชาติที่รักษาศาสนาให้คงอยู่ ฉะนั้น*[396] ส่วนการบรรยาย ใน พ.ศ.2504 พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า *"ศาสนาเท่านั้น ที่เป็นปราการอันแข็งแกร่งของวัฒนธรรม ที่สามารถจะเป็นเครื่องต่อต้านสิ่งอันเป็นด้านหลังของความเจริญได้ โดยนำสิ่งใหม่ที่เข้ากันได้ดีกับจิตใจของชาวไทย เข้าไปประกอบก่อและปรับปรุงเสริมสร้างปราการของตน ให้ตั้งมั่นอยู่บนรากฐานของเดิมให้มั่นคงยิ่งขึ้น"*[397]

ใน ***"ชาติก่อนชาติหน้า"*** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2498 พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนาว่า

> *"อุดมคติและเครื่องคุ้มภัยเก่าของเรานี้คือ "พุทธศาสนา" นี้เท่านั้น ที่จะช่วยให้เรามีหวัง บรรเทาความทุกข์ความเดือดร้อนซึ่งต้องมีมาเป็นเงาตามตัวกับ*

---

[395] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 86.

[396] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 162. (เน้นโดยพระยาอนุมานราชธน).

[397] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของชาติไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 185.

ความเจริญก้าวหน้าในทางวัตถุธรรมของโลกปัจจุบัน อุดมคติเก่าของเราเป็นวิถีแห่งความสุขที่สุด สงบที่สุด แต่อย่างใหม่ก็เป็นสิ่งจำเป็นที่สุดเหมือนกัน..."[398]

ส่วน **เรื่องวัฒนธรรม** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2501 พระยาอนุมานราชธนแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นที่มาของ *"ความเป็นไทย"* ต่าง ๆ เช่น ขนบประเพณี ศิลปะ วรรณคดี ซึ่งเป็นการยืนยันว่าพุทธศาสนาเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"*

ศาสนาย่อมแสดงออกให้เห็นอยู่ในขนบประเพณี ศิลปะและวรรณคดี และสิ่งที่ศาสนาแสดงออกมานี้ เสมือนกระจกเงาฉายให้เห็นจิตใจของประชาชนผู้เป็นเจ้าของในสมัยที่สร้างขึ้น

ถ้าจะดูขนบประเพณีไทย จะเป็นขนบประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต ...ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล...ตลอดจนประเพณีเกี่ยวกับการสร้างบ้านปลูกเรือน การทำไร่ไถนา และอื่น ๆ อีกมาก...จะเห็นได้ว่ามีเรื่องเกี่ยวกับศาสนาทั้งนั้น

ถ้าดูศิลปะทางสถาปัตยกรรม...ศิลปทางประติมากรรม...ศิลปทางจิตรกรรม...ตลอดจนศิลปะทางดนตรี แต่เดิมมาก็เป็นเรื่องรับใช้ศาสนาทั้งนั้น

ถ้าดูวรรณคดี ตลอดจนนาฏศิลป์ของเดิม ก็เป็นเรื่องได้ความคิดมาจากศาสนา[399]

ใน **ศาสนาเปรียบเทียบ** ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2502 พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงข้อดีของพุทธศาสนาว่า พุทธศาสนาให้โอกาสแก่คนทุกชั้นวรรณะที่จะหลุดพ้น[400] แต่คุณค่าของพุทธศาสนาที่พระยาอนุมานราชธนเน้นอยู่เสมอก็คือ การที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเหตุผล เมื่อบรรยายเรื่อง *"ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย"* ใน พ.ศ. 2503 พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า *"ความภักดีของชาวพุทธ...ย่อมยึดถือพระรัตนตรัยด้วยความเลื่อมใสศรัทธา คือเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อข้อที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน และเชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคต...อันเป็นไปในความ*

---

[398] พระยาอนุมานราชธน, "ชาติก่อนชาติหน้า" **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 2-3 เรื่องลัทธิความเชื่อและเรื่องศาสนาอื่น ๆ, หน้า 122-123.

[399] พระยาอนุมานราชธน, "เรื่องวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 86.

[400] พระยาอนุมานราชธน, ศาสนาเปรียบเทียบ ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่ม 4 เรื่อง ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 99.

เชื่อซึ่งมีเหตุและผล เพราะฉะนั้นจึงผิดกับความภักดีในพระเจ้า"[401] ในงานเขียน **พุทธศาสนาและไสยศาสตร์** (ซึ่งเสนอหลังปี พ.ศ.2505) ก็เน้นเช่นเดียวกันว่าพุทธศาสนาสอนให้มีเหตุผล *"ว่าโดยเนื้อแท้ของพุทธศาสนาแล้ว ก็เป็นแต่เรื่องสอนคนให้รู้จักคิดด้วยเหตุผล เมื่อเห็นจริงแล้วจึงเชื่อและประพฤติปฏิบัติตนไปตามนั้น"*[402] ไม่แตกต่างจาก **ฟื้นความหลัง** ซึ่งยืนยันว่า *"พุทธศาสนาสอนให้คนรู้จักใช้ปัญญาตรึกตรองด้วยเหตุผล เมื่อเห็นจริงแล้วจึงให้เชื่อ ถ้าสิ่งใดดี ผู้รู้สรรเสริญว่าเป็นความเจริญ เมื่อเห็นจริงแล้วเราก็พยายามบำเพ็ญสิ่งนั้นให้มียิ่ง ๆ ขึ้นในตน*[403]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการบรรยายเกี่ยวกับพุทธศาสนาในที่ต่าง ๆ ไม่ปรากฏว่าพระยาอนุมานราชธนได้เคยแบ่งพุทธศาสนาออกเป็นเป็นแบบโลกุตรธรรมกับโลกียธรรม แต่แบ่งเป็นพุทธศาสนาของผู้มีปัญญา หรือ ***"พวกที่เชื่อด้วยปัญญาทางเหตุผล"*** กับพุทธศาสนาของประชาชน หรือ ***"พวกที่เชื่อด้วยศรัทธาปสาทะทางความรู้สึก"***[404] *"พวกที่เชื่อด้วยปัญญาทางเหตุผล"* มีลักษณะการนับถือศาสนาแบบวิทยาศาสตร์ ส่วน *"พวกที่เชื่อด้วยศรัทธาปสาทะทางความรู้สึก"* เป็นพวกที่เชื่อเรื่องชาติก่อนชาติหน้า และพยายามทำบุญเพื่อหวังผลตอบแทนที่จะได้รับในชาติหน้า[405] ในการบรรยายเรื่อง *"ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของชาติไทย"* ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ในพ.ศ. 2504 ซึ่งผู้ฟังเป็นกลุ่มคนที่มีการศึกษา พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึง *"หลักกาลามสูตร"* อันเป็น *"หลักความเชื่อของผู้นับถือพุทธศาสนาในหมู่ผู้มีปัญญา"* และกล่าวถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม โดยมิได้ใช้คำว่า *"โลกียธรรม"* เช่น

> *...หลักพุทธศาสนาว่า สิ่งใดเป็นไปเพื่อความสุข มีความเป็นอยู่ดีตามสัญชาตญาณ และตามสมควรแก่ฐานะและอัตภาพ มีอนามัยดี มีความปลอดภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สินถิ่นที่อยู่ มีความเบิกบานร่าเริงแก่ชีวิต มีไมตรีจิตต่อกันด้วยสามัคคีธรรม มีความบันเทิงเมื่อประสบสิ่งดีงามสิ่งมีความไพเราะ และมีความสนใจในวิชาความรู้ เหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อสุข สิ่งนั้นก็เป็นความจริงในทางที่*

---

[401] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 159.

[402] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนาและไสยศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 119.

[403] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 147.

[404] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของชาติไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 178.

[405] เรื่องเดียวกัน, หน้า 178.

เจริญ ควรบำเพ็ญให้งอกงาม สิ่งใดเป็นไปเพื่อความทุกข์ มีลักษณะตรงข้ามกับข้างต้น ล้วนเป็นไปเพื่อทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นจริงในทางที่เสื่อม ควรละเสีย ไม่บังควรทำให้งอกงาม

ที่กล่าวมานี้ เป็นหลักความเชื่อของผู้นับถือพุทธศาสนาในหมู่ผู้มีปัญญา[406]

พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าพุทธศาสนาของ *"ผู้มีปัญญา"* หรือ *"ผู้รู้"* มีความเจริญสูงกว่าพุทธศาสนาของประชาชน แต่ก็คิดว่าจะต้องยอมรับพุทธศาสนาทั้งสองแบบ ด้วยเหตุผลที่ว่า *"ถ้าศาสนาจะมีแต่หลักธรรมอย่างเดียว คนที่มีปัญญาน้อยกว่า ก็ย่อมจะไม่เข้าใจและไม่รู้สึกซาบซึ้ง ในที่สุดก็จะกลับไปถือคติตามความเชื่อเดิมของตน และเป็นทางให้ถูกพวกอื่นชักจูงให้เห็นผิดเป็นชอบได้ง่าย ให้ไปหลงเชื่อลัทธิอื่นอันไม่พึงปรารถนาก็ได้"*[407] และ *"ถ้าคนเลิกนับถือผีสางเทวดา... ชนชั้นฐานเจดีย์ยังไม่รู้จักบุญบาปดีชั่วที่เป็นไปด้วยเหตุด้วยผล ก็จะไม่มีอะไรเป็นสิ่งสำทับให้มีความเกรงกลัว เหตุนี้ทางพุทธศาสนาจึงไม่ยืนยันหรือปฏิเสธเรื่องผีสางเทวดา"*[408] พร้อมกันนั้นพระยาอนุมานราชธนก็ชี้ให้เห็นว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้คนทั้งหลายเปลี่ยนมานับถือศาสนาด้วยปัญญาเหมือนกันหมด *"พระพุทธองค์ทรงแจ้งเรื่องเหล่านี้อยู่ดีแล้ว จึงได้ทรงผ่อนปรนคติของการถือให้ไว้ทั้งสองประการ สุดแล้วแต่ฐานะและพื้นเพทางปัญญาของคน จะเหมาะอยู่ในระดับไหนชั้นไหน ที่จะทำให้เสมอภาค มีเท่ากันและเหมือนกันหมด ไม่มีใครทำได้เลย*[409]

สำหรับพระสงฆ์นั้น พระยาอนุมานราชธนมิได้กล่าวถึงลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยในคณะสงฆ์ แต่เน้นลักษณะภราดรภาพ ในการบรรยายเมื่อ พ.ศ.2503 พระยาอนุมานราชธนกล่าวว่า

พระพุทธองค์ทรงวางระเบียบ...เพื่อเป็นเครื่องช่วยผู้ซึ่งมีความปรารถนาจะดำเนินวิถีชีวิตตามรอยของพระพุทธองค์ จึงได้เกิดมีคณะสงฆ์ อันประกอบด้วยบุคคลซึ่งพยายามจะขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส เพื่อจะได้ก้าวไปสู่วิถีชีวิตที่สูงกว่า คณะสงฆ์อันมีลักษณะเป็นภราดรภาพนี้ยังสืบต่อมาได้ถึงปัจจุบัน...ในภาษาอังกฤษเมื่อกล่าวถึงคำคณะสงฆ์ก็ใช้คำว่า brotherhood แปลว่าภราดรภาพ[410]

---

[406] เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

[407] เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

[408] เรื่องเดียวกัน, หน้า 181. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[409] เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

[410] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 166.

ความหมายของหนังสือ "ลัทธิของเพื่อน" และ "ศาสนาเปรียบเทียบ"

การเขียน **ลัทธิของเพื่อน กวนอิม** และ **ศาสนาเปรียบเทียบ** ตลอดจนการเขียนเกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ แทรกไว้ในผลงานเรื่องอื่น ๆ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา โดยระบุวัตถุประสงค์ว่า ต้องการให้คนไทยเข้าใจความเชื่อของคนในศาสนาอื่น ๆ เพื่อจะได้อยู่ร่วมกันด้วยไมตรีจิต ไม่เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างคนที่นับถือศาสนาต่างกัน ทำให้พระยาอนุมานราชธนมีชื่อเสียงว่า *"พยายามใช้ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน และความสัมพันธ์ฉันมิตร ในหมู่ประชาชนที่นับถือศาสนาต่าง ๆ กัน...ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดียิ่ง"*[411] พระยาอนุมานราชธนเองก็กล่าวอยู่เสมอว่า จุดมุ่งหมายในการเขียนถึงลัทธิหรือศาสนาอื่น ๆ ก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจดีต่อกัน *"คำนำ"* หนังสือ**ศาสนาเปรียบเทียบ** เมื่อ พ.ศ.2502 กล่าวว่า *"แม้ว่าศาสนานั้นจะไม่ใช่ศาสนาที่เรามีความเชื่อถือ...แต่เราก็ควรมีใจเอื้อเฟื้อและเคารพต่อศาสนาเหล่านั้น...ศาสนาเหล่านั้นจะต้องมีอะไรที่เหมาะกับจิตใจผู้ที่นับถือ จึงมีความเจริญสืบต่อมาได้จนทุกวันนี้...จึงได้เกิดมีวิชาศาสนาเปรียบเทียบขึ้น อันจะเป็นหนทางทำให้การคบค้าสมาคมกันระหว่างชนต่างศาสนามีความราบรื่น*[412] และเน้นถึงวัตถุประสงค์ในการเขียน **ศาสนาเปรียบเทียบ** ว่า *"เพื่อจะให้เข้าใจถูกเป็นที่เข้าใจดีต่อกัน มนุษย์จะได้อยู่ร่วมกันเป็นสันติสุขตามอุดมคติ"*[413]

ใน พ.ศ.2510 เมื่อเขียน ***ฟื้นความหลัง*** พระยาอนุมานราชธนยังคงแสดงความภูมิใจที่ได้เขียนหนังสือ **ศาสนาเปรียบเทียบ** ขึ้นมา และอธิบายเหตุที่เขียนหนังสือเล่มนี้ว่าเป็นเพราะ "*คนแม้อยู่ในสังคมเดียวกันแต่ถือศาสนาต่างกัน ก็คบและไว้ใจกันไม่ได้...จึงได้เกิดมีการเรียนเรื่องศาสนาเปรียบเทียบ...เพื่อสอนให้คนมีความเข้าใจดีต่อกัน เมื่อคบหาคนผู้ซึ่งต่างศาสนาต่างนิกาย ด้วยมีความจำเป็นบังคับเพราะโลกแคบเข้า"*[414] นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังเน้นให้มี *"น้ำใจอัน*

---

[411] จำนง ทองประเสริฐ, **บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในด้านศาสนา** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก , 2547. หน้า 5

[412] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำศาสนาเปรียบเทียบ" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, หน้า 180.

[413] พระยาอนุมานราชธน, ศาสนาเปรียบเทียบ ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่ม 4 เรื่อง ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 4.

[414] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1), หน้า 233.

เอื้อเฟื้อ” ต่อความเชื่อถือของประชาชนที่ยังคงนับถือผีสางเทวดาและนับถือศาสนาด้วยศรัทธามิใช่ด้วยปัญญาอีกด้วย[415]

อย่างไรก็ตาม โดยเหตุที่พระยาอนุมานราชธนใช้หนังสือชองชาวตะวันตกเป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ ทำให้มองศาสนาทุกศาสนาจากสายตาของชาวตะวันตก นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังมิได้พยายามนำเอาหลักคำสอนของแต่ละศาสนามาเปรียบเทียบกันในระดับของพื้นฐานความคิดหรือโครงสร้างความคิด และมิได้เปรียบเทียบปรัชญาของศาสนาหรือหลักคำสอนที่มีความเกี่ยวโยงกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติอีกด้วย กลับเล่าถึงศาสนาต่าง ๆ ในเชิงประวัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเกี่ยวกับการกำเนิดและการขยายตัวของศาสนาไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ผลงานทางศาสนาของพระยาอนุมานราชธนจึงมีส่วนในการสร้าง “โมหาคติ” และ “ภยาคติ” ต่อศาสนาอื่นบางศาสนาไม่น้อยเลย

ใน พ.ศ. 2465 พระยาอนุมานราชธนเรียบเรียง **ประวัตินานาประเทศ** (ตีพิมพ์ พ.ศ.2465) ระบุว่า คำสอนของศาสนาอิสลามนั้นทำให้สาวกคือชาวมุสลิมทะเยอทะยานที่จะปราบปรามโลกด้วยอำนาจอาวุธ ดังความว่า

> *อันคำสั่งสอนของพระมะหะหมัด กระทำให้บรรดาสาวกทะเยอทะยานต่อการที่จะปราบปรามโลกด้วยกำลังอาวุธ เพื่อบังคับให้มนุษยชาติรับลัทธิของตนมากเพียงไร แทบจะไม่สามารถอธิบายให้เห็นซึ้งได้ เพราะสาวกเหล่านี้เชื่อมั่นว่าถ้าสังหารคนพาเหียรลงแม้คนเดียว ถึงตัวตายก็ได้รับทิพยสุขในโลกหน้าเป็นอันเที่ยง เพราะฉะนั้นจึงไม่หวั่นหวาดต่อมรณภัยลัทธิทิฐิดั่งข้างต้นนี้ กระทำให้ชาติอาหรับซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่าชาติสะราเศน แผ่อำนาจไปกว้างขวาง เป็นที่เกรงขามทั่วไป...*[416]

---

[415] พระยาอนุมานราชธน, “ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 5 เรื่อง ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท, หน้า 154.

[416] พระยาอนุมานราชธน, ประวัตินานาประเทศ **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 1 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 1-2.

ในระหว่าง พ.ศ.2503-2505 เมื่อพระยาอนุมานราชธนเป็นผู้บรรยายหัวข้อ *"ความภักดี ศาสนา และจริยธรรม"* ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร[417] ได้ชี้ให้เห็นว่า *"ศาสนาอิสลามและศาสนายูดาย ไม่ให้อภัยธรรม"*[418] แม้แต่ในเรื่อง **ศาสนาเปรียบเทียบ** พระยาอนุมานราชธนก็ยังเสนอภาพของ**ศาสนาอิสลามในแง่ที่เป็นศาสนาที่ส่งเสริมการใช้ความรุนแรง** เป็นต้นว่า

> *สงครามที่ทำกับเมืองเมกกะยังคงมีอยู่ต่อไปอย่างรุนแรง แต่ในที่สุดชาวเมกกะก็ต้องยอมแพ้... พระมะหะหมัดก็ได้รับความยินยอมจากชาวเมืองเมกกะให้กลับไปเมืองนั้นได้อย่างผู้มีชัยชนะมีอำนาจอย่างสิทธ์ขาด... ต่อแต่นี้ไปพระมะหะหมัดก็เริ่มปราบปรามประเทศอาหรับทั้งหมด ด้วยสงครามศาสนา เพื่อให้ประชาชนมาเข้ารีตอิสลาม ได้จัดส่งกองทัพ...เพื่อไปประกาศศาสนา ถ้าใครไม่เชื่อก็ให้ฆ่าเสียในนามแห่งพระอ้าหล่า ...เพราะชาวอาหรับรักเรื่องเก่งกล้า และพระมะหะหมัดก็ได้ส่งเสริมความเก่งกล้านี้ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้น กล่าวคือได้ให้คำยืนยันว่าถ้าตายไปในสงครามเพื่อพระอ้าหล่า ก็หมายความว่าจะได้ขึ้นสวรรค์ทันที และกล่าวต่อไปว่า จะแสดงความภักดีต่อพระอ้าหล่าให้เป็นที่ประจักษ์ ก็มีทางเดียวเท่านั้น คือ ต้องมอบกายถวายชีวิตไว้ในพระองค์ คำว่า อิสลาม ซึ่งแปลว่ามอบชีวิตไว้นี้ ให้ถือว่าเป็นหัวใจของศาสนา*[419]

เมื่ออธิบายความเสื่อมของพุทธศาสนาในอินเดีย พระยาอนุมานราชธนชี้ให้เห็นว่า นอกจากเป็นเพราะไม่มีพระมหากษัตริย์อุปถัมภ์และเกิดจากลัทธิตันตระแล้ว ยังเกิดจากการทำลายของพวกนับถือศาสนาอิสลามซึ่ง *"เผาผลาญวัดวาอารามเสียราบ"* อันเป็นการตอกย้ำว่าศาสนาอิสลามเป็นอริกับพุทธศาสนา *"เมื่อสิ้นพระเจ้าหรรษวรรธนะ...**ไม่ช้าพวกนับถือลัทธิศาสนาอิสลามยกมาตีแคว้นเบงกอลได้ ก็เผาผลาญทำลายวัดวาอารามในแคว้นนั้นเสียราบ** พุทธศาสนาที่มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นอยู่แล้วก็ต้องดับสูญสิ้นไป*[420]

---

[417] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารยพระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 136-202.

[418] พระยาอนุมานราชธน, "พุทธศาสนาและไสยศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 146.

[419] พระยาอนุมานราชธน, ศาสนาเปรียบเทียบ ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 200.

[420] พระยาอนุมานราชธน, "ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพราหมณ์ พุทธ และชิน ในแง่ประวัติศาสตร์" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ หน้า 239. (เน้นโดยผู้วิจัย).

โดยภาพรวมแล้วก็เห็นได้ชัดว่าพระยาอนุมานราชธนเขียนหนังสือ **ศาสนาเปรียบเทียบ** ในเชิง *"ประวัติศาสนา"* เพื่อเน้นปัจจัยแห่งความเจริญและความเสื่อมของศาสนาต่าง ๆ ในทำนองเดียวกับการเขียนเรื่องอารยธรรม โดยแสดงให้เห็นว่าศาสนาอิสลามใช้ดาบจึงเจริญ ส่วนศาสนาพุทธและศาสนาชินเสื่อมลงเพราะถูกผู้นับถือศาสนาอิสลามทำลาย ดังนั้น จึงไม่สามารถสร้างทัศนคติที่ดีต่อกันระหว่างคนต่างศาสนาอย่างแท้จริง นอกจากนี้ ในการเขียนเกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ รวมทั้งพุทธศาสนานั้น พระยาอนุมานราชธนได้แบ่งคนที่นับถือศาสนาออกเป็น *"ชั้น"* ตามระดับของปัญญาที่มีมากน้อยไม่เท่ากัน คือตั้งแต่ยอดเจดีย์ลงมาจนถึงชั้นต่ำสุดของฐานเจดีย์ ซึ่งการแบ่ง *"ชั้น"* เช่นนี้ย่อมเพิ่มความแข็งแกร่งให้แก่ความคิดที่ว่า การแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่พึงยอมรับ

ในการเขียน *"คำนำ"* หนังสือ **ลัทธิของเพื่อน** เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ.2496 ในโอกาสที่จะตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นใหม่ มีข้อความที่แสดงถึงการยอมรับการแบ่ง *"ชั้น"* ของคน และแสดงความเหยียดหยาม *"ชาวบ้านชั้นต่ำ"* เป็นอย่างมาก ดังความตอนหนึ่งว่า

> ***ชนในวรรณะต่ำ*** *พวกฮินดูแหยงนัก...*
> *แม้ถูกคัดลงไปในชั้นต่ำปานนี้แล้ว,* ***พวกนี้ยังมีสันดานนิยมเพียงต่ำ ๆ*** *เสียเองด้วย, จนชั้นเทพที่นับถือก็มักลดบูชาเทวดาของฮินดูองค์รอง ๆ ลงมา ... เทวดาที่****พวกชาวบ้านชั้นต่ำไม่มีความรู้อะไร****นับถือกันทั่วไป คือเทวดาประจำหมู่บ้านหรือตำบลอย่างพระภูมิเจ้าที่...*[421]

ส่วนในหนังสือ **ศาสนาเปรียบเทียบ** ก็แสดงให้เห็นว่า ***"ประชาชนชั้นสามัญในอินเดีย ก็ไม่ผิดแปลกอะไรกับประชาชนชั้นสามัญในที่อื่น ๆ ทั่วไปของโลก ซึ่งมีใจอ่อนแอไม่กล้าพึ่งตนเองเพื่อความรอดพ้น เดิมเป็นมาอย่างใด เดี๋ยวนี้ก็ยังเป็นอยู่อย่างนั้น*** *ต้องการมีอะไรไว้เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวพึ่งพำนัก ต้องการมีเทวดาไว้เพื่อได้เชื่อถือ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะด้วยความกลัว ความไม่ไว้ใจตัวนั่นเอง"*[422] การเปรียบเทียบระหว่างศาสนาของชนชั้นสูงกับศาสนาของชาวบ้าน จึง

---

[421] พระยาอนุมานราชธน, ลัทธิของเพื่อน ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 80. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[422] พระยาอนุมานราชธน, ศาสนาเปรียบเทียบ ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 92. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ส่งเสริมให้เกิดการยอมรับการแบ่งชนชั้นและทำให้เกิดการดูถูกเหยียดหยาม *"ประชาชนนั้นสามัญ"* โดยปริยาย

อนึ่ง แม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะเน้นความสำคัญของพุทธศาสนาในฐานะ *"ประธาน"* ของวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างมาก แต่พระยาอนุมานราชธนเขียนเรื่องพุทธศาสนาไว้น้อยมากเมื่อเทียบกับงานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ แม้แต่หนังสือ **ศาสนาเปรียบเทียบ** ก็กล่าวถึงพุทธศาสนาไว้เพียง 10 หน้า และเมื่อบรรยายเกี่ยวกับพุทธศาสนา ก็มิได้แสดงข้อธรรมที่ลุ่มลึกแต่อย่างใด ส่วนหนังสือ **รวมเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา** เกือบทั้งเล่มเป็นเรื่องแปล ในจำนวนนี้เกือบทั้งหมดเป็นการแปลซาดก โดยมิได้ทำการวิเคราะห์หรืออธิบายแต่อย่างใด

ในหนังสือ **ศาสนาเปรียบเทียบ** พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงพุทธศาสนาโดยเน้นไปที่พุทธประวัติที่เกี่ยวกับการเสด็จออกผนวชและการที่พระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่ไปในประเทศต่าง ๆ ข้อธรรมเดียวที่เน้นไว้ในหนังสือนี้ ก็คือเรื่อง **กฎแห่งกรรม**[423] งานเขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระยาอนุมานราชธนโดยตรงมีน้อยมาก และในบรรดางานเขียนจำนวนน้อยนี้ ส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องแปลเกี่ยวกับพุทธศาสนานิกายมหายานและเรื่องพุทธประวัติ ผลงานเกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระยาอนุมานราชธน ได้แก่ *"พุทธประวัติจากคัมภีร์จีน" "เซ็กเกียยู่ไล้" "เซ็งเต้ากี" "ปาฐะเรื่องการสำเร็จพระโพธิญาณแห่งพระศากยตถาคต" "พระกษิติครรภโพธิสัตว์" "พระพุทธประวัติย่อจากคัมภีร์ญี่ปุ่น" "แคว้นมคธกับพระพุทธศาสนา" "พระมหาราชาคราวพุทธกาล" "ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพราหมณ์ พุทธ และชินในแง่ประวัติศาสตร์" "เจดีย์"* และ *"ปฏิจจสมุปบาท"*[424] จะเห็นได้ว่า มีเพียงเรื่อง ***"ปฏิจจสมุปบาท"*** เรื่องเดียวที่เกี่ยวกับหลักธรรมของพุทธศาสนาโดยตรง แต่ก็เขียนไว้สั้นมาก งานเขียนเรื่อง ***"ปฏิจจสมุปบาท"*** ซึ่งพระยาอนุมานราชธนเขียนเมื่อมีอายุ 40 ปี (พิมพ์ใน **ไทยเขษม** ปีที่ 4 เล่มที่ 1 พฤษภาคม 2470 หน้า 16-27) นี้ มีความยาวเพียง 6 หน้าเศษ เนื้อหาส่วนใหญ่พระยาอนุมานราชธนมิได้เขียนขึ้นเอง แต่แปลมาจากคัมภีร์นิกายวัชรยานของธิเบต เนื้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

> *คำว่า ปฏิจจสมุปบาท แปลตามพยัญชนะที่เคยแปลกัน ว่าธรรมเป็นแดนอาศัยเกิดขึ้นพร้อม (แห่งผล); แปลตามอรรถว่า สภาวะที่เกิดเป็นเหตุเป็นผลเนื่อง*

---

[423] เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

[424] พระยาอนุมานราชธน, รวมเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 1 รวมเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 167-292.

ต่อกันไป, คือสภาวะอย่างหนึ่งเป็นผลเกิดแต่เหตุอย่างหนึ่งแล้ว ซ้ำเป็นเหตุยังผลอย่างอื่นให้เกิดต่อไปอีกเล่าเหมือนลูกโซ่เกี่ยวคล้องกันเป็นสาย; ***แปลตามอัตโนมัติง่าย ๆ ของข้าพเจ้าก็ว่า สภาพที่เป็นเหตุให้บุคคลต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสงสาร (โลกต่าง ๆ)*** *ธรรมนี้ บางทีเรียกว่า ภวจักร หรือกงรถ คือความมีเป็นซึ่งหมุนเวียนไป: ตายแล้วเกิดใหม่, เกิดแล้วตายอีก, ไม่มีเขตสุดหยุดลงได้; จนกว่าจะรู้แจ้งซึ่งธรรมอันนี้ จึ่งจะหลุดพ้นไปได้จากชาติทุกข์มรณทุกข์.*[425]

แม้พระยาอนุมานราชธนจะแปลข้อความที่เป็น *"สภาวะอันเป็นเหตุเป็นผลให้เกิดเกี่ยวเนื่องกันไปดุจลูกโซ่รวม ๑๒ ห่วง"* นับตั้งแต่ *"อวิทยา...สังขาร...วิญญาณ...นามรูป... สฬายตน (ตาหู) ...ผัสสะ... เวทนา... ตัณหา... อุปาทาน... ภว... ชาติ... ชรามรณะ..."* แล้ว *"เวียนกลับไปสู่อวิทยา"* เอาไว้ด้วย[426] แต่ก็ไม่ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมเพื่อสร้างความเข้าใจที่ละเอียดชัดเจน และในตอนท้ายยังคงเน้นความคิดเรื่อง *"กรรม"* อย่างง่าย ๆ ดังความว่า

พระพุทธเจ้า...ทรงแสดงว่าสัตว์ทั้งหลายเกิดเพราะกรรม เพราะฉะนั้นกรรมจึ่งเป็นสิ่งที่เหลืออยู่ในระหว่างความเกิดและความตาย และมีลักษณะอันมาจากอวิทยา...

...โมหะซึ่งหลงถือว่ามีตัวตนเป็นเครื่องให้ไปเกิด, มีกรรมเป็นผู้นำ; จะไปเกิดดีเกิดชั่ว ก็แล้วแต่กรรม...[427]

เมื่อกล่าวถึง ***"จริยธรรมของชาติไทย"*** ในการบรรยายเรื่อง **"ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของชาติไทย"** ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ระหว่าง พ.ศ.2503-2505 พระยาอนุมานราชธนมักจะกล่าวถึงจริยธรรมอย่างย่อ ๆ และกว้าง ๆ เท่านั้น โดยระบุว่า *"ข้าพเจ้าก็ไม่ใช่เป็นผู้ทรง*

---

[425] พระยาอนุมานราชธน, "ปฏิจจสมุปบาท" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 1 รวมเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา, หน้า 177. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[426] เรื่องเดียวกัน, หน้า 178.

[427] เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

คุณความรู้โดยเฉพาะในเรื่องนี้โดยตรง จึงจะกล่าวอะไรไม่ได้มากไปกว่านี้"[428] หรือ *"ข้าพเจ้าไม่มีความรู้เรื่องนี้เป็นล่ำเป็นสันอะไรนัก จึงจะขอยุติอยู่เพียงแค่นี้"*[429]

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะไม่เคยบวชเรียนและไม่ได้เขียนถึงธรรมะของพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางพิสดาร **แต่เพื่อทำให้คนไทยยอมรับคำอธิบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมและเห็นคล้อยตาม พระยาอนุมานราชธนได้นำเอา *"ภาษา"* หรือแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้ในการอธิบายวัฒนธรรมอยู่มากทีเดียว** เป็นต้นว่า *"ประเพณี...มีลักษณะเป็นองค์ประกอบหรือสังขตธรรม คือปรุงแต่งขึ้นก็ต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของสิ่งนั้น คือจะอยู่คงที่ไม่มีเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัยของสิ่งเหล่านั้นหามีไม่"*[430] *"ต้องรู้จักนำสิ่งใหม่มาปรับปรุงกับสิ่งเก่า...เพราะสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ มีเปลี่ยนแปลงเรื่อย...ดังที่พุทธศาสนาเรียกว่าอนิจจัง คือความไม่แท้เที่ยง"*[431] *"ทางพระพุทธศาสนาว่ามนุษย์มีกรรมเป็นของตนเอง มนุษย์จะหลีกหนีกรรมที่ว่านี้ไปไม่ได้ นี้ฉันใดมนุษย์ในสังคมจะหลีกหนีไปจากมรดกแห่งสังคมหรือวัฒนธรรมแห่งชาติของตนไปไม่พ้น"*[432] และ *"นี่ก็เป็นไปตามกฎธรรมดาที่ว่าด้วยความเป็นอนิจจ์ คือสิ่งทั้งหลายย่อมมีอายุของมัน เพราะในสมัยหลังระยะต่อมา เมื่อมีวัฒนธรรมอย่างใหม่จากตะวันตกเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเดิมของไทย ซึ่งมีของอินเดียและของจีนผสมอยู่ก่อน ก็ทำให้วัฒนธรรมไทยเคลื่อนที่"*[433] เป็นต้น

ความคิดต่าง ๆ ที่พระยาอนุมานราชธนเสนออย่างต่อเนื่อง ดังกล่าวมาข้างต้นนี้ เมื่อประกอบกับการใช้มโนทัศน์ทางพุทธศาสนาในการอธิบาย และการเปรียบเทียบ *"ความจริง"* ที่เสนอ

---

[428] พระยาอนุมานราชธน, "ความภักดี ศาสนา และจริยธรรมของประเทศไทย" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 188.

[429] เรื่องเดียวกัน, หน้า 202. เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการบรรยายเมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2505 พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึงจริยธรรมในข้อ "การเคารพต่อสิทธิของคนอื่น" เอาไว้ด้วย แต่เป็นเพียงการยกตัวอย่าง มิได้ขยายความให้เห็นว่ามีความหมายและความสำคัญอย่างไร (โปรดดูหน้า 202).

[430] พระยาอนุมานราชธน, "วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 44.

[431] พระยาอนุมานราชธน, "คำนำ ประวิศาสตร์จีน ส. ศิวรักษ์แปล" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 109.

[432] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-48.

[433] พระยาอนุมานราชธน, "ฟื้นความหลัง" ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4), หน้า 188.

กับสภาพธรรมชาติที่คนไทยยอมรับอยู่แล้ว เช่น นิ้วมือ ความสูงต่ำของร่างกาย หรือ ธรรมชาติของต้นไม้ ย่อมจะทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังคล้อยตามความคิดเห็นของพระยาอนุมานราชธนได้ไม่ยากนัก ขณะเดียวกัน ความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเสนอก็มิได้แตกต่างจากความคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีนัยสำคัญ แต่กลับสอดคล้องกับความคิดกระแสหลักเป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะมิได้เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* แต่ก็ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อวัฒนธรรมไทยเอาไว้ไม่น้อย และแม้ว่าจะมีบทบาทสำคัญในการทำให้วัฒนธรรมชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติ แต่ก็เน้นการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างมากไปพร้อมกัน

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระยาอนุมานราชธนมีบทบาทมากในการผลิตซ้ำความคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งทำให้วิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักสร้างขึ้นยังคงมีอิทธิพลอย่างมากสืบมาจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 10

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475: ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในสังคมไทยตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และมีบทบาทโดดเด่นที่สุดในการสืบทอดความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ที่ได้รับการนิยามในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ปรับเปลี่ยนทั้งจุดเน้นความหมาย และคำอธิบาย เพื่อให้มโนทัศน์ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ตอบสนองอย่างมีพลังต่อสถานการณ์ในสังคมการเมืองไทยในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยสามารถรักษากรอบโครงหลักทางความคิดเกี่ยวกับ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* เอาไว้ได้ จนกล่าวได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้มีบทบาทมากที่สุดในการทำให้มโนทัศน์ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ที่เป็นรากฐานทางอุดมการณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นกลับมามีอิทธิพลอีกครั้งหนึ่ง โดยทำให้มโนทัศน์ดังกล่าวครอบงำวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง และได้รับการผลิตซ้ำจากหลายฝ่ายจนกระทั่งเป็นมโนทัศน์ที่ยังคงมีอิทธิพลต่อวิธีคิดเกี่ยวกับ *“สังคมและวัฒนธรรมไทย”* ของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แตกต่างจากหลวงวิจิตรวาทการ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และพระยาอนุมานราชธน ในแง่ที่มิได้พอใจแต่เพียงการสร้างความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นทางการเมืองของผู้นำและระบอบการปกครองใหม่ ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เท่านั้น หากแต่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะได้ดำรงตำแหน่งผู้นำสูงสุดของประเทศ คือตำแหน่งนายกรัฐมนตรี[567] การนิยาม *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงมีเป้าหมายหลักสองประการที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ได้แก่ การใช้พลังทางความคิดเกี่ยวกับ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* เพื่อช่วยในการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมไทย และการทำให้คนไทยทั่วไปได้รับรู้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้มีความรอบรู้และมีความรักใน *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* อย่างลึกซึ้งและอย่างแท้จริง อันเป็นการสร้างเสริม *“อำนาจทางปัญญา”* หรือ *“ปัญญาบารมี”* ให้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะส่งผลให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กลายเป็นบุคคลสำคัญของ

---

[567] ***หนังสือพิมพ์กรุงเทพฯไทม์*** ปีที่ 3 เล่ม 13 พ.ศ. 2492 กล่าวถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชว่า “*เขาต้องการจะเป็นนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งของเมืองไทย*” ในเวลาต่อมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองได้ประกาศอย่างเปิดเผยเป็นระยะ ๆ ว่าต้องการเป็นนายกรัฐมนตรี (โปรดดู *“สยามรัฐหน้า 5”* ใน ***หนังสือพิมพ์สยามรัฐ*** วันที่ 14 ธันวาคม 2513 และวันที่ 3 มิถุนายน 2514 เป็นอาทิ.

สังคมไทย และมีโอกาสสูงขึ้นที่จะได้รับการคัดเลือกจากหัวหน้าคณะรัฐประหาร และ/หรือประชาชนให้ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อจะเป็นผู้นำแห่ง *"ชาติไทย"* ในวันใดวันหนึ่งเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองเอื้ออำนวย

คนไทยทั่วไปมักเชื่อกันว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้มีจิตวิญญาณเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* อย่างแท้จริง เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งโดยทางสายเลือดและโดยพฤติกรรม และเมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สถาปนาพรรคก้าวหน้าในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในขณะที่จอมพล ป. สูญเสียอำนาจเนื่องจากญี่ปุ่นแพ้สงคราม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็เคยเขียนบทความเพื่อประกาศว่า ***"ข้าพเจ้าเป็นรอยะลิสต์"*** ลงพิมพ์ใน**หนังสือพิมพ์ประชามิตร** วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ.2488 [568] ซึ่งมีส่วนทำให้ *"ความเป็นกษัตริย์นิยม"* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ปรากฏแก่สังคมอย่างเด่นชัดนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

แต่จากผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองแสดงให้เห็นว่า ก่อนหน้า พ.ศ 2494 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เคยโจมตีชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าเป็น ***"สังคโลกร้าวชำรุด"*** ซึ่งมีแต่ ***"ความเห็นที่ตายตัว เปลี่ยนแปลงไม่ได้"*** เต็มไปด้วย ***"ความเห็นแก่ตัว"***[569] มี ***"ความประมาท...ความหลงระเริง... มีขัติยมานะไปในทางที่ดื้อดึงแปลกประหลาดกว่าคนธรรมดาสามัญ ...ทรงอ่อนแอป้อแป้... ยังดำรงฐานะความเป็นขัตติยะไว้ได้ เพราะคนไทยส่วนมากยังรักที่จะมีศาลพระภูมิ"***[570] นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังแสดงความไม่พอใจอย่างมากที่ถูก ***"กาหน้า"*** ว่าเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* พร้อมกับโจมตีนักการเมืองบางคนว่าเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"*[571] และใน พ.ศ.2492 เป็นต้นมาก็ได้โจมตีนายควง อภัยวงศ์กับพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* อย่างตรงไปตรงมาหลายครั้ง[572] รวมทั้งเคยระบุด้วยว่า

...ประชาชนเคยเลือกพรรคประชาธิปัตย์ให้เข้ามามีเสียงข้างมากในสภา
แต่พรรคประชาธิปัตย์ ก็มิได้ใช้เสียงข้างมากนั้นให้เป็นไปโดยถูกต้องตาม

---

[568] สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, **แผนชิงชาติไทย** กรุงเทพฯ: สมาพันธ์, 2534. หน้า 46-47.

[569] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สามยุค" ***หนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์*** (3 กุมภาพันธ์ 2492) ใน ***คึกฤทธิ์ว่า.*** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2495. หน้า 106-107. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[570] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **สามก็กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น** กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2530. หน้า 99-100. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[571] เรื่องเดียวกัน, หน้า 190-191.

[572] สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** รายงานผลการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548. หน้า 109-111.

วิถีทางประชาธิปไตย ***กลับตั้งตัวเองเป็นฝ่ายค้านที่มีเสียงข้างมากของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดภาวะขบขันโดยทั่วไป...***[573]

นอกจากนี้ นับตั้งแต่จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งภายหลังการรัฐประหารใน พ.ศ.2490 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้แสดงความคิดเห็นสนับสนุนจอมพล ป. และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ซึ่งเป็นปรปักษ์ทางการเมืองของ *"พวกกษัตริย์นิยม"* อยู่เสมอ จนกระทั่งเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกใน พ.ศ.2497 แล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงได้หันมาโจมตีจอมพล ป. และพลตำรวจเอกเผ่ารุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ และกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดในการทำให้สังคมทั่วไปรวมทั้งนิสิตนักศึกษาได้รับรู้ว่า การเลือกตั้งทั่วไปในต้นปี พ.ศ.2500 นั้นเป็น ***"การเลือกตั้งสกปรก"***[574] จนเป็นปัจจัยสำคัญในการทำลายความชอบธรรมของจอมพล ป. และเอื้ออำนวยให้การรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ.2500 ที่นำโดยจอมพลสฤษดิ์ได้รับการสนับสนุนจากมวลชนอย่างกว้างขวาง

อาจกล่าวได้ว่า การประกาศตัวเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* ในโอกาสที่ตั้ง *"พรรคก้าวหน้า"* นั้นเกิดขึ้นในบริบทของช่วงปลายทศวรรษ 2480 ซึ่งจอมพล ป. ได้สูญเสียอำนาจทางการเมืองจากการเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่นซึ่งพ่ายแพ้ในสงครามโลก และนายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำของเสรีไทยกำลังมีอิทธิพลทางการเมืองสูงยิ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ประกาศตัวเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* ในช่วงนี้เพราะมีจุดวัตถุประสงค์ที่จะทำให้ตัว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองและ *"พรรคก้าวหน้า"* สามารถต่อสู้อย่างมีประสิทธิภาพกับอิทธิพลของนายปรีดีซึ่งเคยเป็นที่รับรู้ว่า*เป็น*คอมมิวนิสต์มาตั้งแต่ พ.ศ.2476 (จากการเสนอ *"เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ"*) นอกจากนี้ การที่ประชาชนจำนวนมากพากันมารับเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลซึ่งเสด็จนิวัติพระนครใน พ.ศ.2488 และสื่อมวลชนสะท้อนความยินดีและความจงรักภักดีของประชาชนต่อพระมหากษัตริย์ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตัดสินใจประกาศตนเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"*

อนึ่ง ปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสงคราม คงมีส่วนทำให้สังคมพร้อมที่จะหันกลับไปหาอุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* กล่าวคือ ในทางการเมืองนั้น ตั้งแต่เกิดการปฏิวัติ พ.ศ.2475 มาแล้วที่มีความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงระหว่างหลายฝ่าย เมื่อสงครามสิ้นสุดลงความขัดแย้งและการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองก็ยังดำเนินไปอย่างเข้มข้น และรัฐบาลไม่มีความ

---

[573] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "น้ำใจชาวพระนคร" ใน **คึกฤทธิ์ว่า** กรุงเทพฯ: ชัยฤทธิ์, 2495. หน้า 169-171.

[574] โปรดดู ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ***คึกฤทธิ์ ปราโมชกับปัญหาของไทยสมัยเลือกตั้งไม่เรียบร้อย***. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2511. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เข้มแข็งและเสถียรภาพทางการเมืองมากพอที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของราษฎร ทำให้นักหนังสือพิมพ์และนักเขียนสารคดีเริ่มโจมตีการเมืองหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ว่าส่งผลให้สังคมเปลี่ยนไปในทางที่เลวลง และทำให้ประชาชนเดือดร้อน รวมทั้งมองสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในแง่ที่ดีขึ้นกว่าในยุคก่อนสงคราม[575] ส่วนในทางเศรษฐกิจ ก็ปรากฏว่าได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ใน พ.ศ.2485 และ พ.ศ.2488 ซึ่งทำให้พื้นที่ปลูกข้าวเสียหายถึงร้อยละ 34.2 และ 24.9 ตามลำดับ ภายหลังสงครามยุติลง ปัญหาทางเศรษฐกิจมิได้ลดลง เพราะรัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาเงินเฟ้อซึ่งทำให้สินค้าอุปโภคบริโภคมีราคาแพงมาก ปัญหาเงินเฟ้อนี้ส่วนหนึ่งมาจากการที่ในระหว่างสงครามรัฐบาลจอมพล ป.ใช้จ่ายงบประมาณเกินดุลเป็นอันมาก โดยเฉพาะการอนุมัติให้กองทัพญี่ปุ่นกู้ยืมเงินจำนวนมาก และญี่ปุ่นยังบังคับให้ไทยใช้อัตราค่าแลกเปลี่ยนเงินบาทและเงินเยนใหม่ ซึ่งส่งผลให้เกิดเงินเฟ้อมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันอังกฤษได้จำกัดสินค้าออกของไทย ทำให้ไทยต้องสูญเสียรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ขณะที่เกิดปัญหาขาดแคลนข้าวภายในประเทศอย่างรุนแรง เนื่องจากไทยต้องส่งข้าวจำนวนกว่าเจ็ดแสนตันเป็นการให้เปล่าแก่อังกฤษภายในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2490 ซึ่งทำให้รัฐบาลต้องควบคุมราคาข้าวภายในประเทศและการส่งข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศอย่างเข้มงวด แต่ก็ไม่อาจแก้ปัญหาขาดแคลนข้าวและข้าวสารมีราคาแพงได้[576]

ในระยะนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์น่าจะคาดได้ว่า ปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจดังกล่าวข้างต้นนี้คงจะส่งผลให้คนเกือบทุกชั้นในสังคมไทยต้องประสบกับความเดือดร้อน และพากันหวนกลับคิดไปถึงสภาพชีวิตและสังคมที่ดีกว่าในช่วงก่อนเกิดสงคราม นั่นคือสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และมีความรู้สึกว่าสมัยที่มีการปกครองโดยพระมหากษัตริย์นั้นมีความสงบสุขมากกว่า แม้แต่ผู้ที่เห็นว่าการเปลี่ยนระบอบการปกครองใน พ.ศ.2475 เป็นเรื่องที่ถูกต้อง ก็คงมีไม่น้อยที่สนับสนุนให้มีรัฐธรรมนูญใหม่ที่ถวายพระราชอำนาจคืนให้พระมหากษัตริย์มากขึ้น ดังนั้น การประกาศว่าตนเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* จึงสอดคล้องกับกระแสสังคมและเป็นประโยชน์ทางการเมืองต่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์และต่อพรรคการเมืองที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตั้งขึ้น

เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยุบพรรคก้าวหน้าเพื่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์ขึ้นมาแทน โดยร่วมมือกับบุคคลที่มีเชื้อสายเจ้านายและขุนนางในระบอบเดิมจำนวนหนึ่ง อุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* ก็ได้รับการสืบทอดต่อมาโดยพรรคประชาธิปัตย์ที่มีนายควง อภัยวงศ์เป็นหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชเป็นรองหัวหน้าพรรค และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นเลขาธิการพรรค เพราะในช่วงต้นทศวรรษ 2490 นอกจากกลุ่ม

---

[575] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การปฏิวัติสยาม 2475: พรมแดนแห่งความรู้" ใน **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475**, หน้า 2-77.

[576] วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, **กบฏสันติภาพ** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539. หน้า 34-35.

อนุรักษ์นิยมจะมีอิทธิพลอยู่ในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาแล้ว ข่าวสารเกี่ยวกับ *"กรณีสวรรคต"* ที่ไหลเวียนอยู่ในสังคมมาตั้งแต่ พ.ศ.2489 ก็ได้สร้างความสะเทือนใจแก่มหาชนเป็นอย่างมาก จนกระทั่งความรู้สึกแบบ *"พวกกษัตริย์นิยม"* ทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น ในบรรยากาศเช่นนี้เองที่พรรคประชาธิปัตย์สามารถทำให้เกิดการร่างและประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ถวายพระราชอำนาจคืนแก่สถาบันพระมหากษัตริย์อย่างสูง และดำรงความเป็นพรรคการเมืองที่มีอิทธิพลอยู่ในรัฐสภาได้นานหลายปี แม้ว่าจะเกิดการรัฐประหาร พ.ศ.2490 และจอมพล ป. จะกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งแล้วก็ตาม

กล่าวได้ว่าการประกาศตัวเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* ทำให้พรรคประชาธิปัตย์ได้ประโยชน์ทางการเมืองเป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม ชั่วระยะเวลาอันสั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ไม่สามารถจะอยู่ฝ่ายเดียวกันกับพรรคที่ประกาศตนเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* อีกต่อไป เพราะขัดแย้งกับแกนนำอื่น ๆ ของพรรคประชาธิปัตย์อย่างรุนแรง จนกระทั่งต้องลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการและสมาชิกพรรค และกลายเป็นศัตรูทางการเมืองของพรรคประชาธิปัตย์ตลอดมา

ภายใต้การสืบทอดอำนาจของผู้นำกองทัพ ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 จนถึงกลางทศวรรษ 2510 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มิได้ตั้งพรรคการเมืองหรือมิได้เป็นสมาชิกของพรรคการเมืองใด ๆ อีกเลย จนกระทั่งถึง พ.ศ.2518 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงได้ตั้ง*"พรรคกิจสังคม"* ขึ้นมา ตลอดระยะเวลาหลายสิบปีก่อนหน้าการตั้ง *"พรรคกิจสังคม"* ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงมีความหวังอยู่เสมอว่าตนจะได้รับการสนับสนุนจากกองทัพและกลุ่มพลังทางการเมืองต่าง ๆ ให้ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งนายกรัฐมนตรี[577]

ในต้นทศวรรษ 2490 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เข้าร่วมในคณะรัฐบาลที่มีจอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรี โดยได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ แม้เมื่อถูกบีบจากนักการเมืองฝ่ายสนับสนุนรัฐบาลให้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงเขียนบทความสนับสนุนจอมพล ป. และพลตำรวจเอกเผ่าอยู่เสมอ พร้อมกันนั้นก็พยายามอย่างมากในการทำให้พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งอ้างอุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* และกำลังมีอำนาจสูงยิ่งในรัฐสภา ต้องสูญเสียความชอบธรรมทางการเมือง

เมื่อเกิด *"กรณีสวรรคต"* ใน พ.ศ.2489 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ใช้กรณีดังกล่าวในการทำลายอิทธิพลทางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ โดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การร่วมมือกับนักการเมืองสำคัญคนหนึ่ง

---

[577] โปรดดูรายละอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**.

คือนายเลียง ไชยกาล ในการทำให้สังคมเข้าใจผิดว่านายปรีดีเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการลอบปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล การบวช ณ วัดบวรนิเวศน์ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล โดยการสร้างความรู้สึกสะเทือนใจแก่คนไทยทั้งปวงด้วยการเผยแพร่ภาพยนตร์และคำบรรยายเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการบวชอย่างละเอียด และการสนับสนุนการตีพิมพ์หนังสือพระบรมฉายาลักษณ์ขณะทรงพระเยาว์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยไม่เปิดเผยชื่อ เป็นต้น[578] เห็นได้ชัดว่าการกระทำต่าง ๆ ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่เกี่ยวเนื่องกับกรณีสวรรคต ว่ามุ่งทำลายอิทธิพลทางการเมืองของนายปรีดี มิได้มาจากการมีอุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* อย่างแท้จริง และหลังจากลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์แล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็เลือกอยู่ข้างจอมพล ป. มิใช่อยู่ข้าง *"พวกกษัตริย์นิยม"* แม้ว่าในต้นทศวรรษ 2490 ซึ่งฐานอำนาจของจอมพล ป. อ่อนแอลงมากแล้วนั้น จะมีความพยายามจากหลายฝ่ายในการทำให้อุดมการณ์กษัตริย์นิยมมีพลังมากขึ้น เช่น หลวงวิจิตรวาทการ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พรรคประชาธิปัตย์ ฯลฯ จนกระทั่งรัฐบาลต้องอนุมัติให้อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับมาประดิษฐานในประเทศไทย เพิ่มวันสำคัญที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในปฏิทินโดยกำหนดให้เป็นวันหยุดราชการ ตลอดจนเปลี่ยนสถานะของสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ให้เป็นนิติบุคคลตาม *"พระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ (ฉบับที่ 3) พุทธศักราช 2490"* แต่ในช่วงนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังไม่ได้กลับไปเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* แต่อย่างใด

จนกระทั่งถึง พ.ศ.2494 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบางประการซึ่งทำให้ ม.ร.ว.*คึกฤทธิ์ตัดสินใจเป็น "พวกกษัตริย์นิยม"* อีกครั้งหนึ่ง และพยายามทำให้ *"อุดมการณ์กษัตริย์นิยม"* มีพลังแข็งแกร่งขึ้น ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็คือ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จกลับมาประทับอยู่ในเมืองไทยเป็นการถาวร และการที่พรรคประชาธิปัตย์ (ซึ่งกลายเป็นคู่แข่งทางการเมืองของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2491) ได้สูญเสียอำนาจและอิทธิพลที่เคยมีอยู่ในรัฐสภาอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากมีการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2494 ในสถานการณ์เช่นนี้ พรรคประชาธิปัตย์จะไม่ได้รับประโยชน์อะไรอีกแล้วจากการที่อุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* มีพลังแข็งแกร่งขึ้น แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองจะได้ประโยชน์โดยตรง เพราะสามารถอิงตัวเองเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ และยกระดับตนเองจาก *"เจ้าหางแถว"*[579] ให้กลายเป็นสมาชิกของพระราชวงศ์จักรีอันศักดิ์สิทธิ์และสูงส่ง โดยที่ทุกฝ่ายรับรู้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้มีความรอบรู้ในวัฒนธรรมราชสำนักที่เป็น

---

[578] โปรดดูรายละอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**.

[579] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "คึกฤทธิ์กับการเมืองไทย" ใน ***คึกฤทธิ์ 2528.*** กรุงเทพฯ: สวิชาญการพิมพ์, 2528. หน้า 40.

แบบแผนอันดีเลิศของ *"ความเป็นไทย"* ในทุกด้าน และจะสามารถจะเป็นผู้นำในการทำให้ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ดำรงอยู่ในสังคมไทยและสังคมโลกอย่างมีศักดิ์ศรีตลอดไป

อนึ่ง บรรยากาศทางการเมืองและวัฒนธรรมโดยทั่วไปนับตั้งแต่ปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงครามสูญเสียอำนาจ และถึงแม้จะได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2490 แต่ก็มิได้มีอำนาจอย่างแท้จริง เอื้อให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สามารถนำ *"ความเป็นไทย"* มาเป็น *"เครื่องมือ"* ทางการเมืองได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ *"กลุ่มอนุรักษ์นิยม"* ได้ถือโอกาสที่จอมพล ป. (และนายปรีดี พนมยงค์ หลังเกิดกรณีสวรรคต) สูญเสียอำนาจ ดำเนินการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้น และความสูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเต็มที่ ความสะเทือนใจ รวมทั้งความพยายามในการการสร้างความสะเทือนใจในกรณีสวรรคตที่เกิดขึ้น ทำให้คนไทยจำนวนมากรู้สึกผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง และพร้อมที่จะยอมรับการรื้อฟื้นจารีตประเพณีเก่า ๆ ทั้งหลาย นอกจากนี้กลุ่มคนที่มีความคิดอนุรักษ์นิยมซึ่งมีโอกาสกลับมามีอำนาจในรัฐบาล รัฐสภา และในหน่วยราชการต่าง ๆ ตลอดจนคนไทยทั่วไปที่เผชิญภัยสงครามมาแล้ว ต่างก็เห็นความสำคัญของการรื้อฟื้นจารีตประเพณีต่าง ๆ ด้วยความหวังว่าจะทำให้สังคมไทยกลับมามีระเบียบและความสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่สังคมเต็มไปด้วยปัญหาและความปั่นป่วนจากสภาวะสงครามและการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง

ตัวอย่างที่ชัดเจนของความพยายามในการฟื้นฟูจารีตประเพณีสมัยก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ขึ้นมา ก็คือ การที่กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ รวมทั้งเรื่อง *"พระราชพิธีบรมราชาภิเศก"* ซึ่งทรงพระนิพนธ์ขึ้นใน พ.ศ.2489 เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจถึงเนื้อหาสาระแห่งความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์

ในด้านการสร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรม ก็ปรากฏว่าในช่วงทศวรรษ 2490 ได้เกิดการฟื้นฟู *"ความงามแบบไทย"* ที่เน้นฐานานุศักดิ์ขึ้นมา จนทำให้สถาปัตยกรรมไทยในยุคนี้มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากสถาปัตยกรรมในทศวรรษ 2480 ที่เน้นความเรียบเกลี้ยงตามอุดมคติทางสังคมที่เน้นความเสมอภาค ดังที่ชาตรี ประกิตนนทการได้วิเคราะห์ลักษณะของสถาปัตยกรรมที่ได้รับการสร้างขึ้นในทศวรรษ 2490 ว่า

> *...หันกลับมานิยมรูปแบบที่อ้างอิงรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจารีต ที่เต็มไปด้วยรายละเอียดและลวดลายที่ซับซ้อน โดยเฉพาะอาคารที่เกี่ยวข้องกับ*

พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนานั้น มีแนวโน้มอย่างเด่นชัดที่จะหวนกลับไปใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจารีตดั้งเดิมอย่างชัดเจน[580]

ในส่วนของหนังสือพิมพ์และหนังสือสารคดีการเมืองนั้น ก็เห็นได้ชัดว่าในครึ่งแรกของทศวรรษ 2490 มีการเสนอความคิดเห็นที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยมมากขึ้น เช่น ผลงานของ ม.ร.ว.เสีย์ ปราโมช (พ.ศ.2490) วิชัย ประสังสิต (ใน พ.ศ.2492) หลุย คีรีวัต (ใน พ.ศ.2493) สละ ลิขิตกุล (ใน พ.ศ.2493) จำลอง อิทธิวงศ์ (ใน พ.ศ.2492) จรูญ กุวานนท์ (ใน พ.ศ.2493) เป็นต้น นักเขียนเหล่านี้ได้แสดงความคิดเห็นในเชิงบวกอย่างมากต่อ *"ระบอบเก่า"* ก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 และแสดงความคิดเห็นต่อ *"ระบอบใหม่"* ไปในทางลบ ซึ่งนับว่าแตกต่างจากหนังสือพิมพ์และหนังสือสารคดีการเมืองในช่วงก่อนทศวรรษ 2490 ที่เสนอผลงานในลักษณะของการแสดงความรู้ทางการเมืองในแบบตำรา เพื่อการอบรมทางการเมืองซึ่งสนับสนุนการสร้างสรรค์ "ระบอบใหม่"[581]

ในด้านการศึกษาวิชากฎหมาย ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ก็ปรากฏว่ามีลักษณะอนุรักษ์นิยมมากขึ้น กล่าวคือ ก่อนการสูญเสียอำนาจทางการเมืองของนายปรีดีใน พ.ศ.2490 นั้น อิทธิพลของสำนักกฎหมายฝรั่งเศสในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมีอยู่สูงมาก หลักสูตรกำหนดให้นักศึกษาต้องเรียนทั้งวิชากฎหมาย วิชาการเมือง และวิชาเศรษฐการ โดยที่การศึกษากฎหมายมุ่งให้ผู้เรียนได้เรียนรู้กว้างครอบคลุมกิจการทั้งหมดของรัฐ เน้นให้เข้าใจปรัชญาความคิดทางกฎหมาย ไม่ใช่เรียนเทคนิคการปฏิบัติตัวบทกฎหมายและตามตัวอย่างคำพิพากษา อาจารย์ผู้สอนเป็นนักกฎหมายชาวฝรั่งเศสหรือเป็นคนไทยที่จบการศึกษาวิชากฎหมายมาจากประเทศฝรั่งเศส แต่ใน พ.ศ.2490 เป็นต้นมา อิทธิพลของสำนักกฎหมายฝรั่งเศสลดลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่นักกฎหมายสายอังกฤษมีอิทธิพลมากขึ้น ที่สำคัญก็คือได้มีการจัดตั้งเนติบัณฑิตสภาขึ้นมาใหม่เมื่อ พ.ศ.2491 ซึ่งทำให้การศึกษาวิชากฎหมายเน้นไปที่การศึกษาตัวบทกฎหมายและคำพิพากษา และนักกฎมายกลายเป็นผู้ปฏิบัติงานตามตัวบทและคำพิพากษา ไม่สนใจต่อรากฐานทางปรัชญาความคิดของกฎหมายที่ตนใช้อีกต่อไป[582]

---

[580] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 420.

[581] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "การปฏิวัติสยาม: พรมแดนแห่งความรู้" ใน **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546. หน้า 22-23.

[582] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "อิทธิพลของความคิดฝรั่งเศสที่มีต่อการเมืองไทยสมัยใหม่" ใน **ความคิด ความรู้และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546. หน้า 144-146.

ในท่ามกลางบรรยากาศที่วัฒนธรรมแบบจารีตประเพณีได้รับการฟื้นฟูจนมีความแข็งแกร่งขึ้นในแทบทุกด้านดังกล่าวข้างต้นนี้ เมื่อประกอบกับมีหมายกำหนดการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ จะเสด็จกลับมาประทับในประเทศไทยเป็นการถาวร ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ได้ตัดสินใจแสดงตัวเป็น *"พวกกษัตริย์นิยม"* อีกครั้งหนึ่ง จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการทำให้อุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางในสังคมไทย

ด้วยการเขียนหนังสือและการแสดงปาฐกถาจำนวนมากตลอดระยะเวลาหลายสิบปี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สามารถทำให้คนไทยเชื่อว่า สถาบันและองค์พระมหากษัตริย์เป็นสถาบันและบุคคลที่ขาดไม่ได้ของ *"ชาติไทย"* เพราะทรงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการทำให้ *"ชาติไทย"* มีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้เชื่อมโยง *"พระพุทธศาสนา"* กับ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"ชาติไทย"* ให้สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นเช่นเดียวกับปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยการทำให้เห็นว่า *"พระพุทธศาสนา"* เป็นแหล่งที่มาทางศีลธรรมที่ทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นผู้ปกครองที่ดี และทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา คนไทยต่างชั้นกันซึ่งมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* นั้น สามารถมีชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ปราศจากการกดขี่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพราะคนใน *"ที่สูง"* ให้ความเมตตากรุณาต่อคนใน *"ที่ต่ำ"* ส่วนคนใน *"ที่ต่ำ"* ก็ตอบแทนด้วยความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ กตัญญูกตเวทีต่อคนใน *"ที่สูง"* และถ้าหากคนใน *"ที่ต่ำ"* คนใดเป็นผู้มีศีลธรรมตามหลักธรรมของพุทธศาสนา เช่น มีความเพียรพยายาม ประกอบแต่กรรมดี ไม่ประพฤติผิดศีลธรรมของพุทธศาสนา บุคคลผู้นั้นก็จะสามารถเลื่อนชั้นขึ้นมาได้อย่างแน่นอน ทั้งนี้เพราะสังคมไทยมิได้มีการแบ่งชนชั้นอย่างตายตัว

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังแสดงให้เห็นว่า *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พระพุทธศาสนา"* ยังเป็นแหล่งที่มาและช่วยจรรโลง *"ความเป็นไทย"* ในด้านอื่น ๆ ที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตลอดมา เช่น การปกครองแบบไทย ภาษาไทย วรรณคดีไทย ศิลปะไทย มารยาทไทย ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ฯลฯ *"เอกลักษณ์ไทย"* เหล่านี้ทำให้วัฒนธรรมไทยเจริญรุ่งเรืองอย่างน่าภาคภูมิใจ แม้ว่าในบางครั้ง *"ชาติไทย"* จะต้องเสียเอกราชหรือประสบปัญหาในระดับวิกฤต แต่พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงกอปรไปด้วยทศพิธราชธรรมของพุทธศาสนา ก็ทรงใช้พระคุณสมบัติจากทศพิธราชธรรม เช่น ปัญญา ความเมตตากรุณา ความเสียสละ ฯลฯ เพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ จนกระทั่งปัญหาหมดสิ้นไป นอกจากนี้พระองค์ยังทรงดูแล *"แขนขาแห่งรัฐ"* คือฝ่ายบริหารและข้าราชการ มิให้บรรดา *"แขนขาแห่งรัฐ"* ใช้อำนาจไปในทางแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวหรือกดขี่ข่มเหงประชาชน คนไทยทั้งปวงจึงควรกตัญญู

กตเวทีต่อ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* พร้อมกับมีความรักใน *"ชาติไทย"* โดยมีความสามัคคีและเสียสละในการทำหน้าที่เพื่อความมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองของ *"ชาติไทย"* ตลอดไป

"ความเป็นไทย" ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยามมีอิทธิพลอย่างสูง เนื่องจากเป็นฐานทางอุดมการณ์ให้แก่ระบอบการปกครองแบบเผด็จการ ทำให้สามารถใช้สื่อประเภทต่าง ๆ รวมทั้งหนังสือพิมพ์ในเครือ *"สยามรัฐ"* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอง ในการปลูกฝังแก่สังคมไทย และถึงแม้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะได้ปรับเปลี่ยนความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ของ *"ความเป็นไทย"* เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปเป็นระยะ ๆ แต่ก็ได้รักษากรอบโครงหลักทางความคิดเดิมที่สืบทอดมาจากปัญญาชนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอาไว้อย่างเหนียวแน่น ทำให้ *"ความเป็นไทย"* กลายเป็นความคิดที่มีพลังอย่างไพศาล แม้ว่าสังคมการเมืองไทยจะได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมากแล้วก็ตาม

ความหมายทางการเมืองของ "ความเป็นไทย" ที่นิยามโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ตั้งแต่ครึ่งหลังของทศวรรษ 2490 การเขียน **สี่แผ่นดิน** และ **ไผ่แดง** ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีส่วนทำให้ *"ความเป็นไทย"* ในแง่ของการปกครองแบบไทย ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างคนที่อยู่ในชั้นต่างกัน ตลอดจนศิลปะและวัฒนธรรมไทยในด้านอื่น ๆ ที่มีพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาเป็นหัวใจ กลับมามีคุณค่าในสายตาของคนไทยอีกครั้งหนึ่ง ในเวลานั้น บทบาทของหลายฝ่ายได้ทำให้กระแสชาตินิยมทางวัฒนธรรมมีพลังสูงขึ้นมาก ที่สำคัญได้แก่ การที่จอมพล ป. เลือกสร้างความนิยมในหมู่ประชาชน ด้วยการแสดงตนเป็นผู้นำที่ดีตามคติพุทธศาสนา เช่น อ้างอิงตนเองเป็นเสมือนพ่อขุนรามคำแหงที่ปกครองประชาชนแบบพ่อปกครองลูก มีพรรคเสรีมนังคศิลา (อันมาจากชื่อพระแท่นของพ่อขุนรามคำแหง) เป็นฐานอำนาจ และพยายามทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามอย่างพ่อขุนรามคำแหง หรือตามประเพณีของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต เป็นต้นว่าการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างมาก การดำเนินนโยบายฟื้นฟูศีลธรรมภายในชาติ การอุปถัมภ์ศิลปะไทยและการส่งเสริมวัฒนธรรมอื่น ๆ ของไทย[583] นอกจากนี้ยังมีปัญญาชนหลายคน เขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาที่เน้นความสำคัญและคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ และวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ นอกจากกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรแล้ว ยังมีปัญญาชนอื่น ๆ ได้แก่ พระยาศรีวิสารวาจา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช พระยาอนุมานราชธน เป็นต้น

---

[583] ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, ***การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*** แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526. หน้า 124-127.

กระแสชาตินิยมทางวัฒนธรรมแบบจารีตประเพณีที่เข้มข้นขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 นี้ ทำให้จอมพลสฤษดิ์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ที่จะต้องแสดงบทบาท *"พ่อขุนอุปถัมภ์"* เช่นเดียวกับจอมพล ป. นอกจากคำปราศรัยและสุนทรพจน์ในโอกาสต่าง ๆ ของจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งเชื่อกันว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ร่างแล้ว[584] ยังมีการสร้างฐานทางอุดมการณ์สำหรับรองรับปฏิบัติการทางสังคมของจอมพลสฤษดิ์ จนทำให้จอมพลสฤษดิ์ประสบความสำเร็จอย่างสูงในฐานะ *"ผู้ปกครองแบบไทย"* ซึ่งมีความจงรักภักดีอย่างยิ่งต่อ *"ความเป็นไทย"* ปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างฐานทางอุดมการณ์ดังกล่าวให้แก่ระบอบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ ก็คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งไม่เพียงแต่จะสร้างความชอบธรรมให้แก่จอมพลสฤษดิ์เท่านั้น บทบาทของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในฐานะปัญญาชน รวมทั้งบทบาทในการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ยังทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กลายเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับนับถืออย่างมากจากผู้มีการศึกษา ถึงกับมีผู้เห็นว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สามารถ ***"นำประชาชนได้ทั้งชาติ"*** หรือแม้แต่สามารถ ***"นำเอเชียอาคเนย์ได้ทั้งแถบในด้านความคิดอ่าน"***[585]

ในยุคจอมพลสฤษดิ์ **"ความเป็นไทย"** ประการหนึ่งที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สร้างขึ้น เน้นไปที่การนิยาม **"การปกครองแบบไทย"** เพื่อรองรับการใช้อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ซึ่งได้ล้มระบอบรัฐธรรมนูญแบบมีรัฐสภาและการเลือกตั้งลง อันเป็นเรื่องรุนแรงอย่างยิ่งในกระแสภูมิปัญญาของสังคมไทย ที่ได้ให้คุณค่าแก่รัฐธรรมนูญและการเลือกตั้งมานานหลายสิบปี เพราะมีการเสนอให้ปกครองในระบอบ *"คอนสติติวชั่นแนลโมนากี"* และให้มี *"ปาร์ลิเมนต์"* มาตั้งแต่ พ.ศ.2427 (ร.ศ.103) และหลังจากนั้นก็มีหลายฝ่ายที่เชื่อมั่นว่าการปกครองที่ดีจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมี *"คอนสติติวชั่น"* และ *"ปาร์ลิเมนต์"*[586] จนแม้แต่กลุ่ม *"อนุรักษ์นิยม"* ในระยะหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ก็ยังต้องพยายามพิสูจน์ให้เห็นว่าระบอบ *"การปกครองของไทย"*นั้นมี *"รัฐธรรมนูญ"* มาแล้วตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง คือ *"จารึกหลักที่ 1"* และในสมัยอยุธยาก็มีรัฐธรรมนูญอันได้แก่ *"พระคัมภีร์ธรรมศาสตร์"* นอกจากนี้ยังมีการอ้างด้วยว่า ในระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยของไทยก็มีการเลือกตั้งอยู่แล้ว คือการประชุมกันเพื่อ *"เลือกตั้ง"* พระมหากษัตริย์ ซึ่งเรียกว่า *"อเนกชนนิกรสโมสรสมมุติ"*[587] ดังนั้น เมื่อจอม

---

[584] เรื่องเดียวกัน, หน้า 235-244.

[585] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชที่ข้าพเจ้ารู้จัก" ใน ***คึกฤทธิยาลัย***. กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2539. หน้า 8-11. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[586] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "สองกระแสภูมิปัญญาในการปฏิวัติสยามทศวรรษที่ 2470" ใน ***ความคิด ความรู้และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475.*** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546.หน้า 162-167.

[587] โปรดดูรายละเอียดใน เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวนิช," แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536. หน้า 39-126.

พลสฤษดิ์ขึ้นมามีอำนาจ การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่ระบอบที่ไม่มี *"คอนสติติวชั่น"* และ *"ปาร์ลิเมนต์"* ของจอมพลสฤษดิ์จึงต้องกระทำอย่างจริงจังและโดยเร่งด่วนที่สุด

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำเอาคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะของ *"การปกครองแบบไทย"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมาปรับใช้ พระองค์ทรงเสนอว่า ถึงแม้ในสมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์จะทรงมีอาญาสิทธิ์เช่นเดียวกับการปกครองของขอม แต่หลักในการปกครองของขอมนั้นเป็นแบบนายปกครองบ่าว ส่วนของสุโขทัยเป็นแบบพ่อปกครองลูก และประเทศสยามได้ใช้ประเพณีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก นี้สืบมาจนถึง *"ทุกวันนี้"*[588] ส่วน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ชี้ให้เห็นว่า ระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* เป็นการผสมผสานระหว่างการปกครองสมัยสุโขทัยกับสมัยอยุธยาเข้าด้วยกัน กล่าวคือ แม้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยจะทรงเป็นเทวราชา แต่เนื่องพระองค์ทรงนับถือพุทธศาสนาจึงทรงปกครองด้วยความเมตตากรุณา เสมือนพ่อปกครองลูก คือทรงใช้พระราชอำนาจ ทั้ง *"พระเดช"* และ *"พระคุณ"* เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยปราศจากการกดขี่ และยังเปิดโอกาสให้มีการเลื่อนชั้นทางสังคมอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพราะ *"การปกครองแบบไทย"* นี้ เป็นการปกครองโดยผู้นำที่กอปรไปด้วยทศพิธราชธรรมของพระพุทธศาสนานั่นเอง[589]

ผลประโยชน์ทั้งหลายที่เกิดแก่ประชาชนภายใต้ระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* ในสมัยสุโขทัย ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างในการแสดงปาฐกถาเมื่อ พ.ศ.2503 นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นผลประโยชน์ที่ประชาชนในระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมจะพึงได้รับ และเป็นสิ่งที่ **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้พยายามทำให้คนไทยรับรู้ว่า *"ผู้นำแบบไทย"* คือจอมพลสฤษดิ์ ก็ได้กระทำเช่นเดียวกับผู้ปกครองกรุงสุโขทัย** โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษากรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในทรัพย์สิน, การปราบปรามอาชญากรรม การพัฒนาประเทศ และการอุปถัมภ์คนทั้งหลาย รวมทั้งการเป็นผู้นำที่เอื้ออาทรประชาชน คือ *"ส่งเสริมการอาชีพต่าง ๆ ที่จะให้ราษฎรอยู่ดีกินดี และระงับการเบียดเบียนเช่นการยึดทรัพย์ผู้อื่นมาเป็นของตน นอกจากนั้น...ยัง...คอยช่วยเหลือให้คนตั้งตัวได้ด้วยการให้ความอุปการะต่าง ๆ อีกด้วย*[590]

---

[588] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน ***ประวัติศาสตร์และการเมือง***. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 8-9.

[589] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "การปกครองสมัยสุโขทัย" และ ""สังคมสมัยอยุธยา" ใน ***ประวัติศาสตร์และการเมือง***. หน้า 31-67.

[590] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "การปกครองสมัยสุโขทัย" ใน ***ประวัติศาสตร์และการเมือง***., หน้า 37-38.

ส่วนดีของระบอบประชาธิปไตยตามที่คนไทยรับรู้ เช่น ความยุติธรรม และการควบคุมฝ่ายบริหารนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* ที่คน ๆ เดียวมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด โดยไม่ต้องมีรัฐสภาและศาล[591] ซึ่งหมายความว่า *"ผู้ปกครองแบบไทย"* มีความชอบธรรมที่จะใช้ *"ประกาศคณะปฏิวัติ"* และ *"มาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองแห่งราชอาณาจักรไทย"* ซึ่งเป็นการใช้อำนาจตุลาการโดยไม่ต้องมีศาลยุติธรรม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้นำเนื้อความจากจารึกหลักที่ 1 คือ *"ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิแลผิดแผกแสกว้างกันสวนดูแท้แล้วจึงแล่งความแก่ข้าด้วยซื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน"* มาเป็นพยานหลักฐาน เพื่อยืนยันว่าผู้ปกครองที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดแบบเผด็จการ ก็สามารถใช้อำนาจตุลาการด้วยความยุติธรรมได้เป็นอย่างดี และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังทำให้คนไทยรับรู้ด้วยว่า ในระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* นี้ จะไม่เกิดปัญหาที่ *"แขนขาแห่งรัฐ"*หรือ *"ฝ่ายบริหาร"* ใช้อำนาจไปในทางมิชอบ เพราะถึงแม้ว่าจะไม่มีรัฐสภาคอยควบคุมฝ่ายบริหาร แต่ ***"ประมุขแห่งรัฐ...เป็นอำนาจของประชาชนในอันที่จะควบคุมฝ่ายบริหาร"***[592] อยู่แล้ว

จะเห็นได้ว่า ใน *"การปกครองแบบไทย"* นี้ ประชาชนอยู่ในฐานะของ *"ผู้อยู่ใต้ปกครอง"* โดยไม่มีส่วนร่วมในการปกครอง ได้แต่รอรับความเมตตากรุณาและความเอื้ออาทรจากผู้ปกครองเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้สืบทอดความคิดที่ว่า ประชาชนตกอยู่ในวัฏจักร *"โง่-จน-เจ็บ"* นั่นเอง ดังจะเห็นได้ว่า จนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 2530 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังเขียนไว้ใน **ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่** ว่าความโง่ ความจน และความเจ็บไข้ของประชาชนนั้นเป็น *"ปัจยาการ"* ของกันและกัน[593] ทัศนะต่อราษฎรเช่นนี้ มิได้เปลี่ยนแปลงไปจากทัศนะเดิมที่แสดงไว้ใน พ.ศ.2506 ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นว่าข้าราชการควรจะอยู่ในฐานะ ***"นายข้าราชการ"*** หรือเป็น ***"นายของราษฎร"*** ต่อไปอีก เพราะราษฎรไทยนั้นยังคงเป็นผู้ที่ ***"ยังไม่รู้สึกในหน้าที่...อ่อนต่อโลก...ขาดความรับผิดชอบ...อยู่ห่างไกลความเจริญ...ยากจน...ไม่มีผลประโยชน์ใด ๆ ที่จะต้องรักษา ไม่มีความหวังใด ๆ ในชีวิต...ขาดการศึกษา ขาดความเจนจัดต่อโลก...ไม่รู้ว่าตนเองนั้นต้องการอะไร"***[594]

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังเน้นด้วยว่า การนับถือพระพุทธศาสนาทำให้ *"ผู้นำแบบไทย"* มีศีลธรรมจรรยา จึงสามารถปกครองโดยไม่ต้องมีกระบวนการถ่วงดุลอำนาจหรือการควบคุมตรวจสอบ

---

[591] เรื่องเดียวกัน.

[592] เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[593] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่" ใน **หนังสืออนุสรณ์คึกฤทธิ์ ปราโมช** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539. หน้า 252.

[594] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "นายข้าราชการ" (เพื่อนนอน 22 มกราคม 2506) ใน **คึกฤทธิ์กับสังคมเมืองไทย** กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2510. หน้า 97-100.

ใด ๆ เว้นแต่การควบคุมตรวจสอบจาก *"พระมหากษัตริย์"* ซึ่งทรงเป็นผู้นำในทางศีลธรรมและทรงเป็นที่พึ่งของราษฎรอย่างแท้จริง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ระบุไว้ว่ามีสิทธิอย่างหนึ่งของราษฎรไทยที่ไม่มีผู้ใดจะแย่งชิงเอาไปได้ นั่นก็คือ สิทธิในการถวายฎีกา

ถึงแม้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะชี้ให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์หรือผู้นำแบบไทยนั้น *"หากประพฤติผิดธรรม...ราษฎรก็มีสิทธิ์ที่จะล้มพระราชอำนาจ และตั้งกษัตริย์พระองค์ใหม่ขึ้นปกครองต่อไป*[595] แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้พยายามทำให้คนไทยรับรู้ว่า จอมพลสฤษดิ์ได้ทำหน้าที่ครบถ้วนสมบูรณ์ตามแบบฉบับของ *"ผู้นำแบบไทย"* ทุกประการ** ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาประเทศ, การตัดสินคดีความอย่างยุติธรรม การปราบปรามการคอร์รัปชั่น ตลอดจนการอุปถัมภ์ประชาชนในด้านต่าง ๆ ด้วยความเอื้ออาทร ดังนั้น การล้มล้างอำนาจของจอมพลสฤษดิ์เพื่อตั้งผู้ปกครองคนใหม่จึงไม่สมควรจะเกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ทำให้คนไทยเข้าใจว่า *"การปกครองแบบไทย"* ที่ *"อำนาจการปกครองทั้งหลายทั้งปวง...รวมอยู่ในบุคคลเพียงคนเดียว"* นั้น ส่งผลดีแก่ประชาชนไม่ต่างจากระบอบประชาธิปไตยแบบมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภาซึ่งจอมพลสฤษดิ์ได้ล้มล้างลงไปแล้ว และ *"การปกครองแบบไทย"* ที่ผู้ปกครองใช้อำนาจทางการศาลด้วยตนเอง ก็สามารถอำนวยความยุติธรรมให้เกิดขึ้นได้ ระบอบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ซึ่งเป็น *"การปกครองแบบไทย"* จึงมีความชอบธรรมทุกประการ

ภายหลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ในปลายปี พ.ศ.2506 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงพยายามทำให้จอมพลสฤษดิ์เป็นแบบอย่างในอุดมคติของ *"ผู้นำแบบไทย"* ต่อไป คือเป็นผู้ที่ไม่มีความปรารถนาในอำนาจ แต่จำเป็นจะต้องเข้ามา *"ใช้ชีวิตทางการเมือง"* เพราะมีความจงรักภักดีอย่างสูงต่อพระมหากษัตริย์จนต้องเข้ามาทำหน้าที่พิทักษ์ราชบัลลังก์ และช่วยแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองให้รอดพ้นจากภาวะวิกฤติ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนว่า *"ท่านก็จำเป็นที่จะต้องตัดสินใจเข้ามาดำเนินการทางการเมืองและถือบังเหียนการบริหารประเทศ ทั้ง ๆ ที่ผมเข้าใจว่าเป็นการฝืนต่อความรู้สึกและความประสงค์ของท่าน*[596]

เพื่อให้ *"การปกครองแบบไทย"* เป็นที่ยอมรับว่าเป็นระบอบการปกครองที่ดี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้พยายามทำให้คนไทยเห็นว่า ระบบศักดินาของไทยซึ่งเป็นรากฐานของระบอบการปกครองแบบไทยใน

---

[595] เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

[596] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "อสัญญกรรมของจอมพลสฤษดิ์" เพื่อนนอน 9 ธันวาคม 2506 ใน ***คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย***. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2514. หน้า 290.

สมัยโบราณนั้น จะเป็นระบบที่เลวร้ายดังที่ *"ฝ่ายซ้าย"* โจมตีก็หาไม่ เพราะระบบศักดินาของไทยเป็นระบบที่ไม่เกี่ยวกับการแบ่งที่ดิน แต่เป็นการปกครองที่ใช้ *"นาแห่งศักดิ์"* เพื่อกำหนดสิทธิและหน้าที่ของคน และการถือครองที่ดินในเมืองไทยสมัยหลังก็ยังคงสะท้อนว่า ผู้มีอำนาจในการปกครองมิได้เคยยึดที่ดินส่วนใหญ่มาเป็นของตน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สรุปว่า "*ตามสถิติที่ปรากฏในปัจจุบันปรากฏว่า เนื้อที่ไร่นาในประเทศไทยนั้นเป็นของชาวไร่ชาวนานั้นเองเป็นส่วนมาก ข้อเท็จจริงเช่นนี้จะเป็นผลที่เกิดมาจากระบอบสังคมอันผู้มีอำนาจเข้าถือที่ดินเสียเป็นส่วนใหญ่เช่นของฝรั่งนั้น มิได้เป็นแน่นอน*[597]

การนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ช่วยให้คนไทยเข้าใจความสำคัญหรือ *"ความหมาย"* (significance) ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากบทบาทของนายกรัฐมนตรีหรือนโยบายของรัฐบาล กล่าวคือ ทำให้คนไทยรับรู้ว่าผู้นำที่มีความเมตตากรุณาเอื้ออาทรนั้น ไม่เพียงแต่จะช่วยพัฒนาประเทศให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุข และพ้นจากความทุกข์อันเกิดแต่ความยากจนข้นแค้นเท่านั้น ยังช่วยอำนวยความยุติธรรมด้วยการออกกฎหมายและการศาล อีกทั้งช่วยค้ำจุนรักษา *"ความเป็นไทย"* อันมีคุณค่าให้ดำรงอยู่ ซึ่งแม้ว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากความเจริญทางวัตถุมากสักเพียงใดก็ตาม คนไทยก็จะไม่สูญเสียวิถีชีวิตแบบไทยอันเต็มไปด้วยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา คนในสังคมไทยมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อกัน และมีความสามัคคีกัน โดยมีสถาบันหลักที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทย หรือเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* คือ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* อันทำให้คนไทยยึดมั่นในความดีงามทั้งปวง ขณะเดียวกันสังคมไทยก็มีกลไกในการปกครองและการปกป้องเอกราชของชาติที่มีประสิทธิภาพ คือ ข้าราชการและทหาร ที่จะช่วยให้ภารกิจทั้งหลายของผู้นำดังที่กล่าวมาข้างต้นบรรลุผลอย่างสมบูรณ์[598]

อาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของไทย หรือ *"รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรม"*[599] ซึ่งพระมหากษัตริย์กษัตริย์ พุทธศาสนา ข้าราชการและทหาร กฎหมายและตุลาการ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของ *"ชาติไทย"* นั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีส่วนอย่างมากในการ *"สร้าง"* และทำให้มีเสถียรภาพในสังคมการเมืองไทยตลอดมา

---

[597] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ***ฝรั่งศักดินา*** กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2504. หน้า 224.

[598] สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. หน้า 261-457.

[599] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย" ใน ***ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์*** กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. หน้า 136-171.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยืนยันว่าไม่ควรเรียกการปกครองของไทยว่าเป็น *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ซึ่งเหตุผลที่แท้จริงอาจจะอยู่ที่ความต้องการจะยืนยันในความเป็นผู้รอบรู้สูงสุดของตนเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* และ *"ความเป็นอื่น"* ประกอบกับความต้องการที่จะทำให้คนไทยยอมรับอำนาจเผด็จการของรัฐบาลในเวลานั้นโดยปราศจากคำถามและการถกเถียงในเชิงอุดมการณ์อย่างสิ้นเชิง เพราะได้เคยมีการใช้คำว่า *"ประชาธิปไตยใหม่"* โดย *"ฝ่ายซ้าย"* มาแล้วในทศวรรษ 2490 หากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมใช้คำว่า *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ก็จะเปิดช่องให้มีการถกเถียงกันต่อไปว่าเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงหรือไม่ และเมืองไทยควรจะเป็นประชาธิปไตยแบบใดกันแน่ ซึ่งไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางอุดมการณ์ตามมาเท่านั้น แต่ยังจะส่งผลให้เกิดเสียงเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพตามคตินิยมของระบอบประชาธิปไตยทั่วไป ซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่า *"อาจจะทำให้เกิดความยุ่งยากได้มากทีหลัง"*[600] อีกด้วย

อนึ่ง การสร้าง *"ความเป็นไทย"* วางอยู่บนพื้นฐานความคิดของม.ร.ว.คึกฤทธิ์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยอยู่มากทีเดียว โครงสร้างสังคมไทยที่มีการแบ่งชั้นอย่างละเอียดซับซ้อนเป็นเรื่องที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าถูกต้องเหมาะสม และถึงแม้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะพูดถึง *"ประชาธิปไตย" "สิทธิ" "เสรีภาพ" "เสมอภาค"* ฯลฯ อยู่เสมอ แต่คำเหล่านี้ก็มีความหมายเฉพาะตามที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการจะให้คนไทยรับรู้ในสถานการณ์หนึ่ง ๆ การให้ความสำคัญแก่ *"ระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทย"* เห็นได้จากการให้สัมภาษณ์ของ ม.ร.ว.พักตร์พริ้ง ทองใหญ่ ซึ่งเคยเป็นภริยาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่ว่า ตามปรกตินั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นผู้ที่ให้ความสำคัญแก่การ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* เป็นอย่างมาก[601] และในการฝึกโขนธรรมศาสตร์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การทำให้นักศึกษามี *"จิตใจแบบไทย"* นั่นก็คือเป็นคนที่ ***"รู้ที่ต่ำที่สูง"*** รวมทั้งการทำให้ *"ลูกจีน"* กลายเป็นไทย คือมี *"จิตใจแบบไทย"* ที่สามารถปฏิบัติต่อคนที่มีสถานะสูงกว่าและต่ำกว่าอย่างถูกต้องเหมาะสมด้วย[602]

ดังนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงนิยาม *"ความเป็นไทย"* เพื่อจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น เพราะเชื่อว่าจะนำมาซึ่ง *"ระเบียบ, ความมั่นคง, ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า"* โดยที่การยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* จะส่งผลให้คนในแต่ละชั้นปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคม

---

[600] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ประชาธิปไตยแบบซูการ์โนในอินโดนีเซีย" (เพื่อนนอน 2 ตุลาคม 2506) ใน ***ประชุมพงศาวดารประชาธิปไตย***. บรรณาคาร, 2512. หน้า 241.

[601] สัมภาษณ์ ม.ร.ว.พักตร์พริ้ง ทองใหญ่, ***หนังสือพิมพ์ประชาชาติ*** 9 มีนาคม 2518.

[602] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,"ทรรศนะลิขิตที่ 3 การสืบเนื่องและการถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทย" ***เอกสารประกอบการสัมมนานาฏศิลป์และดนตรีไทย***. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 23-24 มิถุนายน 2522. หน้า 40.

และการเลื่อนชั้นหรือลดชั้นก็จะเป็นไปตามหลักการที่ว่า ***"คนทุกคนจะอยู่ในฐานะอย่างไร ก็แล้วแต่ความสามารถ หรือ "กรรม" ของตน"***[603] อภิสิทธิ์ในการเลื่อนชั้นตามปรกติแล้วเป็นสิ่งที่ไม่ควรเกิดขึ้น เนื่องจาก *"ความสามัคคีอันแท้จริงจะเกิดขึ้นได้เพราะจะไม่มีความรู้สึกว่าใครได้เปรียบใคร"* แต่เมื่อเลื่อนชั้นหรือมีฐานะสูงขึ้นด้วยความสามารถหรือด้วย *"กรรม"* ของตนแล้ว ก็สามารถจะมีสิทธิและมีหน้าที่ต่อสังคมเพิ่มขึ้น ซึ่งหมายความว่าเมื่อมีอภิสิทธิ์ก็จะต้องมีหน้าที่เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ดังนั้น คนจึงมีสิทธิและหน้าที่ไม่เท่าเทียมกัน ตามหลักการที่ว่า

> ***การกระทำให้สังคมวัฒนาถาวรรุ่งเรือต่อไป จึงเป็นภาระกิจของสมาชิกทุกคนไม่ว่ายากดีมีจน และภาระนั้นจึงจำต้องเฉลี่ยไประหว่างบุคคลตามแต่ความสามารถที่จะแบกภาระนั้นได้ มิใช่ว่าแต่ละคนจะเอาแต่สิทธิ์ต่าง ๆ ส่วนหน้าที่นั้นไม่มีใครยอมรับ***[604]

ในทัศนะของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ การพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา และการหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมอเมริกัน ทำให้เกิดปัญหา *"ความเป็นไทย...ลดน้อยถอยลงไปอย่างน่าวิตก ...**เราลืมความเป็นไทยกันมากขึ้นทุก ๆ ที***[605] อันจะทำให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* และระบบ *"การปกครองแบบไทย"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามทำให้คนไทยเชื่อว่าถูกต้องและดีงามนั้นไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน จำเป็นที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะต้องทำให้คนไทยได้มีความรู้อย่างถูกต้องและชัดเจนว่าอะไรคือ *"ความเป็นไทย"* ทั้งนี้ *"เพื่อจะได้เป็นพลเมืองดีที่สามารถรักษาสังคม รักษาระบบการปกครองที่เรียบร้อยไว้ได้ในที่สุด"*[606] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามทำให้คนไทยยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* อย่างมั่นคงด้วยการเน้นว่า **หากคนไทยไม่รู้จัก *"ความเป็นไทย"* และไม่สามารถจะรักษา *"ความเป็นไทย"* เอาไว้ได้แล้ว ผลที่จะเกิดขึ้นก็คือ *"กำลังเดินทางไปสู่ความสาบสูญทางประวัติศาสตร์ ถึงแม้ว่าจะไม่สาบสูญในทางกาย ก็สาบสูญในทางเป็นชาติ"***[607]

---

[603] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "คนมีคนจน" ใน ***เก็บเล็กผสมน้อย***. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2502. หน้า 476. (เน้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์)

[604] เรื่องเดียวกัน, หน้า 475-476. (เน้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์)

[605] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ของดีของไทย" (เพื่อนนอน 6 มกราคม 2506) ใน ***โลกกับคน***. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2509, หน้า 212-213.

[606] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช,"การศึกษาของชาติ จะป้อนการศึกษาแก่พลเมืองอย่างไรดี" (เพื่อนนอน 19 กุมภาพันธ์ 2506) ใน ***คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย***. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2514. หน้า 203,

[607] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ***ยิว***. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2543. หน้า 47.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นด้วยว่า ถ้าหาก *"ชาติไทย"* มีแต่เพียงพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจแล้ว จะไม่เพียงพอสำหรับการรักษา *"ความเป็นไทย"* เอาไว้ได้ เพราะชาติอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนาก็มีอีกหลายชาติ จำเป็นจะต้องเน้น *"ความเป็นไทย"* ในด้านอื่น ๆ ควบคู่กับพระพุทธศาสนา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเน้นว่า *"ชาติไทย"* ดีกว่าชาติอื่น เพราะมี *"ความเป็นไทย"* อันมีคุณค่าหลายอย่าง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ไทย การปกครองแบบไทย ภาษาไทย ศิลปะไทย เช่น วรรณคดี ละคร ตลอดจนมารยาทไทย และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ *"ความเป็นไทย"* เหล่านี้ล้วนแต่มีส่วนในการจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ซึ่งเป็นรากฐานของระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ดังนั้น ในขณะที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สนับสนุนนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเต็มที่เพื่อสร้างความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก ถึงกับเน้นแต่พุทธศาสนาแบบโลกียธรรมที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐบาล แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ได้พยายามเหนี่ยวรั้งระบบความสัมพันธ์ทางสังคมให้ยังคงเป็น *"แบบไทย"* คือแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* อยู่เสมอ[608]

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีความต้องการเช่นเดียวกับปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ต้องการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก แต่รักษาความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทยเอาไว้ จึงพยายามยืนยันว่า

> *ที่ผมเห็นว่าเป็นไทยแท้อยู่จริง ๆ นั้น ก็เห็นจะได้แก่**จิตใจของคนไทย** ซึ่งแต่โบราณมาจนถึงทุกวันนี้ เราก็ไม่เห็นมีอะไรเปลี่ยนแปลง **เราก็ยังเป็นไทยแท้กันอยู่นั่นเอง**...และความสัมพันธ์ในบรรดาคนไทยด้วยกันนั้น ผมเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนกัน **คนไทยเราส่วนใหญ่ที่เป็นไทยแท้ ๆ ก็มีความจงรักภักดีเทิดทูนพระมหากษัตริย์นั้นประการหนึ่ง นับถือบิดามารดาครูอาจารย์ ถือเด็กถือผู้ใหญ่ คือว่า เด็กก็นับถือผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็เมตตาปรานีต่อเด็ก***
>
> ***ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี เป็นความสัมพันธ์แบบไทย** ผมเห็นว่าที่ไหนก็ตาม...เมื่อคนไทยพบกันแล้ว ความสัมพันธ์เช่นนี้ก็ย่อมเกิดขึ้น และทำให้รู้ว่าคนไทยเรานั้นแตกต่างกว่าคนชาติอื่นเขา และมีอะไรดีกว่าเขามาก*[609]

---

[608] สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. หน้า 407-502.

[609] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ไทย(โบราณ)เนรมิต" (เพื่อนนอน 26 เมษายน 2506) ใน ***คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย***. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2514, หน้า 266-267. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในขณะเดียวกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชี้ให้เห็นว่าคนไทยไม่ควรจะรักษา *"ความเป็นไทย"* ในทางวัตถุเอาไว้ เพราะไม่เหมาะแก่วิถีชีวิตในปัจจุบันและจะก่อให้เกิดปัญหาแก่ชีวิตได้มาก เป็นต้นว่าบ้านแบบไทย การแต่งกายแบบไทย และการรับประทานอาหารแบบไทยนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชี้ให้เห็นว่า "*...เรือนแบบไทยแท้ฝาประกลนี้ก็มีอยู่ในเฉพาะภาคกลาง...แพง...หน้าหนาว หนาวที่สุดเลย...พอถึงหน้าฝนก็เปียกที่สุด...บ้านไทยแท้นั้นเป็นเรื่องของพิพิธภัณฑ์...การนุ่งผ้าแบบไทยไม่สะดวก...การรับประทานอาหาร...จะให้กลับเป็นไทยแท้...คงจะขลุกขลักมาก*"[610] ทั้งนี้ก็เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการจะให้คนไทยยอมรับการพัฒนาประเทศและมีความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตกนั่นเอง

นอกจาก "**การปกครองแบบไทย**" แล้ว องค์ประกอบอื่น ๆ ของ *"ความเป็นไทย"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เลือกสรรมาจากความคิดของปัญญาชนในอดีต แล้วนำมาเน้นหรือปรับเปลี่ยนความหมายให้เหมาะแก่กาลสมัย จนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง และกลายเป็น *"เอกลักษณ์"* หรือ *"อัตลักษณ์ไทย"* สืบมา มีดังต่อไปนี้

การนิยามความหมาย "พระมหากษัตริย์"

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามแสดงให้เห็นว่า ในระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 นั้น นอกจากจะมี *"ผู้นำแบบไทย"* แล้ว ยังจำเป็นจะต้องมี *"พระมหากษัตริย์"* และได้นิยามให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาทพระมหากษัตริย์ในระบบ *"การปกครองแบบไทย"* ด้วย นอกจากนี้เนื่องจากตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการเป็นพวก *"กษัตริย์นิยม"* อย่างเต็มที่ จึงจำเป็นต้องเน้นอยู่เสมอว่า *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญและมีคุณค่าสูงสุดต่อ *"ชาติไทย"*

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการเน้นความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* สองด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งคือความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของ *"พระมหากษัตริย์"* ซึ่งเกิดจากการรับคติเทวราชาจากเขมร เพื่อจะทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงได้รับการเคารพสักการะอย่างสูงสุดจากคนไทย อีกด้านหนึ่ง *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นผู้ปกครองที่กอปรด้วยทศพิธราชธรรมธรรม ทำให้ทรงปกครองด้วยความเมตตากรุณาเหมือนพ่อปกครองลูก ซึ่งลักษณะทั้งสองด้านของ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญอย่างมากต่อระบอบ *"การปกครองแบบไทย"* ด้วย กล่าวคือ ด้านที่ทรงเป็นผู้ปกครองที่กอปรไปด้วยคุณธรรม จะส่งผลให้ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นแบบอย่างในอุดมคติของ *"ผู้ปกครองแบบไทย"* ส่วนด้านที่ *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์สูงส่งที่ผู้ใดจะละเมิดมิได้นั้น จะทำให้ *"พระมหากษัตริย์"*

---

[610] เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

ทรงอยู่ในสถานะที่สามารถควบคุมดูแลการใช้อำนาจของ *"ผู้นำแบบไทย"* แทนประชาชน ผลก็คือ การเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวาระเข้ารับตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี ตลอดจนการเข้าเฝ้าฯ ถวายรายงานในเวลาที่เกิดเหตุวิกฤติต่าง ๆ นั้น มีความสำคัญทางการเมืองอย่างแท้จริง มิใช่มีขึ้นเพื่อให้เป็นไปตามประเพณีเท่านั้น

เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวว่า พระมหากษัตริย์สุโขทัยทรงเป็นผู้ควบคุมแขนขาแห่งรัฐ จึงมีความหมายด้วยว่า **พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมการใช้อำนาจของรัฐบาล** ดังที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนถึงบทบาทของ *"พระมหากษัตริย์"* ในการควบคุมการใช้อำนาจของรัฐบาลไว้ ในบทความเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน คล้ายคลึงกับที่แสดงไว้ในปาฐกถาเรื่อง *"การปกครองสมัยสุโขทัย"* ดังนี้

> *ประวัติศาสตร์ของไทยเรานั้นปรากฏว่ามีเบื้องหลังที่แตกต่างกันกับของชาติอื่น ๆ ...คนไทยเราในสมัยก่อนมิได้คิดตั้งสถาบันหรือองค์การขึ้นเพื่อให้อำนาจควบคุม "แขนขา" แห่งสังคม* ***ไทยเราได้ใช้ "หัว" แห่งสังคม หรือสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นเอง เป็นเครื่องควบคุมมิให้เกิดความไม่เป็นธรรม และความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ขึ้นได้ และก็ได้ปกครองกันเป็นสุขมาหลายร้อยปีด้วยวิธีการนี้...นี้เป็นหลักการที่คนไทยเราได้ยึดถือมาโดยตลอด***[611]

นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา แม้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะรักษากรอบความคิดหลักเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* เอาไว้อย่างมั่นคง แต่ก็ได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นในสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป ในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** ซึ่งเขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ.2494-2495 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นภาพของ *"พระมหากษัตริย์"* ในฐานะหัวใจของ *"ชาติไทย"* และเน้นสถานะที่ทรงเป็น *"บุคคล"* มากกว่า *"สถาบัน"* เพื่อจะสร้างความรู้สึกผูกพันและความรักอย่างลึกซึ้งต่อ *"พระมหากษัตริย์"* ในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์ และเพื่อสร้างความสะเทือนใจต่อการสูญเสียการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปใน พ.ศ.2475 และยังต้องสูญเสียพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลไปอีกใน พ.ศ.2489 การเน้นเช่นนี้ นอกจากจะส่งผลให้ผู้อ่านเห็นคุณค่าของ *"พระมหากษัตริย์"* แล้ว ยังทำให้เกิดความเกลียดชังในตัวนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ทำให้คนเชื่อว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการลอบปลงพระชนม์อีกด้วย เพราะนายปรีดีเป็นผู้ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ถือเป็นศัตรูทางการเมืองที่สำคัญที่สุดตลอดมา เนื่องจาก

---

[611] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ในหลวงของประชาชน" อ้างใน สละ ลิขิตกุล, ***ในหลวงกับคึกฤทธิ์***. หน้า 103-104.

เป็นบุคคลที่มีบารมีและอิทธิพลมากจนยากที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะสามารถเอาชนะได้ด้วยวิธีการที่ถูกต้องชอบธรรม[612]

ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงนำเสนอภาพพระมหากษัตริย์รัชกาลปัจจุบันในฐานะที่ทรงเป็น *"บุคคล"* โดยมุ่งนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* เพื่อเน้นความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน และหล่อหลอมความรู้สึกของประชาชนให้มีความผูกพันและความจงรักภักดีอย่างลึกซึ้งต่อพระมหากษัตริย์ พร้อมกันนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ทำให้คนไทยมีความรู้สึกภาคภูมิใจในองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะทรงเป็นตัวแทนของ *"ชาติไทย"* ที่เปี่ยมไปด้วยความมีอารยะ ซึ่งเมื่อทรงปรากฏพระองค์ต่อสายตาของชาวโลกแล้ว ก็ได้ส่งผลให้ *"ชาติไทย"* มีเกียรติและศักดิ์ศรีไม่ด้อยไปกว่าชาติอารยะใด ๆ ในโลก อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้กล่าวถึง *"พระมหากษัตริย์"* ในฐานะ *"สถาบัน"* เป็นครั้งคราว เพื่อทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* เป็นสถาบันที่มีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งจนไม่อาจละเมิดได้ รวมทั้งมีความสำคัญอย่างสูงในด้านต่าง ๆ ที่คนไทยจะสำนึกอยู่เสมอว่าจะต้องรักษาสถาบันนี้ไว้คู่กับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ตลอดไป

การนิยามความหมาย *"พระมหากษัตริย์"* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในทศวรรษ 2500 ยังมุ่งทำให้คนไทยยอมรับอำนาจของรัฐบาลทหารที่มีความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์ โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ชี้ให้เห็นว่า ทหารเช่นจอมพลสฤษดิ์นั้นยอมเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็เพื่อจะทำหน้าที่ปกป้องราชบัลลังก์ และยังแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลทหารทำการปกครองประเทศภายใต้การสอดส่องดูแลอย่างใกล้ชิดของพระมหากษัตริย์ เพื่อจะทำให้ประชาชนมีความไว้วางใจในการที่ทหารเป็นผู้ใช้อำนาจปกครองประเทศ นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังมุ่งทำให้คนไทยมี *"พระมหากษัตริย์"* เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจ ไม่ทำอะไรไปในทางที่จะส่งผลเสียต่อชาติ รวมทั้งไม่หันไปหาลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วย ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของ *"พระมหากษัตริย์"* จะทำให้คนไทยยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้น เพราะการปฏิบัติต่อสถาบันพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นไปโดยมีความสำนึกในเรื่อง *"ที่ต่ำที่สูง"* อย่างลึกซึ้ง การปลูกฝังความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปลูกฝังให้คนไทยเชื่อมั่นในความถูกต้องของโครงสร้างสังคมที่ไม่เสมอภาค ซึ่งเป็นรากฐานของโครงสร้างการเมืองที่ประชาชนปราศจากสิทธิและเสรีภาพทางการเมือง ในการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร และการควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการทำให้คนไทยยอมรับ *"การ*

---

[612] สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. หน้า 63-200.

ปกครองแบบไทย" โดยเห็นว่าไม่จำเป็นต้องมีสถาบันในระบอบประชาธิปไตย (เช่นรัฐสภาและองค์กรอิสระต่าง ๆ) เพื่อควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ เพราะมี *"พระมหากษัตริย์"* ทรงสอดส่องดูแลการปกครองให้เป็นไปอย่างถูกต้องยุติธรรมอยู่แล้ว

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำเอาความคิดที่ว่า *"พระมหากษัตริย์"* ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยทั้งชาติมาเน้นอยู่เสมอ เช่นเดียวกับความคิดที่ว่า *"พระมหากษัตริย์"* ทรงถึงพร้อมด้วยทศพิธราชธรรมของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้พระองค์ทรงกระทำแต่สิ่งที่ถูกต้อง และทรงมีความเมตตาและความห่วงใยในพสกนิกรเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น นอกจากจะทรงดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของพสกนิกร และทรงสนับสนุนการพัฒนาประเทศของรัฐบาลแล้ว หากราษฎรได้รับความไม่เป็นธรรมจากผู้ปกครอง ก็สามารถจะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้เสมอ **การเน้นความคิดเหล่านี้ในทศวรรษ** 2510 **ทำให้** ***"พระมหากษัตริย์"*** **ทรงมีความสำคัญเหนือรัฐบาลอย่างชัดเจน** และเมื่อม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าจอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร ครองอำนาจยาวนานเกินไป จนเป็นอุปสรรคต่อการที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็เริ่มโจมตีรัฐบาล และได้เพิ่มเติมความคิดเกี่ยวกับ*"พระมหากษัตริย์"* ว่า **เมื่อใดก็ตามที่เกิดปัญหาทางการเมือง เนื่องจากผู้ปกครองมิได้ทำหน้าที่ของ** ***"ผู้ปกครองแบบไทย"*** **แต่กลับใช้อำนาจที่มีอยู่ไปในทางแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว** ***"พระมหากษัตริย์"*** **ก็จะทรง** ***"กีดขวาง"*** **การใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมดังกล่าว**[613]

จะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจทั้งปวง ว่า วาทกรรม ***"พระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองแบบไทย"*** ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้สถาปนาขึ้นมานี้ กลายเป็นฐานทางความคิดให้แก่ปฏิบัติการทางวาทกรรมของ *"พระมหากษัตริย์"* สืบมา ซึ่งส่งผลให้ทรงมี *"พระราชอำนาจ"* หรือมีทั้ง *"พระเดช"* และ *"พระคุณ"* อย่างสูงสุดในสังคมการเมืองไทย

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้สร้างความหมายใหม่แก่ "**พระพุทธศาสน**า" ในฐานะที่เป็นส่วนประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* ด้วยการสร้างความรู้ว่า พระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมเป็นที่มาของ *"ความเป็นไทย"* ในด้านต่าง ๆ เช่นศิลปะไทย มารยาทไทย ตัวอักษรไทย รวมทั้งทำให้การปกครองของไทยเต็มไปด้วยความเมตตา เพราะผู้ปกครองแบบไทยยึดมั่นในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ทำให้เป็นบุคคลที่มีศีลธรรมประจำใจและใช้อำนาจด้วยความถูกต้องยุติธรรม นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังพยายามชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมยังเป็นแหล่งที่มาของ

---

[613] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สยามรัฐหน้า 5" (4 มกราคม 2515) ใน ***สยามรัฐ หน้า 5 เล่ม 9.*** กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2516. หน้า 307.

ศีลธรรมไทย ที่ทำให้สังคมไทยเต็มไปด้วยระเบียบและความสงบสุข โดยที่ไม่เป็นอุปสรรคแก่การพัฒนาประเทศ และทำให้สังคมไทยเป็น *"สังคมที่เมตตา"* มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่มีการกดขี่เบียดเบียนกันอย่างรุนแรง แม้จะมีการแบ่งชั้นทางสังคมอันเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่มีอยู่ในทุกสังคม แต่สังคมไทยก็มีลักษณะพิเศษ เพราะอิทธิพลของความเชื่อเรื่องกรรมของพุทธศาสนา ได้ส่งผลทำให้คนทำดีได้เลื่อนชั้นและคนทำชั่วต้องถูกลดชั้นลงมา สังคมไทยจึงไม่มีการแบ่งชนชั้นอย่างตายตัว

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามแสดงให้คนไทยเห็นความสำคัญของโลกุตรธรรมในบางแง่ด้วย โดยจะกล่าวถึงโลกุตรธรรมเฉพาะเมื่อต้องการจะบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น เพื่อจะยืนยันว่าพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่ลุ่มลึกกว่าศาสนาอื่น หรือเพื่อจะทำให้คนไทยยอมรับว่า ความทุกข์เป็นธรรมดาของชีวิต คนไทยจะได้ไม่เรียกร้องหรือกดดันรัฐบาลให้แก้ไขปัญหาต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ทางเลือกแก่ชีวิตไว้ด้วย นั่นคือการบวช ทั้งนี้ เพื่อให้คนไทยเห็นว่า เมื่อสังคมไทยมีปัญหา ทางออกของสังคมไทยก็ไม่จำเป็นจะต้องเหมือนกับสังคมอื่น **คือไม่จำเป็นต้องมีการปฏิวัติทางเศรษฐกิจแบบที่ *"ซ้ายเก่า"* เสนอ หรือมีการปฏิวัติทางสังคมและวัฒนธรรม แบบที่ *"ซ้ายใหม่"* เสนอ**[614]

นอกจากการสื่อสารความหมายของ *"พุทธศาสนา"* ดังกล่าวข้างต้นแก่บุคคลทั่วไป ด้วยการเขียนบทความและการแสดงปาฐกถา รวมทั้งการบรรยายแก่พระภิกษุสามเณรแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้เขียนเรื่องสั้นและนวนิยาย เพื่อแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนายังคงเป็นศาสนาที่มีคุณค่า ซึ่งคนไทยควรจะนับถือต่อไป เรื่องสั้นชุด **หลายชีวิต** และนวนิยาย **กาเหว่าที่บางเพลง** ทำให้ตระหนักว่า คำสอนเรื่อง *"กรรม"* หรือ *"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"* ของพุทธศาสนา ไม่อาจมองอย่างตื้นเขินได้ ต้องเข้าใจความซับซ้อนลุ่มลึกของความสัมพันธ์ระหว่าง *"กรรม"* และ *"ผลของกรรม"* กับชีวิตของแต่ละบุคคล ส่วนนวนิยายเรื่อง **ไผ่แดง** ก็มุ่งแสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำตามประเพณี สามารถให้ความแนะนำและให้ความเห็นที่เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ชาวบ้าน ต่างจากความคิดของ *"ฝ่ายซ้าย"* ซึ่งเหลวไหลไร้สาระ และปราศจากคุณประโยชน์ใด ๆ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยืนยันว่า สังคมไทยที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยมีศีลธรรมของพระพุทธศาสนากำกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่อยู่ใน *"ที่สูง"* กับชนชั้นที่อยู่ใน *"ที่ต่ำ"* ย่อมทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ดี ดังนั้น **นอกจาก *"พระมหากษัตริย์"* แล้ว *"พระพุทธศาสนา"* ก็เป็น**

---

[614] ประจักษ์ ก้องกีรติ, "ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ.2506-2516)" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545. หน้า 304-373.

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* คนไทยจึงต้องยอมสละแม้แต่ชีวิต เพื่อรักษา *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พระพุทธศาสนา"* เอาไว้ เพื่อให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตลอดไป

"ความเป็นไทย" หรือ *"เอกลักษณ์ไทย"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สร้างขึ้นดังกล่าวข้างต้น เป็นที่ยอมรับอย่างรวดเร็วและกว้างขวางนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เพราะตอบสนองต่อความต้องการของคนหลากหลายกลุ่มในสังคมไทย คนเหล่านี้เติบโตขึ้นมาในยุคที่สังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และเผชิญกับความผันผวนทางเศรษฐกิจและการเมืองหลายครั้ง ทำให้เกิดความสับสนและรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในชีวิต จนโหยหาสถาบันหรือแบบแผนที่จะทำให้ *"ชาติไทย"* มีระเบียบ ความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า คำอธิบายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้คำตอบที่คนเหล่านี้พอใจ

กลุ่มเจ้านาย ได้รับการฟื้นฟูเกียรติยศและอำนาจภายหลังจากที่สถานภาพตกต่ำลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เพราะนับตั้งแต่เขียน **สี่แผ่นดิน** เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมของชนชั้นสูงกลับมาเป็นหัวใจของอารยธรรมไทยอีกครั้งหนึ่ง และทำให้คนไทยรับรู้ว่า *"พระมหากษัตริย์ไทย"* แม้ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ทรงมาจากการเลือกตั้งตามหลัก *"อเนกชนนิกรสโมสรสมมุติ"* ทรงเห็นความสำคัญของเสรีภาพ และทรงทำการปกครองเพื่อประโยชน์สุขของราษฎร และชนชั้นสูงก็มิได้กดขี่ขูดรีดชนชั้นที่อยู่ใต้การปกครองแต่อย่างใดเลย

แนวความคิดเรื่อง *"การปกครองแบบไทย"* ทำให้ผู้ปกครองในระบอบใหม่รวมทั้งข้าราชการมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจ ส่วน**ทหาร**ก็ได้รับการฟื้นฟูเกียรติยศหลังจากประสบความพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 และในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ตอกย้ำให้สังคมตระหนักอยู่เสมอว่าทหารเป็นผู้ปกป้อง *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ให้พ้นจากภัยคุกคามต่าง ๆ รวมทั้งเน้นความคิดที่ว่าทหารเป็นผู้มีความจงรักภักดีพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด และเป็นผู้มีหน้าที่ในการพิทักษ์ราชบัลลังก์

ส่วน**ชาวจีน**ที่อยู่ในเมืองไทย ก็มีปัญหาอันเนื่องมาจากการที่แผ่นดินใหญ่จีนเปลี่ยนเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ใน พ.ศ.2492 ความหวังที่จะกลับไปประเทศจีนริบหรี่ลง แม้แต่การติดต่อกับญาติพี่น้องในประเทศจีนก็ยากลำบาก อีกทั้งชาวจีนได้ผ่านประสบการณ์อันเจ็บปวดมาแล้วจากนโยบายต่อต้านจีนตามคติเชื้อชาตินิยมของรัฐบาลไทยในทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา ชาวจีนเหล่านี้ต้องการคำตอบให้แก่ตนเองและลูกหลานว่าจะดำรงชีวิตอยู่ในเมืองไทยอย่างไร ตนเองและครอบครัว

จึงจะได้รับความมั่นคง มีความเจริญก้าวหน้า และได้รับความสงบสุขในชีวิต การนิยาม *"ความเป็นไทย"* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ด้วยการเขียนหนังสือและการแสดงปาฐกถาในที่ต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง รวมทั้งการแต่งให้ *"คุณเปรม"* พระเอกในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** เป็น *"ลูกจีน"* และการเขียน **โครงกระดูกในตู้** ที่แสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอง คือ *"เจ้าจอมมารดาอำภา"* ก็เป็น *"ลูกจีน"* ที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทย ทำให้ชาวจีนมีพื้นที่อยู่ในสังคมไทยอย่างสง่างามขึ้น อีกทั้งยังทำให้คนไทยยอมรับ *"การกลายเป็นไทย"* ของชาวจีนและลูกหลานได้ง่ายขึ้นด้วย นอกจากนี้ ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ในผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังช่วยให้ชาวจีนมีโอกาสเรียนรู้ *"ความเป็นไทย"* และ *"กลายเป็นไทย"* ได้สะดวกขึ้นมาก ซึ่งทำให้ *"คนไทยเชื้อสายจีน"* ได้สิทธิต่าง ๆ ในฐานะพลเมืองของ *"ชาติไทย"* เพิ่มขึ้นตามลำดับ และในที่สุดก็กลายเป็น *"ชนชั้นกลาง"* และ *"ชนชั้นนำ"* ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของ *"ชาติไทย"* อย่างเด่นชัดในช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

อนึ่ง ใน พ.ศ.2514 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนหนังสือ **โครงกระดูกในตู้** เพื่อพิมพ์แจกในงานฉลองวันเกิด อันทำให้หนังสือนี้แพร่หลายในกลุ่มคนชั้นสูง นักการเมือง ข้าราชการระดับสูง นักธุรกิจ และนักหนังสือพิมพ์นั้น เนื้อหาของหนังสือไม่เพียงแต่จะเอื้อต่อการ *"กลายเป็นไทย"* ของชาวจีนและลูกหลานดังกล่าวมาแล้วข้างต้นเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์ทางการเมืองแก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองโดยตรง ในบริบทที่ *"คนไทยเชื้อสายจีน"* ในกรุงเทพฯ มีอิทธิพลทางการเมืองผ่านสื่อต่าง ๆ มากขึ้นเป็นลำดับ และได้กลายเป็นผู้ออกเสียงเลือกตั้งที่มีความสำคัญอย่างมาก เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้แสดงให้เห็นในหนังสือนี้ว่าบรรพบุรุษของราชสกุลปราโมช นอกจากจะได้แก่ พระมหากษัตริย์ ขุนนางตระกูลบุนนาค และเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์แล้ว ยังได้แก่เจ้าจอมมารดาอำภาซึ่งเป็นธิดาของมหาเศรษฐีจีน ซึ่งแม้ว่าจะได้ *"กลายเป็นไทย"* แล้ว (เช่น นุ่งห่มผ้าตามแบบสตรีชั้นสูงของไทย โดยใช้สีของผ้าอย่างถูกต้องตามแบบแผนประเพณีที่เคยมีมา และมีความจงรักภักดีอย่างยิ่งต่อพระมหากษัตริย์ไทย) ก็ยังใช้ภาษาจีนในบางโอกาส และได้สอนภาษาจีนให้แก่ลูกหลานอีกด้วย[615] เนื้อหาสาระของหนังสือ **โครงกระดูกในตู้** ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนขึ้นเพื่อ *"นับญาติ"* กับชาวจีนนี้ จึงเป็นประโยชน์ต่อการสร้างฐานคะแนนเสียงในการเลือกตั้งให้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งปรากฏว่า ภายหลังจากการพ่ายแพ้ในการเลือกตั้งทั่วไปที่เขตดุสิตอันเป็นเขตของทหารแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ได้รับการเลือกตั้งในเขตบางรักและสัมพันธวงศ์ อันเป็นย่านของ *"ชาวไทยเชื้อสายจีน"* ในการเลือกตั้งครั้งต่อมา

---

[615] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **โครงกระดูกในตู้** กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2514.

อาจกล่าวได้ว่า*"ชาวไทยเชื้อสายจีน"* ได้รับประโยชน์อย่างมากจากผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ทั้งในแง่ของ *"การกลายเป็นไทย"* และการได้ *"รู้จักและเข้าใจ"* โลกภายนอกของไทยผ่านการพูดหรือการบรรยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เช่น รายการวิทยุ ***"เพื่อนนอน"*** และการแสดงปาฐกถาในโอกาสต่าง ๆ และที่สำคัญก็คือผ่านงานเขียนจำนวนมากของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่ปรากฏในในหนังสือพิมพ์**สยามรัฐ** และ**สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** ซึ่งส่วนใหญ่แล้วได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มในเวลาต่อมา เช่น **ฝรั่งศักดินา**, **เขมร สีหนุ ซวา ซูการ์โน**, **พม่าเสียเมือง**, **โลกกับคน**, **โลกส่วนตัวของคอมมิวนิสต์**, **โลกใหม่**, **สงครามเย็น**, **สงครามร้อน**, **สงครามผิว**, **ยิว**, **ฉากญี่ปุ่น**, **ถกเขมร** ฯลฯ ประโยชน์ที่ได้รับจากความรู้เกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* และความรู้เกี่ยวกับ *"คนอื่น"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สร้างขึ้นเหล่านี้ ทำให้ *"ชาวไทยเชื้อสายจีน"* ส่วนใหญ่มอบความเคารพนับถือและการสนับสนุนทางการเมืองให้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตลอดมา

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า การเรียนรู้ *"ความเป็นไทย"* จาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มิได้ทำให้ลูกจีนกลายเป็นไทยโดยอัตโนมัติ เนื่องจากการที่รัฐไทยในทศวรรษ 2480 ได้ปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* แบบ *"เชื้อชาตินิยม"* อย่างเข้มข้น จนปรากฏในเพลงชาติ, งานเขียนทางประวัติศาสตร์ บทละครอิงประวัติศาสตร์ ตลอดจนบทเพลงปลุกใจ ซึ่งล้วนแต่ได้รับการผลิตซ้ำในสื่อต่าง ๆ ภายใต้อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองของกองทัพและระบบราชการ จนทำให้ลักษณะทางกายภาพของ *"เชื้อชาติ"* กลายเป็นข้อจำกัดของ *"การกลายเป็นไทย"* และจนกระทั่งถึงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 *"ลูกจีน"* จำนวนไม่น้อยก็ยังประสบกับปัญหา *"วิกฤตอัตลักษณ์"* และพยายามแสวงหาอัตลักษณ์ใหม่ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของการเกิดขบวนการนักศึกษาในทศวรรษดังกล่าว การแสวงหาเอกลักษณ์ใหม่ของนักศึกษา *"ลูกจีน"* เป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งของการที่ขบวนการนักศึกษากลายเป็น *"ซ้ายแบบจีน"* มากขึ้นหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 อันนำไปสู่การถูกปราบปรามโดย *"ฝ่ายขวา"* ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 ควรกล่าวด้วยว่า ผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่โจมตีคอมมิวนิสต์ตลอดมา รวมทั้งหนังสือ **กฤษฎาภินิหารอันมิอาจบดบังได้** ที่ตีพิมพ์ก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคมไม่นาน ได้มีบทบาทในการปลุกเร้าให้ *"ฝ่ายขวา"* ใช้ความรุนแรงอย่างเหี้ยมโหด ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันดังกล่าว รวมทั้งทำให้คนในประเทศยอมรับการปราบปรามขบวนการนักศึกษาโดยดุษณี[616]

ในทศวรรษ 2510 นอกจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะแสดงความรู้เพื่อถ่ายทอดความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* สู่สังคม ด้วยการเขียนบทความในหนังสือพิมพ์และการแสดงปาฐกถาอยู่เสมอ

---

[616] สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. หน้า 5.3-536..

แล้ว ในช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้ดำเนินการปลูกฝังความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ให้แก่นักศึกษาอย่างเข้มข้น ด้วยการฝึก**โขนธรรมศาสตร์** และการสอน**วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย** ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกด้วย แม้ว่าภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะมิได้สอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยอีกต่อไป แต่แนวทางและเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับพื้นฐานอารยธรรมไทยที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สร้างขึ้นสำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ได้กลายเป็นต้นแบบของการสอนวิชาในลักษณะเดียวกันในสถาบันการศึกษาอื่น ๆ และคำบรรยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในวิชานี้ก็ได้รับการทำให้เป็นตำราเรียนในมหาวิทยาลัยหลายแห่งตราบจนกระทั่งปัจจุบัน

ภายหลังทศวรรษ 2510 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงนิยาม *"ความเป็นไทย"* อยู่เสมอ ที่สำคัญคือการนิยาม *"ความเป็นไทย"* ในหนังสือ **ลักษณะไทย** และหนังสือ **ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่** ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นในทศวรรษ 2520-2530 นี้ มิได้มีความแตกต่างอย่างมีนัยยะสำคัญจากที่ได้นิยามมาก่อนหน้านี้ และแม้ว่าหนังสือ **ลักษณะไทย** จะเน้นเฉพาะ *"พระมหากษัตริย์"* ในฐานะหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* แต่ **ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่** ก็กลับมาเน้นความสำคัญของ *"พระพุทธศาสนา"* และเน้นความจงรักภักดีอย่างสูงของ *"ทหาร"* ต่อ *"พระมหากษัตริย์"* อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้น การนิยาม *"ความเป็นไทย"* ในทศวรรษ 2520-2530 จึงเสริมให้ *"ความเป็นไทย"* ที่คนไทยรับรู้มีพลังแข็งแกร่งยิ่งขึ้น และเป็นความคิดกระแสหลักในสังคมไทยสืบมา

การนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ส่งผลให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของคนไทย เพราะเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นปัญญาชนที่มีความรอบรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยมากที่สุด ผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงได้รับการยอมรับและอ้างอิงอย่างกว้างขวางตลอดมา

จะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เขียนนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** คือกลางทศวรรษ 2490 นั้น วัฒนธรรมของชนชั้นสูงที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ ได้กลับมาเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญรุ่งเรืองในระดับสูงและเป็นแกนกลางของ ***"วัฒนธรรมแห่งชาติ"*** อีกครั้งหนึ่ง และความพยายามของรัฐบาลที่มาจากคณะราษฎร์ในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ในการเสริมสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทยที่มีลักษณะเสมอภาคมากขึ้น ก็ได้ประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่วัฒนธรรมแบบจารีตของชนชั้นสูง กลายกลับมาเป็นแบบแผนอันถูกต้องและดีงามของวัฒนธรรมไทย แม้แต่สถาปัตยกรรมที่เคยสร้างให้มีรูปแบบเรียบเกลี้ยง ไร้ลวดลายประดับตกแต่งซึ่งสะท้อนลักษณะสามัญชนและความเสมอภาค ต่อต้านการแบ่งชนชั้นทางสังคมที่เคยปรากฏขึ้นหลัง พ .ศ.2475 ก็ไม่ได้

รับความนิยมอีกต่อไป แต่หันกลับไปนิยมรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจารีตที่เต็มไปด้วยรายละเอียดและลวดลายที่ซับซ้อน และมีการเลียนแบบสถาปัตยกรรมแบบจารีตในอดีตทั้งในด้านรูปทรง สัดส่วน องค์ประกอบ และลวดลาย ทั้งนี้ เห็นได้ชัดว่าความนิยมอย่างขนานใหญ่ต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์นี้เกิดขึ้นหลังจาก พ.ศ.2495 เป็นต้นมา และยังคงใช้รูปแบบเดียวกันนี้สืบต่อมาจนถึงทศวรรษ 2510 โดยที่ในระยะหลังมีการเพิ่มรายละเอียดและการพลิกแพลงอย่างหลากหลาย เพื่อเน้นฐานานุศักดิ์ให้ปรากฏอย่างชัดเจนที่สุด[617] สะท้อนการให้เห็นว่าการแบ่งชั้นทางสังคมได้กลับมามีคุณค่าและความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง ในขณะที่ความคิดเสรีนิยมแบบตะวันตก และความคิดเรื่องความเสมอภาคทั้งแบบเสรีนิยมและแบบมาร์กซิสต์ได้ถูกเบียดขับออกไปจากสังคมไทย

กล่าวได้ว่า พลังจารีตนิยมที่สูงขึ้นในกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมานั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีส่วนอย่างมากในการสร้างขึ้น พลังจารีตนิยมนี้ไม่เพียงแต่จะปรากฏในงานสถาปัตยกรรมเท่านั้น ยังปรากฏในนโยบายบูรณปฏิสังขรณ์วัดจำนวนถึง 5,535 วัดเพื่อฉลอง 25 พุทธศตวรรษ มีการจัดทำตำราและรวบรวมงานช่างศิลปะและทำการถ่ายทอดวิชาการช่างไทย เช่น จัดพิมพ์ตำราศิลปะไทย พิมพ์เพลงไทยชุดโหมโรง จัดทำเพลงทำขวัญขึ้นใหม่ แสดงโขนละครให้ประชาชนชมที่โรงละครศิลปากร มีโครงการสำรวจขุดค้นทางโบราณคดีและปฏิสังขรณ์โบราณสถานอย่างขนานใหญ่ตั้งแต่ พ.ศ.2496 เป็นต้นมา การจัดตั้งคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2498 และการขัดขบวนแห่พุทธพยุหยาตราทางชลมารค ใน พ.ศ.2500 ฯลฯ ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นล้วนทำให้ *"เอกลักษณ์ของสังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตามแบบจารีตนิยมมีพลังสืบมา[618]

ขณะเดียวกัน นับตั้งแต่กลางทสวรรษ 2490 เป็นต้นมา สถานะของสถาบันกษัตริย์ก็เริ่มสูงส่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เห็นได้ชัดจากตราไปรษณียากร ซึ่งหลังจาก พ.ศ.2494 เป็นต้นไป มุ่งจะใช้ภาพพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นหลัก[619] เช่นเดียวกับการสร้างอนุสาวรีย์ซึ่งมุ่งสร้างอนุสาวรีย์ของพระมหากษัตริย์และเจ้านายที่ได้รับการสถาปนาเป็น *"บิดา"* แห่งการต่าง ๆ เพื่อรำลึกถึงพระคุณของพระองค์ต่อชาติไทย รวมทั้งการที่คณะรัฐมนตรีมีมติให้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ บริเวณที่เป็นพานรัฐธรรมนูญของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่ง

---

[617] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 442-445.

[618] เรื่องเดียวกัน.

[619] สมบัติ จันทรวงศ์, **แสตมป์กับสังคม** กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2526. หน้า หน้า 32-33.

แม้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะไม่อนุมัติงบประมาณในการก่อสร้าง[620] แต่มติคณะรัฐมนตรีข้างต้นก็สะท้อนพลังที่สูงขึ้นของ *"ความเป็นไทย"* แบบที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นได้เป็นอย่างดี

วิธีคิดที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้มีพลังอย่างสูงยิ่งกว่าในยุคใด ๆ ที่ผ่านมา คือวิธีคิดที่ว่า "เมืองไทยนี้ดี" เนื่องจากมี "ความเป็นไทย" เป็นเอกลักษณ์แห่งชาติ ตราบใดที่คนไทยยังคงยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* เมืองไทยนี้ก็จะดีอยู่ตราบนั้น ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยส่วนใหญ่แล้วล้วนแต่เป็นเพราะคนไทยละทิ้ง *"ความเป็นไทย"* เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในสังคมไทยจึงสามารถแก้ไขได้ด้วยการฟื้นฟู *"ความเป็นไทย"* ขึ้นมา และหาทางทำให้คนไทยหันกลับมายึดมั่นในวัฒนธรรมไทยอันดีงามอีกครั้งหนึ่ง

กล่าวได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นปัญญาชนสำคัญที่สุดของไทยในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่สามารถปรับเปลี่ยนคำอธิบายหรือความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ให้ตอบสนองต่อบริบททางการเมืองและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีพลัง จนอุดมการณ์ที่มีพื้นฐานอยู่บนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยามนี้ สามารถเผชิญกับการท้าทายของกระแสความคิดอื่น ๆ เช่น เสรีนิยม และสังคมนิยมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังได้ทำให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ช่วยเกื้อหนุนอย่างเข้มแข็งแก่ระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ซึ่งทำให้ได้รับการเผยแพร่และผลิตซ้ำผ่านสื่อต่าง ๆ ของรัฐอย่างเข้มข้น จนมีอิทธิพลในการกำหนดวิธีคิดเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรม"* ของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

---

[620] ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 472-475.

บทที่ 11

การสืบทอดและการปรับเปลี่ยนความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นปัญญาชนที่มีบทบาททางความคิดสูงมากนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นผู้มีความสนใจเกี่ยวกับการทำนิตยสารและการเขียนหนังสือเพื่อเสนอความรู้และความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ มาตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นนักเรียนชั้นมัธยม และยังคงเสนอความรู้และความคิดเห็นต่าง ๆ อย่างกระตือรือร้นสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ความคิดและความรู้ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอแก่สังคมไทยมีเนื้อหากว้างขวางและหลากหลาย แต่อาจกล่าวได้ว่าเรื่องหลัก ๆ ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์พูดและเขียน ก็คือความคิดและความรู้เกี่ยวกับ *“ความเป็นไทย”* นั่นเอง **ในระยะแรก ๆ คือระหว่างทศวรรษ** 2500-2510 **การนิยามความหมาย *“ความเป็นไทย”* ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีจุดเด่นอยู่ที่การสืบทอดความคิดของปัญญาชนกระแสหลัก แต่ความคิดสำคัญหลายประการที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอในช่วงทศวรรษ** 2500-2510 **นี้ก็แตกต่างไปจากความคิดกระแสหลักมากทีเดียว และส่วนที่แตกต่างนี้เองที่เป็นฐานให้แก่การปรับตัวทางความคิดอย่างมีพลวัตของสุลักษณ์ ศิวรักษ์** เพื่อตอบสนองต่อบริบททางสังคมและปัญหาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงมากขึ้นในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

เห็นได้ชัดจากงานเขียนและปาฐกถาของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ว่า **นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ** 2520 **เป็นต้นมา ความรู้และความคิดเกี่ยวกับ *“ความเป็นไทย”* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอนั้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก** แม้ว่าความคิดบางส่วนจะยังคงอยู่ในกรอบของ *“ความเป็นไทย”* กระแสหลัก แต่ความหมายสำคัญ ๆ หลายประการได้รับการปรับเปลี่ยนจนออกไปนอกกรอบของ *“ความเป็นไทย”* กระแสหลักอย่างเห็นได้ชัด พร้อมกันนั้นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้เพิ่มเติมความคิดใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้คำอธิบายและการเสนอทางออกสำหรับปัญหาต่าง ๆ อันเกิดจากการขยายอิทธิพลของลัทธิทุนนิยมและบริโภคนิยม รวมทั้งปัญหาความยากจนและปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งรัฐแบบอมาตยาธิปไตยและอำนาจนิยมของไทยไม่อาจแก้ไขได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะวิเคราะห์ปัญหาใหม่ ๆ และเสนอทางออกแก่ปัญหาต่าง ๆ อย่างกว้างขวางตลอดระยะเวลาหลายสิบปีที่ทำหน้าที่ของปัญญาชน แต่วิธีคิดและมุมมองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้เปลี่ยนแปลงไปในระดับพื้นฐาน **เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้นำวิธีคิดและมุมมองทางพุทธศาสนา อันเป็นหัวใจของ *“ความเป็นไทย”* มาเป็นฐานในการอธิบายและการ**

เสนอทางออกแก่สังคมไทยตลอดมา ทั้งนี้เพราะเป็นวิธีคิดและมุมมองที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าถูกต้อง

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ทำการประยุกต์หลักธรรมะต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นคำอธิบายที่สามารถสื่อสารกับคนในสังคมสมัยใหม่ได้ดี **ทำให้เกิดเป็นวิธีคิดและมุมมองเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* อันเป็นลักษณะเฉพาะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์** ขณะเดียวกัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็แสวงหาความรู้และข้อมูลใหม่อยู่เสมอ เนื่องจากให้ความสำคัญแก่ "สัจจะ" มากเป็นพิเศษ ซึ่งเมื่อค้นพบ *"ความจริงใหม่"* แล้วก็พร้อมจะ *"ทุบหุ่น"* หรือทำลายภาพอุดมคติที่เคยมีมาแต่เดิมลงไป และสร้าง *"หุ่นใหม่"* ขึ้นมาแทนที่[605] ทำให้ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยาม แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่กลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

พระไพศาล วิสาโล ปัญญาชนบรรพชิตที่สำคัญรูปหนึ่งในปัจจุบัน ได้สรุปบทบาทของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไว้อย่างครอบคลุมรอบด้าน เมื่ออภิปรายเรื่อง *"ปริทัศน์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในมุมมองหลากทัศนะ"* เนื่องในงานฉลองครบรอบ 72 ปี ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ดังต่อไปนี้

> *ความเป็น radical conservative เป็นลักษณะเด่นอันหนึ่งของอาจารย์สุลักษณ์ เป็น conservative ในแง่ที่ต้องการอนุรักษ์ของเก่า โดยเฉพาะของเก่าที่ดี โดยเฉพาะสถาบัน เช่น สถาบันกษัตริย์ สถาบันสงฆ์ สถาบันศาสนา อาจารย์สุลักษณ์จะรู้ดีมากที่สุดในเรื่องเกี่ยวกับวังและวัด...โดยเฉพาะโยงไปถึงเรื่องของการเมืองเวลานี้ และมิติทางจิตวิญญาณ...ตอนหลังมาให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องภูมิธรรมของชาวบ้าน ...อาตมาคิดว่าอาจารย์สุลักษณ์เป็นปัญญาชนรุ่นแรกที่พูดเรื่องนี้ ที่กระตุ้นให้ปัญญาชนร่วมสมัยตระหนักเกี่ยวกับเรื่องนี้...อาจารย์ได้บุกเบิกมาตั้งแต่ ๓๐ ปีที่แล้ว คือก่อน ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ...เรื่องมิติชาวบ้าน การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมภูมิปัญญาชาวบ้าน...๓ ส่วนนี้ คือวัง วัด บ้าน เป็นสถาบันสำคัญที่อาจารย์สุลักษณ์ได้พยายามอนุรักษ์ไว้...แต่เป็น radical หมายถึง การลงไปถึงรากฐาน การลงไปที่ตัวรากเหง้าของปัญหา ความเป็น radical ส่วนหนึ่งสะท้อนจากการที่อาจารย์สุลักษณ์ให้ความสำคัญมิติการเมือง ...โดยเฉพาะเมื่อพยายามจับปัญหาเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้าง จับเรื่องเกี่ยวกับทุนนิยม เรื่องโลกาภิ*

---

[605] ส. ศิวรักษ์, "บทบรรณาธิการ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 3,4 (2509) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ศยาม, 2541. หน้า 336.

วัตน์...ต้องไปทวนกระแสหลักโดยเฉพาะกระแสทุนนิยม บริโภคนิยม ...ความเป็น radical ...ที่สำคัญที่สุดอันหนึ่งคือการที่ลงไปรากฐานที่ลึกไปกว่าเรื่องการเมือง หรือเรื่องของระบบ ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง คือ มิติด้านจิตวิญญาณ หรือความล้ำลึกทางด้านศาสนธรรม[606]

พระไพศาล วิสาโล ลงความเห็นด้วยว่า ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ***"คือประทีปแห่งสังคมไทย"*** และระบุว่า *"อาจารย์สุลักษณ์มีคุณูปการและอิทธิพลต่อสังคมไทยเด่นและก็ถึงจุดสูงสุด ช่วง ๑๔ ตุลา ...หลัง ๑๔ ตุลาไปแล้ว อิทธิพลของอาจารย์สุลักษณ์ก็จะค่อย ๆ คลายลง"* ซึ่งพระไพศาล วิสาโลอธิบายว่าเป็นเพราะหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้น "*สังคมไทยมีประทีปทางปัญญาเกิดขึ้นหลายแห่ง...เราได้มีปัญญาชนใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น...*"[607]

นอกจากนี้พระไพศาล วิสาโล ยังตั้งข้อสังเกตว่าในระยะหลัง ๆ ความล้มเหลวในการผลักดันให้ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักได้รับการปฏิรูป น่าจะเป็นเหตุให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เคลื่อนไหวในสังคมไทยน้อยลง แต่หันไปเคลื่อนไหวทางความคิดในต่างประเทศมากขึ้น ดังความว่า

อาจารย์สุลักษณ์ดูเหมือนว่าจะหมดศรัทธา หรือจะหมดหวังกับสังคมไทยในหลาย ๆ เรื่อง อย่างหนึ่งที่อาจารย์หมดหวังคือ สถาบันสงฆ์...ชีวิตท่านล้มเหลวหลายแง่ เพราะว่าสิ่งที่ท่านให้ความสำคัญ เช่น สถาบันสงฆ์ มหาวิทยาลัย อาจรวมถึงพระมหากษัตริย์ด้วย ท่านพยายามผลักดันให้มีความเปลี่ยนแปลง แต่ความเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นช้ามาก หรือไม่มีเลย หรือถอยหลัง เช่นสถาบันสงฆ์ มหาวิทยาลัย

เพราะเหตุนี้หรือเปล่า อาจารย์สุลักษณ์เลยหันไปมีบทบาทในต่างประเทศมากขึ้น...ไปประกาศอาสภิวาจาในต่างประเทศแทน ซึ่งต่างประเทศก็เงี่ยหูฟังอย่างดี...[608]

---

[606] พระไพศาล วิสาโล, (อภิปราย), "ปริทัศน์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในมุมมองหลากทัศนะ" ใน **ปัญญาชนสาธารณะแห่งสยาม ปัญญาชนเพื่อประชาชน** กรุงเทพฯ: สถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย, 2549. หน้า 111-113.

[607] เรื่องเดียวกัน, หน้า 118-119.

[608] เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระไพศาล วิสาโลมุ่งแสดงให้เห็นภาพรวมของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในเวลาอันจำกัด ดังนั้น จึงยังมิได้วิเคราะห์แนวความคิดที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอแก่สังคมไทยโดยละเอียด รวมทั้งมิได้ชี้ให้เห็นจุดเปลี่ยนทางความคิด และมูลเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ปรับเปลี่ยนความคิด ตลอดจนจุดร่วมและจุดต่างระหว่างสุลักษณ์ ศิวรักษ์กับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจทั้งความคิดกระแสหลักในสังคมไทยและประเมินอิทธิพลทางความคิดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ต่อสังคมไทยได้ละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น

ภูมิหลังทางการศึกษาและการทำงานของสุลักษณ์ ศิวรักษ์

หลังจากจบการศึกษาจากโรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก ใน พ.ศ.2495 แล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เดินทางไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ ณ วิทยาลัยเซนต์เดวิด (St. David's College) วิทยาลัยแห่งนี้แตกต่างจากสถาบันการศึกษาที่เจ้านายไทยได้เคยไปศึกษาเล่าเรียน ดังที่นายไมเคิล ไรท์ได้เขียนไว้ว่า

> *ท่านเจ้านายที่ไปเรียนอังกฤษตั้งแต่รัชกาลที่ 5 มักเรียนตามโรงเรียนเจ้านาย (Public School เช่น Rugby, Harrow, Eton) ที่เน้นกษัตริยธรรม คือ วิชาการปกครองและการใช้อำนาจเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและผลประโยชน์ของชนชั้นบน โรงเรียนเหล่านี้เป็นที่เพาะนักปกครองอาณานิคมตลอด ค.ศ. ที่ ๑๙ และครึ่งแรกของ ค.ศ. ที่ ๒๐*
>
> *แต่ท่าน ส. เข้าเรียนที่ St. David's College, Lampeter, ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับลูกชนชั้นสูงจริง แต่เป็นของศาสนจักรคริสต์นิกายอังกฤษ (Anglican) ฝ่ายเสรีนิยม ที่มีหลักสูตรสอนนักเรียนให้รักความจริงและความเป็นธรรม เข้าข้างคนที่ถูกรังแก (Side with the Underdog) และกษัตริยธรรมที่ว่าคนสูงศักดิ์ต้องเสียสละเพื่อผลประโยชน์ของคนอื่น (Noblesse oblige) กล้าพูดความเป็นจริง และกล้าต่อสู้เพื่อความถูกต้อง*[609]

หลังจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์จบการศึกษาระดับปริญญาตรี ได้ทำงานในในสถานีวิทยุบี บี ซี ในประเทศอังกฤษระหว่าง พ.ศ.2503-2404 เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ได้ทำงานในสำนักแถลงข่าวอังกฤษและสำนักแถลงข่าวอเมริกันอยู่ระยะหนึ่ง ก่อนที่จะลาออกเพื่อทำหน้าที่บรรณาธิการของสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2505 และได้ทำหน้าที่บรรณาธิการ

---

[609] ไมเคิล ไรท์, "ขอคุยกับอาจารย์ ส. ศิวรักษ์ หน่อย" คอลัมน์ "ฝรั่งมองไทย" **มติชนสุดสัปดาห์** 23, 1192 (20 มิถุนายน 2546): 42.

วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2505 จนถึง พ.ศ.2512 หลังจากนั้นได้เป็นบรรณาธิการนิตยสารอื่น ๆ อีกหลายฉบับ เช่น **วิทยาสาร วิทยาสารปริทัศน์** และ **อนาคต** เป็นต้น แต่การเป็นบรรณาธิการหนังสือในระยะหลังล้วนเป็นการทำงานในระยะสั้น ทั้งนี้เพราะเป็นผู้ที่ยืนยันในความคิดเห็นที่ตนเชื่อว่าถูกต้อง มากกว่าจะยอมผ่อนปรนแก่นายทุน ดังมีผู้เล่าว่า *"ส.ศิวรักษ์ทำ **วิทยาสาร** และ **วิทยาสารปริทัศน์** อยู่ได้ไม่นาน ก็เกิดขัดแย้งกับนายทุน...จึงผละออกมาเสีย อยู่ต่อมาเขารับเป็นบรรณาธิการให้กับนิตยสาร **อนาคต** ของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม แต่ทำอยู่ได้ชั่วระยะเวลาอันสั้น"*[610]

สาเหตุสำคัญที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่เข้าทำงานในระบบราชการ คงเป็นเพราะว่าเมื่อเดินทางกลับจากประเทศอังกฤษในกลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมานั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์รู้สึกว่าระบบราชการไม่มีสมรรถภาพในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศอีกต่อไปแล้ว[611] และรัฐบาลในเวลานั้นก็มีความบกพร่องทางจริยธรรมจนทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ต้องการเข้าไปเกี่ยวข้อง[612] ขณะเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความคิดว่าจะสามารถกระตุ้นสังคมจากนอกระบบราชการ และสามารถจะสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีอิทธิพลทางความคิดต่อคนรุ่นใหม่ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ซึ่งก็คือโรงเรียนฝึกข้าราชการขนาดใหญ่นั่นเอง ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความหวังว่าเมื่อคนรุ่นใหม่เหล่านี้เข้าไปทำงานในระบบราชการ ก็จะส่งผลให้ระบบราชการดีขึ้น คือกลายเป็นกลไกที่มีสรรถภาพในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนการพัฒนาประเทศ[613]

อนึ่ง สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีทัศนะว่า การเขียนหนังสือและการจัดพิมพ์หนังสือ ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ของปัญญาชนนั้น มีความสำคัญต่อสังคมยิ่งกว่าการเข้าไปทำงานในระบบราชการ เพราะปัญญาชนในทัศนะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ หมายถึงผู้มีความสนใจในทางคุณธรรม จริยธรรม ความงาม และความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมตลอดจนวิทยาการต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็มีความสนใจในปัญหาของบ้านเมือง ต้องการจะเสนอความคิดในการปรับปรุงบ้านเมืองให้ดีขึ้น โดยมีวิสัยทัศน์ที่มองเห็นภาพรวมของปัญหา สามารถพิจารณาปัญหาต่าง ๆ จนเข้าใจอย่างชัดเจนว่าปัญหานั้น ๆ มีความซับซ้อน

---

[610] จิตรกร ตั้งเกษมสุข, "คำนำบรรณาธิการ" **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์** จิตรกร ตั้งเกษมสุข บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2526. หน้า "คำนำ".

[611] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 5 (มีนาคม 2547): 162.

[612] ส. ศิวรักษ์, **ช่วงแห่งการปฏิวัติ** กรุงเทพฯ: กรุงสยามการพิมพ์, 2517. หน้า 2-25. สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **เจ้า-ข้า ฟ้าเดียวกัน**, กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 356-357.

[613] ส. ศิวรักษ์, **ปัญญาชนสยาม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521. หน้า 75-76.

อย่างไร เชื่อมโยงกับปัญหาอื่น ๆ อย่างไร ซึ่งทำให้ปัญญาชนสามารถเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาที่ดีให้แก่ผู้เชี่ยวชาญในแขนงต่าง ๆ ในระบบราชการ เพื่อนำแนวทางที่ปัญญาชนเสนอนี้ไปดำเนินการให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติต่อไป[614]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 มีการถกเถียงเกี่ยวกับความหมายของ *"ปัญญาชน"* และบทบาทที่ควรจะเป็นของ *"ปัญญาชน"* ในสังคมไทยอย่างคึกคัก ดังปรากฏในวารสารต่าง ๆ เช่น **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** และในการประชุมอภิปรายและการเสวนาหลายครั้ง ผู้มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการถกเถียงเกี่ยวกับ *"ปัญญาชน"* คือศาสตราจารย์เฮอเบร์ต พ. ฟิลลิปส์ (Herbert P. Phillips) ซึ่งเผยแพร่ผลวิจัยเรื่อง ***"วัฒนธรรมของปัญญาชนสยาม"*** ใน พ.ศ.2510[615] ขณะเดียวกัน ในต้นทศวรรษ 2510 นี้ สังคมไทยประสบปัญหาต่าง ๆ อย่างรุนแรงและเป็นปัญหาอันซับซ้อน ที่เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุลและการเป็นพันธมิตรทางการเมืองและการทหารกับสหรัฐอเมริกาในสงครามเย็น อันทำให้ผู้มีการศึกษาสูงจำนวนหนึ่งสำนึกว่าพวกตนในฐานะ *"ปัญญาชน"* ควรจะมีบทบาทในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศอย่างถูกต้องเหมาะสม ซึ่งทำให้เกิดการถกเถียงปัญหาเรื่องความหมายและบทบาทหน้าที่ของปัญญาชนอย่างจริงจัง

ใน พ.ศ.2511 กมล สมวิเชียรเขียนบทความเรื่อง ***"ลักษณะและปัญหาของปัญญาชนไทย"*** เน้นอุปสรรคในการทำงานของปัญญาชนอันเนื่องมาจากสื่อประเภทต่าง ๆ ที่มุ่งรับใช้รัฐและทุน ในขณะที่ปัญญาชนมีน้อย อาจารย์ในมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ *"เป็นข้าราชการผู้ทรงเกียรติแต่ว่านอนสอนง่ายทางปัญญา"* ทำให้ *"เมืองไทย...ยังห่างไกลจากความอยู่ดีกินดีทางสติปัญญายิ่งนัก"* ซึ่งปัญหาด้านสติปัญญานี้เชื่อมโยงไปถึงปัญหาของประชาธิปไตย เพราะ *"คนที่คิดไม่เป็น ย่อมเป็นผู้ออกเสียงเลือกตั้งที่เลว อันจะนำไปสู่ความวุ่นวายหายนะในที่สุด"*[616] ต่อมาใน พ.ศ.2512 มีการอภิปรายที่ *"สามัคคีสมาคม"* เกี่ยวกับความหมาย บทบาท และหน้าที่ของปัญญาชน ซึ่งได้ข้อสรุปสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

๑.ปัญญาชน...คือผู้มีสติปัญญา ความรู้ วิจารณญาณ และกิจกรรมทาง
สังคม ๒. ปัญญาชนไม่ต้องรับผิดชอบต่อ "อัตราความเจริญของประเทศไม่เร็ว

---

[614] เรื่องเดียวกัน, หน้า 75-76.

[615] เฮอเบิร์ต พ. ฟิลลิปส์, "วัฒนธรรมปัญญาชนสยาม" แปลโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน **ปัญญาชนสยาม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521. หน้า 104-182.

[616] กมล สมวิเชียร, "ลักษณะและปัญหาของปัญญาชนไทย" ใน **ปัญญาชนสยาม** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521. หน้า 3-36. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 6, 1 (มิถุนายน-สิงหาคม 2511).

พอ" เพราะปัญญาชนไม่ใช่ผู้นำที่จะทำอะไรได้ ๓. ปัญหาของประเทศไทยนั้น อาจแก้ได้โดยการมีผู้นำที่เป็นปัญญาชนตามความหมายในข้อต้น และเป็นผู้ที่มีลักษณะ Charismatic Leadership กับ "จะต้องเป็นคน ๆ หนึ่ง ***และคนเดียวเท่านั้น****"*[617]

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้เขียน ***"ปฏิกิริยา: ปัญญาชนไทย"*** เพื่อโต้แย้งทัศนะเกี่ยวกับ *"ปัญญาชน"* ข้างต้นนี้ และเน้นว่า *"ปัญญาชน"* ต้องเป็นผู้ที่กอปรด้วย *"ศีล สมาธิ ปัญญา"* ซึ่งทำให้สามารถ *"ถามคำตอบและตอบคำถาม"* อยู่เสมอไป โดย *"ปัญญาชน"* จะต้องมีความรับผิดชอบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจที่ชาวนาและกรรมกรถูกกดขี่ขูดรีดอย่างรุนแรง และยังเป็นการพัฒนาที่ไม่คำนึงถึงศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย ทั้งนี้ อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์มีความเห็นเช่นเดียวกันกับกมล สมวิเชียร ว่าอาจารย์ในมหาวิทยาลัยของไทยยังห่างไกลจากฐานะที่เป็น *"ปัญญาชน"* โดยให้คำจำกัดความหรือให้ความหมายของ *"ปัญญาชน"* ไว้ดังนี้

ปัญญาชนคือผู้ที่แสดงความคิดของตน เกี่ยวกับปัญหาทางเศรษฐกิจ หรือวัฒนธรรม หรือปัญญา (วิชาการและปรัชญา) หรือการเมือง หรือศีลธรรมของสังคมหรือของมนุษยชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนกระทั่งทำให้เกิดการกระทำตามความคิดนั้นอย่างเป็นกลุ่มก้อน หรือทำให้คนกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งในสังคมหรือในโลกคิดตามนั้น[618]

เห็นได้ชัดว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีคุณลักษณะของ *"ปัญญาชน"* ในความหมายที่ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์นิยามไว้ทุกประการ และสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองมีความสนใจเป็นพิเศษมาเป็นเวลานานเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของปัญญาชนต่อสังคมไทย และได้เขียนหรือแสดงปาฐกถาเรื่องเกี่ยวกับปัญญาชนไว้หลายเรื่อง เช่น เรื่อง *"บทบาทของปัญญาชน"*[619] *"ปัญญาชนกับการสร้างสรรค์ประเทศ"* และ *"ปัญญาชนไทย"*[620] เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้เขียนเกี่ยวกับ

---

[617] อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ปฏิกิริยา: ปัญญาชนไทย" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 7, 2 (กันยายน-พฤศจิกายน 2512): 100. (เน้นโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์).

[618] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ปฏิกิริยา: ปัญญาชนไทย" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 7, 2 (กันยายน-พฤศจิกายน 2512): 101-112.

[619] ส. ศิวรักษ์, "บทบาทของปัญญาชน" ใน **ปัญญาชนสยาม** กรุงเทพฯ: กรุงสยาม, 2512. (พิมพ์ครั้งแรกใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 5,1 1 (มิถุนายน-สิงหาคม 2510).

[620] ส. ศิวรักษ์, "ปัญญาชนไทย" ใน **ตีนติดดิน** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2515.

ปัญญาชนตะวันตกและชาติอื่น ๆ อีกมาก สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าปัญญาชนต้องสนใจในการปรับปรุงบ้านเมือง สามารถจับประเด็นหรือแก่นของปัญหา และสนใจในคุณธรรมความดีและศิลปวิทยาการ[621] ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าตนเองมีคุณสมบัติที่ทำหน้าที่ของปัญญาชนดังกล่าวนี้ได้เป็นอย่างดี และได้เลือกที่จะเป็น *"ปัญญาชน"* ตลอดมา

นอกจากการเขียนหนังสือและจัดทำหนังสือหลายฉบับ รวมทั้งได้ออกหนังสือ **จดหมายเหตุ** ในระหว่างเดือนมกราคม พ.ศ.2516 ถึงเดือนเดือนพฤษภาคม 2518 รวม 24 ฉบับ เพื่อวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ในบ้านเมืองและเสนอทางแก้ปัญหาต่าง ๆ ในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา **สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังได้ทำงานร่วมกับคนในประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวางและหลากหลาย ซึ่งทำให้มีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างขวางและได้รับข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ จากทั่วโลก** เป็นต้นว่า

> *...ส.ศิวรักษ์ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานให้กับ* ***สภาวัฒนธรรมแห่งเอเชีย*** *อันเป็นหน่วยงานเอกชนที่สนใจนำศาสนธรรมและวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนาเพื่อให้คนยากไร้ได้มีปัจจัยสี่เป็นพื้นฐาน กับให้มีสิทธิมนุษยชนอย่างสมศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ในฐานะของผู้ประสานงานของศูนย์นี้ ทำให้ ส.ศิวรักษ์ต้องเดินทางไปต่างประเทศอยู่ตลอดเวลา เขาจึงรู้จักมักคุ้นกับคนในประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ทั้งในเอเชีย ยุโรป อเมริกา ทั้งในโลกทุนนิยมและสังคมนิยม ทั้งที่เป็นประเทศประชาธิปไตยและที่เป็นประเทศเผด็จการ เขามีโอกาสพบปะเสวนากับปัญญาชน นักคิด นักเขียน คนสำคัญ ๆ อยู่เสมอ ๆ โดยที่ตัวเขาเองก็เป็นนักคิดนักเขียนไทยที่นานาประเทศให้การยอมรับอย่างกว้างขวางด้วย เมื่อคราวที่สหรัฐอเมริกาฉลองครบรอบ 200 ปี แห่งการประกาศอิสรภาพ ...ก็ยังให้เกียรติเชิญเขาไปร่วมกล่าวสุนทรพจน์*[622]

การเป็นบรรณาธิการ**วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์**และวารสารฉบับอื่น ๆ ในเวลาต่อมา ก็ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความสัมพันธ์กับบรรณาธิการวารสารในต่างประเทศหลายฉบับ บรรณาธิการบางคนได้ขอให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นผู้คัดเลือกบทความในเมืองไทยเพื่อส่งไปตีพิมพ์ในวารสารเหล่านั้น[623] ในบางครั้งก็มีนักหนังสือพิมพ์ชั้นนำจากประเทศอื่นเดินทางมาเยือนสุลักษณ์ ศิวรักษ์[624] ทำ

---

[621] เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

[622] จิตรกร ตั้งเกษมสุข, "คำนำบรรณาธิการ" **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์.** หน้า "คำนำ".

[623] ส. ศิวรักษ์, "บทบรรณาธิการ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 4, 3 (2509) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ศยาม, 2541. หน้า 415.

ให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความสัมพันธ์กับนักคิดนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์หลายชาติ ซึ่งเอื้อให้มีโอกาสได้รับข้อมูลข่าวสารและข้อคิดเห็นต่าง ๆ อย่างกว้างขวางเช่นกัน

ภายในประเทศไทยนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งกับ *"ปัญญาชน"* และกับ *"คนหนุ่ม"* ซึ่งทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์สามารถมีอิทธิพลต่อ *"คนหนุ่ม"* จำนวนไม่น้อย ขณะเดียวกันก็มีโอกาสได้เรียนรู้ทั้งจาก *"ปัญญาชน"* และ *"คนหนุ่ม"* ในวงการต่าง ๆ เป็นอย่างมาก

ในบรรดา *"ปัญญาชน"* นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ มีความสัมพันธ์กับ *"ปัญญาชน"* หลายกลุ่มด้วยกัน เช่น ในระดับปัญญาชนอาวุโสนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ฝากตัวเป็นศิษย์ของ**พระยาอนุมานราชธน** ซึ่งทำให้พระยาอนุมานราชธนมีอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ต่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์มาตั้งแต่ทศวรรษ 2490 โดยเฉพาะในแง่ที่พระยาอนุมานราชธนได้พยายามสั่งสมและเผยแพร่ศิลปวิทยาการของไทย อันได้แก่ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ประวัติศาสตร์ไทย วรรณคดีไทย และภาษาไทย แล้วยังนำเอาความรู้อย่างฝรั่งมาเผยแพร่ในเมืองไทย เพื่อให้คนไทยสามารถเลือกรับความรู้เหล่านั้นมา *"ประสานประโยชน์"* เข้ากับ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีวิจารณญาณ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เขียนถึงคุณงามความดีของพระยาอนุมานราชธนไว้มาก โดยเน้นในเรื่องของความซื่อสัตย์สุจริต ความรักใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างแท้จริง ความรักในความรู้ และความเป็นครู[625] ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองก็ได้พยายามสืบทอดคุณลักษณะเหล่านี้ตลอดมา รวมทั้งสืบทอดบทบาทความเป็น *"ครู"* ของพระยาอนุมานราชธน ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า

> *...ตามความเป็นจริงแล้วท่านเป็นครูอยู่ตลอดเวลา...*
>
> ***พระยาอนุมานราชธนเป็นครูผู้ฉลาด ที่พยายามจะเอาชนะชนทุกชั้น และพยายามเชื่อมของดีในอดีตสมัยให้สืบเนื่องต่อไปยังคนรุ่นใหม่*** *ให้คนทุกรุ่นทุกวัย ได้รู้จักและเข้าใจในเรื่องความเป็นมาของขนบธรรมเนียมประเพณีและที่มาทางวัฒนธรรมจากแหล่งต่าง ๆ* ***...พระยาอนุมานราชธนเป็นสัญลักษณ์ของสยามที่เชื่อมเก่าให้ต่อกับใหม่ เชื่อมอดีตให้ต่อกับปัจจุบัน...***[626]

---

[624] ส. ศิวรักษ์, "บทบรรณาธิการ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 4, 4 (2509) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 417.

[625] โปรดดูรายละเอียดใน **จดหมายโต้ตอบระหว่างเสฐียรโกเศศกับส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2514. หน้า 1-242.

[626] ส. ศิวรักษ์, "พระยาอนุมานราชธน (ยง อนุมานราชธน) พ.ศ.2431-2512)" ใน **จดหมายโต้ตอบระหว่างเสฐียรโกเศศกับส. ศิวรักษ์**. หน้า 131-141.

ส่วน**หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร** ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ รู้จักเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.2506 และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในช่วง พ.ศ.2511-2512 นั้น แม้ว่าจะทรงมีความรู้แบบตะวันตกมาก แต่ทรงมีอิทธิพลทางความคิดต่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในแง่ที่ทำให้เห็นคุณค่า *"ความเป็นไทย"* เช่นเดียวกัน โดยที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความศรัทธามากเป็นพิเศษในเรื่องที่หม่อมเจ้าสิทธิพรได้ทรงปฏิเสธที่จะร่วมงานกับรัฐบาลเผด็จการทหาร ทรงมีความมุ่งมั่นในการทำงานเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่ยากไร้ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น ความคิดของหม่อมเจ้าสิทธิพรที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าสำคัญมากเป็นพิเศษ ดังปรากฏในปาฐกถาเรื่อง *"อนาคตของไทยมองจากแง่ของอดีต"* (พ.ศ.2519) คือความคิดที่ว่า *"อนาคตของไทยอยู่ที่กสิกร ควรให้การศึกษาทางด้านกสิกรรมให้มาก ต้องหาทางให้เยาวชนออกไปเป็นกสิกร ไม่ใช่ให้ไปรับราชการ ให้ลูกหลานชาวนาได้เป็นชาวนาที่ดี ที่มีความเป็นอยู่ดีขึ้น มีความรู้ความสามารถมากขึ้น และมีศักดิ์ศรีสมภาคภูมิแก่การเป็นชาวนา"* และ *"ในทางการเมือง จำต้องมีระบบรัฐสภา สมาชิกสภาจะเป็นใครก็ตาม หากต้องเป็นผู้มีความเข้มแข็งทางจริยธรรม (moral courage) คือเป็นผู้ที่กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำ ในสิ่งที่ตนถือว่าถูกต้อง แม้จะขัดใจผู้มีอำนาจหรือมหาชนก็ตามที"*[627] อาจกล่าวได้ว่าหม่อมเจ้าสิทธิพรทรงมีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์หันมาสนใจปัญหาของชาวไร่ชาวนานับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา และทรงเป็นแรงบันดาลใจให้แก่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในเรื่องความกล้าหาญทางจริยธรรมอีกทางหนึ่งด้วย[628]

นอกจากปัญญาชนที่เป็นฆราวาสแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังมีความสัมพันธ์กับปัญญาชนที่เป็นบรรพชิตจำนวนมาก เช่น **ท่านพุทธทาสภิกขุ** ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความศรัทธาอย่างสูงเนื่องจากเห็นว่าท่านมีความรู้ความเข้าใจธรรมะอย่างลึกซึ้งรอบด้าน แม้ท่านจะมุ่งที่พระธรรมวินัยทางฝ่ายเถรวาท แต่มองหาคุณความดีจากมหายานและวัชรยาน ตลอดจนจากศาสนาอื่น ๆ ท่านมีความกล้าหาญในการปฏิเสธพระพุทธศาสนากระแสหลัก สามารถเชื่อมโยงการเรียนรู้ด้านคันถธุระกับวิปัสสนาธุระเข้าหากัน โยงหัวสมองกับหัวใจเข้าด้วยกัน และสามารถประยุกต์พุทธธรรมมาใช้ในการแก้ปัญหาความทุกข์ของบุคคลและสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการเลือกสรรสื่อนานาชนิดมาใช้ในการเผยแผ่พุทธธรรม ทำให้คนไทยและคนต่างชาติได้มีโอกาสเข้าใจพุทธศาสนาในระดับของ

---

[627] ส. ศิวรักษ์, "อนาคตของไทยมองจากแง่ของอดีต" ใน **อนาคตสำหรับไทยและอุดมคติทางการศึกษา** พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2540. หน้า 16.

[628] ส. ศิวรักษ์, **ไม้ซีกงัดไม้ซุง** กรุงเทพฯ:เซ็นเตอร์พับลิเคชั่น, 2526. หน้า 253-256 และ หน้า 295-297. และ ส. ศิวรักษ์, "หม่อมศรีพรหมา กฤดากร" ใน **หกชีวประวัติ** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527. หน้า 112-115.

แก่นธรรม จนสามารถพัฒนาทั้งศีล สมาธิ และปัญญา และประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อยกระดับจิตใจและจิตวิญญาณให้สูงส่งขึ้น จนมีสันติภาวะในใจ[629]

พระธรรมเจดีย์ (กี มารชิโน) วัดทองนพคุณ เป็นพระภิกษุที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า มีความเที่ยงตรงในการปกครองคณะสงฆ์ มีความห่วงใยพระศาสนา และทุ่มเททำงานเพื่อพระศาสนาอย่างแท้จริง *"ท่านทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจ และกำลังความคิดเพื่อพระศาสนาอย่างหาผู้ใดเทียบได้ยาก"* เช่น ได้วางรากฐานในด้านธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ และได้บุกเบิกการศึกษาทางด้านพระปริยัติธรรมอย่างเข้มแข็ง จนสามารถสอนเปรียญให้สอบได้ประโยค 9 รวมเป็นจำนวนถึง 45 รูป สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนหนังสือยกย่องพระธรรมเจดีย์ไว้มาก แม้จะชี้ให้เห็นถึง *"ข้อด้อย"* ของท่านไว้ด้วยก็ตาม เช่น กล่าวว่า *"ท่านเองลึก ๆ ลงไปแล้ว ออกจะเป็นเผด็จการอยู่มิใช่น้อย...ท่านไม่สู้เข้าใจในเรื่องประชาธิปไตยเท่าใดนัก"* เป็นต้น"[630]

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี ซึ่งเป็นผู้ให้ความรู้ทางด้านการปฏิบัติสมาธิภาวนาแก่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เคยสรรเสริญท่านในแง่ที่เป็นแบบอย่างในการยืนหยัดไม่คล้อยตามลัทธิบริโภคนิยม[631] อย่างไรก็ตามในระยะหลังสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้วิพากษ์วิจารณ์พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ในเรื่องที่อ้างตนว่าบรรลุอรหันต์ และในเรื่อง *"ทอดผ้าป่าสามัคคีช่วยชาติ"* เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่ามิใช่กิจของสงฆ์

พระภิกษุอีกรูปหนึ่งที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เลื่อมใสศรัทธามากคือ **พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)** ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนไว้ว่า

---

[629] ส.ศิวรักษ์, "ท่านพุทธทาส" และ "คุณูปการของอาจารย์พุทธทาสภิกขุ" ใน **คนดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537. หน้า 34-44. ส.ศิวรักษ์, "ปณิธานพุทธทาสกับอนาคตสังคมไทย" ปาฐกถาแสดง ณ สวนโมกขพลาราม (25 พฤษภาคม 2541) ใน **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2542. หน้า 144-169. ส.ศิวรักษ์, "สังคมไทยกับทศวรรษแห่งการจากไปของพุทธทาสภิกขุ" ใน หันกงจักรเป็นดอกบัว กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย สถาบันสันติประชาธรรม และมูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2547. หน้า 18-34. ส. ศิวรักษ์, "ความอ่อนแอและเสื่อมโทรมของคณะสงฆ์ไทยและทางออกจากสภาพปัจจุบันอันรวนเร" ใน **พระธรรมเจดีย์ พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537. หน้า 324-325.

[630] ส. ศิวรักษ์, **พระธรรมเจดีย์ พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537.

[631] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527. หน้า 4.

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ได้มีคุณูปการกับข้าพเจ้าและครอบครัว ตลอดจนญาติมิตร ศิษยานุศิษย์ เป็นเวลาช้านาน อย่างไม่ขาดสาย ตั้งแต่ท่านยังเป็นพระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต ข้าพเจ้าเองได้รับความรู้จากข้อเขียนและถ้อยคำของท่าน และได้แรงบันดาลใจจากอาจาระของท่าน ซึ่งมีส่วนช่วยเพิ่มศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัยตลอดมาจนตราบเท่าทุกวันนี้[632]

ปัญญาชนบรรพชิตรุ่นหลัง เช่น **พระไพศาล วิสาโล** ซึ่งเป็น *"ผู้ใกล้ชิดสุลักษณ์ ศิวรักษ์รุ่นที่ 3"* ก็มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสุลักษณ์ ศิวรักษ์มาตั้งแต่ก่อนบวช ดังที่พระไพศาล วิสาโลเล่าว่า การให้ความสำคัญกับเรื่อง *"จิตวิญญาณ"* ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามผลักดันให้ลูกศิษย์ไปบวช รวมทั้งพระไพศาล วิสาโลเองซึ่งตัดสินใจบวช *"เนื่องจากอาตมาก็ทนการรบเร้าของอาจารย์ไม่ไหว ก็เลยต้องบวช"* หลังจากบวชแล้ว พระไพศาล วิสาโลก็ยังมีความสัมพันธ์กับสุลักษณ์ ศิวรักษ์ และเมื่อมีการจัดงานฉลองเนื่องในโอกาสที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีอายุครบ 72 ปี พระไพศาล วิสาโลก็ได้ร่วมในการอภิปรายเรื่อง *"ปริทัศน์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในมุมมองหลากทัศนะ"* ดังกล่าวมาแล้ว[633]

ส่วน *"คนหนุ่ม"* อื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในเพศบรรพชิตนั้น ก็ปรากฏว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ *"คนหนุ่ม"* มากมายหลายรุ่นนับตั้งแต่กลับมาจากประเทศอังกฤษสืบมาจนถึงปัจจุบัน[634] ความสัมพันธ์กับ *"คนหนุ่ม"* ในแต่ละยุคนี้ นอกจากความสัมพันธ์ส่วนตัวแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กันโดยผ่านหนังสือและโดยการทำกิจกรรมร่วมกันด้วย เป็นต้นว่าการตั้งเป็น *"ชมรมเสวนา"* ต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ดังมีผู้เล่าไว้ว่า

เมื่อกลับมาถึงเมืองไทยใน พ.ศ.2505 ส.ศิวรักษ์ก็มาเป็นบรรณาธิการนิตยสารเล่มสำคัญ คือ ***สังคมศาสตร์ปริทัศน์*** *อันเป็นนิตยสารที่ให้กำเนิดนักคิดนักเขียนคนสำคัญ ๆ ของเมืองไทย โดยที่นักคิดนักเขียนเหล่านั้นส่วนมากยังคงมีบทบาทในด้านความคิดความอ่านของบ้านเมืองอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้... นิสิตนักศึกษาที่ร่วมงานด้านฉบับนิสิตนักศึกษานี้ ต่อมาได้ร่วมกันตั้งชมรมขึ้นเพื่อ อภิปรายถกเถียงปัญหาในทางวิชาการและในศิลปวัฒนธรรม อื่น ๆ อันตนไม่อาจ*

---

[632] ส. ศิวรักษ์, "คำนำ" **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2542. หน้า (5).

[633] พระไพศาล วิสาโล, "ปริทัศน์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในมุมมองหลากทัศนะ" ใน **ปัญญาชนสาธารณะแห่งสยาม ปัญญาชนเพื่อประชาชน**. หน้า 110-121.

[634] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" . หน้า 41.

หาได้ภายในสถาบันการศึกษาของตน เรียกชื่อว่าชมรมปริทัศน์เสวนา ซึ่งเป็นต้นแบบของชมรมศึกษิตเสวนาในโอกาสต่อมา กับคนหนุ่มสาวทั้งในและนอกรั้วมหาวิทยาลัยนั้น ดู ส.ศิวรักษ์จะมีความหวังมาก..[635].

บทบาทของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองในวัยหนุ่ม ซึ่งประสบความสำเร็จในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ควบคู่กับการเรียน คงมีส่วนทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ศรัทธาใน *"คนหนุ่มสาว"* มาก ผลงานของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ตั้งแต่ครั้งที่ยังอยู่ในวัยรุ่นนั้น แสดงให้เห็นว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นผู้มีความเชื่อมั่นในตัวเองเป็นอย่างสูง และได้เพียรพยายามในการแสวงหาความหมายของชีวิต เช่น การหาคำตอบว่า ในระหว่าง *"หน้าที่"* กับ *"มนุษยธรรม"* นั้น ขัดแย้งกันหรือไม่ และอะไรมีความสำคัญแก่ชีวิตมากกว่า เป็นต้น ดังที่มีผู้เล่าถึงประวัติของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในวัยรุ่นว่า

*ส.ศิวรักษ์ออกโรงเขียนหนังสือตั้งแต่สมัยเมื่อยังเป็นเด็กนักเรียน เรื่องแรกของเขาชื่อ **ภายในดินแดนพุทธจักร** ลงพิมพ์ในหนังสือ **พุทธจักร** รายเดือน ปีที่ 3 ฉบับที่ 11 พฤศจิกายน 2492 ...มีอายุเพียง 16 ปี เป็นนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ 5 ของโรงเรียนอัสสัมชัญ พอปีรุ่งขึ้น เด็กนักเรียนคนนี้ก็แสดงความกล้าหาญถึงกับเขียนประคารมกับศาสตราจารย์สุกิจ นิมมานเหมินทร์ ผู้ได้ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ใหญ่อยู่ในเวลานั้น....เวทีที่เขาใช้ฝึกปรือฝีมือในระยะแรก ๆ ก็คือ **ยุววิทยา** อันเป็นนิตยสารที่เขาและเพื่อน ช่วยกันทำขึ้นในขณะที่เรียนอยู่ชั้นมัธยมปีที่ 6...หลายเรื่องเขียนได้ดีถึงขั้นส่งไปลงพิมพ์ในนิตยสารมีชื่อ...เช่น เรื่องสั้น **หน้าที่กับมนุษยธรรม** ซึ่งดูจะเป็นเรื่องสั้นเรื่องเดียวที่ ส.ศิวรักษ์ เคยเขียนไว้*[636]

ไม่เพียงแต่จะเขียนหนังสือเท่านั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังได้จัดทำหนังสือเพื่อเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ มาตั้งแต่ยังเป็นวัยรุ่นด้วย ดังปรากฏในประวัติของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ว่า

*นอกจาก **ยุววิทยา** ... ส.ศิวรักษ์ก็รับเป็นบรรณาธิการหนังสือ **อุโฆษสาร** อันเป็นวารสารสำหรับโรงเรียน ในการออกหนังสือ **อุโฆษสาร** นี้เองที่เขาเข้าพบพระยาอนุมานราชธน (ในวันแรกพบนั้นเองเขาก็ได้กราบแทบเท้าฝากตัวเป็นลูกศิษย์ของพระยาอนุมานราชธน) เมื่อออกไปเรียนต่อที่ประเทศอังกฤษ ส.ศิวรักษ์ก็ไปเป็นสาราณียกรหนังสือ **สันนิบาต** ของนักเรียนไทยในยุโรป ซึ่งประชุมกันเมื่อ*

---

[635] จิตรกร ตั้งเกษมสุข, "คำนำบรรณาธิการ" **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า "คำนำ".

[636] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำนำ".

พ.ศ.2500 ส่วนหนังสือ ***สามัคคีสาร*** *ของสามัคคีสมาคมนั้น แม้เขาจะไม่เคยเป็นบรรณาธิการ แต่ก็รับเขียนเรื่องให้เนือง ๆ เรื่องที่เขาเขียนลงสามัคคีสารแล้วคนพูดถึงกันมากก็คือเรื่อง* ***มาพูดภาษาไทยกันดีกว่า*** *นั่นเอง*[637]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความพยายามจะเสนอความรู้หรือความคิดเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* มาตั้งแต่แรก เพราะบทความเรื่องแรกที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2492 เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา นั่นคือเรื่อง ***"ภายในดินแดนพุทธจักร"*** และใน พ.ศ.2504 ขณะยังอยู่ในประเทศอังกฤษ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เขียนเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ คือเรื่อง ***"เสด็จอังกฤษ"***[638] เมื่อกลับมายังประเทศไทยแล้วก็ยังให้ความสำคัญแก่การเสนอความรู้หรือความคิดเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* อยู่เสมอ เช่นเขียนบทความจำนวนมากซึ่งรวมเป็นหนังสือเรื่อง **มาพูดภาษาไทยกันดีกว่า** (พ.ศ.2509) **ลายสือสยาม** (2510) และ **พระดีที่น่ารู้จัก** (พ.ศ.2510) เป็นต้น[639]

หนังสือ **ลายสือสยาม** ซึ่งรวมบทความของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในระหว่าง พ.ศ.2505-2510 สะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่ *"ความเป็นไทย"* ในช่วงแรกของการเขียนหนังสือได้เป็นอย่างดี เพราะประกอบด้วยบทความเกี่ยวกับพุทธศาสนาเกือบ 20 เรื่อง บทความเกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรมไทยประมาณ 17 เรื่อง และบทความเกี่ยวกับปัญญาชนไทยในอดีตและบทความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยมากกว่า 10 เรื่อง[640] นอกจากนี้ยังมีหลายบทความในหนังสือนี้ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิพากษ์วิจารณ์ *"นักเรียนนอก"* ในแง่ที่ลืม *"ความเป็นไทย"* รวมทั้งโจมตีพ่อแม่ของเด็กในสมัยนั้นที่ไม่รู้จักว่า *"ความเป็นไทยเป็นอย่างไร"* พากันนิยมส่งลูกไปเรียน *"ฟุตฟิตฟอไฟภาษาไทยปนฝรั่ง"* พร้อมกันนั้นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เขียนยกย่องผู้ที่พยายามรักษา *"ความเป็นไทย"* เอาไว้ ดังความว่า

ว่าโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว นักเรียนไทยที่ออกไปเมืองนอกแต่เล็ก ที่จะให้มีความคิดความอ่านเป็นไทย แลใช้ภาษาไทยได้อย่างถูกต้องถ่องแท้นั้น นับว่าหายากอย่างยิ่ง...เจ้านายชั้นพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงภาษาไทยกันได้ดี ก็เพราะมีพระอาจารย์ไทยไปคอยถวายพระอักษรอยู่ด้วย...บางพระองค์เช่นสมเด็จ

---

[637] เรื่องเดียวกัน, หน้า "คำนำ".

[638] ส. ศิวรักษ์, "เสด็จอังกฤษ" ใน **สรรพสาระ** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2511. หน้า 23-148.

[639] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์". หน้า 23-25.

[640] ส. ศิวรักษ์, **ลายสือสยาม** กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2510. หน้า 1-623.

เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตด้วยแล้ว ทรงมีพระมารดาคอยเอาพระทัยใส่ใน เรื่องภาษาไทยและความคิดอ่านอย่างไทย ๆ อยู่ตลอดเวลา...[641]

ในครึ่งหลังของทศวรรษ 2500 นอกจากจะเขียนเรื่องเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* แล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเขียนถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาในประเทศอื่น ๆ ด้วย เช่นเรื่อง **พระตรีปิฎก** (ประวัติพระถังซำจั๋ง พ.ศ.2505) **ทะไลลามะแห่งทิเบต** (แปล พ.ศ.2506) และได้เขียนเรื่อง **ปรัชญากรีก** ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความพยายามในการแสวงหาความรู้และนำเอาความรู้ที่มีอยู่ในโลกภายนอก ทั้งตะวันออกและตะวันตก มาเสนอให้คนไทยได้รู้จัก เพื่อที่คนไทยจะสามารถเลือกสรรเอาความรู้ที่มีคุณค่าจากต่างชาติ มา *"ประสมประสาน"* หรือ *"ประสานประโยชน์"* เข้ากับ *"ของดีของไทย"* ที่มีมาแต่เดิม ซึ่งจะทำให้ *"ความเป็นไทย"* มีความเจริญรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น

ความสนใจของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาในต่างประเทศส่วนใหญ่แล้วเกิดจากอิทธิพลของหนังสือเรื่อง **ลัทธิของเพื่อน** ซึ่งเขียนโดยปัญญาชนที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความเลื่อมใสมากเป็นพิเศษ คือพระยาอนุมานราชธน สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า *"ถ้าไม่ได้ ลัทธิของเพื่อน ปูพื้นไว้ให้แต่เยาว์วัย ไหนเลยข้าพเจ้าจะมีใจกว้าง"*[642] ความสนใจเช่นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการนำเอาความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาหลากหลายนิกายจากต่างประเทศมา *"ประสานประโยชน์"* เข้ากับพุทธศาสนาแบบเถรวาทของไทย เพื่อทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งรอบด้าน อันจะส่งผลให้พุทธศาสนาในประเทศไทยเจริญรุ่งเรืองขึ้น และก่อประโยชน์สูงสุดทั้งแก่คนไทยและแก่มนุษยชาติทั้งปวง

อนึ่ง **การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ตัดสินใจไปเรียนที่ประเทศอังกฤษ ก็เกิดจากความต้องการที่จะพัฒนา *"ความเป็นไทย"* โดยตรง** เพราะต้องการ *"เอาของดีของฝรั่งเข้ามาสู่สังคมไทย"* และทำให้ *"ความเป็นไทย"* มีคุณค่าจนเป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับของชาวต่างประเทศ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวในภายหลังว่า

ถ้าไปผ่านเมืองแก้วมา พูดจาอะไรก็ย่อมมีคนเชื่อ...ใช่แต่เท่านั้น ยังเห็นว่าตนเองออกจะรู้เรื่องไทย ๆ มาก หากปราศจากภาษาอังกฤษอย่างดี ย่อมยากที่จะทำให้ชาวต่างประเทศยอมรับวัฒนธรรมอย่างของเราได้ นอกไปจากนี้แล้ว ยังเห็น

---

[641] ส. ศิวรักษ์, "ปัญหาเรื่องนักเรียนนอก" ใน **ลายสือสยาม**. หน้า 558-559.

[642] ส. ศิวรักษ์, **จดหมายโต้ตอบระหว่างเสถียรโกเศศกับ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 153-154.

ว่าตนเองอาจรับและกลั่นกรองเอาของเลวออก โดยเอาของดีของฝรั่งเข้ามาสู่สังคมไทยได้อีกด้วย[643]

ความสนใจและความชื่นชมใน *"ความเป็นไทย"* มากเป็นพิเศษ ตลอดจนความต้องการที่จะส่งเสริมคุณค่า *"ความเป็นไทย"* เช่นนี้ คงเป็นผลมาจากประสบการณ์ชีวิตในวัยเยาว์อยู่ไม่น้อย เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์มักจะติดตามญาติพี่น้องที่เป็นหญิงไปดูมหรสพไทย ๆ และไปวัดอยู่เสมอ อีกทั้งยังเคยบรรพชาเป็นสามเณร โดยมีความเลื่อมใสและความผูกพันกับพระอุปัชฌาย์เป็นอันมาก แม้จะอายุยังน้อยแต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้ศึกษาพุทธศาสนาด้วยความเอาใจใส่จนสอบได้นักธรรมตรี ขณะเดียวกันก็สนใจอ่านวรรณคดีไทยตลอดจนผลงานต่าง ๆ ของนักปราชญ์ไทยอยู่เสมอ[644]

เมื่อกลับจากประเทศอังกฤษได้ปีเศษ และดำรงตำแหน่งบรรณาธิการ**สังคมศาสตร์ปริทัศน์** ในกลางปี พ.ศ. 2506 นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของหนังสือให้เน้นในเรื่องเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* เป็นอย่างมาก โดยระบุชัดเจนว่า ***"เพื่อช่วยถางทางด้านวิชาการโดยต้องการแสวงหาสัจจะและความเป็นไทย"***[645]

หนังสือ **ปรัชญาการศึกษา ศาสตร์และศิลป์แห่งการปฏิรูปการเรียนรู้** (พ.ศ.2516) แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเขียนโดย *"อาศัยงานเขียนในภาษาอังกฤษสองสามเล่มเป็นหลัก"*[646] แต่ก็เน้นให้คนไทยพยายามแสวงหา *"ปรัชญาการศึกษาของเราเอง"* และระบุว่า *"โดยที่ปรัชญาการศึกษาของไทยเราที่ว่านั้น* ***จำต้องคำนึงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมแห่งความเป็นไทย*** *ควบคู่ไปกับเอกลักษณ์แห่งความเป็นคน ซึ่งมีศักดิ์ศรีอย่างสมภาคภูมิกับความเป็นมนุษย์อยู่ด้วยตลอดไป"*[647]

---

[643] ส. ศิวรักษ์, **ช่วงแห่งชีวิต** กรุงเทพฯ: พลพันธุ์การพิมพ์, 2527. หน้า 407.

[644] เรื่องเดียวกัน, หน้า 348-349.

[645] ส. ศิวรักษ์, "นายปรีดี ที่ข้าพเจ้ารู้จัก" ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2543. หน้า 64. (พิมพ์ครั้งแรกใน**มติชนสุดสัปดาห์** รวม 5 ฉบับ ฉบับแรกคือฉบับวันที่ 29 พฤษภาคม 2526).

[646] ส. ศิวรักษ์, **ปรัชญาการศึกษา ศาสตร์และศิลป์แห่งการปฏิรูปการเรียนรู้** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก, 2545. หน้า "คำนำผู้เขียน".

[647] เรื่องเดียวกัน, หน้า 126. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ในการทำงานอื่น ๆ และการดำเนินชีวิตทั่ว ๆ ไป สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็มุ่งแสดงออกซึ่งคุณค่าแห่ง *"ความเป็นไทย"* อยู่เสมอ เป็นต้นว่า ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือที่เขียนโดยนักปราชญ์ของไทยในอดีต เพื่อให้คนไทยในสมัยหลังได้เรียนรู้ *"ความเป็นไทย"* และช่วยกันสืบทอด *"ความเป็นไทย"* ส่วนที่ยังคงมีคุณค่าต่อเมืองไทยในปัจจุบันและอนาคตเอาไว้ เช่น หนังสือ **ชุมนุมนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร**[648] หนังสือ**ประเพณีเนื่องในการเกิดและการตาย** และหนังสือ **ประเพณีไทย** ของพระยาอนุมานราชธน กับหนังสือ**บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ** ของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์[649] เป็นต้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้จัดการสัมมนาและการเสวนาเพื่อสร้างความรู้และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศหลายครั้ง และยังทำงานในองค์กรต่าง ๆ ที่มุ่งเผยแพร่ *"ความเป็นไทย"* อีกหลายองค์กร เช่น มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป มูลนิธิโกมลคีมทอง สยามสมาคม เสมสิกขาลัย ฯลฯ นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังแต่งกายแบบไทย เริ่มด้วยการแต่งกายแบบชนชั้นสูงไทย ในภายหลังจึงเปลี่ยนมาแต่งกายแบบชาวบ้านไทย ซึ่งความเปลี่ยนแปลงด้านการแต่งกายของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เช่นนี้สะท้อนถึงการเปลี่ยนจุดยืนในการนิยาม *"ความเป็นไทย"* อย่างชัดเจน แม้กระนั้นก็ยังเห็นได้ชัดว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยืนยันในคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* อยู่เสมอ

ผลงานของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่มุ่งแสดงคุณค่า *"ความเป็นไทย"* ในมิติต่าง ๆ และกระตุ้นให้นำคุณค่า *"ความเป็นไทย"* มาปรับใช้ในสังคมไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคตนั้น ประกอบด้วยงานเขียน ปาฐกถา คำบรรยาย และบทสัมภาษณ์จำนวนมาก ผลงานเหล่านี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ ศิลปะ วัฒนธรรม ภาษาไทย วรรณคดีไทย ปรัชญา ประวัติศาสตร์ ชีวประวัติบุคคล การเมืองการปกครอง และระบบนิเวศ แม้ว่าเนื้อหาความรู้ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์นำเสนอจะกว้างขวางและหลากหลาย **แต่ส่วนใหญ่แล้วสุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามอธิบายเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้จากมุมมองทางพุทธศาสนา โดยนำเอาธรรมะของพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายปัญหาในสังคมไทยสมัยใหม่ พร้อมกับชี้ให้เห็นถึงทางออกของปัญหาตามทัศนะแบบพุทธ รวมทั้งปัญหาอันเกิดจาก *"โครงสร้างอันอยุติธรรมและรุนแรง"*** ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นมากในระยะหลัง ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเตือนอยู่เนือง ๆ ว่า คนไทยพึงเรียนรู้จากอดีตให้มาก เพื่อจะทำการเปลี่ยนแปลงตนเองและสังคมให้ดีขึ้น โดยไม่ละทิ้งมรดก *"ความเป็นไทย"* อันมีคุณค่าจากอดีตไปเสีย ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

---

[648] กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, **ชุมนุมนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร** กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507.

[649] ส. ศิวรักษ์, **จดหมายโต้ตอบระหว่าเสถียรโกเศศกับ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 171-172.

นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังมีบทบาทสำคัญในฐานะอาจารย์พิเศษ ที่บรรยายแก่นักศึกษาตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอกทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยที่เนื้อหาคำบรรยายส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับปรัชญา พุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ เช่น บรรยายวิชาปรัชญาตะวันตก ณ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ.2505-2507) วิชาจริยศาสตร์เบื้องต้น ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ.2508-2509) วิชาปรัชญาการเมือง ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ.2508-2518) วิชาปรัชญาการศึกษา ณ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ.2513-2516) วิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ณ มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์คเลย์ และมหาวิทยาลัยคอร์แนล (พ.ศ.2520) วิชาพุทธปรัชญา ณ มหาวิทยาลัยโตรอนโต (พ.ศ.2521) ในระยะหลัง ๆ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ทำการสอนและแสดงปาฐกถาในต่างประเทศมากขึ้น เช่น ใน พ.ศ.2546 ได้ทำการสอนที่มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด แสดงปาฐกถาที่มหาวิทยาลัยวอชิงตัน และสอนที่วิทยาลัยชูมาร์เกอร์ ประเทศอังกฤษ ฯลฯ[650]

การสอนและการแสดงปาฐกถาในที่ต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้ช่วยให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้แสวงหาความรู้และไตร่ตรองเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ว่า *"ความเป็นไทย"* มีความหมายอย่างไร มีข้อดีและมีจุดอ่อนอย่างไร และจะทำอย่างไรให้ *"ความเป็นไทย"* มีคุณค่าแก่สังคมไทยและสังคมโลกอย่างยั่งยืน รวมทั้งทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ปรับเปลี่ยนความคิด และได้ใช้มุมมองทางพุทธศาสนาในการอธิบายปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยและสังคมโลกในระยะหลัง เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์มักจะพยายามทำให้เนื้อหาที่ตนบรรยาย มีนัยสัมพันธ์กับสถานการณ์หรือปัญหาหลัก ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ทำการสอนหรือการปาฐกถาแต่ละครั้ง

บทบาทของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในฐานะปัญญาชน วางอยู่บนพื้นฐานความคิดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่ว่า *"...ถ้าเราไม่พอใจสังคมแล้วได้แต่บ่นโดยไม่ทำอะไร ไม่แสดงทัศนะหรือปฏิกิริยาอะไรออกมาให้ปรากฏ ก็เท่ากับว่าเรายอมรับสภาพนั้น ๆ โดยปริยาย"*[651] และ *"คนที่รู้จักตัวเอง มั่นใจในตัวเองย่อมต้องการจะจูงสังคม"*[652] พื้นฐานความคิดสองข้อนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ แสดงไว้ตั้งแต่ต้น

---

[650] ส. ศิวรักษ์, "คำนำ" **หันกงจักรเป็นดอกบัว** กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย, สถาบันสันติประชาธรรม และมูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2547. หน้า (5).

[651] ส. ศิวรักษ์, "จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิต" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 9. (พิมพ์ครั้งแรกใน **ชัยพฤกษ์ฉบับนักศึกษาประชาชน** 22 กรกฎาคม 2512).

[652] ส. ศิวรักษ์, "จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิต" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 10.

ทศวรรษ 2510 ขณะเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เห็นว่าสังคมไทยกำลังเปลี่ยนไปในทางที่เลวลง เพราะ *"คนติดวัตถุ ติดโลกธรรม"* และคนไทยจำนวนมาก *"วัฒนธรรมแท้จริงของฝรั่งก็ไม่ทราบ ทั้งยังเหยียดวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนลง...ดูแคลนธรรมะของพระพุทธเจ้า...บุคคลประเภทนี้มีทั้งพระและคฤหัสถ์...ยิ่งในทางโลกด้วยแล้ว สมัยนี้คนเลวมีมาก และมักมีตำแหน่งหน้าที่สูง ๆ ...คนลักเล็กโกงน้อยก็แพร่หลายทั่วไป..."*[653] แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เชื่อว่า *"ปัญหาสังคม"* เช่นนี้มี *"วิธีแก้"* เช่น ***"หาทางรวมคนดีเข้าด้วยกัน"*** กล่าวคือ

> *วิธีแก้ที่จะหักโหมกระทำนั้น สุดวิสัยคน ๆ เดียวหรือคนกลุ่มน้อย แต่ก็ใช่จะหมดหนทางเสียเลย ข้าพเจ้าได้เริ่มทำที่จะแก้ไขให้สังคมกระเตื้องขึ้น เพื่อความเป็นสังคมพุทธที่แท้จริงอยู่บ้างแล้ว* ***...เราต้องพยายามหาทางรวมคนดีเข้าด้วยกัน*** *ถึงผู้ใหญ่ส่วนมากจะหมดดีเสียแล้ว ที่ดี ๆ อยู่ ก็ยังมีอีกพอสมควร ยิ่งเด็กชั้นนิสิตนักศึกษาตลอดจนถึงนักเรียนด้วยแล้ว พวกนี้ยังมีคนดีอีกมากที่ยังอยากทำความดี ยังอยากยึดอุดมการณ์หลักการ ยิ่งกว่าเห็นแก่ลาภยศชื่อเสียงและเงินทองของนอกกาย*
>
> *การรวมกลุ่มคนดีเข้าด้วยกันนั้น ไม่ใช่เพื่อทำปฏิวัติรัฐประหาร เพราะการกระทำเช่นนั้นจะเป็นไปในทางที่ผิดมากกว่าถูก จะช่วยให้เราชั่วง่ายกว่าดี หากรวมกันให้รู้จักกันไว้ เพื่อเป็นกำลังใจแก่กันและกัน* ***เพื่อหาทางขยายคุณความดีออกไปให้ปรากฏ เพื่อพิสูจน์ว่าความดีย่อมจะชนะความชั่วได้ในที่สุด*** *การกระทำเช่นนี้ย่อมเป็นไปอย่างช้า ๆ ...*
>
> *การทำความดีของสัตบุรุษในพระพุทธศาสนานั้น...ต้องรวมหัวกันเอง ใช้คุณภาพเป็นหลัก ใช้ขันติเป็นปทัสถาน กาลเวลาจะบอกชัยชนะเอง*[654]

การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เชื่อว่า การเผยแพร่เรื่องราวของ *"คนดี"* จะทำให้สังคมดีขึ้น เพราะเป็นการ *"ขยายคุณความดีออกไปให้ปรากฏ"* เช่นนี้ ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนเรื่องราวของ *"คนดี"* เป็นจำนวนมาก ทั้งพระมหากษัตริย์ เจ้า สามัญชน และบรรพชิต และเน้นด้วยว่า *"สิ่งซึ่งเราต้องการอย่างยิ่งในสมัยนี้ คือคนดี คนเช่นนี้ แม้จะไม่มาสอนให้เราทำดี แต่อิทธิพลแห่งความดีของท่าน ก็ย่อมจะมีแผ่มาถึงสังคมเสมอ"*[655]

---

[653] ส. ศิวรักษ์, "วิธีแก้ปัญหาสังคม" ใน **ลายสือสยาม**. หน้า 17-18.

[654] เรื่องเดียวกัน, หน้า 19-20. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[655] ส. ศิวรักษ์, "บทบรรณาธิการ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 5,2 (2509) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 423.

พื้นฐานความคิดดังกล่าวข้างต้นนี้ ยังคงเกื้อหนุนการทำงานของสุลักษณ์ ศิวรักษ์สืบมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งความคิดที่ว่าการแก้ปัญหาจะต้องอาศัยสถาบันที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย "**ก็คือเราต้องหาประโยชน์จากสถาบันที่มีอยู่ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ และประยุกต์วิต์ธีการที่บรรพบุรุษของเราเคยประพฤติปฏิบัติมาให้ทันแก่กาลสมัย**"[656] ส่วนอุดมคติของชีวิตที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าสำคัญ ก็คือ การ ***"เดินไปสู่จุดหมายปลายทางของความเป็นมนุษย์"*** ซึ่งเน้นไปที่การทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นยิ่งกว่าตนเอง ดังที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวไว้ว่า

> *เราเอง ถ้ามัวแต่แข่งกับคนอื่นในทางโลภ (หาทรัพย์) โกรธ (หาอำนาจ) หลง (ในทางเพิ่มความยิ่งใหญ่ให้กับตนเอง) ค่าตัวของเราก็จะลดต่ำลงไปทุกที ...ถ้าชีวิตของเราเป็นในทางสละยิ่งกว่าในทางสะสม ในการกระทำเพื่อผู้อื่นยิ่งกว่าชื่อเสียงเกียรติคุณของตนเอง ในทางคุณธรรมยิ่งกว่าในทางอันปลิ้นปล้อนหลวกลวง ใครจะได้รับความสุข นอกจากตัวเราแล้ว คนอื่นก็จะพลอยได้รับอิทธิพลแห่งความสุขนั้นด้วย... คนที่มีจุดหมายในชีวิตเช่นนี้เท่านั้นจึงจะรับผิดชอบกับสังคมวงกว้างได้ ...**ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าเราจะเดินไปสู่จุดหมายปลายทางของความเป็นมนุษย์** หรือจะกลิ้งกะล่อนไปวัน ๆ อย่างเดรัจฉาน*[657]

อุดมคติของชีวิตดังกล่าวนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้รับอิทธิพลจากนักปรัชญากรีกอยู่มาก ดังได้กล่าวถึงความคิดของอริสโตเติลไว้ว่า มนุษย์มิได้อยู่โดดเดี่ยว หากแต่อยู่ในสังคมหรือในรัฐ ดังนั้น *"มนุษย์ควรรู้จักความดี ความงาม รู้จักศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ที่รวมเรียกว่าวัฒนธรรม นอกจากนี้มนุษย์ยังต้องคำนึงถึงสังคม พยายามใช้ชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมและรัฐ และในขั้นสุดท้าย มนุษย์ต้องแสวงหาวิชาความรู้เพื่อเพิ่มพูนสรรพศิลปะวิทยาการ และเพื่อเข้าถึงสัจจะ คือความดีและความงามอันสูงสุด"*[658]

---

[656] ส. ศิวรักษ์, "วิธีแก้ปัญหาสังคม" ใน **ลายสือสยาม**. หน้า 24. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[657] ส. ศิวรักษ์, "จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิต" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 12-13. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[658] ส. ศิวรักษ์, "สังคมศาสตร์ปริทัศน์" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 1 (มิถุนายน 2506) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 5.

ตลอดระยะเวลาที่ทำงานในฐานะปัญญาชน ตั้งแต่อดีตสืบมาจนถึงปัจจุบัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์มุ่งแสวงหาและเผยแพร่ *"ความจริง ความดี ความงาม"* ตามแนวทางของอริสโตเติล โดยเน้นการมีชีวิตในวิถีแห่ง *"ความจริง ความดี ความงาม"* อย่างบรรสานสอดคล้องกันด้วย

อนึ่ง สุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นปัญญาชนที่ *"มีความเห็นรุนแรงมั่นคงในเรื่องความดีความชั่ว ความผิดความถูก"* ซึ่งนายดิเรก ชัยนาม ได้เคยอธิบายที่มาของบุคลิกภาพเช่นนี้ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไว้ว่า

> *การที่สุลักษณ์มีความเห็นรุนแรงมั่นคงในเรื่องความดีความชั่ว ความผิดความถูกนั้น นอกจากจะมีอนุสนธิมาแต่บิดาบังเกิดเกล้าแล้ว ท่านเจ้าคุณพระภัทรมุนี ผู้เป็นอาจารย์ของสุลักษณ์ น่าจะมีส่วนช่วยอบรมบ่มนิสัยมาแต่สมัยไปบวชเณรอยู่ในสำนักท่านนั้นด้วย*[659]

แม้ว่าจะเกิดในครอบครัวจีน แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความผูกพันกับคนชั้นสูงและวัฒนธรรมของคนชั้นสูงมาแต่เยาว์วัย และมองโลกด้วยสายตาของคนชั้นสูงอยู่เป็นเวลานาน แม้แต่ในช่วงก่อนจะเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ไม่นานนัก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้เตือนนักศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจาก *"ฝ่ายซ้าย"* ในการแสดงปาฐกถาเรื่อง ***"อุดมคติของคนหนุ่มสาว"*** โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ยกตัวอย่างกรณีคณะราษฎร *"ชิงสุกก่อนห่าม"* จากการที่ไปรับเอาความคิดจากภายนอกเข้ามาใช้ในสังคมไทย โดยที่ยังรู้จักสังคมไทยไม่เพียงพอ ทำให้เกิดผลร้ายตามมา ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า *"นี่คนหัวใสไปเรียนมาจากฝรั่งเศสไม่กี่ปี ก็จะให้มีประชาธิปไตยในเมืองไทย มันจึงมีอยู่ไม่ได้ หรือใครจะให้เมืองไทยเป็นคอมมิวนิสต์มันก็จะล้มลุกคุกคามอย่างประชาธิปไตยอีกนั่นเอง"*[660]

บทความที่เขียนใน พ.ศ.2506 เรื่อง *"อันเนื่องมาแต่งานฉลองครบรอบร้อยปีประสูติสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์"* ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์วิจารณ์การแสดงนาฏศิลป์ ก็กล่าวถึงการที่ผู้แสดงเล่นบทไม่สมกับเป็น *"ผู้ดี"* และ *"ไพร่"* ตามทัศนะของชนชั้นสูงอย่างชัดเจน เช่นระบุว่า

---

[659] ดิเรก ชัยนาม, "คำนำ" ใน ส.ศิวรักษ์, **ลายสือสยาม**. หน้า (11).

[660] ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" **ปาฐกถาแสดงที่วัดอุโมงค์** สวนพุทธธรรม เชียงใหม่ (วันที่ 24 พฤศจิกายน 2514) ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 67.

...หนักยิ่งกว่านั้นอยู่ที่ท่ารำของอิเหนา ซึ่งเป็นไพร่เกินขนาด ลูกกษัตริย์ที่ไหนที่จะไปยืนชี้หัวจรกาดังเช่นอิเหนานี้ เห็นจะไม่มี จรกาและล่าสำเสียอีก กลับวางท่าภาคภูมิสมเป็นระตูเชื้อผู้ดี...อิเหนาและบุษบาแสดงท่าไม่สมผู้ดี...นางคันธมาลีแสดงกิริยาเป็นไพร่เอาเลย ...เพราะแผดเสียงแปร๊ดดังหนึ่งแม่ค้าผักสดอยู่ตลอดเวลา และกิริยาก็หยาบช้า...[661]

อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 2500 นี้ ความคิดที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอก็มีความแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่รวมทั้งหนังสือพิมพ์ค่อนข้างมาก เช่น ปัญญาชนกระแสหลักมักเห็นว่าประชาชนโง่ ส่วนนักหนังสือพิมพ์ก็เห็นว่าคนไทยมีสติปัญญาต่ำจนกระทั่งหนังสือพิมพ์ *"ปฏิเสธที่จะลงเรื่องในทางวิชาการ ไม่ยอมรับพิจารณาเรื่องหนัก อ้างว่าเกินสติปัญญานักอ่านสามัญทั่วไป"*[662] แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เขียนไว้ตั้งแต่ พ.ศ.2506 (อันเป็นเวลาก่อนที่นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนจะกล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน) ว่า *"ต้องเลิกดูถูกสติปัญญาของสามัญชนคนไทย"* เพราะทุกคนสามารถแสวงหาสัจจะ ดังความว่า

ถึงเวลาแล้วที่จำต้องเลิกดูถูกสติปัญญาของสามัญชนคนไทย...คนไทยทุกคนมีสิทธิที่จะได้ทราบความจริง...เราทุกคนเป็นผู้แสวงหาสัจจะ ก็แลการแสวงหาสัจจะนั้น จะกุมอยู่ในคน ๆ หนึ่ง พวกหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง หาได้ไม่ *แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงพบความจริงอันประเสริฐสุด ก็ยังประทานอนุญาตให้พิสูจน์ดู ก่อนที่จะรับหลักแห่งอริยสัจนั้น*[663]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก ในแง่ที่ปัญญาชนกระแสหลักจำนวนหนึ่งไม่เคารพ *"สัจจะ"* แต่พร้อมจะสร้าง *"ความจริง"* หรือเปลี่ยน *"ความจริง"* เพื่อบรรลุเป้าหมายทางการเมือง ส่วนสุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญแก่การแสวงหา *"สัจจะ"* อย่างแท้จริง เพราะเห็นว่าการแก้ปัญหาและการพัฒนาสังคมไทยหรือพัฒนา *"ชาติไทย"* นั้นจะต้องกระทำบนพื้นฐานของ *"สัจจะ"* จึงจะบรรลุความสำเร็จ กล่าวคือ ต้องมองเห็นและยอมรับทั้งข้อดีและข้อด้อยของตนเองตามที่เป็นจริง ดังที่อธิบายถึง *"การจูงใจให้รักชาติ"* ไว้ในบทนำของ **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** ใน พ.ศ.2506 ความว่า

---

[661] ส. ศิวรักษ์, "อันเนื่องมาแต่งานฉลองครบรอบร้อยปีประสูติสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 3 (2506) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 162.

[662] ส. ศิวรักษ์, "ปริทัศน์กับท่าน" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 2 (2506) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 8. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[663] เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

...เรายังรักชาติ รักความเป็นไทย

จุดประสงค์ประการแรกของหนังสือนี้ มีเพื่อจูงใจให้คนรักชาติ เราจะไม่ใช้วิธีเขียนคำขวัญ หรือแต่งเพลงปลุกใจ...วิธีการอันเราจะเร้าใจให้เกิดความรักชาติ ก็ด้วยนำความจริง ความดี ความงามของชาติมาเสนอ ให้พวกเรารู้จักชาติเราเองอย่างถูกต้องถ่องแท้ แต่ขณะเดียวกันเราก็ต้องประกอบด้วยความกล้า กล้าท้าทายต่อสิ่งซึ่งเราเห็นว่าเลวทรามต่ำช้า หรือสิ่งซึ่งเป็นอัปลักษณ์ต่อชาติของเรา

...เราต้องการปลูกความรักชาติ เราไม่ต้องการกระตุ้นชาตินิยม เราไม่เห็นว่าทุกสิ่งที่เป็นไทยจะต้องดี ทุกสิ่งที่เป็นเทศจะต้องเลว...เรา...ยังคงนิยมยกย่องวัฒนธรรมฝรั่งอยู่เป็นอันมาก เรายินดีที่จะเสนอคุณงามความดีของวัฒนธรรมฝรั่งอยู่เรื่อย ๆ ไป

พร้อมกันนี้ เราก็มีความรู้สึกเป็นชาวอาเซีย เราเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องรู้จักเพื่อนบ้านรอบ ๆ ตัวเราให้ดีขึ้น เลิกดูถูกเขาได้แล้ว เลิกได้แล้วที่ยังคงคิดอย่างผิด ๆ ว่าเราวิเศษกว่าชาติอื่น ๆ เพราะเราไม่เคยเป็นขี้ข้าฝรั่ง ... ควรเข้าใจวัฒนธรรมและความคิดอ่านของเขา...[664]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเห็นว่าการแสวงหา *"สัจจะ"* คือการมองโลกอย่าง *"เป็นจริง"* ดังนั้น ในช่วงกลางทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงพยายามเตือน *"คนหนุ่มสาว"*[665] ซึ่งต้องการปฏิวัติสังคมว่าไม่ควร *"ฝันเฟื่อง"* แต่ให้มองโลกอย่าง *"เป็นจริง"* คือจะต้องเข้าใจที่มาและเงื่อนไขอันซับซ้อนของการต่อสู้ทางอุดมการณ์และทางการเมือง ดังความว่า

การที่คนหนุ่มคนสาวบางคนคิดกันว่า จะปฏิรูประบบสังคมและการเมืองอย่างพลิกแผ่นดินได้ง่าย ๆ นั้น ต้องถือว่าเป็นการฝันเฟื่องโดยไม่ดูสภาพข้อเท็จจริง *การเห่อฟิเดล คัสโตรก็ดี เช กูเอวาร่าก็ดีอยากจะถามต่อไปว่าศึกษาประวัติความเป็นมาของละตินอเมริกากันมาแค่ไหนแล้ว และการใฝ่ฝันหาวีรบุรุษนั้น....เป็นเพราะคน ๆ นั้น หรือคนรุ่นนั้นขาดอุดมคติของตัวเองต่างหาก เพราะตัวเองขลาด จึงต้องการหุ่นยนต์ที่ใหญ่เกินชีวิตจริง มาแก้ปัญหาสังคมให้ตน*

---

[664] เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

[665]สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กล่าวว่า *"คำว่าคนหนุ่มสาว...ไม่ได้หมายเอาอายุเป็นเกณฑ์ หากหมายถึงความกระตือรือร้นที่จะมีบทบาทในสังคมแค่ไหนนั้นแลที่เป็นเกณฑ์ในการวัดความเป็นหนุ่มเป็นสาว"* โปรดดู ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 49.

แม้คนอย่างเมาเซตุงและโฮจิมินห์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีอุดมการณ์แล้ว และกว่าจะมีอุดมการณ์ได้ ต้องมีขบวนการทางการเมือง อันเกิดจากอุดมคติที่จะต่อสู้เพื่อกู้บ้านกู้บ้านกู้เมืองมานับเป็นเวลานาน ยิ่งกรณีของเมืองจีนด้วยแล้ว พวกนายพลทั้งหลายรบรับขับเคี่ยวกันจนแผ่นดินเป็นจุลวิจุลอยู่ตั้งหลายสิบปีแล้ว พวกคอมมิวนิสต์จึงก่อตัวขึ้นได้...เพราะความล้มเหลวของก๊กมินตั๋งด้วย และก่อนที่นายพลพวกนั้นจะนำหายนะมาสู่ประเทศ จีนก็ถูกชาวต่างประเทศ คือเม่งจูปกครองอยู่อีกนานแล้วด้วย จนวัฒนธรรมและคุณธรรมดั้งเดิมขาดหายไป มิหนำยังโดนจักรวรรดินิยมตะวันตกกระหน่ำอีกเล่า ดังจะเห็นได้ว่าผู้นำขบวนการชาตินิยมรุ่นแรกล้วนเป็นนักเรียนนอก จนเป็นคริสเตียนด้วยซ้ำ ตีนจึงไม่ติดดิน จึงเสียทีพวกคอมมิวนิสต์ไปในที่สุด[666]

ในทศวรรษ 2500 ในขณะที่ปัญญาชนสำคัญที่สุดคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชกำลังนิยาม *"ความเป็นไทย"* เพื่อสนับสนุนระบอบการปกครองแบบเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และจอมพลถนอม กิตติขจรอยู่นั้น[667] **สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้นิยาม *"ความเป็นไทย"* เพื่อสนับสนุนระบอบเผด็จการแต่อย่างใด** ตรงกันข้ามสุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการให้การเมืองไทยเปลี่ยนไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริงและเริ่มแสดงความคิดเห็นคัดค้านระบอบเผด็จการบ้างแล้ว ในหนังสือซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์แปลในปี พ.ศ.2507 คือชีวประวัติของอดีตนายกรัฐมนตรีเนห์รูแห่งอินเดีย ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ระบุว่า *"ข้าพเจ้าได้รับความรู้ความคิดใหม่ ๆ...และทั้งมีความรู้สึกเกี่ยวกับบ้านเกิดเมืองนอนแห่งตน"*[668] นั้น มีข้อความที่ตำหนิเนห์รูว่าได้ *"กลายเป็นดังหนึ่งเผด็จการ"* และยังมีข้อความที่กล่าวว่า ***"จะให้คน ๆ เดียวบงการประเทศไม่ได้แน่ คน ๆ นั้นจะวิเศษเพียงไรก็ตาม ปัญหาและการตัดสินใจต่าง ๆ กว้างขวางใหญ่โตเกินกว่าคน ๆ เดียวจะทำได้"***[669]

แต่ทั้งนี้ จนถึงทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังเห็นว่า *"นักทฤษฎีการเมืองที่เรียกร้องประชาธิปไตยแท้ ๆ นั้น เห็นทีว่าจะฝันเกินไปสักหน่อย"* และเสนอว่ารัฐธรรมนูญควรจะกำหนดให้

---

[666] เรื่องเดียวกัน, หน้า 65-66. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[667] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** รายงานผลการวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

[668] ส.ศิวรักษ์, (แปล) "ชีวประวัติเนห์รู" ใน **สรรพสาระ** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2511. หน้า 188.

[669] เรื่องเดียวกัน, หน้า 308. (เน้นโดยผู้วิจัย).

คง *"สมาชิกประเภท ๒"* หรือวุฒิสมาชิกเอาไว้ เพื่อให้บุคคลในคณะรัฐบาลเผด็จการของจอมพลถนอมสามารถสืบทอดอำนาจต่อไปได้ภายหลังการเลือกตั้ง ดังความว่า

การที่มีสมาชิกประเภทนี้ไว้นับว่าสำคัญยิ่งนัก หาไม่ไหนเลยผู้ที่กุมบังเหียนอยู่ในขณะนี้จะคงดำรงตำแหน่งต่อเนื่องอยู่สืบไปได้ภายหลังการเลือกตั้ง...การที่บุคคลชุดเก่าคงสภาพอยู่ในรัฐบาลใหม่เป็นของจำเป็น ทั้งในทางเสถียรภาพและสันติภาพ[670]

ถึงแม้ว่าในบทความเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเตือนให้รัฐบาลเร่งดำเนินการให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็มิได้เลื่อมใสในสภาผู้แทนราษฎรในเวลานั้นเท่าใดนัก เพราะเห็นว่าผู้สมัครรับเลือกตั้ง *"ส่วนใหญ่ย่อมไม่คำนึงถึงประโยชน์ราษฎรยิ่งกว่าประโยชน์ตน"* แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เชื่อว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะกลายเป็น *"กลุ่มอิทธิพล"* กลุ่มหนึ่ง *"ซึ่งจะช่วยวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลในรัฐสภา ให้กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ดำเนินงานและวางนโยบายอย่างแนบเนียนยิ่งขึ้น"* ขณะเดียวกันก็เห็นว่าการมีสภาผู้แทนราษฎรเช่นนี้เป็นการเปิดเวทีให้แก่ *"ปัญญาชน...ในจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งกระหายใครแสดงบทบาททางการเมือง"* เพราะ *"หากไม่ยอมให้เขาเข้ามาโดยวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ เกรงว่าเขาจะตั้งตนเป็นปรปักษ์ต่อรัฐบาล ด้วยวิธีการบ่อนทำลายอย่างผิดกฎหมายของบ้านเมือง"*[671]

จะเห็นได้ว่า ในทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังคงมองการเมืองไทยตามทัศนะแบบอนุรักษ์นิยมของชนชั้นปกครองมากทีเดียว และเป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ตลอดระยะเวลาหนึ่งทศวรรษที่จอมพลถนอมเป็นนายกรัฐมนตรี แม้แต่ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ไม่นานนัก สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้โจมตีรัฐบาลจอมพลถนอมอย่างรุนแรง ทั้งนี้คงเป็น เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า

> *ว่ากันโดยความเที่ยงธรรมแล้ว* ***รัฐบาลชุดนี้เป็นรัฐบาลที่ดีที่สุดชุดหนึ่ง*** *ที่เราเคยมีมาในสมัยที่เรียกตัวเองว่าประชาธิปไตยและมิได้เป็นประชาธิปไตยสมนาม...มีใจกว้างขวางถึงกับรับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างอดทนพอสมควร ทั้งยังยอมแก้ไขข้อบกพร่องบางประการตามข้อเสนอของ*

---

[670] ส. ศิวรักษ์, "ประชาธิปไตยในอนาคต" ใน **ส. ศิวรักษ์ปริทัศน์รัฐไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2545. หน้า 7-8.

[671] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-8.

*สื่อมวลชน ...**นี้เป็นสัญลักษณ์ที่ดีที่จะนำไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย***[672]

บทความที่เขียนเกี่ยวกับบทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในเดือนธันวาคม 2509 ถึงกับกล่าวว่าหนังสือพิมพ์ *"ต้องเป็นมิตรกับรัฐบาล"* เพราะในเวลานั้นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเชื่อในตัวบุคคลหลายคนในคณะรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอม ว่ามีความต้องการที่จะทำงานเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม และมีความจริงใจในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาประเทศ ดังสะท้อนจากข้อความที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนว่า

> *รัฐบาลของประเทศที่กำลังพัฒนา อย่างบ้านเมืองเราขณะนี้ นักหนังสือพิมพ์มีส่วนช่วยได้มาก เราต้องไม่ลืมว่า เราต้องเป็นมิตรกับรัฐบาลไว้ก่อน เราต้องช่วยคณะรัฐมนตรีประคับประคองประเทศ คนในกระทรวงไหน กรมไหน กองไหนทำผิดคิดมิชอบ เราต้องหาทางเสนอความจริงให้เจ้ากระทรวง ให้หัวหน้ารัฐบาลทราบ เพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไข สถานราชการแห่งใดทำดี เราควรสรรเสริญ...*
>
> *...ที่น่ายินดียิ่งไปกว่านั้นก็คือ ขณะนี้รัฐบาลตลอดจนกรมกองต่าง ๆ เป็นอันมาก พร้อมที่จะรับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์ตลอดจนข้อเสนอแนะของหนังสือพิมพ์ ถ้าข้อเสนอนั้น...เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม..*[673]

แม้ในบทความที่เขียนใน พ.ศ.2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเห็นว่า *"ว่าเฉพาะประเทศเรา ในสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน หนังสือพิมพ์เป็นสถาบันเดียวที่มีเสียงดังพอสมควร ที่คอยถ่วงดุลอำนาจของรัฐบาลไว้ได้บ้าง"* และเห็นว่า *"ในประเทศที่เป็นประชาธิปไตยกันทั้งโดยนิตินัยและพฤตินัยนั้น ประชาราษฎรทุกคนย่อมมีส่วนท้วงติงรัฐบาลได้"* **แต่ในบทความดังกล่าวนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เหมือนกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ คือไม่ไว้ใจในการใช้เสรีภาพของหนังสือพิมพ์ เพราะเกรงว่าจะ *"เป็นภัยแก่การปกครองประเทศ"*** ดังความว่า

> *...มิใช่เป็นคำยกย่องเพื่อเอาใจรัฐบาลยุคปัจจุบัน แต่เพื่อชี้ให้เห็นความจริงว่า รัฐบาลชุด "ปฏิวัติ" นี้ มีอำนาจติดต่อกันมานานพอสมควร จนเห็นว่าตนมั่นคงพอ...รัฐบาลจึงอนุญาตให้หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพมากขึ้นโดยทางพฤตินัย*

---

[672] เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[673] ส.ศิวรักษ์, "ข้อเสนอจากคนนอกสังเวียน" ใน **ลายสือสยาม**. หน้า 508.

> *นัยแต่ครั้นจะให้เสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์อย่างเต็มที่ในทางนิตินัย* ***รัฐบาลก็ไม่แน่ใจว่าสถาบันหนังสือพิมพ์จำนำเสรีภาพนั้นไปพลิกแพลงให้เป็นภัยแก่การปกครองประเทศหรือไม่ ความเข้าใจที่ว่านี้เชื่อว่าไม่ผิด...***[674]

อย่างไรก็ตาม **สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้ยืนยันว่ารัฐบาลจะต้องรับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์จากราษฎร และคนไทยทุกคนมีสิทธิที่จะคัดค้านรัฐบาล** และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังได้เตือนให้รัฐบาลมีความตระหนักว่า

> *คนที่คัดค้านรัฐบาลนั้น ไม่จำเป็นที่เขาจะต้องเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ ไม่จำเป็นที่เขาจะต้องนิยมลัทธิที่เป็นศัตรูต่อรัฐบาล คนเป็นอันมากเกลียดลัทธิคอมมิวนิสต์ และนิยมการปกครองของไทยในระบอบที่เป็นอยู่อย่างนี้ แต่ที่จะให้เห็นคล้อยตามรัฐบาลไปทุกฝีก้าวนั้น เป็นเรื่องเหลือวิสัยที่สามัญชนจะรับได้ ทางฝ่ายรัฐบาลเอง ก็น่าจะมีความจำเป็นอยู่เหมือนกัน ที่จะต้องฟังเสียงราษฎรดูบ้างว่าเขาเห็นด้วยกับนโยบายตนมากน้อยเพียงไหน...ไม่มีเวลาไหนที่รัฐบาลและประชาชนจะต้องหันหน้าเข้าหากัน ยิ่งกว่าเวลานี้*[675]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังแตกต่างจากปัญญาชนกระหลักซึ่งมักจะปฏิเสธลัทธิเสรีนิยมแบบตะวันตกอย่างสิ้นเชิงและไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่องสิทธิมนุษยชน **ตั้งแต่ พ.ศ.2511 มาแล้วที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เขียนสนับสนุนสหประชาชาติซึ่ง *"ประกาศเรียกร้องสิทธิมนุษยชน"*** พร้อมกันนั้นก็ได้ตั้งคำถามแก่คนไทยและรัฐบาลไทยว่า "**แต่ทั้งรัฐและราษฎร์พร้อมแล้วหรือยังที่จะสนับสนุนให้มีสิทธิของมนุษยชนและเสรีภาพส่วนบุคคลทั่วไปทุกแห่งหน** หรือในส่วนลึกแห่งใจจริงแล้วก็ยังตัวใครตัวมันอยู่ ใครมือยาวสาวได้สาวเอา ไม่ว่าจะเอาพรรคบังหน้า หรือประชาธิปไตยบังหน้าก็ตามที"[676]

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในทศวรรษ 2500-2510 ซึ่งรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมรวมทั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ดำเนินการต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเต็มที่ และสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองก็

---

[674] เรื่องเดียวกัน, หน้า 516-518.

[675] ส. ศิวรักษ์, "ไทย-ญวน-สหรัฐ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 5, 1 (2510) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 82.

[676] ส. ศิวรักษ์, "บทบรรณาธิการ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 6, 3 (2511) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 434. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักอย่างมั่นคง จนไม่อาจยอมรับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ได้เลย แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็มิได้โจมตีลัทธิคอมมิวนิสม์และบุคคลที่เป็นคอมมิวนิสต์มากดังที่รัฐบาลและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กระทำ เพียงแต่เขียนถึงความบกพร่องในการนำลัทธินี้ไว้ประปราย เช่น ในหนังสือ **อธิบายแนวคิดปรัชญาการเมืองของฝรั่ง** (พิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ.2520) หลังจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายแนวความคิด *"ประชาธิปไตยของประชาชน"* ในประเทศคอมมิวนิสต์ในแง่ดีไว้พอสมควรแล้ว จึงได้ชี้ให้เห็นว่า

> *เท่าที่เป็นมาในรัฐ "ประชาธิปไตยของประชาชน" หาได้ลดอภิสิทธิ์ลงได้ไม่ ชาติตระกูลเก่า ๆ และเศรษฐีที่สืบสมบัติกันมาในฐานะนายทุน อาจหมดไป หากเกิดบุคคลในวรรณะใหม่ขึ้นในหมู่ผู้ที่เป็นสมาชิกคนสำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์ และข้าราชการชั้นสูงในวงการรัฐบาล ที่ร้ายก็คือ ถ้าเสรีภาพมีไม่ได้ อภิสิทธิ์ชนรุ่นใหม่จะรับรู้ถึงความไม่พอใจของประชาราษฎรได้อย่างไร ยิ่งใช้วิธีเผด็จการมากเท่าไร การกดขี่ก็ย่อมจะมีเป็นเงาตามตัวมาด้วยมากเท่านั้น*[677]

เมื่อแปลและเรียบเรียงหนังสือ **ลอกคราบปัญญาชนฝรั่ง** จากหนังสือ Intellectuals ของพอล จอห์นสัน (Paul Johnson) ในระยะหลัง คือในระหว่าง พ.ศ. 2532-2533 ซึ่งลัทธิคอมมิวนิสต์ไม่เป็นปัญหาของชนชั้นนำไทยอีกต่อไปแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงได้กล่าวถึงข้อบกพร่องร้ายแรงในบุคลิกภาพส่วนตัวของคาร์ล มาร์กซ์ เป็นต้นว่า การนิยมใช้ความรุนแรง ความต้องการมีอำนาจ การมีความโกรธเป็นเจ้าเรือน การเป็นผู้มีอัตตาสูง และความสกปรกของร่างกาย ฯลฯ พร้อมกับชี้ให้เห็นความไม่น่าเชื่อถือของทฤษฎีมาร์กซิสม์ เช่นกล่าวว่า *"เขาไม่แต่เลือกข้อเท็จจริงเพื่อให้เหมาะกับทฤษฎีของเขาเท่านั้น หากเขายังปิดข้อมูลอื่น ๆ หรือปลอมแปลงข้อมูลเอาเลยก็ว่าได้"*[678] จึงอาจกล่าวได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่นิยมลัทธิสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ แต่ก็ไม่ใช่นักต่อต้านคอมมิวนิสต์แต่อย่างใด

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังต่างจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในแง่ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แสดงความคิดเห็นสนับสนุนนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลอยู่เสมอ และพยายามทำให้คนไทยรับรู้ว่าสหรัฐอเมริกาเป็น *"มหามิตร"* ของ *"ชาติไทย"* แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ต้องการให้ *"ชาติไทย"* ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสหรัฐอเมริกามากจนเกินไปดังที่เป็นอยู่ในเวลานั้น สถานะที่เป็น *"มหามิตร"* ของสหรัฐอเมริกา

---

[677] ส. ศิวรักษ์, **อธิบายแนวคิดปรัชญาการเมืองฝรั่ง** พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, หน้า 52.

[678] ส. ศิวรักษ์ (เรียบเรียง), **ลอกคราบปัญญาชนฝรั่ง** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2536. หน้า 136.

และผลจากการเข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศไทย จึงเป็นเรื่องที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้แสดงความ *"ระแวง"* มาตั้งแต่ พ.ศ.2510 เป็นอย่างน้อย (ก่อนที่ผู้อื่นจะคิดต่อต้านฐานทัพอเมริกันหลายปี) โดยเป็นการต่อต้านทั้งจากทัศนะแบบมนุษยธรรมนิยมและชาตินิยมไปพร้อมกัน ดังความว่า

> *ถึงพวกเราส่วนใหญ่จะเห็นด้วย ว่าเราควรอยู่ในค่ายฝ่ายตะวันตก แต่หลายคนก็ไม่เห็นด้วยกับนโยบายที่รัฐบาลไทยยอมทำตามเงื่อนไขต่าง ๆ ของรัฐบาลอเมริกัน...การอนุญาตให้ชาติหนึ่งมาตั้งฐานทัพขนาดมหึมา มาใช้เป็นที่โจมตีอีกชาติหนึ่งนั้น ถ้าจะไม่พูดในด้านจริยธรรม ก็น่าหวาดระแวงได้ว่าพฤติกรรมเช่นนี้ย่อมจะส่อไปได้ในทางที่จะชักน้ำเข้าลึกชักศึกเข้าบ้าน และเราต้องไม่ลืมว่า ถ้าถึงขั้นวิกฤตจริง ๆ มหาอำนาจชาติใดก็ตาม คงไม่มาร่วมหัวจมท้ายกับเราดังที่เราคาดหวังเอาไว้เป็นแน่...ถ้าคิดกันอย่างนักเลง ก็ไม่น่าที่เราจะร่วมกับคนโตรุมรังแกคนเล็ก...และเราก็ไม่แน่ใจว่าคนโตเป็นคนบริสุทธิ์ผุดผ่องจริง ๆ ...*
>
> *...การที่มีทหารต่างชาติจำนวนมากที่เผชิญกับความเป็นความตาย มาประจำอยู่ในประเทศเราเช่นนี้ ย่อมมีข้อเสียทางจิตใจ ทางเศรษฐกิจ และทางวัฒนธรรมอย่างไม่เป็นปัญหา...คนไทย...จะมีทัศนคติเกี่ยวกับค่าทางสังคมผันแปรไปอย่างหน้ามือเป็นหลังมือเลยก็ได้*[679]

ใน พ.ศ. 2510 นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์แสดงความวิตกอย่างมากเกี่ยวกับฐานทัพสหรัฐอเมริกาในประเทศไทยว่า *"ทำอย่างไรจะให้ถอนทัพไปได้"* พร้อมกับกล่าวถึงปัญหาฐานทัพที่เชื่อมโยงกับปัญหาอื่น ๆ อย่างซับซ้อน กล่าวคือ

> *เมื่อฐานทัพเข้ามานี่ มันมีผลกระทบกระเทือนทั้งในทางวัฒนธรรม ในทางเศรษฐกิจ ในทางการเมือง ปัญหามีอยู่ว่า ทำอย่างไรจะให้ถอนทัพไปได้ นี่มันยากเหลือเกิน เพราะกลุ่มเศรษฐกิจอาจจะมีอะไรพัวพันอยู่กับกลุ่มทางทหาร และมองในอีกแง่ ถ้ารัฐบาลอเมริกันส่งทหารมาอยู่อย่างนี้ รัฐบาลพลเรือนเห็นจะเข้ามาแทนที่รัฐบาลทหารได้ลำบาก*[680]

---

[679] ส. ศิวรักษ์, "ไทย-ญวน-สหรัฐ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 5**, 1 (2510) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 83-85.

[680] ส. ศิวรักษ์, "สัมภาษณ์ ฯพณฯ นายสุกิจ นิมมานเหมินทร์เอกอัครราชทูตประจำสหรัฐอเมริกา" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 5**, 1 (2510) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 288-289.

เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะไม่ไว้วางใจประเทศจีนเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก โดยกล่าวใน พ.ศ.2510 ว่า *"กระผมก็วิตกทางด้านประเทศจีน ไม่ว่าจีนจะเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่คอมมิวนิสต์ก็ตาม เพราะรู้สึกว่าเรื่องจีนนี้เป็นเรื่องที่น่ากลัวอยู่"*[681] แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็มิได้พยายามสร้างอัตลักษณ์จีนให้เป็น *"คนอื่น"* ที่เป็น *"ศัตรูของชาติไทย"* และมิได้ต่อต้านการเคลื่อนไหวของนักศึกษาในทศวรรษ 2510 เพียงแต่พยายามเตือน *"คนหนุ่มสาว"* ในเวลานั้นที่เริ่มได้รับอิทธิพลของ *"ฝ่ายซ้าย"* มากขึ้น ว่าการที่จะนำ *"คุณธรรมหรือหลักการ"* ใด ๆ เข้ามาใช้ จะต้องรู้จัก *"คุณธรรมหรือหลักการ"* นั้นให้ดีเสียก่อน และเมื่อมองเห็นข้อดีของ *"คุณธรรมหรือหลักการ"* นั้น ๆ แล้ว พึงนำมา *"ประสมประสาน"* หรือ *"ดัดแปลง"* ให้เข้ากับ *"คุณธรรมหรือหลักการ"*เดิมของไทยเอง อันเป็นการนำหลักการ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมาเน้นนั่นเอง แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็แตกต่างจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพราะพระองค์ทรงปฏิเสธความคิดเสรีนิยมและสังคมนิยมของตะวันตกอย่างสิ้นเชิง ส่วนสุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า ถ้าหาก *"คนหนุ่มสาว"* เห็นว่าอุดมการณ์ประชาธิปไตยหรือคอมมิวนิสต์มีข้อดี ก็สามารถนำมา *"ประสมประสาน"* หรือ *"ดัดแปลง"* ให้เข้ากับ *"หลักการและคุณธรรมของเรา"* ได้ ดังคำกล่าวของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในปาฐกถาเรื่อง ***"อุดมคติของคนหนุ่มสาว"*** ว่า

> *การที่จะเอาคุณธรรมหรือหลักการอันใดมานำทางเรานั้น เราต้องเข้าใจอย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ ในเมื่อวิถีทางประชาธิปไตยเราก็ยังไม่เข้าใจ ลัทธิคอมมิวนิสต์เราก็ยังไม่เข้าใจ แล้วเราจะไปหลับตาจำเริญรอยตาม ควรละหรือ... อุดมการณ์นั้น ๆ ถ้าเขามีอะไรดี นำเข้ามาประสมประสานกับหลักการและคุณธรรมของเรา ดัดแปลงให้มาเข้ากับของเรายิ่งดี..."*[682]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้แสดงปาฐกถาเรื่อง ***"อุดมคติของคนหนุ่มสาว"*** นี้ หลังจากเกิดการรัฐประหารในวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 ไม่นาน เพื่อจะเสนอแนวทางในการปฏิบัติตนของ *"คนหนุ่มสาว"* ในสถานการณ์ทางการเมืองสมัยนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้คำแนะนำว่า *"คนหนุ่มสาว"* ไม่ควร *"แข็งข้อ"* ต่อผู้มีอำนาจ แต่ควรจะ *"ยำเกรง"* ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นว่าการเลือก *"ฝักใฝ่อยู่กับฝ่ายที่มีอำนาจ"* ก็ไม่เป็นผลดี ควรหาทางทำให้ผู้มีอำนาจเชื่อในความบริสุทธิ์ใจ เพื่อจะได้มีโอกาสทำงานตามอุดมคติ

---

[681] เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

[682] ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 67-68.

ยิ่งในสภาพอย่างนี้ ถ้าคนหนุ่มสาวเกิดจะแข็งข้อ ไปขัดขืนกับผู้มีอำนาจเข้า ก็ต้องพังลงไปข้างหนึ่งแน่ ๆ และฝ่ายที่พังคือฝ่ายที่มีอาวุธน้อยกว่าอย่างไม่เป็นปัญหา หรือถ้าคนหนุ่มสาวจะสมัครไปฝักใฝ่อยู่กับฝ่ายที่มีอำนาจ ก็ไม่แน่ว่าจะวางรากฐานในด้านอุดมคติได้อย่างจริงจัง เพราะต้องไกล่เกลี่ยกับระบบ ต้องประจบบางคน และต้องคิดการเพื่อทำงานในระยะสั้น แก้ปัญหาไปวัน ๆ ...แต่การที่เราอยู่นอกระบบ ไม่จำต้องเป็นปฏิปักษ์ต่อคนที่มีอำนาจ...

ถ้าคนหนุ่มสาวไม่สนใจกับฝ่ายที่เขามีอำนาจ ก็ไม่แน่ใจว่าฝ่ายนั้น จะไม่ตามมารังควานคนหนุ่มสาว เป็นแต่ถ้าเราทำให้เขาเชื่อใจได้อย่างบริสุทธิ์ว่าเราไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่เขา และถ้าเขามีความมั่นคงทางการเมืองพอสมควร เขาก็คงปล่อยให้คนหนุ่มสาวเหล่านั้นทำการตามอุดมคติของตนได้อย่างพอสมควร ทั้งนี้โดยต้องมีขอบเขต และต้องมีการยำเกรงต่ออำนาจนั้น ๆ ด้วยเสมอ[683]

ภายหลังจากกล่าวว่า *"...สำหรับข้าพเจ้าเองนั้น ขอบอกไว้ว่าไม่เห็นด้วยกับการปฏิวัติแบบนี้ แม้จะไม่เคยนับถือลัทธิศาสนาประชาธิปไตยอย่างลึกซึ้งมาก่อนเลยก็ตาม"*[684] สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้แสดงปาฐกถา**ที่สะท้อนให้เห็นถึง *"อุดมคติของสุลักษณ์ ศิวรักษ์"* เอง ได้เป็นอย่างดี และปาฐกถานี้เป็นที่รับรู้กว้างขวางและมีอิทธิพลต่อความคิดของ *"คนหนุ่มสาว"* ในเวลานั้นมาก** เนื่องจากมีการตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง[685] จึงนับได้ว่าแนวความคิดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นแนวความคิดสำคัญกระแสหนึ่งที่เหนี่ยวรั้ง *"คนหนุ่มสาว"* บางคน มิให้หันไปสมาทานความคิดของ *"ฝ่ายซ้าย"* อย่างเต็มที่ ในสภาวะที่มีการรื้อฟื้นความคิดของ *"ฝ่ายซ้าย"* ขึ้นมาอย่างกว้างขวางในช่วงทศวรรษ 2510[686]

---

[683] เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

[684] เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

[685] เรื่อง "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ดัดแปลงและตัดตอนนำไปแสดงในการชุมนุมเยาวชนแห่งชาติขององค์การยุวชนเสรีแห่งประเทศไทย ที่ค่ายลูกเสือวชิราวุธ ชลบุรี ในวันที่ 26 ธันวาคม 2514, ตีพิมพ์ใน **อนาคต** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-กุมภาพันธ์ 2515, ตีพิมพ์เป็นหนังสือ **อุดมคติของคนหนุ่มสาว** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2515, รวมพิมพ์ใน **ช่วงแห่งการปฏิวัติ** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2517, และพิมพ์ซ้ำอีกใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์** จิตรกร ตั้งเกษมสุข บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2526.

[686] โปรดดูการรื้อฟื้นความคิดของ "ฝ่ายซ้าย" ใน ประจักษ์ ก้องกีรติ, **และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ...การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548. หน้า 395-464.

ความพยายามของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในการทำให้ *"คนหนุ่มสาว"* กลายเป็นคนมีอุดมคติเกิดจากความคิดที่ต้องการจะให้เกิดกระบวนการที่อุดมคติของ *"คนหนุ่มสาว"* แต่ละคนได้มา *"ประมวลกันเข้า"* จนกลายเป็นอุดมการณ์และนำไปสู่ปฏิบัติการของสังคม ดังความตอนหนึ่งในปาฐกถาที่ว่า *"จุดหมายหรือวัตถุประสงค์ของเราแต่ละคนนั้นเอง ที่ประมวลกันเข้าเป็นอุดมการณ์และวิธีดำเนินงานของสังคมวงกว้างกว่าตัวเราออกไป"*[687]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในกลางทศวรรษ 2510 นี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ปัญญาชนที่มีอิทธิพลมากที่สุดในสังคมไทยในช่วงดังกล่าว ได้เสนอทัศนะที่ต่อต้านอิทธิพลของพวก *"ซ้ายใหม่"* อย่างรุนแรง และแสดงความไม่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของ *"คนหนุ่มสาว"* ในยุโรปและสหรัฐอเมริกา[688] แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เสนอความเห็นที่ต่างออกไป แม้ว่าจะไม่เห็นด้วยกับ *"ซ้ายใหม่"* เช่นเดียวกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ตาม โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า

> *การที่ผู้เยาว์ในยุโรปและสหรัฐอเมริกา แสดงการปฏิวัติขัดขืนต่อสังคมวงกว้าง ทั้งในขั้นสถาบันการศึกษา ทั้งในระดับชาติและระหว่างชาติ แสดงว่าเขาเหล่านี้รังเกียจความไม่จริงของผู้ใหญ่ ที่กำลังกำชะตาของสถาบันต่าง ๆ เหล่านั้นอยู่ เราอย่าเพิ่งตำหนิติเตียนผู้เยาว์เหล่านี้ และอย่าเพิ่งยกย่องการกระทำของเขา จนกว่าเราจะเข้าใจสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างชัดเจนพอสมควร*[689]

ทัศนะข้างต้นนี้ นอกจากจะสะท้อนว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ปฏิเสธขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของนักศึกษาแล้ว ยังสะท้อนถึงความรู้สึกของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่ *"รังเกียจความไม่จริงของผู้ใหญ่ ที่กำลังกำชะตาของสถาบันต่าง ๆ"* อีกด้วย

อนึ่ง ถึงแม้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชและสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะคล้ายคลึงกันในแง่ของความพยายามที่จะกำหนดขอบเขตและทิศทางการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษา แต่ก็มีความแตกต่างอย่างสำคัญ **เพราะม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการให้ขบวนการนักศึกษาทำลายความชอบธรรมและโค่นล้มรัฐบาลจอมพลถนอม** เพื่อที่ตัว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองจะได้มีโอกาสก้าวขึ้นสู่

---

[687] ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 9.

[688] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สยามรัฐหน้า 5" (26 พฤษภาคม 2513) ใน **สยามรัฐหน้า 5 (เล่ม 4)** หน้า 304-305.

[689] ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 9.

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี[690] **ส่วนสุลักษณ์ ศิวรักษ์เพียงแต่ต้องการให้ *"คนหนุ่มสาว"* มี *"อุดมคติ"* และมีแนวทางที่ถูกต้องในการทำประโยชน์เพื่อสังคมเท่านั้น**

ในปาฐกถา ***"อุดมคติของคนหนุ่มสาว"*** สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กล่าวถึงความหมายของ *"อุดมคติ"* ว่า

> *คำว่าอุดมคติ ก็จะขอนิยามอย่างง่าย ๆ ว่าประกอบไปด้วยคุณลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ...ได้แก่การใช้สติปัญญาความสามารถอย่างดีที่สุด เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นโดยวงกว้างอย่างมากที่สุด ทั้งนี้จำเป็นจะต้องมีคุณธรรมบางประการเป็นหลักหรือแนวทางสำหรับดำเนินชีวิตตามอุดมคตินั้น ๆ ด้วย"*[691]

เนื้อหาของปาฐกถานี้ แสดงให้เห็นว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้นำเอาธรรมะของพุทธศาสนามาประยุกต์เข้ากับแนวความคิดใหม่ ๆ เพื่อเป็นหลักการในการดำรงชีวิตและการทำงานเพื่อสังคมของนักศึกษา

อุดมคติข้อแรกนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอให้ *"คนหนุ่มสาว"* หาทาง "**ใช้สติปัญญาความสามารถอย่างดีที่สุด**" โดยเห็นว่าการใช้สติปัญญาและความสามารถนี้จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อ *"เราต้องหาทางรู้จักตัวเราเองให้มาก ๆ"* ซึ่ง *"ระบบการศึกษาของไทยในปัจจุบัน...ไม่ได้ช่วยเราเลย"* เพราะว่า

> *ระบบสังคมและระบบการศึกษาของไทยในปัจจุบัน นับว่าเป็นพิษเป็นภัยแก่องค์คุณข้อนี้อยู่มิใช่น้อย เพราะการศึกษาเป็นไปเพื่อตะล่อมคนรุ่นใหม่ให้ยอมรับระบบและคุณค่าของสังคม อย่างปราศจากวิจารณญาณ ยิ่งคุณค่านั้น ๆ เป็นไปในทางวัตถุนิยมและกามนิยม ก็ยิ่งเป็นการช่วยให้คนรุ่นใหม่ยอมสยบกับระบบอันฉาบฉวยนี้ยิ่งขึ้น เป็นอันมีการสนับสนุนความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมทรัพย์และอำนาจ โดยปราศจากการไต่ถามว่าสิ่งนั้น ๆ ดี*

---

[690] โปรดดูสายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้างความเป็นไทยโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช.**

[691] ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 49.

หรือไม่ในตัวของมันเอง...มนุษย์เลยกลายเป็นทาสของโลกธรรมอย่างง่าย ๆ ขายตัวหรือวิญญาณกันง่าย ๆ...[692]

ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงเสนอให้ *"ใช้การศึกษาในแง่ของไตรสิกขา คือรู้จักใช้สมาธิหรือจิตสิกขาเพื่อทำความรู้จักกับตัวเอง เพื่อให้เกิดปัญญา"*[693]

อุดมคติในข้อต่อมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอให้ "**กระทำเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นในวงกว้างอย่างมากที่สุด**" โดยชี้ให้เห็นว่า *"ระบบการศึกษาและสังคมในปัจจุบัน...ยิ่งกระตุ้นให้แต่ละปัจเจกบุคคลเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้น"* ดังนั้น *"การใช้ปัญญาอย่างดีที่สุดนั้น ถ้าเริ่มด้วยการไม่เห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ตัวน้อยลงเพียงใด ก็จะเห็นปัญหาต่าง ๆ กระจ่างมากขึ้นเพียงนั้น และจะเห็นว่าคนอื่นหรือสัตว์อื่นมีความสำคัญใกล้เคียง หรือเท่าเทียมตัวเราเข้ามาทุกที...ถ้าเริ่มรับนับถือศักดิ์ศรีของคนอื่นว่าเขาก็เป็นเช่นตัวเรา ควรมีสิทธิ์ มีโอกาส และควรได้รับความยุติธรรมจากสังคมไม่น้อยไปกว่าตัวเรา*[694] ซึ่งเมื่อคิดเช่นนี้แล้ว ก็จะเกิดความพยายามในการกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ระบุด้วยว่า ในการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นนี้ ไม่จำเป็นจะต้องอยู่ *"นอกระบบ"* เสมอไป โดยยกตัวอย่างให้เห็นว่า *"การรับใช้รัฐโดยบริสุทธิ์"* นั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ *"อย่างกรณีของโทมัส โมร์ หรือมหาตมคานธีนั้น ใครจะปฏิเสธได้ว่ามิได้เป็นไปเพื่ออุดมคติ"* [695]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่า ในการ *"การใช้สติปัญญาความสามารถอย่างดีที่สุด"* และ *"การกระทำเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นในวงกว้างอย่างมากที่สุด"* นั้น ***"คุณธรรมเป็นสิ่งจำเป็น"*** ถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองจะกล่าวว่าว่า *"คุณธรรมไม่จำเป็นต้องตายตัว"* แต่ก็พยายามเน้น *"คุณธรรม"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่ามีอยู่แล้วใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยกล่าวว่า *"...**คุณธรรมหรือคุณค่าดังว่านี้ ก็น่าจะหากันได้ในสังคมไทยนี้เอง ไม่ต้องไปแสวงหาให้ไกลออกไปถึงพวกซ้ายใหม่ ถึงพวกเอกซิสเตนเชียลิสต์**...สิ่งที่เรามีอยู่คู่บ้านคู่เมืองเป็นคุณค่าอันเก่าแก่..."*[696] และ *"...ควรคำนึงถึงความโอบอ้อมอารี ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันเป็นสมบัติประจำชาติของเรา"*[697]

---

[692] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[693] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[694] เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

[695] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

[696] เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-59. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[697] เรื่องเดียวกัน, หน้า 61-62.

ในทัศนะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ *"อุดมคติเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล"* อย่างไรก็ตามเมื่อ *"หลาย ๆ คนมีอุดมคติบางประการเหมือนกันมากขึ้น จนผนึกแนวกำลังความคิดเพื่อปฏิบัติการได้จนเป็นระบบทางเศรษฐกิจหรือการเมือง"* ก็จะทำให้เกิดเป็น *"อุดมการณ์"*[698] ดังนั้น จึงพยายามทำให้ *"คนหนุ่มสาว"* มี *"อุดมคติ"* เพื่อจะกลายเป็น *"อุดมการณ์"* ร่วมกันในที่สุด

สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามชี้ให้เห็นอยู่เสมอว่าในระดับบุคคล ต้องรักษา *"คุณค่าของความเป็นคน"* เอาไว้ ส่วนระดับรัฐและโลก ก็ต้องการผู้บริหารที่ต้องซื่อตรงต่อความคิดของตนเอง มีความสุจริต มีความสามารถในการบริหาร คิดการไกล และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตน

> *...พูดอย่าง ทำอีกอย่าง แสดงว่าสับปลับ ไร้เกียรติ ปราศจากคุณค่าของความเป็นคน*
>
> *ในขั้นรัฐและขั้นโลก...รัฐบาลหรือหรือองค์การระหว่างชาติ ที่ปราศจากคนสุจริต คนที่คิดเสียสละเพื่อส่วนรวมยิ่งกว่าส่วนตนและพวกของตน คนที่สามารถในการบริหารและคิดการไกล ย่อมไม่ดำรงคงอยู่ได้นาน ระหว่างที่ทรงตัวอยู่ก็ไร้ประสิทธิภาพ*[699]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามปลูกฝัง *"อุดมคติ"* ให้แก่ *"คนหนุ่มสาว"* ในสังคมไทย ด้วยการเขียนหนังสือ การทำนิตยสาร การอภิปราย และการแสดงปาฐกถาอย่างต่อเนื่อง พร้อมกับวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาสังคมและเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ แก่สังคมไทย **โดยเน้นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* เพื่อรักษา *"ความเป็นไทย"* อันมีคุณค่าเอาไว้ พร้อมกับวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมตะวันตกทั้งในส่วนที่เห็นว่าจะเป็น *"หายนภัย"* ของสังคมไทย และในส่วนที่เห็นว่าเป็นประโยชน์แก่สังคมไทย** เพื่อเตือนมิให้คนไทยลุ่มหลงวัฒนธรรมตะวันตกอย่างมืดบอด แต่สามารถเลือกสรรสิ่งที่ดีจากตะวันตกมา *"ประสานประโยชน์"* เข้ากับ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีประสิทธิภาพ โดยพยายามเตือนให้เห็นผลเสียต่าง ๆ อันเกิดจากการรับอิทธิพลตะวันตกอย่างมืดบอดในอดีตที่ผ่านมาด้วย เช่น เมื่อเขียนเอกสารประกอบการอภิปรายเนื่องในโอกาสวันเกิดของนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันที่ 5 มีนาคม 2519 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ชี้ให้เห็นว่าการที่ชนชั้นสูงรับอิทธิพลตะวันตกมากและดูแคลน

---

[698] เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

[699] ส. ศิวรักษ์, "จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิต" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 8.

วัฒนธรรมเดิมของตนเองตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา *"เป็นต้นเหตุของความหายนะที่สืบทอดมาจนปัจจุบัน"*[700]

ได้กล่าวมาแล้วว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ได้ปฏิเสธการรับอิทธิพลตะวันตกอย่างสิ้นเชิง แต่ต้องรับหลังจากที่ได้ศึกษาเรียนรู้จนเข้าใจความคิดและวัฒนธรรมตะวันตกอย่างถึงแก่นเสียก่อน แล้วเลือกรับเอาแต่ส่วนที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทย ไม่ใช่รับมาโดยไม่รู้เท่าทันและโดยความนับถือเลื่อมใสตะวันตกมากเกินไป[701] สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามเขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาจำนวนมาก เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจความคิดและวัฒนธรรมตะวันตกอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ให้เห็นทั้งข้อดีและข้อด้อยของความคิดและวัฒนธรรมตะวันตก นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังได้ทำการ *"ลอกคราบ"* ความคิดและวัฒนธรรมตะวันตก ให้คนไทยมองเห็นจุดอ่อนและผลร้ายของความคิดและวัฒนธรรมดังกล่าว เป็นต้นว่า **ก้าวแรกปรัชญาฝรั่ง**[702] **ปรัชญาการเมือง (เล่ม 1-4)**[703] **อธิบายแนวคิดและปรัชญาการเมืองฝรั่ง**[704] **ลอกคราบวัฒนธรรมฝรั่ง**[705] **วัฒนธรรมและอิทธิพลความคิดแบบฝรั่งต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**[706] ฯลฯ

แต่จนกระทั่งในกลางทศวรรษ 2530 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังคงชี้ให้เห็นความผิดพลาดของคนไทยในการรับอิทธิพลตะวันตก คือไม่ได้รับเอาส่วนดีของตะวันตกเข้ามา

> *การวิพากษ์วิจารณ์ ความคิดแบบกรีกที่ท้าทาย ที่ถาม อันนี้คนไทยรับมาน้อยมาก เพราะคนที่จะถาม ที่ท้าทายต้องมีความเชื่อมั่นในตัวเอง ระบบการศึกษาที่เรารับมาจากฝรั่ง ไม่รับเรื่องการเชื่อมั่นและมีการท้าทาย หรืออีกนัยหนึ่งไม่ได้*

---

[700] ส. ศิวรักษ์, "อนาคตของไทย มองจากแง่ของอดีต" ใน **อนาคตสำหรับไทยและอุดมคติทางการศึกษา** พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2540.หน้า 7.

[701] ส. ศิวรักษ์, **วัฒนธรรมและอิทธิพลความคิดแบบฝรั่งต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. (พิมพ์จากคำบรรยายแก่นักศึกษาปริญญาเอก สาขาอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2534) กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย, 2538.

[701] เรื่องเดียวกัน.

[702] ส. ศิวรักษ์, (แปลและเรียบเรียง), **ก้าวแรกปรัชญาฝรั่ง**กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526.

[703] ส. ศิวรักษ์, (แปล) **ปรัชญาการเมือง** กรุงเทพฯ: ปาจารยสาร, 2535.

[704] ส. ศิวรักษ์, **อธิบายแนวคิดและปรัชญาการเมืองฝรั่ง** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524.

[705] ส. ศิวรักษ์, **ลอกคราบวัฒนธรรมฝรั่ง** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2532.

[706] ส. ศิวรักษ์, **วัฒนธรรมและอิทธิพลความคิดแบบฝรั่งต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย, 2538.

สร้างพื้นภูมิของประชาธิปไตยอย่างเพียงพอ...และระบบการสอนเน้นแต่ในเรื่องที่เป็นความคิด ไม่ได้เน้นจิตใจ ไม่ได้เน้นในเรื่องความดีความงาม[707]

ขณะเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมตกด้านที่มีพื้นฐานมาจากความคิดของยิว คือคริสต์ศาสนานั้น ได้กำหนดความรู้ ความคิด คุณธรรม ค่านิยม และจารีตประเพณีทั้งหมดของยุโรปมานานหลายร้อยปี อันเป็นด้านที่ทำให้เกิดการสยบยอม แม้ว่าจะเกิดการตื่นตัวของยุโรป ที่เรียกว่า Renaissance ที่ช่วย *"ปลดแอกตัวเองออก"* แต่ก็มีด้านที่เป็นแง่ลบอยู่มาก กล่าวคือ

ปลดออกแล้วเป็นอิสระเพียงในด้านความคิด ส่วนในด้านความดี คุณธรรม ความงามนั้นโหวงเหวง หามาแทนที่ไม่ได้ นี่เป็นจุดเสียสำคัญของตะวันตก เพราะฉะนั้น ประเทศต่าง ๆที่เอาอย่างฝรั่งมานี้ เอาอย่างมาพลาดทั้งนั้นเลย...เอาอย่างความสำเร็จในด้านวัตถุอย่างเดียว[708]

ในหนังสือ **ลอกคราบวัฒนธรรมฝรั่ง** สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึงอิทธิพลทางความคิดของนักปราชญ์ตะวันตกสมัยใหม่ คือเดคาตร์และนิวตัน ซึ่งมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิธีวิทยาในการแสวงหาความรู้ ตลอดจนมีอิทธิพลต่อกระบวนคิดและวิธีการบริหารงาน ที่ปฏิเสธสกวิสัยหรืออัตนัย (Subjective) เชิดชูความเป็นปรนัย (Objective) อย่างแบ่งแยกทุกอย่างออกเป็นเสี่ยง ๆ ซึ่งทำให้ความรู้และวัฒนธรรมฝรั่งส่งผลร้ายต่อมนุษย์และสังคมอย่างยิ่ง[709]

เมื่อเขียนหนังสือ **ความเป็นเลิศทางวิชาการ** สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นปัญหาใหญ่อีกประการหนึ่งที่เกิดจากการรับอิทธิพลตะวันตก นั่นคือ *"ความรุนแรง"* ที่เป็นผลมาจากอิทธิพลตะวันตกในเรื่องของการแบ่งแยกแข่งขันและการเอาชนะคะคานกัน และแนะนำให้หันมาเน้น *"ความเป็นเลิศทางวิชาการ"* ในแง่มุมของตะวันออก เช่น จีน อินเดีย และบางช่วงของเมืองไทย ที่เน้นความรู้ซึ่งเอื้อต่อการดำรงชีวิตตามครรลองของความจริง ความดี และความงาม อย่างบรรสานสอดคล้องกัน อันทำให้คนตะวันออกมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติมากกว่าชาวตะวันตก สุ

---

[707] เรื่องเดียวกัน, หน้า 50-51.

[708] เรื่องเดียวกัน, หน้า 50-51.

[709] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **ลอกคราบวัฒนธรรมฝรั่ง** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2532.

ลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นด้วยว่าในระยะหลังมีหลายประเทศทางตะวันออก ได้ฟื้นฟูความรู้เดิมที่เอื้อให้คนดำรงชีวิตอย่างกลมกลืนกันและอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดี[710]

แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะมิได้ปฏิเสธอิทธิพลตะวันตกอย่างสิ้นเชิง แต่ก็ได้เน้นแสวงหา *"ความเป็นไทย"* เพื่อเป็นรากฐานของการดำรงชีวิต การแก้ปัญหา และการพัฒนาประเทศ หากจะรับอิทธิพลตะวันตก ก็ต้องมีวัฒนธรรมไทยเป็นรากฐานอันแข็งแกร่ง แล้วจึงเลือกสรรวัฒนธรรมตะวันตกมาปรับให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย ในหนังสือ **แนวคิดทางปรัชญาของไทย** สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาหา *"ความจริงตามวิถีทางของไทย"* นั้นเป็นไปได้ โดยยกเอา *"ขบวนการสวนโมกขพลารามของท่านพุทธทาสภิกขุ"* ซึ่งดำเนินมาพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ขึ้นมาเป็นตัวอย่าง เพื่อแสดงให้เห็นความสำเร็จในระดับสูงของการสร้างสรรค์ *"แนวความคิดทางปรัชญาของไทย"*[711]

เนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า แต่ละสังคมต้องมี *"วัตถุประสงค์และอุดมการณ์"*[712] จึงพยายามเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ **"วัตถุประสงค์และอุดมการณ์ของสังคมไทย" ซึ่งผูกพันกับความหมายของ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" เป็นอย่างมาก** ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า **ก่อนหน้าเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความคิดเห็นที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอยู่ไม่น้อย แต่โดยพื้นฐานแล้วสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความผูกพันกับ *"ความเป็นไทย"* ในความหมายกระแสหลักอย่างสูง** แม้ภายหลังจากที่ประสบปัญหาจากการเบียดเบียนของกลุ่มอำนาจและกลุ่มอิทธิพล *"ฝ่ายขวา"* หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และได้เรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ กว้างขวางขึ้น จนเปลี่ยนแปลงทัศนคติในเรื่องต่าง ๆ ไปมาก รวมทั้งเปลี่ยนทัศนคติต่อ *"ความเป็นไทย"* ด้วย แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังคงผูกพันกับ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักตลอดมา **เพียงแต่ได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง และพยายามผลักดันให้มีการปฏิรูปสถาบันที่เป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* อย่างจริงจัง เพื่อจะให้ทุกสถาบันที่เป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* สามารถดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าต่อ *"ชาติไทย"* อย่างมั่นคงและยั่งยืนสืบไป**

---

[710] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **ความเป็นเลิศทางวิชาการ** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2533.

[711] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **แนวคิดทางปรัชญาไทย** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2532.

[712] ส. ศิวรักษ์, "จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิต" **ชัยพฤกษ์** 22 กรกฎาคม 2512 (ฉบับนักศึกษาประชาชนฉบับแรก) ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 9.

รวมทั้งพยายามทำให้ *"ความเป็นไทย"* มีคุณูปการต่อชาวโลกอีกโสดหนึ่งด้วย ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ปัจจัยที่ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ผูกพันกับ "ความเป็นไทย" กระแสหลัก

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้บรรพชาเป็นสามเณรเป็นเวลาปีเศษในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2487) สามารถสอบได้ชั้นนักธรรมตรี และมีความสนใจศึกษาพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ อย่างจริงจังตลอดมา แม้ขณะที่ยังอยู่ในวัยเด็กก็ได้ติดตามอ่านวารสารทางพุทธศาสนา เช่น **วารสารพุทธจักร** และ**วารสารธรรมจักษุ** ตลอดจนหนังสือต่าง ๆ ของสุชีโวภิกขุ และหนังสือเรื่อง **ลัทธิของเพื่อน** ซึ่งเขียนโดยพระยาอนุมานราชธน จนมีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง และมีความรู้ความสนใจเกี่ยวกับพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ตลอดจนศาสนาอื่น ๆ ด้วย

เมื่อเดินทางไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะได้ศึกษาวิชาปรัชญาและเทววิทยา ซึ่งทำให้มีความเข้าใจในปรัชญาความคิดและศาสนาอื่น ๆ เพิ่มขึ้น แต่ก็ยังเอาใจใส่ศึกษาพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เช่น ศึกษาธรรมะจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาอังกฤษ และสนทนาธรรมะกับพระกปิลวัฑโฒภิกขุ ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวอังกฤษที่บวชไปจากวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ เป็นต้น[713] เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังคงสนใจพุทธศาสนาหลายนิกาย อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์กับพระภิกษุที่ทรงความรู้หรือทรงสมณศักดิ์สูงอีกหลายองค์ รวมทั้งท่านพุทธทาสภิกขุ และมีความสนใจอย่างจริงจังเกี่ยวกับบทบาททางพุทธศาสนาของพระภิกษุจำนวนมาก โดยมีความรู้เกี่ยวกับวงการสงฆ์ของไทยอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง[714]

แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ จะเกิดและเติบโตในครอบครัวที่มีเชื้อสายจีน และได้รับการศึกษาจากโรงเรียนอัสสัมชัญของนักบวชในนิกายโรมันคาธอลิค แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ มีความสัมพันธ์ทางความคิดกับปัญญาชนและเจ้านายไทยอย่างลึกซึ้ง[715] โดยมีความเคารพยกย่องเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์

---

[713] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 94.

[714] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **พระดีที่น่ารู้จัก** ธนบุรี: ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า, 2510. ส. ศิวรักษ์, **พระธรรมเจดีย์ พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537. ส. ศิวรักษ์, **คนดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537.ส. ศิวรักษ์, ฉีกจีวรย้อนดูชาติ ศาสน์ กษัตริย์, กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2546. และ ส. ศิวรักษ์, **อ่านคน-ไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548.

[715] โปรดดูรายละเอียดใน พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์". หน้า 22-33.

เป็นต้นว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล หม่อมเจ้าวิเศษศักดิ์ ชยางกูรฯ ลฯ

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เล่าว่าในรัชกาลที่ 6 จนถึงปลายรัชกาลที่ 7 ก่อนที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเกิดนั้น ครอบครัวมีความเลื่อมในชนชั้นสูง แม้ว่าจะได้มีการวิพากษ์วิจารณ์เจ้านายกันหนาหูแล้ว แต่ *"คนในแวดวงแห่งชนชั้นอันข้าพเจ้าถือปฏิสนธิมา"* นั้น ยังคง *"เห็นกันว่าองค์พระมหากษัตริย์เป็นเลิศ และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ยังเป็นหลักของแผ่นดินอยู่"*[716] ซึ่งทำให้ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 และเมื่อนายปรีดี พนมยงค์เสนอเค้าโครงเศรษฐกิจ *"จนท่านผู้นั้นต้องถูกกล่าวกหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์อย่างกลาย ๆ"* ก็เป็นเหตุให้ *"ชนชั้นอย่างเรา ๆ มีความหวาดระแวงในตัวหลวงประดิษฐ์มนูธรรมยิ่งนัก"*[717] ขณะเดียวกันคนในครอบครัวของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็พากัน *"เข้าข้าง"* ฝ่ายตรงกันข้ามกับคณะราษฎร์ อันได้แก่ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร พระยาศราภัยพิพัฒน์ พระยาเสนาสงคราม พระยาสุพันธ์เสนี หลวงมหาสิทธิโวหาร และนายไถง สุวรรณทัต [718]

ในวัยเด็กสุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงได้รับการหล่อหลอมโลกทัศน์ในท่ามกลางบรรยากาศทางความรู้สึกนึกคิดดังต่อไปนี้

> *มีเสียงครหากันหนาหูว่า ถ้าไม่มีนายปรีดี พนมยงค์เสียแล้ว เราคงกินอยู่กันอย่างผาสุกในระบบเดิม ภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ถึงเจ้านายจะทรงไว้ซึ่งพระเดชก็ทรงพระคุณ ถึงในหลวงจะอยู่เหนือราษฎร ก็บริสุทธิ์ยุติธรรม ดังขอให้ดูไปที่รัชกาลที่ 4 ที่ 5 เป็นตัวอย่าง แม้รัชกาลที่ 6 เราก็เชื่อกันว่าทรงถางทางให้มีประชาธิปไตยโดยผ่านดุสิตธานี ทั้งคณะราษฎรเองก็ยกย่องพระองค์ท่าน โดยพยายามกดรัชกาลที่ 7 ไว้ โดยที่เรากลับเห็นไปว่าพระมหากษัตริย์ย่อมจะพระราชทานรัฐธรรมนูญแน่ ดังพระปกเกล้าได้ทรง*

---

[716] ส. ศิวรักษ์, "นายปรีดี ที่ข้าพเจ้ารู้จัก ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2543. หน้า 28.

[717] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

[718] เรื่องเดียวกัน, หน้า 32

ประกาศชัดแล้วที่สหรัฐอเมริกา แต่พวกก่อการฯ มาชิงสุกก่อนห่าม โดยหวังประโยชน์เพื่อพวกตนเองยิ่งกว่าเพื่อพลเมืองสยาม[719]

ระหว่างที่บวชเณร ณ วัดทองนพคุณเป็นเวลาปีเศษนั้น ก็ปรากฏว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์ *"ได้ไปสัมผัสบรรยากาศอนุรักษ์นิยมยิ่งกว่าสมัยอยู่บ้านเสียอีก"* ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า

เพราะพวกที่มาวัดนั้น นอกจากพวกเศรษฐีมีทรัพย์แล้ว ยังมีเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงจากสมัยราชาธิปไตยอีกไม่น้อย ทั้งนี้เพราะเจ้าคุณอาจารย์ท่านเป็นโหรชั้นเอกของเมืองไทย...ข้าพเจ้าย่อมได้บรรยากาศแห่งศักดินาและอนุรักษ์นิยมอย่างเต็มตัว[720]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เล่าว่า เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2489 ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้นำในการร่าง อันทำให้มีบทบัญญัติที่เป็นไปตามหลักการประชาธิปไตยมากขึ้น และมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองของนักการเมืองที่มาจากท้องถิ่นต่าง ๆ ก็มิได้ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เปลี่ยนทัศนคติแต่อย่างใด

พวกเราพากันเห็นว่า นายปรีดีใช้ตัวบทกฎหมาย เอาชนะคะคานฝ่ายตรงกันข้ามอยู่เสมอ เพราะเราไม่รู้ซึ้งถึงชัยชนะของประชาราษฎร โดยเฉพาะก็จากภาคอีสาน จนมีพรรคสหชีพเป็นแนวนำ เรากลับเห็นว่าพวกนี้เป็นบักหนานบักเสี่ยวดังที่พวกเราเห็นพวกปักษ์ใต้เป็นต๊ำพรื้อ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นพวกโง่เขลาเบาปัญญา ถูกผู้แทนหลอกให้เลือกเข้ามาโดยเอาจอบเอาเสียมไปแจกหรือไปหลอกขายในราคาถูก ๆ เราเห็นกันว่าผู้แทนของเราจากเมืองกรุงต่างหากจึงจะเป็นคนฉลาดและทรงไว้ซึ่งความสามารถ ทั้งบางคนยังมีชาติวุฒิอันสูงส่งอีกด้วย เช่นหม่อมราชวงศ์สองพี่น้องในสกุลปราโมช เป็นต้น[721]

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาพการณ์ทางการเมืองในช่วงหลังสงคราม คือในทศวรรษ 2490 ยังคงทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ผูกพันกับฝ่ายอนุรักษ์นิยมอย่างแนบแน่น กล่าวคือ มีการหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งปรากฏว่า

---

[719] เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

[720] เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

[721] เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

ญาติฯเราและผู้ใหญ่ฯของเราก็เอามาเล่ากันอย่างสนุก โดยมักเห็นพ้องต้องตามวาทศิลป์ของพรรคฝ่ายค้านทั้งสิ้น ประเด็นหลักที่รัฐบาลถูกโจมตีก็คือ (๑) ไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้ ทั้งนี้เพราะเงินเฟ้อจากปัญหาสงคราม (๒) พรรคพวกของนายปรีดีผูกขาดการเป็นรัฐบาล...โดยนายปรีดีกีดกันไม่ให้นายควงกลับขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ทั้งนี้ก็เพราะว่าความริษยาความเป็นผู้นำของบุคคลผู้นี้...นอกไปจากนี้แล้ว เรายังเห็นกันว่านายควงสามารถนำข้าราชการเก่า ๆ และเจ้านายที่มีผลงานมาแล้วในอดีต กลับมาร่วมงานได้ยิ่งกว่านายปรีดี ซึ่งมีแต่ข้าราชเก่าบางคนและเจ้านายที่อ่อนเชิง... (๓) รัฐบาลธำรงฯ ถูกกล่าวหาในทางทุจริตอย่างหนาหูขึ้นทุกที...ส่วน (๔) กรณีที่ทหารคับแค้นใจที่ถูกรัฐบาลพลเรือนบีบบังคับนั้น พวกเราไม่มีทางล่วงรู้เอาเลย[722]

นอกจากนี้ คณะรัฐประหารที่ยึดอำนาจรัฐได้สำเร็จในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 ยังร่วมมือกับพรรคประชาธิปัตย์ เพื่อทำลายอิทธิพลของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งทำให้เกิดบรรยากาศที่พลังจารีตนิยมแข็งแกร่งมากขึ้น ดังที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เล่าว่า

คณะรัฐประหารฉลาดพอที่จะ (๑) นำเอาพรรคประชาธิปัตย์มาเชิด เพื่ออ้างว่าสนับสนุนประชาธิปไตย เพราะรู้ว่าพรรคนี้ โดยเฉพาะตัวหัวหน้าพรรคเป็นที่นิยมชมชอบในหมู่มหาชนคนเมืองกรุง และเป็นศัตรูคู่อาฆาตทางการเมืองกับนายปรีดี พนมยงค์ (๒) นำเอากรณีสวรรคตเป็นเหตุทำลายล้างนายปรีดีและพวก... (๓) นำเอาคุณค่าของวัฒนธรรมเดิม โดยเฉพาะในทางพระราชพิธีของราชาธิปไตย กลับมาใช้เพื่อความชอบธรรม โดยอ้างว่าพิธีกรรมเหล่านี้ถูกคณะราษฎร์พวกหัวก้าวหน้าทำลายไป เช่นให้มีการกราบถวายบังคมกันอีกแทนการยืนทำความเคารพ และมีการคืนดีกับผู้หลักผู้ใหญ่ในสมัยราชาธิปไตย เพื่อผนึกกำลังต่อต้านนายปรีดีและพวก เช่น ให้มีการเชิญพระบรมอัฐิรัชกาลที่ 7 เสด็จนิวัติพระนครพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ให้มีการถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่พระเมรุมาศท้องสนามหลวง ต่อท้ายงานพระบรมศพ และเชิญเสด็จพระองค์เจ้าบวรเดชกลับคืนเข้าสู่พระนคร... (๔) ที่เขาประกาศให้เราเชื่อคือ ทหารนั้นซื่อมือสะอาด จอมพลผิณถึงกับ

[722] เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-36.

ร้องไห้ที่เห็นการโกงเกิดขึ้นในวงรัฐบาล ทั้งทหารยังใช้อำนาจเผด็จการลดราคาน้ำแข็งเปล่า ก๋วยเตี๋ยว โอเลี้ยงได้ในบัดดล...[723]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เล่าถึงสภาพการณ์ทางการเมืองในช่วงต้นทศวรรษ 2490 และความรู้สึกของคนทั่วไปในกรุงเทพฯ รวมทั้งครอบครัวของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เอง ดังนี้

คณะรัฐประหารและรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ ยังร่วมกันกำจัดชื่อเสียงเกียรติคุณของนายปรีดีและพรรคพวกในทุก ๆ ทาง ที่สุดจนกรมตำรวจได้ใช้วิธีอันป่าเถื่อน ทำทารุณกับนักการเมืองชั้นนำของพรรคสหชีพเป็นจำนวนไม่น้อย พวกเราชาวกรุงก็ไม่ตื่นตัวกันเพียงพอ เพราะเราไม่รู้จักนักการเมืองเหล่านั้น เราไม่เห็นความสำคัญของเขาในภาคอีสาน...เราสนใจแต่เรื่องของเราชาวบางกอกหรือความกินดีอยู่ดีของชนชั้นเราเท่านั้นเอง[724]

ในปลายทศวรรษ 2490 จนถึงทศวรรษ 2500 นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เล่าว่า *"การเมือง"* ยังคงมีอิทธิพลต่อทัศนคติแบบอนุรักษ์นิยมของตนเป็นอย่างมาก

*ในระยะเวลาดังกล่าว **หนังสือพิมพ์สยามรัฐ**คัดค้านการนำเอานายปรีดีกลับเข้าเมืองไทยทุกวิถีทาง โดยหาทางทำลายชื่อเสียงเกียรติคุณด้วยประการต่าง ๆ และโยงกรณีนายปรีดีสู่กรณีสวรรคตอีกจนได้*

ผลก็คือจอมพลสฤษดิ์ได้รับพระราชพลังหนุนให้โค่นล้มจอมพล ป. และ พล.ต.อ.เผ่า จนสำเร็จ ทั้งนี้โดยมีคึกฤทธิ์รวบรวมพลังทางหนังสือพิมพ์และยั่วยุนักศึกษาให้ด้วย มิไยต้องเอ่ยถึงสหรัฐอเมริกาซึ่งเข้ามามีอิทธิพลเหนือรัฐบาลไทยและทหารไทยอย่างเกินพอดีไปแล้ว

...สฤษดิ์ใช้กโลบายเรื่องกรณีสวรรคตและเรื่องคอมมิวนิสต์ ตลอดจนเรื่องมหาชนรัฐโจมตีนายปรีดีอย่างลับ ๆ หาว่าคิดจะกลับเข้ามาเป็นประธานาธิบดีเลยด้วยซ้ำ ทั้งนี้โดยมีสยามรัฐคอยขานรับในเรื่องปล่อยข่าวลือเรื่องนี้...แล้วจะไม่ให้คนอย่างข้าพเจ้าพลอยเชื่อถือตามไปด้วยกระไรได้[725]

---

[723] เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-38.

[724] เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

[725] เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

หนังสือที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์อ่านมาตั้งแต่ยังเยาว์วัย ก็มีส่วนทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความคิดอนุรักษ์นิยมอย่างเข้มข้น ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า

> *ว่าจำเพาะตัวข้าพเจ้าเอง แม้เมื่อเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษา ได้เริ่มหาหนังสือจากหอพระสมุดมาอ่านอยู่อย่างขะมักเขม้น เช่น* ***สาส์นสมเด็จ*** *...โดยที่สมัยนั้นตลาดหนังสือก็อุดมไปด้วยเรื่องราวที่ยกย่องสมัยเจ้าโดยโยนความผิดต่าง ๆ ไปให้คณะราษฎร หนังสือของ "ไทยน้อย" "นายหนหวย" ฯลฯ ล้วนสรรเสริญ* ***เจ้าฟ้าประชาธิปก ราชันย์ผู้นิราศ*** *และพระองค์เจ้าบวรเดช ยังบุคคลเช่นพระยาศราภัยพิพัฒ ผู้เขียนเรื่อง* ***ฝันร้ายของข้าพเจ้า*** *ออกมาในช่วงนี้อีกด้วย*[726]

ในขณะที่อ่านหนังสือข้างต้น บรรยากาศทางการเมืองก็ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ตั้งความหวังไว้ที่บรรดา *"ขุนนางเก่า"* โดยที่เชื่อว่าเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ยุติธรรมยิ่งกว่าผู้มีอำนาจในเวลานั้น

> *รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์...ได้มีขุนนางเก่าเข้าร่วมด้วย และมีทีท่าว่าจะสามารถมาก หาก "ถูกจี้" ออกไปเสียก่อน เราจึงฝันหวานกันว่าท่านผู้บริสุทธิ์ยุติธรรมในสมัยราชาธิปไตยเหล่านี้ ถ้ามีโอกาสคงปกครองบ้านเมืองได้ดีกว่าพวกคณะราษฎรเป็นแน่แท้... ข้าพเจ้ารำคาญมานานแล้วที่วันที่ 24 มิถุนายนกลายมาเป็นวันชาติ และคณะราษฎรก็ปกครองแผ่นดินมาถึง ๑๕ ปีแล้ว แต่ชีวิตอย่างเรา ๆ ก็ไม่เห็นมีอะไรดีขึ้น...*[727]

กระแสนิยมรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ และบรรยากาศหลังสงครามที่ข้าราชการและคนไทยทั่วไปเดือดร้อนจนหวนนึกถึง "เมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี" ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้แม้แต่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเองก็เห็นความสำคัญของการรื้อฟื้นขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่าง ที่เคยมีอยู่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น ประเพณีก้มลงกราบถวายบังคม พระราชพิธีถวายพระเพลิง ตลอดจนงานพระราชพิธีบรมราชาภิเศก พร้อมกันนั้น จอมพล ป.ยังได้เชิญเจ้านายและขุนนางเก่า ๆ เข้าร่วมรัฐบาล ซึ่งทำให้กระแสอนุรักษ์นิยมมีพลังมากขึ้นอีก รวมทั้งทำให้นิยมรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหารด้วย ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

---

[726] เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

[727] เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

แม้จอมพลพิบูลจะจี้รัฐบาลควงออกไปแล้ว แต่ก็ฉลาดในการรักษาโครงสร้างอย่างวิธีการของพรรคประชาธิปัตย์... เขายังเชิญเจ้านายและขุนนางเก่า ๆ ตลอดจนพวกปฏิกิริยา เข้าอยู่ในคณะรัฐมนตรีของเขาด้วย เช่น พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย (ซึ่งทรงเก่งกล้าทางการคลังอย่างที่หาตัวจับไม่ได้ในเวลานั้น) พระยาเทพหัสดินทร์...และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น...แล้วเราจะไม่ชอบพอรัฐบาลพิบูลสงครามกระไรได้ เพราะมีทั้งผู้สำเร็จราชการ องคมนตรี วุฒิสภา คอยคานอำนาจไว้ และให้ความรับรองอย่างถูกต้องถ่องแท้อีกด้วย โดยที่ท่านเหล่านี้ส่วนมากเป็นตัวแทนมาจากสายราชาธิปไตย ย่อมช่วยกระพือความคิดอนุรักษ์นิยมเดิมของเราให้เคารพเลื่อมใสรัฐบาลใหม่อยู่เองเป็นธรรมดา[728]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวด้วยว่าอังกฤษและสหรัฐอเมริกาเป็นอภิมหาอำนาจที่คนในครอบครัวนับถือ ได้รับรองรัฐบาลของจอมพลป. ซึ่งมีส่วนทำให้คนในครอบครัวสนับสนุนรัฐบาลมากขึ้น ส่วน **หนังสือพิมพ์สยามรัฐ** และ *"หนังสือพิมพ์ปฏิกิริยาต่าง ๆ ล้วนมีอิทธิพลแก่คนอย่างข้าพเจ้ากันมิใช่น้อย"*[729] นอกจากนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังกล่าวถึงครูและพระเถระแห่งวัดเบญจมบพิตรและวัดสามพระยาว่า *"ครูและพระซึ่งมีอิทธิพลทางด้านปลูกปั้นทัศนคติของผู้คน ถ้าอยู่ในแวดวงของชนชั้นกลางหรือชั้นสูงแล้วย่อมเป็นไปในทางอนุรักษ์สถานะเดิมและนิยมรัฐบาลเผด็จการยิ่งกว่าประชาธิปไตย"*[730] อีกด้วย

การไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ มิได้ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เปลี่ยนไปนิยมระบอบเสรีประชาธิปไตยมากนัก แม้ว่าสถาบันที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เลือกเรียนจะมีบรรยากาศแบบเสรีนิยมมากกว่าสถาบันที่เจ้านายนิยมไปเรียนกันดังกล่าวมาแล้ว แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กลับรู้สึกว่าการเรียนในอังกฤษทำให้ตนมีความคิดแบบอนุรักษ์นิยมเข้มข้นยิ่งขึ้น

เมื่อข้าพเจ้าออกไปเรียนหนังสือในอังกฤษ ถึงจะได้เรียนกฎหมายรัฐธรรมนูญแต่ปีแรก แต่บรรยากาศในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยและในเนติบัณฑิตยสภา ล้วนเป็นไปในรูปแบบของศักดินา ของราชาธิปไตย ยิ่งกว่าที่จะสนับสนุนประชาธิปไตยแทบทั้งสิ้น ***ทั้งยังไปได้จิตสำนึกที่ผิด ๆ มาด้วยว่าจำเพาะคนอังกฤษหรือเชื้อสายแองโกลแซกซันเท่านั้น จึงจะบริหาร***

---

[728] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

[729] เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

[730] เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

> ***ราชการแผ่นดินได้ตามแบบประชาธิปไตย*** *แม้กระนั้นอาจารย์ที่ปรึกษาของข้าพเจ้าที่มหาวิทยาลัยอังกฤษยังบอกไว้ด้วยว่า ที่อังกฤษยิ่งใหญ่ได้เพราะพวกอภิชนปกครองต่างหาก เมื่ออังกฤษเป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้นเพียงใด อาณานิคมก็ทรุดเซลงเพียงนั้น ทั้งนี้เพราะอภิสิทธิ์ชน (aristocrats) เท่านั้น ที่รู้จักให้ความยุติธรรม เพราะมีศักดิ์ศรีของชนชั้นสูง โดยได้รับการศึกษามาในเรื่องความชอบธรรม หรือความไม่ถลากไถล (fairness) ที่จะเรียกร้องต้องการเสมอภาพ ภราดรภาพ และเสรีภาพนั้น เป็นความบ้าคลั่งของพวกฝรั่งเศส...แล้วจะให้คนอย่างข้าพเจ้าเลื่อมใสประชาธิปไตยกระไรได้...*[731]

บรรดาผู้จบการศึกษาจากประเทศอังกฤษทั้งก่อนหน้าและในยุคเดียวกับสุลักษณ์ ศิวรักษ์ จึงมีแนวความคิดที่เห็นว่า การปกครองแบบราชาธิปไตยดีกว่าการปกครองแบบประชาธิปไตย กล่าวคือเห็นว่า *"การปกครองสมัยราชาธิปไตยนั้น เจ้านายท่านปกครองด้วยความร่วมมือของขุนนางข้าราชการที่เป็นผู้ดี ส่วนระบบที่เรียกว่าประชาธิปไตยนั้น คือการปล่อยให้ไพร่มาครองบ้านครองเมือง มันจะยุ่งเหยิงเลอะเทอะปราศจากความสุภาพราบเรียบ"*[732]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เองมีภูมิหลังที่ทำให้ไม่นิยมระบอบประชาธิปไตยมากเป็นพิเศษ นอกจากภูมิหลังในวัยเยาว์ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว การไม่นิยมระบอบประชาธิปไตยยังเป็นผลสืบเนื่องมาจากหนังสือในภาษาต่างประเทศที่ชอบอ่าน และอิทธิพลทางความคิดของบาทหลวงที่เคยสอนในโรงเรียนอัสสัมชัญอีกด้วย ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เล่าว่า

> *ข้าพเจ้ายังชอบใจอ่านงานเขียนของเอ็ดมัน เบิร์ก ที่ต่อต้านการปฏิวัติฝรั่งเศสอยู่ด้วย โดยได้รับเชื้อเดิมมาจากบาทหลวงที่โรงเรียนอัสสัมชัญ อันเรียกวอลแตร์ รุสโซ โรเบสปิแอร์ และคณะปรัชญาเมธีประชาธิปไตยในสมัยศตวรรษที่ ๑๘ ว่า พวกบ้าคลั่งนอกศาสนามาแล้วด้วย โดยที่เห็นว่ามาร์กซ์และเลนินเป็นผีห่าซาตานไปเลย โดยที่รัฐบาลพิบูลสงครามก็ปลุกผีคอมมิวนิสต์พร้อม ๆ กับโจมตีประชาธิปไตยที่มีราษฎรเป็นใหญ่พร้อมกันไปด้วยในตัว*[733]

---

[731] เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-44. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[732] เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

[733] เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เล่าว่า เมื่อกลับจากอังกฤษแล้ว *"ผู้คนที่ข้าพเจ้าคบหาสมาคมก็ล้วนเป็นเจ้านายและขุนนางเก่า ๆ แก่ ๆ หาไม่ก็พวกอนุรักษ์นิยมแทบทั้งสิ้น ซึ่งรวมถึงนักเรียนอังกฤษทั่ว ๆ ไปด้วย ข้าพเจ้าไม่เคยคบหาสมาคมกับคนที่มีหัวก้าวหน้า ที่รักประชาธิปไตย ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าทำไมผู้คนจึงไปติดคุกติดตะรางกัน..."*[734]

การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ สมาคมกับชนชั้นสูงมาก และเป็นที่โปรดปรานของชนชั้นสูงจำนวนไม่น้อย มีผลอย่างยิ่งต่อแนวความคิดต่าง ๆ ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่เสนอต่อสังคม ดังมีผู้เขียนไว้ใน *"คำนำ"* ของหนังสือ **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์** ดังต่อไปนี้

> *ส.ศิวรักษ์ชอบอ่านหนังสือเก่า ชอบธัมมะธัมโม ชอบพูดและเขียนถึงเรื่องเก่า ๆ ...เขาเริ่มสะสมหนังสือเก่ามาแต่สมัยอยู่มัธยมปีที่ 3 ที่หาซื้อไม่ได้เขาก็อาศัยอ่านจากหอพระสมุดวชิรญาณ นักเขียนที่เขาโปรดปรานมาแต่ต้นเห็นจะได้แก่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เขาติดตามและเสาะหาพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านมาอ่านอย่างกระหาย และอย่างเคารพบูชา ...*
>
> *จากการที่ ส.ศิวรักษ์ ติดตามอ่านพระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพอย่างเอาจริงเอาจังนี้เอง ที่ทำให้เขาเกิดความรู้และความประทับใจในความคิดอ่านและความเป็นอยู่อย่างไทย แม้จนลีลาการเขียนหนังสือเขาก็ถือเอาสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นครูนี้เองที่เป็นพื้นฐานและเป็นแรงบันดาลใจให้เขาแสวงหาความรู้และเสาะหาผู้รู้เรื่องไทย ๆ สืบมา ที่เขาเข้ามอบตัวเป็นลูกศิษย์พระยาอนุมานราชธนก็ดี ที่เขาถวายตัวเป็นลูกศิษย์พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรก็ดี หรือการที่เขาเข้าเฝ้าเจ้านายตามวังและตำหนักต่าง ๆ ก็ดี เหล่านี้ล้วนเกิดจากแรงบันดาลใจในอันที่จะแสวงหาความรู้เรื่องไทย ๆ นี้แลเป็นสำคัญ...เจ้านายที่เขาเข้าเฝ้ามักจะโปรดและประทานความรู้ต่าง ๆ ให้จนอาจกล่าวได้ว่า ส.ศิวรักษ์เป็นผู้ที่รู้เรื่องไทย ๆ มากที่สุดและดีที่สุดผู้หนึ่ง เมื่อเขาพูดหรือเขียนเกี่ยวกับเรื่องของความเป็นไทย จึงชวนอ่านและชวนคิด ดังเช่นเรื่อง* ***เอกลักษณ์ของสังคมไทย*** *และเรื่อง* ***เรื่องเก่าเล่าใหม่*** *หรือ* ***ช่องว่างระหว่างกาล*** *เป็นต้น... เขาภาคภูมิใจในความเป็นไทย เข้าใจและเห็นใจในความสำเร็จและความผิดพลาดของบรรพบุรุษไทย ที่สำคัญก็คือเขากล้าหาญพอที่จะเรียนรู้*

[734] เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

จากความสำเร็จและความผิดพลาดในอดีต แล้วนำเอามาเป็นบทเรียนสำหรับคนไทยในปัจจุบัน[735]

ดังนั้น งานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ซึ่งได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่มากขึ้นและกว้างขวางขึ้นในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา จึงแสดงให้เห็นว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์เคยเป็นปัญญาชนที่สืบทอดความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักเป็นเวลานาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ที่

นิยมยกย่องสถาบันชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ต้องการให้ชนชั้นปกครองหรืออภิสิทธิ์ชนปกครองบ้านปกครองเมือง โดยพยายามหาคนที่สามารถ บริสุทธิ์ยุติธรรม มาดำเนินงานด้านรัฐ ...ใช้อำนาจเพื่อความมั่นคงของชาติ...[736]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เคยเล่าถึงความเป็น *"นักกษัตริย์นิยม"* ของตนไว้ด้วยว่า *"ความเป็นนักกษัตริย์นิยม Monarchist หรือราชนิยม Royalist ของข้าพเจ้านั้น ยังจำได้ดี ว่าได้เคยพูดกับเพื่อนไทยที่บีบีซี ว่าเคราะห์ดีที่เมืองไทยยังเป็นราชอาณาจักร หากเป็นสาธารณรัฐข้าพเจ้าคงทนไม่ได้แน่ ๆ"*[737]

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 มาแล้ว ที่**สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอให้คนไทยรักษา *"ความเป็นไทย"* ด้วยทัศนะวิพากษ์วิจารณ์** มิใช่การรักษา *"ความเป็นไทย"* ทุกอย่างเอาไว้โดยปราศจากความรู้สึกนึกคิดที่เป็นของตนเอง ดังความตอนหนึ่งใน "คำนำ" หนังสือ **คันฉ่องของ ส.ศิรักษ์** ซึ่งบรรณาธิการเขียนไว้ ดังนี้

*บทนำ (**สังคมศาสตร์ปริทัศน์**) เรื่อง **อนาคตของไทยอยู่ที่ไหน** ของ ส.ศิวรักษ์ สร้างความฮือฮาไว้มาก ด้วยเขากล้าถึงขั้นเขียนเตือนพระสติองค์พระเจ้าอยู่หัว ...ที่ ส.ศิวรักษ์ แสดงออกอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมาเช่นนี้ คนที่ยกย่องสถาบันเจ้าอย่างหลับหูหลับตา...ย่อมจะเห็นไปว่าเป็นการหมิ่นเหม่ หรือกำเริบเสิบสาน หรือ ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง แต่สำหรับคนที่ยกย่องสถาบันเจ้าอย่างมีมนสิการย่อมจะเห็นด้วยกับที่ ส.ศิวรักษ์ได้กล่าวไว้ว่า*

---

[735] จิตรกร ตั้งเกษมสุข, "คำนำบรรณาธิการ" **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์.** หน้า "คำนำ".

[736] ส. ศิวรักษ์, "นายปรีดี ที่ข้าพเจ้ารู้จัก ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์.**

[737] เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

> ***"วิสัยบัณฑิตสถาบันใดที่มีอยู่ พึงอนุรักษ์ไว้อย่างเป็นมนสิการที่สุดเท่าที่จะทำได้ แม้ต้นไม้ โบราณสถานเรายังควรอนุรักษ์ไว้อย่างเต็มที่ ก็สถาบันที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ทางการเมือง และคุณธรรม จะไม่รักษาไว้อย่างชีวิตจิตใจกระไรได้ แต่การอนุรักษ์นั้นต้องกระทำกันทุกฝ่าย อย่างการรักษาวัดที่มีคุณค่าทางศิลปะและประวัติศาสตร์ พระต้องทำเท่าๆ กับชาวบ้าน และทางราชการ ...สถาบันเจ้าก็ฉันนั้น คือต้องขึ้นอยู่กับทั้งเจ้าและไพร่ และขุนนางข้าราชการ รวมทั้งฝ่ายทหาร พลเรือน และคณะองคมนตรีด้วย ไม่ใช่เป็นแต่ลูกขุนพลอยพยัก ที่เห็นเป็นความศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์ จนไม่กล้าทัดทานไม่กล้าวิพากษ์วิจารณ์แต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย"***[738]

ในทศวรรษ 2500 นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอให้อนุรักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยการทำให้เป็นสถาบันที่อยู่เหนือการเมือง โดยเห็นว่าในการเมืองนั้นมีการแบ่งฝักฝ่ายและมี *"ความโสมม"* รวมอยู่ด้วย พระมหากษัตริย์จึงไม่พึงเกลือกกลั้วกับการเมือง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ระบุว่า *"เราควรอนุรักษ์สถาบันนี้ไว้ในฐานสถาบันที่สูงส่งเหนือความเกลือกกลั้วทางการเมือง อันเป็นเรื่องที่มีฝักมีฝ่าย และมีความโสมมรวมอยู่ในนั้น"*[739]

นอกจากนี้ในทศวรรษ 2500 และ ทศวรรษ2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีแนวความคิดหลายประการที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ เช่น ไม่ยึดมั่นเฉพาะพุทธศาสนานิกายเถรวาทและพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม เห็นคุณค่าของสามัญชนและต้องการให้สามัญชนมีสิทธิทางการเมือง สนับสนุนเรื่องสิทธิมนุษยชน ฯลฯ ดังได้กล่าวมาแล้ว และจะกล่าวเพิ่มเติมต่อไปข้างหน้า

กระนั้นก็ตาม ในช่วงทศวรรษ 2500 จนถึงทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ภายใต้มโนทัศน์ *"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"* คล้ายคลึงกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ เป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือสุลักษณ์ ศิวรักษ์ จะให้คุณค่าแก่ระบอบการปกครองเดิมเป็นอย่างสูง โดยเห็นว่าระบบศักดินาไทยแตกต่างจากตะวันตก เพราะวิถีชีวิตของผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองมิได้แตกต่างกันมากนัก อีกทั้งยังมีช่องทางให้เลื่อนชั้นทางสังคม มิได้แบ่งชนชั้นอย่างตายตัว และที่สำคัญก็คือในระบบศักดินาของไทย มีการนับถือพุทธศาสนา ซึ่งธรรมะของพุทธศาสนาได้ทำให้การสะสมทรัพย์และอำนาจอยู่ในขอบเขตจำกัด

---

[738] จิตรกร ตั้งเกษมสุข, "คำนำบรรณาธิการ" **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์.** หน้า "คำนำ".

[739] อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า "คำนำ".

นอกจากนี้ประชาชนก็มีอิสระพอสมควร และยิ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์อำนาจมากก็ยิ่งมีอิสระมากขึ้น โดยที่ประชาชนในหมู่บ้านจะสร้างระบบที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันยิ่งกว่าจะแข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน[740]

เป็นที่น่าสังเกตว่าทัศนะต่ออดีตของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เช่นที่กล่าวข้างต้นนี้ยังคงดำรงอยู่ต่อมาในระยะหลัง แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะโจมตีชนชั้นปกครองในยุค *"ปัจจุบัน"* มากขึ้นก็ตาม เช่น ในกลางทศวรรษ 2520 ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนเรื่อง **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ** ก็ได้กล่าวในทำนองเดียวกันกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่า ระบบศักดินาของไทยมิได้มีการกดขี่เหมือนศักดินาฝรั่ง เพราะเกิดขึ้นจากเงื่อนไขที่ต้องเกลี้ยกล่อมเอาใจผู้อยู่ใต้ปกครอง เพื่อให้ราชอาณาจักรมีกำลังคน ทั้งนี้เพราะที่ดินมีอยู่มากมายแต่มีประชากรน้อย ซึ่งทำให้ผู้ปกครองต้องเอาใจและให้อิสระแก่ผู้อยู่ใต้ปกครองมาก มิฉะนั้นผู้อยู่ใต้ปกครองก็จะหนีเข้าป่าหรือหนีไปสวามิภักดิ์ต่อผู้ปกครองแคว้นอื่นที่ให้ความยุติธรรมมากกว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่าลักษณะที่ผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองต่างพึ่งพาและเกื้อกูลซึ่งกันและกันนี้ ***"เป็นความน่ารักของสังคมไทยในอดีต"*** ซึ่งเห็นได้ชัดในสมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตาม ทัศนะต่อสังคมอยุธยาของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในกลางทศวรรษ 2520 แตกต่างจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แต่กลับคล้ายคลึงกับหลวงวิจิตรวาทการ นั่นคือ เห็นว่าระบบศักดินาของไทยสมัยอยุธยาเลวลงเพราะรับอิทธิพลของศาสนาฮินดูจากวัฒนธรรมเขมร ซึ่งทำให้ระบบศักดินาไทยติดอยู่กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และไสยศาสตร์เรื่อยมา[741]

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ถึงแม้ในกลางทศวรรษ 2500 สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเห็นพ้องกับปัญญาชนกระแสหลักว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* แต่ก็ตระหนักในปัญหาความทุกข์ยากของคนในบางภาคอยู่ด้วย ดังความว่า

> *"ในน้ำมีปลาในนามีข้าว" ดูจะเป็นถ้อยคำที่พูดถึงกันมากที่สุด...ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าเมืองไทยเรานี้มีความอยู่ดีกินดี ดินฟ้าอากาศอำนวย อาหารการบริโภคสมบูรณ์* ***(โดยเฉพาะถ้าเราไม่มองให้เห็นถึงสภาพของสังคมอัน***

---

[740] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **จดหมายเหตุจากถนอมถึงคึกฤทธิ์ (ผ่านสัญญาและเสนีย์)** กรุงเทพฯ: พิฆเณศ, 2518. และโปรดดูบทสัมภาษณ์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่อง "ปัญหา อุปสรรค และแนวโน้มของระบบประชาธิปไตย" โดยโครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 23 ธันวาคม 2525 และ 7 มีนาคม 2526. หน้า 14-15.

[741] ส. ศิวรักษ์, **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2526. หน้า 360-363.

ทุกข์ยากในบางภาคของประเทศ *แม้กระนั้นเราก็ดีกว่าเพื่อนบ้านอื่น ๆ โดยทั่วไป)*[742]

แม้สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะต้องการให้คนไทยภาคภูมิใจใน *"ความเป็นไทย"* เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ แต่เมื่อกล่าวว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้เตือนคนไทยด้วยว่า ถึงแม้ *"เมืองไทยนี้ดี"* คนไทยก็ไม่ควรหลงตัวเอง แต่ควรจะติตัวเองเพื่อปรับปรุงเมืองไทยให้ดีขึ้นอีก ทั้งนี้โดยจะต้องรู้จักวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตัวเองให้มากขึ้น[743]

อาจกล่าวได้ว่า ในทศวรรษ 2500 และทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอทัศนะต่าง ๆ ภายใต้กระบวนทัศน์ครอบงำที่ปัญญาชนกระแสหลักร่วมกันสร้างขึ้น แม้จะมีความคิดพื้นฐานหลายประการแตกต่างออกไป แต่ก็ยังไม่พ้นจากกรอบของ "กระบวนทัศน์ครอบงำ" ดังกล่าว ดังเห็นได้ชัดเจนจากบทความ ***"ประชาธิปไตยในอนาคต"*** ที่ตีพิมพ์ใน **สยามสมัย** ใน พ.ศ.2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็กล่าวถึงระบอบราชาธิปไตยในแง่ดี และมองการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ว่าไม่ควรจะเกิดขึ้น ดังความว่า

> *ว่าที่จริงระบอบประชาธิปไตยแท้ ๆ นั้น ไม่ใช่ดีวิเศษอะไรมากมายนัก คนไทยแต่ไหนแต่ไรมาก็ไม่เคยใฝ่ฝันต้องการลัทธิการปกครองดังกล่าว* ***เจ้านายท่านปกครองบ้านเมืองมาแต่โบราณสมัย ก็เรียบร้อยร่มเย็นเป็นสุขเรื่อยมาเป็นส่วนมาก เสรีภาพก็มีมากพอควรแก่อัตภาพ การปกครองตนเองก็เป็นไปได้มากพอสมควร การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในทางวิวัฒนาการ ล้วนมีมาแต่เบื้องบน*** *การเลิกทาสก็ดี ให้การศึกษาก็ดี ตลอดจนการปรับปรุงการปกครอง รัฐบาลที่มิได้เรียกตนเองว่าประชาธิปไตยได้หยิบยื่นให้โดยไม่มีผู้เรียกร้องทั้งสิ้น* ***ประชาราษฎรไม่ว่ามีกำเนิดต่ำต้อยเพียงใด ก็มีโอกาสไต่เต้าเข้าสู่ระบบราชการจนถึงตำแหน่งสูงสุด มีโอกาสค้าขายให้ร่ำรวยได้อย่างมหาศาล และจะถือลัทธิใด ศาสนาใด ก็ได้ทั้งสิ้น ยังการแสดงทัศนคติต่าง ๆ ทางหน้าหนังสือพิมพ์ ก็ดูจะมีเสรีภาพยิ่งกว่าสมัยที่เรียกตนเองว่าอยู่ภายใต้ประชาธิปไตยเสียอีก*** *ครั้นอยู่ ๆ มา ก็มีบุคคลกลุ่มหนึ่งปฏิวัติรัฐประหารขึ้น อ้างว่าทำการเพื่อ*

---

[742] ส. ศิวรักษ์, "ปริทัศน์สังคมไทย" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 3 (2506) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ศยาม, 2541. หน้า 12. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[743] เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

ประชาธิปไตย ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลราชาธิปไตย ก็เตรียมหยิบยกให้อยู่ และเมื่อบุคคลคณะนั้นยึดอำนาจได้สำเร็จแล้ว ก็หาได้นำประชาธิปไตยมาให้ประชาราษฎรสมคำอ้างไม่[744]

จะเห็นได้ว่าในทศวรรษ 2500 จนถึงกลางทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอภาพอดีตของไทยในสมัยราชาธิปไตยภายใต้มโนทัศน์ *"ความเป็นไทยทำให้เมืองไทยนี้ดี"* อย่างชัดเจน นับเป็นการตอกย้ำความทรงจำเกี่ยวกับอดีตชุดเดิมที่ปัญญาชนกระแสหลักสร้างขึ้น ส่วนภาพของสภาพสังคมไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็มีความเห็นเช่นเดียวกับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวลง และโจมตีคณะราษฎรว่า *"พอเข้ามามีวาสนาไม่ทันไร ก็เกิดวิวาททะเลาะกัน หลงอำนาจบุญบารมีของตัวเองกัน และเกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงขึ้น คนดีก็เลยทำการอยู่ไม่ได้ นี้เป็นต้นเหตุของความหายนะสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้"*[745]

อนึ่ง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ยังชี้ให้เห็นด้วยว่าความเปลี่ยนแปลงในทางที่เลวลงของสังคมไทย เกิดจากการละทิ้งคุณค่า *"ความเป็นไทย"* แล้วหันไปรับรูปแบบการปกครองจากต่างประเทศโดยไม่ปรับให้เหมาะสมกับสังคมไทย ทั้งนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นในแง่ที่ว่าได้ทำให้เกิดช่องว่างระหว่าง *"อภิสิทธิ์ชน"* กับประชาชนมากขึ้น และเป็นการทำลายวิถีชีวิตของประชาชนในชนบท ซึ่งต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก ที่ต้องการพัฒนาประเทศในด้านเทคโนโลยีและทางวัตถุแบบตะวันตกอย่างเต็มที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ว่า อิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตะวันตกที่เปลี่ยนจากอิทธิพลของยุโรปมาเป็นสหรัฐอเมริกา ได้ทำให้คนส่วนน้อยกับคนส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ต่างกันมากขึ้น เพราะระบบเศรษฐกิจในระบอบใหม่มีการเอารัดเอาเปรียบมากขึ้น ระบบการเมืองก็ไม่เอื้อต่อคนส่วนใหญ่ ถึงแม้ผู้ปกครองจะอ่อนแอและไร้คุณธรรมมากเพียงใด แต่ตราบใดที่ยังไม่ได้ทำอะไรที่กระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของอภิสิทธิ์ชน ก็สามารถจะมีอำนาจอยู่ได้ ราชการฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการไร้ประสิทธิภาพ และฝ่ายนิติบัญญัติถูกลิดรอนอำนาจโดยคณะรัฐประหาร ขณะเดียวกันวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของประชาชนในชนบทก็ถูกทำลายลงจากหลายปัจจัย ได้แก่ระบบราชการ การศึกษาแผนใหม่ สื่อมวลชน และการโฆษณาชวนเชื่อต่าง ๆ จนทำให้ประชาชน

---

[744] ส. ศิวรักษ์, "ประชาธิปไตยในอนาคต" ใน **ส. ศิวรักษ์ปริทัศน์รัฐไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2545. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สยามสมัย** เมษายน 2510 พิมพ์ครั้งที่ 2 ใน **สยามยามวิกฤต** กรุงเทพฯ: โกมล คีมทอง, 2527). หน้า 3.

[745] ส. ศิวรักษ์, "บทนำ" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 3, 4 (2509) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ศยาม, 2541. หน้า 9.

ในชนบทขาดความเชื่อมั่นในตนเอง หันไปนิยมวิถีชีวิตที่ฉาบฉวยของคนในเมือง เกิดความเห็นแก่ตัว และมั่วสุมอบายมุขเพื่อหนีโลก ในขณะที่ระบบนิเวศถูกทำลายจนเสื่อมโทรมลง[746]

ในทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังมีความแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ รวมทั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในแง่ที่มีความต้องการจะให้ประเทศไทยเปลี่ยนระบอบการเมืองการปกครองให้เป็น *"ประชาธิปไตย"* มากขึ้น โดยเสนอให้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ให้มีการเลือกตั้งทั่วไป ให้มีการเลือกตั้งในระดับการปกครองท้องถิ่นมากขึ้น และ *"ให้มีการสั่งสอนวิถีทางประชาธิปไตยให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้"*[747] **ขณะเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็กล่าวถึงสังคมของชาวบ้านในแง่ดี** แทนการเน้นมโนทัศน์เดิมของปัญญาชนกระแสหลักที่ว่าชาวบ้านตกอยู่ใน *"วัฏจักรโง่-จน-เจ็บ"*

นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าในทศวรรษ 2500 จนถึงต้นทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเสนอความเห็นว่า คนไทยควรรักษาคุณค่าของมรดกที่บรรพบุรุษทิ้งไว้ให้ โดยเน้นมรดกทางวัฒนธรรมของชนชั้นสูง[748] และยอมรับความไม่เท่าเทียมกันของคนในสถานภาพต่าง ๆ เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก **แต่ในระยะดังกล่าวนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ในแง่ที่เริ่มเห็นว่าคนทุกระดับชั้นมีความเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน** และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังมีความเห็นอกเห็นใจคนด้อยโอกาสอย่างแท้จริง อันทำให้พยายามหาทางช่วยคนด้อยโอกาสให้มีชีวิตที่ดีขึ้น **นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญอย่างแท้จริงแก่เรื่องสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น**[749]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชไม่เคยโจมตีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และไม่เคยให้ความสำคัญกับปัญหาความยุติธรรมในสังคม แต่ในกลางทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์โจมตีทั้งจอมพลสฤษดิ์ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และคณะราษฎร และกล่าวถึงปัญหาความยุติธรรมในสังคมดังปรากฏในบทความเรื่อง **"ภูมิหลังเพื่อการใช้วิจารณญาณในการพิจารณาปัญหาปัจจุบัน"** ซึ่ง

---

[746] ความคิดทำนองนี้ปรากฏปาฐกถาและหนังสือของสุลักษณ์ ศิวรักษ์นับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา.

[747] ส. ศิวรักษ์, "ประชาธิปไตยในอนาคต" ใน **ส. ศิวรักษ์ปริทัศน์รัฐไทย**. หน้า 1-10.

[748] ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากการที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ตีพิมพ์ผลงานของปัญญาชนที่เป็นเจ้านายหลายพระองค์ รวมทั้งการนุ่งผ้าม่วง การเปลี่ยนเครื่องแต่งกายจากนุ่งผ้าม่วงเป็นชุดหม้อห้อม ในทศวรรษ 2510 แสดงถึงการเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมแห่งชาติ จากเดิมที่เห็นว่าวัฒนธรรมของคนชั้นสูงเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ มาเป็นการเน้นให้วัฒนธรรมชาวบ้านเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติแทน

[749] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **ห้าปีจากปริทัศน์** พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2512.

ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ **วิจารณญาณ** ของนิสิตรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในพ.ศ.2515 ในบทความนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์โจมตีผู้ที่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 ว่าเป็นผู้ที่ *"เห็นกงจักรเป็นดอกบัว"* เพราะแท้ที่จริงแล้วการปฏิวัติของคณะราษฎรนั้น เป็นเรื่องที่ *"คนกลุ่มน้อยใช้เล่ห์เพทุบายแย่งอำนาจมาได้สำเร็จ"* และ *"ลุกขึ้นแย่งอำนาจจากเจ้ามาไว้ในพวกตัว แล้วก็โฆษณาชวนเชื่อให้คนเห็นว่าเป็นการนำประชาธิปไตยมาให้ราษฎร คำว่าประชาธิปไตย รัฐสภา และรัฐธรรมนูญ เลยเป็นคำเสียมาแต่บัดนั้น"* สุลักษณ์ ศิวรักษ์โจมตีจอมพลสฤษดิ์ว่า *"ต้องการเป็นใหญ่ถือว่าตัวรับผิดชอบกับบ้านเมืองแต่ผู้เดียว ดังกับว่าบ้านเมืองเป็นของเขาคนเดียวฉะนั้น"* โจมตีจอมพล ป. พิบูลสงครามว่า *"การรัฐประหารที่นำจอมพลแปลก พิบูลสงครามกลับมา...เป็นการเริ่มวิถีทางอันปราศจากอุดมการณ์ใด ๆ เอาเลย นักการเมืองส่วนใหญ่มุ่งที่ประโยชน์ตนและพวกของตนยิ่งกว่าประโยชน์ของแผ่นดินยิ่งขึ้นทุกที การฉ้อฉลขยายตัวขึ้นในวงการรัฐบาลอย่างไม่น่าเชื่อ"* **โดยโจมตีทั้งจอมพลสฤษดิ์ และจอมพล ป. ที่** ***"เดินตามก้นอเมริกัน"*** **อันทำให้** ***"ห่างไกลความเป็นไทยและความเป็นคน"*** ดังความว่า

> *ยิ่งเราเดินตามก้นอเมริกันมากเท่าไร เราขายศักดิ์ศรีของเราง่ายเท่าไร ด้วยหวังเพียงความรวย ความสะดวกสบาย โดยไม่พิจารณาถึงปัญหาความยุติธรรมในสังคมด้วยแล้ว เราก็จะยิ่งห่างไกลจากความเป็นไทยและความเป็นคนยิ่งขึ้นไปทุกที*[750]

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ก่อนสิ้นทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เริ่มมองเห็นข้อบกพร่องของชนชั้นนำในระบอบราชาธิปไตยอยู่บ้าง เช่น เห็นว่าถึงแม้ชนชั้นนำก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จะสามารถปรับปรุงประเทศให้สอดคล้องกับระบอบอาณานิคมของตะวันตกที่แผ่เข้ามา และดึงอำนาจคืนมาจากขุนนางได้สำเร็จ แต่ก็มีความบกพร่องคือไม่ได้กระจายอำนาจสู่ประชาชน ซึ่งทำให้ข้าราชการสามารถเปลี่ยนแปลงการปกครองได้สำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475

ในทศวรรษ 2510 นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ฝากความหวังไว้ที่คนสองกลุ่ม คือนักวิชาการและนักศึกษา

> *ในรูปการเช่นนี้ผมมีความหวังอยู่สองอย่าง อย่างหนึ่งคือพวกนักวิชาการที่ซื่อสัตย์สุจริต ได้มามีบทบาทในการปกครองมากขึ้นทุกที ยังครูบาอาจารย์ที่*

---

[750] ส. ศิวรักษ์, "ภูมิหลังเพื่อการใช้วิจารณญาณในการพิจารณารัฐบาลปัจุบัน" ใน **ส. ศิวรักษ์ปริทัศน์รัฐไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2545. หน้า 25.

สามารถก็มีจำนวนมากขึ้นด้วย ถ้าพวกนี้ไม่ขายตัวยึดวิชาการไว้ ให้คำแนะนำผู้ปกครองประเทศอย่างตรงไปตรงมา หรือแสดงทัศนะอย่างปราศจากอคติมากขึ้นเพียงใด ก็มีทางที่จะกระเตื้องขึ้นได้...ความหวังอีกอย่างคือพวกคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะก็นิสิตนักศึกษา ทั้ง ๆ ที่พวกนี้มีเหลวเละอยู่มาก และห้อมล้อมไปด้วยคุณค่าที่ผิด ๆ แต่ก็ยังมีทางที่จะเป็นตัวของตัวเอง ถ้าได้มีการพูดกันถึงความผิดชอบชั่วดีและการรับผิดชอบร่วมกันในสังคม[751]

ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นการช่วยกันทำงานเพื่อ *"ความถูกต้องดีงาม"* ซึ่งเป็นอุดมคติแห่งชีวิตและอุดมคติทางสังคมของสุลักษณ์ ศิวรักษ์

ถ้ามนุษย์เริ่มเห็นศักดิ์ศรีของกันและกัน เริ่มช่วยกันอย่างจริงจัง อย่างเสมอบ่าเสมอไหล่ และรู้จักรวมตัวกันเพื่อความถูกต้องดีงาม ถึงข้างบนจะกุมอำนาจไว้อย่างไร ก็มีทางขยายวงแห่งอำนาจให้กว้างขวางออกไปได้ยิ่งขึ้นด้วย[752]

ในปลายทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เริ่มยอมรับว่าผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 อาจจะหวังดีต่อบ้านเมือง แต่ก็ยังเห็นว่าระบอบประชาธิปไตยที่ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองคิดจะนำมาใช้ในสังคมไทยนั้น ไม่สามารถจะซึมซาบในสังคมไทยได้ เพราะมีลักษณะเป็นการยัดเยียดจากผู้ที่ไปเรียนมาจากต่างประเทศ ซึ่งไม่มีความเข้าใจในรากฐานเดิมของสังคมและวัฒนธรรมไทยอย่างเพียงพอ ประชาชนนั้นถึงแม้ว่าจะเกลียดเจ้าและข้าราชสำนักบางคน แต่ก็ยังนิยมระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตย อีกทั้งคณะราษฎรเองก็มีความขัดแย้งภายในมาก จนไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังในการวางรากฐานการศึกษาให้คนเข้าใจระบอบประชาธิปไตย ส่วนการพัฒนาประเทศซึ่งเลียนแบบตะวันตกก็เป็นไปอย่างฉาบฉวย และการตัดสินใจต่าง ๆ ยังคงรวมศูนย์อำนาจไม่ต่างไปจากสมัยราชาธิปไตย ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าอันตราย[753]

ในครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา คือในสมัย *"รัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ และสภาสนามม้า"* เป็นช่วงเวลาที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ *"เกิดญาณทัศนะขึ้น"* ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์

---

[751] เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

[752] เรื่องเดียวกัน.

[753] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **จดหมายเหตุจากถนอมถึงคึกฤทธิ์ (ผ่านสัญญาและเสนีย์)** กรุงเทพฯ: พิฆเณศ, 2518.

อธิบายว่า *"เพราะเห็นความฉ้อฉลของชนชั้นปกครองมากขึ้น และเห็นว่าเจ้าก็ดีไพร่ก็ดี ล้วนเป็นคนเหมือนกัน ทั้งยังรู้จักพระรู้จักพระยามากขึ้น จึงเห็นว่าท่านเหล่านี้หลายคนเป็นคนดี หลายคนเป็นคนเลว โดยที่ส่วนมากมักดูถูกราษฎรด้วยกันทั้งนั้น"*[754] พร้อมกันนั้นก็เห็นว่า *"ถ้าไม่ลงไปหาประชาราษฎรโดยแท้จริง เพื่อให้เขาได้ใช้สิทธิของเขาอย่างจริงจังแล้วไซร้ รัฐบาลนั้น ๆ ไม่มีทางที่จะก้าวไปสู่ประชาธิปไตยได้"*[755] ทั้งนี้เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้มีประสบการณ์เกี่ยวกับราษฎรมากขึ้น กล่าวคือ

> ***ได้ประสบพบเห็นราษฎรตาดำ ๆ เห็นความยากแค้นของเขา เห็นความสามารถของเขา ยิ่งรู้ซึ้งถึงวัฒนธรรมพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน เข้าใจรูปแบบการปกครองของชาวบ้าน โดยโยงไปหาสมัยโบราณ โยงไปหาพุทธปรัชญาว่าด้วยธรรมาธิปไตย...จึงเห็นคุณค่าของประชาธิปไตยที่แท้จริงมากขึ้น*** *โดยที่ได้เผชิญกับรสกันร้อนและเผ็ดมากับเผด็จการด้วยตนเอง ตั้งแต่สมัยถนอม กิตติขจร เรื่อยมาจนถึงธานินทร์ กรัยวิเชียร ฯลฯ ยิ่งเห็นว่าการแก้ปัญหาของบ้านเมืองด้วยการแต่งตั้ง ด้วยการเลือกอภิสิทธิ์ชนขึ้นมาบริหารงานแผ่นดิน โดยเชื่อความสามารถและความบริสุทธิ์ยุติธรรมของบุคคลนั้น เป็นไปไม่ได้เสียแล้ว ไม่ว่าจะใช้สถาบันอันสูงส่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นแกนนำใด ๆ จะใช้อำนาจทหารอันเกรียงไกรใด ๆ ...จะหวนกลับไปหาสมัยบ้านเมืองดีดังกรุงศรีอยุธยาสมัยแรก หรือสมัยแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าฯ นั้น อย่าได้พึงหวัง เพราะ* ***ในอดีตสมัยนั้น ๆ ก็มีความเลวร้ายอยู่มิใช่น้อย****...*[756]

ในปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ยังคงเน้นว่า ***"การหวนกลับไปหาอดีต"*** มีความสำคัญเป็นอย่างมาก แต่มิใช่การกลับไป *"เหมือนอดีต"* ในทุกทาง สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า การ *"ย้อนหลังกลับไปสู่อดีตอย่างเข้าใจให้ถูกต้องถ่องแท้นั้นเป็นการสมควร ...หากเราควรดูให้เห็นทั้งข้อดีและข้อเสีย แล้วนำมาประยุกต์ใช้ โดยน้อมตนลงไปรับใช้ราษฎร ไม่ใช่ดูถูกดูแคลนราษฎร..."*[757]

"สำนึกในอดีต" ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เป็นสำนึกที่ต้องตระหนักในบุญคุณของคนหลากหลายกลุ่ม มิใช่เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น

---

[754] ส. ศิวรักษ์, "นายปรีดี ที่ข้าพเจ้ารู้จัก ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 45.

[755] เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

[756] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[757] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

การขาดความสำนึกในอดีตเป็นเหตุให้เกิดความอกตัญญูกับบรรพชน และคนร่วมสมัย ย่อมทำให้เราไม่รู้จักเติบโตทางสติปัญญา...และการสำนึกถึงบุญคุณของคนในอดีตนั้น ไม่ควรมุ่งไปที่ชนชั้นปกครองเท่านั้น หากควรมองไปที่ชาวไร่ชาวสวนและช่างฝีมือ ตลอดจนศิลปินด้วยเสมอไป...[758]

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และการดำเนินนโยบายขวาจัดโดยใช้อำนาจเผด็จการของรัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียรและกองทัพ รวมทั้งการละเมิดสิทธิเสรีภาพและการปราบปรามฝ่ายที่มีความแตกต่างทางอุดมการณ์จากผู้กุมอำนาจรัฐอย่างรุนแรง ซึ่งทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องพำนักอยู่ในต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ.2521 **ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เปลี่ยนทัศนคติต่อบุคคลและกลุ่มคนไปจากเดิมมากยิ่งขึ้น ในต้นทศวรรษ 2520 สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างชัดเจน** เช่น ระบุไว้ใน **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน** ว่า *"สังคมพุทธในอุดมคติคือสังคมอริยสงฆ์...โดยที่สังคมไทยโบราณได้อิทธิพลจากสังคมนั้นมาแล้วมิใช่น้อย...ควรพยายามต่อไปในแง่ของแก่นแท้...โดยมองไปที่...วัฒนธรรมพื้นบ้าน ความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายเป็นบรรทัดฐาน"*[759]

การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เปลี่ยนทัศนคติต่อบุคคลและกลุ่มคน ดังที่กล่าวข้างต้น ยังเป็นผลมาจากการเรียนรู้ที่มาจากการอ่านชีวประวัติและความคิดของนักคิดสำคัญของโลก เช่น มหาตมะ คานธี เนห์รู ดาไลลามะ ฯลฯ และที่สำคัญก็คือการเรียนรู้จากชีวิตและงานของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร กับการออกค่ายอาสาพัฒนากับนักศึกษา ซึ่งทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เกิดความสนใจปัญหาของชาวไร่ชาวนาอย่างมาก โดยที่ก่อนหน้านี้การเป็นบรรณาธิการวารสารต่าง ๆ เช่น **วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ วิทยาสาร** และ**วิทยาสารปริทัศน์** และการติดตามอ่านวารสารดังกล่าวในระยะหลัง ก็ทำให้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้มีโอกาสอ่านข้อเขียนแสดงความคิดเห็นหรือวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ โดยนักศึกษาและนักวิชาการรุ่นใหม่ เกี่ยวกับปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของไทย ซึ่งเป็นฐานทางความรู้ที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งสำหรับการปรับเปลี่ยนความคิดในเวลาต่อมา จนกระทั่งในที่สุดสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ประกาศอย่างตรงไปตรงมาว่า *"ชาติวุฒิต้องสำคัญน้อยกว่าคุณวุฒิ ...และสตรีจักมีศักดิ์ศรีไม่ด้อยไปกว่าบุรุษเพศ"*[760]

---

[758] ส. ศิวรักษ์, **วิกฤตการณ์ของสยามและทางออก** กรุงเทพฯ: อาศรมวงศ์สนิท, 2537. หน้า 10.

[759] ส. ศิวรักษ์,**พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2522. หน้า 145-146.

[760] ส. ศิวรักษ์, "อุดมการณ์ประชาธิปไตยของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์" ใน **กระเทาะหน้ากากการเมืองไทย**" หน้า 12.

การเปลี่ยนทัศนะต่อบุคคลที่มีความสำคัญที่สุด เพราะสะท้อนการเปลี่ยนจุดยืนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์อย่างชัดเจนที่สุด ก็คือการเปลี่ยนทัศนะต่อนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งนอกจากจะได้รับข้อมูลข่าวสารใหม่ ๆ เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์แล้ว ยังเป็นผลจากการเผชิญกับสถานการณ์ที่ผู้นำกองทัพพยายามผูกขาดอำนาจต่อไป โดยมีการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2514 และการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลโดยฝ่ายต่าง ๆ รวมทั้งฝ่ายอนุรักษ์นิยม ตลอดจนการเคลื่อนไหวของนักศึกษาเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม ต่อต้านการครอบงำทางเศรษฐกิจของต่างชาติ และเรียกร้องรัฐธรรมนูญ จนคลี่คลายมาเป็นเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องทบทวนความเข้าใจของตนเองต่ออดีต รวมทั้งต่อบุคคลสำคัญในอดีต เพื่อจะเข้าใจปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคตได้กระจ่างขึ้น ดังสะท้อนให้เห็นจากหนังสือที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนขึ้นเกี่ยวกับสภาพการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ คือ **ช่วงแห่งการปฏิวัติ**[761]

การเผชิญกับปัญหาทางการเมืองหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 โดยครอบครัวต้องประสบกับการคุกคามของฝ่ายขวา ต้องสูญเสียทรัพย์สินจากการทำลายหนังสือโดย *"ฝ่ายขวา"* ที่เห็นว่าเป็นหนังสือคอมมิวนิสต์ และไม่สามารถเดินทางกลับประเทศได้ แต่ได้มีโอกาสพบปะกับปัญญาชนในประเทศต่าง ๆ ที่ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์อันวิกฤตในสังคมไทย ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องทบทวนมโนทัศน์ต่ออดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสังคมไทยอย่างจริงจังยิ่งขึ้น รวมทั้งประเด็นปัญหาสำคัญ ๆ ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาของคนยากจน สาเหตุของปัญหา และการหาทางออกจากปัญหาเหล่านั้น

ปรากฏว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เห็นผลร้ายของการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ที่มีการผูกขาดอำนาจในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น ทำให้มีคำถามต่อความชอบธรรมของชนชั้นนำในการมีอำนาจและอภิสิทธิ์ต่าง ๆ รวมทั้งมองเห็นความผิดพลาดของชนชั้นนำในยุคต่าง ๆ เพิ่มขึ้นด้วย ขณะเดียวกันก็มองเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านมากขึ้น **จนในที่สุดสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ถึงกับเปลี่ยนจินตนาการเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* หรือ *"สังคมไทย"* ไปในทางที่เห็นว่า *"ฟ้าต่ำ-แผ่นดินสูง"*** และ ***"เจ้า-ข้า ฟ้าเดียวกัน"***

นอกจากจะเขียนหนังสือ ***"ฟ้าต่ำ-แผ่นดินสูง"*** และ ***"เจ้า-ข้า ฟ้าเดียวกัน"*** แล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังได้เขียนหนังสือ **แนวคิดทางปรัชญาไทย** (พ.ศ.2532) ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่เพียงแต่จะมองข้ามบทบาทของ *"วัง"* ในฐานะสถาบันหลักที่ค้ำจุนการแสวงหาความรู้ฝ่ายพุทธและความรู้

---

[761] ส. ศิวรักษ์, **ช่วงแห่งการปฏิวัติ** กรุงเทพฯ: กรุงสยามการพิมพ์, 2517.

อื่น ๆ ของไทย **โดยเน้นแต่เพียง *"บ้าน วัด และโรงเรียน"*** เท่านั้น แต่ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า การยึดติดกับ *"ความเป็นเจ้า-ไพร่"* เป็นอุปสรรคและข้อจะกัดของความรู้และความคิดแบบไทยในสมัยก่อน ซึ่งทำให้ไม่มีการถางทางไปสู่เสรีภาพและเสมอภาคอย่างเพียงพอ[762]

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์วิพากษ์วิจารณ์ **"ฟ้า"** หรือ **"เจ้า"** คือสถาบันพระมหากษัตริย์รวมทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นนำมากขึ้น ก็ต้องมองหาสถาบันที่เป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* ที่ยังคงทำให้ *"ความเป็นไทย"* มีคุณค่าสูงส่ง แล้วพยายามยืนยันคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* ดังกล่าว ซึ่งปรากฏว่า**สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เลือก *"พุทธศาสนา"* ให้เป็นสถาบันสำคัญที่สุด หรือเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* แล้วนำพุทธศาสนามาเป็นฐานคิดในการทำความเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ของสังคมไทย พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า ธรรมะของพุทธศาสนาจะช่วยในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น** พร้อมกันนั้นก็ทุ่มเทในการทำงานต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่ธรรมะของพุทธศาสนาให้ซึมซาบในสังคมไทย

อนึ่ง ในทศวรรษ 2510 นับตั้งแต่เป็นบรรณาธิการ **วิทยาสาร** เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความสนใจปัญหาทางการศึกษาอย่างจริงจัง และพยายามเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาบนรากฐานของ *"ความเป็นไทย"* ดังที่มีผู้วิเคราะห์ไว้ว่า

> *ภายหลังวางมือจาก **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** แล้ว ส.ศิวรักษ์ก็ไปรับหน้าที่บรรณาธิการ **วิทยาสาร** และ **วิทยาสารปริทัศน์** ช่วงนี้เอง ที่เขาได้หันมาสนใจเกี่ยวกับปัญหาด้านการศึกษาของบ้านเมืองอย่างจริงจัง ค่าที่เขาเป็นคนรักภาคภูมิใจ และเข้าใจในความเป็นไทย โดยเฉพาะเรื่องทางพุทธศาสนา อันถือเป็นรากแก้วของวัฒนธรรมไทยนั้น เขาสนใจศึกษาค้นคว้าเป็นพิเศษ เมื่อเขาพูดหรือเขียนเกี่ยวกับการศึกษา จึงพูดและเขียนอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย โดยมิอดีตเป็นบทเรียน กับมีพุทธธรรมเป็นเข็มทิศชี้นำอยู่โดยตลอด ทัศนะทางการศึกษาของ ส.ศิวรักษ์จึงเป็นทัศนะทางการศึกษาของพุทธศาสนิกไทยโดยแท้ เขาเพียรเสนอแนะแนวทางในอันที่จะประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการจัดการศึกษา... ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่อง **การศึกษายุคพัฒนา** และเรื่อง **เรียนมหาวิทยาลัยในทัศนะที่ถูก** กับเรื่อง**ทัศนะในการพัฒนาสังคมไทย***[763]

---

[762] ส. ศิวรักษ์, **แนวคิดทางปรัชญาไทย** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2532.

[763] จิตรกร ตั้งเกษมสุข, "คำนำบรรณาธิการ" **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์** หน้า "คำนำ".

สำหรับปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่ปัญญาชนกระแสหลักต้องเผชิญ คือปัญหาที่ว่า สังคมไทยควรรับอิทธิพลตะวันตกในเรื่องใด รับมากน้อยเพียงใด และควรรักษา *"ความเป็นไทย"* ในแง่ใดเอาไว้ ซึ่งปรากฏว่าปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่เลือกที่จะรับอิทธิพลทางวัตถุและเทคโนโลยีจากตะวันตก และรักษา *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* หรือทางวัฒนธรรมเอาไว้นั้น แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เสนอทัศนะที่คล้ายคลึงกับปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลายในแง่ของการรักษา *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจหรือทางวัฒนธรรมเอาไว้ แต่ในปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความหมายแก่ *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ **เพราะไม่เน้นจิตใจที่ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* แต่เน้นหลักความเสมอภาคและความสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติที่มีอยู่ในพุทธศาสนา** ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ส่วนการรับวัฒนธรรมตะวันตก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เตือนอยู่เสมอถึง *"หายนะภัยจากอารยธรรมตะวันตก"* จึงต้องรับอิทธิพลตะวันตกทุกด้านอย่างมีวิจารณญาณ

> *"การที่จะไม่รับอารยธรรมตะวันตกนั้นไม่ได้ เพราะเขามาบังคับให้เรารับอารยธรรมของเขามากกว่าร้อยปี แต่ถ้ารับอารยธรรมนั้น ๆ โดยไม่มีมนสิการ ก็ย่อมเป็นการแสดงความโง่เขลาเบาปัญญาอย่างที่สุด เมืองไทยสมัยนี้อาจเป็นยุคสมัยแห่งความโง่เขลาที่สุดก็ได้ เพราะผู้คนพากันเห่อในหายนภัยแห่งอารยธรรมตะวันตก โดยหารู้เท่าถึงการณ์ไม่ ทั้งอารยธรรมหรือวัฒนธรรมที่แท้อันมีอยู่คู่บ้านคู่เมืองแต่โบราณนานไกล กลับไม่สนใจไยดี..."*[764]

ท่าทีในการรับอิทธิพลตะวันตกนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางเอาไว้ใน *"พระปัจฉิมวาจาภาษิต"* ก่อนสวรรคต นั่นคือ *"...พวกข้างฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรร่ำเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว"* ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า *"ควรยิ่งนักที่จะตระหนักกันให้จงมาก"*[765] และ

> *ในรัชกาลนั้น ทรงพระอนุสรณ์ถึงความเป็นไทยแบบสยามหรือแบบกรุงศรีอยุธยาเป็นประการสำคัญ โดยที่วัฒนธรรมกระแสนั้นมีเนื้อหาสาระที่พระพุทธศาสนา โดยมีสินธุธรรมและปุราณธรรมหรือภูมิธรรมดั้งเดิมของบรรพชนประกอบด้วย ดังเป็นปราการที่หุ้มห่อความเป็นเลิศไว้อย่างน่าสำเหนียกนัก*[766]

---

[764] เรื่องเดียวกัน.

[765] ส. ศิวรักษ์, **อำนาจของภาษาและสถาบันวิชาการ: เพื่อใคร** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2540. หน้า 5.

[766] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า ในปัจจุบัน *"มีภัยจากอัษดงคตมาเป็นตัวแปรที่ร้ายแรงกว่าในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นไหน ๆ"* และถ้าหากคนไทย *"ไม่คำนึงถึงพระปัจฉิมวาจาภาษิตในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ด้วยแล้ว การสมาทานโลกาภิวัตน์ ย่อมจะนำไปสู่โลกาวิบัติและโลกาวินาศอย่างแน่แท้"*[767]

ทัศนะที่หวั่นเกรงผลร้ายจากการรับอิทธิพลตะวันตกโดยปราศจากการไตร่ตรอง และต้องการรักษา *"ความเป็นไทย"* ไว้เป็นรากฐานของการปรับตัวและการดำรงชีวิตของคนไทยอย่างบรรสานสอดคล้องกันระหว่าง *"ความจริง ความดี ความงาม"* ตามคติพุทธศาสนาเป็นสำคัญเช่นนี้ ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ให้แก่สังคมไทยอย่างจริงจังตลอดมา

การนิยาม "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" ในปลายทศวรรษ 2510 ถึงปัจจุบัน

ดังได้กล่าวแล้วว่า ในราวปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์เปลี่ยนทัศนคติไปจากเดิมเป็นอันมาก **ดังนั้นจึงเริ่มวิพากษ์วิจารณ์สถาบันอันเป็นองค์ประกอบของ *"ความเป็นไทย"* อย่างรุนแรง เนื่องจากเห็นว่าหลายสถาบันมิได้ทำตัวให้ดีตามอุดมคติของ *"ความเป็นไทย"*** นั่นคือ มิได้ทำหน้าที่ของตนเพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข และมิได้ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* เท่าที่ควร นอกจากจะวิพากษ์วิจารณ์เองแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังได้เรียกร้องให้ทุกสถาบันเปิดกว้างต่อการวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้และการปรับตัวในวิถีทางที่ถูกต้องเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันที่เป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* คือพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาหลายสิบปีที่ผ่านมา การปรับตัวมิได้เกิดขึ้นในวิถีทางที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์คาดหวัง ประกอบกับข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ใหม่ ๆ ที่ได้รับ ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ปรับเปลี่ยนและนำเสนอความหมายใหม่ของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่แตกต่างไปจากความหมายเดิมเป็นอย่างมาก

เป็นที่น่าสังเกตว่า เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการเคลื่อนไหวของฝ่ายต่าง ๆ ในช่วง 3 ปีก่อนเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นั้น แม้ว่าจะทำให้นักวิชาการจำนวนหนึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดแบบ *"ฝ่ายซ้าย"* มากขึ้น (มากบ้าง น้อยบ้าง) แต่กลับมิได้ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์หันมานิยมความคิดของ *"ฝ่ายซ้าย"* แต่อย่างใด ยังคงรักษาวิธีคิดและมุมมองแบบพุทธเอาไว้อย่างเหนียวแน่น

---

[767] เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวทางสังคม (social movements) ของนักศึกษาและชาวบ้าน คงมีส่วนทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ซึ่งมีความใส่ใจต่อปัญหาความยากจนของชาวบ้านมาก่อนแล้ว มีความสนใจศึกษาปัญหาของชาวบ้านและค้นพบศักยภาพในด้านต่าง ๆ ของชาวบ้านมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะนั้นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เข้าไปร่วมเสวนากับ *"คนหนุ่มสาว"* หลากหลายกลุ่ม และมีนิตยสารของนักศึกษาและ *"คนหนุ่มสาว"* หลายฉบับที่เน้นการรายงานและวิเคราะห์ปัญหาของผู้เสียเปรียบในสังคม รวมทั้งมีการนำหนังสือแนว *"ก้าวหน้า"* หรือหนังสือที่เขียนโดย *"ฝ่ายซ้าย"* ของไทยในทศวรรษ 2490 มาผลิตซ้ำ[768] ขณะเดียวกันปัญหาต่าง ๆ ที่ประทุขึ้นในช่วงเวลา 3 ปี ก่อนเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ก็ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์มองเห็นปัญหาอันเกิดจากบทบาทของชนชั้นนำทางการเมืองมากขึ้นและชัดเจนขึ้น จึงทำให้วิพากษ์วิจารณ์ชนชั้นนำอย่างจริงจัง และเริ่มปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ *"ความเป็นไทย"* มากขึ้นตามลำดับ

การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะมี *"แนวโน้มอันแรงกล้า...ไปในทางชนชั้นนำนิยม (elitism)"*[769] เช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ นั้น นอกจากจะเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้แจงไว้เอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังน่าจะเป็นผลมาจากปัจจัยสำคัญอื่น ๆ อีกอย่างน้อย 4 ประการที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

ประการแรก แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเคยมีความปรารถนาที่จะเป็นนายกรัฐมนตรี[770] **แต่ในไม่ช้าก็เลิกคิดที่จะมีอำนาจทางการเมืองหรือมีอำนาจในระบบราชการ ขณะเดียวกันก็ไม่ต้องการจะสั่งสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ** ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงไม่คิดที่จะรับใช้ หรือสยบยอม หรืออ่อนข้อต่อผู้มีอำนาจ อีกทั้งไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพยายามสร้างหรือรักษา *"ระบอบความจริง"* (Regime of the truth) ที่จรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ อันจะทำให้ตนมีอำนาจและอภิสิทธิ์ในโครงสร้างสังคม-การเมืองดังกล่าว นอกจากนี้ยังไม่จำเป็นที่จะต้องทำให้ผู้ครองอำนาจรัฐมีความพึงพอใจ จนมอบตำแหน่งหรือ

---

[768] โปรดดู ประจักษ์ ก้องกีรติ, **และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ**... กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548. หน้า 395-463.

[769] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 5 (มีนาคม 2547): 162.

[770] สุลักษณ์ ศิวรักษ์เคยกล่าวว่า "เมื่อก่อนผมเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง อยากเป็นใหญ่เป็นโตทางการเมือง...อยากเป็นนายกฯ ซิ ตอนนั้นใคร ๆ ก็อยากเป็นนายกฯ ทั้งนั้น เรียนกฎหมายก็เพราะเหตุนี้ เรียนอะไรต่าง ๆ ก็เพื่อที่จะให้เท่าทันฝรั่ง เป็นนายกฯ...อย่างอื่นไม่เป็นหรอก มันเล็กไป...ตอนหลัง...ผมเลยเลิก...ผมเห็นตำแหน่งนี้ใครเป็นก็ได้..." ส.ศิวรักษ์, **เจ้า-ข้า ฟ้าเดียวกัน** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 352-353.

แบ่งปันอำนาจและผลประโยชน์ให้ ความปรารถนาที่แท้จริงของสุลักษณ์ ศิวรักษ์อยู่ที่การเป็นนักปราชญ์ที่มีอิทธิพลทางความคิดอยู่นอกระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำให้คนไทยทุกกลุ่มได้เรียนรู้ *"ความจริง"* เกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* เพื่อทำให้คนไทยและสังคมไทยได้ดำรงอยู่ในวิถีแห่ง *"ความจริง ความดี และความงามแบบไทย"* และสามารถที่จะเลือกรับอิทธิพลจากภายนอกมา *"ประสานประโยชน์"* เข้ากับ *"ความเป็นไทย"* อย่างมีประสิทธิภาพ ในท่ามกลางโลกที่เปลี่ยนแปลงและเผชิญปัญหาต่าง ๆ นานา

ประการที่สอง สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความมักใหญ่ใฝ่สูงทางปัญญาและทางจิตวิญญาณและมีความรักในความรู้ตลอดมา จึงเรียนรู้จากผลงานของปัญญาชนมาก ปัญญาชนที่มีอิทธิพลสูงในช่วงเวลาที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เติบโตและเริ่มเรียนรู้ คือปัญญาชนในกระแสหลัก ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงมีความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยแบบกระแสหลักมาก แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีชีวิตอยู่ต่อมาจนถึงสมัยหลัง ซึ่งสังคมไทยประสบกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซับซ้อน และกว้างขวาง จนสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พบว่า **ความรู้และคำอธิบายในกรอบของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ตอบปัญหาจำนวนมากไม่ได้** และโดยที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ติดตามสถานการณ์ในเมืองไทยและในโลกกว้างอย่างใกล้ชิด และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนหลากหลายกลุ่มทั้งในและต่างประเทศ จึงค้นพบมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่า มีปัญหาในระดับวิกฤตที่ความรู้แบบเดิมที่ปัญญาชนกระแสหลักสร้างไว้นั้น ไม่สามารถจะตอบปัญหาหรือให้คำอธิบายที่น่าพอใจได้ จำเป็นจะต้องวิพากษ์วิจารณ์ความรู้เดิมและค้นหาความรู้ใหม่ ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพส่วนหนึ่งเป็นเพราะ *"มีวิญญาณเป็นขบถ"* คือ ไม่ยอมจำนนต่ออะไรง่าย ๆ คอยคิดค้านและหาความรู้ใหม่อยู่เสมอ จนพบความบกพร่องของคนและแนวความคิดหรือความรู้ที่ตนเองเคยยกย่อง และพอใจที่จะปรับเปลี่ยนความคิดไปจากเดิม

ถึงแม้ว่าตลอดเวลาที่ผ่านมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะไม่ถึงกับปฏิเสธคุณงามความดีของปัญญาชนกระแสหลัก และไม่ถึงกับปฏิเสธส่วนใหญ่ของความคิดและความรู้ที่ปัญญาชนกระแสหลักสร้างเอาไว้ แต่ก็ได้พยายามแสวงหาความรู้หรือทางเลือกใหม่ ๆ อยู่เสมอ เพื่อจะนำมา*ปฏิรูป "ความเป็นไทย"* และฟื้นฟูให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* อีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่า *"ความรู้ใหม่"* บางอย่าง ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ถึงกับเปลี่ยนท่าทีต่อบุคคลบางคน และต่อสถาบันบางสถาบันไปจากเดิม ทั้ง ๆ ที่มาตรฐานหรือมุมมองต่อ *"ความจริง ความดี ความงาม"* ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่ใช้ในการมองบุคคลและสถาบันต่าง ๆ จะมิได้เปลี่ยนแปลงไปมากนักก็ตาม

ประการที่สาม นอกจากความรู้จากการอ่านแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังมีความรู้และประสบการณ์ต่างจากปัญญาชนอื่น ๆ ในกระแสหลักหลัก เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับคนหลายชั้น หลายชาติพันธุ์ หลายเพศ หลายวัย หลายอาชีพ หลายสถานภาพ ทั้งในเมืองไทยและในโลกภายนอก ทำให้มีโอกาสเรียนรู้มาก รวมทั้งได้เรียนรู้เกี่ยวกับคุณค่าของวิถีชีวิตและภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ปรากฏว่า **ในที่สุด คือราวต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้ปฏิเสธโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น หรือปฏิเสธความสัมพันธ์แบบ "รู้ที่สูงที่ต่ำ"** ที่เน้นหลักชาติวุฒิและเน้นความเป็น *"ผู้ดี"* แบบเดิม หันมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมไทยแบบชาวบ้าน ที่มีฐานอยู่บนหลักความเสมอภาค ไม่แบ่งแยกคนออกเป็นฐานันดร พร้อมกันนั้นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ตระหนักมากยิ่งขึ้นว่า เมืองไทยเต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ นานา และหลายปัญหาอยู่ในระดับวิกฤต จนแนวทางปฏิรูประบบนั้นไม่เพียงพอ จำเป็นจะต้องหาหนทางทางใหม่ ๆ ที่จะทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"*

ประการที่สี่ จากหนังสือจำนวนมากที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนเกี่ยวกับพระสงฆ์และวงการสงฆ์ จะเห็นได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ตระหนักว่า พุทธศาสนาและพระสงฆ์ในเมืองไทยกำลังเสื่อมถอยและมีปัญหาในระดับวิกฤต **แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าพุทธศาสนามีคุณค่าต่อชีวิตและสังคมเป็นอย่างสูง** จึงพยายามหาทางทำให้พุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์กลับมามีบทบาทและคุณค่าต่อสังคมอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ **สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงจำเป็นต้องแสวงหาความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์ในสังคมอื่น ๆ เพื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทย เพื่อให้พุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์ดำรงอยู่อย่างมีพลังในสังคมสมัยใหม่** โดยที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เองได้พยายามแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาสามารถให้คำอธิบายปัญหาของสังคมสมัยใหม่ได้อย่างกว้างขวางและได้ให้ทางออกสำหรับปัญหาเหล่านั้นไว้แล้ว เช่น ปัญหาทางการเมืองที่ประชาธิปไตยของไทยไม่ก้าวหน้า ปัญหาทางเศรษฐกิจที่คนส่วนใหญ่ในประเทศต้องมีฐานะยากจน และปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ระบบนิเวศถูกทำลาย ฯลฯ ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะสังคมไทย โดยเฉพาะชนชั้นนำ ไม่เข้าใจ *"ประชาธิปไตยตามหลักพุทธศาสนาในระดับรากหญ้า"* ทั้ง ๆ ที่ประชาธิปไตยมีอยู่แล้วในคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถเลียนแบบมาใช้ในสังคมการเมืองไทยได้เป็นอย่างดี สุลักษณ์ ศิวรักษ์เชื่อว่าถ้าหากนำประชาธิปไตยที่มีอยู่แล้วใน *"ความเป็นไทย"* มาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม สังคมก็จะมีความเสมอภาคและภราดรภาพ คนไทยจะมีชีวิตที่เรียบง่ายกลมกลืนกับธรรมชาติ ปัญหาความยากจนและปัญหาสิ่งแวดล้อมก็จะหมดไป[771]

---

[771] ส. ศิวรักษ์, "พุทธศาสนาและประชาธิปไตยในสยาม" ใน **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547. หน้า 21.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์หวังว่าการปรับคำสอนของพุทธศาสนาเพื่อให้พุทธศาสนาสามารถตอบสนองต่อปัญหาของสังคมสมัยใหม่ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้กระทำนี้ จะช่วยให้พุทธศาสนากลับมามีพลังอีกครั้งหนึ่ง และจะทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ไปพร้อมกัน

การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีพื้นฐานที่สนใจพุทธศาสนาหลากหลายนิกาย ซึ่งเอื้อต่อการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"พุทธศาสนา"* จนแตกต่างไปจาก *"พุทธศาสนา"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักนิยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์เชื่อมั่นในพระดำริของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับคุณธรรมของชนชาติไทยในข้อ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทำให้สามารถนำเอาความรู้และความคิดจากพุทธศาสนาจากทั่วโลกมา *"ประสานประโยชน์"* กับพุทธศาสนานิกายเถรวาทของไทย ซึ่งจะทำให้พุทธศาสนามีคุณค่าทั้งต่อชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ข้อความที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนไว้ใน พ.ศ.2511 แสดงให้เห็นพื้นฐานความคิดที่เน้นการยอมรับ *"วิธีการใหม่ ๆ หรือการปฏิบัติแบบต่าง ๆ"* ที่แตกต่างออกไปจากพุทธศาสนาแบบเถรวาทของไทย โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า *"บางคนมักมีทัศนคติว่า การปฏิบัติที่มิได้ถูกต้องดังที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกย่อมเป็นวิธีที่ผิด"* แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เองนั้นกลับเห็นว่า

> *พระบรมศาสดาเองก็ตรัสอธิบายเกี่ยวกับพระสัทธรรม...อะไรก็ตามที่ทำให้เกิดความสุขแก่ตนและผู้อื่น ย่อมถือได้ว่านั่นคือธรรม นั่นคือวินัย...เราย่อมสรุปลงได้ว่า* ***พระบรมครูย่อมประทานพุทธานุญาตให้ใช้วิธีการใหม่ ๆ หรือการปฏิบัติแบบต่าง ๆ อันมีรากฐานต้นตอมาจากพุทธธรรม***[772]

ดังนั้น ในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้มีโอกาสรู้จักพระภิกษุในสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และสายท่านพุทธทาสภิกขุ และมีโอกาสรับเสด็จทะไลลามะแห่งธิเบตซึ่งเสด็จเยือนประเทศไทยใน พ.ศ.2510 จนกระทั่งได้แปลหนังสือเรื่อง **ทะไลลามะแห่งธิเบต** และเขียนหนังสือเรื่อง **ของดีจากธิเบต**[773] อีกทั้งมีความสัมพันธ์กับพระภิกษุต่างชาติอีกมาก รวมทั้งท่านติช นัท ฮันห์แห่งเวียดนาม และยังสนใจนิกายเซนของญี่ปุ่น จนถึงกับเขียนหนังสือเรื่อง**เซน**[774] ก็ยิ่งทำให้**สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พัฒนาความหมายของ *"พุทธศาสนา"* จนแตกต่างจากมโนทัศน์กระแสหลักอย่างมาก พร้อมกันนั้นก็มีโอกาสทำให้ *"พุทธศาสนา"* ซึ่งเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* กลับ**

---

[772] ส. ศิวรักษ์, **พระดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า, 2511. หน้า 361-367. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[773] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 98-99.

[774] ส. ศิวรักษ์, **เซน** กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย-ธิเบต, 2537.

กลายเป็นศาสนา *"สากล"* ที่มีคุณค่าต่อชาวโลกกว้างขวางออกไปด้วย ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เตือนชาวตะวันตกไว้ด้วยว่า *"การถ่ายทอดพุทธศาสนาสู่ตะวันตกจะไม่สมบูรณ์ ตราบที่พุทธศาสนิกตะวันตกในระดับนำ ไม่ตั้งคำถามกับแนวคิดพื้นฐานของตะวันตกที่เชื่อมโยงทั้งโดยตรงหรือโดยอ้อมกับความมีตัวตนและความเป็นปัจเจก ซึ่งเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรมแห่งความรุนแรง ความโลภ และความหลง"*[775]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้อาศัยเครือข่ายชาวพุทธ ทั้งพระบรรพชิตและคฤหัสถ์ทั่วโลกในการเผยแผ่ *"พุทธศาสนา"* แบบที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้สังเคราะห์ขึ้นนี้ รวมทั้งการตีพิมพ์หนังสือที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนขึ้นเป็นภาษาอังกฤษและการแสดงปาฐกถาเป็นภาษาอังกฤษ เช่น ข้อเขียนและปาฐกถาที่แสดงในต่างประเทศที่มีผู้รวบรวมและแปลเป็นภาษาไทยในหนังสือ **เตือนฝรั่งด้วยหวังดี**[776] หนังสือ A Socially Engaged Buddhism[777] ปาฐกถาชุด TransBuddhism: Transmission, Translation & Transformation ณ สถาบันข่าน สมิธคอลเลจ เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2547[778] หนังสือและปาฐกถาเหล่านี้ **เน้นการวิเคราะห์ปัญหาสังคมและทางออกจากมุมมองทางพุทธศาสนา** ซึ่งเป็นความพยายามของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่จะทำให้ชาวต่างชาติเห็นว่า**พุทธศาสนามิได้ล้าสมัย แต่เป็นศาสนาที่ยังเหมาะสมกับชีวิตและสังคมในปัจจุบัน** โดยที่พุทธศาสนาจะช่วยให้เข้าใจถึงปัญหาหรือวิกฤตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างถึงแก่น และสามารถช่วยให้รอดพ้นจากปัญหาและวิกฤตเหล่านั้นอย่างแท้จริงด้วย เพราะเป็นการแก้ปัญหาที่ลึกลงไปจนถึงระดับจิตวิญญาณของคน คือลดทอนความโลภ ความโกรธ ความหลงให้เหลือน้อยที่สุด เกิดสติปัญญาและจิตใจที่เข้าถึง *"ความจริง ความดี และความงามอย่างบรรสานสอดคล้องกัน"* จนการเอารัดเอาเปรียบและความรุนแรงหมดไป รวมทั้งลดการทำลายธรรมชาติ และเปลี่ยนมามีชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติด้วย

ในการเสนอความคิดต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรง และที่เกี่ยวกับปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ตลอดจนประวัติบุคคล จะเห็นได้ชัดเจนว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นเนื้อหาของเรื่องไปที่การแสดงหลักธรรมะและหลักจริยธรรมที่มาจากพุทธศาสนา คือการชี้ให้เห็น

---

[775] ส. ศิวรักษ์, "พุทธศาสนาไทยสู่ตะวันตก" ใน **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547. หน้า 49.

[776] ส. ศิวรักษ์, **เตือนฝรั่งด้วยหวังดี** แปลโดยพิภพ อุดมอิทธิพงศ์ กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2537.

[777] S. Sivaraksa, **A Socially Engaged Buddhism.** Bangkok: 1988.

[778] โปรดดู ส. ศิวรักษ์, "การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาของไทย" ใน **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547. หน้า 1-19.

ว่าอะไรจริงอะไรไม่จริง อะไรผิดอะไรถูก หรืออะไรควรอะไรไม่ควร จากโลกทัศน์หรือวิธีคิดทางพุทธศาสนาแบบที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์สังเคราะห์ขึ้นมา และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามอย่างเต็มที่ในการทำให้คนไทยมีวิธีคิดในการมองชีวิต สังคม และโลกเช่นนั้น

นอกจากความสนใจในพุทธศาสนาอย่างจริงจัง และการมีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งกว้างขวางแล้ว ยังมีปัจจัยสำคัญอีกอย่างน้อยสองประการที่ส่งผลให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีวิธีคิดที่เน้นในเรื่องจริยธรรม

ประการที่หนึ่ง คือการได้รับการศึกษาที่เป็นทางการในด้านปรัชญาและกฎหมาย และเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการจากประวัติและงานเขียนของบุคคลในอดีต ซึ่งมักจะเน้นภาพลักษณ์และบทเรียนทางศีลธรรมและจริยธรรม ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นผู้ที่คิดอะไรจากหลักการ หลักจริยธรรม กฎเกณฑ์ และขนบประเพณี โดยไม่ได้ให้ความสำคัญมากนักแก่การทำความเข้าใจบริบทหรือความเปลี่ยนแปลงที่ละเอียดอ่อนของสังคม พอใจที่จะพูดถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น

การมีวิธีคิดที่วางอยู่บนฐานของหลักการ หลักจริยธรรม กฎเกณฑ์ และขนบประเพณี เช่นนี้ ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายเรื่องต่าง ๆ โดยยกตัวอย่างอันหลากหลายกว้างขวาง และเป็นตัวอย่างที่เปลี่ยนไปตามสถานการณ์ แต่เพื่อยืนยันหลักการ หลักจริยธรรม กฎเกณฑ์ และขนบประเพณีชุดที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าถูกต้องเหมาะสม รวมทั้งความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งลึกลงไปแล้วก็คือการเสนอหลักการ หลักจริยธรรม กฎเกณฑ์ และขนบประเพณี ที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการให้คนไทยยึดถือ และต้องการมอบให้เป็นสมบัติของคนชาติต่าง ๆ ในโลกที่จะรับเอาไปประยุกต์ใช้อย่างเห็นคุณค่านั่นเอง

ประการที่สอง การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นผู้มีอุดมคติสูง โดยไม่มีความปรารถนาจะครอบครองอำนาจรัฐ และไม่ต้องการสะสมทุนเพื่อเป็นนายทุนที่มีอิทธิพล อีกทั้งเป็นผู้ที่ไม่ยอมสยบต่ออำนาจ[779] ต้องการแต่เพียงเป็น *"ปัญญาชน"* ที่ทำหน้าที่เสนอทางเลือกที่อาจารย์สุลักษณ์เห็นว่าดีหรือถูกต้องแก่คนในสังคมดังกล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะในปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา **เมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์มองเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชาวบ้าน และมีความปรารถนาอย่างแท้จริง**

---

[779] เช่น ไม่ไหว้รัฐมนตรี (ส. ศิวรักษ์, **ตีนติดดิน** 2515 หน้า 43.) ใน พ.ศ.2504 หลังจากกลับจากประเทศอังกฤษ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ปฏิเสธทั้งระบบราชการที่หย่อนสมรรถภาพ ระบอบเผด็จการ และการทำธุรกิจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว (โปรดดู ส. ศิวรักษ์, **ช่วงแห่งชีวิต**).

ที่จะให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยืนหยัดในการพูดและเขียนในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้อง และพร้อมที่จะจะเรียนรู้เพื่อค้นหาความถูกต้อง ความเป็นผู้มีอุดมคติสูงและมีความพร้อมที่จะเรียนรู้เช่นนี้ ทำให้พบข้อเท็จจริงใหม่ ๆ เกี่ยวกับบุคคลและสังคม จนเปลี่ยนทัศนคติต่อบุคคลและกลุ่มคนหนึ่ง ๆ ไปจากเดิมไม่น้อย อย่างไรก็ตาม ฐานคิดหรือวิธีคิดแบบนักอุดมคติของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่เคยเปลี่ยนแปลง สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงเขียนและพูดเพื่อบอกเล่าข้อเท็จจริงใหม่ที่ค้นพบบนฐานคิดเดิมตลอดมา นั่นก็คือการยืนยันใน หลักการ หลักจริยธรรม กฎเกณฑ์ และขนบประเพณีชุดที่เห็นว่าถูกต้องเหมาะสมนั่นเอง

การเปลี่ยนสถานะของสถาบันหลักที่เป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"*

ในปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์มองเห็นความบกพร่องของความรู้ในกรอบ *"ความเป็นไทย"* และมองเห็นศักยภาพและพลังของประชาชนชัดเจนขึ้น ในที่สุด **เมื่อถึงทศวรรษ 2520 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้สลับสับเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันที่เป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"***

การเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่และความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ของ *"ความเป็นไทย"* เห็นได้ชัดจากชื่อหนังสือที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียน เช่น **เจ้า-ข้า ฟ้าเดียวกัน** (พ.ศ.2525) และ **ฟ้าต่ำแผ่นดินสูง** (พ.ศ.2528)

"คำนำ" ของหนังสือ **ฟ้าต่ำแผ่นดินสูง** สะท้อนการเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่และความหมายขององค์ประกอบต่าง ๆ ของ *"ความเป็นไทย"* และสะท้อนจุดมุ่งหมายในการทำหน้าที่ปัญญาชนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เป็นอย่างดี ดังความต่อไปนี้

> *ที่ให้ชื่อหนังสือนี้ว่า **ฟ้าต่ำแผ่นดินสูง** นั้น ก็ไม่มีความอาจเอื้อมอันใด ดังได้ตั้งชื่อ **เจ้าข้าฟ้าเดียวกัน** มาแล้วนั่นเอง ทั้งนี้เพราะเห็นว่าถ้า**ฟ้าต่ำลงมาหาความเป็นสามัญมนุษย์**ได้เท่าไร ย่อมเท่ากับเดินตามรอยพุทธยุคลบาทมากเท่านั้น นับเป็นการก้าวเข้าหาวิทยาศาสตร์ เข้าหาความบริสุทธิ์ ยุติธรรม โดยทิ้งไสยศาสตร์และความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม ตลอดจนอาสัตย์อาธรรม์ เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองนั้นเอง **โดยที่ทวยราษฎร์ ซึ่งเป็นตัวแทนของแผ่นดิน ต้องได้รับการสนับสนุนให้สูงส่งขึ้นทุก ๆ ทาง** ไม่ว่าจะในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง หรือวัฒนธรรมก็ตามที ถ้าเป็นไปได้ดังนี้ **ทุก***

ฝ่ายจะอยู่ด้วยกันได้อย่างเสมอบ่าเสมอไหล่ อย่างมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมหรือใกล้เคียงกัน *นี้แลคือความฝันของข้าพเจ้าที่ต้องการให้เป็นจริง...ต้องเรียกร้องและทำการให้ได้มาโดยทุกวิถีทาง ซึ่งอยู่ในกระแสแห่งสันติประชาธรรม*[780]

หากเปรียบเทียบความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยามในทศวรรษ 2520 กับความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่นิยามโดยหลวงวิจิตรวาทการ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็จะเห็นถึงความแตกต่างระหว่างสุลักษณ์ ศิวรักษ์กับปัญญาชนกระแสหลัก และความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์อย่างชัดเจน

หลวงวิจิตรวาทการ ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ได้พยายามทำให้ *"ชาติไทย"* สำคัญเหนือ *"พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* และเน้นความหมายของ *"ชาติไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยม เพื่อจะกีดกันชาวจีนออกจากพื้นที่ทางการเมือง และเพื่อตอบสนองต่อนโยบายของรัฐบาลในการสร้าง *"ชาติไทย"* ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ต่อมาในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา หลวงวิจิตรวาทการจึงเปลี่ยนมาเน้นอุดมการณ์ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* ในฐานะที่ทุกสถาบันมีความสำคัญทัดเทียมกัน โดยเน้นความสำคัญของสถาบันทั้งสามเพื่อประโยชน์ในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์[781]

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในต้นทศวรรษ 2490 เน้นชาตินิยมตามคติ *"เชื้อชาตินิยม"* และ *"ทหารนิยม"* แต่นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้พยายามทำให้ *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญเหนือ *"ชาติ"* และ *"พุทธศาสนา"* โดยเน้นให้ทหารจงรักภักดีต่อ *"พระมหากษัตริย์"* และ*เน้น "ความเป็นไทย"* ทางวัฒนธรรม พร้อมกับส่งเสริมการ *"กลายเป็นไทย"* ของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศ จนกระทั่งในปลายทศวรรษ 2510 เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จึงได้ประกาศยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคนใน *"ชาติไทย"* โดยเฉพาะวัฒนธรรมของชาวจีนและชาวมลายูมุสลิม เพื่อหวังผลทางการเมืองในแง่ที่จะทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้รับความสนับสนุนจากชาวจีนซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจและการศึกษาสูงกว่าคนชาติพันธุ์อื่น ๆ และเพื่อลดกระแสการต่อต้านอำนาจรัฐโดยชาวมุสลิมลงไป แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็มิได้ดำเนินการใด ๆ อย่างจริงจัง เพื่อที่จะทำให้คนทั้งหลายในสังคมไทยเกิดความสำนึกที่เคารพในความแตกต่างและยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยที่ทุกวัฒนธรรมมีความเสมอภาคกันอย่างแท้จริง[782]

---

[780] ส. ศิวรักษ์, **ฟ้าต่ำ แผ่นดินสูง** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์, 2528. หน้า "คำนำ". (เน้นโดยผู้วิจัย).

[781] โปรดดูบทที่ 7.

[782] โปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้นิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* แตกต่างจากหลวงวิจิตรวาทการและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นอย่างมาก เพราะ**สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ยกสถานะของ *"พุทธศาสนา"* ให้มีความสำคัญเหนือ *"ชาติ"* และ *"พระมหากษัตริย์"*** และได้กระทำการต่าง ๆ เพื่อสร้างความหมายใหม่ของ ***"ชาติไทย"*** **ให้เป็นชาติของประชาชนหลายชาติพันธุ์** ที่มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาอันมีคุณค่าอยู่มาก แม้ว่าประชาชนจะมีจุดอ่อนอยู่ไม่น้อยก็ตาม

อาจกล่าวได้ว่า**สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามเปลี่ยนสถานะของประชาชน** (ซึ่งเคยอยู่ใน "ที่ต่ำ" เพราะตกอยู่ในวัฏจักร *"โง่ จน เจ็บ"* ได้แต่รอคอยความเมตตาเอื้ออาทรจากจากชนชั้นอภิสิทธิ์ที่อยู่ใน "ที่สูง" รวมทั้งจาก "ผู้นำแบบไทย") **ให้กลายเป็น "หัวใจ" อีกอย่างหนึ่งของ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"**

สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า *"ไม่มีใครสูงกว่าใคร ไม่มีใครวิเศษกว่าใคร...ต้องเข้าใจว่าองคาพยพมันต้องพึ่งกันและกันตลอดเวลา"*[783] และ *"ที่บอกว่าชาวนาเป็นกระดูกสันหลังนั้น ไม่ใช่กระดูกสันหลังอย่างเดียว เขาเป็นพื้น เป็นฐาน แต่เขาถูกเอาเปรียบที่สุด"*[784] ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เริ่มเห็นความสำคัญของประชาชน สิทธิของประชาชน และวัฒนธรรมประชาชน รวมทั้ง *"ภูมิปัญญาชาวบ้าน"* มาก่อนหน้าทศวรรษ 2520 เป็นเวลานาน แต่การเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมชาวบ้านและยกย่องภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างจริงจัง เกิดขึ้นราวกลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา อันเป็นช่วงเวลาที่นักพัฒนาเอกชนเคลื่อนไหวร่วมกับชุมชนชาวบ้านอย่างกว้างขวาง เพื่อเปลี่ยนแนวการพัฒนาแบบที่เน้นบทบาทของรัฐในการสร้างความเจริญทางวัตถุ มาเป็นการพัฒนาใน *"แนววัฒนธรรมชุมชน"* ที่เน้นการฟื้นฟูชุมชนชาวบ้านให้เป็นปึกแผ่นเข้มแข็ง เพื่อให้ชาวบ้านได้จัดการทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการปรับตัว ตลอดจนการรวมตัวกันเคลื่อนไหวเพื่อกดดันและต่อรองกับรัฐและกลุ่มทุนเกี่ยวกับโครงการและนโยบายรัฐที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน โดยมีนักวิชาการจำนวนหนึ่งเข้ามามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวหรือสนับสนุนการเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้ในรูปแบบต่าง ๆ และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เป็นปัญญาชนคนหนึ่งที่ร่วมในการเคลื่อนไหว จนกล่าวได้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีส่วนทำให้ชาวบ้านมีสถานภาพทางสังคมสูงขึ้น เพราะมีอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะของผู้มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาอันมีคุณค่า

---

[783] ส. ศิวรักษ์, "ศาสนากับการพัฒนาสหภาพแรงงาน" ใน **ต่างฟ้าต่างฝัน** หน้า 10-11.

[784] ส. ศิวรักษ์, "อนาคตไทย" ใน **ต่างฟ้าต่างฝัน** หน้า 94.

อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้เตือนให้มอง *"ประชาชน"* ตาม *"ข้อเท็จจริง"* มิใช่เห็นว่าประชาชนต้องดีไปหมดดังทัศนะของ *"ฝ่ายซ้าย"* ในช่วงทศวรรษ 2510 เพราะในทัศนะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์นั้น ประชาชนก็มีด้านที่เลวอยู่ด้วย เพียงแต่เลวน้อยกว่าคนรวยและคนมีอำนาจเท่านั้น ดังคำกล่าวที่ว่า *"จริงอยู่ ไม่ใช่ว่าชาวเขาหรือชาวนาทุกคนเป็นคนดี แต่คนจนนั้นถึงจะชั่วร้ายเพียงไร ก็ชั่วได้น้อยกว่าคนรวยและคนมีอำนาจ"*[785] และ

> *...เราต้องนับถือประชาชนคนธรรมดา อย่าไปฝันเฟื่องว่าชาวบ้านดีวิเศษ และก็อย่าไปคิดว่าเขาเลวร้าย แม้เขาจะอยู่ปลายอ้อปลายแขม หรืออดหยากยากแค้น หรือเขาจะกลิ้งกะล่อนอย่างไร ก็ขอให้เข้าใจว่า โครงสร้างอันอยุติธรรมของสังคมกำหนดให้เขาเป็นเช่นนั้น ถึงเขาจะเลวร้าย แต่ก็ไม่ได้เท่าคนรวยและคนมีอำนาจ*[786]

ในการแสดงให้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมชาวบ้าน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เน้น ***"ภูมิธรรมเดิมของเรา และวัฒนธรรมพื้นบ้าน"*** **ในแง่ที่ให้ความสำคัญแก่ความสมดุลในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ** ดังความว่า

> *การที่จะเข้าใจเรื่องประชาสังคมได้ จำจะต้องรู้จักภูมิธรรมเดิมของเราและวัฒนธรรมพื้นบ้าน...จึงจะเข้าใจได้ว่าวิถีชีวิตของคนแต่ก่อนย่อมผูกพันกันระหว่างคนกับคน คนกับสัตว์ และธรรมชาติรอบ ๆ ตน*
>
> *ถ้าคนไม่เอาเปรียบกันและกัน เคารพรักซึ่งกันและกัน โดยแผ่ไมตรีออกไปยังสรรพสัตว์ เอื้ออาทรต่อแม่น้ำ แม่พระธรณี และแม่โพสพ ตลอดจนผีสางนางไม้และรุกขเทวดา คนก็ย่อมหาความสุขได้ สังคมก็มีความยุติธรรมตามสมควร ธรรมชาติที่แวดล้อมคนก็มีความสมดุล*[787]

ด้วยทัศนะที่เห็นคุณค่าของชาวบ้านและวัฒนธรรมชาวบ้านเช่นนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้โจมตีคนชั้นกลาง โดยกล่าวว่า *"คนชั้นกลางเวลานี้ดัดจริตมาก ดูแต่คนข้างบน ดูแต่ฝรั่ง...คน*

---

[785] ส. ศิวรักษ์, "ประชาสังคมกับการปฏิรูปการเมือง" ใน **กระเทาะหน้ากากการเมืองไทย**" หน้า 143-144.

[786] ส. ศิวรักษ์, "ปฏิรูปการเมืองไทย ทิศทางใหม่ของประชาชน " ใน **กระเทาะหน้ากากการเมืองไทย**" หน้า 82

[787] ส. ศิวรักษ์, "ประชาสังคมกับการปฏิรูปการเมือง" ใน **กระเทาะหน้ากากการเมืองไทย**" หน้า 135

ข้างล่างมีบุญคุณกับเรามากที่สุด ถ้าไม่มีเขาเราจะเอาข้าวที่ไหนมากินเอาปลาที่ไหนกิน เอาเกลือที่ไหนกิน เรากลับดูถูกเขา"[788]

เมื่อมาถึงทศวรรษ 2540 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญแก่ชุมชนชาวบ้านและวัฒนธรรมชาวบ้านเป็นอย่างสูง ในฐานะที่เป็นส่วนประกอบอันสำคัญของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ถึงกับตีพิมพ์หนังสือรวมข้อเขียนและปาฐกถาที่เน้นความสำคัญของชาวบ้าน เช่น **เจตนาประชาราษฎร์**[789] **ประเทศชาติเป็นของราษฎร**[790]

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ในระยะหลัง ๆ สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเห็นว่าชาวบ้านและวัฒนธรรมชาวบ้านมีคุณค่าเช่นเดียวกับคนชั้นอื่น และเห็นว่าคนเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน แต่หนังสือและปาฐกถาจำนวนมากของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็ยังแสดงให้เห็นว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์จำแนกคนออกเป็นหลายสถานะ เกณฑ์ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีอยู่ในใจในการแบ่งสถานะของคนได้แก่ ความรู้ สติปัญญา จิตวิญญาณและจริยธรรม ซึ่งทุกคน ไม่ว่าจะมีชาติกำเนิดอย่างไร เพศใด ชาติพันธุ์ใด ล้วนสามารถครอบครองได้เท่าเทียมกัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าความแตกต่างทางปัญญา จิตวิญญาณ รวมทั้งจริยธรรมนี้ ทำให้คนแต่ละกลุ่มมีสถานะและหน้าที่แตกต่างกัน เช่น พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ ปัญญาชน ชาวบ้าน เป็นต้น แต่คนทุกสถานภาพควรมี *"ความเสมอภาคกัน"* และมี *"ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"* มากขึ้น

สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีแนวโน้มที่จะฝากความใฝ่ฝันไว้กับปัญญาชน หรือ *"คนหนุ่ม"*[791] **มากเป็นพิเศษ** นั่นคือ เห็นว่ามนุษย์บางคนมีความเป็น *"คนหนุ่ม"* มากกว่าคนอื่น (เช่นตัวสุลักษณ์ ศิวรักษ์เอง เป็นต้น) จึงควรทำหน้าที่ช่วยคนอื่น ๆ ให้มีโอกาสดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และถึงแม้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะวางชาวบ้านไว้ในสถานะที่ *"สูง"* กว่าปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เห็นว่าชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือจากปัญญาชนในการแก้ไขปัญหาทั้งหลายที่ชาวบ้านเผชิญ ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงพยายามทำงานเพื่อสร้างคนให้เป็นปัญญาชนหรือเป็น *"คนหนุ่ม"* เพื่อจะได้ช่วยกันรับผิดชอบต่อสังคมในมิติที่เหมาะสมกับ

---

[788] ส. ศิวรักษ์, **ความเข้าใจเรื่องพระรัตนตรัยตามตามมุมมอง ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2542. หน้า 140.

[789] ส. ศิวรักษ์, **เจตนาประชาราษฎร์** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2544.

[790] ส. ศิวรักษ์, **ประเทศชาติเป็นของราษฎร** รวมข้อเขียนและคำพูดของ ส. ศิวรักษ์ในครึ่งแรกของปี 2544 กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2544.

[791] "คนหนุ่ม" ในทัศนะของอาจารย์สุลักษณ์ มิได้ใช้อายุและเพศเป็นเกณฑ์วัด แต่หมายถึงคนที่ยังมี "พลัง" ทางปัญญาและทางจิตวิญญาณ ที่จะเปลี่ยนแปลงโลกให้ดีขึ้น

ความรู้และสถานะของแต่ละคน เช่น ในสถานะของพระสงฆ์ นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ แพทย์ เป็นต้น ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่า *"คนหนุ่ม"* ควรต้องอุทิศตนในการช่วยเหลือคนยากไร้ เพราะจะเกิดผลดีแก่ทุกฝ่าย รวมทั้งแก่สังคมโดยรวมด้วย

> *ถ้าเราช่วยกันอนุเคราะห์ผู้ยากไร้ในแผ่นดิน ที่แก่น แทนที่จะเป็นที่กระพี้ โดยเริ่มที่จุดเล็ก ๆ แล้วขยายออกไปยังผู้ยากไร้อื่น ๆ ทั้งในชนบทและในกรุง... เราจะลดความเห็นแก่ตัวของเราได้ด้วย โดยเราเองก็จะมีสติปัญญาเพิ่มขึ้น และเป็นการเพิ่มความยุติธรรมในสังคมด้วย*[792]

จากผลงานจำนวนมาก โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เห็นได้ชัดว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ต้องการจรรโลงโครงสร้างอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ และไม่มีอคติทางเชื้อชาติ แต่ต้องการทำให้สังคมไทยสงบสุขและคนทุกชาติพันธุ์มีชีวิตที่ดี (ดีตามทัศนะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ไม่ใช่ดีแบบบริโภคนิยม) สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงพยายามทำให้สังคมไทย ***"ฉลาดในการประสานประโยชน์"*** คือ รู้จักเลือกวัฒนธรรมที่ดีจากภายนอก มาผสมผสานกับสิ่งที่ดีที่มีอยู่แล้วในเมืองไทย ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ปฏิเสธความคิดแบบเสรีนิยม (ต่างจากปัญญาชนกระแสหลักที่พยายามขัดขวางไม่ให้ความคิดเสรีนิยมแบบตะวันตกมีอิทธิพลในสังคมไทย เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นอันตรายต่อความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแบ่งคนเป็นลำดับชั้นและการผูกขาดอำนาจทางการเมือง) แต่จนถึงปัจจุบัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังเห็นว่าสังคมไทยยังไม่ฉลาดในการประสานประโยชน์ และไม่ฉลาดแม้แต่จะรู้ว่าสิ่งใดดีหรือไม่ดี ดังความในบทสัมภาษณ์ใน พ.ศ.2548 ที่ว่า

> *ผมเห็นว่าสังคมไทยรับความเลวระยำจากตะวันตกมาเยอะแล้ว แต่คุณงามความดีของตะวันตกในเรื่องการวิพากษ์วิจารณ์ ในการให้ข้อเท็จจริง ในการแยกแยะอะไรบวกอะไรลบ ไม่เข้ามาสู่ญาณเลย อันนี้อันตรายมากครับ...*[793]

อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า **เสรีภาพแบบตะวันตก ต้องมีศาสนธรรมหรือจริยธรรมกำกับด้วย** ทั้งนี้ก็เพราะ

---

[792] ส. ศิวรักษ์, **ดังทางดำ** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2531. หน้า 30.

[793] ส. ศิวรักษ์, "การมีสถาบันกษัตริย์ถูกกว่ามีประธานาธิบดี" **ฟ้าเดียวกัน** 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 87.

พอไม่มีศาสนธรรม ไม่มีจริยธรรม เสรีภาพคือการตามใจ คือเสรีภาพของปัจเจกชนโดยตรง การแสวงหาความสุขก็กลายเป็นการแสวงหาที่ดิน แสวงหาทรัพย์ศฤงคาร บริโภคนิยมก็เข้ามาเพื่อทำให้ชีวิตมีเสรีภาพเต็มที่ ...อยากจะมั่วในทางกามกิเลสอย่างไรก็ได้ ...มีสมบัติกันให้มาก ๆ นี่คือพื้นฐาน เป็นเนื้อหาของตะวันตก...[794]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นผลร้ายของ *"เสรีภาพแบบตะวันตก"* ไปในแง่ที่เปิดโอกาสให้คนรวยและคนมีอำนาจสามารถกระทำความชั่ว ซึ่งนับว่าแตกต่างอย่างมากจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ที่ระแวง *"เสรีภาพแบบตะวันตก"* ในแง่ที่เกรงว่า ประชาชนจะใช้เสรีภาพนั้นไปในทางที่จะบั่นทอนความมั่นคงของสถาบันหลักใน *"ชาติไทย"* รวมทั้งบั่นทอนอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์

ในต้นทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังนิยาม *"ชาติไทย"* แตกต่างจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นอย่างมาก ในแง่ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้ต้องการทำให้คนไทยเห็นประเทศเพื่อนบ้านเป็นศัตรูของ *"ชาติไทย"* สุลักษณ์ ศิวรักษ์กลับเรียกร้องให้คนไทยรู้จักประเทศเพื่อนบ้าน และเห็นอกเห็นใจคนทุกชาติที่เป็นเพื่อนบ้าน โดยปรารภใน *"จดหมายรักจากอเมริกา"* ว่า

เราไม่เอาใจใส่เพื่อนบ้านเราเลย แม้แค่ลาว แค่ญวน เรายังไม่รู้เรื่อง ถ้าเราไม่เข้าใจเห็นอกเห็นใจเพื่อน ๆ รอบตัวเรา อีกหน่อยเราจะแย่ เราจะมัวคบเพียงฝรั่งตลอดไปนั้นไม่ได้ ฉันพูดมานี้มิได้หมายความว่าเราต้องเลิกเป็นมิตรกับฝรั่ง เราควรคงมิตรภาพไว้ แต่ไม่ใช่เห็นฝรั่งดีหมด และเราต้องเลิกดูถูกเพื่อนบ้าน คบกันฐานเท่า ๆ กัน แล้วเราจะเรียนอะไรได้หลาย ๆ อย่าง[795]

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในระยะหลัง ทัศนะต่าง ๆ ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน **สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังคงเห็น *"พุทธศาสนา"* และ *"พระมหากษัตริย์"* เป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* อยู่เสมอ** เพราะเชื่อว่าสถาบันทั้งสองมีความสำคัญอย่างมากต่อสังคมไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคต พร้อมกันนั้นก็พยายามยืนยันใน *"เอกลักษณ์ของชนชาติไทย"*

---

[794] ส. ศิวรักษ์, "บทสนทนาว่าด้วยอำนาจ อัตตา และประชาธิปไตย " ใน **กระเทาะหน้ากากการเมืองไทย**" หน้า 53.

[795] ส. ศิวรักษ์, **จดหมายรักจากอเมริกา** กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2510. หน้า 412.

ตามที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น นั่นคือ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์"*[796] **แต่อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ปฏิเสธลักษณะสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งใน *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก นั่นคือ ความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* หรือปฏิเสธการแบ่งคนเป็น *"ฐานันดร"*** ดังเห็นได้ชัดจากคำกล่าวที่ว่า

> *ไอ้ฐานันดร มันเป็นสัญลักษณ์ของศักดินา ขัตติยาธิปไตย ซึ่งปี 2475 เลิกไปหมดแล้ว...*
>
> *สิ่งเหล่านี้จอมพลสฤษดิ์ได้ทำขึ้น...*
>
> *นับตั้งแต่นั้นมา ใครก็แตะต้องสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้ แล้วจอมพลสฤษดิ์ก็เอาประเพณีพิธีกรรมตั้งแต่ก่อนรัชกาลที่ 5 มาใช้ ต้องหมอบกราบ ต้องคลานเข้าไป...*
>
> *เรื่องนี้ รัชกาลที่ 5 ท่านสั่งเลิกหมดแล้วนะครับ... จอมพลสฤษดิ์มารื้อฟื้นเพื่ออะไร เพื่อใช้สถาบันพระมหากษัตริย์มอมเมาคน....*[797]

เมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์ปฏิเสธการแบ่งคนเป็น *"ฐานันดร"* การนิยามความหมายของสถาบันที่เป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* จึงแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอย่างมาก อาจสรุปการนิยามความหมาย *"ความเป็นไทย"* โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ ดังต่อไปนี้

การนิยาม "พุทธศาสนา"

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาซึ่งเป็นหัวใจของ **"ความเป็นไทย"** มีความสำคัญอย่างมากต่อปัจเจกบุคคลและสังคมไทย เพราะตัวสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองได้รับอานิสงส์จากพุทธศาสนาเป็นอันมาก ดังที่เคยเล่าไว้ว่า

> *พุทธศาสนาสอนให้ข้าพเจ้าอดทน แม้ข้าพเจ้าเองเป็นคนใจร้อนอยู่มิใช่น้อย พุทธศาสนาสอนให้ข้าพเจ้าเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ศัตรู แม้โดยธรรมชาติข้าพเจ้าจะมีธาตุแห่งการประหัตประหารศัตรูอยู่มิใช่น้อยก็ตาม พุทธศาสนาสอนให้*

---

[796] ทั้งหมดนี้ ปรากฏในเนื้อหาของงานเขียนและปาฐกถาทั้งหลายของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งในบางกรณีก็กล่าวไว้โดยตรงเช่น *"การประสานประโยชน์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์อันสำคัญของไทย"* ส. ศิวรักษ์, "อันเนื่องมาแต่ 'วิจารณ์งานสมโภชกรุง' "ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 104-105.

[797] ส. ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 (3 ธันวาคม 2548).หน้า 8.

ข้าพเจ้าอ่อนน้อมถ่อมตน ให้ข้าพเจ้ารับใช้สังคม แม้ข้าพเจ้าจะมักใหญ่ใฝ่สูง มีอติมานะเป็นเจ้าเรือนเพียงใดก็ตาม ข้าพเจ้ายึดค่านิยมทางพุทธศาสนาเป็นกลักในการดำเนินงาน แม้จะบกพร่องมากน้อยเพียงใดก็ตาม[798]

ด้วยภูมิหลังที่ได้รับการหล่อหลอมในกรอบของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักและหลักปรัชญากรีก ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีวิธีคิดว่า จิตสำนึกและจริยธรรมของบุคคลคือปัจจัยสำคัญที่กำหนดพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลนั้น **การกระทำผิดทั้งหลายที่ก่อให้เกิดผลร้ายแก่บุคคลและสังคมเกิดจากความบกพร่องด้านจิตสำนึกและจริยธรรม การแก้ปัญหาจึงทำได้ด้วยการสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องและการสร้างความเข้มแข็งหรือความกล้าหาญทางจริยธรรมที่มีรากฐานมาจากศาสนธรรม** วิธีคิดเช่นนี้ปรากฏในผลงานทั้งหลายของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ และหลายครั้งด้วยกันที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนหรือบรรยายในประเด็นเกี่ยวกับจิตสำนึกหรือจริยธรรมโดยตรง เช่น ***"จิตสำนึกที่เหนี่ยวรั้งประชาธิปไตย"***[799] ***"การส่งเสริมจริยธรรมของข้าราชการพลเรือน"***[800] ***"จริยธรรมกับการพัฒนาสังคม"***[801] เป็นต้น

วิธีคิดที่ให้ความสำคัญแก่จิตสำนึกและจริยธรรมเช่นนี้ ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามแสดงให้เห็นว่า **พุทธศาสนาเป็นกุญแจสำคัญที่สุดที่จะทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"*** ในระยะหลังสังคมไทยมีปัญหาต่าง ๆ มากขึ้นและรุนแรงขึ้นเพราะคนไทยส่วนใหญ่ไม่เห็นคุณค่าของพุทธศาสนา แม้แต่ในวงการสงฆ์ก็มีปัญหาในระดับวิกฤต โดยมี *"พระดี"* เป็นจำนวนน้อย จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจอย่างกระจ่างแจ้งว่าปัญหาของสังคมไทยและของวงการสงฆ์คืออะไร เหตุแห่งปัญหาและ *"ทางออกจากวิกฤต"* คืออะไร เพื่อจะให้พุทธศาสนากลับมามีคุณค่าต่อชีวิตและสังคมอีกครั้งหนึ่ง ความคิดดังกล่าวนี้ปรากฏในข้อเขียนและปาฐกถาจำนวนมากของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ นอกจากจะแทรกอยู่ในการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ อยู่เสมอ ๆ แล้ว ยังมีหนังสือและบทความจำนวนไม่น้อยที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนเกี่ยวกับความสำคัญของพุทธศาสนาและพระสงฆ์ต่อสังคมไทยโดยตรง เช่น **พระดีที่น่ารู้จัก**[802] **พระ**

---

[798] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนาเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่** กรุงเทพฯ: พลขันธ์การพิมพ์, 2526. หน้า 19-20. อ้างใน พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 89.

[799] ส. ศิวรักษ์, "จิตสำนึกที่เหนี่ยวรั้งประชาธิปไตย" ใน **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2526. หน้า 302-320.

[800] ส. ศิวรักษ์, "การส่งเสริมจริยธรรมของข้าราชการพลเรือน" ใน **ไม้ซีกงัดไม้ซุง** กรุงเทพฯ:เซ็นเตอร์พับลิคเคชั่น, 2526. หน้า 45-87.

[801] ส. ศิวรักษ์, "จริยธรรมกับการพัฒนาสังคม" บรรยาย ณ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ วันที่ 11 ตุลาคม 2526.

[802] ส. ศิวรักษ์, **พระดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า, 2511.

ธรรมเจดีย์ ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน[803] **สอนสังฆราช**[804] **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน**[805] **ศาสนากับสังคมไทย**[806] **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**[807] **อยู่อย่างไทย**[808] **พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสังคมใหม่**[809] *"วิวัฒนาการทางศาสนาและความเชื่อของคนไทย"* หรือ **ลอกคราบวัฒนธรรมไทย**[810] **การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย**[811] **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์**[812] **ฉีกจีวร ย้อนดูชาติ ศาสน์ กษัตริย์**[813] **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทย**[814] ฯลฯ

จุดประสงค์สำคัญของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในการเขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนา รวมทั้งการวิเคราะห์เรื่องต่าง ๆ จากวิธีคิดทางพุทธศาสนา อยู่ที่การนำธรรมะของพุทธศาสนามา *"สื่อความหมายโดยสาระให้เป็นแกนนำวิถีชีวิตคนร่วมสมัย"*[815] ซึ่งเมื่อคนร่วมสมัยเข้าใจธรรมะและปฏิบัติตนตามหลักธรรมะ จนสามารถยกระดับจิตวิญญาณให้สูงขึ้นแล้ว ก็จะทำให้สังคมไทยและสังคมโลกมีความสงบสุข จุดประสงค์เช่นนี้ปรากฏในงานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเยาว์ ดังปรากฏในบทความเรื่อง ***"ภายในดินแดนพุทธจักร"*** ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์พิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2492 ระบุว่า

---

[803] ส. ศิวรักษ์, **พระธรรมเจดีย์ ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2522.

[804] ส. ศิวรักษ์, **สอนสังฆราช** กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2547.

[805] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2522.

[806] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2525.

[807] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

[808] ส. ศิวรักษ์, **อยู่อย่างไทย** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

[809] ส. ศิวรักษ์, **พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสังคมใหม่** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2526.

[810] ส. ศิวรักษ์, **ลอกคราบวัฒนธรรมไทย** กรุงเทพฯ: 2531. จากคำบรรยายเรื่อง"วิวัฒนาการทางศาสนาและความเชื่อของคนไทย" วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย" คณะศิลปะศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2529).

[811] ส. ศิวรักษ์, **การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย** กรุงเทพฯ: 2529. จากปาฐกถา เนื่องในวาระพุทธทาสภิกขุมีชนมายุครบ 80 ปี บริบูรณ์ ณ พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วันที่ 24 พฤษภาคม 2529.

[812] ส. ศิวรักษ์, **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2542.

[813] ส. ศิวรักษ์, **ฉีกจีวร ย้อนดูชาติ ศาสน์ กษัตริย์** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2546.

[814] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548.

[815] ส. ศิวรักษ์, "ถวายกรมสมเด็จพระปรมาฯ" ใน **คนดีที่น่ารู้จัก** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537. หน้า 5. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สยามมีเดีย** วันที่ 4 มิถุนายน 2534).

> *พุทธจักรนั้น...เต็มไปด้วยความสงบสุข พลเมืองจะได้รับความสุขเท่าที่ตนปฏิบัติ คือความสุขเกิดจากการกระทำของตนเอง ไม่ได้เกิดจากพระผู้เป็นเจ้าองค์ใดเลย พุทธจักรแพร่หลายมากเท่าใด...โลกก็จะเต็มไปด้วยความรื่นรมย์ยิ่งกว่าปัจจุบันนี้เป็นอันมาก*[816]

จุดประสงค์ในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้นนี้ ยังคงปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องสืบมาจนถึงปัจจุบัน เพียงแต่ในระยะหลังสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้คำนึงถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่มีผลต่อความทุกข์และความสุขของคนกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่ก็ยังเห็นว่า โครงสร้างอันอยุติธรรมเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้เนื่องจากผู้ปกครองไม่เข้าใจ *"ความเป็นไทย"* รวมทั้งไม่เข้าใจพุทธศาสนาและไม่ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมะ และโครงสร้างอันอยุติธรรมนี้จะเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นได้อย่างแน่นอน หากทุกคนมีความเข้าใจและหันมาประพฤติตนตามหลักธรรมของพุทธศาสนามากขึ้น และแม้ว่าสังคมไทยมีความจำเป็นที่จะต้องรับอิทธิพลจากตะวันตก แต่หากรู้จักประสานเข้ากับ *"ความเป็นไทย"* โดยมีพุทธธรรมเป็นรากฐานอันมั่นคงแล้ว สังคมไทยก็จะดีขึ้นมาก

การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นฆราวาส แต่เขียนหนังสือหรือแสดงปาฐกถาเกี่ยวกับพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง อาจมีเหตุผลส่วนหนึ่งมาจากการพิจารณาเห็นว่า**พระสงฆ์เกือบทั้งหมดไม่มีศักยภาพที่จะนำหลักธรรมของพุทธศาสนา มาใช้เป็นฐานคิดหรือวิธีคิดในการอธิบายปัญหาและทางออกของปัญหา ทั้งที่เกี่ยวกับชีวิตและสังคมสมัยใหม่ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากจนมีความสลับซับซ้อนทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงต้องทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ด้วยตัวเอง** เพราะหากไม่สามารถทำให้พุทธศาสนาตอบสนองปัญหาในปัจจุบันได้อย่างมีศักยภาพ คุณค่าอันยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาก็ถูกลืมเลือนไป ทั้ง ๆ ที่พุทธศาสนานี้เองที่จะช่วยให้มนุษย์และสังคมอยู่รอดได้อย่างดีงาม เพราะใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาและช่วยลดความโลภ ความโกรธ ความหลงของทุกคนลงไป จนชีวิตและสังคมมีสันติภาพ มีความบริสุทธิ์ยุติธรรม มีความเสมอภาค มีเสรีภาพอันแท้จริง และมีภราดรภาพระหว่างคนทุกชาติ ทุกชั้น ทุกเพศ และทุกวัย

ภาพแห่ง *"ความไร้ศักยภาพของพระสงฆ์ส่วนใหญ่"* ในการที่จะทำให้พุทธศาสนามีพลังอยู่ในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลมาจากปัญหาเชิงโครงสร้างและ/หรือปัญหาทางจริยธรรมส่วนบุคคลของพระสงฆ์ ปรากฏในงานเขียนและปาฐกถาจำนวนมากของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ แม้ว่างานเขียนและปาฐกถาจำนวนหนึ่งจะยกย่อง *"พระดี"* หรือ *"พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน"* ไว้อย่างสูง แต่ "พระดี" ที่สุ

---

[816] ส. ศิวรักษ์, "ภายในดินแดนพุทธจักร" ใน **มาพูดภาษาไทยกันดีกว่า** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2521. หน้า 345.

ลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนถึงก็มีจำนวนน้อย ภาพของวงการสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นภาพของ *"ปัญหา"* ในระดับวิกฤต เช่น

> *เราเขียนจดหมายออกมาด้วยว่า พระไม่เกี่ยวข้องการเมือง ซึ่งโดยเนื้อหาคือ พระจะต้องมาเกี่ยวข้องสนับสนุนพรรคการเมืองที่มีอำนาจในรัฐเท่านั้น อันนี้อันตรายที่สุด ก็ทำให้สถาบันสงฆ์เป็นสถาบันที่เกือบจะเรียกได้ว่าง่อยเปลี้ยเสียขาในทางสังคมและการเมือง และพระสงฆ์ในเวลานี้ก็มีหน้าที่เพียงประกอบพิธีกรรม และสนับสนุนทหาร ตลอดจนพรรคการเมืองที่มีอำนาจ*[817]

หรือ

> *พระสงฆ์ในเวลานี้คือตัวแทนคนยากไร้ที่สุด... สมัยโบราณลูกเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน...มาบวชอยู่ในคณะสงฆ์ แต่เวลานี้คนที่มาบวชในคณะสงฆ์นั้นเป็นเฉพาะคนยากไร้ ไม่จบแม้เพียงประถมสี่ แต่คนเหล่านี้ที่ระบบคณะสงฆ์เวลานี้พยายามผลักดันให้เป็นคนชั้นกลาง และเพื่อให้ลืมกำพืดเดิมของตัว สึกหาลาพรตมาเพื่อที่จะมารับราชการ เป็นคนชั้นกลาง...ระบบการคณะสงฆ์เวลานี้พยายามทำให้พระลืมตัวจากคนยากไร้ สมเด็จใหญ่โตเหล่านี้...เป็นลูกชาวไร่ชาวนาที่ยากจนทั้งนั้น...แต่ลืมนะครับ พอเป็นเปรียญ ๙ ประโยคเท่านั้นเอง คุณต้องรับพัดโฆษณาให้ธนาคารกรุงเทพฯ แล้ว พอคุณเป็นเจ้าคุณแล้วนี่ภาษาต่าง ๆ ใช้ไปในทางศักดินาทั้งสิ้น ทั้งที่พื้นฐานของคณะสงฆ์นั้นมีความเสมอภาคกัน*[818]

การที่พุทธศาสนาในสังคมไทยเสื่อมโทรม และไม่อาจช่วยให้ชีวิตของบุคคลและสังคมสงบสุขนั้น ในกลางทศวรรษ 2520 สุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายว่าเป็นเพราะ *"ศาสนาพุทธในเมืองไทยนั้นถูกใช้เป็นเครื่องมือของระบบศักดินา...ถูกใช้ผสมผสานกับลัทธิผีลัทธิไสยศาสตร์มานาน และเดี๋ยวนี้...ถูกใช้เป็นเครื่องมือของพวกทุนนิยม"*[819] นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังวิเคราะห์ว่าเป็น

---

[817] ส. ศิวรักษ์, **หกทศวรรษประชาธิปไตยในทัศนะ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537. หน้า 29.

[818] เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

[819] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 21.

ความรับผิดขอบของชนชั้นนำ กล่าวคือ *"ชนชั้นของเราเมื่อแรกก็จำต้องคบฝรั่ง หนัก ๆ เข้าก็นับถือและเลื่อมใสฝรั่ง โดยเฉพาะก็วิทยาการและประยุกต์วิทยาของเขา ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเขาละทิ้งคุณค่าทางศาสนธรรมดั้งเดิมของเขาออกไปทุกที...จนตกอยู่ใต้อาณานิคมทางปัญญาของฝรั่ง ...รวมทั้งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมยิ่งขึ้นทุก"*[820] ผลก็คือ ทำให้ *"วัดของเราเวลานี้เป็นเครื่องมือของระบบทุนนิยมโดยไม่รู้ตัว...ทางฝ่ายพุทธ...สยบยอมต่อระบบทุนนิยมโดยไม่รู้ตัว"*[821] ซึ่งการที่พุทธศาสนาสยบยอมต่อลัทธิทุนนิยมนี้เลวร้ายยิ่งกว่าการสยบยอมต่อระบบศักดินาเสียอีก โดยเฉพาะคณะสงฆ์นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า หากไม่นับรวมพระสงฆ์ดีที่มีอยู่เพียงจำนวนน้อยแล้ว อยู่ในสภาวะเลวร้ายอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่มีลักษณะที่เน้นยศถาบรรดาศักดิ์แบบศักดินามากขึ้นเท่านั้น แต่ยัง *"สมาทานลัทธิบริโภคนิยมอย่างฆราวาสด้วยเช่นกัน"*[822]

เมื่ออภิปรายเรื่อง *"การตีความหลักธรรมของพุทธศาสนา"* (พ.ศ.2541) สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็ชี้ให้เห็นว่าสงฆ์เปลี่ยนไปในทางที่เลวลงมาก การปกครองคณะสงฆ์ทุกระดับในสมัยหลังได้มีการใช้อำนาจที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้ก็เพราะ *"มีอำนาจรัฐที่เป็นอธรรมเข้าแทรกแซง"* และในเวลาต่อมาก็มี *"อธรรมเวลานี้ที่เรียกว่าโลกาภิวัตน์นั้น เป็นอธรรมที่มีโลภจริตเป็นเจ้าเรือน ซึ่งมีอำนาจยิ่งกว่าโทสจริตหรืออำนาจรัฐ เพราะเวลานี้รัฐหมดอำนาจไปมากแล้ว โลภจริตมีอำนาจมากกว่า แล้วโลภจริตมันเอาราคจริตมาเป็นเครื่องล่อ...เป็นคุณค่าในทางอธรรม ซึ่งท้าทายหลักธรรมในศาสนาพุทธและในทุกศาสนา ทั้งคริสต์ อิสลาม ฮินดู เวลานี้ไม่สามารถจะสู้กับอธรรมซึ่งเรียกว่าลัทธิบริโภคนิยมได้*[823]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้วิเคราะห์ผลจากสภาวการณ์ที่คณะสงฆ์ *"สยบยอม"* ต่อระบบศักดินาและทุนนิยมไว้ในการแสดงปาฐกถาและงานเขียนจำนวนมาก เช่น เมื่อแสดงปาฐกถา ณ สำนักธรรมวิจัย วัดมหาธาตุ ในวันที่ 29 ธันวาคม 2537 สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่าการเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์ *"มิได้พิจารณากันจากเนื้อหาสาระแห่งสมณวิสัยที่มุ่งในทางเนกขัมปฏิปทา หรือในทางปรหิตประโยชน์ต่อชุมชน หรือความเป็นเลิศในทางวิชาการ แม้จนความเป็นเลิศในทางอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม"* จนทำให้ *"ได้พวกกิ่งดิบกิ่งดีที่วิ่งเต้นใช้เส้นสาย หาไม่ก็ใช้เงินทุ่มในการสร้างศา*

---

[820] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2525. หน้า 37.

[821] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. หน้า 86—89.

[822] ส. ศิวรักษ์, **อำนาจของภาษาและสถาบันวิชาการ: เพื่อใคร**. หน้า 24-25.

[823] ส. ศิวรักษ์, "การตีความหลักธรรมของพุทธศาสนา" ใน **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2542. หน้า 66. (อภิปราย ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 7 มกราคม 2541).

สนวัตถุอย่างยิ่งใหญ่ หากมักน่าเกลียดอย่างปราศจากความบรรสานสอดคล้องกับธรรมชาติและอย่างปราศจากสุนทรียรสแทบทั้งสิ้น"[824] ขณะเดียวกันก็เกิดสภาวะดังต่อไปนี้ขึ้นในคณะสงฆ์

> *ความเสื่อมทราม คลอนแคลนทางสิกขาวินัย อันมีสังคมแบบบริโภคเข้ามาปู้ยี่ปู้ยำพระศาสนา มีดิรัจฉานวิชาเข้ามาพัวพันในวงการพระศาสนา โดยศาสนบุคคลชั้นนำของเรา ก็มักพากันหันไปอิงกับอำนาจของทางราชการหาไม่ก็กับบริษัทการค้า จนไสยเวทวิทยาแพร่หลายเข้ามากล้ำกราย...จนพระศาสนาเป็นเพียงพิธีกรรม อันแทบสื่อเนื้อหาสาระในทางที่เป็นอาทิพรหมจรรย์กับสังคมวงนอกไม่ได้เอาเลย*
>
> *อลัชชีลอยนวลอยู่ในแทบทุกระดับ...พระสังฆาธิการในระดับเขื่อง ๆ อยู่วัดกันดังกับอยู่คฤหาสน์...ไม่เห็นโทษของสังคมแบบบริโภค ไม่เห็นโทษของระบบซึ่งสร้างความอยุติธรรมและความรุนแรงต่าง ๆ พระสังฆาธิการยิ่งสูงขึ้นไปเท่าไร ก็ทำตนเป็นดังศักดินามากเท่านั้น ทั้งยังพัวพันไปกับระบบทุนนิยมและอำนาจนิยมอย่างไม่รู้ตัว ก็ได้แต่ใช้พิธีกรรมอันเร่อร่าล้าสมัย โดยสื่อกับคนสมัยใหม่แทบไม่ได้เอาเลย*[825]

กล่าวได้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์วินิจฉัยว่า คณะสงฆ์ไทยไม่อยู่ในฐานะที่จะเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธศาสนาให้เป็นประโยชน์แก่คนไทยและชาวโลก ไม่สามารถสื่อหลักธรรมะให้คนสมัยใหม่เข้าใจและเห็นคุณค่า ไม่สามารถเกื้อหนุนกระบวนการแก้ไขระบบซึ่งสร้างความอยุติธรรมและความรุนแรงต่าง ๆ และไม่สามารถจะสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปได้ *"โดยที่ในวงการพระศาสนาของเรานับว่าขาดเป็นอย่างยิ่งคือ การสร้างศาสนทายาทหรือศาสนบุคคลอันควรดำรงพรหมจรรย์ไว้อย่างอาจหาญ เพื่อสืบอายุพระศาสนาในสังคมบริโภคอย่างในปัจจุบัน"*[826]

ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงต้องพยายามอย่างเต็มที่ในการทำให้ทุกฝ่ายในสังคมไทยได้ *"รู้ตัว"* เพื่อให้พุทธศาสนาและพระสงฆ์กลับมามีคุณค่าต่อสังคมไทยและสังคมโลกอีกครั้งหนึ่ง

---

[824] ส. ศิวรักษ์, "พระธรรมปิฎก (ปยุตฺโต) กับรางวัลสันติภาพของยูเนสโก" ใน **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรมและข้อเขียนอื่น ๆ ของ ส. ศิวรักษ์ในรอบกึ่งทศวรรษ** กรุงเทพฯ: บริษัทส่องศยามจำกัด, 2541. หน้า 78.

[825] เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

[826] เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

พร้อมกันนั้นก็พยายามเรียกร้องให้ชาวพุทธตระหนักว่า *"การต่อสู้กับความอยุติธรรมทางสังคม... จะต้องเป็นภารกิจของชาวพุทธสมัยใหม่"* ทั้งนี้โดยจะต้อง *"เข้าใจความเป็นจริงของสังคม"* และ *"พยายามอย่างดีที่สุด ที่จะก่อให้เกิดการปฏิวัติทางสังคมและการปฏิรูปทางการเมืองอย่างสันติและยุติธรรมในวิถีทางของชาวพุทธ"*[827] ซึ่งการที่จะทำให้พุทธศาสนาเอื้อต่อการปฏิรูปสังคมและการเมืองเช่นนี้ได้ ย่อมจะต้องทำการปฏิรูปพุทธศาสนาตามแนวทางที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เสนอไว้

เนื่องจากเห็นว่าคนไทยมีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับ *"พระรัตนตรัย"* มาก เพราะมีความเชื่อและวัตรปฏิบัติต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่เน้นหนักไปในทางไสยศาสตร์ สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงพยายามทำให้คนเข้าใจ *"พระรัตนตรัย"* อย่าง *"ถูกต้อง"*

ในการเสนอความคิดเกี่ยวกับ ***"พระพุทธเจ้า"*** สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ทำการศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ทั้งเถรวาทและมหายานในจีน ญี่ปุ่น ธิเบต ตลอดจนนิกายวัชรยาน และสรุปว่า พระพุทธคุณสำคัญของพระพุทธเจ้าได้แก่พระมหาปัญญาคุณและพระมหากรุณาคุณ โดยที่ทางฝ่ายเถรวาทได้เพิ่มพระวิสุทธิคุณเข้าไปเป็นองค์ที่สาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่าการที่ *"พระมหาการุณยภาพย่อมทรงแผ่ออกอย่างเต็มเปี่ยม"* ทำให้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนธรรมะแก่คนทั้งหลาย ซึ่งทำให้พระองค์ทรงเป็น ***"พระสัมมาสัมพุทธเจ้า"*** มิได้ทรงเป็นแต่เพียงพระปัจเจกพุทธหรือพระอนุพุทธ[828]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเน้นความคิดที่ว่า *"พระพุทธเจ้า"* ทรงเป็น *"สัพพัญญู ผู้เป็นอนุตรสัมมาสัมพุทธะและทรงไว้ซึ่งทศพลญาณ โดยที่สาระแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ศิษยานุศิษย์รับสืบทอดกันต่อ ๆ มาอย่างเป็นวิภัทชวาท คือรู้จักแยกแยะอย่างไม่หลับตายึดหาเอาคำตอบอย่างง่าย ๆ แต่ก็ยังหาสาระได้สำหรับการที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ไม่จำเพาะแต่ในทางจิตแพทย์ส่วนบุคคล หากเหมาะสมกับสังคมที่ต้องการความยุติธรรมอย่างสันติพร้อม ๆ ไปกับความสมดุลทางธรรมชาติอีกด้วย"*[829]

---

[827] ส. ศิวรักษ์, **พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2526. หน้า 119.

[828] ส. ศิวรักษ์, "ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธเจ้า" ใน **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** หน้า 34-35.

[829] ส. ศิวรกษ์, "จดหมายรักถึงไมเคิล ไรท์" พิมพ์ครั้งที่ 3 ใน ส. ศิวรักษ์, **ฉีกจีวรย้อนดู ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2546. หน้า 231. (พิมพ์ครั้งแรกใน **มติชนสุดสัปดาห์** ปีที่ 23, ฉบับที่ 1197 กรกฎาคม 2546).

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความหมายแก่ ***"พระธรรม"*** ในแนวทางที่ง่ายแก่การทำความเข้าใจของคนรุ่นใหม่ โดยอธิบายว่า *"ธรรมะนั้นคือตัวความรู้และความรัก"* และชี้ให้เห็นว่า *"ความรู้และความรักนั้นจะอยู่ได้ต้องมีคณะสงฆ์ คือกลุ่มบุคคลซึ่งดำรงชีวิตอยู่เพื่อการตื่น เพื่อความรัก ดำรงชีวิตอย่างประสานสอดคล้องกัน ทั้งในแต่ละคน ทั้งในชุมชน ชุมชนของสงฆ์เอง และชุมชนที่แวดล้อมสงฆ์ ตลอดไปจนถึงสังคมสรรพสัตว์ทั้งหลาย และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ"*[830]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่า การประพฤติปฏิบัติตามหลัก *"ธรรมะ"* ของพุทธศาสนา มาจากการตีความหลักธรรมใน 3 ระดับ คือ *"ทิฏฐธัมมิกัตถะ"* คือการตีความเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน *"สัมปรายิกัตถะ"* คือการตีความเพื่อประโยชน์ใน *"สัมปรายภพ"* และ *"ปรมัตถะ"* ซึ่งเป็นการตีความเพื่อประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน ซึ่งศาสนิกของศาสนาพุทธไม่ควรตีความให้ *"ธรรมะ"* มีค่าเพียง "ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์" แต่ควรนำเอา *"สัมปรายิกัตถประโยชน์"* มาสื่อความกับคนร่วมสมัย โดยไม่ติดอยู่กับเรื่องนรกสวรรค์ แต่ให้เกิดความเข้าใจในเรื่องชาติ ชรา พยาธิ มรณะ หรือการเกิด การดับซึ่งมีอยู่ทุกขณะ แล้วโยงไปถึงประโยชน์สูงสุดคือ *"ปรมัตถประโยชน์"*[831]

ส่วน *"พระสงฆ์"* นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่าเป็น *"การจัดตั้งทางการเมือง ทางสังคม ทางเศรษฐกิจ"* ที่มุ่งความเรียบง่าย สอดคล้องกับธรรมชาติ และเป็นแบบอย่างแก่สังคมของฆราวาส ดังความว่า

> *สงฆ์นี้เป็นคำการเมือง เป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในรัฐที่พระองค์ประสูติ ในวัชชี ในปาวา และในรัฐที่พระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน การปกครองแบบนั้นเรียกว่าสังฆะ ทรงนำเอามาใช้ในคณะสงฆ์ของพระองค์... สงฆ์คือการจัดตั้งทางการเมือง ทางสังคม ทางเศรษฐกิจ พร้อมไปถึงความสมบูรณ์ทางสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ...วัดมีความเรียบง่าย มีความประสานสอดคล้องกับธรรมชาติ ทุกชีวิตปลอดภัย มีความเมตตากรุณา เอื้ออาทรชีวิต*

---

[830] ส. ศิวรักษ์, "ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธเจ้า" ใน **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 59.

[831] ส. ศิวรักษ์, "การตีความหลักธรรมของพุทธศาสนา ใน **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** หน้า 59-62.

ฆราวาสอยู่ด้วยการเอาอย่างพระมากเท่าไร ชีวิตก็เรียบง่ายมากเท่านั้น เมืองไทยคนส่วนใหญ่อยู่แบบนี้มาจนเมื่อ ๓๐ ปีมานี่เอง[832]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามชี้ให้สังคมรู้จัก *"พระดี"* ในจังหวัดต่าง ๆ เพื่อสถาปนาอัตลักษณ์ของ *"พระภิกษุสงฆ์"* ขึ้นมาใหม่ ให้พระภิกษุสงฆ์และสังคมได้ตระหนักว่า *"พระภิกษุสงฆ์"* ควรมีคุณลักษณะและบทบาทหน้าที่ในสังคมอย่างไร

สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึงพระภิกษุใน *"กลุ่มเสขิยธรรม"* ว่า

> *เป็นผลพวงของพระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ ซึ่งมุ่งความเป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน อุดหนุนจุนเจือกันในทางพระธรรมวินัย ให้ดำรงความเป็นสมณะไว้ได้ในสังคมอันเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยไม่ติดยึดทางรูปแบบ แต่ก็ได้ให้ความสำคัญกับทางรูปแบบไว้อย่างพอสมควร เพราะทางฝ่ายเถรวาทนั้น ทิ้งรูปแบบเสียทีเดียวหาสมควรไม่*[833]

อนึ่ง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ตั้งความหวังไว้กับ *"กลุ่มเสขิยธรรม"* ซึ่งสะท้อนความคิดเกี่ยวกับ *"ภิกษุภาวะ"* และหน้าที่ของพระภิกษุในทัศนะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองได้เป็นอย่างดี ดังต่อไปนี้

> *พระในกลุ่มนี้ต้องประคองตัวไว้ให้เป็นสมณะยิ่งกว่าเป็นพราหมณ์ คือต้องรู้จักประยุกต์พิธีกรรมดังนำมาใช้เพื่อปัจเจกบุคคลและเพื่อสังคม เช่นมีบทบาทในการต่อต้านวัตถุนิยม บริโภคนิยม และอำนาจนิยม พร้อม ๆ กับมีบทบาทในการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น บวชต้นไม้ ปลูกป่า รักษาแม่น้ำลำห้วยให้ใสสะอาด ปราศจากมลพิษ เตือนพระและฆราวาสให้เห็นโทษของยาม้า ของบุหรี่ ของพลาสติคและโฟม ตลอดจนน้ำขวดและอาหารชนิดแดกด่วนต่าง ๆ โดยใช้ภูมิธรรมชาวบ้านและวัฒนธรรมพื้นบ้านมารองรับพุทธวิธี*[834]

---

[832] เรื่องเดียวกัน, หน้า 62-63.

[833] ส. ศิวรักษ์, "ความอ่อนแอและเสื่อมโทรมของคณะสงฆ์ไทยและทางออกจากสภาพปัจจุบันอันรวนเร" ใน **พระธรรมเจดีย์ พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537. หน้า 326.

[834] เรื่องเดียวกัน, หน้า 327.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้แสดงความยกย่องพระภิกษุที่เดินตามแนวทางข้างต้นหลายรูป เพื่อเป็นแบบอย่างของ *"พระดี"* ที่พระภิกษุสงฆ์อื่น ๆ จะดำเนินรอยตาม อีกทั้งยังเชื่อในเรื่องของการรวมพลังของ *"คนดี"* ที่จะส่งผลให้สังคมโดยรวมดีขึ้น การทำให้พระภิกษุสงฆ์และสังคมได้รับรู้ว่า มี *"พระดี"* หรือมี *"คนดี"* เป็นใคร อยู่ที่ไหนบ้าง จึงมีความสำคัญทั้งในเชิงของการเป็นกำลังใจแก่กันและกัน และในเชิงของการสถาปนา *"อุดมคติทางสังคม"* ที่ชัดเจนและสามารถปฏิบัติได้จริงขึ้นมา

กรณีพระอาจารย์นาน สุทฺธสีโล แห่งจังหวัดสุรินทร์ นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่า

> *เป็นตัวอย่างที่เมื่อพระเผชิญทุกขสัจในสังคมแล้ว ไม่ท้อถอย ไม่วางเฉย หากใช้สติปัญญา นำเอาจิตสิกขามาอบรมให้ชาวบ้านรู้จักภาวนา เพื่อให้เกิดความกล้าหาญในทางจริยธรรม ให้เกิดสันติภาวะภายใน แม้จะเป็นหนี้ ติดการพนัน และติดสุรายาเมา ก็อาจถอนออกได้ด้วยอำนาจของพระรัตนตรัย ให้เขาได้ทำนาด้วยกันอย่างปราศจากปุ๋ยเคมี ให้รู้จักทำนารวมอย่างสนุก ปลุกเอาประเพณีเดิมมาใช้อย่างได้ผล เกิดวัฒนธรรมของชุมชนขึ้นอีก จนเกิดมีธนาคารข้าว ธนาคารควาย ให้ได้มีสหกรณ์ในระดับต่าง ๆ อย่างช่วยตัวเองอย่างได้ผล*[835]

พระอาจารย์สมนึก นาโถ ที่นครปฐม เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของ *"พระดี"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่า

> *ท่านอนุรักษ์ธรรมชาติ ท่านปลูกสมุนไพรต่าง ๆ ท่านเป็นหมอยา และใช้ไสยศาสตร์มารับใช้พุทธศาสน์อย่างน่าสนใจ ทั้งท่านยังเอื้ออาทรต่อพระหนุ่มที่ต้องอาบัติสังฆ์ทิเสส ให้ได้อยู่ปริวาสกรรมและให้ได้คืนเข้าสู่คณะสงฆ์อย่างมีความบริสุทธิ์ใจ ทั้งยังอบรมให้ท่านนั้น ๆ เข้าใจปัญหาทางสังคมอีกด้วย โดยท่านเป็นกัลยาณมิตรกับพระและฆราวาสอย่างน่าสนใจนัก*[836]

นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังกล่าวถึงพระปลัดสงวน ที่จังหวัดน่าน ว่า *"มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ป่า อนุรักษ์ต้นน้ำ และเข้าใจภูมิธรรมชาวบ้าน รวมถึงเอื้ออาทรไปยังชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ด้วย"*[837]

---

[835] เรื่องเดียวกัน, หน้า 327.

[836] เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

[837] เรื่องเดียวกัน.

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะวิพากษ์วิจารณ์วงการสงฆ์อย่างเข้มข้น แต่ได้พยายามอย่างต่อเนื่องในการทำให้คนไทยเห็นคุณค่าของพุทธศาสนาและพระสงฆ์ กระทั่งกล่าวได้ว่า ตลอดเวลาที่ผ่านมาสุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยามความหมายของ *"พุทธศาสนา"* ว่ามีความสำคัญมากที่สุดต่อ "ชาติไทย"

ในระยะแรก ๆ ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังมีความผูกพันกับความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักอย่างเต็มที่นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่าพุทธศาสนาดีกว่าศาสนาอื่น ๆ เช่นเดียวกันกับปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ เช่น เมื่ออธิบายคำว่า *"ศรัทธา"* (faith) (ซึ่งหมายถึง *"รับเข้าไว้ในหัวใจ"*) ว่ามีความสำคัญในพุทธศาสนา ก็พยายามจะชี้ให้เห็นว่า ในเรื่อง *"ศรัทธา"* นี้ พุทธศาสนาดีกว่าศาสนาอื่น กล่าวคือ

> *...โลกมนุษย์จะอยู่ไม่ได้ถ้าขาดศรัทธา...*
>
> *...ความจริง ศรัทธาก็มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ไม่น้อยไปกว่าที่มีความสำคัญอยู่ในศาสนาอื่น และข้อแตกต่างที่ฉกรรจ์ อันควรจะอุดหนุนให้พุทธศาสนิกยึดมั่นศรัทธาในพระศาสนาให้ยิ่งขึ้น ก็คือ ในศาสนาอื่นศาสนิกจำจะต้องเชื่อ แม้จะต้องฝืนใจ เป็นต้นว่าอิสลามิกชนจะเชื่ออะไรอื่นไม่ได้นอกจากว่า "พระอาหล่าองค์เดียวเป็นพระผู้เป็นเจ้า และพระนบีมหมัดเป็นทูตสวรรค์ของพระองค์" แต่ในพระพุทธศาสนา บุคคลควรมีศรัทธา ก็เพราะจะสาวเหตุมาหาผลไม่ได้ในปัจจุบัน ฉะนั้นบุคคลควรยึดศรัทธาไว้ก่อน เมื่อถึงเวลา บุคคลผู้นั้นก็จะเห็นเหตุสมผลเองในชาตินี้ ในเวลาที่อยู่ในโลกนี้ และวิธีที่จะไปให้ถึงสุดทางนั้น ๆ พระพุทธองค์ก็โปรดประทานไว้สิ้น เป็นแต่ว่าบุคคลแต่ละคนจะสมัครเดินตามทางนั้นเท่าไรเพียงไหนต่างหาก*[838]

ในระยะนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่า คำสอนของพุทธศาสนาก็ *"ล้ำลึก"* กว่าศาสนาอื่น รวมทั้งเหนือกว่าวิชาการต่าง ๆ ในโลกนี้

---

[838] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "ศรัทธา" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์** จิตรกร ตั้งเกษมสุข บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2526. หน้า 14-16. (พิมพ์ครั้งแรกใน **สามัคคีสาร** เล่มที่ 28 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม 2500 พิมพ์ซ้ำใน **มาพูดภาษาไทยกันดีกว่า** แพร่พิทยา, 2509).

พระธรรมเล่า ก็ตรัสสั่งสอนสมเหตุสมผลทุกข้อทุกกระทง...ทรงแสดงเหตุแห่งทางดับทุกข์ด้วย "อริยมรรค" ให้เห็นเหตุผลต้นปลายที่ทรงแสดงนั้นล้ำลึกกว่าถ้อยคำของศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น

วิชาต่าง ๆ ในทางโลกยังไม่ขึ้นถึงขีดสุด ส่วนพระธรรมอันเป็นวิทยาศาสตร์ในทางนามนั้นสุดยอดแล้ว[839]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ยืนยันความเหนือกว่าของพุทธศาสนาด้วยการกล่าวว่า พุทธศาสนานั้นพร้อมสำหรับการพิสูจน์ทั้งปวง

...การที่เราศรัทธานั้นไม่ใช่เรียน พระปริยัตติ อย่างเดียว ต้อง ปฏิบัติด้วย เพื่อถึง ปฏิเวธ อันเป็นหลักชัยของพระศาสนา จะมีศาสดาคนไหนบ้างที่กล้าท้าให้ใคร ๆ มาลองพิสูจน์วาทะของตน พระบรมศาสดาของเราท่านกล้าท้า เป็นแต่เราจะกล้าลองหรือไม่เท่านั้น ท่านตรัสย้ำถึงเรื่อง กฎของกรรม การเวียนว่ายตายเกิด และพระนิพพานว่ามีจริง ...เมื่อเรายังไม่เรียน ยังไม่ปฏิบัติ เราย่อมจะรู้ไม่ได้ตลอด เราก็ต้องเชื่อไว้วางใจในพระธรรม รับเข้าไว้ในใจของเรา...เมื่อรับนับถือหลักใหญ่ในพระศาสนาจากหัวใจได้แล้ว ก็จะเชื่อหลักข้ออื่นได้โดยง่าย[840]

อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ มิได้เน้นศีลธรรมของพุทธศาสนาแบบโลกียธรรม ที่จะช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบมีลำดับชั้นและไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศในระบบทุนนิยม ดังที่ปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลายได้พยายามเน้นอย่างต่อเนื่อง แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามสร้างความเข้าใจพุทธศาสนาแบบที่โลกียธรรมเชื่อมโยงกับโลกุตรธรรม รวมทั้งยอมรับความรู้หรือความจริงในเชิงรหัสยนัย (mystics) คือความรู้หรือความจริงที่ไม่อาจแสดงได้ด้วยภาษาพูดหรือภาษาเขียน แต่รับรู้ได้เฉพาะตัวผู้ปฏิบัติภาวนาเอง หรือผู้ที่ได้บรรลุถึงความรู้หรือความจริงในระดับเดียวกันขึ้นไปเท่านั้น[841] โดยที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เห็นว่าการเข้าถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนามากเพียงใด ก็จะช่วยพัฒนาคนไปสู่ *"ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์"* มากยิ่งขึ้น ดังความว่า

---

[839] เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

[840] เรื่องเดียวกัน, หน้า 21-22.

[841] พระประชา ปสนฺนธมฺโม, (บรรณาธิการ) **อีกมิติหนึ่งของ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2526. หน้า 2526. หน้า 193-195.

> ***พุทธศาสนา...เป็นศาสนาที่ประเสริฐสุด เพราะ...ให้เหตุผล ให้แต่ละคนเป็นตัวของตัวเอง...เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของความเป็นไทย*** *โดยเฉพาะตัวรากตัวแก่น เพราะอันนี้อันเดียวที่สามารถจะ**พัฒนาคนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์***[842]

จากความคิดที่ว่าพุทธศาสนาจะทำให้คนในสังคมเป็น *"มนุษย์ที่สมบูรณ์"* หรือเป็น *"คนดี"* ขึ้นนี้เอง ที่ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์หวังว่า ถ้าหากสามารถทำให้พุทธศาสนามีพลังในสังคมไทยมากขึ้นแล้ว ก็จะช่วยลดปัญหาต่าง ๆ ลงไปได้มาก เช่น ปัญหาผู้มีอำนาจและข้าราชการใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ปัญหาการขยายตัวของวัฒนธรรมบริโภคนิยม ปัญหาการทำลายระบบนิเวศ ปัญหาการใช้ความรุนแรงต่อกัน ซึ่งล้วนแต่เป็นการทำร้ายประชาชน ฯลฯ ทั้งนี้เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายว่าปัญหาทั้งหลายเหล่านี้ นอกจากจะเกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองอันอยุติธรรม ซึ่งทำให้คนส่วนน้อยสามารถเอารัดเอาเปรียบคนส่วนใหญ่แล้ว ยังเกิดจากการที่คนส่วนน้อยเหล่านี้ขาดคุณธรรมของศาสนา ซึ่งทำให้กลายเป็นคนที่ไร้จริยธรรมจนกระทั่งสามารถจะกระทำความชั่วต่าง ๆ ได้

แม้ว่าปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ก็เน้นให้คนไทยมีคุณธรรมหรือจริยธรรมเช่นเดียวกัน แต่คุณธรรมหรือจริยธรรมที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่เน้นนั้น เป็นโลกียธรรมที่แยกออกมาจากโลกุตรธรรม **แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่าโลกียธรรม รวมทั้งจริยธรรม ต้องมีรากฐานอยู่บนโลกุตรธรรมเสมอ** ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า *"จริยธรรม...ล้วนมีส่วนโยงกลับไปสู่ต้นตอที่มาของพุทธศาสนา คือตัวปรมัตถธรรมด้วยกันทั้งสิ้น"*[843]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าจริยธรรมมีสองระดับ ระดับหนึ่งคือ *"อาทิพรหมจรรย์"* ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมที่สัมพันธ์กับปรมัตถธรรมอันเป็น *"แก่น"* ของพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น เพราะเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ประยุกต์มาจากธรรมะหรือกฎธรรมชาติ *"อาทิพรหมจรรย์"* นี้ นับเป็นจริยธรรมที่เป็นหลักการสากลของพุทธศาสนา เช่น หลักอหิงสธรรม คือการปฏิเสธการเบียดเบียนกันอย่างสิ้นเชิง ทั้งการไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ หลักอหิงสธรรมนี้เชื่อมโยงกับหลักเมตตากรุณาของพุทธศาสนา และมีรากฐานมาจาก *"ปรัชญาขั้น*

---

[842] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **อยู่อย่างไทย** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 27-28. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[843] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2525. หน้า 25.

พื้นฐานตามอุดมคติของฝ่ายพุทธ" ซึ่ง *"สมาชิกในสังคมต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ...อยู่กับธรรมชาติ...เป็นชีวิตที่เรียบง่าย เป็นชีวิตที่คลายออก...ไม่ใช่การยึดเข้ามา"*[844]

จริยธรรมอีกระดับหนึ่งคือ *"อภิสมาจาร"* ซึ่งเป็นส่วนที่ประยุกต์ปรมัตถธรรมให้เข้ากันได้กับคุณค่าอื่น ๆ ในแต่ละสังคม เช่น ประยุกต์เข้ากับกระแสความเชื่ออื่น วัฒนธรรมอื่น รวมทั้งให้เป็นที่ยอมรับของผู้มีอำนาจในสังคมนั้น ๆ ด้วย สภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นกับทุกลัทธิศาสนา เพราะไม่มีลัทธิศาสนาใดเลยที่ไม่ยอมไกล่เกลี่ยกับคุณค่าอื่น ๆ ของสังคม ดังนั้น จึงเกิดจริยธรรมหรือค่านิยมสำหรับสังคมหนึ่ง ๆ ขึ้นมา ซึ่งในบางสังคมก็เป็นการไกล่เกลี่ยเข้าหากันในลักษณะที่พุทธศาสนาสามารถชักนำคุณค่าอื่นให้โน้มเข้าหาปรมัตถธรรมในพุทธศาสนาได้สำเร็จ แต่ในบางสังคมก็เกิดคุณค่าใหม่ที่แปรสภาพไปจากคำสอนดั้งเดิมของพุทธศาสนาค่อนข้างมาก[845]

ส่วนที่เป็น *"อภิสมาจาร"* นี้ นับเป็น *"เปลือกหรือกระพี้"* ของพุทธศาสนา แต่ก็เป็นส่วนที่จำเป็นที่จะต้องยินยอมให้มีอยู่ เพราะ *"ศาสนาจะมีอิทธิพลทางจริยธรรมในสังคมได้ ก็ต่อเมื่อได้ไกล่เกลี่ยยืดหยุ่นหลักปรมัตถธรรมเข้าหาสังคมด้วยเสมอไป... ยิ่งกลายมาเป็นศาสนาประจำชาติประจำจักรวรรดิด้วยแล้ว ย่อมนำเอาจริยธรรมเดิมมาผสมผสานเข้าจนบางครั้งออกจะมากเกินส่วนไป"* ดังนั้น จึงต้องระมัดระวังเป็นอย่างมากที่จะไม่ให้ส่วนที่เป็น *"เปลือกหรือกระพี้"* นี้ มีความสำคัญมากไปกว่า *"แก่น"* หรือปรมัตถธรรม เพราะ *"ถ้าสับสน...จนเห็นว่าเปลือกกระพี้สำคัญกว่าแก่น ศาสนธรรมจะหมดความสำคัญลงในฐานะเป็นตัวนำคุณค่าทางจริยธรรมในสังคม"*[846] ฉะนั้น *"อภิสมาจารต้องกลับไปหาตัวอาทิพรหมจรรย์ให้ได้"*[847] นั่นก็คือจริยธรรมต้องมีฐานอยู่บนปรมัตถธรรมนั่นเอง

เนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการให้คนไทยรู้จักนำคุณค่าใหม่ ๆ ในปัจจุบันไปเชื่อมโยงเข้าหาปรมัตถธรรม จึงพยายามชี้ให้เห็นว่าการประยุกต์คุณค่าอื่นเข้าหาปรมัตถธรรมของพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องที่สังคมไทยทำได้ โดยยกตัวอย่างให้เห็นว่า สังคมไทยในอดีตได้เคยประสบความสำเร็จมาแล้วในการประยุกต์คุณค่าอื่นเข้าหาปรมัตถธรรมของพุทธศาสนา ดังกรณีของหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ซึ่งกลายเป็นหลักจริยธรรมสำหรับผู้ปกครองตลอดจนหัวหน้า

---

[844] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2525. หน้า 86-87.

[845] เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-21. และ พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 71.

[846] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2525. หน้า 21.

[847] เรื่องเดียวกัน, หน้า 344.

งานต่าง ๆ มาแต่อดีต สุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายว่าหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตรนี้ *"เป็นหลักธรรมสำหรับชนชั้นปกครองมาก่อนพระพุทธศาสนา หากดัดแปลงแก้ไขให้เป็นพุทธธรรม โดยโยงไปหาการลดอัตวาทุปาทานอันเป็นหลักการสำคัญที่สุดในทางพุทธศาสนา"*[848] ซึ่งก็คือการลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนลงไป จนทำให้เกิดความเมตตากรุณาและความไม่เบียดเบียนต่อทุกสิ่ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ หรือธรรมชาติ

กล่าวได้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์คล้ายคลึงปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ในแง่ที่พยายามทำให้คนไทยเห็นว่า *"ความเป็นไทย"* ในทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญในการกำหนดคุณค่าทางจริยธรรม รวมทั้งเป็นรากฐานของความเป็น *"พระมหากษัตริย์"* ที่ดีด้วย และ *"ความเป็นไทย"* ในทางพุทธศาสนานี้เอง ที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดประการหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยในอดีตมีสภาวะที่เรียกได้ว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* กล่าวคือ

> *สภาพของสังคมไทยในอดีต สมัยที่พระพุทธศาสนายังเป็นศูนย์กลางทางสติปัญญา มีอิทธิพลทางสังคมและการเมือง...จะเห็นได้ว่าความรุนแรงมีน้อย... วิถีชีวิตก็เริ่มด้วยความสัมพันธ์กับพระกับวัดโดยตลอด...ล้วนส่อไปในทางความร่วมมือกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน...ทำเพื่อส่วนรวมมากกว่า...เพื่อส่วนตัว...กินอยู่อย่างง่าย ๆ* [849]

การอธิบายปัจจัยที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ในอดีต ว่าเกิดจากพุทธศาสนา เห็นได้ในงานเขียนและคำบรรยายหรือปาฐกถาจำนวนมากของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เช่น ใน **ศาสนากับการพัฒนา** ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เน้นเช่นเดียวกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ โดยกล่าวว่าพุทธศาสนาทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา *"สังคมไทยอันเคยเปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมนั้นถ้าไม่ใช่อิทธิพลของพุทธสาสนาเป็นปัจจัยใหญ่แล้ว จะมีอะไรอีกเล่า"*[850]

อย่างไรก็ตามสุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้เน้นความเมตตากรุณาระหว่างคนต่างชนชั้นกัน หรือระหว่างคนที่อยู่ใน "ที่สูง" กับคนที่อยู่ใน *"ที่ต่ำ"* เพื่อพยายามสร้างความชอบธรรมให้แก่สังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นดังกรณีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ในหนังสือ **ไม้ซีกงัดไม้ซุง** สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า พุทธศาสนาได้มอบคุณค่าทางจริยธรรมซึ่งมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยมาช้านาน พุทธ

---

[848] เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

[849] เรื่องเดียวกัน, หน้า 229-230.

[850] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับการพัฒนา** กรุงเทพฯ: วิทยาลัยพายัพ, 2524. หน้า 124—125.

ศาสนาในอดีตทำให้ปัจเจกชนมีศีลและสังคมมีจริยธรรม ซึ่งมุ่งให้คนในสังคมไม่เอารัดเอาเปรียบกัน มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความเมตตาเอื้ออาทรกัน และขยายความเอื้ออาทรไปยังสรรพสัตว์และธรรมชาติ[851]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ตระหนักดีว่าในอดีตนั้น *"วัดเป็นเครื่องมือของระบบศักดินาโดยไม่รู้ตัว"* แต่ชี้ให้เห็นว่าในสมัยนั้น *"วัดยังมีอำนาจในการต่อรองมากกว่า วัดยังมีอำนาจในทางธรรมมากกว่า เพราะเหตุว่าตัวธรรมหรือตัวพุทธศาสน์เป็นปัจจัยหลัก เพราะศักดินาต้องสยบยอมต่อพุทธศาสน์"*[852] ขณะเดียวกัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยืนยันว่าพุทธศาสนามีคุณประโยชน์ทางการเมือง *"พุทธศาสนาไม่เคยเป็นลัทธิศาสนาของผู้ถูกกดขี่หรือผู้กดขี่ หากแต่เป็นตัวเชื่อมระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง โดยที่เข้าได้กับทั้งสองฝ่ายอยู่เกือบตลอดเวลา"*[853] ถึงแม้คณะสงฆ์จะมีการโอนอ่อนผ่อนตามอำนาจทางโลกและไม่ยึดมั่นในหลักการไปบ้าง แต่ *"ก็ไม่ถึงกับได้กลายไปเป็นผู้กดขี่"*[854] สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามแสดงให้เห็นด้วยว่าในอดีตพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจริยธรรม ทางสติปัญญา เป็นพลังที่บริสุทธิ์และเสียสละ ซึ่งชี้นำผู้ปกครองให้ยึดหลักจริยธรรมฝ่ายพุทธเป็นคุณค่าหลัก อันทำให้ผู้ปกครองเอื้ออาทรต่อประชาชน[855] แม้พระสงฆ์ *"จะเข้าไปถวายเทศน์ในพระราชวังเป็นประจำ แต่ก็...รับบิณฑบาตจากชาวบ้าน...ซ้ำยังปฏิเสธสิ่งซึ่งทั้งในวังและชาวบ้านถือว่าสำคัญที่สุด...คือเมถุนธรรมและเงินกับอำนาจ...ท่านย่อมมีอิทธิพลเหนือทั้งชาววังและชาวบ้าน"*[856]

อนึ่ง ในกลางทศวรรษ 2520 นี้ เนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เห็นคุณค่าของชาวบ้านและวัฒนธรรมชาวบ้านมากขึ้น จึงตีความ *"กบฏผีบุญ"* ไปในแง่ที่เป็นบทบาทของพุทธศาสนาในขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ในสภาวะที่ชาวบ้านประสบกับการกดขี่ข่มเหง จนลุกขึ้นก่อการกบฏเพื่อเรียกร้องสังคมที่ดีกว่ามาแทนสังคมเดิม ซึ่งแสดงว่าในสังคมที่ทีการกดขี่เบียดเบียน และมีความอยุติธรรม พุทธศาสนามีหน้าที่ต่อชาวบ้านในการเรียกร้องสังคมที่ดีกว่า โดยการหันกลับไป

---

[851] ส. ศิวรักษ์, **ไม้ซีกงัดไม้ซุง**. หน้า 93.

[852] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. หน้า 89.

[853] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย**. หน้า 25.

[854] เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

[855] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 108.

[856] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย** หน้า 25-26.

หาแนวความคิดเรื่องธรรมราชา โดยมีสังคมพระศรีอาริย์ซึ่งสงบสุขร่มเย็นและผู้คนอยู่ในศีลในธรรมเป็นอุดมคติ[857]

พุทธศาสนาในอดีตจึงทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* แม้ว่าจะมีข้อพกพร่องบางประการ เช่น การ *"เป็นเครื่องมือของระบบศักดินา"* ดังกล่าวมาแล้ว ทั้งนี้ นับว่าแตกต่างจากสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าพุทธศาสนาได้เสื่อมถอยลงมากเนื่องจากคนไทยหันไปสมาทานลัทธิวัตถุนิยมของตะวันตก และวิชาเศรษฐศาสตร์กลายเป็นที่มาของมาตรฐานทางจริยธรรมใหม่ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม อันเป็นเหตุให้เกิดวิกฤตต่าง ๆ ขึ้นในสังคมไทย เช่น ความร่ำรวยที่ได้มาโดยการเอารัดเอาเปรียบกลายเป็นเรื่องที่ถูกต้อง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ถึงกับกล่าวว่าจริยธรรมแบบใหม่นั้น *"เป็นจริยธรรมที่ตั้งอยู่บนการเอารัดเอาเปรียบ"*[858] ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงต้องการฟื้นฟูพุทธศาสนาเพื่อให้คนไทยมีจริยธรรมที่วางอยู่บนหลักธรรมของพุทธศาสนาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้สังคมไทยรอดพ้นจากวิกฤตในทุกด้าน

ควรกล่าวด้วยว่า การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญแก่การฟื้นฟูหรือการปฏิรูปพุทธศาสนา ว่าเป็นหนทางจะช่วยให้สังคมอยู่รอด และทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* เหมือนในอดีตนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีมุมมองหรือมีวิธีคิดแบบพุทธ ซึ่งทำให้เน้นข้อเสียของระบบทุนนิยมและสังคมนิยม และเห็นว่าทั้งระบบทุนนิยมและสังคมนิยมล้วนแต่ไม่สามารถทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ได้เลย

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต่างจากปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลายซึ่งสมาทานระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและเห็นว่าการที่คนมีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันนั้นเป็นเรื่องธรรมดา เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าระบบทุนนิยมมีความเลวร้ายอยู่มาก *"ในแง่วัตถุธรรม ทุนนิยมดูจะเลวร้ายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้แม้จะพยายามปะหน้าทาแป้งให้ดูน่าพิสมัย"*[859] และ *"ระบบทุนนิยม...แม้จะทำท่าให้น่ารักเพียงใด ระบบนี้ก็คือระบบที่เอื้อให้มือใครยาวสาวได้สาวเอานั่นเอง คนรวยจะยิ่งรวยขึ้น คนที่จนอันเป็นคนส่วนใหญ่จะยิ่งจนลง...ถูกเอารัดเอาเปรียบด้วยประการต่าง ๆ โดยที่คนรวยจำนวนน้อยนั้นก็ไม่มีความสุข หากเป็นโรคของคนรวย..."*[860] ในกลางทศวรรษ 2530 สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ว่าแม้แต่ทหารก็ *"เกรงว่าจะกระทบระบบทุน"* กล่าวคือ

---

[857] เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-44.

[858] เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

[859] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับการพัฒนา**. หน้า 117.

[860] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย**. หน้า 39.

ทหารไม่มาออกฤทธิ์เดชเดชานุภาพในทางเผด็จการ ก็เพราะเกรงว่าจะกระทบระบบทุน เพราะระบบทุนได้เข้ามาก้าวก่ายมากเหลือเกิน กลัวว่าบรรษัทข้ามชาติต่าง ๆ จะไม่มาลงทุน กลัวจะไม่ได้เป็นนิกส์ เพราะทหารหรือชนชั้นปกครองมีส่วนได้ส่วนเสียเป็นประการสำคัญ กับเงินทองที่ไหลมาเทมาเหล่านี้ อ้างว่าเป็นไปในนามของการพัฒนาประเทศ แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นการทำลาย เป็นปัญหาในทางนิเวศวิทยา เป็นปัญหาในขั้นพื้นฐานแห่งความยุติธรรมทางสังคม ตอนนี้คนยากจนต้องยากจนลงเป็นอันมาก[861]

ในทัศนะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ การพัฒนาประเทศจึงไม่ควรอยู่ในกรอบของระบบทุนนิยม และคนไทยควรรู้เท่าทันว่าในระบบทุนนิยมนี้ ไม่ตกอยู่ในโมหจริตหรือความหลงผิดจากการที่บรรษัทข้ามชาติได้ใช้สื่อโทรทัศน์ในการกำหนดคุณค่าของปัจเจกบุคคล ที่ทำให้นิยมความรุนแรงและสร้างทั้งราคจริต โลภจริต โทสจริต ที่ทำให้คนดำเนินชีวิตตามแนวทางที่บรรษัทต่างชาติกำหนดขึ้น เพื่อจะขายสินค้า[862]

ส่วนระบบสังคมนิยมซึ่งปัญญาชนกระแสหลักปฏิเสธนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าระบบสังคมนิยมโดยอุดมคติแล้วมีดีอยู่มาก แต่ในทางปฏิบัติกลับมีปัญหาหลายอย่าง กล่าวคือ

สังคมนิยมมีทีท่าว่าจะหันมาทางศาสนธรรมอยู่บ้าง เพราะผลบั้นปลายเน้นที่ความเป็นมนุษย์ แต่ก็ยังคงอยู่ทางค่ายฝ่ายวัตถุธรรมอยู่นั่นเอง ยิ่งเน้นในแง่ของมรรค ว่าจะทำกระไรก็ได้เพื่อให้ได้ผลอันไพบูลย์ในบั้นปลายด้วยแล้ว ค่ายฝ่ายสังคมนิยมจึงมักจมลง จนคล้ายฝ่ายทุนนิยมยิ่งขึ้นทุกที[863]

เมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าระบบทุนนิยมและสังคมนิยมมีปัญหาดังกล่าวมานี้ อีกทั้งยังเห็นด้วยว่า *"แม้แต่พัฒนาการที่มุ่งในการปรับปรุงคุณภาพของชีวิตมนุษย์ แต่ยังเน้นที่วัตถุ...ทำให้*

---

[861] ส. ศิวรักษ์, **หกทศวรรษประชาธิปไตยในทัศนะ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537. หน้า 8.

[862] ส. ศิวรักษ์, **ไม้ซีกงัดไม้ซุง**. หน้า 91-92.

[863] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับการพัฒนา**. หน้า 117.

คุณค่าของชีวิตมนุษย์น้อยลง"[864] **การพัฒนาจึงไม่ควรดำเนินไปตามแนวทางของระบบทุนนิยมและสังคมนิยม แต่ควรมุ่งพัฒนาทางจิตใจ ให้คนทุกชั้นได้พัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา** เพื่อให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ รู้จักตัวเองอย่างดีที่สุด เพื่อความสัมพันธ์กับผู้อื่น สัตว์อื่นและสิ่งอื่นในธรรมชาติในวิถีทางของ *"ความจริง ความดี และความงาม"* อย่างบรรสานสอดคล้องกัน ส่วนการ พัฒนาทางวัตถุนั้น ควรเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานที่แท้จริงเท่านั้น ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าทรัพยากรที่แท้ คือศักยภาพของมนุษย์ที่สามารถนำธรรมชาติและแรงงานมาประสานกันในทางสร้างสรรค์ ส่วนเทคโนโลยีควรมีลักษณะที่เป็นการนำประยุกต์วิทยามาใช้เพียงเพื่อความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ควรมุ่งใช้ประยุกต์วิทยาที่ทันสมัยเพื่อผลกำไรโดยไม่คำนึงความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น ตลอดจนพิษภัยอันจะเกิดแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน[865]

ในด้านการแก้ไขปัญหาสังคม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ระบุว่า ***"เราจะต้องเอาหลักพุทธธรรมเป็นจุดยอด*** *ไม่ใช่เอามาร์กซ์หรือเคนส์ที่เป็นนักเศรษฐศาสตร์ฝรั่งเป็นจุดยอด...แต่ศีลธรรมจรรยานั้นจะต้องทันสมัยกับศตวรรษที่ 20"*[866] การแก้ปัญหาสังคมจึงต้องเริ่มที่การทำให้คนในสังคมมีความรู้ทางพุทธธรรม เพื่อจะเข้าใจปัญหาจากมุมมองของพุทธศาสนา และแก้ไขปัญหาตามแนวทางของพุทธศาสนา ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า *"ก่อนที่จะแก้ปัญหาสังคมได้ ต้องเข้าใจ... พุทธศาสนา อันเป็นที่มาของคุณค่า...ของวัฒนธรรมไทยเสียก่อน...ทั้งในแง่แก่น ตลอดจนเปลือกกระพี้...เพื่อจะเข้าใจสถานภาพปัจจุบัน"*[867] **ความเข้าใจในพุทธศาสนานี้ จะช่วยให้เข้าใจตนเอง และเข้าใจโลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นอกุศลมูลในจิตใจมนุษย์แต่ละคน ขณะเดียวกันก็ทำให้มีความกล้าหาญทางจริยธรรมที่จะต่อต้านคนที่ผิดและ *"กล้าท้าทายระบบที่มันเลว"*** *"ที่รีดนาทาเร้น ที่เอารัดเอาเปรียบ ปิดกั้นอิสรภาพ เสรีภาพ"* และให้การสนับสนุนแก่ *"ใครก็ตามที่ยุติธรรม ซื่อสัตย์ เอื้ออาทร และต้องการสังคมที่ดี"* ขณะเดียวกัน *"แม้จะพยายามแผ่ความรักให้คนชั่ว แต่ก็เห็นว่าเขาเป็นคนดีไม่ได้ แม้จะเป็นผู้ทรงเกียรติในสังคม"*[868] สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่าด้วยวิธีเช่นนี้ ก็จะทำให้สังคมดีขึ้น เพราะคนชั่วและระบบที่เลวจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้

---

[864] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย**. หน้า 135.

[865] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 81-83.

[866] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** หน้า 90. อ้างใน พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์" หน้า 138-139.

[867] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2522. หน้า 138-139.

[868] เรื่องเดียวกัน, หน้า 111 และหน้า 140-141.

วิธีคิดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่อธิบายปัญหาและทางออกของปัญหาด้วยวิธีคิดทางพุทธศาสนาแบบที่เน้นโลกุตรธรรมหรือปรมัตถธรรม ดังกล่าวข้างต้นนี้ ยังเห็นได้ชัดเจนในผลงานอื่น ๆ อีกมาก เช่น การอธิบายปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ว่าเกิดจากการที่คุณธรรมทางศาสนาในสังคมไทยลดความสำคัญลง อีกทั้งยังถูกบิดเบือนโดยคนส่วนน้อยที่มีอำนาจปกครองประเทศ เพื่อจะได้เอารัดเอาเปรียบคนส่วนใหญ่อย่างสะดวก ซึ่งเมื่อคนส่วนใหญ่ทนต่อไปไม่ได้ ก็ได้ทำให้ความขัดแย้งเพิ่มสูงขึ้นและทำให้เกิดความรุนแรงขึ้นในที่สุด สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่า สังคมมนุษย์โดยทั่วไปย่อมมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงและมีการเอารัดเอาเปรียบกันเป็นธรรมดา แต่ถ้าหากคนมีศาสนธรรมในจิตใจ ก็จะทำให้มีการเอารัดเอาเปรียบกันน้อย ไม่รังเกียจซึ่งกันและกัน มีความไว้ใจกัน เคารพศักดิ์ศรีของกันและกัน หากมีความขัดแย้งเกิดขึ้นก็สามารถรอมชอมกันได้[869] หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่า *"ผู้ที่มุ่งทำการเพื่อสังคมต้องตั้งมั่นในไตรสิกขา...ทำลายความเห็นแก่ตัว"* พร้อมกับเตือนทั้ง *"ฝ่ายขวา"* และ *"ฝ่ายซ้าย"*

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เตือนฝ่ายที่ต้องการเหนี่ยวรั้งความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย ว่าไม่ควรขัดขวางความเปลี่ยนแปลง *"อย่าไปขืนกระแสปัจจยาการ"* และเตือนฝ่ายที่ต้องการจะปฏิวัติ ว่า *"อย่าบิดเบือนข้อเท็จจริง เพื่อเป็นตัวเร่งกระแสธรรม"* หน้าที่ของพุทธศาสนิกชนมีอยู่แต่เพียงปรับตัวให้เข้ากับจังหวะของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ กล่าวคือ

> *เรามีหน้าที่ต้องเข้าใจ เพื่อจะได้ปรับตัวให้เข้ากับจังหวะแห่งอิทัปปจจยตาเท่านั้น...การแก้ไขปัญหาคือรู้จักมองสภาวะต่าง ๆ ...ให้เห็นเหตุเห็นปัจจัย โดยอาศัยข้อเท็จจริงอย่างเพียงพอ...โดยไม่เอาอัตวาทุปาทานไปจับ เพื่อแก้ให้พ้นการตามใจปรารถนา...แต่มีหน้าที่อนุรักษ์คุณธรรม...ศิลปกรรม...ธรรมชาติ...โดยกระแสแห่งธรรม*[870]

ส่วนการต่อสู้กับฝ่ายที่สร้างปัญหาให้สังคมไทย ก็ต้องต่อสู้โดยยึดหลักธรรมของพุทธศาสนา เช่น *"การต่อสู้กับรัฐที่ฉ้อแล ต่อสู้กับบรรษัทต่าง ๆ อภิมหาอำนาจต่าง ๆ ยิ่งเขาฉ้อฉล เรายิ่งต้องสู้ด้วยความสุจริต ยุติธรรม ด้วยความเมตตา อันนั้นเป็นทางเดียวที่จะต่อสู้กับพวกเขาได้"*[871] และ *"ต้องเอาสันติวิธีเข้าสู้"*[872] "

---

[869] ส. ศิวรักษ์, **ไกลกลิ่นหอย** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521. หน้า 203-225.

[870] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน**. หน้า 138-139.

[871] ส. ศิวรักษ์, **อยู่อย่างไทย** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 433.

ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงนิยามพุทธศาสนาผ่านงานเขียนและคำบรรยายต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นทั้งโดยตรงและโดยนัยว่า พุทธศาสนาเป็นหัวใจหรือเป็นแก่นแท้ของ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอดของ *"ชาติไทย"* หรือของสังคมไทย แม้ในระยะหลัง ๆ เมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นให้คนไทยยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้น และกล่าวถึงคุณค่าของคุณธรรมหรือจริยธรรมที่มาจากศาสนธรรมของศาสนาอื่น ๆ อยู่เสมอ อีกทั้งยังระบุว่า *"ผมไม่ได้บอกว่าคุณต้องเอาศาสนาพุทธอย่างเดียวมาแก้ปัญหาสังคม เราอาจต้องเรียนเทคนิคจากศาสนาอื่น ไม่ว่าคริสต์ อิสลาม หรือมาร์กซิสต์"*[873] แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังคงเน้นความสำคัญของพุทธศาสนามากเป็นพิเศษตลอดมา

สังคมไทยในความใฝ่ฝันของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ คือสังคมที่ *"อยู่อย่างไทย"*[874] ซึ่งหมายถึงสังคมที่มีลักษณะคล้ายกับสังคมไทยในอดีตที่วิถีชีวิตผูกพันกับพุทธศาสนา คนในสังคมมีความสัมพันธ์กันตามหลักพุทธธรรม และมีความใกล้ชิดธรรมชาติ ทั้งนี้ คนในสังคมหมู่บ้านและในสังคมสงฆ์ย่อมมีความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้วเป็นปรกติ

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้กล่าวถึงสังคมในความใฝ่ฝันในผลงานหลายเรื่อง ซึ่งพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการบรรลุอุดมคติดังกล่าว ในบทความ ***"อนาคตของไทย"*** กล่าวถึง *"อนาคตและอุดมคติสำหรับไทย"* ไว้ว่า สังคมไทยควรเป็นสังคมที่ทุกคนมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ซึ่งจะทำให้ไม่มีการเอารัดเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ ตลอดจนธรรมชาติแวดล้อม แต่จะมีน้ำใจไมตรีต่อกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน และมีความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนทุกคน ทั้งนี้ รัฐควรเข้ามายุ่งเกี่ยวหรือควบคุมให้น้อยที่สุด ปล่อยให้สังคมพัฒนาไปตามธรรมชาติโดยคนในสังคมต่างก็ยึดหลักธรรมะ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่า

> *อนาคตอันวิเศษสุดคือไม่มีรัฐบาล หรือมีรัฐบาลที่อ่อนอำนาจอย่างที่สุด ให้มนุษย์ได้รวมตัวกันเป็นหน่วย เป็นตำบล เป็นหมู่บ้าน ปกครองกันเองอย่างอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ เอื้ออาทรต่อกันและกัน ใช้ประยุกต์วิทยาอย่างง่าย ๆ* [875]

---

[872] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. หน้า 354.

[873] เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

[874] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **อยู่อย่างไทย** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

[875] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **อนาคตและอุดมคติสำหรับไทย** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เซนเตอร์พับลิคเคชั่น, 2524. หน้า 76.

เนื่องจากได้เรียนรู้เกี่ยวกับปรัชญาตะวันตกมามาก สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงพยายามนำหลักปรัชญาตะวันตกส่วนที่เห็นว่ามีคุณค่า มาให้ความหมายใหม่บนพื้นฐานความคิดทางพุทธศาสนาด้วย เช่น ในเรื่องของ *"ความรัก"* เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อทำให้คนอ่านเห็นว่าปรัชญาอันลุ่มลึกของตะวันตกนั้น มิใช่สิ่งใหม่แต่อย่างใด แต่เป็นความคิดที่มีอยู่แล้วในพุทธศาสนา

> *...เบอทรัน รัสเซล ได้พูดไว้ว่า "ชีวิตที่ดีนั้น ย่อมมีความรักเป็นแรงดลใจ และมีวิชาเป็นเครื่องนำทาง" ...ต้องกันกับหลักทางพระพุทธศาสนา ถ้าเราแปลความรัก (ภาษาคน) ว่า เมตตากรุณา (ภาษาธรรม) และแปลวิชาหรือความรู้ (ภาษาคน) ว่าปัญญา (ภาษาธรรม)...พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจึงถือว่าพระพุทธองค์ทรงไว้ซึ่งพระมหากรุณาคุณ และพระมหาปัญญา(ปรัชญา) คุณ โดยที่ทางฝ่ายใต้ของเราเพิ่มพระวิสุทธิคุณเข้าไปด้วย...*
>
> *พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ใช้ความรักตามภาษาธรรม คืออยากให้ตนเองเป็นสุขและอยากให้ผู้อื่นเป็นสุข อย่างเยือกเย็น โดยปราศจากการติดยึด หรือลดการติดยึดให้น้อยลงไปทุกที จากเมตตาภาวนาที่สอนให้รักตัวเอง และแผ่ขยายไปรักเพื่อนมนุษย์ และสรรพสัตว์นั้นแล แม้จะยังรักใครไม่ได้มากนัก ก็ฝึกความรักขั้นที่สอง คือ กรุณา ปรารถนาให้เราและเขาพ้นทุกข์ไปพร้อม ๆ กัน การที่จะทำเช่นนี้ได้ต้องเรียนรู้ถึงปัญหาของกันและกัน รู้ว่ากรรมกรยากจนอย่างไร กสิกรถูกเอาเปรียบอย่างไร คนไข้ขาดหมอเพียงไหน คนโง่ขาดครูเพียงใด ฯลฯจากจุดเริ่มต้นทำนองนี้ ที่ได้สัมผัสกับความรักเช่นนี้ เราอาจเดินไปสู่ธรรมที่สูง ๆ ขึ้นไป ได้ตามลำดับแห่งพรหมวิหารธรรม จนถึงขั้นที่สุดโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ...*[876]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้เสนอทางเลือกสำคัญที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ คือทางเลือกที่มีรากฐานอยู่บน **พุทธศาสนาแบบ "ฉลาดในการประสานประโยชน์"**[877] โดยได้สืบสานปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุในการทำให้คนทั้งปวงเห็นว่า**พุทธศาสนาเป็น *"ทางรอดของ***

---

[876] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "ความรักในพระพุทธศาสนา" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 26 และหน้า 33-34. (พิมพ์ครั้งแรกใน **อักษรศาสตร์พิจารณ์** เล่มที่ 2 ปีที่ 2 พ.ศ.2517 และพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน **จากถนอมถึงคึกฤทธิ์** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2519).

[877] "ความฉลาดในการประสานประโยชน์" นี้ เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น อาจารย์สุลักษณ์ซึ่งเคารพยกย่องพระองค์อย่างสูง คงจะได้รับอิทธิพลทางความคิดในเรื่อง "ความฉลาดในการประสานประโยชน์" จากพระองค์

โลก" กล่าวคือ ส่งเสริมให้คนไทยและคนชาติต่าง ๆ ได้รู้จักและเข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง แล้วใช้หลักพุทธศาสนาเป็นฐานในการประกอบกิจการและการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยไม่ได้แบ่งแยกโลกียธรรมออกจากโลกุตรธรรม และไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นพุทธศาสนานิกายเถรวาท แต่ได้นำเอาคำสอนของทุกนิกายจากหลายประเทศมา *"ประสานประโยชน์"* กับเถรวาท ขณะเดียวกันก็รับเอาปรัชญาความคิดทางโลกจากประเทศอื่น ๆ มา *"ประสานประโยชน์"* กับพุทธศาสนา ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต่อต้านเพียงบางส่วนของทุนนิยม เช่น ต่อต้านวัฒนธรรมบริโภคนิยม แต่ยอมรับระบบกรรมสิทธิ์เอกชนและอุดมการณ์เสรีนิยม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต่อต้านบางส่วนของสังคมนิยม เช่น การต่อสู้ระหว่างชนชั้น เพราะขัดกับหลักสันติวิธีของพุทธศาสนา แต่ยอมรับหลักความเสมอภาคทางสังคม เพราะเห็นว่าคนทุกคนเป็นมนุษย์เหมือนกัน เป็นต้น กล่าวได้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้นำความคิดทางพุทธศาสนามาเป็นรากฐานในการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง เพราะเห็นว่าธรรมะของพุทธศาสนาจะทำให้คนลดความโลภ ความโกรธ ความหลงซึ่งเป็นรากฐานของปัญหาทั้งปวง

นอกจาก สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ ในแง่ที่ไม่แบ่งแยกโลกุตรธรรมและโลกียธรรมออกจากกันแล้ว ยังแตกต่างในแง่ที่มิได้เน้นเฉพาะคันถธุระ แต่เน้นการโยงคันถธุระและวิปัสสนาธุระเข้าหากัน ดังความว่า

> *พระภิกษุ...ที่มุ่งความเป็นเลิศทางคันถธุระ จึงเฟ้นหาคัมภีร์ต่าง ๆ มาศึกษาจนแตกฉาน โดยที่ท่านนั้น ๆ ถ้าขาดการประพฤติปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระมากเพียงใด ความเป็นนักปริยัติของท่านก็ย่อมห่างเหินเนื้อหาสาระหรือแก่นแห่งพระสัทธรรมไปยิ่งขึ้นเท่านั้น แม้จะไม่ทุศีล ก็ติดลาภ ติดยศ หรือติดติรัจฉานวิชาต่าง ๆ อย่างงมงาย มากน้อยเพียงใดตามส่วน*[878]

นอกจากจะเน้นว่าควรโยงคันถธุระและวิปัสสนาธุระเข้าหากันแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังชี้ให้เห็นว่าสามารถใช้พระพุทธรูป พระเครื่อง และพระพิมพ์ในการเผยแผ่พุทธศาสนา *"ด้วยอุบายวิธีอันชาญฉลาด"* เพื่อเกื้อกูลคนที่ยังอ่อนแอในทางธรรม โดยยกกรณีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มาเป็นแบบอย่าง กล่าวคือ

---

[878] ส. ศิวรักษ์, **อำนาจของภาษาและสถาบันวิชาการ: เพื่อใคร**. หน้า 25.

หากพระภิกษุผู้ทรงคุณธรรมทางด้านปริยัติศึกษาอย่างแตกฉาน แม้จะไม่เคยเข้าสอบเป็นเปรียญอย่างสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) หากท่านเจริญสมถวิปัสสนากรรมฐานอย่างเชี่ยวชาญ นับได้ว่าโยงปริยัติศึกษาเข้าถึงปฏิบัติศึกษา โยงคันถธุระเข้าถึงวิปัสสนาธุระ ท่านย่อมเห็นทั้งคุณและโทษของคัมภีร์ที่จารึกพระพุทธพจน์ โดยท่านนำคัมภีร์มาใช้เป็นตำราเรียนก็ได้ เรียนเสร็จแล้วเอาคัมภีร์นั้น ๆ มาเผาทำพระเครื่อง พระพิมพ์ก็ได้ และพระพุทธรูปนั้น ๆ ท่านนำมาใช้ด้วยอุบายวิธีอันชาญฉลาด อย่างปราศจากความโลภ อย่างปราศจากไสยเวทวิทยา อย่างปราศจากมิจฉาทิฐิ หากเพื่อเกื้อกูลศิษย์หาที่ยังอ่อนแอในทางธรรม ให้ใช้พระพุทธคุณเกื้อหนุนจนแข็งแรงพอที่จะพึ่งตัวเองได้ แล้วไต่เต้าขึ้นไปพ้นบาปปุถุชน สู่ความเป็นกัลยาณปุถุชน จนถึงเขตแห่งพระอริยบุคคลตามลำดับขั้น[879]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามทำให้พุทธศาสนามีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาของโลกด้วย เพราะเห็นว่า *"ประวัติศาสตร์โลกก็สอนเราแล้วไม่ใช่หรือว่า การรบราฆ่าฟันกัน เกิดขึ้นจากการแย่งทรัพย์ (โลภ) แย่งอำนาจ (โกรธ) และความโง่เขลาเบาปัญญา (หลง) นั้นแลเป็นเหตุ*[880] ดังนั้น หากพุทธศาสนามีพลังมากขึ้นในโลก จึงไม่เพียงแต่จะช่วยลดทอนความทุกข์ของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังจะช่วยแก้ปัญหาอันเกิดจากความโลภ ความโกรธ และความหลงเหล่านี้ด้วย นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเห็นว่าพุทธศาสนาจะช่วยให้คนทั้งปวงในโลกดำรงชีวิตโดยการ *"เอาอย่างคนจน"* ซึ่งจะช่วยให้โลกอยู่รอด กล่าวคือ *"บรรดานักปราชญ์เห็นตรงกันหมดว่า โลกจะดำรงอยู่ไม่ได้ ถ้าคนรวยไม่เอาอย่างคนจน คำตอบสำหรับอนาคตต้องอยู่อย่างคนจน ถ้าทุกคนอยู่อย่างคนรวย โลกนี้พังแน่นอน"*[881] ในประเทศไทยเองคนไทยก็ควรจะต้องเลียนแบบชีวิตชาวบ้าน เพราะ *"หากคนไทยยังอยากเป็นคนชั้นสูง ชนชั้นกลาง วิ่งไปประจบนักการเมือง หรือวิ่งไปประจบคนมีอำนาจวาสนา บรรดาศักดิ์ ก็ยังคงหลงอยู่ในของปลอม หลงอยู่ในของหลอกของลวง ไม่มีทางที่จะพึ่งตนเองได้"*[882]

---

[879] เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

[880] ส. ศิวรักษ์, "จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิต" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. หน้า 10.

[881] ส. ศิวรักษ์,**ทวนกระแสเพื่อความสว่างทางสังคม** พิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2545. หน้า 110-111.

[882] ส. ศิวรักษ์, **คำประกาศความเป็นไท** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2531. หน้า 87.

ตั้งแต่ครึ่งแรกของทศวรรษ 2510 มาแล้ว ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอให้พุทธศาสนา ***"ไปพ้นขอบเขตอันแคบ ๆ ของความเป็นไทย"*** เพื่อจะสามารถสร้างสรรค์ความคิดทางศาสนาที่ตอบสนองแก่ผู้คนในระดับสากล ซึ่งก่อนที่จะไปพ้นจาก *"ความเป็นไทย"* ก็จะต้องรู้จัก *"ความเป็นไทย"* ให้ดีเสียก่อน แล้วใช้มรดก *"ความเป็นไทย"* เป็นพื้นฐานในการปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นความคิดระดับ *"สากล"* ที่มีคุณค่าแก่โลกโดยรวม ดังกรณีของท่านพุทธทาสภิกขุ

> *...**บุคคลอย่างท่านพุทธทาส ก็เป็นนักคิดที่ไปพ้นขอบเขตอันแคบ ๆ ของความเป็นไทยแล้ว แต่ท่านก็เริ่มจากคุณค่ารอบ ๆ ตัวท่านนั้นเอง** เริ่มจากสถาบันของท่านนั้นเอง และรับระบบคิดจากบรรพบุรุษในบ้านเมืองของเรานี้เอง หากท่านไปไกล จนนักคิดนอกประเทศรับความคิดของท่านอย่างเป็นสากลไปแล้ว...ที่น่ายินดีก็ตรงที่พระคุณเจ้าซึ่งขึ้นมาสัมมนากับเราคราวนี้รูปหนึ่ง ซึ่งก็เป็นคนหนุ่ม แต่มีทีท่าว่าจะสืบต่อแนวความคิดอันลึกซึ้งนั้นจน**ไปได้ไกลพ้นขอบเขตความเป็นไทยได้ด้วยแล้ว**...*
>
> ***ในสิ่งซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาในหมู่ของเราเองนี้แล เรามีทางที่จะคิดอย่างลึกซึ้ง จนสามารถมอบมรดกในทางปัญญาให้แก่โลกได้ หากเรายังมัวเก็บตกแต่จากโลกภายนอกถ่ายเดียว เราจักเป็นไทในทางสติปัญญาได้ยากอย่างยิ่ง***[883]

ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการให้ *"คนหนุ่มสาว"* ในทศวรรษ 2510 เห็นท่านพุทธทาสภิกขุเป็นแบบอย่าง ในฐานะของบุคคลที่ได้นำเอาคุณค่าเดิมที่มีอยู่ใน *"ความเป็นไทย"* มาทำให้มีคุณค่าแก่ชาวโลก แทนที่จะลืมคุณค่า *"ความเป็นไทย"* แล้ว *"ตามแฟชั่นของเด็กฝรั่ง"* ดังที่เป็นอยู่ในเวลานั้น

> *คนรุ่นใหม่ของเรา ก็จะได้แต่เพียงตามแฟชั่นของเด็กฝรั่ง ...พวกนี้ตื่นกับลัทธิซ้ายใหม่ ตื่นปรัชญาของซาตร แม้จนพวกที่มองไปยังจูเลียส ไนยาเร่ที่อาฟริกา ก็เพราะถือกันว่าพวกฝรั่งที่ถือกันว่าหัวก้าวหน้าคิดเช่นนั้น เราก็ต้องพลอยตื่นตูมไปตามนั้นนั่นเอง*
>
> *ถ้าคนรุ่นใหม่ของเราจะเพลา ๆ มือจากการแสวงหาคำตอบในสังคมไทยโดยการมองไปที่ทางต่างประเทศเสียบ้าง บางทีคำตอบจะมีอยู่ที่ใกล้ ๆ ตัวเรานี้*

---

[883] ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์.** หน้า 68-69. (เน้นโดยผู้วิจัย).

เองดอกกระมัง ยิ่งในสภาพสังคมที่ขาดแม้แต่อุดมคติ มิไยจะต้องเอ่ยถึงอุดมการณ์ เรามาเริ่มสร้างอุดมคติกันก่อนจะมิดีหรือ ...[884]

ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้นำวิธีคิดและมุมมองทางพุทธศาสนามาใช้ในการอธิบายและเสนอทางออกเกี่ยวกับลัทธิบริโภคนิยมและปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือปัญหาระบบนิเวศทั้งของไทยและของโลกมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เพราะในต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ระบบเศรษฐกิจของไทยซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเปิด (open economy) ได้เชื่อมต่อกับระบบเศรษฐกิจโลกกว้างขวางขึ้น ดังที่นักเศรษฐศาสตร์วิเคราะห์ว่า *"ขนาดของการเปิดประเทศขยายตัวอย่างก้าวกระโดด...จนสังคมเศรษฐกิจไทยถูกผนวกเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสังคมโลก"*[885] ดังนั้น ปัญหาลัทธิบริโภคนิยมและปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศอันเกิดจากการผลิตเชิงพาณิชย์และความสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงพาณิชย์ ทั้งในภาคเกษตรกรรม ภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ จึงทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ซึ่งให้ความสำคัญแก่การดำรงชีวิตอย่างบรรสานสอดคล้องกับธรรมชาติ หันมาเน้นการอธิบายปัญหาวัฒนธรรมบริโภคนิยมและการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือปัญหาระบบนิเวศด้วยวิธีคิดและมุมมองทางพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

นอกจากจะเขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาจำนวนมากด้วยวิธีคิดหรือมุมมองทางพุทธศาสนาแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ยังมีบทบาทในการจัดตั้งหรือเข้าร่วมในองค์กรทางพุทธศาสนาหลายองค์กร เพื่อทำให้พุทธศาสนาเป็นประโยชน์ต่อสังคม เช่น พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา สภาศาสนาและวัฒนธรรมแห่งเอเชียเพื่อการพัฒนา (Asian Religious Cultural Forum on Development) ฯลฯ รวมทั้งสนับสนุนการพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมของพุทธศาสนาทั้งที่เขียนโดยชาวไทย และโดยปัญญาชนชาวพุทธจากหลากหลายประเทศ เพราะต้องการส่งเสริมให้พุทธศาสนธรรมได้รับการเผยแพร่ออกไปสู่สังคม ทั้งในเขตเมืองและชนบทและเผยแพร่ออกไปยังส่วนอื่น ๆ ของโลกอย่างกว้างขวาง[886] ซึ่งจะส่งผลให้ *"ความเป็นไทย"* มีคุณค่าระดับสากล คือเป็นประโยชน์ต่อชาวโลกทั่วไป[887]

---

[884] ส. ศิวรักษ์, "อุดมคติของคนหนุ่มสาว" ใน **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์** จิตรกร ตั้งเกษมสุข บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2526. หน้า 69.

[885] รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, **สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกานุวัตร** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2532. หน้า 3.

[886] พระไพศาล วิสาโล, "ส.ศิวรักษ์กับงานสันติภาพในประเทศไทย" ใน **หกรอบ ส.ศ.ษ.** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548. หน้า 29-30.

[887] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 5 (มีนาคม 2547): 162.

ในการปาฐกถาและการเขียนหนังสือเพื่อสื่อสารกับชาวต่างประเทศ เพื่อทำให้ *"ความเป็นไทย"* มีคุณค่าระดับสากลดังกล่าวข้างต้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นการวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ และการเสนอทางเลือกของชีวิตและสังคมจากมุมมองและวิธีคิดทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการยืนยันในคุณค่าของพุทธศาสนาว่ามิได้เหมาะแก่ชีวิตและสังคมในอดีตเท่านั้น ในปัจจุบันพุทธศาสนาก็ยังไม่ล้าสมัย สามารถให้คำอธิบายแก่ปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมทั้งในเมืองไทย ในสังคมตะวันตก และในโลกโดยรวมได้เป็นอย่างดี และพุทธศาสนานี้เองที่จะช่วยให้โลกน่าอยู่ขึ้น เพราะหากแก้ปัญหาทั้งปวงหรือพัฒนาประเทศตามหลักพุทธศาสนา ก็จะไม่เกิดความรุนแรงและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ตรงกันข้าม จะเกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยความเมตตากรุณา เกิดความยุติธรรมทางสังคม และเกิดความสงบสุขอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ **สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า พุทธศาสนาและคณะสงฆ์มีคุณค่าต่อการที่สังคมไทยจะพัฒนาระบอบประชาธิปไตย** เพราะพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ดั้งเดิมนั้นมีความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้ว สังคมไทยควรจะเรียนรู้เพื่อจะนำเอามาเป็นแบบอย่างในด้านการปกครอง สังคมไทยจึงสามารถเรียนรู้ *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* จากประเพณีของพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ แล้วพึงนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาประชาธิปไตยของรัฐไทยให้ก้าวหน้ามากขึ้น[888] ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

อนึ่ง เนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ มองมนุษย์จากวิธีคิดแบบพุทธศาสนา นั่นคือ เชื่อว่ามนุษย์สามารถพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาได้ จึงยกย่องบุคคลที่มีศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่น และคิดว่าการยกระดับศีล สมาธิ ปัญญาของคนนี้ เป็นวิธีแก้ปัญหาทั้งในระดับบุคคลและสังคม จนกระทั่งไม่ค่อยให้ความสำคัญแก่ทำความเข้าใจปัญหาในเชิงโครงสร้างอย่างละเอียดอ่อนหรือมิได้หาทางที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยตรง นอกจากนี้แล้ว ยังเป็นไปได้ว่า **ลึก ๆ แล้วตลอดเวลาที่ผ่านมาสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าโครงสร้างของสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นดีอยู่แล้ว ปัญหาต่าง ๆ เกิดจากคนเลวบางคนที่ไม่มีศีลธรรมจรรยา หรือไม่มีความกล้าหาญทางจริยธรรม** (โดยเฉพาะคนเลวที่เป็นผู้นำ แต่มิได้ *"เป็นผู้นำแบบไทย"* ซึ่งจะต้องมีศีล สมาธิ ปัญญามากกว่าผู้อื่น) **รวมทั้งเกิดจากความเขลาของคนไทยในการรับวัฒนธรรมจากภายนอกอย่างไม่รู้จักเลือกสรร ถ้าหากคนไทยหันมามี *"ศีล สมาธิ และปัญญา"* มากขึ้น ก็จะรู้จักเลือกสรรสิ่งที่ดีจากภายนอกมาประสานประโยชน์กับ *"ความเป็นไทย"*** ดังที่พระมหากษัตริย์และเจ้านายบาง

---

[888] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ในศตวรรษที่สามแห่งรัตนโกสินทร์** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 103.

พระองค์ในอดีตได้ทรงกระทำมาแล้ว **พร้อมกับพยายามรักษาส่วนที่มีคุณค่าในวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้านเอาไว้ให้มากที่สุด ก็จะสามารถทำให้สภาวะ *"เมืองไทยนี้ดี"* เกิดขึ้นได้อีกครั้งหนึ่งอย่างแน่นอน**

จะเห็นได้ว่าตลอดเวลาที่ผ่านมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความพยายามอย่างสูงในการหาทางทำให้สภาวะ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตามมุมมองทางพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้นนี้ปรากฏเป็นจริง นอกจากจะได้เขียนหนังสือ บรรยาย และแสดงปาฐกถาอย่างต่อเนื่อง เพื่อเผยแพร่แนวความคิดให้คนไทยเข้าใจและรับไปปฏิบัติตามแล้ว ยังได้สร้าง *"การศึกษาทางเลือก"* เนื่องจากเห็นว่าการจัดการศึกษาแบบตะวันตกนับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 สืบมาจนถึงปัจจุบันเป็นการเดินผิดทางอย่างมาก เพราะการศึกษาแบบตะวันตกหรือวิชาการของฝรั่งนั้นมีรากฐานมาจากอกุศลมูลทั้งสาม คือ โลภ โกรธ หลง และ *"สอนวิชาแต่ในเรื่องความรู้ สอนไม่ได้ในเรื่องความดี"*[889] เช่น *"เศรษฐศาสตร์ของฝรั่งเป็นตัวแทนของโลภจริต รัฐศาสตร์ของฝรั่งเป็นตัวแทนของโทสจริต และการศึกษาของฝรั่งเป็นตัวแทนของโมหจริต โดยที่อกุศลมูลทั้งสามนี้แทรกเข้าไปในอะไร ๆ ที่เป็นวัฒนธรรมหลักของฝรั่งด้วยกันทั้งสิ้น"*[890]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ร่วมมือกับ *"กัลยาณมิตร"* ในการก่อตั้ง ***"เสมสิกขาลัย"*** เพื่อจัดการศึกษาทางเลือกที่เน้นการประยุกต์พุทธธรรมมาใช้ให้เหมาะกับกาลสมัย กล่าวคือ

> *เอาไตรสิกขา อันได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา มาประยุกต์ให้สมสมัย ด้วยการตีความกันใหม่ถึงเนื้อหาสาระของศีล เพื่อให้เกิดความเป็นปกติในแต่ละบุคคลด้วยและในสังคมด้วย สมาธิก็เพื่อให้เกิดความสงบสุขภายใน (สมถะ) แล้วรู้จักวิเคราะห์เจาะลึกลงไปภายในตน จนอาจลดความเห็นแก่ตัวลงได้ (วิปัสสนา) แล้วนำเอาศักยภาพที่แท้จริง (ปัญญา) ออกมาประยุกต์ใช้ในสังคมอย่างสันติวิธี เพื่อหาทางเอาชนะโครงสร้างทางสังคมอันอยุติธรรมและรุนแรงให้ได้ โดยฝึกกันเอาไว้ไม่ให้เกลียดคนที่กดขี่ข่มเหงเราและคนยากไร้ต่าง ๆ เอาเลย...ยิ่งถ้าศึกษาเรื่องกฎของกรรมกับวิบากให้ชัดเจนด้วยแล้ว เราจะเข้าใจได้*

---

[889] ส. ศิวรักษ์, "จดหมายรักถึงไมเคิล ไรท์" ใน ส. ศิวรักษ์, **ฉีกจีวรย้อนดู ชาติ ศาสน์**. หน้า 227.

[890] เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

ถึงความสลับซับซ้อนต่าง ๆ ทางสังคม แต่ก็ไม่พ้นไปจากอิทัปปัจจยตา คือการโยงใยถึงกันและกัน...[891]

"พุทธศาสนา" ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยาม จึงมิใช่ศาสนาที่เน้นศีลธรรมสำหรับรัฐชาติและระบบทุนนิยม และมิใช่พุทธศาสนาสำหรับปัจเจกบุคคลที่จะใช้คำสอนหรือพิธีกรรมเพื่อบรรเทาทุกข์ทางใจชั่วขณะ หรือเพื่อเป็นเทคโนโลยีในการบรรลุประโยชน์สุขเฉพาะหน้าใด ๆ แต่เป็น *"พุทธศาสนา"* ที่ช่วยให้เกิดระบบนิเวศที่สมดุล มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งแวดล้อมทั้งปวงดำรงอยู่ร่วมกันอย่างบรรสานสอดคล้อง ทุกคนดำเนินชีวิตในวิถีทางแห่งศีล สมาธิ ปัญญา มีความเข้าใจสภาวะต่าง ๆ อย่างถ่องแท้ แก้ปัญหาทั้งปวงด้วย *"สันติวิธี"* เพื่อนำสังคมทั้งหมดไปสู่ *"สันติภาวะ"* ในท่ามกลางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

การนิยาม "การปกครองแบบไทย"

สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้พยายามสถาปนาความหมายของ *"การปกครองแบบไทย"* เพื่อจรรโลงระบอบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ ดังที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กระทำ แม้ว่าในทศวรรษ 2500-2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะมิได้ต่อต้านระบอบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมมากนัก และยังชี้ให้เห็นข้อดีของรัฐบาลในบางเรื่องอยู่ด้วยก็ตาม

ในปลายทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เริ่มโจมตีผู้นำประเทศที่มาจากกองทัพ เช่น กล่าวว่า *"การแย่งอำนาจระหว่างเผ่ากับสฤษดิ์ การรวบอำนาจของจอมพล ป. มาถึงจอมพล ส. ต่อมายังจอมพล ถ. ถือได้ว่าเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของคณะรัฐประหาร...พวกนี้ไม่เห็นคุณค่าของราษฎร...มิได้ปกครองบ้านเมืองเพื่อราษฎร ...การพัฒนาประเทศมุ่งที่พัฒนาอำนาจตนและทรัพย์ของตนเป็นใหญ่..."*[892]

เมื่อมาถึงทศวรรษ 2540 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ลงความเห็นว่า *"จอมพลสฤษดิ์เป็นคนที่เลวร้ายมาก ...เป็นเผด็จการ โกงกินอย่างเปิดเผย...บ้ากามอย่างเปิดเผย เขากดขี่ผู้คน..."*[893] แต่สุลักษณ์ ศิว

---

[891] เรื่องเดียวกัน, หน้า 230-231.

[892] ส. ศิวรักษ์, "อนาคตของไทยมองจากแง่ของอดีต" **ใน อนาคตสำหรับไทยและอุดมคติทางการศึกษา** หน้า 23.

[893] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 วันเสาร์ที่ 3 ธันวาคม 2548. หน้า 8.

รักษ์ก็ยังเห็นว่าจอมพลสฤษดิ์ *"มีจิตสำนึกในการรักบ้านรักเมือง แล้วรักในหลวง"* อีกทั้งยังทำสิ่งที่ *"เลว"* อย่างเปิดเผยเป็นที่รับรู้ของสังคม ซึ่งดีกว่าการกระทำอย่างซ่อนเร้นแอบแฝง อย่างไรก็ตามสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็มิได้เคยสนับสนุน *"ระบอบการปกครองแบบไทย"* ของจอมพลสฤษดิ์ ทั้งนี้ก็เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการจะให้เมืองไทยบรรลุถึงการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยเร็วที่สุดนั่นเอง **นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเห็นความสำคัญของ *"รัฐ"* อยู่มาก แต่ในปลายทศวรรษ** 2500 **สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ตระหนักแล้วว่าทั้งพระสงฆ์และประชาชนสามารถบรรลุถึง *"ชีวิตที่ดี"* คือเป็นสาธุชนที่มีจิตวิญญาณสงบสุขได้โดยอาศัยพุทธศาสนา มิใช่โดยอาศัยรัฐ** และวัดที่เป็นอิสระห่างไกลจากอำนาจรัฐและอำนาจสงฆ์ส่วนกลางก็สามารถทำในสิ่งที่ยังประโยชน์สุขแก่พระภิกษุสามเณรและชาวบ้านได้มาก ดังปรากฏในบทความเรื่อง *"ไปทำวิสาขบูชาที่สวนโมกข์"* (พ.ศ.2509) ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่า

> *สวนโมกข์...นำวิธีเก่า ๆ มาประยุกต์ใหม่ให้ต้องกับกาลเทศะ...บทสวดทุกบทมีแปลกำกับตลอด ย่อมก่อศรัทธาปสาทะให้แก่ผู้สวดและผู้ฟังยิ่งนัก พระเองมีโอกาสได้ฟังบทสวดและคำแปลพร้อม ๆ กับเวลาฉันไปเช่นนี้ นับว่ามีประโยชน์แก่ชีวิตสมณะมาก พระที่นี่มักฉันกันมื้อเดียว...ที่น่าชมพิเศษก็คือชาวบ้านใส่บาตรกันทุกครัวเรือน ...ที่วิเศษยิ่งกว่านี้ก็ตอนสวดมนตร์ทำวัตรเช้าค่ำและสังวัธยายพระสูตรยาว ๆ ได้พร้อมทั้งคำแปล ...ได้ยินได้ฟังย่อมได้ลิ้มรสพระธรรมได้ในทันที ...การที่ชาวบ้านได้อิทธิพลจากวัดอย่างนี้จึงเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีกันทั้งนั้น ทำไมบ้านอื่นเมืองอื่นไม่เอาอย่างกันให้มาก ๆ หนอ*[894]

ในการนิยามการปกครองของ *"ชาติไทย"* นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอตัวแบบในอุดมคติที่ควรบรรลุถึง มิใช่การสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ หรือแก่ผู้นำที่ครอบครองอำนาจรัฐ ดังเช่นปัญญาชนในกระแสหลักอื่น ๆ พยายามกระทำ อย่างไรก็ตาม ตัวแบบในอุดมคตินี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เชื่อว่าเคยมีอยู่ในสังคมไทยมาแต่เดิม แต่คนไทยไม่เข้าใจอดีตหรือไม่เข้าใจในคุณค่า *"ความเป็นไทย"* จึงได้มองข้ามไป สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงต้องทำหน้าที่ชี้ให้เห็น เพื่อให้คนไทยสมัยปัจจุบันนำมาปรับใช้ ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เชื่อว่าจะช่วยแก้ไขปัญหาทางการเมืองได้เป็นอย่างดี

---

[894] ส. ศิวรักษ์, "ไปทำวิสาขบูชาที่สวนโมกข์", ใน **ลายสือสยาม** หน้า 10-16.

ด้วยเหตุที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีวิธีคิดหรือมุมมองแบบพุทธศาสนา ประกอบในต้นทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวบ้านมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยาม ***"การปกครองแบบไทย"*** ตรงกันข้ามกับปัญญาชนกระแสหลัก

ผลงานสำคัญของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่นิยาม *"การปกครองแบบไทย"* โดยเน้นว่า เป็นการปกครองที่เป็น *"ประชาธิปไตย"* อันเนื่องมาจากการนับถือพุทธศาสนา ได้แก่ ***"วัฒนธรรมพื้นบ้านกับรากฐานประชาธิปไตย"***[895] **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน**[896] **ศาสนากับสังคมไทย**[897] **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**[898] **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ**[899] **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทย**[900] ฯลฯ ผลงานเหล่านี้กล่าวว่า ความคิดทางพุทธศาสนาและคณะสงฆ์มีความเป็น *"ประชาธิปไตย"* อย่างแท้จริงอยู่แล้ว และเป็น *"ประชาธิปไตย"* ที่เหมาะสมแก่สังคมไทย โดยที่แต่เดิมชาวบ้านในชนบทของไทยก็มีการปกครองที่เป็น *"ประชาธิปไตย"* ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ชาวบ้านนับถือพุทธศาสนาและได้นำเอา *"ประชาธิปไตย"* ที่มีอยู่ในคณะสงฆ์มาเป็นแบบอย่าง ดังนั้น **คนไทยจึงควรทำความเข้าใจพื้นฐานวัฒนธรรมไทยในมิติที่เป็น *"ประชาธิปไตย"* ดังกล่าวนี้ให้ชัดเจน เพื่อจะนำมาปรับใช้ในสังคมการเมืองไทยระดับประเทศ อันจะทำให้ การเมืองไทยระดับประเทศเป็น *"ประชาธิปไตย"* มากขึ้น** จนสังคมการเมืองไทยสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยสันติวิธี และคนทุกชั้นทุกฐานะได้กลับมามีวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมในครรลองของความจริง ความดี และความงามอย่างบรรสานสอดคล้องกัน

ในด้านหลักธรรมคำสอน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาเอื้อต่อประชาธิปไตยอย่างมาก เพราะ *"พุทธศาสนาที่แท้...โดยเนื้อหาเป็นประชาธิปไตยทั้งหมด...เพราะสอนให้ใจกว้าง"*[901] **ส่วนในด้านองค์กรสงฆ์** สุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายว่ามีลักษณะเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเช่นกัน กล่าวคือ

---

[895] ส. ศิวรักษ์, "**วัฒนธรรมพื้นบ้านกับรากฐานประชาธิปไตย" ใน ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม** กรุงเทพฯ: บริษัทส่งศยามจำกัด, 2541.

[896] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2522.

[897] ส. ศิวรักษ์, **ศาสนากับสังคมไทย** กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2525.

[898] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

[899] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2526.

[900] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547.

[901] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. หน้า 21.

สมัยโบราณก่อนที่เราเป็นประชาธิปไตยโดยรูปแบบตั้งแต่สมัย ๒๔๗๕... ประชาชนอยู่กันในระบบบ้าน...มีวัดเป็นศูนย์กลางแทบทุกหมู่บ้าน...แล้ววัดนั้นก็คือมีคณะสงฆ์เป็นใหญ่ ...สังฆะคำนี้ เป็นคำแห่งการปกครองในระบบประชาธิปไตยก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านเอาอย่างมาใช้ในการจัดตั้งคณะสงฆ์ กล่าวคือให้สงฆ์เป็นใหญ่...ของเดิมท่านเรียกว่าสังฆกรรม...สงฆ์ ๔ รูป เป็นใหญ่ที่สุด มีเนื้อหาสาระสองประการ...ที่สงฆ์เป็นใหญ่ คือ ๑. มีทิฏฐิสามัญญตา มีทัศนคติ มีทฤษฎี มีเป้าหมายตรงกัน กล่าวคือสงฆ์มาบวชอยู่เพื่อลดความเห็นแก่ตัว เพื่อไปสู่ความไม่เห็นแก่ตัว ๒. ท่านเรียกว่าศีลสามัญญตา คือข้อประพฤติปฏิบัติอันใกล้เคียงกัน กล่าวคือเพื่อไม่เอาเปรียบตัวเองและผู้อื่น ฉะนั้น สงฆ์ ไม่ว่าใครก็ตาม... เมื่อเข้ามาสู่คณะสงฆ์แล้วเสมอกันหมด อยู่อย่างภราดรภาพ คือตัดขาดจากครอบครัว... ๓. ดำรงอยู่เพื่อความหลุดพ้นที่เรียกว่าเสรีภาพ หรือวิมุติหลุดพ้นจากความโลภโกรธหลง[902]

ได้กล่าวมาแล้วว่า ในทศวรรษ 2530 สุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยามความหมายของ *"เสรีภาพ"* ที่มีอยู่ในระบบ *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* คล้ายคลึงกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ว่า *"เสรีภาพ"* มีอยู่แล้วในพุทธศาสนา ซึ่งดีกว่า *"เสรีภาพ"* ของฝรั่ง เพราะ *"เสรีภาพแบบฝรั่งนั้นหมายความว่าใครอยากจะทำอะไรก็ทำได้ อันนี้อันตรายครับ"*[903] อย่างไรก็ตาม **สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ขยายความคำว่า *"เสรีภาพ"* ที่มีอยู่ใน *"ความเป็นไทย"* ให้มีความหมายเชื่อมโยงกับ *"ชุมชน"* และ *"ความเสมอภาค"*** อันเป็นความหมายที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่เคยเสนอต่อสังคม เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นแต่เสรีภาพของปัจเจกบุคคลเท่านั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า

*เสรีภาพหมายถึงการเอาชนะความโลภ โกรธ หลง ...**เสรีภาพหมายความว่าการดำรงอยู่เพื่อชุมชน** ซึ่งอยู่กันอย่างบรรสานสอดคล้องกัน อยู่อย่างรู้ตัวทั่วพร้อม อยู่อย่างเข้าใจกัน ไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อประโยชน์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหมด รวมทั้งสรรพสัตว์ด้วย... คณะสงฆ์หรือนัยหนึ่งวัดนี้เป็นรูปแบบ เป็นตัวอย่าง ฆราวาสก็เอาอย่างพระ...*

---

[902] ส. ศิวรักษ์, **"วัฒนธรรมพื้นบ้านกับรากฐานประชาธิปไตย" ใน ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม** หน้า 206-207.

[903] เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

หนึ่ง คนที่ถือพุทธให้ถือทานเป็นหลัก...การให้สำคัญมากกว่าการรับ คนก็จะมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่...เห็นแก่ตัวน้อย...เมื่อเจือจานผู้อื่นจะเคารพผู้อื่น... ***ประชาธิปไตยต้องเริ่มจากลดความเห็นแก่ตัว***

สอง ศีล...โดยสาระแปลว่าความไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน ความเป็นปกติ กล่าวคือลดความรุนแรง...ศีลนี่แหละคือเนื้อหาของประชาธิปไตย คือการไม่เอาเปรียบตนเองและผู้อื่น และการไม่เอาเปรียบตนเองและผู้อื่นจะเกิดขึ้นได้ในขั้นต่อไปที่เรียกว่า สาม ภาวนา

ภาวนานั้นคือมนุษย์เราทุกคนมีความเสมอภาค *อันนี้สำคัญมากนะครับ ประชาธิปไตยคือคนทุกคนมีความเสมอภาคเท่ากันหมด...เวลามาบวชนี่ลูกพระเจ้าแผ่นดิน ลูกโสเภณี ลูกโจร เวลาบวชแล้วเท่ากันหมด แล้วคนที่เป็นฆราวาสที่ไม่ได้บวชนี้ เนื้อหาสาระก็เท่ากันหมด* ***ทุกคนมีโอกาสที่จะตรัสรู้ได้*** *ไม่ว่าจะจนหรือรวย โง่หรือฉลาด* ***โดยอาศัยตัวภาวนา*** *โยงหัวใจกับหัวสมองมาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน*[904]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นด้วยว่าทั้งโดยรูปแบบและเนื้อหาขององค์กรสงฆ์เอื้อต่อประชาธิปไตยในลักษณะที่อิงกับ *"ธรรมาธิปไตย"*[905] กล่าวคือ

สังคมสงฆ์ ทั้งโดยรูปแบบและเนื้อหา เป็นสังคมแห่งธรรมาธิปไตย คือธรรมเป็นใหญ่ ถือความถูกต้องดีงาม ความสงบ...เป็นที่ตั้ง...ธรรมาธิปไตยของสังคมสงฆ์ยังถือความเสมอภาค ภราดรภาพ เสรีภาพ โดยมีการุณยภาพเป็นแม่บทอีกด้วย[906]

กล่าวได้ว่า **สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามชี้ให้เห็นว่า *"ประชาธิปไตย"* ที่มีอยู่ในพุทธศาสนามีจุดเด่นอยู่ตรงที่จะต้องเป็น *"ธรรมาธิปไตย"* ด้วย** นั่นคือต้องถือเอาความถูกต้องดีงามเป็นใหญ่ เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าหากเป็นการปกครองที่มหาชนเป็นใหญ่โดยปราศจากธรรมะแล้ว ก็จะเกิดสภาวะที่เลวร้ายตามมา เพราะคนส่วนน้อยที่ต้องการได้รับเลือกตั้งจะมอมเมาคนส่วนใหญ่ให้

---

[904] เรื่องเดียวกัน, หน้า 208-209. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[905] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 100-102.

[906] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน** หน้า 33-34.

หลงใหล จนขาดวิจารณญาณ[907] โดยที่การเลือกตั้งก็เป็นรูปแบบภายนอกของประชาธิปไตยที่ไม่มีความสำคัญ แต่อาจส่งผลร้ายตามมาได้ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า

> *เราไปนึกว่าประชาธิปไตยคือการเลือกตั้ง เลือกตั้งนั้นเป็นเพียงรูปแบบ และถ้าไม่เข้าใจถึงเนื้อหาแล้ว เลือกตั้งนั้นอาจจะกลายเป็นธนาธิปไตยก็ได้ ซึ่งเมืองไทยเวลานี้เป็นอยู่นะครับ ...หมายความว่า ใครมีเงินมากแล้วเอาเงินไปหว่านก็มีอำนาจ และอำนาจนั้นก็เป็นไปเพื่อเงิน เราจะเห็นได้ว่าคนที่เขามาเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ หน้าทำเนียบรัฐบาลนั้น ไม่ได้รับการเหลียวแล*[908]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นอยู่เสมอว่า *"ประชาธิปไตย"* ที่แท้จริง หรือ *"ประชาธิปไตย"* โดยเนื้อหาสาระ (มิใช่เพียงรูปแบบ) นั้น มีอยู่ในพุทธศาสนา เช่น ประชาธิปไตยที่ยึดถือความถูกต้องดีงาม โดยกอปรไปด้วยการเน้นความเห็นพ้องต้องกัน ความสามัคคี ความเสมอภาค ภราดรภาพ เสรีภาพ และการุณยภาพ ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในการทำสังฆกรรม กล่าวคือ คณะสงฆ์ถือว่าผู้เข้าร่วมกระทำสังฆกรรมจะต้องมีศีลบริสุทธิ์ และในการลงมติเรื่องใด ๆ *"มีเสียงเดียวคัดค้าน สังฆกรรมนั้นเป็นโมฆะแล้ว"*[909] ทุก ๆ เรื่องจะต้องพิจารณากันจนตกลงเป็นเอกฉันท์โดยที่พระภิกษุทุกรูปจะยึดพระธรรมวินัยเป็นแนวทางอย่างเดียวกัน ทำให้ไม่เกิดความขัดแย้ง มีแต่ความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การยึดหลักความเสมอภาค และในคณะสงฆ์จะไม่มีการดูหมิ่นผู้อ่อนวุฒิกว่า ไม่ว่าจะอ่อนด้วยคุณวุฒิ ชาติวุฒิ วัยวุฒิ แต่นับถือซึ่งกันและกันในฐานะที่มีศีลเสมอกัน *"เป็นการสมานอัตตาเข้าหากัน เป็นการถือความเท่าเทียมกัน"* ในด้านภราดรภาพ มีการเคารพนับถือกันตามพรรษาอายุ พระผู้อ่อนอาวุโสกว่าย่อมนับถือพระที่แก่พรรษากว่าดุจญาติมิตร เสมือนเป็นพี่ น้อง ลุง อา น้า หลาน กัน และนับถืออุปัชฌาย์อาจารย์เหมือนบิดามารดา ซึ่งทำให้ *"ภราดรภาพในสังคมสงฆ์จึงสมบูรณ์ยิ่งกว่าในสังคมภายนอก เพราะเป็นภราดรภาพอันปราศจากสายโลหิต"* ส่วนเสรีภาพในคณะสงฆ์ เห็นได้จากการที่สังคมสงฆ์เปิดโอกาสให้เตือนกันและกันโดยธรรมได้อย่างเต็มที่ โดยกำหนดให้เปิดเผยต่อกันและกันให้สารภาพผิดต่อกันและกัน ให้อภัยแก่กันและกัน โดยเฉพาะในวันมหาปวารณาออกพรรษา ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า *"เป็นเสรีภาพที่ลึกซึ้ง ไม่ใช่แต่เพียงการแสดงออกด้วยอาการภายนอก...เป็นการถอน...อัตตาออกมาชะล้าง เพื่อให้เป็นเสรีภาพแห่งความวิมุติที่บริสุทธิ์สะอาดโดยแท้จริง"* และในด้าน

---

[907] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ**. หน้า 251-252.

[908] ส. ศิวรักษ์, **"วัฒนธรรมพื้นบ้านกับรากฐานประชาธิปไตย" ใน ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม** หน้า 207.

[909] เรื่องเดียวกัน, หน้า 209.

การุณยภาพ อันได้แก่ความเมตตากรุณา ความรัก ความปรารถนาดี ก็มีอยู่ในคณะสงฆ์ทั้งในความสัมพันธ์ภายในคณะสงฆ์เอง และในความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก[910]

เนื่องจากระบอบมหาชนรัฐหรือสาธารณรัฐ กับระบอบคอมมิวนิสต์เคยได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักศึกษาบางส่วนในทศวรรษ 2510-2520 ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามชี้ให้เห็นด้วยว่า สังคมสงฆ์มีลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยแบบมหาชนรัฐหรือสาธารณรัฐอยู่แล้ว เพราะเน้นความเสมอภาค ขณะเดียวกันก็เป็นประชาธิปไตยแบบคอมมิวนิสต์ เช่น การเป็นเจ้าของร่วมในผ้าส่วนเกินที่มีพุทธานุญาติไว้ในอัฏฐบริขาร ซึ่งเรียกว่า *"วิกัป"* (joint ownership) สุลักษณ์ ศิวรักษ์ถึงกับกล่าวว่า *"แท้ที่จริงวัดก็คือคอมมูนนั่นเอง...พระเป็นของชุมชน วัดเป็นของมหาชน เป็นของส่วนรวม"* และ *"สิ่งของนอกจากที่จำเป็นจริง ๆ แล้วถือเป็นของส่วนกลางทั้งสิ้น"*[911]

สังคมสงฆ์ที่เป็น *"ประชาธิปไตย"* ดังกล่าวข้างต้นนี้ แม้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะยอมรับว่าเป็นสังคมสงฆ์ในอุดมคติ คือเป็นสังคมของ *"พระอริยสงฆ์"* แต่ก็เป็นแม่แบบที่สังคมสงฆ์โดยทั่วไปในอดีตได้เคยรับมาประพฤติปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และมีผลขยายไปสู่วัฒนธรรมไทยดั้งเดิม ดังจะเห็นลักษณะดังกล่าวนี้ได้จนถึงศตวรรษที่แล้ว แม้ว่าในระยะหลังคณะสงฆ์จะเปลี่ยนแปลงไปเพราะอิทธิพลของระบบทุนนิยม แต่วงการสงฆ์ก็ยังเอื้อประโยชน์ต่อคนยากจนในสังคมไทยมากที่สุด เช่น ผู้ที่เรียนในมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยนั้น ร้อยละ 99 มาจากลูกคนจน[912] ในการปกครองหมู่บ้านและตำบลสมัยก่อนที่จะมีการใช้เงินซื้อตำแหน่ง ก็ได้รับแบบอย่างการปกครองแบบ *"ประชาธิปไตย"* มาจากคณะสงฆ์ เนื่องจาก *"ชาวบ้านได้อุดหนุนจุนเจือคณะสงฆ์...และได้รับอิทธิพลในด้านคุณธรรมจากฝ่ายสงฆ์"* ดังนั้น ในการปกครองของชาวบ้าน จึงมีการเลือกตั้งด้วยวิธีอ้อนวอนให้ผู้มีคุณธรรมรับตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้าน และผู้เข้ารับตำแหน่งก็ยอมรับเนื่องจาก *"รู้สึกว่าเป็นภาระหน้าที่...เป็นเพื่อจะได้มีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน เพื่อจะปกป้องให้มีความยุติธรรม...ให้มีความสงบ..."* มิใช่เป็นการแข่งขันต่อสู้กันเพื่อแย่งชิงตำแหน่งและผลประโยชน์ดังที่เป็นอยู่ในสมัยหลัง[913]

---

[910] ส. ศิวรักษ์, **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน**. หน้า 22-35. และโปรดดูเพิ่มเติมใน พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 101.

[911] พงศ์เชษฐ์ รุจิระชุณห์, "อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" หน้า 102-103.

[912] เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

[913] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. หน้า 26-27.

ในหนังสือ **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ** สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ด้วยว่า *"การปกครองแบบไทย"* ที่มีความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งเห็นได้จากการปกครองของชาวบ้านในอดีตที่ชาวบ้านมีอำนาจปกครองตนเองค่อนข้างมากนั้น เป็นเพราะ *"ประชาธิปไตย"* เป็นอุดมการณ์ที่มีมาแต่เดิมในสังคมไทย เป็นอุดมการณ์ที่เน้นอิสรภาพ เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ให้เห็นโดยยกตัวอย่างว่า ***"อิสรภาพ"*** ได้แก่การที่ราษฎรส่วนใหญ่มีอำนาจกำหนดชะตากรรมของตนเอง มีสิทธิมีเสียงในสังคมของเขาเอง ***"เสรีภาพ"*** ได้แก่การที่ราษฎรส่วนใหญ่มีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานพอสมควรมาแต่เดิม เช่น สามารถวิพากษ์วิจารณ์ผู้ปกครองได้โดยผ่านทางวรรณกรรม ***"เสมอภาค"*** ได้แก่การที่ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมีชีวิตความเป็นอยู่ไม่แตกต่างกันมากนัก เช่น ต่างก็ใช้ผ้านุ่งผืนเดียวเหมือน ๆ กัน ส่วน ***"ภราดรภาพ"*** ได้แก่การมีความสัมพันธ์กันโดยมีความเป็นพี่น้องกัน อันเป็นลักษณะเด่นของสังคมไทยมาแต่โบราณ[914]

ในหนังสือ **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ** นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่าการเลือกตั้งของชาวบ้านนั้นดีกว่าการเลือกตั้งในระดับประเทศซึ่งเป็นการลอกเลียนการเลือกตั้งแบบตะวันตกที่มุ่งแข่งขันเอาชนะกัน เพราะชาวบ้านจะเลือกคนที่มีคุณธรรม มีความซื่อตรง และอ่อนน้อมถ่อมตน แล้วใช้วิธีการขอร้องให้มารับตำแหน่งเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เป็นการร่วมใจกันของราษฎรซึ่งทำให้ได้ผู้ปกครองที่เป็นคนของราษฎร การทำงานของผู้ปกครองก็จะอยู่ในสายตาของราษฎรโดยตลอด จึงต้องเอื้ออาทรต่อราษฎร เมื่อใดก็ตามที่ผู้ปกครองขาดความยุติธรรม ราษฎรก็จะดำเนินการถอดออกจากตำแหน่ง นับเป็นระบอบการปกครองที่มีมวลชนเป็นฐานสนับสนุนอย่างแท้จริง[915]

ในปาฐกถาพิเศษเรื่อง ***"๙ ปี พฤษภากับการสืบสานประชาธิปไตยภาคประชาชน"*** ในวันที่ 18 พฤษภาคม 2544 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้อธิบายถึง *"พื้นฐานประชาธิปไตยที่เนื้อหา"* โดยเน้นอำนาจที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง เช่นเดียวกับความคิดที่เสนอโดยปัญญาชนนอกกระแสหลักทั่วไปในเวลานั้น แต่ข้อแตกต่างอย่างมีนัยยะสำคัญระหว่างสุลักษณ์ ศิวรักษ์กับปัญญาชนนอกกระแสหลักก็คือ **การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอว่าประชาธิปไตยที่เนื้อหานั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อภาคประชาชนมีจริยธรรม ซึ่งหมายความว่าประชาธิปไตยสัมพันธ์กับศาสนธรรมอย่างใกล้ชิด** ดังความว่า

> *ภาคประชาชนจะต้องมีจุดยืนที่มั่นคงทางด้านความบริสุทธิ์ยุติธรรม ฝึกใจไว้ให้กล้าหาญทางจริยธรรม รู้เท่าทันอคติทั้ง ๔ ประการที่มีภายในตน คือต้อง*

---

[914] ส. ศิวรักษ์, **น้ำเชี่ยวให้ขวางเรือ** กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2526. หน้า 348-360.

[915] เรื่องเดียวกัน, หน้า 367-368.

ฝึกใจไว้ไม่ให้ลำเอียงไปเพราะรัก เพราะเกลียด เพราะกลัว หรือเพราะหลง โดยพิจารณาตนเองอยู่เนือง ๆ ว่า กิจการต่าง ๆ ที่เราทำไปนั้น ไม่ได้ทำเพียงเพื่อความเห็นแก่ตัว หรือเพื่อความยิ่งใหญ่ของอัตตา ซึ่งอาจมาในรูปของลาภ ยศ สุข และสรรเสริญ หากต้องมองให้ชัดอย่างเป็นองค์รวม ว่าการกระทำใด ๆ ของเราควรเป็นไปเพื่อส่วนรวม โดยเฉพาะก็เพื่อคนยากไร้...คนที่ถูกกดขี่ข่มเหงโดยโครงสร้างทางสังคมอันอยุติธรรมและรุนแรง

หากพวกเราช่วยให้ตัวเราเองมีศักดิ์ศรี เคารพตัวเองได้...โดยฝึกจิตใจไว้ให้มีสันติภาวะภายใน ฝึกใจไว้ให้รักคนรอบข้าง...ฝึกใจไว้ให้พร้อมที่จะทนทุกข์กับคนที่เขาถูกรังแก...เพื่อเรียนรู้จากเขา เคารพเขา และร่วมกับเขาเพื่อแสวงหาอิสรภาพจากการเบียดเบียนบีฑานั้น ๆ อย่างสันติวิธี นี้แลจะเป็นพื้นฐานทางด้านประชาธิปไตยที่เนื้อหา อันภาคประชาชนอาจมีส่วนสร้างสรรค์ได้อย่างแท้จริง[916]

นับว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นปัญญาชนเพียงคนเดียว ที่นิยามความหมายของ *"ประชาธิปไตย"* โดยเน้นประเด็นทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นด้วยว่า ในทางปฏิบัติ *"ประชาธิปไตยที่เนื้อหา"* จะเกิดขึ้นได้เมื่อภาคประชาชนมีการจัดตั้งในลักษณะของ *"กัลยาณมิตร"* ตามหลักแห่ง *"วัชชีธรรม"* อันได้แก่การหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ด้วยความพร้อมเพรียงกัน โดยไม่บัญญัติสิ่งที่ขัดกับหลักธรรมและไม่ล้มล้างสิ่งที่ตกลงร่วมกันไว้แล้วโดยชอบธรรม หากนำหลักการนั้น ๆ มาประยุกต์ใช้ให้ถูกต้อง เคารพผู้ใหญ่ที่ควรเคารพและนำถ้อยคำผู้ใหญ่ไปประพฤติปฏิบัติ ให้เกียรติแก่สตรี อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์ และเชื้อเชิญผู้รู้ ผู้มีคุณค่าทางศีลาจารวัตรให้เข้ามาอยู่ในดินแดนของตน และรับฟังโอวาทจากท่านเนือง ๆ[917]

กล่าวได้ว่า **ในทศวรรษ** 2520 ***"การปกครองแบบไทย"*** **ซึ่งมีลักษณะเป็น *"ประชาธิปไตย"* ตามทัศนะของสุลักษณ์ ศิวรักษ์นั้น หมายถึง การปกครองที่มีการกระจายอำนาจ** โดยที่ราษฎรแต่ละหมู่เหล่าต่างปกครองตนเอง มีความเสมอภาคเป็นพื้นฐาน รัฐบาลเข้าไป

---

[916] ส. ศิวรักษ์, "การสืบสานประชาธิปไตยภาคประชาชน" ใน **ประเทศชาติเป็นของราษฎร** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2544. หน้า 72-73.

[917] เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

ก้าวก่ายวิถีชีวิตของราษฎรให้น้อยที่สุด และสามารถปกครองราษฎรได้ก็เพราะใช้วิธี *"เกลี้ยกล่อม"* หรือใช้ *"พระคุณ"* มากกว่า *"พระเดช"* นับเป็นเป็นการปกครองที่ *"เอื้ออาทรต่อมนุษย์...ต่อกลุ่มชนเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้เขาสามารถแสวงหาศักยภาพของเขา...และแสดงออกได้เต็มที่ เขาสามารถสร้างความยุติธรรมขึ้นมาได้ โดยปัญหาพื้นฐานทางปัจจัยสี่ต้องขจัดไปให้หมด"*[918] ถ้าสังคมไทยยังคง *"เชื่อตามแบบฝรั่ง...คนรวยก็ได้เปรียบคนจน...อันนี้ไม่มีโอกาสเข้าถึงเนื้อหาสาระของประชาธิปไตย"* แต่ถ้าหากสังคมไทยหันกลับไปสู่ธรรมะของพุทธศาสนา ก็จะช่วยให้เกิดเนื้อหาสาระของประชาธิปไตยดังกล่าวข้างต้นขึ้นมาได้ เพราะทำให้ไม่เห็นแก่ตัว มีความเคารพตัวเองและเคารพผู้อื่น ซึ่งทำให้เกิดการปรึกษาหารือ

> *ประชาธิปไตยที่เป็นเนื้อหาสาระ หนึ่ง เคารพตัวเราเอง สองเคารพผู้อื่น...เมื่อเรามีความเห็นแก่ตัวน้อยลงเท่าไหร่ จะเคารพตัวเองมากขึ้นเท่านั้น และการที่เคารพตัวเองนี้จะมีความอ่อนน้อมถ่อมตัว ...การกระทำอะไรก็ต้องปรึกษาหารือ...ที่มีความเห็นไม่ตรงกันก็เอามาพิจารณาให้ถ่องแท้...แล้วก็กล้าตัดสินใจ กล้ารับผิดชอบ*[919]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามวางรากฐานของประชาธิปไตยเช่นนี้ด้วยวิธีการต่าง ๆ นอกจากจะให้คำอธิบายและชี้แจงโดยการเขียนหนังสือ แสดงปาฐกถา และให้สัมภาษณ์ในโอกาสต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องนี้ให้กว้างขวางที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้แล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังได้ร่วมก่อตั้งเสมสิกขาลัย เพื่อสร้างคนที่มีความรู้กว้างขวาง แต่เป็นความรู้ที่วางอยู่บนรากฐานของศีล สมาธิ และปัญญาของพุทธศาสนา ลดความเห็นแก่ตัว ลดอหังการ์ เคารพตนเองและผู้อื่น มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีเข้าใจโครงสร้างอันอยุติธรรมของสังคมและแสวงหาทางออกด้วยอหิงสธรรม โดยเปิดโอกาสให้ทุกคน *"ทั้งคนจน คนรวย คนโง่ คนฉลาด ได้เรียนเหมือนกันหมด...ต้องการให้ทุกคนไม่รู้สึกด้อย...ทุกคนจะเดินทางมาสู่สันติสุข"* ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เชื่อว่าการศึกษาและประชาธิปไตยเช่นนี้เป็นไปได้ในสังคมไทย *"ผมเชื่อว่าทำได้ เพราะว่าสังคมไทยมีพื้นฐานในทางพุทธมานาน มีประชาธิปไตยมานาน"*[920]

---

[918] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** หน้า 28 .

[919] ส. ศิวรักษ์, "**วัฒนธรรมพื้นบ้านกับรากฐานประชาธิปไตย**" ใน **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม**. หน้า 209-212.

[920] เรื่องเดียวกัน, หน้า 212-213.

ลักษณะของการปกครอง *"ชาติไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอ มีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างจากความคิดของปัญญาชนกระแสหลัก

ในหนังสือ **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** (พ.ศ.2525) สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอว่า ประชาธิปไตยไทยควรมีลักษณะ *"village republic"* เป็นการอ้างอิงหรือยึดถือการปกครองของหมู่บ้านในชนบทเป็นต้นแบบ ซึ่ง**แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก ที่มักอ้างอิงการปกครองแบบพ่อปกครองลูกของอาณาจักรสุโขทัย** อย่างไรก็ตาม การที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เน้นว่า ระบบการปกครองหมู่บ้านมีการเลือกผู้ปกครองที่มีคุณธรรม มาปกป้องความสงบสุขและความยุติธรรมขั้นพื้นฐานของสังคม หรือมีการเลือกตั้ง *"คนดี"* ให้เป็นผู้ปกครอง และ *"คนดี"* ก็รับตำแหน่ง *"เพราะรู้สึกว่าเป็นภาระหน้าที่...เป็นเพื่อจะได้มีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน"* รวมทั้งการเน้นให้พัฒนาประชาธิปไตย *"ด้วยการกลับไปหารากเดิมของเรา"*[921] ก็เป็นการเน้นเกี่ยวกับ *"การปกครองแบบไทย"* และ *"ผู้นำแบบไทย"* ในทำนองเดียวกันกับปัญญาชนกระแสหลัก

ในการแสดงปาฐกถาเมื่อต้นปี พ.ศ.2550 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็กล่าวถึงการปกครองแบบราชาธิปไตยในทำนองเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก คือกล่าวว่า *"อย่างน้อยในสมัยราชาธิปไตย ชนชั้นนำยังมีธรรมประจำใจอยู่ด้วย มากน้อยตามส่วน"*[922] เพียงแต่จุดมุ่งหมายในการกล่าวเช่นนี้เน้นไปที่การวิพากษ์วิจารณ์ชนชั้นนำในปัจจุบัน มิใช่มุ่งสร้างความชอบธรรมแก่ชนชั้นนำดังปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่

ความแตกต่างสำคัญระหว่างสุลักษณ์ ศิวรักษ์กับปัญญาชนกระแสหลัก อยู่ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอให้ปกครองแบบกระจายอำนาจ *และให้รัฐใช้อำนาจในการทำเฉพาะในเรื่องที่ประชาชนไม่ทำเท่านั้น* กล่าวคือ

> *แต่ละหมู่บ้านเขาสามารถมีอธิปไตยของเขาเอง ...แต่ละตำบลเขาปกครองของเขาเอง...มีอำนาจเต็มที่* ***เมืองหลวง...มีอำนาจให้น้อยที่สุดเข้าไว้ ทำในสิ่ง***

---

[921] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. หน้า 26-27.

[922] ส. ศิวรักษ์, "กถามุขเนื่องในโอกาส 4 เดือนหลังรัฐประหาร 19 กันยายน 2549" ณ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มกราคม 2550.

ที่ราษฎรเขาไม่ทำ ประชาธิปไตยมันขึ้นอยู่กับการกระจายอำนาจ กลับไปหาชุมชนเล็ก ๆ น้อย ๆ[923]

มโนทัศน์ *"การปกครองแบบไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอข้างต้นนี้ นับว่าต่างจากมโนทัศน์ที่เสนอโดยปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญ เพราะปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ มุ่งนิยาม *"การปกครองแบบไทย"* เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ

นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอย่างมาก **ในแง่ที่ต้องการให้คณะสงฆ์หรือผู้นำของสงฆ์ ทำหน้าที่ในการ *"แนะนำ"* และเป็น *"ห้ามล้อ"* ให้แก่ชนชั้นนำด้วย** โดยที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่าในอดีต *"ก่อนที่อาณาจักรจะเข้าไปทำลายศาสนจักร"* นั้น *"ผู้นำทางฝ่ายสงฆ์สามารถอาจหาญมาโดยตลอด แม้กับการแนะนำชนชั้นปกครองอย่างเป็นมโนธรรมสำนึกและเป็นห้ามล้อให้กลาย ๆ"*[924] ส่วนปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ต้องการทำให้ให้คณะสงฆ์อยู่ภายใต้การปกครองดูแลของ *"ฝ่ายอาณาจักร"* อย่างสมบูรณ์ และเป็นกลไกอย่างหนึ่งของรัฐในการสร้างระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ อีกทั้งปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ยังเห็นว่า *"พระมหากษัตริย์"* หรือ *"ผู้นำแบบไทย"* นั้นมีคุณธรรมของพุทธศาสนาอยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีผู้คอยให้คำแนะนำหรือคอยเหนี่ยวรั้งการดำเนินโครงการหรือนโยบายต่าง ๆ ของ *"ผู้นำแบบไทย"* ทั้งนี้ รวมทั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชด้วย แม้ว่าในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะต้องการลดทอนและทำลายอำนาจของผู้นำบางคนที่เป็นอุปสรรคต่อการก้าวขึ้นสู่อำนาจของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอง จนกระทั่งได้เพิ่มเติมความคิดที่ว่า ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 *"ผู้นำแบบไทย"* ควรอยู่ภายใต้การดูแลและการแนะนำของ *"พลังบริสุทธิ์"* แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็แตกต่างจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในแง่ที่เห็นว่า *"พลังบริสุทธิ์"* ได้แก่พระมหากษัตริย์เท่านั้น โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์อธิบายว่าพระมหากษัตริย์ทรงพระเมตตาอาณาประชาราษฎร ทำให้ทรงสอดส่องดูแล *"แขนขาแห่งรัฐ"* คือ รัฐบาลและข้าราชการ ให้ทำการปกครองเพื่อประโยชน์สุขของราษฎร มิให้กดขี่ข่มเหงราษฎร **จะมีก็แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เท่านั้นที่ให้ความสำคัญแก่ *"พระสงฆ์"* ในฐานะเป็นผู้ *"แนะนำ"* และเป็น *"ห้ามล้อ"* ของฝ่ายอาณาจักรด้วย** แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เห็นเช่นเดียวกันกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่ *"เตือน แนะนำ และวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล"* ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

---

[923] ส. ศิวรักษ์, **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 26-27. (เน้นโดยผู้เขียน)

[924] เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

การเน้นหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ในการให้คำแนะนำและตักเตือนผู้กุมอำนาจรัฐ ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เห็นได้ชัดจากการเขียนถึงประวัติสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ซึ่งมีบทบาทในการเตือนผู้มีอำนาจในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ดังความตอนหนึ่งว่า

> *การรับสมณศักดิ์ของพระคุณท่าน ย่อมเป็นไปเพื่อเข้าไปมีบทบาทในราชสำนักและในทางราชการ เพื่อจักเตือนพระสติพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ 4 ตลอดจนผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 นี้แลคือสถานะของพระในทางการเมือง ในฐานะที่พระเป็นตัวแทนของธรรมจักร ย่อมนำความรอบรู้และความรัก หรือปัญญากับกรุณามาท้าทาย หรือตักเตือนสั่งสอนตัวแทนของอำนาจในฝ่ายอาณาจักร เป็นดังห้ามล้อ เป็นดังกันชน แม้บางครั้งจะต้องกระทบกระทั่งอย่างแรง ๆ ก็ต้องรู้จักใช้อุบายวิธีที่เป็นอุปายโกศล เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้ง หากให้เกิดความบรรสานสอดคล้อง ให้ธรรมนำโลก*[925]

ในการเสนอความคิดเรื่องพระภิกษุสงฆ์ควรทำหน้าที่แนะนำตักเตือนผู้นำฝ่ายอาณาจักรเช่นนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังอ้างตัวอย่างจากอดีตอีกหลายกรณี เช่น กรณีสมเด็จพระพนรัตน์ วัดโพธิ์ กับรัชกาลที่ 1 เจ้าอาวาสวัดสมอรายกับรัชกาลที่ 2 และสมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้ว กับสมเด็จพระนเรศวร เป็นต้น ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้เหตุผลว่า

> *โดยที่ในรูปแบบเดิมของเรา พระเป็นครูอาจารย์พระเจ้าแผ่นดินอยู่ก่อนแล้ว และไม่มีโลกทัศน์ใหม่ ๆ จากอัศดงคตเข้ามา ท่านจึงอยู่ในสถานะที่สูงส่งกว่าผู้คนในอาณาจักร รวมถึงพระราชา ซึ่งย่อมมีความรู้และความประพฤติย่อหย่อนกว่าสมเด็จเจ้า หรือเจ้าอาวาสในพระศาสนา*[926]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่า ในปัจจุบันพระภิกษุสงฆ์จะสามารถทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ได้ดี ก็ต่อเมื่อมีคุณสมบัติต่าง ๆ อย่างเพียงพอ คือมีคุณสมบัติ *"ทั้งในทางศีลคุณ สมาธิคุณ และปัญญาคุณ...ต้องรู้ทั้งศกสมัยและปรสมัย คือรู้อย่างเก่า อย่างใหม่ ซึ่งรวมถึงความรู้แบบฝรั่งด้วย"*[927] เพื่อจะสามารถ *"นำความรอบรู้และความรัก หรือปัญญากับกรุณามาท้าทาย หรือตักเตือนสั่งสอนตัวแทนของ*

---

[925] ส. ศิวรักษ์, "สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)" ใน **คันฉ่องส่องตัวตน** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2546. หน้า 230.

[926] เรื่องเดียวกัน, หน้า 230.

[927] เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

อำนาจในฝ่ายอาณาจักร" อย่างมีประสิทธิภาพ แต่พระภิกษุสงฆ์ในสมัยหลังขาดคุณสมบัติเหล่านี้ จึงควรเร่งพัฒนาคุณสมบัติเหล่านี้ขึ้นมาโดยเร็วที่สุด

ที่สำคัญ **สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่า การเป็นผู้ *"แนะนำ"* และเป็น *"ห้ามล้อ"* นี้ พระภิกษุสงฆ์ควรจะต้องมีจุดยืนอยู่ข้าง "ผู้ยากไร้"** เพราะหากยืนอยู่ *"เคียงข้าง"* ผู้มีอำนาจ ก็จะก่อให้เกิดผลร้ายตามมา ดังกรณีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า

> *สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงรอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม อย่างเป็นที่ยอมรับของอาณาจักร ว่าสูงส่งกว่าบุคคลร่วมสมัย แพระสถานะในทางประมุขสงฆ์และความเป็นขัตติยะของพระองค์ท่าน เป็นเหตุให้ทรงเคียงข้างกับราชาธิปไตย ให้ทรงไกล่เกลี่ยกับอาณาจักร ยิ่งไปกว่าที่จะทรงเข้าพระทัยในปัญหาของคนยากไร้ ยิ่งหลักสูตรและพิธีกรรมที่ทรงเข้ามาบัญชาการด้วยแล้ว เป็นเหตุให้คณะสงฆ์ถูกสะกดให้เดินทางตามระบบศักดินาเข้าไปทุกที ๆ จนลูกชาวบ้านที่มาบวชลืมกำพืด อยากไต่เต้าเอาดีทางสมณศักดิ์ หรือเมื่อสึกหาลาพรตไป ก็อยากรับราชการ ยิ่งกว่าจะยืนหยัดอยู่ข้างชาวไร่ชาวนา มิไยว่าชาวไร่ชาวนาจะถูกเบียดเบียนบีฑาโดยระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างฝรั่งยิ่ง ๆ ขึ้นทุกทีก็ตาม*[928]

จึงเห็นได้ชัดเจนว่า ถึงแม้สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะสืบทอดความคิดที่ว่า พุทธศาสนามีความสำคัญอย่างมากต่อ *"การปกครองแบบไทย"* แต่ได้เปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของพุทธศาสนาใน *"การปกครองแบบไทย"* จนมีความแตกต่างจากความคิดกระแสหลักเป็นอย่างมาก

การนิยาม "พระมหากษัตริย์"

ในทศวรรษ 2500 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* เป็นอันมาก ในบทกวี *"เสด็จอังกฤษ"* สุลักษณ์ ศิวรักษ์สรรเสริญพระมหากษัตริย์และสมเด็จพระบรมราชินีนาถอย่างสูง รวมทั้งแสดงความนิยมยกย่องบุคคลชั้นสูงของไทยที่ตามเสด็จฯ หรือถวายการรับเสด็จฯเป็นอย่างมาก ในบทกวีนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึง *"พระบารมีเป็นอัศจรรย์"* ไว้เช่นเดียวกันกับคำบอกเล่าผ่านสื่อมวลชนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชด้วย คือ ในขณะที่ *"ทุก ๆ อย่าง*

[928] เรื่องเดียวกัน, หน้า 231-232.

พร้อมสรรพการรับรอง แต่ทว่าฟ้าดินวิปริต แทบทุกทิศมืดหมดสยดสยอง ...เดชะพระกุศลผลพระคุณทรงการุณย์ทวยราษฎร์ร่มเกศี เรือบินถึงจึงอากาศก็กลับดี เหตุเพราะพระบารมีเป็นอัศจรรย์ฯ"[929] พร้อมกันนั้นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เน้นความเท่าเทียมและความสนิทสนมระหว่างพระราชวงศ์ไทยและพระราชวงศ์ของอังกฤษเช่นเดียวกันกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ดังความว่า

ฝ่ายโฉมยงองค์กวินปิ่นวิลาศ กับพระราชภัสดาก็ปราศรัย
ตรัสรับรองสองกษัตริย์จอมรัฐไทย ทรงดีใจเต็มที่ทั้งสี่องค์
ต่างเคารพนบนอบระบอบกัน ไม่เดียดฉันท์งดงามตามประสงค์
ช่างสนิทชิดพอดังหน่อพงศ์ ดุจร่วมวงศ์กันมาเป็นช้านาน[930]

ในปลายทศวรรษ 2500 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นสถานะพระมหากษัตริย์ที่ *"อยู่เหนือการเมือง เหนือคำวิพากษ์วิจารณ์"* โดยได้ตำหนิรัฐบาลในเรื่องแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งรัฐบาลถวายนามสมเด็จพระราชาคณะขึ้นไปถึง 4 รูป แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่า *"ถ้าดูกันอย่างเผิน ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่ารัฐบาลถวายพระราชอำนาจโดยสิทธิ์ขาด เป็นการเทิดทูนพระมหากษัตริย์ แต่ถ้ามองกันอย่างลึกซึ้งแล้วจะต้องตำหนิ ว่าผู้กุมบังเหียนในการบริหารประเทศ ผลักภาระอันตนพึงรับผิดชอบไปถวายองค์พระประมุข"* แล้วสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เน้นว่า ***"องค์พระประมุข...อยู่เหนือการเมือง เหนือคำวิพากษ์วิจารณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น"***[931]

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ใน พ.ศ.2508 **สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าพระมหากษัตริย์ควรมีผู้เตือนสติ และผู้ที่จะทำหน้าที่ดังกล่าวได้ก็คือสมเด็จพระสังฆราช** โดยระบุว่า *"ใคร ๆ ก็ย่อมทราบดีว่า พระมหาเถระที่รับหน้าที่นี้ย่อมต้องมีปัญญาและความสามารถ ประกอบกับความกล้า ในอันที่จะเตือนพระสติพระเจ้าแผ่นดินได้ว่า ในรอบปีหนึ่ง ๆ นั้น ทรงดำเนินรัฐประศาสน์และทรงประพฤติปฏิบัติพระองค์ สมตามที่พุทธาทิบัณฑิตสรรเสริญหรือไม่เพียงใด"*[932]

---

[929] ส. ศิวรักษ์, "เสด็จอังกฤษ" ใน **สรรพสาระ**. หน้า 32.

[930] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-42.

[931] ส. ศิวรักษ์, "อันเนื่องมาจากการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่" ใน **ลายสือสยาม** หน้า 71. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[932] เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้วจนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังคงนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ตามกรอบมโนทัศน์กระแสหลัก เช่น ใน **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** พ.ศ.2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึงสมเด็จพระปิยมหาราช ดังนี้

> *พระปิยมหาราช...ผู้สามารถปกป้องกรุงเทพรัตนโกสินทร์ ฟันฝ่าอุปสรรคมาได้โดยตลอด ...ถึงจะท้อใจอย่างไรก็พร้อมจะสู้ พร้อมที่จะเผชิญความทุกข์ยาก พร้อมที่จะเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม เพียรพยายามหาคนดีมีฝีมือมาช่วยกันป้องกันประเทศ ทำนุบำรุงรักษารัฐและราษฎร์ให้มีความสุขยิ่งขึ้น*[933]

ใน ***"ประกาศสังเวยพระอดีตมหาราช"*** ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนร่วมกับอังคาร กัลยาณพงศ์ ตีพิมพ์ใน**สังคมศาสตร์ปริทัศน์** เดือนธันวาคม 2510 โดยระบุว่าคำประพันธ์นี้เขียนขึ้นเพื่อ *"ขอบูชิตพระอดีตมหาราชเจ้า...เนื่องในเวลาสองศตพรรษ แห่งการกำจัดไพรี ตีพระนครคืนได้"* ก็ได้เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในด้านต่าง ๆ ตามกรอบมโนทัศน์กระแสหลัก นับตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์พระองค์ต่อ ๆ มาทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนา ทรงสร้างสรรค์ศิลปะที่เนื่องในพุทธศาสนา *"อันอลังการ์ในงานสุนทรีย์"* ทรงขยายอาณาเขต *"กัมพุชประเทศสยบไทย...จัดการปกครองใหม่เป็นระเบียบ ประเทศเรียบเจริญรุ่ง กวีนิพนธ์ฟุ้งกระจาย ยวนพ่าย พระลอลิลิต อีกทรงลิขิตคำหลวงมหาชาติ รวมอำนาจเมืองเหนือเมืองใต้ ไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน"*

"ประกาศสังเวยพระอดีตมหาราช" เน้นความสำคัญของ *"วีรกษัตริย์ศรีสุริโยทัย"* เรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราช *"ทรงประกาศอิสรภาพ...ทำยุทธหัตถีมีชัยเกริกกิติ์"* เรื่องสมเด็จพระนารายณ์ *"คำฉันท์แต่งไม่จบ ต้องคบคิดต่อสู้กับฝรั่ง"* และเรื่อง *"พระเจ้าตากมหาราช กู้ชาติไทยใหม่ขับไล่พม่าหนี ฟันหัวสุกี้นายกอง แหวะท้องทองอินทรยศ ขบถขายชาติศาสนา...ใจดำอำมหิตอสรพิษแห่งแผ่นดินไทย ...ลุสมัยพระเจ้าตากสิน ...แล้วรวมอาณาจักรสยาม ...กู้ชาติไทยไว้ให้อยู่คู่ปฐพี"* หลังจากนั้นจึงสรรเสริญราชวงศ์จักรีอย่างมาก ทั้งในเรื่องทำนุบำรุงบ้านเมืองและต่อสู้กับศัตรูที่มารุกราน แล้วสรรเสริญพระบารมีพระมหากษัตริย์รัชกาลปัจจุบัน *"ที่ทำนุชาติบำรุงไทย รักษาอธิปไตย*

---

[933] ส. ศิวรักษ์, "อนาคตของไทยอยู่ที่ไหน" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 5, 3 (2510) ใน **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ศยาม, 2541. หน้า 98.

อิสระ ส่งเสริมศิลปะวรรณคดีกวีวัจน์“ ลงท้ายด้วยการอัญเชิญพระอดีตมหาราชเจ้ามาพระราชทานพระพรให้พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 9 และพระบรมวงศานุวงศ์ แล้วอธิษฐานว่า

> *ขอให้พระราชวงศ์จักรีจิรมั่น จรรโลงคงอยู่คู่หล้า บำรุงพระศาสนาสมณาจารย์ สมานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทุกหมู่เหล่า ให้เข้ากันเป็นอันหนึ่งอันเดียว กลมเกลียวสามัคคีปราบกลียุค เพื่อพลเมืองเป็นสุขปราศจากทหารต่างประเทศ... ขอพระบารมีพระอดีตมหาราชเจ้า คุ้มเกศคุ้มศิรเกล้า เหล่าข้าทั้งหลายโสตถิเทอญ*[934]

อย่างไรก็ตาม ***“ประกาศสังเวยพระอดีตมหาราช”*** นี้ แม้จะเน้นความสำคัญและ *“พระคุณ”* ของพระมหากษัตริย์ในด้านต่าง ๆ อย่างมาก **แต่ก็ได้กล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของคนกลุ่มอื่น ๆ ที่ทำให้เมืองไทยสามารถแก้ไขภัยพิบัติต่าง ๆ และสร้างความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาได้อย่างมากมาย** มิใช่กล่าวถึงแต่พระมหากษัตริย์เท่านั้น ดังความว่า

> *ตลอดสองร้อยรอบฉนำ บุรพกรรมหนุนจุนเจือสยาม ความร้ายภัยพิบัตินานา ฟันฝ่าผ่านมาได้กลายเป็นดี ทั้งนี้เพราะว่าบรรพบุรุษ ท่านอุตส่าห์เสียสละ ละประโยชน์ส่วนตัว มัวทำการเพื่อส่วนรวม...เริ่มแต่อยุธยามหาดิลกภพ นพรัตน์ราชธานีบีรีรมย์ เอกอุดมด้วยบรมกษัตรามหาราชเจ้า* ***ท้าวพระยาพระขุนหลวง ปวงทแกล้วทกล้าสามารถ ประชาราษฎร์จิตรกร ศิลปีฝีมือลือกระฉ่อนยิ่งยง หมู่สงฆ์สมเด็จพระสังฆราช ปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร*** *รักษาวินัยพระบวรพุทธศาสน์ ทำนุบำรุงผดุงอาวาสและอาราม งามพระปฏิมากรทองคำ ลายจำหลักสถาปัตย์นฤมิตร วิจิตรมหาวิหารอุโบสถ เป็นหลั่นลดมหาสถูปเจดีย์*[935]

นอกจากนี้ ยังได้เขียนให้คนไทยทั้งปวงตระหนักว่า คนไทยทุกเพศทุกวัยมีส่วนทำดีเพื่อประเทศชาติ รวมทั้ง *“รักษาความเป็นไทย”* ในทางจิตใจ ซึ่งแม้ว่าจะเป็นแนวความคิดเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย แต่ก็ทำให้เห็นถึงศักยภาพของประชาชนมากกว่าปัญญาชนกระแส

---

[934] อังคาร กัลยาณพงศ์ และ ส. ศิวรักษ์, “ประกาศสังเวยพระอดีตมหาราช” ใน ส. ศิวรักษ์, **สรรพสาระ** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2511. หน้า 472-473.

[935] เรื่องเดียวกัน, หน้า 465-466. (เน้นโดยผู้วิจัย).

หลักเป็นอันมาก เพราะระบุว่าประชาชนสามารถสร้างสรรค์ศิลปะและมีความรักในวัฒนธรรมได้ มิได้เสนอภาพประชาชนที่คอยพึ่งพระมหากษัตริย์แต่ถ่ายเดียว กล่าวคือ

> *ไทยทุกวัยเพศเป็นสัมมาทิฏฐิ ดำริถูกต้องตามคลองธรรมคำพระสอน มีศีลสังวรและรสนิยม ไม่ก้มหัวแก่เงินเพลินทางวัตถุ หากมุ่มั่นทางเสกสรรนฤมิต มีจิตรักทางศิลปวัฒนธรรม ประกอบกุศลกรรมเพื่อประเทศชาติ เลิกขลาดเลิกเห็นแก่ตัว เลิกมัวเมาในลาภยศ ปลดเปลื้องการเห่อเฟ้อฟุ้ง มุ่งรักษาความเป็นไทยทั้งทางน้ำใจและทางประเพณี*[936]

กล่าวได้ว่าในต้นทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีส่วนในการทำให้คนไทยเห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญอย่างยิ่งแก่ *"ชาติไทย"* แต่ประชาชนก็เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของ *"ชาติไทย"* ด้วย และในเวลาต่อมาสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็วิพากษ์วิจารณ์ *"พระมหากษัตริย์"* มากขึ้นเรื่อย ๆ และเน้นความสำคัญของประชาชนมากขึ้นเรื่อย ๆ

เมื่อถึงปลายทศวรรษ 2510 ก่อนเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ไม่นาน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้อภิปรายเรื่อง ***"อนาคตของไทยมองจากแง่ของอดีต"*** ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันที่ 5 มีนาคม 2519 ท่ามกลางบรรยากาศที่ขบวนการนักศึกษาได้รับอิทธิพล *"ฝ่ายซ้าย"* มากขึ้น ในขณะที่ *"ฝ่ายขวา"* ขู่ว่าจะวางระเบิดสถานที่อภิปราย ส่วนในสังคมทั่วไปก็มีการปลุกเร้าความจงรักภักดีต่อ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* อย่างเข้มข้น และมีการสร้างบรรยากาศทางการเมืองและทางความรู้สึกนึกคิด ให้สังคมพร้อมจะยอมรับการปราบปราม *"ฝ่ายซ้าย"* กระนั้นก็ตามในการอภิปรายครั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้สรรเสริญแต่เฉพาะคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์ แต่ได้พยายามเน้นทั้ง *"นัยบวก"* และ *"นัยลบ"* ของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา แม้ว่าจุดประสงค์ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะอยู่ที่การชี้ให้เห็นทั้งแนวทางที่ถูกต้องและแนวทางที่ผิดพลาดในอดีต ซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดทิศทางของประเทศในอนาคตได้ดีขึ้น นั่นก็คือให้สืบทอดส่วนที่เป็น *"นัยบวก"* และหลีกเลี่ยงส่วนที่เป็น *"นัยลบ"* **แต่การเน้นทั้ง *"นัยบวก"* และ *"นัยลบ"* ของพระมหากษัตริย์เช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการนิยามว่า "พระมหากษัตริย์" มิได้เป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์** แต่เป็นสถาบันทางสังคมที่พึงเปิดกว้างให้แก่การวิพากษ์วิจารณ์นั่นเอง

ในการอภิปราย ***"อนาคตของไทยมองจากแง่ของอดีต"*** นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้น *"นัยบวก"* ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวค่อนข้างมาก ในขณะที่เน้นว่ารัชกาลพระบาทสมเด็จ

---

[936] เรื่องเดียวกัน, หน้า 473.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น *"เป็นความล้มเหลวเกือบจะโดยสิ้นเชิง...แม้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเคารพรักพระเชษฐาธิราชของพระองค์ท่านเพียงใด ก็เห็นได้จากเอกสารต่าง ๆ ว่าทรงถือเอารัชกาลนั้นว่าเป็นการดึงสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ตกต่ำลงไปมาก"*[937] การเน้น *"นัยบวก"* ของมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 ในการอภิปรายครั้งนี้ อยู่ในกรอบมโนทัศน์เดียวกับปัญญาชนกระแสหลักกล่าวคือ

> *ทรงต้องพระราชประสงค์จะให้ ๑. สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นแกนกลางในการนำความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎรอย่างค่อยเป็นค่อยไป ๒. เจ้านายและขุนนางข้าราชการรับราชการอย่างสามารถและซื่อสัตย์สุจริต...ถ้าจำเป็นก็นำฝรั่งมาเป็นที่ปรึกษา โดยหาทางถ่วงดุลฝรั่งชาติต่าง ๆ นี้ไว้...๓. การศาลและการนิติบัญญัติยังรวมอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีความพยายามกระจายอำนาจออกไปบ้าง...ก็มิได้คิดหรือทำกันจริงจังนัก ...ทั้งนี้เพราะผู้บริหารสามารถและสุจริตยุติธรรมเป็นส่วนใหญ่ กับเห็นว่าชนชั้นอื่นด้อยกว่าโง่กว่า ๔....การศึกษา ถึงลูกชนชั้นสูงจะมีโอกาสดีกว่า แต่ก็มิได้ปิดโอกาสลูกชนชั้นอื่น...ชาติวุฒิที่ต่ำกว่า ถ้าปรับตัวให้เข้าได้กับระบบและมีความสามารถกว่าชนชั้นสูงก็ไม่มีขีดขั้นจำกัดในการที่จะไต่เต้าขึ้นไปสู่จุดสุดยอดในด้านการรับใช้พระราชาบริหารประเทศ ๕.เพราะเชื่อมั่นในคุณธรรมดั้งเดิม โดยเฉพาะก็พระพุทธศาสนา และความใจกว้างทางด้านวัฒนธรรมของไทย ...พยายามระวังในด้านอารยธรรมจากภายนอก และให้สอดแทรกเรื่องศาสนธรรมและจริยธรรมแบบดั้งเดิมไว้...*[938]

อย่างไรก็ตาม การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึง *"นัยลบ"* ของพระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ค่อนข้างมาก ก็สะท้อนว่าในปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาสุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยาม *"พระมหากษัตริย์"* แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ ที่เน้นพระมหากรุณาธิคุณของพระราชวงศ์จักรีเพื่อสร้างความจงรักภักดีอย่างสูงสุด นอกจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะทำให้เห็นว่า จะต้องเปิดโอกาสให้มีการวิพากษ์วิจารณ์พระมหากษัตริย์ทั้งในอดีตและปัจจุบันได้ เพื่อที่ทุกฝ่ายได้เรียนรู้และ

---

[937] ส. ศิวรักษ์, "อนาคตของไทยมองจากแง่ของอดีต" ใน **อนาคตสำหรับไทยและอุดมคติทางการศึกษาไทย** หน้า 8.

[938] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-6.

สามารถเดินไปสู่อนาคตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมแล้ว ยังเน้นด้วยว่ามีความจำเป็นที่จะจะต้องเปิดโอกาสให้ราษฎรมีบทบาททางการเมืองด้วย ดังความว่า

> *ความจริงระบบราชาธิปไตยและพระราชจักรีวงศ์ ก็ทรงประกอบคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเราเป็นอเนกประการ ควรที่เราจะรำลึกนึกถึงบุญคุณของท่าน* ***แต่ความล้มเหลวเป็นข้อฉกรรจ์เห็นจะสรุปลงตรงที่... พระมหากษัตริย์และพระบรมราชวงศ์ ไม่ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรได้เข้ามามีบทบาทในการปกครองบ้านเมืองอย่างแท้จริง ...ไม่มีการกระจายอำนาจออกไปอย่างแท้จริง*** *ทั้งนี้เพราะชนชั้นปกครองถือตนว่าสูงส่งกว่า รู้ดีกว่า มีประสบการณ์มามากกว่า โดยที่ถือว่าประชาราษฎรส่วนใหญ่ยังโง่เขลาเบาปัญญา*[939]

นอกจากจะกล่าวถึง *"นัยลบ"* ของ *"พระมหากษัตริย์"* แล้ว ในการอภิปรายนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เริ่มแสดงความยกย่องคณะราษฎรในบางเรื่อง เช่นกล่าวว่า *"เป็นความตั้งใจดีในระยะแรก"* ของคณะราษฎร ในการที่ได้ตั้งกรมโฆษณาการและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นมา และถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะได้โจมตีคณะราษฎรว่ามองเห็นประชาชนโง่ ซึ่งไม่ต่างไปจากทัศนะของ *"เจ้า"* ต่อราษฎร ที่คณะราษฎรเองก็ได้เคยโจมตีมาก่อน และยังวิจารณ์ด้วยว่าคณะราษฎรล้มเหลวในการสร้าง *"ประชาธิปไตย"* เพราะภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 *"ประชาธิปไตยก็ยังคงเป็นไปในรูปแบบยิ่งกว่าที่จะให้คุณประโยชน์แก่ประชาราษฎรอย่างแท้จริง"* แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ได้ชี้แจงให้เห็นว่า การที่คณะราษฎรประสบความล้มเหลวนั้น *"ต้องให้ความเป็นธรรมแก่คณะราษฎรด้วย ด้วยพวกนี้ก็โดนมรสุมทางการเมือง ทั้งจากภายในและภายนอก"*[940] ซึ่งแสดงว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้มุ่งโจมตีตัวบุคคลในคณะราษฎร ดังที่ปัญญาชนกระแสหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กระทำอยู่เสมอ

กระนั้นก็ตาม ในการอภิปรายใน พ.ศ.2519 นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังคงเน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ต่อ *"ชาติไทย"* และได้แสดงความห่วงใยด้วยว่า

> ***ความสำคัญทางด้านสถานะของพระมหากษัตริย์เป็นเรื่องใหญ่ และมีความสำคัญอย่างยิ่งเกี่ยวกับปัจจุบันและอนาคตของไทย*** *แต่ดูจะไม่มีใครกล้าแตะต้องอย่างจริงจัง...****ถ้าละเลยสถาบันหลักทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ***

---

[939] เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

[940] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

> ***ยิ่งนี้*** *หรือนำมาใช้ประโยชน์อย่างฉ้อฉลดังที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นแนวโน้มที่น่าเป็นห่วงยิ่ง*[941]

ต่อมา ใน พ.ศ.2526 เมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์เขียนเรื่อง **นายปรีดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก** ก็ได้กล่าวถึงพระสถานะของ *"พระมหากษัตริย์"* ในแง่ที่พึง *"ตั้งมั่นอยู่บนสัจจะและความยุติธรรม"* และ *"สอดคล้องกับประชาธิปไตย"* ดังความว่า

> ***นึกย้อนหลังไปสองทศวรรษเศษมานี้ ข้าพเจ้าได้พยายามแทบทุกวิถีทางที่จะปกป้องราชบัลลังก์ไว้ ให้ตั้งมั่นอยู่บนสัจจะและความยุติธรรม*** *เพื่อทนทานต่อการวิพากษ์วิจารณ์ หากให้พ้นเงื้อมมือของนักการทหารและนักการเมืองอันโสมม* ***เพื่อเป็นสถาบันกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญชนิดที่สอดคล้องกับประชาธิปไตย*** *อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ อันพ้นไสยศาสตร์และความเสแสร้งของพวกที่ตั้งตนเป็นราชายิ่งกว่าราชา...*[942]

กล่าวได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นความสำคัญของ *"พระมหากษัตริย์"* ต่อ *"ชาติไทย"* ตลอดมา และได้พยายามทำให้สังคมไทยเห็นว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญอย่างสูงต่อ *"ชาติไทย"* ในแง่ที่ช่วยสร้างความสืบเนื่องแก่สังคมไทยและเป็นศูนย์รวมจิตใจ ดังที่กล่าวไว้ในกลางทศวรรษ 2520 ว่า ***"สถาบันพระมหากษัตริย์เกือบจะเป็นสถาบันเดียว ที่เชื่อมอดีตให้เข้ากับปัจจุบัน และเป็นความหวังสำหรับอนาคต...เป็นพลังสำคัญที่จะดึงดูดคนทั้งชาติเอาไว้ได้"***[943] ถึงแม้พระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะมีความบกพร่องในแง่ที่ไม่กระจายอำนาจ แต่ทั้งพระมหากษัตริย์และเจ้านายต่างก็ได้ทำหน้าที่ *"นักการทูตชั้นเยี่ยม นักการปกครองชั้นเลิศ นายช่างชั้นวิเศษ...พลิกการปกครองแผ่นดินเพื่อประโยชน์ของปวงชน"*[944]

ในทศวรรษ 2510 สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าทั้งอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ *"มีข้อบกพร่อง มีการฉ้อฉล"* และยังไม่มีการคานอำนาจกันอย่างเพียงพอ จึงให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้นอีก กล่าวคือนอกจากจะเสนอให้อำนาจแต่ละฝ่ายเป็นอิสระจากกันและต้องคานอำนาจซึ่งกันและกันแล้ว ยังกล่าวด้วยว่า *"อำนาจนั้น ๆ จะมารวมกันได้*

---

[941] เรื่องเดียวกัน, (เน้นโดยผู้วิจัย).

[942] ส. ศิวรักษ์, "นายปรีดี ที่ข้าพเจ้ารู้จัก" ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 61-62.

[943] ส. ศิวรักษ์, **คันฉ่องส่องเจ้า**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525. หน้า 24. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[944] เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

ก็ที่องค์พระมหากษัตริย์" โดยให้เหตุผลว่า *"เพราะทรงอยู่เหนือการเมือง ทรงมีแต่พระคุณอันปราศจากพระเดช"* ดังความว่า

> *การที่อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการแยกกันนั้น เรายังพอมั่นใจในการถ่วงดุลแห่งอำนาจกันได้บ้าง ยิ่งแต่ละอำนาจมีข้อบกพร่อง มีการฉ้อฉล ยิ่งควรเป็นอิสระจากกันและกัน และควรหาทางคานกันและกันไว้ให้มาก ๆ* ***อำนาจนั้น ๆ จะมารวมกันได้ก็ที่องค์พระมหากษัตริย์ เพราะทรงอยู่เหนือการเมือง ทรงมีแต่พระคุณอันปราศจากพระเดช***[945]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ในการเขียนถึงพระมหากษัตริย์ ระยะแรก ๆ สุลักษณ์ ศิวรักษ์มุ่งเขียนถึง *"แง่บวก"* หรือแง่ที่ *"ควรชม"* เป็นสำคัญ เพราะเป็นการเขียนด้วยทรรศนะแบบ *"กษัตริย์นิยม"* แต่ในปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ทั้งการเขียนถึง *"พระมหากษัตริย์"* และ *"ภูมิธรรมดั้งเดิมของเรา"* สุลักษณ์ ศิวรักษ์มุ่งชี้ให้เห็น *"ทั้งที่เป็นแง่บวกกับแง่ลบ"* โดยอ้างอิงพุทธพจน์ที่ว่า *"นิคฺคณเห นิคฺคหารหำ ปคฺคณเห ปคฺคหารหำ"*[946] ทั้งนี้ก็เพราะ**สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการให้สถาบันพระมหากษัตริย์สามารถปรับตัวอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อจะเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* ที่ช่วยเกื้อหนุนส่งเสริมให้ *"ชาติไทย"* มีเอกราชทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และทำให้สังคมไทยมีความมั่นคง มีความสงบสุข และมีความเจริญก้าวหน้าทางจิตใจสืบไป** นอกจากนี้ยังเห็นว่า หากศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในอดีตให้เข้าใจ โดย *"ใช้วิจารณญาณ หรือที่ทางพุทธสาสนาเรียกว่าวิภัชวาท คือรู้จักแยกแยะอย่างมีสติปัญญาเป็นตัวนำ คงจะช่วยให้เราเข้าใจอะไร ๆ ในอดีตชัดขึ้น โดยอาจนำมาประยุกต์ใช้กับปัจจุบัน เพื่อนำไปสู่อนาคตอย่างเจริญอัปปมาทธรรมได้บ้างดอกกระมัง"*[947]

ดังนั้น ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 สืบมาจนถึงปัจจุบัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงพยายามวิเคราะห์ทั้ง *"แง่บวกและแง่ลบ"* ของพระมหากษัตริย์ บนฐานคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ๆ ได้สร้างคุณูปการแก่ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างไรบ้างหรือไม่ โดยเฉพาะในแง่ของการรักษาและสร้างสรรค์ภูมิธรรมแบบไทย กับรักษาเอกราชทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของไทย การ

---

[945] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "จดหมายเปิดผนึกจากกรุงเทพฯ" ใน **ส. ศิวรักษ์ปริทัศน์รัฐไทย** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2545. หน้า 32. (พิมพ์ครั้งแรกใน **อนาคต** ฉบับที่ 4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2515) .(เน้นโดยผู้วิจัย).

[946] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **อำนาจของภาษาและสถาบันวิชาการ: เพื่อใคร**. หน้า 9.

[947] เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.

สร้างความหมาย *"พระมหากษัตริย์"* โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์ จึงเชื่อมโยงกับความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างแนบแน่น

ในปลายทศวรรษ 2520 เมื่อแสดงปาฐกถาเรื่อง ***"การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย"*** ในวาระที่ท่านพุทธทาสภิกขุมีชนมายุครบ 80 ปีบริบูรณ์ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการสร้างสติปัญญาและจริยธรรมแบบไทยเป็นอย่างมาก โดยชี้ให้เห็นว่า *"พญาลิไท...เป็นบุคคลสำคัญในด้านการสร้างรากฐานภูมิธรรมและความคิดอ่านแบบไทย ๆ โดยอาศัยพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นหลักการที่สำคัญ"*[948] และเน้นว่าในสมัยต่อมาพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย กล่าวคือ

> *ตราบเท่าถึงที่สุดแห่งสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประเทศชาติของเราได้รับคุณประโยชน์ในทางความคิดจากบุคคลชั้นสูงเป็นหลัก โดยที่ท่านเหล่านี้นำพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ให้เหมาะแก่กาลสมัย เพื่อประโยชน์ในทางศีลธรรมจรรยา หล่อหลอมคุณค่าทางวัฒนธรรมสำหรับสังคม และเพื่อผลประโยชน์ในทางการเมืองด้วยเสมอไป...*
>
> *นอกไปจากพระราชกำหนดกฎหมายที่บังคับได้โดยพระบรมราชโองการแล้ว ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ก็สร้างค่านิยมให้เป็นที่ยอมรับกันมากออกไปทุกที ทั้งนี้ โดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นแกนกลาง"*[949]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยอมรับว่าราชาธิปไตยของไทยเคยมีความ *"ขาดตกบกพร่องหรือเกินเลยไป"* บ้าง แต่ก็เห็นว่าพระมหากษัตริย์ของไทย *"มิได้กลายเป็นทรราชหรืออธรรมราช"* โดยให้เหตุผลเช่นเดียวกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั่นคือเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ของไทยทรงนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ทรงเป็นธรรมราชา

> *แม้พระพุทธศาสนา...จะผสมผสานกับลัทธิศาสนาพราหมณ์ ตลอดจนความเชื่อเรื่องผีสางนางไม้... แต่พระพุทธวัจนะในพระไตรปิฎกย่อมเป็นตัวชี้ขาดขั้นสุดท้าย พระเจ้าแผ่นดินย่อมต้องทรงเป็นธรรมราชา เพื่อความผาสุกของประชาราษฎร แม้เขาเหล่านั้นจะไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินชะตากรรม*

---

[948] ส. ศิวรักษ์, "การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย" ใน **ชำระล้างเพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมและสติปัญญาอย่างไทย** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2545. หน้า 118.

[949] เรื่องเดียวกัน, หน้า 118-119.

ของประเทศชาติ เขาก็ควรมีส่วนได้รับสันติสุขและความยุติธรรมขั้นพื้นฐานตามสมควรแก่ฐานะอันสูงส่งหรือต่ำต้อยเพียงใด แม้พระราชาจะอยู่เหนือกฎหมาย เป็นจุดสุดยอดในระบบสังคมของชนชั้นศักดินา แต่ก็ต้องทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม มีพระราชจรรยาอันอนุวัตรตามราชประเพณี ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันสืบ ๆ มาแต่โบราณกาล ถึงจะยิ่งหย่อนบ้าง หากปฏิเสธพื้นฐานแห่งพระราชจริยาวัตรเสีย หาได้ไม่ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระราชาต้องทรงเคารพพระธรรม...ซึ่งพระพุทธองค์ทรงค้นพบและประกาศเป็นสัจวาจา ให้พุทธศาสนิกประพฤติปฏิบัติตาม...[950]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายว่าการที่ *"มหาชนรัฐ"* ไม่เกิดขึ้นในประเทศสยามภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ก็เป็นเพราะ *"คุณธรรมความดีที่มีอยู่กับชนชั้นสูงเดิม"* นั่นคือ *"ราชาธิปไตยของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีคุณธรรมเป็นประการสำคัญ แม้จะขาดตกบกพร่องหรือเกินเลยไปอย่างไร ก็มิได้กลายเป็นทรราชหรืออธรรมราช"* ประกอบกับ *"คนรุ่นใหม่ที่นำประชาธิปไตยมาสู่ประเทศสยาม"* นั้น แม้จะเป็นนักเรียนนอก โดยมีมันสมองเป็นนักเรียนฝรั่งเศส แต่ก็นับถือพุทธศาสนา ซึ่งทำให้นักเรียนนอกเหล่านี้มีคุณธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความกตัญญูกตเวทีต่อพระมหากษัตริย์ในอดีต ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึง *"นักเรียนนอก"* เหล่านี้ว่า

เห็นคุณค่าของความเสมอภาค เสรีภาพ และภราดรภาพตามอุดมการณ์แห่งการปฏิวัติใหญ่ในประเทศนั้น ***แต่เขาเหล่านี้ก็เป็นผู้ที่มีพื้นภูมิธรรมแบบไทย ๆ ที่ได้หยั่งรากลงลึกในทางพระพุทธศาสนาอย่างพอสมควร เห็นคุณค่าของอหิงสธรรมและสันติธรรม ทั้งยังเห็นคุณงามความดีของชนชั้นปกครองในอดีตอีกด้วย ทั้งเขาเหล่านี้ยังมีกตัญญูกตเวทิตาธรรม*** *แม้จะแลเห็นด้วยว่าพวกชนชั้นปกครองเดิมนั้นได้ดูถูกราษฎรเกือบจะโดยตลอดก็ตาม*[951]

จากการที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก รวมทั้งเน้นคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ที่มาจากพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ไม่มีการยกเลิกสถาบันดังกล่าวนี้ภายหลัง

---

[950] เรื่องเดียวกัน, หน้า119-120.

[951] เรื่องเดียวกัน, หน้า121. (เน้นโดยผู้วิจัย).

การปฏิวัติ พ.ศ.2475 จึงอาจกล่าวได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีส่วนในการทำให้พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนายังคงเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* สืบมา

ตราบจนถึงปัจจุบัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังคงยืนยันว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญในด้านต่าง ๆ หลายด้าน เช่น เห็นว่า ถึงแม้ว่าโดยทฤษฎีแล้ว *"พระมหากษัตริย์ไทย"* ทรงเป็น *"พระมหากษัตริย์"* ในระบอบรัฐธรรมนูญ **แต่พระองค์ทรงมี *"หน้าที่"* ในระบอบการปกครองของไทยอย่างไม่เป็นทางการ** ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้นำเอาความคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แบบอังกฤษมาใช้ในการวิเคราะห์หน้าที่ของ *"พระมหากษัตริย์ไทย"* ดังนี้

> *พระเจ้าแผ่นดินตั้งแต่ พ.ศ.2475 มา โดยทฤษฎีเป็นพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ อีกนัยหนึ่งพระราชอำนาจทั้งหมด จะต้องเป็นไปโดยมีผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ไม่สามารถจะทรงแสดงโดยทางใดทางหนึ่งได้เลยในทางการเมือง...*
>
> *ทีนี้ พระราชอำนาจอยู่ตรงไหน อันนี้พระเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงรับสั่งเห็นด้วย พระเจ้าแผ่นดินมีหน้าที่ หนึ่ง-เตือนรัฐบาล สอง-แนะนำ สาม-วิพากษ์วิจารณ์ แต่ทั้งหมดนี้ต้องทำเป็น private ไม่เปิดเผยให้คนเห็นให้คนรู้ เพราะรัฐบาลเป็นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งหมดทำลงในพระปรมาภิไธย แต่ไม่ทรงรับผิดชอบ คนที่รับผิดชอบคือคนที่สนองพระบรมราชโองการ...นี้คือพระเจ้าแผ่นดินภายใต้รัฐธรรมนูญตั้งแต่ 2475 มา...*[952]

อย่างไรก็ตาม ได้กล่าวมาแล้วว่า นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 มาแล้ว ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เริ่มเสนอความคิดเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก คือเริ่มกล่าวถึง *"นัยลบ"* และในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เสนอความคิดเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ที่อยู่พ้นกรอบความคิดกระแสหลักมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะกระแส *"กษัตริย์นิยม"* ที่ได้รับการปลุกเร้าก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 สืบเนื่องมาถึงยุครัฐบาลเปรม ติณสูลานนท์ โดยที่กระแสความคิด *"กษัตริย์นิยม"* ได้ดำเนินสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันและได้ถูกหลายฝ่ายนำไปใช้เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง รวมทั้งเมื่อเกิดการรัฐประหารโดย *"คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ"* ใน พ.ศ.2534 ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ถูกฟ้องศาลในข้อหา *"หมิ่นพระบรมเดชานุภาพ"* ดังนั้นการวิพากษ์วิจารณ์

---

[952] ส. ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 วันเสาร์ที่ 3 ธันวาคม 2548.หน้า 8.

"พระมหากษัตริย์" โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงดำเนินไปอย่างเข้มข้น โดยมีเป้าหมายที่จะให้ *"พระมหากษัตริย์"* ดำรงอยู่ใน *"ชาติไทย"* อย่างมั่นคงและเปี่ยมด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรมตลอดไป

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ชี้ให้เห็นว่ามีปัญหาเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* เกิดขึ้นมากนับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมา เพราะในทางปฏิบัติไม่เป็นไปตามแบบแผนอันถูกต้อง กล่าวคือ

> *บางครั้งเราไม่ได้เดินตามกฎตามเกณฑ์นี้ เช่น เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยึดอำนาจปี 2500 จอมพลสฤษดิ์ก็บอกว่าประชาธิปไตยมันไม่ได้เรื่อง ข้าพเจ้ารับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว แต่ที่ข้าพเจ้ารับผิดชอบนี้เพื่อจะเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ นับตั้งแต่นั้นมา ใครก็แตะต้องสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้ แล้วจอมพลสฤษดิ์ก็เอาประเพณีพิธีกรรมตั้งแต่ก่อนรัชกาลที่ 5 มาใช้ ต้องหมอบกราบ ต้องคลานเข้าไป...*
>
> *เรื่องนี้ รัชกาลที่ 5 ท่านสั่งเลิกหมดแล้วนะครับ เมื่อบรมราชาภิเศกครั้งที่ 2...หลังจากทรงลาผนวชแล้ว พระปฐมวาจาภาษิต ตั้งแต่นี้ต่อไป ห้ามคลานเข้าเฝ้า ห้ามกราบห้ามกราน ให้ยืนขึ้นเฝ้าเสมอกันหมด เป็นเช่นนี้มาโดยตลอดจนถึงปี 2500*
>
> *จอมพลสฤษดิ์มารื้อฟื้นเพื่ออะไร เพื่อใช้สถาบันพระมหากษัตริย์มอมเมาคน แล้วยิ่งตอนหลังนี่ยิ่งเลอะเทอะ ใช้คำว่าพระราชอำนาจ...เรารักในหลวง เราจะต่อสู้เพื่อในหลวง...*
>
> *อันที่จริงหากจะต่อสู้ เราควรต่อสู้เพื่อราษฎร ให้ราษฎรกินดีอยู่ดี หรือถ้าเรารักในหลวง เราก็ต้องกล้าพูดในสิ่งที่เป็นความจริงสิครับ เพราะในศาสนาพุทธสอนว่าคนที่รักกันจริง ๆ คือเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งต้องกล้ากล่าวเตือนในสิ่งซึ่งคนถูกเตือนไม่อยากจะได้ยิน ผมไม่เคยเห็นนะ...*[953]

ในปัจจุบัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ *"ต้องเป็นตัวนำทางจริยธรรม"*[954] โดยให้เหตุผลว่า *"รัฐบาลขาดจริยธรรมแทบทุกอย่าง...เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะมองไปที่ไหน* ***เราก็ต้องมองไปที่ผู้ซึ่งสามารถนำได้ในทางจริยธรรม ผมว่าอันนี้คือสถาบันพระมหากษัตริย์ ประเสริฐ***

---

[953] เรื่องเดียวกัน, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 วันเสาร์ที่ 3 ธันวาคม 2548.หน้า 8.

[954] เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

สุด เป็นแสงสว่าง เป็นชัยธรรม"[955] ขณะเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามเน้น *"ความเป็นกลางทางการเมือง"* ของพระมหากษัตริย์ด้วย โดยระบุว่า *"แต่ท่านจะต้องไม่เข้าข้างใคร จะเป็นเช่นใดก็ตาม...โดยเฉพาะกรณีฝ่ายอธรรมสู้กัน"*[956] และสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าบทบาททางการเมืองของพระมหากษัตริย์ควรมีอย่างจำกัด กล่าวคือ *"การมีบทบาททางการเมืองนั้นสมควร* ***แต่บทบาทนั้นต้องเป็นบทบาททางจริยธรรม ในทางอุดหนุนประชาธิปไตย"***[957]

หากเปรียบเทียบกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จะเห็นได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มี *"หน้าที่"* ในระบอบการปกครองแบบไทย คล้ายคลึงกับที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เคยเสนอไว้ในระหว่างทศวรรษ 2500-2510 เป็นอย่างมาก แต่ส่วนที่แตกต่างจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์อย่างสิ้นเชิงก็คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ เพื่อมุ่งสร้างความรู้สึกเคารพบูชาและความจงรักภักดีต่อหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นความเป็นมนุษย์ที่ต้องมีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์ได้ เพื่อให้สถาบันพระมหากษัตริย์สามารถปรับตัวอย่างมีประสิทธิภาพ และมีความรับผิดชอบต่อสังคม รวมทั้งต้องป้องกันไม่ให้บุคคลที่ทำงานในโครงการตามพระราชดำริต่าง ๆ ทำการแย่งชิงทรัพยากรจากสังคมไปใช้ในโครงการเหล่านั้นอย่างไม่คุ้มค่าด้วย[958]

นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังแตกต่างจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในแง่ที่เน้น *"หน้าที่"* ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการส่งเสริมประชาธิปไตย (แบบกระจายอำนาจ) ในขณะที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ส่งเสริม *"การปกครองแบบไทย"* ที่ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด และมี *"พระมหากษัตริย์"* ทรงทำหน้าที่ดูแลการใช้อำนาจของผู้นำและทรงเป็นที่พึ่งสุดท้ายของราษฎร แม้ในบางบริบท ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย แต่ก็เป็นประชาธิปไตยในความหมายที่มีการเลือกตั้งเท่านั้น มิใช่ประชาธิปไตยแบบกระจายอำนาจ หรือแบบที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและการควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้น

---

[955] เรื่องเดียวกัน. (เน้นโดยผู้เขียน)

[956] เรื่องเดียวกัน.

[957] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "การมีสถาบันกษัตริย์ถูกกว่ามีประธานาธิบดี" **ฟ้าเดียวกัน** 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 87. (เน้นโดยผู้วิจัย).

[958] เรื่องเดียวกัน, หน้า 84-93.

จะเห็นได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอความคิดเกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ที่อยู่พ้นกรอบความคิดกะทะแสหลักไปมาก อีกทั้งยังเห็นว่าจะต้องปฏิรูปสถาบันนี้โดยเร็ว เพราะมีปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นมากนับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา ดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเห็นว่า

> *...ยิ่งตอนหลังนี่ยิ่งเลอะเทอะ ใช้คำว่าพระราชอำนาจ...เรารักในหลวง เราจะต่อสู้เพื่อในหลวง...*
>
> *อันที่จริงหากจะต่อสู้ เราควรต่อสู้เพื่อราษฎร ให้ราษฎรกินดีอยู่ดี หรือถ้าเรารักในหลวง เราก็ต้องกล้าพูดในสิ่งที่เป็นความจริงสิครับ เพราะในศาสนาพุทธสอนว่าคนที่รักกันจริง ๆ คือเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งต้องกล้ากล่าวเตือนในสิ่งซึ่งคนถูกเตือนไม่อยากจะได้ยิน ผมไม่เคยเห็นนะ...*[959]

ในปัจจุบันสุลักษณ์ ศิวรักษ์หวังว่าสถาบันพระมหากษัตริย์จะประสบความสำเร็จในการดำรงอยู่ใน *"ชาติไทย"* อย่างมีคุณค่าต่อไป เพราะเป็นสถาบันที่สำคัญต่อบ้านเมือง แต่ก็เน้นด้วยว่า มิใช่เฉพาะแต่การอยู่รอดของสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะทำให้ *"ชาติไทย"* โดยรวมอยู่รอด ยังจะต้องมีองค์ประกอบอื่น ๆ อีกหลายประการ ที่สำคัญก็คือ *"คนรุ่นใหม่"*

> *"คนรุ่นใหม่ที่มีกึ๋น มีความกล้าหาญ เห็นบ้านเมืองสำคัญกว่าเรา เห็นว่าลูกหลาน 6-7 ชั่วคนสำคัญกว่าคนรุ่นนี้... เห็นว่าการรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญ และที่สำคัญไม่ใช่เพียงเพื่อเมืองไทย แต่ต้องให้ความสำคัญโดยเคารพเพื่อนบ้านที่เป็นพม่า ลาว เคารพคนเล็กคนน้อยทั้งหมด อยู่อย่างประสานสอดคล้องกัน ไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน...ผมเห็นว่าต้องเปลี่ยนจุดยืนทั้งหมด และผมเห็นว่าเปลี่ยนได้ในแง่หนึ่ง คนไทยมีอัจฉริยภาพบางอย่าง มีความฉลาดเพียงพอ หลายคนมองไม่เห็น...ในความมนุษย์เรายังเหนือกว่ามาเลเซียด้วยซ้ำ ทำไมเราไม่อุดหนุนความเป็นมนุษย์* ***พระราชาเป็นเพียงหัวหน้าของมนุษย์ที่เสมอกันเท่านั้นเอง...เราไม่ได้ต้องการสถาบันที่พิเศษหรือศักดิ์สิทธิ์...*** *"*[960]

---

[959] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 วันเสาร์ที่ 3 ธันวาคม 2548. หน้า 8.

[960] เรื่องเดียวกัน, หน้า 93. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ขณะเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เน้นว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงด้วยปัจจัยด้านพระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์เท่านั้น *"แต่อยู่ที่คนในบ้านในเมืองนั้นต้องการสถาบันนี้และพร้อมจะรักษาสถาบันนี้เอาไว้ด้วยความกล้าหาญ ด้วยความเท่าทัน ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ ทำให้สถาบันนี้โปร่งใส รับผิดชอบต่อสังคม"*[961] ด้วย

ประเมินบทบาทของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในการสถาปนาความหมาย "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"

แม้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยาม ยังเชื่อมต่อกับความหมายที่ปัญญาชนกระแสหลักนิยามอยู่เสมอ[962] แต่**การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ปฏิเสธการรวมศูนย์อำนาจรัฐ และปฏิเสธการมีฐานันดรในสังคม หรือการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น นับเป็นการปฏิเสธมิติที่สำคัญที่สุดของ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักนิยาม**

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะหลัง แม้สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะยังคงเคารพยกย่องปัญญาชนกระแสหลักหลายพระองค์เป็นอย่างสูง แต่เนื่องจากได้คิดเพิ่มเติมและเรียนรู้จากปัญญาชนกระแสอื่น ๆ เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีความคิดใหม่ ๆ หลายประการที่สอดคล้องกับปัญญาชนกลุ่มอื่น จึงเห็นควรกล่าวถึงปัญญาชนกลุ่มอื่น ๆ โดยสังเขป ดังนี้

ปัญญาชนกลุ่มแรกที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยกย่อง เป็นปัญญาชนที่เชื่อว่าคนเสมอภาคกัน ควรมีสิทธิและมีส่วนได้ส่วนเสียในชาติเท่าเทียมกัน และไม่นิยมโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ

ปัญญาชนในกลุ่มนี้ อาจแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มย่อย แต่สามกลุ่มย่อยนี้ไม่ได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด

---

[961] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "การมีสถาบันกษัตริย์ถูกกว่ามีประธานาธิบดี" **ฟ้าเดียวกัน** 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 93.

[962] เช่น ให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนา ซึ่งเป็นหัวใจอย่างหนึ่งของ "ความเป็นไทย" ตามทัศนะกระแสหลัก และเห็นว่าสังคมไทยยังจำเป็นต้องมีสถาบันพระมหากษัตริย์ แม้จะยกพุทธศาสนาให้สำคัญเหนือพระมหากษัตริย์ ซึ่งแตกต่างจากปัญญาชนในกระแสหลักท่านอื่น ๆ ยกเว้นพลเอกแสวง เสนาณรงค์ ซึ่งให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนามากเป็นพิเศษเช่นเดียวกัน แต่พลเอกแสวงก็เน้นความสำคัญของพุทธศาสนาเฉพาะสำหรับสังคมไทย มิใช่สำหรับมนุษยชาติ และพลเอกแสวงยังทำงานทั้งในระบอบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และจอมพลถนอม กิตติขจร อีกด้วย

1. **ปัญญาชนที่เชื่อในความเสมอภาคและประชาธิปไตย แต่เห็นว่าอีกนานกว่าสังคมไทยจะก้าวไปถึงจุดนั้น จึงเข้าไปทำงานในระบบ** และใช้ความรู้ความสามารถในการประคับประคองระบบให้ดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังที่ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ว่า ในช่วงเวลาที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เรียนจบจากอังกฤษและกลับมาเมืองไทยใหม่ ๆ และตัดสินใจที่จะ *"ไม่เข้าสู่ระบบ"* นั้น *"ปัญญาชนไทยส่วนใหญ่ยังเชื่อว่า ต้องเข้าไปสู่ตัวระบบเพื่อแก้ระบบ (หรืออย่างน้อยก็ถ่วงดุลไม่ให้ระบบเสื่อมทรามลงไปกว่านั้น)"*[963] ปัญญาชนสำคัญในกลุ่มนี้ ได้แก่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นต้น

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยกย่องทั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในแง่ที่เป็น *"ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน"* คือมีความเมตตากรุณาต่อ *"ผู้น้อย"* และใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่มากไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ต่อบ้านเมือง สำหรับนายป๋วย อึ๊งภากรณ์นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยกย่องเป็นพิเศษในหลายเรื่อง เช่น เรื่องนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ *"ต้องการระดมทรัพยากรจากคนรวยไปช่วยคนจน และคนมีความรู้ไปช่วยผู้ที่ด้อยการศึกษากว่า กับให้คนกรุงสนใจคนชนบท"* และ *"ท่านมีรากฐานอันมั่นคงทางจริยธรรม (morality) และความชอบธรรม (decency) ท่านจึงเป็นคนที่น่ารัก และเป็นคนที่ไม่เอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ และท่านหาทางเพื่อสร้างสันติประชาธรรมตลอดมา"*[964] สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเน้นคุณลักษณะของนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ซึ่งสะท้อนคุณค่าที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เองให้ความสำคัญ ดังความต่อไปนี้

> *เมื่อเปลโต้เขียนเกี่ยวกับโสกราตีสผู้เป็นอาจารย์ของท่าน โดยอาศัยปากเฟโดนั้น ข้าพเจ้าอาจนำมาดัดแปลงใช้ได้เป็นอย่างดีกับคุณป๋วยว่า "ในบรรดาคฤหัสถ์ชนคนไทยในปัจจุบันที่รู้จักมานั้น ท่านผู้นี้เป็นผู้ที่ใช้ความฉลาดปราชญ์เปรื่องเพื่อเพื่อนมนุษย์อย่างมากที่สุด อย่างกล้าหาญทางจริยธรรมที่สุด และอย่างเห็นแก่ตัวน้อยที่สุด" แม้ท่านจะไม่ใช่คนบริสุทธิ์ยุติธรรมอย่างปราศจากข้อบกพร่อง แต่จะหาคนเช่นนี้ในสังคมไทยบัดนี้ แทบเป็นการงมเข็มในมหาสมุทรกันทีเดียว*[965]

---

[963] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย" **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 5 (มีนาคม 2547): 161-162.

[964] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, **นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน** พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543. หน้า 135-136.

[965] เรื่องเดียวกัน, 150.

อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่เห็นพ้องกับนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ในหลายเรื่อง ซึ่งสะท้อนทัศนคติของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองอย่างชัดเจน เป็นต้นว่า

> *คุณป๋วยนิยมยกย่องฝรั่งมากเกินไป เสรีนิยมมากเกินไป สำหรับไทย คำตอบอยู่ที่การกลับไปหาค่านิยมดั้งเดิมของเราให้ยิ่งไปกว่านี้ พื้นฐานของประชาธิปไตยอยู่ที่ระบบหมู่บ้าน อุดมการณ์อยู่ที่รูปแบบดั้งเดิมและแท้จริงของคณะสงฆ์ หมู่บ้านต้องปลดแอกออกจากเมือง...นอกไปจากนี้แล้ว ข้าพเจ้ายังเห็นว่า คุณป๋วยให้ความสำคัญกับความคิดแบบตรรก (rationalism) และแนวการกระทำแบบได้ผล (pragmatism) มากเกินไป ให้ความสำคัญในด้านความลึกซึ้งแห่งรหัสยนัย (mysticism) และความเข้าใจในด้านจิตด้านวิญญาณ (spiritual) น้อยไป* [966]

การวิจารณ์นายป๋วย อึ๊งภากรณ์เช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ต้องการให้ไทยเอาอย่างฝรั่งมากเกินไป และไม่ต้องการให้คนไทยมีลักษณะเสรีนิยมมากเกินไป แต่ต้องการรักษา *"ความเป็นไทย"* เอาไว้ให้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้ *"ระบอบประชาธิปไตย"* แบบที่มีอยู่ในระบบหมู่บ้านและมีอยู่ในคณะสงฆ์เป็นแม่แบบ และการให้ความสำคัญแก่มิติทางด้าน *"จิตวิญญาณ"* และ *"รหัสยนัย"* มากกว่า *"ตรรก"* หรือความคิดแบบเป็นเหตุเป็นผลอย่างตายตัว

2 ปัญญาชนที่ต่อสู้เพื่อความเสมอภาคทางสังคมอันเชื่อมโยงกับความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและความเป็นประชาธิปไตยทางการเมือง

ปัญญาชนกลุ่มนี้ ได้รับอิทธิพลทางความคิดแบบสังคมนิยมหรือมาร์กซิสม์ค่อนข้างมาก จึงให้ความสำคัญแก่ระบอบกรรมสิทธิ์ร่วม เพื่อให้เกิดวิถีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ส่งผลให้เกิดความเสมอภาคทางสังคม และส่งผลให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นในทางการเมืองตลอดจนศิลปะและวัฒนธรรม ปัญญาชนในกลุ่มนี้ได้แก่ ปรีดี พนมยงค์ จิตร ภูมิศักดิ์ สุภา ศิริมานนท์ เป็นต้น บางท่านเน้นการบรรลุสังคมดังกล่าวข้างต้นด้วยสันติวิธี แต่บางท่านก็เลือกการต่อสู้ด้วยอาวุธภายหลังจากที่ได้ต่อสู้ด้วยสันติวิธีแต่ได้ถูกรัฐขัดขวางปราบปราม

---

[966] เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

ในกรณีของนายปรีดี พนมยงค์นั้น อิทธิพลจากปัญญาชนอนุรักษ์นิยมและข้อมูลข่าวสารที่ได้จากฝ่ายที่ต่อต้านนายปรีดี ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เคยประณามนายปรีดีไว้ไม่น้อย แต่ข้อมูลข่าวสารจากด้านอื่นที่ได้รับในระยะหลัง ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เปลี่ยนมายกย่องนายปรีดีอย่างมากและเสมอ ๆ ดังปรากฏในหนังสือและปาฐกถาหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือ **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์** ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2526 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า

> *ต้องขอยืนยันข้อความที่ว่า ในรอบ ๕๐ ปีนี้ ไม่มีใครคนใดสำคัญยิ่งกว่านายปรีดี พนมยงค์อีกครั้ง และการฉลอง ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์จะไม่มีความหมายที่แท้ ถ้าเกียดกัน ๕๐ ปีประชาธิปไตยออกไปเสีย เพราะนั่นเป็นการแตกแยก ไม่ใช่การประสานประโยชน์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์อันสำคัญของไทย*[967]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยกย่องนายปรีดีในกรอบมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักอยู่ด้วย เช่น กล่าวว่า

> *นายปรีดีรับใช้ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ...เป็นผู้นำในการกู้ชาติ...ทำให้เขาอยู่ในสถานะสูงส่ง ไม่น้อยไปกว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเลยทีเดียว*[968]

ในปาฐกถา เรื่อง *"อาจารย์ปรีดีกับการฟื้นฟูพุทธศาสนา"* ณ วัดทองนพคุณ ใน พ.ศ.2543 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ตีความ *"คำประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ ๑"* ใหม่ เพื่อยกย่องนายปรีดีว่าคิดในเรื่องพุทธศาสนาถึงระดับปรมัตถ์ ดังความว่า

> *...อาจารย์ปรีดี...มีส่วนอย่างสำคัญในการปกครองบ้านเมือง ตั้งแต่ ๒๔๗๕-๒๔๙๐...ผมว่าท่านคิดในเรื่องศาสนา ซึ่งมองอย่างเผิน ๆ เป็นเรื่องทิฏฐธรรมิกัตถะ คำประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ ๑ ที่บอกว่า...ทุกคนมีสิทธิ*

---

[967] ส. ศิวรักษ์, **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2540. หน้า 104-105.

[968] ส. ศิวรักษ์, **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2540. หน้า 12.

เสมอกัน และมีเสรีภาพ สิ่งที่ทุกคนปรารถนาคือความสุขความเจริญอันประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า 'ศรีอาริยะ' ถ้าศึกษาให้ลึกซึ้งแล้ว จะเห็นได้เลยนะครับว่า ความคิดของท่านนั้นในเรื่องของทิฏฐธรรมิกกัตถะโยงไปถึงสัมปรายิกัตถะ และโยงไปถึงปรมัตถะ เพราะโลกพระศรีอาริย์นั้น เป็นความคิดดั้งเดิมของคนไทยที่ถือพุทธ เพราะโลกพระศรีอาริย์นั้น จะนำมาซึ่งความเสมอภาค นำมาซึ่งเสรีภาพ นำมาซึ่งภราดรภาพอย่างแท้จริง และความคิดนี้เป็นความคิดที่พระพุทธเจ้าทรงฝากฝังตั้งคณะสงฆ์ไว้ ก่อนการปฏิวัติฝรั่งเศสกว่า ๒๐๐๐ ปี[969]

ในการปาฐกถานี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นความดีของนายปรีดีเกี่ยวกับพุทธศาสนาอีกหลายประการ เช่น *"ท่านเอาเนื้อหาสาระตัวธรรมะมาใช้ตลอดเวลาที่ท่านบริหารบ้านเมือง...ไม่ได้ถืออธรรมเป็นหลัก" "มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยที่มุ่งธรรมะ...ท่านต้องการให้พระภิกษุสงฆ์มาเกี่ยวข้องด้วย เพราะเหตุว่าสมเด็จพระวันรัต เขมจารี วัดมหาธาตุนั้น เป็นผู้ซึ่งมีความรู้ ความชำนาญและมีศีลาจารวัตรงดงามที่สุดในเวลานั้น ท่านอาราธนามาเกี่ยวข้องโดยตรง...จะเห็นได้เลยว่าท่านพึ่งพิงอิงกับศาสนา อิงกับวงการคณะสงฆ์"* และ "อาจารย์ปรีดีมองเห็นด้วยว่า การปกครองบ้านปกครองเมืองนั้น เราต้องเอื้ออาทรต่อการพระศาสนาโดยตรง เหมือนพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน จะต้องอุดหนุนคณะสงฆ์และทำลายอลัชชี...."[970] เป็นต้น

น่าสังเกตด้วยว่า เมื่อ สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึงคุณงามความดีของนายปรีดีนั้น มีคุณงามความดีอื่น ๆ อีกสามข้อที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญ ข้อแรกก็คือ การที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงไว้พระทัยในตัวนายปรีดี

ในช่วงดังกล่าว ข้าพเจ้ายังไม่เห็นคุณค่าของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อเมื่อข้าพเจ้าเริ่มมีดวงตาเห็นธรรม ก็มารู้ได้ว่าในกรมสมเด็จฯ ถึงกับรับสั่งถึงนาย

---

[969] ส. ศิวรักษ์, "อาจารย์ปรีดีกับการฟื้นฟูพระศาสนา" ใน กล้า ๆ กลัว ๆ ชนชั้นปกครองกับงานฉลอง ๑ๆๆ ปี ปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2542. หน้า 24-25.

[970] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ปรีดีว่า เป็นผู้ที่ทรงไว้วางใจ ที่จะฝากบ้านเมืองไว้ที่ท่านผู้นี้ รับสืบทอดในการบริหารราชการแผ่นดินแทนบุคคลร่วมสมัยของพระองค์ท่านได้[971]

ข้อที่สองก็คือ การที่ปรีดีปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์

...ตลอดรัชกาลที่ 8 สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญเต็มที่ แม้รัฐบาลเผด็จการจะพยายามบดบังฉายาของพระมหากษัตริย์ก็ตาม แต่เมื่ออาจารย์ปรีดี พนมยงค์มาเป็นผู้สำเร็จฯ โดยเฉพาะเมื่อเหลือท่านคนเดียว ท่านปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างสมศักดิ์ศรี มีความเป็นตัวของตัวเอง พ้นไปจากการบังคับกดขี่ของเผด็จการ[972]

ข้อที่สามคือบทบาทอันสำคัญของปรีดีในการรักษาเอกราชของ *"ชาติไทย"* ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ระบุว่า *"และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ เขาเป็นผู้นำในการกอบกู้เอกราชให้ชาติไทยในสงครามโลกครั้งที่ 2"*[973]

การยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ในสามข้อนี้ มาจากจุดยืนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ให้ความสำคัญแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ ประชาธิปไตย และเอกราชของชาตินั่นเอง เพียงแต่ในระยะหลังสุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยามความหมายของสถาบันเหล่านี้แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักค่อนข้างมากเท่านั้น นอกจากนี้ เนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญแก่สวัสดิภาพของประชาชนและความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่นเดียวกับนายปรีดี ดังนั้น จึงเน้นด้วยว่า

ต้องการจะนำอัจฉริยภาพของ อาจารย์ปรีดี มาให้เป็นที่รู้จัก และเพื่อสืบเจตนารมณ์ของท่านในเรื่องของศักดิ์ศรีของมนุษย์ ในเรื่องความเท่าเทียมของมนุษย์ ในเรื่องสามัคคีธรรมของมนุษย์ และในเรื่องของสันติประชาธรรม ...และสันติมีได้ต้องมีประชาชนมีส่วนร่วม สันติประชามีส่วนร่วมในทุกระดับ แต่ประชาชนที่คนส่วนใหญ่จะเอาเปรียบคนส่วนน้อยไม่ได้ จะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน

---

[971] ส. ศิวรักษ์, "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์" **ศิลปวัฒนธรรม** 27,2 (ธันวาคม 2548): 142.

[972] ส. ศิวรักษ์, "การมีสถาบันกษัตริย์ถูกกว่ามีประธานาธิบดี" **ฟ้าเดียวกัน** 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 84.

[973] เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-6.

ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ต้องได้รับเกียรติ ได้รับความเคารพจากเรา ชนกลุ่มน้อยทุกเชื้อชาติทุกชนชาติ ประเทศเพื่อนบ้านต้องได้รับความเคารพจากเรา[974]

อนึ่ง แม้ว่าในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะยกย่องนายปรีดีมาก รวมทั้งยกย่อง*"เค้าโครงเศรษฐกิจ"* ที่นายปรีดีเสนอ แต่จะไม่กล่าวถึงการเปลี่ยนระบอบกรรมสิทธิ์ที่ปรากฏใน *"เค้าโครงเศรษฐกิจ"* ซึ่งน่าจะเป็นเพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังคงต้องการให้สังคมไทยมีระบบเศรษฐกิจที่เอกชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต มิได้เห็นด้วยกับการนำเอาระบอบที่รัฐหรือสังคมเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเข้ามาใช้ในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นพ้องกับ *"เค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์"* ในหลักการเรื่องความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ โดยกล่าวว่า *"ไม่ใช่สร้างความเสมอภาคทางกฎหมายเท่านั้น จะต้องสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจด้วย"*[975] ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นการสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจด้วยวิธีการทางภาษีอากร คือหาทางเก็บภาษีจากคนรวยให้มากขึ้น เพื่อนำเงินมาใช้ในการสร้างรัฐสวัสดิการ และได้กล่าวถึงการปฏิรูปที่ดินด้วย แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้แสดงรายละเอียดว่าควรปฏิรูปที่ดินอย่างไร[976] กล่าวได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นพ้องกับ *"เค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์"* ในระดับของ *"หลักการใหญ่"* ซึ่งสามารถนำมาใช้ในปัจจุบันโดยทำการปรับเปลี่ยนในรายละเอียดให้เหมาะสมกับสังคมสมัยหลัง ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ซึ่งตีพิมพ์ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2526 ความว่า

หลักการใหญ่ของท่านใช้ได้อยู่ครับ แต่ว่าหลักการย่อยต้องเปลี่ยนแปลง มันเกิดมาครึ่งศตวรรษแล้วนี่ แต่หลักการใหญ่ของท่านมีว่าราษฎรทุกคนต้องมีงานทำ ราษฎรทุกคนจะต้องมีศักดิ์ศรี รัฐจะต้องเอื้ออาทรต่อคนส่วนใหญ่ หากจัดการตามหลักการอย่างแท้จริง ปัญหาเรื่องสลัมก็จะหมดไป ปัญหาโสเภณีไปหากินต่างแดนก็จะหมดไป แรงงานที่ไปขายต่างประเทศอย่างไม่มีศักดิ์ศรีก็จะหมดไป ...เป็นเรื่องพื้นฐานที่สำคัญมาก[977]

---

[974] ส. ศิวรักษ์, "อัจฉริยภาพของปูซนียบุคคล" ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 176-177. (ปาฐกถา ณ โรงแรมรอยัลซิตี้ ภูเก็ต วันที่ 28 ตุลาคม 2542).

[975] เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

[976] โปรดดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

[977] ส. ศิวรักษ์ (บทสัมภาษณ์), "ปรีดี พนมยงค์กับกรณีสวรรคต" ใน ส. ศิวรักษ์, **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 22-23.

และ

> *เค้าโครงเศรษฐกิจของท่านสำคัญมาก ...ถ้าเผื่อว่าเค้าโครงนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุง ห้าสิบปีมานี่ ผมว่าเมืองไทยจะเป็นแบบอย่างในการพัฒนาของโลก ชาวสลัมของเราจะได้มีกินอยู่ดี...มีสิทธิมีเสียงเสมอบ่าเสมอไหล่กับชนชั้นปกครอง...ถึงแม้ว่าเค้าโครงเศรษฐกิจนี้จะล้มไปแพ้ไป แต่มันก็มีผลให้เกิดสภาพัฒนาเศรษฐกิจขึ้น ...ธนาคารชาติก็เกิดเพราะท่านปรีดี...*[978]

3. ปัญญาชนที่ต่อสู้เพื่อความเสมอภาคทางสังคม อันเชื่อมโยงกับอิสรภาพทางจิตใจและทางปัญญาของมนุษย์ ตลอดจนความเป็นประชาธิปไตยทางการเมือง

ปัญญาชนที่สำคัญในกลุ่มนี้ คือ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ เมื่อเขียน **ข้างหลังภาพ** และ **สงครามแห่งชีวิต** กุหลาบ สายประดิษฐ์ แสดงให้เห็นว่า ความไม่เสมอภาคก่อให้เกิดความเจ็บปวดแก่มนุษย์เป็นอย่างยิ่ง ขณะเดียวกัน ก็ยืนยันว่ามนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกัน จึงควรมีสิทธิและเสรีภาพ และรัฐบาลก็ควรทำการปกครองโดยฟังเสียงของราษฎรอย่างแท้จริง รวมทั้งใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ของประชาชน ตามหลักการว่า *"รัฐบาลของประชาชนจะต้องใช้จ่ายเงินของประชาชนตามปรารถนาของประชาชน"*[979] และประเทศไทยต้องมีความสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ อย่างเท่าเทียม เป็นมิตร และเป็นกลาง มุ่งให้เกิดสันติภาพตามหลักธรรมของพุทธศาสนาที่เน้นสันติและเมตตาธรรม

กุหลาบ สายประดิษฐ์ ปฏิเสธความไม่เสมอภาค โดยอธิบายจากมุมมองของพุทธศาสนา เช่นเดียวกับสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักที่ใช้พุทธศาสนาเพื่อจรรโลงสังคมแบบมีลำดับชั้น กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียนไว้ว่า

> *ชาวพุทธผู้เคารพธรรมของพระศาสดา และผู้เจริญเมตตา ย่อมเล็งเห็นว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมเสมอกันในฐานเป็นสิ่งมีชีวิตที่ร่วมการเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน...การถือชาติชั้นวรรณะ ว่าเป็นเครื่องวัดความสูง ความต่ำ ความดี ความเลวของมนุษย์ ไม่มีที่อยู่ในพุทธศาสนา พุทธศาสนาสอนว่ามี*

---

[978] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

[979] กุหลาบ สายประดิษฐ์, **การเมืองของประชาชน** กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2548. หน้า 70.

แต่กรรมหรือการกระทำเท่านั้น ที่จำแนกบุคคลให้แตกต่างกัน ที่จำแนกบุคคลให้เป็นคนดีและคนเลว[980]

"**ความยุติธรรม**" ที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ พยายามต่อสู้ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย จึงเป็นความยุติธรรมที่เสมอภาค และ "**อิสรภาพ**" ก็หมายถึงอิสรภาพทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ส่วน "**เสรีภาพ**" มุ่งเน้นไปที่เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เพื่อให้สังคมไทยมองเห็นทางเลือกใหม่ ๆ และทำให้การปกครองเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง นั่นคือ เป็นการปกครองโดยฟังเสียงของประชาชน

เรื่องราวของ ม.ร.ว.กีรติ ใน **ข้างหลังภาพ** นั้น แม้ว่าดูเผิน ๆ แล้ว ม.ร.ว.กีรติจะไม่มีทางเลือกในชีวิต แต่กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เสนอทางเลือกให้แก่คนผ่านการดิ้นรนของ ม.ร.ว.กีรติ ที่ไม่ยอมจำนนโดยดุษณีต่อจารีตประเพณีที่คนไม่เสมอภาคกัน อาจารย์ชูศักดิ์ ภัทรวณิชย์กุล ซึ่งเขียนเรื่อง "**ปริศนา *ข้างหลังภาพ* ของศรีบูรพา**" ได้ชี้ให้เห็นว่า

บ่อยครั้งเธอจะเป็นฝ่ายพูดจายั่วยวนให้นพพรแสดงออกถึงความรักที่มีต่อเธอ...ม.ร.ว.กีรติเป็นฝ่ายเริ่มเปิดประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ของเธอกับนพพร และใช้วิธีถามนำ...เพื่อชักจูงความรู้สึกของนพพรให้เห็นคล้อยตามไปว่าทั้งสองมีอะไรกันมากกว่าความเป็นเพื่อนสนิท ซึ่งก็นับว่าได้ผล คำถามของเธอทำให้นพพร "งงไปครู่หนึ่ง" เพราะนพพรไม่เคยคิดมาก่อนว่าเขาและเธอจะเป็นอะไรมากกว่าเพื่อน จากนั้นเราจะเห็นว่า ม.ร.ว.กีรติได้เปิดฉากรุกนพพรหนักขึ้นไปอีก...[981]

กุหลาบ สายประดิษฐ์ คงต้องการแสดงให้เห็นว่า มนุษย์ต้องไม่ยอมจำนนต่อสิ่งใดอย่างง่าย ๆ อย่างน้อยที่สุด ในสภาวะและเงื่อนไขที่กดดัน มนุษย์ก็มีอิสรภาพทางจิตใจและทางปัญญาเหลืออยู่ และ**อิสรภาพทางจิตใจและทางปัญญานี้เองที่เป็นเครื่องหมายของ "มนุษยภาพ" หรือ "ความเป็นมนุษย์" ที่มนุษย์ทุกคนจะต้องมี ตราบเท่าที่ยังมีลมหายใจ**

กุหลาบ สายประดิษฐ์ ต่อสู้เพื่อให้มนุษย์บรรลุถึง *"สมภาพและภราดรภาพ"* ทั้งนี้โดย

---

[980] เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

[981] ชูศักดิ์ ภัทรวณิชย์กุล, "ปริศนา *ข้างหลังภาพ* ของศรีบูรพา" ใน **อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545. หน้า 102-103.

ไม่เลือกเชื้อชาติ ชั้นวรรณะ และไม่เลือกลัทธิความเชื่อถือทั้งในทางศาสนาและในทางการเมือง...ผิวขาว ผิวเหลือง ผิวดำ...เพื่อส่งเสริมสันติภาพและมิตรภาพของเพื่อนมนุษย์ เพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่ดีงามของกันและกัน... เพื่อที่จะเรียนรู้ถึงการที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ และผาสุก[982]

เมื่อเกิด *"ขบวนการสันติภาพ"* ในประเทศไทยใน พ.ศ.2494 กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เข้าร่วมในขบวนการนี้อย่างแข็งขัน เพราะเป็นขบวนการที่เคลื่อนไหวเพื่อให้คนไทยได้ร่วมมือกับชาวโลกในการสร้างสันติภาพขึ้นมา โดยเชื่อว่าสันติภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อโลกมีความเสมอภาคเท่านั้น[983]

กุหลาบ สายประดิษฐ์ นับเป็นปัญญาชนที่เน้นให้ทุกคนมี**อิสรภาพทางจิตใจและทางปัญญา** ในยุคสมัยที่เต็มไปด้วยความไม่เสมอภาคและอำนาจเผด็จการ จะเห็นได้ว่า ในปัจจุบัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอความคิดคล้ายคลึงกับกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นอันมาก โดยเฉพาะการเน้น *"สมภาพและภราดรภาพ"* ซึ่งพุทธศาสนาจะช่วยให้บรรลุถึงได้

ปัญญาชนอีกกลุ่มหนึ่งที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยกย่องมากเป็นพิเศษ คือปัญญาชนบรรพชิต

ปัญญาชนบรรพชิตที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยกย่อง เป็นปัญญาชนที่บวชในพุทธศาสนาเป็นเวลานาน ทำการศึกษาธรรมะอย่างลึกซึ้งจริงจัง นอกเหนือจากการแสดงพระธรรมเทศนาแล้ว ยังเผยแผ่ธรรมะโดยการเขียนหนังสือเพื่ออธิบายหลักธรรม และพยายามทำให้พุทธศาสนาเป็นทางออกสำหรับแก้ปัญหาชีวิตและปัญหาสังคม โดยให้ความสำคัญแก่การรื้อฟื้นโลกุตรธรรมเป็นอย่างมาก เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) พระไพศาล วิสาโล เป็นต้น

ทางเดินของปัญญาชนบรรพชิตนี้ ไม่เพียงแต่จะอุทิศชีวิตเพื่อเผยแผ่ธรรมะ แต่ยังเป็นแบบอย่างให้เห็นว่า วิถีชีวิตที่เป็นอิสระจากวัฒนธรรมบริโภคนิยม โดยกอปรไปด้วยศีล สมาธิ และปัญญา เป็นวิถีชีวิตที่ดี และเป็นไปได้ในโลกยุคทุนนิยมหรือยุคโลกาภิวัตน์

---

[982] เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

[983] โปรดดู วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, **กบฏสันติภาพ** กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2539.

ปัญญาชนที่เป็นบรรพชิตมีบทบาทสำคัญในการทำให้ *"พุทธศาสนาแบบไทย"* ยังคงมีคุณค่าต่อสังคมไทยและสังคมโลก และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในสถานะที่เป็นคฤหัสถ์ สามารถทำหลายสิ่งหลายอย่างที่ปัญญาชนบรรพชิตทำได้ไม่สะดวก ทำให้พุทธศาสนาแบบที่ปัญญาชนบรรพชิตพยายามเผยแผ่ เป็นที่รับรู้แพร่หลายขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อคนไทยและต่อมนุษยชาติกว้างขวางขึ้นมาก โดยเฉพาะต่อคนรุ่นใหม่ซึ่งเติบโตขึ้นในยุคที่คนสนใจศาสนาน้อยลง แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามทำให้พุทธศาสนายังคงมีความหมายต่อชีวิตของคนรุ่นใหม่จำนวนไม่น้อยในโลกนี้

ปัญญาชนบรรพชิตที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยกย่องเป็นพิเศษ และได้เขียนถึงคุณงามความดีของปัญญาชนองค์นี้ไว้มากเพื่อหวังจะให้เป็นกลายเป็นตัวแบบในอุดมคติ (Ideal type) และ *"อัตลักษณ์"* ของพระสงฆ์ไทย คือ**ท่านพุทธทาสภิกขุ** ในทศวรรษ 2500 ในขณะที่ยังมีผู้ต่อต้านท่านพุทธทาสอยู่ไม่น้อยและ *"วาทะของท่านมักก่อปฏิกิริยาเนือง ๆ"*[984] นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้แสดงความยกย่องท่านพุทธทาสเป็นอันมาก ดังปรากฏในบทความเรื่อง *"ไปรู้จักท่านพุทธทาสที่สวนโมกข์"* ซึ่งเป็นบทความที่บรรณาธิการวารสารแสงเทียนไม่ยอมลงพิมพ์ให้[985] เช่นกล่าวว่า

> *...ท่านก็โต้ตอบด้วยดี อย่างมีสติ อย่างมีปัญญา อันข้าพเจ้าอดเสียมิได้ที่จะนิยมยกย่องและเคารพนับถือท่าน ปัญหาต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าข้องใจ ท่านแก้ให้สิ้นวิตกกังวล เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าบังเกิดความปิติปราโมทย์ยิ่งนัก...ถึงจะไม่มีที่นั่งต้องนอนมากับพื้นในรถเสบียง ข้าพเจ้าก็มีความสุขใจที่ได้รับรสพระธรรมจากพระมหาเถระ ผู้ซึ่งข้าพเจ้านับได้ตั้งแต่วันนั้นมาว่าเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า... ปฏิปทาทางด้านปฏิบัติของท่านก็ลึกซึ้งอยู่มิใช่น้อย*
>
> *สิ่งใหม่ที่สำนักสวนโมกข์และสาขาตามจังหวัดต่าง ๆ ให้แก่สังคมไทยในปัจจุบันซึ่งดูจะไม่มีใครพูดถึง คือการปฏิรูปทางด้านการพระศาสนาอย่างสำคัญชนิดที่ไม่มีมาก่อน...เป็นการรวมคันถธุระและวิปัสสนาธุระเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียว...ปฏิบัติตามพระพุทธบัญชาโดยพยายามเข้าถึงแก่นแท้...อันเป็นไปในทางปล่อยวาง...งานนิพนธ์ของท่านก็ล้วนลุ่มลึกเป็นหลักฐาน...ท่านสนทนาปราศรัยกับชาวบ้านชาววัดอย่างละมุนละไม...โดยไม่เลือกหน้านั้น น่าชื่นใจยิ่งนัก...*[986]

---

[984] ส. ศิวรักษ์, *"ไปรู้จักท่านพุทธทาสที่สวนโมกข์"* ใน **ลายสือสยาม** กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2510. หน้า 30-31.

[985] เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-48.

[986] เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-47.

ถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเห็นว่าในอดีตที่ผ่านมาพระมหากษัตริย์และเจ้านายมีบทบาทสำคัญที่สุดในการ *"สร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย"* แต่ก็ได้นำเอาบทบาทของท่านพุทธทาสภิกขุในแง่ที่ได้ *"สร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย"* มากล่าวไว้ในเชิงยกย่องอย่างสูงส่งเช่นกัน

เนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ได้วัดคุณค่าของคนด้วยหลักชาติวุฒิ แต่ต้องการยกย่องผู้ที่ได้ทำความดีเพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไปและแก่คนรุ่นหลัง จึงยกย่องความรู้ของท่านพุทธทาสภิกขุว่าเท่าเทียมกันหรือเหนือกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในบางแง่ ดังความว่า

> *พระคุณเจ้ารูปนี้มีทัศนคติที่กว้างไกลและลึกซึ้ง ทั้งยังมีความรู้ทางโลกทางธรรมไม่น้อยไปกว่าทูลกระหม่อมวชิรญาณภิกขุ โดยที่ความข้อนี้เรามักไม่กล้าที่จะกล่าวกัน ยิ่งเอาสามัญชนไปเทียบกับเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินแล้ว เราได้รับคำสั่งสอนมาว่าเป็นอาการอันต่ำสูง ไม่ควรกระทำเป็นอย่างยิ่ง แต่เพื่อประโยชน์ของสัจธรรม เราจำต้องกล่าวว่า ภิกขุอินทปัญโญรอบรู้ธรรมะเกินกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎด้วยซ้ำไป อย่างน้อยก็ไม่ได้ทำผิดพลาดในการตั้งนิกายใหม่...พระคุณท่านเจริญไตรสิกขาได้อย่างเต็มที่...ไปพ้นจากความเป็นชาตินิยม ลัทธินิกายนิยม ตลอดจนไปพ้นข้อปลีกย่อยทางประเพณี พิธีกรรม โดยไม่สนใจรหัสยนัยทางไสยศาสตร์หรือดิรัจฉานวิชาอื่นใด*[987]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังยกย่องพุทธทาสภิกขุในเรื่องอื่น ๆ อีกมาก ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เองได้พยายามเดินตามแนวทางที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้วางเอาไว้ รวมทั้งยกย่องแนวทางดังกล่าวให้เป็นที่รับรู้ของคนทั้งปวง เพื่อโน้มน้าวให้คนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตาม เป็นต้นว่า

> *ท่านมีความรู้อยู่ในหลายสาขาวิทยาการ แต่ถือเอาวิชานั้น ๆ เป็นดังของเล่นของรอง ไม่ใช่ของจริงซึ่งมีแต่บรมธรรมเท่านั้น*
>
> *พุทธทาสภิกขุ ศึกษาพระไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกาอย่างลึกซึ้งและแตกฉาน มีผลงานปรากฏอย่างที่ไม่เคยมีใครอาจเทียบได้ ทั้งปริมาณและคุณภาพ โดยใช้วิจารณญาณไตรตรองพระสัจธรรมอย่างสุขุม...ท่านยังเป็นพระภิกษุฝ่ายเถรวาทร่วมสมัยรูปแรกเลยก็ว่าได้ ที่ให้ความสำคัญแก่พุทธประเพณีฝ่ายมหายานและวัชรยาน อย่างที่ไม่ถือว่าด้อยไปกว่าฝ่ายหีนยาน...*

---

[987] ส. ศิวรักษ์, "การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย" ใน **ชำระล้างเพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมและสติปัญญาอย่างไทย**. หน้า 122.

และที่สำคัญเหนืออื่นใดคือ สวนโมกขพลาราม ดูจะเป็นสำนักแรกที่รวมฝ่ายคันถธุระเข้าไว้กับฝ่ายวิปัสสนาธุระ รวมคามวาสีเข้าไว้กับอรัญวาสี ให้ความสำคัญอย่างยิ่งว่าพระบ้านต้องเป็นพระป่า โดยที่พระป่าก็ต้องรู้จักเท่าทันชาวบ้าน เพื่อไม่ตกเป็นเครื่องมือของนักการเมือง นักการทหาร และนักการค้าตลอดจนเจ้าลัทธิอุดมการณ์ต่าง ๆ

...ท่านได้พยายามแสวงหาและนำคุณค่าของวิถีชีวิตและประเพณีจากชาวบ้านในท้องถิ่น มาให้ความสำคัญตามบรมธรรมอีกด้วย...

ท่านสามารถแจกแจงวิจัยธรรมอย่างลุ่มลึก...นำเนื้อธรรมเช่นว่านี้มาตีแผ่ให้พระภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์ชน...ได้รับรู้กันในวงกว้าง...ชี้ให้เห็นว่าจะแยกปรมัตถธรรมออกจากโลกียธรรมหาได้ไม่ แม้ในสังสารวัฏก็ต้องมีพระนิพพาน[988]

ส่วน**พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)** เมื่อยังดำรงพระสมณศักดิ์เป็นพระธรรมปิฎกและได้รับรางวัลสันติภาพจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ใน พ.ศ.2537 นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยกย่องเป็นอย่างมาก ข้อความที่ยกย่องนั้นแม้จะค่อนข้างยาว แต่สะท้อนความคิดเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการสถาปนา ตลอดจนสะท้อนอุดมคติชีวิตและอุดมคติทางสังคมของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในกลางทศวรรษ 2530 ได้เป็นอย่างดี จึงเห็นควรนำมาอ้างอิงไว้ ดังต่อไปนี้

(๑) วิถีชีวิตทางพรหมจรรย์อันประเสริฐ เป็นตัวเอื้ออาทรที่สำคัญยิ่งต่อความคิดอันเลิศ ซึ่งจะแยกออกจากกันเป็นเสี่ยง ๆ อย่างฝรั่งหาได้ไม่

(๒) ท่านรู้ธรรมะของพระพุทธเจ้าอย่างแตกฉานตามแนวทางแห่งวิภัชวาท ท่านจึงสามารถจับแก่นธรรมนำมาชี้แจงแสดงได้อย่างอกาลิโก ในขณะที่ผู้ซึ่งรู้ไม่ชัดหรือตีกรอบความคิดไว้แต่ประเพณีเดิมย่อมสอนธรรมอย่างน่าเบื่อ หรืออย่างตื้นเขิน เกินกว่าจะนำมาเป็นแนวคิดได้ในทางปรัชญาอย่างไทย ๆ

(๓) ท่านรู้เท่าทันสังคมร่วมสมัย โดยเข้าใจอดีตความเป็นมาทั้งในแง่ของมิติที่ยาวทางประวัติศาสตร์ และมิติที่กว้างของสังคมอันซับซ้อนในปัจจุบัน ซึ่งโยงไปถึงนานาชาติด้วย โดยท่านมีมิติที่ลึกทางบรมธรรมเป็นตัวกำหนดอยู่ด้วย

---

[988]เรื่องเดียวกัน, หน้า 122-123.

แล้ว ความไพบูลย์ทั้งสามมิตินี้ช่วยสร้างสรรค์สติปัญญาอันเป็นสากลให้มีเอกลักษณ์ของไทยเราเองด้วย

(๔) ท่านรู้ภาษาไทยและวัฒนธรรมไทย โดยภูมิใจในกระแสนั้น ๆ อย่างเท่าทันไม่ใช่อย่างติดยึดชนิดทวนกระแส หากเป็นไปตามนัยแห่งพระไตรลักษณ์

(๕)ท่านรู้ภาษาอังกฤษ อย่างสามารถจับเอาความคิดของฝรั่งมาแยกแยะได้ว่าอะไรควรอะไรไม่ควร โดยไม่เห็นว่าฝรั่งเป็นตัวนำซึ่งเราจำจะต้องตาม กล่าวคือ ท่านรู้เท่าทันวิธีวิทยา (methodology) และแนวคิดของฝรั่ง แต่ไม่ได้สยบยอมกับแนวคิดนั้น ๆ ...แต่ก็ไม่ได้กำเริบเสิบสานว่าไทยจะต้องดีกว่าฝรั่ง แม้พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเองก็ไม่ใช่ว่าจะต้องวิเศษกว่านิกายอื่น ๆ หากท่านตีกรอบแวดวงของท่านไว้ในทางเถรวาทเป็นหลัก ซึ่งท่านเห็นว่าเพียงพอกับความต้องการ หากรู้จักนำมาประสานและประยุกต์ให้เหมาะแก่ยุคนี้ โดยท่านมีความรู้ในทางวิจารณญาณพอที่จะเห็นความอ่อนเปลี้ยแห่งสถาบันพุทธของเราเองด้วย แต่ก็แลเห็นได้ว่าพุทธธรรมมีเนื้อหาสาระอันจะนำมาช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ โดยท่านนำธรรมะมาประยุกต์อย่างอ่อนน้อมถ่อมตนและอย่างมีมนสิการ

(๖) ความคิดและงานเขียนของท่านตีประเด็นไปตรงที่เป้าแห่งทุกขสัจเพื่อกำจัดกองทุกข์ทั้งปวง ด้วยความกรุณาเป็นที่ตั้ง ไม่ว่าจะเป็นทุกข์ของปัจเจกบุคคล หรือทุกข์ในทางสังคมอันซับซ้อนซ่อนเงื่อน ซึ่งท่านต้องการหาทางแก้ไขเยียวยาให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ หากโดยหนทางแห่งพระอริยมรรค หรือกล่าวรวมสรุปได้ว่าทั้งหมดนี้เป็นไปตามนัยแห่งไตรสิกขานั่นเอง

(๗) ที่สำคัญกว่านี้ก็ตรงที่งานของท่านเริ่มที่ฉันทะ ไม่ใช่ที่อามิสหรือการขืนใจ ทั้งองค์คุณอื่น ๆ อีก ๓ ประการในอิทธิบาท ๔ ยังตามมาเอื้ออำนวยอีกด้วย งานของท่านจึงได้รับความสำเร็จ ดังแสดงฤทธิ์ทางความคิดความอ่านอย่างน่าสรรเสริญ

(๘) ท่านพระธรรมปิฎกนั้น แม้จะไม่ได้เป็นสานุศิษย์โดยตรงของท่านพุทธทาสแต่ก็อาจกล่าวได้ว่าท่านได้รับอิทธิพลทางความคิดตลอดจนแนวทางแห่งการปฏิบัติมาสานต่อ...[989]

---

[989] ส. ศิวรักษ์, “พระธรรมปิฎก (ปยุตฺโต) กับรางวัลสันติภาพของยูเนสโก” ใน **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรมและข้อเขียนอื่น ๆ ของ ส. ศิวรักษ์ในรอบกึ่งทศวรรษ** กรุงเทพฯ: บริษัทส่องศยามจำกัด, 2541. หน้า 80-82.

ในการสรรเสริญพระพรหมคุณาภรณ์นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังใช้วิธีที่เคยใช้อยู่เสมอ ๆ นั่นคือการนำเอา *"ภาษาธรรม"* มาอ้างอิงกับ *"ภาษาคน"* เพื่อให้เห็นว่าแนวคิดของพระพุทธศาสนามิได้ล้าสมัย แต่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์และอธิบายสภาวการณ์ของชีวิตและสังคมในยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังช่วยให้เห็นด้วยว่า วิถีชีวิตที่ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ และปัญญานั้นเป็นไปได้ ดังความต่อไปนี้

> *งานคิดงานเขียนของท่านเป็นไปโดยแทบจะเรียกได้ว่าอย่างปราศจากอคติทั้ง ๔ ไม่ว่าจะเพราะรัก (ฉันทา) กลัว (ภยา) เกลียด (โทสา)หรือหลง (โมหา) ก็ตามท่านมองอะไร ๆ ตามสภาพความเป็นจริงอย่างปราศจากการยึดมั่นถือมั่นชนิดเอาตัวตนเข้าไปจับ (มานะ) เอาทฤษฎีหรืออุดมการณ์เข้าไปจับ (ทิฐิ) งานเขียนของท่านจึงไม่ได้มุ่งไปในทางติดยึด หรือต้องการส่วนได้ส่วนเสียในทางหนึ่งทางใด (ตัณหา) งานของท่านจึงมุ่งไปที่สภาพอันปราศจากตัวตนหรือการยึดติดในตัวตน (อนตฺตา) แม้จะพยายามให้งานเขียนนั้น ๆ มีผลถึงบุคคลและสังคม เพื่อให้ปลอดไปจากความยากแค้นลำเค็ญ (ทุกข) แต่ท่านก็รู้เท่าทันความเลี่ยนแปลงนั้น ๆ อย่างเท่าทัน (อนิจจ) นับว่าท่านนำพระไตรลักษณ์มาประยุกต์ใช้อย่างเป็นการกรุยทางนำพวกเราทุก ๆ คนให้อาจหาญในทางสติปัญญาตามเยี่ยงอย่างท่าน*[990]

หากศึกษาชีวิตและงานของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามดำเนินชีวิตและทำงานตามครรลองที่ได้สรรเสริญพระพรหมคุณาภรณ์ไว้นี้ แม้ว่าความเป็นปุถุชนจะทำให้ไม่อาจดำเนินชีวิตเยี่ยงนั้นได้อย่างสมบูรณ์ **แต่ก็ได้พยายามทำการสร้าง** (construction) **แนวทางในการดำเนินชีวิต *"แบบไทย"* ดังกล่าวนี้ให้ปรากฏไว้เพื่อให้เป็นอุดมคติของสังคมไทย** ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ระบุไว้เองว่า *"ที่ว่ามานี้ ข้าพเจ้าถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการวางรากฐานเพื่อแนวคิดและการกระทำสำหรับสังคมไทย อันควรมีพุทธกระแสเป็นแนวทางหลัก"*[991] นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังพยายามเขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาในวิถีทางอีกอย่างหนึ่ง (ซึ่งเป็นวิถีทางเดียวกับที่ได้สรรเสริญพระพรหมคุณาภรณ์ไว้ด้วย) นั่นคือ *"จับเอาพุทธกระแสเป็นตัวหลัก แล้วนำเอามาประยุกต์กับวิชาต่าง ๆ ในทางโลก เช่น วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการพัฒนา"*[992] พร้อมกันนั้น ก็กระตุ้นให้ *"พระหนุ่มเณรน้อย"* กระทำเช่นเดียวกับสุลักษณ์ ศิวรักษ์เอง คือ *"หัดมองให้*

---

[990] เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

[991] เรื่องเดียวกัน.

[992] เรื่องเดียวกัน, หน้า 85-86.

เห็นประเด็นต่าง ๆ ในทางโลก โดยเอามุมมองจากธรรมะเข้าจับ แล้วตีประเด็นให้แตก หากมีความเห็นแก่ตัวน้อย ไม่มุ่งที่โลกธรรม ใช้สติปัญญามาเป็นหลักในการพิจารณาหัวข้อธรรมนั้น ๆ อย่างแยบคาย อย่างรู้เท่าทันความเป็นไปในสังคม...เป็นการร่วมกันรับใช้พระศาสนาอย่างสมแก่กาลสมัย"[993]

สิ่งที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามกระทำในปัจจุบัน และต้องการให้ญาติโยมเปิดโอกาสให้พระพรหมคุณาภรณ์กระทำเช่นเดียวกัน ก็คือการ *"จับประเด็นแก่นแห่งไตรสิกขา มาตีแผ่ให้แตก แยกแยะให้เห็นถึงโครงสร้างอันอยุติธรรมของสังคม ด้วยการปรับศีลสิกขามาประยุกต์ ไม่แต่กับปัจเจกบุคคล หากเข้าถึงโครงสร้างอันอยุติธรรมนั้น ๆ รวมถึงวัฒนธรรมแห่งความรุนแรงอันเป็นอุปสรรคอย่างร้ายแรงต่อศีลสิกขาในปัจจุบัน"*[994]

กล่าวได้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามสานต่อและสืบทอดแนวทางของปัญญาชนหลายกลุ่มดังกล่าวมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างความเสมอภาค การพัฒนาระบอบประชาธิปไตย และการทำให้พุทธศาสนามีคุณค่าต่อมนุษย์และสังคม อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้พยายามเชื่อมโยงเรื่องเหล่านี้เข้ากับ *"ความเป็นไทย"* และในระยะหลังซึ่ง**สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญแก่ปัญหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมบริโภคนิยมและปัญหาระบบนิเวศมากขึ้น ก็ได้เน้นคุณค่า "ความเป็นไทย" ในแง่ที่ช่วยให้คนสามารถก้าวออกจากวัฒนธรรมบริโภคนิยม และสามารถดำรงชีวิตอย่างบรรสานสอดคล้องกับธรรมชาติซึ่งไม่ทำลายระบบนิเวศอีกโสดหนึ่งด้วย** โดยที่ข้อเสนอของสุลักษณ์ ศิวรักษ์เกี่ยวกับระบบนิเวศ มาจากความพยายามที่จะ *"โยงเอาภูมิปัญญาแบบโบราณมาประสานกับทางออกใหม่ ๆ ในตะวันตก โดยใช้เหตุผลในทางหัวสมองให้ควบคู่กับความรู้สึกนึกคิดในทางหัวใจ เพื่อประยุกต์นิเวศวิทยาแห่งความเป็นไทให้เหมาะสมกับสมัย โดยกล้าท้าทายสิ่งซึ่งเรียกว่าอารยธรรมตะวันตกหรือความศรีวิไลที่กลายมาเป็นโลกาภิวัตน์ในบัดนี้"*[995]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่า วิกฤตของระบบนิเวศนั้นเป็นปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติที่แวดล้อมเรา ซึ่งสัมพันธ์กับสังคมที่อยู่ภายใต้การครอบงำของบรรษัทข้ามชาติและชนชั้นปกครองในประเทศ และจิตวิทยาของปัจเจกบุคคลที่ตกอยู่ภายใต้ลัทธิบริโภคนิยม ประกอบกับปัจเจกบุคคล *"ถูกล้างสมองว่าเป็นธรรมดาที่สัตว์ใหญ่จะต้องเอาชนะสัตว์เล็ก...เชื่อว่าเราเอาชนะธรรมชาติได้...สยบยอมกับสิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ ที่ให้เรารู้สึกด้อย รู้สึกแหย ที่รู้สึกว่าต้องเอาชนะผู้อื่น สัตว์อื่น รวมถึงธรรมชาติ"*

---

[993] เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

[994] เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

[995] ส. ศิวรักษ์, "แสวงหาทางเลือกอย่างเป็นรูปธรรม" ใน **ประเทศชาติเป็นของราษฎร**. หน้า 101.

ซึ่งนำไปสู่การ *"ทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติอย่างย่อยยับ"*[996] ดังนั้นทางออกจากวิกฤตนี้ก็คือ *"หันเข้าศึกษาพุทธศาสนากันอย่างมีดวงตาที่เปิดกว้าง"* และ *"เรียนรู้จากชนชั้นล่าง คือพวกเขาสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดกว่าพวกเรา"* เพื่อจะเข้าใจว่า *"ธรรมชาติอนุรักษ์ตนเองได้"* *"ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ...ด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน"* *"นึกคิดถึงความอยู่ดีหรือความเป็นไปที่ดีของทั้งหมดทั้งมวลอย่างเป็นองค์รวม"* และสามารถมีวิถีชีวิตที่ *"สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างบรรสานสอดคล้อง"*[997] นั่นเอง

ประเมินบทบาทของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในการสถาปนาวิธีคิดเกี่ยวกับ "สังคมและวัฒนธรรมไทย

เท่าที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นปัญญาชนสำคัญที่เริ่มต้นเสนอความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในลักษณะเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก นอกจากนี้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ยังเคยมีบทบาทสำคัญในการรื้อฟื้นวิธีคิดกระแสหลัก ด้วยการตีพิมพ์ผลงานของปัญญาชนกระแสหลัก และเขียนหนังสือกับบรรยายในโอกาสต่าง ๆ ในกรอบของมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ที่เน้นให้ยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* อย่างเต็มใจ เพราะเห็นว่าความสัมพันธ์แบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ของไทยนั้นมีศีลธรรมของพุทธศาสนา ที่ทำให้ *"ผู้ใหญ่"* เมตตาเอื้ออาทรต่อ *"ผู้น้อย"* สังคมไทยมีปัญหาเกิดขึ้นมากก็เพราะ *"ผู้ใหญ่"* ไม่เมตตาเอื้ออาทรต่อ *"ผู้น้อย"* และไม่ยึดมั่นในหลักจริยธรรมหรือคุณธรรมที่ดี ดังนั้น หน้าที่ของปัญญาชนอย่างสุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงอยู่ที่การหาทางให้คนที่เป็น *"ผู้ใหญ่"* หรือคนที่จะเป็น *"ผู้ใหญ่"* ในภายหน้า (เช่น นิสิตนักศึกษา) ได้มีโอกาสเรียนรู้แบบแผนการดำเนินชีวิต ความคิด และการทำงานของ *"คนดี"* ทั้งหลายในอดีตที่ผ่านมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ จึงตีพิมพ์ผลงานของคนดี และบอกเล่าเรื่องราวของ *"คนดี"* อย่างมากมาย แม้จะกล่าวถึงด้าน *"ไม่ดี"* ของบุคคลที่เป็น *"คนดี"* อยู่ไม่น้อย แต่ก็มักจะเป็นด้านไม่ดีในฐานะที่ *"คนดี"* นั้นยังมีความเป็นมนุษย์ปุถุชนอยู่เท่านั้น ไม่ใช่ด้านไม่ดีที่เป็นความชั่วร้ายแรง

อย่างไรก็ตาม เห็นได้ชัดว่า แม้แต่ในช่วงเวลาที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ผูกพันกับความคิดกระแสหลักอย่างลึกซึ้ง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยังเสนอความคิดสำคัญ ๆ หลายประการที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก รวมทั้งให้ความสำคัญแก่ *"สัจจะ"* การเห็นความสำคัญของสิทธิและเสรีภาพของประชาชน และการเน้นพุทธศาสนาแบบโลกุตรธรรม พื้นฐานความคิดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่แตกต่างจาก

---

[996] ส. ศิวรักษ์, "แสวงหาทางเลือกอย่างเป็นรูปธรรม" ใน **ประเทศชาติเป็นของราษฎร** หน้า 102-103.

[997] เรื่องเดียวกัน, หน้า 101-107.

ปัญญาชนกระแสหลักนี้เอง เป็นรากฐานของการปรับเปลี่ยนความคิดเมื่อได้เรียนรู้มากขึ้นและได้รับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เพิ่มขึ้นในเวลาต่อมา

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์สร้างความหมายของ *"ความเป็นไทย"* แตกต่างจากมโนทัศน์กระแสหลัก (mainstream concept) ชัดเจนขึ้นเรื่อย ๆ ในที่สุดก็ถึงกับปฏิเสธความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* เนื่องจากพบว่าผู้อยู่บน *"ที่สูง"* หรือผู้มีอำนาจมักใช้อำนาจอย่างปราศจากคุณธรรม และดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ที่จะเปลี่ยนให้คนเหล่านั้นหันมาหาคุณธรรม ประกอบกับ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เองไม่ต้องการอำนาจ และไม่ต้องการจรรโลงโครงสร้างอำนาจเดิมที่รวมศูนย์ เมื่อพบว่าผู้กุมอำนาจรัฐปราศจากคุณธรรมของพุทธศาสนา เต็มไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างมาก และไม่สามารถแก้ปัญหาของชาติหรือพัฒนาชาติให้เกิดระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า ประกอบกับอุปนิสัยที่ชอบเรียนรู้ รักในความรู้ ทำให้พร้อมจะเรียนรู้แม้แต่จากคนที่ตนไม่ชอบ ดังนั้น แม้ว่าจะเริ่มต้นจากการสืบทอดความคิดกระแสหลักอย่างเต็มที่ (คือเห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องถูกต้องดีงาม เพราะมี *"หัวใจของความเป็นไทย"* คือพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นฐานรองรับ) แต่ในที่สุดก็เห็นความบกพร่องหรือเห็นปัญหาระดับวิกฤตที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมกระแสหลัก จนนิยามความหมายของ *"ความเป็นไทย"* แตกต่างไปจากความคิดกระแสหลักมากขึ้น ๆ และในที่สุดก็เปลี่ยนมาเน้นความเสมอภาคทางสังคม เพียงแต่ไม่ใช่ความเสมอภาคที่เกิดจากการถือครองปัจจัยการผลิตแบบรวมหมู่ตามทัศนะของ *"ฝ่ายซ้าย"* หากแต่เป็นความเสมอภาคที่มีฐานคิดอยู่บนพุทธศาสนาและหลักมนุษยธรรมที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยึดถือ

ความเป็นชาวพุทธที่แท้ โดยไม่ได้ใช้พุทธศาสนาเพื่อเป็นคำอธิบายหรือเป็นศีลธรรมสำหรับจรรโลงโครงสร้างสังคมที่ไม่เสมอภาค แต่เห็นว่า *"ในทางพุทธศาสนา ถือว่าการนับในเรื่องชนชั้นเป็นการสมมุติหรือเป็นอุปาทาน"*[998] ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นอกเห็นใจคนที่มีความทุกข์ รวมทั้งเห็นใจคนจน คนด้อยโอกาส และมีความต้องการที่จะช่วยให้คนทั้งหลายพ้นทุกข์ แม้สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะยังเป็นปุถุชนที่มีความโลภ ความโกรธ ความหลงอยู่ไม่น้อยก็ตาม และเนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ต้องการใช้พุทธศาสนาเป็นคำอธิบายหรือเป็นศีลธรรมสำหรับจรรโลงโครงสร้างสังคมที่ไม่เสมอภาคนี้เอง ที่ทำให้สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่เน้นแต่พุทธศาสนาแบบโลกียธรรม หรือ *"พุทธแบบไทย"* ดังที่ปัญญาชนสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาได้พยายามเน้นอย่างเข้มข้น แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นพุทธศาสนาแบบสากลที่ผนวกเอาทุกนิกายที่เห็นว่าจะช่วยลดความทุกข์ของคน คือทุกข์อันเกิดจากความโลภ ความโกรธ ความ

---

[998] ส. ศิวรักษ์, **ลอกคราบชนชั้นปกครองไทย** กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย อาศรมวงศ์สนิท มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคประทีป, 2541. หน้า 11.

หลงลงไป แม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะมีความเห็นว่าสังคมไทยควรจะมีพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นหลัก แต่ก็พยายามนำพุทธศาสนาจากนิกายอื่น ๆ มา *"ประสานประโยชน์"* อย่างเต็มที่

ในต้นทศวรรษ 2540 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้ ***"ลอกคราบชนชั้นปกครองไทย"*** ด้วยการวิเคราะห์ให้เห็นความแตกต่างระว่างวัฒนธรรมของ *"ชนชั้นปกครอง"* กับ *"วัฒนธรรมชาวบ้าน"* ในส่วนของวัฒนธรรมของ *"ชนชั้นปกครอง"* นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า

> *...ชนชั้นปกครองที่ถือตัวว่าเป็นชนชั้นสูงนั้นยึดคติว่า ...การแบ่งลำดับชนชั้นตามยศถาบรรดาศักดิ์และอัครฐาน เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหรือขุนนาง ต้องมีลำดับชั้นขีดขั้นออกไป ทั้งในทางภาษา อากัปกิริยา การกินอยู่ เครื่องใช้ไม้สอย ที่อยู่อาศัย ยวดยานพาหนะ...* [999]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายปัญหาทางโลก ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ด้วยวิธีคิดแบบพุทธศาสนา เช่น การแย่งชิงอำนาจ เป็นเรื่องของโทสะ การคอร์รัปชั่น เป็นเรื่องของความโลภ ฯลฯ แต่ก็นำการอธิบายแบบอื่นเข้ามาผสมผสานอยู่บ้าง เช่น กล่าวถึงปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคม แม้จะไม่ได้วิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างรอบด้าน แต่เน้นเฉพาะบางปัญหา เช่น ปัญหาการเมืองแบบอำนาจนิยม และปัญหาวัฒนธรรมบริโภคนิยม อีกทั้งมิได้พิจารณาความเปลี่ยนแปลงของปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างละเอียดมากนัก ทั้งนี้เพราะสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าหากคนไทยทุกกลุ่มทุกชั้นหันมาดำรงชีวิตตามหลักพุทธธรรม ปัญหาอันเกิดจาก *"โครงสร้างอันอยุติธรรม"* ทั้งปวงก็จะหมดไป

กล่าวได้ว่า การที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่วิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างละเอียด เป็นเพราะ **เชื่อว่ากุญแจที่จะไขปัญหาทั้งปวงให้หลุดไปได้นั้นอยู่ที่ *"คน"* เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบพุทธ กล่าวคือ เห็นว่า *"คน"* มีศักยภาพที่จะพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาได้** จึงประณาม *"คนชั่ว"* และยกย่อง *"คนดี"* ให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านดูหมิ่นคนที่ทำความชั่ว และเกิดแรงบันดาลใจที่จะทำความดี โดยที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้เน้นการทำความดีเพื่ออานิสงส์ที่จะเกิดแก่ตนเองเท่านั้น แต่เน้นการทำดีเพื่อสังคมหรือประชาชนเป็นอย่างมาก

อนึ่ง เมื่อกล่าวถึงปัญหาเชิงโครงสร้าง เรื่องที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นมากที่สุดและกล่าวถึงอยู่เสมอ ก็คือ ***"โครงสร้างอันอยุติธรรมและรุนแรง"*** ซึ่งหมายถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมที่ส่งผลให้เกิดระบบความสัมพันธ์ที่ *"ชนชั้นสูงได้เปรียบชนชั้นล่าง คนรวยได้เปรียบคนจน*

---

[999] เรื่องเดียวกัน, 11.

คนฉลาดได้เปรียบคนโง่"[1000] เมื่อแสดงปาฐกถาเรื่อง ***"ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรมของสังคม"*** ในโอกาสครบ 4 ปี เหตุการณ์ "พฤษภาคม พ.ศ.2535" สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึง *"ปัญหาเชิงโครงสร้าง"* ดังต่อไปนี้

> *"อำนาจอันเป็นอธรรม...ในการออกกฎหมายเพื่อคนรวยและคนมีอำนาจ"*
>
> *"การโฆษณาประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ เพื่อมอมเมาผู้คนให้สยบยอมและยอมรับความศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์ต่าง ๆ ของระบบศักดินา แม้จนความชอบธรรมของรัฐสภาและรัฐบาล โดยอ้างกฎหมายรวมถึงคำสั่งของคณะปฏิวัติอันเป็นทรราชหรือเป็นโสณชาติ ที่เข้ามาปู้ยี่ปู้ยำประชาชนและทรัพยากรของบ้านเมือง"*
>
> *"ปัญหาที่ดิน...ของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์...ของญาติ ๆ ในสี่ตระกูลใหญ่ ๆ ...ที่ธรณีสงฆ์ก็มีไม่น้อย...*
>
> *""สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์นั้นเป็นรัฐภายในรัฐ ไม่ขึ้นกับรัฐบาล ไม่เปิดเผยตัวเลขใด ๆ ...ใครจะตรวจสอบมิได้...ไล่ที่ผู้คนที่อาศัยอยู่มาเป็นชั่วคน มิไยว่านั่นจะเป็นการทำร้ายคนเหล่านั้นทางจิตวิทยา ทางวัฒนธรรม ทางเศรษฐกิจ"*
>
> *"การรวบอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง"*
>
> *"การเลือกตั้ง...มีการซื้อเสียง...นักการเมืองและพรรคการเมืองสยบยอมกับบรรษัทข้ามชาติยิ่ง ๆ ขึ้นทุกที...คนในบริษัท...เข้ามาทำกิจกรรมทางการเมือง...เพื่อความมั่งคั่งทางเศรษฐทรัพย์...บรรษัทข้ามชาติซึ่งมีอิทธิพลทางด้านการตลาดการเงินและเทคโนโลยี่ต่าง ๆ อย่างยิ่งใหญ่กว่าแทบทุกรัฐบาล และในแทบทุก ๆ ทาง...ตลาดหรือเงินตราเข้ามาแทนที่ความถูกต้อง ดีงาม แม้จนเข้ามาแทนที่สิทธิ เสรีภาพ และมนุษยธรรม...เงินตราที่มาในระบอบทุนนิยมกลายเป็นลัทธิบริโภคนิยม ที่ว่านี้แลคืออุดมการณ์ที่ก่อให้เกิดโครงสร้างอันรุนแรงอย่างอยุติธรรม " ...*[1001]

[1000] ส. ศิวรักษ์, "ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรมของสังคม" ใน **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม** กรุงเทพฯ: บริษัทส่งศยามจำกัด, 2541. หน้า 4.

[1001] เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-25.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นว่าโครงสร้างการพัฒนาตามอุดมการณ์ทุนนิยมและบริโภคนิยม เป็น *"พื้นฐานที่มาแห่งความรุนแรง"*

> *เพราะการพัฒนาโดยนัยนี้ มุ่งประโยชน์ในทางโภคทรัพย์สำหรับคนรวยและคนที่ฉลาด พร้อมที่จะทำลายทรัพยากรทางธรรมชาติทุกหนแห่ง มนุษย์ทั่ว ๆ ไปมีค่าเพียงเป็นผู้ผลิต หรือเป็นเพียงผู้บริโภค...กรรมกรทำงานอย่างเสี่ยงต่อภยันตราย และได้เงินตรามาตอบแทนอย่างถูกเอาเปรียบที่สุด โดยที่ตนเองต้องพลัดที่นาคาที่อยู่...ที่สุดต้องขายลูกสาวเป็นโสเภณีและลูกน้อยไปเป็นแรงงานเด็ก*[1002]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์เตือนว่า *"ถ้าตราบใดที่ผู้คนยังคงนิยมนับถืออุดมการณ์ดังกล่าว จนเป็นลัทธิศาสนาที่ถือเงินและบริโภคนิยม ตลอดจนเทคโนโลยีที่ทันสมัยต่าง ๆ ว่าเป็นดังพระเจ้า เราจะไม่มีทางออกจากโครงสร้างอันรุนแรงนี้ได้เลย"*[1003] และย้ำว่า *"อุดมการณ์ด้านบริโภคนิยมนั้น เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตยในทุก ๆ ทาง"*[1004] อันเป็นการมองปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมอย่างเชื่อมโยงกันตามมุมมองทางพุทธศาสนา กล่าวคือ

> *ถ้าเราเข้าใจว่าประชาธิปไตยคือวิถีทางที่ทุก ๆ คนควรมีส่วนร่วมในการตัดสินชะตากรรมของตนเองและส่วนรวมร่วมกัน นี้แลคือเนื้อหาของประชาธิปไตย ที่ทุกคนต้องมีความเป็นอยู่อย่างใกล้เคียงกันทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม มีความเอื้ออาทรต่อกัน และสามารถแสดงออกได้ในทางด้านความจริง...ประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ในเวลานี้ คือรูปแบบที่หลอกให้คนไปลงคะแนนเสียง...โดยใช้ภาษาเพื่อหลอกลวงและมอมเมาคน*
>
> *การคุมสื่อมวลชนไว้ในอำนาจ คือการมอมเมาคนอย่างได้ผล รัฐเผด็จการคุมสื่อให้อยู่ในอาณัติของรัฐ รัฐที่สยบยอมต่อลัทธิบริโภคนิยม ให้นายทุนและบรรษัทข้ามชาติคุมสื่ออีกทีหนึ่ง ซึ่งเลวร้ายกว่ารัฐเผด็จการเสียอีก*[1005]

[1002] เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

[1003] เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-18.

[1004] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

[1005] เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-21.

"ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม" ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอในปาฐกถาครั้งนี้ ทำได้โดยการที่องค์กรพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ และราษฎรทุกหมู่เหล่าต้องร่วมมือกันทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงามตามหลักศาสนธรรม ในแนวทางประชาธิปไตย โดยที่ทุกคนจะต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องและร่วมมือกันทำสิ่งที่ถูกต้อง กล่าวคือ

> *"เข้าใจว่าโครงสร้างของรัฐคือการรวบอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เพื่อเอาเปรียบส่วนภูมิภาค หรือเพื่อให้คนมีอำนาจเอาเปรียบคนไร้อำนาจ และให้คนรวยเอาเปรียบคนจน ตลอดจนให้อ้ภิชนเอาเปรียบคนเล็กคนน้อยแล้ว พวกเราต้องร่วมมือกันทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม อย่างไม่มุ่งที่เงินและอำนาจ หากให้ราษฎรทุกหมู่เหล่า ทุกชนชั้น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการวางนโยบาย ในการกำหนดนโยบายให้สัมฤทธิ์ผล"*[1006]

ทั้งนี้ **สุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าในโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศนั้น ควรเน้นกสิกรรมมากกว่าอุตสาหกรรม** เพราะช่วยให้ *"ไปพ้นจากความรุนแรง"* ได้ เพราะ

> *การกสิกรรมทำให้คนพึ่งดิน พึ่งน้ำ พึ่งต้นไม้ และพึ่งกันและกัน เมื่อมนุษย์อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และใกล้ชิดกันและกัน ความเป็นมนุษย์ย่อมงอกงามและเพิ่มพูน ถ้ารักษาธรรมชาติไว้ได้ให้สมดุล มีการปฏิรูปที่ดิน ไม่ให้เจ้าของที่เอาเปรียบคนยากไร้ ให้ชาวไร่ชาวนาได้เป็นเจ้าของที่ดินของตนเอง ปลูกเพื่อกิน ทำเพื่อใช้ และแจกจ่ายกัน โดยทำบุญทำทานด้วย เหลือจึงขาย นี้แลคือทิศทางอันถูกต้อง อันไปให้พ้นความรุนแรง*[1007]

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้สุลักษณ์ ศิวรักษ์จะกล่าวถึง *"โครงสร้างอันอยุติธรรม"* **แต่การแก้ปัญหาที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอ เน้นการเปลี่ยนแปลงที่ *"คน"* เป็นสำคัญ** โดยทำให้คนทุกกลุ่มทุกชนชั้นเกิดความเข้าใจปัญหา แล้วเข้าไปร่วมกันกำหนดนโยบายต่าง ๆ ซึ่งเมื่อสุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงที่โครงสร้างโดยตรง การทำความเข้าใจอย่างละเอียดชัดเจนเกี่ยวกับโครงสร้างดังกล่าวและเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดโครงสร้างนั้น ตลอดจนเหตุและปัจจัยที่ทำให้โครงสร้างดังกล่าวดำรงอยู่ได้

[1006] เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.

[1007] เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

อย่างมีพลัง จึงไม่ใช่เรื่องจำเป็น สิ่งที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษ คือการแก้ที่สติปัญญาและจริยธรรมของคน โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์อธิบายจากมุมมองทางพุทธศาสนาว่า

> *ที่จริง โครงสร้างนั้นก็คือสิ่งที่เราสมมติขึ้น...*
>
> *ในทางพุทธศาสนา โครงสร้างของแต่ละคนประกอบไปด้วยขันธ์ ๕ ...ถ้าตีโครงสร้างนี้ไม่แตก ก็ไม่รู้จักตนเอง มักไปติดที่รูปคือกาย ติดที่เวทนาคือความรู้สึกติดที่สัญญาคือความจำได้หมายรู้ ติดที่สังขารคือขบวนการด้านความคิดทั้งหมด และติดที่วิญญาณคือความรู้แจ้งทางอารมณ์ ...*
>
> *เมื่อไม่รู้จักแยกแยะโครงสร้างดังกล่าว จึงรวมเรียกว่าตัวตน บุคคล เอาชื่อแซ่สกุลวงศ์และยศถาบรรดาศักดิ์มารวมใส่ให้...*
>
> *เมื่อรู้จักแยกแยะออกจากตัวตน จากโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความเห็นแก่ตัว ก็จะเกิดความเมตตากรุณา มาแทนที่ความโลภ ความหลงเพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ให้ตัวเอง...หากเห็นได้ว่าเราแต่ละคนโยงถึงกันทั้งหมด ย้อนถอยหลังไปเห็นคุณค่าของปู่ย่าตายายและบรรพชนทุกชั่วคน มาจนบิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติมิตร แม้จนศัตรูและสรรพสัตว์ทั้งหมดนี้ ถ้ารู้จักใช้สติและปัญญา ก็จะเกื้อกูลกันทั้งหมดทั้งสิ้น*[1008]

จะเห็นได้ว่า **สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้น *"ความเมตตากรุณา"* ที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก เพราะมิได้เน้นความเมตตากรุณาระหว่างคนใน *"ที่สูง"* กับคนใน *"ที่ต่ำ"* แต่เป็นความเมตตากรุณาต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งปวงรวมทั้งเมตตากรุณาต่อศัตรู**

ในด้าน "สติปัญญา" นั้น นอกจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเน้นการรู้เท่าทัน *"โครงสร้าง คือสิ่งที่เราสมมติขึ้น"* จนสามารถ *"เกื้อกูลกันทั้งหมดทั้งสิ้น"* ดังกล่าวข้างต้นแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังเน้นให้มีความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของ *"ราษฎร"* และ *"ความเป็นมนุษย์"* เช่น

> *"พวกเราต้องรู้ตัวว่าเป็นราษฎร เป็นผู้มีศักดิ์ศรี พวกเราไม่ได้เป็นพสกนิกรหรือข้าทูลละอองธุลี..."*
>
> *"พวกเราต้องเข้าใจว่าประชาธิปไตยนั้นราษฎรจะต้องเอาชนะรัฐ ที่กำลังกลายเป็นบรรษัทข้ามชาติ..."*

[1008] เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13.

"พวกเราต้องเข้าใจภาษาที่ใช้ ๆ กันนั้น เป็นวาทศิลป์หรือเป็นถ้อยคำ ซึ่งล้วนแล้วเป็นไปด้วยการโฆษณาชวนเชื่อ...ไม่กล้าแสวงหาความจริงกันแล้ว..."

"เราต้องรู้ต่อไปด้วยว่า เรามีจิตสำนึกอย่างมีสติที่ประกอบไปด้วยสัมปชัญญะหรือหาไม่ กล่าวคือเรามีโอกาสฝึกปรือให้เกิดปัญญา ความรู้รอบรู้ลึก รู้เป็นองค์รวม อย่างเข้าใจ กำหนดลมหายใจเข้าออกด้วยเมตตากรุณาและความมีใจกว้างไหมหรือว่าถูกสะกดให้หวาดกลัว ให้อยากได้อยากดังไปตามระบบ ให้เข้ากันได้กับคนส่วนใหญ่ ซึ่งถูกจูงจมูกโดยลัทธิบริโภคนิยมและอำนาจนิยม"

"เราทุกคนพึงสำนึกไว้ว่าเราเป็นมนุษย์ เราเป็นคนธรรมดาสามัญ...ขอให้ตราไว้ว่า ความเป็นมนุษย์สำคัญยิ่งกว่าอุดมการณ์ใด ๆ ไม่ว่าจะในทางบริโภคนิยม ทุนนิยม หรือสังคมนิยม สมดุลมีค่ายิ่งกว่าไม่สมดุล ความพอดีความเกื้อกูลกันสำคัญยิ่งกว่าการแข่งขันกัน เพื่อให้บางคนยิ่งใหญ่ ได้หน้า ได้เงินตรา และได้อำนาจ ถ้าเรามีความกล้า และมีความคิดในทางสร้างสรรค์บวกกับความอดทนอย่างมีสามัคคีธรรม เราจะข้าพ้นโครงสร้างทางด้านความรุนแรงอย่างอยุติธรรมนี้ไปได้"

พร้อมกันนั้นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เน้นว่าต้องส่งเสริม *"ภูมิปัญญาชาวบ้าน และวัฒนธรรมพื้นบ้าน"* เพราะ *"อาจตอบโต้ได้กับลัทธิบริโภคนิยมและอำนาจนิยม"* ได้[1009]

ส่วนในด้านจริยธรรม เนื่องจากเห็นว่าสังคมไทยในระบอบอำนาจนิยมและทุนนิยม เต็มไปด้วยคนชั่วที่มีอำนาจและความมั่งคั่ง สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงเน้นความกล้าหาญทางจริยธรรมที่จะเผชิญหน้า ท้าทาย และต่อต้านคนชั่ว (ที่ไม่เป็นไปตามอุดมคติของ *"ความเป็นไทย"*)

ความแตกต่างที่สำคัญอีกประการหนึ่งระหว่าง สุลักษณ์ ศิวรักษ์กับปัญญาชนกระแสหลักคนอื่น ๆ ก็คือ สุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้สร้างความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ตามคติเชื้อชาตินิยม ดังนั้น จินตภาพ *"สังคมไทยและวัฒนธรรมไทย"* ที่มาจากความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์นิยาม จึงประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ หลายศาสนา หลายสถานะ ที่มีความเสมอภาคกันในแง่ที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน และ *"การปกครองของไทย"* นั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอตัวแบบในอุดมคติที่ควรบรรลุถึง คือ

[1009] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-25.

การปกครองแบบกระจายอำนาจ มิใช่การสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่และแก่ผู้นำที่อยู่ในอำนาจ ดังเช่นกรณีของปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ

เนื่องจาก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่ต้องการจรรโลงโครงสร้างสังคมและโครงสร้างอำนาจเดิม และไม่มีอคติทางเชื้อชาติ แต่ต้องการทำให้สังคมไทยสงบสุขและประชาชนทุกกลุ่มมีคุณภาพชีวิตที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงพยายามทำให้คนไทยฉลาดในการประสานประโยชน์ คือ รู้จักเลือกวัฒนธรรมที่ดีจากภายนอก มาผสมผสานกับสิ่งที่ดีที่มีอยู่แล้วในเมืองไทย และวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่เห็นว่าไม่ดีอย่างรุนแรง เพื่อให้คนไทยละทิ้งสิ่งนั้น

ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา *"หัวใจของความเป็นไทย"* ในทัศนะของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังคงได้แก่ พุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ (เพียงแต่ให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนามากกว่าพระมหากษัตริย์) และสุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามทำให้คนไทยเห็นว่าทั้งสองสถาบันนี้ยังคงมีความสำคัญอย่างมากต่อสังคมไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยที่ *"ความเป็นไทย"* ทางด้านพุทธศาสนานี้ ไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญต่อสังคมไทยเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์ทางจิตวิญญาณต่อคนทั่วโลกด้วย ส่วน *"พระมหากษัตริย์"* มีความสำคัญในแง่ที่ช่วยสร้างความสืบเนื่องแก่สังคมไทย *"และเป็นความหวังสำหรับอนาคต"* [1010]

การที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ ก็เพราะมีความต้องการให้สถาบันพระมหากษัตริย์มั่นคง และเป็น *"หัวใจของความเป็นไทย"* ตลอดไป โดยเสนอว่า

> *ถ้าเผื่อจะรักกันอย่างจริงจัง ก็ต้องมองว่าสถาบันพระมหากษัตริย์จะอยู่ได้อย่างไร หมายความว่า หนึ่ง-ต้องเป็นตัวนำทางจริยธรรม สอง-จะต้องไม่มาข้องแวะในทางเศรษฐกิจ เพราะก่อนจอมพลสฤษดิ์สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ รัฐบาลดูแล ที่ในกรุงเทพฯ 30 เปอร์เซ็นต์ของสำนักงานทรัพย์สินนะครับ...ถ้าคุณรักในหลวงต้องเปลี่ยนสำนักงานทรัพย์สินให้รัฐบาลดูแล ไม่ควรให้พระองค์ท่านมายุ่งเกี่ยว แล้วพระองค์ท่านเอง ทรงประหยัดมัธยัสถ์นะครับ เรียบร้อยมากในเรื่องเงินเรื่องทอง แต่คนที่อ้างว่ารักท่าน คนที่รับใช้ท่าน จะเอาเงินมาใช้กัน โครงการต่าง ๆ ตรวจสอบได้มั้ย เกรงว่าจะเป็นเรื่องเสียระยะยาว ผมถึงบอกว่าทุกอย่างต้องโปร่งใส*[1011]

[1010] ส. ศิวรักษ์, **คันฉ่องส่องเจ้า** พ.ศ.2525. หน้า 24.

[1011] ส. ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 (3 ธันวาคม 2548.หน้า 9.

เนื่องจาก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไม่คิดว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ควรอยู่ในฐานะศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง จึงเห็นว่าควรจะยกเลิกกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ

> *เรื่องหมิ่น นี่ พระเจ้าอยู่หัวท่านทรงรับสั่งเองนะว่า กฎหมายนี้มันเลอะเทอะ ใช้ไม่ได้แล้ว ท่านรับสั่งกับคุณสนั่น ขจรประศาสน์ บอกให้เลิกเลย สมัยเป็นรัฐมนตรีมหาดไทย*
>
> *ตัวผมโดนคดีนี้มา 2 ครั้งแล้ว ปี 2527 ตอนนั้น (พล.อ.) อาทิตย์ กำลังอกต้องการจะเอาผมเป็นเครื่องมือเพื่อจะล้ม (พล.อ.) เปรม ติณสูลานนท์ อันนี้ชัดเจนเลย...ครั้งที่ 2 (พล.อ.) สุจินดา คราประยูร ยึดอำนาจ ผมเล่นงานสุจินดา เขาหาว่าผมหมิ่นเบื้องสูง แล้วในที่สุด ผมชนะคดี*
>
> *คดีหมิ่นนี่เสียในหลวงนะครับ เพราะไอ้พวกนักการเมืองใช้เพื่อประโยชน์ของตัวเองทั้งนั้น เวลาไม่พอใจก็หาว่าหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ*[1012]

ได้กล่าวมาแล้วว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ปฏิเสธลักษณะสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก นั่นคือ ความสัมพันธ์แบบรู้ที่ต่ำที่สูง หรือปฏิเสธการแบ่งคนเป็น *"ฐานันดร"* โดยเน้นว่า

> *อำนาจต้องชอบธรรม อำนาจที่ชอบธรรมต้องโต้เถียงกันได้ วิพากษ์วิจารณ์กันได้ ปรึกษาหารือกันได้ พอคุณบอกว่าคนนี้ศักดิ์สิทธิ์ คนนั้นสูงส่งวิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้ ก็เสร็จเลยครับ ไปไม่ได้หรอก*[1013]

ในปัจจุบัน การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ยังคงกระทำไปภายใต้แนวความคิดที่เน้นให้ *"ประเทศชาติ"* มีความยุติธรรม ความเสมอภาค และการกระจายอำนาจ เพื่อบรรลุถึงเสรีภาพในมุมมองของพุทธศาสนา และคนทุกระดับดำรงชีวิตอย่าง *"บรรสานสอดคล้องกัน"* และสอดคล้องกับธรรมชาติด้วย พร้อมกันนั้นก็ต้องหาทางทำให้ *"ประเทศชาติ"* สามารถต่อสู้กับบรรษัทข้ามชาติ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้กล่าวถึงการ "**แสวงหาทางเลือกอย่างเป็นรูปธรรม**" ความว่า

[1012] สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 วันเสาร์ที่ 3 ธันวาคม 2548): 9.

[1013] เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

ถ้าเราต้องการสังคมที่ยุติธรรม ควรเน้นในระดับบ้าน ในระดับท้องถิ่น ที่มีความเสมอภาค อย่างภราดรภาพ และเป็นไปเพื่อเสรีภาพจากความโลภ โกรธ หลง ซึ่งเคยมีคณะสงฆ์เป็นแบบอย่าง แม้ประเทศชาติจะไม่หดหายไปง่าย ๆ แต่บัดนี้ก็ลดความสำคัญลงไปอย่างด้อยกว่าบรรษัทข้ามชาติยิ่งนักแล้ว บางครั้งอาจต้องหนุนประเทศชาติเพื่อต่อสู้กับบรรษัทข้ามชาติ แต่ไม่ว่าเราจะทำอะไร ขอให้ยึดถือการกระจายอำนาจไว้เป็นหลัก เพื่อเกิดความอิสรเสรีในทุก ๆ ระดับ โดยมีความบรรสานสอดคล้องกันในทุก ๆ ระดับ อย่างลดความกดขี่ข่มเหงลงไป และโยงใยถึงธรรมชาติเสมอไป[1014]

อีกทั้งยังกล่าวไว้ใน **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์** มาตั้งแต่ พ.ศ.2526 และยังคงยืนยันความคิดเช่นนี้ในปัจจุบัน นั่นคือ

สำหรับเราผู้มีการศึกษาโดยทั่ว ๆ ไป หรือถือตัวว่าเป็นชนชั้นนำ ต้องอย่าเห่อเหิมในทางอัตนิยม หากต้องอุทิศชีวิตและการงานเพื่อรับใช้ราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งยากไร้กว่าเรา ทั้งทางความรู้ ความคิด ตลอดจนความมั่นคงในชีวิต พร้อม ๆ กันนั้นเราก็ต้องเรียนรู้จากราษฎรเหล่านั้น เอาความคิดของราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นกระดูกสันหลังของชาติมาเป็นแกนนำ เพื่อให้อำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านปกครองเมืองมาจากเขาและกลับไปสู่เขา โดยระดมกำลังความสามารถจากทุกฝ่าย ให้มาร่วมมือกันเพื่อจุดมุ่งหมายอันนี้ ไม่ต้องโจมตีกัน ไม่ต้องเอาเปรียบไพร่แม้ขุนนางเก่าใหม่ก็ต้องร่วมมือกัน ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อผดุงชาติ ศาสน์ กษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ต้องมุ่งที่ความบริสุทธิ์ ยุติธรรม และสันติธรรม...ใช้พุทธศาสนาหรือศาสนาอื่น ๆ เป็นตัวหลัก ในการลดความเห็นแก่ตัว เพื่อบังเกิดความเอื้ออารี มีเมตตากรุณาธรรมแก่กันและกัน เพื่อเป็นพลังในทางความสามัคคี โดยรักษาเอกราชและอธิปไตยไว้ อย่างตั้งตัวเป็นกลาง ชนิดที่ไม่ยอมให้มหาอำนาจหนึ่งใดเข้ามากล้ำกลายเราได้ในทางใด ๆ และเราเองก็ไม่ต้องการเบียดเบียนเพื่อนบ้านด้วยประการใด หากมีน้ำใจไมตรีต่อกันและกัน ทั้งในระดับราษฎรต่อราษฎร และระดับรัฐต่อรัฐ[1015]

[1014] ส. ศิวรักษ์, “แสวงหาทางเลือกอย่างเป็นรูปธรรม” **ประเทศชาติเป็นของราษฎร** พิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2544. หน้า 114.

[1015] ส. ศิวรักษ์, **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. หน้า 49-50.

จนกระทั่งปลายปี พ.ศ.2548 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งถูกถามความเห็นต่อกรณีที่ *"ใครหลายคนเคยจัดให้เขาเป็นนักอนุรักษ์นิยม บ้างก็จัดให้เป็นผู้นิยมเจ้า (Royalist) ที่มีความเด่นชัดมากที่สุดคนหนึ่ง"* ก็ไม่ได้ปฏิเสธความเป็น *"นักอนุรักษ์นิยม"* ของตนเอง แต่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้นิยามความหมายของอนุรักษ์นิยมไว้ดังนี้

> *คือ conservative นี่ต้องเข้าใจนะว่า คือการรักษาของเก่าเป็นของดี รักษาต้นไม้เป็นของดี แต่ถ้าคุณรักษาของเก่าจนของเก่าทำลายของใหม่ อันนี้ผิด เหมือนต้นไม้มันแก่แล้ว มีกาฝากก็ต้องตัดเอากาฝากออก ต้องรักษาเนื้อไม้ไว้ เอาเปลือกกระพี้ทิ้ง ไอ้ conservative ที่ไม่ทำอะไรเลย อันตรายนะครับ มันเป็นโทษ*
>
> *แต่ถ้าคุณจะ radical ...คุณจะเอาอะไรมาแทน เหมือนประเทศเพื่อนบ้านเรา ประธานาธิบดีแต่ละคนไม่ได้เรื่องทั้งนั้น อย่างน้อยสถาบันนี้ก็มีมานาน ช่วยกันแก้ที่บกพร่อง ดูแลรักษาที่ดีเอาไว้ ดีกว่าล้มไป แล้วมาสร้างอะไรใหม่ แต่ผมอาจจะผิดก็ได้"*[1016]

เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทอย่างสูงเด่นในสังคมการเมืองไทย และในครึ่งหลังของทศวรรษ 2540 การถกเถียงเกี่ยวกับพระสถานภาพและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบบอบประชาธิปไตยเข้มข้นขึ้น ทำให้ความคิดเกี่ยวกับ "พระมหากษัตริย์" ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้รับความสนใจเป็นพิเศษ แต่ *"หัวใจของความเป็นไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นมากที่สุดและเน้นอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์คือพุทธศาสนา จนอาจกล่าวได้ว่า สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เปลี่ยนวิธีคิดจนแตกต่างไปจากวิธีคิดที่ปัญญาชนกระแสหลักเน้นอย่างชัดเจน เพราะปัญญาชนกระแสหลักมุ่งสร้างและปลูกฝังวิธีคิดที่มองสังคมและวัฒนธรรมไทยจากมุมมองที่เห็นว่า *"พระมหากษัตริย์"* ทรงมีความสำคัญสูงสุด ในฐานะที่ทรงช่วยยึดโยงให้สังคมไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความสามัคคีกัน และทรงเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมไทยอันดีงาม ที่ทำให้สังคมไทยมีระเบียบ มีความสงบสุข มีความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าตลอดมา แต่สุลักษณ์ ศิวรักษ์พยายามสร้างและปลูกฝังวิธีคิดแบบพุทธศาสนาอย่างเต็มกำลังความสามารถ

อนึ่ง **ปัญญาชนกระแสหลักล้วนให้ความสำคัญแก่ *"ภาษาไทย"* เป็นอย่างมาก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เช่นเดียวกัน แต่ในปี พ.ศ.2540 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับ "ภาษาไทย"**

[1016] ส. ศิวรักษ์, "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 (3 ธันวาคม 2548): 8.

ที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ คือไม่ได้ต้องการจะให้ภาษาไทยช่วยในการจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบ *"ศักดินา"* หรือแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยเน้นชัดเจนว่า

> *ถ้าคำศัพท์ที่นิยามสังคมของเรา เต็มไปด้วยถ้อยคำที่ไม่เปิดโอกาสให้คนธรรมดารู้ความหมาย หรือสามารถถกเถียงได้ ย่อมทำให้สังคมยืนนิ่งอยู่กับที่ หรือเสื่อมถอยลงไปทุกที นี่แลคือความเสื่อมสลายของภาษาและสังคม โดยดูได้จากภาษาที่ยึดรูปแบบอย่างตายตัว และภาษาของนักวิชาการที่เต็มไปด้วยศัพท์บัญญัติจากภาษาต่างประเทศ รวมถึงการทับศัพท์อย่างหยาบ และรูปประโยคอย่างฝรั่ง*[1017]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นพลังครอบงำของภาษา ว่า *"ภาษาเป็นสื่อที่จะส่งสาระถึงกันฉันใด พร้อม ๆ กันนั้นก็เป็นเครื่องมือในการยัดเยียดความคิด อุดมการณ์ ให้ผู้ที่ปราศจากความใคร่ครวญสยบยอมกับภาษาฉันนั้น"*[1018]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต้องการให้ภาษาไทย *"เป็นไท"* ซึ่ง *"ภาษาจะเป็นไทได้...ผู้พูดผู้เขียนต้องกล้า...ต้องท้าทาย และต้องดื้อรั้นพอที่จะไม่ยอมเดินตามภาษาที่ถือกันว่าไพเราะเพราะพริ้งอย่างเชื่อง ๆ หากปล่อยให้มีการกดขี่ข่มเหงกันในทุก ๆ ทาง"*[1019] และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังแสดงความชื่นชมการใช้ภาษาของนักเขียนฝ่ายซ้าย ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เรียกว่า *"ภาษาของอิสรชน"* โดยกล่าวว่า

> *นายผี ก็ดี เปลื้อง วรรณศรี ก็ดี จิตร ภูมิศักดิ์ ก็ดี ล้วนใช้ภาษาอย่างมีชีวิตชีวา และท้าทายความเชื่อเดิม ๆ ของชนชั้นกลาง และพวกที่ตั้งตัวเป็นชนชั้นสูงด้วยกันทั้งนั้น...*
>
> *เพราะเราถูกสะกดไม่ให้เห็นความสำคัญของภาษาของอิสรชน เราจึงสยบยอมกับภาษาของทางราชการ ภาษาศักดินา และภาษาในทางวิชาการ...*[1020]

ขณะเดียวกันสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ต้องการให้ภาษาพูดมีสถานะที่สำคัญกว่าภาษาเขียน เพราะ

[1017] ส. ศิวรักษ์, **อำนาจของภาษาและสถาบันวิชาการ: เพื่อใคร**. หน้า 68-70.

[1018] ส. ศิวรักษ์, "พริกไทยเม็ดนิดเดียวเคี้ยวยังร้อน" อ้างใน ส. ศิวรักษ์, "การศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นไทย" ใน **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม** หน้า 110.

[1019] ส. ศิวรักษ์, **อำนาจของภาษาและสถาบันวิชาการ: เพื่อใคร** หน้า 68.

[1020] เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

ถ้าประชาชนจะเป็นใหญ่ได้ในแผ่นดิน เขาต้องเรียกร้องเอาภาษาพูดคืนมา อย่าให้ภาษาอยู่ในมือของผู้เชี่ยวชาญ หรือในปากของราชบัณฑิต ซึ่งอ้างว่ารอบรู้ทางปัญญาตามจารีตที่รับใช้ชนชั้นบน หากดูถูกชนชั้นล่าง[1021]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เล่าประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของภาษาไทย เพื่อให้เห็นว่าในอดีต จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 3 นั้นภาษาพูดเคยมีความสำคัญมาก

ภาษาเขียนมีความสำคัญน้อยกับคนไทย ไม่ว่าจะชนชั้นปกครองหรือไพร่บ้านพลเมือง แม้จนพระสงฆ์องคเจ้า การสืบทอดคุณธรรมและความรู้ ใช้ภาษาพูดหรือมุขปาฐะเป็นประการสำคัญ...เพราะภาษาพูดมีความเป็นองค์รวมอย่างหนึ่งเดียว เข้าถึงหัวสมองและหัวใจได้อย่างไม่เป็นเสี่ยง ๆ เช่นภาษาเขียน เราจึงเรียกผู้รู้ว่าพหูสูต คือผู้ที่ได้ฟังมามาก และผู้ที่รู้จนเข้าใจความตามพระสัทธรรมอย่างแจ่มแจ้ง เราเรียกท่านนั้น ๆ ว่า ผู้สดับ หรือสาวก นั้นเอง[1022]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นว่าภาษาเขียนเพิ่งจะมีความสำคัญในสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และกล่าวถึงพระราชกรณียกิจและพระกรณียกิจที่เกี่ยวกับภาษาไทยของพระมหากษัตริย์และเจ้านายบางพระองค์ เพื่อให้เข้าใจถึงมูลเหตุที่ทำให้ภาษาเขียนมีความสำคัญมากขึ้น แล้วเสนอความเห็นว่า หากต้องการให้อำนาจเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ก็ต้องหาทางทำให้ภาษาพูดกลับมามีความสำคัญเหนือภาษาเขียนอีกครั้งหนึ่ง[1023]

อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังคงมีความชื่นชมในพระราชกรณียกิจและพระกรณียกิจของพระมหากษัตริย์และเจ้านายหลายพระองค์ในการ ***"ฟื้นฟูภาษาไทยให้ถูกต้องดีงาม คือมีรากเหง้าของเราเอง หากต้องให้ประสานเข้าได้กับความคิดใหม่ ๆ จากตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาด้วย"***[1024] โดยวิเคราะห์ให้เห็นว่าในรัชกาลที่ 4 *"ภาษาเขียนได้พัฒนาตามอย่างฝรั่งไปโดยรู้ตัวกันหรือไม่เพียงใดก็ตาม จนมาถึงรัชกาลที่ 5 พระองค์ท่านจึงทรงเริ่มตกพระราชหฤทัยว่าภาษาไทยได้*

[1021] เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

[1022] เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

[1023] เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-45.

[1024] เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

วิบัติหรือผันแปรไปอย่างน่ากลัวยิ่งนัก" แล้วสุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็ยกพระราชปรารภเกี่ยวกับ **"จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี"** ที่แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง *"เศร้าพระราชหฤทัยยิ่ง ๆ ขึ้นทุกที"* ในการที่ภาษาอังกฤษเข้ามามากและโครงสร้างทางภาษาของคนสมัยใหม่ก็เปลี่ยนแปลงไปมาก จนกระทั่ง *"เขียนหน้ากระดาษหนึ่งได้ใจความสักบรรทัดเดียว"* พระราชปริวิตกเรื่องความเสื่อมทรามของภาษาไทยทำให้พระองค์ทรงตั้ง ***"โบราณคดีสโมสร"*** ขึ้น *"เพื่อต้องการขัดเกลาภาษา และทรงเริ่มเห็นคุณค่าของเปรียญ ลาพรต หรือพวกอารามิกบุคคล ว่าควรช่วยทัดทานไว้ได้บ้างจากการไหลบ่าเข้ามาของภาษาโซ้ดจากพวกนักเรียนนอก"* ต่อมาในรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชวิตกในเรื่องภาษาไทยเช่นกัน ทำให้ทรงตั้ง **"วรรณคดีสโมสร"** ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ว่า

> *วรรณคดีสโมสรที่ตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๖ อย่างเอาจริงเอาจัง ภายหลังกลายมาเป็นสมาคมวรรณคดีในรัชกาลที่ ๗ อย่างลำลองนั้น นับเป็นความพยายามของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่จะสนองพระราชปรารภในรัชกาลที่ ๕ เรื่องการฟื้นฟูภาษาไทยให้ถูกต้องดีงาม คือมีรากเหง้าของเราเอง หากต้องให้ประสานกับความคิดใหม่ ๆ จากตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาด้วย...*
>
> *อนึ่ง ผู้รู้ในสมัยราชาธิปไตยตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมานั้น ได้สนใจในเรื่องภาษากันเป็นพิเศษ เห็นควรรับภาษาฝรั่งเข้ามาอย่างไร ควรปรับเป็นไทยอย่างไร ทั้งทางด้านคำศัพท์ และการผูกรูปประโยค กล่าวคือทั้งทางด้านอักขรวิธี วจีวิพากษ์ วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์ และในรัชกาลที่ ๖ นั้น เป็นสมัยล่าสุดที่องค์สกลมหาสังฆปรินายกมีบทบาทสำคัญทั้งด้านคดีโลก คดีธรรม ทั้งทางด้านภาษาพูดภาษาเขียน อย่างที่เรียกว่าโยงได้ทั้งทางสกสมัยและปรสมัย...*[1025]

จะเห็นได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยอมรับความเปลี่ยนแปลงของภาษา มิได้พยายามอนุรักษ์ภาษาไทยให้เหมือนเดิมทุกอย่าง แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีรากฐานอยู่บนภาษาไทยที่ถูกต้องดีงาม พร้อมกันนั้นก็ต้องการให้ภาษาไทยช่วยจรรโลงสังคมที่เสมอภาค ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์เห็นว่าภาษาไทยส่วนที่เป็น *"ภาษาพูด"* จะทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะผู้มีการศึกษาน้อยก็สามารถเข้าใจได้ ภาษาพูดจึงควรสำคัญกว่าภาษาเขียน แต่ภาษาพูดที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ให้ความสำคัญก็ต้องเป็นภาษาที่เอื้อต่อความเสมอภาคอย่างแท้จริง ดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงโจมตีภาษาพูดและภาษาเขียนของ *"ฝ่ายที่กดขี่ประชาชน"* ซึ่งได้ใช้ภาษาพูดและภาษาเขียน

[1025] เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-34.

ในการสร้างจิตวิทยาฝูงชน จนนำไปสู่เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และโจมตีภาษาที่ทำให้คนไทยในสมัยหลังสมาทานลัทธิบริโภคนิยม รวมทั้ง *"ภาษาในทางเศรษฐศาสตร์"* ที่ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบอุตสาหกรรมที่บรรษัทต่างชาติและผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ สามารถตัดสินชะตากรรมของคนไทย ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และทำให้ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนห่างมากขึ้น[1026]

"ภาษาในทางเศรษฐศาสตร์"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์โจมตีมากเป็นพิเศษ คือคำว่า *"การพัฒนา" โดยชี้ให้เห็นว่า

คำว่า **พัฒนา** นั้น ก็เป็นศัพท์ที่เราบัญญัติขึ้นจากภาษาฝรั่งอย่างปราศจากมนสิการ จนคำพวกนี้มีโทษมากกว่ามีคุณ ดังคำว่าโลกาภิวัตน์ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าควรใช้โลกาวิบัติ หรือโลกาวินาศ...

...**พัฒนา** หรือ development อเมริกันผูกขึ้นและนำมาใช้เป็นครั้งแรกเมื่อประธานาธิบดีทรูแมนเข้ารับตำแหน่งอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๔๙๒ นี่เอง

...เป็นคำหนึ่งซึ่งสหรัฐนำมาใช้ต่อต้านอุดมการณ์คอมมิวนิสต์อย่างได้ผลยิ่ง ปัญญาชนเอยสาธารณชนเอยสยบยอมกับแนวคิดทางด้านการพัฒนา ดังกับถูกมนตร์สะกด...ยากที่บุคคลซึ่งถือตัวว่าเป็นชนชั้นนำ ไม่ว่าจะในสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มูลนิธิชัยพัฒนา หรือสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์...จะวิพากษ์ถ้อยคำหรือที่มาแห่งถ้อยคำนั้น ๆ เอาเลย[1027]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวว่า ความหมายของคำว่า "พัฒนา" ทำให้ *"ประชาชาวโลกราว ๆ สองพันล้านคน ก็ยอมรับอย่างน่าชื่นว่า ตนและประเทศชาติและบริวารของตนด้อยพัฒนา...ถูกล้างสมองให้สยบยอมเสียก่อนว่าตนไร้ค่า หรือด้อยราคา ล้าหลัง...ยังไม่อาจเข้าได้ถึงซึ่งสภาพอันควรแก่ความพอใจ"* และ *"จำต้องหลีกลี้หนีไปให้พ้นจากสภาพแห่งความด้อยพัฒนา"* ขณะเดียวกันสหรัฐอเมริกันได้ใช้คำว่าพัฒนาเป็นเครื่องมือทางการเมืองระดับโลกจนกระทั่งสหประชาชาติประกาศให้มี *"ทศวรรษแห่งการพัฒนา"* ซึ่งช่วงแรกมีการดำเนินการในระหว่าง พ.ศ.2507-2517 ส่วนช่วงที่สองดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ.2523-2533[1028] สุลักษณ์ ศิวรักษ์กล่าวถึงผลที่เกิดจาก *"ทศวรรษแห่งการพัฒนา"* ไว้ดังนี้

[1026] เรื่องเดียวกัน, หน้า 72-73.

[1027] ส. ศิวรักษ์, "การศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นไทย" ใน ส. ศิวรักษ์, **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม** กรุงเทพฯ: บริษัทส่งศยามจำกัด, 2541. หน้า 110-111.

[1028] ส. ศิวรักษ์, "การศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นไทย" ใน **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม** กรุงเทพฯ: บริษัทส่งศยามจำกัด, 2541. หน้า 111-112.

> ...แลเห็นได้ชัดว่ายิ่งจำเริญในทางเศรษฐทรัพย์ ยิ่งเกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนยิ่งขึ้น...ไม่ใช่ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมดังที่ตั้งเป้าไว้
>
> ยิ่งมาถึงทศวรรษที่เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2523 ถึง พ.ศ.2533 ด้วยแล้ว สรุปกันว่าเป็นช่วงของทศวรรษแห่งการพลาดโอกาสทางด้านการพัฒนาไปเอาเลย...จนหลายประเทศละทิ้งคำนี้ โดยเฉพาะตั้งแต่ปี ๒๕๑๘ ด้วยแล้ว ถือกันว่าเป็นยุคหลังการพัฒนาไปแล้ว(post development age) ยิ่งในทศวรรษที่เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๓๓ ด้วยแล้ว มีคำว่า **ปฏิพัฒนา** (redelopment) เกิดขึ้นกล่าวคือให้มาพัฒนากันใหม่จาก**ทุพัฒนา** (maldevelopment) ที่แล้ว ๆ มา...ประชาชน (ไม่ใช่รัฐบาล) ในหลายประเทศ เช่น สหรัฐ รัสเซีย สเปน...พากันต้องการทำลายสิ่งซึ่งพัฒนากันมาในรอบสองสามทศวรรษนี้ เช่น ระบบการแพทย์ โรงไฟฟ้านิวเคลียร์ โรงงานการผลิตเหล็กกล้า...รวมไปถึงยาฆ่าแมลง...[1029]

ในกรณีของประเทศไทย สุลักษณ์ ศิวรักษ์วิเคราะห์ถึงผลร้ายจากการพัฒนาว่า

> แทบทุกท้องถิ่นของไทย ถูกปู้ยี่ปู้ยำมาในนามของคำว่า พัฒนา...จนระบบบ้านของเรา ระบบวัดของเรา ระบบนิเวศน์ของเรา พังทลายลง คนเล็กคนน้อยหมดความหมายของการเป็นมนุษย์ เขาหมดหวัง เขาเป็นหนี้สิน เขาติดการพนันและยาเสพติด ทั้งยังถูกมอมเมาโดยไสยเวทวิทยาตลอดจนคำโฆษณาชวนเชื่อ ทั้งจากรัฐบาลและจากบรรษัทข้ามชาติ ให้นับถือลัทธิบริโภคนิยม[1030]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ชี้ให้เห็นความสำเร็จของ *"คนธรรมดาสามัญ"* ในการหลุดพ้นจากการครอบงำของคำว่า *"การพัฒนา"* ดังนี้

> *นิมิตดีก็ตรงที่คนธรรมดาสามัญ อันเคยถูกกล่าวหาว่าอยู่นอกบริบทแห่งความเจริญทางเศรษฐทรัพย์นั้น เริ่มปฏิเสธแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ยิ่ง ๆ ขึ้นทุกทีแล้ว ...เขาจึงพากันสร้างชุมชนโดยอาศัยภูมิธรรมชาวบ้าน...แหวก*

[1029] ส. ศิวรักษ์, "การศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นไทย" ใน **ทางออกจากโครงสร้างอันอยุติธรรม**. หน้า 112-113.

[1030] เรื่องเดียวกัน, หน้า 118-119.

ออกนอกแวดวงของการพัฒนา มาดำรงชีพอยู่ด้วยการพึ่งตนเองแทนการพึ่งตลาดเป็นปัจจัยหลัก และใช้สติปัญญาของท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ได้ ด้วยการปฏิเสธวัฒนธรรมบริโภค หากเอื้ออาทรต่อกันในระดับหมู่บ้าน เคารพนับถือวัฒนธรรมพื้นบ้านตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แสดงว่าคนธรรมดาสามัญเหล่านี้เอาชนะวิกฤตการณ์ด้านการพัฒนาได้[1031]

ความสำเร็จข้างต้น เห็นได้จากการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มต่าง ๆ ในประเทศไทยซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น *"สมาคมหยาดฝน"* ที่ตรัง มหาวิทยาลัยชาวบ้าน และงานของพระภิกษุสงฆ์ในกลุ่ม *"เสขิยธรรม" "คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา"* กลุ่มของพระครูสุภาจารวัฒน์ที่ยโสธร กลุ่มของพระอาจารย์นาน สุทธสีโลที่สุรินทร์ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมที่ฉะเชิงเทรา ชุมชนมุสลิมที่บ้านครัว กรุงเทพฯ ฯลฯ[1032]

สุลักษณ์ ศิวรักษ์สรุปว่า การตกอยู่ภายใต้การครอบงำของคำว่า *"พัฒนา"* ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจาก *"ภาษาไทยถูกภาษาฝรั่งเข้ามาเบียดเบียนบีฑา"* การหลุดพ้นจากการครอบงำของคำว่า *"พัฒนา"* จึงเกิดขึ้นได้ด้วยการ *"ตระหนักกันถึงโทษสมบัติในทางภาษาและในทางวัฒนธรรมจากกระแสอื่นอย่างเพียงพอ"* แล้วเสนอแนวทางเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมที่พึงนำมาใช้ คือ การเข้าใจและมองเห็นคุณค่าของภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น แล้วนำมา *"ประสานกับวัฒนธรรมในระดับชาติและระดับโลกได้อย่างเหมาะสม...หมายความว่าวัฒนธรรมดังกล่าวต้องเริ่มจากล่างขึ้นไปบน...ต้องนำไตรสิกขากลับมาใช้ได้อย่างเหมาะสมกับกาลสมัย ...นำคุณธรรมอันเป็นอกาลิโกจากอดีตมาใช้ได้กับปัจจุบันและอนาคต"*[1033]

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอ มีทั้งที่เหมือนและที่แตกต่างไปจากความคิดของปัญญาชนกระแสหลักอย่างมีนัยสำคัญ **ความคิดที่เหมือนหรือสอดคล้องกับปัญญาชนกระแสหลัก ย่อมทำให้ความคิดกระแสหลักมีพลังมากขึ้น** แต่ความคิดที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก ซึ่งน่าจะช่วยให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ได้รับการปรับเปลี่ยนอย่างมีพลัง และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการ

[1031] เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

[1032] เรื่องเดียวกัน, หน้า 118-129.

[1033] เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

พัฒนาสังคม จนอาจช่วยลดอิทธิพลของระบอบอำนาจนิยมและทุนนิยมได้มากนั้น กลับเป็นที่ยอมรับของคนจำนวนน้อย

เหตุที่ทำให้ความคิดของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ส่วนที่ต่างไปจากความคิดกระแสหลัก มีพลังไม่มากนัก อาจเป็นเพราะปัจจัยหลายประการ

ประการแรก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้เสนอความคิดในเชิงปฏิรูป *"ความเป็นไทย"* อย่างถึงราก ซึ่งเป็นทัศนะที่ก้าวหน้าเกินไป ในขณะที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไทยยังมีความเปลี่ยนแปลงไม่มากพอที่จะรองรับความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอ โดยที่ชนชั้นนำเองก็ดำเนินนโยบายสวนทางกับแนวทางที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอตลอดมา กล่าวคือ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอให้ระมัดระวังหายนะภัยจากกระแสโลกาภิวัตน์และให้รักษาคุณค่าของ *"ความเป็นไทย"* ไว้ให้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งรักษาโลกทัศน์หรือวิธีคิดแบบพุทธศาสนา และให้พยายามดำเนินการต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิต สังคม และธรรมชาติ ภายใต้โลกทัศน์ดังกล่าว แต่ชนชั้นนำกลับเน้นการพัฒนาทางวัตถุและการเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์อย่างเข้มข้น

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของไทยขยายตัวท่ามกลางการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ และภาคสังคมอ่อนแอ โดยที่สื่อมวลชนและการศึกษาที่รัฐควบคุมอย่างใกล้ชิดไม่เอื้อต่อการพัฒนาสติปัญญาและการเสริมสร้างความเป็น *"ชุมชน"* หรือการสร้างองค์กรทางสังคมที่มีพลัง การเอารัดเอาเปรียบผู้ใช้แรงงานและผู้บริโภคเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยปราศจากการคุ้มครองจากรัฐและการตรวจสอบของภาคสังคมอย่างเพียงพอ การดำเนินธุรกิจต่าง ๆ มุ่งให้เกิดกำไรสูงสุด ในขณะที่คนทุกชั้นมุ่งหาความสุขจากการบริโภค **หลักธรรมของพุทธศาสนาแบบที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นจึงไม่ได้รับความสนใจ** แต่คนทั่วไปพากันปฏิบัติกิจทางศาสนาและไสยศาสตร์โดยมุ่งจะได้รับประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ส่วนการเมืองก็เป็นพื้นที่ของการช่วงชิงผลประโยชน์ของกลุ่มทุนและของข้าราชการที่เป็นผู้ใต้อุปถัมภ์ของกลุ่มทุน ประชาธิปไตยแบบที่มีคณะสงฆ์และชุมชนหมู่บ้านเป็นอุดมคติแบบที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ในโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมดังกล่าวมานี้ และไม่มีเสน่ห์ใด ๆ แก่กลุ่มทุนและข้าราชการ และในความเป็นจริงในคณะสงฆ์ก็มี *"พระดี"* จำนวนน้อย การปกครองคณะสงฆ์ไม่มีความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง แต่เป็นระบบอุปภัมภ์ระหว่าง *"ผู้ใหญ่"* กับ *"ผู้น้อย"* และสงฆ์ส่วนใหญ่ตกอยู่ในบ่วงของวัฒนธรรมบริโภคนิยมไม่ต่างจากฆราวาส ส่วนชุมชนชาวบ้านทั่วไปก็เผชิญสภาวะของการแตกตัวทางชนชั้น และการแย่งชิงทรัพยากรกันมากขึ้น โดยที่การเมืองท้องถิ่นก็ห่างไกลจากความเป็นประชาธิปไตย

ประการที่สอง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ใช้วิธีพูดและวิธีเขียนแบบ *"เทศนา"* และ *"พรรณนา"* จากวิธีคิดและมุมมองแบบพุทธศาสนา มิใช่การ *"อธิบาย"* ทางวิชาการ ซึ่งทำให้มีศานุศิษย์จำนวนหนึ่งที่เลื่อมใสศรัทธา แต่เมื่อสานุศิษย์แต่ละคนเติบโตขึ้นในทางความคิดแล้ว ก็จะออกไป *"แสวงหา"* หนทางใหม่ ๆ โดยมีหลักการและหลักจริยธรรมที่เรียนรู้จากสุลักษณ์ ศิวรักษ์เป็นฐานในการแสวงหาและการทำงาน แต่ก็เป็นการแสวงหาและการทำงานในวิถีทางที่เป็นอิสระจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ แม้จะมีคนใหม่เข้ามา *"ฝากตัว"* เป็นศานุศิษย์ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์อย่างไม่ขาดสาย และคนแต่ละรุ่นที่เคยเป็นสานุศิษย์ของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เหล่านี้แม้จะกลายเป็นเครือข่ายของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ แต่ในที่สุดแล้วส่วนใหญ่ก็จะปรับเปลี่ยนวิธีคิดและจุดเน้นในการทำงาน จนแตกต่างไปจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ค่อนข้างมาก มิได้สืบทอดวิธีคิดและแนวทางการทำงานของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในลักษณะที่จะทำให้เกิดเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) ที่มีพลังแต่อย่างใด ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะสานุศิษย์ส่วนใหญ่ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์มิได้สมาทานวิธีคิดและมุมมองทางพุทธศาสนาอย่างเต็มที่หรืออย่างแท้จริงนั่นเอง

ประการที่สาม ความคิดของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ส่วนที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลัก เป็นอันตรายต่อผู้กุมอำนาจรัฐ และต่อระบอบที่คนบางกลุ่มที่มีอำนาจและมีทรัพย์มากได้อภิสิทธิ์ ดังนั้น จึงเผยแพร่ในสื่อมวลชนและในการประชุมต่าง ๆ ได้อย่างจำกัด ต้องเผยแพร่ผ่านงานเขียนของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เอง แต่ปัญหาอยู่ที่คนไทยส่วนใหญ่ไม่อ่านหนังสือ ทำให้ความคิดของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์แพร่ออกไปสู่สังคมไม่กว้างขวางไปกว่ากลุ่มคนที่ชอบอ่านหนังสือ ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก และกลุ่มคนเหล่านี้ก็มิใช่กลุ่มคนที่มีอำนาจอยู่ในมือ พอที่จะใช้กลไกรัฐเผยแพร่ความคิดของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ออกไปสู่พื้นที่สาธารณะอย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง

ประการที่สี่ การที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มองปัญหาต่าง ๆ จากมุมมองทางจริยธรรมที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนา ทำให้ข้อมูลจำนวนมากที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีอยู่ ไม่นำไปสู่การสร้างคำอธิบายเชิงสังคมศาสตร์หรือมนุษยศาสตร์แบบที่นักวิชาการต้องการ เสน่ห์ในงานเขียนของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ต่อนักวิชาการนั้น จำกัดอยู่ที่ข้อเท็จจริงในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งสุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้รวบรวมเอาไว้อย่างมหาศาล และความกล้าหาญทางจริยธรรมของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่ได้พูดถึงปัญหาต่าง ๆ อย่างตรงไปตรงมา มิใช่อยู่ที่พลังในการอธิบายเชิงวิชาการแบบตะวันตกที่นักวิชาการคุ้นเคย ดังนั้น นักวิชาการจึงมิใช่ *"สานุศิษย์"* ที่จะนำความคิดของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ไปผลิตซ้ำ แม้ว่านักวิชาการจำนวนมากจะเคารพยกย่องสุลักษณ์ ศิวรักษ์ในความกล้าหาญทางจริยธรรมและในความรอบรู้เพียงใดก็ตาม

ดังนั้น แม้ว่าตัวของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เองจะเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาชนที่ *“กบฏ”* ต่อโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม แต่ความคิดของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ส่วนที่เป็น *“กบฏ”* กลับขาดพลังในสังคมไทยไปอย่างน่าเสียดาย อันทำให้ ความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ส่วนที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์เสนอแตกต่างไปจากปัญญาชนในอดีต ไม่เข้ามาสู่ระบบคิดของคนไทยเท่าใดนัก **ส่งผลให้มโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ของคนไทย (ซึ่งมาจากความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่คนไทยได้รับรู้) มิได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคม ท่ามกลางพลวัตของบริบททางเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมในโลกปัจจุบัน**

บทที่ 12

ผลกระทบจากความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”

ความหมายของ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* ที่ได้รับการปลูกฝังสู่สังคมไทยโดยอาศัยสื่อนานาชนิดของรัฐ และมีการผลิตซ้ำความหมายดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็นความคิดกระแสหลักในสังคมไทยนั้น ได้ก่อให้เกิดผลตามมาอย่างมากมาย ในที่นี้จะเลือกกล่าวถึงผลกระทบที่สำคัญบางเรื่อง ได้แก่ เรื่อง *“การกลายเป็นไทย”* สถานะของชุมชนชาวบ้านใน *“ชาติไทย“ “ความจริง”* ที่ *“ความเป็นไทย” สร้าง* ความคับแคบของ *“ความเป็นไทย”* และอิทธิพลของมโนทัศน์ *“ชาติไทย”* และ *“ความเป็นไทย”* กระแสหลักในปัจจุบัน

“การกลายเป็นไทย”

ในการนิยาม *“ความเป็นไทย”* ปัญญาชนกระแสหลักได้นิยามความหมายของ *“ความเป็นไทย”* ไปในทางที่เปิดโอกาสให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ สามารถเปลี่ยนตัวเองให้มีคุณสมบัติของ *“ความเป็นไทย”* จนกระทั่ง *“กลายเป็นไทย”* ได้ เช่น มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ ใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องตามแบบแผน ปฏิบัติตนตามมารยาทไทย ชื่นชมศิลปะไทย ฯลฯ

นับตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สืบมาจนถึงปัจจุบัน ปัญญาชนกระแสหลักมีความต้องการให้คนทุกชาติพันธุ์ในประเทศ *“กลายเป็นไทย”* เพราะมีผลต่อความมั่นคงของรัฐ รวมทั้งมีผลต่ออำนาจของชนชั้นนำ แม้ว่าในระยะหลัง เมื่อรายได้ประชาชาติและรายได้ของกลุ่มทุน ทั้งทุนท้องถิ่นและทุนระดับชาติ ผูกพันกับการท่องเที่ยวมากขึ้น จนทำให้มีความพยายามที่จะรักษาลักษณะเฉพาะของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ เอาไว้เพื่อสร้างจุดขายสำหรับการท่องเที่ยว แต่ *“การกลายเป็นไทย”* ในแง่ของความจงรักภักดีต่อ *“หัวใจของความเป็นไทย”* คือพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา และการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องตามแบบแผน ก็ยังคงได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างมาก ส่วนการกีดกันในเรื่องการให้สัญชาตินั้นส่วนใหญ่แล้วเกิดขึ้นในกรณีที่เป็นคนอพยพ หรือสงสัยว่าเป็นคนอพยพ ซึ่งจัดว่าเป็น *“คนอื่น”* มิใช่เป็นสมาชิกของ *“ชาติไทย”*

การนิยาม “การกลายเป็นไทย” ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เนื่องจากประเทศสยามในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประกอบด้วยคนหลายชาติพันธุ์ เช่น ไทย ลาว มอญ เขมร ญวน มลายู กระเหรี่ยง ละว้า ส่วย ฯลฯ และยังมีชาวจีนอพยพเข้ามาจำนวนมาก

ขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้น ปัญหาใหญ่ประการหนึ่งในการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* จึงเป็นปัญหาในการนิยามว่า คนทุกชาติพันธุ์ใน *"ชาติไทย"* หรือใน *"เมืองไทย"* นั้น เป็น "ชาวสยาม" หรือว่าเป็น "คนไทย" ซึ่งปรากฏว่ามีความแตกต่างทางความคิด ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพฝ่ายหนึ่ง กับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกฝ่ายหนึ่ง กล่าวคือ สองพระองค์แรกทรงจำแนก "ชาวสยาม" กับ "ชาวไทย" อย่างชัดเจน ทรงใช้คำว่า *"ชาวไทย"* หรือ *"คนไทย"* เพื่อให้หมายถึงคนชาติพันธุ์ไทย และใช้คำว่า *"ชาวสยาม"* เมื่อหมายถึงคนทุกชาติพันธุ์ใน *"ชาติไทย"* หรือ *"เมืองไทย"* (รวมทั้งชาติพันธุ์ไทยด้วย) ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะทรงตระหนักถึงความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์ แต่ทรงพยายามลบเลือนความแตกต่างหลากหลายดังกล่าวด้วยการเน้นมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ที่เป็นชาติของคนไทยเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล้วนแต่ทรงเน้น *"การกลายเป็นไทย"* มาก เพราะหากทุกชาติพันธุ์ *"กลายเป็นไทย"* ก็ย่อมจะยอมรับอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย และสะดวกแก่การปกครองและการเก็บภาษี รวมทั้งช่วยลดการต่อต้านอำนาจรัฐลงไปได้มาก ***"ชาติไทย"* จึงมิใช่ชาติที่ประกอบด้วยคนที่เป็น *"ไทยแท้"* โดยสายเลือดเท่านั้น แต่ประกอบขึ้นด้วยคนที่ *"กลายเป็นไทย"* ด้วย**

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ที่เน้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และการพูดภาษาไทยในชีวิตประจำวัน เปิดโอกาสให้ *"การกลายเป็นไทย"* เป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้ง่าย นั่นก็คือ การแสดงออกให้ปรากฏว่ามีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การนับถือพุทธศาสนา และการใช้ภาษาไทยในการสื่อสารนั่นเอง การทำให้คนทุกชาติพันธุ์ในเมืองไทย *"กลายเป็นไทย"* นี้ เป็นความต้องการที่แท้จริงของชนชั้นนำไทยตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา จึงเป็นธรรมดาที่การสถาปนาความหมายของ *"ชาติไทย"* จะปูทางอันกว้างขวางให้แก่ *"การกลายเป็นไทย"* และนโยบายกลมกลืนให้คนทุกชาติพันธุ์ *"กลายเป็นไทย"* นี้ก็เห็นได้ชัดเจนจากนโยบายทางการศึกษาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ในรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความไม่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างมากในคนจีนหลายจำพวก ได้แก่ *"พวกหัวหน้าสมาคมลับ" "พวกจีนครึ่งไทยครึ่ง...ซึ่งตั้งตนเป็นหัวหน้าในความคิดสมัยใหม่"* และ *"คนซึ่งเป็นไทยโดยกำเนิด เป็นจีนโดยอาชีวะ เป็นอังกฤษโดยทะเบียน"* แต่ทรงยอมรับคนจีนที่กลายเป็นไทย ทรงพระราชดำริว่า *"ลูกจีนที่ตั้งใจจะกลายเปนไทยแท้ก็มี แต่...น้อยนัก"* เกณฑ์ในการแบ่งว่าเป็นคนชาติใด ได้แก่กำเนิด นิสัย ความเห็น ภาษา และโดยความ

สมัครใจ ในบรรดาเกณฑ์เหล่านี้ ภาษาสำคัญที่สุด เพราะ *"ภาษาเป็นเครื่องผูกพันมนุษย์ต่อมนุษย์แน่นแฟ้นยิ่งกว่าสิ่งอื่น"* ทำให้ *"รู้สึกเป็นพวกเดียวกัน"* การพูดภาษาใดแสดงว่าภักดีต่อชาตินั้นโดยจริงใจ อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่สุดคือความจงรักภักดีซึ่งหมายถึงความเสียสละ *"ถ้าเขาจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะเป็นไทยแท้"*[1] ดังนั้น *"ความเป็นไทย"* จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับเชื้อชาติเท่ากับว่าได้กลายเป็นไทยในทางจิตใจอย่างแท้จริง

เป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชกาลที่ 6 ปัญหาเกี่ยวกับ *"ลาว"* ในภาคเหนือและภาคอีสานคลี่คลายลงไปมากแล้ว ส่วนภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกก็คลี่คลายลงระดับหนึ่ง หลังจากที่มีการแก้ไขสนธิสัญญาหลายข้อซึ่งทำให้อำนาจในการเก็บภาษีและอำนาจทางการศาลเหนือคนในบังคับของชาติตะวันตกดีขึ้น ในขณะที่ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไทยขึ้นกับชาติตะวันตกมากขึ้นแต่ขึ้นกับจีนน้อยลง เพราะในทศวรรษ 2450 เป็นต้นมาทุนจากตะวันตกได้ไหลเข้ามาสู่ธุรกิจเหมืองแร่และป่าไม้ในสัดส่วนที่สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากราคาดีบุกและไม้สักในตลาดโลกสูงขึ้นมาก การลดความสำคัญของทุนจีนในประเทศเห็นได้ชัดจากกิจการป่าไม้ ซึ่งผู้รับสัมปทานชาวจีนลดลงจากร้อยละ 58 ของพื้นที่ป่า ในปี พ.ศ.2438 เหลือเพียงร้อยละ 14 ในปี พ.ศ. 2472 โดยที่ธุรกิจส่งออกไม้สักก็อยู่ในมือของอังกฤษมากขึ้น ในด้านกิจการโรงสี ในต้นรัชกาลที่ 6 คือปี 2456 โรงสีข้าวสยามและโรงสีข้าวในเครือต้องปิดกิจการลงถึง 34 แห่ง เนื่องจากแหล่งทุนคือธนาคารสยามปิดกิจการเพราะความบกพร่องของระบบบริหารที่ไม่รัดกุม ส่วนรายได้จากอากรฝิ่นและอากรบ่อนเบี้ยซึ่งเคยสร้างรายได้แก่รัฐบาลถึงร้อยละ 40 ก็ลดความสำคัญลงเรื่อย ๆ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรัฐบาลในปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาได้พบว่ารายได้ของรัฐจากอากรเหล่านี้ไม่คุ้มค่า เพราะส่วนใหญ่ของรายได้ที่ตกไปเป็นของเจ้าภาษีนายอากรนั้น มิได้ถูกนำมาลงทุนหมุนเวียนในประเทศสยาม แต่ได้ถูกส่งกลับไปประเทศจีน หากยกเลิกการผูกขาดภาษีแล้วปล่อยให้เงินตราไหลเวียนอยู่ในระบบเศรษฐกิจของประเทศสยาม จะเป็นผลดีต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากกว่า ดังนั้น การยกเลิกอากรฝิ่นและอากรบ่อนเบี้ยจึงเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งหมดไปอย่างสิ้นเชิงใน ปี พ.ศ. 2462[2]

ในบริบทเช่นที่กล่าวข้างต้น เมื่อประกอบกับพระราชประสงค์ที่จะสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในประเทศภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

---

[1] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกะคดี** กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร, 2515. หน้า 227-228.

[2] ชูศรี มณีพฤกษ์, "เศรษฐกิจไทยในช่วง พ.ศ.2452-2475" ใน **เศรษฐกิจไทย** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535. หน้า 201-203. [2] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ปกิณกะคดี** หน้า 227-228.

เกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเน้น *"ความเป็นอื่น"* ของชาวจีนและเปิดโอกาสให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* ไปพร้อมกัน ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว การ *"กลายเป็นไทย"* ทางจิตใจและทางวัฒนธรรมมีข้อจำกัดอยู่มาก เช่น ชาวจีนส่วนใหญ่ในเวลานั้นเป็นผู้ที่ต้องการมาทำงานหาเงินแล้วเดินทางกลับไปบ้านเกิด และการดำรงชีวิตก็ต้องพึ่งพา *"ชุมชนจีน"* อยู่มาก นอกจากนี้การสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ที่เน้นอดีตอันยาวนานของชนชาติไทยก็ทำให้เกิดความสำนึกในเรื่องการสืบสายเลือดขึ้นเป็นธรรมดา ดังนั้น เมื่อมีการตอกย้ำว่าจีนเป็น *"ยิวแห่งบูรพาทิศ"* ความรู้สึกว่าจีนเป็น *"คนอื่น"* จึงเกิดขึ้นในหมู่คนไทย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในรัชกาลที่ 6 ทุนจีนจะลดความสำคัญลงแล้ว แต่ทุนจีนและแรงงานจีนก็ยังคงมีความสำคัญอยู่มากต่อเศรษฐกิจของประเทศ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ซึ่งมิได้ทรงตกอยู่ภายใต้แรงกดดันของกระแสชาตินิยม-สาธารณรัฐนิยมเท่ากับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) จึงยังคงทรงเน้นหลักการ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* กับชาวจีน ถึงกับเน้นความเป็นพี่น้องระหว่างชาวไทยกับชาวจีน ทั้ง ๆ ที่ทรงสำนึกใน *"ความเป็นอื่น"* ของกลุ่มทุนจีนเป็นอย่างมาก และตัดสินพระทัยไม่ช่วยเหลือธุรกิจจีนที่ประสบปัญหาในการแข่งขันกับธุรกิจของชาติตะวันตกด้วยเหตุผลว่าธุรกิจนั้น ๆ มิได้ใช้ทุนและแรงงานไทย แต่ใช้ทุนและแรงงานจีนในการประกอบการ[3]

เพื่อความสะดวกในการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ รัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธราชย์ได้พยายามดำเนินการเปลี่ยนแปลงคนทุกชาติพันธุ์ให้กลายเป็นไทย วิธีการสำคัญที่เลือกใช้คือการจัดการศึกษาและการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ ในการนี้กลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นปัญหาใหญ่ของรัฐบาลคือ ชาวมุสลิม ชาวลาว และชาวจีน กรณีของชาวมุสลิมรัฐบาลตระหนักว่าการทำให้ *"กลายเป็นไทย"* ยังไม่อยู่ในวิสัยที่จะกระทำได้ รัฐบาลจึงใช้นโยบายประนีประนอมอยู่มาก และพยายามไม่ให้เกิดการกระทบกระทั่งกันขึ้นระหว่างข้าราชการกับชาวมุสลิม

กรณีชาวลาว ภายหลังการปราบกบฏในภาคเหนือและภาคอีสานที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ปัญหาก็ลดลงไปมาก การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสานประสบความสำเร็จด้วยดี ส่วนในภาคเหนือนั้น รัฐบาลสามารถจัดการปัญหาครูบาศรีวิชัยได้ไม่ยากนัก ในกลางรัชกาลที่ 6 ก็สามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลพายัพ ปัญหาใหญ่ในการกลืนชาติพันธุ์จึงเหลือแต่ชาวจีน

---

[3] สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 291-304.

ปัญหาเศรษฐกิจที่ยังอยู่ในมือชาวจีน ซึ่งไม่เพียงแต่จะกระทบความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยตรง (ดังเช่นเกิดกรณีการนัดหยุดงานของจีนเพื่อประท้วงการเลิกเก็บเงินค่าผูกปี้ เปลี่ยนมาเก็บเงินค่าราชการเท่ากับคนไทย) แต่ยังมีผลให้การเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งกลายเป็นฐานทางเศรษฐกิจของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (แทนระบบเศรษฐกิจแบบส่วยในอดีต) ต้องเชื่องช้าลงอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพราะเงินมหาศาลส่วนที่ชนชั้นนำเห็นว่าควรจะกลายเป็นทุนในประเทศสยามได้ถูกส่งกลับไปประเทศจีน เมื่อถึงทศวรรษ 2470 ชาวจีนส่งเงินกลับประเทศเฉพาะโดยทางโพยก๊วนทางเดียวก็เป็นเงินเฉลี่ยถึงปีละ 26.6 ล้านบาท นอกจากวัฒนธรรมในการส่งเงินกลับไปสร้างหมู่บ้านที่เป็นบ้านเดิมของบรรพบุรุษให้เจริญรุ่งเรืองแล้ว การต่อสู้ทางการเมืองภายในประเทศจีนและการต่อสู้กับต่างชาติล้วนทำให้เกิดการปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมเพื่อระดมเงินจากชาวจีนโพ้นทะเลทั้งสิ้น เป็นต้นว่าเมื่อจีนทำสงครามกับญี่ปุ่น การส่งเงินทางโพยก๊วนจากสยามในปี พ.ศ.2475 เพียงปีเดียวเป็นเงินถึง 37 ล้านบาท และยังมีการใช้วิธีอื่น ๆ เพื่อส่งเงินกลับประเทศ เช่น การโอนเงินในรูปของการสั่งซื้อขายสินค้าและการนำผลกำไรจากการค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับจีนไปเก็บไว้ที่บริษัทในประเทศจีน ซึ่งรัฐบาลสยามไม่สามารถจะตรวจสอบได้เลย[4]

ปัญหาสำคัญที่เกิดจากพ่อค้าข้าวชาวจีนตั้งแต่ปีสุดท้ายในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ซึ่งรัฐบาลรับรู้และพยายามหาทางแก้ไขคือการขยายตัวของนายทุนจีนในเขตชนบท นายทุนเหล่านี้กระจายอยู่ทั่วชนบทไทย กดราคารับซื้อข้าวจากชาวนาและเป็นนายทุนเงินกู้ที่คิดดอกเบี้ยสูงมาก ซึ่งทำให้ชาวนาเป็นหนี้มากและสูญเสียที่ดินให้นายทุนกลุ่มนี้มาก[5] พระยาประสิทธิศัลการ หนึ่งในคณะกรรมการแก้ไขวิกฤตการณ์ข้าวระบุว่า *"พ่อค้าประจำเป็นดิกเตเตอร์ในเรื่องราคานั้นอย่างหนึ่ง เป็นเจ้าของตลาดนั้นอย่างหนึ่ง"* อีกทั้งยังผูกขาดด้วยวิธีการแบบผู้มีอิทธิพล เช่น เมื่อมีพ่อค้าขาจร ก็ *"ทำร้ายด้วยประการทั้งปวง"* พร้อมกันนั้นก็ตั้งโรงสีที่สีข้าวด้วยเทคโนโลยี่ต่ำและทำการปลอมปนข้าว ซึ่งทำให้ข้าวที่ส่งออกจากประเทศสยามมีคุณภาพต่ำ นาย Graham ซึ่งเขียนหนังสือ **Siam** ตีพิมพ์ใน พ.ศ.2467 ระบุว่าพ่อค้าคนกลางที่ซื้อข้าวจากชาวนาเป็นผู้ทำงานหนัก รอบคอบและหลักแหลมเชิงธุรกิจ พวกเขากำหนดราคารับซื้อที่ทำให้ได้กำไรอย่างมาก แต่เสียภาษีอากรน้อยมาก และโอนรายได้เกือบทั้งหมดกลับไปยังบ้านเกิดในประเทศจีน พฤติกรรมเหล่านี้ทำให้รัฐบาลสยามไม่พอใจ[6]

---

[4] พรรณี บัวเล็ก, **ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ.2475-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม** กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545. หน้า 403-407

[5] เรื่องเดียวกัน.

[6] เรื่องเดียวกัน, หน้า 166-167.

ที่สำคัญก็คือ ชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมามีความแตกต่างจากบรรดาเจ้าภาษีนายอากรในสมัยก่อนหน้า กล่าวคือ พวกเจ้าภาษีนายอากรจะผูกพันตนเองกับวัฒนธรรมศักดินาของชนชั้นสูงเพราะได้อภิสิทธิ์จากระบบศักดินา แต่ชาวจีนรุ่นใหม่ในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมานี้ ยังคงผูกพันกับวัฒนธรรมเดิมของตนเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังมีความพยายามที่จะปลูกฝังวัฒนธรรมจีนแก่ลูกหลานอย่างเข้มข้น เห็นได้ชัดจากการจัดตั้งโรงเรียนจีนตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ปรากฏว่าเมื่อถึง พ.ศ.2468 คือปลายรัชกาลที่ 6 ก็มีโรงเรียนจีนจำนวนถึง 48 แห่ง และอีกสามปีต่อมาก็เพิ่มขึ้นเป็น 188 แห่ง ทำให้รัฐไทยต้องสร้างความรู้สึกชาตินิยมไทยขึ้นมาต่อต้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโรงเรียนจีนเหล่านี้ กลายเป็นแหล่งเผยแพร่ลัทธิการเมืองแบบสาธารณรัฐและประชาธิปไตย พร้อมกันไปกับการปลูกฝังความจงรักภักดีต่อชาติจีน ซึ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์[7]

ภายใต้ปัญหาข้างต้น ทางออกหนึ่งที่ชนชั้นนำไทยพยายามดำเนินการ ก็คือการทำให้ชาวจีน “กลายเป็นไทย” ให้มากที่สุดนั่นเอง

พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2454 ยอมให้ผู้ที่อาศัยอยู่ในประเทศสยามไม่น้อยกว่า 5 ปี สามารถแปลงชาติได้โดยกำหนดคุณสมบัติไว้ว่าจะต้องเป็นผู้มีความประพฤติดี และมีรายได้พอเลี้ยงตัวได้ ส่วนพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2456 ระบุว่าบุคคลใดที่ถือกำเนิดในพระราชอาณาจักรให้ถือว่าเป็นคนไทย[8] ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่ทำให้ *“ความเป็นคนไทย”* ตามกฎหมายเปิดกว้างสำหรับลูกจีน ข้อกำหนดเช่นนี้เอื้อให้ *“การกลายเป็นไทย”* กระทำได้สะดวกขึ้นหากมีความต้องการ แต่ชาวจีนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ส่วนใหญ่ยังไม่มีความจำเป็นและความต้องการที่จะ *“กลายเป็นไทย”* ทั้งในทางกฎหมายและในทางวัฒนธรรม การเป็นคนในบังคับฝรั่งจะเอื้อประโยชน์ให้มากกว่า ในขณะที่ผู้ประกอบการและผู้ขายแรงงานส่วนใหญ่ก็เป็นจีน การใช้ชีวิตจึงดำเนินไปท่ามกลางชาวจีนด้วยกัน ในสภาวะเช่นนี้ การรักษา *“ความเป็นจีน”* เอาไว้จึงมีความสำคัญกว่าการ *“กลายเป็นไทย”* อย่างเทียบกันไม่ได้

ปัญหา *“ชาวจีนที่ไม่กลายเป็นไทย”* ซึ่งทวีจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งจากการเพิ่มของประชากรตามธรรมชาติและการอพยพ และยังมีการกระทำบางอย่างที่ไม่เป็นประโยชน์หรือถึงกับเป็นโทษต่อผู้กุมอำนาจรัฐนี้ ได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ของชนชั้นนำทั้งในสมัยก่อนและหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจำนวนชาวจีนส่วนที่มิได้อพยพกลับประเทศทวีจำนวนขึ้น ดังปรากฏว่าภายในระยะเวลา 30 ปีเศษ ชาวจีนอพยพได้เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก คือใน พ.ศ.2462 สยามมีประชากรราว 6 ล้าน

---

[7] เรื่องเดียวกัน, หน้า 423-442.

[8] เรื่องเดียวกัน, หน้า 429-430.

คน เป็นคนจีนราว 370,000คน ใน พ.ศ.2480 สยามมีประชากรราว 14 ล้านคน เป็นคนจีนราว 696,000คน ใน พ.ศ.2490 สยามมีประชากรราว 17 ล้านคน เป็นคนจีนราว 750,000คน จำนวนชาวจีนในที่นี้เป็นชาวจีนอพยพ ไม่นับรวมลูกจีนซึ่งมีสัญชาติไทย เพราะจากตัวเลขที่เป็นทางการนั้น ในระหว่างกลางทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2490 จำนวนชาวจีนที่อพยพกลับประเทศมีจำนวนน้อยกว่าคนที่อพยพเข้ามาประมาณ 6 แสนคนเศษ[9] ดังนั้น หากนับรวมลูกจีนด้วยแล้วจำนวนชาวจีนในประเทศก็เป็นสัดส่วนที่สูงมาก ที่สำคัญชาวจีนเหล่านี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตเมือง จึงมีบทบาทที่กระทบต่อสถานะของรัฐไทยได้มาก ความพยายามที่จะทำให้ชาวจีนเหล่านี้ *"กลายเป็นไทย"* ในทางจิตใจและในทางวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นตลอดมา

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มักได้รับการตีความเพียงว่าพระองค์ทรงโจมตีจีน แต่หากอ่านระหว่างบรรทัดให้ดี **ก็จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระองค์ทรงเน้นปัญหาเรื่องชาวจีนไม่ยอมกลายเป็นไทย และทรงยอมรับ *"การกลายเป็นไทย"* ในทางจิตใจและทางวัฒนธรรม** โดยที่ทรงแบ่งคนจีนออกเป็นหลายจำพวก และทรงประณามกลุ่มที่ไม่มีความจงรักภักดีต่อชาติไทยและพระมหากษัตริย์ไทยมากเป็นพิเศษ

ใน พ.ศ.2457 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ **พวกยิวแห่งบูรพาทิศ** พระองค์ทรงเน้นโดยนัยยะถึงปัญหาที่ชาวจีนไม่ยอมกลายเป็นไทยโดยทรงมีพระบรมราชาธิบายว่าเป็นเพราะชาวจีนเป็นคนรักบ้านเกิด ถือโคตร ไม่ยอมลืมโคตร ซึ่งทำให้ชาวจีนไม่มีประโยชน์ต่อประเทศที่ตนเข้าไปอาศัย เมื่อชาวจีนไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงแต่งงานกับคนไทยก็จะทำให้คนไทยต้องกลายเป็นจีน และลูกที่เกิดมาก็เป็นจีนไปด้วย[10] การที่ทรงเน้นเรื่องคนจีนไม่ยอมกลายเป็นไทยนี้สะท้อนว่าหากคนจีนยอมกลายเป็นไทยก็จะเป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างแน่นอน

ต่อมาเมื่อทรงพระราชนิพนธ์ **เมืองไทยจงตื่นเถิด** พระองค์ทรงจำแนกชาวจีนเป็นหลายพวก โดยใช้เกณฑ์ว่าชาวจีนเหล่านั้นกลายเป็นไทยหรือสนิทสนมกับคนไทยมากน้อยเพียงใด ทรงเน้นการประณามไปที่จีนในกรุงเทพฯ ซึ่งรักษาความเป็นจีนแท้ ๆ เอาไว้ แต่ที่ทรงประณามมากที่สุดคือพวก *"จีนครึ่งไทยครึ่ง"* ซึ่งเปลี่ยนสีเหมือนกิ้งก่า เวลาอยู่ในหมู่คนไทยก็เป็นไทย แต่เมื่อเข้าไปในพวกจีนก็

---

[9] วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์** แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529. หน้า 203.

[10] อัศวพาหุ, **พวกยิวแห่งบูรพาทิศ พระนคร**: เจริญรัฐ, 2457. หน้า 21-25.

เป็นจีน ไม่มีความรักใน *"ชาติไทย"* อย่างแท้จริง[11] พระราชนิพนธ์เรื่องนี้จึงสะท้อนปัญหาเรื่องชาวจีนไม่ยอมกลายเป็นไทยเช่นเดียวกัน

ส่วนพระราชนิพนธ์ "**ความเป็นชาติไทยโดยแท้จริง**" พระองค์ทรงเน้นว่าบุคคลผู้ใดยอมเปลี่ยนภาษาเดิมของตนมาเป็นภาษาไทย จึงจะถือได้ว่าเป็นการแปลงชาติโดยแท้จริง มิใช่แปลงแต่บนแผ่นกระดาษเท่านั้น แต่ที่สำคัญกว่าภาษาก็ได้แก่ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ หากมีความจงรักภักดีก็ถือว่าเป็นคนชาติไทยโดยแท้[12]

พระราชประสงค์ที่จะกลืนคนจีนให้กลายเป็นคนไทย ปรากฏชัดในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 และพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ พ.ศ.2465 ซึ่งกำหนดให้ลูกหลานจีนต้องเข้ารับการศึกษาเพื่อผสมกลมกลืนลูกหลานจีนให้กลายเป็นไทย ก่อนหน้านี้ คือ ใน พ.ศ.2461 พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ก็มุ่งควบคุมดูแลให้โรงเรียนจีนจัดการศึกษาเพื่อทำให้ลูกหลานชาวจีนกลายเป็นไทยให้มากที่สุด โดยกำหนดให้ครูมีวุฒิทางการศึกษาประโยคครูมูลหรือชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และต้องสอนวิชาภาษาไทย พงศาวดาร และภูมิศาสตร์ไทยด้วย[13]

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายสร้างความเป็น *"คนอื่น"* ให้แก่ชาวจีน เพื่อกดดันให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้น *"การตกแต่งนิสัยใจคอ"*[14] ของชาวจีน อันเป็นวิธีการที่นุ่มนวลกว่า ถึงแม้ว่าโดยวัตถุประสงค์แล้วสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงมีพระประสงค์ที่จะกลืนคนจีนให้กลายเป็นไทยเช่นเดียวกันก็ตาม แต่พระองค์ทรงตระหนักดีว่า การดำเนินการให้บรรลุผลอย่างรวดเร็วนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ดังนั้น จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 7 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ยังทรงยอมรับความเป็นจีนของชาวจีน ขณะเดียวกันพระองค์ก็ไม่ทรงเห็นด้วยกับการสร้างภาพคนจีนให้เป็น *"คนอื่น"* ที่เป็นอันตรายต่อชาติบ้านเมือง

---

[11] อัศวพาหุ, **เมืองไทยจงตื่นเถิด และ ลัทธิเอาอย่าง**. อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางพร้อม ขวัญบุญจันทร์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 2513. หน้า 12-14.

[12] อัศวพาหุ, **ความเป็นชาติไทยโดยแท้จริง** กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520. หน้า1-16.

[13] โปรดดูรายละเอียดใน ภูวดล ทรงประเสริฐ "นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย" (พ.ศ.2475-2500)" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519. หน้า 12-14.

[14] หจช. ร.5 ศ.2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า 30.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างอัตลักษณ์จีนโดยเน้นความสวามิภักดิ์ต่อราชการ และเน้นเฉพาะส่วนดีของชาวจีน ตามหลักการ *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* อันเป็นหลักการที่ทรงถือว่าเป็นคุณธรรมของชนชาติไทย ดังนั้น พระองค์จึงทรงพยายามทำให้ฝ่ายต่าง ๆ รับรู้ว่าชาวจีนเป็นผู้ที่มีเจตนาดีต่อประเทศสยาม และเต็มใจที่จะช่วยสร้างความเจริญแก่บ้านเมือง[15] ทรงเน้นว่าชาวจีนนั้น *"เหมือนกับเป็นญาติ"* หรือเป็น *"พี่น้อง"* ของคนไทย พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมโรงเรียนจีนเมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2470 (ปฏิทินเดิม) ซึ่งน่าจะร่างโดย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงกับระบุว่า *"อันที่จริงไทยกับจีนนั้น ต้องถือว่าเป็นชาติที่เป็นพี่น้องกันโดยแท้ นอกจากนี้เลือดไทยกับจีนได้ผะสมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวจนต้องนับว่าแยกไม่ออก ข้าราชการชั้นสูง ๆ ...ที่เป็นเชื้อจีนก็มีอยู่เป็นอันมาก*[16] และพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จเลียบมณฑลภูเก็ตใน พ.ศ.2471-2472 (ปฏิทินเดิม) ซึ่งมีหลักฐานแน่ชัดว่าร่างโดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ระบุในทำนองเดียวกัน ดังนี้

> *จีนกับไทยที่จริงเหมือนกับเป็นญาติกัน ด้วยร่วมศาสนาแลมีจารีตประเพณีคล้ายคลึงกัน แม้จนภาษาก็อาจศึกษาให้เข้าใจกันแลกันได้ง่ายกว่าภาษาอื่นโดยมาก...จีนที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยามจึ่งเข้ากับไทยได้สนิทสนมจนถึงร่วมสมพงษ์มีวงศ์วารเป็นไทยอยู่ในประเทศสยามเป็นอันมาก..."*[17]

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นชัดเจนว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงกับต้องทรงเน้นความสัมพันธ์ทางสายเลือด เพื่อมุ่งให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชาวไทยกับชาวจีนในประเทศสยาม ดังนั้น พระองค์จึงทรงสนับสนุนให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* ดังปรากฏในการสนับสนุนการสอนพงศาวดารและภาษาไทยในโรงเรียนจีน[18] เพราะจะช่วยให้เกิดความสมานฉันท์ในบ้านเมืองได้ดีที่สุด อีกทั้งการมีชาวจีนเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทย"* อย่างแท้จริง ยังทำให้บ้านเมืองมีความแข็งแกร่งทาง

---

[15] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546. หน้า 291-328.

[16] **รวมใจความพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียนจีนเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2470** พิมพ์ในงานปลงศพนายซองอ๊วน ศรีบุญเรือง ปีมะโรง พ.ศ.2471.

[17] หจช. ร.7 สบ.2.28/24 เอกสารส่วนพระองค์ กรมดำรงฯ แผนกมหาดไทย ร่างพระราชดำรัสตอบพ่อค้าจีนคราวพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลภูเก็ต พ.ศ.2471-2472.

[18] โปรดดูรายละเอียดใน วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524.

เศรษฐกิจเพิ่มขึ้นด้วย เพราะทุนและการบริหารธุรกิจของชาวจีน เป็นปัจจัยสำคัญของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมของไทย อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ที่ชาวจีนจำนวนมากพยายามรักษา *"ความเป็นจีน"* เอาไว้ด้วยความรู้สึกชาตินิยมจีน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจำเป็นต้องทรงระมัดระวังเป็นอย่างมากในการที่จะไม่แสดงออกให้ปรากฏแก่สาธารณะว่าพระองค์ทรงมีความต้องการจะทำให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* เพื่อป้องกันมิให้เกิดความรู้สึกต่อต้านรัฐบาลสยามขึ้นมาในหมู่ชาวจีน ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ถึงแม้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงเน้น *"ความเป็นไทย"* ในแง่ของคุณธรรมประจำชาติสามประการ คือความจงรักในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์ แต่เมื่อมองในแง่ของ *"การกลายเป็นไทย"* แล้ว จะเห็นได้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงเสนอพระดำริว่า ผู้ที่จะ *"กลายเป็นไทย"* จะต้องพัฒนาคุณธรรมทั้งสามประการนี้ขึ้นมาในจิตใจ ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะว่า พระองค์ทรงเน้นคุณธรรมสามประการนี้ในฐานะ ***"อุปนิสัย"* หรือคุณลักษณะประจำชาติของคนไทย** เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวหรือการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ของคนไทย โดยเฉพาะของชนชั้นนำ ในสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งในเวลานั้นและในอนาคต ส่วนผู้ที่จะ *"กลายเป็นไทย"* นั้น คุณลักษณะสำคัญที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามทำให้เกิดมีขึ้นมา ก็คือคุณลักษณะเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นนั่นเอง นั่นคือ ความจงรักภักดีต่อ *"ชาติไทย"* หรือ *"เมืองไทย"* ความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และความซื่อสัตย์กตัญญูจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในพระนิพนธ์จำนวนมากและในนโยบายทางการศึกษาที่พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญในการกำหนด[19] และแน่นอนว่า เมื่อได้ *"กลายเป็นไทย"* ไปแล้ว ก็ควรจะต้องมีคุณธรรมหรืออุปนิสัยสามประการ เพื่อจะสามารถช่วยในการทำให้ *"เมืองไทย"* มีอิสรภาพและความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

การนิยาม "การกลายเป็นไทย" ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 การนิยาม *"การกลายเป็นไทย"* ยังคงเน้นไปที่ชาวจีน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลในระบอบใหม่ยังคงสร้างคำอธิบายว่า บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนเป็นต้นเหตุสำคัญประการหนึ่งของปัญหาการสะสมทุนภายในประเทศและปัญหาความยากจนของกสิกร จึงได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาคณะหนึ่งเพื่อหาทางแก้ปัญญาเกี่ยวกับชาวจีนอย่างทันทีและจริงจัง หลังจากนั้นได้มีการออกพระราชบัญญัติหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติการธนาคารและการ

---

[19] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

ประกันภัย (พ.ศ.2475), พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา (พ.ศ.2475), พระราชบัญญัติว่าด้วยการยักยอกทรัพย์ของกสิกร (พ.ศ.2475), พระราชบัญญัติควบคุมการจับสัตว์น้ำในสยาม (พ.ศ.2477), และพระราชบัญญัติการค้ากำไรเกินควร (พ.ศ.2480) เป็นต้น[20] พระราชบัญญัติเหล่านี้มุ่งแก้ปัญหาการส่งเงินออกนอกประเทศและปัญหาความยากจนของชาวนา นอกจากวิธีเหล่านี้แล้ว รัฐบาลยังมุ่งแก้ปัญหาในกระบวนการการค้าข้าว เพื่อให้พ้นจากภาวะที่รายได้ราวครึ่งหนึ่งในกระบวนการผลิตและการค้าข้าวตกอยู่ในมือชาวจีน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการเสนอให้หาชาวจีนที่ *"ใจไทย"* เข้ามาทำงานเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องนี้ พร้อมกับหาทางสนับสนุนให้พ่อค้าไทยหรือลูกจีนหรือจีนที่มีภรรยาเป็นไทยและมีความรู้สึกเป็นไทยให้มีโอกาสทำการค้าก่อนชาวจีนแท้ ๆ[21]

เออิจิ มูราชิมาได้จำแนกผู้นำชาวจีนในทศวรรษ 2480 ออกเป็น 3 ประเภทโดยพิจารณาจากความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นเป็นหลัก หนึ่งคือชาวจีนที่กลายเป็นไทยแล้ว ซึ่งชาวจีนเหล่านี้ทำธุรกิจกับญี่ปุ่นโดยเห็นเป็นเรื่องปรกติธรรมดา สองคือชาวจีนที่ยังคงความเป็นจีนและเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น และสามคือชาวจีนที่มีบทบาทสองด้านไปพร้อมกัน คือต่อต้านญี่ปุ่นอย่างลับ ๆ แต่จะทำธุรกิจเกี่ยวข้องกับญี่ปุ่นเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งผู้นำชาวจีนส่วนใหญ่จะเป็นประเภทที่สามนี้[22] อย่างไรก็ตาม **ลูกจีนที่** ***"มีใจเป็นไทย"*** และเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นในขบวนการเสรีไทยก็คงมีจำนวนไม่น้อย เช่น นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นต้น

เนื่องจากตระหนักในความรู้ความชำนาญของชาวจีนในการค้าข้าวทุกระดับ ทำให้รัฐบาลมีความหวังว่า ***"จีนที่มีใจเป็นไทย"*** จะช่วยลดปัญหาต่าง ๆ ปัญญาชนและรัฐบาลจึงยังคงดำเนินนโยบายทำให้จีนกลายเป็นไทย และเปิดโอกาสให้การแปลงสัญชาติกระทำได้โดยง่าย

หลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็น *"จีนที่มีใจเป็นไทย"* คนหนึ่ง (เพราะตั้งแต่อายุได้ 5 ขวบก็ได้บวชเป็นสามเณรและเติบโตขึ้นในวัดท่ามกลางวิถีชีวิตของชาวชนบท ต่อมาในวัยหนุ่มก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุและศึกษาเล่าเรียนที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ในกรุงเทพฯ จนกระทั่งสอบได้เปรียญ 5 ประโยค เมื่อลาอุปสมบทแล้วได้เข้ารับราชการและกลายเป็นสมาชิกของชนชั้นปกครองของไทย แม้ว่า

---

[20] พรรณี บัวเล็ก, **วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2529. หน้า 40.

[21] ห.จ.ช.,(2) สร. 0201.57.1/2 เรื่องกระทรวงเศรษฐการเสนอโครงการตั้งโรงสีข้าว หนังสือของรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐการถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2480. อ้างใน พรรณี บัวเล็ก, **ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ.2457-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม** หน้า 436-437.

[22] เออิจิ มูราชิมา, **การเมืองจีนสยาม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ.1924-1941**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539. หน้า 185.

จะได้ดินทางไปใช้ชีวิตในยุโรประยะหนึ่ง แต่ก็ไม่สามารถดำเนินชีวิตอย่างเสรีชน เพราะไปปฏิบัติราชการในสถานทูต ซึ่งต้องทำตัวให้สมฐานะตัวแทนของประเทศไทย) เป็นปัญญาชนสำคัญที่เห็นว่าชาวจีนนั้นยิ่งกว่ายิวเสียอีก เพราะยิวในประเทศต่าง ๆ มิได้ส่งเงินออกนอกประเทศ[23] หลวงวิจิตรวาทการสนับสนุนการทำให้จีนกลายเป็นไทยเป็นอย่างมาก โดยเห็นว่าในอดีตไทยประสบความสำเร็จมากในการกลืนจีนให้กลายเป็นไทย หนังสือ **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** ซึ่งตีพิมพ์ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 เพียง 1 เดือน กล่าวว่า

> *รัฐบุรุษของเราในกาลก่อนได้พยายามต้านทานการถูกกลืน โดยวิธีชักชวนให้จีนมาเป็นไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงใช้วิธีพระราชทานบรรดาศักดิ์...อานุภาพของวัฒนธรรมและขนบประเพณีไทยเคยช่วยชาติของเราเป็นอย่างดี ท่านผู้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เช่นนี้ ต้องนุ่งผ้าม่วงโจงกระเบนเข้าเฝ้า ...ท่านต้องทำบุญไหว้พระ...ต้องวางตัวเป็นไทย...กลายเป็นตระกูลสำคัญและทำงานเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ประเทศชาติ...*
>
> *...ฉะนั้นเมื่อ 50 ปีมาแล้ว ชาวจีนจึงมิได้คุมกันเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากไทย ตรงกันข้ามชนทั้งสองชาติได้สร้างสัมพันธ์ทางเชื้อสายและร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา*[24]

ในทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการสถานการณ์ได้เปลี่ยนไปแล้ว *"ในเวลานี้ถึงใครจะพยายามสมานสักเพียงใดก็ดี ความคิดอันเป็นปฏิปักษ์ระหว่างชาติ โดยเฉพาะจีนกับไทยยังมีอยู่เสมอ...ยิ่งเสรีนิยมเป็นลัทธิสนับสนุนการแข่งขันด้วยแล้ว ความคิดเป็นปฏิปักษ์ก็มีขึ้นทุกที"*[25] แต่ชาวจีนเป็นปัจจัยสำคัญในระบบเศรษฐกิจไทย ดังนั้น นอกจากการเปิดโอกาสให้ *"แปลงชาติ"* ซึ่งจะทำให้คนจีนที่แปลงชาติ *"ได้สิทธิเสรีภาพเหมือนคนไทย"* แล้ว ใน พ.ศ.2491 หลวงวิจิตรวาทการยังเสนอแนวทางในการที่จะกลืนคนจีนให้กลายเป็นคนไทยอย่างแนบเนียน นั่นก็คือวิธีการสหกรณ์ ซึ่งเป็นวิธีดึงเอาคนจีนไปทำการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ประมง เพราะ *"ถ้าจีนทุกคนเป็นพ่อค้าก็หมายถึงการที่ไทยจะต้องถูกไล่ไปอยู่ป่า"* ดังนั้น

---

[23] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 173.

[24] หลวงวิจิตรวาทการ, **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. พระนคร: มปพ., 2475. หน้า 176-189.

[25] เรื่องเดียวกัน, หน้า หน้า 190.

ต้องใช้วิธีการสหกรณ์ทุกอย่าง...ซึ่งจะต้องมีคนไทยเข้าร่วม...คนจีน...จะอยู่ในสภาพเดียวกับคนไทย...ซื้อด้วยกัน มีกำไรด้วยกัน ขาดทุนด้วยกัน ความรักใคร่เห็นอกเห็นใจกันย่อมจะมีขึ้นเป็นธรรมดา งานเกษตรกรรมจะจูงให้ชาวจีนคิดฝังรกรากอยู่ในประเทศไทย เพราะเกษตรกรย่อมรักแผ่นดิน รักประเทศที่ตนอาศัยมากกว่าพ่อค้าและกรรมกร...[26]

ในยุคเดียวกันกับหลวงวิจิตรวาทการ พระยาอนุมานราชธนมีบทบาทมากในการสร้างความรู้เพื่อให้ชาวจีนเต็มใจ *"กลายเป็นไทย"* ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุมานราชธนเขียน **เรื่องไทย-จีน** เพื่อแสดงให้เห็นว่าในอดีต ชาวจีนแต้จิ๋ว ไหหลำ กวางตุ้ง และแคะ เคยเป็นคนเชื้อชาติไทยมาก่อน แต่ได้ถูกชาติจีนกลืนชาติเมื่อหลายพันปีมาแล้ว ชาวจีนที่อพยพมาอยู่ในเมืองไทยจึงควรเต็มใจกลับมาเป็นคนไทยอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยังพยายามทำให้รัฐไทยและสังคมไทยเต็มใจยอมรับชาวจีนเป็นส่วนหนึ่งของ *"ประชาชาติไทย"* ด้วยการเน้นว่าคนไทยเป็น *"ชาติผสม"* และวัฒนธรรมไทยเป็น *"วัฒนธรรมผสม"* โดยที่พระยาอนุมานราชธนเองได้ประกาศอย่างตรงไปตรงมาว่าตนเองเป็นคน "ชาติผสม" ที่มีความรักต่อ *"ชาติไทย"* และ *"วัฒนธรรมไทย"* อย่างแท้จริง

ปัญญาชนสำคัญอีกคนหนึ่งที่พยายามทำให้จีนกลายเป็นไทย คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในทศวรรษ 2490 ในระยะต้นทศวรรษดังกล่าวนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต้องการดำรงตำแหน่งทางการเมืองด้วยการสนับสนุนของจอมพลป. อีกทั้งกระแสสังคมก็คล้อยตามคติเชื้อชาตินิยมอย่างมาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเน้นความเป็น *"ชาติไทย"* ในแง่ของ *"เชื้อชาติไทย"* ที่สืบสายเลือดกันมาแต่โบราณ เช่น ในนวนิยาย **สากก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น** อย่างไรก็ตามเมื่อถึงกลางทศวรรษเดียวกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตระหนักว่าจอมพล ป. มิได้มีอำนาจที่แท้จริงอยู่ในมืออีกแล้ว และพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 9 ก็ได้เสด็จกลับมาประทับในเมืองไทยเป็นการถาวรแล้ว ในขณะที่ปัญญาชนฝ่ายนิยมเจ้าได้นำเสนออุดมการณ์ *"แบบไทย"* อีกครั้งหนึ่งนับตั้งแต่ปีแรกที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง อุดมการณ์ *"แบบไทย"* นี้ให้ความสำคัญอย่างสูงแก่การปกครองแบบไทยและวัฒนธรรมไทยที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหัวใจ ว่าเป็นที่มาของระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า ในบรรยากาศเช่นนี้ ม.ร.ว.คึก

[26] หลวงวิจิตรวาทการ, **อนาคตของชาติ** ใน อนาคต พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: เขษมบรรณกิจ, 2502.หน้า 189-193.

ฤทธิ์จึงสนับสนุนจอมพล ป. น้อยลงเป็นลำดับ และหันไปสนับสนุนกลุ่มอำนาจที่ยกย่องสถาบันตามประเพณีแทน[27]

เพื่อทำให้ฐานทางอุดมการณ์ของฝ่ายจารีตนิยม-กษัตริย์นิยมแข็งแกร่งขึ้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เลือกสรรเอาแนวคิดเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเสนออีกครั้งหนึ่ง แต่ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเพื่อตอบสนองบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป พร้อมกันนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ตระหนักว่าชาวจีนในประเทศไทยจะไม่สามารถเดินทางกลับประเทศจีนได้อีกเนื่องจากการยึดครองประเทศจีนโดยพรรคคอมมิวนิสต์ **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์จึงเปลี่ยนมาเน้นเรื่อง *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจและทางวัฒนธรรมแทนการเน้นเชื้อชาติ พร้อมกับเน้น *"การกลายเป็นไทย"* ของชาวจีนไปพร้อมกัน** ทั้งนี้เพราะการสร้าง *"ความเป็นไทย"* ทางจิตใจและทางวัฒนธรรม นอกจากจะเปิดโอกาสให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์สามารถอิงตัวเองเข้ากับ *"ความเป็นไทย"* จนมีอำนาจทางปัญญาในฐานะผู้รอบรู้ในวัฒนธรรมไทยชั้นสูง พร้อมกับเลื่อนสถานะจาก *"เจ้าหางแถว"* ขึ้นมาเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดกับสถาบันหลักอันเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* แล้ว การทำให้ความเป็นสมาชิกของ *"ชาติไทย"* ขึ้นอยู่กับ *"ความเป็นไทย"* ในทางจิตใจและทางวัฒนธรรมยังเปิดโอกาสให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* ได้ง่าย และชาวจีนที่ *"กลายเป็นไทย"* โดยมีความเลื่อมใสในตัว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในฐานะของผู้รอบรู้ใน *"ความเป็นไทย"* นี้เองที่จะกลายมาเป็นฐานคะแนนเสียงให้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ในการเลือกตั้งที่จะมีขึ้นในภายหน้า

การเสนอแนวคิดเรื่อง *"กลายเป็นไทย"* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นได้ชัดเจนตั้งแต่ พ.ศ.2494-2495 ในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** นวนิยายเรื่องนี้สร้างให้พระเอกคือคุณเปรมเป็นจีน *"ลูกหลานพระยาโชฎึก"* ที่ได้ *"กลายเป็นไทย"* อย่างสมบูรณ์ คือมีความรักใน *"ความเป็นไทย"* อย่างลึกซึ้ง ความคิดเรื่อง *"กลายเป็นไทย"* นี้ ได้รับการเน้นอย่างเข้มข้นในปลายทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เพื่อเปลี่ยนนักศึกษาลูกจีนที่ขยายตัวขึ้นในสถาบันอุดมศึกษาให้ *"กลายเป็นไทย"* ซึ่งเห็นได้ชัดในการจัดตั้งคณะโขนธรรมศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ.2509 และการสอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยตั้งแต่ พ.ศ.2514 แม้แต่หนังสือ **โครงกระดูกในตู้** ซึ่งพิมพ์แจกในงานวันเกิด พ.ศ. 2514 ก็เน้น *"ความเป็นจีน"* ที่ *"กลายเป็นไทย"* ของบรรพบุรุษสกุลปราโมชไว้มาก โดยเล่าผ่านเรื่องราวของเจ้าจอมมารดาอำภาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พร้อมกับเน้นถึงการที่เจ้าจอมมารดาอำภาซึ่งเป็นบุตรสาวของมหาเศรษฐีชาวจีนให้การอุปถัมภ์ทางการเงินแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก นอกจากนี้หนังสือ **โครงกระดูกในตู้** ยังแสดงถึงการ *"กลายเป็นไทย"* ของบรรพบุรุษเชื้อสายอื่น ๆ ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

---

[27] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการนิยาม "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** รายงานการวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

เช่น เปอร์เซียและมอญ ซึ่งได้ *"กลายเป็นไทย"* ด้วยการเข้ารับราชการและยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของไทย

จะเห็นได้ว่า ชนชั้นนำของรัฐมีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะทำให้ชาวจีน *"กลายเป็นไทย"* การโจมตีชาวจีนอย่างรุนแรงในสื่อต่าง ๆ เป็นการโจมตีชาวจีนที่ *"ไม่กลายเป็นไทย"* ซึ่งในทางกลับกันก็คือความต้องการที่จะกดดันชาวจีนที่ยังไม่กลายเป็นไทย ให้เปลี่ยนตัวเองเป็นไทยโดยเร็วที่สุดนั่นเอง

ความสำเร็จในการสร้างมโนทัศน์ *"จีนที่กลายเป็นไทย"* ปรากฏให้เห็นชัดเจนในนวนิยาย เช่น เรื่อง **อยู่กับก๋ง** ของหยก บูรพา ดังมีผู้วิเคราะห์ไว้ว่า **อยู่กับก๋ง** เป็นวรรณกรรมจีนพลัดถิ่นที่เสนออัตลักษณ์โดยรวมของชาวจีนที่สอดคล้องกับวาทกรรม *"พึ่งพระบรมโพธิสมภาร"* ของพระมหากษัตริย์ไทยที่รัฐไทยสร้างขึ้นเพื่อผนวกรวมคนจีนให้เปลี่ยนแปลงเป็นคนไทย เมื่อนำนวนิยายเรื่องนี้ไปเปรียบเทียบกับวรรณกรรมจีนพลัดถิ่นประเทศอื่น จะพบความแตกต่างในแง่ที่ว่า **อยู่กับก๋ง** ไม่ให้คุณค่าแก่ความทรงจำที่ติดตัวมาจากแผ่นดินจีน ต่างกับวรรณกรรมจีนพลัดถิ่นยอดนิยมในประเทศตะวันตก เช่น ในสหรัฐอเมริกา ที่ใช้ความทรงจำนี้ในการสร้างอัตลักษณ์ของชาวจีนพลัดถิ่น รัฐไทยได้กำหนดให้ **อยู่กับก๋ง** เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาในวิชาภาษาไทย ทั้งยังถูกสร้างใหม่ในวัฒนธรรมประชานิยม ได้แก่ ภาพยนตร์และละครโทรทัศน์ เพื่อตอกย้ำความเป็น *"ชนกลุ่มน้อยตัวอย่าง"* ที่รัฐใช้เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ผนวกรวมชาติพันธุ์อื่น ๆ ให้สำนึกใน *"ความเป็นไทย"*[28]

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า นอกจากประเด็นเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางการเมืองแล้ว นโยบายยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์รวมทั้งความหลากหลายทางวัฒนธรรม ย่อมไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ในเวลาที่รัฐบาลพิจารณาเห็นว่าคนชาติพันธุ์อื่น โดยเฉพาะชาวจีนส่วนใหญ่ ยังคง *"มีใจเป็นจีน"* และมีความผูกพันกับประเทศจีนมากกว่าประเทศไทย และมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองภายใต้ความรู้สึกชาตินิยมจีน พร้อมกับส่งเงินมหาศาลออกจากประเทศไทย ต้องรอเวลาอีกหลายทศวรรษ คือจากหลังการเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนใน พ.ศ. 2518 และชาวจีนในประเทศไทยได้ *"กลายเป็นไทย"* ไปมากแล้ว และ *"คนไทยเชื้อสายจีน"* ได้กลายเป็นผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางแล้ว การยอมรับ *"ความเป็นจีน"* ในสังคมไทยจึงเกิดขึ้นอย่างเต็มที่ ในขณะที่อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ กลับยังไม่ถูกถือว่าเป็นสมาชิกที่เท่าเทียมกันใน *"ชาติไทย"* บางชาติพันธุ์ยังต้องพยายามหาทาง *"กลายเป็นไทย"* ต่อไป

---

[28] นัทธนัย ประสานนาม, "วรรณกรรมจีนพลัดถิ่นกับการผลิตซ้ำอุดมการณ์การผนวกรวมในบริบทสังคมไทย" **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่** 6 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (28-30 มีนาคม 2550).

และอีกบางชาติพันธุ์ก็ไม่ต้องการและ/หรือไม่สามารถจะ *"กลายเป็นไทย"* ได้ ซึ่งทำให้ถูกกีดกันและถูกเบียดขับให้เป็นคนชายขอบตลอดมา

ดังนั้น ถึงแม้ว่าในปัจจุบันคนไทยมีแนวโน้มที่จะยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมใน *"ชาติไทย"* มากขึ้นกว่าเดิม เพราะอย่างน้อยที่สุดความหลากหลายทางวัฒนธรรมก็เป็นประโยชน์ต่อธุรกิจการท่องเที่ยวอยู่มาก **แต่คนไทยส่วนใหญ่ยังมิได้ยอมรับความแตกต่างหลากหลายถึงระดับที่เห็นว่าทุกวัฒนธรรมมีสถานะเท่าเทียมกัน** การแบ่งชั้นทางวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้จินตนาการ *"ชาติไทย"* กระแสหลักยังคงห่างไกลจากการเป็น *"ประชาชาติไทย"* อย่างแท้จริง

สถานะของประชาชนและ "ชุมชนชาวบ้าน" ใน "ชาติไทย"

เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่ามโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลัก มิได้เป็น *"ชาติไทย"* ที่ประชาชนเป็นเจ้าของชาติ (หรือเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของรัฐชาติ) และมิใช่ *"ชาติไทย"* ที่คนทุกกลุ่มมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ *"ชุมชนชาวบ้าน"* ก็มิได้มีพื้นที่อยู่ใน *"ชาติไทย"* อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้มีที่มาอันซับซ้อน ซึ่งที่มาสำคัญประการหนึ่งก็คือจุดมุ่งหมายในการนิยาม *"ชาติไทย"* เพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่การรวมศูนย์อำนาจทางการเมือง การทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าวนี้อย่างชัดเจนมีความสำคัญ ในแง่ของการสร้างฐานความรู้สำหรับการปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่มีมิติของความเสมอภาคและภราดรภาพมากขึ้นในอนาคต

ก่อนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจรัฐในเขตชนบทยังเบาบาง ถึงแม้ว่าในรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา จะมีการขยายอำนาจรัฐออกไปอย่างกว้างขวางและเข้มข้นขึ้นกว่าเดิม เพื่อผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์ของชนชั้นนำ แต่ข้อจำกัดในด้านการคมนาคมและระบบราชการ ตลอดจนการที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ทำให้อำนาจรัฐยังไม่สามารถขยายออกไปสู่เขตชนบทได้อย่างเต็มที่ ต้องปล่อยให้คนในชนบทมี *"ชุมชน"* ของตนเอง ที่เป็นอิสระจากรัฐค่อนข้างมาก โดยที่แต่ละ *"ชุมชน"* มีระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ผูกพันกับ *"ชุมชน"* อื่น ๆ ในท้องถิ่นเดียวกัน มากกว่าจะผูกพันกับส่วนกลาง และมีอำนาจใน *"ชุมชน"* และ *"ท้องถิ่น"* หลายระดับที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรตลอดจนจัดการกับความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

การรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จะบรรลุความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถลดความผูกพันระหว่างประชาชนกับ *"ชุมชน"* และ *"ท้องถิ่น"* ให้มากที่สุด ในขณะเดียวกันก็

ทำให้ประชาชนผูกพันกับระบบราชการมากขึ้น และเปลี่ยนความจงรักภักดีของประชาชนที่เคยมีต่อ *"ชุมชน"* และ *"ท้องถิ่น"* ตลอดจนต่อผู้นำตามประเพณีใน *"ชุมชน"* และ *"ท้องถิ่น"* ของตน มาสู่พระมหากษัตริย์แทน ดังนั้น **ปัญญาชนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงไม่อาจเน้นความสำคัญของ *"ชุมชน"* และ *"ท้องถิ่น"* ใน *"ชาติไทย"* ได้เลย**

เป็นที่น่าสังเกตว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิยาม *"เมืองไทย"* ที่ประกอบขึ้นด้วยคนหลายชั้น แต่การสร้างความสำนึกทางอัตลักษณ์ให้แก่คนใน *"เมืองไทย"* เป็นความสำนึกในฐานะของปัจเจกบุคคล ซึ่งจะตระหนักว่าตนเป็นคนใน *"ชั้น"* ใด จนสามารถปฏิบัติหน้าที่และประพฤติตนตามสถานะทางสังคมได้อย่างถูกต้อง มิใช่การสร้างอัตลักษณ์ให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในแต่ละ *"ชั้น"* แต่อย่างใด แม้ว่าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงสร้างอัตลักษณ์ของเจ้า, ข้าราชการ, พ่อค้า, พระสงฆ์ และราษฎร แต่มิได้ทรงสร้างความสำนึกในความเป็น *"ชุมชน"* ของคนแต่ละชั้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์กับ *"ชาติ"* หรือ *"เมืองไทย"* เป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล และระหว่างปัจเจกบุคคลกับ *"ชาติ"* แม้แต่ความเป็นญาติ พระองค์ก็ทรงเน้นเฉพาะความเป็นญาติในหมู่ชนชั้นสูง มิได้ให้ความสำคัญแก่ความเป็นญาติในระดับราษฎร หน่วยสังคมที่กระทรวงมหาดไทยติดต่อสัมพันธ์ด้วยเป็นหน่วยระดับ *"ครอบครัว"* และเป็นครอบครัวเดี่ยว มิใช่ครอบครัวขยาย *"ชุมชนเครือญาติ"* จึงไม่มีพื้นที่อยู่ในชุมชน *"ชาติไทย"* เช่นเดียวกันกับ *"ชุมชนชาวบ้าน"*

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น *"ชาติไทย"* ที่เป็นชาติของ *"ชนชาติไทย"* (หรือ *"ชาติ"* ของคน *"เชื้อชาติไทย"* ในความหมายที่เป็นกลุ่มคนซึ่งมีวัฒนธรรมเดียวกันและสืบเชื้อสายกันมา) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิได้ทรงเน้น *"ชาติไทย"* ที่เป็นชาติของชนชาติไทยเท่านั้น แม้ว่าจะทรงเน้นว่า *"เมืองไทย"* มีชนชาติไทยเป็นใหญ่ แต่ *"เมืองไทย"* มีชนชาติอื่น ๆ อีกหลายชนชาติ โดยที่ชนชาติไทยไม่เบียดเบียนชนชาติต่าง ๆ เหล่านั้น อีกทั้งชนชาติไทยยังมีความฉลาดในการประสานประโยชน์อีกด้วย[29]

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น *"ชาติไทย"* ที่เป็นของคนไทย แต่พระองค์ทรงยอมรับ *"การกลายเป็นไทย"* ไปพร้อมกัน ทรงตรา *"พระราชบัญญัติแปลงสัญชาติ"* ใน พ.ศ.2454 แล้วทรงย้ำว่าการแปลงสัญชาติมิได้ทำให้ใครกลายเป็นไทยอย่างแท้จริง ผู้ที่กลายเป็นไทยอย่างแท้จริงนั้นอย่างน้อยที่สุดจะต้องพูดภาษาไทยในชีวิตประจำวัน และต้องมีความจงรักภักดีต่อ

---

[29] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**.

พระมหากษัตริย์ โดยที่คุณสมบัติในประการหลังนี้เป็นคุณสมบัติอันสำคัญที่สุดสำหรับผู้ที่เป็นสมาชิกของชาติไทย

อนึ่ง เพื่อสร้างความภาคภูมิใจใน *"ชาติไทย"* ซึ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ในจินตนาการของคนทั้งหลาย และเพื่อให้คนทั้งหลายสามารถเสียสละเพื่อชาติไทย มีความพยายามอย่างต่อเนื่องของปัญญาชนภาครัฐในการเน้นความเป็นชาติเก่าแก่ที่เจริญรุ่งเรือง และคนไทยมีคุณสมบัติต่าง ๆ ที่ทำให้สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ซึ่งนำมาสู่แนวความคิด *"เมืองไทยนี้ดี"* ที่กลายเป็นโลกทัศน์ของคนไทยและมีอิทธิพลต่อวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง

ในการเลือกสรรคุณลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อเน้นว่าเป็นองค์ประกอบของ *"ความเป็นไทย"* ที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ปัญญาชนภาครัฐมิได้มองหาคุณลักษณ์ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชาวบ้านหรือในวัฒนธรรมชุมชน เพราะมุ่งเน้น *"ภูมิธรรม"* ที่จะทำให้ *"ชาติไทย"* มีความศิวิไลซ์ทัดเทียมกันหรือเหนือกว่าชาติตะวันตก ตลอดจนเน้น *"ภูมิธรรม"* ที่จะทำให้คนไทยเกิดความภาคภูมิใจใน *"ชาติไทย"* และเกิดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มิใช่ *"ภูมิปัญญาชาวบ้าน"* ที่จะเอื้อให้ชาวบ้านมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองหรือมีความสัมพันธ์ทางสังคมในทางช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังนั้น ความรู้ที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่สร้างขึ้นจึงมิได้ทำให้ *"วัฒนธรรมชาวบ้าน"* หรือ *"วัฒนธรรมชุมชน"* มีพื้นที่อยู่ใน *"ความเป็นไทย"* เว้นแต่ผลงานของพระยาอนุมานราชธนซึ่งพยายามแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมชาวบ้านทำให้ *"ชนบทนี้ดี"* และวัฒนธรรมชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย แต่พระยาอนุมานราชธนก็เน้นว่าชาวบ้านมีปัญญาน้อยและเน้นให้คนไทยยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งทำให้สังคมและวัฒนธรรมชาวบ้านยังคงมีสาถานะต่ำสุดใน *"ชาติไทย"* นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมใน *"ชาติไทย"* แต่ก็เป็นความหลากหลายที่ไม่เสมอภาค ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับชาวบ้านที่พระยาอนุมานราชธนสร้างขึ้นจึงมิได้เปลี่ยนสถานภาพของชาวบ้านและชุมชนของชาวบ้านใน *"ชาติไทย"* แต่อย่างใด

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 หลวงวิจิตรวาทการได้เสนอแนวความคิดในการแก้ปัญหาความยากจนของราษฎร ว่าควรมีการจัดตั้งสหกรณ์ของเกษตรกรและจัดตั้งสมาคมอาชีพของช่างฝีมือและผู้ประกอบอาชีพอิสระต่าง ๆ เช่นผู้ขับรถรับจ้าง แนวความคิดเกี่ยวกับสหกรณ์ที่หลวงวิจิตรวาทการเสนอ มิได้ปรากฏความคิดที่ให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมชาวบ้านหรือวัฒนธรรมชุมชนเพื่อเป็นฐานสำหรับการร่วมมือกันหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งนี้ก็เพราะการจัดตั้งเป็นสหกรณ์และสมาคมอาชีพนี้มิได้มีจุดมุ่งหมายให้เกิดเป็น *"ชุมชน"* เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ ปัจจัยการผลิตที่นำมารวมกันในสหกรณ์หรือสมาคมวิชาชีพหนึ่ง ๆ ยังคงเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกบุคคลอย่าง

สมบูรณ์ การจัดตั้งเป็นสหกรณ์และสมาคมวิชาชีพมีขึ้นเพื่อให้สะดวกแก่การที่รัฐบาลจะเข้าไปให้ความช่วยเหลือแก่ราษฎรเท่านั้น เพราะหากไม่มีการรวมตัวกันเป็นสหกรณ์หรือสมาคมอาชีพ ก็เป็นการยากที่รัฐบาลจะเข้าไปช่วยเหลือราษฎรเป็นคน ๆ ไป[30]

สำหรับสถานะของราษฎรแต่ละคนในชาติ นับตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา ปัญญาชนที่มีบทบาทในการสถาปนาความคิด *"ชาติไทย"* กระแสหลัก ล้วนแต่เห็นว่าราษฎรยังคงขาดการศึกษาและขาดประสบการณ์ในการปกครองตนเอง จึงควรอยู่ภายใต้การนำของผู้นำแห่งชาติอย่างสมบูรณ์ โดยแต่ละคนต้องทำหน้าที่ของตนเอง ไม่เอิบเอื้อมก้าวก่ายหน้าที่ของผู้อื่น ต้องสามัคคีกัน ต้องเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อความมั่นคงและความวัฒนาถาวรของ *"ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์"* ตลอดไป

จนกระทั่งในปี พ.ศ.2531 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังคงเน้นว่า **ราษฎรไทยตกอยู่ในวัฏจักร *"โง่- จน-เจ็บ"* โดยที่ทั้งสามส่วนนี้เป็นปัจจยาการต่อกัน**[31] ในมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลักราษฎรจึงอยู่ในสถานะต่ำต้อย เป็นผู้คอยรับความเอื้ออาทรจากผู้นำแห่งชาติตลอดมา ทั้งนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้มีบทบาทอย่างมากระหว่างทศวรรษ 2500-2510 ในการสถาปนาแนวความคิดเรื่อง *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งผู้นำเป็นผู้เสียสละความสุขส่วนตัวมาทำงานเพื่อบ้านเมือง ทำการปกครองด้วยอำนาจเด็ดขาดสูงสุด แต่กอปรไปด้วยคุณธรรมที่มาจากการนับถือพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเมตตาเอื้ออาทรต่อคนในชาติ นอกจากนี้ศาสนาพุทธยังทำให้ชนชั้นสูงมีความเมตตากรุณาต่อคนชั้นต่ำ ส่งผลให้รัฐไทยเป็นรัฐที่เมตตาและสังคมไทยก็เป็นสังคมที่เมตตา[32] การครอบงำของมโนทัศน์เกี่ยวกับการปกครองแบบไทยและลักษณะพิเศษของสังคมไทยดังกล่าวนี้ ทำให้คนไทยเห็นว่า *"สังคมที่ไม่มีการเมือง"* เป็นสังคมที่ดี และมองว่าประชาชนใน *"ชาติไทย"* ไม่พึงยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่ควรรอคอยความเมตตาเอื้ออาทรจากผู้ปกครองรัฐด้วยความอดทน[33]

---

[30] สายชล สัตยานุรักษ์, **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. หน้า 84-98.

[31] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **ขุนช้างขุนแผนฉบับบอ่านใหม่** กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2543. หน้า 120.

[32] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช รายงานการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

[33] เรื่องเดียวกัน.

"ความจริง" ที่ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" สร้าง

เมื่อความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังจนเข้าไปอยู่ในจินตนาการของคนไทยทั่วไปแล้ว ก็ได้ทำให้คนไทยทั่วไปเชื่อว่า *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เป็น *"ความจริง"* ตามธรรมชาติ ที่ไม่ผันแปร และหาก *"ชาติไทย"* ไม่เสียเอกราช *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ก็จะอยู่คู่คนไทยตลอดไป ความเชื่อเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่มาจากการนิยามของปัญญาชนกระแสหลัก จึงก่อให้เกิด *"ผล"* บางประการตามมา **และ*"ผล"* อันเกิดจากความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* นี้เอง ที่เรียกในที่นี้ว่า *"ความจริง"* ที่ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* สร้าง**

"ผล" อันเกิดจากความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* มีอยู่มาก แต่ในที่นี้จะนำมาวิเคราะห์เพียงสองประการ ที่เห็นว่ามีความสำคัญเป็นพิเศษ คือการเกิด *"โครงสร้างความรุนแรง"* และการที่คนไทยมี *"สังคมที่ไม่มีการเมือง"* เป็นอุดมคติ อันทำให้เกิด *"ความเงียบทางการเมือง"*

โครงสร้างความรุนแรง

การครอบงำของมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ได้ก่อให้เกิด *"โครงสร้างของความรุนแรง"* ที่มีผลกระทบต่อประชาชนโดยทางอ้อมอีกหลายประการด้วยกัน อาจสรุปได้ดังนี้

ประการแรก *"ชาติไทย"* ที่เน้นคุณสมบัติในด้าน *"เชื้อชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปพร้อมกัน ด้านหนึ่งเป็นการกีดกันและเบียดขับประชาชน *"เชื้อชาติ"* อื่น หรือ *"ชาติพันธุ์"* อื่น ที่ถือกำเนิดและมีชีวิตอยู่ในประเทศให้กลายเป็น *"คนชายขอบ"* ทำให้คนเหล่านั้น (ซึ่งหลายกลุ่มอาศัยอยู่ในประเทศมาก่อนคน *"เชื้อชาติไทย"* เสียอีก) ไม่มีสิทธิ เสรีภาพ และอำนาจเท่าเทียมกันกับคน *"เชื้อชาติไทย"* อีกด้านหนึ่งเป็นการกดดันและบังคับให้คน *"เชื้อชาติ"* อื่น หรือ *"ชาติพันธุ์"* อื่นต้องกลายเป็นไทย ซึ่งเป็นปัญหาทั้งในแง่ที่คนบางกลุ่มไม่ต้องการจะ *"กลายเป็นไทย"* ตามคำนิยามของชนชั้นสูง (เช่น ชาวมลายูมุสลิม) และคนบางกลุ่มต้องการ *"กลายเป็นไทย"* แต่มีเงื่อนไขแวดล้อมที่ทำให้ไม่สามารถ *"กลายเป็นไทย"* ได้อย่างสมบูรณ์ (เช่น คนลาวกับชาวเขาที่ไม่มีทุนรอนเพียงพอที่จะเข้ารับการศึกษาระดับสูงพอที่จะอ่าน เขียน และพูดภาษาไทยได้อย่างถูกต้อง หรือไม่สามารถเข้าถึงศิลปะไทยชั้นสูงได้ เป็นต้น) ยิ่งไปกว่านั้น แม้แต่คนที่ *"กลายเป็นไทย"* ทางจิตใจหรือทางวัฒนธรรมแล้ว แต่การที่มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลักยังคงให้ความสำคัญแก่ *"เชื้อชาติไทย"* ก็ทำให้มีกลุ่มคนที่มี

ลักษณะทางกายภาพแตกต่างจากคนไทยทั่วไปไม่สามารถจะ *"กลายเป็นไทย"* ได้อย่างแท้จริง ส่วนใหญ่แล้วต้องตกอยู่ในพื้นที่ชายขอบของ *"ชาติไทย"* ตลอดมา ซึ่งแน่นอนว่าคนที่ไม่มี *"เชื้อชาติไทย"* หรือไม่สามารถ *"กลายเป็นไทย"* เหล่านี้ ย่อมจะมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรของรัฐได้ไม่เท่าเทียมกับคนกลุ่มอื่นใน *"ชาติไทย"*

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อมองอัตลักษณ์ไทยในแง่ *"เชื้อชาติ"* และ *"ความเป็นไทย"* จะเห็นได้ว่าในระยะสองทศวรรษที่ผ่านมา ชาวจีนซึ่งมีความแตกต่างกับคนไทยน้อยกว่าชาวมุสลิมและชาวเขา และมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยมากกว่า พร้อมกับสามารถกุมอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองเอาไว้ในมือได้สำเร็จ เป็นกลุ่มที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการ *"กลายเป็นไทย"* ในขณะที่ยังสามารถจะรักษาและแสดง *"ความเป็นจีน"* ในบางด้านออกมาสู่การรับรู้และการยกย่องของสังคมไปพร้อมกัน เห็นได้ชัดว่าประเด็นเรื่องอัตลักษณ์มีปฏิสัมพันธ์กับอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง สื่อมวลชนไทยยังมิได้ตระหนักในเรื่องนี้อย่างเพียงพอ จึงมักเสนอข่าวเกี่ยวกับคนที่ *"ยังไม่กลายเป็นไทย"* โดยเฉพาะชาวมลายูมุสลิมและชาวเขาชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้มีอัตลักษณ์เป็นคนร้าย ที่คอยทำลายความเป็นระเบียบ, ความสงบสุข และความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ เปิดโอกาสให้มีการใช้ความรุนแรงต่อคนที่ *"ยังไม่กลายเป็นไทย"* อยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงต่อร่างกายหรือต่อจิตใจ

ประการที่สอง เมื่อมีการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* โดยเน้นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* และเน้นว่า *"ความเป็นไทย"* (เช่น การปกครองแบบไทย พุทธศาสนา ศิลปะไทย ฯลฯ) เป็นปัจจัยที่ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ด้านหนึ่งทำให้ *"ความเป็นอื่น"* หรือ *"วัฒนธรรมที่ไม่ใช่ไทย"* ของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไม่มีพื้นที่อยู่ใน *"ชาติไทย"* และเป็นการบีบบังคับหรือกดดันให้ประชาชนทุกชาติพันธุ์ต้อง *"กลายเป็นไทย"*

รัฐและสังคมไทยมิได้ตระหนักว่าคนทุกชาติพันธุ์มีวัฒนธรรมแตกต่างออกไป จึงมีวิธีคิดหรือมุมมองเกี่ยวกับ *"ความจริง ความดี ความงาม"* เป็นของตนเอง แต่ *"ชาติไทย"* ไม่มีพื้นที่ให้แก่วิธีคิดและมุมมองของคนเหล่านี้ แต่ได้เบียดขับ *"ความจริง ความดี ความงาม"* ในทัศนะของคนชาติพันธุ์อื่นในรัฐและสังคมไทยให้กลายเป็นชายขอบ หรือ *"ไม่ใช่ไทย"* ผู้กุมอำนาจรัฐซึ่งใช้อำนาจในการกระจายทรัพยากรไม่เคยคำนึงว่าอะไรคือ *"ความรู้"* หรือ *"ความจริง"* ที่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้ความสำคัญ อะไรคือชีวิตและสังคมที่ *"ดี"* ที่คนเหล่านี้ปรารถนา อะไรคือ *"ความงาม"* อันมอบความอิ่มเอมใจให้แก่คนเหล่านี้ ยิ่งไปกว่านั้นคนเหล่านี้ยังถูกกดดันให้เปลี่ยนวิธีคิดและมุมมองของตนต่อ *"ความจริง ความดี และความงาม"* ซึ่งทำให้มีทั้งความรู้สึกแปลกแยกและดูถูกเหยียดหยามตนเอง พร้อมกับมีความทุกข์อันเนื่องมาจากการถูกคนที่มีวิธีคิดและมุมมอง *"แบบไทย"*เหยียดหยาม โดยที่การเหยียดหยามจากคน

ที่มีวิธีคิดและมุมมอง *"แบบไทย"* นี้ ได้ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์จำนวนมากต้องกลายเป็นกลุ่มคนที่เสียเปรียบและด้อยโอกาสในทุกทาง

อนึ่ง การที่มโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ได้รับการผลิตซ้ำในหลากหลายรูปแบบ รวมทั้งในแบบเรียนเรียนทุกระดับ[34] ทำให้กลายเป็นโลกทัศน์ของคนไทย และมีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิธีคิดและมุมมองของคนไทยต่อสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งต่อการที่คนไทยมีความคิดว่ารัฐไทยเป็นรัฐที่เมตตาและสังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา โลกทัศน์เช่นนี้ทำให้ไม่ยอมรับความขัดแย้งและความไม่เป็นธรรมที่มีอยู่ในรัฐหรือในสังคมไทยอันเนื่องมาจากโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม และทำให้คนไทยมองเห็น *"สังคมที่ไม่มีการเมือง"* เป็นอุดมคติ และคิดว่าประชาชนคือผู้รอรับความเมตตาเอื้ออาทรจากผู้ปกครอง มิใช่ผู้มีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองและการบริการอย่างเป็นธรรมจากรัฐ และมิใช่ผู้ที่สงวนสิทธิและเสรีภาพตามธรรมชาติของตนโดยที่รัฐไม่มีสิทธิจะละเมิด เว้นแต่จะได้พิสูจน์อย่างแน่ชัดว่าการกระทำของประชาชนเป็นการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น หรือจะเป็นอันตรายต่อส่วนรวม

เห็นได้ชัดว่าโลกทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ไม่เปิดโอกาสให้ผู้เสียเปรียบหรือผู้ด้อยโอกาสสามารถเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิหรือทำการต่อรองให้ตนได้รับความเป็นธรรม ไม่ว่าจะประสบกับความเดือดร้อนมากมายสักเพียงใด การเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของชาวบ้านมักจะถูกมองว่ามี *"มือที่สาม"* คอยยุยง[35] และถูกมองว่าเป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัว สร้างความวุ่นวาย ทำลายความเป็นระเบียบความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ ส่งผลให้ผู้กุมอำนาจรัฐมีความชอบธรรมที่จะใช้ความรุนแรงเข้าปราบปราม และสังคมไทยก็จะยอมรับการใช้ความรุนแรงโดยดุษณี ไม่ว่าการปราบปราม *"ผู้ก่อความไม่สงบ"* หรือ *"ผู้เป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ"* นั้น จะเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างร้ายแรงเพียงใดก็ตาม

ที่สำคัญ *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการเน้นในช่วงเวลาราวหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้หล่อหลอมให้คนไทยมีจิตใจและวัฒนธรรมที่ยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ในมือของผู้นำแห่งชาติ ดังนั้น คนไทยจึงยอมรับโดยเห็นว่า

---

[34] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา" ใน **ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2538. หน้า 47-88.

[35] โปรดดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **ความจริงและการปฏิบัติต่อความจริง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนภายใต้วัฒนธรรมมือที่สาม** รายงานการวิจัยโครงการความจริงและการจัดการความจริง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

ถูกต้องเหมาะสมแล้วที่คนส่วนน้อยจะมีอภิสิทธิ์ ในขณะที่คนส่วนใหญ่หรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะถูกรอนสิทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ถูกมองว่าเป็นศัตรูหรือเป็นอันตรายต่อชาติไทย จะถูกรอนสิทธิ์เป็นอย่างมาก โดยที่คนไทยส่วนใหญ่มิได้เห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เช่น กรณีที่คนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ถูกรอนสิทธิ์จากการประกาศกฎอัยการศึก เป็นต้น

นอกจากนี้ *"การปกครองแบบไทย"* ได้ให้อำนาจแก่ผู้นำไว้อย่างสูง ไม่ว่าจะเป็นการปกครองแบบ *"เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย"* ซึ่งถือว่าความคิดของผู้นำย่อมสะท้อนมติมหาชนเสมอ หรือการปกครองระบอบ *"ประชาธิปไตยแบบไทย"* ที่ไม่ต้องมีรัฐธรรมนูญและไม่ต้องมีการถ่วงดุลอำนาจ หรือ *"การปกครองแบบไทย"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยาม ซึ่งเน้นให้ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดโดยไม่ต้องมีการควบคุมตรวจสอบ โดยอธิบายว่าศาสนาพุทธได้ทำให้ผู้นำแบบไทยมีคุณธรรมประจำใจอยู่แล้ว ความคิดเหล่านี้แม้ว่าได้รับการเน้นต่างยุคต่างสมัยกัน แต่ทุกความคิดมีอิทธิพลต่อการรับรู้ของคนไทยเกี่ยวกับคุณความดีของ *"การปกครองแบบไทย"* และของ *"ผู้นำแบบไทย"* ส่งผลให้ผู้นำสามารถใช้อำนาจเผด็จการกำหนดนโยบายและโครงการต่าง ๆ *"เพื่อประโยชน์ของชาติ"* ได้ตามที่ผู้นำเห็นสมควร ก่อให้เกิดนโยบายและโครงการต่าง ๆ ที่ส่งเกิดผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ เป็นต้นว่า แผนพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุล อันทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรและการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง ฯลฯ

ประการที่สาม มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ไม่ให้ความสำคัญแก่ประชาชนและชุมชนในฐานะเจ้าของชาติ นอกจากการเน้นว่าประชาชนต้องเสียสละความสุขและผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าของชาติ รัฐชาติไทยจึงมิได้ประกันสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในฐานะปัจเจกบุคคล และมิได้รับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลและจัดการทรัพยากรตลอดจนศิลปวัฒนธรรมของตน แม้จะมีรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ.2540 ที่มีบทบัญญัติรับรองและค้ำประกันสิทธิดังกล่าว แต่ก็ไม่มีพลังทางสังคมที่เข้มแข็งในการผลักดันให้เกิดผลขึ้นจริงในทางปฏิบัติ ดังนั้น ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภูมิปัญญาหรือความรู้ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมของชาวบ้าน จึงถูกแย่งชิงโดยรัฐและกลุ่มทุน รวมทั้งนายทุนน้อยในหมู่บ้านหรือท้องถิ่น โดยที่ชาวบ้านไม่มีอำนาจตามกฎหมายที่จะจัดการแก้ไขปัญหา ต้องพึ่งพาอำนาจจากภายนอกในการเคลื่อนไหวกดดันให้เกิดผลตามที่ต้องการ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจรัฐ, นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ฯลฯ[36] ทำให้ชีวิตของชาวบ้านขาดความมั่นคงและต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้นเรื่อย ๆ

---

[36] โปรดดู วิเชิด ทวีกุล, "การเมืองภาคประชาชน : การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ พ.ศ.2530-2547" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

ในการผลิตซ้ำมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เพื่อปลูกฝังให้อยู่ในจินตนาการของ *"คนไทย"* ปัญญาชนของรัฐเน้นอยู่เสมอว่าชาวบ้านตกอยู่ในวัฏจักร *"โง่ จน เจ็บ"* ไม่เคยสร้างมโนทัศน์ว่าชาวบ้านมี *"ชุมชน"* ซึ่งมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรและมีศักยภาพในการสั่งสมภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาชีวิตและปัญหาในชุมชน แม้ว่า *"การเมือง"* ในชุมชนชาวบ้านจะเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน[37] ซึ่งแสดงว่าชาวบ้านมิได้ขาดประสบการณ์ทางการเมืองจนกระทั่งต้องรอคอยแต่ความเมตตากรุณาจากรัฐ แต่ปัญญาชนของรัฐจะเน้นอยู่เสมอว่าชาวบ้านยังขาดการศึกษา ไม่สามารถจะปกครองตนเองได้อย่างแท้จริง เพื่อเป็นเหตุผลสำหรับการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลางสืบไป ทำให้การกระจายอำนาจและการยอมรับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของภาคประชาชนอย่างแท้จริงเกิดขึ้นได้ยาก

เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะสามทศวรรษที่ผ่านมา นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนแนววัฒนธรรมชุมชน ได้ให้ความสำคัญแก่ *"ชุมชน"* ในฐานะที่เป็นหัวใจของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* อย่างไรก็ตามการมองชุมชนชาวบ้านยังคงอยู่ในกรอบมโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ดังนั้น จึงเสนอภาพชุมชนชาวบ้านที่ *"ไม่มีการเมือง"* เช่นเดียวกัน ภาพเช่นนี้อาจจะใกล้เคียงความจริงในช่วงเวลาที่กลไกอำนาจรัฐและระบบเศรษฐกิจทุนนิยมยังไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวบ้านมากนัก ซึ่งทำให้ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรไม่เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นไม่มาก แต่ในระยะหลังมีการแตกตัวทางชนชั้นในหมู่บ้านซึ่งทำให้การแย่งชิงทรัพยากรขยายตัวกว้างขวางและทวีความรุนแรงขึ้น ทั้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน และระหว่างชาวบ้านกับนายทุนจากภายนอก *"การเมือง"* จึงเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เป็นช่องทางให้การจัดการทรัพยากรมีความเป็นธรรมมากขึ้น[38]

อย่างไรก็ตาม ในมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ยังคงมองว่าการเมืองเป็นเรื่องไม่ดี ถ้า *"ไม่มีการเมือง"* หรือ *"การเมืองนิ่ง"* ผู้นำก็จะมีเวลามากขึ้นในการแก้ปัญหาและการพัฒนาชาติ ทั้งนี้เพราะมองการเมืองในความหมายแคบ คือหมายถึงการแย่งชิงอำนาจ ไม่ได้มองว่าเป็นการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจเพื่อการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านจึงยังคงถูกกีดกันออกจาก *"การเมือง"* ไม่สามารถเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ อันพึงมีพึงได้ พร้อมกันนั้นมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ยังเน้นว่ารัฐไทยและสังคมไทยมีความเมตตา มองความขัดแย้งและความตึงเครียดว่าเป็นความแตกแยกและการแตกสามัคคี แทนที่จะมองว่าเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่จะต้องเกิดขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องมีเวทีที่เป็นกลางและเป็นธรรมสำหรับการแก้ปัญหาอย่างยุติธรรม แม้แต่

---

[37] เรื่องเดียวกัน.

[38] เรื่องเดียวกัน.

การเคลื่อนไหวโดยสงบของชาวบ้านก็มิได้ถูกมองว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมของประชาชน แต่ถูกมองว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการสร้างความปั่นป่วนวุ่นวายเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ส่วนตัว ทางที่ดีแล้วชาวบ้านควรจะยอมเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อชาติ หากมีปัญหาเกิดขึ้นก็ควรอดทนรอคอยความเมตตาเอื้ออาทรจากรัฐและสังคม เมื่อเป็นเช่นนี้การผูกขาดอำนาจของผู้นำแห่งชาติ โดยไม่ดำเนินการกระจายอำนาจตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ จึงยังคงดำรงอยู่อย่างชอบธรรมสืบมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่ *"ชุมชน"* รูปแบบต่าง ๆ ของชาวบ้านอ่อนพลังลงไปเรื่อย ๆ

ประการที่สี่ มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* กระแสหลักทำให้คนไทยจินตนาการถึง *"ชาติ"* ที่ประกอบขึ้นด้วยคนหลายชั้น ความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างคนชั้นต่าง ๆ คือความสัมพันธ์แบบรู้ที่ต่ำที่สูง การเข้าถึง *"ความเป็นไทย"* ในทางวัฒนธรรม เช่น ภาษาไทย มารยาทไทย ศิลปะไทย ฯลฯ หมายถึงการมีจิตใจและมีพฤติกรรมที่รู้ที่ต่ำที่สูง สามารถประพฤติปฏิบัติตนถูกต้องตามแบบแผนหรือขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้น *"คนไทย"* ไม่ได้รับสิทธิที่จะมีทางเลือกอื่น นอกจากการคิดและกระทำในกรอบของ *"ความเป็นไทย"* อันดีงาม การมองหาทางเลือกใหม่ ๆ ให้แก่ชีวิตและสังคมจะถูกมองว่าเป็นกบฏ มิใช่เป็นสิทธิอันชอบธรรมที่รัฐและสังคมหรือคนอื่น ๆ จะต้องเคารพ ผลก็คือ คนไทยและสังคมไทยไม่มีทางเลือกมากนัก แม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการจะกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ว่าเพื่อให้นักเรียนคิดเป็น แต่นักเรียนยังคงถูกสอนให้คิดอยู่ในกรอบ *"เมืองไทยนี้ดี"* ไม่มีสิทธิคิดเป็นอย่างอื่น และต้องยอมรับความสัมพันธ์ในเชิงสูง-ต่ำระหว่างครูกับนักเรียน ซึ่งหมายความว่าสิ่งที่ครูคิดย่อมถูกเสมอ ส่วนในวงวิชาการมนุษยศาสตร์แม้ว่าจะเริ่มพูดถึงการเสริมสร้างพลังทางปัญญาด้วยการวิจารณ์ศิลปะ แต่นักวิชาการหลายคนก็ยังคงหลีกเลี่ยงที่จะศึกษาถึงการครอบงำทางความคิดและความขัดแย้งระหว่างคนที่อยู่ในสถานภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองต่างกัน สังคมไทยและคนไทยจึงไม่รู้จักตัวเองอย่างแท้จริง และไม่อาจมองเห็นปัญหาเชิงโครงสร้างทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมได้เลย ปล่อยให้โครงสร้างที่เป็นอยู่ทำร้าย *"คนไทย"* และสังคมไทยอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ไม่ว่าจะเป็นการเมืองที่ผู้นำสามารถผูกขาดอำนาจโดยปราศจากการควบคุมตรวจสอบ เศรษฐกิจที่ถูกกำหนดโดยอำนาจทางการเมืองซึ่งทำให้เต็มไปด้วยผลประโยชน์ทับซ้อนและความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรและการกระจายรายได้ และวัฒนธรรมที่จรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เสมอภาค โดยที่เงินและการบริโภคมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ในการกำหนดสถานภาพของคนในสังคมไทย จนคนไทยไม่มีทางเลือกในชีวิตนอกจากจะต้องพยายามหาเงินให้ได้มากที่สุด ส่วนสังคมไทยก็ไม่มีทางเลือกในการแก้ไขปัญหา นอกจากการฟื้นฟู *"ความเป็นไทย"* ซึ่งเมื่อบริบททางเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไปมากแล้ว การฟื้นฟู *"ความเป็นไทย"* ก็ทำได้ยากขึ้น และแม้ว่าจะฟื้นฟูได้

สำเร็จ แต่ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ก็แคบเกินกว่าจะตอบสนองต่อความซับซ้อนและความหลากหลายของสถานการณ์หรือปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

สังคมที่ไม่มีทางเลือก จึงเป็นสังคมที่ต้องใช้อำนาจและความรุนแรงในการแก้ปัญหา อย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ และหสเพื่อทำลายโครงสร้างของความรุนแรง การนิยามความหมายใหม่แก่ *"ชาติไทย"* และ "ความเป็นไทย" ก็เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน

"สังคมที่ไม่มีการเมือง" และ"ความเงียบทางการเมือง"

จากอิทธิพลของ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนในอดีตนิยาม และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้มีพลังแข็งแกร่งยิ่งขึ้น ได้ทำให้เกิด *"ความจริง"* อันสำคัญขึ้นมาในสังคมไทย นั่นก็คือ ทำให้คนไทยมีวิธีคิดที่ว่า **"สังคมที่ไม่มีการเมือง"** เป็นสังคมที่ดี และจากการที่คนไทยยึดมั่นใน *"ความเป็นไทย"* นี้ ยังทำให้เกิด **"ความเงียบทางการเมือง"** เป็นเวลานาน จนกล่าวได้ว่า *"ความเป็นไทย"* ทำให้ระบอบการเมืองแบบเผด็จการมีความมั่นคงอย่างมาก

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้คนไทยมอง *"การเมือง"* ในความหมายแคบ คือเห็นว่าเป็นเรื่องของการแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์ ซึ่งก่อให้เกิดผลร้ายต่าง ๆ ตามมา ผู้นำที่เป็นนักการเมืองก็คำนึงถึงแต่คะแนนเสียงที่ตนจะได้รับในการเลือกตั้ง จนไม่สามารถกระทำในสิ่งที่ถูกต้องหรือสิ่งที่สมควรจะกระทำในฐานะที่เป็นผู้นำของชาติ[39]

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้คนไทยเห็นว่า สังคมที่ดีจะมีขึ้นหรือจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมี *"ผู้นำแบบไทย"* ที่มิใช่นักการเมือง *"ความเป็นไทย"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยามจึงส่งผลให้สังคมไทยเป็น *"สังคมที่ไม่มีการเมือง"* หรือทำให้เกิด *"ความเงียบทางการเมือง"* ขึ้นในสังคมไทย เพราะโดยหลักการแล้วถือว่าทั้ง *"ผู้นำแบบไทย"* และประชาชนล้วนแต่อยู่นอกพื้นที่ทางการเมือง เมื่อผู้นำไม่ต้องเสียเวลาไปกับ *"การเมือง"* (*"การเมืองนิ่ง"*) แล้ว ผู้นำก็จะสามารถอุทิศเวลาให้แก่การทำงานเพื่อชาติได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้ ประชาชนไม่ต้องวิตกกังวลเลยว่าผู้นำจะใช้อำนาจไปในทางมิชอบ เพราะนอกจากการนับถือพระพุทธศาสนา (รวมทั้งการเข้าหาพระภิกษุที่ประชาชนเลื่อมใสศรัทธา) จะทำให้ผู้นำมีศีลธรรมประจำ

---

[39] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สงครามผิวในสหรัฐ" (3) ("เพื่อนนอน" 17 มิถุนายน 2506) ใน ***สงครามผิว***. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545. หน้า 240.

ใจแล้ว พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นพลังบริสุทธิ์ก็จะทรงกำกับดูแลให้ผู้นำทำการปกครองอย่างถูกต้องยุติธรรมด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะหลังคนไทยเริ่มเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพ แต่สิทธิและเสรีภาพที่คนไทยทั่วไปต้องการ ก็ได้แก่สิทธิเสรีภาพที่จะรับรู้ข่าวสารว่าผู้นำและบริวารคอร์รัปชั่นหรือใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือไม่ หากพบว่าใช้อำนาจในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่สามารถแก้ปัญหาหรือสร้างความเจริญให้แก่ชาติบ้านเมือง ก็จะได้ทำการเลือกตั้งผู้ปกครองคนใหม่ ซึ่งทำให้คนไทยพยายามเรียกร้องรัฐธรรมนูญเพื่อจะมีสิทธิในการเลือกตั้ง คนไทยไม่มีความต้องการที่จะเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือกระจายอำนาจให้ชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร และไม่ต้องการให้มีเสรีภาพทางการเมืองในแง่ของเสรีภาพในการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ เกี่ยวกับทรัพยากร อีกทั้งยังเห็นว่าการทำเช่นนั้นจะก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้น ดังนั้น สิ่งที่คนไทยต้องการคือ *"ผู้นำแบบไทย"* ที่เข้มแข็งและเด็ดขาด มิใช่ภาคสังคมที่เข้มแข็ง

"การปกครองแบบไทย" ทำให้คนไทยให้ความสำคัญแก่ผู้นำอย่างสูง และทำให้ประชาธิปไตยในทัศนะของคนไทยเน้นไปที่การเลือกตั้งผู้ปกครอง เพื่อให้ได้ *"คนดี"* มาปกครองบ้านเมือง มิใช่เรื่องของการยอมรับสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคทั้งในการดำรงชีวิต ในการจัดการทรัพยากร และในการควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ การใช้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดของผู้นำนั้น หากทำให้ประชาชนเชื่อได้ว่าเป็นการใช้อำนาจเพื่อความมั่นคงของชาติหรือเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม ก็เป็นการกระทำที่คนไทยสรรเสริญ อีกทั้งยังเชื่อด้วยว่าการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชาติและการพัฒนาชาตินั้นจำเป็นจะต้องพึ่ง *"ผู้นำแบบไทย"* ความเชื่อเช่นนี้สัมพันธ์กับการมองเห็นว่าประชาชนตกอยู่ในวัฏจักร *"โง่-จน-เจ็บ"*[40] และไม่มีความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่คนไทยให้ความสำคัญแก่ *"ระเบียบ"* นั้น ไม่ได้หมายถึงระเบียบที่มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในความเสมอภาคและเสรีภาพของปัจเจกชน ซึ่งมีสติปัญญาและเหตุผลในการตัดสินใจ เพราะหลวงวิจิตรวาทการมุ่งเปลี่ยนวิธีคิดของคนไทยให้อยู่ในกรอบที่ผู้นำต้องการ ด้วยกระบวนการที่เรียกว่า *"มนุสสปฏิวัติ"* ส่วนม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้ความสำคัญแก่ระเบียบที่เกิดจากการที่บุคคลตระหนักในหน้าที่ตามสถานภาพของตน และการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นโดย *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* พร้อมกับคอยเตือนให้ระวังการใช้เสรีภาพจนเกินขอบเขตอยู่เสมอ เนื่องจากมีความคิดว่าคนไทยส่วนใหญ่ยังโง่อยู่ จึงระแวงว่าถ้าคนไทยมีเสรีภาพก็จะนำไปสู่ความวุ่นวาย เมื่อใดที่มีการกระทำ *"ผิด*

[40] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่" ใน ***หนังสืออนุสรณ์คึกฤทธิ์ ปราโมช***. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539. หน้า 252.

ระเบียบ" เกิดขึ้น รวมทั้งการเมิดต่อ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งเป็นที่มาของ *"ระเบียบ"* ในสังคมไทย *"ผู้นำแบบไทย"* ซึ่งทำหน้าที่ *"รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ"* ก็มีความชอบธรรมที่จะใช้ความรุนแรงในการปราบปราม

นอกจากนี้ การพัฒนาประเทศภายใต้ผู้นำแบบไทยที่มีความเมตตากรุณา (หรือเอื้ออาทร) โดยมีพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงห่วงใยในพสกนิกร เสด็จไปทรงรับรู้ปัญหาและทรงติดตามดูแลการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศของรัฐบาลอย่างใกล้ชิด ได้กลายเป็นความหวังของปัญญาชน นักวิชาการ และคนทั่วไปในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ว่าจะช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของประเทศ โดยเฉพาะปัญหาความยากจน การฝากความหวังไว้ที่การพัฒนาภายใต้ *"การปกครองแบบไทย"* เช่นนี้ ทำให้เกิด *"ความเงียบทางการเมือง"* ตลอดทศวรรษ 2500 สืบมาจนถึงต้นทศวรรษที่ 2510

จนกระทั่งถึงกลางทศวรรษ 2510 *"ความเงียบทางการเมือง"* จึงถูกทำลายลงในช่วงสั้น ๆ เมื่อเกิดการค้นพบว่ายังมีคนจนอยู่อีกมากมายในเมืองไทย ทั้ง ๆ ที่ได้ทำการพัฒนามานานกว่าสิบปีแล้ว ปัญญาชน นักวิชาการ และนักศึกษา เริ่มเห็นว่าการพัฒนาล้มเหลว คำอธิบายของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ที่ว่าความล้มเหลวในการพัฒนาเกิดขึ้นจากปัญหาการคอรัปชั่น ซึ่งหมายถึงการละเมิดศีลธรรมของ *"ผู้นำแบบไทย"* (ที่จะต้องใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม) มีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้คนไทยต่อต้านรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่คนไทยเกิดความรู้สึกขาดความมั่นคงอย่างมาก เมื่อพบว่าคอมมิวนิสต์กำลังจะได้ชัยชนะในอินโดจีน และเศรษฐกิจกำลังจะทรุดโทรมลงเนื่องจากการถอนฐานทัพของสหรัฐอเมริกา ทำให้เป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่ารัฐบาลจอมพลถนอมไม่สามารถจะปกครองให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุขอีกต่อไป เสียงเรียกร้องรัฐธรรมนูญจึงหนาแน่นขึ้น ด้วยความหวังว่าจะเกิดการเลือกตั้งเพื่อเปลี่ยนตัวผู้ปกครอง แทนที่จะปล่อยให้เกิดการสืบทอดอำนาจในกลุ่มเครือญาติของผู้นำทางทหาร ซึ่งสังคมไม่ไว้วางใจเสียแล้วว่าเป็นผู้นำที่ดีมีคุณธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เมื่อประกอบกับมีข่าวลือว่าผู้นำทางทหารจะนำระบอบสาธารณรัฐมาใช้ ซึ่งแสดงว่าไม่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เพียงพอที่จะทำการปกครองภายใต้การดูแลของพระองค์ ก็ทำให้การต่อต้านรัฐบาลทหารได้รับการสนับสนุนจากประชาชน ซึ่งเชื่อในความสำคัญสูงสุดของ *"พระมหากษัตริย์"* ต่อ *"ชาติไทย"* อย่างกว้างขวาง

จะเห็นได้ว่า *"เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516"* เกิดขึ้นในกรอบความหมาย *"ความเป็นไทย"* ที่คนไทยรับรู้ และ *"ความเป็นไทย"* มีบทบาทอย่างมากในความขัดแย้งและการต่อสู้ทางการเมืองภายหลัง *"เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516"* โดยที่คนไทยทั่วไปถูกทำให้เชื่อว่าขบวนการนักศึกษาตกเป็นเครื่องมือของ *"คนอื่น"* และกำลังจะทำลาย *"ความเป็นไทย"* ลงไป พร้อมกับรู้สึกว่า *"การเมือง"* ทำให้สังคมเต็ม

ไปด้วยความวุ่นวาย และเกิดความต้องการที่จะให้สังคมไทยกลับไปสู่สภาวะ *"ไม่มีการเมือง"* อีกครั้งหนึ่ง ผลก็คือ เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้เกิดขึ้น โดยที่วิธีคิดในกรอบ *"ความเป็นไทย"* ส่งผลให้คนไทยยอมรับการปราบปรามขบวนการนักศึกษาอย่างรุนแรงโดยดุษณี ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักจึงมีผลต่อปรากฏการณ์ทางสังคมตั้งแต่วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อย่างลึกซึ้ง และอิทธิพลของ *"ความเป็นไทย"* นี้เอง ที่ทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนเป็นลำดับชั้นและโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจตลอดมา โดยที่ *"ความเสมอภาค"* และ *"ระบอบประชาธิปไตยที่มีรากฐานอยู่บนความเสมอภาค"* ที่บางส่วนของขบวนการนักศึกษาเคลื่อนไหวเรียกร้อง ไม่เคยมีความสำคัญอย่างแท้จริงในทัศนะของคนไทย

เห็นได้ชัดว่าในอดีตที่ผ่านมา ตราบใดที่ผู้นำยังคงแสดงบทบาทว่าเป็นผู้มีความเอื้ออาทร และเป็นผู้เสียสละความสุขส่วนตัวมาทำงานรับใช้ประเทศชาติ เพื่อให้มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และสามารถแก้ไขปัญหาที่ส่งผลให้สังคมขาดระเบียบและความมั่นคงด้วยความเข้มแข็งเด็ดขาด ตราบนั้นคนไทยก็จะยังคงอยู่ใน *"ความเงียบทางการเมือง"* โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคนไทยมีความเชื่อมั่นว่าการปกครองโดย *"ผู้นำแบบไทย"* นั้นอยู่ภายใต้การสอดส่องดูแลอย่างใกล้ชิดของ *"พระมหากษัตริย์"* ซึ่งทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญาบารมีและพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์จะทรงเป็นที่พึ่งในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรือง และทรงคอยดูแลมิให้รัฐบาลออกนอกลู่นอกทาง หรือใช้อำนาจจนเกินขอบเขต หรือไม่เป็นธรรม ประชาชนไทยจึงไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องสิทธิ หรือเพื่อควบคุมตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล

อาจกล่าวได้ว่า ในทัศนะของคนไทยทั่วไป การมีผู้นำที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดภายใต้พระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ ช่วยให้เกิดสมรรถภาพในการแก้ปัญหาสังคมและการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ ได้ดีกว่าการเมืองในระบอบรัฐสภาอย่างเทียบกันไม่ได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า อิทธิพลของความคิดเรื่อง *"การปกครองแบบไทย"* ทำให้คนไทยให้ความสำคัญแก่การเลือก *"คนดี"* มาเป็นผู้ปกครอง เมื่อได้ *"คนดี"* มาแล้วก็ปล่อยให้ *"คนดี"* ทำหน้าที่ปกครองประเทศไปตามแต่จะเห็นสมควร เพราะ *"คนดี"* ย่อมมีคุณสมบัติต่าง ๆ สำหรับการทำหน้าที่ผู้ปกครองที่ดีอย่างสมบูรณ์ เช่น มีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรม ส่วนประชาชนซึ่งยังคงตกอยู่ในวัฏจักร *"โง่ จน เจ็บ"* ย่อมไม่อยู่ในฐานะที่จะควบคุมตรวจสอบผู้ปกครอง หรือเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจใด ๆ หากพบว่าผู้นำไม่ใช่ *"คนดี"* จริง ทางออกก็อยู่ที่การเลือก *"คนดี"* คนใหม่เข้ามาทำหน้าที่แทน มิใช่การที่ประชาชนจะเข้าไปมีบทบาทในพื้นที่ทางการเมือง เพื่อถ่วงดุล ควบคุม และตรวจสอบการใช้อำนาจ หรือกดดันให้ผู้นำทำตามที่ประชาชนต้องการ

ภายใต้ความคิดเรื่อง *"การปกครองแบบไทย"* การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่เคยครอบคลุมถึงความบกพร่องในการกำหนดนโยบายการพัฒนาที่ไม่สมดุล การจัดการทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม และการขาดมาตรการในการกระจายรายได้ที่เหมาะสม แต่เน้นไปที่ความบกพร่องทางศีลธรรมของตัวบุคคลซึ่งไม่ได้ทำหน้าที่ของ *"ผู้นำแบบไทย"* อย่างถูกต้อง ทางแก้ปัญหาจึงอยู่ที่การเปลี่ยนตัวบุคคล ไม่ให้ *"คนชั่ว"* มีอำนาจ มิใช่การเคลื่อนไหวกดดันให้เปลี่ยนระบบหรือโครงสร้าง อิทธิพลของความคิดเรื่อง*"การปกครองแบบไทย"* นี้ ทำให้ระบอบเผด็จการไม่ใช่ระบอบการปกครองที่เลวร้ายในทัศนะของคนไทย ตรงกันข้าม คนไทยจะคิดว่าถ้าได้ผู้นำที่เป็น *"คนดี"* ระบอบการปกครองแบบเผด็จการก็จะเป็นระบอบที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศ

"สังคมที่ไม่มีการเมือง" หรือ *"ความเงียบทางการเมือง"* ยังเป็นผลมาจากการที่คนไทยยอมรับในเรื่องของ *"ที่สูง"* และ *"ที่ต่ำ"* และเห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องปรกติธรรมดา แม้ว่าการปฏิวัติ พ.ศ.2475 จะทำให้ความเสมอภาคทางสังคมกลายเป็นอุดมคติของคนจำนวนไม่น้อย แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้วัฒนธรรมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* กลับมามีอิทธิพลอีกครั้งหนึ่ง เพียงแต่ไม่สามารถเน้นหลักชาติวุฒิดังในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต้องหาทางปลูกฝังให้คนไทยยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้น ด้วยการนิยามความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ในด้านต่าง ๆ เพื่อครอบงำวิธีคิดของคนไทย เช่น การให้ความสำคัญแก่การใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง ซึ่งหมายรวมถึงการใช้ภาษาอย่างเหมาะสมแก่สถานภาพของคนในระดับชั้นต่าง ๆ การปฏิบัติตามมารยาทไทย หรือการวางตัวอย่างเหมาะสมในความสัมพันธ์ระหว่างคนที่มีสถาภาพต่างกัน เป็นต้น ดังนั้น การเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างมาก และความไม่เป็นธรรมอย่างสูงในการกระจายรายได้ จึงเป็นเรื่องที่คนไทยทั่วไปไม่เห็นว่าเป็นปัญหา และไม่คิดว่าควรจะต้องเคลื่อนไหวเพื่อกดดันให้เกิดการแก้ไข *"ปัญหา"* อย่างจริงจัง

กล่าวได้ว่า การยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นว่าเป็นเรื่องถูกต้องและดีงาม เพราะทำให้เกิด *"ระเบียบ" "ความมั่นคง"* และ *"ความสงบสุข"* ทำให้คนไทยยอมรับการใช้อภิสิทธิ์และยอมรับความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ได้ง่ายหรือถึงกับเห็นว่าเป็นเรื่องปรกติธรรมดา การเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ของประชาชนและการต่อต้านผู้ที่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพต่าง ๆ ของประชาชนจึงเกิดขึ้นอย่างเบาบาง และไม่ได้รับการสนับสนุนจากสังคมเท่าใดนัก *"ความเป็นไทย"* ที่จรรโลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้น และ *"ความเงียบทางการเมือง"* จึงเป็นส่วนหนึ่งของ**ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง** เพราะวิธีคิดที่เห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องที่ *"ถูกต้อง"* นี้ ทำให้คนไทยเฉยเมยต่อความไม่เป็นธรรมที่มีอยู่ในแทบทุกมิติของสังคม ไม่ว่าจะในกฎหมาย, ในโครงสร้างและ

นโยบายทางการเมือง ในโครงสร้างและนโยบายทางเศรษฐกิจ, ในความสัมพันธ์ระหว่างชั้น, ระหว่างเพศ, หรือระหว่างคนต่างสถานภาพ, ในกระบวนการยุติธรรม, ตลอดจนในชีวิตประจำวัน ซึ่งเมื่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมขยายตัวเข้มข้นและกว้างขวางขึ้น และการแย่งชิงทรัพยากรเป็นไปอย่างรุนแรง ก็ทำให้ปัญหาการสูญเสียทรัพยากร หรือการไม่มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่ *"คนระดับล่าง"* ประสบ ยิ่งทำร้ายคนเหล่านี้หนักหน่วงยิ่งขึ้น โดยที่ *"คนระดับล่าง"*ทั้งหลาย ปราศจากสิทธิอันชอบธรรมที่จะเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นธรรมจากรัฐและสังคม

จะเห็นได้ว่า การชุมนุมประท้วงหรือการชุมนุมเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการเรียกร้องสิทธิใด ๆ ของกลุ่มคนที่เสียเปรียบในสังคมไทย เป็นการกระทำที่คนไทยไม่ให้การสนับสนุน อีกทั้งมิได้เห็นว่าการชุมนุมนั้นเป็นสิทธิอันชอบธรรม แต่เห็นว่าเป็นการ *"ใช้เสรีภาพเกินขอบเขต"* ที่สร้างความปั่นป่วนวุ่นวายไร้ระเบียบขึ้นในสังคม ทำให้เสียภาพพจน์ของชาติและเป็นอุปสรรคต่อการลงทุนและการท่องเที่ยวของชาวต่างชาติ การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่เสียเปรียบจึงไม่มีพลัง และ *"ประชาสังคม"* ของไทยก็อ่อนแอตลอดมา โดยที่การสื่อสารทางสังคมและระบบการศึกษามิได้เป็นไปโดยเสรี ทำให้ประชาสังคมที่เข้มแข็งไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ นับเป็น *"ความจริง"* ประการหนึ่งที่เห็นได้ชัดว่าเกิดจากความหมายของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ที่กำหนดวิธีคิดหรือวิธีมองปัญหาของคนไทยตลอดระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา

ความสำเร็จที่สำคัญอีกประการหนึ่งของปัญญาชนกระแสหลัก คือ การทำให้คนไทยเห็นว่า ***"ความเป็นไทย"* ทำให้ "เมืองไทยนี้ดี"** ถึงแม้เมืองไทยจะมีปัญหามากมาย แต่ก็ยังดีกว่าชาติอื่น ๆ เพราะการนับถือพระพุทธศาสนาทำให้คนต่างชนชั้นต่างฐานะกันมีความเมตตากรุณาต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีเอกภาพระหว่างคนในชาติเพราะมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจ *"ความเป็นไทย"* จึงช่วยให้สังคมไทยไม่มีความขัดแย้งหรือการกดขี่เบียดเบียนกันอย่างรุนแรง เพราะพระพุทธศาสนาทำให้คนไทยมีความเมตตากรุณาและมีขันติธรรม และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมิ่งขวัญและเป็นศูนย์รวมของความจงรักภักดี ซึ่งทำให้ทรงเป็นศูนย์กลางแห่งความสามัคคีของคนในชาติ นอกจากนี้ *"การปกครองแบบไทย"* ยังทำให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุขกว่าคนในชาติอื่น และทำให้*"ชาติไทย"* เป็นชาติที่มีเอกราช มีความเจริญรุ่งเรือง และมีศักดิ์ศรีอันน่าภาคภูมิใจ ฯลฯ

จินตภาพ *"เมืองไทยนี้ดี"* เช่นนี้ ทำให้คนไทยยอมรับอำนาจเผด็จการของผู้นำ และยอมรับสภาพที่ชีวิตเต็มไปด้วยปัญหาได้ง่ายขึ้น เพราะถึงแม้ผู้นำจะใช้อำนาจเผด็จการในการปกครอง และแม้ว่าผู้ปกครองนั้นอาจใช้อำนาจแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวอยู่ไม่น้อย แต่ก็ไม่ได้ทำให้เมืองไทยอยู่ในสภาพเลวร้ายจนเกินไป ถึงอย่างไรเมืองไทยนี้ก็ยังดีกว่าชาติอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งดีกว่าชาติ

ทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คนไทยจึงไม่ควรเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาล ตรงกันข้ามควรจะสามัคคีกันไว้เพื่อทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* ตลอดไป เพราะการแตกสามัคคีจะทำให้พวกคอมมิวนิสต์ได้โอกาสเข้ายึดครองและทำลาย *"ความเป็นไทย"* ลงไป และ *"เมืองไทยนี้"* ก็จะไม่ *"ดี"* อีกต่อไป

มโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* กลายเป็นกรอบให้แก่การศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่เน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองแก่ *"ชาติไทย"* และเป็นกรอบในการศึกษาวิจัยวรรณคดีไทยในแนวสุนทรียศาสตร์ ซึ่งช่วยยืนยันว่าเมืองไทยมีความเจริญรุ่งเรืองทางภาษาและวรรณคดีมาแต่โบราณ และที่สำคัญยิ่งก็คือ มโนทัศน์ *"เมืองไทยนี้ดี"* ได้กลายเป็นกรอบในการเขียนแบบเรียนทุกระดับสืบมาจนถึงปัจจุบัน[41] จึงสร้างจินตภาพเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยให้แก่คนไทย ว่าทุกสิ่งในสังคมและวัฒนธรรมไทยนั้นดีอยู่แล้ว ส่วนที่ไม่ดีล้วนเกิดจากอิทธิพลต่างชาติ ซึ่งทำให้คนไทยไม่สนใจความซับซ้อนของปัญหา และล้มเหลวในการแก้ปัญหาอยู่เสมอ

เนื่องจากปัญญาชนกระแสหลักทำให้คนไทยรับรู้ว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เนื่องจากมี *"ความเป็นไทย"* ดังนั้น หากมีคนกลุ่มใดทำการเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขึ้นในสังคมไทย ก็จะถูกมองอย่างระแวงว่ากำลังต้องการทำลาย *"ความเป็นไทย"* ซึ่งจะทำให้สภาวะ *"เมืองไทยนี้ดี"* สิ้นสุดลง คนไทยจึงต้องการความเปลี่ยนแปลงที่นำโดย *"ผู้นำแบบไทย"* แต่ไม่ต้องการความเปลี่ยนแปลงที่มาจากการเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้น ภายใต้รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็น *"ผู้นำแบบไทย"* อย่างเต็มที่ และสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าด้วยการแก้ไขปัญหาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ พร้อมกับทำให้เศรษฐกิจขยายตัวขึ้น คนไทยจึงมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก และอยู่ใน *"ความเงียบทางการเมือง"* ต่อมา แม้ว่าระบบการเมืองจะเป็น *"ประชาธิปไตยครึ่งใบ"* ก็ตาม

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเคลื่อนไหวของคนชั้นกลางในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 มีปัจจัยสำคัญประการหนึ่งคือ คนไทยเห็นว่าผู้ก่อการรัฐประหารมิได้เป็น *"ผู้นำแบบไทย"* แต่มีความต้องการที่จะครอบครองอำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว คนไทยจึงวิตกกังวลว่าผู้นำทางทหารเหล่านั้นจะอยู่ในอำนาจอย่างยาวนาน เพราะภายใต้อำนาจของ *"คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ"* นี้ การเลือกตั้งเพื่อให้ *"คนดี"* ได้ปกครองบ้านเมืองก็ย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้ กล่าวได้ว่าคนไทยมิได้ต่อต้าน

---

[41] โปรดดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2538 และ สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้างความเป็นไทยโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. รายงานผลการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

ระบอบการปกครองแบบเผด็จการ และมิได้ต่อต้านนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่เป็นธรรม แต่ต่อต้านตัวบุคคลที่คนไทยไม่แน่ใจว่าเป็น *"คนดี"* หรือไม่เท่านั้น

ดังนั้น หลังเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ.2535 *"ความเงียบทางการเมือง"* จึงยังคงดำรงอยู่สืบมา และ *"สังคมที่ไม่มีการเมือง"* แต่มีผู้นำที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดที่มีสมรรถภาพในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ ก็ยังคงเป็นที่ต้องการอย่างมาก นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นผู้นำในดวงใจของคนไทย โดยเฉพาะของคนชั้นกลาง เพราะเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาในอำนาจแต่เสียสละความสุขส่วนตัวมาทำงานเพื่อบ้านเมือง และได้ใช้อำนาจที่ได้รับมาในการนำระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญทางเศรษฐกิจมาสู่สังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง ชนชั้นกลางไม่ให้ความสนใจต่อการใช้ความรุนแรงโดยเจ้าหน้าที่รัฐในการแก้ปัญหาชาวบ้านที่บุรีรัมย์ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐอ้างว่า *"ฝ่าฝืนกฎระเบียบ"* ทั้ง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เพียงสามสัปดาห์ เช่นเดียวกับการใช้ความรุนแรงต่อชาวบ้านที่นครราชสีมาที่เกิดขึ้นตามมา[42] จนกระทั่งปัจจุบัน *"ผู้นำแบบไทย"* ที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด แต่ได้แสดงออกให้ปรากฏว่ามีความเมตตาเอื้ออาทรต่อประชาชน มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระภิกษุบางรูปที่ประชาชนนิยมซึ่งแสดงว่าเป็นผู้ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ก็ยังคงเป็นขวัญใจของคนไทยส่วนใหญ่ ตราบจนเป็นที่ประจักษ์ว่าผู้นำนั้นใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไปซึ่งเป็นการละเมิดศีลธรรมของ *"ผู้นำแบบไทย"* อย่างรุนรงและเกิดความหวั่นวิตกกันทั่วไปในหมู่คนชั้นกลางว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะหยุดชงัก โดยที่ผู้นำไม่สามารถแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ ความนิยมที่มีต่อผู้นำดังกล่าวจึงได้เริ่มตกต่ำลง

ความคับแคบของ "ความเป็นไทย"

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างมากและรวดเร็ว จน *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักมีความหมายคับแคบเกินกว่าจะรองรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่งผลให้คนไทยยากที่จะปรับตัวได้ ในขณะที่เกิดปัญหาอันหลากหลายและซับซ้อนขึ้นมากในสังคมไทย

"ความเป็นไทย" ได้รับการนิยามเพื่อจรรโลงโครงสร้างสังคมที่มีลำดับชั้น ซึ่งเน้นการ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ทั้งมารยาทไทย ภาษาไทย ศีลธรรมไทย ฯลฯ แม้ว่าจะยอมรับการเลื่อนชั้นทางสังคม แต่การเลื่อนชั้นขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถและศีลธรรมส่วนบุคคล โดยไม่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ที่เปิดโอกาสให้คนด้อยโอกาสได้มีโอกาสเลื่อนชั้นอย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน

[42] เรื่องเดียวกัน, หน้า 190.

"ความเป็นไทย" ก็ไม่มีพื้นที่ให้แก่คนชั้นกลางด้วย ดังนั้น จึงเกิดช่องว่างมากขึ้นเรื่อย ๆ ระหว่าง *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนนิยาม กับ สภาพที่เป็นจริงของสังคมและวัฒนธรรมไทยที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งเมื่อถึงทศวรรษ 2510 นั้น โครงสร้างสังคมไทยประกอบด้วยชนชั้นใหม่ ๆ ที่แตกต่างไปจากเดิมมาก ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไทยก็ห่างไกลจากกรอบของศีลธรรมไทยมากขึ้น เพราะเป็นความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ที่เน้นเรื่องกำไรและขาดทุน ส่วนการใช้ทรัพยากรก็มีความหลากหลายมากขึ้น และการแย่งชิงทรัพยากรก็มีความรุนแรงขึ้นทุกที แต่การจัดการทรัพยากรของรัฐเป็นไปอย่างไม่สมดุลย์ คือลำเอียงเข้าหานายทุน นักธุรกิจ และพ่อค้า และคนที่เสียเปรียบคือกรรมกรและชาวนา ความตึงเครียดและความขัดแย้งในสังคมไทยจึงสูงขึ้นมาก โดยที่ *"ความเป็นไทย"* ไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้นำมิได้ทำหน้าที่ของ *"ผู้ปกครองแบบไทย"* แต่กลับแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างกว้างขวาง โดยไม่มีกลไกใด ๆ ใน *"ความเป็นไทย"* ที่จะทำการควบคุมตรวจสอบและผลักดันให้เกิดการบริหารประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ

ได้กล่าวแล้วว่า *"โครงสร้างสังคมที่มีลำดับชั้นแบบไทย"* นั้น เน้นว่าคนใน *"ที่สูง"* จะต้องมีความเมตตากรุณาต่อคนใน *"ที่ต่ำ"* ซึ่งทำให้ไม่เกิดการกดขี่ขูดรีดขึ้นในสังคม แต่การขยายตัวของระบบทุนนิยมซึ่งคนมีความสัมพันธ์กันในเชิงพาณิชย์เป็นด้านหลัก ทำให้เรื่องกำไรและขาดทุนกลายเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม จนศีลธรรมในข้อ *"ความเมตตากรุณา"* หมดพลังลงไป เมื่อประกอบกับศีลธรรมที่ปัญญาชนกระแสหลักเน้นนั้น เป็นศีลธรรมแบบโลกียธรรมที่ต้องการให้คนไทยเชื่อฟังและปฏิบัติ โดยไม่เข้าใจความคิดทั้งระบบของพระพุทธศาสนา อาศัยพระภิกษุสงฆ์และครูในฐานะปูชนียบุคคลเป็นผู้นำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาถ่ายทอด ทำให้ความเคารพศรัทธาต่อพระสงฆ์และครู เป็นเงื่อนไขสำคัญของการยอมรับและประพฤติปฏิบัติตามศีลธรรมเหล่านั้น ซึ่งปรากฏว่า ในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา สถานภาพของพระภิกษุสงฆ์และครูในสังคมไทยได้ตกต่ำลงมากเมื่อเปรียบเทียบกับคนชั้นกลางกลุ่มอื่น ๆ ทำให้ *"ศีลธรรมไทย"* ไม่มีพลังที่จะเป็นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันอีกต่อไป ดังนั้น ในขณะที่รัฐไม่มีนโยบายทำให้เกิดการกระจายรายได้อย่างแท้จริง ช่องว่างของรายได้ระหว่างคนรวยกับคนจนซึ่งกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ก็ทำให้คนจนเดือดร้อนมากกว่าเดิมเป็นอันมาก โดยที่ *"ความเป็นไทย"* ในทางศีลธรรม ไม่สามารถตอบสนองต่อปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม และปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้เลย

สำหรับการทำให้พระพุทธศาสนาเป็น *"หัวใจ"* อย่างหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* โดยที่ปัญญาชนกระแสหลักละเลยโลกุตรธรรม ก็ทำให้พระพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมที่คนไทยนับถือ *"แคบ"* เกินกว่าจะตอบสนองต่อชีวิตและปัญหาที่ซับซ้อนในยุคทุนนิยม คนไทยไม่สามารถประยุกต์แนวความคิดทาง

พระพุทธศาสนา มาใช้ในเงื่อนไขแวดล้อมของชีวิตที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น[43] และบทบัญญัติทางศีลธรรมที่ตายตัวโดย ก็ไม่เอื้อต่อการปรับตัวของคนไทยในยุคโลกาภิวัติ ซึ่งคนไทยจะต้องคิดและตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาทางจริยธรรมด้วยตนเองอยู่ตลอดเวลา

ไม่เพียงแต่ *"ความเป็นไทย"* จะแคบเกินไปสำหรับคนใน *"ชนชั้น"* ที่มีมาแต่เดิมเท่านั้น ยังแคบมากขึ้นไปอีกเมื่อเกิดคนกลุ่มคนใหม่ ๆ ในยุคพัฒนาประเทศ คนหลากหลายกลุ่มทั้งที่เกิดขึ้นมาใหม่และที่มีมาแล้วในสังคมไทยนี้ อยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกด้าน และเป็นสังคมที่มีความแตกต่างระหว่างคนในแต่ละระบบนิเวศ แต่ละกลุ่มอาชีพ แต่ละระดับรายได้ แต่ละระดับการศึกษา ฯลฯ และยังมีการขยายตัวของวัฒนธรรมอเมริกันที่ทำให้วิถีชีวิตของคนหลายกลุ่มเปลี่ยนแปลงไป จนความแตกต่างหลากหลายที่เกิดขึ้นในโครงสร้างสังคมไทยในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา มีมากเกินกว่า *"ระเบียบ"* ที่ถูกกำหนดไว้ใน *"ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทย"* จะสามารถรองรับได้ คนไทยจึงอยู่ในภาวะสับสนงุนงงท่ามกลางค่านิยมเดิมที่ *"ความเป็นไทย"* มอบให้ กับค่านิยมใหม่ ๆ ซึ่งแตกต่างหรือแม้แต่ขัดแย้งกับค่านิยมเดิม โดยที่ค่านิยมเดิมไม่เอื้อต่อวิถีชีวิตในสังคมที่คนมีจิตสำนึกแบบปัจเจกชนนิยมมากขึ้น และมีความสัมพันธ์กันในเชิงพาณิชย์เข้มข้นขึ้น ส่วนค่านิยมใหม่ก็ถูกประณามจากคนที่มีความคิดแบบอนุรักษ์นิยม ส่งผลให้เกิดวิกฤตอัตลักษณ์ขึ้นอีกทางหนึ่งด้วย

ส่วนปัญหาเกี่ยวกับชาติพันธุ์นั้น *"ความเป็นไทย"* ก็แคบเกินไปเช่นกัน ถึงแม้ว่าจะไม่ยึดติดอยู่กับคติเชื้อชาตินิยมแบบเดิม แต่ก็มิได้ยอมรับความหลากหลายทางเชื้อชาติ กลับพยายามกดดันให้คนชาติพันธุ์อื่น ๆ ต้อง *"กลายเป็นไทย"* ปัญหาดังกล่าวนี้ไม่รุนแรงมากนักในช่วงเวลาที่คนแต่ละชาติพันธุ์ไม่ต้องสัมพันธ์กับข้าราชการมาก แต่การพัฒนาประเทศทำให้ระบบราชการขยายตัวออกไปสู่เขตชนบท และคนทุกชาติพันธุ์ต้องเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของราชการ คนหลายชาติพันธุ์ที่ไม่ต้องการและ/หรือไม่สามารถ *"กลายเป็นไทย"* อย่างแท้จริง จะไม่ได้รับสิทธิบางประการจากรัฐ ไม่ได้รับความสะดวกจากการติดต่อกับทางราชการ หรือแม้แต่ถูกเจ้าหน้าที่รัฐรังแกด้วยประการต่าง ๆ นับตั้งแต่การดูถูกเหยียดหยาม ไปจนกระทั่งการขูดรีดและการปราบปราม โดยไม่ได้รับสิทธิ, ความเสมอภาค และความยุติธรรมภายใต้ระบบกฎหมายและระบบตุลาการของรัฐไทย แม้ว่าจะถือกำเนิดในรัฐไทยก็ตาม

การที่ *"ความเป็นไทย"* ไม่กว้างพอสำหรับทุกชาติพันธุ์ในรัฐไทย แต่บีบให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้อง *"กลายเป็นไทย"* เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ ซึ่งแหลมคมขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เมื่อการขยายตัวของระบบทุนนิยมได้เชื่อมโยงคนทุกชาติพันธุ์เข้ามาอยู่ใน

---

[43] โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, **สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต**, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536.

ระบบเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น แต่มีความได้เปรียบเสียเปรียบอย่างมากมายในโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมือง *"การปกครองแบบไทย"* ที่รวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากร จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ กับ *"คนไทย"* สูงขึ้นมากในหลายพื้นที่ ทั้งความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและการแย่งชิงทรัพยากร

อนึ่ง *"ความเป็นไทย"* ที่บีบให้คนทุกชาติพันธุ์ต้อง *"กลายเป็นไทย"* ยังหมายถึงการทำให้คนแต่ละชาติพันธุ์ซึ่งเคยมีวัฒนธรรมที่รับใช้ชีวิตของพวกเขาในระบบนิเวศหนึ่งๆ จำเป็นต้องละทิ้งทัศนะต่อ *"ความจริง ความดี ความงาม"* แบบเดิมที่เคยยึดถือ หันมายอมรับ *"ความจริง ความดี และความงามแบบไทย"* ซึ่งคนบางชาติพันธุ์ไม่ต้องการหรือไม่สามารถจะเข้าถึง *"ความเป็นไทย"* ดังกล่าวนี้ได้ หรือเข้าถึงได้เพียงส่วนน้อย ก่อให้เกิดความสับสนด้านค่านิยมที่เกี่ยวเนื่องกับทัศนะต่อ*"ความจริง ความดี ความงาม"* ซึ่งนำความยุ่งยากและความตึงเครียดมาสู่ชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งภายในกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ และระหว่างคนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กับคนอื่น ๆ ใน *"ชาติไทย"* ไม่น้อย ในหลายกรณีด้วยกัน คนบางชาติพันธุ์ที่ยึดถือ *"ความจริง ความดี ความงาม"* ในทัศนะของตนเอาไว้ ได้กลายเป็น *"สินค้าแปลกประหลาด"* ที่มีไว้เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งในที่สุดแล้วคนในชาติพันธุ์นั้น ๆ ก็จะไม่สามารถสืบทอดและปรับเปลี่ยนการมอง *"ความจริง ความดี ความงาม"* ตามทัศนะของตนต่อไปอย่างราบรื่น เพราะบริบทของชีวิตเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไปจากนโยบายของรัฐบาล

นอกจากนี้ความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ที่คนไทยรับรู้นั้น ไม่เพียงแต่ทำให้คนหลายกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ยังไม่ *"กลายเป็นไทย"* ไม่มี *"พื้นที่"* อยู่ในสังคมการเมืองไทย เพราะมี *"ความเป็นไทย"* น้อยกว่าคนกลุ่มอื่น หรือไม่มี *"ความเป็นไทย"* อยู่ในตัวเท่านั้น แต่ *"ความเป็นไทย"* ยังแคบเกินกว่าจะทำให้คนไทยเข้าใจถึงความซับซ้อนและความเปลี่ยนแปลงอันหลากหลายของสังคมไทย โดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ซึ่งเมื่อไม่สามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน ก็ย่อมไม่สามารถจะปรับตัวหรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพได้เลย

อนึ่ง ปัญญาชนกระแสหลักที่นิยาม *"ความเป็นไทย"* ล้วนแต่มุ่งจะทำให้คนไทยยึดมั่นในกรอบโครงหลัก *"ความเป็นไทย"* อย่างเต็มที่ ด้วยการทำให้เชื่อว่า *"ความเป็นไทย"* นั้นเป็นมรดกตกทอดมาแต่อดีตโดยไม่มีความเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ คนไทยจึงมีจินตนาการเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเฉพาะในด้านวัตถุที่เจริญขึ้น แต่ขาดจินตนาการเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในด้านของความสัมพันธ์ทางสังคม และมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรมเปลี่ยนไป กลับมองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์

ทางสังคมร่วมสมัย ที่ไม่เป็นไปตามกรอบของ *"ความเป็นไทย"* ว่าเป็นเรื่อง *"ผิดปรกติ"* ที่จะต้องทำการปราบปรามหรือแก้ไข เช่น การที่ *"เด็ก"* หรือ *"ผู้น้อย"* ไม่เชื่อฟัง *"ผู้ใหญ่"* หรือการที่คนไทยมีจิตสำนึกปัจเจกชนสูงขึ้นและต้องการสิทธิเสรีภาพมากขึ้น เป็นต้น การมองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยขาดความเข้าใจเช่นนี้ เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ความความขัดแย้งในสังคมสูงขึ้น และทำให้ผู้มีอำนาจสามารถใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยขาดการสร้างนโยบายทางสังคมและวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนไป พร้อมกับหาทางปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมที่สร้างปัญหาแก่ชีวิตคน แทนการใช้อำนาจบังคับ ควบคุม หรือปราบปราม ดังที่ปรากฏอยู่เสมอ

ความคับแคบของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักดังกล่าวข้างต้น ทำให้คนไทยจำนวนไม่น้อยเกิดความสงสัยว่า *"ความเป็นไทย"* ที่ตนรับรู้นั้นจริงหรือไม่ เพราะคำอธิบายปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจากกรอบของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ไม่นำไปสู่การเข้าใจปัญหาที่เพียงพอสำหรับการหาทางออกอย่างเหมาะสม ในขณะที่ปรากฏการณ์จำนวนมากที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาไม่สอดคล้องกับ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก จนเกิดคำถามต่อลักษณะหลายประการของ *"ความเป็นไทย"* ว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ เป็นต้นว่า

> *"เมืองไทยนี้ดี"* และ*สังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา*
> *"ความเป็นไทย" มีแบบเดียว คือวัฒนธรรมไทยชั้นสูงซึ่งเป็นมาตรฐานอันถูกต้องดีงาม*
> *คนทุกชาติพันธุ์จะต้อง "กลายเป็นไทย" จึงจะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของ "ชาติไทย"*
> *ชาวบ้านโง่-จน- เจ็บ ต้องรอรับความเมตตาเอื้ออาทรจากรัฐหรือ "นายข้าราชการ"*
> *ฯลฯ*

ยิ่งสังคมการเมืองไทยเปลี่ยนแปลงรวดเร็วและซับซ้อนขึ้นเพียงใด คำถามหรือความสงสัยต่อ *"ความเป็นไทย"* ในประเด็นข้างต้นก็ยิ่งทวีขึ้น นับเป็นปัญหา "**วิกฤตอัตลักษณ์ไทย**" ที่ทุกฝ่ายของสังคมไทยจะต้องร่วมกันคลี่คลายโดยเร็วที่สุด ด้วยการหาทางนิยามความหมายของ *"ความเป็นไทย"* ให้กว้างพอที่คนทุกกลุ่มจะมี *"พื้นที่"* อยู่ในสังคมการเมืองไทยอย่างเสมอภาค และสามารถดำรงชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

อย่างไรก็ตาม ตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบันอิทธิพลของมโนทัศน์ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" กระแสหลักยังคงครอบงำสังคมไทยอย่างแน่นหนา

อิทธิพลของมโนทัศน์ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" กระแสหลักในปัจจุบัน

ข้อเขียนของหลายฝ่าย สะท้อนวิธีคิดของคนไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จากปัญญาชนกระแสหลักอย่างลึกซึ้ง

ประมวล รุจนเสรี เขียนเรื่อง **พระราชอำนาจ** ใน พ.ศ.2548 สะท้อนถึงการให้ความสำคัญอย่างสูงแก่บทบาทของพระมหากษัตริย์ใน *"การปกครองแบบไทย"* หน้า *"อาเศียรวาท"* ระบุว่า

> ...คนไทยในปัจจุบันอยู่ในสภาวะที่เครียดจัด....
> *คนไทยทุกหมู่เหล่าคงได้แต่หวังในพระบรมเดชานุภาพในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ที่จะปกแผ่ลงมาเยียวยาแก้ไขปัญหาทั้งมวล และดำรงชาติดำรงไทยไว้ภายใต้ "**พระราชอำนาจ**" ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท...*
> *คนไทยส่วนใหญ่ทราบดีว่า ยามที่เกิดวิกฤติการณ์ใด ๆ ขึ้นในบ้านเมืองเกินกว่ากำลังความสามารถที่จะใช้กลไกตามปกติของทางราชการและกฎหมายเยียวยาได้ พระมหากษัตริย์ของคนไทยจะทรงแก้ไขวิกฤติการณ์เหล่านั้นได้เสมอ* [44]

ใน *"คำนำ"* ของหนังสือ **พระราชอำนาจ** ลงวันที่ 29 กรกฎาคม 2548 ประมวล รุจนเสรี เขียนชี้แจงโดยนัยว่า หนังสือเรื่องนี้เกิดขึ้นเพื่อให้การใช้อำนาจเป็นไปตามวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมของคนไทย และนิติราชประเพณี ซึ่งหมายถึงการคำนึงถึง *"พระราชอำนาจ"* ใน*ระบอบ "การปกครองแบบไทย"* นั่นเอง[45]

ทั้งกรอบความคิด (framework) และเนื้อหาของหนังสือ **พระราชอำนาจ** ล้วนเป็นไปตามวิธีคิดที่ปัญญาชนกระแสหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาปนาเอาไว้[46] เช่น กล่าวว่า

---

[44] ประมวล รุจนเสรี, **พระราชอำนาจ** พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2548. หน้า อาเศียรวาท. (เน้นโดยประมวล รุจนเสรี)

[45] ประมวล รุจนเสรี, **พระราชอำนาจ** หน้า คำนำ.

[46] ประมวล รุจนเสรี ไม่อ้างอิงผลงานของปัญญาชนกระแสหลัก รวมทั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อาจเป็นเพราะไม่ต้องการให้ผู้อ่านเห็นว่าตนเขียนเรื่อง **พระราชอำนาจ** ภายใต้อิทธิพลของปัญญาชนเหล่านั้น ซึ่งสังคมเริ่มรับรู้ว่าเป็นผู้ "สร้าง" (construct) "ความจริง" มากกว่าจะเป็นผู้ "ค้นพบความจริง" แต่ต้องการแสดงให้เห็นว่าเป็น

พระมหากษัตริย์ไทยซึ่งทรงเป็น ***"เจ้าชีวิต-เจ้าแผ่นดิน"*** นั้น *"การใช้พระราชอำนาจทั้งปวงมี**ธรรมศาสตรา**เป็นอาวุธ คือการใช้ธรรมเป็นเครื่องมือ...เป็นเครื่องกำกับการใช้อำนาจในการปกครองปกป้องรักษาคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาชน ดั่ง **"บิดาปกครองบุตร"** ดั่ง **สมมติเทพและธรรมราชา** ดั่ง **อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ"*[47] ส่วนพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่คนไทยนับถือมาแต่โบราณกาล ก็เป็นศาสนาที่สำคัญยิ่งต่อการปกครองแบบไทย ดังที่ปัญญาชนกระแสหลักได้เน้นมาแล้ว

> *ช่วยให้การใช้พระราชอำนาจของเจ้าชีวิต-เจ้าแผ่นดินของไทยเกือบทุกพระองค์อยู่ในแนวทางของราชธรรม ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ... สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี...มีวัฒนธรรมการใช้อำนาจแบบ **"พ่อปกครองลูก"** ที่ใกล้ชิดกับราษฎร ทรงอบรมสั่งสอนราษฎรให้อยู่ในศีลธรรม...*
>
> *ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ...เข้ามาสู่วัฒนธรรมของ**เทพสมมติ**ปนกับวัฒนธรรมธรรมราชา...วัฒนธรรมการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์จึงค่อนข้างจะสมบูรณ์เด็ดขาด แต่ก็มีพระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์เป็นเครื่องกำกับ ป้องกันการข่มเหงรังแกประชาชน*
>
> *...ราษฎรมีฐานะเป็นข้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำทั้งทางจิตวิญญาณและทางทหาร แต่ทรงประพฤติปฏิบัติพระองค์เองและทรงใช้พระราชอำนาจอยู่ภายใต้กรอบของธรรม จึงไม่ทำให้ราษฎรเดือดร้อนต่อต้านขัดขวาง*[48]

ประมวล รุจนเสรีให้ภาพของพระมหากษัตริย์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 และประชาชนในระบอบรัฐธรรมนูญเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก นั่นคือ พระมหากษัตริย์ทั้งสามพระองค์ทรงเตรียมการพระราชรัฐธรรมนูญ แต่ราษฎรยังไม่พร้อม แม้ภายหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ.2475 แล้วก็ยังปรากฏว่า

> *"ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่ ยังไม่รู้จักวิถีชีวิตและความเชื่อที่ถูกต้องในลัทธิประชาธิปไตย ประชาชนรู้แต่ว่าบ้านเมืองมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแต่ต้องมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอยู่ คนไทยทุกหมู่เหล่ายัง*

"ความรู้" ที่มาจากผลงานทางวิชาการ จึงอ้างอิงเฉพาะผลงานของนักวิชาการ (กรณีการอ้างอิงผลงานของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็อาจถือว่าเป็นการอ้างอิงงานวิชาการ เพราะเป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่าสุลักษณ์เป็นผู้เขียนหนังสือบนฐานของข้อเท็จจริงซึ่งได้รวบรวมไว้ทั้งโดยการอ่านและการสอบถามจากผู้รู้

[47] ประมวล รุจนเสรี, **พระราชอำนาจ** หน้า 19. (เน้นโดยประมวล รุจนเสรี)

[48] เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-29.

ยึดมั่นในองค์พระมหากษัตริย์และมั่นใจว่าพระองค์จะทรงแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ของบ้านเมืองได้ จึงยังเป็นความโชคดีของประเทศไทย เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ทางการเมือง...พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงบารมีและทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทย จึงทรงแก้วิกฤติการณ์มาได้ทุกครั้ง"[49]

ประมวล รุจนเสรีอธิบายที่มาของ *"พระราชสถานะ"* เช่นเดียวกับสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ใน "**พระมงคลวิเสสกถา**" โดยระบุว่า

ความเชื่อที่สำคัญของคนไทย ก็คือ เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงประกอบไปด้วย ***พระปุพเพกตปุญญตา คือ ทรงทำความดีมาอย่างวิเศษกว่าคนอื่น ๆ ในชาติปางก่อน*** *จึงทรงประสูติมาอยู่ในสถานะที่เหนือกว่าคนอื่น ๆ เมื่อทรงเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ก็มีพระราชปณิธานที่จะประกอบคุณงามความดีด้วยการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรและทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา ...*[50]

ขณะเดียวกันประมวล รุจนเสรี ก็เน้นความรักความผูกพันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน และความสำคัญของพระมหากษัตริย์ต่อ *"ชาติไทย"* เช่นเดียวกันกับที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงเน้น และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ทำให้ความคิดดังกล่าวมีพลังมากขึ้นตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา รวมทั้งความสำคัญของพระองค์ในฐานะที่ทรงมี *"พระราชอำนาจอันบริสุทธิ์ของพระมหากษัตริย์ไทย"* ที่ทรง *"เป็นกลาง"* ทางการเมือง[51] โดยประมวล รุจนเสรี วิเคราะห์ว่า

ความผูกพันของพระมหากษัตริย์ไทยกับประชาชน มิได้ผูกพันในฐานะผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองอย่างทฤษฎีทางการเมืองของตะวันตก แต่เป็นการผูกพันจากหัวจิตหัวใจที่พระมหากษัตริย์ทรงมีต่ออาณาประชาราษฎรด้วยความรักความเมตตา...

ในฐานะที่ทรงเป็นประมุข พระมหากษัตริย์ต้องทรงดำรงพระราชสถานะเป็นผู้นำหรือประมุขของประเทศไทยในเวทีโลก ในสังคมนานารัฐ ทรงเป็นตัวแทน

---

[49] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-44.

[50] เรื่องเดียวกัน, หน้า 53. (เน้นโดยประมวล รุจนเสรี)

[51] เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

คนไทยในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นทูตสันถวะไมตรีไปยังประเทศต่าง ๆ ที่มิตรประเทศให้ความเชื่อถือยิ่งกว่าบุคคลใด ๆ ...

ความเป็นกลางทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ ทำให้ประชาชนและนักการเมืองทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาล ทุก ๆ ฝ่าย ต่างเชื่อมั่นเชื่อถือในพระองค์ที่จะทรงใช้พระราชอำนาจในการพระราชทานคำแนะนำ ให้คำปรึกษาจนเป็นหลักชัยของบ้านเมือง...

ด้วยพระราชสถานะที่ทรงเป็นที่เคารพสักการะของคนไทยทั้งชาติจึงทรงเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของคนไทย ทรงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเป็นศูนย์รวมของความภาคภูมิใจและความมั่นใจในประเทศชาติ และที่สำคัญที่สุดก็คือเป็น ***ศูนย์รวมแห่งความสามัคคี***[52]

ประมวล รุจนเสรีเน้นความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์รัชกาลปัจจุบันกับประชาชน ไม่ต่างจากที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เน้นอยู่เสมอ ดังความว่า

สำหรับรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงเป็นพระมหากษัตริย์อันเป็นที่เคารพสักการะจากปวงชนชาวไทยอย่างล้นพ้น ...เพราะไม่ทรงละทิ้งประชาชน ...พระองค์ทรงรักและห่วงใยต่อคนไทยเหนือสิ่งอื่นใด ...ไม่ว่าคนไทยเหล่านั้นจะอยู่ใกล้หรือไกล คนที่สามารถเข้าเฝ้าใกล้ชิดที่สุดคือราษฎร...พระองค์ทรงโปรดที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทุกที่... เพื่อจะได้ทรงทราบทุกข์สุขแล้วพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ และพระราชดำริเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ...[53]

พระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นที่มาของความยุติธรรมและทรงเป็นที่พึ่งสุดท้ายของประชาชนในเรื่องของความยุติธรรม ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เคยเน้นมาแล้ว รวมทั้งเรื่องเกี่ยวกับสิทธิของราษฎรในการถวายฎีกา ซึ่งเป็นสิทธิที่ไม่มีผู้ใดจะพรากไปได้ ก็ได้รับการเน้นโดยในหนังสือ **พระราชอำนาจ** เช่นเดียวกัน ประมวลระบุว่า *"พระมหากษัตริย์ทรงเป็นที่มาของความยุติธรรม...เป็นสายสัมพันธ์ของราษฎร ที่ยึดเหนี่ยวพระมหากษัตริย์ไว้เป็นที่พึ่งสุดท้ายในการแสวงหาความยุติธรรม"*[54]

---

[52] เรื่องเดียวกัน, หน้า 54-58. (เน้นโดยประมวล รุจนเสรี)

[53] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

[54] เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

และ *"การถวายฎีการ้องทุกข์โดยตรงต่อพระมหากษัตริย์เป็นวัฒนธรรมและความเชื่อของคนไทยที่มีมาแต่สมัยสุโขทัย"*[55]

วิธีคิดที่ว่า "**ชาติไทยเป็นชาตินักรบ**" และพระมหากษัตริย์ทรงเป็น "**จอมทัพไทย**" ซึ่งเป็นวิธีคิดที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้น ก็เป็นสิ่งที่ได้รับการเลือกมาเน้นในหนังสือ **พระราชอำนาจ** เช่นเดียวกัน[56]

นอกจากนี้ หนังสือ **พระราชอำนาจ** ยังตอกย้ำอัตลักษณ์ของข้าราชการ ตามที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เคยสร้างไว้ นั่นคือ *"ข้าราชการเป็นผู้ปฏิบัติงานต่างพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์ ...ข้าราชการทุกคนเมื่อรับราชการแล้วต่างต้องการได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเครื่องหมายเชิดชูเกียรติยศอันสูงยิ่ง"*[57]

จะเห็นได้ว่า เรื่องที่สำคัญยิ่งที่ประมวล รุจนเสรีรับเอามาเน้นหลายครั้ง และเป็นกรอบความคิดในการเขียนหนังสือ **พระราชอำนาจ** ก็คือ อิทธิพลทางความคิดของปัญญาชนเกี่ยวกับ ***"การปกครองแบบไทย ๆ"*** ซึ่งมีผลทำให้

> *"วัฒนธรรมอำนาจของไทยที่มีมาแต่โบราณกาลซึ่งยึดหลักการใช้อำนาจด้วยธรรมะ ด้วยเมตตา และด้วยความสัมพันธ์ที่เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน... พระมหากษัตริย์ทรงถือเอาราษฎรเป็นสำคัญ...ถือเอาธรรมะเป็นเครื่องมือในการปกครองราษฎร ...การเป็นที่พึ่งพิง...การตรวจสอบดูแลทุกข์สุขของราษฎร ...ทรงห่วงใยใกล้ชิดประชาชน...ประพาสเยี่ยมเยียนราษฎร...เพื่อนำเอาความทุกข์ยากเดือดร้อนมาแก้ไข...ทรงเป็นกลางทางการเมือง ปลอดจากการเมือง ปราศจากฝักฝ่าย"*[58]

นอกจากนี้หนังสือ **พระราชอำนาจ** ยังกล่าวเช่นเดียวกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ว่าภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วนั้น ในระบอบการปกครองของไทย *"ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับพระมหากษัตริย์"* จะต้อง *"เป็นไปด้วยความราบรื่น"* ทั้งนี้เพื่อให้ *"รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว"* สามารถ *"ขอ*

---

[55] เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

[56] โปรดดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 66-70.

[57] เรื่องเดียวกัน, หน้า 94-95. (เน้นโดยประมวล รุจนเสรี).

[58] เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-104.

เข้าเฝ้าถวายรายงานและขอพระราชทานคำปรึกษาแนะนำ...ตลอดเวลา..." รวมทั้งรับเอาพระบรมราโชวาทที่พระราชทาน *"ตักเตือน"* ในเรื่องต่าง ๆ[59] ตราบใดที่ยังสามารถรักษา *"นิติราชประเพณี"* แบบไทยเหล่านี้เอาไว้ได้ สังคมไทยก็จะยังคงสงบสุข มีระเบียบ มีความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า แต่จะเกิดปัญหา เมื่อ *"นำความคิดแบบตะวันตกในทฤษีเกี่ยวกับอำนาจเข้ามาใช้...ในที่สุด**คนไทยก็คงต้องพึ่งพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าอยู่หัวฯ ให้ทรงแก้ไขเยียวยาให้ เหมือนวิกฤติการณ์ทุกครั้งที่ผ่านมา**"*[60]

ถึงแม้ว่าประมวล รุจนเสรีจะไม่สามารถประกาศอย่างตรงไปตรงมา ว่าโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเป็นเรื่องที่ถูกต้องเหมาะสม แต่ก็ระบุว่า *"ลัทธิตัวใครตัวมันหรือลัทธิปัจเจกนิยมยังใช้ไม่ค่อยได้ในเมืองไทย ที่ยังนิยมความสัมพันธ์เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันเป็นส่วนตัว หลักธรรมะกับความเมตตาก็เป็นวัฒนธรรมที่สูงกว่าความเสมอภาคและนิติธรรม"*[61] พร้อมกับเน้นให้ *"ทุกฝ่ายปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้องเหมาะสม"*[62]

หนังสือเรื่อง **พระราชอำนาจ** ของประมวล รุจนเสรี จึงเป็นเรื่องที่สะท้อนอิทธิพลของวิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่ปัญญาชนหลายพระองค์และหลายคนได้สร้างขึ้นและตกทอดมาสู่ยุคหลัง โดยผ่านการเลือกสรรเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีคิดเกี่ยวกับ *"ชาติไทย"* ซึ่ง *"มีวัฒนธรรมการปกครองที่ไม่เหมือนชาติใดในโลก"* ที่ *"คนชาติไทย"* พึงยึดมั่น เพื่อให้*เกิด "ความเจริญก้าวหน้า ความมั่นคง ความสงบ และสันติสุขอย่างแท้จริง"*[63] ขณะเดียวกันก็เป็นหนังสือที่ช่วยตอกย้ำวิธีคิดดังกล่าวให้ปรากฏชัดเจนขึ้นอีกในจินตภาพของคนไทยส่วนใหญ่ในปลายทศวรรษ 2540 อันเป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนวิธีคิดดังกล่าวถูกท้าทายมากขึ้น โดยเฉพาะวิธีคิดเกี่ยวกับการปกครองแบบไทย ที่นายกรัฐมนตรีจะต้องบริหารประเทศภายใต้การควบคุมดูแลและการชี้แนะของพระมหากษัตริย์ เพื่อผลประโยชน์ของ *"ชาติไทย"* และประชาชนชาวไทย

อาจารย์สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ชี้ให้เห็นว่า เนื้อหาของเรื่อง **พระราชอำนาจ** ที่ประมวล รุจนเสรีเขียนขึ้นดังกล่าวข้างต้นนี้ ไม่มีอะไรใหม่ เพราะเป็นการผสมผสานวรรณกรรมสรรเสริญพระบารมีที่

---

[59] เรื่องเดียวกัน, หน้า 108-109.

[60] เรื่องเดียวกัน, (เน้นโดยประมวล รุจนเสรี).

[61] เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

[62] เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

[63] เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.

ผลิตโดยนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวรรณคดีประจำหน่วยราชการต่าง ๆ เข้ากับงานวิชาการทางนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ เช่น กนก วงษ์ตระหง่าน **แนวพระราชดำริด้านการเมืองการปกครองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531 และ ธงทอง จันทรางสุ *"พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ"* วิทยานิพนธ์ปริญญานิติศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529. และแนวความคิดในทำนองเดียวกันยังปรากฏในงานเขียนของคนอื่น ๆ เช่น ประเวศ วะสี เรื่อง *"ปฏิรูปการเมือง"* อีกด้วย[64] ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่ามีการผลิตซ้ำแนวความคิดเกี่ยวกับ *"พระราชสถานะและพระราชอำนาจในระบอบการปกครองแบบไทย"* เป็นระยะ ๆ ตลอดมา รวมทั้งได้รับการผลิตซ้ำโดยหนังสือ **พระราชอำนาจ** ซึ่งเป็นหนังสือขายดี ทำให้เป็นความคิดที่มีพลังสูงยิ่ง แม้จะถูกท้าทายจากความคิดใหม่ ๆ แต่ก็ยังคงยืนยงอยู่ในสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อพระไพศาล วิสาโล เขียนบทความ *"พุทธศาสนาบนทางแพร่ง"* ตีพิมพ์ใน **หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน** 20 พฤศจิกายน 2548. หน้า 6 ก็ได้ตั้งข้อสังเกตถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำทางศีลธรรมและทรงเป็นแรงบันดาลใจให้คนไทยทำความดี อันเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับ *"พระมหากษัตริย์"* ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นเอาไว้ ดังความต่อไปนี้

> *ในการสร้างทางขึ้นดอยสุเทพ เป็นตัวอย่างที่ชี้ชัดถึงพลังของพุทธศาสนาในการบันดาลใจให้ผู้คนทำความดีเพื่อส่วนรวม แต่น่าคิดว่าทุกวันนี้ พุทธศาสนาที่นับถือในเมืองไทย ยังมีพลังบันดาลใจดังกล่าวมากน้อยเพียงใด*
>
> *มีใครสังเกตหรือไม่ว่าในปัจจุบันเวลามีการรณรงค์เรียกร้องให้คนไทยทำความดีเพื่อสังคมหรือส่วนรวม เราจะนึกถึงใครเป็นอันดับแรก ถ้าไม่ใช่ในหลวง เช่น ถ้าจะชวนเชิญคนมาปลูกป่าก็ต้องประกาศว่าเป็นการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ เวลารณรงค์แก้ปัญหายาเสพติดก็ต้องชูคำขวัญว่า "รักในหลวง ห่วงลูกหลาน ร่วมกันต้านยาเสพติด" จะรณรงค์ต่อต้านคอร์รัปชั่น ก็ต้องอ้างพระบรมราโชวาทของในหลวง วันเฉลิมพระชนมพรรษามักเป็นโอกาสสำคัญที่จะเชิญชวนให้คนไทยทำความดีในลักษณะต่าง ๆ*

---

[64] สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, บทวิจารณ์หนังสือ "พระราชอำนาจ" ใน OCTOBER No.5 **พระราชอำนาจ ชาติไทย และไฟใต้** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ Openbooks, (กันยายน 2548) หน้า 87-92.0

ข้อที่น่าคิดก็คือทุกวันนี้มักไม่ค่อยมีการอ้างพระสงฆ์หรือพุทธศาสนา เวลาจะเชิญชวนให้ผู้คนทำความดีเพื่อส่วนรวม...[65]

การอภิปรายเรื่อง ***"พระราชอำนาจกับการปฏิรูปการเมือง"*** ครั้งที่ 2 ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดโดยสมาคมนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย 22 พฤศจิกายน 2548 โดยอมร จันทรสมบูรณ์ มีเนื้อหาที่สะท้อนวิธีคิดแบบที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ปลูกฝัง นั่นคือการอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยวิธีคิดที่ว่า ปัญหาสำคัญในสังคมการเมืองไทยคือการคอร์รัปชั่น ต้องแก้รัฐธรรมนูญโดยให้พระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทสำคัญ เพราะทรงเป็นพลังบริสุทธิ์ที่อยู่เหนือการเมือง ทรงทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความหวังดีต่อพสกนิการและชาติบ้านเมืองอย่างแท้จริง และการปกครองที่ดีจะเกิดขึ้นได้ด้วยความรู้ความสามารถของ *"คนดี"* ภายใต้คำแนะนำของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะในเวลาที่ประสบภาวะวิกฤติ จะต้องพึ่งพระบารมีของพระมหากษัตริย์เพื่อให้เกิดการปกครองที่ดี ดังความว่า

...ปัจจุบันการใช้อำนาจเต็มไปด้วยการคอร์รัปชั่น ชัดเจนในตัวว่ารัฐธรรมนูญไม่ดีแน่...

มีความคิดว่าต้องแก้รัฐธรรมนูญมาตรา 313 ก่อน ให้มีองค์การที่จะเข้ามาแก้...มีคณะกรรมการพิเศษ 7 คน แบ่งเป็นสองประเภท 1.ผู้แทนผู้ทรงคุณวุฒิ 5 คน มาจากการเสนอถวายชื่อโดยประธานองคมนตรีและการแนะนำจากคณะองคมนตรี 2 คน ประธานวุฒิสภาเสนอชื่อ 1 คน สภาผู้แทนเสนอได้ 2 คน...ส่วนอีกสองคนเป็นนายกรัฐมนตรี ฉะนั้นจะได้คนที่เป็นกลาง 7 คน มายกร่าง โดยมีประธานของคณะกรรมการพิเศษนี้เป็นผู้คอยรับพระราชทานข้อสังเกตของพระองค์ เพื่อนำมาบรรจุไว้ในการยกร่าง

เมื่อสร้างรูปแบบนี้ขึ้นมา เราเห็นว่าพระมหากษัตริย์ของเรา ท่านมีพระราชอำนาจพระราชทานคำแนะนำ เราจึงสร้างให้องค์กรนี้สามารถรับพระราชทานคำแนะนำได้ตลอดเวลา...

---

[65] พระไพศาล วิสาโล,"พุทธศาสนาบนทางแพร่ง" **หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน** 20 พฤศจิกายน 2548 หน้า 6.

ทำไมเราจึงต้องหันไปหาพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเมื่อคนที่มีประโยชน์ มีอำนาจ ไม่ยอมเสียอำนาจ หลายคนบอกว่าอย่าไปดึงฟ้าลงมาต่ำ ผมว่าเราไม่ได้ดึงให้ต่ำ แต่เรากำลังจะจมดิน เราต้องเกาะให้แน่น ถ้าเกาะไม่แน่นเรากับฟ้าต้องแยกจากกัน ฟ้าไม่มีทางต่ำ สูงอย่างไรก็สูงอย่างนั้น ในประวัติศาสตร์พระมหากษัตริย์ทรงเคยช่วยประชาชนในการปฏิรูปการเมือง...[66]

แบบเรียนฉันเป็นคนไทย ของกรมวิชาการ ซึ่งเขียนโดยวุฒิชัย คำยัง และพงษธร ดุลยรัตน์ เป็นตัวอย่างของแบบเรียนที่มุ่งปลูกฝังมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักอย่างเข้มข้น ดังความตอนหนึ่งว่า

...คุณครูบอกฉันว่า อิสลามเป็นชื่อของศาสนา ทุกคนที่เกิดในประเทศไทยเป็นคนไทย ประเทศไทยมีหลายศาสนา เช่น ศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม ส่วนฉันเป็นคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม ครูให้นักเรียนคุยกันในกลุ่มว่าคนไทยมีอะไรบ้าง เพื่อนในกลุ่มบอกฉันว่า ฉันมีธงชาติไทยและเพลงชาติไทย ฉันมีในหลวงที่ฉันรัก ฉันมีภาษาไทยและตัวเลขไทย ฉันมีการปกครองแบบประชาธิปไตย ฉันมีมารยาทแบบไทย ฉันมีการละเล่นแบบไทยที่ฉันชอบ ฉันมีดนตรีไทย เมืองไทยของฉัน ในน้ำมีปลาในนามีข้าว ผู้ชายไทยของฉันเป็นคนเก่งได้เป็นนักมวยแชมป์โลก ผู้หญิงไทยของฉันเป็นคนสวยที่สุดในโลก ได้เป็นนางงามจักรวาล ...ฉันจึงรู้ว่าฉันเป็นคนไทย ฉันรักเมืองไทยของฉันมาก[67]

สุจิตต์ วงษ์เทศ ในคอลัมน์ *"สยามประเทศไทย"* **หนังสือพิมพ์มติชน** 31 ตุลาคม 2549 วิจารณ์สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ซึ่งใช้มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักเป็นกรอบในการทำงาน ดังนี้

สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร ในสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม เปิดสอนระดับปริญญาตรีด้านดนตรี นาฏศิลป์ และช่างศิลป์...

มีปัญหาทางวิชาการด้านดนตรี นาฏศิลป์ และช่างศิลป์ เอาไปยึดโยงกับประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย ที่ยกย่อง "ชนชาติไทย" เป็นใหญ่เหนือเครือ

---

[66] อมร จันทรสมบูรณ์, การอภิปรายเรื่อง "พระราชอำนาจกับการปฏิรูปการเมือง" ครั้งที่ 2 ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดโดยสมาคมนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย 22 พฤศจิกายน 2548. ใน มติชนรายวัน 24 พฤศจิกายน 2548. หน้า 2.

[67] วุฒิชัย คำยัง และพงษธร ดุลยรัตน์, **แบบเรียนฉันเป็นคนไทย** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2532.

ญาติชาติพันธุ์อื่น ๆ...ปัญหานี้มีเหมือนกันหมดทุกสถาบันการศึกษาในประเทศไทย) จึงเกิด "อคติ" ต่อวิชาความรู้ภูมิสังคมวัฒนธรรม...

อคติที่ว่ามาก็คือ หลงไปว่ามีดนตรีไทย นาฏศิลป์ไทย และลาย (ศิลปะ) ไทย อันสูงส่งงดงามเหนือเพื่อนบ้านโดยรอบ เช่น ลาว เขมร พม่า (มอญ) อินโดนีเซีย (ชวา) มลายู ฯลฯ

แต่พยานหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี...ไม่ได้เป็นอย่างนั้น... พยานหลักฐานที่เป็นจริงคือ ดนตรี นาฏศิลป์ ช่างศิลป์ ล้วนมีที่มาอย่างเดียวกัน ...หรือเป็น "วัฒนธรรมร่วม" ของสุวรรณภูมิทั้งหมด ตั้งแต่ไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว เช่น ฆ้อง (วง) กลอง (ทัด) ปี่ (แคน) และระนาด ฯลฯ เป็นสมบัติร่วมกันทั้งสุวรรณภูมิ ไม่ใช่ของชนชาติใดชนชาติหนึ่ง[68]

วรากรณ์ สามโกเศศ เขียนเรื่อง *"ทัศนคติคนไทยและ "สังคมสมานฉันท์"* **มติชนรายวัน** 1 ธันวาคม 2548 วิเคราะห์ว่า

ธุรกิจบัณฑิตย์โพลของมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ ได้ร่วมกับ TDRI ศึกษาในเรื่องทัศนคติของคนไทยที่มีต่อการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคม มี พวงทอง ภควพันธุ์ และสุรัตน์ โหราชัยกุล เป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูล ผลการศึกษาพบว่าทัศนคติของคนไทยที่ปรากฏในการตอบแบบสอบถามนั้น ***สะท้อนให้เห็นสิ่งที่เรียกว่า "อำนาจนิยม" ในสังคมไทย คนไทยชอบ "อัศวิน ตุลาคม ม้าขาว" มาแก้ไขปัญหาอย่างรวดเร็ว ทันด่วน เด็ดขาด ไม่อ่อนแอ****...ดร.พวงทองและดร.สุรัตน์ระบุว่า "ความเป็นพวกเรา" (we/us) และการเป็นคนอื่น (others) เป็นส่วนสำคัญในทัศนคติของคนไทยที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม* [69]

อิทธิพลของวิธีคิดเกี่ยวกับ *"ผู้นำแบบไทย"* ยังเห็นได้ชัดเจนจากการสร้างอนุสาวรีย์และภาพปูนปั้นแสดงประวัติจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่จังหวัดขอนแก่น อนุสาวรีย์และภาพปูนปั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าจอมพลสฤษดิ์เป็น *"ผู้นำแบบไทย"* ที่ศรัทธาในพุทธศาสนา มีความเมตตาเอื้ออาทรต่อประชาชน ดูแลเอาใจใส่ประชาชนอย่างใกล้ชิด เพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ภาพของประชาชนที่นั่ง

---

[68] สุจิตต์ วงษ์เทศ, "สถาบันศิลปวัฒนธรรมสุวรรณภูมิ (SEA)" **หนังสือพิมพ์มติชน** 31 ตุลาคม 2549. หน้า 34.

[69] วรากรณ์ สามโกเศศ, "ทัศนคติคนไทยและ "สังคมสมานฉันท์" **มติชนรายวัน** วันที่ 1 ธันวาคม 2548 หน้า 6.

พนมมือบ้าง นั่งอย่างสงบเสงี่ยมบ้าง ในขณะที่ข้าราชการยืนอยู่เบื้องหน้าประชาชน และยื่นรายงานให้แก่จอมพลสฤษดิ์อย่างนอบน้อม สะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* และภาพปูนปั้นยังแสดงว่าจอมพลสฤษดิ์มุ่งทำงานเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ชาติไทย ซึ่งมีภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่งของชาติ[70] ทักษ์ เฉลิมเตียรณ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถึงแม้ว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารจะเสด็จแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพิธีเปิดอนุสาวรีย์ ในวันที่ 31 พฤษภาคม 2527 แต่ภาพปูนปั้นมิได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างจอมพลสฤษดิ์กับพระมหากษัตริย์เลย ซึ่งมิใช่เป็นเพราะว่าผู้สร้างอนุสาวรีย์ไม่ต้องการเน้นเรื่องนี้ แต่เป็นไปได้ว่า *"ศิลปินอาจกระทำตามความประสงค์ของราชสำนัก ที่ไม่ต้องการเชื่อมสถาบันพระมหากษัตริย์ให้สันพันธ์กับจอมพลสฤษดิ์มากเกินไป"* เนื่องจากจอมพลสฤษดิ์ได้ชื่อว่าคอร์รัปชั่นมหาศาลและมีอนุภรรยาจำนวนมาก[71]

กล่าวได้ว่า มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* และวิธีคิดของคนไทยเช่นนี้เองที่ทำให้วัฒนธรรมอำนาจนิยมและวัฒนธรรมอุปถัมภ์ดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นมานานค่อนศตวรรษแล้วก็ตาม

ขณะเดียวกัน วิธีคิดคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ภายใต้มโนทัศน์ "เมืองไทยนี้ดี" ทำให้คนไทยมีความภูมิใจในชาติของตนเป็นอย่างสูง ดังปรากฏข้อเท็จจริงว่า

> *ในปี 2003 เอเชียบารอมิเตอร์ ได้ตั้งคำถามจำนวนหนึ่งเกี่ยวกับ "ความภูมิใจในชาติ" ของผู้คนในประเทศต่าง ๆ ผลการสำรวจที่ออกมาสร้างความประหลาดใจให้กับนักวิชาการร่วมโครงการเป็นจำนวนไม่น้อย*
>
> *คำถามนั้นมีว่า "ท่านมีความภูมิใจในชาติของท่านเพียงใด" โดยมีคำตอบให้เลือกตั้งแต่ "ไม่ภูมิใจเลย" ไปจนถึง "ภูมิใจมาก"*
>
> *ผลที่ออกมาปรากฏว่า ประเทศไทยติดอันดับหนึ่ง ในการตอบคำถามข้อนี้ กล่าวคือ มีผู้ตอบว่า "ภูมิใจมาก" ถึง 93.4 % จากผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด และเรียงลำดับที่สองเรื่อยมา ดังนี้ อินเดีย 91.5 %, เวียดนาม 84.6 %, ศรีลังกา*

---

[70] ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, "ภาคผนวก" **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548. หน้า 437-463.

[71] เรื่องเดียวกัน, หน้า-463.

81.2 %, มาเลเซีย 74.7 %, พม่า 51.7 %, อุซเบกิสถาน 51.0 %, จีน 45.7 %, ญี่ปุ่น 27.3 %, และเกาหลีใต้ 19.7 %

และต่อมาในปี 2004 ก็มีการสำรวจแบบเดียวกัน ผลที่ได้ไม่ต่างจากปี 2003 เท่าไรนัก ยกเว้นว่าในปี 2004 ได้มีการขยายการสำรวจรวมประเทศลาวด้วย ยังผลให้ประเทศลาวติดอันดับหนึ่ง "ภูมิใจในชาติ" ของตนมากที่สุด ...ไทยตกไปเป็นอันดับสอง มียอดของผู้ที่ "ภูมิใจมาก" ต่ำกว่าลาวเพียงเล็กน้อย

...นักวิชาการหลายคนวิเคราะห์กรณีของสังคมไทยว่า ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากระบบการศึกษาของไทย และความพยายามของชนชั้นนำในกรุงเทพฯ ที่รวบทุกอย่างเข้าสู่ "ความเป็นไทย" ได้อย่างสำเร็จต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน การปลูกฝังสำนึกของ "ความเป็นไทย" หรือ "ความเป็นชาติไทย" นับเป็น "วาระทางการศึกษา" ที่สำคัญของรัฐไทยมานานเกือบร้อยปี...[72]

ถึงแม้ *"อาจมีข้อโต้แย้งได้ว่า ระบบการศึกษาที่ปลูกฝังจิตสำนึกแบบนี้ ชาติไหนก็ทำกันทั้งนั้น มากบ้างน้อยบ้าง และกรณีของจีน ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้ ไม่น่าจะต่างอะไรจากกรณีของไทยสักเท่าใดนัก ยิ่งการรวมศูนย์ "ความเป็นจีน" ด้วยแล้ว ถือว่าเป็นอารยธรรมแห่งแรกของโลกก็ว่าได้ที่ประสบความสำเร็จในเรื่องนี้"*[73] อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบประเทศจีนและญี่ปุ่นกับประเทศไทยแล้ว จะเห็นความแตกต่างอย่างชัดเจน ในแง่ความสืบเนื่องของการถ่ายทอดปลูกฝัง *"เอกลักษณ์ของชาติ"* เพราะจีนผ่านขั้นตอนการปฏิวัติเข้าสู่ระบอบสาธารณรัฐและสังคมนิยม รวมทั้งการปฏิวัติวัฒนธรรม ที่มีการโจมตีวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมเดิมอย่างเข้มข้นรุนแรง ในขณะที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศแพ้สงครามที่วัฒนธรรมเดิมได้รับการล้มล้างไปบางส่วน ในฐานะที่เป็นปัจจัยให้ประเทศญี่ปุ่นเป็นผู้ก่อสงคราม ส่วนประเทศไทยนั้น มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมเดิมให้เป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือเป็นหัวใจของความเป็นไทยมาตั้งแต่ทศวรรษ 2490 และสถาบันพระมหากษัตริย์ก็มีความสำคัญสูงสุด จนแม้แต่โรงเรียนนายร้อยทหารบกก็ได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น *"โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า"* ใน พ.ศ.2491 ทั้ง ๆ ที่ทหารยึดอำนาจเอาไว้ในมือได้อีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ต้องประนีประนอมกับกลุ่มที่มีอุดมการณ์ *"กษัตริย์นิยม"* และในทศวรรษ 2500 ทหารกลุ่มที่มีอำนาจก็ถึงกับต้องสนับสนุนความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยอย่างเต็มที่เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองแบบเผด็จการของตนเอง[74] ทำให้วัฒนธรรมเดิม หรือ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลักมีพลังตลอดมา

---

[72] วีระ สมบูรณ์, "อริยวิถี" (ความภูมิใจในชาติไทย) **มติชนสุดสัปดาห์** 26, 1325 (6-12 มกราคม 2549): 38.

[73] เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

[74] ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **การเมืองไทยในระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ**.

อนึ่ง เป็นไปได้ด้วยว่า การที่คนไทยให้ความสำคัญแก่ *"ชุมชน"* ย่อย ๆ น้อยมาก ทำให้ผูกพันตนเองเข้ากับ *"ชุมชนชาติ"* มากกว่าคนชาติอื่น ดังที่วีระ สมบูรณ์ วิเคราะห์ว่า

> *เอเชียบารอมิเตอร์ ถามถึง "ชุมชน" ในทัศนคติหรือความรู้สึกของผู้คนในประเทศต่าง ๆ โดยให้ตอบว่า "ชุมชน" แบบต่าง ๆ นั้น มีความสำคัญมากน้อยเพียงใด...ผลออกมาว่า คนไทยให้ความสำคัญกับ "ชุมชน" น้อยมาก จะมียกเว้นก็แต่ "ครอบครัว" ของตนเท่านั้น และแม้จะให้ความสำคัญกับ "เครือญาติ" อยู่บ้าง แต่ก็เป็นสัดส่วนที่น้อยเมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ ยิ่งชุมชนประเภทอื่น ๆ เช่น เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน ศาสนา ท้องถิ่น ภูมิภาคฯลฯ ปรากฏว่ามีความรู้สึกผูกพันและให้ความสำคัญน้อยกว่าในหลาย ๆ ประเทศ*
>
> *ส่วนชุมชนประเภทที่ต้องมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน อย่างเช่น พรรคการเมือง สมาคมทางการเมือง สหภาพแรงงาน สหกรณ์ ชมรมผู้สนใจในเรื่องเดียวกัน หรือชอบงานอดิเรกแบบเดียวกัน ฯลฯ ชุมชนประเภทนี้คนไทยส่วนใหญ่แทบจะไม่ให้ความสำคัญเลย...*
>
> *เป็นไปได้หรือไม่ว่า นี่เองที่ทำให้คนไทยต้องเอา"ความภูมิใจ" ความสำคัญ และความผูกพันไปไว้กับ "ชุมชนในจินตนาการ" ที่ใหญ่ที่สุด ครอบคลุมที่สุด ซึ่งก็คือความเป็นชาติไทย ในขณะที่สังคมอื่น รวมทั้งสังคมจีน ญี่ปุ่น และเกาหลี ยังมีชุมชนที่สำคัญและสร้างความรู้สึกผูกพันได้หลากหลายกว่า เป็นเหตุให้ไม่จำเป็นต้องไปฝากความภูมิใจอย่างแรงกล้าไว้กับชาติเพียงประการเดียว*[75]

วีระ สมบูรณ์ วิเคราะห์ด้วยว่า หากเป็นเช่นที่กล่าวข้างต้น ก็เท่ากับว่า *"สังคมไทยมีช่องว่างขนาดใหญ่ระหว่างชุมชนระดับเล็กที่สุด คือความเป็นครอบครัวเดี่ยว กับชุมชนระดับใหญ่ที่สุด คือความเป็นชาติ และเป็นสังคมที่ไม่มีระบบความสัมพันธ์อื่นใดที่มีความหมายอยู่ตรงกลาง ช่วยสร้างความมั่นคง ความภูมิใจ และความผูกพันที่หลากหลายออกไป...เป็นไปไม่ได้...ที่ชาติจะอยู่อย่างมั่นคงโดยไม่มีพื้นฐานของความเป็นชุมชนแบบอื่น ๆ"*[76] อย่างน้อยที่สุด เมื่อปัจเจกชนมีปัญหาต่าง ๆ ในสภาวะที่ครอบครัวแตกแยกด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็ไม่อาจจะหันหน้าเข้าไปพึ่ง *"ชุมชน"* อื่นใดได้ และในสภาวะ

---

[75] วีระ สมบูรณ์, "อริยวิถี" (ความภูมิใจในชาติไทย) **มติชนสุดสัปดาห์** 26, 1325 (6-12 มกราคม 2549): 38.

[76] เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

ปรกติ ปัจเจกชนก็ไม่ฝากความหวังไว้กับ *"ชุมชน"* ใด ๆ แต่ให้ความสำคัญแก่ *"ผู้นำแห่งชาติ"* อย่างสูง ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยแบบกระจายอำนาจ

พลังแห่งความหมายของ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ส่งผลให้คนจำนวนไม่น้อยถึงกับคิดว่าการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ จะทำให้ประเทศไทยสามารถพัฒนาประเทศได้ดีกว่าการปกครองแบบประชาธิปไตย สะท้อนชัดเจนจากความคิดเห็นของอัญญาณี รอดเดช นักเรียนที่ได้รับทุนการศึกษาโครงการ *"หนึ่งอำเภอหนึ่งทุน"* และกำลังศึกษาในชั้นปีที่ 1 ณ มหาวิทยาลัยในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ในปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ.2549 ดังนี้

> *ถามว่าความขัดแย้งในสังคมแก้ไขได้ด้วยการโหวตในคูหาเลือกตั้งหรือไม่ เราต้องยอมรับว่า ความสามารถของคนที่ไปโหวตในประเทศฝรั่งเศสกับไทยต่างกัน คนฝรั่งเศสมีความรับผิดชอบ มีเหตุผลสนับสนุนการโหวตของตัวเอง ... แต่ประชาธิปไตยไทยยังไม่สามารถก้าวไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ จริง ๆ หนูคิดว่าประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ค่อนข้างแย่นะ หากเทียบกับระบอบราชาธิปไตย เพราะพระราชาสามารถบันดาลความเจริญให้เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว ขณะที่ประชาธิปไตยต้องรอเสียงส่วนใหญ่ จึงไม่สามารถนำพาประเทศไปสู่ความเจริญได้อย่างรวดเร็ว ที่สำคัญคือเมื่อเราให้อำนาจคนคนหนึ่งเป็นตัวแทนคนส่วนใหญ่ ก็มีความเป็นไปได้ร้อยละ 99 ที่เขาจะเหลิงอำนาจ*[77]

ในทัศนะของคนไทยจำนวนมาก รวมทั้งอัญญาณี รอดเดช นั้น นักการเมืองมัก *"เหลิงอำนาจ"* และใช้อำนาจไปในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว หรือคอร์รัปชั่น ส่วนพระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอย่างเป็นธรรมเสมอ และทรงพัฒนาประเทศได้รวดเร็ว เพราะทรงมีพระคุณธรรม คือทศพิธราชธรรมของพุทธศาสนา คนไทยจำนวนมากเหล่านี้ไม่ตระหนักว่าสังคมไทยปัจจุบันมีความซับซ้อน มีการใช้ทรัพยากรและมีปัญหาที่แตกต่างหลากหลาย เกินกว่าจะมอบอำนาจเด็ดขาดสูงสุดแก่ *"คนดี"* เพียงคนเดียว ในการตัดสินใจแทนคนอื่น ๆ และในการตัดสินใจเรื่องใด ๆ ก็ตามย่อมมีทั้งคนที่ได้ประโยชน์และเสียประโยชน์ จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางการเมืองที่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้ต่อรองกันอย่างเสมอภาค และการใช้อำนาจในบริบทเช่นนี้ ย่อมต้องพัฒนากระบวนการควบคุมและตรวจสอบการใช้อำนาจที่มีประสิทธิภาพขึ้นมา

---

[77] รายงานบทสัมภาษณ์นักเรียนโครงการ "หนึ่งอำเภอหนึ่งทุน" ณ ประเทศฝั่งเศส เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม 2549 **หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน** วันอาทิตย์ที่ 10 กันยายน 2549. หน้า 7.

อย่างไรก็ตาม ตราบจนกระทั่งปัจจุบัน คนไทยก็ยังอธิบายว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเป็นผลมาจากการรับอิทธิพลตะวันตกมากเกินไป และการละเลยหรือทอดทิ้ง *"ความเป็นไทย"* ดังที่สุเมธ ตันติเวชกุล เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา บรรยายพิเศษในงานอุดมศึกษาสัมพันธ์ มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า *"หลักสูตรก็ลอกจากต่างชาติมากเกินไป...เหตุที่วุ่นวายกันอยู่ในตอนนี้เพราะเราบ้าคลั่งระบบเศรษฐกิจการเมืองกระแสสังคมตามฝรั่งจนเหลือความเป็นไทยน้อยเต็มที"*[78]

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก ยังคงครอบงำสังคมไทยอย่างแน่นหนา และยังคงกำหนดวิธีคิดของคนไทยเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตลอดจนการอธิบายปัญหาและการหาทางออกจากปัญหาต่าง ๆ ในสังคมไทยอย่างมั่นคง แม้ว่าในความเป็นจริงสังคมและวัฒนธรรมไทยจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วอย่างไพศาลก็ตาม

[78] **หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ** วันเสาร์ที่ 15 กรกฎาคม 2549. หน้า 7.

บรรณานุกรม

ว. 0116/ ป 3. (หอวชิราวุธานุสรณ์) เอกสารอัดสำเนาลายพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “ขอชวนท่านเปนแมลงหวี่”

ห.จ.ช. ร. 5 ประชุมพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 1 ตอน 2

ห.จ.ช. ร. 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงวัง “คำถวายชัยมงคลและพระราชดำรัสตอบ.”

ห.จ.ช. ร.5 ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งราชการ ภาค 1 ตอน 2 การสุขาภิบาล.

ห.จ.ช. ร.5.21/14 สำเนาพระราชหัตเลขาลับถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.127.

ห.จ.ช. ร.5 ต. 2. 1/7 เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงต่างประเทศ.

ห.จ.ช. ร.5 บ. 1. 2. เอกสารรัชกาลที่ 5 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด เล่ม 1 หน้า 106-107.

ห.จ.ช. ร.5 ต 11.1/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงการต่างประเทศ เล่ม 1.

ห.จ.ช. ร. 5 บ 1.2/4 พระราชนิพนธ์เบ็ดเตล็ด.

ห.จ.ช. ร. 5 บ 1.2/19 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด.

ห.จ.ช. ร. 5 บ. 1. 2/31 พระราชหัตถเลขาเบ็ดเตล็ด.

ห.จ.ช. ร. 5 บ. 1.9/17 พระราชหัตเลขาเบ็ดเตล็ด.

ห.จ.ช. ร. 5 บ 8.1/8. เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ห.จ.ช., ร. 5 ยธ. 8.2/5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงโยธาธิการ.

ห.จ.ช. ร. 5 รล. 3/7 กรมราชเลขาธิการ ลงวันที่ 30 เมษายน ร.ศ. 112.

ห.จ.ช. ร. 5 รล.-กต. เอกสารเย็บเล่ม กระทรวงการต่างประเทศ เล่ม 24.

ห.จ.ช. ร.5 ว. 21/4 คำถวายชัยมงคลและพระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชพิธีทวิธาภิเศก พ.ศ.2447.

ห.จ.ช. ร.5 ว. 21/11 เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงวัง.

ห.จ.ช. ร.5 ว.22/1 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ.113.

ห.จ.ช. ร.5 ศ.2/5 หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ร.ศ.124-125.

ห.จ.ช. ร.5 ศ. 3/33.

ห.จ.ช. ร. 5 ศ. 8/1 เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ.

ห.จ.ช. ร.5 ศ.2/5 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม.

ห.จ.ช. ร.5 ศ.2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

ห.จ.ช. ร.5 ศ.2/6 หนังสือกราบบังคมทูลพระวรราชเทวีของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 22 ตุลาคม ร.ศ.111 .

ห.จ.ช. ร.5 ศ.5/81 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ.129.

ห.จ.ช. ร. 5 ศ. 8/1 เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ.

ห.จ.ช. ร. 5 ศ.9/14 เอกสารรัชการที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ห.จ.ช. ร.5 ศ.12/7 ลายพระหัตถ์ความเห็นสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องจะจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2442).

ห.จ.ช. ร.5 ศ.12/7. เรื่องจัดการเล่าเรียนมณฑลต่าง ๆ และรายงานการประชุมพิเศษ วันที่ 26 กันยายน ร.ศ.117.

ห.จ.ช. ร. 5 ศ. 19/5. เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ห.จ.ช. ร. 6 ก. 1/12 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ห.จ.ช. ร. 6 น. 20.6/31 ตัดเก็บจากหนังสือพิมพ์ไทย กันยายน พ.ศ.2457.

ห.จ.ช. ร.6 น.20.6/35 งานฉลองพระนครและฉลองขวัญทหารอาสา **หนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์** 20 กันยายน 2462.

ห.จ.ช. ร.6 บ.3.1/64 เล่ม 4 เรื่องเจ้าพระยายมราช.

ห.จ.ช. ร.6 บ./3.1/64 เล่ม 2 หนังสือเจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 30 กันยายน ร.ศ.133.

ห.จ.ช. ร.6 บ.17/4 คำชี้แจงนายร้อยตรีบรรจบ วันที่ 5 มีนาคม ร.ศ.130.

ห.จ.ช. ร.6 บ.17/5 คำชี้แจงนายร้อยตรีเหรียญ วันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.130.

ห.จ.ช. ร.6 บ.17/6.

ห.จ.ช. ร.6 ม. 36 ก/6 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรมสุกราช. วันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ.131.

ห.จ.ช. ร.6 รล.5/1 พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ข้าราชการในราชสำนัก วันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129.

หจช. ร.6 ศ.4/26 เรื่องคิดจะจัดโรงเรียนกสิกรรม หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 18 ตุลาคม 2459.

ห.จ.ช. ร.6 ศ.2/11, ประมวญศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา.

ห.จ.ช. ร.6 ศ.10/12 รายงานการประชุมเจ้าคณะมณฑลจัดระเบียบการศาสนาหัวเมือง ประชุมวันที่ 22 กันยายน ร.ศ.131

หจช. ร.7 สบ.2.28/24 เอกสารส่วนพระองค์ กรมดำรงฯ แผนกมหาดไทย ร่างพระราชดำรัสตอบพ่อค้าจีนคราวพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลภูเก็ต พ.ศ.2471-2472.

ห.จ.ช. ศธ.0701.9/108 ปาฐกถาหลวงวิจิตรวาทการแสดงที่กรมโฆษณาการ เรื่องวัฒนธรรมสุโขทัย (6 มีนาคม 2482).

ห.จ.ช. ศธ.0701.28/23 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร หลวงวิจิตรวาทการร่างคำแถลงเรื่องการวิงวอนเพื่อสันติภาพ 1 กันยายน 2584.

ห.จ.ช. ศธ. 0701.31/4 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร โรงเรียนศิลปากร.

ห.จ.ช. ศธ.0701.46/2 เรื่องสร้างวัดประชาธิปไตย (วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ) พ.ศ.2483-2496.

ห.จ.ช. ร.6 สบ. 2.37/11 รายงานเสนาบดีสภา และ หจช. ร.6 สบ. 2.37/9 บันทึกคำกราบบังคมทูลสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

ห.จ.ช. สบ. 2.32 / 4 (2) เรื่องส่งพระราชบัญญัติประถมศึกษาและข้อบังคับกระทรวง พ.ศ.2464.

ห.จ.ช. สบ.2.32/12 เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

ห.จ.ช. สบ. 2. 32/4 (4) คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 95/7173 เรื่องการให้การศึกษาแก่เด็กเกี่ยวด้วยศาสนา.

ห.จ.ช. สบ. 2.56/20. เอกสารส่วนพระองค์ กรมดำรงฯ พระนิพนธ์ 1-20 พ.ศ. 2467-2471 เล่ม 1.

ห.จ.ช. สบ.2.56/20 เอกสารส่วนพระองค์กรมดำรงฯ พ.ศ.2462-2471 เล่ม1.

ห.จ.ช. สบ.2.56/26 เอกสารส่วนพระองค์กรมดำรงฯ พ.ศ.2470-2475 เล่ม 2.

ห.จ.ช. สร. 0201.57.1/2 เรื่องกระทรวงเศรษฐการเสนอโครงการตั้งโรงสีข้าว หนังสือของรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐการถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2480.

กมล สมวิเชียร. “ลักษณะและปัญหาของปัญญาชนไทย” ใน **ปัญญาชนสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. **การเมืองของประชาชน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2548.

เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวณิช. “แนวความคิดประชาธิปไตยแบบไทย” วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2536.

เกษียร เตชะพีระ. “บริโภคความเป็นไทย” ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ) **จินตนาการสู่ปี 2000**. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2538.

_____. **วิวาทะโลกานุวัตร**. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2538.

โกวิท ป. ประพันธ์ไพรัชพากษ์. "วัธนธัมทางจิตใจ" (27 พ.ย.2485) ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ**. ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถาน ครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **เก็บเล็กผสมน้อย**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2502.

_____. "ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่" ใน **หนังสืออนุสรณ์คึกฤทธิ์ ปราโมช**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539.

_____. **คึกฤทธิ์กับสังคมเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2510.

_____. **คึกฤทธิ์ ปราโมชกับปัญหาของไทยสมัยเลือกตั้งไม่เรียบร้อย**. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2511.

_____. **คึกฤทธิ์ว่า**. กรุงเทพฯ: ชัยฤทธิ์, 2495.

_____. **คึกฤทธิ์ 2528**. กรุงเทพฯ: สวิชาญการพิมพ์, 2528.

_____. **คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย**. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2514.

_____. "คำอภิปรายในที่ประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย" จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544.

_____. **โครงกระดูกในตู้** กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2514.

_____. "ทรรศนะลิขิตที่ 3 การสืบเนื่องและการถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทย" **เอกสารประกอบการสัมมนานาฏศิลป์และดนตรีไทย**. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 23-24 มิถุนายน 2522.

_____. **ประชุมพงศาวดารประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2512.

_____. "ปาฐกถานำ ศิลปกรรมสมัยใหม่" ใน **บันทึกการสัมมนาศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

_____. **ฝรั่งศักดินา**. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2504.

_____. **ยิว**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2543.

_____. **โลกกับคน**. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร 2509,

_____. **สงครามผิว**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545.

_____. **สยามรัฐหน้า 5 เล่ม 4**. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2516.

_____. **สยามรัฐหน้า 5 เล่ม 9**. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2516.

_____. **สามก๊กฉบับนายทุน ตอนเบ้งเฮ็กผู้ถูกกลืนทั้งเป็น**. กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2530.

_____. "สามยุค" **หนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์** (3 กุมภาพันธ์ 2492).

เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส. **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน**. แปลโดย อัญชลี สุสายัณห์ กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2534.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสดา**. พิมพ์ในงานศพคุณปุ้ย อิศรางกูร ณ อยุธยา ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 26 มีนาคม 2496. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2496 .

_____. **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411**. พระนคร: โรงพิมพ์เหรียญทอง, 2511.

_____. "พระบรมราโชวาทแสดงเบญจศีลอย่างต่ำ" ใน **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1**. คณะธรรมยุติและมหามกุฏราชวิทยาลัยโดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ 100 ปี จากวาระเสด็จสวรรคตพระปรเมนทรมหามงกุฎจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 ตุลาคม 2511. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511.

จันทรรัตน์ ประวาลปัทม์. "การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

จิตรกร ตั้งเกษมสุข. "คำนำบรรณาธิการ" **คันฉ่องของ ส.ศิวรักษ์**. จิตรกร ตั้งเกษมสุข บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2526. หน้า "คำนำ".

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 2**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2509.

_____. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอน 1)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513.

_____. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอน 2)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513.

_____. **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 4**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512.

_____. ประเพณีทำบุญวันเกิด อ้างใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทพไพศาล, 2504.

_____. "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีชลยุทธ์ เอกพจน์ 8 พฤษภาคม 2514. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514.

_____. "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

_____. **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ.2417 ถึง พ.ศ.2453)** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2458

_____. **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2417-2453)**. ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม 10 ธันวาคม 2510. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2510.

_____. "พระราชดำรัสพระราชทานแก่นักเรียน พ.ศ.2432-2433" ใน **เอกสารการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2511. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2514.

_____. **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช**. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2460.

_____. **พระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน และเรื่องสร้างพระบทหลวง วัดบวรนิเวศน์วิหาร**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายทวี เหวียนระวี 5 กรกฎาคม 2509.

_____. **พระราชหัตเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

_____. **พระราชหัตเลขาส่วนพระองค์ พระราชทานสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิต สยามมกุฎราชกุมาร ในวโรกาสวันพระราชสมภพครบ 25 พรรษา ใน พ.ศ.2436**.

_____. "สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม" **วารสารศิลปากร** 12,2 (กรกฎาคม 2511): 43-45.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. และมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าประสิทธิ์ศักดิ์ เกษมสันต์ พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473.

_____. **พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6 กับเรื่องประกอบ**. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 17 มีนาคม 2507. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.

จำนง ทองประเสริฐ. **บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในด้านศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก, 2547.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. "พงสาวะดานลาว ของ มหาสิลา วีระวงศ์" ใน **จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม. **การเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทย** กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

ชาตรี ประกิตนนทการ, **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547.

_____. "พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย" **วารสารเมืองโบราณ** 32,3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549).

ชูศรี มณีพฤกษ์. "เศรษฐกิจไทยในช่วง พ.ศ.2452-2475" ใน **เศรษฐกิจไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.

ชูศักดิ์ ภัทรวณิชย์กุล. "ปริศนา *ข้างหลังภาพ* ของศรีบูรพา" ใน **อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545.

เชียวฮุดเส็ง, "กิจที่ควรปฏิบัติ" **หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์** วันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.129.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ). **เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน)**. ฉบับที่ 10 กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2542.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา, 2516.

_____. **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทพไพศาล, 2504.

ดวงดาว ยังสามารถ. **บัลลังก์พระปิยะ บทวิเคราะห์พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2537.

ดิเรก ชัยนาม. "คำนำ" ใน ส.ศิวรักษ์, **ลายสือสยาม**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2510.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก**. กรุงเทพฯ: ชมรมดำรงวิทยา, 2526. (เล่ม1- เล่ม5).

_____. **จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน**. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช 18 พฤศจิกายน 2505.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. “พงศาวดารสยามเมื่อก่อนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา” ใน **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516.

_____. **ตำนานพุทธเจดีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

_____. “ตำนานพระพุทธเจดีย์ ใน” **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณธร (ผล ชินปุตโต) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514.

_____. “ตำนานสวนกุหลาบ อธิบายมูลเหตุแห่งนามวิทยาลัย”, ใน **สวนกุหลาบอนุสสร 2498**. กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์.

_____.**เทศาภิบาล**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

_____.**ไทยรบพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2520.

_____.**แบบเรียนเร็วสำหรับหนังสือไทย เล่ม 1**. พระนคร: ศึกษาพิมพการ, ร.ศ.128. (พ.ศ.2432).

_____.”ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

_____. “ลายพระหัตถ์ถึงพระยาอนุมานราชธน วันที่ 2 พฤษภาคม 2482” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2535.

_____. **แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม**. พระนคร: คุรุสภา, 2492.

เตช บุนนาค. **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยามพ.ศ.2435-2458**. แปลโดย ภรณี กาญจนัษฐิติ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2532.

ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์. “คำนำ” **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. “ภาคผนวก” **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์, 2470.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. **แบบสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 4**. พิมพ์ครั้งที่ 11 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2497.

_____. **ธรรมจริยา เล่ม 4**. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2520.

_____. **ปกิณกประพันธ์**. พิมพ์แจกในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็นเจ้าพระยา 31 ธันวาคม พ.ศ.2460.

_____. **ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2475.

_____. **โคลงกลอนครูเทพ**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2473.

_____. **โคลงกลอนครูเทพ เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2515.

_____.**แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 4**. พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479.

_____.**แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 6**. พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480.

_____. "โอวาทของเสนาบดีกระมรวงธรรมการกล่าวในที่ประชุมแจกประกาศนียบัตรนักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมบริบูรณ์ พ.ศ.2466 ณ กระทรวงศึกษาธิการ วันที่ 22 มกราคม 2467" **วิทยาจารย์** 25 มีนาคม 2467.

_____. "เพลงชาติไทย" อ้างใน กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "สยามพากษ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544.

_____. "โคลงกลอนของครูเทพ" ใน **บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี. มปท. 2486.

_____. "สำเนาปาฐกถาเรื่องหลักการจัดการศึกษาวิธีใหม่" อ้างใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบรอบ 72 ปี ของกระทรวงศึกษาธิการ 1 เมษายน 2507 กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2507.

_____.**แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 5**. พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. "พระองค์เจ้าปฤษฎางค์กับ "คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103" **ศิลปวัฒนธรรม** 24, 12 (ตุลาคม 2546): 73-83.

_____. "เทียนวรรณ: ไพร่กระฎุมพีคนแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์" **ศิลปวัฒนธรรม** 26, 9 (2548): 80-103.

ธิดา วัฒนกุล. "แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์แผนกวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับโครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, 2535.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน” **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิถีนักคิด ปัญญาชนไทย/เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต**. ณ อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 10-11 มีนาคม 2543.

_____. **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546.

_____. “คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475” **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547): 25.

_____. “พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ” **รัฐศาสตร์สาร** ฉบับ 21/3 (2542): 1-104.

_____. “สองกระแสภูมิปัญญาในการปฏิวัติสยามทศวรรษที่ 2470” ใน **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น. “การบัญญัติศัพท์ภาษาไทย” **In Memorian Phya Anuman Rajadhon**. Bangkok: The Siam Society, 1970: 33-38.

_____. **ชุมนุมพระนิพนธ์ของศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพจำกัด, 2522.

_____. **ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุด วิทยาวรรณกรรม**. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518.

_____. **วิทยาวรรณกรรม**. พระนคร: แพร่พิทยา, 2514.

_____. **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544.

_____. **ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ**. กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2508.

_____. **ประวัติการทูตของไทย**. คณะข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายยวด สุสีราช ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันที่ 7 กันยายน 2507.

นฤมล ธีรวัฒน์. *“แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

นาถ โพธิประสาท. “งานสถาปัตยกัมของเราจะก้าวไปทางไหน” ใน **70 ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ** ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ 70 ปี 31 มีนาคม 2547 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ปฏิกิริยา: ปัญญาชนไทย” **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 7, 2 (กันยายน-พฤศจิกายน 2512): 100.

_____. “พรมแดนของศาสนา” ใน **ก่อนยุคพระศรีอาริย์ ว่าด้วยศาสนา ความเชื่อ และศีลธรรม** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

_____. “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง” ใน **โขน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย** กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

_____. “มรดกโลกทางวัฒนธรรม” ใน **ประวัติศาสตร์ ชาติ ปัญญาชน**, กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

_____. “แม่พลอยสายเดี่ยว” ใน **ว่าด้วย “เพศ” ความคิด ตัวตน และอคติทางเพศ ผู้หญิง เกย์ เพศศึกษา และกามารมณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 33-38.

_____. “รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย” ใน **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

_____. **ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

_____. “โลกของนางนพมาศ” ใน **ปากไก่และใบเรือ**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ่งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538.

_____. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ปากไก่และใบเรือ**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ่งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2538.

_____. **สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536.

_____. “สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับอาโนลด์ ทอน์ยบี ใน **ปรัชญาประวัติศาสตร์**. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2516.

_____. “สองร้อยปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย และทางข้างหน้า” **ศิลปวัฒนธรรม** 7, 4 (กุมภาพันธ์ 2529).

_____. “สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย” **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 5 (มีนาคม 2547): 162.

บาหยัน อิ่มสำราญ. “บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม” **เอกสารประ กอบการประชุมเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 26-27 สิงหาคม 2547.

บุปผา ทิพย์สภาพกุล, ทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487) วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษณศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **รวมใจความพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียนจีนเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2470**. พิมพ์ในงานปลงศพนายซองอ๊วน ศรีบุญเรือง ปีมะโรง พ.ศ.2471.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. "ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ.2506-2516)" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

_____. **และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ...การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชน ก่อน 14 ตุลา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

ประชา ปสนฺนธมฺโม, พระ. (บรรณาธิการ) **อีกมิติหนึ่งของ ส. ศิวรักษ์**. กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2526.

ประมวล รุจนเสรี, **พระราชอำนาจ**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2548.

ประอรรัตน์ บูรณมาตร์, **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

ปรารถนา โกเมน, "สมาคมจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

ปรีดี พนมยงค์, "การถ่ายทอดศัพท์วิทยาศาสตร์สังคมจากภาษาต่างประเทศมาเป็นศัพท์ไทยสยาม" ใน **การถ่ายทอดศัพท์จากภาษาต่างประเทศมาเป็นไทย**. กรุงเทพฯ: นีลนารา การพิมพ์, 2531.

_____. **การถ่ายทอดศัพท์จากภาษาต่างประเทศมาเป็นไทย**. กรุงเทพฯ: นีลนาราการพิมพ์, 2531.

ปิ่น มาลากุล, ม.ล. **อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521.

ปีกทิพย์ มาลากุล, ม.ล. "พระประวัติพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์" ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544.

พงศ์เชษฐ์ รุจิรชุณห์. "อิทธิพลทางพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์" วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

พงศ์ธิดา เกษมสิน. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการธำรงฐานะพระมหากษัตริย์” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

พรรณี บัวเล็ก. **ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ.2457-2482 บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม**. กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545.

_____. **วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2529.

พักตร์พริ้ง ทองใหญ่, ม.ร.ว. “บทสัมภาษณ์” **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 9 มีนาคม 2518.

พิทยา ว่องกุล (บรรณาธิการ). **พุทธทาส พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2549.

พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น. “ชาติและอารยะ” ใน **ผสมผสาน ชุด 3**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513.

_____. “รักชาติ” ใน **ผสมผสาน ชุด 3**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. **ชุมนุมนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507.

พิริยะ ไกรฤกษ์. **ศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

พูนพิสมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501.

ไพศาลศิลปะศาสตร์, พระยา. **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 5**. สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 5 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2449.

ไพศาลศิลปะศาสตร์, หลวง. **เลขเซอร์ว่าด้วยวิธีสอนโรงเรียนอาจารย์**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ์, ร.ศ.131.

ไพศาลศิลปะศาสตร์, พระยา.และ อนุกิจวิธูร, หลวง. **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 2**. พิมพ์ครั้งที่ 14 พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2482.

_____. **หนังสือสอนอ่านธรรมจริยา เล่ม 6**. สำหรับชั้นมัธยม พิมพ์ครั้งที่ 1 พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2448.

ไพศาล วิสาโล, พระ. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546.

_____. “พุทธศาสนาบนทางแพร่ง” หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน 20 พฤศจิกายน 2548.

_____. ส.ศิวรักษ์กับงานสันติภาพในประเทศไทย” ใน **หกรอบ ส.ศ.ษ**. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548.

ไพศาล วิสาโล, พระ. (อภิปราย), “ปริทัศน์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในมุมมองหลากทัศนะ” ใน **ปัญญาชนสาธารณะแห่งสยาม ปัญญาชนเพื่อประชาชน**. กรุงเทพฯ: สถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย, 2549.

ภัทรวาที, หลวง. “การทูตดั่งที่ข้าพเจ้าเรียนรู้มาจากเสด็จในกรม” ใน **ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์**. อ้างใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “คำอธิบายของปัญญาชนฝ่ายที่สนับสนุนกับฝ่ายที่ต่อต้านการปฏิวัติสยาม 2475” **วารสารสถาบันพระปกเกล้า**. 2,2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2547).

ภาษาไทย, ชุมนุม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “บันทึกการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานกระแสพระราชดำริเรื่องปัญหาการใช้ภาษาไทย” ใน **วิทยทัศน์พระองค์วรรณ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์-วรวรรณ, 2544.

ภูวดล ทรงประเสริฐ “นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย” (พ.ศ.2475-2500)” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2517.

_____. **เทศนาเสือป่า**. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2539.

_____. **บทปลุกใจร้อยประการ**. รวบรวมโดยฐาปนีย์ นครทรรพ และสุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์ กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530.

_____. “บันทึกความเห็นว่าด้วยการเลือกนามสกุล” **อัครานุกรมนามสกุลพระราชทานในรัชกาลที่** 6 กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529.

_____. **บทละครพูดเรื่อง ร.ต.ต. “นนทรี” และมหาตมะ**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2519.

_____. **ปกิณกคดี**. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2515.

_____. **ปลุกใจเสือป่า**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530.

_____. “พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่คณะโรงเรียนในพระบรมราชูถัมภ์ ในวันงานประจำปีของโรงเรียน” (วันที่ 28 ธันวาคม 2465) ใน **พระราชดำรัสร้อยครั้ง**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2529.

_____."พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา" ใน **ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิเมล์, 2470.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ 100/1143 เรื่อง แต่งตั้งกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง ลงวันที่ 27 มีนาคม ร.ศ.130" จิตรา พรหมชุติมา (ผู้รวบรวม), **เอกสารประวัติศาสตร์ การบริหารการปกครองกระทรวงมหาดไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันดำรงราชานุภาพ กระทรวงมหาดไทย, 2539.

_____. พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 6 มีมาถึงพระยาไพศาลศิลปะศาสตร์ (รื่น ศยามานนท์) ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2467 ใน **สี่ศาสตราจารย์**. หนังสือที่ระลึกในงานสี่ศาสตราจารย์ กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

_____. **วาทะพระมงกุฎ**. รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506.

มหามกุฎราชวิทยาลัย, คณะกรรมการ. **ประวัติมหามกุฎราชวิทยาลัย** พิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปีมหามกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ 1-5 ตุลาคม 2521. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2521.

มังกร สามเสน. "โครงการเศรษฐกิจ พาณิชยกรรม กสิกรรม และอุตสาหกรรม" พิมพ์ครั้งแรกใน **หนังสือพิมพ์หลักเมือง** 23-31 กรกฎาคม 2475.

มัทนา เกษกมล. "การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453-2468)," วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517. หน้า 153.

_____. "การเมืองและการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน **การเมืองการปกครองของไทยสมัยใหม่**. ชัยอนันต์ สมุทวณิช สุวดี เจริญพงศ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

มัลลี (อนุมานราชธน) เวชชาชีวะ, "พระยาอนุมานราชธน" ใน **พระยาอนุมานราชธน "เสถียรโกเศศ" พ่อของลูก**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2530.

มานวราชเสวี, พระยา. (บรรณาธิการ) **ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.

ไมเคิล ไรท์. "ขอคุยกับอาจารย์ ส. ศิวรักษ์ หน่อย" คอลัมน์ "ฝรั่งมองไทย" **มติชนสุดสัปดาห์** 23, 1192 (20 มิถุนายน 2546): 42.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกานุวัตร** .กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2532.

ราม วชิราวุธ (นามแฝง). **ประวัติต้นรัชการที่ 6**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

_____. “ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖” **ศิลปวัฒนธรรม** 23, 6 (เมษายน 2545): 148-152.

เริงไชย พุทธาโร. **เหม เวชกร จิตรกรมือเทวดา หลวงสารานุประพันธ์ ราชาเรื่องลึกลับผู้ประพันธ์เพลงชาติไทย**. กรุงเทพฯ: ธานธิตรเพรส, 2531.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยา. “กรรมกิเลสกถา”, ใน **พระธรรมเทศนา**. (พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 469.

_____. “การศึกษา” ใน **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

_____. **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิปทาและส่วนสังสารวัฏ**. พิมพ์ครั้งที่ 24 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.2526.

_____. **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 35 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529.

_____. **เบญจศีล เบญจธรรม แบบเรียนจรรยา กรมศึกษาธิการ**. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ร.ศ.122. หน้า 12.

_____. **มนุษยวิทยา เล่ม 1 ตอน 1-2**. พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493.

_____. “วรรณาพระสูตร” **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส ธรรมคดี**. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

_____. **ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ.2457**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504.

_____. **วิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัลลาสกถา และพระติลักขณกถา**. พิมพ์ครั้งที่ 18 พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,2529.

_____. “หิริและโอตตัปปะ” **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิญาณวโรรส ธรรมคดี**. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระธรรมเทศนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

_____.**ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตเลขา-ลายพระหัตถ์**. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1-7 สิงหาคม 2514 กรุงเทพฯ: มหามมกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

_____. **ประมวลเรื่องการศึกษา**. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1-7 สิงหาคม 2514 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

_____. **พระมงคลวิเสสกถา** พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2492. หน้า 8.

_____. *“พระธรรมเทศนาปรารภการเสียชีวิตของทหารอาสา”* ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานส่วนกุศลแก่ทหารอาสาที่เสียชีวิตในการพระราชสงคราม ณ อุโบสถวัดมหาธาตุ วันที่ 23กันยายน พุทธศักราช 2462 ใน **พระธรรมเทศนาในการสมโภชพระนครครบ 100 ปี 150 ปี และ 200ปี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.

_____. ”พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์” **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ธรรมคดี**. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 1-7 สิงหาคม 2514 กรุงเทพฯ: มหามมกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

_____. **อนุศาสนีที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่าในวันถือน้ำเข้ากอง**. วันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.130. (พิมพ์ขึ้นโดยพระบรมราชโองการเพื่อจำแนกแก่สมาชิกกองเสือป่า) พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร์, ร.ศ.130.

วรรณไวทยากร วรวรรณ, หม่อมเจ้า. “คติการเมืองตามโอวาทของท่านวรรณ” **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 24 มิถุนายน 2476.

_____. “ความเห็นเรื่องเปลี่ยนชื่อประเทศ” ใน **วิทยาวรรณกรรม**. พระนคร: แพร่พิทยา, 2506.

_____.”ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากษ์” **วิทยาจารย์** ปีที่ 33 ฉบับที่1 พ.ศ. 2475.

_____. “ประชาชาติกับมนุษยธรรม” **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 5 เมษายน 2476.

_____. “สุนทรพจน์ท่านวรรณ” **หนังสือพิมพ์ประชาชาติ** 27 มิถุยายน 2477.

วรรณไวทยากร วรวรรณ, หม่อมเจ้า. อธิบายคำ “ปรัชญา” และ “อภิปรัชญา” ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ**. ราชบัณฑิตสถานจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗.

_____. **อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย**. พระนคร: ไทยพานิช, 2488.

_____. “อุดมคติประชาชาติ” หนังสือพิมพ์ประชาชาติ 8 มิถุนายน 2477 และ หนังสือพิมพ์ประชาชาติ 9 มิถุนายน 2477.วรากรณ์ สามโกเศศ, “ทัศนคติคนไทยและ “สังคมสมานฉันท์” มติชนรายวัน วันที่ 1 ธันวาคม 2548

วัลย์วิภา จรูญโรจน์, *“แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์”* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

วารุณี โอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-พ.ศ.2475” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524.

วิทยากร เชียงกูล, **ศึกษาบทบาทและแนวคิดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. กรุงเทพฯ: ผลึก, 2538.

วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย**: **ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์** แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์และคณะ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.

วิจิตรมาตรา, ขุน. **80 ปีในชีวิตของข้าพเจ้า**. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา 9 ตุลาคม 2523. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523.

วิจิตรวาทการ, หลวง. “การเคารพธงชาติ” **วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม 2**. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 16 สิงหาคม 2525. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505.

_____. **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2475.

_____. “การศิลปากร(ส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ข้าหลวงประจำจังหวัด)” ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2435.

_____. “ความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับเขมร” ใน **สารคดีและสิ่งน่ารู้จากปาฐกถาและคำบรรยายของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2516.

_____. **ชาตินิยม**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ดำรงการพิมพ์, 2528.

_____. **คณะการเมือง** .พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475.

_____. "คติสุนทรภู่" **วารสารดวงประทีป** 1, 15 (1 มกราคม 2474): 5.

วิจิตรวาทการ, หลวง. "นาฏศิลป์" ใน **รำลึก ๑๐๐ หลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน.** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2541.

_____. "ลัทธิชูชาติ" **วารสารดวงประทีป** 2, 36 (พ.ศ.2475): 17-21.

_____. "นโยบายชาตินิยม" **รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ บทคัดสรรว่าด้วยชีวประวัติและผลงาน.** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2541.

_____. "ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส" แสดงแก่ครูอาจารย์และนักเรียนโรงเรียนกรมยุทธศึกษา 18 ตุลาคม 2483 ใน **วิจิตรอนุสรณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505.

_____. "ปาฐกถาเรื่องการศิลปากร (ส่วนที่เกี่ยวกับข้าหลวงประจำจังหวัด)" 8 มิถุนายน 2478 ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2435.

_____. "สุนทรพจน์อธิบดีกรมศิลปากรกล่าวต้อนรับข้าราชการที่โอนมาจากกระทรวงวัง" ใน **อธิบดีคนแรกของกรมศิลปากร พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2435.

_____. **อนาคตของชาติ**. ใน อนาคต พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: เขษมบรรณกิจ, 2502.

วิชาการ, กรม. **แบบเรียนภาษาไทย ชุดพื้นฐานภาษา ป.4 เล่ม 2.** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2533.

_____. **แบบเรียนภาษาไทย ชุดพื้นฐานภาษา ป.5 เล่ม 2.** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2533.

_____. **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507.** พิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสครบรอบ 72 ปี กระทรวงศึกษาธิการ 1 เมษายน 2507. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2507.

วิชัย นภารัศมี, **หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์** กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2546.

วิเชิด ทวีกุล. "การเมืองภาคประชาชน : การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ พ.ศ.2530-2547" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. **กบฏสันติภาพ**. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2539.

วีระ สมบูรณ์. "อริยวิถี" (ความภูมิใจในชาติไทย) **มติชนสุดสัปดาห์** 26, 1325 (6-12 มกราคม 2549): 38.

วุฒิชัย คำยัง และพงษธร ดุลยรัตน์. **แบบเรียนฉันเป็นคนไทย**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2532.

ศรีสุพร ช่วงสกุล. “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464)” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

ศิริ พุทธมาศ. “แนวความคิดทางด้านการเมือง*และการศึกษากับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)”* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ศิริพร สุเมธารัตน์. แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528.

ส. ศิวรักษ์. “กถามุขเนื่องในโอกาส 4 เดือนหลังรัฐประหาร 19 กันยายน 2549” ณ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มกราคม 2550.

_____. **กระเทาะหน้ากากการเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2540.

_____. **กล้า ๆ กลัว ๆ ชนชั้นปกครองกับงานฉลอง ๑ ปี ปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2542.

_____. “การมีสถาบันกษัตริย์ถูกกว่ามีประธานาธิบดี” **ฟ้าเดียวกัน** 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548): 87.

_____. **การสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย**. กรุงเทพฯ: 2529.

_____. (แปลและเรียบเรียง), **ก้าวแรกปรัชญาฝรั่ง**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526.

_____. **ไกลกลิ่นหอย**. กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521.

_____. **คนดีที่น่ารู้จัก**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537.

_____. **ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2542.

_____. **ความเป็นเลิศทางวิชาการ**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2533.

_____. **คันฉ่องส่องตัวตน**. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2546.

_____. **คันฉ่องส่องเจ้า**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

_____. **คึกฤทธิยาลัย**. กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2539.

_____. **คำประกาศความเป็นไท**. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2531.

_____. **จดหมายโต้ตอบระหว่างเสฐียรโกเศศกับส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2514.

_____. **จดหมายรักจากอเมริกา**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2510.

_____. “จดหมายรักถึงไมเคิล ไรท์” **มติชนสุดสัปดาห์** ปีที่ 23, ฉบับที่ 1197 กรกฎาคม 2546).

_____. **จดหมายเหตุจากถนอมถึงคึกฤทธิ์ (ผ่านสัญญาและเสนีย์)**. กรุงเทพฯ: พิฆเณศ, 2518.

ส. ศิวรักษ์. “จริยธรรมกับการพัฒนาสังคม” บรรยาย ณ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ วันที่ 11 ตุลาคม 2526.

_____. **จากถนอมถึงคึกฤทธิ์**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2519 .

_____. “จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิต” **ชัยพฤกษ์** 22 กรกฎาคม 2512 (ฉบับนักศึกษาประชาชน).

_____. **เจตนาประชาราษฎร์**. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2544.

_____. **เจ้า-ข้า ฟ้าเดียวกัน**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

_____. **ฉีกจีวร ย้อนดูชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2546.

_____. **ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ในศตวรรษที่สามแห่งรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

_____. **ชำระล้างเพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมและสติปัญญาอย่างไทย**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2545.

_____. **ช่วงแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ: พลพันธุ์การพิมพ์, 2527.

_____. **ช่วงแห่งการปฏิวัติ**. กรุงเทพฯ: กรุงสยามการพิมพ์, 2517.

_____. **เซน**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย-ธิเบต, 2537.

_____. **ดังทางดำ**. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2531.

_____. **ต่างฟ้าต่างฝัน**. กรุงเทพฯ: ยุววิทยา, 2529.

_____. **ตีนติดดิน**. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2515.

_____. **เตือนฝรั่งด้วยหวังดี**. แปลโดยพิภพ อุดมอิทธิพงศ์ กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2537.

_____. **ทางออกจากโครงสร้างอัน อยุติธรรมและข้อเขียนอื่น ๆ ของ ส. ศิวรักษ์ในรอบกึ่งทศวรรษ**. กรุงเทพฯ: บริษัทส่องศยามจำกัด, 2541.

_____. **ทวนกระแสเพื่อความสว่างทางสังคม**. พิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2545.

_____. **นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน**. พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543.

_____. **แนวคิดทางปรัชญาไทย**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2532.

_____. (แปล) **ปรัชญาการเมือง**. กรุงเทพฯ: ปาจารยสาร, 2535.

_____. **น้ำเซี่ยวให้ขวางเรือ**. กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2526.

_____. บทสัมภาษณ์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่อง “ปัญหา อุปสรรค และแนวโน้มของระบบประชาธิปไตย” โดยโครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 23 ธันวาคม 2525 และ 7 มีนาคม 2526.

ส. ศิวรักษ์, **ประเทศชาติเป็นของราษฎร**. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2544.

_____. “ประวัติพระยาอนุมานราชธน” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____. **ปรัชญาการศึกษา ศาสตร์และศิลป์แห่งการปฏิรูปการเรียนรู้**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก, 2545.

_____. **ปัญญาชนสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521.

_____. **พระดีที่น่ารู้จัก**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า, 2511.

_____.**พระธรรมเจดีย์ พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537.

_____. **พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของ ส. ศิวรักษ์** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547.

_____. **พุทธศาสนาเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่**. กรุงเทพฯ: พลขันธ์การพิมพ์, 2526.

_____. **พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2522.

_____. **ฟ้าต่ำ แผ่นดินสูง** .กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์, 2528.

_____. **มาพูดภาษาไทยกันดีกว่า**. แพร่พิทยา, 2509 .

_____. **มาพูดภาษาไทยกันดีกว่า**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2521.

_____. **ไม้ซีกงัดไม้ซุง**. กรุงเทพฯ:เซ็นเตอร์พับลิเคชั่น, 2526.

_____. **อยู่อย่างไทย**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2525.

_____. **เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2543.

_____. **ลอกคราบชนชั้นปกครองไทย**. กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย อาศรมวงศ์สนิท มูลนิธีเสฐียรโกเศศ-นาคประทีป, 2541.

_____. **ลอกคราบปัญญาชนฝรั่ง**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2536.

_____. **ลอกคราบวัฒนธรรมฝรั่ง**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2532.

_____. **ลอกคราบวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: 2531.

_____. **ลายสือสยาม**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2510.

_____. **วัฒนธรรมและอิทธิพลความคิดแบบฝรั่งต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. (พิมพ์จากคำบรรยายแก่นักศึกษาปริญญาเอก สาขาอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2534) กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย, 2538.

ส. ศิวรักษ์. **วิกฤตการณ์ของสยามและทางออก**. กรุงเทพฯ: อาศรมวงศ์สนิท, 2537.

_____. **ศาสนากับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยพายัพ, 2524.

_____. **ศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: พลพันธ์การพิมพ์, 2525.

_____. **ส. ศิวรักษ์ปริทัศน์รัฐไทย**. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2545.

_____. "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์" **ศิลปวัฒนธรรม** 27,2 (ธันวาคม 2548): 142.

_____. **สยามยามวิกฤต**. กรุงเทพฯ: โกมล คีมทอง, 2527.

_____. **สอนสังฆราช**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2547.

_____. **สรรพสาระ**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2511.

_____. "เสียงจากปัญญาชนสยาม" **กรุงเทพธุรกิจ** ปีที่ 8 ฉบับที่ 341 (3 ธันวาคม 2548): 8.

_____. **หกชีวประวัติ** .พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.

_____. **หกปีจากปริทัศน์ของ ส. ศิวรักษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ศยาม, 2541.

_____. **หกทศวรรษประชาธิปไตยในทัศนะ ส. ศิวรักษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537.

_____. **หันกงจักรเป็นดอกบัว**. กรุงเทพฯ: เสมสิกขาลัย สถาบันสันติประชาธรรม และมูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2547.

_____. **ห้าปีจากปริทัศน์**. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2512.

_____. **อำนาจของภาษาและสถาบันวิชาการ: เพื่อใคร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2540.

_____. **อธิบายแนวคิดและปรัชญาการเมืองฝรั่ง**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524.

_____. **อนาคตและอุดมคติสำหรับไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: เซนเตอร์พับลิคเคชั่น, 2524.

_____. **อนาคตสำหรับไทยและอุดมคติทางการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2540.

_____. **อ่านคน-ไทย**. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2548.

_____. **อุดมคติของคนหนุ่มสาว**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2515,

สมเกียรติ วันทะนะ. “สังคมไทย” ในมโนภาพของสี่นักคิดไทยสมัยใหม่” **จดหมายข่าวสังคมศาสตร์** สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 10, 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531): 91-114.

สมบัติ จันทรวงศ์. **แสตมป์กับสังคม**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2526.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. บทวิจารณ์หนังสือ “พระราชอำนาจ” ใน OCTOBER No.5 **พระราชอำนาจ ชาติไทย และไฟใต้**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ Openbooks, (กันยายน 2548).

_____. “ประเทศไทยอายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482” **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 8 (มิถุนายน 2547): 84.

_____. “ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวา” **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547): 72-118.

สมจัย อนุมานราชธน สมศรี สุกุมลนันท์ มัลลี เวชชาชีวะ. **พระยาอนุมานราชธน “เสฐียรโกเศศ” พ่อของลูก** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2530.

สมศรี สุกุมลนันทน์. “พ่อของลูก” ใน สมจัย อนุมานราชธน สมศรี สุกุมลนันท์ มัลลี เวชชาชีวะ, **พระยาอนุมานราชธน “แสฐียรโกเศศ” พ่อของลูก** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2530.

สรณี วงศ์เบี้ยสัจจ์, หัทยา จันทรมังกร, ศตนันท์ เปียงบุญทา. “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหนังสือนิทานภาพสำหรับเด็กไทย” **เอกสารประกอบการประชุมระดับชาติ เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย ครั้งที่ 2**. จัดโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ โรงแรมโลตัส ปางสวนแก้ว 10-11 สิงหาคม 2548.

สัมภาษณ์ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ณ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 27 เมษายน 2550.

สายชล สัตยานุรักษ์. **การเมืองและการสร้าง “ความเป็นไทย” โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. รายงานผลการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

_____. **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

_____. “ปัญญาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์” **เอกสารประกอบการสัมมนาวิถีนักคิดไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต**.

_____. “ผลกระทบของหมอบลัดเลย์ต่อสังคมไทย” **อักษรศาสตร์พิจารณ์** 18,1 (มกราคม 2529): 1-30.

_____. **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

_____. "มติมหาชน: ฐานคิดของระบอบประชาธิปไตยยุคเชื่อผู้นำชาติพันภัย" ใน **คือความภูมิใจ รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา**. สิริลักษณ์ สัมปัชชลิต, ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2545. หน้า 615-330.

สายชล สัตยานุรักษ์. **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

_____. **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. "สถาบันศิลปวัฒนธรรมสุวรรณภูมิ (SEA)" **หนังสือพิมพ์มติชน** 31 ตุลาคม 2549.

สุจิตร หิรัญพรึกส์. "ประวัติสารทประยุกต์" ใน **๗๐ ปี ราชบัณฑิตวิชาชาญ**. ราชบัณฑิตสถาน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสคล้ายวันสถาปนาราชบัณฑิตสถานครบ ๗๐ ปี ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๗.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. **แผนชิงชาติไทย**. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์, 2534.

สุมาลี ลิ้มประเสริฐ, การสร้างเรือรบหลวง "พระร่วง" กับบทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง "มหาตมะ" **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 24, 2 (2547): 231-261.

สุริยานุวัตร, พระยา. **ทรัพยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: พิฆเณศ, 2518. หน้า 4.

สุรีย์ ทรัพย์สุนทร. *"พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริทางด้านพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินการปกครองประเทศ"* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

สุวดี เจริญพงศ์. "ปฏิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อความเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.247" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519.

สุวิมล พลจันทร์. "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476-2487)" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

เสถียร ลายลักษณ์และคณะ (ผู้รวบรวม). "ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.

_____. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13**. โดย พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.

_____. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477.

_____. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ภาค 2.** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. หน้า 423, 472. และ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 ภาค 2.** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 178.

เสถียร ลายลักษณ์และคณะ (ผู้รวบรวม). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18.** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20.** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478. หน้า 421. หน้า 459-460.

_____. "พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช 2460" **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30.** พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477. หน้า 391-392.

หอม นิลรัตน์ "นักการเมืองมีมากเท่าขนวัว แต่รัฐบุรุษเสมือนเขาวัวเท่านั้น" **สยามหนุ่ม** 30-31 ตุลาคม 2475.

หนังสือพิมพ์กรุงเทพฯไทม์ ปีที่ 3 เล่ม 13 พ.ศ. 2492.

หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ วันเสาร์ที่ 15 กรกฎาคม 2549.

หนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ.129.

หนังสือพิมพ์ประชาชาติ 29 เมษายน 2476.

หนังสือพิมพ์ประมวญวัน 6 มิถุนายน 2482.

หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันอาทิตย์ที่ 10 กันยายน 2549.

หนังสือพิมพ์สยามรัฐ วันที่ 14 ธันวาคม 2513.

หนังสือพิมพ์สยามรัฐ วันที่ 3 มิถุนายน 2514.

หนังสือพิมพ์สยามรีวิว 11 กันยายน 2475.

อนุมานราชธน, พระยา. **คำอธิบายวัธนธัมไทย** พระนคร: สภาวัธนธัมแห่งชาติ, 2486.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี, กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532.

_____ . ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมแระเพณี เล่มที่ 5 เรื่อง ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 1 เรื่องรวมชีวประวัติ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 7.

อนุมานราชธน, พระยา. **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2. เรื่องอัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชธนและสัมภาษณ์เสถียรโกเศศ. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 2 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 1) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533.

_____ . อนุมานราชธน, พระยา. **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง ฟื้นความหลัง (เล่ม 3-4) กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2537.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 1 รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 1 เรื่องประวัตินานาประเทศ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 3 เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4 เรื่องของชาติไทย กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 5 เรื่องอารยธรรมยุคดึกดำบรรพ์ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 เรื่อง รวมเรื่องประวัติศาสตร์-โบราณคดี กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2535.

อนุมานราชธน, พระยา. **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวรรณคดี เล่มที่ 1 เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับรามเกียรติ์ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 1 รวมเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน**หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 2-3 เรื่องลัทธิความเชื่อและเรื่องศาสนาอื่น ๆ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531.

_____ . **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532.

_____ . "ปรัมปราประเพณี" **สูจิบัตรวันต้อนรับน้องใหม่ ปี** 2502 ใน **จุฬาสาร** วิทยาวงษ์ดีไทย สาราณียกร พระนคร: เกื้อกูลการพิมพ์,2502.

อมร จันทรสมบูรณ์. การอภิปรายเรื่อง "พระราชอำนาจกับการปฏิรูปการเมือง" ครั้งที่ 2 ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดโดยสมาคมนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย 22 พฤศจิกายน 2548. ใน มติชนรายวัน 24 พฤศจิกายน 2548.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่** 4 - **พ.ศ. 2475.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

_____. **ความจริงและการปฏิบัติต่อความจริง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนภายใต้วัฒนธรรมมือที่สาม**. รายงานการวิจัยโครงการความจริงและการจัดการความจริง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

อังคาร กัลยาณพงศ์ และ ส. ศิวรักษ์, "ประกาศสังเวยพระอดีตมหาราช" ใน ส. ศิวรักษ์, **สรรพสาระ** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2511.

อัจฉรา ชีวพันธ์. *"แนวความคิดด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"* รายงานผลการวิจัย เงินทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

อัศวพาหุ (นามแฝง). **ความเป็นชาติโดยแท้จริง**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520.

_____. **พวกยิวแห่งบูรพาทิศและเมืองไทยจงตื่นเถิด**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2527.

_____. **เมืองไทยจงตื่นเถิด และ ลัทธิเอาอย่าง**. อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางพร้อม ขวัญบุญจันทร์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 2513.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา **รายงานผลการวิจัยโครงการ "เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส"** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.

อุษา ชัยโชณิชย์. "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ.2432-2490" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526.

เออิจิ มูราชิมา เขียนและแปล วรศักดิ์ มหัทธโนบล แปลและบรรณาธิการ, **การเมืองจีนสยาม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ.**1924-1941. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษาสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

เฮอเบิร์ต พ. ฟิลลิปส์. "วัฒนธรรมปัญญาชนสยาม" แปลโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน **ปัญญาชนสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: แสงรุ้งการพิมพ์, 2521.

Anderson, Benedict. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** London and New York: Verso, 1991.

Barme, Scot. **Luang Wichit Wathakan and a Creation of a Thai Identity**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993.

Craig J. Reynolds, **Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today.** Cornell University: Southeast Asia Program, 1987.

Kasian Tejapira, **Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958**. Kyoto: Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 2001.

S. Sivaraksa, **A Socially Engaged Buddhism.** Bangkok: 1988.

Saichol Sattayanurak, "Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State", Journal of the Siam Society 90, 1 & 2 (2002): 101-124.

บทที่ 13

บทสรุป

โครงการวิจัย **"ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.2435-2535"*** มุ่งศึกษาการนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* โดยปัญญาชนกระแสหลักจำนวนหนึ่ง ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อมโนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทย และมโนทัศน์ดังกล่าวได้กลายเป็นพื้นฐานความคิดในการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ ในสังคมการเมืองไทย หรือมีส่วนสำคัญในการกำหนดวิธีคิดของคนไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน **จนกล่าวได้ว่า มโนทัศน์ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ได้กลายเป็น กระบวนทัศน์** (paradigm) **เกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่ครอบงำความรู้สึกนึกคิด** (mentality) **ของคนไทยอย่างลึกซึ้ง**

ด้วยการศึกษาผลงานจำนวนมากของปัญญาชน โดยพิจารณาบริบททางการเมืองของผลงานเหล่านั้น ช่วยให้เห็นได้ชัดว่าความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่นิยาม มุ่งตอบสนองต่อปัญหาทางการเมืองที่ชนชั้นนำในแต่ละสมัยต้องเผชิญ พร้อมกับมุ่งทำให้ *"ความเป็นไทย"* นั้น ช่วยในการจรรโลงโครงสร้างสังคมและการเมืองที่ชนชั้นนำต้องการ โดยมีการปลูกฝังให้คนในสังคมรับรู้อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็น *"ระบอบแห่งสัจจะ"* (regime of the truth) ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อวิธีคิดของคนไทย แม้ว่าปัญญาชนกระแสหลักส่วนหนึ่งได้เสนอมโนทัศน์ที่แตกต่างออกไปจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ แต่ความคิดส่วนที่แตกต่างออกไปนี้มิได้มีอิทธิพลต่อสังคมในวงกว้าง เพราะระบบการศึกษาและสื่อต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐนั้นมุ่งแต่จะถ่ายทอดและปลูกฝังเฉพาะแนวความคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการจรรโลงอำนาจรัฐเท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่าตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ผลงานของปัญญาชนกระแสหลักที่จรรโลงอำนาจรัฐ ยังคงได้รับการบรรจุไว้ในแบบเรียน นอกจากมโนทัศน์ที่ปัญญาชนกระแสหลักเหล่านี้เสนอจะกลายเป็นกรอบความคิดในการเขียนแบบเรียนเท่านั้น[676] ผลงานบางเรื่องยังได้รับการตีพิมพ์ตามต้นฉบับเดิม เพื่อให้นักเรียนอ่านประกอบการเรียน เช่น เรื่อง *"พระร่วง"* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

---

[676] โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, **การเมืองและการสร้าง "ความเป็นไทย" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**

เจ้าอยู่หัว[677] บทอ่านเสริมเรื่อง *"ว่องไวรักชาติ"* จากแบบเรียน **ธรรมจริยา** ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี[678] เป็นต้น

ผู้วิจัยพยายามแสดงให้เห็นอย่างละเอียดชัดเจนด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง ว่าความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนแต่ละท่านได้นิยามนั้น เกิดขึ้นในบริบททางการเมืองอย่างไร มุ่งตอบสนองต่อปัญหาใดบ้าง ความคิดสำคัญที่ปัญญาชนแต่ละท่านเสนอต่อสังคมมีจุดเน้นอย่างไร และปัญญาชนแต่ละท่านได้ทำการสืบทอดและปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไปมากน้อยเพียงใด อย่างไร เพราะเหตุใด

เห็นได้ชัดว่าในระยะเวลากว่าหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ปัญญาชนกระแสหลักหลายท่านได้ร่วมกันสร้างความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ขึ้นมาอย่างจริงจังและอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าความคิดบางอย่างของปัญญาชนบางท่านจะถูกละทิ้งไปโดยปัญญาชนสมัยหลัง และความคิดบางอย่างของปัญญาชนกระแสหลักจะไม่สอดคล้องต้องกัน แต่ส่วนใหญ่แล้วเป็นความคิดที่เสริมพลังแก่กันและกัน จนทำให้เกิดกระบวนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"*

ลักษณะสำคัญของ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตามมโนทัศน์กระแสหลัก ซึ่งปรากฏในจินตนาการของคนไทยนั้น เป็นสังคมที่ประกอบด้วยคนหลายชนชั้น คนแต่ละชนชั้นสัมพันธ์กันตามหลักศีลธรรมของพุทธศาสนา โดยคนแต่ละชั้นต่างก็ *"รู้ที่ต่ำที่สูง"* ในสังคมไทยนี้ ***"พระมหากษัตริย์"*** ทรงมีความสำคัญสูงสุดในฐานะศูนย์รวมจิตใจและความสามัคคี ทรงห่วงใยปวงชนชาวไทย และทรงดูแลให้ *"การปกครองแบบไทย"* เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ***"พุทธศาสนา"*** เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดของวัฒนธรรมไทย ที่ทำให้สังคมไทยเป็น *"สังคมที่เมตตา"* อันส่งผลให้คนไทยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ปราศจากการกดขี่เบียดเบียนระหว่างคนต่างชั้นกัน ทั้ง ***"พระมหากษัตริย์"*** และ***"พุทธศาสนา"*** เป็นแหล่งที่มาของศิลปวัฒนธรรมไทยด้านต่าง ๆ อันเจริญรุ่งเรือง มีคุณค่า และน่าภาคภูมิใจ ไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีไทย ภาษาไทย สถาปัตยกรรมไทย จิตรกรรมไทย ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ฯลฯ ตราบใดที่คนไทยยังรักษาวัฒนธรรมไทยเอาไว้ได้ สังคมไทยก็จะมีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า

ประโยชน์ที่น่าจะได้รับจากโครงการวิจัยนี้ก็คือ ช่วยให้เข้าใจที่มาและพลังครอบงำของกระบวนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* กระแสหลักอย่างชัดเจน อันจะนำไปสู่การตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์ความคิดกระแสหลักอย่างกว้างขวางและรอบด้าน และเกิดความเห็นพ้องต้องกันด้วย

---

[677] กรมวิชาการ, **แบบเรียนภาษาไทย ชุดพื้นฐานภาษา ป.4 เล่ม 2** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2533. หน้า 102-108.

[678] กรมวิชาการ, **แบบเรียนภาษาไทย ชุดพื้นฐานภาษา ป.5 เล่ม 2** กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2533. หน้า 143-150.

ว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* เพื่อเป็นรากฐานทางภูมิปัญญาสำหรับการเข้าใจปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ ในสังคมไทยด้วยวิธีคิดและมุมมองใหม่ ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และการพัฒนาสังคมไทยอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งนำไปสู่การนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* จากมุมมองใหม่ ที่ทุกคนใน *"ชาติไทย"* จะสามารถเป็นเจ้าของชาติและมีสิทธิต่าง ๆ ในชาติอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม อันจะนำไปสู่การได้รู้สึกว่าทุกคนมีพันธะร่วมกันในการสร้างความมั่นคง ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนให้แก่ *"ชาติไทย"* เพื่อให้ทุกคนในชาติมีชีวิตอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และเพื่อให้ *"ชาติไทย"* สามารถมีบทบาทในสังคมโลกอย่างสร้างสรรค์และอย่างมีคุณค่าต่อมนุษยชาติทั้งปวง

ผู้เขียนหวังด้วยว่าผลการวิจัยนี้จะกระตุ้นให้คนไทยร่วมกันค้นหาคำตอบว่า มีอะไรบ้างใน *"ความเป็นไทย"* กระแสหลัก หรือใน *"วัฒนธรรมไทย"* ที่ยังคงมีคุณค่าจนสมควรที่คนไทยจะรักษาไว้ (โดยอาจปรับเปลี่ยนความหมายให้เหมาะแก่ยุคสมัย) และมีอะไรบ้างที่คนไทยควรสร้างขึ้นมาใหม่ให้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของ *"ความเป็นไทย"* ที่จะเอื้อให้คนในสังคมไทยได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและมีความเสมอภาคมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ข้อสรุปสำคัญ ๆ ที่ได้จากการศึกษามีดังนี้

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อเมืองไทยเผชิญหน้ากับอารยธรรมตะวันตกที่เข้ามาพร้อมกับอำนาจที่เหนือกว่า ชนชั้นนำของไทยได้เลือกรับเอาความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก และพยายามรักษาส่วนใหญ่ของ *"ความเป็นไทย"* ทางวัฒนธรรมเอาไว้ โดยสร้างความหมายใหม่ให้แก่องค์ประกอบต่าง ๆ ของ *"ความเป็นไทย"* เพื่อมิให้ *"ความเป็นไทย"* ถูกมองว่าป่าเถื่อน ขณะเดียวกันก็ต้องทำให้ *"ความเป็นไทย"* สามารถทำหน้าที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ และจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ ซึ่งเป็นโครงสร้างสังคมที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เพื่อให้กระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางบรรลุผลสูงสุด **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงเน้นการนิยาม *"ความเป็นไทย"* ไปที่การสร้างความหมายใหม่แก่พระราชพิธีต่าง ๆ และการสร้างสัญลักษณ์ที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของรัฐที่มีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุด มีเจ้านาย ข้าราชการระดับต่าง ๆ และราษฎรทุกชนชาติ ที่ชีวิตขึ้นอยู่กับพระบรมเดชานุภาพ พระปัญญาธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ ทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่การ

นิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* และ *"ข้าราชการ"* เนื่องจากเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ์อย่างแท้จริง และทรงเน้นอัตลักษณ์ของข้าราชการในฐานะผู้มีเกียรติยศอันเกิดจากพระมหากรุณาธิคุณ ทั้งนี้ทรงอาศัยพระราชพิธีที่ถูกทำให้เป็น *"แบบไทย"* มากขึ้น ในการเน้นให้เห็นถึงสถานภาพที่ลดหลั่นตามลำดับชั้นของคนในสังคมควบคู่กับการเลือกใช้สัญลักษณ์แบบ *"สากล"* บางประการ เพื่อให้ *"ความเป็นไทย"* ดำรงอยู่อย่างมีเกียรติในฐานะส่วนหนึ่งของโลกที่ศิวิไลซ์[679]

ในรัชกาลที่ 6 **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงเผชิญกับมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* ที่เป็นชาติของราษฎร ซึ่งเสนอโดยโดยนักหนังสือพิมพ์, ข้าราชการบางกลุ่ม, ขุนนางเก่าบางคน และลูกจีน[680] ซึ่งอาจกลายเป็นฐานทางความคิดสำหรับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงการปกครองได้โดยง่าย พระองค์จึงทรงเร่งนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เพื่อให้มีอำนาจครอบงำเหนือกว่าคำนิยามของคนกลุ่มอื่น ๆ ทรงนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่ประกอบขึ้นด้วยคนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับวัฒนธรรมไทย และ จงรักภักดีต่อหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* อันได้แก่ พระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนา โดยทรงเน้นว่าวัฒนธรรมไทยนั้นมีความเป็น *"ไทยแท้"* คือมีลักษณะเฉพาะที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ แต่ *"ความเป็นไทย"* นี้มีแก่นแท้ที่เป็นสากล ไม่แตกต่างจากอารยธรรมที่เจริญแล้วในยุโรป โดยเฉพาะ *"พระพุทธศาสนา"* นั้นทรงแสดงให้เห็นว่าเป็นศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาอื่น ๆ ในโลก ทั้งในแง่ของหลักคำสอนที่มีความเป็นเหตุเป็นผล และในแง่พระชาติวุฒิขององค์พระศาสดา พร้อมกันนั้นก็ทรงสร้าง *"คนอื่น"* ขึ้นมา โดยเน้นไปที่ชาวจีนที่มีจำนวนและอิทธิพลทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และยังเป็นกลุ่มคนที่นำเอาอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสาธารณรัฐและความรู้สึกชาตินิยมจีนเข้ามาอีกด้วย

การนิยาม *"ชาติไทย "*และ *"ความเป็นไทย"* จึงกลายเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วน ทั้งเพื่อเผชิญกับภัยคุกคามอำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์จากชาติตะวันตกและชาวจีน และเพื่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐแบบใหม่ การนิยาม *"ชาติไทย "และ "ความเป็นไทย"* โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเน้นไปที่การสร้างเอกภาพทางการเมือง โดยมี *"พระมหากษัตริย์"* ซึ่งทรงเป็นหัวใจของ *"ชาติไทย"* เป็นผู้มีพระราชอำนาจสูงสุดเนื่องจากทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความจงรักภักดีของคนทั้งชาติ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการยืนยันความสำคัญความสำคัญของ*"พระมหากษัตริย์"* ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำใน

---

[679] Saichol Sattayanurak, "Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State", Journal of the Siam Society 90, 1 & 2 (2002): 101-124.

[680] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, "พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ" ***รัฐศาสตร์สาร*** 21, 3 (2542) : 1-104.

การสร้างความศิวิไลซ์แก่ *"ชาติไทย"* ขณะเดียวกันก็เบียดขับชาวจีนที่ไม่ยอม *"กลายเป็นไทย"* ให้พ้นไปจากการเป็นสมาชิกของ *"ชาติไทย"* และยังเป็นการตอบโต้ความคิดที่ว่า *"ชาติและอำนาจอธิปไตยเป็นของราษฎร"* อีกด้วย นอกจากนี้ การนิยาม *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ในรัชกาลที่ 6 ยังมุ่งตอบสนองปัญหาการเมืองภายในที่ทรงขัดแย้งกับเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์ และไม่ทรงไว้วางพระทัยในความจงรักภักดีของข้าราชการนับตั้งแต่เกิด *"กบฏ ร.ศ.130"* ทำให้ทรงมีความพยายามจะครอบครองอำนาจสมบูรณาญาสิทธิ์ยิ่งกว่าในสมัยรัชกาลที่ 5

การสร้างจินตภาพ *"ชาติไทย"* ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ จะส่งผลให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ *"คนไทย"* ทั้งประเทศ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของความจงรักภักดีและความสามัคคีของคนในชาติ พร้อมกันนั้นทรงพยายามจะเป็นส่วนหนึ่งในกลุ่มประเทศที่ศิวิไลซ์แล้ว แต่มีความจำเป็นต้องรักษา *"ความเป็นไทย"* อันเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่ช่วยจรรโลงโครงสร้างอำนาจของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอาไว้ ทำให้ต้องเน้นว่า *"ความเป็นไทย"* ที่พระมหากษัตริย์แต่อดีตได้ทรงรักษาสืบทอดสืบต่อกันมานั้น มี *"อารยธรรม"* หรือมีแก่นแท้ที่เป็นสากลไม่แตกต่างจากอารยธรรมตะวันตก ทั้งนี้เพื่อให้ "คนไทย" สามารถภาคภูมิใจใน *"ชาติไทย"* ของตน และมีความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงช่วยทำให้ *"ชาติไทย"* ยังคงมีอารยธรรม มีอิสรภาพ และยืนอยู่อย่างมีเกียรติเคียงบ่าเคียงไหล่ชาติตะวันตกทั้งหลาย[681]

สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยมิได้เน้น *"ความเป็นไทยแท้"* ในทางวัฒนธรรม แต่ทรงเน้นความเป็นไทยแท้ในด้าน *"อุปนิสัย"* หรือ *"คุณธรรม"* ของชนชาติไทย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ ได้แก่ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทรงแสดงให้เห็นว่าคุณธรรมทั้งสามประการนี้เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทย ซึ่งทำให้ชนชาติไทยดำรงความเป็นใหญ่ในประเทศสยามมาได้ยาวนาน ทรงเน้นว่าถึงแม้ชนชาติไทยจะเป็นใหญ่ใน *"เมืองไทย"* แต่ชนชาติไทยก็ไม่เคยเบียดเบียนชนชาติอื่น เพราะชนชาติไทยมีคุณธรรม *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทำให้ทุกชนชาติอยู่เย็นเป็นสุขภายใต้ *"การปกครองแบบไทย"* ขณะเดียวกันชนชาติไทยซึ่ง *"ฉลาดในการประสานประโยชน์"* ก็สามารถเลือกรับแต่ส่วนดีจากชาติอื่นมาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ศิลปะและวัฒนธรรมของไทยในทุก ๆ ทางตลอดมา

---

[681] Saichol Sattayanurak, "Intellectuals and the Establishment of Identities in the Thai Absolute Monarchy State", ***Journal of the Siam Society*** 90, 1 & 2 (2002): 101-124.

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นในพระนิพนธ์อยู่เสมอ เพื่อตอบสนองต่อปัญหาที่มีการเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ก็คือ เมืองไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มานานแล้วจนกลายเป็นประเพณี *"การปกครองแบบไทย"* ซึ่งควรรักษาไว้สืบไป ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ไทยมิได้ทรงใช้พระราชอำนาจแบบเทวสิทธิ์ ตรงกันข้าม *"การปกครองแบบไทย"* เป็นแบบ *"พ่อปกครองลูก"* ซึ่งเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา และพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรมของชนชาติไทยทั้งสามประการ ซึ่งช่วยให้ *"เมืองไทย"* สามารถรักษาเอกราช มีความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกลายเป็นตัวแบบในอุดมคติของ *"พระมหากษัตริย์ไทย"* ด้วยการสถาปนา ***"สมเด็จพระปิยมหาราช"*** ขึ้นมา ให้หมายถึง *"พระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักของคนทั้งหลาย"* เนื่องจากทรงเป็นผู้ปกครอง *"ของประชาชน"* และ *"เพื่อประชาชน"* ทั้งนี้เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงต้องการทำให้กระแสการเรียกร้องรัฐธรรมนูญลดความเข้มข้นลง ด้วยการทำให้คนทุกชั้นเกิดความสำนึกว่า พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ทรงเป็น *"ของประชาชน"* และทรงปกครอง *"เพื่อประชาชน"* อยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง

ในด้านศาสนานั้น ทรงเน้นว่าแม้ *"พระพุทธศาสนา"* จะเป็นศาสนาที่ชนชาติไทยส่วนใหญ่นับถือ แต่พระมหากษัตริย์ไทยทรงปราศจากวิหิงสา จึงทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาในเมืองไทย ทำให้คนทุกศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ส่วน *"ความเป็นไทย"* ในด้านอื่น ๆ เช่น ภาษาไทย วรรณคดี และศิลปะทุกแขนง ล้วนเป็นผลมาจากการที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นผู้นำที่ *"ฉลาดในการประสานประโยชน์"* ทั้งสิ้น

นอกจากนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสร้างอัตลักษณ์ของชนชั้นต่าง ๆ ในเมืองไทย เพื่อให้คนแต่ละชั้นรู้ว่าตนเป็นใคร มีสถานภาพและหน้าที่อย่างไรในเมืองไทย เป็นการสร้างฐานทางอุดมการณ์ให้แก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อจรรโลงโครงสร้างทางชนชั้นที่มีความสำคัญต่อเสถียรภาพของรัฐและชนชั้นนำ ในขณะที่พยายามลดความขัดแย้งระหว่างชนชาติลงด้วยการสร้างอัตลักษณ์ ***"เมืองไทย"*** มิใช่ *"ชาติไทย"* ทรงหลีกเลี่ยงมโนทัศน์ *"ชาติไทย"* เนื่องจากทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่ทำให้ทรงตระหนักว่า ประชาชนทั่วประเทศภายใต้ความรับผิดชอบของพระองค์นั้นประกอบด้วยคนหลายชนชาติ และกระบวนการทำให้ชนชาติเหล่านั้น *"กลายเป็นไทย"* เพิ่งจะเริ่ม

ขึ้น หากเน้น *"ชาติไทย"* ที่เป็นชาติของ *"คนไทย"* เท่านั้น จะเป็นการเร้าให้ชนชาติอื่นในประเทศสยามสำนึกถึงความแตกต่างทางชนชาติอย่างแหลมคมขึ้น ซึ่งจะทำให้ยากแก่การปกครอง[682]

จะเห็นได้ว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ แม้ปัญญาชนทั้งสี่พระองค์จะมิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางความคิดอย่างสมบูรณ์ แต่ความคิดหลักที่ได้รับการเน้นร่วมกันก็คือ**หัวใจของ "ความเป็นไทย" อันได้แก่ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" ที่จรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ** แม้ว่า *"ภาษา"* หรือ *"คำ"* ที่เลือกใช้ในการสร้างมโนทัศน์ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* จะแตกต่างกันอยู่บ้างก็ตาม

มโนทัศน์ดังกล่าวข้างต้นนี้ ได้รับการนำมาเป็นกรอบความคิดในการเขียนหนังสือเรื่อง **หลักไทย** โดยขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งได้รับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ.2470 หนังสือ **หลักไทย** แบ่งประวัติศาสตร์ *"ชาติไทย"* ออกเป็น 3 ยุค คือ *"ยุคโบราณประวัติ"* กล่าวถึงประวัติศาสตร์ *"ชาติไทย"* ยุคก่อนอาณาจักรน่านเจ้า ซึ่งคนไทยอาศัยอยู่ในแถบเทือกเขาอัลไต และถูกจีนรุกรานจนต้องอพยพลงมาทางใต้ *"ยุคมัธยมประวัติ"* กล่าวถึงเรื่องราวของ *"ชาติไทย"* สมัยอาณาจักรน่านเจ้าและอาณาจักรไทยต่าง ๆ ก่อนจะตั้งกรุงศรีอยุธยา และ *"ยุคปัจจุบันประวัติ"* กล่าวถึงประวัติศาสตร์ *"ชาติไทย"* สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพมหานคร หนังสือ **หลักไทย** นี้ ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานของ *"ชาติไทย"* นั้น *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พุทธศาสนา"* เป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* หรือเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของ *"ชาติไทย"* เสมอมา[683]

การสร้าง "ความเป็นไทย" ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 โครงสร้างการเมืองยังคงรวมศูนย์อำนาจที่ผู้นำ ชนชั้นนำในระบอบใหม่จึงไม่เปลี่ยนแปลงอุดมการณ์รัฐที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากนัก เพียงแต่เลือกความคิดบางประการที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้นำในระบอบใหม่ มาเน้นให้เด่นชัด และปรับเปลี่ยนคำอธิบายเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป แม้ในบาง

---

[682] สายชล สัตยานุรักษ์, ***สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม***. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

[683] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, พงสาวดานลาว ของมหาสีลา วีรวงส์" ใน จักรวาลวิทยา บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กรุงเทพฯ: มติชน, 2549. หน้า 24

ช่วงจะมีการเพิ่มเติมความคิดบางประการ แต่ก็ไม่ขัดแย้งกับกรอบความคิดเดิมของ *"ความเป็นไทย"* ที่เน้นอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำ และเน้นหน้าที่ตามสถานภาพของคนในชนชั้นต่าง ๆ เพียงแต่ให้ความสำคัญแก่ความรู้ความสามารถในการทำหน้าที่ต่อ *"ชาติไทย"* มากกว่าหลักชาติวุฒิ และนำเอา *"ภาษา"* หรือ *"คำ"* ที่มีอยู่ในอุดมการณ์ประชาธิปไตยมานิยามความหมายใหม่เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ผู้นำเท่านั้น (เช่น คำว่า *"มติมหาชน"* และ *"เสรีภาพ"* เป็นต้น)

ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้าง *"ความเป็นไทย"* ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 คือหลวงวิจิตรวาทการ บรรยากาศทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญแก่ *"มติมหาชน"* ในการกำหนดนโยบายและโครงการต่าง ๆ ของรัฐ เพื่อทำให้ *"ชาติไทย"* เจริญก้าวหน้า อย่างไรก็ตาม *"มติมหาชน"* นี้มิได้เกิดขึ้นจากการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลในรัฐซึ่งต่างก็มีความคิดเห็นเป็นของตนเอง แต่เกิดขึ้นภายหลังกระบวนการ *"มนุสสปฏิวัติ"* ตามแนวทางที่เรียกว่า "รัฐนิยม" ซึ่งเปลี่ยนจิตใจหรือเปลี่ยนนิสัยใจคอของ *"คนไทย"* ไปเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น *"มติมหาชน"* จึงอยู่ในกรอบที่รัฐต้องการ และทำให้ความคิดของผู้นำสะท้อน *"มติมหาชน"* อยู่เสมอ ไม่ว่าผู้นำจะคิดอะไรหรือทำอะไร คนก็จะคิดตามและทำตาม[684]

เพื่อให้เกิด *"มติมหาชน"* ในแนวทางที่จอมพลป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการต้องการ หลวงวิจิตรวาทการจึงพยายามสร้าง *"ความเป็นไทย"* ให้คนไทยยึดถือร่วมกัน *"ความเป็นไทย"* ที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นในแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้เป็นเพราะสถานการณ์ทางการเมืองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ในปลายทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร เน้น *"ความเป็นไทย"* ในแง่ของศิลปะไทยที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ เพื่อให้คนไทยมีความภาคภูมิใจในชาติของตน เป็นการสืบทอดความคิดที่ปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เคยเน้นมาแล้ว จนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 2480 เมื่อไทยเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น เพื่อหวังจะเป็นมหาอำนาจในแหลมทอง เพราะตระหนักถึงความไม่มั่นคงของชาติเล็กที่จะถูกมหาอำนาจยึดครองได้โดยง่าย หลวงวิจิตรวาทการจึงเริ่มสร้าง *"ความเป็นไทย"* ขึ้นใหม่ โดยเน้น *"ความเป็นไทย"* ในแง่ของจิตใจหรืออุปนิสัยที่รักความก้าวหน้า มีความมุ่งมั่นที่จะต่อสู้ มีความอุตสาหะขยันหมั่นเพียรในการทำงาน และนิยมการค้าขาย อุปนิสัยเหล่านี้จะทำให้ *"คนไทย"* ทั้งมวลร่วมกันสร้าง *"ชาติไทย"* ให้รุ่งเรืองและกลายเป็นมหาอำนาจได้ในที่สุด

---

[684] สายชล สัตยานุรักษ์, ***ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดยหลวงวิจิตรวาทการ***. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545. หน้า 76-78.

เพื่อให้ *"คนไทย"* เห็นว่าอุปนิสัยทั้งหลายที่รัฐต้องการให้มีอยู่ในตัว *"คนไทย"* นั้น เป็นคุณสมบัติดั้งเดิมของชนชาติไทย หลวงวิจิตรวาทการจึงใช้วิธีเปลี่ยนบริบทของ *"อุปนิสัยประจำชาติ"* ที่คาดหวังให้เกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตเหล่านี้ ให้เคยมีมาแล้วในชนชาติไทยสมัยโบราณ ดังปรากฏอย่างชัดเจนใน *"วัฒนธรรมสุโขทัย"* แต่ถูกทำลายไปจากการรับอิทธิพลฮินดู-ขอมในสมัยอยุธยา เมื่อคนไทยรับรู้ว่าในอดีตชนชาติไทยได้เคยมีอุปนิสัยเหล่านั้นมาแล้ว ก็จะรู้สึกว่าเป็นไปได้ที่จะหวนกลับไปมีอุปนิสัยเช่นนั้นอีก จะเห็นได้ว่ากระบวนการนี้เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิวัติจิตใจ *"คนไทย"* ที่หลวงวิจิตรวาทการเรียกว่า *"มนุสสปฏิวัติ"* นั่นเอง[685]

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง พร้อมกับความฝันว่า *"ชาติไทย"* จะเป็นมหาอำนาจในแหลมทองต้องแตกสลาย หลวงวิจิตรวาทการก็เปลี่ยนจุดเน้นของ *"ความเป็นไทย"* เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ที่ *"ชาติไทย"* เป็นชาติเล็กที่ต้องเผชิญหน้ากับสงครามเย็น ชนชั้นนำของไทยรวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการไม่เพียงแต่กลัวภัยคอมมิวนิสต์ แต่ยังอาศัยการต่อต้านคอมมิวนิสต์เป็นช่องทางสำหรับการได้รับความสนับสนุนช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาอีกด้วย[686] ดังนั้น *"ความเป็นไทย"* ที่ได้รับการเน้นจึงได้แก่ *"ความเป็นไทย"* ที่จะช่วยในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ อันได้แก่ *"ชาติไทย"* *"พระมหากษัตริย์"* และ *"พระพุทธศาสนา"* มีการโฆษณาอย่างกว้างขวางว่า หากไทยกลายเป็นคอมมิวนิสต์ *"ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"* ก็จะถูกทำลายลงไปอย่างสิ้นเชิง ผู้ที่รักและหวงแหนใน *"ความเป็นไทย"* จึงต้องต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเต็มที่

เห็นได้ชัดว่า แม้จุดมุ่งหมายของรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม และหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2490 จะแตกต่างจากรัชกาลที่ 6 แต่หัวใจของ *"ความเป็นไทย"* ที่เน้นก็ได้แก่สถาบันเดียวกัน แม้ว่า *"พระมหากษัตริย์"* จะถูกเปลี่ยนความหมายไปจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างมาก คือเน้นเฉพาะความหมายในแง่ที่ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ ซึ่งทำให้เกิดความสามัคคีและเอกภาพของคนในชาติ เพื่อจะมิให้เป็นอุปสรรคต่ออำนาจสูงสุดของผู้นำในระบอบใหม่ ส่วนเอกลักษณ์ไทย 3 ประการที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอไว้นั้น มีเพียงข้อที่หนึ่ง คือ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* เท่านั้น ที่ยังคงได้รับการเน้น ส่วน *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ได้ถูกละเลย ทั้งนี้ก็เพราะต้องการความสนับสนุนจากคนไทยในการใช้ความรุนแรงปราบปรามคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีแกนนำเป็นชาวจีน ขณะเดียวกันก็ใช้วิธีการกล่าวหาชาวจีนว่าเป็น

---

[685] เรื่องเดียวกัน.

[686] Kasian Tejapira, **Commodifiing Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958.** Kyoto Area Studies on Asia, Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, Volume 3, 2001. p.130-137.

คอมมิวนิสต์ เพื่อกดดันให้ชาวจีนทั้งหลายยอมเป็นเบี้ยล่าง หรือยอมให้ความร่วมมือในการต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้กุมอำนาจรัฐ ถ้ายังคงเน้น *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* ก็จะไม่สามารถบรรลุถึงเป้าหมายข้างต้นได้เลย แต่การให้ความสำคัญแต่เฉพาะ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* และละเลยอีกสองข้อ ก็เป็นการสืบทอดพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่ทรงให้ความสำคัญแก่ *"ความปราศจากวิหิงสา"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* เช่นเดียวกัน

ปัญญาชนอีกพระองค์หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** (พ.ศ.2434-2519) พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญในการเหนี่ยวรั้งการดำเนินนโยบายชาตินิยม รวมทั้งนโยบายทางวัฒนธรรมแบบชาตินิยม และการเข้าสู่สงครามโลกของจอมพล ป. พิบูลสงครามและหลวงวิจิตรวาทการ มิให้ดำเนินไปในวิถีทางที่รุนแรง พร้อมกันนั้นก็ทรงมีบทบาทในระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยทรงพยายามทำให้ *"ชาติไทย"* (ซึ่งทรงเสนอให้เรียกว่า *"ประชาชาติไทย"*) ดำรงอยู่ในสังคมโลกอย่างมีศักดิ์ศรี แต่บทบาทสำคัญที่สุดของพระองค์ได้แก่การบัญญัติศัพท์ โดยทรงนำเอาคำในภาษาตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำที่เกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิด มาบัญญัติเป็นคำภาษาไทย เพื่อให้สังคมการเมืองไทยมีคำมากพอสำหรับการสื่อสารกันในระบอบการปกครองใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 และในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กำลังขยายตัว ทั้งนี้ทรงมีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมความเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองไทย ให้ดำเนินไปในขอบเขตและทิศทางที่ทรงพิจารณาเห็นว่าเหมาะสม และ *"มิให้เดินเร็วเกินไป"*

ถึงแม้ว่าพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ จะทรงให้ความสำคัญแก่ *"ภาษาไทย"* เป็นอย่างมาก และทรงเน้นความสำคัญของการใช้ภาษาไทยเพื่อควบคุมความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย แต่มิได้ทรงเน้นการใช้ภาษาไทยมาตรฐานแบบที่ช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น พระองค์ทรงต่างจากปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่ในแง่ที่ทรงสนับสนุนความเสมอภาคทางสังคมและทรงเน้นให้เห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ค่อนข้างมาก กับทรงเน้นทางสายกลางอยู่เสมอ นอกจากศัพท์ที่ทรงบัญญัติขึ้นแล้ว พระดำริอื่น ๆ ของพระองค์มีอิทธิพลต่อวิธีคิดเกี่ยวกับ "สังคมและวัฒนธรรมไทย" ไม่มากนัก เนื่องจากไม่สอดคล้องกับความคิดกระแสหลัก จึงปรากฏในสื่อมวลชนของรัฐและระบบการศึกษาที่เป็นทางการ

ส่วน**พระยาอนุมานราชธน** เป็นปัญญาชนที่มีงานเขียนเผยแพร่ตั้งแต่ทศวรรษ 2460 และมีบทบาทสำคัญทางความคิดอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาราวครึ่งศตวรรษ และยังคงมีอิทธิพล

ทางความคิดต่อสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน ผลงานในระยะแรกเน้นการเสนอความรู้ทางวรรณคดีและศาสนา ซึ่งทำให้เป็นที่โปรดปรานของเจ้านายชั้นสูงและมีความผูกพันกับความรู้ตามจารีตของชนชั้นสูงในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่มาก อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติ พ.ศ.2475 ทำให้ต้องออกจากงานราชการในกรมศุลกากรและเข้ารับราชการในกรมศิลปากรแทน ดังนั้นในทศวรรษ 2480 จึงต้องทำงานตอบสนองนโยบายรัฐบาลโดยเน้นการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์และภาษา เพื่อรับใช้นโยบาย *"สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง"*

ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา พระยาอนุมานราชธนได้เสนอความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อของประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง จนทำให้วัฒนธรรมของประชาชนเป็นที่รับรู้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* อย่างไรก็ตาม พระยาอนุมานราชธนเน้นเรื่อง *"ชนชั้น"* ทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันก็เน้นความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่เสมอภาค โดยเห็นว่าวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นจะต้องบูรณาการเข้าหากันจนเกิดลักษณะร่วมของ *"วัฒนธรรมแห่งชาติ"* ขึ้นมา ส่วนลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นควรจะรักษาไว้เฉพาะส่วนย่อย ๆ ที่ไม่มีความสำคัญ ไม่เช่นนั้นแล้วก็จะทำให้เกิดความบกพร่องใน *"เอกัตภาพ"* ซึ่งจะทำให้ *"ชาติไทย"* ขาดความมั่นคง นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังให้ความสำคัญแก่บทบาทของชนชั้นนำในการปรับเปลี่ยนสังคมและวัฒนธรรมไทยให้เจริญก้าวหน้าขึ้น โดยรักษามรดกจากอดีตเอาไว้ให้มาก ดังนั้น พระยาอนุมานราชธนจึงมีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้มโนทัศน์ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ที่เน้นการแบ่งชนชั้น และเน้นวัฒนธรรมแบบจารีตประเพณี ตลอดจนเน้นความสำคัญของพุทธศาสนาในการสร้างความสงบสุขและแสดงถึงความมีอารยธรรมของ *"ชาติไทย"* ยังคงมีอิทธิพลอย่างสูง และมีผลต่อวิธีคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้งสืบมา

ความคิดที่พระยาอนุมานราชธนเน้นอย่างต่อเนื่อง เป็นความคิดที่สอดคล้องกับปัญญาชนกระแสหลักเป็นส่วนใหญ่ เช่น ความคิดที่ว่า การที่สังคมและวัฒนธรรมไทยมี *"ชั้น"* เป็นเรื่องปรกติธรรมดาเพราะคนในสังคมมีความเจริญของวัฒนธรรมทางจิตใจไม่เท่ากัน ทำให้มีหน้าที่แตกต่างกัน แต่ละคนจึงควรทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาทอย่างถูกต้องเหมาะสม ด้วยความสามัคคีและความเสียสละ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าสิทธิของปัจเจกบุคคล และชนชั้นนำควรกำหนดขอบเขตและทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทยให้มีความสืบเนื่องกับอดีต มิให้ *"เดินเร็วเกินไป"* และพุทธศาสนาเป็นหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* เป็นต้น ความสอดคล้องทางความคิดเช่นนี้ ทำให้ผลงานของพระยาอนุมานราชธนไม่ถูกเบียดขับออกไป แต่กลับมีส่วนสำคัญในการสร้างพลังให้แก่วิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

บทบาทของพระยาอนุมานราชธนในส่วนที่มีความแตกต่างอย่างมากจากปัญญาชนกระแสหลัก ได้แก่ การที่พระยาอนุมานราชธนมิได้มีความพยายามในการที่จะนิยามความหมายของ *"พระมหากษัตริย์"* ให้มีความสำคัญต่อความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ดังนั้น ถึงแม้ว่าพระยาอนุมานราชธนจะคล้ายคลึงกับปัญญาชนกระแสหลักในแง่ที่พยายามแสดงให้เห็นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* แต่พระยาอนุมานราชธนเน้นว่า *"เมืองไทยนี้ดี"* เพราะมี*"พุทธศาสนา"* และ *"ภาษาไทย"* นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนมิได้ให้ความสำคัญแต่เฉพาะวัฒนธรรมชองชนชั้นสูง แต่ได้สร้างมโนทัศน์ *"ชนบทนี้ดี"* ในฐานะที่ชนบทเป็นส่วนประกอบอันปฏิเสธไม่ได้ของ *"ชาติไทย"* และ "วัฒนธรรมไทย" ขึ้นมาอย่างชัดเจนอีกด้วย

ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ภาพของชนบทที่พระยาอนุมานราชธนเสนอผ่านรายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมของประชาชน อันได้แก่วิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และงานเทศกาลในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้ทำให้คนไทยรับรู้ว่าชนบทเป็นส่วนหนึ่งของ *"เมืองไทยนี้ดี"* และเหตุที่ *"ชนบทนี้ดี"* ก็เพราะมีพุทธศาสนาและมีขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนานั่นเอง พระยาอนุมานราชธนหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงความขัดแย้ง ดังนั้น จึงแสดงให้เห็นว่าถึงว่าแม้ชนบทจะมีปัญหาบางประการ เช่น ความเชื่อที่งมงาย ภัยธรรมชาติต่าง ๆ นานา แต่ปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็เป็นเรื่อง *"ธรรมดาโลก"* ซึ่งสามารถจะปรับเปลี่ยนให้ดีขึ้นได้อย่างค่อยเป็นค่อยไปในเชิงวิวัฒนาการ

ภาพของชนบทที่พระยาอนุมานราชธนเสนอ ทำให้คนในเมืองเชื่อว่าว่า ไม่มีจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศไทยอย่างทันทีทันใด ดังที่ *"ฝ่ายซ้าย"* หรือพวกมาร์กซิสต์เสนอ พระยาอนุมานราชธนเน้นด้วยว่า ถึงแม้ชนบทจะดี แต่ก็ต้องพัฒนาชนบทให้ทันกับโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เพราะถ้าไม่นำสิ่งดีจากภายนอกเข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมไทยให้เจริญก้าวหน้าขึ้นทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกแล้ว สิ่งที่เคย *"ดี"* ก็อาจกลายเป็นสิ่งที่ *"ไม่ดี"* ก็ได้ ดังนั้นจึงต้องละทิ้งสิ่งที่ไม่ดี และรับเอาสิ่งที่ดีเข้ามาตลอดเวลา ซึ่งชนชั้นนำที่มีปัญญาจะสามารถเลือกสรรได้ ว่าควรจะเปลี่ยนแปลงสิ่งใด เพียงใด และอย่างไร และจะเปลี่ยนโดยนำเอาสิ่งใหม่มาเชื่อมต่อกับสิ่งเก่าให้สอดคล้องและเข้ากันได้ดีกับชีวิตจิตใจแบบไทย ๆ ได้อย่างไร

เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว จะเห็นได้ว่า แนวความคิดที่เสนอโดยพระยาอนุมานราชธน มีความแตกต่างจากความคิดที่ปัญญาชนกระแสหลักสร้างขึ้นไม่มากนัก แม้ว่าจะมีจุดเน้นที่ไม่

เหมือนกันอยู่บ้างก็ตาม ปัญญาชนกระแสหลักเน้นการรักษา *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* อย่างเข้มข้น และพระยาอนุมานราชธนก็มุ่งตอบสนองการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมไทยโดยเน้นให้รักษามรดกจากอดีตเอาไว้ ซึ่งก็คือรักษา *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* เอาไว้นั่นเอง ดังนั้น แนวความคิดที่เสนอโดยพระยาอนุมานราชธน จึงไม่เพียงแต่จะเป็นรากฐานที่ดียิ่งสำหรับการพัฒนาประเทศภายใต้การนำของผู้ปกครองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ในส่วนกลางเท่านั้น ยังทำให้วิธีคิดกระแสหลักที่ปัญญาชนในอดีตเคยเสนอเอาไว้มีพลังมากขึ้นด้วย

อนึ่ง หลังจากทศวรรษ 2480 ซึ่งพระยาอนุมานราชธนไม่ได้เน้นความคิดเรื่อง *"เชื้อชาติ"* อีกแล้วนั้น ความหมายของ "***ความรักชาติ***" ที่พระยาอนุมานราชธนเสนอ ก็ไม่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักแต่อย่างใด นั่นก็คือ หมายถึงความรักที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมของชาต **ดังนั้น ถึงแม้ความหมายของ *"ชาติ"* จะเน้นไปที่ *"คน"* แต่ความหมาย*ของ "ความรักชาติ"* ก็หาใช่ความรักในประชากรที่ประกอบกันขึ้นเป็น *"ชาติ"* ไม่ วิธีคิดเรื่อง *"ความรักชาติ"* เช่นนี้ ทำให้สังคมไทยเน้นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ หรือรักษาวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้อยู่ในสถานะที่สูงส่งดีงาม มากกว่าจะเน้นการทำให้คนทั้งหลายในชาติได้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างแท้จริง**

ปัญญาชนที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้แก่ **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** ซึ่งได้นำอาความคิดของปัญญาชนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเป็นระยะ ๆ เพื่อตอบสนองบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไป นับตั้งแต่เขียนนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** ใน พ.ศ.2484-2485 เป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เขียนหนังสือและแสดงปาฐกถาอีกเป็นจำนวนมาก ที่ทำให้คนไทยสำนึกว่าสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยมี *"พระมหากษัตริย์"* ทรงดำรงอยู่ในที่ ๆ สูงที่สุด และมีศีลธรรมจากพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมกำกับความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ใน *"ที่สูง"* และ *"ที่ต่ำ"* ได้ส่งผลทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* และทำให้สังคมไทยเป็น *"สังคมที่เมตตา"* เมื่อประกอบกับ *"การปกครองแบบไทย"* เป็นการปกครองที่ผู้นำมีศีลธรรมของพุทธศาสนา และยอมเสียสละความสุขส่วนตัวมาทำหน้าที่ปกครองเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม ก็ทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า

ปัญญาชนสำคัญร่วมสมัยได้แก่ **สุลักษณ์ ศิวรักษ์** ซึ่งในทศวรรษ 2500-2510 มีบทบาทมากในการสืบทอดความคิดกระแสหลัก แต่เนื่องจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีแนวความคิดสำคัญแตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักไม่น้อย และเป็นผู้รักใน *"สัจจะ"* ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงได้ปรับเปลี่ยนความคิดไปมาก โดยให้ความสำคัญแก่ประชาชนมากขึ้น และยกย่องวัฒนธรรมตลอดจนภูมิปัญญาชาวบ้านมากขึ้น อย่างไรก็ตาม วิธีคิดและมุมมองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ยังคงเป็น

วิธีคิดและมุมมองทางพุทธศาสนาแบบ *"ฉลาดในการประสานประโยชน์"* และมุ่งเน้นการประยุกต์พุทธธรรมนิกายต่าง ๆ ในการอธิบายปัญหาและการหาทางออกจากปัญหาทั้งปวง สุลักษณ์ ศิวรักษ์จึงทำให้พุทธศาสนาเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดของ *"ความเป็นไทย"* ซึ่งหัวใจของ *"ความเป็นไทย"* นี้เองที่จะช่วยให้สังคมไทยมีความสงบสุขอย่างแท้จริง เพราะคนจะดำเนินชีวิตในวิถีทางของ "ความจริง ความดี และความงาม" อย่างบรรสานสอดคล้องกัน โดยสามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและอิทธิพลของลัทธิบริโภคนิยมได้อย่างดียิ่งอีกด้วย

กล่าวได้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์มีบทบาทสำคัญในการทำให้ *"ความเป็นไทย"* มีความหมายต่อคนรุ่นใหม่จำนวนหนึ่ง และทำให้พุทธศาสนาแบบโลกุตรธรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยในสายตาของคนจำนวนไม่น้อย อย่างไรก็ตาม ความคิดของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ส่วนที่แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักมากนั้น มีอิทธิพลต่อคนในวงแคบเท่านั้น

ในท่ามกลางการถกเถียงเกี่ยวกับคุณค่า *"ความเป็นไทย"* ในยุคโลกาภิวัตน์ สุลักษณ์ ศิวรักษ์มีบทบาทสำคัญในการยืนยันว่าพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ยังมีความสำคัญอย่างสูงต่อสังคมไทย และเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ใน *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* แต่เน้นว่าจะต้องมีการปฏิรูปพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์เพื่อกลับไปสู่รากฐานเดิมที่มีคุณค่าดังในอดีต ทั้งนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์เน้นการตีความพุทธศาสนาเพื่อสังคม และเน้นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์จะต้องมีความโปร่งใสหรือเปิดให้วิพากษ์วิจารณ์ได้ เพื่อจะช่วยในการปรับตัวของสถาบันจนสามารถดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าต่อ *"ชาติไทย"* ตลอดไป โดยที่ในระยะหลังสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะเน้นว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของประชาชนซึ่งประกอบขึ้นด้วยคนหลายชาติพันธุ์ พร้อมกันนั้นก็พยายามทำให้พระพุทธศาสนากลายเป็นศาสนาสากลที่มีคุณค่าต่อชาวโลกทั้งปวง

นอกจากนี้ยังมีปัญญาชนอื่นอีกจำนวนหนึ่งที่มีบทบาทในการนิยาม *"ความเป็นไทย"* เช่น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระยาศรีวิสารวาจา พันเอกแสวง เสนาณรงค์ แต่ความคิดเกี่ยวกับ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนเหล่านี้เสนอมิได้มีความแตกต่างอย่างมีนัยยะสำคัญถึงขั้นที่เป็นการประกอบสร้าง "ความเป็นไทย" แบบใหม่ขึ้นมา แนวความคิดสำคัญ ๆ ที่ปัญญาชนเหล่านี้เสนอก็คือการพิสูจน์ว่าสถาบันพระมหากษัตริย์และ/หรือพระพุทธศาสนายังคงมีคุณค่าในระบอบใหม่ และต้องการสถาปนาอุดมการณ์ทางการเมือง *"แบบไทย"* ที่สถาบันพระมหากษัตริย์และ/หรือพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาทางศีลธรรม ที่จะช่วยในการจัดระเบียบสังคมการเมืองไทยให้ดีงาม ดังนั้น แม้ว่าแนวความคิดที่แต่ละคนเสนอจะมีรายละเอียดและมีจุดเน้นแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ก็มิได้ขัดแย้งกันใน

สาระสำคัญ และส่วนใหญ่ของแนวความคิดเหล่านี้ก็ช่วยเสริมให้ความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ที่ปัญญาชนในอดีตนิยามไว้ มีความชัดเจนและมีพลังเข้มแข็งมากขึ้น

เหตุที่ปัญญาชนกระแสหลักยังคงมีอิทธิพลอย่างสูง โดยที่คนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันยังคงตอบปัญหาต่าง ๆ จากวิธีคิดที่ได้รับการปลูกฝังโดยปัญญาชนกระแสหลักอยู่เสมอ เป็นเพราะความคิดของปัญญาชนกระแสหลัก โดยเฉพาะความคิดว่า "**ความเป็นไทย" ทำให้ "เมืองไทยนี้ดี" มีส่วนสำคัญอย่างมากในการจรรโลงโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งเป็นโครงสร้างการเมืองของรัฐไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน** ทำให้ได้รับการผลิตซ้ำในสื่อประเภทต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง รวมทั้งในตำราเรียนของนักเรียน และของพระภิกษุสามเณร ตลอดจนในนิทานสำหรับเด็ก[687] ทำให้มีพลังครอบงำวิธีคิดของคนไทยในระดับลึก และยากจะรื้อถอนได้

อนึ่ง นอกจากตอบสนองปัญหาทางการเมืองแล้ว **การสืบทอดและปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ยังเป็นไปเพื่อตอบสนองการท้าทายของกระแสความคิดใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ** มีทั้งการตอบสนองในเชิงตอบโต้คัดค้าน และตอบสนองในเชิงที่พยายามพิสูจน์ว่าสิ่งที่ *"ดี"* เหล่านั้น มีอยู่แล้วใน *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตอบโต้ความคิดชาตินิยมที่เน้น *"ชาติของประชาชน"* และความคิดสังคมนิยมกับคอมมิวนิสต์ที่ต้องการล้มล้างโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ด้วยการนิยามความหมายของ *"ชาติไทย"* ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวใจ พร้อมกับทรงยืนยันว่า *"ความเป็นไทย"* มีความศิวิไลซ์ไม่ต่างจากอารยธรรมของชาติตะวันตก

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตอบโต้การเรียกร้องรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยด้วยการสถาปนา *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* ซึ่งทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของประชาชนและปกครองเพื่อประชาชน และทรงยืนยันว่าการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นการปกครองแบบ *"พ่อปกครองลูก"* ซึ่งกอปรไปด้วยความเมตตาเอื้ออาทร อีกทั้งคุณธรรมของชนชาติไทย คือ *"ความปราศจากวิหิงสา"* ซึ่งทำให้การปกครองของไทยปราศจากการกดขี่เบียดเบียน พร้อมกันนั้นทรงตอบสนองต่อภัยคุกคามทางการเมืองและวัฒนธรรมของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ด้วยการเน้น

---

[687] โปรดดูความคิดกระแสหลักที่ครอบงำนิทานสำหรับเด็กไทยในปัจจุบัน ใน สรณี วงศ์เบี้ยสัจจ์, หัทยา จันทรมังกร, ศตนันท์ เปียงบุญทา, "ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหนังสือนิทานภาพสำหรับเด็กไทย" **เอกสารประกอบการประชุมระดับชาติ เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย ครั้งที่** 2 จัดโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ โรงแรมโลตัส ปางสวนแก้ว 10-11 สิงหาคม 2548.

คุณธรรมในข้อ *"ความจงรักในอิสรภาพของชาติ"* และ *"ความฉลาดในการประสานประโยชน์"* เพื่อให้คนไทยเห็นความสำคัญของการเสียสละทุกสิ่งเพื่อประโยชน์ในการปกป้องเอกราชของชาติ และตระหนักในความสำคัญของการรับความเจริญจากตะวันตกอย่างเลือกสรร นอกจากนี้ทรงตอบสนองต่อความคิดเรื่อง *"สิทธิและเสรีภาพของสตรี"* ด้วยการยืนยันความถูกต้องของบทบาทตามจารีตของผู้หญิงไทย ในฐานะของแม่และเมีย

หลวงวิจิตรวาทการตอบสนองการท้าทายของความคิดเสรีนิยม และสังคมนิยม ด้วยการเน้นความคิดชาตินิยม ที่ปัจเจกชนต้องเสียสละสิทธิ เสรีภาพ และผลประโยชน์ส่วนตัว โดยทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์เพื่อความมั่นคงและความเจริญของชาติ และเน้นว่าทั้งปัจเจกชนและรัฐจะต้องให้ความสำคัญแก่ *"ชาติ"* เหนือสิ่งอื่นใด

> *ชาติเป็นสำคัญ ทำอะไรต้องนึกถึงคนทั้งชาติ ไม่เพ่งเล็งเฉพาะผลประโยชน์ของพวกใดพวกหนึ่ง นโยบายสำคัญคือพยายามรักษาอิสรภาพของชาติ และสมานชาติให้กลมเกลียวกัน ต้องรักษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร เอาใจใส่บำรุงการศาสนาเท่า ๆ กับการบ้านเมือง*[688]

ส่วนในทางเศรษฐกิจ หลวงวิจิตรวาทการเสนอให้ *"เดินทางสายกลางในระหว่างเสรีนิยมกับสังคมนิยม"* ดังความว่า

> *...ส่วนปัญญหาที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจนั้น พวกชาตินิยมเดินทางสายกลางในระหว่างลิเบอรัลกับโซเชียลิสม์ คือเห็นว่าตามปกติควรปล่อยให้อุตสาหกรรมต่าง ๆ เป็นงานของบุคคล รัฐบาลไม่ควรรวบรัดเอามาทำเอง แต่ก็มีบางอย่างที่เกรงว่าถ้าปล่อยบุคคลทำโดยลำพังจะเป็นการเสื่อมเสียต่อชาติ หรือเป็นภัยแก่ประชาชน และในกรณีเช่นนั้นรัฐบาลจึงทำเอง*[689]

พระยาอนุมานราชธนตอบโต้ความคิดสังคมนิยมด้วยการเน้นว่าการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องปรกติธรรมดา การทำให้เกิดความเสมอภาคเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ หากคนในชั้นต่าง ๆ ทำตามหน้าที่ด้วยความสามัคคีและเสียสละ โดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของคนอื่น ก็จะทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคนไทยนับถือพุทธศาสนาและมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ซึ่งทำให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นอกจากนี้ พระยาอนุมานราชธนยังเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมและ

---

[688] หลวงวิจิตรวาทการ, **คณะการเมือง** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475. หน้า 25.

[689] เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

วัฒนธรรมไทยให้เจริญก้าวหน้าในลักษณะวิวัฒนาการ โดยรักษามรดกจากอดีตเอาไว้ *"ให้เก่ากับใหม่เชื่อมต่อกัน"* มิใช่ปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนโครงสร้างสังคมดังที่พวกสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์เสนอ ขณะเดียวกันพระยาอนุมานราชธนก็ตอบโต้พวกเสรีนิยมด้วยการเน้นความสำคัญของขนบธรรมเนียมประเพณีทั้งปวง และเน้นว่าคนไทยมีเสรีภาพทางใจอยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องเรียกร้องเสรีภาพแต่อย่างใด

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ตอบโต้ความคิด *"ประชาธิปไตยแบบตะวันตก"* ความคิด *"ซ้ายเก่า"* และความคิด *"ซ้ายใหม่"* ด้วยการสถาปนา *"ความเป็นไทย"* ที่มีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจ รวมทั้ง *"การปกครองแบบไทย"* ที่สามารถอำนวยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าได้เป็นอย่างดี และยืนยันว่า *"ความเป็นไทย"* ทำให้ *"เมืองไทยนี้ดี"* แม้แต่เสรีภาพก็มีอยู่แล้วในพุทธศาสนา เป็นเสรีภาพทางใจซึ่งดีกว่าเสรีภาพแบบตะวันตกที่คนมีแต่ความว้าเหว่เปล่าเปลี่ยว แม้สังคมไทยจะมีปัญหาความยากจน แต่พุทธศาสนาก็ทำให้คนไทยอดทนต่อความทุกข์ได้ และหากคนไทยต้องการแก้ปัญหาความทุกข์ของตนเอง ก็ไม่จำเป็นต้องหันเข้าหาลัทธิสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ เพราะพุทธศาสนาได้ให้ทางออกไว้แล้ว นั่นคือการบวช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังตอบโต้ความคิดของ *"ฝ่ายซ้าย"* ด้วยการเขียน **ไผ่แดง** ที่ทำให้ *"ฝ่ายซ้าย"* เป็นเพียงตัวตลก และเขียน **ฝรั่งศักดินา** เพื่อแสดงว่าระบบศักดินาไทยแตกต่างจากศักดินาแบบตะวันตก และไม่มีการกดขี่ขูดรีดในระบบศักดินาไทย แม้แต่ระบบเทวราชาของไทยก็ไม่มีการใช้อำนาจอย่างปราศจากขอบเขตในฐานะของเทพเจ้า แต่กลับเป็นการใช้อำนาจด้วยความเมตตากรุณา เพราะผสมผสานกับการปกครองแบบพ่อปกครองลูกของสมัยสุโขทัย และพระมหากษัตริย์ไทยมีทศพิธราชธรรมจากพระพุทธศาสนา ส่วนการท้าทายของวิทยาศาสตร์นั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ตอบสนองด้วยการเขียน **ห้วงมหรรณพ** เพื่อยืนยันว่าคำอธิบายของพุทธศาสนานั้น เป็นวิทยาศาสตร์เช่นเดียวกับชีววิทยาของตะวันตก ขณะเดียวกัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็สนับสนุนระบบอุตสาหกรรม ด้วยการเน้นแต่ศีลธรรมแบบโลกียธรรม

สุลักษณ์ ศิวรักษ์แตกต่างจากปัญญาชนกระแสหลักทั่วไปในแง่ที่โจมตีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม-บริโภคนิยมเป็นอย่างมาก พร้อมกับเสนอให้ฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบพุทธขึ้นมา ส่วนในทางการเมืองนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ปฏิเสธประชาธิปไตยแบบตะวันตกเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลัก แต่มิใช่เพราะต้องการรักษาโครงสร้างการเมืองแบบเดิมเอาไว้ทั้งหมด ถึงแม้ว่าสุลักษณ์ ศิวรักษ์จะมีแนวโน้มในการมองว่าชนชั้นนำซึ่งมีความรู้ความสามารถและเป็น *"คนดี"* ควรจะเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองเพื่ออำนวยประโยชน์สุขให้แก่ประชาชน แต่ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ก็เห็นว่าควรมีการปกครองแบบกระจายอำนาจ โดยให้ทำการฟื้นฟูประชาธิปไตยแบบที่มีรากฐานอยู่บนพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมและมีอยู่ในชุมชนชาวบ้านสมัยก่อนขึ้นมาใหม่ แทนที่จะเน้นระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก

ซึ่งเอื้อให้คนรวยได้อำนาจทางการเมือง โดยที่คนรวยเหล่านั้นมักจะเต็มไปด้วยโลภะ โทสะ และโมหะ อันนำไปสู่การใช้อำนาจกดขี่เอารัดเอาเปรียบคนยากจน

โดยภาพรวมแล้วจะเห็นว่าปัญญาชนกระแสหลักส่วนใหญ่เห็นว่า *"ชาติไทย"* ควรจะรับเอาความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตกเข้ามา และตอบสนองต่อระบบทุนนิยมโดยยอมรับระบบเศรษฐกิจดังกล่าว ขณะเดียวกันก็มุ่งรักษา *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* ซึ่งจะช่วยจรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้ ทั้งนี้ *"ความเป็นไทยทางจิตใจ"* จะดำรงอยู่ได้ก็ด้วยการยึดมั่นใน *"หัวใจของความเป็นไทย"* อันได้แก่พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา

อนึ่ง การนิยามความหมายของ *"ผู้หญิง"* ใน *"ชาติไทย"* เน้นไปที่การทำให้ผู้หญิงยึดมั่นในอัตลักษณ์ของ "เมีย" และ "แม่" ที่ดี ซึ่งเป็นบทบาทในครัวเรือน (domestic sphere) โดยใช้การแต่งชีวประวัติผู้หญิง และการแต่งนวนิยาย เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความหมายที่มีพลังในระดับของความรู้สึกนึกคิด โดยมีการผลิตซ้ำในนวนิยายรุ่นหลัง ดังนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจอันใด ที่นวนิยายเรื่อง **บ้านทรายทอง** โดย ก. สุรางคนางค์ และ**ปราสาทมืด** โดยจุลลดา ภักดีภูมินทร์ จะทำให้บ้านกลายเป็นเสมือนเครื่องมือในการต่อรองอำนาจ *"ตัวเอกหญิงในนวนิยายทั้งสองเรื่องต่างก็สามารถยึดครองบ้านได้ในตอนจบ นับเป็นชัยชนะในการต่อรองอำนาจกับฝ่ายตรงกันข้าม บ้านจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์ และการได้ครอบครองบ้านนับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการได้มาซึ่งอำนาจ"*[690] ทั้งนี้ เพราะบ้านเป็นพื้นที่เดียวที่ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทในครัวเรือนของตนองได้อย่างสมบูรณ์นั่นเอง และด้วยเหตุนี้ การแย่งชิงบ้านในนวนิยาย จึงเป็นการแย่งชิงระหว่างผู้หญิงกับผู้หญิง และจบลงด้วยชัยชนะของผู้หญิงที่เป็นนางเอก ที่จะมีอำนาจเหนือผู้หญิงอื่น ๆ แต่มิได้มีอำนาจเหนือผู้ชายแต่อย่างใด

ความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนความหมายของ "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย"

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า สังคมไทยในปัจจุบัน เผชิญปัญหาที่ใหญ่หลวงและซับซ้อนกว่าในอดีตมาก เห็นได้ชัดถึงความอ่อนแอของรัฐชาติและท้องถิ่น ในสภาวะที่เผชิญหน้ากับโลกาภิวัตน์ รวมทั้งในรัฐชาติเองก็มีการเถลิงอำนาจของกลุ่มทุน ซึ่งทำให้คนตัวเล็กตัวน้อยถูกแย่งชิงทรัพยากรหนักหน่วงขึ้น วัฒนธรรมในแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่น มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้ชาวบ้านสูญเสียความสัมพันธ์ที่เคยมีต่อกัน ในขณะที่อำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของทุน

---

[690] สุรเดช โชติอุดมพันธ์, .วัฒนธรรมการบริโภคในพื้นที่เมือง: บทวิเคราะห์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย. **เอกสารวิชาการลำดับที่** 63 กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2550. หน้า 172.

ข้ามชาติเข้ามาครอบงำอีกชั้นหนึ่ง ทำให้ประชาชนจำนวนมากประสบปัญหาที่ไม่มีทางออก และไม่มีทางเลือกในชีวิต ความขัดแย้งและความรุนแรงทุกระดับจึงขยายตัวขึ้น ก่อให้เกิดปัญหามากมาย ซึ่งแต่ละปัญหาอาจมองได้หลายมิติ ไม่อาจเข้าใจได้อย่างง่าย ๆ และไม่อาจหาทางออกอย่างมักง่ายอีกต่อไป เพราะจะก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาเป็นลูกโซ่นับไม่ถ้วน

ขณะเดียวกัน อิทธิพลของปัญญาชนกระแสหลัก ก็ยังคงทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างรัฐแบบรวมศูนย์และโครงสร้างสังคมที่ไม่เสมอภาค มองว่า *"ชาติไทย"* เป็นชาติของ *"คนไทย"* เบียดขับชาติพันธุ์อื่นที่มีฐานะยากจน หวาดระแวงต่อเสรีภาพว่าจะนำไปสู่ความปั่นป่วนวุ่นวาย ให้ความสำคัญแก่การฝึกอบรมเยาวชนให้เคารพเชื่อฟัง *"ผู้ใหญ่"* มากกว่าให้รู้จักคิดเอง ไม่ยอมรับการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของคนด้อยโอกาส โดยเห็นว่าเป็นการทำลายระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติ ฯลฯ

ในสภาวะเช่นนี้ สังคมไทยต้องการค้นหาว่า **มีหลักการใหม่ ๆ อะไรบ้างที่คนไทยควรนำมาพิจารณา เพื่อจะเลือกสรรมาเป็นส่วนหนึ่งของ *"ความเป็นไทย"* และมีอะไรบ้างในมรดกของ *"ความเป็นไทย"* ที่ควรช่วยกันรักษาไว้** *"ความเป็นไทย"* ที่รักษาไว้นั้น ควรจะปรับเปลี่ยนความหมายไปอย่างไร เพื่อจะทำให้ *"ความเป็นไทย"* เป็น *"หัวใจ"* หรือเป็น *"หลักการกลาง"* ที่คนทุกกลุ่ม รวมทั้งชาวมลายูมุสลิมและคนชาติพันธุ์อื่น ๆ ในประเทศไทยสามารถยึดถือร่วมกัน และเป็น *"หัวใจ"* หรือเป็น *"หลักการกลาง"* ที่จะทำให้สังคมไทยและคนทั้งหลายในสังคมไทย บรรลุถึงคุณภาพชีวิตที่ดี มีความผาสุกอย่างมั่นคงและยั่งยืน และมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างสร้างสรรค์ไปพร้อมกัน

การนิยามความหมาย *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* ใหม่นี้ จะส่งผลให้จินตนาการ *"สังคมและวัฒนธรรมไทย"* ของคนไทยเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งแน่นอนว่า ย่อมจะทำให้คนไทยอธิบายปัญหาและแสวงหาทางออก ตลอดจนแสวงหาแนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไปจากเดิม

เมื่อความหมายใหม่ของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* มีความสำคัญมากถึงเพียงนี้ คนไทยทุกคนซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของ *"ชาติไทย"* จึงควรมีโอกาสและมีส่วนร่วมในการนิยาม และควรมีเสรีภาพที่จะปรับเปลี่ยนความหมายของ *"ชาติไทย"* และ *"ความเป็นไทย"* เมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนแปลงไป

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

(Executive Summary)

โครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน (พ.ศ. 2435-2535)” ช่วยให้เข้าใจอย่างชัดเจนว่า วิธีคิดเกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ของคนไทย เป็นผลมาจากการประกอบสร้าง (construction) โดยปัญญาชนสำคัญที่สุดของไทยในระยะหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา โดยมีการถ่ายทอดและปลูกฝังผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการและผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง จนกลายเป็นกระบวนทัศน์ (paradigm) ที่ครอบงำความรู้สึกนึกคิด (mentality) ของคนไทยอย่างลึกซึ้ง

สาระสำคัญของวิธีคิดเกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ที่ปัญญาชนกระแสหลัก 10 คน ได้ร่วมกันประกอบสร้าง (construct) ขึ้น คือวิธีคิดที่ว่า การแบ่งชั้นทางสังคมเป็นเรื่องที่ถูกต้องชอบธรรม เพราะมีศีลธรรมของพุทธศาสนาที่ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข การปกครองแบบไทยเป็นการปกครองโดย “คนดี” ที่มีคุณธรรมของพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมประจำใจ ผู้นำสามารถใช้อำนาจเด็ดขาดสูงสุดที่มีอยู่เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงดูแลให้ผู้นำทำการปกครองอย่างถูกต้องเหมาะสม อีกทั้งยังทรงเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมของคนไทยทั้งปวง สังคมไทยจึงควรรับแต่เฉพาะความเจริญทางวัตถุจากภายนอกและรักษาวัฒนธรรมทางจิตใจแบบไทยเอาไว้ ตราบใดที่สามารถรักษา “ความเป็นไทยทางจิตใจ” เอาไว้ได้ สังคมและวัฒนธรรมไทยก็จะเต็มไปด้วยระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้า

วิธีคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ดังกล่าวข้างต้น มีผลกระทบโดยตรงและอย่างสูงต่อคนไทยและสังคมไทยในหลายมิติ เช่น การอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ ในสังคมไทย (รวมทั้งปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ของชนกลุ่มน้อยในภาคใต้ ภาคอีสาน ชาวเขา ฯลฯ) การเลือกวิธีแก้ปัญหาและการกำหนดแนวทางในการพัฒนาประเทศ ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (ที่มีผลเชื่อมโยงไปถึงความอ่อนแอของระบอบประชาธิปไตยและปัญหาในการกระจายรายได้) ความอ่อนแอของระบบการศึกษาทุกระดับ ฯลฯ

ในระยะครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา สังคมและวัฒนธรรมไทยเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาล แต่ “วิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” ไม่ได้รับการปรับเปลี่ยนแต่อย่างใด เพราะเอื้อต่อการผูกขาดอำนาจไว้ในมือของผู้นำและชนชั้นนำ เห็นได้ชัดในระบบการศึกษาของไทยและนโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐ ที่ยังคงปลูกฝังความคิดกระแสหลักแก่เยาวชนและคนทั่วไปในสังคมอยู่เสมอ ผลที่ตามมาจากการมีวิธีคิดที่ตายตัวก็คือ คนไทยขาดศักยภาพในการเข้าใจความซับซ้อนของปัญหา ไม่สามารถเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นรอบตัวอย่างลึกซึ้งรอบด้าน มีทางเลือกในการแก้ปัญหาและการพัฒนาสังคมอย่างจำกัด และไม่อาจปรับตัวในเรื่องต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ปัญหาทั้งปวงที่คนไทยและสังคมไทยเผชิญในระยะหลายทศวรรษที่ผ่านมาจึงไม่ได้รับการแก้ไขอย่างเหมาะสม และส่งผลให้เกิดปัญหาระดับวิกฤตในแทบทุกมิติของสังคม

การทบทวนวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของคนไทย จึงต้องกระทำอย่างเร่งด่วน และต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดของคนไทยทุกระดับ เช่น การเปลี่ยนวิธีคิดของเยาวชนด้วยการปฏิรูปการศึกษาจนถึงระดับเนื้อหาวิชา รวมทั้งการแก้ไขแบบเรียนในหมวดวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ การวิพากษ์วิธีคิดของนักการเมืองและข้าราชการที่ปรากฏในนโยบาย การให้สัมภาษณ์ การอภิปราย ฯลฯ เพื่อหาทางเปลี่ยนวิธีคิดของนักการเมืองและข้าราชการให้สามารถมองปัญหานอกกรอบวิธีคิดเดิม การวิพากษ์รายการต่าง ๆ ทางโทรทัศน์ รวมทั้งข่าวและละครที่ทำการสืบทอดวิธีคิดกระแสหลักตลอดมา ฯลฯ

การลดอิทธิพลของวิธีคิดเดิมเพื่อเปิดทางให้คนไทยได้แสวงหาและเรียนรู้วิธีคิดใหม่ ๆ อย่างหลากหลาย เช่น วิธีคิดที่คำนึงถึงบริบทหรือวิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์ วิธีคิดเชิงซ้อน วิธีคิดแบบหลังสมัยใหม่ วิธีคิดแบบสตรีนิยม ฯลฯ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับกลุ่มสังคม สถาบัน หรือวงการต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคมไทย เพื่อเข้าใจอย่างละเอียดชัดเจนว่าแต่ละกลุ่มสังคม แต่ละสถาบัน หรือแต่ละวงการ ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของวิธีคิดเดิมอย่างไร การครอบงำของวิธีคิดเดิมนั้นมีผลกระทบอย่างไรต่อสังคม และจะเรียนรู้วิธีคิดใหม่ ๆ ได้อย่างไร ในบริบทที่บุคคลหรือสถาบันหรือวงการนั้น ๆ ดำรงอยู่

การปรับเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยเพียงบางส่วนหรือทั้งหมด เป็นเรื่องที่คนไทยจะต้องช่วยกันคิดอย่างจริงจัง เพื่อให้สังคมและวัฒนธรรมไทยสามารถเผชิญกับกระแสโลกาภิวัตน์โดยมีพลังทางปัญญาและพลังทางจิตวิญญาณเกื้อหนุน มีโอกาสอยู่ร่วมกันในสังคมไทยอย่างมีความสุข และสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างสร้างสรรค์และมีศักดิ์ศรีไปพร้อมกัน